

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

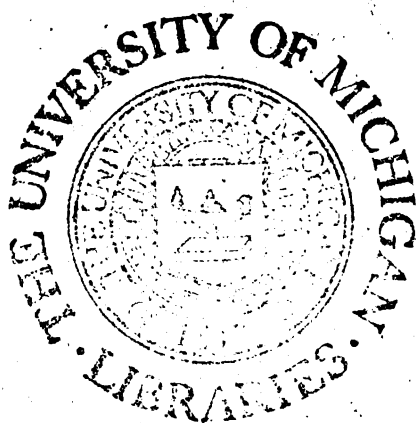
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

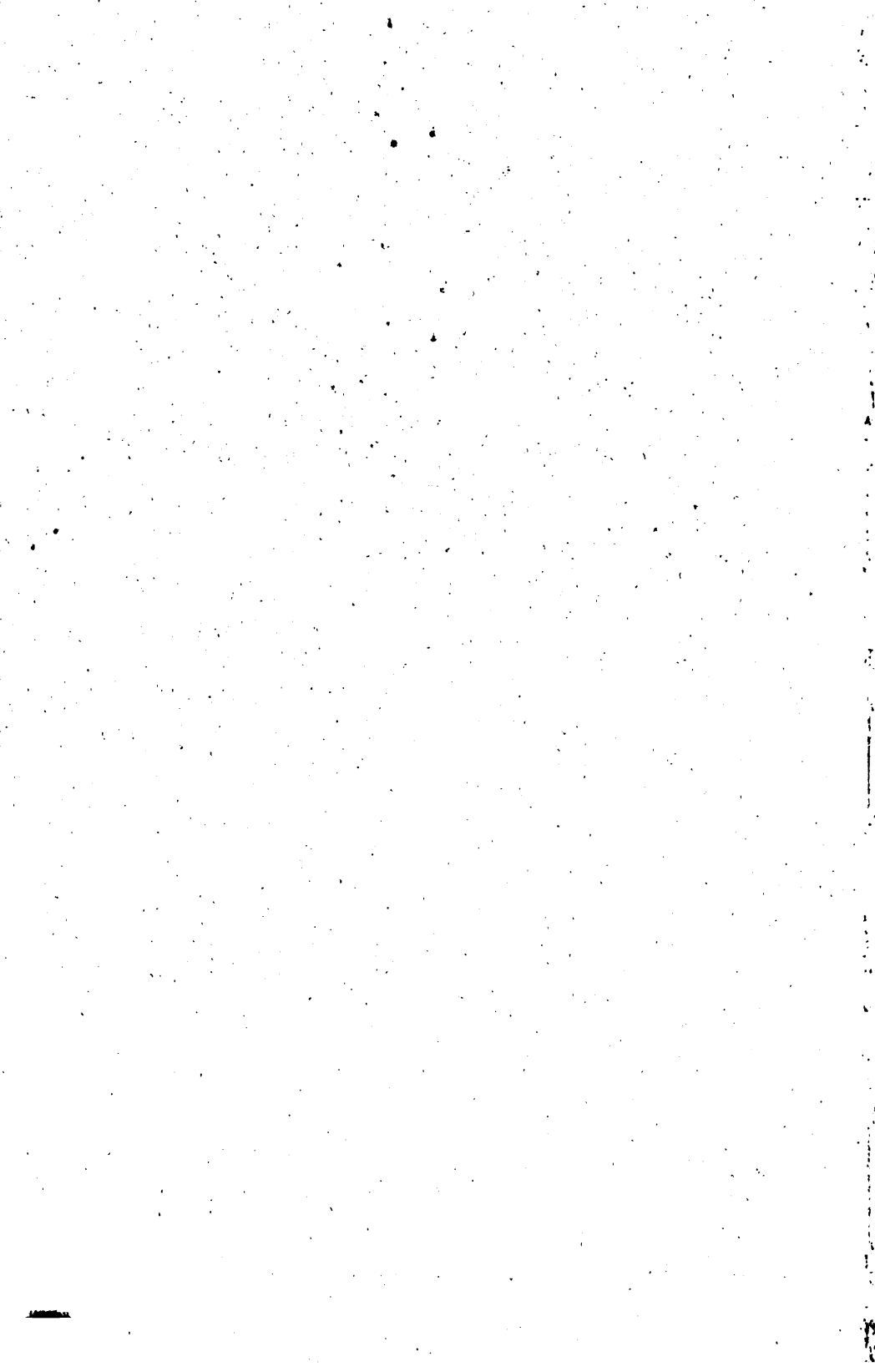
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

James H. H. H. H.
- VIII -

Šrećković, P.

ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА

КЊИГА ДРУГА

ВРЕМЕ КРАЉЕВСТВА И ЦАРСТВА (1159—1367)

НАПИСАО

ПАНТЕЛИЈА СЛАВКОВ СРЕЊКОВИЋ

ПРОФ. ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ; ЧЛАН СРП. УЧ. ДРУШТВА, СРПСКЕ МАТИЦЕ, ОБШТЕСТВА ИСТ.
И ДРЕВН. ПРИ МОСКОВ. УНИВЕР., ЧЛАН СРП. КРАЉ. АКАД. НАУКА.

БЕОГРАД

ШТАМПА КРАЉЕВСКО-СРПСКЕ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1888

DR

1978

. S77

V. 2

ЧИТАОЦИМА.

Од изласка прве књиге: „Историја срп. народа“, протекло је три године. Сувремена научно-историјска критика с похвалом се о њој одазвала (г. Флорински, г. Јастребов, Српски лист и т. д.).

Предајући у руке читалаца другу књигу „*Историје српскога народа*“, надам се, да чиним услугу како нашој књижевности, тако исто своме роду и племену, јер без свестраног познавања своје прошлости, не може се успешно радити за народну будућност.

Употребио сам све изворе, који су изнесени на јавност; али ипак морам рећи, да смо врло оскудни у историјским изворима, јер је петвековно ропство многе наше изворе сатарило и уништило.

У овој другој књизи, Срби ће наћи описану најсјајнију своју прошлост. Што је добро треба пригрлити, а што је било лоше, од њега се чувати.

Нема без погрешке човекове рукотворине. Зато ћу радо примити све исправке, које би научно-историјска критика изнела.

Писац.

ЗОРИ

„Звездо данице, ти рано раниш,
„Ти рано раниш, високо шеташ,
„Високо шеташ, далеко видиш,
„Видиш ли звездо и нашу Зору?

Нар. пјес.

Ову Историју српскога народа намењујем сенци и спомену покојне и нигда незаборављене моје кћери Зоре (рођ. 29 Окт. 1867; умрла 17 Авг. 1887 године).

Ти си ми, Зоро, највише помагала у књижевном раду и свом својом млађаном снагом изазивала и крепила свако родољубиво предузеће као највећа патриоткиња за све што је српско.

Твоје спомену и твојој сенци и посвећујем ову књигу.

Уцвељени отац
Пантелија.

САДРЖИНА.

	СТРАНА
Општи преглед	3
Немања I	7
1. Немања жупан 7. — 2. Борба Немањине с царем Мануилом 20. — 3. Богумилска јерес 25. — 4. Српска црква 27. — 5. Самостална и независна рашка жупанија 36. — 6. Немања се одриче престола 53.	
Стеван — Тихомиљ велики жупан српских земаља, Немања II.	60
1. Стеван. Прогонство Евдокије. Грађански рат и рат са спољним непријатељима 60. — 2. Непријатељи Стеванови. Освојење Цариграда. Смрт Калојанована. Повратак Немањиних моштију у Србију. Мир међу браћом. Sprema за самосталну цркву. Учење Савино. Смрт Вуканова. Јединство државе 75. — 3. Рат с Борилом и латин. императором Хенриком фландријским. Стреза. Слав. Сродство Борила и Хенрика. Савезници противу Стевана. Смрт деспота драчког. Рат због граница 81. — 4. Рат због граница с Угрима и цариградским латинима. Догађаји на истоку и у Унгарији. Потчињење Хума 86. — 5. Архиепископија и краљевина српска. Посљедице проглашења краљевине. Потоњи дани краља Стевана 93.	
Стеван — Радослав краљ II, Немања III	108
Стеван — Владислав краљ III, Немања IV	116
Стефан — Урош I, Драгослав Храпави, велики и страшни краљ IV, Немања V	130
Стефан — Драгутин сремски, краљ V, Немања VI	169
Стефан краљ сремски 175.	
Стеван — Милутин, Урош II бањски, краљ VI. Немања VII.	186

Женидба краља милутина са Симовидом 198. — Повратак из Татарије Стевана Дечанскога 220. — Савез с Карлом 222. — Завада и ослепење сина 227. — Грађење црква и манастира 232. — Побуна најамника 245. — Помагање Андронику. — Крсташки рат противу Србије и смрт краља Милутина.	
Владислав II краљ	268
Дечански краљ	278
Рат с Андроном 287. — Рат с Михаилом 305. — О Дечанима 315. — Завада са сином и смрт 334.	
Душан краљ	340
Предходни догађаји 342. — Стање Византије 350. — Трогодишњи рат. Солунски мир 359. — Састанак с императором. Которски уговор с Вenedичанима и набавка оружја и војске. Освојење Албаније и Грчке. Унутрашња борба с властелинима и вenedичко грађанство 388. — Повратак Душана у Македонију и познанство с Кантакузеном 402.	
Душанови синови, цар I. Проглашење патријаршије и царства .	486
Освојење Епира, Акарнаније и Етолије, Јелинске Влахије и Тесалије. Опсада Солуна и преговори с Венецијом. 584. — Рат с босанским баном 611 — Рат Кантакузенов против Србије 645. — Анатема 658. — Рат с краљем Лудвицом 669. — Састанак Душана и Кантакузена 682. — Рат противу Кантакузена 693. — Припрема за освојење Цариграда 696. Настављени рат противу Кантакузена у савезу с Јованом Палологом 697. — Душан и папа Инокентије 708. — Поход на Цариград. Смрт. 724.	
Урош цар II — Нејаки. Немања X. Стање по смрти Душана.	731
Разоритељи царства: Цар Синиша 738. — Кнез Лазар и Алтоман 744. — Балшићи; Воихна; Угљеша и Вакашин 746. — Круписање цара Уроша 753. — Рат с Лудвицом 766. — Пропаст српског царства 744.	
Унутрашње стање и државни развитак	790
Краљ — краљевина. Цар — царевина	793
Границе 799. — Склоп краљевине — царевине 801.	

Себри 854. — Властела 859. — Свештенство 870. —
 Државна права повлашћених стајежа 881. — Људи
 у поданству краљу, властели и цркви — отроци 883.
 — Црквени људи 894. — Властелски отроци 895.
 — Меропси 896. — Краљ — цар 897. — Царски
 градови 904. — Царска војска 907. — Царски руд-
 ници — новци 909. — Пореска система 913. — Тр-
 гови, градови и трговина 915. — Судска власт 922.
 — Духовни судови 922. — Светско суђење 930. —
 Преступи и казни 937. — Парничење и парци 934.
 — Сујевјерства, живљење, навике, обичаји 946. —
 Историјска књижевност 952. — Љетописи 962.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ.

СТР.	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
9	15	оздо	окрур	округ
9	7	«	була	била
11	1	озго	напустути	напустити
22	13	«	Терски	Тирски
22	1	оздо	Кипам	Кинам
23	2	«	а'и	али
23	2	«	питираа	цитирам
27	15	«	Примејустинијаје	Примејустинијаније
28	6	«	правостанљу	православљу
31	6	«	хтели бити	хтели бити
34	1	«	1'81	1181
37	3	«	дозолише	дозво. ише
45	8	«	qribus	quibus
61	2	«	boda	boga
69	13	озго	новоустановљеног	новоустановљеног
69	20	«	инопленици	иноплеменици
75	9	оздо	Каројована	Калојована
76	3	«	латипштине	латинштине
77	11	«	Бугарији	Бугарију
78	1	озго	двори	двор и
80	9	оздо	у којој	у који
85	2	«	сви оти	сви ови
87	7	озго	замка Сталаћа	замка Сталаћа
91	6	оздо	Калами	Калимаи
93	16	озго	испребио	истребио
108	6	«	Стафан	Стефан
115	4	оздо	ведики	велики

ХП

СТР.	РЕД	СТОЈИ	ТРЕБА
133	3 и 6 озго	млађи друге	млађи и друге
136	1 и 3 «	изузимајући између	изузимајући између
141	1 «	по доласку	по одласку
146	6, 8, 12 «	Манфред Константин крошк	Манфред, Константин и клошк
148	1 «	Ласкарноу	Лвскарису
148	2 «	него за то
153	1 «	гим	тпм
159	5 оздо	боље	боле
180	14 «	Скопље	Скопље
189	11 «	престоцице	престоанице
205	4 озго	брак неканит	брак
221	5 оздо	Пикоп	Никола
226	8 «	Ажну	Анжу
240	8 «	на манистирска	на манастирска
245	2 «	по комади	по команди
257	5 (примедба)	Ан'рији	Андрији
258	1 озго	чинило	чинило
264	10 оздо	Перодимљу	Неродимљу
266	16 озго	кр'љем	краљем
278	5 оздо	совме	своме
279	6 «	отера свој	отера своју
288	9 озго	двусмислена	двосмислена
282	5 (примедба)	призничко	празничко
302	4 озго	на царски	на царски
304	1 оздо	савес	савез
311	7 озго	Сараднапора	Сардапапора
228	3 5 «	пшенице сокалници	пшенице сокалници
332	5 «	Челник радан	челник Радан
332	7 оздо	да плату	да плати
334	9 «	која већ	која тако рећи, већ
335	8 оздо	глагоде	глагоде
345	11 «	Дршану	Душану
354	4 (примедба)	Hertzberg	Hertzberg
368	2 оздо	еликом	великом
369	9 озго	Сиргијен	Сиргијан
369	8 оздо	Сѣранц	Сѣранца

СТР.	РКА		СТОЈИ	ТРЕБА
379	4	озго	Рробрерт	Роберт
380	8	«	воску	војоку
398	14	«	Дугађин	Дугађин
401	7	оздо	17 Дек. 1550	17 Дек. 1350
402	10	олго	себа	себе
413	7	«	борли се	борили се
411	12	«	немсоник	намесник
420	5	«	блипу	близу
420	13	оздо	да поздраи	да поздрави
422	12	овго	схахују	сјахују
424	17	«	и он његова даца	и он и његова деца
432	1	«	Камтакуен	Камтакузен
432	9	«	заклетвама	заклетвама
432	11	«	пријателства	пријатељства
440	12	«	опсади	опсади
441	13	оздо	праже	траже
443	6	«	душао	дошао
440	5	«	(примедба) 40	1340
453	8	«	светрјуни	светујуни
462	1	«	заклетва	заклетва
466	8	«	Ксантију	Ксантiju
466	19	«	Пирентор	Пирантор
468	12	озго	рутери	ритери
468	11	оздо	Ајадинова	Ајадинова
471	7	«	З'хну	Зихну
472	4	«	Захпе	Зихпе
474	9	«	<i>Μακεδονία</i>	<i>Μακεδονία</i>
480	12	озго	Истина	Истина
480	примедба под 2		Арханов	Орханов
483	5	оздо	борне	борбе
499	6 и 7	«	собором, зацарење	сабором, зацарења
499	8 и 10	«	севасг, властелу	севаст, властелу
507	4	озго	једап	један
525	1	оздо	властела	властела
528	4	«	Јаанија	Јанија
529	10	овго	дрховне	духовне
539	6	оздо	светогорских	светогорских

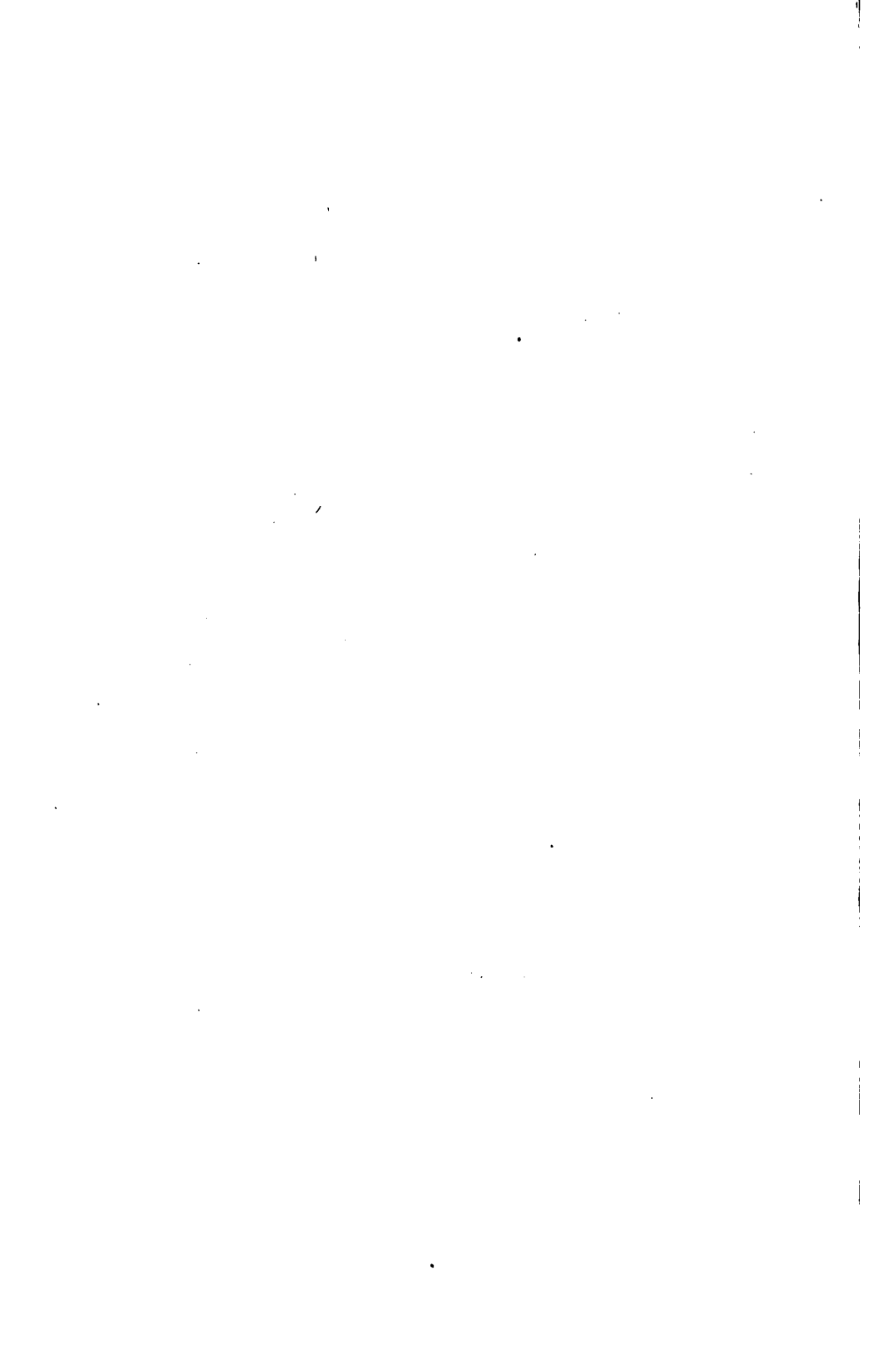
XIV

СТР.	РЕД		СТОЛН	ТРЕБА
539	8	оздо	1848	1348
541	11	озго	житота	живота
550	2	«	Иканишъ	Иканишъ
556	13	«	даховног	духовног
560	3	«	потврђивао	потврђивао
567	11	«	служи сѣ оурученимъ	служи сѣ оурученимъ
569	5	«	давала	давали
570	11	«	друшпених	друштвених
574	7	оздо	краљавски	краљевски
574	16	«	заштаћени	заштићени
578	9	«	велбмушкој	велблужској
581	8	озго	усъеу	усъед
586	10	оздо	Срлун	Солун
599	5	«	у иста мах,	у исти мах,
601	12	«	Цириград	Цариград
609	14	«	генеалним умом крао	гениалним умом врло
			побро	добро
615	12	озго	поставе литими	поставе латими
616	4	«	умешују	умешају
616	8	«	«своју одјачад	«своју одојчад
635	8	«	нѣпови	нѣгови
650	16	оздо	уће	уће
652	1	«	заклоњана	заклоњена
663	8	озго	на правоме	на превоме
666	15	«	прсводилап	преводиلاع
668	14	оздо	Оклеветаше там	Оклеветаше отам
670	4	«	некодило	неколико
684	8	озго	ослобођењем	ослобођењем
684	11	«	да сваке	да сваки
731	4 (примедба)		1362	1357
737	3	озго	вукашин	Вакашин
754	9	«	три покрајине	у три покрајине
756	10	«	(Воиславору)	(Воинову)
766	2	«	на Балтиѣ	на Балшиѣ
779	4	«	Ууошем	Урошем
796	2	оздо	и Влахиња 1;	и влахиња 1,

СТР.	РЕД	СТОЈИ	ТРЕБА
854	16	озго 2) прквене проњар-ске парике	2) црквене и 3) проњарске људе
855	9	« људи — Себри Себри	људи себри. Себри
865	9	(примедба) цронију	пронију
884	11	озго 190 влаха	170 влаха
888	4	оздо (цитат) МАТЪСКЕ	МАТЪСКЕ
893	3	« (прим') напо'ичар	наполничар
899	5	« као да је	Кад је цар
908	1	« освојио	освојио
911	10	озго жељеза	жељеза

Ми смо овомоко пронашли погрешака. Ако их буде још, молимо читаоце да сами исправе.

ПРИМЕДА. Ова је књига била спремљена за штампу још 1886 године.

II.

ВРЕМЕ КРАЉЕВСТВА И ЦАРСТВА

1159—1367.

ОПШТИ ПРЕГЛЕД.

Као што се власт архонта⁽¹⁾ оснажила и ојачала преображајем и уништењем власти родоначелника жупана — старца, због племенске анархије и атактије: тако је исто израсла, укрепила се и оснажила власт српских краљева куће Немањине, уништењем власти архонта, тих византијских васала, који се у борби с народом наслањали на потврду императора, а у борби противу императора, ослањали се на народ и династичка права равноправности деобе очевине по словенском обичају. О извођењу идеје народног јединства архонти су ратовали једни с другима. Противу народњег ујединења била је вазда империја цариградска, а с њом су били и слабији пределни кнежеви као њени васали. Зато несу могли ујединити српска племена ни Чеслав, ни Прелимир творац тетрархије, ни Војислав Требињац, ни рашки велики жупан Вукан, ни «император» Бодин, ни његов син «краљ» Ђорђе. Њима је била на сметњи како неразвијена национална свест о својој једнини, тако и множина пределних државица; њима је сметала како љубав племена према своме племенском склопу живљења: тако исто и интереси многобројних династија удружених и изукрштаних са интересима племенским, обитељским и по-

(1) Такозваних «адаматинских краљева» или «великих жупана» или «великих кнежева.»

родичким. Те сметње потпомагали су нарушени и погажени правни интереси многих кнежева разних племенских династија.

Кад се додаду овим унутрашњим сметњама сметње спољашње, тек се онда може разумети јунаштво, мудрост и величина твораца српског краљевства и царства. Те су сметње биле огромне. Византијска царевица бранила је жупаниско „многодржавије”; помагала свима претендентима и противницима народњег уједињења. У њеној тамници умро је највећи њезин противник дукљански краљ Ђорђе. С друге стране, угарска је краљевина тежила да освоји једну за другом српске жупаниске државе, као што је освојила Белу Хрватску и Раму. Белуш брат Дешин већ је радио на томе, да потчини Угарској велику рашку жупанију. Преко Белуша и Угарске српски су жупани били увучени у савез са оном западном коалицијом, која је под упливом римскога папе тежила да освоји исток и византијску царевину.⁽¹⁾ Импера-

(¹) Крсташки су ратови тежња запада да освоји исток (свет словенски и православни). Зато у тим ратовима словенски народи и цесу учествовали. На западу је о јужним Словенима било овако мишљење: „*Dalmatia est inter Hungariam et adriaticum mare... populi has terras inhabitant natura feroces, sanguinis et praedae avidi. Ibi sunt montes excelsi, paludes copiosae et aquae profundo cursu agros: pecudibus abundant. Nonnulli eorum idioma Romanum, alii loquuntur Sclavicornum etc.* Вид. у Muratori: *Rer. Ital. t. VII p. 681. Mediolani. 1725. Bernardi thesaurarii de acquisitione terrae Sanctae.* У XII веку већа је опасност грозила српскоме народу, него ли каква је у наше дане. Фридрих Барбаруса узме за свога сина Хенрика Констанцију насљеднику сицилиске и напуљске круне. Ово је била највећа опасност за Византију, јер се овим браком ишло па то, да се пронађу старинска права Италије на Далмацију. И Угарска је хтела Далмацију. Хенрик се венчао с Констанцијом 27 Јан. 1186. Pertz: *Mon. Germaniae S. XX. 28.*

тор византијски Мануило уништи тај савез српских жупана са западом у биткама код Расона,⁽¹⁾ Галичника, на Шаранцима⁽²⁾ (1148 и 1150 год.) и пренесе победоносно оружје у Угарску, где после многогодишњег ратовања, пошне на угарски престо свога сродника Белу III (1173 г.). Срби изгубише у овим ратовима све своје земље у долинама Вардара, Црнога Дрима и Шаре планине. У жупанијама се намножи више кнежева, него ли је било кнежевина и поремети се како стариноки ред наслједства, тако се исто поремете и права наслједника.

У овим ратовима развије се код српских племена национална свест о своме јединству и јави се нужда да се води борба о опстанку и да се одбрани народ од спољне навале и унутрашње анархије и покоља.

Ситне жупанијске државице несу биле кадре стати на супрот спољној моћној снази царевине, а унутрашња братска борба и међусобице већ су до-тужиле племенима и народима. После победе на Шаранцима, цар Мануило воспостави старински жупанијски ред стања ствари: У Дукљанској су владали три Градинића — Радослав велики кнез и његова браћа Ивањиш и Владимир; били су повраћени и сви остали Радославићи и њина браћа, па су засели на ситне столове својих жупанија по Дукљанској, Хуму и Травунији. У Загорју т. ј. Рашкој великој жупанији, владали су потомци Тихомиљеви — Вуканићи, синови и синовци великога рашкога жупана Уроша I — три његова сина и три синовца: Урош II (При-

⁽¹⁾ Сада *Ресен* или *Расен*.

⁽²⁾ Вид. Гласник 54 стр. 157—177. Или: Ист. срп. народа I. стр. 213—220.

мислав), Белуш, Деша и њина браћа од стрица: Немањен, Страцимир и Мирослав. Због васпостављеног унутрашњег преживелог стања и није могло бити унутрашњег мира. С поља је пламтио рат у Подунављу између Византије и Угарске. Белуш се одрекао власти и отишао у Угарску своме сестрићу, а велики жупан Деша не само да није вршио васалске обавезе према империји т. ј. ишао у рат противу непријатеља империје, него није хтео испунити уговор и вратити империји Дендру (Хвостно и Дреницу); сврх овога, он је још назвао угарскога краља «својим господином», нападао на верне византијске васале Градиниће у Дукљанској и освојио Горњу Зету.

У таквим приликама јавља се на позорници историје српских племена *Немања*, жупан Топлице, Расине, Реке и Ибра (1159).

Н Е М А Њ А I.

1. **Немања жупан** (1139—1159)⁽¹⁾. Кад су синови архонта дукљанског Михале освојили Рашку 1072 год. дед Немањин беше одведен у Дукљанску, где му се родио син Стеван.⁽²⁾ За време великих метежа (1114 г.), по смрти Владимира II, краљ Ђорђе освоји Рашку и одведе оца Немањиног у Дукљанску, где му се родио „отрок“ (1114), који ће бити **свѣкоупитель погыбышнь странахъ отъуственъ на мѣстѣ рекынь Ръсницѣ оу храмоу соуцньмъ въ земли тои и латиньскымъ икрьемъ изволеннемъ же вожиемъ сподоби се и латиньское приети крщєнне. Възвращьшоу же се отцоу его на стольное мѣсто (1116 г.), и пакѣ сподоби се въторое крщєнне приети отъ роуки скетителя**

⁽¹⁾ Историја срп. нар. књ. I стр. 358.

⁽²⁾ Живот св. Симеуна, гл. II. вели се за Немањиног оца, да је за време великог метежа, по смрти Владимира II дукљанског, у години 1113: отишао из Рашке у Дукљанску „**къ мѣсто рождєннѣ сегого.**“ Вид. Истор. срп. нар. књ. I стр. 411. Значи, да се и отац Немањин Стеван родио у Дукљанској.

У „Ист. срп. народа“ Калај (стр. 32) каже: „Не зна се управо, како и кад се вратио Немања у Рашку.“ Св. Сава пак (Жив. Сим. стр. 14) вели: „**Рождєстоу его бышоу въ Зстѣ на Ръсници и тамо прѣмшоу светое крщєнїе, извєсноу младаццоу томоу соуцоу сѣмо (у Рашку), прѣмъ епископъ св. ап. црьке, и молиткоу давъ младаццоу соуцоу, и мироу его помаза, и дьругое крщєнїе прѣмшоу сѣмоу.**“

и архиепископ посредѣ српскимъ земљама, оу скетью и оу вѣсеславныю и вѣрховнию апостолау Петра и Павла.“⁽¹⁾

На крштењу «у месту Рибници», код чувеног манастира св. Вакха и Срђа, новорођено дете добије име Вакхин. По повратку очиноу у свој део у Рашку, (на другом крштењу) дете добије име **Немѣнъ**. Календарско му име било Стеван, а калуђерско Симеун.⁽²⁾ **Немѣнъ** је одрастао под кровом својих родитеља и добио српско домаће и православно религиозно васпитање. По смрти свога оца и свога стрица великога жупана Уроша I, браћа се поделе, и **Немѣнъ** добије „**ѹсть отъ ѹстѣна**“: „*Топлицу, Ибар, Расину и Реке.*“⁽³⁾ Остала

(1) Провен. Жив. св. Симеона стр. 2. гл II.

(2) Гласник 54. стр. 180—187.

(3) По грађењу пркава, можемо у општемь цртама назначити њину деобу и земље, које су подобијали.

1 Велики рашки жупан Урош II (*Οὐρεσις* = Примислав) сазидао је у Будимљу цркву св. Ђурђа од два стуба. Значи, да је њему припало Горње Полимље, Плав, Васојевини, Краснићи и т. д. Престолница му је била град „**Расѣ**“ у „**Пеки**.“

2. Деша (Тихомир) сазидао цркву св. ап. Петра и Павла од два стуба на средњем току реке Лима, па је владао земљом Дуге, Таре и т. д. и ратовао с Градинићима у Горњој Зети, а са Византијом у области данашње Дренице (Хвостна) т. ј. Дендре.

3. Бедуш (Чудомир) владао делом хумске земље према Рами, коју су Угри освојили одмах после освојења Хрватске, а Урош I, приликом удаје своје кћери за краља угарског, исту област признао је Угрима, као мираз уз своју кћер Јелену. Овако су доцније за владе краља Уроша I, Угри решили питање Подунавља и Срема, удајом Каталине за краља Драгутина.

4. Немања је сазидао цркву св. Богородице „**на оусти**“ Косанице у Топлици; цркву св. Николе „**на оусти**“ реке Бањске олет у Топлици и цркву св. Николе на десној обали реке Ибра. Његова је држава била: област реке Топлице; област реке Расине, која извире у Копаонику, а утиче у р. Моравицу код Крушевца. — Реке, то је област садашње Жупе а Реке — сада Међуреч. Под

браћа добију остале делове велике рашке⁽¹⁾ жупаније, под врховном влашћу великога рашког жупана Уроша II.⁽²⁾ Рашки су жупани били у сродству с краљем угарским и са жупанима дукљанским, јер је рођена кћер Уроша I била удата за Белу, а Стеванова за Градињу. Зато њих Угарска и увуче у савез западних држава противу Византије, а они опет увуку у тај савез дукљанске кнежеве и остале жупане Радославиће. Цар Мануило предупреди српске жупане и кнежеве, па их опет подчини Византији ратовањем 1149 и 1150 год.⁽³⁾ У двобоју с царем Мануилом **Немањ** задобије ране, али спасе живот цару Мануилу. Немењу је тада било 36 година. „Несмо исписали све по реду, вели св. Сава“, о Немањином владичеству и његовој држави. Један Бог зна све то, а и људи знаду колики је његов „**подегъ**“ био о нама... био је свима „**днени**“⁽⁴⁾ и

речју „Ибар“ разуме се средњи ток Ибра. Немањина држава захватала је данашњи округ крушевачки, део округа александричког, читав округ топлички. Његова се државица граничила од истока, југа и севера византијском царевиком, а од западне стране биле су области његове браће.

5. Страцимиру је припадао без мало читав округ чачански, округ ужички, предео сјенички и део предела трговишког.

6. Мирославу је припадао део Хума, јер га видимо 1146 г. да ратује с Дубровчанима (вид. Mavroorbina).

Данашња Шумадија звала се Лугомерија = Лонгомерија. Мануилу је припадао на десној обали Моравице данашњи срез Краљево, у коме је био главни град Јапок. У томе пределу била је Глубочица т. ј. данашња Дубочица и Пешчаница.

(1) Над Босном је независно владао *Бориш*.

(2) Ова је деоба извршена 1139 год. Шафарик у *Ram. jug. l'et. str.* 68.

(3) *Гласник* 54. стр. 155—187.

(4) Од речи „лив.“

страшны... ни не приложит се кь немощу.“⁽¹⁾ „Не могу прећутати да не говорим о Немањи — вели сувременник⁽²⁾ Неменов Евстатије, — који ми је и у другим приликама као *невиђен* давао повода да беседим свечане беседе, а сада је привукао на себе моје очи и моје дивљење: муж толике висине, какву природа не даје другим људма, јер много надмашује обичан људски пораст...“⁽³⁾ Он је улетао у сечу... Највише га упутиле на добро *рѣне*.” Из овога описа види се, да је Немања порастом и снагом надмашавао све људе и био, тако рећи, див, а тој величини одговарала је и спољашња лепота, којој се дивιο грк беседник. По народњем предању „цар Симеун“ био је аловит. Једногласни одзиви његових сувременика и причање потомства тврди, да је Немања био ђе није свога доба и времена. Он је тачно вршио васалне дужности и био на страни империје док је покорио и освоио све жупанијске државе и истребио или растерао пределне жупане, те створио велику српску државу. Његова браћа од стрица, својим поступцима, сами себе упропастише.

Рашани су били незадовољни понижењем и политичком радњом Уроша II. Тим се користи Деша, дигне буну, збаци брата и сам се прогласи великим жупаном⁽⁴⁾ (1151). Цар Мануило (1152) опет васпостави Уроша II; но Урош не промени своју радњу, зато га цар збаци 1156 год. а постави Белуша; али

(¹) Шафарик стр. 3.

(²) Чувени беседник Евстатије Солунски. Tafel, Thesal. pag. 433.

(³) Управо овако вели: Природа мери аршином другим људма пораст, а њему је дала пораст мимо сваке мере... т. ј. био је веома висок.

(⁴) Историја срп. народа. I. стр. 220.

како Белуш (1157) није хтео напустити Угарску, цар наименује Дешу жупаном с уговором, да преда Византији област дендријску (хвостанску и Дреницу). Кад Деша не изврши васалне обвезе и не предаде Дендру, цар га казни у Тешици код Мораве, но га ипак остави на великожупанском престољу.

Од овога времѣна почиње се раздор «међу браћом», јер док је Немања тачно и часно вршио васалне обвезе према Мануилу, «неспокојни» Деша тражио је «подружије» на западу и био у свези са Угарском. «Праведноме» Немањи наносили су пакости и вређали га његова **„братин“**,⁽¹⁾ вели Првовенчани: **„зание на гнѣвъ лѣсти непомышляше, нѣ отвѣръгъ злобоу дикволю, еже наважденнѣмъ братнѣ его, стараше се како ће угодити Господеви и оугодѣти прѣдъ нимъ створити.“** Зато цар Мануило кад дође у Ниш (1159 г.) предусретне Немању најљубазније дивећи се његовој мудрости, обдари га различним даровима **„и царьскимъ саномъ“** почаствује, и одвојивши **од земли своје**, даде му таконазвану Глубочицу говорећи: «Теби (дајем) и твоје потомству по теби на вечна времена, ни с **кнѣмъ несъобытъно**, ни са мною, ни по мени с мојим насљедницима.»⁽²⁾ За овим **Немѣнъ** одбаѣи своје презиме,⁽³⁾ а створи презиме **«из свога сопственога имена»** т. ј. од **Немѣна** постане презиме **Немања**, назвавши се, **„нарсѣенни Стефанъ Немани.“**⁽⁴⁾ Тако је Немања добио од цара Мануила титулу великога жу-

(1) Живот св. Симеуна стр. 2.

(2) ... **„поуѣсти и сѣмѣе множахоу мноу...“** стр. 3.

(3) Lucari: «Nemagna rufito il suo casato, come cognome troppo basso et formo un altro dal suo proprio nome.» Гласн. срп. уч. др. 54. стр. 182, 183 и 184.

(4) Св. Сава вели: **„нарсѣеннаго Стефана Неманию.“**

пана, предел Глубочицу и засновао династију Немања. ⁽¹⁾ Од овога времена, велики жупан Топлице, Расине, Ибра, Река и Глубочице поступа и ради као *владалац* властите државе, а не као члан задруге куће Вуканића. Он утврђује своју државу, подиже цркве са замцима, у којима ће се његово име спомињати, а из замака његови војници државу бранити. Он „*възденже въ ѡтъѣстенъ своемъ оу Топлицѣн храмъ св. Богородице, на оустѣ рѣкы Косъльнице*“ ... *съ ѡтъѣстныи и богородицкыи подружикъ своимъ ѡмъноу.* ⁽²⁾ Године 1161 он почне „зидати“ храм св. Николе... близу св. Богородице „*на оустѣ рѣкы вльнске.*“ Овакво самостално поступање Немањино није се могло сложити с племенским живљењем и задругарском управом Вуканића. Браћа несу могла признати Немању за владоца, него су га сматрали као задругара, по чијој смрти, његову државу требао је да наследи онај кнез, коме би иста *задругарска* област припала по обичајима задругарске правде и владавине, а не Немањиним синовима. Зидањем цркава и замака, Немања се сматрао самосталним владоцем и управљао

⁽¹⁾ Ново презиме Немања не сме бити преокретано у: „Неманићи“, јер таког презимена нема. Ово презиме Немања наличи на презиме: Обућина, Бурина, Копривица и т. д.

Гди је Глубочица, коју је Мануило поклонио жупану Немањи? О томе је много писано, па и сам сам писао, али после летописнег мога путовања по срезу студеничком, мијења сам: предел између планине Ђакова, Маглича, Ибра, Моравице и Триглава јесте Глубочица. Спомен о томе чува се у називу реке Дубочице и Пешчица; у Мађарској чесми и гробљу под Бресншпом. (Вид. „Ибарски пут“ у „Уставности“ за 1885).

⁽²⁾ *Нареуениною и ѡмъноу.* Значи да је њој било дружичје српско име. Из свега што се може навести о подружју Немањином, може се рећи, да је она била кћер краља дукљанскога Ђорђа.

ни „сѣ кимъ несаопштено.“ Зато су „пакѣ нѣгова брѣ-
тиш... рѣкнотнѣю злою и гнѣкомъ крѣмъ одрѣжнѣмъ... до-
шли да га ѡскорѣбѣтъ глаголюще: — „Поутѣ творѣши
снѣковѣ, нескѣпѣвъ о снѣхъ сѣ намѣ, кѣже ти не подобѣтъ
творѣти?“ — Брѣћѣ момъ любѣмѣмъ, аѣре нѣ едѣнѣрождѣнн⁽¹⁾
кѣсѣмъ, не оу гнѣвъ боудѣ снѣвѣ дѣло момѣ, кѣже зѣдѣхъ
о господѣ нѣ стѣорѣхъ нѣ. То жѣ сѣврѣшнѣхъ снѣ, да кѣже
добро — мѣзъ боудѣ; аѣре ли зло — мѣзъ боудѣ снѣ.“

Он не говори као задругар, него као самостални
владац, а у „Бога су многе милости“, па ће он сва-
коме по заслуги дати. Овде излази на видик *личност*,
а не *задруга*. Задругари т. ј. Вуканићи „сѣврѣшѣше
бо сѣ сѣ старѣшнѣмъ отѣ брѣтѣнѣ неговѣ“, који је тада вла-
дао земљом српском, позову Немању на задругарски
зѣборъ. Ту га ухвате, окују му руке и ноге и затворе
га у тавницу. „Тада⁽²⁾ је пак, вели Кинам, преминуо
угарски краљ Гејза II” и Мануило смисли да покори
Унгарију⁽³⁾ користећи се наставшим немирима у Угар-
ској. С том намером цар Мануило дође у маѣдонски
град Филипу, да најпре доведе у ред ствари у Ср-
бији.⁽⁴⁾ Урош II (Примислав), који је тада управљао
земљом и који је пређе⁽⁵⁾ био устао да се одцепи од
империје, онда га цар у мало што није лишио власти,
и тек из милосрђа оставио га на престолу. „Сада пак

⁽¹⁾ Не вели: *једноутробна*.

⁽²⁾ Купам. lib. V. сар. 1.

⁽³⁾ Ib. По „законитом праву угарском морао је прећи престо
брѣту.... Гејза погази отачаствѣнѣ закон и пренесе власт на сина.”
Угри зѣаѣѣ Гејзинѣ сина, а предаду власт Гејзинѣмъ брѣту Влади-
славу, а Стеван као млађи брат буде оглашен насѣдѣник и добије
под управу Раму.

⁽⁴⁾ Ib. сар. 2.

⁽⁵⁾ Ib. „мѣ смо описали на другомъ месту”, а то је 1150 и
1151 год.

тај сами Урош II (Примислав), необраћајући никакве пажње на уверавања и заклетве, беше предузео да заводи нове установе. Кад се цар обавестио о неправностима тога човека, он га лиши старешинства и преда управу његовом брату Белушу.”⁽¹⁾ Белуш се одрекне великожупанске власти, остави отачбину и оде у Унгарску, а цар прогласи великим рашким жупаном Дешу под условом, да буде веран васал Византије и да поврати империји Дендру. И тако је „најстарији” између Немањине браће, који је тада владао над српском земљом, Урош II, са осталом браћом ставио у тамницу Немању, био збачен, а Немања ослобођен и васпостављен у својој држави. Зато и вели писац његовога живота: „роукою крѣпкою и мышицею високою“ био је Немања изведен „из каменных пещи“ и оубедеи „на стоаѣ отъустькиа его.“ За спомен избављења Немања сазида „храм св. Ђорђа.”⁽²⁾

Деша не поврати империји Дендру, нити је хтео ићи у рат противу Унгара. Њега цар Мануило казни 1163 године. Деша озлојеђен нанешеном му увредом пређе на страну Угарске. Цар га за то збаци с великожупанскога стола 1165 год. и пошље у Цариград у заточење.

Немања је, после свога ослобођења, с једне стране, слао цару помоћну војску у рату противу Угарске, а с друге стране, отворио рат противу своје

(1) Ово је бан Бела вид. Carol. Du Fresne ad h. I.

(2) На основу ових непобитних факата треба исправити погрешне године у првој књизи „Историја срп. нар” I. стр. 220, овако: Урош II (1152—1162) и на стр. 221 овако: Деша (1162 до 1165).

Тако исто погрешно је речено на страни 221 Бела IV, а треба да стоји: „Бела III.” Вид. Кинама: lib. V. cap. 2.

браће. За њега и његову једноутробну браћу вели љетовничар: „**Изгнста рода својого 12 великихъ властель**“; ⁽¹⁾ а Хонијат вели: „(Немања) желећи у тим крајевима приграбити све у своје руке, притешњава своје суплеменике и мачем истребљава своје сроднике.“ ⁽²⁾

Док је Немања ништио своје сроднике и супарнике кнежеве и жупане, дотле је Мануило ратовао с Угарском. У то Угри пораже 1166 год. византијску војску у Далмацији, заробе војводу Хаљуфа и заузму све приморске градове са Задром. Византинци опет, у почетку идуће 1167 год. одрже сјајну победу на обалама Саве и Дунава над угарском војском, коју је предводио чувени војвода угарски Дионисије. Тим се користе Венедичани и освоје од Угарске Задар. Осталу Далмацију заузме Мануило и над њом прогласи краљем Гејзина сина Бела III, а Срем придружи царевини. После овога успеха, цар Мануило, вели Кином: ⁽⁴⁾ „пошље Јована Дуку у Далмацију.“ „... Јован Дука прође мимо Србије, ступи у Далмацију.... Мануилу се покоре градови: Трогир, Шибеник, за тим Сплет и народ канкликијски ⁽⁵⁾ са чувеним градом Дукљом, (ког је подигао цар Диоклецијан) за овим град Скадар, Островица, Салинес и сви други градови Далмације на броју *цедесет*.“ На тај начин, док је Немања требио племенске кнежеве, цар Ма-

⁽¹⁾ После „избијенија“ и ујединења: „двигоше гоненије на Грке.“

⁽²⁾ Царовање Мануила Комнина књ. V, гл. 4.

⁽³⁾ Салај гл. III. Хониат књ. V, гл. 1, 2 и 3. — Кином књ. V, гл. 16.

⁽⁴⁾ књ. V, гл. 17.

⁽⁵⁾ Зетски

нуило освоји Приморје, подчини Градиниће и над свима овим земљама постави 1166 год. дуксом Далмације и Дукљанске кир Изанција. ⁽¹⁾ Мануило уђе у Цариград у триумфу «али није прошло много времена, дозна он о новим пробама Срба и Угра, па похита да их предупреди.»

Одкуда је дошао такав обрт у Немањиној политици? После свога избављења, Немања је отворио рат са својим сродницима и жупанима. Њих 12 погубио, а остали утекли у грчко царство, у Дубровник, и куд је ко могао. Немања уједини рашке жупаније и велику архонтију Травунију, дође у сукоб са својим сестрићима, — Градинићима, који су изгубили све градове у Приморју. У тим градовима били су византијски гарнизони, а врховним заповедником — Изанције. Немања надбије Градиниће и узме земљу Горње Зете. Градинић Владимир оде у византијску царевину да тражи помоћи, а Ивањиш и велики кнез Радослав умакну у Дубровник. «Радослав немогући стати на супрот Немањиној снази, остави Зету и све градове својим противницима осим града Котора. Кнез Мирослав (брат Немањин) с претњом затражи од Дубровчана, да му издаду великога кнеза Радослава и кнеза Ивањиша. Дубровачко веће одговори, да је Дубровник самостална република. Она свакоме даје склониште. Зато их неће издати до последње капи крви.» Тада Мирослав окрене оружје противу Дубровника. «Велики кнез Радослав оснажи републику војском, коју су му послали Драчани и Которани. Само су му они били верни.» Та војска, под командом Николе Бобалића крене се противу Нема-

(1) Cod. Diplm. Кукљевића t. II. pag. 7.

њине војске, над којом је заповедао Радивоје Опорчић. У сукобу, Бобалић порази Опорчића. Због ове недаће охрабре се Радослав и Ивањиш. Они оду у Драч у нади, да добију помоћи од византијског драчког дукса Падијата. Но се у намери преваре, јер дукс византијски забранио је помагати Немањиним противницима. То је оно, што се вели у животопису Немањином, да је он «*разагнао и расејао своје врагове по иноплеменим земљама.*» Тада Немања приступи да заузме последње остатке земаља Градинића и град *Котор*

У том времену, како су Венедичани као савезници Византије, почели ширити своје земљиште у јадранском Приморју, на рачун Угарске, они дођу у сукоб с царем Мануилом, који је већ био прогласио Белу краљем угарскога Приморја. Наравно, то је било на штету Венеције. Због овог се сукобе и заваде у Цариграду Грци и «*Латини*» (Венедичани). Мануило порази Венедичане, прогна их све из Цариграда. Тада они нападну на византијске⁽¹⁾ острове и освоје: Хиос, опустоше Родос и Лесбос и т. д.

⁽¹⁾ Хониат. Књ. VI гл. 10. У овоме времену долазио је цару Мануилу ђакон Тирски Виљхелм и забележио Немањин рат с царем Мануилом. Овај Виљхелм Тирски рођен је у Јерусалиму. Учио се у Француској. По повратку у Палестину задобије наклоност јерусалимског краља Амаљрика, који му даде звање «*Вакона Тирског.*» И «*пошље га краљ Амаљрик у Цариград Мануилу, да закључи савез за нападање на Мисир.*» Виљхелм не нађе цара у Византији, јер је био отишао у рат противу Срба. Он нађе цара у Битољу после победе над Немањом. Овада је Немања био заробљен. Оставио је Виљхелм по себи књигу: «*Belli sacri historia, libri XXIII.* У њој је описано време од 1100—1184 године. На француском језику у издању Gizot. collect. XVI—XVIII. XIX. Paris. 1824.

У овом времену, кад су Венедичани нападали на византијску царевину, „растерани и разагнани” супарници Немањини „*оу грѣхъцѣмъ царствѣ*“ израде и добију помоћи,⁽¹⁾ да Немањина дела разоре и „до коњца“ искорене. Они распростру по византијском царству „непотребне мисли”, које су дошле до цара, како их бележи Кинам⁽²⁾ говорећи, да се „Срби потчини́ли упливу Венеције и оислили да се одцепе од империје.” И Хониат⁽³⁾ вели, да је цару „дошло до ушију, да је српски велики жупан, тадашњи Немања⁽⁴⁾ Стефанов, постао необично дрзак, па као човек немирнога⁽⁵⁾ духа, с прекомерним старањем занима се оним, што га се са свим не тиче; да је пун ненаситног честољубља и да жели, да зграби све у своје руке. Због тога он угњетава своје суплеменике и мачем истребљује свој род; и чак не знајући шта је умереност, стара се да захвати Хрватску⁽⁶⁾ и да присвоји власт над Котором.”⁽⁷⁾ За овакву његову патријотску радњу, српски га бегунци оптужили цару, а главна је његова кривица у очима Мануила била та, што је дочуо од бегунаца, да он хоће да се одцепи од империје и да се потчинио Венедичанима. Ако, дакле, Немања „захвати свѣ у своје руке” он ће постати опасан за империју. С тога Мануило дозволи бегунцима, да прикупе у царевини најамнике: Грке, Фруге,

(1) . . . створише . . . тоу помоць оулоуити . . .

(2) lb. cap. 10.

(3) lb. V. cap. 4.

(4) lb.: *αὗτὸς δὲ τότε ο Νεεμᾶν Στέφανος* т. ј. Немања Стефановић = Стефанов син.

(5) т. ј. немирна глава и ванредно делателан.

(6) Управо Неретванску.

(7) . . . *αὐτὸν Κατάρων* . . .

Турке и људе других језика, с којима би надбили Немању и васпоставили пређашње стање. Да би успели у своме предузећу, цар заповеди драчком стратигу Падијату, да се крене с војском и бегунцима да савлада Немању. Та сва војска «улезе у **ОТЪУСТВО** Немањино и улогори се на месту **РЕКОМОЕ ПАЊТИМО**»; Хониат вели: «У топарха Немање било је толико «вражде» и грдости, да је он одмах отпочео рат, и ако га није био објавио, и нападне на Византинце.»⁽¹⁾ Непријатељску војску предводили су сви прогнани и протерани кнежеви. Та војска кренула се од Драча преко Црнога Дрима и Шаре планине и улегла у **ОТЪУСТВО** Немањино.

Немањина се војска била прикупила на утоку р. Ситнице у Ибар. Сам он провео је ноћ у очи битке у замку Звечану. Рано изјутра, кад је сунце обасјало Косово, Немања изведе војску, распореди је у бојне редове и **„ОПЛУН СЕ СЪ НЗЕРАННЫМИ СКОНИИ И СЪ ДРЪЗНОВЕННИЕМЪ ВЪСЕМЪ ВОЕМЪ ПОВЕЛѢВАШЕ: ШКОЖЕ МЕ ВИДИТЕ, ТАКОЖДЕ И ВИ ТВОРИТЕ.“** После жестоке сече, Немања порази непријатеље. Једни су изгинули, други допали ропства, трећи се подавили у реци Ситници, а четврти умакли. **„И ПОБѢДИ КРАГИ СВОЕ ИИОПАСЕМЪННЫЕ КЪЗЫКЪ. И ПАДОШЕ ОРОУЖИЕМЪ ВЪСИ И БЪЗЕТЪ СЕ ПАМЕТЪ ИХЪ ОТЬ ЗЕМЛЕ.“**⁽²⁾ «Један, од законпреступне браће удави се у реци.» «Владимир, намлађи Градинин син, побеђен и рањен умакне, а Немања освоји његову кнежевину» и почне се називати *велики жу-пан*. Немања заблагодари Богу на победи, врати се

⁽¹⁾ Хониат се чини невешт. Цар послао војску с бунтовничком војском, ваља мислити, да Немања неће смети бранити отачину. Падиат се био удружио са «преступницима и Дубровчанима.»

⁽²⁾ Првовенчани, Жит. гл. V. стр. 6.

у град **Расъ**, а његова браћа Страцимир и Мирослав, један оде у Хум, други у Травунију.

2. **Ворба Немањина с царем Мануилом.** Ратујући с Градинићима, Немања дође у сукоб с Дубровчанима, који су били на страни Градинића и Византије. Како су пак Венедичани ратовали с Византијом, то је природно, да су они били противници дубровачки; Немања и Венедичани, могли су бити савезници тим пре, што му они не би сметали при освајању Приморја. Да су у истини били у неком савезу, најбоље показују ове речи Хониатове: ⁽¹⁾ «Венедичани (у рату с Византијом) се у свачему добро наоружали и довели са собом доста савезничких лађа, које су им дошле из словенске земље» т. ј. из Неретванске, над којом је већ Немања био врховни господар. Мануило је био упутио Падията с војском као опсервациони корпус противу Немање и Венедичана, и да ли овај не смера да освоји Хрватску и Котор. Немањина славна победа на «месту Пантино» докаже, да су истинити пронешени о њему гласови. За време овога рата «премине угарски краљ Стефан и догоде се велики метежи.» ⁽²⁾ Мануило најпре прогласи за угарскога краља Белу, и онда се «крене у Србију да се с њима разрачуна за њину дрскост.» Наши хроничари и «житијеписци» не говоре ни једне речице о овоме рату, који се свршио понижењем Немање, а грчки писци опет описују ово ратовање с највећим задовољством, а пропустили су описати пораз Падията. Пошто је Кинам казао, како је цар пошао противу Срба, овако наставља: «И ево

⁽¹⁾ Lib. V. c. 9.

⁽²⁾ Кинам. књ. VI. гл. 11.

чему се вазда дивим: пре него ли се прикупила читава војска, цар ушав с неколико хиљада у земљу (српску) преко стрменитих кланаца и брда, похита да ступи у битку с архијупаном. Овај, не пазећи на то, што је имао *безбројну* (?) савезничку војску, у самом почетку битке побегне. И кад је страх завладао његовом душом, пошље посланике цару, да измоли опроштај за своје преступе; али кад није могао добити опроштај, замоли, да бар безопасно може изаћи пред цара. Кад цар на то пристане, архијупан приступи цару гологлав, са засуканим до лаката рукавима, босоног, с гајтаном о врату, с мачем у руци, и преда себе у потпуну цареву вољу. Дарнут тиме, Мануило му *опрости кривицу*, па свршив успешно тај посао, изађе из Србије у *пратњи* архијупана.” Хониат се стара да објасни такво Немањино поступање; пада у ентузијазм хвалисања цара Мануила, говори хиперболама о понижењу Немањином а не види, да је Немања управо надмудрио Грке својим поступцима, како се види из беседе Евстатија солунског, где овај казује, да се Немања љутио на живописце, који су га малали онако, како то описује грчки историчар, што бар несу одоздо написали да је он „роб” царев. Ови грчки писци не увиђају да је то била највећа иронија, какву је могао изрећи Немања, који је допратио цара до Цариграда, него га сликали у таквим понижавајућим положајима. Ма како било да било, тек перо Хониатово показује, да су ондашњи византијски политичари разумевали, да је Немања основао велику српску државу. Он каже: „Кад се цар решио да казни архијупана, овај се појави за кратко време на пољу

битке,⁽¹⁾ за тим се сакрије и изнова потражи склоништа у брдима, и спасења на висинама. За овим мало по мало попуштајући и смањујући своју пређашњу гордост, најпосле приклони своју главу пред ногама императора, пружив се свом дужином свога огромнога пораста, и замоли за помиловање.»⁽²⁾ За што? «Он се бојао, да не буде лишен власти над Србима, и да његова власт не буде пренешена на друге, који су били достојнији да владају, а које је овај сриную после, пошто је сѣм постао великим архиепископом.»⁽³⁾

(¹) Значи, да је била велика битка.

(²) Виџељм Трски под годином 1167 (lib. XX с. 4) вели: „Detinebatur porro eo temporis articulo imperator in Servia, quae regio montosa et nemoribus obsita, difficiles habens aditus, inter Dalmatiam et Hungariam et Illiricum media jacet, rebellantibus Serviis et confidentibus de introitu ad se angustiis et de imperia eorum regione.... ob haec ergo intolerabilia vicinis eorum maleficia ingressus erat ad eos in virtute multa et in numera dominus imperator, quibus subactis et praecipuo eorum principe moncipato redeunti domino imperatori accurimus.”

(³) Даље продужава овако: „У опште, цар је тако лако свршавао с тим човеком, и тако га лако приморавао, да се обрати на пут пређашње послушности, кад је увиђао, да он сврће с правог пута и изгледа као независан човек или прелази на страну краља Алеманског или пристаје уз Угре и заједно с њима излази на пљачку: како поступа пастир са малим стадом. Немања се пак тако бојао цара, како се не боје зверови свога цара — лава. Император је чешће чак с једном коњицом и са својим телохранитељима остављао римске покрајине, и тек што се кретао противу њега, одмах се мењало тамошње стање ствари онако, како је цар желио.” —

У књизи: „Сербскій лѣтописъ за годину 1853. Часть I. година XXVII. књига 87.” Под V: Рецензія лѣла: Повѣстница србскогъ народа одъ најстаріи времена до године 1850. Дан. Медаковића (стр. 117—265). Написао Јов. Субботић. На стр. 203 пита: „Кои е оно архиепископъ био, за кога Кинам приповѣла да е къ им-

Из ових навода излази, да је Немања ступио у битку с царем Мануилом, да није био сатрвен, него се повукао у брда; да он није толико зазирао од царевој војске, колико се плашио унутрашњих немира, својих супарника и «законопреступника», па да би очувао «сакупљену» земљу, ступи у договор с Мануилом и помире се. За доказ свесрдне оданости Мануилу, испрати га до Цариграда, где Мануило добије триумф, а Евстатије солунски изговори похвалну беседу, у којој спомиње најпре «невиђеног» а тада «виђеног» Немању, који *добија ране у борби за отачбину*, који надмашава све људе, који наличи на гиганта, или на Голијата, и који тако мудро уме да прави досетке говорећи, да се љути на живописце, што несу свуда код његове слике исписали: «царев роб.»

После ове битке протекло је 12 година до смрти Мануила, Немања се није бунио, него је живео у пријатељству с њиме. Кроз то време он обрати пажњу на црквено питање, на богумиле и на зидање Студенице т. ј. он се унутра учврсти и оснажи за дељање по смрти свога браниоца и заштитника. Овде је умесно питање: Како се могаše Немања тако лако измирити с царем Мануилом и зашто цар Мануило дозволи њему, да одржи уједињену Србију а напусти своје приврженике, Немањине супарнике?

мератору гологлавъ, босоногъ, са засуканимъ до лаката рукавима, съ узнпомъ о врату и голомъ сабљом у руци, као осуђенъ дошао?» па одговара, да је то «морао (?) Радославъ бити.» — «Међу тимъ био то Радославъ или не био, Неманя за цело неје.» У самој ствари, пак, то је заиста био главом Немања. Навео сам ово. 1) Што високо поштујем Суботића за патриотизам; али ми је истина преча. 2) Не цитирам многе писце да би избегао «грех многоглаголанија.»

Одговор на ово питање налазимо у ондашњем стању ствари. Најмоћнији император западни, водио је борбу с рим-папом и већ се спремао за крсташки поход на исток. Цар Мануило предузме кораке да се користи њином свађом и да отклони навалу запада на исток. С тога пошаље посланство папи Александру III, тражећи, да га папа у Риму крунише императорском круном, а он пристаје, да се уједине цркве. Папа пристаје да уједини цркве, али што се тиче крунисања мануиловог у Риму, одговори, да је та царева «жеља опасна за свеопшти мир и супротна установама св. отаца.» С писмом Мануилу папа пошље два кардинала, да се изврши уједињење цркава под овим условима: 1) да се призна папско првенство 2), да се папи апелира и 3), да се на јектенијама спомиње папа. Због овога Мануило искупи у Цариграду сабор, где су били: сенатори, патријарх, митрополити, владике и цар. Тај сабор после дугог препирања и разлагања реши: «Са свим одсећи папу и оне, који су сагласни с њиме.» Запад се, дакле, спремао противу истока и зато Мануило настане, да дипломатисањем и ратом што пре попне на угарски престо Бела III, свога рођака и савезника противу западне инвазије. Постављајући на угарски престо свога сродника и савезника још је било много природније ићи на руку Немањи, да створи моћну православну државу. С тога кад се изродила борба између Немање и Дубровчана и дубровачкога архијепископа, где је Немања бранио православље, а Дубровчани латинску веру, Мануило напусти Дубровчане, пређе на страну Немањину и лако се с њиме помири. Великожупански престо постане још тврђи, а Немањини сучпарници унутра у земљи пропану.

Једнаки интереси, дакле, Цариграда и Србије одреше Немањи руке. Он се реши да искорени у земљи јереси и да оконча црквену борбу Приморја с Дубровником у корист своје државне и православне вере.

3. **Богумилска јерес.** ⁽¹⁾ По повратку из Цариграда, Немања устане противу богумила и остатака многобоштва. Два главна узрока покренула су га на такву радњу. Богумили су штитили племенски склоп живљења и били противници црквене јерархије. Како је било преведено јеванђеље на словенски језик, они у њему нађу ослонац за „**кръстанско**“ ⁽²⁾ братство. Не-

(1) Историја срп. нар. књ. I. стр. 454—457.

(2) Petri Siculi. Histor. manichaeorum p. 1276. 7. Migne Gr. Ser. t. 104. — Христ. чт. Март — Април за 1877. Правосл. Собе сѣд. 1856. ч. I. 1857. ч. I. — Очер. внутр. Ист. Виз. Лебедева. 1878. стр. 257, 258 и т. д. Најревноснији богумилац (реч Цавличанин од ап. Павла) Свргије, у путу сусстигне неку богумилаку, која га запита:

— Јеси ли читао јеванђеље?

— Несам — одговори он: то је посао свештенства да чита св. књиге, а за нас световњаке то је неприступачна тајна.

— «О не, одговори богумилка: свето писмо је отворено за све нас, јер Бог хоће да ми сви познамо истину. То је варање од стране свештенства, кад оно говори, да су њему само отворене тајне: оно пеће да сваки дозна, колико се оно размимотилази са св. писмом. Зато оно и чита вама комад по комад из јеванђеља у цркви, а неће по реду све да чита.» За овим га запита: «Шта значе речи јеванђелиста Матије (гл. 7. ст. 22 и 23): „Господе! Господе! не смо ли у твоје име пророковали и твојим именом многа чудеса твојим? Господ не им рећи: не знам вас; идите од мене, који творите безакоње? Или кога разуме Христос (гл. 8 ст. 12) под речима: „А синови царства биће изринути у пакао? и т. д. она обрати Срђа у богумиле, и он постане највећи апостол богумилства. Из овога се види, да су богумили налазили у јеванђељу доказе за своју науку о **равенству**. Тога су истога својства сељачки ратови у Ђерманији у XVI в. пошто је било преведено св. писмо на немачки језик.

мања је ништио племенски живот и заводио државну централизацију, црквену јерархију, па се сукоби с богумилима. Зато их Немања огласи својим противницима, а јерархија јеретичима и противницима божјим. Ове узроке наводи и писац Немањинога живота. Он приповеда, како је неко дошао Немањи и рекао: „**ВНДѢХЪ СРѢДОБОЛѢСТВО ТВОЕ ИЖЕ КЪ ХРИСТОУ И БОГОРОДНИЦИ И СВЕТЫМЪ ОУГОДНЫКОМЪ, ПОБОРЫНКОМЪ ТВОИМЪ, ИЖЕ КРѢПКОЮ ДЛАНИЮ ПОДѢРЖЕШЪ ВЛАСТЬ ТВОЮ, ДРЪЗНУХЪ ВЪЗВѢСТИТИ ДРЖАВѢ ТВОЕИ, ИЖЕ ИЕРЕСЬ ЮЖЕ ОУКОРѢНИКѢ СЕ КЪ ВЛАДУЮЩЕМЪ ТВОЕМЪ.**“⁽¹⁾ Како нова вера поткопава државу и руши јерархију, Немања предузме да је истреби. Тада је био епископ у Раси, Јевтимије. Немања искупи **ЗЪБОРЪ** (у Раси), на који дођу: архијереј *Јевтимије*, *црнци* са *игуманима* и *и часни јереји*, *старци* и **вельмоуџи велики** и **мали**. Велики жупан отвори збор и покаже да богумилска јерес баца хулу на св. Духа, не признаје св. Тројицу и т. д. Тада се отвори препирка. Како је у самоме збору било много богумила, двојеженаца и многоженаца, који су говорили у одбрану постојећег стања ствари, на збору се изроди „велика распра“ и забуна. У ту минуту ступи пред Немању „*кѣр неког његовог правовернога велмужа*, која је била **ѡброуѣна за моуџѡ ѡтѡ кривоверныхъ тѣхъ и соущи въ нихъ и съблюдиши неустыжє мръзостн ихъ, и ни мало прикоснувши се вѣрѣ ихъ**, рече му, како је била испрошена **по закоуѡу братуѡмоу** од свога оца, **мнєщѡу єдинѡверѣство соущѡу владуѡуѣннє твоемоу**, и **быхъ оу закоуѡу прѣстоупныхъ тѣхъ**, и **видѣхъ истинно слоужєщє ихъ отпадѣшѡуѡмоу сакы божнє самомоу сотонѣ**, и немоуѣи

(1) Првовенчани, стр. 6. гл. 6.

трпители смрада глаоукнихъ коумиръ и мръзкихъ јересн, истръгши се изъ роуки нхъ и прѣвѣгши въпнио... порази... бороуцихъ се с нами.“ Њу изведе Немања пред скупљени збор; изобличи **кривоверие нхъ**, и крене противу њих војску, па их порази. Једне прогна из земље, друге казни разним казнима, треће **оземљствова отъ владѣтѣстѣна своего**, и **домове нхъ и имѣнина нхъ вѣсе съвѣноуниѣ** раздаде болесним и ништим. Учителу и начелнику богумилском одсече језик, његове књиге спали, а њега прогна из земље забранив му да му се име спомене. Тако је велики жупан искоренио богумилство у својој држави. Спаљивање књига и сечење језика, то су нове казни, до тога времена не познате у српскоме народу, позајмљене од Грка.

4. Српска црква. Пошто је Немања искоренио јереси, смисли да уједини и да створи српску православну цркву. Једне су српске епископије зависиле од архиепископије Примејустинијаје, а друге су потпадале под власт барске архиепископије, у којој се водила борба између азбуке словенске и латинске. Папа потчини Горњу⁽¹⁾ Далмацију новоустановљеном архиепископу дубровачком, да јаче и снажније утиче на црквено стање у Приморју. Како је већина свештенства била на страни словенске азбуке и службе, то године 1167 папа Александер напише посланицу свештенству дуљчинскоме и барскоме, у којој му заповеда, да не слуша своје архиепископе, док се они не потчине и не покоре архиепископу дубровачком, под чију митрополију они потпадају де јуре (по праву), не пазећи на то, што они по историјскоме праву потпадају под духовну власт архие-

(1) Cod. dipl. II. 77. № 100. Друго писмо ib. № 101.

пископа дукљанско-барскога. Ово папино писмо сведочи, да су архијереји српскога Приморја прешли на страну браниоца словенске азбуке — Немање. У другоме папскоме писму: «Достопоштованој браћи владикама: пулатскоме, свачкоме и дривастанскоме и одабраним синовима васиљенске цркве и свештенству цркава скадарских и травунских», папа вели, да им шаље поздравље и благослов, па додаје, да су њини претходници били потчињени и покорни његовим претходницима⁽¹⁾ Андријану, Анастасију и другим папама, за то треба да су и они покорни њиним насљедницима и да не пристају уз јеретике. (?) Овом приликом папа хвали владика албанског Лазара, који *желели* да остави «*ritum grecorum*» (обред грчки) и да прими римску веру, па му саветује да се потчини Трибуну арх. дубровачком. Драчанима римске вере папа налаже, да причекају арх. Трибуна као његовог посланика и да му се покоравају, да не би били одлучени од цркве, као што је урађено са Антиварцима и Дуљчинцима и њиним владикама. Хваранима заповеда, да приме владика кога су протерали. Ослобођава свештенство од неких дација како би га за себе придобио. Сви ови подаци јасно сведоче, како је пропала римска пропаганда и вера у Приморју, а о Загорју, гди је Немања владао, не може бити ни спомена. Папа спомиње само Травунију, али сви наводи сведоче, да су српска племена тако чврсто била привезана правослаиљу, да их већ од тога нико није могао одвојити. Овде је на реду да се запитамо: који су то били Немањини противници у Приморју?

Његови противници били су: а) Латини — свештеници или дошљаци из Рима. «Немања тражи», —

(1) Ово је било онда кад је и римска црква била православна.

вели Лукарић, — да српски епископи, који су потчињени (разуме се најпре дукљанској, доцније барској и најпосле) дубровачкој архијепископији, да се унапредак потчињавају митрополији св. Петра у *Расси* (Пећи). Због тога је он и нападао на дубровачке области и разоравао их, а дубровачка сињорија била је приморана да тражи помоћи на све стране, јер није хтела сама решити то питање, нити га предати папи на решење, него је одуговлачила ствар у надању, да ће само време дати јој zgodну прилику, да се та ствар излечи.”⁽¹⁾ Ово «одуговлачење, тражење помоћи на све стране, надање на време» било је уздање, да ће запад освојити грчку империју, па би се онда и Градинићи, приврженици латинштине осветили Немањи. Једини српски кнез, који је био уз Немању, то је Бориш бан босански. Дубровчани се уздали у Градиниће, који су тада радили да заваде Немању с Мануилом у чему су и успели. За време ових припрема противу Немање, овај је слао с војском брата Мирослава на Дубровник и тражио да му издаду Радослава и Ивањиша, што кад несудачинили, он нападне на Дубровник, али буде надбијен. Доцније пак Немања надбије Падијата и Градиниће. На то њега опет порази цар Мануило и примора да закључи мир с Дубровчанима. Сада пак Немањи помогне Бог и његова памет, јер сабор у Цариграду «одсече папу», а Мануило нађе у Немањи како приврженика православа тако и савезника противу навале запада и отпусти га натраг. Сада су Немањи биле одрешене руке у спору вере. Међу тим је он «после славне

(¹) Године 1169 Пизанци ступили су у савез с Дубровником и Сплетом говорећи: «да је њин император Фридрих Барбаруса.»

победе на месту **Пантињ** постао «*краљ рашки* (Ré di Rassa) и назвао се мегалижупаном (великим жупаном) «*Рассије и Горње и Доње Зенте.*» Године 1177 Немања обнови спор с Дубровником, и с војском удари на Брено, опустоши маслинке и винограде бранећи которскога епископа, који је прибегао под његову заштиту. Овог епископа которског био је проклео архијепископ дубровачки с тога, што је отпао испод његове власти, а потпао под митрополију св. Петра у *Расси*. Тада завлада опште незадовољство у Приморју противу папских претензија и владике затраже заштите код Немање, који с *благословом которскога владике* изузме испод власти новоосноване *дубровачке архијепископије*, а узме у заштиту ове епископе: будванског, которског, дуљчинског, свачког, скадарског, драчког, дривастанског, медунског, српског, босанског, требињског и захумског. Све су ове епископије (по најстаријој установи) спадале под власт дукљанскога архијепископа; но кад је била порушена Дукља Александер II папа оснује архијепископију дубровачку и потчини их арх. Виталу 1067 г. За овим је утврђен био у истом звању арх. Андрија 1141 год. За време овога спора био је арх. дубровачки Трибун. Немања дакле узме у заштиту епископе: будванског — Силвестра; которског — Никифора; дукљаског — Јована; свачког — Василија; скадарског — Ђорђа; драчког — Григорија; дривастанског — Петра; пулатског — Теодора; српског — Кирила; босанског — Владислава; Требињског — Константина и захумског — Симеона.⁽¹⁾ Сви ови епископи били су *народњаци* налик на Григорија Нинског, и борећи се за народњи

(1) Немања је, кад се закауђерисо, узео име владике захумског.

језик и службу, нашли су великог и разумног браниоца у Немањи, који овом приликом поступа са свим супротивно ономе, како је поступао Томислав «краљ» хрватски или Сванимир.

У Приморју владали су Византинци, па оваква радња Немањина јасно тврди, да је Мануило био на његовој страни. На тај начин можемо сматрати годину 1177, као годину победе самосталног народног развитака и торжанства у српским племенима словенске службе и азбуке и победу народне самосвести над утицајем како Рима, тако и Цариграда. Основана српска држава и српска црква учине, те су сазнала сва српска племена, да су она чланови једнога организма, једнога народа. Ове је године (1177) била одбачена духовна власт римска, а после 45 година и зависност цариградске патријаршије и проглашена српска архијепископија.⁽¹⁾

⁽¹⁾ Тачније рећи, ствар је овако текла: Српска племена у првеном смислу била су подељена на двоје: Приморје потпадало је под архијепископију дукљанску и спљетску, а Загорје под «архијепископију јустинијановску», а сва скупа српска племена потпадала су под власт прквену римску. Тада је римска црква била православна. Кад се у јустинијановској архијепископији појаве словенски апостоли и словенска служба: она буде усвојена како у Приморју, тако и у Загорју. Римпапе прокуну и забране словенску службу на спљетским саборима (925 и 1059).

У Белој Хрватској победи Римљани, а у Загорју победи православље. Још се водила борба у Горњој Далмацији или у српској тетрахији све до ове 1177 године. Године 1166 свесни српски архијереји дошав под власт грађанску цариградску, несу хтели бити ни Грцима ни Римљанима, него затраже заштите код Немање и Немања као пријатељ Мануилов створи српску јерархију и оснује српску цркву. Овде би се могло ставити питање, где су биле столице ових епископија? Оне су биле: пулатског — у храму св. Михаила под Дрепом (Трпичом); српског — у Будимљу; захумског — најпре

Овај црквени Немањин успех донесе му рат противу Дубровника и Крчуле. Дубровник се одржи, а острово Крчула остане у заједници с Хумом под условом, да Хуму не плаћа никакав данак.

Овакав његов успех проузрокује општи покрет римске цркве противу Немање. Папа пошље кардинала Рајмунда у Сплет ове 1177 год.; али је преврат био тако општи, свестан, да се Рајмуд и не усуди да поименце позива одступивше владике, већ позива владiku задарскога Лампридија и остале «епископе и суфрагане, абате, архипресвитере и све прелате Горње Далмације.» У позивници напомиње неспокојство папске столице због догађаја, који се десили у Далмацији и задали папи бригу о науци и црквеној дисциплини, па вели, да је он дошао с влашћу: што је за обарање — да обори, што је за исправљање — да исправи и позива их да му пошљу посланике у Сплет. Препоручује свима да не жале труда и трошка ради части божије; сложите се вели и дајте колико ко може, те да се прелати Горње Далмације (Дукље) не би ни најмање оигтереживали доћи у Сплет, у ком ће месту наћи све што је за потребу и зближење, а измирење биће извршено на овоме сабору, где да се прекрате све супротности и да престану случајности на славу божију и на корист ваше цркве и спасење ваших душа. Онај, који не дође и изађе из потчињености римске цркве, биће проклет и одлучен.

у Стону на Превлаци, а доцније у Завали; требињског — најпре у ман. св. Петра од Поља код Требиња, где је сарањен краљ Радослав, а доцније у *Тердошу*. Расонска, расинска и босанска биле су потчињене охридској и биле су: у Раси (Ресен), у кичавској св. Богородици и т. д.

Колико је Рајмунд успео, види се из одговора задарскога владике, који му јавља, да не може доћи због многих запрека и других многих „махинација“, и „због догађаја земље задарске, словенске, угарске и других.“ Поред овога, хусари су опљачкали папског посланика. И тако рајмундово посланство у „Словенији“ (in Sclaveniam) испадне на празно. Нашао се само један јединити владика барски, Григорије, који у одговору (1178 год.) Рајмунду признаје првенство римске цркве. Од њега се ничему бољем није било ни надати, јер он један није хтео прећи на страну своје пастве, нити је прибегао под окриље Немањино, али и он не признаје над собом власт спљетскога архијепископа. Тако исто не признаје над собом главарство рашкога архијепископа, већ брани старинска права дукљанско-барске⁽¹⁾ архијепископије и на то тражи плашт од папе. Григорије вели, да из старинских списа и монумента својих предшаственика и, из разних осталих података брижљиво прегледаних, излази, да је салонска црква некада држала читаву Далмацију,⁽²⁾ и да је дукљанску митрополију заменила барска црква по савету и сагласију салонске цркве, и задржала поштовање своје матере...⁽³⁾

И тако, и овај једини владика, који признаје папско првенство, опет правично разлаже, да је салонска (спљетска) архијевископија онаква иста архијепископија каква је и дукљанска, доцније називана барска. Зато тражи од папе плашт, а неће да

(1) У оваквим је приликама и духовној борби написана хроника дукљанскога попа.

(2) Разуме се тему. Cod. Dip. II. 79.... dominatum et primatum..

(3) Познати историјски факт, како се оделила дукљанска црква и постала самостална: доцније се звала барском.

се потчини ни *салонском* (спљетском), ни *рашком* митрополиту, већ тражи, да остане стање ствари онако, како се затекло од старине. Године 1179 обећава да ће поћи у Рим. Кад од легатовог предузећа није било вајде, папа 1180 г. шаље новог посланика Теобаљда и пише «свима архијепископима, епископима, одабраним и племенитим мужевима, кнежевима, банима и народу Далмације и читаве Славеније» препоручујући, да се једном учини крај препиркама и неизвесности. Међу тим, Теобаљд, по доласку у Сплет, нема ни толико успеха, да би могао дотичним лицима у руке предати донесена писма. Тако, шаљући писмо босанскоме бану Кулину, моли га, да му пошље по два служитеља и кожа од куне: слуге да га слушају, а куновином да се заштити од зиме.

У овом времену премине у Цариграду Немањин пријатељ цар Мануило и **„кѣста... ннѣ царѣ люты и крѣ-копролиштељ и раздроуши“** мир с њиме. Ова промена улије у Немањине противнике Приморја, да ће га моћи победити, а Немања опет употреби сву своју снагу, да прогна Градиниће и да освоји читаву Доњу Зету. Ово стање ствари врло лепо карактерише писмо владике Григорија,⁽¹⁾ написано новом папином посланику, Гвалтерију, у Сплет, где између осталог вели: У нашем граду (Бару) влада највећа забуна (*controversia*) од великога жупана, што мислимо да ти је познато. Оних 80 перпера, које смо ти прошле године обећали послати, себи смо задржали, јер сада

(¹) Cod. Dipl. II. стр. 115 № 159. Кукуљевих вели, да је ово писмо писано „око год. 1180.“ Но у самој ствари, како владика Григорије вели, да се нада, да ће Knezius Радослав успети, нема сумње, да је писмо писано онда, кад се Немања спремао да осваја Приморје. Дакле или 1181 или најдаље 1184 год.

влада својевољство и гонење, па нити сам у стању да ти пошљем новце, нити да повратим наша поља. Изнова смо их засадили и изнова се плашимо, о чему ће вас лично известити пресвитер Маралдус. У толиким превратима и тешкоћама сви стрепе и страдају (пате). Кнез⁽¹⁾ чија је брига и старање о цркви дукљанској није на миру од неспокојних ујака; надамо се да ће успети. И надамо се у најближем року да ће нас највиша милост успокојити, наше цркве спомоћи и све на добро окренути несумњиво вашим саветом и вашом помоћи.

Овде се јасно види каква је олујина духала с планина на противнике Немањине у Приморју, да они стрепе и уздишу и могу само очи у очи да говоре, а не могу да пишу. Њима долази у помоћ писмо папе Александра⁽²⁾ III (7 Јун. 1181), у коме овај пише, да је одлучио од цркве Немањинога брата Мирослава што не поштује латинску цркву, што не прима папине посланике, што се не покорав папиним заповестима као и то, што не враћа новце спљетском архијепископу. Овом приликом Александер III моли угарскога краља Бела III да поради, те да кнез Мирослав поврати споменуте новце. Да би пак произвео забуну у Приморју, папа дозвољава Сплешанима

(¹) Cod. Dip. II 261: Michahel Knesius Diokliae (1180—1 г.). У писму (стр. 115) стоји: *knesius quoque Michahel, cui diokletiane ecclesie cura.... ab avunculis etc.* У овоме времену у Дукљанској је владао кнез Радослав син Градињин, кога Дукљанин (стр. 59) назива: „*knesius*.” Значи, да је Радославу било календарско име Michahel. Како у писму владике Григорија, тако и у папа Дукљанина: *knesius* дукљански означава Радослава. *Magnus* јурпан означава Немању

(²) Theiner. *Vetera monumenta Slavov. Meridion.* T. I. p. 1. Corp. Dipl. II. 121.

(у већини Римљани) да *бирају* владика. Овим се, тако рећи, свршава спор религиозни Немањин с римском црквом. ⁽¹⁾

Од ове 1181 до 1186 год. Немања ради друге послове, а ове 1186 год. јавља се у Приморју на страх и ужас Грка и Латина и свију својих противника!

5. Самостална и независна рашка жупанија.
— До 1180 год. Немања је под окриљем цара Мануила учврстио језгро српске државе у «планинским и брдовитим пределима», под једнодржавном влашћу, с једном православном српском вером. Под његовом влашћу биле су: Травунија, Хум, Горска и Подгорје, Горња Зета, Дендра, Расса, Топлица, Расина, Моравица, Лим и Ибар. Пределни жупани, који су заостали у животу, постали су његови велмужи т. ј. велика властела, а њини васали или млађи кадети постану мала властела или властеличићи. Место жупанијских зборова, заузме *збор државни*. По општинама у племенима остану слободни *себарски зборови* и самоуправа. Тек после ових успеха Немања је могао потегнути, да ослободи и уједињава остала српска племена и да рашири државу, јер је још много Срба остало под Византијом како вели Кинам: «и римски (грчки) *подајници Срби*.» Прилика сама собом дође. Септембра месеца 1180 год. умре Немањин заштитник цар Мануило. Насљедником његовим беше проглашен син му — дете — Алексије II, под туторством матере и стрица Алексе Комнина. У Византији се окрену ствари наопачке и на горе: Цар — дете, више друштво покварено. Једни великаши китили се

⁽¹⁾ Доцнији напади, већ су управљени противу православља, разуме се, да су много лакше одбијани.

као женскиње и заљубљивали у царицу; други арали државну касу. Тотор Алексије проводио дане у друштву с царицом, а други беснили противу њега. «Цариграђани — вели сувременик Грк: раде свагда оно, што не треба да раде; ови људи све што им даје земља и море, без икакве користи за себе односе у туђинске градове. Непоштовање власти задржали су као најприроднију ствар, јер кога данас уздижу до небеса, сутра тога истога грде као најгорег злочинца, па не знају зашто су га јуче хвалили, нити зашто га данс хуле. То све долази од лакомислености и глупости.» Оваквим стањем ствари користи се фамозни пробисвет Андроник Комнин названи «сељачки цар.» Сестра Мануилова Марија, мрзећи на тотора, састави заверу, па кад јој не испадне за руком, дигне буну. У Цариграду завлада ужас и крвопролиће. Андроник се примакне Цариграду, а послата противу њега флота пређе на његову страну. Он уђе с триумфом у Цариград, извади очи тотору, прогна Венедичане из Цариграда, спали једног сиромашка, захвати у руке власт, казни све знатне људе, извади очи Кантакузену и Контостефану, збаци патријарха; буна плане у Азији и у Европи, а он ослепи доместика Јована и његову децу: „**вста** у Цариграду **ни** (други) цар љути и крвопролијатељ и наруши мир са Немањом», па разјапи своја уста, да прождере „**и нинихъ владуѣства**, али безумни само нанесе на себе погибелъ и хулу на своје царство и пропаст на своју земљу.» Пошто је, vele грчки писци, Андроник пролио крв оно мало честитих људи што је било заостало, дозволише му да остале тлачи како хоће, — и да смакне царицу Ксенију и њенога сина. Пошто је измислио и бацио на царицу свакојаке беде, најпослед-

је окриви божем за издајство, као да је она писала своме зету (по сестри) угарскоме краљу Бели III, да нападне на империју и да поруши Београд и Браничево, Андроник састави суд, који ће јој не судити, него је осудити. За тим примора њезинога сина да потпише смртну пресуду својој матери, а заповеди крвопилцима Трипсиху и Птеригиониту, те је удаве на обали морској и закопају у песак!

Због ове увреде нападне Бела III на византијску царевину. Освоји Београд и Браничево. Против њега пошље Андроник војску, под командом Лапарде и Врана, који и «разруше» мир са Немањом. Тада и Немања покрене војску, удружи се с Белом (год. 1182) и освоји *Ниш*, *Сврљиг* и *град Равни*. Потоња два поруши, па несу били оправљени ни за владе Првовенчаногa. Грчке војсковође више се бринуле о догађајима у Цариграду, него ли о рату. Савезници их потисну к Софији. И док су Андроникове војводе уступали, Андроник се у Цариграду прогласи царем, а сенатори и великаши као најгнусније утворе, ухвате оро пред дворцем, па су љускали под тактом музике. И то му није било доста. Он сазове «нечастиви савет», који донесе решење: «Штетно је кад су два цара. Нека буде један самодржац.» На ово три нечастивца: Трипсих, Дадиврин и Агиохристофорит удаве цара Алексија II и његово мртво тело ставе пред Андроникове ноге. Он гурне ногом мртво тело де-тиње с речма: «Отац ти био вероломац, мати дроља, а ти — будала.» Тада мртвом одсеку му главу, протну кроз ухо првен конач, трупину мету у оловни сандук, ставе на лађу. којом су думенисали: Каниклије, Јован Каматир (доцније архијепископ Блгарије) и Теодор Хумно, па с певањем и играњем баце сан-

дук у морску пучину! И тада, тај измет и развратник узме за жену невесту убијеног цара једанаестогодишњу Анну, кћер францускога краља.

Док се ови ужаси дешавали у Цариграду, Немања и Бела III освоје Средац. Угарски се краљ врати кући, а Немања продужи рат, јер готово није било никога, ко би бранио византијске градове. Немања од Средца окрене на југ, освоји и поруши Перник (у брезничкој нахији) на обали реке Струме; онда редом заузме градове: Стоб (*Στοῦπιον*),⁽¹⁾ за тим град **Земљинь** (више Трна), град Велблужд (Ђустенди), град **Житомискъ**. Онда град Скопље и град **Лешак**,⁽²⁾ па град Градац (на обронку Шаре). Прешав преко Шаре освои град Призрен. Ове све градове придружи својој држави и разда под управу својим велмужама. «Придружи својој држави области: *нишки до конца*,⁽³⁾ липљанску област и Липљан и стециште Мораве са Врањом, и Горњи Полог.»⁽⁴⁾ Пошто је ово извршио, он окрене оружијѣ на «*противне варваре*» и освои Диоклитију и Далмацију „**отъуство и рождѣние свое**, истовују дедину (по кћери краља Ђорђа и јединој његовој наслѣдници).» Ова је земља била «насиљена» (1166 г.) од рода грчкога. Подигнуте градове (приморске) заузме: «*Дањ, Сардоники, Дриваст, Росаџ, (Скадар), Свач, Уџин* и славни град *Бар*.» Град *Котор* пак, последње место и станиште кнеза (Кнесиуса) Радослава Градинића освои и утврди, и у њему сазида свој двор, «који постоји и до сада»

(1) Стоб (при утоку р. рилске у р. Струму. Види: Описаније свмш. монаст. **рильскаго**. Неофѣт Рилец. Софија. 1879. стр. 3.

(2) Снѣже данашњег Тетова.

(3) Све земље стецишта р. Нишаве.

(4) Стециште површја р. Вардара.

вели Ирвовенчани краљ. Са приморским градовима Немања учини уговор, оставив им самоуправу, да му плаћају годишњи порез (*υρεσενι δνα*). Немања је ово извршио до 1186 године. Најсвечанији су тренуци били при уласцима у градове. Имамо описан такав свечани улазак сатника, великога жупана Немање, Ђуре, у град Котор 1186 год. Сва су звона звонила, а он је улазио у град са судијама и са свима которским племићима, који су га предусрели, и отпратили у градско веће и ту је он потврдио ове њине установе:

«Који би наш (которски) суграђанин купио од роба лопату или трску или врбе, да се казни са шест михалатоса, ⁽¹⁾ од којих један припада градскоме кнезу, а *цет* цркви св. Трифуна.

А роб, који има исправу од свога господара да продаје лопате, нека то ради или у порти или где му драго.

И роб, који би то тајно радио, не може се осудити више, него ли да плати два или три перпера.

Слободнога, (који би исто радио) може осудити судија на онолико плаћање, колико за право нађе итд.

Немања је затекао у приморским градовима: *племиће, робове и слободне људе*. Законом се наређује колико плаћају племићи и робови за учињене погрешке, а за слободнога човека, вели се, да плати онолико, колико нађе за право судија за једну и исту погрешку.

Немања је потврдио самосталност приморских градских општина с уговором, колико њему да плаћају одсеком годишње. Градске, приморске општине

(1) Иперпери или дукати грчкога цара Михаила.

остале су, дакле, као малене републике. На тај начин друкчије се управљале градске општине, а друкчије жупаније, кнежине и племенске општине.

Таким начином Немања се користио злим стањем царевине и безумном радњом андрониковом, и између 1182 и 1186 год. ослободио и придружио општој српској заједници Приморје и раширио државу. Византијска царевина западне још у веће несреће и неприлике, јер прогнани и кажњени Андроником Бенедичани удруже се с Беновесцима и другима и опустоше многе покрајине империје. Приврженици Мануилове куће разбегну се на све стране и затраже помоћи и Нормани — војници приберу се око Виљељма сицилијанскога краља. Њему пребегне и Алексије Комнен, рођак ⁽¹⁾ Мануилов са Малеином. Обојица су толико мрзили Андроника, да је њина мржња била већа од љубави према отачбини: они прокажу и саопште Виљељму не оно, од чега би пропао Андроник, него оно, што намами Виљељма, да освои византијску царевину. И Виљељм се већ био спремио за поход. Кад Андроник, године 1186 заповеди да се ухвати и казни Исак Анђел. Овај побегне у св. Софију. Њега прогласе царем. У Цариграду плане буна. Андроник побегне, али га ухвате 12 Јануара и поврате, па му најпре изваде очи и одсеку руке, и тако наруженог избаце на хиподром, где је на њега гнусна светина бацала нечистоћу, посипала врелом водом и најпосле га обесила за ноге. Несретник је само говорио: «Господе помилуј», а светини изустити: «Зашто ломите саломљено дрво?» Неко се из гомиле сажали и прекрати му живот. Двојици ње-

(1) Син Мануиловог синовца.

гових синоваца изваде очи, а двојицу — Алексија и Давида спасе сестра Тамара и с њима утекне у своје имање код Трапезунта.

Ова промена у Цариграду, не заустави краља Виљхељма. Он нагрне с војском на царевину: 24 Јуна освоји Драч, а 15 Августа Солун. Тек Новембра месеца ове 1186 год. цар надбије Нормане и поврати Солун, а по царевини разгласи се неко пророчанство, да ће се сјединити запад и исток, и да ће престати непријатељство између Византинаца и осталих народа, који несу Латини, него се разликују од Римљана језиком и карактером, па ће настати слога, утврдиће се мир. Ово пророштво тичало се Немање и придружења читавог Илирика православној цркви.

Ове (1186) године Немања закључи мир с Дубровником на св. Козму и Дамњана. Представници су од стране три брата били: жупан Невлад и сатник Друсина Видошев син, а од стране Дубровника сињорија, под овим условима: сва зла и штете, које се догодиле за време рата прелазе у заборав. Насљедство свачије да се поштује. Дубровчани да плаћају за винограде онолико, колико су плаћали пре рата. Хумљанима је слободно трговати преко Дубровника.

Тако је Немања прикупио жупанијске државице, обезбедио земљу од утицаја Угарске и уништио узроке унутрашњих племенских нереда и ратова, а раширио српску државу и доста «Срба из грчког јарма» ослободио. Тада је он могао обновити «краљевину» српску «Чеславову», али су онда још много суревњивији били према овим титулама, него ли што су данас. Папа је раздавао «краљевске венце», који су веома скупо коштали краљеве како то видимо код краља Сванимира, ког је круна ко-

штала државе. Немања је био у свађи с папом због ујединења српске цркве. Немања није тражио круне по цену преласка у Латинство. И народни појмови несу били припремљени, — после дуготрајног живљења по племенима, — за више мисли. Чак и сам Немања, пређашњи племенски поглавар, није био у стању да надмаши савремене му мисли, како се види из његових речи, да је Бог „оутврдио Грке царини, Оугре краљини“, а „мене“ — вели — постави „великим жупаном.“⁽¹⁾ За своје успехе он благодари Богу и моли га, да му буде угодна велика рашка жупанија, са чега разашље богате дарове црквама: најпре цркви Гроба Господња и св. Јована Крститеља, па онда цркви св. апостола Петра и Павла у Риму; цркви св. Теодосија у Пустини; цркви св. Николе у (Италији); Богородици евергетској у Цариграду; св. Димитрију у Солуну, а сазида у Скопљу цркву бесплотних архистратига; у Нишу цркву св. Пантелије. Тако је он благодарио Богу, што је „ваздвигао павшу своју дедовину“ — *Вукана I област*; и још придобио: у Приморју читаву Зенту с градовима; од Арванитаније (Рабна) оба Пилота (Пулате); од грчке земље: Патково,⁽²⁾ Хвостно⁽³⁾ све; Подримије;⁽⁴⁾ Кострац⁽⁵⁾ (простор између Црне Горе и Црнојева), Дршковину (Дендра), Ситницу, Лаб, Липљан, Глубочицу;⁽⁶⁾ *Реке* (између трнске и брезничке) и Ушку (Триуши); По-

(1) Mikl. Mon. Serb. стр. 3.

(2) Данашње Ђаково.

(3) Хвостански предел.

(4) Призренска област.

(5) Качаник с околином.

(6) Ово је друга Глубочица, коју је Немања освојио од Грка.

Она се налази у кумановској и врањској нахији.

моравље т. ј. Врању и Лепеницу; од Грчке Лонгомерије данашњи Левач и Белицу, његову дедовину, по кћери краља Ђорђа и његову дедовину по мушкој линији од Тихомиља.

Тада је он био у апогеју свој моћи и величине. Граница његове државе 1187 год. ишла је од Дубровника морем до Љешка; захватала је обе обале Црнога Дрима, заузимала Галис (Калис), Љуму; читаву скопљанску нахију до Просјека; за тим горњи део Струме, Сливницу са освојеним градовима и садашњом границом на Гинце пресекала р. Тимок, на Раваницу, па половине данашњи крагујевачки округ, на Ваљево долазила до Дрине около Зворника, захватајући Травунију, Хум и Неретванску у море и морем до Гужа код Дубровника.

Да створи тако моћну и снажну државу, њега је коштао много муке, трудбе и зноја, па је помоћу Бога и своје памети и успео. О таквој моћној држави околни народи и владоци морали су водити рачуна. У исто доба, Немањин утицај постане тако велики на становништво балканскога полуострова, да у Балкану, год. 1186 ослањајући се на његову државу, покрену устанак два влаха Петар и Асењ. Тај устанак доцније трновска митрополија, ослањајући се на огромну величину словенског становништва преокрене у бугарски, а посљедица је устанка *ново-бугарска* држава Асења. Огромни успеси Немањини заплаше како Исака цара у Цариграду, тако и краља угарскога Бела III. Да би стали на пут бујној снази словенској на полуострову, Бела уда своју кћер за цара Исака, а са ћерком поврати Византији освојене предале у Подунављу као што су: Београд, Браничево до Немањине државне границе код Ресаве и

града Равно (Ћуприја). Овим начином они спрече, те не постану погранични суседи Србљи и Блгари. Велика рашка жупанија граничила се с византијском империјом од стране западно-источне и неколико јужне. Немањи је грозила опасност како од Византије, тако и од Угарске. С тога је он и помагао устанак блгарски, а за времена тражио новог савезника, како би што већма ослабио Византију и обезбедио своја освојења и успехе у Приморју. За постигнуће својих смерова, смисли, да се користи Фридрихом Барбарусом⁽¹⁾ непријатељем цара Исака. Зато видимо Немањине посланике код императора Барбарусе у пролеће 1189 год. у Келну. Они су изјавили Барбаруси радост, што ће проћи преко Немањине државе, где ће наћи свега шта му треба у путу.⁽²⁾ Овај пра-

(1) Године 1187 Саладин освоји Јерусалим и царство јерусалимско. Барбаруса као представник латинства поче се спремати за трећи крсташки рат, да успостави латинско-јерусалимску државу.

(2) Pertz, Mon. Ger. t. XVII. pag. 795. Ann. Colonien. maximi. Anno 1189... Aderunt etiam legati servianensis regis. Est enim Servia (Serviam) terra inter Ruteniam et Ungariam posita. Isti in mandatis habebant, regem ipsorum summo gaudio perfungi pro adventu (adventum) imperatoris, et quod Romanorum augustum in specie peregrini per terram suam transiturum se videre speraret, nihil in hac vita jocundius reputare, Ad hoc scripsit ei, nobilissimam urbium suarum se ad hoc preparare, quatinus cum maxima sollempnitate eum ibi decenter exciperet et de caetero caput regni sui tandem urbem reputare, et hac libertate eam donare velle, Quibus gloriose susceptis ac remuneratis, diversa dona regi eorum remisit, glorificans Deum, quod a regibus, quos vix umquam nominari audierat, tanti haberetur.

У овоме истоме тому стр. 797 приповеда се, како су барбарусини крсташки дошли до границе Угарске р. Саве, па су — погрешно се каже — ушли intra Bulgariam, дошли до града по имену Ниша, ubi princeps dictus Serf т. ј. где владалац речени Србин и т. д. описује Србе у Србији.

вац његове радње доведе га у додир са царем Барбарусом, али му донесе како потоњи рат с Византијом, тако и губитак неких покрајина.

6. **Немања и Фридрих Барбаруса.** — Спремајући се за полазак у Палестину, Фридрих Барбаруса закључи 1188 год. уговор с византијским императором Исаком Анђелом, да мирно прође преко византијске империје и да добије за новце све потребе за војску. Тако је исто закључио уговор с угарским краљем Белом, тастом цара Исака. Па је то исто учинио и с Немањом, како се види из изјаве Немањиних посланика императору Барбаруси.⁽¹⁾ Бела угарски и Исак византијски уговарали су, да прође Барбаруса преко њиних земаља, али је Немања имао намеру, да утврди власт српску над Приморјем, где је био дошао у додир с васалом западне империје, истријским херцегом Бартолдом. Немања се 1171 године користио⁽²⁾ свађом браће — кнежева неретванских Елеша, Звездодрага и Истока, и заузео део Неретванске, а други део заузели Угри. Немањини су посланици изјавили радост свога владара, што ће моћи предусрести Барбарусу у Нишу, и да ће, док путује преко Србије, имати све нужно за подмирење војске.

На стр. 673 говори се о приморској Србији, која се почиње *de Cisena, de Servia etc.*

У опште су Србију западњаци мало познавали. А оно што су знали, махом су погрешно знали.

(¹) О уговору с Асенима није могло бити ни спомена, јер су они тек устали 1186. Према томе и нема вредности она белешка о Бугарији, у којој влада Србин.

(²) По сувременим извешћима из Генује, Барбаруса је тежио да освоји јадранско Приморје, па да га удружи с крупном сипилијском. Зато је Немања и слао посланике чак у Келн и радио да задржи Приморје.

Дакле је Немања смислио да овом приликом утврди своју власт у заузетим изнова приморским земљама Перетванске браком свога наследника са ћерком Бартоldовом, а да би раширио своје земље на источној страни, потпомагао је устанак у Блгарији, па је покренуо и спомагао Србина Стрезимира,⁽¹⁾ жупана Струмице и Просјека на штету источне римске империје.

Сви су подједнако с напрегнутом пажњом изгледали на кретање Барбарусине војске, али с том разликом, што су Угри и Грци у њему видели непријатеља, а Срби, Блгари и Власи хтели су у њему видети савезника за рат противу Византије. Стари и седи император био је само *крсташ* и као такав покренуо се да васпостави јерусалимску латинску краљевину. Маја 24 год. 1189 Барбаруса наступи на угарско земљиште, где га предусретне краљ Бела са свима почастима и услугама. Прешав преко р. Саве, наиђе на земљиште византијске империје. «Тога истога дана изађу 500 служитеља да набаве шта им треа за војску, и били су поубијани стрелама становника који се Србима зову. Другога дана дође у Барбарусин логор бан тога народа и добије од Фридриха своју земљу у лен.⁽²⁾ То је било месеца Јуна.» Из Београда се војска кретала старинским путем на Браничево до Раванице, границе Немањине државе. Војска је нападала на становништво, које се борило с крсташима. Крсташи су више становника набили на коље. Писац

⁽¹⁾ Образов. вт. болгарскаго царства **О.** И. Успенскаго стр. 443: «Стреган сербскій князь.»

⁽²⁾ Из овога се види, да је Барбаруса био у непријатељству с царем византијским. Немамо забележено име тога бана (херцега). Види Гласник Срп. уч. др. књ. 17, стр. 207.

тога путовања вели, да су после Унгарије, наишли на «варварске народе»,⁽¹⁾ који насељавају земљиште балканско до Црнога мора и Цариграда. У Браничеву пријатељски предусретне императора грчка властела. Од Браничева до Етропоља, преко Ниша, пут је био искварен недавним ратовима. Крсташи криве Грке и «варваре» за несигурност путовања, али су и крсташи били врло рђави и зли путници. Чете хајдучке нападале су на њих, а они су опет грозно поступали са ухваћенима. Несу били задовољни једни с другима.

Срби предусретну Барбарусу на граници српско-грчкој, т. ј. на граници нишке области код града Ресаве. Император уђе у Ниш 27 Јула 1189 године где га предусретне велики жупан Србије и Рације⁽²⁾ Немања са своја два брата Страцимиром, Мирославом и властелима. У знак предусретљивости и гостољубља, три брата, поклоне Барбарусиној војсци изобилно вина, брашна, јечма, оваца, волова, а императору поклоне шест бивола, *упитомљеног вепра и три упитомљена јелена*. И кнежевима царевим даду поклоне у вину, овцама и говедима.

Овом приликом три брата понуде Барбаруси војну помоћ, јер су «били намерни да рашире и даље своју државу и на све стране да распростру своју власт.»

(¹) Pertz, Mon. Ger. t. XVII pag. 237: ... barbaras nationes etc. На стр. 795 врло лепо описана је Србија. О Немањи нарочито у овоме 17 тому стр. 509 у Chronicon magni presbyteri. An. 1187—1189.

(²) Ansbert у своје дневнику вели: «Idem preterea comites magnus Neaman ac germanus suis Crazimerus cum tertio fratre suo Mercilao occupaverant in gladio et arcu suo Nisam et circa eam .. usque Straliz (Средан) ex ditione grecorum etc. Према овоме, није ову ствар верно описао Голубински, Пречек. Ansbert назива Немању великим жупаном: Serviae et Crasiae т. ј. Србије и Рације.

Император им одговори, да нема намере ратовати противу Византије, већ иде да ослободи гроб божји. Тада они ступе с њиме у разговор «о другом делу, које је много раније смишљено, тражећи, да се то дело обави у царевом присуству т. ј. да се «венча кћер херцега⁽¹⁾ Далмације са немањиним сином.» Тај захтев император дозволи, пошто се с кнежевима посаветовао. Херцег Бертолд (Pertholdus) обећа дати своју кћер поменутом младићу по имену Тоху (Tohu) о Ђурђевудне идуће године, под овим условом: «да тај младић и његови насљедници по кћери његовој, по смрти свога оца, насљеде очину државу у свој пуноћи власти преимућствено пред осталом браћом. И тај уговор потврде графови давши један другоме руку.»⁽²⁾

(¹) Византијски цар знао је да Барбаруса жели, да заузме Далмацију. Pertz, Mon. Ger. S. XVII pag. 510. И још ове земље: tota Macedonia usque ad muros Constantinopolis, titulis nostris subiecta est. — Blaci nobiscum sunt etc. Niceta (pag. 528) вели: «Није никад Барбаруса давао у бенефицију ни Вугарију, нити коју другу земљу, над којом влада император византијски»....

Кад је Фридрих водио преговоре са Србима, то је вазда радно преко Бертолда. Ansb. pag. 46. Röhricht. S. 157. 157.

(²) Овај брак није остварен. То се може видети у Pertza Mon. Ger. t. XVII pag. 325: An. 1204 умро Бертолд. Год. 1195 умрла супруга Бертолдова Agnes-a. An 1254: Maethildis abbatissa Kitzingen, filia Bertholdi ducis... obiit. pag. 328 ред 40—56: Sophia кћер Бертолдова родила Отона; Матиља игуменија, Eufemia игуменија и Gisela кнегиња биле су кћери овога херцега Бертолда и знаде им се њино житије. Његови синови рођени од Агнесе, они су: Bertholdum patriarcham Aquilegiensem (1218—1252), Ekkbertum episcopum Babenbergensem (1203—1237), Ottonem ducem; Gerdrudem reginam Ungariae (uxorem Andreae II regis), matrem sancte Elisabeth; Agnetem reginam Francie (uxorem Philippi Augusti regis); Hainricum marchyonem Ystrie et Hedwigam ducissam in Polonia.

Овај Немањин син био је Тихомиљ, доцније, Стефан први српски краљ. По смрти Барбарусе, од овога брака не буде ништа; али Немања дође у најтешње везе с Барбарусом противу Византије, што се види из разговора Исаковог посланика с Барбарусом, који на питање Фридрихово о војсци византијској у Етропољу, одговара, да та грчка војска чува ту клисуру из предострожности од «српскога *жуџана*». И заиста је српска војска, под командом Страцимира преко Триуши, Загрлате, Реке, Самокова и Момине клисуре држала Филипопољ, а преко Трна опет држала везу са својом базом у Нишу. Кад се Барбаруса примицао престолници византијској, српска је војска била његова аријергарда. С тога је Барбаруса био тако закриљен с те стране, да је могао слободно превести свој гарнизон из Филипопоља у Андријанопољ. С леве стране српска војска држала је везу с устанком у Бугарији и помагала Калопетрове операције противу Варне и Анхијала. Немања је дотлен помагао Бугарима, док није изазвао војну Византије противу себе 1192⁽¹⁾ године. На десном Немањином крилу устане противу Византије *жуџан* Стреза (т.ј.

Још се спомиње нека Матиљда comitissam Coricie. Године 1228 умро Хенрик син Бертољдов; 1234 год. умро Отон; 1237 умро Екберт; Матиљда кнегиња Coricie умрла 1245.

Anno 1200 (правије 1213) Octom. Gerdrudis regina Ungariae occisa est, кћер Бертољдова а мајка св. Елисавете.

Ib. Mon. Ger. t. XVII pag. 330: Надгробни натпис свију Бертоља. На стр. 341. An. 1241: Hedwigis ducissa Slesie, сестра Гетрудина (умрла) кћер Бертољдова et sepultra in Trebenitz canonizata pag. 632. An. 1214: Regina Hungarie a suis primatibus occiditur, filia ducis Bertholdi...

(¹) Ansb... «Велики кнежеви српски.... Grandi labore et bello in Bulgaria etc.

Стрезимир) и завлада Просеком. Устанак његов стоји у свези са походом крсташа и српске војске до Филипопоља. На тај начин Немања је с једне стране помагао Блгарима, а с друге Стрезимиру. Цар грчки Исак призна Стрезимира за самосталнога жупана, те тиме ослаби савезнике и крене се противу њих. Најпре надбије Кумане, Влахе и Ските, па тек после, покрене победну војску противу «српскога жупана.» Обе се војске сукобе код Мораве. Срби бише надбијени и знатан губитак претрпише у томе, што се многи удавили у таласима реке Мораве. Та победа била је за Византију веома важна, у сред опште слабости и несреће, тако, да је цара Исака предузрео у Филипопољу онај исти митрополит солунски Евстатије, кога ми већ познајемо, и у беседи хвали цара и тврди, да је «скрхана српска сила и српска гордиња.» ⁽¹⁾ У осталом, та Исакова победа није била тако страшна, како је описује Евстатије: пре изгледа, да се бој био око пролазка Исаковог у његове дунавске провинције, па једно одељење српске војске било је претерано с оне, на ову страну Мораве, јер после те битке, Исак није даље продужио рат, него се кренуо Дунаву на састанак са својим тастом. За овим се пак помири с Немањом, како се види из надувене беседе Хониатове: «Немања склоњен на сваку пакост, расплинуо се као восак и молио

⁽¹⁾ Срби несу били поражени него понижени, као што по случају женидбе Исака са ћерком Белином, вели Н. Акомонита: «И дах је подјармљен тобом, далмат и илиријац тобом унижен, подчпњен пеоњанин и умирен Алеман.» Успенски стр. 225 извадио из Historiens greces стр. 617: *Δικλμάτης δέ και Ἰλλυριός θαπεινοῦται σοι...*

цара да му врхунцем прста утоли жеђ (молио за мир.⁽¹⁾) Збацив са себе симболе власти и обнажен од господства над Далматима (Србима), он је приступио да се дотакне прекрасних твојих ногу (Исака) и старао се, да ослаби ударце неумоливе твоје секире, послате небом на њега."⁽²⁾ Хониат много говори о пљачкању и рушењу српске земље, али су то просте риторске реченице. Ствар је у томе, да се Исак помирио с Немањом, прошао мимо Ниша и састао се с тастом својим на Сави и Дунаву, у Београду. Ту се Бела III и Исак састали и сложили. За то и кликће беседник: «страх и трепет обузео је све народе, кад се расчула твоја победа над Србима. Краљ ти се угарски сам јавио. Прешав Дунаво одбацио је лична краљевском чину одличија, па ти се клања као вазал... Угри те називљу својим „господином“.... Они су мирно прелазили Дунаво и падали на колена.»

После састанка Исака и Беле у Београду 1193 године, императорски војсковођа Гид нападне на Влахе (Блгаре), код Адрианопоља 1194 г. и буде надбијен, а у пролеће 1195 г. опет се цар Исак с војском крене на Влахе (Блгаре), а Бела III као његов савезник удари с војском преко Видина у помоћ своме зету (Исаку). Ово је било у пролеће. Одмах после покрета Исаковог Немања на збору велмуџа у Раси, одрекне се власти, закалуђери се и оде у Студеницу као монах Симеун, а на престо српски дође Стеван најстарији Немањин син 25 Марта (1195.) Цар Исак у походу заустави

(¹) Овад је Исак и дао своју синовницу Евдокију за најстаријег Немањина сина Тихомиља.

(²) Евстатије вели: «Шта сада остаје да очекују непријатељи империје, кад знаду, како је недавно прегажена српска сила и српска гордиња?»

се у Кипсели, па како је подозревао на свога брата Алексија, заповеди да га ухвате и да му очи ископају. Алексије раније дозна за овај налог, побуни војску, изненада нападне на цара — брата, ухвати га и заповеди, те му изваде очи, а сам се прогласи византијским императором 1195 г. 10 Априла. Овда Исаку још није било 40 година. Био је утвора, сластољубац и развратник, а његов брат Алексије III, таст Првовенчаног краља, имао је иста својства као и брат му, и како се прогласио царем, заповеди, те се опљачкају гробови покојних императора, одклен добије седамдесет кентарија сребра и нешто злата (т. ј. 17 и по пуда.)

7. Немања се одриче престола. — Немања се покаљуђерио 25 Марта 1195 г. После 2 године оде у Свету Гору, 8 Октобра 1198 год. а приспео у Ватопед 2 Новембра (исте 1198 г.). У Ватопеду проживио је 1 годину и 5 месеци, па прешао у Хилендар. У Хилендару проживио је 8 месеци и умро 13 Фебруара (1200 г.). Његове мошти остале су на Атону 8 година. Пренешене су у Србију 1208 год. Предусрели га синови Стеван и Букан са властелом и народом у српском граду *Tostuo*. Положили их у гроб у Студеници. 19 Фебруара.

Немања је имао два брата: Страцимира и Мирослава. О потомству Страцимирову немамо никаквих података изузимајући напомене, да су се видински владоци називали Страцимировићима и потомцима Немањиним, а други његов брат Мирослав оставио је по себи сина Андрију. По проласку Барбарусе, изроди се сукоб између Немање и Мирослава, вероватно, због уговора Немањина, да сину а не брату преда државу. Овај сукоб објашњава уговор Мирослава великог кнеза Хумског са Дубровником од 5 јуна 1190 год. преко два посланика Мавра и Срђа,

који су дошли с неким предлозима, из одговора на које; јасно се види, шта су они предлагали. На њине предлоге дубровачко вѣће и кнез овако одговоре: да ако се догоди, да велики кнез Мирослав дође у Дубровник, да ће га предусрести и примити без икакве обмане, како њега тако и његове људе, као своје суграђане, и доклен буду остали у граду, да им се не суди, па и ако би имали противника. Хоће ли да се настану у Дубровнику, да га приме као суграђанина. За случај свађе, обе стране бирају судије, које ће им пресудити по старинским обичајима и т. д. посланици се заклели, да одрже овај уговор и потписали га осим других и дубровачки кнез Гервасије и велики кнез Мирослав. Јасно је, дакле, да је била размирица између Немање и Мирослава, па овај осигурава себи место, где би се могао склонити ако буде протеран. Овај сукоб и објашњава исход битке на Морави. Мирослава већ није било у животу 1199 г. како се види из Буканових речи, о удовици Миросављевој наводећи како „бан Кулин са својом женом и са својом сестром, која је била *супруга почившега Мирослава Хумског*” и т. д. По наводима, какве имамо, кад је Мирослав преминуо, његовом сину Андрији било је 12 година. Племенство Хумско не призна за великог кнеза Андрију, него избере кнеза Петра за свога великог кнеза, човека храброг и мудрог, коме Немања није могао стати на пут, јер се тада борио с Исаком на Морави. Велики кнез Петар владао је Приморјем од реке Цетиње до которског залива. Ратовао је с баном босанским. Тск Стеван првовенчани крене се противу хумског жупана Петра, водећи са собом свога најстаријег сина Радослава и брата од стрица Андрију, прогна Петра из Хума и примора га да одступи

на десну обалу Неретве, којом је приликом Петар рекао: «*Довле Расијани.*» Стеван заузме Хум и за кнеза Хумског постави свога сина Радослава, а кнезу Андрији даде жупаније *Попово* и *Стон*. Кад Радослав постане краљем (1228), Андрија постане жупан читавога Хума и утврди мир и пријатељство с Дубровником. Но се противу њега побуне жупани: невелички и други и потчине се босанскоме бану, а Андрији остане жупанија *Попово* и *Стон*. Отален је и постала она прича, да Немање воде своје порекло од некаквог попа Стевана.

Осим два брата, Немања је имао три сина: *Стевана*, *Вукана* и *Растка*, (Растислава). Стевана⁽¹⁾ је оженио с Евдокијом ћерком Алексија, а синовicom цара Исака.

Одклен се Вукан оженио, немамо података.

Трећи Немањин син Растислав, после проласка Барбарусе преко Пиша, без очина знања и од све прилике, после Моравске битке, оде у Свету Гору, покалуђери се у руској цркви св. Пантелејмона и добије име *Савва*. Овај одлазак синовљев „**ВЕЛИКИ ОСКРЪБЪ И ОПУСТАЛИ**“ Немању. И по свој земљи његове државе велика жалост и **УЖАСЪ БЫСТЪ, ПРЪЖДЕ НЕКНДЪНИНОУ ВЪДЪВЪШЕ И НЕ СЛЫШАНОУ СЛЫШАВЪШЕ**. После одласка сина, брзо се Немања одрекне власти, јер је овај догађај проузроковао преврат у његовим мислима, отворио му други свет и изазвао у њему друге жеље, да после „тњеног“ земаљског, задобије „нетњено“ небеско царство — и „много злата послаше родитељи своје сину Савви.“ И заиста, после писма

(1) ...и сътвори себе съзата кирь Алексим Комънена и възе еговоу дъщер за.... сына Стефана, него же и нарече быти нємоу себе наместника...

добивеног од сина год. 1195, Немања „презре цар-
ство **земљеное**“ и сазове на збор државни у граду
Рассъ: „**дѣтѣоу и вѣсе избранне колѣре, малѣе и ве-**
ликине... и свое подроужие.. и архiereя Каланика и при-
ставинки дѣаомъ и кнезе (жупане) земљи своее иже
надъ властѣи, воискоди и воини“, па отвори збор из-
међу осталог са овим речма:.. „Дошло је време да
се сврши моја влада. Бог ме је поставио да владам
над вама, (и сви знате) какву сам у почетку прио-
брео **прѣбидѣнѣоу** земљу нашу: али се нисам олењео,
нити себи покоја дао, док не сам све исправио. И
с божијом помоћи *приложио* сам вам **дѣланиу и ши-**
риниу, што сви знате.... И вас научио сам да се др-
жите „*правоверне вере*.“ *Иноплеменике* сам одолео.
Немојте заборавити мном установљеног правовернога
закона.... Данас ме отпустите, хоћу да видим славу
божију, и опет на славу вама!“

Сузе облију и њега и све присутне. Они му ре-
коше: „Немој нас остављати Господине, јер у твоје
дане није вук ни једно твоје јагње однео.“

Немања сиђе с престола, избра сина свога Ти-
хомиља — Стефана Немању, и рече: „**Сего нѣмѣте**
у мене мѣсто. Сего посаждаю на прѣстола у Богомъ да-
рованомѣ ми владѣнѣстѣу“ — да буде: *Мегалижуцѣи*
српских земаља.

— И **другога сина кнеза Вѣлкана** постави **него**
Кнеза Вѣлта и вѣлѣти سموу Диоклитију, Далматију,
Травунију, Топлицу и Хвосно ⁽¹⁾

(1) Cod. dipl. II 239. Надпис на цркви св. Луке у Котору од
год. 1195... Sub tempore domini Nemanie magni jupani et filii sui
Velcani, regis Dioclitiae, Dalmatiae, Travuniae, Toplice et Cosne....
Cosne аначи Хвостно.

Обојици рече : „Будите уповајући вѣсѣмъ сръдцемъ на Бога а о своихъ премудростехъ невеличата се.“ Люби- бите брат брата, и оване од Бога и мене посажене на престоу, ти се (Вукане) покоравај и въ послухъ буди, а ти (Стефане) брата држи у поусты.“

Владици Калинику рече : „Приступи и испуни моју молбу.“ И прими од његове руке анђелски образ заједно са својом подругом, добивши име „Симеун“, а она : „Анастасија.“ Све присутне дарима обдари, и оде у Студеницу, а Анастасија оде у храм св. Богородице „у Рась.“⁽¹⁾ Одмах пошље гласника сину Савви говорећи : „И ти се обрадуј и благодари Бога што ме сподобио да с тобом постанем делатељ у винограду Божијем.“ Син позове оца у Св. Гору, куда је приспео 2 Нов. 1198 г. Од свога пријатеља (цара) Алексија добије место Хиландар и ту сазида цркву, у којој је проживео 8 месеци. Он ту цркву снабде добрима како се види из повеље : „...обновио сам двѣдину и још сам више помоћу Бога и своје мудрости придобио : од морьске земље Зенту и съ градовима; од Арканасъ Пилот; од грауьске земље Лаб, Лишѣан,

Онај запис Симеона старьца због „брисања“ и метања онога, чега тамо није било (Вид. С Арх. изд. у Кијеву. 1874 год. Новикова стр. 26 и 27) има тек изнова да се објасни : Ко је то Симеун старац? Чије је име избрисано а Вуканово уметуто и т. д.

(1) Св. Богородица је на оусты рани Косьлянице. Њу је Немања подигао и украсио съ устынымъ и боголюбнымъ подружикымъ своимъ, нареченою и Дѣвою. И предаст њи храмъ пресвѣтѣи мѣсто се имъ великою дѣлаю, и урѣшницами, ихже устави въ мѣста томи скетамъ. Њој Немања преда ту цркву, а она съблюдајући храмъ пресв. Богородице преданъ њи.....

Сава вели за Студеницу : „Отъца нашъ господинъ прѣде въ мѣсти манастирь његоже и създа скетѣю богородицѣу благочестивницѣу, а госпожда Анастасна иде въ скетѣи богородици у Рась.

Глубочицу, Реке, Загрлату, Левче, Белицу, Лепеницу. За овим казује како је изишао из отачаства у Свету Гору и помоћу великога жупана Стефана постадох, вели, ктитор Хилендара и «испросих *Парике* у *цара* у *Призрину* и од њих дадох Хилендару: у *Милејах* села: Непробишта, Момушу, Сламодржу, Ретивљу, Трбије, Ретивштицу, Трновац, Хочу и другу Хочу и трг тунге и два винограда тунге насадох, и уљеника 4 (д.): један у Трпезама, други у Дабшору, трећи у Голишеву, четврти у Парицјема, и за сваким уљаником по два човека, и планину Богачу. И од „*Влахъ*“ Рудлово *судство* и Турђево (*судство*), а свега *влахъ* ⁽¹⁾ 180. И дах од *добитка* што могох, и у Зети Кобиле и соли 30 спудова.

И ако *кто* *одъ* *манастирскихъ* *људи* *побегне* *или* *влах* *под* *великогъ* *жупана* *или* *под* *инога* *кога* *да* *се* *враћају* *опет*; *ако* *ли* *од* *жупанихъ* *људи* *приходе* *у* *манастирске* *људе*, *да* *се* *враћају* (*враћају*) *опет*.” За овим наручује, да то његово наређење не наруши ни његово дете, ни унук, ни рођак ни нико други.

С променом владоца на великожупанском рашком престолу, догоде се промене и у свима околним државама: у Угарској умре 1196 г. Бела III и ступи на престо Емерик; баном Хрватским и Далматинским постане његов брат Андрија; у Блгарнији премину исте 1196 г. Асан и Пстар а завлада Калојован (1196 до 1207). У Византији од 10 Апри. владао је таст Стевана првовенчаног, цар Алексије III (10 Априла 1195—18 Јула 1203 г.). Стање византијске царевине било је такво, да се предвиђала њезина пропаст. Насљедни династи хитају не да империју одрже, него

(1) Немања је дао пркви *влахе*

да је разпарчају. Поред поставше самосталне велике жупаније српске, која је својим радом покренула све покрајине на отпор противу царевине, постаје самосталним Кипар, Трапезунт, а у Грчкој Лав Згур постаје самосталан деспот, као што је постао самосталним деспотом и Стреза (или Стрезимир) у Дарданији. «Нико у царевини није гледао на државне, него на своје личне интересе.» На место цара Алексија управљала је његова смела супруга Јефросинија са својим љубимцима. Главну војну снагу састављају Варанзи, а «флота беше преокренута у злато и сребро» за раскошно и сјајно разметање у двору.

Ето у таквим је приликама ступио на великожупански српски престо Стеван, за кога рече Немања на сабору у Раси: **Сего нмѣте у мене место:** овога постављам на престолу државе да буде *мегахи* (велики) *жупан српских земаља*, коме се ти Вукане покоравај и **ѡ послухъ буди**. Овим речма Немања је установио «*једнодржавије*» и *примогенитуру*, али давши Вукану Приморје, није уништио деобу очевине.

Стеван — Тихомиљ — велики жупан српских земаља, Немања II.

(1195 — 1227).

1.

**Стеван. Прогонство Евдоније. Грађански рат и рат са спољним
непријатељима.**

Немања је «*савакупио*» не сва српска племена трачког полуострова, него само бивше унутрашње «независне» српске архонтије или жупаније без Подунавља. За Хум се требало борити против узурпатора кнеза Петра, а Босна се подчињавала утицају Рашке или Угарске; остала српска племена била су под владом византијском. Истина, није било никога, ко би спорио власт Немањама над српским земљама, али је ипак требало «сакупљене земље» *одбрани*ти и одржати у јединству и радити да се и остала српска племена избаве и уједине са великом рашком жупанијом, те да у истини постане моћна српска краљевина. Најстарији Немањин син, ког је отац оставио да «*влада у место себе*» и најмлађи јеромонах Савва, свето очувају завет и аманет свога оца и створе српску архиепископију и српску краљевину, а средњи син Вукан, хтеде да одржи у животу мисао племенске деобе и проузрокује унутрашњи рат, који се сврши његовим поразом и погибијом племенског живљења, а одржи победу државна мисао јединства српског,

и то, у ономе смислу, како су ту мисао државну разумевали сувременници на истоку и на западу српском. Представник је српске државне мисли био Стефан а бранилац исте мисли и православља т. ј. Српске вере, Савва. Бранилац пак преживљеног и изумрлог жупанијског живљења био је Вукан.

Насљедник српске државе Стефан, био је у ратним пословима вешт, а јунаштвом диван: чврсто се држао народних обичаја. При трпези, свагда су му певали свирачи и гуслари јуначке песме његових предака; при богомољи клечећи сузе је лио. Правдом је и истином светлио, а према сиротињи био издашан. Био је човек изображен и поред огромне борбе и ратова, много је волео књижевност, па је и сâм постао славан списатељ.⁽¹⁾ Такав владар почео да влада Србијом, 25 Марта 1195 год. Његове мисли о будућности Србије, огледају се у његовим односима наспрам свога оца и сувременога стања. Заједно са својим оцем он подиже српску станицу на Архипе-

(¹) Поред описа живота свога оца, Стефан је оставио питања управљена на онлашњег охридског архиепископа Димитрија Хоматенског. Вид. Глас. XXXIII. Значајно је у одговору Хоматенског његово мишљење о српском књижевном језику, за који вели, да је тај језик необрађен, лишен логичке вештине и т. д. као у опште сваки вулгарни (народни = *βουλγαρικῇ*) језик. На стр. 30: «*ἡ γλῶσσα δὲ τῶν βουλγαρῶν οὐ γινώσκει, τι λέγεται οὐσία, καὶ φύσις.*» Врло је неуместно, што преводилац тих питања ову реч *βουλγαρικῇ* преводи речију бугарски. Да не може бити ова реч овако преведена, него да је треба превести са речију народни, доста је навести ова два факта: 1) У „Спомен. Србск. II стр. 19, где је напечатана српски повеља, вели се: а *povelja tracta in Vulgare ...* или 2) У *Levensclavia*, рад. 259, вели се за ове речи: *Za bōda = per Deum*, да су то *vox Bulgarica*. Упореди ово са тумачењем речи „Бугарштина“ у моме „Чеславу.“

лагу — манастир Хиландар, који ће остати «чедима његовим и унуцима из рода у род до века.» Немања му је, пред одласком у Свету Гору, предао манастир Студеницу, а (1198 г.) преда му и Хиландар **„и съ кимъ несъобщаемо.“** Стефан је послао оцу у Свету Гору по Методију све потребно да се сазида Хиландар. Усљед чега му отац, по истоме Методију пошље «Частни Крст», који је носио о врату и побеђивао супостате с речма: «да му буде хранилац, тврдиња победилац и помоћник у ратовима противу виђених и невиђених врагова; да му буде исцелитељ болести телесних и душевних, земљи да буде тврд заклон и стена; кнежевима⁽¹⁾ његовим оштро копље, а војницима штит вере.» На сусрет «часноме крсту», ког му је доносио Методије, изиђе: велики жупан Стефан и архијереј са свештенством и мноштвом народа. После свечаности Методије се поврати у Свету Гору с великим даровима. Предати «часни крст» Стевану са очиним «благословом», као печатом утврђења једнодржавне мисли, није било по вољи Вукану, за то га и не видимо са свештенством Приморја у предусретању те највеће хришћанске и српске светиње. Тада је Вуканј изрекао оне страшне речи: **Да приближитъ се дѣице отъца моего, и тогда отъмъщение** (освету) **сѣтворю.** На такво поступање унутра покретали су га подчињени жупанијски кнежеви, т. ј. «самодржавни властели», да поврате жупанијско «многодржавије»; с поља опет спремали се западњаци да освоје Цариград, и да потчине Риму све православне; с тога папа употреби сва средства, да и српске земље потчини Риму, као што му се била

(¹) ... «Самодржавној властели» ...

потчинила Блгарија за владе Калојована. Понајпре зашад устане да придобије све владике Приморја и да их потчини дубровачкоме архијепискупу, на чему су радили приморци латини. С том намером папа покрене Вукана са «самодржавном властелом противу брата,» јер је он био незадовољан што је његов отац предао једнодржавну власт најстаријем сину супротно жупанијском начелу, деобе очевине, а «самодржавна је властела» била незадовољна због уједињена опште српске државе и губитка своје самодржавне власти.

Папа одпочне свој посао овако: Фебруара 1198 г. заповеда Андрији војводи Хрватске и Далмације, да се спреми за крсташки рат. Задранима уништава право избора владике, јер се народни изабраник држи срчке вере, обичаја и «варварског» словенског језика. Децембра 22 год. 1198 налаже краљу угарскоме, да примора Словене да плаћају десетак калочком владици.⁽¹⁾ Како је Немања отишао у Свету Гору, то папа Јан. 2 год. 1199 шаље посланике Јована и Симона краљу Далмације и Дукље Вукану,⁽²⁾ па му налаже, да их предусретне с поштовањем, и да им дозволи да свој званични посао изврше. По доласку папиних посланика у Дукљу, које је Вукан лепо предусрео, он одговара папи и препоручује му како себе, тако и своју краљевину, а у исто доба моли папу, да он наложи угарскоме краљу, да прогна из Босне јеретике (богумиле), у коме броју именује Кулина, његову супругу и сестру, која је била подружје

⁽¹⁾ Veter. monumenta Slavorum Meridionalium. Theiner. 1863 pag. 4. бр. 6.

⁽²⁾ Ib. p. 5. бр. 8. и бр. 9.

покојног Мирослава са још десет хиљада.⁽¹⁾ богумила. Вукан се спреми да нападне на брата. И заиста угарски краљевић Андрија завојшти на Хум. Вукан не изађе у бој противу Андрије, него изађе противу њега само велики жупан Стефан и буде надбијен. Тада Андрија дода својој титули речи: и «*војвода (dux) Хума*». Одпадништво Вуканово и пораз у Хуму примора Стевана, да одговори папи на писмо получено преко Симона. Он одговори да ће се држати цркве онако као «доброг спомена» његов отац.⁽²⁾ Нема сумње, да се овакав одговор није допао моћном папи Инокентију III (1198-1216). Вукан пак предусретне најјурсније папине посланике. Папи се потчини Јован владика дривастански и закуне на верност архијепископу дубровачком. Пошто се доказало, да је и пре био независтан и самосталан барски архијепископ, папа пошље Јовану плашт као поглавару црквеном у Горњој Далмацији и препоручи му, да се изврше и у Горњој Далмацији одлуке спљетских сабора т. ј. да одрже победу римљани над словенима и да служба латинска замени словенску службу и азбуку. Услед овога наређења, искупи се сабор у граду Бару, на коме поред општих одлука, које се поштују и врше како у источној, тако и у западној цркви напр. да се никоме не сме дати свештенички чин за новце и т. д. бише донесене још одлуке:

Да хришћани плаћају десетак и све друге дације, од којих један део да иде владици, други црквама, трећи клирицима и четврти сиротињи.

(1) *ib. p. 6. бр. 10.* Календарско име Кулиново било је *Basilus* (или је ово искварено) *Kulinus cum uxore sua et cum sorore sua, qui fuit defuncti Miroslavi Kelmensis ect.*

(2) *ib. 6. бр. 11.... sicut bonememorie pater meus... Magnus juppanus Totius Servie —*

Да свештеници не смеђу издавати тајне, које су им на исповести поверене. За увреду свештенога лица само папа може опростити; и само он један може давати духовне чинове.

Том приликом сабор забрани тако звани «божји суд» (усијано жељезо, врела вода, и т. д.). Црквеним људма не суди нико други, него духовне старешине (попови, игумани, проте и т. д.).

Као обично бише забрањени бракови због' сродства до 7 и 8 степена, али је значајно, да се тај општи закон понавља, на име, вели се, зато, што у Далмацији и у Дукљи има много људи, који «немају страха божијег», па се узимљу у 4 и 5 степену сродства. По саборској одлуци сви се овакови искључују из цркве и не смеђу се примити у цркву докле не напусте подобне бракове. За овим долази одлука: да се «низвргну» сви «клирици» који се не брију и не шишају. Световњаци не могу судити никаквом човеку свештеничког реда. «Низвргавају» се сви свештеници, који су одузимаи црквена добра, а искључују се из цркве сви они, који држе латинина у робству, пошто су добили одкупну цену, а нема наређења, да се тако поступа и са онима, који би држали у робству словенина. Искључују се из цркве и сви они, који одпуштају своје супруге без црквенога суда. Најпосле долазе одлуке, да неможе бити попом син попов, нити човек рођени у незаконитом браку. Ова решења подписали су: папски легати; барски архиепископ Јован; архипресвитер арбанашки — Доминик; владике: Скадарски Петар, Пулатски Јован, Дривастански Петар, Свачки Доминик, Дуљчински Натал и владика Свачки Теодор. Из овога се види, да на овоме сабору нису били сви епископи

него само нарочито владике — латини или римљани. Ту не видимо напр. владiku Которскога⁽¹⁾ и др.

У то год. 1200 већ је био преминуо Немања. Букан, као покорно чедо римске цркве, под окриљем римске столице, помоћу «самодржавне властеле» ступа у договор с краљем угарским и Калојаном владоцем бугарским, подчинившим⁽²⁾ Блгарску цркву 1199 г, риму, да са свију страна нападно на великога жупана Стефана и да га протерају из Рашке. Домаће неприлике Стеванове убрзају тај сукоб.

Док је таст Стеванов Алексије проводио своје дане у Азији, његова кћер Евдокија живела је са својим супругом Стеваном у највећој слози и љубави, али кад њезин отац постаде царем Византинским (1195 г.), она се почне владати раскошно и раскалашно као и њезина мати, царица Јевросинија. Из године у годину, из дана у дан, због таквог свог владања, поремети се њин домаћи мир, најпосле «пропадне њина узајамна брачна љубав» и «они не доживе до краја својих дана, у оној љубави, коју разумни супрузи рачунају највећом срећом човекова живота. Наравно, да се Евдокија почне владати као да је у Цариграду, а не у Паунима на Косову. Да би такво своје поступање оправдала, почне бацати беду на свога супруга и изналазити му мане. «Стеван је корео своју супругу Евдокију за прекомерно сладострашће, а она је онет пребацивала своје мужу, да он почиње у зору да пије, да заборавља своју

(¹) Kod Dipl. II. Thein. p. 7. бр. 13.

(²) Вид. расправу проф. В. Виљевског у Жур. Мин. Нар. Просв. за Март год. 1885. Блгарска — Трновска црква избавила се из под власти папине и обновила тек 1235 године, вероватно утицајем св. Савве.

супругу, и да воле друге жене. Тако узајамно пре-
бацивање и огорчавање расло је из дана у дан, и
најпосле (вели византињанин писац) Стеван поступи
варварски са својом супругом.” После једног очитог
неморалног поступка своје супруге, који се десио
пред његовим очима: «он скине с ње женско одело;
она остане само у једној кошуљи, па и ту кошуљу
јој подсече, да је с тешком муком могла прикривати
наготу свога тела. У таквом безчастном стању он је
прогна из двора, да иде куд јој је воља.» ⁽¹⁾ Ово је
добродошло Вукану, да придобије на своју страну
цара византинског, а као девер — Србин, заузме се
за своју снаху наводећи, да је она царева кћер; али
кад не успе, он јој укаже од своје стране сваку ру-
копомоћ и с великим почастима испрати је у Драч. ⁽²⁾
Између браће плане рат. Немања је био мртав. Вукан
је дочекао време да се освети брату и да освоји
престо. За Стевана је настало време да одбрани како
своју част, тако и државу. У овим ратовима Стеван
задобије «много рана». На његову државу, с три
стране нападне, Вукан са својим савезницима, на из-
маку 1200 г. Стеван се јуначки борио. Калојовану
су биле одрешене руке за нападање, јер је с Визан-

⁽¹⁾ Овим се и може објаснити закон Стеванов о неваљалим
женама; «**лице ли (жена) ѿ себе сама иметь бѣсновати се, оставля-
юши своего мужа... сконны тѣломъ да нѣмздохъ се, имже бѣ-
детъ изколенне мужи нѣ.** Рат. стр. 9.

⁽²⁾ Евдокија је родила Стевану четири сина: Радослава, Вла-
дислава, Предислава и Уроша. — Њој пошље отац у Драч «царска
носила» наките, «огрлице» и све друге ствари припадајуће лицима
женскога пола царске крви. Она оде у Цариград и уда се за кра-
тковременога императора Цариградског Алексија V Мурзуга (имао
састављене обрве). После смрти овога Алексија, по трећи пут уда
се за епирског деспота Јона Скура.

тиом, по освојењу Варне, 24 Марта 1201 г. био закључио мир. Емерик је тражио прилику да Србију потчини под врховно Угарско господарство. С тога и он нагрне с војском на Србију, а из Приморја нападне Вукан: «Наш **отаць**, — вели Првовенчани, — остави мене с једноутробним братом **оутвѣднѣъ за-конъио**, да хранимо његове заповеди, **по грѣхъи моихъ ради**, Вукан **оставъ заповедъ господниъ и отца своего** и поста **прѣстоупникъ**: **изведе иноплеменики на ѿтъ-уство свое и оземьствова⁽¹⁾ ме.**» Вукан постане велики **жупанъ** «**владајући сръбскоѡвъ землею и зетскоѡвъ стра-ноѡвъ и поморьсконни градъ и нишевьскни прѣдѣли**» и т. д. При крају 1202 г. Стеван је био побеђен, како се види из папскога писма Угарскоме краљу⁽²⁾ у коме се папа радује његовим успесима и честита му што је земљу великога жупана потчинио под своју врховну власт,⁽³⁾ па му налаже, да исту земљу приведе у потчињеност римској цркви. Рат је још трајао»: Ваистину — вели Стеван иноплеменици «ушавши у нашу отаѣбину» преокренуше је у пустињу, и савакупљено Немањом, са свију страна расхитише, а Срби или падоше од оружија, или бише у ропство одведени или изгубише своја имања и осташе голи и убоги. А кад минуше иноплеменици, дође за њима други непријатељ, т. ј. **глад**, црѣи од свију бивших, и изврши свој други пљен гори од првога, јер без

(1) Ово се види и из записа старца Симеуна: Археол. изложба у Кијеву С. Нов. 26 и 27: **великѡму жупану...** **самодръжѡниихъ властелѣхъ ѹжасаю се зѣло ѹмомъ же и слокомъ, ѡбѣае дрѣв-нихъ въспомниаю величѡна ихъ ѡ такоѣхъ властелѣхъ ѹстъимъ велицѣъ великѡму жупану велику**

(2) Theiner I p. 14. бр. 24.

(3) ib. da suum dominium ...

стрела — стрела, без копља — бодe, и без мача — сече, и без тољаге — убија, који, краће рећи: без ногу — гони, без руку — хвата, и без ножа — коље, и без икаквог оружја хода и **всѣ зема ља наша беше по љна мртвѣцѣ**: и двори **пѣни и коуки пѣне, и поутиѣ пѣни и распутиѣ пѣне**, и погребатѣ љи не могаху посарањивати ихъ, разма **житниѣ роупѣ** **къдѣ вѣмѣшта-ахоу ихъ.**“ И српска зема ља дође до пропасти од пѣачкаѣа и робѣѣѣа, од пролиѣа крви, од глади и болести, па се многи разиђоше и разбегоше по туђим зема љама (1202 г.). Тако је вођена крвава борба између новог Немањом створеног стаѣа ствари и новоставѣеног закона наслѣдства противу преживелога жупанијскога времена „самодржавних властелина“ под предвођеѣем Вукана, представника идеје деобе очевине по начелима жупанијскога времена. Вођ повратка у назадак Вукан, у друштву са непријате љима велике Србије, владоцем блгарским и кра љем Угарским одржа победу и противузаконито седе на окупани у крви великожупански престо. Инопленици затражише награде: Кра љ Угарски — васалство Србије, владар блгарски — зема ља; самодржавна властела — потпуног жупанијског стаѣа, по коме Вукану припада половина очевине, али првенство ипак припада Тихоми љу (Стевану). Вукан се објави великим жупаном свију српских зема ља. Овим он дође у сукоб са свима својим помоћницима; Унгариом, Блгарииом⁽¹⁾ и самодржавном властелом и са својим про-

(1) Theiner Veter. Mon. Slav. meridiot. I. pag. 21. бр. 37: *Папа вели у писму Калојену блгарском... attentius quatinus cum dilecto filio nobili viro Wilco pacis studeas federa reformare ne occasione discordie terra tua vel eius incurrat irreparabile detrimentum.*

тивницима: Тихомиљом, кога је отац оставио на престолу и синовцем Радославом законитим насљедником српскога престола и са свима браниоцима престолонаслѣдства установљенога Немањом. Таким начином Вукан дође у сукоб како са самим собом: тако и са савезницима и противницима, а што је најважније, у сукоб са својом, свога народа и свога оца и брата православном вером, јер папа затражи од њега, да пређе у римску веру заједно с народом (1203 год.) на тек онда, да му укаже почести, а калочком владици заповеди, да лично оде у Србију и да утврди у римској вери великог жупана, свештенство и властелу, и од њих прими заклетву да ће се покоравати римској цркви, јер се Срби, како се чини папи, држе цариградског патриарха, па зато треба од тога да одустану и да се покоре Риму. За извршење овога налога, папа упути писмо калочком владици, преко угарскога краља. ⁽¹⁾ У исто доба, својим писмом Каложовану, папа заштити Вукана и српске земље од на-сртаја бугарског владоца, ⁽²⁾ који је био потчинио

⁽¹⁾ У Thiner: *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium*, T. I; Писмо Вукану 22 Мајта 1203 године; бр. 32, срп. 18: *Monemus... nobilitatem tuam attente et hortamur, per apostolica scripta mandantes, quatinus prefatum archiepiscopum vice nostra benigne recipias et honores, eiusque salubria monita et mandata studeas gumiliter adimplere, ut sic in arca receptus diluvium non incurras, ethnos ad honorem et profectum tuum debeamus efficaciter aspirare.*

Писмо Калочком Арх-у, *ib.* pag. 19. бр. 33: *... accedens personaliter in Serviam, megaliuppanum ipsum, prelatos et nobiles universos in orthodoxa fide confirmes, et ab eis iuratoriam recipias cautionem..., recipiensque ab eis reverentiam corporalem..., quod videbatur patriarche Constantinopolitano teneri...*

⁽²⁾ С Археол. излож. у Кијеву. Ст. Нов. стр. 27: **ВѢЛНѢ ВЛАДѢУЩЕКУЮЩЕМЪ... СРБСКОЮЪ ЗЕМЛЕЮ И ЗЕТСКОЮЪ СТРАНОЮЪ И**

Блгарију рим-папи, добио краљевску круну и самосталну цркву.⁽¹⁾ У то, настане 1204 година. Латини освојише Цариград и на место Грчке, створи се латинска империја. За Калојована на место Латина пријатеља, ови цариградски Латини посташе непријатељи. Он се с њима сукоби, па остави Вукана и његове непријатеље себи самима. У Угарској се побуни млађи брат Андрија противу свога старијега брата и краља Емерика, да га збаци с престола, као што је Вукан збацио свога старијега брата Стевана, али га краљ Емерик савлада и баци у тавницу. Борба Калојованова с латинском империом и грађански рат у Угарској учине, да Вукан оста усамљен очи у очи са унутрашњим законитим супарницима и браниоцима „новоустановљеног“ Немањиног „закона наслеђства“ и православља. Борба вуканова и „самодржавних властелина“ да вазпоставе жупанијско стање, донела је све вишенаведене грозе и ужасе, навукла грабљиве суседе, да разграбе Немањину творевину, а народ

поморским грађ.... и нмшевским предцим. Према овој сведоциби очевидца нема никакве историјске вредности у „Историји Болгаръ Иречна“ (Одесса. 1878. стр. 310 и 311 тврђење, да се „царство блгарско ширило од Београда до доње Марице и од дунавског ушћа до реке Струме и Горњег Вардара. Београд и Враничино били под Блгариом; одклен српско-блгарска граница ишла 1204 г. Моравом до Ниша, који је припадао Блгарима. Призрен, Скопје и Велблужд припадали су такође Блгарима.“ Он се позива на папино писмо у Theinera I. 29, но исто писмо сасвим нешто друго говори. Тако исто није било ни Подунавље Блгарско.

(¹) Калојован је потчинио Риму Блгарију 1199 г. У тој потчињености Риму она је била до 1235 г. Кад се Асен II помирио с Никејским императором, удао своју кћер за наследника Никејског престола, а Никејски патријарх признао независну Блгарску Трновску патријашину. За то је св. Савва и посјетио Трново, да честита вазпостављење православија у Блгарији.

да упропасте. Кад се непријатељи српски заплетоше у своје домаће неприлике, српски народ сазна све зло и несрећу, која га снађе од Вукана и самодржавне властеле, као што вели очевидац и преписалац Јеванђеља о властели: „**УЖАСАЮ СЕ ЗЛО УМОМ И СЛОВОМ**“ њихових дела: „**ОБАЧЕ ДРЪЗНИХЪ ВЪСПОМИНАЮ ВЕЛИЧИНУ НХЪ И ПОДВИГЪ ДУШЕВНИИЕ КЪ СЪКРЪШИ БОГЪ О ТАКОКИХЪ ВЛАСТЕЛѦХЪ**“, чијим је „**НАКАЖДЕНИЕМЪ И ПОДВИЖЕНИЕМЪ**“ устао Вукан, због чега плане у народу буна противу Вукана и властеле. Папа похита, да што пре Србе полатини, и Септембра 1204 године напише посланицу у Србију: архијерејима, епископима,⁽¹⁾ одабраним архимандритима свима црквеним властима и читавом клиру српском са послаником, који ће све што је супротно оборити, порушити, развејати, сазидати и унапредити сходно правилима римске цркве, па им заповеда, да га најлепше дочекају и слушају „**КАКВУ ПРЕСУДУ ДОНЕСЕ ЊЕГОВО ПОСЛАНСТВО ПРОТИВУ БУНТОВНИКА**, он ће ту одлуку утврдити и неокрњену очувати.“

Цариград су били освојили Латини и основали латинску империју; Калојован бугарски признавао је папу за црквеног поглавара, па је изгледало, да ће

(¹) Theiner. mon. ver. s. m. 33. бр. 53. Септембра.... In Servia quoque ipsi legationis officium duximus in inngendum. ut evellat, destruat, disperdat et dissipet, edificet et plantet, iuxta quod ad perfectum catholice fidei, statum ecclesie, correctionem et utilitatem vestram viderit expedire. Monemus igitur universitatem vestram et exhortamur in domino, et per apostolica vobis scripta precipiendo mandamus, quatenus legatum ipsum sicut personam nostram imo nos in eo recipintes, hilariter et honorifice pertractantes, statuta et mandata ipsius suscipiatis humiliter et inviolabiliter, observetis: Alioquin sententiam, quam tulerit in rebelles, ratam habebimus et faciemus, auctore domino inviolauiliter observari.

читав исток прећи у римску веру, само су му биле на сметњи српске земље. Како се види из папинога писма, већ се био појавио у Србији унутрашњи покрет (револуција) како противу папиног заштићеника Вукана, тако и противу латинске вере. Зато је папа похитао да пошаље посланство, које ће полатинити Србе, и духовним мачем поразити бунтовнике — браниоце «закона» Немањиног, приврженике наслеђства по наслеђству и православља, а другим писмом 15 септембра (год. 1204) налаже Леону кардиналу — легату (где се налази одговор краљу угарском), да се измире краљ угарски и владалац блгарски, да блгарски владалац господари само над својим сопственим земљама, а не над другима и да окончају међусобну свађу;⁽¹⁾ ту напомиње, како у интересу угарском, није дао круну великом жупану Стевану; како је услед тога Стеван збачен а на његово место дошао Вукан, коме опет није дата круна у угарском интересу; како је дошло време, да припомогне угарски краљ, да се изврши потчињење велике рашке жупаније римској цркви; но по срећи за Србију и Стевана ове 1204 г. премине Септемра краљ угарски Емерик и крунисање Вуканово калочким владиком остане не извршено. Калојован блгарски остави на миру велику рашку жупанију «задовољив се својом сопственом земљом», јер му је загрозила већа опасност од латинске цариградске империје, куда и окрене сву своју пажњу и војну снагу. Вукану, дакле, несу могли помагати ни Угри,

(1) lb. pag. 37, 6p. 37.... Iohannitium non super alienam terram, sed super propriam coronas in Regem, et ad terminandam discordiam etc. Види даље: бр. 58, стр. 38, где наређује краљу угарском, да «оконча свађу са Калојованом» и т. д. «Que inter te et illum super terrarum terminis veritur, indicio vel concordia terminares»....

ни влашко-блгарски владалац Калојован. Бунтовници пак које спомиње папа, види се, да су успевали у своме предузећу. У сукобу с Латинима, Калојован их порази и зароби цариградског императора Балдовина, и већ 5 Јуна, год. 1205 папа му налаже да ослободи заробљеника. ⁽¹⁾ Стеван згодно употреби време ове забуне, збаци Вукана и поврати се на великожупански престо. Зато и вели: «Ти (његови непријатељи) **СЪПЕТИ КИШЕ И ПАДОШЕ, МЫ ЖЕ ВЪСТАХОМЪ** (rebellis) **И ПРОСТИ БИХОМЪ**; несмо се надали у своје оружије, него на **ПРАВОЕ БЛАГОСЛОВЕННІЕ** св. Симеуна: и несмо се преварили — победив их силом својом **ВЪЗВРАТИ МЕ БОГЪ ПАКЪ ВЪ ОТЪУСТВІЕ СВОЕ**.” Таким начином свађа око земаља у Подунављу између угарског и влашко-бугарског владоца, папино посланство у велику рашку жупанију, смрт краља Емерика и свађа Калојована ⁽²⁾ с Латинима цариградским учини, да се у Србији дигне буна, збаци Вукана и поврати Стевана на престо. Тако су бескорисно за велику рашку жупанију прохујале све околне прилике и неприлике због унутрашњег грађанског рата и братске свађе, које су проузроковали «самодржавни властелини», да би вас поставили уништено «многовластије» жупанијскога времена. Како велики жупан и његов брат Вукан, тако и самодржавна властела нису се користили сувременим приликама, али је зато одбрањена српска

⁽¹⁾ Ib. pag. 40. бр. 64 и 65.

⁽²⁾ Калојован само је с Куманима опустошио српске покрајине, а о томе да је он отео од Срба Ниш не може бити говора. Браничево се разуме под „мирлом царике цариградске“ (ib. pag. 36). Зато се они и борили код ушћа Мораве, али је папа пресудио, да сваки буде задовољан са својом земљом. Угрима припадне Подунавље по паду Цариграда 1204 год. Зато нема историјске вредности мишљење Иречна, да је божем Калојован овда освојио Ниш.

држава и постала јак стожер, око кога ће се прикупити сва српска племена.

Овде је уместо питање: где је провео време велики жупан од збачења, да свога васпостановљења на престолу у почетку 1205 г.? Узимајући у обзир оне земље, над којима је владао Вукан, а ту се не спомињу земље горњег Поморавља и Црне Горе (скопљанске) као ни земље жеглиговских и сарданапорских покрајина данашње егрипаланачке, костурске (данашње пиротске), трнске и осталих околних нахија, као и то, што Стеван називље Стрезу⁽¹⁾ «братом» и «сином», морамо мислити, да је велики жупан владао над споменутиим покрајинама; кад је пак планула контра буна у великој рашкој жупанији противу Вукана и римпаписта, он се повратио у Рашку, удружио једне и друге земље, и не само да је постао велики жупан, него утврди «правоверије» и ослободи земљу од утицаја римскога папе и његових посланика и пропагандиста. Тај обрт ствари тако пренерази Вукана, да се он поврати у Приморје у своју «велију кнежевину.» Сталног мира између њих није могло бити. Они се спремали за нову унутрашњу борбу.

2.

Непријатељи Стеванови. Освојење Цариграда. Сирт Каројована. Повратак мештију Немањиних у Србију. Мир међу браћом. Спрема за самосталну цркву. Учење Савино. Сирт Вуканова. Јединство државе.

Нема сумње, да су латинска освојења и успеси влашко-бугарскога владоца Каројована давали више изгледа, да ће Вукан, пошто се његов савезник Ка-

(¹) Жит. св. Сим. стр. 22. гл. 17: *једини моу отиѣтъникоу... племени Гоѣи, откоуѣмоу се на западъ къ владичѣстѣию мошмоу..... отѣхъ и прѣдахъ нѣмоу полъ царѣстѣи блѣгарѣскогю...*

лојован обезбеди помоћи му, да одржи коначну победу над братом. С тога је Стеван употребио све што се могло, да осујети такав исход догађаја. Да је он врло добро схватао сувремено стање ствари, види се из његовог и Дометијановога описа радње бугарскога Калојована. Стање ствари у Великој Рашкој жупанији зависило је од успеха цариградске латинске империје и Калојована. Историјски ток ствари сврши се тако, како је било у интересу Стевановом. Стеванови непријатељи бише поражени Стевановим непријатељима. Вукан изгуби савезнике. Тада се морао да помири с братом. То се види из сувремених догађаја на Истоку Европе. Ствари су текле овако :

Крсташи четвртога рата — «Латини» освоје Цариград 13 Априла 1204 године. Балдовин Фландријски постане император и крунише се у св. Софији. Бенедичани заузеше острове и пристаништа. Бонифације Монфератски основа полусамостално деспотство у Солуну. У Елади (Грчкој) посташе васалне кнежевине : Атинска, Ахајска, Паксоска, и т. д. којима је господарило племство француско и талијанско. У Латинској цариградској империји развио се феудализам и ритерство. У те државице нагрне са запада олош и многобројни голићи ритери са латинским свештенством и проузрокују код Грка најљућу мржњу. Византинци склопе три независне државе : 1) Алексије Комнен оснује империју трапезунтску ; 2) Теодор I Ласкар оснује империју Никејску ; 3) Михаило Анђел оснује деспотство епирско. Србија се нађе у средини латиштине и моћних непријатеља. Најжешћи Стеванов непријатељ Калојован већ је био прибегао под папско окриће и потчинио Бугарију Риму, усљед

чега је добио од папе *краљевску* круну и патриарха. Сада је као католик могао водити борбу противу латина Цариградских и противу православнога Српскога великог жупана. И заиста он 1205 год. 14 Априла надбије латине, зароби и погуби цара Балдовина требећи и рушећи све што је грчко и немилосрдно убијајући Грке. На место Балдовина, у у Цариграду изберу за императора брата Балдовиновога Хенрика. Док су латини дошли к себи, Грци су изгубили сваку кураж и напустили градове. Сада Калојован нападне на Стрезу, али није био у стању освојити његову земљу. За овим се крене противу Солуна заузимајући уз пут празне градове и убијајући Грке за што су га прозвали «Гркоубилац.» Освајајући Солун 1207 г. ту у логору погине од руке брата Стрезиног Борила.

Калојованови успеси објашњавају се тиме, што Латини у Цариграду несу имали војске по градовима нити су их бранили. Калојован је «пусте и празне градове рушио», и допро до Солуна, где га снађе из ненада смрт. Његова се војска разбегне, начелници и војводе његово мртво тело понесу натраг у Блгарији: У путу га распоре, утробу баце, а тело «посоле» и саране у Блгарији.

Таким начином, непријатељ Стеванов порази непријатеље Стеванове, Латине, па и сам погине од руке свога сродника Борила, који противу закона седне на блгарски престо (1207—1218. и узме за жену Калојованову супругу. Син Калојованов по имену, Јован Асен утекне из земље. Пови незаконн владалац продужи започети Калојованом рат противу Стрезе и освоји му земље. Стреза прибегне под закриље српског великог жупана, који га прими у свој

двори посади за своју трпезу као брата и сина. Због тога су многи велмуџи почели роптати на Стевана. С друге стране, за време ових ратова, борења и освајања, одпочну Латини насртати на Свету Гору рушећи и пљачкајући манастире и светиње. Јеромонах Савва смисли, да поврати очине кости у отаџбину, да браћу над њима измири а Србију очува. То је исто желио и велики жупан Стеван, јер је предвиђао опасност за српске земље. Требало је сложити и ујединити српску снагу противу свакојаким опасности. То се могло постићи само измирењем са Вуканом, који је изгубио своје савезнике и нашао се приморан да се мири са Стеваном. Обојица се обрате с писмима своме брату Сав и ⁽¹⁾ молећи га да „скута“ мошти св. Симеуна и да их донесе у Србију (1208 г.) И сам је Савва мислио спасти мошти свога оца од разбојника, па их скута и прође кроз огањ и воду читав, здрав и невредим дође у Србију. Стеван изађе пред оца и брата с архијерејима, клиром, народом и братом Вуканом. Они предусретну мошти свога оца на граници српско—грчкој у *Хвостну*. ⁽²⁾ Ту се над мош-

(1) Писмо је гласило: „се, въ странѣ тои коуметаше се икзици, а блаженни отиць нашъ, господинъ Симеонъ, бжеши кладника нашъ и оучитель, тамо лежить; о семъ молимъ твою молитву, господа ради да не прѣхриши насъ, възми же ѹстныи мошти господниа ны, Симеона, и принеси ны ихъ сѹмо, яко да исполнимо благословенню его мвити се на насъ.“ Поред овога писма Стеван је писао оделито писмо Савви и молио га, да донесе очине мошти како би престао раздор с братом Вуканом.

(2) *Хвостно* је оно исто, што грчка реч — *Дендра*. Речи: „достигну благоуастиному иеромонаху кир Савѣ с ѹстныи моштина св. Симеуна до краѣ своѣ и грѹьскимъ землемъ въ хвостно“, јасно тврде, да је говор Пречка о некаквим бугарским границама — сушта измишљотина.

тима свога оца браћа помире и Вукан се «застидео, што је погазио заповед свога оца, али је кривицу за своје поступке пребацивао на самодржавну властелу, која га — вели — навела и покренула на то, а није радио од своје воље. Тада престане између браће свађа, а с њоме заједно гонење и грабежи. Мошти очине ставе у гробницу у Студеници; Савва постане игуман Студенички. Она се прозове: *«Лавра св. Симеуна.»*

После помирења браће, по упутству игумана Савве, отпочну браћа да зидају Жичу (храм Вознесенија). Савва доведе из Грчке зидаре (зидџи) и веште тесаче мермера, и сам их учио како ће лепше и боље цркву украсити. Савва почне зидати многе друге цркве мале и велике, не само од камена, него и од дрвета; а где није успео подићи цркву, ту је стављао крст. Оваква енергична и усрдна радња Савина има свој извор у ондашњем побрканом моралном стању наше отаџбине: саобраћај Вуканов с папом и установе сабора барског, довеле су у забуну развитак Немањиног православља. Поред тога, по смрти Немањиној, нагло се почне ширити богумилство. Оно је тако бујно расло, да му ништа није могло стати на пут. Од атланског океана, до Црнога мора било је 16 богумилских цркава (ecclesiae Catharorum): три у Француској, седам у Горњој Италији и три у земљама словенским и то: једна у Блгарији, друга у (бившој византијској) латинској империји и трећа у Босни, под закриљем бана Кулина.⁽¹⁾ Борило, по упутству Рима, сазове сабор и истреби у Блгарији богумиле, али српски владоци не су хтели да понове Немањину погрешку,

(1) Ово је био живи протест противу јерархије грчке и римске.

да гоне људе, који се одликовали свима грађанским врлинама. Поред лажних појмова латинских, богумилских, још су међу Србима били у великој снази старински српски обичајни појмови, како ћемо видети из оних закона, које је издао краљ приликом троносања Жиче. С тога Савва свом снагом прегне, да моралним оружијем искорени лажне појмове, да свет обавести, и да га изведе из моралне забуне, у коју је био запао, и отпочне да **„ХОДИ ПО ВЪСЕСИ ЗЕМЛИ СВОЕГО ОТЬ-УЪСТВА“** проповједајући јеванђеље и **„ВЪПРОУЮ.“** Овом приликом, вели се: **„ИЕРЕСИ РАЗОРАШАСЯ, ЦРКВЕН ВЪЗДВИЗАШЕ НА ЗДАНИИ И НА ОСНОВАННИИ АПОСТОЛЪ И ПРОРОКЪ, СЪШТОУ КРАЕОУГОЛНОУ КАМЕНЮ САМОМОУ ИСУСУ ХРИСТУ⁽¹⁾“** Овом приликом заведе школе и спреми људе „за владике и учитеље“ народу. У црквама установи „славословије и певање“ светогорско. Куд је год пролазио, народ је учио и реч му била слатка као мед, тако, да се његов старији брат чудио његовоме дару говора. Ова Савина усталачност и путовање по народу, учење и обавештавање учинило је, да Савва постане **„Учитељ вере и просветитељ српски.“⁽²⁾**

Док је св. Савва уводио унутрашњи ред и правослађе, дотлен је Стеван ратовао с непријатељима да одбрани тековину свога оца и да се избави онога положаја, у којој је земља запала за време унутрашње братске борбе. Стевану је тим лакше било извршити ово дело, што је Вукан наскоро (1209) преминуо, а Стеван постао самодржавни мегалижупан свију српских земаља — рашких и поморских.

(¹) Ово је управљено против римске цркве, по чијем веровању папа је глава цркве на место Христа.

(²) Овда је у Студеници и написао житије свога оца, и то од све прилике у „исписници“ више Студенице.

3.

Рат с Борилом и латинским императором Хенриком Фландриским.
 Стреза. Слав. Сродство Борила и Хенрика. Савезници
 противу Стевана. Рат и смрт Стрезина. Смрт
 деснота драчког. Рат због граница.

Калојован је напао (1206 г.) на Стрезу и отео му Просјек. Стреза прибегне под окриље Стеваново. Калојована убије Борило, узме удову сродницу и владарку за супругу, због чега за Борила и вели Стеван, да је био „**готъ... његоже безаконниѣ въсему миру нечтан се.** Надвисио је **нродово безаконниѣ понстниѣ.**“ Овај дакле, Борило, по смрти Калојована (1207) продужи рат противу Стрезимира с тога, 1) да не би Стреза потражио своју државу, 2) што је Стреза као рођак Калојованов имао прече право на Бугарски престо. Због тога се њега плашио Борило као опасног претендента: да не **онъ въцдривъ се онѣхъ** (убилица) **вънѣтъ.** Ето зашто Борило продужи рат противу Стрезе и надбије га (1208-9 г.). Борило је тражио, да Стеван Стрезу или изда, или убије или огњем спали, или да га расече на четворо или да га обеси шаљући му дарове и претећи ратом; али кад Стеван не пристане да испуни његове захтеве, тада се Борило удружи са Византијским императором Хенриком Фландриским, да заједно нападну на **отѣуство** Стеваново, да земљу освоје а њега да протерају (1209 г.). Наравно, да се Стеван брже боље спреми, и он прикупи војску, са свом силом заступајући увређеног и опљачканог Стрезу, сам без савезника, изађе им на сустрет, сукоби се с њима у брдима између Ниша и Средца (1209 г.). Ми немамо описа битке, али из онога што се има, јасно излази, да су савезници били сузбијени, да се њина војска поплашила: — **въ полуношти въне-**

запу вѣпль вѣсть — и разбегне се, куд је ко знао и могао, борећи се једни противу других, између себе: **сѣсѣцаюште** сами себе **другъ друга** и до **коньца** **сакру-**
шише се на своју погибелъ и срамоту. Велики жупан Стеван упадне с војском у византијско царство, где су Готи (т. ј. Кумани) с Калајованом 1207 године нашавши многе грчке и латинске градове празне заузеле и држали их блгарски бољари. Стеван неке од тих бољара премами на своју страну, те му се зајдно с градовима потчине. После славних победа, Стеван утврди Стрезу у његовој државици, као свога васала,⁽¹⁾ па му преда и тврди град Просјек. Ту је Стреза „славно” владао под заштитом и окриљем Стевановим, ком је дао своју кћер за супругу. Оснажен и омигуран Стрезимир, наслањајући се на свога сродника и сизерена Стевана, нападне на покрајине латинске империје. Али га Латини у савезу са Славом, владалцем Меленика, поразе. Хенрик Фландријски постане моћан и снажан. С тога Борило уда своју кћер Марију за Хенрика (1213 г.) и начини с њиме савез за одбрану и нападање. Хенрик опет уда своје две синовике: једну за Теодора Ласкариса императора Никејског, а другу за Андрију II краља Угарскога (1205—1235).

Склопивши такав огроман савез, Борило придобије на своју страну и Стевановог сродника и васала Стрезимира, који је постао у Просјеку грозан насилник и тиранин. Он је за најситнију кривицу осуђивао људе на смрт. Само је онда бивао весео, кад је људе губио. Његов замак на усеченом камену (просјеку)

⁽¹⁾ Стреза му се заклео на јеванђељу, да ће му вечно остати веран. Пошто је Стеван поразио блгарског владатоца Борила и његове савезнике цариградске Латине, Стреза продужи ратовање противу солунских Латина.

био је узвићен изнад таласа Вардара на 400 метара. Пошто је изрицао коме смрт, он је заповедао да се баци озго са ридине, доле у бездну. Кад су зле слуге злога господара несрећног осуђеника бацале, Стрезимир је смејући му се викао: «Пази, да си кожух не исквасиш.» Наравно да су многи његови велмуџи и простаци бегали Стевану и тужили Стрезу. Тада се Стеван кајао «што је **таковаго юнѣца свѣресоуѣмѣна** од смрти спасао, одхранио и **оугосподио**», па му више пута писао и саветовао, да престане од својих тиранских поступака. Стреза на место да се поправи **„отвѣрже⁽¹⁾ се и примири со себе кь Грькомъ“** т. ј. помирио се с Хенриком Фландријским императором цариградским, а преко Хенрика таста Борилова **„и кь своимъ Готинамъ присвои се“**, па од обојице (Хенрика и Борила) бесчислено мноштво свакојаког народа сабравши, са многим грдињом као лав крете војску противу Стевана, да сруши српску државу (1213 год.). Стеван му је више пута слао велмуџе да га опомену на **„прѣвоју любовь“**, коју је он осећао толико, «колико осећа камен духање ветра.» Док се архијупан спремао да му изиђе на супрот с војском, архимандрит Савва **„кь сирѣмъ брата срьдцемъ съболѣзноваше, състраданіе же и душом за отъѣство.. и за свое племенине люди скръбѣше“**, јер ће се од тога сукоба многима смрт догодити, обрати се брату и властелинима с речма: — «Ја ћу најпре противнику ићи и говорити му, и ако Стреза мене **о Боѣ пооучаюшта** не послуша, **тогда и вѣта овѣѣска и дунѣнта.**»

Савва оде у логор Стрезин. Ту угледа огромну множину разних народа, који се крећу противу ње-

(¹) Одметуо се.

гове отачбине. Кад Стреза угледа Савву, он „**може** **егда оу самодръжца Стефана оенуанъ къ нѣмоу нѣмаше,**⁽¹⁾ **на землю падѣ покланѣиетъ се.**“ Савва га пољуби и поздрави. Искупе се при трпези. Савва му говорио многе слатке и божије речи у присуству многих „верних“ наводећи, да одустане од започетога посла, да се не лије крв, нити да гину људи. Сви су се дивили „сладости Саввиног језика и сили његових речи.“ Стреза оста „горак“ душом и „**брѣдѣнь.**“ Присутни су прешли на страну Саввину и вознегодовали на Стрезу. После трпезе, њих двојица осташе на само. Ту му Савва споменуо пређашњу љубав, помоћ и спасење живота од оних, који су га хтели убити. Кад није могао ни у чему успети, при расанку рекне му: „Ми желимо добро како себи, тако и теби. Ти се уздаш у оружје, не примаш нас, а ја ти кажем, да ћеш зло дочекати. Нека ти је на знање, да и ми, који се у Бога уздамо, не ћемо се од тебе поплашити, нити се уклонити испред твоје множине: „**Конь готовъ на брань,** од Бога помоћ, Бог да **оузрѣтъ между тобою и нами.**“

Савва изађе од Стрезе. Ово је било доцкан у вече. Савва се молио: „Боже! **развѣ тебе много помощника не имамъ**“, и одмах се ноћу крене на пут, тајно, и оде из логора. Стреза опет савладан мислима о својој прошлости, међу људма, који су били предани Стевану и Савви, легне да спава. „И наједан пут, у главо доба ноћи, зачује се у његовом шатору неко јечање.“ Његова се околина узнемири, полети унутра и запита, шта му је? Тешко дишући Стреза

(1) Што значи, да је Стреза био у Србији онда, када су мошти Симеунове биле донесене.

одговори: «Да је некакав страшан јуноша, по запо-
вести Саввиној дошао, на сну ме напао, и истргнув
мој мач, пробуразио ме» и премине. Значи, да је око-
лина Стрезина била одана великом жупану и Савви.
Неко је из те околине ноћу на спавању пробуразио
Стрезу. Сатници његови поплашени смрћу свога пред-
водитеља и бојећи се напада Стеванове војске, по-
врате се својим кућама. Неки пак „**отъ большнхъ**“,
похитају за Саввом, достигну га и све му испричају.
Заједно с њиме оду у српски логор. Сутрадан Сте-
ван крене војску, освоји све оне земље, које је
негда био отео од Борила и предао Стрези, па их
придружи својој држави.

Ворба с деспотом драчким. Док је Стеван ра-
товао противу свога васала и заузимао земље,⁽¹⁾ ос-
војене и уступљене Стрези, епирски деспот Михаило
I Анђел, нападне с војском на српско Поморје (1214 г.)
и освоји Скадар. Стеван му напише писмо, у коме
између осталог вели: Немој брате нападати на моју
очевину... буди задовољан са својим деспотством.
«Нека је благословен Бог, који је приготовио моје
руке за рат и моје прсти за борбу... а наслеђство
моје нећу оставити док ми куца у грудима срце.»
Стевану је претходила слава победе над Стрезимиром
и задала страх војсци деспота епирског Михаила.
И онаква иста судбина постигне деспота Михаила,
каква је била судбина Стрезина, Њега на спавању
убије његов сопствени слуга. Сутрадан се распршти
и разбегне и војска деспотова. Смрћу деспота епир-
ског, Стеван поврати Скадар и рашири своје земље
у Арбанији. Тада је заузео Задримље и друге области.
Сви оти ратни успеси обезбедише српску државу.

(1) **оулучишь крѣпѣ отъдалѣшоу ми се дѣлѣте отъ страны тоѣ...**

Рат због граница с Угрима и цариградским Латинима. Догађаји на истоку и у Унгарији. Потчињење Хума.

Велики жупан Стеван не само да је савладао и угушио жупанијске тежње «самодржавних» властелина, који се користили свађом браће да поврате жупанијско стање, него је победио и спољашње непријатеље и раширио своју очевину у површју р. Струме и Вардара. Подижући манастир Жичу, на «угарској граници,» дође у сукоб с Угрима, чије се гробље и дан дањи познаје под планином Бресницом, и рашири своју државу у Лонгомерији (дан. Шумадији између Моравица, Мораве и Колубаре). Император византијски Хенрих Фландријски није никако могао да прегори претрпљени пораз. Њему добро дође пређашњи савез с Угрима. Он се и договори с угарским краљем Андријом II, да с две стране нападну на Стевана, да њега из земље прогнају, а његову «државу да поделе.» Обојица се крену с великим војним силама, да у један мах нападну на Србију, један са запада, други с истока, да се састану код «славног града Ниша» ⁽¹⁾ и да га освоје. По уговору састанак и освојење Ниша морало се извршити о Васкрсу (Великдану) године 1215.

Великој рашкој жупанији грозила је највећа опасност. Отаџбина се могла одбранили само брзином и јунаштвом т. ј. требало је похитати и појединце их поразити пре, него ли се они састану „оу коуџу.“ Угарска је била ближе. Краљ Андрија похита с војском и приспе до града Равно. Велики жупан крене

⁽¹⁾ Из овога се види да Калојован, или како га папа називље, Јованица, није никад Ниш ни освајао.

сву војску противу Унгара. Успут се сврати у Студеницу, помоли се богу пред моштима свога оца, узме од Савве благослов,⁽¹⁾ крене се низ Ибар, на Маглич, порази Угре под Бресницом, па дође у Јанок; левим крилом пресече Угрима сvezу с Угарском, а удари на њих с бока, близу града Равно, у близини Варварина, на догледу зашка Сталаћа. Пред Угрима је била р. Морава, и градови Равно, Сталаћ и Ресава, са јаким гарнизонима српским. Угри се обретоше опкољени са свију страна и бише приморани потражити мир. Угарски краљ у мах се промени: на место врага и непријатеља, он се претвори у друга и пријатеља. Његови посланици дошав великоме жупану, овако му говорили: „Љубазни брате! Дођи да се састанемо, те нека се постиде сви, који нама зло мисле.“ Велики жупан Стеван помисли, да је то нека нова превара и замка, и није хтео примити састанак. Види се, да и краљ Андрија није веровао у искреност Стеванову. С тога су се морали најпре узајамно заклетити над *„часним и животворелим крстом,”* па се тек после састали на пограничној међи (межи) **„къ градъ Равномъ“** на радост војске. Да би се са што мање штете извукао из клопке, у коју је био запао, краљ угарски **„прѣоумножи** дарове мегалижупану Стевану шаљући му чаше украшене скупоценим камењем; коже урешене златом, много одело, **уръкашнице царьскіе и багряннице** окићене би-

(1) Жит. св. Сим. стр. 28. Игумен Сава рекао је брату: „*ѡубице мој, не плаши се лица **многихъ изъиъ**... небој се њих и нескрби.. прекренуће се њина јарост на **кротость** и њин гъев на **любовъ твою, и прость** њина на **поусть твою** и на славу твоју*“.... Из читавог разговора види се, да је Савва врло добро разумевао стање ствари и световао брату „брзу радњу и неустрашимост.“

сером и драгим камењем.“ Ту се састали и у весељу провели дванајест дана. Краљ Андрија поклони великом жупану дивље зверове „тоуре и тоурице“ ⁽¹⁾ и више слонова (~~срациниъские~~ ~~скоты~~). Овом приликом била је исправљена граница велике рашке жупаније и великом жупану припадне без мало читава Шумадија, браничевска област с Браничевом и Подриње.

После ове хитне и успешне победе над Угрима, они се врате у своју земљу, а Стеван се крене противу другог врага, „гњевом и јаростију одржима,” ког су упућивали зломисленици Стеванови, шта и како да ради, — противу византијског императора Хенрика Фландријскога, заузме све стазе и богазе Црвенграда, Драгомана и Земљана, као и околне клисуре, пресече му отступницу, *и затворих*, вели Стеван; „*всѣ стѣзи его.*“ Хенрих је тражио најпре многе земље, али кад се нађе затворен у клопки и опкољен са свију страна, он „није могао ни рат ратовати, нити се мирити, јер Стеван није му примао мира.” На њега је нарочито био гњеван велики жупан Стеван, јер је он „*хъль съвѣтъ* смислио: *шкоче* — вели Стеван: прогнати ме, *и землю отъѣстени моего раздѣлѣти и оудръжати себѣ.*“ ⁽²⁾ Опкољен са свију страна, није могао изаћи из *отъѣства Стеванова*. На то, вели Стеван: „*кѣраъ Андриѣ* умоли ме, да *изидѣтъ въ царѣстѣниѣ си. Ахъ же послоушавъ молюъ его, оставихъ и, и възврати се къспѣтъ посрамленъ.. и иде с миромъ.* И велико безчашће и хулу нанесе своме царству.” Велики жупан врати се славно с триумфом у свој дворца у

(1)Дикимъ и скерпимъ зверы. тоури и тоурице извезанъ, лѣко и питомыи скотъ извезавъ оудѣсть имъ

(2) Жит. св. Сим. стр. 21. глава XX.

Паунима. После ових славних победа, Стеван је имао одрешене руке, да доведе у ред ствари у Хуму.

Латински император Хенрик (Ерик) премине (1216 год.) у Солуну од отрова, који му је дао лонгобарђанин Брандрат. Његовог насљедника Петра куртеноског, у путу из Драча за Солун, нападну и заробе Епироти, где и умре. Насљедник Петров Роберт завлада 1220, а 1228 г. побегне из Цариграда.⁽¹⁾ За насљедника прогласе дете Балдовин II. Ове нереде у латинској империји, мудро употреби на своју корист насљедник Никејскога императора Јован — Дука Ватац (1222—1254), па од латина отме Адријанопољ. Напав се у невољи, Латини прогласе императором јерусалимског раскраља Јована Бријенија. У овоме времену обелодони се слабост и иноконштина цариградске латинске империје.

У Блгарији се окретоше ствари на боље. Тамо уђе с руском помоћи законити насљедник Јованице, Јован Асењ (1218—1241). Народ га предусрете са раширеним рукама и призна за владоаца. Он заузме Блгарију и обсади Борила у трновскоме замку. После седмогодишње опсаде зароби Борила и ископа му очи. За овим обрати сву своју пажњу на то, да ратује с Латинима, да живи у љубави с Грцима и, да на место папске, васпостави у Блгарији православну веру, а у исто доба, да на место старинске блгарске преславске патриархије, добије трновску⁽²⁾ патриар-

(1) Овај Роберт био је велики женкарош. То песу могли да подносе барони. Они улете у дворац, ухвате Робертову „Даму” и њезину мајку. „Даму” одсеку нос, па је заједно с њезином матером удаве у води.

(2) В. Васиљевски: Обновленіе болгарскаго патриаршества при царѣ Јованѣ Асѣнѣ II въ 1235 году. год. 1885.

хију. Зато је живео у љубави са Србима и за време преговарања о патриаршији, уда своју незакониту кћер, за српскога краља Владислава (1234 г.). Православје васпостави 1235 г.

Латини изгубише своје земље у Македонији. Престо, убијеног у Скадру деспота епирског, Михаила (1214 г.), наследи његов брат Теодор I Анђел — Комнен, ванреднога ума и енергије, одважан, јуначан, непостојан и вероломан. У брзо освои Охрид, Прилеп, Пелагонију, Драч, Крф и Солун (1222 г.). Од Ватаца освои Адрианопољ. Његова држава обухвати све земље од јонског мора и Архипелага до реке Марице. Тада се прогласи солунским императором. Њега венча на престо и крунише царском круном архиепископ Охридски Димитрије Коматенски, с којим је био у преписци наш велики жупан Стеван. Цар Теодор Солунски и Стеван велики жупан рашки, опријатеље се. На ту их свезу упућивали узајамни интереси. Нови — солунски император желећи, да има сигурне границе од Србије, а Стеван опет тражећи задобити савезника противу цариградских Латина, зближе се и опријатеље. Император Теодор⁽¹⁾

(1) Император Теодор I солунски, после освојења Адрианопоља, крене се са силом војском, прикупљеном од Грка, Македонаца и Франака противу бугарског владара Јована Асеня (1230 г.) Асен му изиђе на супрот с великом војском т. ј. најмљеним Куманима и куманском коњицом. Битка се догоди између Филипопоља и Адрианопоља (1230 г.) код Клокотнице. Куманска коњица разбије војску Теодорову, где и сам Теодор буде заробљен и ослепљен. Тада се у Солуну прогласи императором, трећи брат Теодоров, Мануило — Анђел — Комнен. Теодор је био у бугарском ропству до 1240 год.; али кад се старац Асен ожени с Теодоровом ћерком Јерином, он ослободи Теодора. Теодор се вешто провуче у Солун, зароби свога брата Мануила, али због слепоће преда царску власт своме сину Јо-

И даде своју кћер Анну, за насљедника српскога престола Радослава. Како император Теодор, тако и његове кћери отликоваху се необичним умом и спољашњом лепотом.

Године 1216 премине страшни папа Инокентије III. Велики жупан Стеван, због својих смерова у Хуму, узме за жену Анну, унуку Дандула дужда венецичког.

Ове исте 1216 г. премине бан босански Кулин, и насљеди га Матија (Нинослав од 1216—1231), који да би могао самосталније радити, закључи трговачки уговор с Дубровником, «да ходе (по Босни) власи,⁽¹⁾ како су ходили за време бана Кулина. И Стеван је закључио с Дубровчанима уговор: да «ходе по мојој земљи (Дубровчани) слободно с тргом и да им нико не пакости. У којој ли им жупи когод учини какву пакост, та жупа или да даде кривца или да плати.» После мира у граду Равном, опет угарски краљ Андрија оде с војском крсташком у Азију, да ратује противу Мухамеданаца (1217 год.). Из свега овога види се, да су се потпуно измениле околности. Оне дадоше прилику великом рашком жупану Стевану, да освоји хумску земљу до р. Неретве, преко које протера жупана хумског Петра.⁽²⁾ Још остаје да напоменемо, како је Стеван, док се угарски краљ бавио у Азији, заузео с војском Посавље и Подунавље, и

вану 1241 г. — По смрти Асења II насљеди га син, дете Калами I (1241—1246), а за њиме дође на престо други син Асењев, Михаил Асењ (опет дете).

(1) Види значај ове речи у: Ист. срп. нар. I стр. 433 под. примедбом 2.

(2) У нашем музеју има »**хулан** Петра жупана хумског.»

граница између Србије и Угарске постане р. Сава⁽¹⁾ и Дунаво. Према Блгарији⁽²⁾ и солунској империји остале су сталне дотадашње границе.

(¹) Овим се објашњава рат угарски противу Стевана и мир, који је склопио св. Савва. Да је р. Сава била граница српска, види се из описа повратка св. Савве, где се вели, да је краљ Андрија испратио Савву: «*дондеже и Сакоу рѣкоу пресекутъ.*»

(²) Историја Блгарије К. Иречка. Све што у њој стоји написано (стр. 336—337) само од себе пада, јер доста је погледати на *измајсторисани* и *фалсифицирани* натпис трновски, па ће сваки зналац приметити, да је тај натпис веома невешт човек саставио,^(*) и то управо Даскалов. Асењ није освајао Подунавље, па ни царство солунскога цара. Ово и сам Иречек тврди говорећи (стр. 346—347), да је Асењ тек «*чак доцније*», и то с муком освојио Филипопол. Кад би се писала историја по «*поменицима*» (читуљама) и онда би — с малим изузетком — сви православни цареви били царевима православних народа.

(*) На пример: *ВѢСТУИМЪ ИМѢ ГЪЗЪ* или

на пр. *СПВВАЖА АСЕ...* (оваквим истим блгарским језиком има преписано житије кнеза Лазара у манастиру Љешку «*чи стаго Блггарина*» од 1861 год.) Види факсимиле у Раковскога: «*Неколико речи о Асењу*» стр. 8. У натпису се вели, да је завојевао и Србију и читавау царевину Теодорову; међу тим над Србијом влада Радослав, а после Теодора солунском империјом влада Асењев зет Мануило. Према свему овом, овај је натпис фалсификат. И то је недотупавно слушао Раковски у друштву с Даскаловим. Правично г. Васиљевски сумња у овај натпис не гледећи на ауторитет Срезњевског стр. 27.

5.

Архијепископија и краљевина српска. Последице проглашења краљевине.
Потоњи дани краља Стевана.

Кад се велики жупан Стеван обезбедио и утврдио и везао пријатељство са свима својим суседима, он, у договору са својим братом архимандритом Саввом приступи 1), да склопи независну и самосталну српску цркву и 2), да васпостави српско краљевство, како је било даљматинско краљевство „**нсапрѣка**.“ Најпре је требало задобити архијепископију. С тога се креће архимандрит студенички Савва, преко Св. Горе у Никеју, своме пријатељу Теодору I Ласкару, сроднику свога брата Стевана. Савви је предходила слава и чувено име. За то га најсрдачније предусретну како цар, тако и патриарх Мануило⁽¹⁾ (1216 до 31. Авг. 1221). Архимандрит Савва „да би испунио желаније срца свога о земљи отачаства“ искаже цару, како је његов отац испребио у земљи „зловјерија јереси“, како расте и цвета православна вера, како Србију опкољавају земље, које су „**не достигнуте**“ да се исправе, и како прети велика опасност православију у Србији од тих околних „неправоверних“ држава зато, што Србија нема свога архијепископа, па замоли цара и патриарха, да се постави у Србији архијепископ и то један од његових сапутника. После разговора и договора, цар и патриарх објаве, да усвајају предлог српског посланства и изберу за архијепископа архи-

(¹) Од 3. Јан. 1215 г. до 3. Дек. исте 1216 г. био је патриархом Максим I. Од смрти Максимове т. ј. од 3. Дек. 1216, па до 31. Авг. 1221 год. био је Мануил, а од 31. Авг. 1221, па до 1239 г. био је патриарх Герман II.

мандрита Савву. Савва им одговори: „**ѡко ни азъ до того степене възрѣстохъ, ни житиѣмъ на нь ѹдостиѣ се.**“ Они му одговоре, да само њему могу такво велико достојанство дати. И заиста, у нарочити за то дан, патриарх са многим митрополитима, епископима и свештенством постави Савву за српског архијепископа. То је био свечан дан, кад је постављен „новоосвештени архијепископ српски кир Савва.“ Патриарх му преда апостолска „предања“, снабде га патриаршијским ризама и преда му „сву власт божанску, дату му по вољи оца небеског, који је дао власт сину својему небеску и земаљску и **судъ всѣхъ** творити и даде му све „потребе његовога преосвештеннога чина.“ На то му изда повељу: да има власт „над свима земљама и градовима, над митрополитима и епископима“ и т. д. кога имају сви слушати „о вери.“ Тако је Савва постао архијепископ српски. Али је према овоме, сваки нови српски архијепископ, морао ићи патриарху у Никеју за „освештање.“ Савва је пак хтео српску самосталну и независну архијепископију находећи, да је тешко овакво далеко путовање, да се мора много злата расипати и давати Грцима, кад се буде ишло у Никеју ради „освећења;“ на сметњи могу бити размирице источних и западних самодржаца, а у средини између њих нереди и ратови; сврх овога, кад би обудовила српска архијепископија, а цар и патриарх били у свађи са Србима, онда они не би хтели „посветити“ србима архијепископа, и многе друге неприлике могу настати, које би упропастиле српску архијепископију. Због свега овога, треба имати српску цркву самосталну и „**отъ всѣхъ сиѣхъ** **свободнѣ и самовластнѣ,**“ ни у чем „**обладаемѣ**“ восточном т. ј. грчком црквом. Због ових темељних и

патриотичних разлога, „новоосвештени“ архијепископ Савва приступи цару с предлогом, да добије од патриарха „повелѣнне ѹсты и рѹкою и писаннемъ“ од сада, „не приходити сѣмо на освештение нашему архијепископу, но тамо (у Србији) своимъ епископомъ освештати се.“

Чувши овај предлог српског архијепископа, „цар се промени у лицу“, а патриарх и сви остали помислише, да то „отъицѣ“ није добро, „јер су хтели (Грци) вели писац: „посвећивањемъ и црквеномъ влашћу држати Србе у покорности и имати ихъ послушнима и дароноснима.“ Али ове разлоге они несу смели од „срама“ исказивати, и по „нужди“ усвоје и овај Саввин предлог, и патриарх напише повељу, да у будуће „не приходе од сръбскимъ земље у грчку престолницу, кѣнегда освѣтити сѣбѣ архијепископа, него самъ архијепископъ са саборомъ своихъ епископа или сами епископи и — скупивъ се, да освештавају себи архијепископа.“ При поласку, цар му рекне: „Све самъ испунио о чему си ме молио. Сада ја тебе молимъ, да се о мени молиши Богу у твојимъ молитвама“, па му поклони много злата, да „раѣсѣе“ по Светој Гори. Српски архијепископ, у повратку, позабави се у Хиландару, из кога поведе са собом оне, које је познавао да могу бити епискупима; удари преко Солуна, да се види са својимъ другомъ митрополитомъ Констандиномъ, где у манастиру Филокалу, многе кѣниге препише законске о исправљању вере“ за саборне цркве, и тада се крене у Србију.

Кад се први српски архијепископ Савва приближивао граници своје отаѣбине, његов брат велики жупан био је тешко болестан. Немогући сам изићи у сутрет своме брату и првом архијепископу, он му пошље у сусрет своје синове „златокриле орлиће“

до грчке границе. Кад је видео брата, Стеван се тако обрадовао, да му одлети с лица „смртна бледноћа” и „*пугви румени*” на лицу његовом указаше се, па рече брату: „Бог те сам донео и послао и добро си нам дошао, да све људе наше отаџбине научиш закону и обичајима хришћанским.” Долазак Саввин био је од тако великог утицаја на брата му, да овај потресен тиме, оздрави. За овим био је држан савет „*гдје и у којим странама треба поставити епискупе*” и подићи епискупије. Пошто је то решено, архијепискуп Савва оде преко Студенице у Жичу (1221). Он њу „освети светом трпезом и светим моштима.” Тада избере између својих ученика благоразумне, побожне и частне мужеве, које је познавао, да су достојни и кадри да управљају људма по закону Божијем и по предању апостолском и светих отаца, и да су припремљени учити и чувати учење вере, а установи епископије :

- 1) У Дукљанској, са столицом у храму св. Михаила;
- 2) У Хуму, у храму св. Богородице у Стону;
- 3) У Хвостну (Дендри) у храму светог апостола Петра (т. ј. у Пећи);
- 4) У Рашкој, у Ђурђевим Стубовима, у Будимљу;
- 5) У Дебри, ⁽¹⁾ у храму св. Николе, под планином Осовницом;
- 6) У Призрену, у храму св. Богородице (Левиша);

⁽¹⁾ О овој епискупији написано је више расправа, али ослањајући се на податке старине, држим, да је њена столица била у Рабну, с пиже данашње Дибре, у месту, које се зове дандањи: „Пискупија.” Како су остале епискупије могле бити одвојене од архијепископије Примајустипанијске (Охридске), тако је била одузета и Дебарска.

- 7) У Грачаници, у храму св. Богородице;
- 8) У Тойлици, у храму св. Николе;
- 9) У Браничеву, у храму св. Николе;
- 10) У Београду, у храму св. Богородице;
- 11) У Моравицама, у храму св. Ахилија (сада Ариље).

Травунија била је спојена са Хумом. Новопостављене епископе разашље Савва на њине катедре, настављајући их: да се брину о свима, па и о хромом и последњем своме „**ОКЉУСТН**.” Епископи се разишли са српском књигом, по српским земљама и тиме се утврдила народна свест о своме јединству и добиле опште значење речи: **срѣснѣ и срѣпска кѣра**. Сам архијепискуп остане у Жичи, јер још није била довршена, ни измалана (не пописана), а он је довео из грчке (солунске) **мраморнике**, који умеју да тешу мермер и живописце, који умеју да малају (цркве).⁽¹⁾

Из беседа и наредаба творца српске независне архијепископије најбоље се огледа како ондашње живљење: тако и морално стање нашега народа. Тако, пошто је испостављао протопопе „у свима странама свога отачаства”, он им заповеда, да „недосдатке” исправе: који се били оженили, а несу били венчани (јер не имађаху пастира и беху **сметѣни**), да их прикупе све по црквама, како старце, тако средовечне и младе, и мужеве и жене са свом оном децом, која су рођена без благослова, па тако прикупљену децу, под окриљем својих родитеља, да

(1) Срби несу знали ове занате, што се види из ових речи: „**мраморѣнѣи и пишѣштихъ.. привѣлъ съ собою**” т. ј. довео **мраморнике** и оне што **малају**... а немају имена, јер у језику није било речи, којом би их назвао.

родитеље венчавају, те да буду сви благословени⁽¹⁾ и т. д.

Васпостављење и проглашење краљевине. Српско краљевство у Подунављу уништили су Угри, кад су погубили Чеслава (962), а приморско српско краљевство уништили су Византинци, кад су краља Борђа одвели у ропство (1127 г.). Јуначка борба Немањина и продужена борба његовога јуначног, ратоборног и наученога сина Тихомиља, који је одбранио не само тековину свога оца, него још земљу раширио до Дунава и Саве, и у Дарданији заузео велики део бивше византијске царевине, после прогласа архијепископије, зажели дати држави спољашњи знак самосталне државе, како би се Немањина творевина — Србија — уздигла на виши ступањ савремених држава, и тиме доказало, како Бог није дао само Угрима краљевство, него и Србима. За успех овога предузећа ишле су му на руку неприлике у Угарској. Да се ове неприлике не би окренуле противу младе — новоустановљене краљевине — требало је задобити папу. Као што су и дандањи највећи противници српског уједињења и ојачања Аустро-Угри: тако су онда били Угри, јер аустријске монархије није ни било. Тихомиљ и Архијепискуп Савва, припремајући проглас краљевине,

(1) Српска архијепископија састављена је од ових главних епископија архијепископије примејустинијанске: дибарске, браничевске, топличке, (нишке), београдске. Остале ситне епископије бивше јустинијанске архијепископије, несу ни споменуте. Њима имена могу се видети у Ист. срп. нар. I стр. 311 под бројевима 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.). Друге пређе бивше саставни део архијепископије дукљанске (барске), као што су: Хумска, Травунска и Дукљанска. Све скупа ове главне епископије као митрополије саставиле су автокефалну српску архијепископију жичку.

поступе веома опрезно и мудро. Они се постарају, да великим дарима придобију на своју страну папу Хонорија доказујући му, да су пређашње пане припознавале приморску краљевину Михале и Бодина, па му пошљу у Рим *благоразумнога* епискупа Методија с даровима и писмом, молећи га, да благослови српску краљевину и да пошље *венац* да «венча (Савва) брата на краљевство по **првеном** **отуђествоу** њинога краљевства, где се и њин отац родио у месту Диоклитији, која се зове велико **краљевство** **ис-рѣва**» Епискуп Методије изврши своје посланство и донесе венац краљевски у Жичу.⁽¹⁾

Тада мегалижупан Тихомиљ нареди, да се искупе у очи Спасовадне у Жичи (1222 г.) сви «*ипати*» и «*војводе*», «*хиљадаши* и *стотинаши*», и «*велика* и *мала* *дјастела*» *Архијепископ* опет заповеди, да се у очи тога дана искупе у Жичи сви *епискупи*, *изумани* и *свѣштенство*. Никада пре овога није било већег и сјајнијег српског **зѣбора**. Ту су били и они «самодржавни» властелини, који ратоваху за повратак жупанијскога времена. Место састанка било је такво удешено, да су на челу **зѣбора** била два престола, а за друге зборнике намештене клупе, где се разместили саборници, по својим чиновима и знатности свога рода. Међу овима бејаше више *великих* и *малих* *жупана*. Кад су сви заузели своја места, *први српски архијепискуп* изговори беседу, у којој је напоменуо, како

(1) Успех посланства може се објаснити само тиме, што је Тихомиљ био 1) зет дужда мѣтачког, 2) што се у злом стању налазила «Латинска империја Цариградска», па је папа желео придобити Стевана за пријатеља латинске империје. Стеван пак није хтео резивати пријатељство с Латинима, него је оженио сина с ћерком православног императора солунскога Теодора.

је он оставио сва земаљска блага и отишао у Св. Гору, и нема тога, рече, шта би ме могло довести из пустиње, «него ли сам се вратио вас ради — саплеменика мојих... њ не тражих ништа, већ ради ваших душа, своју душу **казненавидех**, по речма старинске изреке: спаси ове људе, а нећеш ли: онда и мене испиши из књиге у коју си ме записао..... Бог је вас радњом оца Симеуна утврдио, умножио и распространио, и постали сте многи *ипати* и *војводе*, а многи сте *жупани велики* и *жупани мали*; није *лепо* да се онај, који над вама, по *милости божијој*, влада, називље *једнаким* ⁽¹⁾ *именом* с вама; но како сам ја влашћу светитељства на челу цркве, по божијој милости: «тако исто треба онога, који по божијој милости државом влада, венцем царским украсити, и то *у вашу част и похвалу, за вашу славу и величјество!*» **Зъбор** му прекине реч говорећи: «Бог те је нама послао. Божије ћемо речи слушати.»

Овим решењем престало је велико *жупанство* а установљено *краљевство*. **Събор** је донео ово решење уочи Спасовадне.

За тим је било ноћно бденије. Сутра дан, на служби, после «*великог* ⁽²⁾ *исхода*», архијепискуп Савва узевши свети венац «*въ великомъ светилишту*», венча благовернога брата и помаже «*доухомъ светымъ на краљевство*», са решењем **зъбора**: да се од венчања називље не велики жупан Тихомиљ, него од *дньсь* називати се: «*Самодржавни господињ вѣр Сте-*

⁽¹⁾ Т. ј. да се зове: «велики жупан», јер вас има више великих жупана. То су потомци династија племенских владалаца жупанијског доба. Они су задржали своје «*дръжавѣ*» и у њима управљали и судили.

⁽²⁾ т. ј. после Херувике.

фани, краљ.“ На то хор отпева: „многаја љета”, а народ је говорио; „да бог да, да бог да” (т. ј. дуго живио краљ.) После службе божије *архијепискупи* и краљ даду свима свечан ручак, који је пропраћен с највећим весељем.

Како је од те минуте над српским земљама био један архијепискуп и један краљ, то су српска племена постала један народ са једном вером. За то и буде први дан по Спасовудну опет свечана служба, на којој већ више није у јектенијама спомињан мегалижупан Тихомиљ, него *Првовенчани Стефан, краљ I.* — *Немања II.* После апостола и јеванђеља, архијепискуп Савва почне читати „верују” а сви су за њиме по трипут повторили, а за овим су за архипастиром изговорили: да примају свете саборе и, чега се свети отци одрекли и они се одричу, а кога су свети отци проклели и они га проклињу. За овим изговоре молитву, коју наш народ и до дандањи изговара: *Поклањамо се Христу и св. Богородици; поклањамо се часноме крсту; поклањамо се божијим црквама и свима светима и божијим угодницима и т. д.* За овим су сви заједно ручали, готово пред вече.

Трећег дана изјутра узајамно се дарима даривали и **сабор** се разиђе ⁽¹⁾ Архијепискуп Савва задржи је-

⁽¹⁾ „**Стефана, по божијем милости вилујани први краљ ње српских земље, Дионитија и Травуније и Далмације и Захумије и с превлађујељиниъ сивоъ Радославоъ, „по божијем милости намъстиниомъ ми“** (т. ј. насљедником), поклања спасовданској цркви „частицу частнаго крста”, богородичине „ризе и појас”, „честицу од десне руке и од главе Јована Крститеља” и „мошти” свију св. апостола; за овим иконе, златне и сребрне судове, рипиде, завесе и покрове; ризе, јеванђеља и потребне књиге. На „**крстоу и одѣвнициъ** оних, који служе у св. храму даровао села: Талско, Ратин, Раклопит, Луково, Тополицу са Војушима, Рибницу са свима

ретике и крштене у латинској јереси, па пошто их покрсти и миром помаже, и сам се крене да поучи апостолски и обиђе своју паству у краљевини. Свуда је учио, калуђере у манастире збирао, дизао цркве камене или дрвене или просто стављао крстове. Јеретике у српску веру приводио, а који би се противили проклињао их или протеривао из земље.

»**свѣршани**« и Бренев; Жичу с Батином, Рибиче са Црном реком, Тласто Брдо са Рашким делом и Штитаре, *Пешчаницу с Печаном*, Буковицу, Граковиште, Свиње, Грачаницу, Радијево, Конарево, Чрнавe са Серчом, Брестницу са тргом, Свиблицу са Округлом, Боболе са Чечиним, Гвоцаицу с Пунавнима. У Јелцима села: Доња **Вьсь**, Борак, Гнѣлу, Добрињу, Витахово. У Хвостну села: **Пекь** са заселком Чрни врх, Стлпези, Требовитики, сву Горажду, Вас Јакл са Челпехи и са Лабљанима, Љутоглав с градом. У Затону села: Чрнча са заселком, Обе Ивање са заселком, Замчане с заселком Дубово, Гаје са заселцима. У Зети села: Треболе и Плавници. У Горској *Жуци* — Голч. И ове планине: Ноздрина, Јаворје, Лукавица; у Хвостну — Слан-Поље са Тмастим Гвоздом, изнад Брезнице — *Жељин*. Зимње наше од Брезне доле низ Сутјеску са свима испашама, како држи црквена међа, са свима пашама летњим и зимњим, по оној страни *Котленика*. За овим долазе имена «**владах**» датих овој цркви као: **„Грьдъ мѣнезъ и зъ дѣтню»** и т. д. па она вели: **«И ове жупе приложих под област»** цркве Жиче: *Крушилницу, Мораву, Борач, обе Лесенице, Белицу, Левач, Лугомиру, Расину и Јелшаницу. Права ових црквених жупа: да над њима нема никакве власти дворски прота. Сви приходи било од попова, било од влаха или земаљски поповски бир — половина поповима, а половина цркви (Жичи.) Не сме се позивати архијепископов човек краљу без краљевог печата и обратно. И над приложеним жупама да дворски протопопи немају никакве власти. Приходи од попова или влаха или земаљски бир — све да се даје цркви. Од других пискупија, које су спале под жупе, да узима дворски прота половину бира поповског, а од поповске **„вѣрховини»** да не узима, јер то припада пискупима (*) (епископима).*

(*) Ово је доказ да су Саввине епископије биле као матрополије а свака имала своје епископије.

Последице проглашења Краљевине. — Освајењем Цариграда Латини показаше, да Бог није дао само Грцима царство, него га даје свакоме народу, који га својом снагом и својим умом задобије, а Стеван и Савва доказаше, да није Бог рекао Србима да остану великим жупанством, већ да и они могу трудом и умом подићи краљевство. И сви су околни

Ове четири *жуле*: Јелшаница, Пнука, оба Пбра не припадају протопопу. Исто су тако слободни од дворскога протопопа ова четири краљевска манастира: Студеница, Бурђеви Стубови у Раси, Хилендар и манастир Градачки. Над овим манастирима и над њиним селима немају никакве власти епископи. У овим манастирским областима поставља попове архијепискуп. У Жичи игумана поставља архијепискуп дајући му *благослов*, а краљ дајући му *«жезл»*.

Како је било морално народње живљење најбоље показују ови закони издати *првим српским краљем*:

1. Да се не разлучана ни муж од жене, ни жена од мужа. Ко преступи овај *«страшан»* закон, да се казни и казна припада краљу:

Ако је *властелин* да се казни са 6 коња.

Ако је од *«мниха»* војника (јер је и *властелин* војник) — 2 коња.

Ако ли је убожјак човек, да се казни са 2 вола.

Овако исто да се казне и жене према сталежу.

Утекне ли девојка испод родитељске власти, према стању да се казни.

Ако жена *«сект сама нметъ бласкати се»* остављајући свога мужа, ако има *«добитъкъ»*, добитком да се казни (стока); нема ли добитка, да се казни по телу онако како буде воља њенога мужа. Пошто буде важњсна, опет је може узети ако хоће, нећели је — може је продати *куд му је воља*.

После издржане казни, ако таква жена буде мужу угодна, да је поврати у дом свој. Ко ово преступи, да је *проклет*, Узме ли овакав другу жену — да плати казну подобну првој. Или ако и одведе жену кући, али неће да јој буде муж, да се казни онако, као и онај, који пушта жену.

цареви и краљеви припознали српско краљевство осим вековних српских супарника Угра: «И догоди се жалост првом краљу и првом архијепископу не због њих, него због узвишења њине земље и због проглашења краљевине, јер се крете краљ угарски, завидећи проглашењу српске краљевине и говорећи, да пређе није било краљевине⁽¹⁾ Србије, а сада се поставише «и подобни мени нарекоше.» У својој

Овако се исто каже и жено, које остављају мужеве.

Краљу припадају казне од војника.

Од убогих (невојника) по жупама казна припада архијепископу. Који су под епископима, један вол епископу, а други — челнику места.

Ко узме свастику преко закона, да се казни са два вола: један вол епископу, други челнику.

Даље каже, да је благословио Радослава да буде краљ «**НАСЕ ДРЖАВЕ**» и у овоме храму (Жичи) да се постављају сви краљеви — **ХОТЕШТЕ ИТИ Њ ДРЖАВ СЕН**. Овде да се постављају и архијепискупи и епискупи и игумани. Само су у Жичи венчани намазани I и II краљ. Њина су портрета читава.

2. Манастиру св. Богородице на острву Млету краљ је поклонио **СТО** вас и Бабино Поље и на другом отоку — Крки, цркву св. Вида, Јанину, Попову Луку и цркве: св. Стевана и св. Ђорђа. Над целим имањем да управља «опат» а други нико. Потпис му је: **Стефан по милости божјем књижевни краљ и самодржац кне Српске земље и поморских.**

3. «Краљ» је дао Дубровчанима две повеље:

а) Да Дубровчани **»ГРЕДУ СЪ ТРЪГОМЪ У ЗЕМЛЮ КРАЛѢВСТВУ МИ, И ГДЕ ГРЕДУ У КОЕ МѢСТО ИЛИ У БРЪСКОКО.«** или ма где да ми се не чини неправда, бити насиље. На суд да иду краљу. Види се да су Дубровчани кварили робу и кварну продавали, па је издао другу повељу у којој вели:

б) Да Дубровчани продају **»ВИНО БЕЗ КОДЕ И МЕДЪ У ЗЦАНЪ У БРЪСКОКО У ТРЪГЪ... И АКО СЕ НАИДЕ ТКО ПРОДАВЪ ВИНО С КОДОМЪ И МЕДЪ ПРЪЗЪ ЗЦАНЪ, ДА МЪ СЕ КСЕ ВЪЗМЕ ШТО ИМА.«**

(1) ...Или прѣиде ѡ њихъ краљу не бити....

грдињи много је „Угринь“ претио, изговарао и посланике слао, да прекида мир и рат објављује. Требало је дакле одбранити од Угра нову краљевину. Да би добио времена за спрему, краљ Стеван позове архијепискупа Савву и пошље га заједно са посланицима угарскоме краљу. Кад је Савва приспео у Угарску, угарски је краљ већ био прикупио велику војску од Угра и Кумана (до 10.000 коњаника) и покушавао да нагрне на српске земље. Ово је било при крају Јула месеца. Сам Бог заиста Србију спасе од овога рата и очува српску краљевину. Ондашњи наши писци окитили су то избављење чудесима, а у самој ствари, у долинама и равницама средњег Подунавља, бивају тако грозне и велике бурје и олује, какве се само дешавају на морима, јер је и читава Панонија или Подунавље било дно морско. Љетописне белешке сведоче, да је у Подунављу бивало таквих бура, да су вароши после бурје изгледале као да су претрпиле најгрозније бомбардање и да је тако велики град падао, како се ретко гдегод у свету дешава. И ове 1222 г. била је страшна суша, три месеца дана. Врућина је била тако велика, да се лед у свима леденицама био растопио. Кад је нестало леда и у краљевим леденицама, а загушљива омарина била тако велика, да се није могло дихати, а то је весник блиске бурје и олује, која у таквим приликама ретко да се прође без града, „преосвештени (Савва) **прозре будуште**“, па како је имао много састанака „с краљем работи ради исправленија“ он се с њиме тако пријатељски опходио, да му је архијепискуп „прозревши“ да ће бити страшне бурје, могао поручити: „Повели краљу да ми се пошље леда; навик-

нут сам у мојој земљи, пити студено вино», ⁽¹⁾ на што добије одговор: да нема леда у леденицама, јер се лед од превелике жеге сав растопио. И мало после тога задухаше ветрови, затутњи и задркта земља од проламања грмљавине и севања муња, покри лице земљино мрак и тама, а обузе панички страх краља и његову војску и сташе говорити: «шта ће ово бити?» Са треском и олујом удари таква туча да сву земљу покри. Та небесна гроза тако уништити куманску коњицу, да се није знало куда се разбегли и пропали. Веће погибије не би било ни у најстрашнијој сечи и борби. Угарска је војска била распрштана и уништена, а архијепискуп, прикупив на сребрном суду много града, посла краљу с речма: «Кад ти мени неси послао леда, ја теби шаљем, јер ми га Бог са својих висина посла и има га на читаву твоју краљевину.» Краљ од стида није му могао у лице погледати, него испуни на савет своје сановнике, где закључе, да се све испуни, што је српски архијепискуп тражио и да опет имају мир и љубав с краљевством српским и објави му краљ свој закључак са речма: «Буди наш искрени гост, а твој брат краљ српски одсад нам је милији, него ли је био до сада; заборавите све оно, што је до сада супротно речено.» Овом приликом краљ угарски поклони архијепискупу Савви «одабране коње и своје убојно оружје» са многим другим даровима. Краљева пратња испрати Савву са свима почастима до границе, а то је до реке Саве, преко које га превезу и натраг се врате. Тако је сам Бог очувао српску краљевину.

Остало време своје владе провео је краљ Стеван на миру и у тишини и занимао се наукама. Позната

(1) ...Са њим же не трпљао за великом жеженим сљивца...

су његова питања упућена на Охридског архијепископа Димитрија Хоматеског напр. Неки кажу, да треба само у суботу или у недељу кршћавати, а не у друге дане. Добро ли говоре или не? Или: У очи Богојављења сме ли се, после кршћења, месо јести или не?⁽¹⁾ и т. д. Проводећи тако потоње дане у животу, он се год. 1227 смртно разболе. Одмах пошље за брата Савву да га закалуђери, а краљевство ни коме није оставио говорећи: *«Краљевство није моје, него божије и мога брата владике, који се о њему трудио.»* Кад је Савва на коњу дојездио, краљ је био обамро, но се поврати. Савва га закалуђери и даде му име *Симон монах*. Ту му приведу најстаријег сина Радослава и Савва рече брату: *«Подај овоме краљевство.»* Симон монах одговори: *«Ја влашћу скиптра, а ти молитвама благослов!»* Тако буде проглашен Радослав српским краљем.

Симон монах издане на Саввиним рукама. Архијепискуп са новим краљем, синовцима, епископима,

⁽¹⁾ В. Гласн. Учен. Др. XXXIII стр. 1—38. Најзначајније је то, да Архијепископ охридски, Грк, вели: »Није могућно да немесно знање, а особито језик *βουλγαρικῇ* (простонародње од *Vulgar* а не бугарско као што је преведено стр. 5) т. ј. простонародњп, лишен је логичке вештине и т. д. на стр. 23 вели: *»ἡ γλῶσσα δὲ τῶν βουλγάρων, οὐ γινώσκει, τί λέγεται ἐν ὁστάσις, καὶ πρόσωπον, καὶ τί λέγεται ὄλον, καὶ τί μερικόν, αὐτάς, γὰρ τὰς λέξεις κρατεῖ, ἡ σοφία καὶ ἡ γλῶσσα ἥγουν ἡ ρωμαικῇ* и т. д., а т. ј. вулгарни (простачки, а не бугарски како је преведено) језик не зна шта ће то рећи *биће* и *природа*, и *јединица*, и шта ће то рећи *ипостас*, *лице*, *цело*, *део*, јер те речи садрже мудрост и језик *ромејски* (т. ј. грчки) има их т. д. Ово значи, да на краљевом језику ове се ствари не даду исказати, па му и пише језиком *ромејским* т. ј. грчким, па се некако не слажу ове речи са почетком писма. где му вели: *»...уживај сјајност и славу својих предака»* и т. д. стр. 5.

и свештенством однесу мртво тело монаха Симона и сарани близу гроба очина у Студеници. И данас његове свете мошти почивају у Студеници, а то и јесте «*свети краљ студенички*», коме иде народ на поклоњење.

Оставио је 4 сина: *Радослава, Предислава, Владислава и Уроша.*

Стеван Радослав, краљ II. Немања III.

(1228—1234).

Архијепископ Савва венчао је на краљевство Радослава, у Жичи, на Васкрс. И дан дањи види се на зиду његова слика, у царском византијском оделу и круна му на глави затворена са наушњацима. Пун у лицу, црномањаст и угојен. Краљ Радослав установи, да сви српски краљеви имају име «Стафан»⁽¹⁾. Кад је почео да влада, његов таст, Теодор I⁽²⁾ Анђел Комнин император солунски, био је најмоћнији и најјачи. Том снагом и расположењем према себи, користио се краљ Радослав и заузео многе земље у стечишту р. Вардара и на Црноме Дриму, до граница Теодорове империје у Пелагонији. За то и вели Мавроорбини, да је (Радослав) многе грчке земље заузео.

Владамац бугарски Асењ, да би стао на пут великим успесима цара Теодора и избегао сукоб у пределима данашње Источне Румелије, уда своју кћер Марију за Теодорова брата Мануила, те тако

⁽¹⁾ Мавроорб. 251. Издање. 1601. in Pesaro.

⁽²⁾ Теодор је имао два сина: Јована и Димитрија; и две кћери: Анну, удату за нашега краља Радослава и Јериму; удату (доцније) за старца владалца бугарског Јована-Асења. вид. Акрополита гл. 38.

За Јована Асења види Акрополита: «Страсно је волео своју супругу Јериму, онако, како је Антоније волео Клеопатру.

утврди се мир и пријатељство између Асења, Теодора и Радослава.

У то, крене се архиепископ Савви да пропућује по светим местима. Њега испрате: Радослав, епископи и властела. Краљ му даде на пут много злата и сребра, а Савва благословив свога синовца, супругу му и «сва чеда» своје отаџбине, крене се на «западно» море т. ј. у Далмацију, где седне на лађу и оде. Он је био на Јордану, у лаври св. Саве, св. Јефимија, св. Теодосија, у Назарету, на Тавору, и у свима црквама и на свима је местима палио српску свећу и молио се за своју отаџбину. Прибрао је много св. моштију, добио од јерусалимског патриарха службене одежде, часне судове и т. д. Преко Акре поврати се у Србију, кад су, вели писац његовог живота, Фрузи држали Цариград, а царство грчко било подељено на две царевине. У Азији над Понтом, Галатиом и Витиниом владао је Калојован Батац (1222—1254), а у Европи је владао Тесалиом, Епиром и другим земљама цар Теодор I Анђел Комнин, ког је **„последни** (т. ј. доцније) цар Асењ Загорски (блгарски) у рату ухватио и ослепио.“⁽¹⁾ Онда, кад се Савва враћао у Србију, њега најсвечаније и најусрданије предусретне његов пријатељ цар Теодор, у Солуну. Из Солуна, арх. Савва крене се «морем» на Св. Гору, на катрзи (лађи), коју му је дао цар Теодор са *„наоружаном пратњом“*, а царица обдари га многим даровима «јер га је познавала још за живота свога оца, Никејског цара Теодора Ла-

(1) Ово значи, да је Савва путовао наскоро по смрти свога брата и свакојакo пре 1229 године.

скара, кад је постао архијепископом⁽¹⁾ у Никеји. Из Св. Горе «сухим путем» Савва је свратио у Солун, и по други пут видео се са својим «сватом» царем Теодором, који му је дао пратњу до *грчко-српске* границе,⁽²⁾ где га предусретне краљ Радослав и допрати у Студеницу. Ту Савва искупи сабор, отвори гроб Првовенчаног краља и нађу, да се «краљ Првовенчани посветио.» Његово св. тело пренесу из Студенице у цркву Жичу. За овим се Савва крене да путује по земљи, да учи и да проповеда. «Властели и свима богатима забрањивао је да *«високоумдрѣствую»*, наводећи, да су и они «од земље створени», па их учио, да *«ослобођавају робове»*, о чему се *нарочито бринуо и старао*. Између грехова, у које су ондашњи Срби срљали, Савва нарочито напада на *«држање робова»* и *«скотоложство»* и т. д.

У том, догоде се промене у суседним државама. Оне су имале утицаја на стање ствари у Србији. Солунски цар Теодор таст Радославов, с огромном војском, упадне у Тракију, коју је и Асењ блгарски хтео да приграби. Они се сукобе код *Илокотнице* Априла, 1230 године. У битци Асењ, помоћу најмљене куманске коњице надбије Теодора, ухвати и ослепи га. На то у Солуну се прогласи царем млађи брат Теодоров, зет Асењев Мануило. Како је Асењев зет био цар солунски, наравно, да је сада Асењ постао непријатељ зета Теодоровог — српског краља

(1) Супруга цара Теодора солунскога, била је кћи Теодора Ласкариса. Њена је мати рођена сестра прве супруге Првовенчаног краља, а рођена њена сестра, била је опет супруга Калојована Ватаца.

(2) *Датје до предѣла (границе) грчѣскимъ дрѣжавы... и иде въ свое отѣчество...*

Радослава. Границе Асењове државе, према царству солунском и краљевству српском, биле су пређашње, ⁽¹⁾ али је Радослав, с падом свога таста, изгубио искреног и снажног савезника. Такво је било за Радослава неугдно политичко стање ствари с поља. Унутра у земљи била је моћна самодржавна ⁽²⁾ властела, која је сувише ограничавала власт краљеву на штету круне и народа. У тој властели, краљ је био *први властелин и краљ*. Са властелом била су и крајева браћа. Поред ових неприлика и његов стриц Андрија (1232 до 1249), велики кнез хумски, самостално закључи мир с Дубровником по *старинском* закону, и да никада неће пристати уз непријатеље дубровачке. Ово је било око 1233 г. што значи, да је Хум био отпао од краља Радослава, ⁽³⁾ одмах по смрти Првовенчаног. Ово тврди и сам краљ Радослав, у своме писму од 1234 год. називајући се краљем земаља рашких и травунских. Уз ово, краљ Радослав и краљица Анна били су непријатељи Асења, који је ослепио цара Теодора. Кћер Теодорова, српска краљица Анна, личила је на свога оца и била обдарена необичном лепотом. Њезин је уплив на краља био безграничан. Велика властела поражена оцем краљевим тражила је при-

⁽¹⁾ Овај натпис, нађени божем у цркви 40 мученика, која је била памија до 1878 год. Факсимиле код Раковског јесте пука „*измишљотина*.“ Да су сви изводи Иречека, на основу овога натписа противни истини и свима познатим историјским фактима, доста је навести на пр. ово: Вели се, да је Асењ владао Драчом, а ми знамо из свију других извора, да су Драчом владали Фрузи и да је **„Велики Фругъ“** преотео жену Радославову 1235 год. Да Асењ није владао Подунављем, види се из борбо његове с Угрима у Малој Влашкој, што тврде наведени извори у Иречека (стр. 345).

⁽²⁾ „Велики и мали“ жупани...

⁽³⁾ Вид. Мавроорбина, ово се казује с неком разл. ком у времену.

лику, да уништи наслеђство првородства, а да одржи у снази право старешинства. По овоме праву, велики кнез хумски Андрија имао је највеће право на престо, који кад није добио, нађе у властеле потпоре, одвоји Хум од краљевине и прогласи се самосталним хумским „великим кнезом.“ И остала велика властела ишла је на то да господари, али „императорова“ кћер гледала је византијским очима на ток ствари. Па и краљ Радослав, како се види из његовог грчког потписа, као син гркиње, био је васпитан византијски. Он је хтео „самодржавно“ да влада. Наш љетовничар не разбирајући за разлику и не умејући објаснити нов Немањом, заведени начин наслеђства, приписује краљево поступање сувишном утицају на њега супруге му — краљице, па вели, да је краљ био „женопокорљив.“ Његова влада и управа до тога је била супротна поступцима „самодржавне властеле“, да их ова није умела друкчије протумачити, него ли тиме, да је краљ од краљице „*връждень бысть ѹмомъ*“, а међу тим документи њиме самим писани јасно сведоче, да је он био здраве памети и при себи. Па као што је незадовољна властела пређе нашла вођу у Вукану, тако исто и сада властела нађе вођу у краљевом брату Владиславу и „одступи од краља“, а прикупи се около млађег брата Владислава. Радослав се крене противу побуњеника, а Владислав с бунтовницима предупреди краља, надбије га, и како каже хроничар, Владислав „и незаконито и разбојнички докопа власт.“ Архиепископ Савва употреби сву своју моћ да одржи Радослава и да измири браћу т. ј. своје синовце, забрањујући да између себе ратују, али није могао успети, разгњеви се и рекне: „ако је од Бога то, што ви ра-

дите, онда нека буде воља божија.” Ово значи, нека се та борба сврши, па ко победи. И Владислав победи Радослава, и прогна из земље: „и **аби** краљ Радослав изгнан **бистъ**.” Радослав побегне у Дубровник 1234 год. Фебруара 4, где изда Дубровчанима повељу, у којој вели, да, ако буде опет краљ, како је био, онда ће им бити слободно ходити са својом трговином по свој земљи, а царина да им се не узима. Он иде даље и вели: „и **могорише халмьске, и дань**, што дају за **Рькоу** и за затонске винограде и за поличке винограде — ослобођавам да **нигесаре** не дају. И за **жрьновьнишке** винограде да не плаћају, а више земље да не заузимају.”

Владислав пак, како ступи на престо (Фебруара месеца 1234 г.) крене војску противу свога стрица великог кнеза Андрије хумскога и потчини хумску кнежевину. Тај успех владиславов учини, да Радослав избегне из Дубровника у Драч, али туна у мало што није погинуо „због лепоте своје супруге, коју му отме **Фругъ великъ** ⁽¹⁾ а њега хтедне убити.” Од смрти

(¹) Пахимер, стр. 292 вели, да је у Ласкариса било три кћери: „једна удата у Угарску, друга жена Ирина удата за Јована Ватаца и трећа Евдокија, удата за великога господина у самоме Цариграду.” У глав. 31. ове IV књиге описује како је Јован Дука, обсађен у Патри избегао ноћу у Тиву и онамо нашао „великога господина” т. ј. управитеља Тиве. Овај управитељ Тиве био је некакав Фруг. стр. 302: „У Тиви деспот Јован (1270 г.) нађе свога имењака Сири-јована и од њега затражи помоћ узајамнога савеза предлажући му да ступе у сродство и говорећи, да ће га узети за зета и дати му за жену своју рођену кћер.” Овај опет велики господин био је стар и страдао од подагре, па се одрекао од брака а предложи му за зета свога брата Виљељма. Да ли је овај Јован или који други био тај „**Фругъ великъ**” у тврдо се не може рећи, али да је Радославова жена пошла за овога „Великог” о томе нема

и мача он побегне из Драча. Изагнан из краљевине, лишен супруге, прибегне под закриле стрица Савве, који га закалуђери и даде му име Јован. Мало после овога умре и буде сарањен у Студеници. ⁽¹⁾

сумње. Од њега је добила сина Anselma. Сарањена је у Дуљчину, у цркви св. Марка. Од ове бивше жене Радославова и Фруга „великог“ т. ј. Годсмог, вероватно и воде своје порекло Големовићи, са којима ћемо се сусрести доцније. О овој ствари види у Фарлатија, књ. IV стр. 440. Грци су од две речи. Syre *Ιωάννης* направили речи: „велики господин.“

⁽¹⁾ Гилфед. III. 102. У Сопованима, које је подигао: **Свети Симонъ монахъ ктиторъ скитаго мѣста сего** (Првовенчани). На стр. 105: „Помени господи **Нѣдина монаха — краля Стефана Радослава.**

Стеван — Владислав, краљ III,
Немања IV.

(1234—1242).

Владислав је помоћу «самодржавне» власти «разбојнички» прогнао законитог краља Радослава и ступио на престо, али је овим поступком дошао у сукоб и непријатељство, како са црквом српском и њеним поглаваром архијепископом Саввом: тако и са свима онима, који се борили противу Вукана за одржање на престолу Првовенчаног. — Дошао је у сукоб и с Дубровником и са својим стрицем великим кнезом хумским Андријом. Ово је природна посљедица његовог «разбојничког» поступка, јер, ако се требало држати Немањиног «новоустанољеног закона» о наследству, како је рађено у Византији: онда је био законити краљ Радослав. Њему су предали краљевство како отац, тако и стриц. Ако би се престо насљеђивао по жупанијскоме обичају старешинства: онда није био законити наследник Владислав, него његов стриц, Велики хумски кнез Андрија. Ни у једном, ни у другоме случају краљевска власт није припадала Владиславу. Зато је он морао тражити потпоре и помоћи на страни. Ту помоћ он и нађе у женидби с ћерком цара бугарског Асења II. Овде може бити стављено питање: Коју је кћер Асењеву узео краљ Владислав? Од правилног решења

овога питања зависи правилно схваћање неких доцнијих догађаја.

Асењ II имао је од наложнице незакониту кћер Марију (Белославу?) удату за императора солунског Мануила (1331 г.). Од законите супруге Унгаркиње имао је сина Калимана I и две кћери: *Јелену и Тамару*. Јелену је удао за насљедника никејског престола Теодора I Ласкара, а Тамара је била девојком чак 1256 г. Од друге законите супруге, кћери императора солунског Теодора, Ирине, с којом је ступио у брак 1233 г. имао је сина *Михаила* и две кћери *Теодору и Ану*. После женидбе с ћерком императора Теодора, кад је ослободио свога таста, одпустио га и помогао му, да прегна свога брата Мануила у Атал, а своју кћер Марију поврати у Трново. Краљ Владислав узео је за супругу ову кћер⁽¹⁾ Асењеву 1234 г. На тај начин, због сродства с Асењом, император солунски Теодор није ни помагао своме зету Радославу, да се опет поврати на престо, јер је Асењ II постао тастом Владислава. Асењ је, дакле, живео у миру и пријатељству с царем никејским и са царем солунским Теодором. На југу допирале су Асењеве државне границе до граница самосталнога деспота Слава, о коме вели сувременик Акрополита (гл. 24): «Градом Ахридом (код Родопе) и градом Мелеником владао је Слав, рођак цара Асења II. Слав је учинио деспотом цариградски (латински) император Ерик и удао за њега своју кћер од наложнице. Овај Слав владајући тврдим и готово неприступним градом

(¹) Домет. стр. 178 и 199. Св. Савва удари на Трново (после Асењовог повратка у Православије) »Хоче видети скатл својево Асѣна цара загорьскаго; сего же дѣщи за Владислава краља посегши вѣше.«

Асгору, сар. 39: »Мало времена по прогонству, Мануило умре.

Мелеником, био је самодржавни владалац и није се никоме од околних владалаца потчињавао. Понекад је помагао Талијанима (Латинима) зато, што је био с њима у сродству; а понекад је помагао Блгарима због једног порекла (т. ј. Словенин); опет је по некад помагао цару Теодору Комнину (солунском); али се никада и никоме није потчињавао и није давао никоме права да рачуна чекључно и сигурно на његову верност и оданост.”

Не треба сметати с ума, да су Асењ II и Теодор цар солунски пре клокотничке битке, водили борбу на р. Марици, и да је после клокотничке битке (1230) цар Асењ заузео: Адрианопољ, Дидимотику, Волерон, Серез, Пелагонију, Прилеп и Елван са Тесалијом до Илирика. По овим градовима поставио је гарнизоне, војводе и порезнике. По смрти Асења II, 1241 год. император никејски Ватац заузме не само солунску империју цара Теодора и његовога сина Јована, него заузме и све ове градове, које је био Асењ II освојио од солунскога императора. Те тако се Србија почне граничити на југо-истоку (1241 г.) са земљама никејске империје. Где су биле српске границе источно-јужне према Блгарији?

За решење овога питања имамо две непобитне сведоче, два крунисана сведока. Првовенчани краљ вели за кнеза Стрезу, брата цара блгарскога Борила (1207—1218), да је Борило тражио од њега, да Стрезу убије или растргне или му га изда, што кад овај није хтео учинити, Борило и Хенрик латински нападну на Србију, али их Стеван надбије и „**отыкхъ Стрезѣ полъ царства блгарскаго**“, а то су оне земље, које је освојио био од Србије Јован Скило између 1200 и 1206 г. „па га утврдих у Просјеку, гдје је проводио славно своје дане, јер сам га ја подржавао.”

Кад се Стреза одметнуо и пошао с војском противу Србије, он погине, а све његове земље заузме Првовенчани, давши један део од истих своје унуку по кћери Калојену сину Стрезину⁽¹⁾ као своје васалу. Да се доцније одржале ове границе, сведочи унук Првовенчаног, краљ Милутин⁽²⁾ потврђујући манастиру Хиландару добра, која су му дали његов „**дѣдъ**“⁽³⁾ и **оѣцъ**“, где се наводе села: **Локно** са засеоцима **Кърнио** и **Запльжане** и **Кобили Гала**, и Добрутовци и Градиште; и Селиште **Вълн Луѣ** у **струмнѣком** **полю** са читавом облашћу и планина Огражден и пасиште **Урвѣна Полѣна**, а синор **Васн-анца**, синор **Стълѣнца**, и Драшкан и Петрово и **Сливница** и кѣегиѣна на **бразниѣки** пут и на Фругопулово селиште и место у Струмици Тетрагонитово... и св. Петку на р. Брегалници и т. д. „**Шо мѣ е далѣ го-сподин** и родитељ“⁽⁴⁾ и т. д. спомиње се село **Срѣшор** данашњег пиротског округа и т. д. а то је доказ, да су све ове земље припадале по смрти Првовенчаног, најпре краљу Радославу, а доцније Владиславу и Урошу I. Ово исто може се видети и у Акрополите, који казује, да је умро син Асењев Калиман I 1245, а наследи га брат-дете-цар Михаило, по кћери унук цара Теодора солунскога. На то ни-кејски император Ватац реши, да се користи детињом управом, нападне на блгарске градове и почне их освајали без боја. Беседа меленичког грађанина Николе Манклависта, најбоље карактерише стање ствари и предавање градова. Тај Меленичанин између

⁽¹⁾ Овај Калојен подигао је бојанску цркву.

⁽²⁾ Mon. Serb. pag. 58.

⁽³⁾ т. ј. Првовенчани (+ 1227).

⁽⁴⁾ ib. 63 и 64.

осталога вели: «Много смо пострадали под владом цара-детета Калимана. Ми смо се надали, да ће он порасти и да ће се наше стање окренути на боље кад он постане пунолетан и умедне разликовати човека доброга од злога. Зла судбина покоси наше надање. Над нама је опет завладао цар-дете, па би сада, ми били луђи од најлуђих, кад би себе предали новим нередима немајући зрелог владоца, јер од незрелог владоца долазе многа велика зла и» т. д. Зато цар никејски кроз кратко време постане владалац многих градова и покрајина, без икаквог ратовања, без губитка људи, без пролића крви и сече, — мирно, тихо «као да је насљедио очевину»... Цар никејски заузме Стенимахи и Цепину. Погранична линија с Блгаријом постане р. Марица. «Записао сам — вели Акрополита — кад је који град заузет и за сваки град написао сам царску повељу⁽¹⁾ (г. 44). Одкуд то тако брзо? Отуда одговара Акрополита: «У Блгарији заповедао је лењивац и мекушац Мица зет цара Михаила», противу ког се побунио народ, под предвођењем Константина и отпочео се унутрашњи грађански рат. У осталом, ово се догодило после десивше се промене на престолу у Србији, па ћемо с тога најпре да опишемо време владе краља Владислава, иза кога ће доћи ови догађаји, а овде ћемо напоменути, да је у српским рукама био Зеленград, Земљн, Велблужд, пиротска, брезничка и трнска нахија (изузимајући Софије) и све земље у правцу до Самокова. Ту се и граничила Србија с Блгариом.

Владислав отпочео је да влада 1234 г. Ослањајући се на потпору свога таста Асења II, који је

(¹) У сјеверним областима, које несу припадале Блгарији, Патац заузме јаке и тврде градове: Струмпнион и Хотовост и т. д.

предао својој кћери Марији у мираз земље око Вп-тоше планине.

Због свога „разбојничког“ поступка противу краља Радослава, у краљевини српској било је много противника краља Владислава, на име:

1) Архијепископ Савва са црквом и свештенством. Он је саме краљу⁽¹⁾ на „осовѣ“ (насамо) изјавио, да хоће да се одрече архијепископства и хоће „у туђини живот да оконча.“ Због ове свађе; архијепископ Савва скупи сабор у Жичи, избере себи за наследника јеромонаха Арсенија, и постави га својим рукама за српског архијепископа с речма: „Арсенију архијепископу све српске и поморске земље — многаја љета.“ Избере неке од „својих властела“, узме много „злата од краља Владислава и од архијепископије“, па се крене на западно море преко Дукље, где се на месту *Стариград* (1234 г.) навезе на пучину морску за у Бриндизи (*Брењдичу*), одклен преброди сирско море на Акру, Кесарију, Јопу, дође у Јерусалим, где одседне у српској цркви, коју је откупио од Сарацина за време свога првог путовања. Из Јерусалима оде у Александрију, где у цркви св. Марка упише у поменик „своје родитеље и брата Стевана краља.“ Прошао је Тиваиду, Пустинју и Чарну Гору и опет се вратио у Јерусалим, одаклен се крене на Синај, а из Синаја у пустињу св. Антонија и Арсенија. У Египту је био с највећим почастима предусретнут Султаном, који му. поклони „**барсамосло и ксндалога изберана троупъ ведникъ**

(1) Доказ за ово налазимо у надгробном нарицању Владиславовом на гробу свога стрица у Трнову: „**вѣмъ отъе мое сѣгъшеникъ прѣкѣ вѣгоуна отъ мене сотвори те и крошѣ скомго ти отъусса вѣзбрани прѣстави се...** и т. д.

и благокоњнихъ ароматъ индинскихъ, сахара,⁽¹⁾ же и финикъ иланко потребова възети.“ И на Синају запише у поменик своје родитеље и брата Стевана. По повратку у Јерусалим крене се у Антиохију, па преко Јерменске и Турске земље дође у Анатолију, где се навезе на море, и опасно разболе. Његови пратиоци поплаше се да не умре, јер говораху му: «ако ти умреш, нас ће туђини ухватити па или продати у ропство или због блага, које носимо, нас ће поклати и у море побацати или ће нас побити разбојници по туђим земљама, јер не знамо пута, па чијим ћемо именом пребродити туђе земље?» Но Савва оздрави, дође у Византију, а отаџен на Месемврију крене се на коњма у Трново⁽²⁾ своје пријатељу Асењу, по великој цичи и зими. Ту је служио службу божију на Богојављење, назебао, разболео се и видећи да ће умрети, дозове своје ученике и «све светиње и свете ствари, које је прибрао у Палестини, у Сирији, у Египту, у Азији и Цариграду, пошље у Српску архијепископију благосиљајући краља, архијепископа и све људе српске земље.» Многе је драгоцене ствари покљонио блгарској патриаршији, а ништа себи није оставио. На питање патриарха Јоакима: да ли да јави цару, који је био отишао у лов, за болест његову Савва му одговори: «Немој ми задавати посла; најпријатније ћеш ми учинити, када и сам одеш у твоју ћелију, те да у тишини душу моју предам Господу.» Око полак ноћи (у

(1) Шећера

(2) У лето 1235 год. Асен II се повратио у Православије, улао своју кћер за насљедника никојског престола, а Никејски патриарх признао патриаршију трновску. Види: В. Васиљевски: «Обнов. болгар. патриарш. при царѣ Асенѣ II в. 1235 г.

очи недеље) он се причести и рекне: «благодарим Богу за све!» Тада су му приспели другови његове младости, с којима се као дете играо и веселио што га много обрадује и у њином друштву издане. Цар Асењ заповеди саранити Савву у припрати саборне цркве 40 мученика, при реци Јантри, у новом граду, у Трнову (1236).

Пошто је минула година дана, архијепиекуп Арсеније предложи краљу Владиславу говорећи: «Није лепо, нити прилично пред Богом и људма, оставити равноапостолног нашега оца изван отачаства, који је поднео безбројне подвиге и трудбу о српској земљи, и украсио је црквама, краљевином, архијепископиом, и епископијама и свима уставима и законима, да у туђој земљи леже његове кости.» Краљ Владислав напише писмо цару Асењу и затражи тело Саввино. Асењ врати посланика натраг с речма: «Кад би архијепископа и светитеља тело непоштовано и пренебрегнуто лежало, заиста би и требало да потечете и тражите га; али како је код нас као кад би и код вас умро, његово тело частно погребено, зашто би узнемиривали његове кости у гробу?» Тада се краљ крене у сјајној пратњи, послав напред посланика да јави своме тасту за долазак, и даде посланику много злата, које да преда патриарху и царевим саветницима, те да они буду на страни краља Владислава, кад затражи тело свога стрица. Овај корак имао је добре посљедице. Дошав у Трново, Владислав је плакао на гробу Саввином наричући: «Знам оче, да си због мене грешног ускочио из отачбине и изван ње умро, али ти се молим, смилуј се на мене. Ако и несам достојан ја, да се назовем твој син, немој ме одбацити као дете свога брата» и т. д.

Пошто је добио дозволу, да пренесе тело стричево у Србију, оду у цркву; ту су једни: служили службу, други отварали гроб, трећи су певали надгробне песме, а четврти држали спремна носила и поњавае. Кад су отворили гроб, нађоше тело «читава и власи на глави, и брада светла и читава.» Из гроба га дигао епископ Атанасије и по српском га обичају гласно ожалио. За тим мету тело на носила, укутају поњавама, пренесу у манастир Милешево. За овим изваде свето тело из гроба и поставе у «дрвеном ковчегу» на сред цркве. Архијепископ је Савва отишао из Србије 1234 г. умро 1236, Јан. 12. У Милешеву смештен 4 маја 1237 године.

2) Дубровчани предусретну «разбојнички» прогнаног краља Радослава и ступе с њиме у савез противу Владислава. Овом приликом Радослав вели: „излѣзохъ прѣдъ братомъ мнѣмъ Владиславоу, за правокърни моего ѿ за негова ради великаго прѣклѣтѣвства и дошав у град Дубровник, кнез Петар Болеславић и Тодор Крусић са свом властелом општине градске од најмањег до највећег предусретоше ме с почашћу и много ме почаствоваше и часно ми послужише.... За то им се обвезује говорећи: ако ми Бог даде да опет будем господар, како сам био, нека слободно ходе по земљама краљевства, и по Хумској земљи, и по Зети и по свима трговима. Да им се не узимљу никакве царине, нити „могорыше хльмьске“, нити дань (данак), који дају за Рѣкоу и за хатоньске винограде и за поличке винограде. Од плаћања за све речено ослобођавам их. А за винограде Жрьнокъннукѣ. одъ дѣдъ кашихъ и одъ отьць въ дорѣ до касъ до днѣсь, што сте посадили лознемъ земље краљевства мнѣ, или је много или мало, опраштам вам, да сте од тога слободни и

данка да не дајете. А од данас по оноује земље моје да непокритете ни једне педи или лозови или житом или воћем којим”..... Ако опет постане краљ, овај уговор не сме покварити: „или не брати мој или стриц или братучед ми или није кто друго одъ боляръ; потвори ли: има **въспрѣти не мала гнѣвъ и наказаніе** од краљевства⁽¹⁾ ми... Како се спомиње Хумска земља, види се да се придружио у одбрану «установљенога закона Немањина» и стриц Радославов, велики кнез Хумски Андрија и ступио у савез с Дубровчанима противу нарушиоца установљеног наслеђства, краља Владислава.⁽²⁾ И он дозвољава Дубровчанима слободно трговање по Хуму, а да им се не узима „ни тинъ конѣѣ.“ Због савеза дубровачког с Радославом, Владислав крене војску, надбије Дубровчане и свога стрица Андрију, а Радослав умакне у Драч. Тако краљ Владислав потчини Хум под власт српске краљевине, како се види из краљевог потписа, 1235 г. где се називље «краљем свију рашких земаља, Дукље, Далмације, Травуније, и Хума.» Овда пребегне под окриље Угарско, Толен, синовац кнеза Хумског Петра, који је имао своју кнежевину на десној страни р. Неретве. По смрти Толена, његова кнежина припадне великом кнезу Хумском Андрији, васалу Владиславу.

После ове победе над Хумом, Дубровчани се уплаше Владислава па му се обрате за мир пре-

(1) Рат. Шафарика. Издање Пречка. Прага, 1873. стр. 10—11. Потписује се: *Στέφανος ὁ γῆς ὁ Δούκας*. +. Ово мора бити или је био васинташ грчки, јер му је мати била Гркиња, или га потписала његова супруга Гркиња, па га и закретила, што је много вероватније, јер он није био цар, да га потпише царем; није разумевао шта је, краљ, па га и назвала *Δούκας*

(2) Mikiosch. Mon. Serb. pag. 24.

длажући, да му буду «прави пријатељи и да смо — веле — **с тобоуъ њедноуъ мыслию и њединѣмъ сръдцемъ неразлучно до жикота нашега и твојега**. Ко је твој пријатељ, и ми смо његови пријатељи. Прибегне ли у наш град кој твој непријатељ, недамо да ти ништа напакости док је код нас. Испакости ли што, ми да платимо или да ти њега предамо. Ако ти се догоди **„ко е наснаме“** и дођеш у наш град, да те примимо као **„Господина“**, свесрдно са свима твојим **„бољарима“** и другима, који би с тобом дошли. Никакво зло да не учинимо ни теби, ни **„госпођи“** твојој подрузи, ни деци твојој, ни твоје имању, ни твојим бољарима, већ напротив, да имаш **поуѣсть и храноу** према нашој моћи **яко и господина**. Да стојимо у старим међама, а да ти дамо тисућу перпера и 50 лаката **скрѣлата унстога и урѣснога** когаре ти **самъ господињ** обљубиши. Половину **сѣга** (сада) 500 перпера и 50 лаката скрѣлата, а другу половину да исплатимо до **божића**... И царинар твој да стоји **оу насъ**... и **уто е** твоја правина, да ти ју подајемо **ясоу сврѣшеноу** И кадгод од нас затражиш помоћи по мору, да ти дајемо, а ти да ни опростиш тога **ѣта вѣсе што имамо законъ давати**, и нашим купцима, који ходе по твојој земљи, **царину**, како и **господин дѣдъ ти** (Немања) и **господин отац ти** (Првовенчани), кад смо им помагали, **опраштали су ни плаћања**. Не узможемо ли ићи у помоћ, да узимаш све, како ти је закон.” На ово се и заклели. Владислав пристаје на овај мир говорећи, да ће га се држати са **„гостима дединим, очиним и својим“** према њиној заклетви, **„како их држао његов дѣдъ и отица,“** ⁽¹⁾ а само

(1) Рат. Шаф. Изд. Ир. стр. 12—12 и 14.

им „опростио” могорище, што су давали од **Трѣ-покиније**.“

Тако је краљ Владислав пореметио „закон наслеђства Немањин” заједно с бољарима, који су ишли на то, да се покоравају изабраноме, али не наслеђеноме краљу. Овакав његов поступак, како смо видели, довео га у свађу са св. Саввом. То исто приморало га ратовати с Хумом и Дубровчанима. Ратовање и зависност од властеле примора га да тражи новчане изворе, са чега ступи у свезу са странцима.

И пре краља Владислава ковани су новци у Србији, али он напусти странце у све српске покрајине и преда им у руке како златне и сребрне руднике, тако да секу шуме, да насељавају чивчије; да оснивају вароши, да раде све занате, да заузму сва индустријска предузећа; подари им огромне повластике, даде им да имају своје конзуле, свој суд и да обављају сваковрсне трговачке и новчане радње. Они и нагрну у Србију као експлуататори. У земљи оснују читаве вароши; појави се грозно лихварење (зеленашлук) и гажење закона и правде. Пошто су исекли шуме, навале поплаве, због чега се доцније умеша у ту ствар законодавство и забрани Сасима насељавати села по окрченим планинама. Са странцима дођу латински свештеници, подигну цркве и почну ширити пропаганду. На кратко: на штету земљску, Владислав преда странцима у руке све радње, а нашем народу остане да „работе работа.” Како се врло брзо обелодане све зле посљедице подобне унутрашње економне политике, онда се покрену противу краља они исти, који су му помогли да „разбојнички” дође на престо. Противу њега су били сви приврженици Немањиног закона наслеђства: противу њега

је била црква, која је преносом моштију св. Савве, одржала победу над прогониоцима „законитог” краља Радослава. Владиславова економна политика наоружа противу њега читав народ. Он изгуби сваку важност, а први Дубровчани почну му „творити пакости, рушити села и робити његове бољаре”⁽¹⁾ потпомажући некаквог „Владимира” (вероватно сина Радославова) противу краља. Чим би се та ствар свршила, не зна се, али како се више не спомиње Владимир, он је морао или погинути или умрети, јер о њему нема даље никаква спомена. И сам краљ Владислав, како се види из његовог нарицања на гробу св. Савве, врло је добро схваћао свој положај; али кад му умре таст Асењ II 1241 г. његова потпора, он је сам разумевао, да се не може одржати на престолу. Најмањи покрет или тешкоћа могла га је сурвати, јер је био изгубио ослонац у народу. Не приписују напрасно њему наши хроничари „храброст и добродетељи”, јер он, видећи према себи опште нерасположење, сиђе са српскога престола, да „храброшћу” себи завојује други престо. Ствар је текла овако:

По смрти Асења II, задркти сва земља од грозне силе татарске, која под командом хана Батија освоји све словенске руске кнежевине. Преко Пољске, Татари управе своју силу противу Угарске. И као што пред буром затутњи земља и дигне се прах и шљам у небеса, и поплаши се и разбегне свака сатвар тражећи себи заклона: тако сада Хуманска племена, под предвођењем свога хана Кутена, побегну у Угарску 1240 г. Својим упадом проузрокују у Унгарији неред и хаос. За Хуманима потеку Татари, и 12 Марта

(1) Ib. стр. 14.

1241 г. на р. Сајо уништише угарску војску. Хумани се распрште и нагну преко Дунава. За њима пређу Татари. У српској краљевини настане онакав исти неред и хаос као и у Угрији. Нико није мислио о заштити и борби. Српски свет нађе заклона у шумама и планинама. У времену ове опасности земаљске, не видимо Владислава на своме месту. У овом је времену преминуо владиславов таст Асењ. Владислав се морао налазити или у Блгарији или у оним српским земљама код Витоше, где су вероватно била и добра његове супруге. У Блгарији захвати власт у своје руке „мекушац“ Мица (Петар). Настане грабеж. У овоме хаосу властела и народ прикупе се око „страшнога и храпавога“ Уроша, најмлађег сина Тихомиљова (т. ј. Првовенчаног краља). Он предупреди даље продирање Татара, а Батије, приморан домаћим пословима, врати се натраг у своју „Златну орду.“ Урош заузме *gran (велики део) parte* Блгарије т. ј. доње Србије и, добије назив *rex Bulgarorum*, а краљ Владислав заузе српске земље изнад Струме и земље своје супруге, где га и налазимо све до 1259 године.⁽¹⁾

(1) Сви наши краљеви имају најмање два имена. Само се синови Првовенчаног називају српским именима. Њина је мајка била Гркиња. Нема сумње, они су имали и грчка имена. Према овоме, како „Костадин“ цар блгарски називае себе унуком Немањиним, а сином Тиховим, то ми и сматрамо, да је Константин Тих — наш краљ Владислав син Тихомиљов. Иречек (Ист. Бол. 358 и 359) Константина називае „Србином.“ Калојен је градио цркву у Војани. Овај Калојен није Костадин: 1) Костадин се називае син Тихов, а унук Немањин. 2) Калојен севастократор вели за себе, да је: братучед царев а „~~Калојен~~“ св. Стефана краља српскога. Он је цркву

Стефан Урош I, Драгосав Храпави, велики и страшни⁽¹⁾ краљ IV, Немања V.

(1243—1277)

Краљ Урош I Храпави⁽²⁾ познат је као највећи бранилац отачаствених закона и народних предања и обичаја. За време његове тридесеточетиригодишње владавине, десиле сѐ знатне промене у свима околним државама, у које се он делателно мешао, и не само да није ништа изгубио, него је своју државу раширио како у Подунављу, тако на р. Струми, Вар-

мазао при „благоч. цару Констандину.“ (Гласн. VIII. 189 и 190); **Калогит** је син Стрезин од кћери Првовенчаног краља, а братучед царев (т. ј. цара Борила). Владиславов син од Асењеве кћери, Теша, послат је с мајком у ропство у Азију, где је проживио до 1280 године.

У Рам. Шаф, стр. 15. има једно писмо метуто под годином 1243. у коме се описује како „краљица Владиславова“ ради противу краља Уроша. Извесно знамо, да је Владислав био жив чак 1254 и 1264, па би и он био споменут, као „враг“ Урошев; али тога у писму нема. И не само да тога нема, него 1254 г. бугарски цар Михаил закључује савез с Дубровником противу Уроша и „његовог брата Владислава.“ Значи, да су браћа живела у љубави. Владислав је имао једну кћер удату за Омишког кнеза Ђуру и сина Дешу или Тешу. Зато ово писмо не може бити писано пре 1260 г. пошто је он своју прву жеву отпустио, а узео другу.

(¹) Miki. Mon. Ser. стр. 110. За њега вели његов унук Дечански: „**Калогит** страшица краља Уроша“....

(²) Храпав, т. ј. он је говорио некако, из гркљана, т. ј. кркљао.

дару и Црноме Дриму. Помогао је краљу угарском, да не посрне у рату с Чесима, и задобио Подунавље. Он је попео на бугарски престо свога брата и тиме задобио у њој доминирајући утицај.

Постао је краљем у својој четрес трећој год. Најпре се оженио свастиком бугарскога цара Асења II «ћерју угарскога⁽¹⁾ краља», као што то тврди и Акрополита говорећи, да је Урош био зет угарскога краља Беле IV. Од овог брака имао је једну кћер. По смрти прве супруге, ступио је у брак са францускињом Јеленом, сестром од тетке краља Луја IX. То се изненадно десило. Цариградски (Латински) император Балдовин II (1237—1261) с тешком муком умоли папу и друге западне владаре да му пошљу новаца и војске у помоћ, да одбрани своју империју. Француском краљу Лују IX он уступи највећу светињу латинске цариградске империје «трновни венац спаситеља» и даде у залогу своју намјурску кнежевину за указану помоћ, па ипак није био у стању, да брани империју од насртања грчког никејског императора Ватаца, због чега закључи савез за одбрану са иконијским султаном уговоривши, да истоме даде у арем своју рођаку, с тога замоли мајку краља Луја IX, да наговори своју рођену сестру Јелисавету, да му пошље једну од својих кћери, коју би удао за султана. Тетка краљева пошље му своју кћер Јелену. Император никејски Ватац уништи тај савез (Балдуинов са султаном), а у Србији се узвиси «страшни» краљ Урош, противник ширења у Европи власти никејских императора. Због тога Балдовин ступи с њиме у дослук, даде му за супругу, намењену султану, своју

(¹) Рат. Шаф. стр. 60.

рођаку, Јелену, познату у нашој историји под именом «*краљица Брњача*.»⁽¹⁾ Она му родила два сина: Драгутина и Милутина. Називље се Брњача за то, што је живела у главном месту своје феудне државе — Брњачи. Овим браком Урош се спријатељи с Балдовином, а дође у непријатељство са солунским царем Јованом — Анђелом Комнином, сином цара Теодора. Император Јован као деспот Епира нападао је на српско Приморје, али Урошева војска надбије га близу Скадра, после чега се помире 1246 г. По овоме миру Урош добије више земаља у пределима пелагонијским и прилепским, па му се потчини и *Големи (Γουλάμος)*, господар ситне кнежевине Арванитске.

Рат императора солунског Јована са српским краљем Урошом добродође цару никејском Јовану Ватацу. Овај — Ватац — крене велику војску (1246 г.) противу Јованове државе, али како Јован премине, а његов брат и насљедник Димитрије био је тако слаб, да није могао имати насљедника, Ватац схвати, да му неће умаћи из руку солунска империја,

⁽¹⁾ Јелена је по оцу од Француске породице de domo Chieriz. Као кћер краљеве тетке, пала Лују IX — сестра од тетке, За њу се вели, да је Јелена reginam de Zete hoc est Mysiae inferioris, in partibus Albaniae. т. ј. Јелена краљица Зете т. ј. доње Мезије у покрајинама Албаније. Овде речи inferior Mysiae значе оно исто, што значе речи inferior Srbliа или доња земља, нижа земља, то је права и најстарија Србија. Овде ћу напоменути да. 1) Сви словенски народи имају махом «удареније» на другом слогу. 2) Српско краљевство Немања т. ј. становници српске краљевине имали су гласоудар на другоме слогу. Ово значи, да су прави немањски срби средњег века били они, који сада говоре оним језиком, каквим се говори у Скопљу, Призрену, Охриду, Битољу, Дибри и т. д. на пр. *Γουλάμος*. Садашњи гласоудар неких српских предела на првоме слогу, то је доцнија појава.

И ако се, вели бан Стеван, „**разхратите съ кралемъ
рашъкни, да вас не дамъ ни ваш добитъкъ.** И ако ве-
рује србљин влаха (Дубровчанина, Латинина), да се при
пред кнезом дубровачким; а ако верује влах србљина,
да се при пред баном.”⁽¹⁾

Тако Дубровчани закључе вечни мир и с великим
кнезом хумским Андријом, стрицем краља Уроша, где
се закљиче како велики кнез Андрија, тако и ње-
гови — синови — жупани — Богдан и Радослав с
властелама да „имају” с Дубровником мир „**у вѣки**“
по „**стари законъ**“ да им је отворена хумска земља
„**во вѣхъ псуахъ**“, за овим се закљичу Дубровнику
да „не придемо на вас Дубровчане с *вашим* врагом”
т. ј. Урошем.

Овда су Дубровчани одпочели преговоре и са
кнезом Чрномиром, како би га придобили на своју
страну, али добију одговор, који врло удесно кара-
ктерише ондашње поступање дубровачко са околним
српским кнежевинама. Кнез Чрномир пише им: „ви
сте рекли пређе, да ћете држати веру и пријатељ-
ство мени и мојим људма, и заиста не могу покрити,
а да не обелоданим ту вашу веру и пријатељство:
дођоше ваши људи и ухватише мога човека Лукана
и опљачкаше га; ја послах вама говорећи: „вратите
ми га а ви ме ништа незадовољисте, него још Лукана
продадoste. За тим ухватисте три човека и једну
жену. Ипак послах вам, но ми их ви не дадoste,
већ неке продадoste преко мора, а друге куда хте-
дoste; после ми ухватисте човека Дукљанина, па га
и сада држите..... што би хтео вам изговорити, не
могу свега тога исписати, већ шаљем мога човека,

⁽²⁾ Mikl. Mon. Ser. pag. 32 и 33.

а што буде говорио, ⁽¹⁾ верујте га.” Из овога се јасно види, да су били велики узроци, који су принудили краља Уроша, да се дигне на Дубровник, да им повиси данак и да повиси царине. У томе им ишло на руку сувремено стање у свету, јер брат Урошев непрекидно је нападао на бугарске земље, где је место младољетног цара Михаила, управљао „лењивац” Мица. У Мици Дубровчани нађу највеће расположење, да удруженом снагом ратују противу Уроша и његовога брата. Они с **покаљенем дужда венецијског** закључе савез с бугарским царем Михаилом, 15 Јуна 1252 г. противу „злотворење Уроша и његова брата Владислава и њинога рода” и противу свих живећих у земљи његовој и оних, који „**на ихъ земље биху држали некое владанье** (васали напр. хумски жупани и др.) ако су непријатељи царства бугарског и града Дубровника. За овим наређују шта ће радити ако „испуде”, бугарског и њинога врага краља Уроша и брата му Владислава и њин род или *друге властелине*, — све ове Дубровчани да не примају, а тако исто, да не могу бити примљени ни у Бугарији, него да им пакосте што могу. Дубровчани веле Михаилу: Да ти без нас, а и ми без тебе неградиво мира с Урошем. Твоме царству помагаћемо на мору и на суку; ако освојиш *рашку* земљу, а ми освојимо све градове и кастеле — уступићемо их твоје царству. Кад чујемо, да је твоје царство ушло у српску земљу, после две недеље најдаље, да нападнемо и ми Урошеве приморске градове.” За овим дозвољавају људма Асењовог царства и његовог зета Петра севастократора, да буду у правима

(1) Ib. 42.

као Дубровчани пазузимајући једно, а то је: да не извозе пшеницу из Дубровника. Даље описују односе између приватних лица на случај смрти и т. д. бугарске подајнике суди суд дубровачки, а Дубровачке у Бугарији суди суд бугарски. Даље уговарају, да очувају све привилегије добивене од српских владаоца и после уређују о земљишту, које припада Дубровнику наводећи много веће границе, него ли су пређе имали, из чега се јасно види, да су они, користећи се неприликама у Србији, далеко раширили своје међе и заузели неприпадајуће им земље.

Пошто су Дубровчани закључили савез са бугарским владалцем, ⁽¹⁾ они придобију на своју страну најближу и најснажнију феудалну српску земљу хумску, али не су могли потпуно постићи своју намеру, јер на своју страну не придобише „великога кнеза хумског Андрију”, нити његовога сина *жупана* Богдана, него само млађег Андриног сина „*жупана*” Радослава и то тек Маја месеца 1254 г. Овом приликом Дубровчани се заклеше „жупану” Радославу, да с њиме имају мир по староме закону, да ће предустрести њега и све његове људе, које има и које буде имао, о њином телу и добитку, а да не пакује ни Радославу, ни његовим људма, ни његовим земљама, и да је отворен град Дубровник за Радослава и његове људе — по староме закону — *увести, извести куповати и продавати*, али изнешено из Дубровника да не дају врагу дубровачкоме. Да се суди и кривица исправља по староме закону. И све ово да држе према савезном уговору са Михаилом царем бугарским. И истога дана „жупан Радослав”

(1) Иб. стр. 35—40.

са својом властелом, која се потписала, утврди уговор с Дубровником, али као «веран клетвеник краља угарскога», да од тога датума, са својим људма води рат противу краља Уроша и његових људи, док с њиме ратује Дубровник, па се даље обвезује да ће држати мир са царем угарским. Дубровчани да ходе у Хум и да тргују без икакве запреке, а распре да се решавају по старом закону. Свега се закљело 14 властелина жупана Радослава, а за њих све положио заклетву сатник имотски *Војислав Радосевић*. Па као што је жупан Радослав отпао од браће и потчинио се «краљу Угарском», да би придобио још земаља: тако су исто велики кнез Андрија и жупан Богдан били на страни Урошевој.

Савезници су већ били готови да ударе на Србију 1254 г. али тај савез покварише: император никејски Ватац и краљ Урош. Ватац нагрне с војском на деспота епирског Михаила II и заузме Водену, Костур и Девол. Њему се потчинише: Главаш господар Костура и Големи господар Елбасана (*Албанов*), па заузме још ове градове: Кроју, Охрид и Прилеп. Урош опет обрати сву пажњу на Блгарију, и ради обезбеђења њеног од напасти, приводе цара Михаила, те узме за супругу Урошеву кћер, а Урош се јави као заштитник младолетнога цара и Блгарије. Дубровчани осташе усамљени очи у очи са страшним краљем Урошем. Они се поплашише и насташе да добију мир од краља. И мир би потписан Авг. 23 год. 1254. под условима, какве је хтео Урош: Да Дубровчани задрже само оне земље и винограде, које су имали, кад је умро краљ Првовенчани (1227 г.), а све што су преко тога заузели, да поврате. Да плаћају царину. Војска краљева да не чини на-

сиља Дубровчанима, а с краљевим гредовима да живе „по закону.” Да се осуђени српским судом Дубровчани, истој пресуди покоравају и обратно. Ко не би платио осуду, да се изда „главом.” Бегунци да се не издају. Тржници дубровачки да „греду” на Брсково, где пошто плате десетак од соли, да ходе по краљевини и да продају све почињући од „кавада до свите.” Овај је уговор мира потврђен пред архијепископом, кнезом Ђурђем и жупаном Стеваном. На ово се закуну Дубровчани, јер су они молили краља за мир („што се обећали”) додајући, да ће како краља, тако и све његове људе равноправно у Дубровнику предусретати „а чељад земље краљеве (Чрномирову), коју смо пљенили, повратити. Царину да плаћају, а са оним Дубровчанином, који би ходио мимо тргова по краљевини, да „чини краљ шта хоће.” Дубровчани, дакле, изгубе све оне повластице, које су били задобили за време владе Радослава и Владислава са губитком свију приграбљених земаља и винограда.

Овде се сасма природно намеће питање: од куд је дошла наједанпут оваква нагла промена и пораз савезника, без битке?

Још у почетку Фебруара 1254 г. могло се предвидети, да ће цар никејски Ватац завојевач градова: Стенимахе, Перуштице, Кричима, Цепине, замака у Ахриди (код Родопа), Мњака, Устре, Перперака, Кривуса и Јефраима, отићи онамо, одаклен се нико, не враћа, јер седећи на своме одру, наједанпут је изгубио говор и павши у постељу, није могао речи изговорити.”⁽¹⁾ Његова смрт није могла бити не

⁽¹⁾ Асѣрол. сар. 52.

предвиђена од увиђавног краља Уроша и његовог брата «обдареног талентима ума и врлинама.» Ватац умре 30 Нов. 1254 г. а наследи га тридесетогодишњи син Теодор II Ласкарис (1254—1259). Владаоцу бугарскоме укаже се прилика, да на место сумњивог ратовања противу Уроша и његовог брата, дигне оружије противу Никејаца и да поврати отете градове. За ово предузеће њему је био потребан савезник. Ето зашто се он ожени с ћерком Урошевом, јер у њему добије савезника, који задржи и свога брата, да не напада од Витоше на Бугарију, па прегне да поврати отете градове. Михаило отпразнује свадбу Августа месеца, потпише с тастом мир и почне се спремати, да по смрти Ватаца, поврати отете градове. «Владалац бугарски Михаило — вели Акрополита: ⁽¹⁾ чувши за смрт цара Ватаца, како је знао, да западне покрајине никејске царевине несуду биле поседнуте ромејском војском, захте да поврати отете од Бугарије земље и градове, налазећи се у тој покрајини (јер су на Никејце — освајаче тих градова много мрзили Бугари), и налазећи, да је тадашње време било најзгодније за извршење свога плана и крене се (из Бугарије) с војском преко Хема (Балкана), прегази р. Марицу» и без тешкоћа заузме више градова. Тим је лакши био његов успех, што су тамошњи становници радо се предавали својим једноплеменицима. Мали гарнизони по градовима или се поплаше и предаду, за слободан повратак у отачбину, или су просто побегли и градове напуштали или се предавали. Михаило, дакле, заузме ове градове: *Сте-нимахи, Перуштицу, Кречим, Цетину* и све замке

(¹) Ib. 54.

у Ахриди осим Мњака, који се одупре бугарској навали и одбрани. Бугарима се потчине још: Устра, Перпераки, Кривус и најближи до Адрианопоља град, Јефтраим.

Ови успеси Михаилови узнемире императора Теодора II, нарочито за то, што су становници мрзили на Ромејце, и могла се отуда излећи недогледна зла. Зато цар Теодор II покрене војску из Азије у Европу 1255, и улогори се близу Адрианопоља. У сукобу, он распршти бугарску предводницу, од чега се поплаши бугарска војска, и «сви Бугари са својим вождом поскачу на коње и ударе у дивље бегство.»⁽¹⁾ За бегачима, цар Теодор допре с војском до Хема (Балкана), опљачка Берхоје и с огромном пљачком, пљеном и заробљеницима поврати се у Адрианопољ по великом снегу. За тим, исте зиме поврати све градове у Ахриди, јер се сада повтори пређашњи појав у обратном смислу т. ј. гарнизони бугарски без боја предаду Теодору све градове, осим града Цешине, који Теодор није могао освојити због снега и зиме. У пролеће (1256 г.) цар настави рат, разбије бугарску војску код Рупелијске клисуре; заузме Меленик, пређе преко р. Вардара (мимо Водена), допре о прилипске области, опседне Велес «да га истргне из руку непријатеља.» Ови велешки «непријатељи» нису били Бугари. По заузећу Велеса, прође преко Невстаполиса, мимо града Струмице и преко меленичких области и дође у Серез. Била је дубока јесен. По други пут попраба да освоји Цепину, па кад не успе, остави војску код Дидимотике, у Лампсаку просветкује Божић и врати се у Никеју.

⁽¹⁾ Ib. cap. 56.

По доласку Теодора у Азију, цар Михаило дозове у помоћ *скитску* коњицу, која тако порази Никејце, да се само — благодарећи брзини својих коња — спасу у Адрианопољ: Мануило Ласкарис и Константин Маргарита, а осталу војску Скити заробе и предаду Блгарима. Због овога император Теодор II скупџ до тада печувено велику војску и с њом се крене у Европу 1257 г.

Цар блгарски Михаило поплаши се од те војске. Григора (¹) вели, да, како се није могао борити с том војском, обнови пређашње услове мира т. ј. поврати Никејцима све освојене градове. Много тачније, опширније и верније описује ток ствари савременик, очевидац Теодоров министар иностр. дела, Акрополита (сар. 62). Он вели: «Цар блгарски Михаило немогући се одупрети огромној војсци цара Теодора II, прибегне *посредовању свога таста краља Уроша*, да *преко њега закључи мир с царем никејским*. Краљ Урош, пређе свега, пошље посланике цару Теодору II, да у напред припреми ствари, како би био предусретнут са почастима, које припадају њему (као краљ). Пошто је у напред било све утврђено, Урош оде императору Теодору. Овај га предусретне најљубазније и са царским почастима дочека, и то како њега, тако и све оне, који су с њиме били. Мир буде закључен и законито *заклетвом* утврђен краљем Урошем. Урош је *изговорио заклетву како за самог себе*, (²) тако и за свога зета, владоаца блгарског, под условом, да владалац блгарски преда Теодору и неосвојени град Цепину. И једна и друга страна да се задовоље прс-

(¹) Lib. III. с. 54.

(²) Ово је доказ, да се Теодор код Велеса борно с војском краља Уроша — «*другог непријатеља*».

ђашњим границама т. ј. сви горепоменути градови да припадну Никејцима. Због успешно закљученог мира, император Теодор обаспе краља Уроша «царским даровима», у вредности на 20.000 дуката, што чини према данашњој цени новаца више од 80 хиљада. Урош се врати кући, а император Теодор остане близу Регине «очекујући предају града Цепине.»

Што се краљ Урош клео за свога зета, то је разумљиво, али што се «клео за себе самога», знак је, да се мир тичао и њега. У своме походу цар Теодор освојио је град Велес од «других» непријатеља (не од Блгара), али се нигде није дотакао земаља брата Урошевог, него се вратио преко Меленичке области, а у лево му остане: Кочани и Малешево, што значи, да су ове земље припадале брату Урошевом.

Теодор је потписао мир с Урошем, пред Преображење (6. Авг.) 1257 г. Заклетва краља српског била је истинита, што се тиче њега самога и Блгарије т. ј. што се тиче блгарских граница, и што се тиче сукоба Урошевог с Теодором на левој обали р. Вардара; али је краљ Урош већ био свршио преговоре с деспотом епирским Михаилом II, да заједнички нагрну на никејску империју у сливу Црнога Дрима. Одмах по повратку краља Уроша у Србију, цар је морао нешто начути за Урошев уговор с деспотом епирским, али није тачно знао у чему је ствар. На Преображење, кад је сунце седало, крене се император Теодор са својом свитом да одстоји вечерњу молитву. После молитве окрене се својим велмужима с питањем:

- «Знате ли какав сам мало пре добио глас?»
- «Незнамо», они му одговоре.

— Један човек, настави император: донео ми непријатан глас, на име: «да је нас (краљ) Урош обмануо; да је дао лажну заклетву; да је долазио ради своје користи; да има изговор, како говоре, да наруши заклетву, због тога божем, што као да његов зет, цар Михаило не прима мир закључени под онаквим условима. Шта вам се, дакле, чини, да ли је то истина или је измишљотина лажљивца?»

— «Нама се чини, да то није истина», једногласно му одговоре. То је измислио некакав лажљивац, коме не треба веровати, јер се Урош заклео не само за себе, него и за свога зета. Шта би га на то навело?»

— «Навела га жеђ за новцем, одговори цар, да учини такво бесчасно дело. И сад ми не само да несмо задобили пријатељство Блгарске, него смо још узалудно истрошили толико новаца.»

— «То не може бити царе», сви у глас одговоре.

— А ти шта ћеш рећи на то? Запита цар Акрополиту.

— «Делим опште уверење, које си чуо овде од све ове госпoде, и мислим, да у томе гласу има више лажи, него ли истине, јер ако Урош то уради, после своје заклетве, њега ће Бог казнити» — одговори Акрополита.

Сунце је било село, а бледа месечина обасјавала пут. Цар је јездио даље по логору. О чувеном гласу и опет је више пута запиткивао своје пратиоце, па кад је свима постало досадно његово запиткивање, несудари на питања ништа одговарати, император застане, обрати се Акрополиту званично, ређајући све његове титуле, шта мисли о пронешеном гласу, јер

се — рече — та ствар највише тиче тебе, а не кога другог за то, што је то, управо твој посао.”

— „А зашто баш мој, одговори Акрополита: кад би ја написао рђаву повељу уговора мира, или кад би пропустио што год при полагању заклетве; кад не би био прилично предусрео Уроша и његову пратњу: онда би заиста била моја омашка и моја кривица. Како је пак све то урађено онако, како је требало урадити, онда шта се то баш мене тиче ако он изопачи ствар?..... У осталом, — по моме мњењу — *изнаћи и уочити истину* у мрачним пословима, то није тако лака ствар.”

— У томе баш и јесте заслуга — рече цар: „да се у тавним стварма пронађе и уочи истина, а у стварма јасним и *магарци умеју*“, па се маши за мач, али се заустави, тргне се натраг и заповеди Андронику Музалону, да свали Акрополиту с коња, да му свуче горњу хаљину, а жељезоносцима заповеди, да га добро избију. Тако цар искали своју недаћу с Урошем на Акрополити. За овим, цар Теодор оде у Солун, учини уговор с деспотом Михаилом II да му овај уступи градове *Србицу* и *Драч*, па уда своју кћер за Нићифора сина деспота епирског, хотећи га тиме раздвојити од савеза с Урошем, и задобити за империју. Како је стање ствари у Азији захтевало, да цар похита на Исток, он у Европи постави за војног и грађанског поглавара избијеног Акрополиту, да овај сам опроба на себи политику српског краља Уроша, с којим је закључио мир код Регине. При своме поласку, цар (1257 г.) испоставља старешине по градовима: У *Солуну* свога стрица Михаила Ласкариса с 500 војника; у *Прилипу* Скутерија Ксилеја, који је одговарао своме презимену (цепаница);

у *Велесу* — Теодора Калампака; у Алвану — Константина Хаварона. Над свима њима био је старешином Акрополита. Почетком Декембра, Акрополита се крене да обиђе све потчињене области: из Верије оде у Алван, па у Драч. Из Драча у околине Кроје, онда преко Злепланине дође у Маат, а одавлен у Дибру. Успут је прегледао све куле по клисурама и кефалије по градовима, па преко Кичева приспе у Прилип, после тромесечног путовања (т. ј. при крају Фебр. 1258 г.). Ово путовање убеди Акрополиту, да је урошева заклетва била *истинита* односно *Блгарије*, али је још онда Урош био смислио, да се користи слабошћу империје на другој страни, о чему није давао заклетву. Император Теодор, при поласку на Исток, колико је могао састарао се, да (према пронесеним гласовима) паралише радњу Урошеву. 1), Удајом кћери за сина деспота епирског и 2), размештајем убојне снаге по градовима, под заповедништвом Акрополите.

И Урош је постигао своју намеру: 1) Очувао Блгарију од даљих освојења цара никејског; 2) Одржао свога зета на блгарском престолу; 3) Задржао свога брата од насртања на Блгарију и 4) с добивеним новцима припремио ширење Србије на другој страни. Урош заиста ступи у борбу с никејцима. Она се сврши раширењем Србије на источно-јужној страни, на рачун никејских земаља, а на престо блгарски погне свога брата т. ј. Немањину династију. Посљедица ових Урошевих успеха била је та, да Србија заузме доминирајући положај на балканском полострову, јер се од овога времена све ствари решавале код српског двора у Паунима.

Догађаји су текли овако:

По повратку у Прилип, Акрополита добије «страшну»⁽¹⁾ вест, на име, да су Срби, у савезу с деспотом епирским Михаилом (отац царевога зета) већ отпочели рат противу никејске империје. С њима се био удружио Виљхардујен кнез Ахајски, а краљ Манфрег већ био заузео Крф, Драч, Валону и Београд.

За «страшним», добије још црни глас, на име: да је Кнстантин Хаварон градоначелник Алвана запао у ропство. Њега је лукава свастика деспотова, женском вештином јувукла у своје замке: Љубавним писмима напунила му маглом главу, па је сам запао у намештену кропку. Услед овога Акрополита сазове војни савет у Пелагонији. На тај савет дођу: Ласкарис из Солуна и Ксилеј из Прилипа. Савет реши, да се Ласкарис улогори с ромејском и скитском војском у Пелагонији, и да му се придружи Ксилеј Скутерије. «То место беше врло удесно, да се отаџен предузме рат како противу деспота Михаила, тако и противу његових савезника Срба»⁽²⁾ Акрополита у Алвану дозна од Исака Нестонга, да се побунили сви Арбанаси и придружили деспоту Михаилу, па похита из Девра преко Охрида и Преспе у Прилип. Пре његовог доласка деспот Михаило и Срби беху освојили све околне градове, а за овим, опсели Прилип, а ми смо се вели Акрополита «нашли у Прилипу као у заточењу.»

На глас, да се у Европи рат отпочео, цар Теодор II пошље с војском Михаила Комнина, који се удружи с Ласкарисом и крене Вереји, где су толико задобили пљачке, да је несу могли пребројити. Док

⁽¹⁾ Ib. cap. 68,

⁽²⁾ Ib. Acropol.

су они пљачкали «владаца српски» т. ј. краљ Урош: «клетвопреступан човек, који не зна за осећање благодарности према људма, који су му *учинили* ⁽¹⁾ добро, него због ситне користи готов је погазити пријатељство и растапкати ногама пеар (*κατα παντοῦν κύπελλον*), ⁽²⁾ прикупио хиљаду ратобораца и послао их противу ромејских области. Минувши Кичево, његови војници отпочну да пљачкају околине Прилипа. Ксилеј Скутерије десио се с војском близу Прилипа, кад је дознао, да српска војска пљени и руши земљу. Он није био упознат с војном вештином, нити је имао икакве војничке опитности (чак није имао ни увода, од којих би могао много дознавати за непријатељско нападање). Овај Ксилеј, дакле, није умео војску да распореди, него дозволи (својим војницима) да нападају на Србе, како који хоће. На тај начин, одвајајући се војници од главне трупе у малим четама и нападајући на Србе, како је ко хтео, деси се то, да су исте западале Србима у руке, јер су их ови (у сукобима) далеко бројем надмашавали. И тако, војници Ксилијеви постану: једни жртва мача, други заробљени и у оковима одведени. Најпосле и сам Ксилије, кад је са свом војском напао на Србе, беше тако смлављен, да је с тешком муком изнео своју главу бегајући преко планина, брда и врлетних места. Тако су Срби распрштали царску војску код Прилипа «а ми се закључасмо у граду», вели Акрополита. Кад је цар Теодор дознао за овакво стање своје државе у Европи, он пошље с новим одељењем војске Михаила Лапарду, који по

(1) Зашто је Акрополита претрпио бој, јер је у полици неуравнотеженост равна глупости.

(2) Пословица.

своме доласку изда прекор Ласкариоу и Комнину не за то, што се несу борили, него за то, него за то, што су сву пљачку разграбили а њему ништа не оставили. Док се војводе свађале око пљачке, њину војску близу Водене уништити деспот Михаило; становништво око Прилипа устане, војводе утекну сваки на своју страну, и предаду се деспоту Михаилу: Ксилеј, Раматан, Пуллах и други, и деспот освоји Прилип и зароби Акрополиту. Али куд се део краљ Урош и његова војска? Шта га приморало, да се uklони од Прилипа после ових сјајних успеха? Зашто је напустио прилепска бојна поља?

Ево зашто: ⁽¹⁾

Български цар Мијајило, шурак цара Теодора II, зет српскога краља Уроша, мрзећи како на свога зета цара никејског: тако и на читав ромејски народ (год. 1257) умре од ране, нанесене му братом од стрица (Александра) Калиманом II, са знањем неких *трновских грађана*. После његове смрти, Калиман II узме за жену своју снаху, кћер краља Уроша и прогласи се владоцем Блгарије; али на скоро погине и Калиман II а „престо блгарски остане без мушких насљедника“, вели Акрополита. Григора онет вели, да је по смрти цара Михаила заузео царску власт „мекушави и лењиви Мица“, па је изгубио свако поштовање и проузроковао незадовољство, са чега се побуни народ и бољари под предвођењем Константина сина Тихова и опсаде Трново. Сувременик пак и очевидац Акрополита вели, да је „српски краљ Урош оисео град Трново.“ Иречек ⁽²⁾ вели,

(1) Ib. Асгорол. сар. 73.

(2) Ист. Бол. стр. 355.

да је Урош «ради спасења своје кћери, покренуо војску у Трново.» У ствари ово је био само изговор. Јасно је, дакле, као дан, да је Калиман II убио цара Михаила (1257 г.), узео снаху за супругу и «по видимоме» постао владалац Блгарије; да је за овим одмах погинуо, а блгарски престо остао без «*мишких законитих насљедника*»; да је зет цара Михаила Мица, зграбио царску власт, и тако опако почео поступати, да се побунио народ и бољари, да се на чело те буне ставио «син Тихов», брат Урошев, и како вели Пахимер, полусрбин, јер му је мати била гркиња, и кренуо се противу Мице, Трнову; али како није био у стању победити Мицу, позове у помоћ брата «краља Уроша, који под изговором избављења своје кћери, крене војску од Прилипа у Блгарију, освоји блгарску престолницу Трново, 1259 г. искупи земаљски сабор. Тај икупљени сабор избере за свога владоца брата Урошевог, кога назове: «*Цар Константин Асењ*.» У Правади пак задржи се Мица зет Михайлов, али на њега нападне новоизабрани цар Константин с помоћу војске братњеве. Кад се Мица није могао да одбрани, ступи у преговоре с царем Теодором никејским, уступи Грцима блгарски град Месемврију, утекне у Азију и добије од Теодора велики спахилук код Троје и Скамандре. Мица је имао право на блгарски престо, по својој супрузи, сестри Михайловој. Супруга пак новоизабраног цара Константина (Владислава) није била законита кћер цара Асења II, за то Константин да би стекао онако исто законито право на блгарски престо како је имао Мица, одпусти своју прву супругу (Белославу) и пошље је у заточење у Азију, у државу цара Теодора, а узме за жену Ирину кћер императора никејског Теодора,

сестричину цара блгарског Михаила, унуку цара Асења II. Таким начином, он се изравна у правима на престо са Мицом и закључи мир са никејским императором. Ступајући на блгарски престо, брат краља Уроша, придружи Блгарији оне српске земље око Витоше над којима је владао. Овом приликом потпадне под блгарску круну и «држава» **Калотина**, братучеда царева, и унука краља Првовенчаног. Зато се и вели у натпису бојанске цркве, да је она зидана *пре*, а измолована *за време* «цара блгарског» Константина. Тако су придружене Блгарији српске земље, над којима је владао син Тихов, зато и нема у споменицима забележено, да је ове земље освајао ма који блгарски цар. За потврду ове истине, доста је напоменути, да се догађали сукоби између Блгарије и Никејаца, и да се граничило никејско царство са блгарским у површју р. *Марице, Ахриде и Меленика са Цепином*, али никада око Витоше. Што је Урош попео на блгарски престо свога брата, тим је самим осигурао насљедство српске краљевине својој деци, разширио државне границе до Дибре и заузео доминирајући положај на балканском полуострву, а у исто доба уметуо у своју титулу: rex Bulgarorum или *dux Bulgarorum* ⁽¹⁾ (1259 г.).

Одмах после успеха урошевих на истоку, премине император никејски Теодор II, 1259 г. Августа

⁽¹⁾ 1) Асгор. сар. 84. 73. Он пише Урошево име овако: *ῥωσος* — *οἰρος*, а пише га и *Οὔρος*. Реч *οὔρ* напр. *ῥωσος* — *οὔρ* или *Βελα* — *οὔρ* (Белаур) није ништа друго, него Урош господар. *οὔρ* је маџарска реч, и значи — господар (вид. Драгашевић).

Хенгарди, Феслер, Палаузов тврдили су, да је Акропомитин *ῥωσος* — *οὔρος* руски кнез Ростислав. Још 1841 г. Палацки: *O ruském knížeti Rostislavovi, Radhost, II, 272* доказао је погрешност њиховог мишљења.

месеца, оставив на кон себе насљедником малољетног сина Јована. Царску власт захвати у своје руке узурпатор Михаило — Комнин — Палеолог, са чега настану у држави неприлике. Наш краљ Урош имајући одрешене руке, обрати сву своју пажњу на Подунавље, јер је тада ратовао Угарски краљ Бела IV са чешким краљем Отокаром. Краљ Урош умеша се у тај рат, као rex serborum et Bulgarorum. Слао је у помоћ Бели угарском војску, прикупљену од Срба, Блгара и Грка. Кад краљ Отокар 1260 г. победи⁽¹⁾ краља Бела IV, Урош са оружаном руком умеша се у ту распру, помажући угарскоме краљу и шаљући му војску у помоћ. Помажући угарскоме краљу Урош 1). ожени свога старијега сина Драгутина с Катале-

2) Georg. Pachim. t. I. pag. 349: „*Εκ Σερβων εξ ημισιας το υειος εχοντα.*“ Вид. даље: lib. I. с. 13. lib. II. с. 26; lib. III. с. 6. 7 lib. V. с. 3. и т. д.

3) Grig. lib. III. с. 2: *Κωνσταντινος ονομα, Τοτχος επανυμων.* Вели, да је далеко надмашавао друге „талентима ума и храбрости“; Рајнх веџи, да *Владиславу* припадају: „храброст и добродетељи.“

4) D. Allgem. Welthist. buch. 49. год. 1797. стр. 420. Енгел називље Уроша I. „*врховни господар Блгарије*“, додајући ове речи: *Грчки писци, истина веле, да је Урош повратио своју клер, али западни писци у овоме акту дају нам веома важан миг.* Оном приликом, кад је Урош I г. 1261 са многим српским велмужима дошао у Беч, и био при закључку мира Беле IV са чешким Отокаром, аустријски хроничари називљу Уроша regem Maschoviae (Мачве). Пулаки га називље rex Bulgarorum, а Marinjollus га називље: duces Bulgarorum. Урош је кретао војску из Блгарије напр. 1260 г. и слао у помоћ Бели IV противу Отокара, Влахе, Грке и Блгаре. Ово је извађено из „Отокаровог писма папи“ вели Енгел.

(1) Pertza: Monumenta Germanie t. XVII pag. 720. У annales Bohemie brevissimi Anno 1260: Ottacarus rex Bohemie vicit in bello regem Ungarie.

ном (Катариниом) ћерком наследиоца угарскога престола, доцније, краља Стевана V, а 2), поврати Србији Срем и Мачву, ове две најстарије српске покрајине и ослободи их, после 308 година робовања туђину, као мираз уз снаху Каталену. Овда се «трећи род од Немање састаревао, а четврти (Драгутин) у **воинство** ⁽¹⁾ ступао.» Зато налазимо у Бечу, где је био потписан мир између Беле и Отокара, сина Урошева Драгутина «зета» ⁽²⁾ краља Угарског.

На тај начин Урош не само да је раширио своје границе на истоку, него и на западу, и сврх овога попео на престо блгарски свога брата.

За време ових срећних успеха урошевих на западу, војвода никејске војске, ћесар Стратигопул, са свим *случајно* уђе у Цариград 1261 г. Тај изненадни напад тако препане латинског императора Балдовина II, да он умакне из Цариграда без жезла, без царске капе и царскога мача, а Грци заузму Цариград. Васпостављење грчке византијске царевине доведе Уроша у друкчије односе, како према Цариграду, тако и према деспоту епирском и према западним државама. Урош је могао бити задовољан са својим новим границама на Црноме Дриму и Вардару, где су њему припадала оба Полога ⁽³⁾ и Дибра, као и западним границама на Дунаву и на левој обали Дрине; али васпостављење византијске империје проузрокује нове догађаје и доведе Уроша у непосредне односе како са васпостављеном империјом: тако и са оним западним државама, које су тежиле, да изнова

(1) Mikl. Mon. Serb. стр. 49.

(2) Pray II. 331: Urosium regem Serviae et Stevanum filium ejus regem Serviae generum nostrum....

(3) Pachim. lib. V. c. 7.

освоје Цариград. Ови догађаји наступили су тим пре, што су западњаци предузимали све мере да освоје Цариград, где је долазила у питање и Србија. Догађаји су текли овако: Деспот Михаило II, да би се осигурао савезницима, уда своје две кћери: *Ану* за Виљхардуина кнеза ахајског, а *Јелену* за краља сицилског Манфреда. Овај други т. ј. Манфред, добије у мираз *Кањину* и *Крф*. Сви тројица као савезници, продуже ратовање противу Грка, чију војску поразе (1261 год.) код *Јанине*. Нови цар византијси *Михаило Палеолог* (1261—1283) пре свега упропасти законитог насљедника престола Јована IV, завади се са црквом,⁽¹⁾ а бојећи се навале од запада, предузме да уједини цркве, у сљед чега заведе *тиранију унутра у земљи*. По смрти Манфреда (1265 г.), земље његове у Албанији, присвоји адмирал му Филип Кинардо. За њега уда деспот Михаило своју сестру од стрица, а за тим га убије. Озлојеђени овим Кањинци с Талијанима, потчине се насљеднику Манфредовом, Карлу I Анжу (1267 г.). Карло прими насљедство Манфредово, пошље у Крф свога намесника (1267 г.) и створи план за освојење источне римске империје, јер је њему прогнани император Балдовин II, уступио сва своја права на читаву ромејску царевину, по уговору

(1) Михаило Палеолог најпре убије Музалона, старатеља малолетног цара Јована. Тада постане сацар и обећа, да ће се крунисати заједно са царем дететом. На дан крунисања, он се сам крумише. Противу тога био је само један архијереј, солунски митрополит. Цар се обвезе и закупе да ће очувати цара-дете и предати му доцније царство, али погази заклетву и 25 декем. 1262 г. ослепи цар-дете, затвори у замак, где је и умро цар Јован 1308 г. Због ослепљења насљедника и заточења, патријарх Арсеније одлучи од привре цара Михаила Палеолога.

закљученом у Орвијету (27 Маја 1267 г.). Карло I Анжу добије Ахају, Мореју, нека острова у Архипелагу и све оне земље, које је био дао у мираз деспот Михаило својој сестри Јелеми, удовици Манфредовој, над којима је владао адмирал Кинардо. Сврх овога, Балдовин је гарантирао Карлу *трећину свију земаља*, које буду освојене од цара Михаила Палеолога, *не изузимајући ни земаља деспота Михаила, ни краљевства српског, ни албанског.*⁽¹⁾

У овај велики план освојења источне ромејске империје, без познавања *свију ових околности*, Балдовин и Карло ушлету и краља српског Уроша I, да сам ради противу себе самог. И заиста, отпочну се догађаји према уговору Балдовина с Карлом. Урош је ушао у савез с њима. Зато се нађе у неприликама, како српско Приморје, тако исто и Дубровчани. Дубровчани су морали *јавно држати с Венедичанима*, а *тајно* радити у дослуху са византијским императором. Омишани су опет *морали* се покоравати заповестима краља Уроша, а *тајно* се старати, да не пропаду, као што сведочи писмо омишкога кнеза Ђуре, (писано између 1267 и 1268 год.) кнезу дубровачком, у коме Ђура вели: «Ви знате властеле, да кад се крену лађе прекоморске (Карлове) и венедичке на наш (Омиш) град, тада и ваше лађе заједно с њима иду на нас, и ми се у томе не гњевимо на вас. Па сада су ходили моји жупљани, које је дао краљ Владислав мени и мојој жени а својој кћери, пред ваш град, по заповести краља Уроша, па молим вашег кнеза и вас, да се не би заото зледили како и ми не зледујемо на вас када гредете на наш град» и

(1) Памск. о сз. въ А.А. Макушова, стр. 21.

моли, да му кнез дубровачки руку пружи «како би седели небојећи се»; хоћете ли им какву пакост учинити и штету, то њима не чините, јер је њина штета — моја штета, а њина корист: то је моја корист. Даље казује, како у Дубровник долази отрок кнеза Озора и што буде говорио, нека верују, да је онако. Јасно је, дакле, да су Дубровчани између 1266 и 1268 г. по невољи морали слати своје лађе, да ратују противу урошеве државе, а Омишани и остали, опет су ратили противу прекомораца и Венеције. Посљедице ових договора било је удружење Дубровчана са Омишанима и то или због насртања урошевог или због утицаја византијског, свакако су се како Омишани, тако и Дубровничани под заштитом византијске флоте борили противу Карла I Анжу и његових савезника. Урош, нападајући на Дубровник «кад су то извршили жупљани по његовој заповеди», радио је сам противу себе. Због овога дође у сукоб с краљицом Јеленом, која је много боље прозрела у суштину орвијетског уговора (1267) управљеног противу српског краљевства. То четничко и хусарско ратовање противу Анжу, под окриљем грчке флоте, причињавало је огромну штету Карловоме раду. Мора бити, да је Карло упућивао Уроша против Дубровника, али се краљица Јелена старала, да осујети како тај западни план, тако и насртање свога мужа на противнике Карлове — Дубровчане, како сведочи ово њено писмо «дубровачком архијепископу, кнезу и општини»,⁽¹⁾ у коме она вели, «како ће волети

⁽¹⁾ У Mon. Serb. Mikl. стр. 69 и 70. Ово је писмо неправилно стављено између 1273—1314, а треба да се ставе године: 1266—1268 т. ј. када је писала српска краљица писмо, где се спомиње краљ Урош као противник Дубровчана.

вас град и како му пријају (пријатељују) владике (племените госпође), **које соу** у граду, тако да га и **и ња люблю**, и такође да **мѝ приио** (пријатељујем). И ако дођу купци дубровачки без (знања) краља у мој двор, што им исхибим мојим посланијем или на моје пријатељство, или неки властелин или когод, све то ја да платим. И захте ли краљ (Урош) послати војску против Дубровника или **гусѝ** или штогод да пакости Дубровнику, ја ћу ви јавити што брже могу, и да **самъ ѝ всакѝ** вашу невољу.” Писмо им послала из Брњаче, на дан св. Симеуна. Са краљичиним незадовољством противу политике свога мужа, удружи се и синовљево незадовољство. Архијепископ Данило вели: да је краљ Урош оженио старијега сина Драгутина с девојком **отъ** племена краљевска, **ѝзъма же** (народа) **оугрѝскаго** — *Каталеном*. По брачном уговору, краљ Урош обећа дати Драгутину „**краљевство**“ (сремско), у коме Драгутин да влада као „**краљ**“, ⁽¹⁾ а тек по смрти свога оца, постао би Драгутин краљ свију српских земаља. Женећи сина, Урош се користио ратом угарским с Отокаром II чешким и жалосним стањем Беле IV, те решио вековни спор српски с Угрима т. ј. придружио мајци Србији, Срем, јер је помагао Угрима и оружаном посредовао за мир. Због овога, краљ угарски је настојао, да његов зет добије Срем, и да се називље „**краљем**.” Урош је, пак погазио брачни уговор свога сина Драгутина, и тиме

(1) Наши историчари побркали су овај уговор са некаквим уступањем „српске” краљевине за живота очина, што није могло бити предметом уговора, мањ да су Угри заратили с Урошем, победили га и заробили, па тек с њиме уговор правили, чега није било, па ни уговора о уступању „српске краљевине” сину није ни било.

га покренуо противу себе. На тај начин Урошева политика изазове не само у народу, него и у његовој сопственој породици незадовољство, јер остварење Анжујскога плана,⁽¹⁾ нанело би највећу опасност српској краљевини. Угри опет плашећи се за своје Далматинско Приморје, и незадовољни за учињене у невољи уступке Урошу, стану радити противу⁽²⁾ њега, именујући Ростислава баном мачванским (?). И византијски император ожени насљедника престола с угарском кнегињом, и опријатеље се с Угрима противу Уроша и Карла⁽³⁾ Анжу. Краљ Урош промени своју радњу и тиме примора цара византијског, да затражи у њему пријатеља, задржи Подунавље и примора Карла Анжу, да на место потајног непријатељства, отворено потражи да закључи с Урошем савез. Оваква успешна његова радња даде му назив *«велики и страшни краљ»* српски. Ствари су текле овако :

После уговора у Орвијету (Маја 1267 г.) и после смрти Конрадина (1269), Карло отпочне енергички да ради. Већ 1270 г. поставља свога кастелана Јакова Баљинија у Кањини и Авлони; 20 Фебр. 1272 г. потчини Драч, пошто је потврдио *сва права и привилегије Драчке*, па 21 Фебр. исте год. *прими круну Албаније*. Права и привилегије њиме потврђене, то су племенска права и закони српске народности. Тако је Карло подигао значај словенштине на штету латинства и грцизма. Како су то била српска

⁽¹⁾ Pachim. t. I. lib. IV c. 5—8, 10 Под годином 1269: *Carolus rex Siciliae classem armat od constantinopolim recuperandam...*

⁽²⁾ Fejer Cod dipl. IV. 490..... *contra Uros regem Serviae...*

⁽³⁾ Nicoph. Greg. V Strit. III. 695.

племена, одмах се појави преобладање српске народне идеје и српских династија у Албанији упоредо са дошљацима из Италије и домородцима. За свога намесника, у новој краљевини Албанији, Карло је поставио Гацона Кинарда, а за генерала своје војске, Виљхељма Бергарда. Овом приликом награди своје приврженике: Јована Драчанина постави за архијепскопа и казначеја у Драчу; свештенику Николи одреди годишње по 12 унција злата. Севастократору Павлу Кропи (или Гропи) поклони земље у деволској долини: Радић велики и Радић мали, Кобешће, Светугорицу, Шикљу и Ешицан, а његовим људима даде особита права и повластице. Многе друге племените мужеве прими у службу, под условом, да сваки издржава по шест добро наоружаних коњаника и по пет пажа. Карло награди и Јакова Балињија давши му у «државу» (доклен живи) Кањину и Авлону са целим земљиштем Ериха и Јамишта, и архонтије: Врохото (Прониште), Вомиљане, Лечину, Автеногенарију, Тристаницу, Ричи, Вочу, Вањицу, Враниште и Козону.

Оваква радња Анжуа примора византијског императора, да ступи у пријатељство с Урошем, јер цар Михаило није могао спокојно гледати како се Карло утврђује у Албанији и спрема за освајање источне римске империје. За то прегне, да му стави противу-савез, склопљен од околних владалаца, на основу брачних веза. Он то отпочне с владоцем Бугарије. Како је преминула Константинова супруга Ирена, цар Михаило уда за њега своју сестричину Марију, удовицу Философу, под условом, да Константин добије у мираз: Месемврију и Анхијал. Саме градове није хтео уступити изговарајући се, да тамошњи «станов-

ници не пристају на то, јер су Ромеји, па не иде да Ромеј служи Блгарина. Константин опет није одустајао, него је тражио, да се изврши уговор. Да би му стао на пут, лукави цар уда своју незакониту кћер Јевросинију за Ногаја, ⁽¹⁾ и овај га с Монголима обезбеди од тражње Константинове.

За овим цар Мијаило отпочне радити, да придобије на своју страну краља Уроша. Цар се тим више надао на успех, што је насљедник српскога престола Драгутин (ове 1272 год.), под замком Јелечем пао с коња и скрхао ногу, држећи, да ће у след ове несреће и болести Драгутинове, краљ Урош прогласити насљедником престола свога млађег сина Милутина. Подобни гласови били су проношени и у Цариграду. На основу оваквих надања, отпочну се договори. Док се свршио уговор и просидба, настане 1273 година. Приближи се време брака краљевог сина Милутина са царевом ћерком Анном.

Но ни Карло Анжу није седео скрштених руку. Најпре је водио своје ствари тако, како би избегао

(1) Занимљиво је, како грчки писци описују ове Татаре или Монголе. Они пишу, да су Татари имали овакве законе: „Не њежити своје тело; бити задовољан са оним што имаш; помагати један другоме; избегавати самовољство; вољети општину; не мислити су чиме ћеш живити; јести свако јело; имати више жена, које да се брину о кући,” — Кад су Грци предали Ногају невесту и много дарове, он прими сва пића и јела и све што је било од злата и сребра, али што се тиче руха и скалиптра, одгурне их рукама и запита: „Кад се мете ова скалиптра на главу, помаже ли да глава не боље? Ово камење у круни, може ли да очува главу од грома и муње? Предохрањавају ли ове свилене хаљине да се тело не умори?” И на одговор, да те ствари немају такве снаге, он их поцепа и побаци, па опет обуче свој кожух, којим се поносио. Опширно у *Rachim. lib. V. c. 4.*

сваки савез са владоцима — српским и бугарским; али кад се убедио, да он није у стању да освоји српску краљевину, куда је спадало Поморје са чувеним градовима, какви су Скадар, Дуљчин и др. он је морао променити своју политику, нарочито од оног времена, кад је дознао за наступајуће свезе пријатељства византијског императора с краљем Урошем. Карло Анжу могао се надати, да ће покварити брак и сродство Урошево с византијским императором, кад он постане пријатељ и савезник српске краљевине на место, што је до тога времена био непријатељ. Крвне свезе с краљем Урошем биле су оне чињенице, које су могле пре придобити Уроша за савез с Карлом, него ли с царем Мијаилом. Српска краљица Јелена као Францускиња, била је у сродству с француском краљевском династиом; Урошева снаха Катамена, била је, по својој мајци Јелени кћери Балдовиновој, унука потоњег императора цариградског Балдовина II. Појединости ових уговора несу познате, због оскудице извора, али за извесно знамо, да су у пролеће 1273 год. били у Карлову двору посланици бугарскога и српскога владоца. Они се вратили натраг у пратњи Карловога посланика Николе-де-Сент-Омера, господара Тиве. Кад су ови уговори били у најбољем изгледу, цар је Махаило опремио (по Пахимеру) своју кћер Ану, опкољену сјајном свитом, у Србију. Из Верије сватови пошљу краљу Урошу два посланика, да се припреми сјајан дочек за цареву кћер, која је одгајена „за раскошни царски живот.” Ово посланство, под предвођењем Хартофилакса, са рухом, пртљангом и слугама приспе у Србију, где „не само да не нађе никакве припреме за дочек царске кћери, сходно њезином достојанству, него доведе у изненађење

Уроша и његов двор са својом свитом, а нарочито га ушкопљеници тако зачудили, да је посланике упитао: «А ови на што су дошли?» Кад му Хартофилакс Век одговори, да је такав церемонијал наредио сâм цар, и да сви ови људи састављају невестину свиту, Урош у чуђењу ускликне: «Зар то? О не, ми не смо навикнути на такво живљење»,⁽¹⁾ и покаже руком на једну женску у простом оделу, која је прела, и рекне: «Ево, у каквом оделу иду наше снахе.» Размажен и изнежени византијанац, који није видео, ни схватио значај народњег живљења, црта српско народње живљење таквим бојама, као да је целъ човековог живота на земљи робовање исквареном и деморалисаном живовању. Он вели: «У опште у њином (српском) животу царовала је простота и бедност до таквога ступња, као да би се они хранили само краденом стоком.»

Из свега овога а нарочито из Урошевог чуђења, кад су долазили сватови с невестом, а за дочек није било ништа спремљено јасно се види, да је Урош већ био одустао од намере, да жени Милутина са царевом ћерком, па је то дао на знање посланицима. Они се нађу у забуни. Урош је тако све удесио у своме двору, да су Грци одмах опазили, да од свадбе нема ништа, што се јасно чита у даљем нахимеровом казивању, а то је казивање он чуо у Цариграду, пропричано у таквој форми, као да су Грци покварили свадбу. Казивање је пак тако занимљиво, да га ми овде наводимо: «Повратив се натраг, посланство изложи опширно све, шта су видели и чули,

⁽¹⁾ Истор. Сербов Раича 1794 год. Част II, стр. 403: «Излишества и гордости, Урош отъ Грековъ примати нехотѣлъ и дворъ свой ономъ заражати.»

и тиме не само да проузрокују у патриарху неспо-
којство, већ се сви Грци поплаше, да не постану
жртва лукавога намишљаја, јер несу могли веровати
људма, који не знају за стид и срамоту. Они ипак
пођу у напредак негледећи на то, што су неки ми-
слили, да би било боље са свим се вратити натраг.
По доласку у Охрид, посланство заустави туна ца-
реву кћер са њеном послугом и неким делом пратње
и, пославши веснике унапредак Урошу, *лагано* је
путовало. Кад су весници приспели у Полог (који
на тамошњем језику значи «божиј луг») и објавили,
о долажењу царске кћери, у правцу према Липенију,
отуда се појави посланик (по нашему — грчки по-
средник), по имену *Григорије*⁽¹⁾ и проприча, како
му на путу много зла учинила једна чета хајдучка⁽²⁾.
Патриарх је и пре слушао за подобне хајдучке чете
и бојао се, а сада је заиста био пренеражен страхом,
да не би искусио какву несносну неповољност, јер
кад и њине (српске) старешине, и притом главне
старешине, несу сигурне од разбојника: онда могу
ли бити безбедни иностранци? Сврх овога, наши по-
сланици чуше од Григорија *нешто несагласно са из-
гледима царујућих особа и одсудно рђаво*. Како је
посланство водило цареву кћер, да ступи у брак са
другим сином Урошевим *будућим насљедником*⁽³⁾
очине власти, јер је старији син био сломио ногу и
проводио дане као приватан човек: али је Григорије
некако *обилазио то питање и помрачавао услов* (уго-
вора); што се пак тиче опасности путовања, он је
говорио, да је и сам пострадао од хајдука. Чујући

(1) Српски: Ђура.

(2) Јасно је, да је Урош покварио свадбу.

(3) Милутином.

све то и памтећи како је царица озбиљно заповедила и молила, да се постарају о извршењу њезине препоруке, Хартофилакс и околина почеше одсудно склањати патриарха и остале, да одустану од даљег путовања и убеђиваху их, да се поврате натраг док још није наступила опасност. Њиним убеђењима придруже се и друге околности, које их приморају да подозревају: да, ако пођу даље, то неће моћи проћи без напасти, на име, околни становници често су у гомилама долазили, те гледали на њих и пазили, којим путем мисле путовати; а цел њим је била, да добро све промотре и ноћу да их опљачкају.⁽¹⁾ То се на брзо и деси: «ноћу се прикраду лупежи, одреше коње (грчке) и што брже умакну на њима. Рано изјутра, кад су путници дознали шта се догодило, тражили су коње, али их несу могли наћи; јер зар се може што год дознати о грабитељима од њиних саотачаственика? О парницењу судском и тражењу није било ни мислити, јер се иначе могло дочекати још нешто црње од људи, који имају људски облик а зверску нарав. У осталом, требало је опробати сва средства. Зато су тражили од тамошњих власти, да им даду туземске коње, који би се равњали у цени са најбољим украденим коњма, али доведени коњи несу били ни налик на украдене.» Јасно је, да је Урош одбио вођевину и то 1) одбијањем дарова и слугу, 2) преко посланика Буре јављајући Грцима, да има хајаука и да су њега опљачкали, 3) кад се Грци од стида несу хтели вратити, онда су им били покрадени коњи за јахање, а дати такви, на којима несу могли јездити. И «Тада је било решено вратити се

(1) Ово је најбољи доказ, да су границе српске биле негде између Охрида и Полога.

натраг.» После таквог мудрог и већма корисног, него ли шкољивог решења, посланици окрену леђа и врате се у Охрид, узму цареву кћер и дођу у Солун, а отаџен већ више немислећи ни о браку, ни о савезу, нити о мирним уговорима, поврате се цару.... Брзо за овим земљотрес поруши Драч (1273 г.).

Кад Михаило није успео да вођевином придобије на своју страну Србе и Блгаре, тада се обрати папи тражећи да уједини цркве т. ј. да потчини грчку цркву рим — папи. Ради тога папа Глигорије X сазове сабор у Лиону 1274 г. на коме се грчки посланици одрекоше «схизме.» Овом приликом, Михаило Палеолог, да би се у свему измирио с папом и прекинуо спор о црквеној територији, који се отпочео у IX веку, васпостави архијепископију јустинијанијску у оним границама, у каквим је она била 1019 год. по хрисовуљи Василија II, те да тако уништи српску пећску патриаршију т. ј. да је претопи у архијепископију јустинијанијску, а патриаршију блгарску да потчини цариградској грчкој патриаршији. Михаилови су посланици на сабору у Лиону говорили, да је српска црква основана без дозволе папине, а блгарска без дозволе византијског патриарха. Михаило је хтео овим начином да доведе Уроша у сукоб са Карлом I Анжу и с папом.¹⁾ Али грчки свет не прими унију. Србима није могла нанети штете михаилова

¹⁾ Ова Хрисовуља (непотпуна) напечатана је у Голубинског. В. «Ист. срп. нар.» I стр. 298—313. Ми знамо, да је први блгарски примас био Василије: за њим Герман и т. д. Потоме није верно мишење Дринова, да је охридски патриарх блгарски. Чланак Дринов у Период. Списан. VII. о лионском сабору. Брана 1873 г. За време императора солунскога Теодора, архијепископ охридски био је. Димитрије Хоматенски и т. д. Охрид потпада под Србију.

политика, него напротив 1274. г. Карло I Анжу приморан стањем ствари ступи открито у преговоре са Србијом, куда пошље посланике Јакова Де-Редио и попа Јована Де-Церарда, а из Србије к њему оде кнез Бура „посланик“ светлога краља српског, љубазног нашега друга, вели Карло. Цел свију ових договора био је савез између Уроша и Карла противу Михаила цара грчког. Како је долазио поп Јован, морали су бити вођени преговори и о црквеним стварима.⁽¹⁾ У Србији по смрти архијепископа Савве II (1266 г.) постане архијепископом Данило I. Овај архијепископ Данило дође у опреку с краљем због црквенога питања и буде насилно збачен, а на његово место, противно црквеним канонима, постављен студенички игуман Иоаникије. Овај поступак краљев проузрокује велику забуну у српској цркви, што потврђује иоаникијево бегство заједно с Урошем. Овим незадовољством користи се краљев син Драгутин. Отац није хтео цепати краљевину, нити извршити уговор, утврђени при женидби свога сина, због чега је син био у „тузи и печали, ~~ако не ним и њ-~~

(1) Ово одбијање православне прицезе и договор с папом проузрокује свађу српског архијепискупа Данила и Уроша, који противно канонима збаци Данила I. Ово збачење архијепископа проузрокује велики неред и забуну и по збачењу Данила I (1273 г.) **БЫСТЬ ВЪЗНАСНАННЕ КЕЛИЕ... И НЕ ОБЪЯТОШЕ НИКОГО НИКОГОЖЕ**“ т. ј. није хтео нико примити се архијепископства, него једва се прими архијепископства удворица Јанићије I (Жив. краљ. и арх. стр. 287), кога Урош I **ЗЛО ЛЮБИШЕ**. Противу оваквог безакоња били су сви, па за то кад Драгутин прогна оца 1277 год. с њиме заједно утекне и Јанићије **„ВЪ СТРАНОУ ЗЕМЛИ ПЛОТЪСКИЕ“** и тамо у прогнанству и безчашћу умре. Како је при ступању на престо Драгутина, био преминуо Данило I, **СЪБОРЪ** „српске земље“ избере за архијепископа, Јевстатија I.

КОТОРИЕ ЧЕСТИ ОТЪЛОУЕНІЕ КМОУ.“ Није, дакле, син тражио да наследи очин престо, него је тражио „**НЕКОТОРОЈУ ЧЕСТЬ**“, или боље рећи неке „**ЧЕСТИ ОТЪЛОУЕНІЕ КМОУ ОТЪ ОТЪУСТЕНН КГО ВЪ ОСОБНО ПРЪВКАНІЕ КМОУ.**“ Наравно, да је њега у томе потпомагао и на то подстрекавао његов таст, и укоризне многе примао „**ОТЪ ТЪСТА** свога краља Угарскога“, зато затражи од свога оца: „**ОТЪУЕ! ДАЖДЕ МН ДОСТОИНИЈУ ЧЕСТЬ ИМЪНИИ ТВОЈЕГО КЕЛНКО ВЪСХОШТЕНН.**“ Урош је добро поњао опасност, која је претила краљевини од парчања државе, па није хтео дати „**НЕКОТОРОЈУ ЧЕСТЬ ДРЪЖАВЪ СВОЈЕ** т. ј. уговорену краљевину *сремску*. И заиста, према ондашњим обичајима и појмовима, и према уговору, Урош је погазио своју реч и обећање. Унутра је већ било доста запаљивог материала због свеза са Карлом I и збачења архијепископа Данила I. Сада још отац одбије захтевање свога сина, јер је према извешћу Пахимера смишљао, да преда власт млађем сину Милутину. Све ово скупа узето доведе Драгутина у искушење. У таквом „**СЪМОУШТЕННИ ОУМА**“, „неблагодарни син Урошев Драгутин“, „**ВЪСТАВЪ СЪ НЕКОТОРЫМИ С КОНХЪ КМОУ КЪРЪНННХЪ**“, оде своме тасту угарскоме краљу, добије од њега велику војску”; а други хроничар вели, да је добио спомоћну војску од краља Леђанскога.⁽¹⁾ Архијепископ Данило II вели, добио спомоћну војску „**КЪЗЫКА ОУГРЪСКААГО И КОУМАНСКААГО**“ и пође противу свога родитеља и краља. Урош с војском изиђе на супрот сину. Обе се војске сукобе на гачкоме пољу, где после жестоке битке, победи Драгутин свога оца

⁽¹⁾ Пољскога.

Уроша, ⁽¹⁾ који побегне у Приморје (1277 г.). Заједно с њиме побегне и архијепископ Јоаникије I, као незаконити архијепискуп. Туна, у земљи пилотској, умре Урош ⁽²⁾ I. Тело је његово пренешено и сарањено у његовој задужбини у ман. Сопоћанима. Тамо умре и архијепископ Јанићије, а Драгутин отпочне да влада као «самодржавни краљ **вссен срьбъцъи и поморъсцъи и подоунавъсцъи и сремъцъи земли** краљ Стефан. ⁽³⁾

Ови унутрашњи преврати поколебају српски утицај у Бугарији. Тај утицај тек је доцније, даровити и енергички краљ Милутин умео да васпостави. Константин Тихов падне и сломије ногу, а његова су-

⁽¹⁾ Овда су чете Куманске опустошиле и спалиле архијепископију Жичу. Жив. краљ и арх. стр. 371. Зато је пренешена архијепископија у дом св. Апостола т. ј. у Пећ. Архијепископ Евстатије почео ју оправљати, али није успео, него је текоп ранку Жиче извршио Данило II за време владе Милутинове. *ib.* стр. 372. и стр. 136. **яанко кь мѣста томь оть нѣмьихъ вѣмьень опустѣвшоу и обореноу...**

⁽²⁾ Урош се пред смрт покаљуђерио и добио име Симон монах.

⁽³⁾ Да је Драгутин већ владао 1277 г. то се види из записа калуђера Теодора:.. **И кь дни стороднаго и кединаго гиа Стефана Уроша крали српскаго и архиеппа Ноланики кь лѣто 6785 = 1277.** Милутин је одмах назван био краљем, али не самодржцем, каковим је постао тек 1281. Како се види из овога натписа:.. **кь дни благовѣрнаго и бог. самодржаемаго крали кьсѣхъ српскихъ земля и поморскихъ, гръцъскимъ странами господствоујуша Стефана оУроша, сына свѣтааго крали оУроша и прѣвѣноука свѣтааго господина Симеона, кь 6. лѣтѣ съ богомь државнаго кладыуства его, оть уисла же сложенна ивра лѣтѣ 6785. у. д. над. Драгоман. Теодоров запис види у „Starine“ књ. IX стр. 124, а Драгоманов опет у „Starine“ књ. V. стр. 31. Милутин је рођен 1254 год. Постао краљем 27 године свога живота. Вид. Muralt, Chron. Byz. II. pag. 471.**

пруга Марија прогласи се сауправитељком малољетног сина Михаила, коме постане опасан супарник деспот Јаков Светослав. За Светослава је удао цар Михаил сестру ослепљеног Ласкариса, Јована. Царица Марија дозове Светослава у Трново, посини га (1277 год.) па га онда упропасти. Константин је био болестан. Татари су арили земљу, држава је страдала и пропала. Тада се јавља некакав сељак Иван (Ивајло Лахан), одушевљен, да спасе Блгарију. Он двапут надбије Татаре, надбије и погуби Константина (1277 год.), а његову супругу узме за жену. Цар Михаил Палеолог нађе претендента на блгарски престо, неког *Јована Асења III*, за ког је био удао своју кћер Ирину. Овога Јована Палеолог пошље у Блгарију с грчком војском. Царица Марија поплаши се. Да би очувала престо сину Михаилу, отвори градске капије Лахану и венча се с њиме (1278 г.). Сада на Трново нападну Татари и Грци. У том пукне глас, да је Лахан погинуо, а Трновци отворе свој град Грцима, издаду им Марију и њенога сина, а Јована Асења III признаду за цара. Овда је највеће значење имао у народу Георгије Тертер, за кога Асењ уда своју сестру и постави га деспотом, а његову прву жену блгарку и сина Светослава преда Грцима. Лахан се опет појави, и надбије Грке. Тада Јован Асењ III опљачка касу и утекне у Цариград, а Блгари прогласе својим царем Георгија Тертера I (1280—1292). С њиме се није могао борити Лахан, већ оде Ногају да тражи помоћи, где га овај, као грчки приврженик, убије. ⁽¹⁾

(¹) Гл. XX стр. 215. Име цара Ивана у сврљишком Јеванђељу споменуто је са свим случајно, и показује, да је Ивајло отишао у Блгарију из Србије. Вероватно је био Србин из Сврљига.

Стефан Драгутин, сремски краљ V,
Немања VI.

(1277—1281).

Кад се родио Драгутин, обрадовали се не само његови родитељи, него се радовале и све државе Српске⁽¹⁾ краљевине. Кад је дете доспело „**ЈУНОШЕКОГ**“ пораста, родитељи га дадоше „**ПЪТИ**“⁽²⁾ и „**ВЪ НАУЧЕНИИ СКАТЫНЪ КНИГЪ**.“ Драгутин је необично „хитро и разумно“ успевао у науци. Књиге су биле религиозног садржаја. Његови родитељи васпитали га у „**БЛАГОВЪРИИ И ЧИСТОТИ**“; научили „**БОГОЛЮБИЈУ И ДОБРОДЪТЕЉНОСТ**.“ Отац га ожени с Каталином,⁽³⁾ ћерком угарског насљедника престола, Стефана. Овом приликом Србији су повраћене оне наше земље, које су Угри отели по смрти Чеслава (962) под условом, да у њима влада Драгутин, називајући се „сремски краљ.“ Краљ Урош противно уговору придружи их краљевини. Кад је син затражио један део земаља, да над њима „особно“ управља не добије ништа. С тога оде своме тасту, добије од њега војске и прогна с престола

⁽¹⁾ „И въ купѣ веселни многа бнше въсѣмъ дръжавѣмъ отъѣзствни сего великаго крали Уроша. Арх. Дан. стр. 11.

⁽²⁾ И дан дањи у Старој Србији на питање: умеш ли књигу? Одговарају: „умеш да чејем т. ј. умеш да читам. Из овога се види, да су деца у глас певала азбуку и свете књиге.

⁽³⁾ Катарина.

свога оца, у првој половини 1277 године. Васпитан у родитељској нези и љубави, био је необично благе нарави и савестан и, као син и као човек и као владалац. Због пада с коња био је болешљив, како још 1273 године вели за њега Пахимер «да је старији син Урошев⁽¹⁾ (Драгутин) био 'сломио ногу и проводио живот као приватан човек.»

Дошав на престо прогњањем оца и пролићем крви, најпре протера незаконитога архијепископа и васпостави редовно стање у цркви, избавивши за архијепискупа зетскога владiku Јевстатија I. Зет Угарскога краља, а пашеног⁽²⁾ Карла I Анжу, он прекине сваку активну политичку радњу, осуди сам себе на нерадњу, изгуби савезнике, а отпочне терати неутралну политику. С тога и обрати сву своју пажњу на унутрашње веома жалосно економно стање. Такво несретно стање у земљи били су проузроковали странци. Доласком и настањеношћу ови страни експлоататори заведу у Србији зеленашлук, интересирање као најниже врсте каматници. Они су народ цедили и пљачкали у мирноме времену као зулумћари, пунили тавнице дужницима, продавали им имања и т. д. За то побожни Драгутин настане, да искорени «неправде и грдњиоу и лихонство.» У томе обзиру тако је далеко ишао, да његов савременик о њему каже: «Очевидац сам био, да за време његовога краљевања нестане у његовој краљевини свију наведених зала.»

По смрти свога оца, који је преминуо у земљи свога хумскога васала, супруга Урошева, а мати Дра-

(1) ...Жињаше... сь подружнѣмь своимь въ дворѣ родительскомь....

(2) Његова свастика Марија била је удата за Карла I Анжу.

гутинова сарани супруга у Сопоћанима, и с млађим сином Милутином дође краљу Драгутину, који је предуспретне речма: „Госпођо и мајко моја, ја нећу да се ти лишиш богаства и имања, која ми је Господ даровао, као што је хтео са мношћом да уради мој отац.” На то му мати одговори:

— „Господине (т. ј. краљу) и дете моје, све што се с нама догодило, није то дошло од снажне мишице твоје, него од Бога; па ако трпимо казну, опет преко сина; с нама је Бог... Све је на свету прелазно. Данас си овде, а сутра на другом месту. Данас владаш, а сутра си владан, данас судиш а сутра ти суде.” После дужег говора мати опрости сину увреде, измире се и „краљ” јој „*ОТАЉИ*“ део краљевине у „државу”, у границама рашке жупаније. Она се настани у *Брњачи*, у пределу старог Колашина. због чега се и називље: „*Краљица Брњача*.” Краљица Јелена „била је оштра у речма, блага на срцу, непорочна у животу, благоразумна у разговору, без икакве злобе и лицемерства; побожна и украшена свима добрим својствима. Сама красно васпитана, много се бринула о васпитању својих синова „и њена два сина — два краља”, најбољи су доказ, да се Јелена одликовала како васпитањем, тако и свима осталим врлинама. Свој двор у Брњачи преокрене у школу, за васпитавање и учење женске младежи. Сама је у своме двору *састављала и писала божанствене књиге*, поклањала их црквама и манастирима. Тако је исто установила у своме двору радионице, где су ковани и грађени црквени златни и сребрни судови, украшавани бисером и скупocenim камењем. Ту су ткане материје за црквенске одежде, кројене и раздаване, као и све остале црквене по-

требе. Удовице, сироте и у опште женске, изуче ове занате и радње и од овога времена српске жене отпочињу да се одликију знањем, образовањем и израђивањем најлепших везова и украса. Њени сувременници — Срби — веле, да је она увела у српски живот „**и инју добродетель**“ т. ј. она је заповедила, да се у њен двор прикупљају из читаве њене државе све „**дѣвице**“ (кћери) сиромашних родитеља. Издржавајући их у своме двору, она их васпитавала у добрим наравима и свакојаким ручним радовима женскоме spolu сходнима. Кад би дорасле за удају, она их удавала обдарив их са „**всакиимъ богатствомъ**“, а на њино место узимала друге девојке и с њима поступала као и са првима. А никада није мењала своје навике, већ је била свагда равна сама себи. Наравно, кад је она овако васпитавала и учила сиромашне девојке, онда су и имућни родитељи своје кћери тако исто васпитавали. У опште, васпитање Српкиња необично је много унапредила краљица Јелена.⁽¹⁾ Њена је кућа била расадник добрих нарави, науке и знања ручних женских радова.

Док се двор краљице Јелене славио као школа знања и ручних радова са најбољим васпитањем, двор се Драгутинов у Дежеву славио, као дворац правде, истине и страшило свију народних пијавица, насилника и зеленаша. Драгутин није чекао да му долазе тужбе, него је јездио по својој краљевини, изналазио лупеже и зеленаше и кажњивао их. У тим својим путовањима, јездећи по Пештеру, изнова позледи сломљену ногу и падне у кревет. Непријатељи насрну на краљевину

⁽¹⁾ О краљици Брњачи и данас прича прост свет у Старој Србији.

с истока и југа. Краљ, васпитан у смерном духу побожности, ту своју несрећу протумачи овако: „Заиста видим, рече, да је праведан Господ: ја сам се огрешио, јер сам злоставио свога родитеља и подигао на њега руку.” Властела и народ почеше говорити: „Храбри и славни наш краљу, шта ћемо сада ми да радимо, ако који од околних владалаца дочеје за твоје безнадежно стање, нас ће напасти и поробити, па ћемо се и тебе лишити и потиести под туђу руку.” И многа „**мльва**“ завлада у читавој краљевини. Краљу су „**много жалосне говоре говорили,**” што јасно казује, да се у земљи догодио покрет противу Драгутина, у корист млађег брата Милутина, јер су за мирне владе Драгутинове око 1281 г. Срби у савезу с Анжу, били напали на грчке земље. Анжујци бише надбијени код Београда, а Грци од Србије отеше све земље до Липљана, па је грчка војска нападала и на друге српске покрајине, а нико их није бранио, И **«БѢ БО КЪ ТЫ ДѢНИ ВѢДѢТИ ЗЕМЛЮ СРЪБСК҃Ю КЪ ТѢСНОТѢ ВЕЛИЦѢ ОБЪЕШУ И ЧМЛАЕНОУ.»** Зато се и рашири по земљи „**мльва**“ вели Данило (стр. 24). Пахимер опет каже, под годином 1280 (стр. 437) „да је цар Мијаило послао с војском Константина са многим опробаним војним старешинама противу Срба, који се удружили с бунтовником Котаницом и напали на грчке земље.” Овда су Грци и освојили од Србије земље до Липљана. То и проузрокује у Србији „**мльву**“, да ће српске земље доћи под „туђу руку” и почеше говорити краљу „жалосне” речи, т. ј. да ће од њега одустати. Бојећи се да не дође у оно стање, у ком је био за живота свога оца, он похита да брату преда краљевску власт, али да задржи онај део земље, који је тражио и од оца. На овакав

мирни корак одступања с престола нарочито су га „приволеле обилне сузе његове матере Јелене, која је омекшала срце свога сина.“⁽¹⁾ Продирање Грка у средину српске краљевине и захтевање српске властеле, да се одрекне престола. „**Н** **к** **т** (тај) **у** **а** **с** **п** **о** **с** **л**“ посланике своје млађем брату Милутину с поруком: „Што брже доћи к мени, јер велики и тајни договор имам с тобом.“ Милутин му дође из Брњаче у двор у Дежево. Кад угледа брата и краља болног на постељи, он се заплаче, а краљ му рече: „Мили брате, шта сам заслужио, онако ми се вратило. Зато више нећу да седим на престолу насилу отетом, да ме не би још веће казни снапле.“ После дужег разговора и договора, да он влада у „своје ждребију“ над *Мачвом*, *Сремом* и *Браничевом*“, уступи краљевски престо своје брату Милутину, а около стојећи рекоше: „Многа љета подај Господи благочастивому и христољубивому и самодржавному све српске и поморске земље Стефану краљу Милутину Урошу.“⁽²⁾ Ту у Дежеву Драгутин обдари брата Милутина многим даровима и царским златним свитама, па му поклони свога убојнога коња и своје убојно оружје говорећи: „Препаши силни оружије ово по бедру своје, успевај и владај у своје оташтву.“ Драгутин из Дежева оде у Мачву с подружијем Катаринином и с неколицином властела својих, а млађани краљ Милутин оде у Пауне и заповеди, да се прикупи сва војска српске земље, па удари на разоритеље српске

(1) Раичъ. Год. 1794. ч. II стр. 16. навод из Фретоша.

(2) Ми ћемо видети, како Нахимер наводи, да је Драгутин уступио престо брату с уговором, да по смрти Милутина наследи престо прворођени и законити наследици Драгутинов сина, кога називљу наши писци „краљ Владислав.“

земље Грке 1281 године. Нека Милутина нек ратује, а ми ћемо најпре да опишемо «краља сремског» Драгутина и краљицу Јелену Брњачу.

Стефан краљ сремски (1281—1316). Из Дежева Драгутин оде у Мачву. Његову краљевину састављале су ове земље: *Срем*, део *Славоније*, данашња босанска ⁽¹⁾ *Посавина*, данашња краљевина Србија до р. Моравице и сва земља *браничевска* и *кучајнска* са државом *видинском*. Између осталих његових васала у браничевској земљи, били су: *Дрман* и *Куделин*. Они су владали земљом између р. Мораве и Тимока, а у Видину је опет владао Страцимировић Шишман. Драгутинова престолница беше *Дабрац*, ⁽²⁾ «*къ земли рекомъ и Сремъ*» ⁽³⁾ или *Београд* на утоку Саве у Дунаво.

Ова изненадна промена на српском престолу, имала је на Драгутина и онако болесног, тако велики утицај, да је, дошав у Дебрац, одбацио своју краљевску одежду, свите и златан појас, опасао се «*тръстниномъ*» по «*власеници*» говорећи: «у младости мојој носио сам жељезно оружје и ратовао противу оних, који ме нападали, а сада пашем ово оружје противу врага под заставом бесмртнога цара.» За овим у своме двору ископа гроб. да га подсећа на смрт, а на место меке постеље, отпочне да спава

⁽¹⁾ Жит. краљ. и арх. стр. 41: *многы страны земли оугрскихъ пристъ, и такожде и отъ босънскихъ земли и т. д.*

⁽²⁾ Раић ч. II, стр. 421 мисли да је Дабрац или село Добринци у Срему или је вели био Дабрац негде између Карловаца и Сланкамена на обали р. Дунава, где се и до данас налазе развалине града Дабраца славне Драгутинове престолнице.

⁽³⁾ Нема сумње о местоположају Дабраца после извешта Даниловог (Дан. стр. 44). Данило казује, како је ишао у Дебрац по заповести краља Милутина. Ту се јасно види, да је Дабрац био на обали р. Дунава, у Срему.

«на оштром и трновном камењу.» Двор је његов вазда био препун ништих и убогих; он је слао дарове на све стране светим храмовима, у Јерусалим, на Синај, па је слао многе књиге и дарове у руску земљу светим црквама и манастирима. У руској земљи имао је свога пријатеља, ког је много волео, на име, кнеза Василија, са којим је стајао у преписци и пријатељству. Старински хроничар вели: **„многихъ ни-
тѣ, вѣсакоу же правдоу и истинноу испълнѣ, къ симъ
же постомъ и молитвою свое тѣло оудроуѣе, елико из-
рещи нѣсть мощно“**:⁽¹⁾ сазидао је цркву **„свѣтлго Гие-
оргіа оу Расоу.“**⁽²⁾

Због побожне своје радње није могао да управља земљом, јер му почеше одрицати послушност његови васали. Он је имао два сина: **„Урошицу, Владислава и кћер Јелисавету“**⁽³⁾ и **нимъ женоу и уѣда и дрѣжавоу земље многѣ.**“ Требало се дакле старати како о својим војницима, тако и о **„домовѣнѣмъ строенимъ“** и о томе **„како бранити (и заштитити) землю отѣу-
стѣмъ своимъ отъ нахожденѣмъ и насилѣмъ иноплемени-
нѣмъ изѣмъ.“**⁽⁴⁾ Међу тим Драгутин је био смислио да пође трагом св. Савве I; да обиђе сва света места, што кад су чули **„кѣлици силѣни въ отѣуствѣни его“**, искупе се у његовом двору у Дебразу и рекоше му ово:

⁽¹⁾ Рамат. Шаф. Изд. Пречек 1876. стр. 52

Ив. стр. 70: **„Драгутин мало дрѣжавѣ (краљевство), сѣтрѣ бо ногоу подѣ Слѣтемъ планиномъ, зѣмѣ вѣста на ѣтѣа своего и бра-
тоу дѣстѣ Милутишу царство.“**

⁽²⁾ Рам. Шаф. стр. 52.

⁽³⁾ Рам. Шаф. стр. 62, а на стр. 52 вели се: **„роди же и сына два: Владислава краља и оУрошица.“**

⁽⁴⁾ Дал. стр. 38.

«Како ми видимо, ти краљу, хоћеш да путујеш; али коме нас остављаш? Ко ће бранити нас и сву нашу земљу од нападања иноплеменика? Ти не ћеш дати славу твоју иноме, ни народу туђем!» Таквима и још многим другим «жалосним» речма они га задрже од путовања, јер је земљи претила велика опасност од иноплемених нападача. Године 1285 нагину Татари под предвођењем Ногаја на Угарску и Блгарију. Тај се напад додарне и драгутинове «Сремске» краљевине. «Два» драгутинова „вельможа“ т. ј. васала, који су владали браничевском «земљом», а престолница им била у Ждрелу, устану и објаве се независнима. Они су били пореклом Кумани. Угледајући се на Татаре, који су освојали Блгарију, они се реше да освоје драгутинову «Сремску» краљевину. Драгутин прикупи војску да их предупреди и нападне на њину државицу; али због кршева и неприступности њине престолнице, није их могао победити, већ се без успеха поврати натраг. Тада Дрман и Куделин прикупе за новце врло велику војску од Татара и Кумана и ударе на Драгутина. Наравно да су освојили све драгутинове земље на десној обали Мораве, па пређу на леву обалу и освоје «многе пределе његове државе» рушећи и палећи, све су даље продирали. Види се, да је драгутинова војска била надбијена, кад се он нађе у такој «беди и не нмь и много уесо сътворити», оде своме брату краљу Милутину. Браћа се састану „въ државѣ жоупи расни-скимъ“ (1) на р. Моравици, у месту «Мачковцу.» После разговора Милутин иступи војску, удружи је с војском драгутиновом „единоу волю и любовь“ братњу

(¹) Ово је предео р. Расине код Крушевца, а место Крушевца онда је била варош *Мачковац*. Крушевац је био замак.

„НМОУШТА Ъ ТЪЛЕСИ“, нападну на „ДРЪЖАКОУ ВЪЗДЕНГЪ-ШИННЪ ВЪНОУТРИШНЕ РАТИ И КРАМОЛМ.“ Надбију их и прогнају из земље. Драгутин заузме земљу и, пошто се братски провеселе у замку Ждрелу, сваки оде на своју страну (1286 год.) За овим Драгутин заузме „многе земље угарске и босанске“, ⁽¹⁾ и почне градити цркве. Главну је пажњу обратио на утврђење православија и побољшање унутрашњег стања; дође у тешње везе са угарским краљем и Анжујцима.

Краљ Драгутин имао два сина. Год. 1292 Карло II Анжујски (чија је супруга Марија била рођена сестра Каталинина) подари драгутиновом сину Владиславу, у име свога сина Карла, (претендента на угарски престо) *банство Славонију*, ⁽²⁾ да би га придобио на страну свога сина. Ово и значе речи Данилове, да је Драгутин имао „многе земље угарске.“ За овим 1293 г. посредовањем Арпадовића Андрије III и Карла Мартела, Драгутин ожени Владислава с Констанциом Морозини. ⁽³⁾ За склапање уговора о женидби сина, Драгутин, Каталина и Владислав пошљу у Венецију *Vescovo Bascinense* (владику босанског) е *vassallo e servidore Re Stefano* и Вида Бобаљевића. Њима је био придодат *Abracito — Abrasico — prete del*

⁽¹⁾ Дан. стр. 41.

⁽²⁾ Arch. VII, стр. 20, год. 1292, *Aurysca* 19: „*Ladislavo primogenito Stephani regis Serviae ob servitia sibi praestita in perpetuum ducatum Slavoniae.*“

⁽³⁾ Murat. rer. italic. t. XXII ... Strumento di matrimonio celebrato fra Madonna Constanza figliuola di don Michele Morosini di don Albertino, e il Signore Uladislao figliuolo del re Stefano di Servia, ad istanza dell detto don Albertino. avunculo del signore Andreas re d' Ungheria, al quale dipoi il detto signore Uladislavo succedete nel detto regno.. Портрет ове женске има у нашем музеју. На слици се види ондашње женско одело, а на глави топељук.

detto Signore Re Stefano. Уговор је потписан у великој палати Албертина Морозинија (деда девојачки) у присуству сведока, 24 Августа 1293 год. И тако, Констанција српска краљица била је кћер Михаила Морозина, а унука Албертина Морозина, брата матере угарског краља Андрије⁽¹⁾ III (1290—1301).⁽²⁾ Другога свога сина Урошицу,⁽³⁾ Драгутин је оженио с ћерком Апора војводе ердељског, али од Урошице порода није остало.⁽⁴⁾

(¹) Arch. I, стр. 48. У нашем музеју на слици Констанције пише: *Constantia Mavrocena Serviae regina, Vladislai regis uxor. an. 1293.*

(²) Његов предходник био је Владислав IV (1272—1290). *Stargine* књ. XIII стр. 168.

(³) Рат. Шаф. Ир. 1873. стр. 52: **»Тѣ оУрошницѣ сѣтло кѣ благоустьмѣ конуиноу прѣмѣ грокоу прѣдѣстѣ се, положен вѣстѣ кѣ митрополѣи адмиснон, и вѣлогодѣтио сѣтѣго доухѣ мѣро извѣнѣмѣтѣ, мѣоже мѣстѣ вѣдомо вѣстѣтѣ.«**

(⁴) Диканж је најпре изрекао. *«Ueri admodum simile est, filium istum Stephani Vladislavum esse»*, па је од њега Феслер већ за позитивно узео, да је Владислав узео за жену кћер Апора војводе ердељског. Туроц (II гл. 29) и Бонфиније (Дек. II, књ. IX, стр. 248), на које се Феслер ослања, са свим нешто друго веле. на име, да је папски посланик 1308 г. војводу Владислава анатемисао *„quia filiam suam tradiderat filio Stephani, regis Serviae, а Бонфиније вѣли, regis Macedoniae, schismatico in uxorem tradiderat.* У *Chronicon Budense* (стр. 232. not. 4) има и папско писмо од 29 Дек. 1309 г. Но не наводе они име сина **»краља српског Стевана»**, а Бонфинијев израз: **»краљ Маѣдоније»** мисли на Милутина, јер су оба брата у очима католика били шизматички, па зато и мислимо, да је Бонфиније управо побркао њихове називе, а потоме ће бити ово Урошина, јер се за њега каже: **Прѣвѣмѣ кѣ унѣстоу тѣмѣнѣи и нехотѣио прѣсокоуѣнитѣи се оѣрѣуѣниѣю своѣю.** Немамо доказа, да ли вреди оно што Бранковић наводи, као да се Милутинов син Константин оженио с ћерком војводе ердељског Гласн. XXI стр. 242.

Драгутин је дошао у сродство са свима околним владоцима, а по уговору с Милутином, његов је син био законити наследник свога стрица краља Милутина; али кад се Милутин ожени са Симонидом, и дође у тешњу везу с Византијом, то поплаши Драгутина, да не буду оштећена права његовога сина на престо. Зато ствар дође до свађе и неспоразума између браће,⁽¹⁾ не да завлада опет Драгутин, како мисли Бранковић и по њему Раић,⁽²⁾ него да престо српске краљевине, после Милутина, наследи Драгутинов син „краљ Владислав.“⁽³⁾ Милутин, да би стишао свога брата, позове игумана хиландарског Данила са оваквим писмом: „Господи мон и отъе! молимъ ти се о имени божии, скоро поутъшавъ се принди къ намъ съ съборомъ уръницъ скетые Горн.“⁽⁴⁾ Данило нађе краља Милутина под градом Скопљем

(1) Ма какво глатко да ту ствар описује арх. Данило, ипак је то била врло велика опасност за српске земље. Кад је ово било? У драгутиновом опису живота на стр. 33 и 44 вели се, да је Милутин позвао „игумана“ хиланд. Данила и овај га нашао **подъ грады славыи Скоплье.**“ У истој књизи, у опису Данилова живота (стр. 343) вели се, да је Данило ишао у Србију кроз „плъны“ иноплеменних нечастиваца и **принде къ благоуастиному краљу Милутину соуштоу имоу къ славити граду Скопни.** (стр. 344) Катагенци су напали на Св. Гору 1304. Ове је године и била завада између браће.

(2) Раић.. ч. II стр. 422. Изд. 1794 г.

(3) То се види из летописног израза: „Владиславъ же прогнанъ бысть Дуганскими князми на оугарскою землю и тамо коньць житиа пресесть. Star. XIII. стр. 168. У Рам. Шаф. стр. 52: Драгутин роди двѣ сына: Владислава краля и Урошицу... Владиславъ же (краля) изгнанъ бысть Дуганскими князми на оугрѣ, и тамо коньць прѣсмьсть.“

(4) Данило стр. 44.

на р. Вардару, где краљ „**мно҃го вѣштаниѣ сѣтвори съ нимѣ**“, и посла га брату Драгутину „**о прѣдѣлѣ-жештинѣхъ работѣхъ (дѣлѣхъ)**.“ Данило оде у Дабрац са свима избраним урѣшцима. **Св. Горе**, и „**тоу сѣдоше особѣно**, где Данило „**възвѣсти ѿмоу тајни глаголы брата ѿго**.“ И тако „**всѣ съкрѣпѣхъ**“ како је било Драгутину „**въ волю и хотѣниѣ**.“ Усљед овога у дабрацком двору беше велико весеље и посланици бише обдарени са много злата и свита. Данила је обдарила краљица Каталина и њезина деца и све властеле, а краљ Драгутин од своје трпезе узме „**панагиницу**“ златну, окићену бисером и камењем и предаде је Данилу с речма: „Ово ти дајем за љубавно **възданиѣ къ памѣть мою**.“ Напоследку поклони му и добре коње, да га носе у Св. Гору. У повратку Данило нађе краља Милутина на Овчем Пољу и преда му писма од брата и „**пакы ѿанко нмѣ изрѣчѣнѣ изрѣшѣта ѿмоу**.“ Данило је вешто прикрио суштину самих преговора зато, што је и сам доцније био противу Владислава краља, који је био под утицајем Угарске, са чега је властела, противно уговору, огласила Де-чанског краљем, а Владислава прогнала.

Од овога времена до смрти, браћа су живела у љубави, на што их нарочито упућивала мати им краљица Јелена, јер два њена „сина бјаху крепки, силни и самодржавни краљеви у својој отачбини — у српској земљи, не бојећи се иноплемених народа, које често побеждаваху. Чешће им мати писала: „Љубављу срдачном љубите друг друга и једну вољу имајте у два тела.“ Онај, који се одвоји од брата наличи на тицу, која одлети из свога гњезда, па је у туђини лакше ловац улови. Брату је брат — град и тврд и висок; боља су два, него ли један — је-

динцу је тешко на сваком месту. Љубите друг друга да и ја гледајући ваше братско живљење, проводим мој живот у срдачном весељу и радости.“ И гледајући у љубави своја два сина, два српска краља, њој падне на ум блага мисао и рече: „Ево гледам мојим очима божије храмове, које подигоше побожни мужеви у славу божију, а себи за вечити спомен, треба и ја да подигнем храм Богоматери.“ И поче зидати цркву Благовештења, у месту Градцу. Прикупи „све људе (из њезине) државе у Градцу“, нађе веште мајсторе, потроши безбројно благо „да нико не буде увређен насиљем или когод штогод да неузнегодује“ само „за живота“ да види озидану цркву. По свршетку храма, она га украси, даде му многа села, потврди устав, установи опште-житије, испуни дом божиј књигама и сосудима златним и сребрним, позлаћеним и окићеним бисером, иконама и светим „моштима“, и снабде га свима осталим потребама. Та је црква озидана у подини планине, на једноме зараванку, а испод ње хучи градачка река, а горе се дижу врхови брдски у небеса. Унаоколо цркве озида град, а изнад градске калије подигне храм св. Убруса. Од храма до реке сагради „цери-џу“, и размести по њему изрезане од камена наслоњаче, које и дан дањи стоје као сведоци некадашње зидарске вештине и добротинства краљице Брњаче. С ниже Скадра, на обали р. Бојане, она је обновила храм св. Срђа и Вахка. Под старост се покалуђерила у Скадру, у храму св. Николе, рукама старца Јова. Из Скадра, где се поболела, похита у свој двор у Брњачу, и кад спази да ће умрети, разашље веснике по свој „држави своје земље“, да се опрости с народом. Кад се искупио збор њене државе, замоли

рашког епископа Павла, да прочита шта је у реду; за овим се причести. Она се дуго Богу молила, у којој молитви чуле се и ове материнске речи: „Молим ти се Господи, призри милосрдним очима, на рабе твоје а синове моје, и брани их руком твојом....” Около стојећима рече: „мир вама очеви и браћо! мир вама духовници и свештеници, мир и вама моји мили синови!” Причести се и издана 8 Фебр. 1314 год.

Зима је била и љута и ветровита. Мртво тело краљичино понесу у њену задужбину Градац. Дође и краљ Милутин. Архијепископ Савва III сврши опело, а син је својим рукама спусти у гроб, у цркви, с десне стране, а о леве стране сарањена је Урошева кћер, бивша краљица блгарска. За њом су сви плакали и жалили је. Ту су били и властелини драгутинови, а Драгутин доцније лети посети материн гроб, и отален оде у гости своме брату у Пауне.

Драгутин је већ био и стар и слаб, па се у брзо покалуђери и добије име Теоктист. Пред смрт посаветује своју супругу, свога сина „краља” Владислава и властелине, да бране своју отачбину, пошље писмо брату Милутину и умре у петак, у три сата, по подне, 22 Марта, 1317 г. Његово тело пренесу из сремске земље и саране у његовој задужбини, у храму св. Ђурђа, у Раси.⁽¹⁾

(1) Кад су његово мртво тело купали, нашли су на њему кошуљу од кострети и појас од вршца упијен у тело. 23 Лета живно је са својим подружјем као са сестром.

За њим су кукали и нарицали овако:

Зашто нас остављаш
куку нама,
Добри краљу, учитељу
тешко нама.

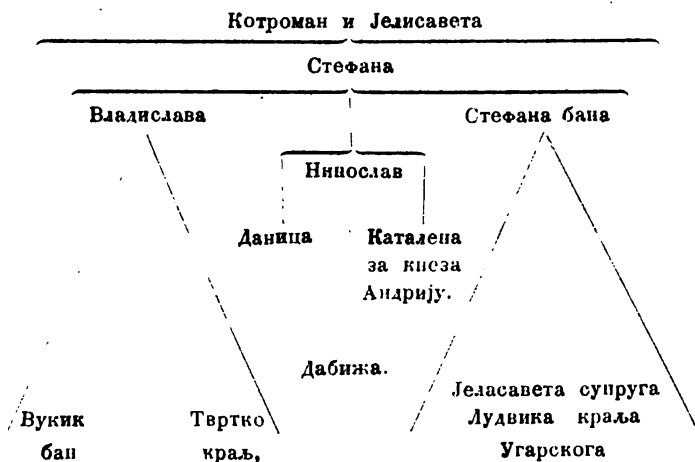
Ко ће тебе заменити —
тепко нама
Ко ли земљу ка ти бранит —
добри краљу.
Твог имена сви с' плашили
добри краљу,
Велика су твоја дела
мили краљу итд.

Вид. у Данила стр. 50.

М. Пуцић: Срп. Споменици. II. 4. Окт. 24 год. 1323. У писму своме сроднику Мавроцену, краљ Владислав спомиње своју децу: „ala vita de miei filioli.... О Владиславу у Мавроогб. pag. 253 и 254 —

О кћери краља Драгутина Јелисавети, в. Шафарик: Рамат. изд. Иречка, 1873 стр. 70: „Јелисавета роди три сина: Стезама бана босанскога, Инослава (Нинослава) и Владислава.“ Овај опет син Јелисаветин Владислав имао је два сина: **Твртку бана и Вљкика.**

За Јелисаветиног мужа, вели Мавроорбиније (стр. 250): Котроман Њемчин постао је бан босански. Узео за супругу кћер драгутинову Јелисавету и имао с њоме:

Најстарији син Стефан оде с матером у Дубровник. Према овоме, краљ босански Твртко, био је унук кћери Драгутинове Јелисавете, а праунук краља Драгутина. У Mon. Ser. M. стр. 186 и 201 каже Твртко краљ: „Ндохъ въ сръбскую землю желеи и хоте укра-

ишти. престољь родитељь монахъ, и тамо шѣдшѣ ми вѣнчаѣхъ быхъ на кралѣвство монахъ прѣродителѣ." Подградски у будимској хроници тврди, да је супруга угарскога краља .Лудвика, *Јелисавета*, била кћер босанскога бана Стефана, на додаје: „Ladislaus Szöreny in Vindiciis“ р. 9—11: „Ex Nemanja gente satam esse Scribit.“

У Луција стоји оваква генеалогѣја:

Стефан бан босански

Стефан бан	Владислав	Нинослав
Јелисавета (супруга кр. .Лудвика)		Твртко rex Bosnae
		Wuchich banus

Стеван Милутин, Урош II бањски, краљ VI, Немања VII.

(од 1281—1322 год.)

„Васеда боле за отуљство
си шкоже св. Димитриј.“

из „Житија.“

Кад је Милутину било 26 година постане краљем српским. Њега је (1255 г.) «родила премудрост», вели његов савременик, задојила благодат, а одрастао «свети дух.» Као материн мезимац и љубимац добио је најбоље васпитање и изображење. Он је „збрлао“ српске расточене „државе“ и обновио «погибше цркве и манастире.» Стасом, порастом, телесном лепотом и разумом задобијао је љубав свију околних владалаца, јер је «образном красотом» надмашавао све синове човечије. «Гледајући овога младића — краља, у часном његовом образу, у његовом јунаштву, доблести и у убојним редовима» није се нико могао уздржати, а да не ускликне: «Бољи си славни краљу од свију краљева на земљи.» Био је налик, — вели писац његовог живота — «на цара Александра Македонског.» Његово јунаштво и победе ушле су у приповест, а био је мудар, дружеван, љубак и приступачан. У њему се хармонично била спојила лепота телесна и мудрост душевна. У боју — најхрабрији; на збору — најмудрији; у цр-

кви — најпобожнији. Ето такав је младић — краљ приковао и задобио сва српска срца и племства, и свештенства и народа и странаца, па је остао у спомену и као мудар законодавац, „Многе је напасти поднео у младости својој, од многих иноплемених владалаца и других људи, али је он све њи савладао, земљу обезбедио, и раширио (у царевини) до Атона, у Посављу, у Приморју, Албанији и Грчкој.

I.

Предузети рат противу Византије, за владе драгутинове, у савезу са блгарским владоцем Георгијем Тертером (од краја 1282—1292) и Карлом Анжујским I, у почетку 1281 год. завршио се не само без икаквог успеха, већ још на велику штету српске краљевине: напад карлов на Београд (Арнаут) буде одбијен; Котаница се преда византијском војсковођи Константину, земља се српска смањи и западне у велику тескобу, јер су Византинци били продрли до Липљана.⁽¹⁾ Тада и приступи: властела, свештенство и краљица Јелена болесноме краљу Драгутину са захтевањем, да уступи круну краљевску Милутину; јер ћемо — рекоше му — „**съ поуждено** запасти у руке туђина.” Драгутин „отачаствољубац” уступи краљевство, и после „службе” и „многољетства”: краљу „Стевану Урошу II”, нови краљ се спреми, скупи војску и продре, с њом у области царства **грѣѣскаго кѣ прѣдѣлы окрѣстѣныи** ⁽²⁾ (1281 год.). Милутинов таст Јован Анђел ⁽³⁾ севастократор Епира

⁽¹⁾ Данило стр. 107.

⁽²⁾ Ib. стр. 108.

⁽³⁾ Nic. Gr. t. I. стр. 139: „Карл I читавог свога живота не престано је кројио начине и завојевачке планове противу византиј-

и Тесалије удари на грчко царство с југа. Милутин упадне с војском преко огранака Шаре планине на Калиси и освоји земљу расонску. У површју Вардара поврати Србији најпре *Горњи* а после и *Доњи* Полог са градом Љешком и Градцем. За овим заузме Скопље, од кога крене у лево и освоји *Овче Поље*, земљу *Злетовску* и *Пијанац* ⁽¹⁾ у сливу р. Струме. Милутина су свуда са весељем и одушевљењем предусретали „*сви грађани и бољари.*” Умилив сва та места „*свакоуни их и приложи кь дрѣжакъ отъуствии својего.*” а „*прогна вѣсе метеже твореште и крамолы*”, што значи, да су те земље од српске краљевине отргли метежници и крамолници и да су одцепљене за време болести драгутинове.

Краљ се поврати с победним венцима у *Пауне*, предусретнут с највећом радошћу и општим весељем. И заиста се српски народ и ослобођена браћа имали чему радовати, јер овај рат не само да је био успешан, него и поспешан за читаву доцнију радњу милутинову. Сицилијска вечерња (1282 г. 30 Марта) уништи све планове Карла I о васпостављењу латин-

ске царевине... стр. 140 : „Цар Михаило опет употребио је противу Карла и оружје и новце и сва друга средства, каква је вешто могао смислити.” — „Противу цара устане управитељ Тесалије Јован (Анђел) севастократор, а онамо се опет подигли Срби.” У Дуке: *Трибали, Мизи и Илири*, све су то Срби. стр. 356... *Triballi Misii et Pirii, i quali comuni lingua sechiamano Servii.*

(1) 1282 г. под именом *Пијанац*, звала се просторија земље између планина: Самоковских, Кумановских и Милешевских, до планине Витоше и Рила. Главно је место тога племена Царево село. Ту су нахије: Кратовска, Кочанска, Егри-Паланачка и нешто Думајске. И данас постоји „каза” и округ Пијанацки.

Види: Материјали для изучения Болгарии. Наштам. по заповести Главнокоман. Букурешт 1877 год. Част III, део V стр. 53—59.

ске империје на Истоку, а тим се Милутин избави од такмаца на византијске земље. Његов му таст Јован Анђел није био опасан савезник; од Угра није се имао чега бојати, јер га заштићавала краљевина брата Драгутина, а са Византинцима био је у стању ратовати. Границе српске краљевине бише размакнуте до земље влахиотске, т. ј. до деспотства Епирског; до Петрича у Бојемији и до Софије, гди је краљ Милутин подигао цркву Софију. Наравно, да «обновитељ» Византијске империје цар Мијајило није могао мирно гледати на успехе својих непријатеља као што се правично вели у цароставнику⁽¹⁾: Они зломисленици, и лукави власници византијске државе, протерани из тих области краљем Милутином, одоше у Цариград императору Михаилу Палеологу, и пошто јавише о свему шта се догодило, рекоше му: «Државни царе! Ако се што пре не осветиш српскоме краљу, и не прогнаш га од граница твога царства, он ће дрзнути да продре и до твоје престолице.» Цар се испуни јарости, прикупи што више могаше војске и «ине многе иноплемене народе — Татаре,⁽²⁾ Турке и Фруге.» И заиста, пошто је Михаил Палеолог преко Ивана Проциде, помоћу Петра Арагонског, припремио *сицилјску вечерњу* и све зле последице исте вечерње по Карла⁽³⁾ I, он онда, — вели Пахимер, — дозове у помоћ Татаре, противу савезника Милутиновог деспота Јована Анђела и противу Срба, и тај, по речима Данила, — «*хуљноу мисленици цар*», који је одбацио веру православну и при-

(1) Дан. стр. 109.

(2) ...Дозвао 4000 Татара. Nic. Greg. I, стр. 143.

(3) Истор. правк о Сл. въ Ал. Макушева стр. 31.

мио латинску јерес (унију у Лиону) дође, после три дана путовања, близу Лизимахије, у место, између Пахомије и Илагите, па ту изненадно умре 11 Децембра ⁽¹⁾ 1282 године. Његов син Андроник заповеди, те га као јеретика затрпају у земљу ⁽²⁾. Тада је требало, по уговору, исплатити Татарима, но Андроник није имао новаца, па им предложи, да се сами наплате пљачкањем Србије. Он их стави под команду коноставла Михаила Главе, и заповеди им, да се крену што могу брже противу Срба³, који ⁽³⁾ су такође били вазда најжешћи непријатељи Ромејаца, па су само то и радили, да су разоравали ромејску царевину. А ово је Андроник урадио с тога, да би се истрошили и ослабили како Скити (Татари), тако и Срби, и како би Скити напљачкавши се отишли с пљеном својим кућама преко Дунава. «Како је хтео тако је и било.» Ови Татари под командом коноставла Главе ударе на Србију и продру до Липљана и до Призрена. Пљачкајући тако угледају с оне стране реке Дрима (Белога, код данашњег Рогова) множину народа, па на коњима нагрну да преплове реку. Дрим је био у јесење доба много придошао, па се једни подаве у води, друге Срби помлате при изласку на обалу, а трећи се поплаше и утекну откуд су и дошли. Овом приликом Срби ухвате војсковођу **Урмо-**

(1) Pachimer стр. 491 вели о цару Михаилу: «Цар је мислио да неће нигда умрети, па за то и није ни у шта држао заклетву, а на људе, које је казнио и убијао, гледао је, не као на људе, него као на комарце» итд.

(2) Glossar. m. Graec. in emblosar eet in Ad. Јеретике су остављали без погребља. У земљу су их затрпавали само за то, да њихове лешине не куже ваздух.

(3) Greg. p. 151.

ГЛАВА, т. ј. коноставла *Главу*; па му главу «украшену бисером» одсеку, надену на копље и донесу краљу. Милутин није могао оставити без казни овакву увреду, па не само да прикупи сву војску «своје државе», него на његову молбу, дође му у помоћ с војском и брат Драгутин. Милутин је имао «изговор» (*извѣтъ*) за ратовање „**ДА ВЪЗДА МЪСТЬ**“ (т. ј. да се освети) непријатељима, што су пљачкали краљевину, и одмах у пролеће 1283 г. нагрне на византијску царевину. Дуго је времена ратовао и у царевини пробавио, па је тамо и Божић провео са својим братом краљем Драгутином у месту «Насуду» и допр'о с војском до Св. Горе. Овда је «повојевао» «земљу Струмску и сереску», **Кръстополъ**,⁽¹⁾ и многе друге околне земље. Пошто је заузео све њино имање и богатство, врати се у своју отаџбину (1284).

Сада је тек краљ⁽²⁾ Милутин био силан; ромејским земљама није давао данути на миру; њине градове и села или је освајао или разоравао.” Данило вели: «Испратио је свога брата Драгутина у сремску земљу, мало отпочинуо и одморио се са својим војницима, па опет крене на државу грчкога царства (1285).

Како се расчула његова слава и име, а ове године преминуо најопаснији непријатељ ромејске царевине Карло I Анжујски (1285), Милутину се стицали војници са свију страна. Са таквом војском, и крене се он уз слив Црнога Дрима, и освоји земљу „**ДѢБРЬСКОУ**“ са свима градовима и областима; земљу „**КЪТАВЬСКУ**“ са градовима и областима;⁽³⁾ земљу „**ПОРЕУЬСКУ**“ са градовима и областима и све те земље

(1) Сада *Клевала*.

(2) Greg. lib. c. 9.

(3) Није Полог површје Вардара, као што говори Пречек.

ослободи испод грчке власти и придружи општој матери Србији. За овим крене војску и «на државу земље влахиотске» (Тесалија), коју «повојева» и «опустоши.» Дошавши у сукоб са својим тастом, а предвиђајући велику борбу у Подунављу, Милутин пошаље своју прву закониту супругу Јелену њеном оцу, а ожени се Јелисаветом сестром Каталенином и тиме придобије Угарску за своје смерове у Подунављу. (1287 год.).

Успеси српског оружја не би одвели краља одмах натраг у Србију, да није добио позив од свога брата Драгутина, да му «помогне» савладати Армана и Куделина. За то се поврати, и обојица ударе с војском на бунтовне братљеве феудале, надбију их и прогнају (1286 г.).

Рат противу Армана и Куделина навуче Милутину на врат рат трећег владоца, (порекла куманскога), видинскога господара Шишмана и непријатељство татарско. Ствар је била у овоме: Хан татарски Ноггај нагрне с војском на Угарску и на Блгарију 1285 год., кад је Милутин био у држави влахиотској (Тесалији). У дослуху с том татарском навалом дигну се Арман и Куделин противу краља Драгутина. Њих и победе браћа — краљеви. Цар блгарски Тертер није био у стању да сузбије Татаре. Шишман с Татарима заузме много земље блгарске. ⁽¹⁾ Тертер да би се одржао на престолу, уда своју ћер за Ноггајева сина Цоку (или Чоку) и они се помире. После овог измирења, као год што је Андроник упутио

(1) Имена: Арман, Куделин и Шишман једног су истог порекла „Шишманъ жинъ њ градъ Бѣдинъ, прѣдръже окрестныи страны и многыи землѣ блгарскыи.“ Дан. стр. 117.

Татаре, под командом **Урноглава** (1282) противу државе Милутинове, да се награбе пљачке: Тако се исто сада (1286—7) упуте Татари под командом **Шишмана** ⁽¹⁾ (сународника Армана и Куделина, коме су вероватно и одбегли) на пљачку у Србију преко Белог Дрима, у српску архијепископију. Шишман је изненадно ушао у Србију. Он „прикупив Татаре и оно мало својих војника што је имао, и продре чак до *Хвостна*.“ ⁽²⁾ Та војска већ је приспела да продре кроз *Ждрело*, и да опљачка пећску архијепископију. Но Срби је предусретну пред самим *Ждрелом* и ступе с њоме у крваву битку, у којој изгине много Татара, а српска се војска повуче у кланце а пљачкаше ухвати мрак пред самим устима *Ждрела*. Ноћу се појаве огњеви по свима висовима и главицама и одоздо угледаше Татари као да пламен „огњњ“ силази с неба и „*мужне огњњне образы нмѹште и оружје нмѹште въ рѹкахъ своихъ*“ и груну ноћу на супостате код *Ждрела съзѹкаюште плькы ихъ*.“ У тој ноћној сечи Татари бише поражени, а њин вођ Шишман „*наустъ бѣжати*“ „*съ млаою ѹдѹю въ дрѹжавѹ свою*.“ Краљ Милутин опет са својом војском почне их узастопце гонити, недајући им времена да се прикупе. Гонећи их тако Милутинова предводница пре Шишмана уђе у Видин, заузме га, што кад увиде он „*вълѹзь въ дрѹва*“ (т. ј. седне на лађе) и пребегне преко Дунава понижен и срамотан. Милутин смисли да уради са шишмановим градом и државом оно исто, што је урадио са државом и градом Армана и Куделина, али Шишман му почне слати посланство за послан-

(¹) Дан. стр. 120: «сему ꙗко цр҃кꙋ поганивъ (Ногей) възвѣ-
стѣмъ бѣху прѣкѣе комѣвѣшѣмъ нѣ державѣ краи.»

(²) Метоксија.

ством говорећи: „Господине мој,⁽¹⁾ одврати јарост гњева твога од мене, све што сам урадио пало је на моју главу, од сада нигда нећу на подобну мисао ни помислити, прими ме као једног од твојих васала са заклетвом, да ћу ти остати веран до смрти.” Поглавити изговор Шишманов био је, да су га приморали Татари да их предводи на пљачкање преко Белог Дрима, што несу били (Татари) кадри да изврше 1282 године.

— Хоћу те примити, одговори му краљ, ако ћеш „**БЫТИ ВЪ ВОЛЮ МОЮ**“, и да урадиш што ти заповедим. А ја хоћу да узмеш за жену кћер једнога мога велмужа, и то ће бити доказ да истину говориш. Шишман пристане на тај захтев. Тада буде утврђен уговор: Милутин Шишману поврати Видин и његову државу, а Шишман узме за супругу кћер „великог краљевог жупана Драгоша“, с којом добије велике почасти и дарове. Шишман је одржао своју заклетву и био је један од највернијих и најусрднијих васала краља Милутина.⁽²⁾ Рат је свршен 1287 године.

Док је Милутин ратовао са Шишманом, дотлен је главна војска Ногеја хана татарског прегазила Блгарију и распростра ујас и пустош по византиј-

(¹) Сизерену мој.

(2) Данило. 119: Шишман је имао од кћери Драгошеве сина Михаила, који, кад је дорастао за женидбу, краљ Милутин за Шишманово „**ВЕЛИКОЕ ПРИЛЪЖНИКЪ И КСАКИИ ИСТИННИИ ПОСЛУХЪ И РАБОТУ**“ даде за Михаила своју кћер Анцу (Неду). Михаилу помогне краљ Милутин и Дечански да освоји Блгарију, „**ИЖЕ ПОСЛЕДИ БЫСТЬ ЦАРЬ ВЪСЕНЪ ЗЕМЛИ БЛГАРСКИИ**“ т. ј. Српски васал Михаил с помоћу Дечанског освоји престо блгарски и тада придружи Блгарији „**ВИЛИНСКУ ДРЖАВУ**.“ Михаил је имао брата Белаура, т. ј. Белуша или Белог Уроша.

ским провинцијама Тракије и Македоније. Тертера I није спасла удаја кћери за Ногајева сина, него Цока загосподари над Блгаријом. Тертер побегне. Он се крио по околинама Једрена, где га Византинци ухвате и баце у заточење. Цока опет наменује (около 1289) за блгарског господара свога феудала Смиљцу (*Σμιλτζος*). Завладав Блгаријом Татари се „косну“ и државе Милутинове. „Кад су Ногају јавили“ „~~перѣиѣ воевавшѣ и на дрѣжавѣ краљевѣ~~“, он почне спремати и кретати по трећи пут противу српске краљевине сву силу татарску. По срећи за Србију и Милутина још се онда предвиђала грозна борба, која ће по „~~малѣ врѣмени~~“ настати између Ногеја и Токтаја. Милутин опет хитно пошље посланике Ногају „у државу“ његовога царства, да га заустави од похода, изјавив преко посланика „да му се покорава.“⁽¹⁾ Краљеви посланици сјајно изврше свој посао и Ногај одустане од похода с уговором, да му се Милутин „повинује“, а за сталност уговора краљ даде Ногају у таоце „вазљубљенога свога сина Стефана (Дечанскога) на службу са великоименитима властелима земље српске.“ Да је предстојећа борба Токтаја с Ногајем спречила овога да не удари на Србију, види се из тога, што се после кратког времена и отворио крвав рат између Ногаја и хана златне орде Токтаја а то после њиног вишегодишњег свађања као што тврди и Данило: „~~въздвиже~~ се (међу Татарима) ~~въ нихъ неиманисть~~, убиства, — тога истога татарског ~~языка~~.“ Токтај груне с војском на Ногаја

(1) Дан. стр. 120. „Урош II послао посланике Ногају с добро разумњивим глаголом мољбеним и утешити его ако да воспритиѣсе отъ таковаго шѣстени, паѣе протнеу таковети силѣ велици и повинѣ се“ итд.

„Н ТУ ВЕАНЦЪН РАТН БЫВЪШН Н КРЪКОПРОЛНТНЮ МЕЖДУ
НИМ“ буде Ногај рањен у битци код Одесе и у бе-
гању, од те ране умре (1293). Њина се сила скрха
и српска краљевина би избављена.

Истина, Цока са остацима очеве војске ступи
у споразум са својим шураком Светославом, удари
на Блгарију, прогна Смиљцу и у друштву са Свето-
славом заузео престоницу Блгарије Трново (1294 г.);
али се од те силе татарске српска краљевина није
имала бојати, јер је краљ Милутин био ступио у трећи
брак са сестром Светославовом, пошто је како срп-
ска, тако и византијска црква била устала против
другог Милутиновог брака с Унгаркињом и прогла-
сила исти брак као да није ни постојао,⁽¹⁾ па стојећи
како са Светославом, тако и са Цоком у сродству и
пријатељству, имао је одрешене руке да ради у По-
морју, где му није могао нико сметати. Наследник
Карла I. његов син Карл II био је у ропству у Шпа-
нији од 1283—1288 и тек се избавио од свију не-
прилика 1294 г. и настанио у својој краљевини. Зато
Милутину у овоме времену није могао сметати да
шири своје земље у Поморју. Пређашњи пријатељски
односи између Милутина и Карла I обнављају се тек
1393⁽²⁾ год. са Карлом II и остају у снази до Кар-
лове смрти. Зато је Милутин и могао 1296 год. да

(1) Јелисавета је родила Милутину кћер Зорицу.

(2) Arch. za poviest. jugo-slav. књ. VII стр. 22. Макушев у
истраж. О Слав. у Ал. стр. 33. велл, да је Карл II из љубави према
Милутину и Јелени даровао разне повластице барском архиепископу
Михаилу не 1293, него 1287 год., што не може бити, јер је ове
1287 г. Карло II био још у ропству шпанском, а за време њего-
вог ропства били су прекинути односи. Тек од 1288 папа почиње
да хвали краљицу Јелену. Thein. I. стр. 101—111.

освоји све земље између Војуше и Црнога Дрима, и град Драч.⁽¹⁾ Он је продужио ратовање с Византијом до 1298 г.

Милутин је био сада најмоћнији. Под његовом влашћу биле су све земље од Дунава до Јонијског Мора и од Геникокастра и Софије до Врбаса. Под његовим утицајем била је и Босна. Судбина трачко-илирског полострова решавала се на српском двору у Паунима или у Скопљу.

Од онога дана кад је Милутин у Дежеву 1281 год. проглашен краљем, па до 1298 г. он се није одморио, ни убојну прашину с лица утр'о, него је или нападао или се бранио, или везивао пријатељства, или их рушио, и то свагда на корист и на славу српске земље. Па и саме прилике ишле су му на руку. За првих ратова имао је за савезника Карла I, а баш кад би му тај савезник могао постати сметња, њега је нестало с историјске позорнице, а Милутин је извршио све што је хтео на југо-истоку и западу. Кад је ратовао на Дунаву, није му с јужне стране претила никаква опасност. Са Татарима је дошао у сукоб онда, кад су се они спремали да се међу собом боре и кржаве. У ратовима с Византинцима користио се византијским бунтовницима и издајницима; у рату са братњевим васалима и татарским мањим ордама он их својом снагом побеђивао. Свагда је и свуда умео изабрати време и за сваки посао даровите и способне људе. Тим се карактерише он као велики владалац. Тако снажан и моћан Милутин и смисли да се сроди с царем Андроником, и да се средством сродства одомаћи у Цариграду.

(¹) Пречек. Бугар. Ист. стр. 372.

II.

Женидба краља Милутина са Симонидом

(1299 год.)

— «Године 1297 догоди се страшан земљотрес.» ⁽¹⁾ Год. 1298 дође из Трапезунта сестра цара Андроника Евдокија ⁽²⁾, по смрти свога мужа цара Јована. Она је била млађа сестра Милутинове несуденице Анне. И ове 1298 год. дођу посланици «краља Милутина у Цариград и запросе исту царицу Евдокију за свога краља, са предлогом, да краљ закључи вечни мир са царем Андроником.» Краљ је био моћан и силан: он није давао мира византијским покрајинама; њине градове и села или је освајао или рушио. Ова просидба и доведе цара у тежак положај: прво њему је била скупочена дружба краљева; друго његова је сестра Евдокија сматрала такав брак за одвратан, па за њ није хтела да чује, и треће, краљ је тада већ просио четврту супругу. Он је проживео неко време са првом супругом, ћерком владоца Влахије, па је послао натраг у њену отаџбину (Тесалију), а оженио се са сестром жене свога брата (Драгутина), пошто је с ње свукао калуђеричко одело. Кад српска црква устане против таког незаконитога брака, он после дужег времена и њу пошље отклен је и узео; па узме за жену сестру владоца бугарског Светослава. На послетку и спрам ње охладни и почне да тражи важнијега сродства. Како Евдокија није ни пошто хтела пристати да за

⁽¹⁾ Greg. 195.⁽²⁾ Pachimer I. стр. 483 и 484. приповеда, да је цар Михаило удио своју ћер Евдокију за цара Јована Ласца (колкидског) у оно време кад је дозвољавао татаре противу Јована Анђела, а то је 1281 г.

њега пође, а Милутин опет није хтео попуштати, додајући своме захтевању и претњу, цар дотеран до крајности, укаже Милутину на своју кћер Симониду.⁽¹⁾ *Прва законита супруга милутинова, кћер влахиотског*

(¹) На стр. 195 и 196 у архиву за jugosl. rev. IV 350 вели се, да је Милутин даровао св. Николи у Бару икону, на којој је с леве стране св. Николе краљ Милутин, а с леве његова жена краљица Јелена. У цркви Ђурђевих Стубова насликан је Милутин „краљ“ и до њега „краљица Јелена.“

Поред сведоцбе грчких писаца у Нагоричкој цркви на дувару с леве стране, насликан је „краљ“ Милутин и „краљица Симонида.“ Ја сам ово видео.

Ник. Григора (стр. 197) вели, да су Андроник и његова супруга у пролеће са Симонидом дошли у Солун, куда је приспео и краљ Милутин са таоцима од чистих Србаља, па је ту довео „и сестру Светослављеву“ и предао је цару, а она се после удала за Михаила Кутрула, сина Солунског Михаила Анђела и Теодоре Петралифине.

И тако као извесно можемо сматрати, да су ове сведоцбе истините, и да је првој Милутиновој жени било име Јелена а последњој Симонида. Непознато је име сестре Светослављеве. По трећој својој жени Милутин је био пашеног хана Цоке.² После покине смрти Милутин и затражи руку Андроникове сестре Евдокије. Тада је заиста и било Симониди 5—6 година, па се то преговарање продужило до 1299 г., кад је Симонида могла имати 8 година. Григора вели, да је Симонидиној мајци *Ирини била* (текла) *једанајеста година кад се удала за Андроника*, (стр. 160). Цар Андроник најпрв се био оженио са ћерком угарског краља Стевана V Анном, која му је родила два сина: Михаила и Константина. Андроник је, дакле, био пашеног краља Драгутина по првој жени. Григора вели: „цару је била на измаку 23-на година, а његовој млађаној супрузи Ирини, (другој жени) која се одликовала лепотом и унутрашњим врлинама текла је једанајеста година.“ Андроник се с њоме оженио 1285 г. (Du Cange famil. Byzant. p. 235). Ирина је кћи Вилхелма VI Монфортоског. Била је пореклом Латинка..... Ова царица Ирина родила је Симониду и три сина: Јована, Тодора и Димитрија. Јован и Ди-

деспота Јована, родила му сина Стевана и кћер Неду⁽¹⁾ (вид. прим. на стр. 202) (Анну). Кад ју је послао у Тесалију оженио се Јелисаветом сестром своје снахе Каталине, али када српска црква и грчка патријаршија

митрије умрли, а Теодор отишао у Лонгобардију и тамо постао маркграф. Димитрије је прилично дуго живио у двору Милутинову, а тако и Тодор. Симонида јој је била најстарије дете.

Сада се лако могу разумети речи Трконошца (Гл. V. 55) „со-уџао се браћом (првим) ђе сконх велмож.“ Разумљива је збрка, да је — по Трконошцу — *дѣщеръ* Андроникова родила Константина и Димитрија и да је Димитрије „*при отца умро*.“ То су била Симонидина браћа. Пахимер вели, да је друга Милутинова жена била кћер деспота Јована Влахиотског господара (II 280), што није истина, јер је то прва.

Остаје нам још питање о сестри Каталининој калуђерици „пошто је с ње свукао калуђеричко одело.“ У Рус. Бесѣ. 1859 IV; у Czaplov. slavon. und zum Theil Croat. II, 14—17 казује се, како су Стеван V († 1272) и његов син Ладислав IV Куман, бранили православље и одбијали насртај папски на православље, па се вели, да је српски арх. Савва II крстио Ладислава. Ладислава су убили завереници 17 Јула 1290 год. Кћи Карла II Анжујског, Изабела, била је удата за Ладислава IV, па је у затвору пресвисла 1290 г. Зато не може имати никаква основа (види Arch. VII, 23) хипотеза да ли није ова Јелисавета била за Милутином и родила Дечанског. О овоме види у Матици: „Српске краљице.“ Руварца. Зато пада мишљење и Љубића и Рајића и Бранковића. Остаје да се вратимо на сестру Каталинину калуђерицу Јелисавету — у калуђерству Маргариту.

Кћи краља Стевана V а сестра краља Ладислава IV, који је био веома свакојаке наравствености — Јелисавета ступила је у калуђерице за живота свога оца (око 1270 г.) у манастир код Будима на острву Зечева (Insula Ierogum), доцније острво св. Маргарите, и брат јој Ладислав дов истом манастиру више добара. У Fejer t. v. vol. II. pag. 221, 436, 446 итд. спомиње се калуђерица Јелисавета под годинама 1274, 1275, 1279 (као игуманија) 1283 и 1287.

Милутин је у савезу са влахиотским Анђелом Јованом ратовао противу византијске царевине 1281 и 1282. Кад Карло I пропадне

стану томе на супрот и објаве тај брак за незаконит и као да и не постоји, онда се Милутин ожени са сестром блгарског цара Светослава, ћерком Тертеровом (1280—1290), а свастиком Ногајевог сина Цоке. Она

1282 год. Милутин како ове 1282 тако и 1283 год. ратује противу Византије у савезу са Јованом. 1282 г. Татари не ударе на Јована, него само на Милутина, а 1284 и 1285 г. Милутин удари на „земљу влахиотску.“ Значи да се Милутин био завадио с Јованом Анђелом. За овим се Милутин бори противу Армана и Куделина (1286) и доцније противу Шишмана и Татара. Значи да ћер Јована Влахиотског већ није била за Милутином 1287 год. И тако можемо сматрати, да се Милутин завадио с Јованом влахиотским одмах после пада Карла. Тада већ није била за њиме црва његова законита супруга. Освојењима Драгутино-Милутиновим није био противан Ладислав IV. И тако је Јелисавета била за Милутином између 1283 и 1287 год. Противу овога брака устане српска црква, као што вели Григора, па чак се у то умешао и цариградски патријарх Јован, зато и распростре лажне гласове за сестру Каталонину. *Sororis visendae causa in Serbiam profectam, licet haec manachae vestitu religionem proficeretur, humanis simul divinisque proculeatis juribus, propinquam hospitam, rege prognatam Deo sacram virginem stirpo polluere etc.* Ово је пука измишљотина с тога, што црква није одобрила овај брак, а у самој ствари Милутин је био узео за жену Јелисавету, па кад је противу тога брака устала како српска, тако и цариградска црква, то је тај брак био и уништен и сматран као да га није ни било. И тако можемо као поуздано рећи, да је Уроп I, отац Милутинов, пошто је одбио ћер цара Михаила, узео за жену Милутину ћер деспота влахиотског Јована Анђела између 1273 и 1275 год.

Милутин је опет узео за жену сестру Каталонину 1284 год. и пошто је противу тога брака била црква, с њом се раставио 1288.

Оженио се с ћерком Тертера I сестром Светослава и свастиком Цокином 1287, а развео се с њом онда, кад је испросио Симониду, а то је 1299, а са Симонидом се венчао у пролеће 1300? (или 1304) год.

Како је Јелисавета и после удадбе била калуђерица, а Светославова сестра после растргнућа брака удала се за Кутрула, жи-

му родила сина Константина. Милутин брзо према њој „охлади“, па је и отпусти као незакониту супругу, јер му је *прва законита супруга* била жива. После се ожени с царевом ћерком Симонидом. Андроник је понудио своју кћер Милутину из политичких разлога, јер је Милутин просио руку цареве сестре Евдокије, а млађа њена сестра, бивша његова заручница, Ана, која се после удала за деспота Михаила, већ је била преминула. Кад Милутин пристане, да узме Симониду, Андроник закључи с њиме „*вечити савез*“ и стапан и тврд мир, што се подударало са „*жељом царевог.*“ Тада је Милутину било 40 година. Био је старији од свога таста око 10, а од своје невесте око 35 година. Милутинова ташта удала се у својој једанајестој години. Зато је било и уговорено, да Симонида постане жена Милутинова пошто наврши 10 година, јер у јужним пределима обично се девојке удавале одмах после *десете* године, а у северним после 18-те и двадесете. Па да ли је савесно и са истином сагласно о Милутину оно гадно причање по коме, као да се он само женио из политике, позивајући се на сведочење ондашњих и српских и Милутинових највећих непријатеља?

Кад је Милутину било 18 година, за њега је била испрошена и до границе доведена, друга кћер

вот је Симонидин описан шта је с њом било после смрти *прве* жене Милутинове: то сматрамо, да је *прва законита супруга* Милутинова умрла 1298 год.

(¹) Ово се види из тога: а) Данило назива Дечанског свула сином Милутиновим; б) Дао га у таоштво Татарима, дакле је већ био велики и; в) Оженио га ћерком Смиљце. Неде удао за Михаила видинског, а Зорицу вероватно за оца кнеза Лазара. Одатлен је кнез Лазар и био без мало вршњак и љубимац Душанов.

цара Михаила, Анна, ⁽¹⁾ али милутинов отац Урош I, из политичких разлога, поквари ту свадбу и не даде сину да се ожени са царевом ћерком. Тада цар Михаило уда Анну за деспота Михаила, и она наскоро умре, а Урош I ожени Милутина с ћерком влахиотског деспота Јована Анђела. Тај се брак држао док су таст и зет заједнички ратовали противу Византије, али кад Јован не поможе Милутину у борби с Татарима, под командом Чрноглава, и кад Милутин заузео слив Црнога Дрима и сукоби се с Јованом, он нагрне с војском и на Влахиотску земљу, — наравно да се тај брак није могао одржати. Ратујући противу таста, Милутин је много волео брата Драгутина и снаху Каталену, као што је то у нашим народним обичајима, па се заљуби у снахину сестру калуђерицу Јелисавету и ступи с њоме у брак. Противу тога његовога избора и брака устане српска црква,

(¹) Рач. Г. lib. V, сар. 6 и 7: „Цар Михаило Палеолог имао је 3 кћери: „Прину, Анну и Евдокију.“ Ирина се удала за Јована сина Мициног Асења (1278 г.). Анна била је испрошена за Милутина, и доведена до границе, али Урош не даде да син ступи у брак с њоме. Њу цар Михаило уда (књ. VI сар. 6) за деспота Михаила, коме је пре било име Димитрије, а по смрти оца прозове се Михаило. При удаји Анне за Михаила, наиђе се на сметњу: „противу овога брака били су канони сродства (које је саставио патријарх Сисиније око 995 г. В. Јован Куроп. Hist. ab anno mundi 6503): жена, старијег брата Михаиловог Нићифора, по имену Анна, била је братаница цареве кћери Анне, а Михаило и Нићифор рођена браћа. Сабор црквени реши ово питање овако: „Јако брачне везе владалаца допринос да буде мир међу државама, за њих могу бити попустљивија правила о сродству, него ли за друге, а неслагласност канона треба попунити благословом према моленима се.“ II Михаило ступи у брак с Аном (1278) Трећа кћи цареве Евдокија била је онда малолетна (стр. 406). Њу цар уда 1282 за „цара“ Јована Ласкога. Цар Михаило имао је два сина: Андроника и Константина.

устане чак византијска патријаршија, устане Милутинова мати, и Милутин као побожан човек и верни син православне цркве покорава се томе решењу, по коме се сматра, да између Милутина и Јелисавете и није било брачнога живота, па зато Пахимер⁽¹⁾ и

(1) 1298 г. пре Марта месеца, умр'о Јован Lazorum princeps (Pachim. II pag. 270, cap. 9) и Евдокија дошла у Цариград. Даље гл. 30 вестници јављају о упадима српскога краља у империју, чиме се користе Каталонци и Торникије, те опустошавају римске покрајине. Цар шаље Глабу противу Срба, али нема успеха, а са истока опет нападају Перси. Андроник је у највећој опасности. У савету преовлада мишљење, да се на извесним условима постигне мир између цара и краља, и да се то утврди per nuptialem — браком. Међутим *crales autem esti conjugem esti conjugem jam tertium in contubernio habebat, expeditus tamen ad novas nuptias videri poterat, quoniam hoc ejus connubium per dei et ecclesiae leges cassum irrumque jubebatur. duxerat is primum ritu legitimo uxorem cujus postea portatus sine ulla causa idonea illam abiecerat. intrusa in virentis adhuc locum Ioannis in Occido tractu sebastocratoris filia. Sed et huic deinde pari levitate repudiatae remissaeque ad patrem tertiam de qua dixi, superinduxerat, Tertieris filiam, ex sorore genitam Asanis, superstite nihilominus prima illa sola legitima conjugem unde palam erat ambas has posterius attentatas nuptias nihil a foedo pellicatu destutisse. Tunc autem cum haec imperator agigaret, acciderat commodum, nuntiari mortem illius mulieris quae prima crali nupsisset, qua vera comperta, manifestum erat solutum esse illum ac liberum ad novum rite conubium ineundum. Ergo cum hoc ipsum ei significari curasset imperator, adjuxisset quae se illi sororem propriam Eudociam Ioannis., vidvam, si filiam Tertieris, cui nullo esset legitimo devinctus nexu, dimisisset, sociaturum facilem illum invenit ad splendidae ipsi atque utilis propositionem admittendam affinitatis. Nam hunc ad istam conditionem cupide arripiendam praeter caetera hortabatur metus a fratre maiori Stephano, cui cum principatus Serbiae ut primogenito defuncti cralis deberetur, exclusis inde is haud justa de causa fuerat, quod nimirum naturali pedum vitio claudicaret, ac patienter ille quidam, homo natura iners, injuriam ferre*

приповеда онакве ниске ствари, кад говори о томе браку, а посредно хоће да докаже, да Милутин, ступајући у брак са Симонидом, *ступа у други а не у четврти брак*, јер је *четврти брак* неканит неканоничан. Милутин тада ступи у брак са ћерком Тертера, сестром Светослава, но «охладни спрема ње», а зашто? То најбоље показује карактеристика те женскиње. Григора приповеда, да је она, по доласку у Цариград, *«ступила у преступне свезе са удовцем Михаилом. по смрти цареве сестре Анне»*, несудженице Милутинове. Њено ступање у «преступне свезе», и прва љубав Милутинова спрема Анне, најбоље казују, какви су узроци могли навести Милутина да Светославову сестру отури, и да проси руку сестре своје несудженице или руку братанице своје несудженице. Тек у браку са Симонидом, Милутин је душевно био задовољен и неисказано је волео Симониду до своје смрти, што сведочи онај случај, кад се она била задржала у Цариграду приликом смрти своје матере. *Четврти брак* православна црква не благосиља, одакле и долазе они дугачки преговори приликом ступања Милутина у брак са Симонидом, а *тичу се односа Симонидине деце спрема пређашњој деци Милутиновој, и спрема Драгутину и његовој деци*. Григора вели, да Милутин није имао деце ни од једне, од три своје жене, па да ли је то истина, и откуд долази то тврђење?

videbatur, assignatae sibi portioni cuidam paternae ditionis pacate imperitans: cacterum legitimos educans liberos, quibus totam olim cessuram Serbiam confidebat, filiis, si quos frater eius e non justis, quibus erat implicitus, nuptiis gigneret, haud jure valituris ob natalium defectum, paternae succedere potestate etc.

Два најважнија византијска писца времена владе милутинове, описујући зло стање византијске царевине, нарочито при крају XIII и почетку XIV века, сликају га таквим цртама, као да је пропаст већ наступила. Год. 1297 поред свију осталих несрећа донесе, вели Григора, ⁽¹⁾ и «страшан земљотрес, који многе велике куће и велике цркве обори и поквари. Чак је пала колона архистратига Михаила пред храмом св. апостола.» Пахимер ⁽²⁾ опет вели (под годином 1298), да су императору доносили вести о упадима српског краља и његових присталица: Котанице и Торникија, да ови пограничне провинције опустошавају. Цара ово баци у највећу бригу и размишљао је како би томе могао стати на пут или посланствима или војном снагом. Он пошље противу Србије велику војску под командом Глабе, који је у честим сукобима вазда бивао надбијен, јер Срби несу с Глабином војском ступали у отворен бој, него су из сакривених места и заседа хајдучки излетали и војску му надбијали. Византинци су се борили четириуглом, а Срби се борили четнички. Глаба живећи у Солуну, све је учинио што је могао да надбије Србе, али ни у чему није могао успети, јер је његова војска била преплашена таким ратовањем. Зато Глаба и напише цару, да другог лека нема, да се ово зло отклони, већ да се учини уговор и савез с краљем Милутином. У савету царевом реше, да је само стално пријатељство између краља и цара кадро обезбедити сигурност и спокојство империје. Бојећи се пак српске превртљивости и несталности, реше, да се српски краљ придобије крвним сродством, т. ј. женидбом. «Краљ, и

⁽¹⁾ Lib. VI. c. 9.

⁽²⁾ Lib. III. cap. 30.

ако је већ трећу жену у браку имао, опет је био готов да ступи у нови брак с тога, што је тај његов брак по законима *божијим и црквеним пресе-чен, осуђен и уништен*. Оженио се првом супругом *по закону (ritu legitimo)*, ћерком Јована Анђела, коју је доцније послао своме оцу, а узео другу жену, коју је због њене *лакомислености* послао натраг, па узео кћер Тертерову, рођену од сестре Асанове, сестру Светослављеву. «Не гледећи на то што му је била *жива једина прва законита супруга*», откуда је јасно да ове «обе доцније» не само да несу биле његове *законите супруге*, него је то био прави атентат противу брака, зато се и одбацују као свезе «прељубодејства.» Кад се са овим питањем *император занимао*, у добри час му буде јављено о смрти оне жене, која је *прва и законита краљева супруга била* (т. ј. Јелене кћери Јована Анђела). Кад се уверили, да је то извешће истинито, ⁽¹⁾ *император обнародује*, да је сада краљ «разрешиен и слободан, да ступи у нови, законити (други) брак.» Император се побрине и јави краљу Милутину, да жели за њега «обручити» своју рођену сестру удовицу Евдокију, ² ако он кћер Тертерову, с којом није био у *законитом браку*, остави, ради ступања у сродство са императором, што ће за њега бити од велике важности. Милутин пристане на исти услов осим свега другога, нарочито за то, што се плашио *свога старијег брата Стефана*,

(1) Qua vera comperta, manifestum erat solutum esse illum ac liberum ad novum rite connubium ineundum.

(2) ...Nullo esset legitimo devinctus nexu, dimitteret, sociaturum, facilem illum invenit ad splendidae ipsi atque utilis propositionem admittendam affinitatis. Nam hunc ad istam conditionem cupide arripendum praeter caetera hortabatur, metus a fratre majori Stephano...

који је као *прворођени* требао да заузме краљевину Србију по смрти почившег краља, и био неправдомерно искључен од тога, без сумње за то што је скрхао ногу.

Драгутин је стрпељиво, види се, као човек неактиван, неправду подносио и владајући делом своје очевине, над њом заповедао, васпитавајући своју закониту децу, којој ће некада сва Србија припасти, а не синовима Милутиновим, ако би кога од *„нелегитимних бракова“* имао, у које је био уплетен не по закону, већ са таквим недостацима.

Краљ Милутин опет о свему размишљајући нађе, да је учињени му предлог веома важан, да ступи у брак са рођеном царевом сестром, јер је из тога изводио, да ће од тога брака имати насљеднике, па ће насљедство очево имати коме по праву⁽¹⁾ оставити (у насљедство), и те насљеднике браниће њин ујак од свакојаким противника.

Тај брак с Евдокијом да се сврши под условом вечнога савеза, и да краљ преда цару *Котаницу*. Милутин пристане. Тада император отпочне да води преговоре са својом сестром, о ступању у брак с Милутином. Но Евдокија одговори, да не само за краља српског, већ ни за кога другог, и моћнијег владара она се неће удати, јер хоће до смрти да остане верна праху свога мужа. Император јој каже, да су сјајни изгледи од тога брака, јер ће она дати краљу законити (*jure*) *пород*, али она тај предлог одсудно одбије. Тек после оваквог пресудног одговора, император нађе се *принуђен* и понуди Милутину

(¹) Pach. II. pag. 274. ...caeterum legitimos educans liberos, quibus totam olim cessuram Serbiam confidebat, fillis, si quos frater ejus e non justis, quibus erat implicatus, nuptiis gigneret, haud jure valituris ob natalium defectum paternae succedere potestati....

своју непунолетну кћер Симониду с тим, да се Милутин с њоме венча онда, када она постане пунолетна, под више-наведеним условима уговора, са додатком: *да краљ преда цару осим Котанице и своју незакониту жену сестру Светославову*. Симонида пак као талац да се васпитава у кући краљевој до свога пунолетства.⁽¹⁾ Симонида је — по Пахимеру — рођена 1292 год., кад је горела свећа пред иконом св. апостола Симона, и по томе је имала 8 година. О самој удаји Пахимер приповеда у књизи четвртој. С тога морамо мислити, да су само Милутин и Андроник 1299 г. закључили вечни мир и савез; Милутин предао Котаницу и сестру Светославову за сигурност мира и савеза, а венчање је извршено много доцније⁽²⁾.

(1) *Simonidam... in domo orahs educandam usque ad nubilem aetatem...*

(2) Раич. 1794 ч. II стр. 477: «Возносит сје обрученіе (т. ј. венчање) Симонидино с Милутином *Дуфресне* на д. г. 1303», јер јој је тада било 11 година, кад се удавале девојке у јужним пределима. — На стр. 487 Раич вели: »Придајет еше Пахимер на обезчешеніе сего христољубиваго краља, іако би он насилствовао снаху своју и двје сестри ея, но сам он не мог доказати подлинно ко обшечу слуху прибегаєт говорја: *слухом носитеја* аки би краљ сеј весма невоздержен бил и пр.» Међу тим свега овога у Пахимера нема ништа. Пахимер приповеда ток целе оне ствари онако, како је било, — на име: да је император предложио Милутину руку Симонидину ради користи империје и то тек онда, када је умрла законита прва жена Милутинова. Том приликом био је претресан живот Милутинов, па се доказало по црквеним канонима, да му друга и трећа жена нису биле законите. Да по томе, удајући се за Милутина, Симонида, постаје законита његова жена, и да ће њена деца бити законити наслѣдници *круне Милутинове*. Оне речи «*слухом носитеја*» нису речи Пахимерове, него патријарха Јована, који је то све говорио цару, али цар на те лажне гласове није ни главе обрнуо. (Pach. k. IV с. 1 стр 280).

Из читавог овог разлагања јасно излази ово:

1, Да је Милутин постао краљем по уговору, да га наследи син драгутинов;

2, Да је Милутин послао натраг своју *прву* закониту жену, али се с њоме није законитим путем развенчао;

3, Да потоме — по канонима — и несу биле Милутину законите жене како Јелисавета, тако ни сестра Светославова;

4, Тако сматрајући ствар са црквенога гледишта, византијски император и ступи у преговоре о браку, али је ствар одуговлачио док није *умрла прва, законита, жена Милутинова*, па тек онда предложио најпре сестри, да се уда за Милутина, али кад је она одбила ту понуду, император сврши уговор за Симониду;

5, Према овоме Милутин је ступио са Симонидом у *законити други брак*, по смрти своје *прве законите* супруге.

Уговор и просидба свршена је 1299 г. Симонида је била дата на васпитање у двор Милутинов, па је венчање извршено тек доцније.⁽¹⁾ Ово се јасно види из самога Пахимеровог казивања, јер он о *уговору, просидби и одласку* Симонидиног приповада у књизи *трећој*, а о *венчању* тек у књизи *четвртој*, — наравно повторив укратко причање књиге *треће*, и додавши све оне *лажне гласове*, који се проносили о Милу-

(1) Свађа се догодила између Милутина и Драгутина 1304 г. С тога и сматрамо с Диканжом, да је венчање било 1303 г. Како је Симонида била *нероткиња*, а то су они *„тајни злаголи“*, које је Данило од Милутина саопштио Драгутину и браћа се помирила, јер није било опасности за законите наследнике српског престола — децу Драгутинову.

тину. У трећој књизи Пахимер вели, да је Милутин потписао са императором уговор вечног мира. За овим потписали да узајамно посланици положе заклетве, па да се император спреми ⁽¹⁾ да иде у Солун и тамо да сачека краља, где ће предати краљу своју кћер Симониду, а узети Котаницу и кћер Тертерову. Међу тим настане веома грозна и велика зима и император се могао кренути на пут тек Фебруара месеца и дође у Дрипеју, где се задржи дуже времена. Ту му и дође патријарх Јован и саопшти оне разне лажне гласове и измишљотине о Милутину, на које цар није ни главе окренуо. ⁽²⁾ Из Дрипеја цар оде у Селимврију, и тек Јула месеца приспе у Солун. По свршетку других послова пошље посланике краљу Милутину са захтевањем, да се изврши уговор, — да краљ преда Котаницу и кћер Тертерову, и тек онда да узме на место „законите жене“, која је умрла, кћер императора. ⁽³⁾ Но краљ без талача није хтео пристати да преда Котаницу и кћер Тертерову, јер се бојао, да, ако похита дати оно што се захтевало, да може лаковерно бити обманут, па би после морао да одриче оно, што је тако брзо било углављено, или се може напразно уплести у нешто што је мучно после могао размрсити, зато и одговори, да најпре обећано утврде узајамним таоцима: „јер тако ће се успешније посао с обе стране безбрижно свршити.“ Он ће извесно узети кћер императорову за жену и врло добро схваћа какве ће велике почести и угодности од тога брака изобилно

(1) Pach. књ. III стр. 31.

(2) Pach. lib. IV cap. 1. pag. 180 и 181.

(3) „...atque huius in locum legitimam uxorem Augusti fillolam acciperet. lib. IV cap. 3 pag. 285.

потећи. Даље, исти писац вели, да се краљ необично плашио немира и увреде премишљајући, да Ромејци могу из небуха, напрасно, осујетити сва његова надања, да га могу одбити и преварити баш у ономе, што он страсно жели. Из ових разлога краљ је молио, да се узајамно осигурају таоцима, што је брзо било извршено и ради «тврде вере» таоци су били послати.⁽¹⁾ И одмах су на средини р. Вардара били размењени таоци. Тада тек Срби предаду Котаницу и кћер Тертерову а у мах узму од цара рођену његову кћер богато и царски украшену и окићену и сјајном пратњом допраћену, на што одмах један од охридских првосвештеника, Макарије, по обредима православне цркве *благослови* брак и за то буде одарен великим почастима, «јер Симониду краљ није примио као *сopceтвeну cупpyгy* (*propriam conjugem*), него као кћер императора», по томе краљ њу није како је било уобичајено при предусретању, поздравио седећи на коњу, него је предусрео и поздравио као што приличи да се поздрави Царева кћи, т. ј. како је угледао Симониду, он је сјахао с коња, и као *нижи* с поштовањем је поздравио и одао част њој као кћери царевој, несматрајући у њој толико своју заручницу, колико поштујући у њој високо њено рођење, а не као својој супрузи, која је по *правy* њему потчињена. После овога император предусретне у граду Солуну краља са сјајним почастима и даровима и обасипао га свима знацима благоволења кроз више дана. И краљеве велмуже тако исто обдари великим даровима. При расстанку

(¹) Nisiph. pag. 197: Ту је дошао и краљ водећи са собом таоце — синове знатних Срба, а заједно с њима и сестру Светлавову за верност уговора.»

цар даде краљу много новаца, па му дадне и војске у помоћ, која би га могла бранити од силе и заседа његовога брата Драгутина, јер његов једноутробни брат Драгутин, кад је дознао за уговор братњеве женидбе с ћерком императора, почне подозревати, да се чине спреме и да се ради противу његовог *првенства*, и много премишљајући, да ће доцније бити ослабљена и *поништена* надања његових синова ако се изврши савез његовог брата с императором и брак са царевом ћерком. Зато почне, прикупљати војску, да упадом стане томе на пут, него се поплаши војне снаге империје, и од намере своје одустане. ⁽¹⁾ Пошто се тако, *благодарећи савезу с краљем*, воспостави на западу стање угодно за империју и одклоне све непогоде, ⁽²⁾ цар оде у Цариград и одведе кћер Тертерову и Котаницу, ⁽³⁾ а Милутин са својом заручницом Симонидом већ се много пре вратио у своју краљевину.

Кад изближе, са општег гледишта, промотримо ова дата и саме догађаје, јасно излази на видик:

1. Византијска царевина била је доведена Милутином до прбности. Император Андроник *пожртвује* своју јединицу кћер, само да краља задобије за «савезника» и «пријатеља» империје. И Милутин је заиста одбранио империју како од «Перса», тако и од «Каталена.» Савез је дакле допринео користи империји, а Милутина спречио да не освоји визан-

⁽¹⁾ Pach. pag. 286.

⁽²⁾ Ib. 290 c. 8.

⁽³⁾ Јован XII постао патријархом 1294 год. но због његових интрига приликом удаје Симолидине морао се одрећи патријарштва 23 Августа 1302 год.. зато што је нападао на «независни савез са краљем.» (стр. 292).

тијску царевину. Овај савез и «сродство» са Византијом из темеља преокрене српску политичку радњу и на место непријатељства, појави се пријатељство, па да би и наследници Милутинови, и то само од Симониде, дошли на српски престо и продужили исту политику у корист Византије, била су проглашена *незаконитима* оба друга Милутинова брака, јер му је још била у животу *прва законита супруга* Јелена. *Законити наследник* Стеван био је код Татара и о њему није нико ни мислио да ће се кадгод повратити, па зато Грегора и вели, приликом Милутинове женидбе са Симонидом, да краљ српски није имао законите деце од пређашњих својих супруга. Драгутин је био устао 1304 г. за права свога сина, *законитог насљедника*, али му брат пошаље Данила са Свето-Горцима, те му саопшти «тајне глаголе», т. ј. да је Симонида нероткиња и он се успокоји, јер је Владислав био *једини законити насљедник*. У главном, *Византијска је империја била у добитку што је придобила на своју страну Милутина*.

2, Отац Милутинов није дао сину да узме девојку, коју је волео, т. ј. Анну, кћер цара Михаила, већ га оженио по српском обичају без питања с девојком, коју син није ни волео. И ми смо видели, да је он ту своју прву закониту супругу вратио оцу; њезиног сина Стефана дао у таоце Татарима, па се није нико ни надао да ће се кадгод вратити. Своју кћер Неду удао за Михаила Шишманића. Према свему овоме изгледало је, као да није ни имао наследника. Противу другог његовог брака са *Јелисаветом*, устане српска и грчка црква и објави: да тога брака није ни било. И ово је било у интересу «законите» деце Драгутинове. Док је Милутин водио преговоре с Ан-

дроником о таоцима, о прстеновању и васпитавању Симониде у своме двору, о одбачењу незаконите треће своје жене, дотлен је Драгутину и његовој законитој деци било све једно; али кад се уговорени брак са Симонидом после њеног пунолетства извршио, заиста Драгутин није могао остати на миру и морао се умешати, да одбрани законито наследство свога легитимног сина и наследника Владислава. Милутин похита те преко архимандрита хиландарског Данила⁽¹⁾ и клира Св. Горе умири Драгутина (1304 г.), јер се није било плашити да ће нероткиња Симонида моћи родити сина, који би преотео законито наследство Владиславово.

3. Милутин је задобио опет сталног савезника у Андронику каквог није могао наћи у усколебаној Угарској, ни код западних владалаца, који су тежили, под утицајем папства да обнове латинску царевину на истоку; ни код Руса, који су тада били под јармом Татарским. Њему је било остављено да бира између остареле Византије и мало-азијских Турака. Турци су били иноверци, па већ по томе с њима није могао правити савеза. По сјајној прошлости, по великом имену и културном унапређењу ипак је Византија била прва држава у ондашњем свету. Њу и избере Милутин утврди с њом вечни мир и савез, ожени се нероткињом Симонидом, па се постара преко своје таште Ирине, да он управља током догађаја у Цариграду у чему и успе. О томе овако приповеда Нић. Григора:⁽²⁾ «Царица је имала (Ирина) осим Симониде још 3 сина: Јована, Теодора и Димитрија... била је пореклом латинка... хтела је да

⁽¹⁾ Жив. кр. и арх. стр. 45, 46 и 47.

⁽²⁾ Lib. VII с. 5.

се не управља империјом монархички, но по латинскоме начипу, т. ј. да цареви синови деле међу собом византијске градове и области, па да сваки управља својим делом и тај дел да буде његова сопственост, па по установљеном закону о имању и сопствености *простих људи*, да сваки део прелази у наследиство од родитеља њиној деци па унуцима и т. д.", што значи, да је хтела да заведе у византијској империји феудну систему. Она је имала и два пасторка од прве жене Андроникове: наслединика царства цара Михаила и деспота Константина. Најпре је радила да прогна пасторке, па кад није успела, отпочне радити да своју децу учини феудалима. Због тога се она завади са својим мужем царем Андроником, остави Цариград и пресели се ближе своје зету у Солун (између 1304—1307) и стане разглашавати о своје супругу — цару страшне грехове, да га морално уништи, али се само чувала да њене речи не допру до ушију просте светине. Насамом пак, како мушкарцима тако и женскињама и свакоме непрестано је причала о цару најскаредније ствари, „па је ћа писала своје зету — српскоме краљу —, о цару такве ствари да је неприлично то и изговорити. Ма о чему говорила, свагда је своју беседу сводила на то, да сама себе узвиси а свога мужа да понизи.⁽¹⁾ Император се поглавито бојао

(¹) Овом приликом Нићифор Византинац овако карактерише Цариграђанке: „нема ништа лакоумљеније од женске памети, нити способније за измишљање. Измишљотину и клевету, које би личиле на истину нико други не може да смисли, него ли што је женска памет, нити ко уме да баци кривицу на другог, него ли жене. Кад женскиња кога мрази, она говори, да њу мразе; кад кога воле, говори да њу воле; кад краде виче да њу арају, — но се она глу-

језика своје жене с тога, да не би она подигла противу Ромејаца свога зета — српскога краља», па је извршивао сва њена захтевања како државна, тако и приватна, осим захтева да синовима јој даде феуде. У то њезин најстарији син Јован умре, Теодор оде у Лонгобардију, онамо се ожени и постане маркграф. Кад су тако материна надања и на Теодора била сарањена, она обрати сву «пажњу своју и своје *планове* на своју кћер — краљицу (Симониду) и сина Димитрија.»

Из њезине радње излази, да је она радила на томе, да деца Симонидина насљеде како српску, тако и византијску царевину. Како по несрећи Симонида није имала порода, мати је радила да њени синови Теодор или Димитрије постану наследницима српске а доцније и византијске круне. Кад јој и тај план не испадне за руком, она је радила да зет Милутин постане император византијски, па му је сипала благо и капом и шаком, те је он и могао да озида онолике многобројне цркве и манастире и да усели мисао у своје наследнике, да постану царевима византијским. Ствар је текла овако.

Царица Ирина надала се да ће Симонида имати порода, па је одмах, пошто се Милутин венчао с њом «она дала толико ромејских новаца своме зету краљу српском, једно шаљући му новце, а друго товарећи га новцима и издашно обдарујући у Солуну, да би се могло за те новце саградити до сто ђемија (трира), које би непрекидно доносиле корист Ромеј-

шава удварања, а у исто се доба не стиди да се лицка, да износи на пијаци своје милине, и од тога ни да покрвсни. тога је мало, знајући да се речи, којима она задиркује друге, необично допадају развратницима — она зови својим језиком и т. д.

цима. «Она је хтела да украси своју ћер императорским знацима (*imperatoris insignibus*), те да има све, са чиме се од старине, по ромејским законима украшавале ромејске царице; па да би испунила своју жељу уради овако (јер је тек она тако и могла): најпре мете на главу свога зета калиптру украшену скупоценим камењем и маргаритом⁽¹⁾ толике и такве цене, као што је била украшена и калиптра (круна) њезинога супруга цара Андроника. Отпочевши тиме, она му по том, сваке године поклањала нову и нову калиптру, и сваки пут скупоценију од прошлогодње. А ко би пребројао скупоцено одело и разне скупоцене ствари, које је она тако често поклањала својој зету и својој кћери краљици Симониди. Ко би пребројао царске украсе, које је она поотимала од Ромејца и предала српскоме краљу, исмевајући свога кроткога мужа и без икаквог страха радећи шта јој је било воља! А она је хтела, да благо из царске азне пренесе у руке своје деце, а нарочито у руке своје кћери краљице. Надала се она, да ће краљ увидети децу њену, па још је зараније вукла и припремала «сокровиште» од ромејскога блага, како би се он с временом могао користовати слабошћу ромејском и завладати ромејским царством, које им Ромејци несу хтели уступити драговољно. «За то је обема рукама предавала ромејско благо у руке римских непријатеља.» Али се њена надања срушише, јер краљ не виде порода од Симониде!⁽²⁾

⁽¹⁾ Бисером.

⁽²⁾ *Crales enim quadragenario majorem cum puella octo annos nata congressus, matricem ejus laesit, ut foetum nullum post hac edere posset.*

Императорица се на томе не заустави. Она измисли нов план: послав краљу безбројну множину поклона убеди га, да, како неће имати порода од своје краљице, да *наименује за свога наследника краљевске власти над Србима једнога од браће краљичине*. Па му и пошље свога сина (брата Симонидиног) Димитрија, са великим благом и сјајношћу, да га краљ прогласи својим наследником. Краљ Милутин благонаклоњено предусретне Димитрија, али «суров местоположај и неблагоприятна клима» приморају Димитрија да остави Србију и да се врати натраг. Тада мати пошље другог свог сина маркграфа Теодора (који је бријао браду) са истом намером, да буде проглашен наследником српскога престола. И њега краљ благонаклоно прими, «али суров местоположај и неугодна клима» не дозволе му да *продужи* своје пребивање у Србији, већ оде својој супрузи у Италију. Ма да су у Стритера (т. II р. 218) увршћени ови догађаји под годином 1301, али кад оригинални текст тврди «да је царица своје зету после прве калиптре сваке године слала и поклањала нову и нову, бољу и бољу «калиптру», јасно је, да је ово давање калиптар трајало више година и да је тек после *више година* царица се убедила, да њена кћи неће имати порода, па је и слала синове да их Милутин огласи наследницима, но они несу могли да издрже «сурова места и рђаву климу», што је наравна ствар, да им се несу допадали Пауни и Скопље после Солуна и Византије, али ипак ту су били и други узроци, који су пречили њино проглашење наследницима српског престола, јер су царичини синови доходили у Србију око 1305 и 1306 г. и доцније. Ови *други узроци* огледају се: у *повратку у*

Србију из Татарије најстаријег сина Милутинова, Стевана; у законитом наследнику српског престола сину Драгутиновом Владиславу; у зближењу Светослава са Андроником 1308 г. и у последици овога Андрониковог зближења са Светославом т. ј. у уговору Милутиновом са Карлом Валоа, а ово све јасно обелодањује намере Милутинове према византијској царевини т. ј. да или с помоћу таште сам освоји Цариград, или у савезу с Карлом да одржи своје земље, па може бити да се после удружи с православнима противу Латина, да прогна Карла и опет да освоји Цариград.

III

1. **Повратак Стефана.** Краљ је Милутин био прогнао своју прву закониту супругу Јелену, мајку Стеванову и Недину. Сина је пак «са великоименитим властелима српске земље»⁽¹⁾ дао на «службу» хану Ногају. Стеван је провео у «служби» татарској «многа времена»...⁽²⁾ **Ако никому же решти да возврати се пакы въ отъѣство свое.**⁽³⁾ Изгледа да је Сте-

(¹) Жив. краљ. и арх. стр. 122.

(²) Ib. стр. 123.

(³) Пречек у ист. Бугарије на стр. 375 вели: «Цока нагрне с војском на Бугарију. Цар Смиљца обрати се за помоћ Србима да се бори противу Цоке, па зато и даде своју кћер за Стевана сина Милутинова.» Међу тим, Смиљца се није борио противу Цоке, јер је он и постао царем бугарским с помоћу Татара, као што и сам Пречек тврди на стр. 314 говорећи: «Татарски хан попије на бугарски престо као цара — поданика Смиљцу.» Овако ову ствар узима и Флорински (Душан стр. 41), а у самој ствари ово овако не може бити. Кад би ова женидба била за време царовања Смиљце а то је око 1294—5 године, када је већ Милутин био пашеног Цоквиц, дакле су били у пријатељству, па Смиљца не би могао ни

вана већ био и отац заборавио. Милутин је узео и одпустио сестру Светославову; давно је био преминуо Ногај и погинуо његов син Цока; на место ратовања с Византијом, он је с њоме утврдио мир и савез и био се оженио са Симонидом, па кад је *«владао мир и тишина.»*⁽¹⁾ изненадно се поврати своме оцу у Србију син од прве жене, Стеван, између 1305 или 1306—7 године. Отац га срдечно предусретне, ожени с ћерком «цара Смиљце» и «одлучи му *уестъ*» своје државе, земљу зетску са свима градовима, па га отпусти у државу, коју му је сам одлучио. После овога долазио је и отишао из Србије Иринин син Теодор. Светослав је био непријатељ Милутинов од како је овај отурио његову сестру.

позивати, нити „позвати у помоћ“ Милутина противу његовог папскога Цоке. Смиљца је био подајник — цар Цокин, па би пре био дао своју ћер за Стевана, да *задобије још већу наклоност Стевановога тече Цоке*. Но у ствари од свега овога нема ништа, јер наш Данило јасно каже, да је Стеван провео „многа времена“ у Татарији, да су га били сви и заборавили и да о њему већ нико није ни мислио да ће се вратити, нити се знало да ли је и жив. Грегорас вели, под годином 1299, да Милутин није имао деце од првих жена. Дакле се тада, око 1300 године за Стевана није ни знало дали је у животу. Поред ове очите сведоче, зна се, да је Душан био најстарије дете Стеваново, а Душан је рођен 1308 год. Имао је Стеван и млађег сина Душницу пре, него што га ослепио отац. За то и неможе бити говора о Стевановој женидби пре 1307 године. Никога не сме довести у забуну реченица «бугарскога цара Смиљце», јер се и у „житију“ Немањином вели, да је оженио сина Стевана са ћерком цара Алексија III. У ствари, кад се женио син Немањин Стеван, Алексије није био царем, него се тек доцније зацарио. И Смиљца није био у ствари «владајући цар», него се хоће да каже, чију је ћер узео Милутин за сина и више ништа.

⁽¹⁾ Жив, кр. и арх. стр. 123. Мир је и тишина завладала тек после 1300г. а нарочито после 1304 г. по помирењу с Драгутином.

Зато Милутин и ожени сина Смиљцином ћерком, а своју кћер Неду уда за сина свога васала Михаила, непријатеља и противника цара бугарског Светослава. Ирина и Андроник незадовољни оваким исходом ствари, ступе у договор и пријатељство са Светославом и отпочну се договарати с њиме, да он узме за супругу, кћер млађег императора — наследника Михаила. ⁽¹⁾ Милутину сада загрози опасност од савеза Андронико-Светославовог па и ступи у договор са француским краљем и папом да сруши Бизантијску царевину.

2. Савез с Карлом. Карло VI Валоа францески краљ, као пријемник наследног права своје друге жене Катарине Куртне, унуке потоњег императора латинске империје у Цариграду Балдовина, смисли да освоји источну ромејску царевину. Тражио је савезника, па га и нађе у Милутину, противу кога је сновао непријатељске планове император Андроник са Светославом. Милутин закључи уговор са Карлом Валоа 27 Марта 1308 године. ⁽²⁾ По томе уговору Милутин се обвезује «дати потпору и помоћ» Карлу, да «поврати и освоји» од Андроника царство цариградско и да све Карлове непријатеље предаје Карлу. Карло се опет обвезује да ће Милутину «дати потпору и помоћ за одбрану и одржање краљевине противу ма којих његових противника како крштених тако и некрштених и противу свију, који би хтели на краљевину нападати или је освајати» изу-

⁽²⁾ Светослав petebat autem dari sibi conjugem unam e filiabus Michaelis Augusti junioris etc. Stritt II p. 811. Пречек ово спомиње и кратко и неодређено на стр 381.

⁽¹⁾ Овај уговор штампан је у Гласнику XXVII од стр. 309 до 342.

зимајући случаја, кад би краљ напао на земље „господина, Филипа кнеза тарентскога.“ И Карло ће издавати Милутину све његове противнике. Противници су Карлови: Андроник и сав његов род и пород, исти Андроникови приврженици, помагачи, савезници и пријатељи. Милутин ће задржати ове земље и градове: Прилип до међе Просјека, Овче Поље до међе Штипа, Дибру до реке Маати, и Кичавску до Гогерије. Милутин, — краљ Далмације, Хрватске, Дукље, Србије, Рашке и читавог Поморја потврди овај уговор 25 Јула 1308 године у „шаторима, код Голикелина⁽¹⁾ са овим изузетком: „Град Штип, — вели краљ Милутин“, којим владамо заједно са припадајућом му облашћу, задржавамо за себе и за наше насљеднике и нећемо да га одвојимо“ од краљевине. За успешнији исход и сталнију тврђу овога уговора, краљ Милутин ступа у сношај са папом Климентом V, под чијом је заштитом била и сва савезничка војска. У почетку 1308 Милутин пошље у Рим два своја посланика: Трифуна Михаиловића и Марка Лукарића са молбом, да папа прими под заштиту светог Петра не само њега (краља), него и сав његов народ и да испрати своје легате у Србију, који ће народ поучити вери.⁽²⁾ И папа одмах пошље у Србију два легата, да приведу Милутина и сав његов народ у крило римске цркве и под заштиту св.

(1) Гл. стр. 340 вели се, да је ово место у Голаку или је Гилан. Написано је овако: Goliquelina и не значи ништа друго, него ли *Голеш*. На стр. 338 вели се за „земљу Кичане“ да су то „Кучани“, а то не значи „Кучани“, него „Кичава“ или Кичево или Крчава. „Краљевство Словенија“, то је западњачким језиком просто *Краљевство Србија*.

(2) Raynal. an. 1308 num. XXVI Illyr. Sacr. Parl. t. VII p. 61.

апостола Петра, али да се Милутин најпре закуне под освећеном папском заставом, коју му он шаље, да неће погазити своју реч, и тек ће тада бити скинуто с њега проклетство за «шизму и непријатељство према папи.»⁽¹⁾ Папски легати под предвођењем архијепскопа Егиде и дођу у Србију, изађу пред Милутина. Егида је био овлашћен да подигне манастире, да разреши неспособне (т. ј. славенске т. ј. српске) свештенике, а да на њина места испоставља веште и способне⁽²⁾ (т. ј. латине). При Милутину морао је остати Григорије де-Катара и пазити, да краљ не погази своје обећање и заклетву.⁽³⁾ У легатском упуству папа им налаже: да спомажу у Србији «Латине», да се труде и да им рад испадне са срећом, а Милутину папа јавља, како благодари Богу што је просветио Милутинов ум, те сада ступа у савез са најсветијом црквом мајком и наставницом свију верујућих. «Тебе краљу — вели папа — сам Бог чува и води да познаш праву веру, у којој ћеш ти наћи најбољи пут спасења и која ће твој престо утврдити за навек. Радује се мати црква, радујемо се и ми што се у наше дане повраћа такав велики цар и такав велики народ у крило римске цркве; радујемо се, што ти одричући се «схизме» са свима њеним заблудама најпосле постадосте удовима тела Христова, и што се налазите у стаду Господа светлости, савршенства и живота..... ми се непрестано бринемо..... да изводимо заблуделе на прави пут.....

(1) Hist. Russiae, mon. ab. an 1308 T. t. II. p. 358. Rayn. an. 1308 Num. XXIX Illrr. Sacr. Parl. t. VII p. 61.

(2) ib. p. 36 — Epist. an. 1309.

(3) Hist. Xus. mon. ab. an. 1 Turg. t. II, p. 360. Raynal. an. 1308 num. XXIX.

претресајући пажљиво све, о чему нас молише твоји посланици, одобрисмо твоју жељу и благонаклоњено решисмо, да уважавамо твоју молбу само ако будеш веровао веру римске цркве, и ако ти испуниш наше тражење и послушаш наш савет, то св. црква као чадолубива мати са раширеним рукама дочекаће свог враћајућег се сина.”⁽¹⁾

Папа тражи од Милутина да се покатоличи, да се чита *filioque* не само у дотадашњим српским црквама, него и у онима које задобије од Византије, да властела и сав остали народ признаде папу за намесника св. апостола Петра; тражи, да српски народ остане веран Риму и покорава му се, а владике и преставници црквени да јамче за сав клир и папину власт; тражи, да се свештенство реформише, и да се бирају владике и игумани по канонима, т. ј. да виши клир посвећује нижи, а то је, да папа поставља митрополите, ови епископе и т. д. Да Милутин даде потпуну слободу Латинима, и да их награди са свима дотацијама и највећим повластицама.⁽²⁾ Пристаје, да се може служити служба на хлебу с квасцем и да краљ може бивати на истој служби, до даље папине наредбе, па завршује: «прими и благослов наших легата, слушај њине савете»⁽³⁾ и т. д. Милутин најбоље предусретне легате, али њине савете остави за други пут.⁽⁴⁾

⁽¹⁾ Clem. lib. III epist. XXI apud Rayn. anno 1308 num. XXVII XXVIII. Hist. Russ. m. ab. an. I Turg. II 558, 359. H. Sacr. Farl. t. VII, p. 61, 62.

⁽²⁾ Clem. lib. III, epist. XXXI apud Raynal. an. 1308, num. XXVII XXVIII. hist. Rus. num. II 356, 359 Farl. VII 61, 62.

⁽³⁾ Ib. II 388 Rayn. an. 1308 Farl. VII 61.

⁽⁴⁾ Farl. VII, 62.

Како савез са Карлом, тако и ови уговори с папом, поплаше тако Андроника, да, ма да му је нудио Светослав да *поврати све отете градове*, и ма да је снабдео храном Цариград само да добије руку кћери цара Михаила, од свега тога не буде ништа. У том Мљечићи покваре план Карлов и обелодани се његова слабоштина, с чега Милутин и прекине сваке везе са Карлом и папом, и одмах *забрани* својим поданицима да примају латинску веру.⁽¹⁾ У овај мах сав је народ био уз Милутина, а свештенство је отпочело требити латинске обреде и чистити Србију од њих. Од тога у Босни посрне латинство, а папа заповеда ђенералу реда миноритског, да *рашири латинску веру у Босни и Србији*.⁽²⁾ Милутин опет предузме да шири и штити православље у Угарској, а са својим тастом дође у пређашње присне односе. Тако Милутин надмаши Карла и докаже му његову слабост; надмаши таста и осујети његове намере и спречи Светославово сродство с царском породицом. Ово пак присно поновљено удружење са Цариградом и својим братом Драгутином, донесе му свађу са сином Стеваном.⁽³⁾

(1) Le Quien or. Christ. II col. 319 Farl. VII 63.

(2) Farl. VII 329.

(3) Сношаје с Римом није отпочео Милутин, него још његов отац и ево за што: Још 1274 год. поплашен цар Михаил Палеолог од савеза Урошевог са Карлом Ажну, после увреде и срамоте какву је дочекао коју му Урош учинио повратком кћери натраг, ступи у преговоре с папом, и на лионском сабору прими унију. Овом приликом, да би уништио српску цркву, воспостави охридски патријархат и потчини га папској јурисдикцији. јер су његови посланици у Лијону јавили, да је српска архиепископија постала без папине дозволе. Од овога времена и почне нагло утицање папства на Србију да ова пређе у католиштво па је тај утицај наставио од-

3. Завада и ослепљење сина. Кад је Милутин прекинуо сазе са западом 1309 г. и опет дошао у тешње сношаје са Византијом, царица Ирина настане да изврши своје планове са својим зетом, те се Милутин завади са својим сином. Од посланика Милутинових М. Лукарића дубровчанина и Триф. Михаиловића которанина зетска је властела могла најтачније знати читаво стање преговора с Карлом Валоа. Стевану је било обезбеђено наслеђство престола, али обнова пређашње дружбе с Византијом даде прилику Ирени,⁽¹⁾ да живље ради на остварењу свога плана, у корист ма кога брата Симонидиног или свога зета Милутина. За то властела и «приступи» Стевану и „**привратише**“ га... **отъ любви** родитеља његовога, што значи, да су га убедили, да му отац неће оставити престо. Пошто су га у томе убедили властелини, (а у Поморју је било много властелина Латина) неза-

жива код краљице Јелене (в. Гласник XXIII стр. 129). Како су се западњаци заклањали за папу у својим тежњама за освојењем Истока, тако се заклонио за папу Првовенчани (Farl. VII 56. Rayn. 33 num. 54. Benedict lib. VII Qist. CXXV), па тако уради и Урош I. И Милутин водећи борбу с Угрима и бојећи се за Босну (1288 г.) преко своје мајке Јелене изјави папи послушност, да ће своје поданике обратити у латинску веру и да ће истерати из Босне све невернике и јеретике. (Nic. epist. 33 Raynal. an. 1288. Num. 31 и 33 Farl. VII 48). Папа пошаље олма у Србију Марина и Кипријана, мужеве сиормашне на овоме свету, али богате вером и законом божијим. (Nic. lib. I epist. 32 Raynal. an. 1288 Farl. VII 47 и 48). По њима папа пошаље посланицу «Славним царевима словенским Стевану Драгутину и Стевану Милутину Урошу (Гласн. XXIII стр. 122). Милутину је тада потребно било, да на њега не нагрне запад докле се он избави од Татара и Грка, па заборави после двоје обећање. Када дође у сукоб с тастом, он закључи уговор с Карлом Валоа и с папом, па кад га мине опасност, он прекине све везе са западом.

⁽¹⁾ Pach. II pag. 557.

довољни одрицањем Милутиновим «од латинске јереси», властела рекне Стевану: **„Достонѣ ти възети престолѣ отѣца своѣго, се бо всѣи мы пособѣствуемъ ти, ако да събоудѣтъ се въ вѣсемъ воли твоѣ; аште ли не-послоушаешѣи насъ, то мы къ томоу не нареуемъ се твоѣ.“** И овакве су му говоре **„на дльзѣ“** говорили док их није послушао, које кад учини: **„науѣтъ възносити се мнсаню своѣю, ако да възметъ оуниѣ престолѣ.“** И догоди се велико **„възмоуштенне“** т.ј. рат између њих. Сва властела остави оца и пређе на страну синовљеву. Милутин остаде без војске и одбране. А син крене војску противу оца — **„науѣтъ подлнзати се на родитеља свога.“** Милутина⁽¹⁾ спасе

(1) Каталонци (в. Григора lib. VI гл. 2). Збот ратовања између Карла и Фридриха у Сицилији некакав Рожер прикупи у Каталонији и Галији многе бескућнике и почне пљачкати по мору. Фридрих дозове Рожера за новце и надбије Карла, па се оба владара помире. Ова гомила бескућника није имала натраг да се врати. Рожер се тада обрати Андронику Старијем, а овај их прими (1304 год.), да се боре у Азији противу Турака. Рожер дође у Цариград са 2000. Једна хиљада се називала Каталонцима а друга хиљада Алмугаварима т. ј. пешадија. Андроник уда за Рожера кћер Асанову, Марију и даде му титулу: «велики лука», За овим га постави «кесаром», а његовом помоћнику Беренгарију Тенцу даде титулу «лука». Трошкови око издржавања ове војске били су тако велики, да набрзо остане празна државна благајна. Каталонци се тако храбро борили у Азији противу Турака, да су их на свима местима надбиц, али су и грозно пљачкали византијске поданике и чинили насиља да накнаде плату, коју несу редовно добијали, а несу се никог бојали, јер је византијска војска «будила у њима само смех.» Кесар Рожер с војском поврати се у Тракију и заузме Калипоље (1305 г.). Рожер са 200 војника оде цару-наследнику Михаилу и по заповести овога (Михаила) буде убијен, а латини из освете побију све Грке у Калипољу. Остали пак под командом Тенца саграде флоту и почну пљачкати обале, али Тенац погине и пропадне њина флота. Каталонци

изненадни случај, на име, њему био дошао и предао се храбри Мелик⁽¹⁾ (види примедбу на стр. 230) са 1000 коњаника и 500 пешака. Он и употреби ту војску, јер Данило вели: „и сѣвѣкоупникъ воюе свое“

тада ступе у савез с азијским Турцима и добију 500 ратника, а њих је било 3000. Они се укупају између Кипселе и Апри. Млађи цар Михаило прибере војску тракијску, македонску, масагете и Туркопуле. У боју Масагетџи и Туркопули удруже се с Каталонцима. Туркопули се удруже с Турцима, над којима је заповедао Халил, па са Каталонцима побију све Масагете и тада није било краја њихом настрелу на ромејску империју, кроз две године 1306 и 1307.

Од ове 1306 г. отпочиње Ирина да ради код зета Милутина, да српски престо наследи њезини синови, па кад јој и тај план није испao за руком, а поред тога повратио се из Татарије Дечански, Ирина почне радити, да Милутин ступе на престо византијски и да уједини обе државе. „Ето шта се радило“ вели Григора, „а сада да се повратимо на Каталонце.“ Године 1308 већ је било с Каталонцима Турака више од 2000, а Каталонаца више од 5000. Ове 1308 г. утврде се они код Касандре, па су тежили да освоје Солун, гди је била царица Ирина, па онда да освоје сву Македонију. Тада цар и озида велики зид, али у пролеће 1309 г. Каталонци приближе се Солуну. Не имајући хране, њих 8000 нагрну на Тракију. Ту дознаду за озидање бедеме код Кавале и да их чека војска, па се поплаше да се не „сједине Илири, Тривали, Акарнањани и Тесалци, па да их не истребе.“ За то се реше да се врате и да иду да освоје Тесалију. И тако допру до Олимпа, Оссе и Пилиге^(*) (1309 г.). Тада је с њима било Турака 3000. Од њих је било под командом Мелека 1100. Ови су били крштени, али су пристаји уз Каталонце за време боја код Апри. Над осталима је заповедао Халил. Када се крену Каталонци на Тесалију и Пелопонез, Турци почну да подозревају, да их ови не побију, па Мелик и Халил ступе у договор с вођом Каталонаца да се мирно растану. Поделе пљачку и робове, па се мирно растану 1309 год. Каталонци освоје Атину и Тиву и над њима загосподаре (1311 год.).

Турци опет кад се одделили од Каталонаца, ови се изнова поделе између себе, па једни оду с Халилом а други с Меликом.

(*) Пелопониса.

крене се у Зету противу сина. Син се поплаши очине војске и утекне преко реке Бојане. Доцније се преда оцу.

— «Видим» — рече краљ — да ме многе скрби и печали очекују од сина ако га пустим слободна», на што му његови велмужи одговоре «да је добро и смислено казао», па и заповеди, те сина окују

Мелик се крене са својих 1000 коњаника и 500 пешака и дође краљу Милутину у јесен 1309 г. На заповест Милутина они *положе оружје, издаду коње, а да живе као приватни људи; у ратно доба да се наоружају и са краљевом војском да иду у рат противу непријатеља, и то у оноликом броју како краљ заповеди.*»

Халил пак (1309 г.) заустави се у Македонији са 1300 коњаника и 800 пешака и тражио од Византије да му даде лађе, да оде у Азију. Буде наређено 3000 војника да их испрате преко Хелеспонта. Ови војници видећи у Турака много свакојаког блага, на место да им даду лађе, смисле да их опљачкају, а Турци зато дознаду и заузму једну тврдињу и добију велику помоћ из Азије, нападу на војску предавођену млађим царем Михаилом, и тако рећи униште је, чак заробе и касу царску и грдно богатство, па и царску калиптру, коју је Халил надевао на главу и посмевао се цару (1312.).

Више не су обраћали пажње на византијску војску, него су арили плачкали и господарили у Приморју Архипелага. Тек доцније противу њих цар Андроник тражио је помоћи од свога зета краља Милутина, о чему ћемо у своје време говорити.

(¹) *Перьсы и Агарены* ударише на род хришћански, «уђоше у Романију губећи све као вуци, па су допрли чак до Цариграда и **стомише къ великомъ Романин до два десети лѣтъ**».... Ово ће бити погрешно, јер су Катарени дошли 1304 г. па кад би било правилно «20» година, онда би се овај случај о коме писац говори, догодио после смрти Милутинове. За то у тексту је морало стајати **«до дванадесети лѣтъ.»** Даље вели: «Милутин призна неки део **тихъ Перса**» т. ј. Мелика са 1500 војника. (Данило стр. 143).

Кад је Милутин примио ову војску и населио у Жељинговској држави, арх. Данило овако се хвали: примио их **«на похвалоу и на уѣсть и на здѣнсть своемоу владѣуѣствоу отъ околныхъ царь»** итд. доцније кад се они побунили, он их називае: «**псима.**»

и у затвор у Скопље пошље. Ту га и ослепе краљеви „вазљубљени“, но му ипак „зеница ока није била до конца повређена“, а — Милутин **възъмь сына своего такоаго ослѣплена и въдаст его въ славный градъ Коньстантинь къ тѣстѣ своему... васиљенском царѣ кнрь Андронику**”(1). После, дакле, помирења са Андроником 1308 и 1309 год. Милутин продужи да одржи уговор од 1298 године; да одржи уговор са својим братом, по коме је законити наследник престола српског — Владислав, и опет да постигне оно за чим је тежила његова ташта, да сам седне на византијски престо. Ето ови сви узроци и допринесу, те Милутин уклони сина да му није на сметњи, па га пошље у заточење у Цариград 1310. У краљерини Србији завлада „мир и тишина.“ Милутин се састане у Солуну са својим тастом Андроником, и о краљу српском више нису говорили Византинци „хуљних слова“, (2) него му је Андроник учинио све што је он захтевао. Исто је тако био Милутин у Трнову и састао се са Светославом блгарским и „сваку правду“ својој краљевини задобио, а то ће рећи, „да се помирио“ са Светославом. За то добро каже Иречек (3) да је Милутин толико оснажио Србију да се „судбина трачко илирског полострова од овога времена решавала не у Цариграду и не у Трнову, него у српском дворѹ“ у Паунима или у Скопљу.

(1) Дан. стр. 126.

(2) Живот. кр. и арх. стр 141. **Отъ Андроника ѹлѹнти хотѣниѣ си, и ни слова хульни о себѣ уоуѣ, и не тѣкмо въ своемъ дръжавѣ ни въ самомъ столѣнѣмъ градѣ именѹ Солѹнѣ въ сакѹ хотѣ и не свое оудѹти тако и са блгарскимъ.... у Трнову... и въсвоѹ правдѹ краљѣвѣстѹ своему нзобрете.**

(3) стр. 372.

IV.

Грађење црква и манастира. — Краљ је Милутин био веома богат. Осим крунских земаља и својих великих непокретних добара; осим «данака» државних и «царина», као и прихода од градова и рудника, имао је још **„и богатство много, злато и сребро безъунсалноє, и скоты пасомн — овце и волоке и конѣ многодобре“**; имао је стада велблуда и ергеле велике; имао је и **ризѣ свѣтлыє и многоцѣныє и нивы многоплоды**,⁽¹⁾ а да и не напомињемо; оно силно благо што је његова ташта Ирина преручила из хазне византијске царевине у Милутинову ризницу. «Од вуне његових оваца грејала се плећа многих, и богатсво своје није штедио ради душевне ползе. Према Богу смирен и људима угодан; према убогим издашан, он се прочуо и прославио не само у својој краљевини, него и по читавој Романији, па ћа озидао и цркву у Цариграду, те се прочује његово име по свима околним земљама источним и западним.

Његовом двору стицали се не само синови његове краљевине, него људи и из **«заморскихъ странахъ и отъ всѣхъ морскихъ островъ»**, из Јерусалима, доносећи му благослове од патријарха јерусалимског и од Св. Горе и од свију православних места, јер је тада српска краљевина била најмоћнија преставница и заштитница православија и раздаватељка потпоре и милостије у православном свету. Потпору и милостију Милутин је раздавао као дар божији, па подигне и многе задужбине за одржање хришћанства, за утврђење и учење у храмовима науци и вери и за утврђење и ширење српске државе и српскога имена. И

(1) Жив. краљ. и арх. стр. 129, 130.

најпре је сазидао цркву Хиландар на месту прве цркве „**отъ основаниа разоръ и большоу създавъ**“ и у томе месту озида и „многе палате царске и изредне ћелије.“ У повељи вели: ⁽¹⁾ „**църковъ теснѣ разорихъ и сѣю новѣ въздвигохъ и пописахъ** (измала)....“ Па је приложио Хиландару осим приложеног „мојимъ **дѣдомъ и отцемъ**“, од чега је нешто „**потрено**“, а нешто „**изгоублено**“, па прилаже „села и влахе“; села: Ђурђевик, Петровик, Крушево, Книна, Рубач, Поток, Дрстник, Гребник, **Говѣнь**, Долац, **Тръгъ**, Книнац, Петрче, обоји Вранићи, Беличиште, Виденије, и два *винограда*: један у Крушеву а други у Пећи; Шоупел више Пећи архијепископове; **Захакъ** на Бистрици и на њему уљаник с уљарима. Међу људима поклоњеним манастиру налази се „поп Рада **дѣтца**.“ ⁽²⁾ Поклања Хиландару „планину Добри Дол“ а испаша царинскога добитка Раковица. Места која нису крајева него црквена, ко дође на иста црквена места, па били то људи из ове земље, или *царик* или *влах* или *туђоземљанин*, да припадну цркви. Како је била „потрена“ повеља хиландарска господина краља „**отца ми Уроша I**“, вели Милутин, договорио сам се са архијепископом Јевстатијем II и са мајком краљицом Јеленом и са српским епископима ⁽³⁾ и *преписах* исту повељу. Нашав

⁽¹⁾ Mon. Serb. Mikl. стр. 57. Ова повеља не може бити као што је стављено 1293 г. јер Урош вели, да је он „**зѣтъ** императора Андроника“, него је она издата после 1301 год.

⁽²⁾ Стр. 60.

⁽³⁾ Рашким — Филипом, звечанским — Данилом, хвостанским — Јованом, хумским — Евстатијем, призренским — Дамјаном, топличким — Герасимом, будимљанским — Германом, липљанским — Андонијем, скопским — Николом, дабрским — Јованом и моравским — Тирилом. Овде не су поименовани епископи краљевине Драгутинове.

да Хиландар нема испаше у хвостанској земљи, дадох за испашу *Лабифево* код р. Рибника, до утока Љубижиње у Дрим. Ову међу „*оутеса Севаст*“ Обрад Мањак.⁽¹⁾ Како се дава пастирима марвом „белег“ (плата), краљ поклања манастиру „Влахе“ и додаје им „црквених влаха“ да „пасу кобиле црквене“, а да од цркве не узимљу никаква бељега“, него још што изгубе да дају или коња или 30 *перпера*, а за коблу — 20 *перпера*. Зато их краљ ослобођава од свију „работа великих и малих, и да им нема „поноса“ (т. ј. да не носе) ни житног, ни винског, ни провода (пратње), ни соколарине, ни псарине, ни

(¹) Рат. Шас. Изд. Пречека 1873 г. Стр. 94, 95 и 96. Када би се породио спор о „утесаним“ међама и у опште спор о међама ево како се расправљао: „Дође ми хиландарски игуман Гервасије (1327 г.) на суд противу синова *Тепљунџ Хардомна* Амтра и Борислава, говорећи: „*оУпрашам* ки суседи, властеле господина краља, како насилно приташте земљу и брдо хиландарско између Косорића хиландарских села.“ Амитар одговори: „Ми не знамо о томе ништа. Земља је и Брдо косорићско.“ Краљ пресуди: „изведите 12 *стари* *никџ* *жупљана*, достоверних људи, да се зајуну страшном заклетвом, па дошав на међу да покажу, где је међа косорићска а где хиландарска.“ И посла краљ Градислава *Воншића* пристава, и дођоше стариници на међу и закле их пристав: „Тако да несте проклети од Господа Бога и пречисте матере божије, и ваши домове, и дјеца ваша како нећете криво, куд је међа хиландарске земље. и брда, и косорићска.“ И они се заклеше страшним заклетвијем сви уједно, и указање међу (иду места). *А се именџ стари* *никџ* *Хрѣа* из Белага поља, *Бољко* *Дрокуновић*, *Божић* *Братосалић*, *Станило* *Баилиновић*, *Витан* од *Хилѣуа*, и *Ђуроје* *Оливер* из *Радиловаца*, и *Драгошѣ* *Крѣа*, *Драгѣа* *Хранковић* из *Јагоднога* поља, и *Радомѣ* *Дваић* и *Радота* *Дука* *Витановић*. Ови и „утесаше“ међу: „Од *Курнаѣска* путем по *дѣлоу* више *Ческова*, на *дѣа* у *Камен*, и други више села под *дѣлоу*, и трећи *камен* *мишоаѣ* село на *дѣлоу*, код тога *камена* на *десно* у *дол* *Церовац* и т. д.

поклисара, ни **владальца** за нигде, и да их нико не шаље нигде па ни у Свету Гору разма само да пасу (чувају) кобиле црквене. За овим се именују власи, који ће чувати кобиле. Осим ових прилога краљ Милутин поклања манастиру још из своје ргеле 24 кобиле «од својих кобила», па их поклања пиргу (кули), коју је оградио «на мору», а да их чувају они власи, који чувају и црквене кобиле и да им дају сол с црквеним кобилама, и да се води кули све што се мушко ождеби; калуђер пиржанин да се брине како о храни, тако и о оделу, али пастире да не храни, него нека им то даје црква. А три човека из Горичева да буду «улијари», како би за свагда била «свећа св. Спасу», па је и њих ослободио од свију работа, «краљевских» и црквених онако као и влахе **пастыре**. И да **„облада ним прѣжанин калоугеръ, а ние работѣ да нмъ нвстѣ, развѣ ѹлине да пасоѹ, и уѹто погине отъ ѹлиа, они отъ себе да плакнѹ, или се ма којим начином затре ѹлине, они да га поставе од себе. А од напасти или неправди да их надгледају, одговарају и бране „црквени владальци.“**

Придодео Хиландару краљ Милутин цркву архистратига Михаила у граду *Штипу*, коју је из темеља подигао и сазидао *протосеваст Хреља* «за спомен свој и краљев» а са црквом и све оно, што је Хреља истој цркви «приложио», па биле то куће или воденице, или виногради, или њиве и придодео Милутин цркви архистратига од штипског **подъградни** 50 људи и **трѣгъ** штипски. Закон је за подградије:

«Који су *отроци* с коњма; ово им је закон: кад полази иконом краљу или ма на какву работу, а они с њиме на коњма, зато да им се коњи не

узимају нити под товар да се подлажу, него сами отроци на својим коњима да ходе, на који год посао црквени; а који су без коња, да ору дан јесењи и дан пролећни и да пожњу и овршу; и дан у винограду да работају.

И придодао краљ цркви опустела села: Брест, Сухогрло, Лесковицу, Витче и Дрјенок са свима људма и становништвом што се населило **отъ „тоугнихъ земля“** и селиште **Брѣстокъ** преко Лукавице на Бесну Воденицу и Калуђерицу; и село од **влюти Коунарне** са парикима и њиним утринама за попашу стоке. Ово је краљ додао у преписану повељу, па је све потврдио и „ослободио их од малих и великих работа, да **нмъ нѣсть** ни града (т. ј. градозиданија), ни **позоба**, ни **поклисара**, ни **пѣсара**“, и да над њима нема никакве власти од власти (чиновника) читаве краљевине осим игумана манастира Хиландара; и кога *постави* игуман да *влада* ⁽¹⁾ храмом архистратига Михаила, тај и да *влада*, а **нмъ нѣто**.

„И придодао (краљ) истој цркви, цркву св. Богородице у Лојани са селом Лојаном, колико оно држи са виноградима и са њивама, са ливадама и са заселцима **Кьрино** и **Заплъжане** и Кобилја Глава, и Добрутовци и Градиште, — и ово да буде метох хиландарски.

И још селиште **Вљути-луг** у струмичком пољу са читавом облашћу и „*правинама*.“ И планина Огражден и суват (пасиште) **Урѣвена Пољна**. Синор Василица, синор **Стаљница** и **Дракъшанъ** и Петрово и Сливница и Къегиња на безнички пут и на Фругопулово селиште и место **оу** Струмици — Тетрагопулово, да

(1) Ово је „црквени владалац.“

учини цркву и куће, па да је — метох Хиландарски. И даје истој цркви човека у Струмици Балу Екеса Јерменина са његовом децом;

«И још додао, цркву св. Петку на *Брегалници*, коју је озидао Карба својим рукама и трудбом, па ју и измалао и окитио; и она је по краљевом наређењу метох хиландарски са виноградом, њивама, сенокосима и испашама, и сва земља, коју му дао *господин и родитељ краља Милутина Урош I.* ⁽¹⁾ Карбови људи или «слободни» људи могу се слободно уписати под цркву. Све ове људе (цркве св. Петке) краљ ослобођава» од свију работа *краљевских великих и малих.*

Краљ поклања хиландарском метоху цркву св. Ђорђа, коју је озидао Берислав на селишту **СРЪБШОРН**, са виноградом, њивама и читавом облашћу исте цркве, а граница допире до **„ТРАПА“** ⁽²⁾ **СРЪБСКОГА.**“

Повељу је потврдио «краљ» Милутин и «правоверни властелин краљевине протосеваст Хреља.» Знак је, да је Хреља био наследни феудал и владалац ових земаља на Брегалници, и био властелин краљевине у *Доњој Србији*. Сви, дакле, велики властелини или велмужи имали су своје насљедне «државе» и према краљу били као феудали. Они су били ма-

(1) Ово је најбољи доказ да је 1) краљ даривао земље властелин, 2) да се рачунала наследним имањем његових потомака, па зато Милутин и има право да је поклати цркви.

(2) Да — ли није «трап српски» оно исто, што и «српско гумно?» Позната су српска гумна: 1) иза Софије на 6 сати; 2) на 6 сати до р. Марнице, сала Харманли т. ј. гумно и 3) иза Охрида омет српско гумно. У Подунављу близу Рахова има «српски ваа.»

хом потомци племенских насљествених жупана или кнежева, па је био овакав и Хреља.

Прилози краља Милутина Хиландару несу се ограничили само на ове прилоге, већ је он још придодао Хиландару 1302 год. ради заштите од безбожних морских гусара и озидао **пирѣгъ** (кулу) и на њему **„храмъ сплсов“**, снабдевши га са свима потребама, за време игумана хиландарског Киријака. За овим, пошто је ослепио свога сина Стевана и послао у Цариград 1310 год. он, краљ, пореклом од краљева и краљ свију српских и поморских земаља, праунук св. Симеона, унук Првовенчаног краља, а син Уроша I т. ј. Симона монаха, умољен Хиландарцима озидао је кулу и **„велики и тврди град са ћелијама“**, на месту Хрусија до мора, и измолио од таста цара и његовога сина цара Михаила — **„брата — краљевства му“**, у струмској области село *Куцово*, са виноградинама и приходима и **„правинама“** његовим, јер је оно *сумеђа* ⁽¹⁾ хиландарских села; по село Куцово није измољено на име манастира, нити је дато манастиру Хиландару, већ да **„овим селом влада старац живећи у Пиргу (кули) храма Вознесења Господња.“** **„Син же пирг не отлучи од манастира, но пауче да „єдинѣствоує съ монастыремъ“**, како је записано у пирговој повељи”, који је краљ подигао ради манастира. **„Старца“** за пирг да бира **„братија“** и да га не мења без великога узрока. Што је краљ дао **„живога или мртвога добитка“** манастиру над тим да нема власти нико, ни **„сам краљєвствоуєн“** што узети. За овим наређује да нико ово **„не потвори, па ма ко владао**

(1) Т. ј. *сумеђа* хиландарских села, али изван српске границе, у којој су била села манастирска.

после њега српском земљом, па био то његов син ⁽¹⁾ или синовац, или унук, или ма ко од његовога «рода», па онога ко буде после њега краљ, поставља за ктитора пирга. Ову је повељу потврдио архијепископ Савва III са епископима. Цркви пирга поклања краљ :⁽²⁾ „**ѡже соуѣ въноуѣри и нзвѣнѣ** манастира и у запустелим метохијама све обновљено, и засађене винограде... села и испаше.. у српској и грчкој земљи, што је „испросио краљ од «родитеља» краљевства ми, цара грчкога Андроника и од возљубљеног Андрониковог сина, цара грчкога «брата» краљевства ми Михаила. Братији, која живе у Пиргу да се годишње даје «из манастира храна **мзрѣнѣ сврѣшенѣ испѣнѣ**.” Ради «исхране» «и поклони краљ Хиландару у скопској области, цркву св. Никите у **Баниѣ** са селима и људма и с власима. Опет тудије у скопској области поклања краљ село **Тѣморанѣ** и добитак живи и мртви, «зашто ме је, вели, поштедио Бог господствовати **во срѣсѣрѣи землѣ**.” «Тај **комѣтѣ и мзрѣнѣ** устављен по дозволи и с договором по општој вољи игумана и баште и свега **сѣбора** дому — богородице хиландарске, **ѡко коупѣно бысть краљевствомѣ ми одѣ нѣх**, то да је тврдо и непреложно и од самих њих, који ће бити старешине у Хиландару т. ј. од игумана и баште и економа и еклисиарха и оних осталих с њима.” Како су ове земље купљене од самих калуђера, онда да их нико не може «заробити» или отуђити докле «постоји манастир Хиландар.» И додаје што је на потребу старца живећег у Пиргу и осталих с њиме, који ће молити Бога за душу «кра-

⁽¹⁾ Имао је још неког сина осим ослепљеног Стевана, а синовац је *Владислав*. Mik. mon. Serb. стр. 75.

⁽²⁾ Ib. стр. 70 и 80.

љеву”, придодао им винограде, маслинке, кобиле, овце, козе, говеда и све потребно за пиржане. И све што старац пирга принесе или «испроси» да је у «**область** старцу **изъвѣнь** области манастира. **Зѣбор** хиландарски да бира старца угодног за ови посао, и да га не бирају по «лицемерију» или по љубави, него да бирају по страху божију, и то да га бира збор. Ово нека не дрзне да поквари нико, ко после краља буде владао Србијом па био то његов син или синовац.

Кад је краљ ступио у преговоре са краљем француским Карлом, он је утврдио прилог материн Богородици Ртачкој, где краљица Јелена вели, да овај прилог даје са «својим сином» Милутином, молећи Богородицу да их очува од свију врагова виђених и невиђених, па се ређају села покрај ⁽¹⁾ мора; ослобођава манастирске људе од свију краљевских работа великих и малих, и од свију «**силньхъ**» ⁽²⁾ у **области краљевства**», и овај прилог, да не сме кварити како краљев наследник, тако исто и нико «од **силних** или **одъ владѣщихъ**». Ко ли насрне на манастирска добра да плати хиљаду перпера. Овај је прилог краљ учинио богородици ртачкој, кад је био дошао у «**Которъ градъ**» у присуству властела: архиепископа барског Марина и Казнаца Мирослава, епископа **Хлыског** Јована, епискупа зетског Михаила: **Челника Бранка** ⁽³⁾ **дједе Мирослава**; **Жупана Владислава**; которског бискупа Думуње и два сведока: Драга и Павла.

⁽¹⁾ Ib. стр. 68.

⁽²⁾ Феудала.

⁽³⁾ У натпису гробном дечанском вели се, да је била Витослава кћи Угљеше Ненадића, а она је сестричина Оливера деспота и жена Бранкова.

Прве прилоге дао је краљ Хиландару што тврди и архијепископ Данило (132 и 133) говорећи, да је саздао нову велику цркву и околo, „тврда град“, па приложио многа села и метохе и на брегу морском (у Хрусији) подигао велики пирг, а на врху пирга цркву Вознесеија, а околo град, где су биле некадашње старинске развалине града. Почео је Милутин зидати манастире и чинити прилоге после женидбе са Симонидом. Па пошто је утврдио Српску задужбину на обалама архипелашког мора и ступио у веће свезе с царицом Ирином, која је радила да наследници Милутинови од Симониде наслееде српски и византијски престо, краљ Милутин „**У МѢСТУ Подрома**“ у Цариграду сазида цркву, велике палате, болнице са мноштвом кревета, где ће наћи заклона, лечења и оздрављења сви сиротни болесници, па прилаже истој цркви и болници многа села, која је купио „**ОТЪ ОБЛАСТИ ГРЪЦЬСКЫЕ И ТОУ ПРИЛОЖИ, ОТЪ НИХЪ ЖЕ ДАНИ ДАВАТИ**“ такому МѢСТУ; и многиѣ враче худогиѣ изобрѣтъ, дасть имъ злато много и мѣлко на потребу имъ, **ЯКО НЕОТЪСТУПНО СТОЯТИ ИМЪ НАДЪ БОЛЕШТИМИ ЦѢЛѢУ ТВОРЕШТЕ ИМЪ, И КЪ СИМЪ ДОСТОИМЕННЫМЪ СКОЕ ВѢРНЫМЪ МУЖЬ ПОСТАВЛЪ, ИЖЕ ХОТЕТЬ ПРИСЪШТАТИ БОЛЕШТЕМЪ ВЪСА ПОЛЪЗЫНА ИМЪ ТВОРЕШТЕ, ЯКО ДА НИ ИДИНЪЖЕ ОТЪ БОЛЕШТИННЪХЪ УЪТО ВЪЗНЕГОДУЮТЬ, НЪ ИЛИКО АШТЕ УЕСО ВЪСПРОСИТЬ, ДА ДАСТЬ СЕ ИМУ** ⁽¹⁾ — **ЯКОЖЕ И ДО ДЪНЬШННАГО ДЪНЕ ИСТЬ НЕПРЪМЪННО КО ВСѢКУНУ И ДНѢВНКУ ПАМЕТЬ И ПОХВАЛЪСЕМУ КРАЉУ Урошу.** И ту је установио да се износи на капији у изобиљу хлѣба и вина и нинныхъ брашнь разлукунныхъ ка подданниѣ ништимъ и страннимъ и свакоме потребителѣ.“ — У другој грчкој престоници — Солуну, Милутин

(1) Ib. стр. 134

сазида „дворове царске“ и цркву у име св. отца Николе и цркву у име св. Георгија. Прву је подигао на месту, где је св. Савва био посвећен за архимандрита, па се била порушила стара црква. Поред ње озида „дивне палате“, па приложи тој цркви „многа села и метохе.... И по свима земљама околним и државама рашчује се богаство, сила и слава српскога краља.

— „Себи опет за вечити спомен подигне цркву светој Богородици, у месту *Трескавици*, приложив јој многе прилоге т. ј. све што је потребно за унутрошњост цркве, па приложи још „и стада овља многа и уреду вельблудъ, ланниме же коньскимъ“, јер је ова црква у брдима и место угодно за сточарство. Из потврђене Душаном овог манастиру Милутинове повеље, види се, да је овај манастир близу Прилипа и Милутин му дао „цркву“ у Прилипу „**Продромъ**“ са свима „правинама;“ метох св. Теодоре, са свима „правинама;“ цркву свете Врачеве са њивама, виноградима, млиновима, суватима; село **Бѣла црква** са свима „правинама“ и много других села; **метохъ у Кланици**“; ⁽¹⁾ селиште близу Русца „**што даде кѣра Српни Комнини жена Големога папниѣ**.“ Село Хоморане и цркву „св. Атанасија“ са воденицом, градином и перивојем; у граду Прилипу двор с кућом и житницом „**купеница отъ Екссефинна дворишта при Неманѣ Монахичевом**“ ⁽²⁾ и Гребенарево“ итд., па каже: „*Травнина, што је по всѣхъ метохнихъ и жировнина*, — све то даје краљевство ми цркви.... и одъ трѣга при-

⁽¹⁾ Ту се спомиње воденица у **Крагунцехъ купеница отъ Коприве** Николе. Гл XIII стр. 374.

⁽²⁾ У границама ових села спомиње се међа до „**галничкога пута**“... и до „**стана Вљина**.“ стр. 375.

љепскога да узима (црква) третї дѣлѣ... въ поменѣ кра-
 левѣства ми. И зговорих се с краљицом и посласмо...
 сина кралевѣства нашега Уроша краља, да се поклони
 пречистој Богородици и тада се договорисмо и по-
 клонисмо годишње од трга прилепског 100 перпера
 осим више — посланого дара. Па ослобођава, како
 је и Милутин био уредио, «села и метохије» од по-
 зоба, и пѣса, и приселице, од геракара, и провода
 и поноса, од иоклисара и од поданка свакога. И сва
 злоба, што се учини над црквеним људима, душе-
 убиство и распусть и дѣлу и разбон и рѹка и
 послухъ све да је црквено.... жито, вино, благо, па
 и ксавѣ пици од свега даде краљевсто ми у Треска-
 вац.... панигир на Митров-дан да имаѣ яко и прѣжде,
 па их ослобођава од свију «работа великих и малих.»
 Душан је за свој спомен само нешто придодао, али
 је то све био дао Трескавцу Милутин, па сам зато
 овде и навео те прилоге.

Милутин је подигао „домъ светааго мѹченника Хри-
 стова Георьгинѹ у држави области кѹтавьскихѹ“ и об-
 даро га као и манастир Трескавац. — И у „др-
 жави“ отѹства своѣга въздвиже многе манастире отъ
 самога осниваннѹ... древња рукоположенија родителѹ
 и прѣродителѹ сконхъ обѣнавѣше и больше отъ корене
 съврѣшаѣ. — И създа :

а) Цркву успенија св. Богородице, т. ј. еписко-
 пију Призренску (Левиша).

б) Цркву Благовештенија, тако названа еписко-
 пија градьѹанинѹска.

в) Тројеручицу у граду Скопљу;

г) Цркву св. Константина унутра у граду Скопљу.

д) Цркву св. Георьгинѹ на реци Серави.

е) Цркву св. Георгија⁽¹⁾ Нагоричанскога у области Жеглиговској.

ж) У Студеници сазидао цркву Јоакима и Анне.

з) У **Дьбръ** великомученика *Георгија* (у месту Ораховици) и

и) Цркву св. Никите близу града Скопља и т. д. Наши љетовничари казују, да је краљ Милутн озидао око 40 цркава. Све ове цркве он је обдарио са добрима као што смо навели о Трескавцу. Поред овога, силно је благо раздавао ништим и убогим, пролазећи у порушеном оделу по сиротињским становима: «био је отац сирота и заступник удовица.» Ове даре раздавао је од свога сопственог **„сѣтежанинѣ“** (тековине) па је слао дарове на Св. Гору, на Синај и по свима православним црквама. Најпосле, у договору са својом мајком краљицом Јеленом, братом краљем Драгутином и архијепископом Саввом III отпочне да зида у Бањској храм великомученика Стефана. За настојника постави епископа Данила, који се веома добро ра-

(⁶) Унутра у цркви на десној страни:

Бжннѣмъ нзколеннѣмъ сѣзда се ѿ снѣоаннѣмъ, а н пописа се уѣстин храмъ сѣ н поданнѣмъ всакнѣмъ прѣвѣсокаго краля Стефана Ђроша [къ лѣто 6823 т. ј. 1315] при нгѣментѣ Веннамнѣмъ.

На дувару има измалан неко у царском оделу, до њега женска и дете. Код мушке слике пише: **„Стефанъ.“** Код женске опет пише: **„кралица Елена Комнена.“**

С пола изнад врата, на плочи, стоји урезано ово: **„Нзколеннѣмъ божнѣмъ сѣзда се домъ стаго келанкославака мѣуеника Христова Георгиѣ къ дин стороднаго н прѣвѣсокаго краля Милутина Бгомъ Самодрѣжѣмъ всен срѣбѣскоу земан н поморскоу при Бгоуѣстникѣмъ кралицѣ Симонидѣ н при нгѣментѣ Антонинѣ къ 6823 т. ј. 1315). А къ тѣ же лѣто краљ нзѣн тѣрки.“**(*)

(*) Оне своје бунтовнике — војнике — Турке.

зумевао у архитектури⁽¹⁾ и знао заповедати мајсторима како ће постављати „стапни и надстапни и тавани и прѣгради црковниѣ.“ Пређашња је црква од старости била пала, па краљ и **сзда цркву „в образъ“** Студенице, **повелѣниѣмъ** краља Милутина на **схраниениѣ** и на **покон њего тѣлеси**, по одласку с овога света. И ту сзда не **тѣкмо манастирь** и **једину цркву**, **на** и **всѣхъ дворя** манастирски испуни и украси, поставив царске палате, трпезарију и све остало, па је снабде добрима. По смрти је његово тело сарањено у овоме бањском манастиру, с тога се он и називае „**Бањски краљ.**“⁽²⁾

V.

С најамницима је краљ Милутин савладао бунтовника сина, али му исти најамници у мало не дођоше главе. Док су ови његови најамници морали радити и ранити се, дотле су њини саратници Каталени освојили Атину и Тиву, а други њини саратници, под командом Халила, пљачкали Романију и допирали до саме Византије, а ови Меликови покршћеници морали су обрађивати земљу и ратовати за опште, а не за своје *личне* користи, по комади краљевој. Дошав у земљу српску, вели Данило⁽³⁾ увидеше

(1) — — **Сзла имъ краљинѣ и вѣшнѣ мудрост о въздѣнженни црковниѣ.**

(2) Још црква није била свршена, умре краљица Јелена, и мало после архиепископ Савва III. Милутин **зѣбере на зѣбор**: епискупе, игумане, **уѣмѣце** и велике властеле и то кроз једну годину трипут тражећи најдостојнијег човека, који би му био брат... **всѣхъ зѣбор** с краљем избере *Нижодима* и на *Вознесеније* буде проглашен архиепископом. После четири године и нешто више (од Спасова-дне до Октобра) умре Милутин у *Неродимљу*.

(3) стр. 143.

славу, величину и богатство српске земље, па се испунише зависти, заборавише се, и почеше мислити на **вссѣуѣстнѣ** главу његову т. ј. да убију краља Милутина, а његову краљевину да освоје или да се до воље напљачкају. Подобне им мисли дошле у главу од разглашеног успеха њиних саратника, који су освајали земље, пљачкали и живели у изобиљу. А ови пак кад су за време краљеве борбе са сином, — сви властелини били оставили краља и прешли његовome сину, помогоше краљу да надбије сина и да казни како сина, тако и властелу, па мишљаху да се обогате пљачком, чега кад не добише, они почеше дисати мржњом и осветом, па се уздаху у незадовољну и кажњену властелу, да се тиме користе и да намире своју жеђ благом и богатством. Да је Србија изобиловала богатством, имамо сведоѣбу писца тога времена Брокара,⁽¹⁾ који вели, да у Србији има у изобиљу хлеба, вина и стоке; изобилно има потока и река; има шуме, има планина, долина и равница; накратко: «све, што има у Србији све је прекрасно.... има пет златних рудника и толико сребрних; у њима раде рудари; има рудника, где се вади помешано сребро и злато. Ко освоји ту земљу имаће најскупоценије благо овога света.» Ето шта су «увидели ови краљеви најамници, и смислили да га убију, а земљу да освоје или да опљачкају, па једући краљев хљеб, **вслнѣахѣ** на њ га „**ковѣ**“, — на његову државу и на св. цркве, говорећи: «хајде

(1) Monuments pour Servie à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxemburg, Tom. IV. Bruxelles 1846 pag. 423—425.

да га убијемо и све што је његово биће — наше.»⁽¹⁾ «Изгубише разум» вели Данило, па се прилежно спремали да устану и изврше заверу.⁽²⁾ И заиста се наоружају «с острим оружијем, у које се уздаху, нападоше на краља да га убију. Тада се покаже српска властела да она више воле земљу и краља, него ли своје личне интересе. Краљ се борио противу властеле с овим најамницима и ослањао се на најамнике. Када најамници усташе на краља, овај није имао друге војске, него се обрати «властели и одмах **ПОДУУНѢ СВОЕГО ОТЬУСТВА КЪСВУСТЫНЫИ ВЛАСТЕЛИ И НЕ МАЛГО СВОЕГО СРОДСТВА**» удари на побуњенике — Турке и одржи над њима сјајну победу између 1313—1314 године. И турско се оружје забодe њима самима у прси, а њини лукови бише сакрушени. Краљ једне погуби, друге по пресуди посла у заточење, а остале «и не мало **ВЪ РОБЪСТВО СРЪБЪСЦЪИ ЗЕМЛИ КЪДАСТЬ.**» За спомен те славне победе озида цркву нагоричку, храм св. Ђорђа, у старом Нагоричу. Слава те победе разнесе се на све стране, допре до Цариграда, где је Халил већ био довео Андроника до очајања, тако, да је цар Андроник „слао и молио за помоћ свога зета краља српског” Милутина,⁽³⁾ па у том очајном стању дозволи Филису Палеологу, да предводи војску противу Халила и ако Филис није никада ни био у рату а камо ли да је командовао војском, само на томе основу, што у подобним несрећама најбржи постају — најтромији, најјачи постану најплашљивији, најмудрији седе без хлеба, а у разумних не остаје ни

(1) Они су имали на уму да је он сина ослепио и послао у Цариград.

(2) ...«**И даюште мно пѣси на питаюштаго**»....

(3) Lib. VII cap. 10. pag. 256.

кршене даре, па ће ваљда моћи Филис учинити некакво чудо. Филис како прикупи војску и дође у логор «почне војнике соколити лепим речима, пити у њихово здравље, и радити све што пробуђује у човеку његово човечно осећање и расположење. Овим и оваким поступањем пробуди у војсци ратнички понос. Солдатима је поклањао новце, коње, оружије и пехаре ; једном је отпасао свој пас и поклонио га храбром војнику, а другом опет поклонио свој нож ; није хтео ничим да се разликује од војника , и обећао им, по свршетку рата, почаст и поклоне , а што је главно: није ни један покрет учинио на сент, већ после зрелог размишљања, па је сам лично први јуришао на непријатеље. Филис надбије једно оделење Халилове војске код Ксирогипса, и Турци се затворе у Херсонесу. После награде победилаца. бише послате ратне лађе да стражаре на Хелеспонту, да не би Халилу придолазила у помоћ војска из Азије. «Такво је било стање кад се појавила давно мољена помоћ из Србије, а то је било 2000 одабраних коњаника. У Хелеспонту се појави и подеста (поглавар) галатских (из Галате генуез) латина и сам драговољно понуди своју помоћ Филису, а имао је седам лађи и стенобитне машине. На тај начин, ту се прикупи византијска и српска војска», и она латинска на лађама. «Војска се разредила оделито, по племенима и народностима унаоколо градских бедема и опкопа, иза којих се крили Турци. Византинци и Латини вешти у извођењу опсаде и зналци да разбијају бедеме, разместе унаоколо града разне машине, којима су убацивали у тврдињу мноштво камења и причињавали дано-ноћно највећу штету како марви, тако и Турцима. Погибија турска постаде очигледна. Немо-

гући побећи ни на коју страну ради спасења живота, јер су са свију страна били опкољени многим војском, реше се на ово: да тајно ноћу нападну најпре на *Византинце*, јер су се били навикли да их побеђују. Кад ове надбију, мишљаху, да ће заплашити и осталу војску, и на «неко време пресећи опсаду.» Византинци опазе њино кретање, па су их чекали приправни и наоружани. С тога, кад Турци ударе на Византинце, бише надбијени и срамотни се вратише натраг. На томе се не зауставе, — притешњени опсадом, реше се, да опет окупају своју срећу и то ударањем на Србе; али и ту наиђу на јуначки отпор и пораз, и тада падну у очајање. Око пола ноћи, после једног дана, они побацију оружје и полете на лађе са пуним недрима и кесама злата: уздали се у латине и несу од њих очекивали зла. Како је ноћ била мрачна, многи (од њих) западну у Византијски логор, где им отму новце, а њих побију. Латини су побили оне, који су њима добегли с новцима, како не би ови од њих после тражили натраг новце, а остале или издаду Андронику или преокрену у ропство.⁽¹⁾

Наш архијепископ Данило много боље казује о свези, која постоји између *пороза Мелихова у Србији* и *пороза Халилова у Херсонесу*. «Кад је, вели, чуо

(1) Кад је ово било? У Strit. t. II pag. 220 стоји, да је ово било 1315 год. Међу тим Григора даље вели: «*Идуће године био је збачен са престола патријаршког због «светотатства» патријарх Нифонт*. Патријарх Нифонт био је изабран за патријарха у почетку 1312 год., па као светотатац био збачен Јулија 1315 год., и на његово место изабран Јован XIII Глика. Значи да је српска војска ишла у помоћ Андронику 1314 год., пошто су били у Србији поражени Турци.

Андроник за велико и славно чудо и помоћ божију о устанку и буни Милутинових најамника и њином по-разу, он напише моћном краљу Милутину овако писмо: „Ћубазни сине државног ми царства, чух за велику помоћ божију учињену твоме државном краљевству над поганицима и безбожницима, али ипак молим **ВЕЛНУСТВО** твоје и богом даровану ти државу, дођи противу оставше „чести” ових некрштеника и освети **ХРИСТИЊСТВО** од насиља **ПОГАНИХЪ СИХЪ**.” И краљ Милутин испрати од „свога сродства”, своје јастребе на „**БЪЖЕШТЕМ**“ (пошто их „поучио”) у Романију. Српски соколи ударе на Халилове Турке тако, да „ни душа од њих не избави се на слободу”, а неправдом прикупљено благо себи узеше и „јави се краљ страشان непријатељима” свима. Тада су Срби први пут пребродили Романију и приближили се Цариграду.

Ове године умрла је краљица Јелена и Милутин је саранио у њеној задужбини Градцу. У пролеће дође Драгутин на гроб материн, а краљица Каталина посети девера краља Милутина, па са Симонидом оде у престоницу Драгутинову Београд и Дабрац, и после су се обе јетрве растале у Градцу: Каталина оде у Дабрац, а Симонида у Пауне. Ово и овако пријатељство са Драгутином (јер је Владислав био једини и законити насљедник престола) и учињена помоћ цару Андронику — уништењем Халилових Турака у Херсонесу, и даде Милутину могућност, да се умеша у дела арбанашка. То се види из извешћа, које је добио 1314 год. Филип Тарентски од својих званичника, од многих барона и племића, ⁽¹⁾ о рат-

(1) ...Officiales et multi barones et nobiles...

ним спремама на суху и на води његових непријатеља, нарочито да се побунио град Драч и предао се краљу Милутину. Филип отпочне тражити савезнике противу Милутина, који је постао господар Драча и свију околних земаља до р. Војусе. Поред овога, Милутин дође у сукоб и са Угарском: 12. Марта 1316 год. умре Драгутин, а Милутин заузме «краљевину» Драгутинову до р. Дунава. Владислава, пак, као свога законитог насљедника, постави за кнеза у Зети,⁽¹⁾ над којом је пређе владао његов син Стеван. Због заузећа братњеве «државе» и дође Милутин у сукоб с Угарским краљем Карлом Робертом, који је у исто доба био у сродству с Филипом Тарентским. У Приморју Милутин је имао непријатеља Филипа, а у Подунављу Роберта краља Угарскога, који и ступе у савез противу Милутина. У друштву с овима био је и римски папа. Ово је било најкритичније време у животу Милутиновом. На његову још већу несрећу, умре му његов највећи пријатељ и помагач — његова ташта Ирина.⁽²⁾ Она је чешће долазила у Драму и тамо се проводила. И ове 1317 године пресели се у Драму, добије врућицу и умре. На жалост и укуп материн оде краљица Симонида. Царичино тело буде пренесено у Цариград и саранено у цркви Пандократора. Саранив своју мајку, Симонида не хтедне да се одмах врати у Србију, већ захте да «што дуже остане у Цариграду.» Тим се

⁽¹⁾ Regest. Joan. t. I. pag. 573. apud Rayn. anno 1318 num. XXXIV. Папа пише кнезу (comes) зетском Владиславу да устане противу Милутина.

⁽²⁾ Strit. II, p. 221 ставља годину њене смрти 1316, али наводи и Никитину годину 1317. Ми и узимамо ову годину, јер је исте године била Симонида у Цариграду.

нађе јако увређен и озлојеђен краљ Милутин. Папа је проповедао крсташки рат противу шизматика Милутина, Карло и Филип спремали војску и тражили нове савезнике противу њега.

Син Милутинов пак Стеван употреби ову прилику па напише писмо хилендарском архимандриту Данилу. У писму вели: «Оче, бар ти се сажали на моје сузе, на моје уздисаје и моје јадиковање, јер сам постао сарањени мртац; не видим божије светлости; препукло ми грло од многога плача и вапаја, а нема никога ко би се нада-мном сажалио, јер сам ја туђин међу туђинцима и јабанац међу јабанцима. Молим те, дакле, подигни **зѣборъ** светогораца и измоли ми милост код оца, да се не гњеви на мене до конца (века), те да не оставим кости у туђини, него да се вратим у његову државу. Немам речи за правдање, јер ме на бунт натенташе моја *«братија и другари и уватише моје ноге у мрежу и ја преступих заповест противу родитеља.»*

Стеван је Данила од **„исъпрека“** још кад је Зетом управљао веома много волео, зашто овај и прикупи **зѣборъ** Свете Горе, који пошље посланство архијепископу Никодиму, а овај опет нађе згодну прилику и испроси сину «милост» од оца и краља, и Милутин, шаљући посланство у Цариград за Симониду, затражи, да му Андроник «пусти» и сина Стевана. И **„приходитъ Стеван са сыном Душаномъ⁽¹⁾ и съ некою милоу уедию сконхъ“**, па изишав пред оца рече: «Оче! **къмъ те, шко родомъ неси благъ!** И пак, све што **самъ** зло урадио, то се обрушило на моју главу; ништа не тајим, — ти све знаш; крив **самъ** и као мр-

(¹) Душану је тада била 10 година.

тваци самѣ, али немој презрети чеда поставшег од тебе.” Милутин пролије сузе, пољуби сина, рекне му „словеса утешениа“ додавши: „и ти мени опрости.”

— „Ти си, рече му син, спасао српско краљевство, а ја сам очи изгубио.”

Краљ Милутин даде сину „честъ отъ државе. коупы коудимльские, нѣже имоу храни ти се“ и тамо га пошље. Душана унука задржи код себе (1317 год).

Док се ово збивало у Србији, у Цариграду су Милутинови посланици од Андроника захтевали, да се Симонида одмах поврати своме мужу, иначе ће краљ нагрнути с војском на византијску царевину. Григора вели: „Љубећи ватрено Симониду, Милутин је давао највећу безбедност византијским најближим покрајинама и градовима, али је због осуства супруге био љубоморан, и много њу подозревао.” Симонида у сваком случају била је и талац мира између цара и краља.” Цар се Андроник поплаши да зет не приведе у дело своју претњу, што је врло лако могао извршити, јер је имао огромну војну снагу, па му одмах пошље своју ћер Симониду.⁽¹⁾ Симонида пак, бојећи се мужа, кад му оде, да је не убије, јер је он њу свагда подозревао, а сада противу ње још и гњевом киптио, реши се, да ступањем у калуђерице избегне живљење с њиме. Али докле је била код свога оца то није могла чинити, да не би на њега навукла подозрење, као да је он знао за ту њену намеру, јер њен отац о томе није ништа знао, па да не би покренула краља да с војском удари на њега. С тога је до града Сереза пу-

(1) Вели, да јој било 22 године, а у самој ствари она је имала 25 година.

товала у обичним аљинама, ту се пак у Серезу дуже задржи, па купи од некога потајно калуђеричко одело, и једном, ноћу, у исте се аљине обуче. Изјутра, кад се изненадно у калуђеричком оделу појавила, она пренерази и узнемири бивше с њом Србе тако, да се они нађу у крајњој невољи, па, бојећи се свога владоца, хтедну с њом одсудно да поступе: или да поцепају њезино калуђеричко одело и да је противно њеној вољи одведу мужу, или да је убију, како не би оставили у животу ону која би мучила и парала жалашћу његово срце, ма како на далеко од њега живела. Но њезин брат по оцу⁽¹⁾ — деспот Константин, који се ту десио, поправи ту ствар из бојазни, да Милутин неће остати равнодушан према таквоме њезином поступку. Константин, дакле, силом поцепа њено калуђеричко одело, преобуче сестру у обично одело, и предавши је Србима заповеди, да је што брже одведу њезиноме мужу, не пазећи на то, што она није хтела ићи, нити обраћајући пажње на њезине сузе.⁽²⁾ Тако ту ствар представља Григора. Ми немамо узрока да му не верујемо, само држимо, да ту неће бити само од стране краљеве ватрена љубав према Симониди, што ју је он тражио, нити опет чиста мржња на мужа од стране Симонидине, него ће поред «љубави» Милутинове бити узрока код Милутина и таоштво Симонидино, да не би цар Андроник ступио у грозну коалицију, која се спрема противу српског краља, а од стране Симонидине опет ће бити страховање од повраћеног краљевог сина Стевана, у чијој горкој судбини није

⁽¹⁾ Константин син прве Андроникове жене Ане (Угаркиње), а Симонида је од друге Андроникове жене, Прене.

⁽²⁾ Lib. VII cap. 2 p. 277, 278 и 279.

била беспрекорна Симонида, јер је она — како вели Цамблук — била један од узрока, да отац ослепи сина, који се већ пре њеног повратка био с оцем измирио и настанио у Будимљу. Тек после повратка Симонидиног Милутин је био сигуран, да Андроник неће ући у коалицију против њега. Осигуран с те стране њему је ипак грозила опасност од савезника, а нарочито од главног покретача тога предузећа римског папе. Папство је било незадовољно на «браћу краљеве» још од онога времена, када не би ништа извршено, на чему се радило, приликом уговора са Карлом Валоа, и папа Климент V изађе из стрпљења по смрти краљице Јелене, која би сарањена у својој православној задужбини Грацу 1314 год. на исте године и поче проповедати крсташки рат противу српске краљевине. Препоручујући католицима и католичким владоцима да крену војску противу «шизматика», папа им обећава велику награду и опроштај грехова.⁽¹⁾ На то Каталонјани заузеше Приморје Македоније, али Милутин не само да је у Србији савладао побуну Турака, него пошље помоћ своме тасту, те он савлада Халила и његову војску, па је много јаче могао отпочети рат противу Каталонјана. По смрти Драгутина 1317 г. Милутин је заузео краљевину сремску, и дошао у сукоб и борбу с угарским краљем, који је имао претензије на исте земље, и јави папи Јовану XXII, да је настало најугодније време, да се Србија потчини Риму.⁽²⁾ II папа Јован XXII заиста разашље посланице како онима, који треба да се крену у борбу противу «шиз-

(1) Annal. Reg. Hungar. Geor. g. Pray, t. VII, 11, Clem. lib. IX, epist. CCXII. Apud Rayn. an. 1314 и XIII.

(2) Pray. t. II. 13.

матика" Милутина, тако и српским самодржавним властелинима, на које се уздао, да ће се побунити противу краља, на име, арбанашким и српским вел-мужима: «Велика туга и жалост је нас обузела, кад смо чули, да се ви налазите под влашћу краља Рас-сије, који је не само шизматик, него и највећи не-пријатељ вере Христове; да сте под влашћу тога најстрашнијег звера међу свима зверовима и прож-дрљивогa тиранина вашег.» Даље говори, како се он нада да ће њега (папу) слушати као деца латин-ске вере, па вели: «не бојте се нимало (тога) шиз-матика», него се уздајте у римску веру.⁽¹⁾ После овога писма, «владалци» Приморја српски и арба-нашки договоре се између себе, да се спомажу, и да се потчине папи, па се удруже са онима, који ће као крсташи ратовати противу Милутина, а то су били: Филип Тарентски, Роберт краљ угарски, Мла-ден бан босански, Ментула Музаки граф Клисура (*Κλεισούρα* а то је на граници средње Арбаније и Тесалије), Андреја Музаки, севастократор Арбаније Владислав Коновић и кнез Дукље Владислав син Дра-гутинов.⁽²⁾ Из папског писма види се, да су се многи српски и арбанашки «владалци» били дигли, јер папа вели: «Да су они збацили иго тиранина, и тим са-мим доказали и своју оданост римској цркви, која је готова вазда да притече у помоћ својим синовима, нарочито кад се они налазе у нужди и невољи.»⁽³⁾

⁽¹⁾ Joann XXII. t. I. ep. VII apud Raynal. an. 1318 num. XXXV. Farl. VII, 64.

⁽²⁾ Regest. Joann. XXII t. I epist. 74 Apud Raynal. ann. 1318 num. XXXV. Њега папа позива да устане противу краља Милутина. Regest. Joan. t. I. pag. 573, apud Raynal. ann. 1318, num. XXXIII.

⁽³⁾ Farl. VII. 64.

Савезницима се придружи још и деспот Епира и Етолије, Тома.⁽¹⁾ ⁽²⁾ Краљ се угарски већ покретао, а ови савезници у Приморју устану и нападу на

⁽¹⁾ За овога Тому деспота Епира и Етолије, била се удала старија кћер наследника — цара Михаила, — Анна. Овога Тому убије његов синовац Јован (Иван) и узме за жену његову супругу Анну 1318 године, вид. Грег. књ. VIII. гл. 1. Овоме Тому писао је папа Јован XXII, да устане противу Милутина. *Histor. Franco-Buzant.* I. 6. n. 27 Ducange. Друга кћер Михаилова Теодора удала се за Светослава.

⁽²⁾ Извск. у Ал. Макушева стр. 38. У овоме уговору од 1318 год. спомиње се из тога времена ова породица, која врши значајну улогу у догађајима арбанашким. Родоначалник ове породице био је Јован (Иван), који се спомиње 1280 год. он је имао титулу севастократора и владоца обе Музаклије са престоницом *Београдом*, *Селеницом*, *Томорицом*, *Скрапаром*, са обласћу *Опари*, оба *Девола* са градовима: *Воскопоље* (*Vescor*), *Нестрашала*, *Горица* и *Касторија* између *Шкумбе* и *Војуше* до мора. Под њину власт потпадале су ове земље: *Carigna* (сада *Carvina*), *Giossi* — *Singuetta* (код *Авлоне*), *Basti* (*Баштина*), *Miliota*, *Le due pietre*, *Dardasi*, *Трקותиња*, *Serchi*, *Midegni*, *Lereci*, *Duscari*, *Festazzi*, *Beci*, *Maserechi*, *Lodani*, *Mariani*, *Seriasceti*, *Savoiana*, *Deviola* иначе *Πλάσσα* = *Девол*, *Пљес*, *Пљеша*.

Јована наследи његов син Теодор I Дугокоси, а после његове смрти постане севастократором Епира са свима земљама Теодоров син Андрија (1318—1348) и овај се Андрија спомиње у уговору од 1318 год. Овога Андрије жена, Јевтимија, била је кћер севастократора Павла, владалца Горе (Горани у Шари). Најстарији Андрејин син Гин I оженио се са *Свином*, кћерком *Матеранга Арианите Комнена*; кћер Андријина а сестра Гина I — кир — Анна била је удата за *Кроау* господара Охриде (Mon. Serb. Mikl. стр. 181). Ранковић... сродник (краљевића) Марка, а зет жупана Ропе 1370. Кир Аннина еестра *Комита* била је удата за *Балшу I*, господара Зете и Поморја. У рату са Милутином сви су ови помагали Андрији Музакли или Мусабу (вид. Rad. V стр. 25). Налик су на Мусабе *Лукабини*. Родоначалник ове породице био је лука Гин (*Ђорђе*) Танус (око 1281 г.), који је имао опширне земље у току Црног Дрима и р. Мати. Њему је припадало *Задримље*, *Фанди*, *Црна Гора* (*Малисори*),

Драч. па га опљачкају. Чинило⁽¹⁾ (вид. прим. стр. 260) се, да се краљ Милутин неће моћи одржати противу толиких и таквих непријатеља, и да му грози неминовна погибија; но он се нађе и у таквим неприли-

Пулати и Флати са замком Флет и са градом Сати. Те се су земље називале у XV веку *Дукаћином*. Борђе или Дукаћин био је савременик Андрије Мусаџи.

Иза р. Девола биле су земље *Арианита Комненовића*: *Чермница*, *Мокина* и *Сиатанија*. Године 1325 ове земље спаду под власт Филипову, т. ј. сина Филипа тарентског. Њега наследи 1332 г. његов стриц Јован херцег Драча и краљевине Арбаније.

Сва ова племена Арбаније нападају на византијску царевину. Византијски писци описују их као дивљаке, који немају градова, него лети живе у брдима, а зими у равницама. Њино благо, то су стада стоке. Живљели су племенским склоном живљења под управом колонионачелника и арали мирне суседе.

Нека племена око *Девола*, *Колоње* и *Охрида* потчине се византијском императору 1328 год. Исто се тако потчине императору византијском 1333 г. она четири племена: *Αλβανοί*, *Μαλακισιοί*, *Μπουί* (т. ј. Боји = Бојки) и *Μεσσηρέται*, на броју 12000 људи. Живљела су ова племена у тесалским планинама. (Кантак I. 279 до 280).

Албанци су давали Византији само војнике. Године 1335 Арбанаси опљачкају околине Београда и Кањине и упаду у византијске покрајине; највише су од њих пострадали: Београд, Кањина, Скрапар, Клисуре и Томор. Године 1336 надбије их млађи Андроник код Драча, па Драч опљачка; захвати у ропство Анну удовицу Јованову, који је владао над Етолијом и Акарнанијом, освоји Епир, и постави над њиме за управитеља Синадина. По градовима смести грчке гарнизоне. Син овога Јована, Нићифор II, умакне кнегињи тарентинској Анни, мајци и старатељи Карла херцегу драчког и јави о покрету у Албанији и о освојењима Андроника млађег.

За овим се појави у Албанији краљ српски Душан (1337), и протера из Епира Грке, у след чега Роберт саветује у писмима боларе, да *отпадне од рашког краља, узурпатора албанске краљевине и драчког херцегства* (a rege Rassie regni Albanie et Ducatus Duracii) да се поврате под његову власт, обћавајући им по-

кама, па га и саме околности спасу: у Угарској плане буна, и Карло Роберт морао се вратити, да савлада ту побуну; у Зети краљ ухвати Владислава и стави у тамницу. Најопаснији су му били Каталени — та права

слати војске у помоћ (1337). Због тога пошље им ради договора ритера Сарду и судију Конрада капуанског. Свима разбојницима било је дозвољено, да ступају у службу Карла деспота драчког. Млађи Карлов брат Лудвик буде постављен за намесника и војсковођу у Албанији, и да закључи савез са месним властелинима. Њему се најпре придружи Андрија Мусаћ деспот Албаније, под овим условима: 1) Херцег Карло и његови наследици да живе у Албанији, и да бране бољаре од нападања бунтовника и варвара; 2) Даје се опростиј Андрији и његовом роду; 3) потврђује све обичаје и законе у краљевству Албанији; 4) Андрији и његовој деци потврди свимања и титуле и 5) Андрија даје у залог своја два сина Теодора и Јована. Андрија да помаже Карлу да се попне на престо албански.

Године 1338 Априла 15, Карло закључи уговор с Анном херцегшињом драчком и са кнезом Танусом Топиом (Tanus comes Topia); потврди му дохотке од солила и ону земљу, коју му папа поклонно (кнежину Амаст) до р. Шкумбије (comitatus Amaetusque Scampiam).

Године 1349 Драч је још припадао Анжујцима. Карло драчки био је кажњен у Аверси 1347 по заповести Лудвика угарскога, а Драч наследи жена кажњенога Карла, Марија. После ње, њезина старија кћер Јованка, која преда своја права на Албанију своме мужу Лудвику-де-Бомону, сину Филипа IV наварскога (1366). Овај је био смислио *acquiere totum Regnum Albanie* и 1372 г. пошље у Арбанију хиљаду Гаскоњаца под командом ритера де-Куси, али идуће 1373 г. умре, а де-Куси преда Драч за 6000 дуката Ђурђу Балшићу.

Из историјских података очевидно је, да се словенско становништво одржало у градовима и селима покрај мора, у басену Дрима и код Охрида. У брдима живљели су дивљи Арбанаси под управом племеноначелника; они и покоре словенске покрајине и од друге половине XIV века реч Словеним добија значење склава (роба), и само Словеним може бити роб, на место српске властеле долазе месне племенске старешине. Арбанаси од Срба усвоје законе

папска војска, у коју се он поглавито и уздао. Они су већ били заузели Епир, а папа Јован XXII поново пошље посланицу цару немачком Фридриху, пољском краљу Јовану, херцегу аустријском Леополду и Хенрику херцегу хорушком, да се сви крену као крсташи противу Милутина. Краљ Милутин опет као велики војсковођа, из Зете удари на праве крсташе и протера их из Епира, а остали владоци несу били расположени да обнављају крсташке ратове, јер је сваки имао преча посла код своје куће. Остану само

и обичаје, стане се, и почну усвајати словенски језик. Место моћне српске властеле излазе на видик арбанашки родоначелници и њин се број умножио у XIII и XIV веку. Арбанаси су били просто дивљи пастири. Српска племена обраде земљу и отпочну грађански живот у градовима. Родоначелници арбанашки као војне старешине под командом српских или анжујских владара и излазе на површину и заузимају место српске властеле, па арбанашки елеменат претопи у себе српске оазе.

(¹) М. W. Batinić: Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini. Leipzig. I. p. 44 помиње осталог о краљу Милутину вели: »Дакле оженив се са цариградском кнегињом Симонидом, још се тешком везом прикоча владаром босфорским, тим пако и грчком расколу уништивши лијепе наде римских папа.... папа Јован XXII 1318 г. (у посланици) на велможе Албаније и Дукље (могао се) тужити, да је Милутин јавни разбојник (?!), непријатељ вјере Христове и неподносливи тирани.« Ове наговара папа да замишљено ослобођење испод Милутинове власти наведу. Пак донста г. 1320 великаши Македоније и Србије сподобију оружје, рат пако објави му и угарски краљ Карло и Филип кнез од Тарента, у којем подлеже Милутин, те признавши угарско врховиштво и прешав на католичанство, слиједеће године премину, оставивши круну нећаку Владиславу сину Драгутинову.»

Из подвучених речи може се видети слепило, мржња на православље и лаж да се Милутин полатинио. Ова књига Батинићева, веома јарко показује, колико је римски двор зла Србима урадио. То исто и дан дањи траје.

они пљачкаши Катољани у Приморју Македоније као „папини крсташи“, и краљ на позив свога таста императора Андроника⁽¹⁾ „повелъ събраномъ быти въсѣмъ воємъ своимъ, еже дръжави его, и избравъ безднкомнените властеле свои“, па „ихъ поустѣ“ са својом војском, а на место „себе“ постави војводом Новака Гребострека. И ови соколи „ткоже и прѣше“ оду у државу царства грчког до града Хераклеје. С њима је Милутин послао својих најамника 2000 Кумана. После победе над непријатељима (папским Каталенима) у Европи; један део војске поврати се натраг, а Кумани са оделењем Срба „вѣлазѣше въ дрѣвлъ“ (лађе) препловише море, искрцаше се у Анатолији, па отпочну ратовати противу „безбожникомъ.“ Ово ратовање у Анатолији продужило се 1319 и 1320 године. Повраћену српску спомоћну војску Андроник не врати у Србију, него је стави под команду знатног двадесетпетогодишњег византијског војсковође Сиргијана. Овај знатни војсковођа био је пореклом по матери од царске породице, а по оцу — син знатног Кумањанина. Још као младић прославио се успесима у наукама, нарочито у војној вештини. Надмашавао је све остале војводе способностима, порастом, умом и смелашћу. Андроник га постави војводом и управитељем македонске области, пограничне са Илириком (т. ј. Милутиновом краљевином). Био је храбар, издашан и није хтео имати ништа више, него ли су имали његови војници, а тим начином тако придобије за себе војнике, да су они на његову заповест готови били ићи у огањ и воду.

(1) Жив. кр. и арх. стр. 146: Ово друго слање помоћи Андронику било је „не по мнози врѣмени“ после онога првога слања помоћи противу Халила и његове дружине.

Вазда присебан и умешан знао се наћи у свима приликама, изађе на глас као највећи војсковођа. Собој је био изванредне лепоте. Он и наруши услове мира са суседним Србима, Етољанима и Акарнанцима»⁽¹⁾ и зада много посла империји. Због тога Андроник и збаци га са звања,⁽²⁾ али задржи Милутинове Кумане. Увређен краљ Милутин како због «нарушења уговора», тако и због задржања његових Кумана, пошље посланство своме тасту Андронику старијем (деди). Ствар је била у овоме, тако приповеда Кантакузен:⁽³⁾ «Кад се (она чета) завереници били поплашили од свога предузећа, приспе Андронику старијем Милутинов посланик калуђер *Калиник*, пореклом *Србин*, да пита таста: зашто краљеву војску, а то је око 2000 Кумана, послатих му у помоћ, већ не враћа у Србију? Овом приликом *Калиник*, као рођени *Србин* и вешт дипломата, увиде, да се његов краљ може дивно користити свађом млађег и старијег цара, и да може наплатити оштету за спомоћну војску, а овом приликом, да се наплати са старијим Андроником, што му, под разним изговорима, није повратио војску, па и смисли, да се користи догађајима у византијској царевини.» А она опет чета млађег Андро-

(1) Gregor. p. 288.

(2) Сиргијан подмити цареву околину, добије исто звање и смисли, да се прогласи самосталним владоцем, али га ухвате и затворе у тавницу. Сиргијан опет не само да се курталише тамнице већ га поставе за татора млађем Андронику, да овај не би утекао. Тада он и измисли план, да завади деду и унука, а да задобије себи неки предео «у државу.» И успе у намери т. ј. завади унука и деду, па онда си, Андроник млађи, Синадин, Кантакузен и Апокавк састави чету, да се докопају власти и да поделе царевину у „државе.“

(3) Млађи Андроник (унук) утекне војсци из Цариграда другог дан васкрса, 20 Априла 6829 т. ј. 1321 године. Grig. стр. 307.

ника смисли, да се користи краљем српским, па како се интереси српског краља и интереси млађег Андроника подударали, они се брзо пронађу, и Калиник се *потајно* састане с млађим Андроником, који се са раширеним рукама ухвати за ту прилику и једва дочека, да поведе разговор са Калиником о савезу и пријатељству са Србијом. На томе састанку (са Калиником) узајамно утврде уговор и пријатељство са заклетвама, па пошљу краљу посланика, да га придобију за тај савез и пријатељство, што је лако било постићи јер је краљ *оно исто мислио што и Калиник*. На том је састанку утврђено, да Сиргијан преко свога посланика изјави краљу Милутину, своме старом познаннику, *пристанак млађег Андроника на савез с њиме*. Сиргијан најживље замоли краља да напусти Андроника старијега и да с војском упадне у Македонију. Милутин је опет вребао сваку прилику да прошири своју државу у томе правцу, па и обрече изасланику Сиргијановом сваку помоћ. — Краљев посланик, *Србин Калиник*, у исто доба изврши оно, ради чега је био послан старијем Андроником, па на основу новосклопљеног савеза са млађим Андроником и *нових планова*, весео и радостан похита из Византије своме краљу с тврђим уверењем, да ће краљ његов уговор и савез с млађим Андроником примити, и одмах с војском у Македонију ући и у њој се угњездити. Андроник млађи опет, ослањајући се на помоћ краљеву. 20 Априла 1321 год. и умакне из Цариграда у правцу к Адријанопољу. Његова чета т. ј. завереници прогласе по тракијским градовима и селима: *«слободу од плаћања данка»* те задобију за себе сав свет, који до Христопола устане, наоружа се и прикупи се око млађег цара противу ста-

ријега. У царевини завлада стање мутне воде, где се није знало за никакав ред: «и демагози и старешине градова, и очеви породица, и старешине трговачке, и судије, и руковође калуђерског живота и сви, као по заповести, предаду се бестидном живљењу и поступању, и нико ништа уљудно није хтео да уради» вели Григора⁽¹⁾ и «у мах се све преврнуло наопачке.» На све стране, по Тракији, разлупају касе и између себе поделе новце. У Адрианопољу се прикупи огромна војска свију родова оружја: коњица, пешадија, стрелци и праћкаши, спремајући се да ударе на Цариград.

Старији пак Андроник дознавши, да је његов унук побегао, сазове на сабор владике, које су биле у Цариграду (патријарха није било, јер је умро 19 Априла исте 1321 год.) и тај сабор баци анатему на Андроника млађег. Завереници су опет склапали савезе. јер осим краља Милутина, они придобију на своју страну и владоца блгарскога Светослава. Кретањем војске управљао је Сиргијан. Краљ Милутин по доласку Калиника схвати, да је дошло време, да захвати у своје руке читаву царевину и склопи нов савез, да изнурену империју обори. Он ступи у савез са Светославом, са Томом деспотом Епира, Етолије и Акарнаније, и са владоцем Тесалије, да клоњењу се паду царевину освоје. Андроник се старији поплаши војске млађег Андроника, а Сиргијан опет увиде погибију царевине припремљену краљем Милутином, па кад му представаше посланици старијег Андроника: делфијски митрополит Теолипт и мати његова, оба се цара измирише и поделише овако

(¹) Ib. стр. 308.

царевину: млађи да влада независно Тракијом од Христопоља до Регије и до Цариграда и добије Македонију, коју подели својим приврженицима, а старији да води спољну политику. «Мир се сврши између оба цара — вели Кантакузен: «без краља Милутина,⁽¹⁾» који се за рат спремаше. По речма Григоре,⁽²⁾ само је једино Бог сачувао империју од «погибељи.» «Из броја оних, који са свију страна хитаху да погубе царевину» Бог их је «позабавио смрћу, како не би они царевину, изнурену грађанским ратовањем, која беше налик на пребијену трску, бацили у бездану погибели. И умре краљ Милутин. Умре Светослав. Тому уби његов сродник Јован, а умре и господар Тесалије. Милутин је, дакле умро, кад се спремао за поход, да обори византијско царство,

О смрти Милутиновој очевидац Данило вели, да се око Милутина налазило у Перодимљу кад се разболео **«мало уедь нѣкоторихъ властелинѣа земље српске.»** С тога морамо мислити, да су се у српској краљевини тада десиле такве неприлике, које су Милутину не само стале на пут да не обори Ромејско царство, него су му ускориле и смрт. Данило овако описује смрт краљеву: **«После Спасов-дана⁽³⁾ и врѣмени нѣкоторому настоѣштѣ съ ѹбо... краљъ вѣпаде въ ѹлють ѹнедѹгъ, и кољѣти наѹетъ въ царѣскомъ скоѣмъ дворѣ. Перодимѣи и проразѹмъ да не хоштеть гонѣзнѹти**

(¹) Ib. сар. 8.

(²) Ib. 310.

(³) Архијепископ Никодим, кога краљ Милутин од велике љубави и поштовања назива братом, постао је архијепископом 1317 год. на «Вознесеније Христово.» И пошто се навршило Никодиму 4 године архијепископовања и настало «неко време» краљ Милутин разболео се.

СМРТИ (т. ј. да ће умрети) **Ѣ БОЛѢЗНИ ТОН СНИ БОЛѢЗНѢ**
НЕГО ШКО ВЪНЕЗАПУ ИМУ БЫСТЬ, И ВЪЗЛЮБЕН БЫСЕ СЪШТЕ ТОУ.¹⁾
 И тако после Спасов-дана, кад је неко време настало
 догоди се Милутину **ВЪНЕЗАЗАПОУ** т. ј. изненадно **КО-**
ЛЕСТЬ и онда почне боловати у свом царском двору
 у Неродимљу, и тада увиде, да неће ту болест пре-
 боleti, него ће од ње умрети. Од све прилике Ми-
 лутина је ударила капља, да је од тога боловао
 (**СНИ БОЛѢЗНѢ ВЪНЕЗАПУ БЫСТЬ**). Доцније се болест понови
 и кадму дође „**ЕПИСКОП**“ из Бањске Данило, и почне му
 говорити, али он није могао да одговара: **ИЗЪМЫ БО**
НЕГО СЪВЪЗДЪЛ СЕ БѢ.” И ту Данило затекне краља „**СѢ МА-**
ЛОЮ УЕДИЮ НЕКОТОРЫХЪ ВЛАСТЕАНУНКЪ ЗЕМЛЕ СРЪПЬСКЫЕ“, ²⁾
 а то ће рећи, властела није била с Милутином, него
 негде на другој страни, код некога другогa, који је
 већ био проглашен крљем. У земљи су били завладали
 метежи и буне. Краљ издане ³⁾ и Данило у вече по-
 чне да чита опело „**И МНОГУ МЕТЕЖУ И МЛЪВѢ НЕ МАЛѢ**
КНИЖИИ И СЪМЕТЕНИИУ Ѣ ВРѢМЕ ПРѢСТАВЛЕННИ краља
 Милутина и **РАТЕМЪ И ПЛѢНОВАННИУ МНОГУ ОТЬ СЪЮМУ-**
ДРЪННИХЪ ВОИ, ШКО СЪРАЖАТИ СЕ ПЛѢКОМЪ МЕЖДУ ⁴⁾ **СОБОЮ**
ХОТЕШТЕ ИДИИИ ОТЬ ДРУГИИХЪ ВЪЗЕТИ БОГАТСТВО НХЪ... због
 краљеве смрти и страха од насиља и метежа, у
 краљеву двору дигне се многи плач и **ВЪПЛА** од туна
 стојећих.” ⁴⁾ Данило по обичају краља ожали и оп-
 лаче, па заповеди да спреме „колесницу” и ухвате
 у колесницу најбоље коње, положи на колесницу
 краљево тело и понесу у спремљену краљем гроб-

(1) стр. 156.

(2) 29 Окт. Ондашње 1322 год., јер се онда почињала го-
 дина 1 Септембра), а данашње 1321.

(3) Разне странке,

(4) Ту је оплакао свога делу тринајесто-годишњи Душан.

ницу у храму св. Стефана у Бањској. Оно мало властелчића и Данило крену се у спроводу, али на **„многих мѣстахъ плъкомъ конъ шлюютьнѣ се**, да опљачкају оне, који буду пратили краљево тело, јер **„великѣ метежъ бѣ.“** Данило са игуманом Саввом и клирицима положи тело у гробницу, и разиђу се одмах **„вѣсакъ љъ своѣмъ сн“** — злу бурју **„вѣнѣннѣ** препливасмо⁽¹⁾ — вели Данило. Год ине 1325 краљево свето тело буде постављено у ѣвот пред олтаром. Кад за то чују у Цариграду, краљица Симонида пошље златно кандидо да гори над ѣвотом, и златна платна, којима покрију св. мошти Милутинове, па и сама ступи у калуђерице. Умрла је у Зихнијском манастиру близу Сереза у храму св. Јована Претече и ту је сарањена.⁽²⁾

(1) После 2¼ год. т. је у половини 1325 г. игуман Савва и духовници откопају гроб, и нађу тело свето **„ако ни единому вѣсѣ главѣ нго отидѣшѣ“**, мету га у ѣвот пред олтаром где лежи **„до сего данѣ“** — вели Данило. За овим је тело краљево било препесено у Призрен, а из Призрена у Софију, где и сада почива.

(2) Ову је прикву тако рећи изнова подигао доцније Душан и постро њезми ктитор.

Стефан, Владислав II, краљ VI, Немања VII.

(Од 29 Окт. до 6 Јан. 1322 год.)

У тежњама моћне властеле да ограничи самодржавну краљевску власт; у дежевском уговору, по ком је Милутин проглашен краљем и у његовим браковима, налазе се узроци грађанскога рата, који настаде по његовој смрти.

Велика властела била је главна сметња уједињењу српских племена. Немања победи самодржавне властелине и оснује државу под неограниченом влашћу самодржца. Он сам без договора с властелом поклања села манастиру Хилендару⁽¹⁾. Први краљ Стефан даје земље и села архијепископији Жичи **съ прѣвазлюбленнѣмъ снѣомъ** Радославом својим **наместникомъ**; ⁽²⁾ лично сам даје прилоге манастиру св. Богородице на острову Мљету.⁽³⁾ Краљ Владислав I сам прилаже земље и села св. Николи на Врањини.⁽⁴⁾ Краљ Милутин као самодржац дарује манастиру Хилендару земље, села и људе.⁽⁵⁾ Само једном приликом његов дар потврђује⁽⁶⁾ архијепискуп

⁽¹⁾ Mikl. mon. Ser: 5 и 6.

⁽²⁾ Шаф. Pamat. стр, 6.

⁽³⁾ Mikl. Mon. Ser. 9.

⁽⁴⁾ Id. 26.

⁽⁵⁾ Id. 57, 58, 59, 65, 66, 73, 74 и 75.

⁽⁶⁾ Id. 77, 78, 79—82.

Савва III. Краљ Дечански лично сам потврђује дарове својих предака или даје прилоге од свога имања, како се види из повеље манастиру Хиландару.⁽¹⁾ У другој повељи митрополији Левиши, наводећи како су људи у краљевини или сл. *бодни*, или су *властелски* или су *црквенски* или су *краљевски*, даје прилоге истој митрополији од свога имања са превазљубљеним сином Душаном год. 1327. Манастиру пак Дечанима 1330 г. даје прилоге у «договору с архијепискупом, свима епискупима и **всего с'бора српскога.**»⁽²⁾ После Дечанскога, наши владоци чине прилоге манастирима у договору с «збором српске земље.» Види се, да се десила некаква промена у државном српском склопу после смрти Милутинове. Дечански је први изрекао византијску реченицу: **„Богом царне царствоуѣтъ и мѣтителне дрѣжеть зѣмлю.“**⁽³⁾

Исто тако сами су наши краљеви издавали законе, нарочито први краљ српски и краљ Милутин. Душан пак издаје законик у «договору са свептенством и властелом великом и малом.»

Немања је установио насљедство прворођења (примогенитуру), али је наше обичајно право насљеђа било тако дубоко усађено у нашем народу, да се примогенитура није могла да одомаћи у нашој историји. Већ је Немањин син Стефан морао бранити тај завет очин и у крви угушити тежње обичајног права. Истина, њега насљеди његов најстарији син Радослав благодарећи утицају св. Савве, али примогенитуру «разбојнички» поруши Владислав I. После

(1) *Id* 86, 87.

(2) Гласн. II оделен.е. књ. XII. 1880. стр. 3.

(3) *Id*. 103.

Владислава наслеђство не пређе његовome сину, него брату Урошу I. Уроша наслеђи болешљиви Драгутин као најстарији син, али га властела примора да уступи престо млађем брату Милутину, под условом, да краљевски престо наслеђи по смрти Милутина, најстарији законити син Драгутинов Владислав. Овде се говори први пут о легитимности примогенитуре у нашој историји. И заиста, да се одржао на престолу Владислав II, у српској би краљевини била уведена у живот примогенитура наслеђства престола, али властела није била за ту монархичку мудру установу. Истина црква са свештенством била је за примогенитуру, али је светска властела била јача и моћнија, с чега краљ Дечански и вели: „избран⁽¹⁾ бих“ на престо. Значи, да је властела одржала победу над краљевом влашћу и изабрала краља по мимо законитогa наслеђника. Тек после ово неколико речи биће јасније даље излагање наше историје.

Према дежевском уговору, по смрти Милутина дође на престо Драгутинов најстарији син, законити⁽²⁾ наслеђник престола Владислав „краљ.“ Он је био ожењен венецијанком Констанциом. Како се налази и Владислав у броју оних, које папа подстиче противу краља Милутина, морамо мислити, да је он већ био устао да заузме престо, кад му је

(1) Душан поклонно добра св. Николи у Добрушги зато, што је наслеђио престо, што није хтео његов отац говорећи: „**НИКО НЕ БИТИ МИ НАСЛЕДНИКА СТОЛОУ ОТЬУЉЕСТА МОЈЕГО**“, као што Дечански није дошао на престо по праву наслеђства, него дошао на престо „избором.“

(2) Pachim. t. II. lib. III, pag. 273... metus a fratre majori Stephano..... pag. 274.... legitimos educans liberos etc. pag. 286.

стриц боловао у Неродимљу. Да Владислав насљеди престо, то је било и по уговору, и законито и у реду. Али Константин син краља Милутина, ког му је родила сестра Светославова, није хтео уступити своју очевину ништа немарећи што је рођен у незаконитом браку. И он објави своја права на очин престо; прикупи велику војску **аце же и оть приближающих се прѣдѣ не малоу** ⁽¹⁾ **помошѣ призвалъ** устрми се противу краља. На страни Владислава био је уговор, закон и право. Уз њега, као уз законитог насљедника и пристане властела. Али је он био веома велики тврдица и човек суров.

На слепога сина Милутиновога није нико ни мислио, него се одпочне грађански рат између законитог насљедника Владислава и узурпатора Константина. После многог «ратовања и пљенованија» ствар дође до одсудне битке, која се догоди у призренском округу. У крвавој битци изгине много ратника с једне и с друге стране. И Константин допадне тешких рана, западне у руке краљу Владиславу, који поступи са својим братом од стрица сувише нечовечно и сурово и тиме тако поплаши приврженике Константинове, да се они од краља ничему добром несу могли надати. Феслер ⁽²⁾ вели: По смрти Милутина (1322) дошао је на престо, по вољи бољара, његов синовац Владислав, а по Милутиновој жељи требао је да дође на престо Константин. С тога се изроди рат између браће. Константин буде ухваћен и по заповести Владислава обешен на преструган.»

⁽¹⁾ Гласн. XI. Ову је помоћ добио из Бугарије од својих материних сродника.

⁽²⁾ Fessler, Geschichte von Ungarn. II. Aufg. bearbeitet von Klein. II. 133.

Овај ужас озлоједи бољаре, плане контра буна и многи се од њих искупе око слепога Стефана Дечанскога. Дакле, тек после пораза Константиновога јавља се на бини наше историје најстарији син Милутинов Стефан, о коме као о слепоме кнезу није нико ни мислио до смрти Константинове. Поред овога суровог поступка Владиславова, он се одликовао тиме, што је био велика тврдица. Од њега се властела није могла надати даровима и поклонима. И тако приврженици Константинови прибегну од страха слепоме Стефану, а приврженици Владиславови напусте га због његовог тврдичлука. Овоме морамо додати још и то, што је и српска архиепископија такође била противу Владислава. Кад се више свештенство и властела прикупила у Будимљу код слепога Стефана и предлагала му престо, он се веома вешто користио тиме, што су га држали за слепог. Он скине повез с очију и рече **къ соущимъ съ нимъ: „азъ слѣпъ быхъ и се нынѣ виждоу.“** ⁽¹⁾ „И промъѹе се тај глас т. ј. да је Бог повратио очни вид Стефану по свима „државама“ земље српске. И са свију страна течаху да виде то чудо. Па и „сильноименити“, дођоше Стефану. И људи партије Константинове „оукланяють се къ Стефану.“ Па и ко се смео одупрети божију промислу и вољи? И сви **окръстныѣ** кнези послаше му многе дарове. И засија Стефан као неко сунце. Тада признаде Стефана и „начелствујущии церквамъ“ т. ј. архиепискуп Никодим. Стефан се крене

⁽¹⁾ Данило стр. 168: „**ако не до конѣца видѣнне оуно
нго отъето ѹмоу бысть.. съхрани ѹмоу зѣннице тѣлесныѣ,**
Значи, да су му очне зенице и вид биле очуване, али бојећи се да га не ослепе: „**никому же такоааго видѣнна (не) казѣсти,**
ако да нектора пакы зѣлоба приложитъ се ѹмоу“, (стр. 169)

из Будимља. И «предусрета га **светителствуюци**» архиепископ Никодим, уведе га у архиепископију пећску унутра у цркву, и узев царски венац својим рукама увенча Стефанову главу **„савршенина показав напиритскиимъ вѣсѣмъ езыкомъ** прогласи га краљем.»

Сувременик и очевидац архиепископ Данило јасно каже: Стефану дође победа не од њега самога, него од Бога **„на враги его и соупостати злоую мысль съвѣштающе въ срѣдѣхъ своимъ на отъѣствие его, рекше сръбскою землю; таковн вѣси низлагаети (Владислав) и оумиштваѣми (Константин) биваху.** Бог је помогао Стефану због претрпљених страдања у младости, **ѣже не оутанише се въ родѣ отъ уедѣ сихъ.** Даље вели: **злоую боуроу вѣнченик прѣплоуѣше; ѣлико житиѣ сего гыбѣльнаго вѣса нестронна, па додаје изволеннемъ Божиимъ приетъ прѣстолъ** ⁽¹⁾... **сынъ его Стефан.** За овим набраја, да му је дана Богом Соломунова ширина **оума и глѣбни премудрости**, сила и крепост Константинова због победе над супостатима. **И семоу прѣвесокому краљу сину Милутинову въ помошть и повѣда неизглаголана отъ Бога на враги его и соупостаты** такви бише низложени или убијени. Из свега овога јасно се види, да је по смрти краља Милутина у Србији пламтио грађански рат; да су се *овојица борили*; да је Стефан живео у миру и тишини; да није био слеп; да се око њега почели прикупљати **„силоименити“**, и да је тек после препловљене зле буре волненија Господ изабрао Стефана за краља. Још остаје да наведемо, шта сам краљ Дечански говори о своме ступању на престо.

(1) Ib. стр. 171.

У најстаријој ⁽¹⁾ познатој повељи од 1325 године. Стефан најпре говори, како је Бог прославио његове претке „**паче всех царь земалиих на земли и на небесима**“, па вели : „**отъ нихже племєне и азъ и збрана бихъ-Степанъ милошћу божијом краљ**“ и т. д. **снѣ же и сьнаследникъ истини... повелѣниемъ и судомъ Божиимъ** и т. д. Повеља је писана у Пологу, где је присуствовао и „**жупанъ Вратко**“, брат од стрица краљев у 4-ом појасу. Опет у акту своме од 1326 ⁽²⁾ г. вели: да су навели отца му на дјело страшно и неподобно **яко неодоуеъ уловѣкѣ въ чмъ въсприети, ни чиниа слышати свѣта оучю моею лишиши ме. И въ Константины градъ вѣдати ме въ заточєниє и сѣ чєды моиѣ предати ме дрѣжати въ рѣцѣ царя грѣвскаго кѣр Андроника, рекше яко не шєити ми се по сємъ имени моему на земли. ни чєдомъ ⁽³⁾ моиѣ...** Но Бог : поставимє **яко царя и владикѣ и кнєза всему стєжанию родитєлє краљєвства ми владати и краљєвствовати въ вѣчѣстєн моиѣмъ и сѣ превъзлюблєннѣмъ сыномъ моиѣмъ младѣмъ краљємъ Стефаномъ (Душаном).** Завршује овим речма : **молю и после нас хотєщихъ быти нхже и зберєть Богъ или ни оного ѿ рода краљєвства ми или судомъ Божиимъ отъ ни оного рода бѣдєть.**

Овако говори Стефан Дечански пошто је венчан у један дан са својим сином младим краљем Душаном. Овако одређено о избору краља није ни један Пемања пре њега говорио.

У Дечанској повељи 1330 г. пошто је Краљ изређао своје предке, да покаже како је тај „род“

⁽¹⁾ Mik. Mon. Ser. 103 и 104.

⁽²⁾ Гласн. XLIX. 361.

⁽³⁾ Овдє вели за Душана: за спомен младоу краљу **поиже душа једна къ двою телєси наю єсть.**

најзнаменитији и најпоштованији, наставља овако: ⁽¹⁾ **ОТЪ НИХЪЖЕ ПЛЕМЕНЕ НЪЗЪ... СТЕФАНЪ... ПРАВНУКЪ СИМЕУНА** Немање и унук Стефана Првовенчаног краља и син светог и крепког... краља Милутина, син наслѣдник свѣтаго корѣне нхъ, вѣтъвъ и отрасль јединородна родителю моему свѣтому, възлюбленъ въ срѣдци нѣго пауче въсего жнвота нѣго, подѣпоръ и крѣпость старости нѣго, зламъ мой, нѣже пострадахъ, въ брѣзѣ нѣзрѣкѣ, не мое ради болѣзнь, юже приехъ, нѣ славы ради божнѣ..... зли људи.. почеше по малоу свѣти знанѣ павелѣи междѣ мною и родителю мојимъ, намъ разнѣтъ новѣрнѣи съ лѣстнѣю жвѣлюще се горѣши и оканѣнѣи некрѣпнѣи кнѣше се, За овимъ казује своју судбину као, и то да је био послан у Цариград у заточење и како је постао краљем; а при крају повеље (стр. 100) наводи, да је изишао противу Миханла Шишманића са младимъ краљемъ **„и съ вѣсѣи властели краљекѣства ми.“**

Григора ⁽²⁾ и Кантакузен ⁽³⁾ наводећи, како су највећи византијски кнежеви пребегли Дечанскоме (1327) и молили га за помоћ, али им српска властела одговорила да: „неће.“ Они замоле краља, а краљ одговори: „Према расположењу властеле, ја би морао напустити рат све и да сам га био започео.“

Дакле по смрти Милутина прогласио се краљем законити наслѣдник краљ Владислав. Константин презирући ⁽⁴⁾ слепог Стефана отвори борбу да наслѣди престо. Њега краљ Владислав надбије и преструже. „Самодржавна властела“ овим се користи, збаци

⁽¹⁾ Mikl. Mon. Ser. 89.

⁽²⁾ Lib. IX. 5.

⁽³⁾ I. c. 53, 54, 55 и т. д.

⁽⁴⁾ Гласн. XI. 65: **Не бо когда от кѣида слышанѣ быти гласъ: слышѣ сѣшѣ уловѣнѣи приданѣи быти царѣстнѣю.**

краља Владислава, испуни се на збор у Пећи и избере Стефана, али га у исти мах и ограничи. Избором Стефана, Србија постане олигаркична монархија, где су властелини имали у рукама власт управну и законодавну. Тиме се објашњава одрицање помоћи грчким бегунцима, јер *«рата неће властела.»* Грађански рат, око престола по смрти Милутина, сврши се тиме, да властела попне на престо свога кандидата. Властела је сада била у апогеју своје величине, власти и моћи. Ето одклен су наши љетовничари забележили, да *„краль Владиславъ изгнанъ бысть... на Угръ и тамо коньць приѣмлет.“*⁽¹⁾ Убијени Константин је проглашен мучеником, чије свете мошти *лежеть* у Звечану граду,⁽²⁾ а *«Владислав премине у Угарској у неизвесности.»* Овако је самодржавна властела одржала победу над краљевском влашћу.

Од овога времена „самодржавна“ српска властела непосредно утиче како на државну администрацију, тако и на наслеђство престола, па и на законодавство. Она својом снагом надвиси власт краљевску, ограничи је и најпосле уништи династију, а царевину разпарча. Такве су посљедице борбе око престола, које су настале по смрти краља Милутина 1321⁽³⁾ год. Због унутрашњих нереда и грађанског рата, Дечански не настави мисао свога оца Милу-

(1) Ромат. Шаф. стр. 52.

(2) *ib.* стр. 53.

(3) У Гл. XI напечатано је житије Дечанскога, написано Цамблаком. Оно је скроз и скроз непоуздано. Тако, ту се приповеда о Варлааму јеретику, ког је, божем, Стефан у Цариграду победио у препирци о вери. Стр. 51, 52, 53. Ствар пак стоји овако:

Варлаам дошао из Калабраје у Солун 1328 г. одрекао се латинске јеретичке вере и постао у Цариграду игуман манастира

тина, да иде с војском противу византијске царевине, него ту мисао забаци на страну. Њу предузме да изврши Душан, који је живео у двору код свога деде и био очевидац спреме и решљивости његове. Њега је Душан најволео и у законику се на његове законе позивао.

За то морамо сматрати време владе Дечанскога као прекид историјске српске политике, и као пометњу, јер је Дечански запао у замке свога таста и супруге, зашто и плати главом. Његов незгодан положај дошао је од његовог начина ступања на престо *«вољом велмуџа.»* Велмуџи су ограничили власт краљеву не у корист *краља и народа*, него на *своју саможивну властелску корист*, па су од *«самодржавних властелина* постали *«владаоци држава.»* Јединство државе било је поткопано. Душан је урадио све да заштити народ и учврсти државу, како прогласом патриаршије и царевине: тако законом и увођењем чиновне византијске градације; али прерана смрт прекине његову радњу, а владалци држава збаце с престола и убију цара Уроша, а његову царевину поделе.

Пандократора, у ком је Стефан био у заточењу. За своју јерес осуђен је сабором цариградским 1341 год. После осуде вратио се у Калабрију, примио опет латинску веру и папа га поставио владиком у Хијераку.

Писац овога житија није ни најмање познавао земљопис српских земаља. Као пример можемо напоменути, како он вели, да је Милутин по повратку свога сина сместио га у *Дидматински град* а оно баш напротив у рашком граду Будимљу.

Стефан, Урош III Дечански краљ VII.
Немања. VIII.

(1321—1331).

По смрти краља Милутина наследи престо Драгутинов син и законити наследник краљ Владислав. Противу њега устане Милутинов син Константин. У сукобу Константин рањен допадне, плена, а краљ Владислав заповеди, те га престружу. Тај ужас одврати од њега властелу. У том времену Урош најстарији законити син Милутинов скине повез с очију и објави да му је Бог повратио очњи вид. К њему прибегну приврженици Константинови и на његову страну пређе архијепископ са свештенством. У след овога иступи се **зборъ** српских земаља у Пећи, избере Уроша за краља, и он се крунише заједно са својим сином Душаном на Богојављење с тим, да се називље: «краљ **Стефанъ**.» Владислав **изгнанъ** ⁽¹⁾ **бистъ** дечанским краљем на **Угра** и тамо се скончао. Тек што се Стефан венчао на престо и почео владати, краљица Симонида (1322 г.) оде у Цариград, и совме оцу «опширно саопшти све, што се *потајно* разговарали онамо (у Србији) и у Цариграду.» ⁽²⁾ Из договарања Милутинових с Андроником млађим, она је могла јавити оцу све смерове противника старијега

⁽¹⁾ Рам. Шаф. 52.

²⁾ Grig. lib. 8. c. 11.

Андроника. Због тога се млађи и старији императори несу могли помирити. Старији цар морао се побригати да задобије за себе српског краља, и тек тада је морао млађи пристати, да се помири са својим децом. Из овога се види, да је Дечански напустио план свога оца да осваја византијске земље док не би нашао на другој страни савезника. Само се на овај начин може објаснити, његова брига, да се ожени Бланком ћерком владоца Тарента, ⁽¹⁾ ради остварења својих планова на истоку (1323). Дечански био је у Дубровнику да предусретне невесту, која је тамо приспела; али од тога брака није било ништа. Да ли се од њега одрекао српски краљ, што није могао закључити уговор како је хтео, или невеста није хтела поћи за слепог и старог краља, ми не знамо, тек у сваком случају, тај његов корак наведе Византинце, да га заваде с његовим зетом и васалом Михаилом видинским. Овај васал српске краљевине (год. 1324) отера своју закониту супругу, краљеву сестру Неду, а узме Теодору рођену сестру Андроника млађег. Ово је урадио после, пошто му Дечански помогао, да се попе на бугарски престо и пошто је придружио српску видинску земљу Бугарији. Како је узео Теодору он престане бити српским

(¹) Monum. Spect. Hist. Slav. Merid. Vol. X. id est: Monumenta Ragusina. t. I. an. 1306—1347, Zagrabiae. 1879. Под. an. 1323, pag. 75. Jan. 28. Марта 6. 7. 12. Апри. 9. et. и Аугуста 4 etc. У овој радњи био је Марко Лукари краљев nuntio, actore et factore domini regis Urosii.

О Драгутиновом сину Владиславу говори се под an. 1313 да је био у Дубровнику, где је издато из кесе 100 перпера in pane et vino et rebus comestibilibus in adventu Vladislavi filii regis Stephani, in Ragusinum. pag. 36. Ann. 1323. Дек. 28 опет се спомиње «краљ Владислав» — pag. 103.

васалом. ⁽¹⁾ Сада се Дечански нађе у невољи 1. да се с Михаилом мири, а 2) да веже пријатељство с Андроником старијим. Овај догађај описује наш архиепископ Данило халмски епископ овако: У то време „**БѢ БО НЕКОТОРАМ СКРЬЕЪ** краљу случила се од цара

(¹) Данило стр. 117: „**ШИНШМАЊЪ**, жнѣмъ къ градѣ **БѢДИНЪ**, **ПРЯДРЪЖЕ** окрѣстныѣ страны и многы земли **БЪЛГАРСКЫѢ**.” Видинска васалија није била земља бугарска, него је **ШИНШМАЊЪ** као Дрман и Кудсани за време нападања Татара освојио и део земља бугарских.

За његовог сина Михаила, ког је родила кћер „великог жу пана српског Драгоша”, Милутић уда своју кћер Неду (Анчу). Овај Михаило **ИЖЕ ПОСАДН БЫСТЬ ЦАРЬ БЫСЕН ЗЕМЛИ БЪЛГРСКИ**, стр. 119. — Још као васал српски преко српског краља дође у саобраћај с Венецијом. Ljubić: Mon. Spect. hist. Slav. merid. Загреб, 1868, I, 192. Ист. Бол. Источна. 381.

По освојеним од Бугарије земљама назива се „dispoti Bulgarie”, а по својој видинској држави звао се: „dominus de Vigdino.” Најпре му помагао Милутић, а 1323 г. по смрти Светослава Тертеровића. Михаило Страпимировић скупи војску од Срба, Кумана и Бугара, освоји Трново, прогласи се царем бугарским (1323 г.), пошле помоћ Филипопољу, а са осталом војском од Влаха и Татара завојује многе ромејске градове. Пре доласка Михаилове војске, грчка цартаја отвори градске капије грчком војсци и Филипопољ освоје. Цар Михаило продужи рат противу деспота Војисила, који утекне у Цариград 1324 г. Кад су се спремали у Цариграду да му објаве рат, он се поплаши и пошље у Цариград два посланика Грда и Панчу (Strit. II. 822. Gridus et Pantzus). Григора (lib. IX. c. 1) вели: „Како је Михаило постао цар бугарски, отпочне тражити знатнију супругу.” Млађи Андроник, већ је уговорно с Михаилом савез и пријатељство и пристао, да Михаило узме за супругу његову рођену сестру Теодору удовицу Светославову. Зато Грд и Панча у Цариграду објаве: како је Михаило пристао узети Теодору, то на место свађе да се помире и заклуче вечити савез. На те предлоге пристају у Цариграду. Михаило се венча с Теодором, а прву своју супругу Анчу (Неду) сестру Дечанскога отпусти (1324 год.) заједно с њеним синовима. Овада је Данило као посланик ишао у Бугарију.

българског Михаила и **отъ брата њего Владислава.**“ Пошто је краљ „**сѣвѣштанне** створио с властелом српске земље“, избере **халмског** владика Данила за посланика. Данило не казује узрок „**сврѣши**“ краљеве; али како је Михаилo ступио на български престо 1323 г. протерао Неду, а узео за супругу Теодору сестру Андроника млађег: онда без сумње целъ је посланства била у томе, да Михаилo узме натраг своју закониту супругу а да не зависи од Србије као њен васал по цену да протера из Блгарије краља Владислава. Данило приповеда, да је најпре ишао Михаилу българском и све „сврѣшио по вољи краљевој“, а то ће рећи, да није успео повратити Неду, али је успео да Михаилo прекине сваке везе с Владиславом. Таким начином Неда изгуби потпору, да би краљ могао пресећи Михаилове свезе с Владиславом и овога протерати из Блгарије. То и значе речи летописца, да је Дечански Владислава прогнао на Угре. Тек с прогонством Владислава, Дечански се утврди на престолу па похита, да се удружи с Андроником старијим с тога, што се његов бивши васал и зет Михаилo удружио с Андроником млађим, а те свезе да учврсти браком с рођаком византијског императора. У тој цели и отишао је владика хумски Данило из Блгарије у Цариград. Тамо се већ били помирили унук и деда, и састали пред цариградским бедемима. Унук је сјахао с коња, пешице приступио деди и пољубио га у скут и у руку. Српски посланик приспев у Цариград „**сврѣши вса хотеник сръдцоу њего**“, ⁽¹⁾ т. ј. испроси за свога краља кћер

(1) Дан. 174.

Јована⁽¹⁾ Палеолога синовца старијег Андроника), Марију. Сада Дечански и Михаило постану рођаци, на место што беху зет и шурак. Кад се помирили цареви пред Цариградом, они се на коња упуте у св. Софију, да се унук крунише. Јездећи улицама старији Андроник спадне с коња у бару које протумаче као рђав знак за њега. После крунисања унука, настане у империји мир и тишина. Исте 1325 дванајестогодишња Марија венча се са Дечанским у Скопљу, коме беше преко 50 година.

На све стране завлада мир и тишина и све «вражије пакости» беху угушене. Истина, нико није обраћао пажње на сузе Недине; нико није обраћао пажње на то, што Михаило и Стефан беху зетови Византије, која никад не губљаше из вида, да се одржи на висини империје трачкога полуострова, и то свагда помоћу руку својих супарника. Ипак 1325 и 1326 година беху медени месеци два словенска владара, негледећи на то што им је било превазишло преко 50 година. Они су били скупатори мирне односе, како између себе, тако и према Византији, који ће трајати дотле, докле буде владао мир у империји. Задовољан и весео наш краљ Стефан путовао је по Зети 1326 г., где га у Дању пресреташе дубровачки посланици. Ту им он потврди

(1) Андроник	и	Константин.
Од прве супруге Унгаркиње: Михаила и Константина.		Јована (севастократора солун.)
Од друге Латинке: Симониду, Јована, Тодора и Димитрија.		Марија.
Цар-наследник Михаило		
Андроника (унука) и Тодору.		

(25 Марта) старинске повластице, да њини трговци ходe слободно по краљевини, по трговима и путовима; да се за њих нико не задене: испакости ли им кто што или на тргу или у жупи, да им исплати све *жуца*; ако им жупа не исплати, да им исплати краљ из своје „*куке*.“ Краљ им учини још једну милост: Ако се на мору деси несрећа дубровачким лађама, па се разбију при обали српске краљевине, да ту разбијену лађу нико не задене од властела великих и малих; деси ли им се онде која штета, да је исплате околина „села ~~воли~~ градъ, који буде; не исплати ли им, да се исплати из његове куће.“ Ко штогод испакости или трговцима или лађама дубровачким, да плати казне краљу 500 перпера. Ту беху: **вожевода Младен, тепљун Балдоје и уелџиниѣ Бура.** ⁽¹⁾

У своме повратку из Зете ⁽²⁾ краљ благодарећи великој милости божијој, која га очувала од свију напасти и „поставила ме — вели ~~и~~о цара и владиду и кнеза у моме оташтву“, потврди сва добра **епискупниѣ** призренске на Левиши, која су јој били дали „**дрѣвни цари**“ (грчки) и „*родитељи и прародитељи*“ „краљевства ми.“ За овим, као „**прѣвн даръ**“ од своје стране, придодаде, ⁽³⁾ светој Богородици:

а) Село Хочу, коју су држали **пронитариѣ** са људма тога села и са **намѣстници** их, са свима међама, како је било **отъ испрѣвѣ**, с виноградима и њивама. Све што је *тежано* (обрађивано) или нетежано да има света црква као и **иша села црквена слободно** и

(1) Mon. Serb. 85. Најстарији син кнеза Вратка, праунук Влакизов. **Гюрѣшъ**, и Ранко рече писати.

(2) „...И кѣди гредех из Зете“....

(3) Ова је повеља веома карактерна за економне ондашње српске односе.

никим неспрјодно. — Више тога села у Грачаници изнесе ми хочку повељу епископ призренски Арсеније, из које видех — вели — да је она земља црквена, а одузета у **забел** (забран) краљевски. Зато је подарих цркви, да у њој постави (црква) уљаник за спомен мени и сињу моме младоме краљу (Душану).

б) Село Немишље заједно с Љутовицом.

в) И Горњи град — кула, у ком је црква св. Николе, ⁽¹⁾ за **схрамненне ризнице**, црквене књижнице (библиотеке) и сасуда унутра у дан напасти да је склониште.

г) Село Повиљско више града да потпадне под цркву св. Николе. **И да си га блюде епископ са својим људма.**

д) Село Бјелаћевац на Дриници — **припутни** ради с уљаником и уљаре Ивана и брата му Миљка. И по том, колико может **населити** црква нека **насели** људи: или **црквених** или **слободних** у сваку свободу от свију работа малих и великих. А од Слатине озгоре, от краљевскога **забела** пасиште **добитком** (стоци) или се жир обрета и колико могу људи црквени нека праве „лазе.“ И све што је тко учинио лазе на тој земљи да је црквено као и њиве.

е) У Горњем Пологу ⁽²⁾ цркву св. Врачеве са виноградима, њивама и купљеницама и **задоушницама** и **з дворани**.

ж) **И стасъ поповска** у Ђурђевићима са људма, који седе на **ниен** ...да су црквени и да работају

⁽¹⁾ Има црква св. Николе на супрот Вишеграда изрезана у камену високо у ридини.

⁽²⁾ Ту је развалина. Сада припада секти бекташа и зове се Араба-Теће.

цркви како је по закону. А од свију **рабoтa** **про-**
интaрcких да су слободни *како су били од испрва.*

з) У Доњем Пологу „оу **Лѣшцѣ**“ ⁽¹⁾ (Љешак) цркву Богородице и „двор *пископов од века.*“ Да су слободни од свију работа и **поданькѣ.**

и) у **Тръбoшн** при **Тръхлѣ** црквену њиву, како је било од века. И (то су) били узели Положани, па је изнашао родитељ ми с **єпискѹпом** Дамњаном и с **єпискѹпом** Илијом и одузео от Жегра и кућу му спалио. Па и ја послах *десцота Драгослава* с **єпискѹпом** Арсенијем, да их изнађу да их има црква, како је било од испрва.

к) На тргу (у Призрену) беху направили Которци „кућу *воштану*“. на црквеној земљи, па сам ју ја дао цркви, да буде црквена до века. Садањи владика (светитељ-Арсеније) да ју даде коме хоће. *Восак нигде да се не цеди, нити да се подигне друга (воскара) кућа у граду.*

За овим краљ наређује да се даје цркви **Ле-**
виши од његовог дохода 50 спуда соли „у св. Срђа.“ И наредих да бива панађур сваке године 8 Септембра. ⁽²⁾ На овај панађур да „греде сваки био Грк или Латинин или тко други. Ако је когод у великом дугу, да долази слободно трговати на па-панађуру. Ко — ли га задржи или начини метеж, да плати 500 перпера. А тко украде **матѣ** (**мѣтѣ**) или **нож**, да плати краљу „*вражду.*“

л) И цркву св. Симеуна у Мушутитшту са људма, с виноградима, с млиновима **и сѣ намѣстимин**
люди **тѣхѣ** с *баштинама* и с *куљеницама.* ⁽³⁾

⁽¹⁾ Сада манастир Љешак.

⁽²⁾ То је дао црквене славе св. Архангела Михаила и Гаврила.

⁽³⁾ Сељаци су имали своје баштине.

м) Уљаник свој, који је стајао **оу Жоураха** Жур) с уљарем поклонно краљ Левиши и сам указао **єпископу** селиште, где да га постави између **Добру-и**те и **Милопуста**. За спомен мој и за спомен сина ми — младога краља (Душана).

— «Што је људи био дао родитељ ми и ја придодах људе; који се пређе **разишли**, да се врате сваки на своје место, а да их не задржи нико: ни **властелин**, ни **црква**, ни **краљ**».

Из овога се види, да је било три врсте неслободних људи: «властелски, црквени и краљеви.»

«Молио ме, вели краљ, **єпискуп** Арсеније: да му дадем **земљу влаха** на Блатцу, коју држе «**краљевски људи**», но му је не дадох, него му придодадох сав забел краљев у **Урнооун**. Да на њему «**посади**» (т. ј. насели) **влахе** црквене. А **земљу** црквену, коју су држали **влахи** у Блатцу ја не узех у замену (за Забел.)

н) Дадох, вели краљ, Левиши **селиште** **Пустомичу**, да си ју **насели** црква, па да је приложи **Опољу**.

Све је ово краљ приложио из благодарности за спомен себи и вазљубљеному сину **„мојему младому краљу Стефану Душану)** **понеже душа једна к њ двою телеси на ю есть.**»

«Сва ова села да су у свакој слободи од сваког насиља и од свију работа малих и великих и од свију поданака **гредуших по земљи нашеј**, као што је од испрва била слободна ова црква.» За тим моли **„ко нас хотиших бити нхже нзберет Бог или сини мога или иного од краљевског ми рода или судом бо-жии буде от иного рода,** да ово не наруши.

Овде се најбоље огледа, да је он био изабран, и да наслеђство његовоме сину није било сигурно,

него ако га изберу или некога другога из рода Немањина, или најпосле може бити изабран неко и не из рода Немањина. ⁽¹⁾

Идуће године умре архијепискуп Никодим, а на његово место **сѣборъ** избере за архијепископа Данила ⁽²⁾ II. У земљи је био мир, а са суседима краљ је живео у добрим односима. «Краљ је — веле грчки писци — много био наклоњен Андронику старијем због женидбе с Маријом.» Према Блгарији су, после повратка Данилова, односи били тако исто пријатељски. Па ко поквари овако мирно и пријатељско стање међу сродним државама и суседима?

I.

Архијепископ Данило вели, да је «ревност ђавоља ополчила» неке суседне владаре противу Дечанскога. Григора баца кривицу на Андроника млађег и његову околину, да није хтела дуже подносити дообу власти, тежећи да докопа власт из руку старчевих зато и није ништа пропуштао што води тој цели. ⁽³⁾

Главни пак покретач раздора Јован Кантакузен баца кривицу на императора старца говорећи, да он «смишља» рат противу свога унука (III. 42. 43) и наводи, како је велики логотет Метохита, први званичник у царству био удао своју кћер за пахиперсеваста Јована Палеолога, који је постао по други пут намесник у Солуну. Овај намесник солунски Јован, синовац цара Андроника а таст краља Дечанскога,

⁽¹⁾ Гласн. 40. стр. 361—366.

⁽²⁾ Историка.

⁽³⁾ Lib. IX. с. 1.

науmio беше да оснује династију у својој лози, да се одмете од цара и да оснује засебну државу, и да би стекао савезника, он је, — вели — и удао своју кћер за Дечанскога, куда је доцније и сам са својом супругом пребегао. Али кад се побунили градови, над којима је он хтео да завлада, његови шураци: Димитрије Анђел намесник Струмице и Михаило Ласкарис намесник Меленика, напишу зету и сестри поверљива и двусмислена писма, која ухвати Андроник млађи и преда оцу им Метохити са препоруком, да синове премести са службом, како би се избегла опасност издајства. Отац се нађе тиме увређен и наговори старијег цара да ратује противу унука (1327 год.). У истини пак синови Метохитови били су верни Андронику старијем, није их могао цар-унук примамити на своју страну, па његова околина и направи ову интригу с писмима, како би Метохитини синови били премештени, а на њино место постављени други, који би издали градове млађем императору. Ово се јасно види из казивања Григоре. Но како је побуна ћесара солунског Јована таста Дечанскога била као приступ новоме рату, то ћемо најпре њу да изложимо. Мало после удаје своје кћери Марије за Дечанског, оде кесарица (т. ј. Јованова супруга) у госте својој кћери; доцније дође и муж њен паниперсеваст Јован. Он — вели Григора — није хтео дуже да зависи од цара, већ је тежио да захвати у своје руке врховну власт, па зато остави управу над Солуном и оде своме зету у нади, да ће у њему наћи помагача за остварење својих планова. И заиста, он успе, наговори свога зета, и заједно с њиме упадне у царевину и опустоши све земље до р. Струме и града Сереза. Бојећи се још веће напасти, Андроник —

старији пошље му знаке звања ћесара, које овај у Скопљу прими, обећа да ће мировати, али у брзо умре у путу за Солун. Метохитина — кћер ћесарица волећи кћер и зета, а бојећи се РOMEЈА због побуне свога мужа, нехтедне се вратити натраг. Ето зашто њен отац Метохита убеди цара, да треба послати посланство краљу српском како због *«других послова»*, тако и да поврати натраг своју кћер — ћесарицу. У овом посланству био је и Григора.⁽¹⁾ Оно успешно из-

(1) Ево како Григора описује путовање овога посланства у српску престолницу Скопље: «Много смо јада претрпели на томе путу једино с тога, што се био пронео глас, да ће у брзо нагнати Скити у Тракију, која се због тога сва ускомешала, па су сељаци били избегли из села у градове, а села остала пуста. Због тога смо ноћивали у пустим кућама. Прелазим преко свега до р. Струме. Ту смо тако пострадали, да то морам описати, јер спада у ред оних страдања, која у души узбуђују смех и натерују сузе на очи. Сами смо направили такву будалаштину, за коју не би било доста смеха Демокритова, и навукли на себе такву беду, за коју не би било доста суза Хераклитових. Сви смо знали, да р. Струму не гацају ни коњи, ни људи, јер је то река већа од свију река, које теку преко Тракије и Македоније и пазивају своје воде у Хелеспонт и Јејејско море. Та река извире из најузвишенијих брда, која се уздижу у небеса од *Црнога до Јонскога мора*, и граниче јужно с Тракијом и Македонијом, а северно са земљама мизијским и дунавским. И тако, преко те р. Струме, која постаје од многих извора и пуна је коловрата, хтели смо се превести на веома мањој лађици. Превозећи се по двојица, тројица, понекал и товарно живинче, ту пробавимо већи део дана. Свега је глада људских и сточних било од 40 до 70. Кад смо се превезли, сунце се клонило к западу. Требао се ту зауставити и преноћити; али ми, по безумљу, решимо се да продужимо пут у нади, да ћемо гдегод наћи удобно преноћиште пре, него ли пропутујемо 15 стадија (1 стадија има 80 хвати). Надање нас превари. Ова су места пре кратког времена разбојици опљачкали и преокренули у пустињу; а ми смо сада били осуђени да блудимо, препоручивши се Богу и неизвесном надању. Наста ноћ; сунце зађе и мрак обмота сву земљу.

врши свој посао и увери се, да је Дечански на страни старијег цара, јер Григора вели, да је краљ српски „веома јако расположен цару — старцу,” с којим је „везан сродством,” по својој супрузи, кћери ћеса-

Није било месеца: он је тек био свршио половину свога пута око земље, и налазећи се у првој четвртини, мало нам је помагао својим зрацима. У тој тами ишли смо налик на силазеће преко Тенара у Подземну или на силазеће у пећину Трофонија (Тенар-ридина. Трофоније пророк живио је у Виотији. Онај, који би једном био у његовој пећини, више се никад није смејао). Мрачној ноћи придруже се сенке околних планина: планински врхови на толико су прикривали небо од наших очију, да ми нисмо могли путовати ни по звездама. Али ево кад је у мени обамрло срце: кад смо путовали по топликом путу, коме се није краја могло догледати. Уђемо у густу непроходну шуму, пунаву брежуљака и јаруга, где већ нисмо обраћали пажње на ценање обуће и одела о грање, него смо само бранили очи, јер су нас грање непрестано шибале по лицу; опустивши узде и бичеве, којима смо гонили коње, само смо држали руке над очима. У то наша послуга — пратиоци, небринући се ни најмање о опасностима, које су нам претиле, почеше певати трагичке песме и у њима прослављати јунаке, за које смо слушали, али их нисмо виђали; околне долине и планински хлаци, као живи, подхватили су њихове гласове, и једно за другим понављали их с највећом тачношћу одговарајући певачима онако, како то бива у играма, где се на запев одговара одпевом. Ја сам се старао свакојако да охрабрим моју душу, да се не губи у околним ужасима. Но она ме није слушала, нити је престајала корети ме за несвојевремено путовање, па је свуда виђала заседе, из којих ево ће излетети арамије с пожевима и разбојници и нас поклати. Кад смо се ми налазили у такој забуни, изненадно пред нас палетаху иза ридина и из пећина људи, одевени у црно одело, изаткано од вуле (коју добијају од оваца) налик на ђавоља привиђења! Истина, они нису били у оклопима, али нису били ни без оружја. Већина је носила у рукама оружје, које се употребљава на блиском одстојању, као што су копља и секире; по неки су имали и стреле. Испочетка су се наши јако престравили и поплашили. Па је ли и могао бити друкчије, кад смо се налазили у туђем месту, у главо доба ноћи, међ људма,

рице.” С тога се поплаши Андроник млађи савеза орпског краља са старијим Андроником, и похита, да веже савез са својим зетом Михаилом владоцем блгарским, у сљед чега и оде Михаил блгорски у Ди-

који не знају нашега језика? Ови су обитаоци махом досељеници из пограничне Мизије (Горње) и живе налик на наше једноплеменике. Ми смо се у осталом окуражили и успокојили, кад су нас они предусретљиво и добродушно поздрављали на своме језику не показујући ничега разбојничког, да ли за то, што нас је било много били на броју, па несу налазили за умесно да се с нама повуку клипка, или за то, што то није Бог допустио, што је вероватније, — ја не смем да тврдим ни једно, ни друго. Да су они као домаћи заиста били разбојници, па користећи се ноћном тмином и непроходном шумом хтели напасти на нас јабанце, они би нас онако лако савладали, као што лако савлађује окат сменца. Кад смо ми опет од наше стране њих поздрављали (јер су неки од наших разумевали њин језик), они су нама одмах казивали зашто пребивају у таквим местима, на име, они чувају овдашње путове од оних, који би потегли да нападају и плачкају оближња села. Био је на измаку трећи сат ноћи, како смо рачунали по звездама над нашим главама. Најпосле издалска зачусмо лавез паса, куда смо хитали, јер је тај лавез показивао, да тамо има велико село, спремно да предусретне путнике, изнурене дугим путовањем, где ћемо наћи угодности, ако не све, оно бар неке. Дошавши у село, ми смо се разишли и разместили по гостионицама, као да смо били избачени после буре у неко пристаниште. Гладноме је, вели се, слadak сваки хлеб, па се и нама чинио слadak и преслак чак хлеб *испечени у пепелу*. Су-традан смо цео дан провели у путовању, и стигли до града, да рекнем, у облацима. Тамошњи становници називљу тај град Струмица (Тивериополис), а озидан је на најузвишенијем брду, и људи, који у њему бораве, кад их погледаш из долине, наличе на тиге. Ту смо просветковали Васкрс, и ако са жалашћу, а не онако како смо навикли. За овдашње људе не вреди ништа весељепије, хармоничко пјевање и мелодија св. песама; они су навикли на језик, готово варварски и живе сходно простацима. Ово није језик полуварварски, који звони неколико и пријатно, као што је језик полулиђински, или, да речем, полуфриђински, него је језик потпуно зверски и ди-

димотику заједно са својом новом супругом Теодором (шураку Андронику млађем) где се договоре и потпишу услове савеза: *Да Михаило владалац бугарски помаже цару Андронику млађем, противу цара*

ваљ, каквим тегле своје песме чергари (номади), кад у пролоће истерују своја стада у планине и лугове, да им стада поуне млеком своје сисе. Ту смо преданили једно из поштовања празника, а друго и да се одморимо. Са бедема гледали смо као из облака на долину и видели смо како друге призничке игре, тако и пласање одраслих мушкараца, младих људи и дечице. То празнично весеље за нас било је одмарање и расејаност, па нам је давало више задовољства, него ли су давале задовољства Атињанима игре диасијске (у част Диан-Јупитера), које су правили извап вароши. а Спарћанима игре ја-контске (у част младеца Јакинта, ког је убио Аполон диском на игри). Тим смо више били расположени налазити задовољства у овим играма, што је био и благ дан, а ми смо били у туђини, далеко од наших кућа као људи забачени у сред мора, на неком острву, где се чини човеку све пријатније, него ли је у самој ствари. Отален трећег дана стигли смо у градин Скопље, који је у *пределима тривалским* (српским), где смо гледали реку Аксију, највећу после Струме. Она извире из планина из којих и Струма. (?). Код свога извора ова река није велика, али у даљем току расте од уточица, мења своје име на име Вардар и бива на неким местима тако велика, да могу по њој пловити лађе. Ту (у Скопљу) смо нашли тривалског краља, коме се сви Тривали безусловно и радо покоравали, заједно с његовом таштом, племенитом ћесарицом, која је била обучена у жалосне црне хаљине за знак велике жалости. Она је патила од скорашњег и великог губитка. Пренеражена жалошћу са сузама и уздасима чешће спомињаше име свога мужа ћесара називајући га: рођаком многих царева, најлепшим, златан, мили, с ким се нико не може упоредити. Њене су груди смештале у себи читаво море страдања, очи су биле потоцима суза и сва је била погружена у бездану жалости, замисљајући, да се налази у туђини, као у пустињи или на рекама вавилонским, далеко од пријатеља, родитеља и сродника, па чак и једноплеменика, лишена свега, што би могло ма колико толико ублажити њену душу, затопљену у жалости. «Зашто ће светлост онима на брду, и живот онима у ду-

— Андроника старијег, а цар Андроник млађи да помаже Михаилу противу српскога краља Стефана. Ако Андроник млађи победи и збаци с престола свога деду — старијега 'Андроника, а сâм постане

шевним мукама" (Јова г. 20)? Изговарајући ове и налик на ове речи, она се гребла поктима по образу и из греботина струјила крв, што је било тако жалосно, да јој и бездушне ствари не би могле не одазвати се уздасима и сузама. Ми смо је много тешили, па су је тешили како њен љубљени брат, тако посланици — и ја или ко други, или сви заједно. И најпосле успесмо да је успокојимо, истина не онако и онолико, како смо и колико желили, али смо је ипак успокојили тим пре, што је она била једна од најразумнијих женскиња нашега времена, веома благоразумна и готова вазда усвојити добар савет. И тако нам испаде за руком, да престане сама себе да гребе по лицу и да плаче, али њена душа није могла а да не страда, негледећи на никакве речи утехе: наслонив главу на десну руку, она је сва била утонула у своју жалост, приводећи себи на ум свога мужа, размишљавала је о своме стању и представљала је себи између осталог и то, како се недавно узвишавала више кедра, цватила лепше него ли пољско цвеће и срећом надвишавала све своје вршњациње, а за овим је брзо увидела, како њезин цвет подсечен српом са свим је увасо. Зато је она и испуштала из груди дубоке уздахе, као што велике пећи избацују из себе пламен с димом. Најпосле сврши се наш разговор и сваки оде где му је место. После десет дана, краљ тривалски, који живи у близини, даде „надажеан“ одговор једном између наших посланика, заповедивши да путујемо натраг, па се појави лично са својом супругом да утеши своју ташту, а уједно, да изврши и последњи чин т. ј. да испрати ћесарицу кући са почастима и „надажејним“ поштовњем, и као своју рођаку, и као снаху великога цара, и као женску пренеражену великом жалашћу. Он је то брзо извршио, и како се њему чини, добро, а у самој ствари, веома далеко од свега онога, како би требало. Али је мајмун, како се говори, мајмун, а мрав је — мрав: они неће нигда постати орли или лави, јер се од природе одликују глупошћу и немају памети. Зато је и назван мудрацом онај (да ли Талес, Платон или Аристотел, или оба заједно, ако је један од другог позајмио), који је себе назвао блаженим за

царем, да даде своје зету и савезнику Михаилу новаца и део ромејских земаља као мираз и накнаду у новцу за учињену помоћ.

После овога уговора, Андроник млађи охрабрен савезом са својим зетом, почне се спремати за рат. Кад за то дозна цар — деда, забрани цару — унуку улазак у Цариград, и окриви га за три злочина: 1) Да је поотимао новце од дединих финансијских чиновника, 2) да је позбацивао дедине чиновнике, а своје понамештао и 3), да је на силу приморао краљицу Симониду, своју тетку, да с њиме живи у безакоњу, пошто је она већ била ступила у калуђерице. У исто доба, старији Андроник пошље тајна писма краљу српском, да му пошље спомоћну војску, а сину Димитрију, који је управљао Солуном заповеди, да придружи својој војсци војску протовестиара Андроника и Михаила Асана (ови су управљали Београдом и осталим околним градовима) и да се крене са свом војском македонском (пошто утврди градове и прогна неверне људе), да се сједини с војском српском, и одмах да удари на Андроника млађег. Новембра месеца 1327 г. деспот Димитрије изврши царску заповест, уједини војску, попљачка имања својих противника и разда војницима, очекујући од минуте на

то, што се није родило *варварин*, него *Јелин*. Ова је мисао врло верна, јер је прпљена из живота, па је пала на памет и мени. Да даље не дуљимо говор, већ хајмо патраг. После дана заједничког путовања, ми смо се растали. Кесарица је морала с неким а ни у Солун, да даде потоњу почаст своје мужу, који је при смрти наредио, да се његово тело пренесе у Солун. Мени је Кесарица наложила неопходне поруке и заповедила, да што пре похитам у Цариград, давши ми за пратноца једнога Тривала (Србина), који проводи нас по неравним путовима, необично нам је отежао повратак кући. Grig. lib. VIII. c. 14. Реч Тривали, значи Србин.

минуту српску спомоћну војску. Како су агенти од оба два цара предавали шта се ради у противничким логорима, то су биле предузимане сходне мере за успех борбе. Млађи Андроник разашље заповести и наредбе на све стране, у којима је народу обећавао слободу од плаћања данка и пореза, а војницима већу плату. Ови укази придобију му глупу светину «и мишљу, и словом и делом и срцем.» Кад је млађи цар оваквим средствима придобио на своју страну лаковерну светину, он дође на суд у Реги,⁽¹⁾ где одбије прве две кривице и докаже, «писмима да се његов део одавно припремао противу њега у договору са српским краљем, који му обећао, да ће му с војском притећи у помоћ.»⁽²⁾ За овим се приближи Цариграду захтевајући, да му деда преда управу царства. На то добије одговор, да деда не може то учинити, јер види, да «унук не уме ни сâм собом да управља, а камо ли ће царством, јер је предао како себе, тако власт и све царско благо некаквим млађаним и неопробаним људима, а сâм сиротује и за ништа неће да зна осим што рани преко две хиљаде тица и паса, а да се и не спомиње послуга.»⁽³⁾ И одпочне се рат између унука и деде. Андроник млађи упути једно оделење војске Цариграду а сâм с главном трупом крене се у Македонију, да се бори с војском деспота Димитрија, Михаила Асана и протовестиара Андроника, која се удружила са 12 батаљуна (τάγματα)⁽⁴⁾

(1) На мраморном мору, данас Чекмеце.

(2) Cantac. III cap. 49.

(3) Григор. IX. 4.

(4) Porph. I. 483: ... τὰ τε τάγματα καὶ τὰ θέματα. У Tact. Leo. p. 9, lib. IV: δροῦγγος, τὸ ἐκ ταγμάτων ἤτοι ἀνδρῶν τῶν λεγομένων κομήτων συχούμενον πλήθος... или III, 10: κόμητες

српске војске, под заповедништвом најхрабријег борца и највештијег војсковође српског властелина Хреље. Андроник млађи, на путу к Солуну, објави рат цару-деди и његовом савезнику, правдајући се, да он није ни у чему крив, него деда. Зато кад је чуо да се дедина војска кренула са запада и дошла до Дrame, он се крене да ступи с њоме у битку. За овим уђе у Солун, стиша распламтеле страсти, доведе ствари у ред па пође Серезу, где се налазила савезничка војска. На то се предводитељи војске старијег Андроника разбегну, војска њина пређе млађем Андронику а за овим преда му се и град, где запљени новце, жене и децу деспотову, протовести-јарову и Асанову и других сенатора.

Овакав несрећан исход борбе поплаши старца — цара. Он се реши да опреми посланике унуку да се помире, кад изненадно (месеца Априла, 1327 г.) «български владалац Михаило у нади, да ће отргнути од савеза са нашим краљем Андроника старијег и добити пробитачније уступке, *потајно* јави деди, да ће му помагати противу унука, «за што се старац ухвати као за ленђер спасења, па отпочне договарати се о плану ратовања, о обећањима и о условима. Ово су знали и на томе радили два-три верна

ἡγουν οἱ τῶν λεγομένων βάνδων ἄρχοντες. Комит долази од речи *κώμη* — село. Скабелановича: Визант. Государ. и црковъ вѣ XI в. стр. 316. Било у Византијској империји двојакe војске. Једна се — византијска војска — звала *θέματα*, а савезничка од «варвара» или од подчињених словенских племена *ταύματα*. Над темама управљали стратизи, а теме се делиле на турме, одклен турмархи и т. д. Над тагмама иначе бандама управљао «комит» и тагме се делиле на друнге (дружине) а заповедник над њима звао се «друнгарије». Ово делење наличи на римски *legio* = *θέματα*, а *cohors* = друнге.

човека и краљица Симонида, која је храбрила оца, да ће све најбоље испасти, како су јој казивале врачаре и они што погађају по костима и слезини. Међутим је у Цариграду владао тако велики страх, да, кад је Метохита (деда краљице Марије супруге стеванове) у сну видео разбојника, који тражи кључеве од његове ризнице, он је скочио иза сна и почео викати да ухвате лопова, па кад дође к себи и освести се, протумачи сан тако, да ће старији цар пасти, а он пострадати. С тога изда благо на сахрану а сам се пресели у царев двораци. Док је таква забуна владала у Цариграду, унук позбацује дедине чиновнике; њих и њине жене и децу зароби и стави у тавнице. Савезничка војска Андроника старијег није била у стању да води борбу с млађим нарочито од онога дана, одкад овај дође до *Ксанџи*,⁽¹⁾ и упути се Серезу с јаким бедемима, који је био храном снабдевен. Савезна се војска надала да он неће смети ићи даље од **Кростопола**.⁽²⁾ Али млађи цар пође уза стопце за савезничком војском. Њему се преда варошица Зихна. За овим пређе речницу Љубовишту да удари на савезнике, и улогори се пред бедемима Сереза. Војводе савезничке војске у граду реше: да се с њиме не упуштају у бој, него да се бране кад и ако их он нападне. Млађи цар опет да би их измамио у бој, изведе војску у убојне редове; али кад савезници не смедоше изаћи и ступити у битку, он им пошље парламентарара, кога неки од војсковођа не хотијаху примити, али кад противу таквог решења устаде Хреља, остали из призрења према савезнику,

(1) У Тракији — Скоче.

(2) Дан. Кавала на Јеџејском мору близу Амфиопоља и варошице Орфана. Ту се налазе развалине Христопоља.

присташе да се парламентар Лука прими. Парламентар дође и пошто је све поздравио и објаснио побуде и последице рата, предложи: да сви настану код цара — деде да се сукоб избегне и да се даде свима опроштај (амнестија). Савезници тај предлог одбаце и изјаве, да они први нападати неће; буду ли нападнути, онда ће се бранити. После оваквог одговора цар — унук, крене војску и заузме (градове): Солун, Бер (Караџерија), Воден (Едеса), Костур му преда намесник Анђел. Тада он заповеди деспоту Војисилу, друнгарију Вријенију и етериарху Ексо-троху, да похитају са 2000 коњаника, пре протовестијара Андроника да заузму Охрид. Протовестијар Андроник и деспот Димитрије тада пребегну у Србију. Михаило Асан уђе у градић Просек, прогна становнике и утврди се у њему, али бојећи се издаје, уведе у град српски гарнизон, за тим преда град краљу и оде у Скопље, а с њиме оду и многи други⁽¹⁾

Сви ови грчки бегунци прикупљени у Србији отпочну наговарати краља, да објави рат Андронику млађем. Краљ се крене с великом војском на српско-грчку границу, али се није хтео упустити у рат пре, него ли се посаветује с Хрељом, ког је очекивао да му из Сереза дође. По своме доласку, Хреља је вели Кантакузен, саопштио краљу, да је војска Андроника млађег одважна и храбра, и да без невоље не треба улазити у рат. Пошто је пропричао како је долазила Серезу војска млађег Андроника и изазивала на мејдан дедину војску, свој говор заврши овим речима: «да не би никад саветовао», да

(1) Он је у Србији од жалости умро.

се улази у борбу, а најмање сада, кад се војсци млађег Андроника придружује и друга западна вављана војска. Кад су краљ и војводе саслушали извештај и разлоге Хрељине, реше : *Границу не напуштати, али се од изазивања чувати*. Андроник се млађи тада упути у Пелагонију да тај предео себи потчини.

Тада бегунци изнова навалe на краља, да се користи том приликом, да казни дрскост млађег цара, на што им краљ одговори, да ће напасти на Андроника млађег само онда, кад овај нападне на њега, јер иначе нема изговора за напад, да се каје што је и Хрељу слао. Цареви су се, рече, завадили, па ће знати како ће ратовати и како се помирити. Кад пак нико мене не вређа, нећу ни ја никога.

Овакав тачан и јасан одговор изненади византијске бегунце, који су полагали на њ га све своје и своје партије надање. Тада они почну очајнички молити и наговарати краља да удари на млађег Андроника, на што им српска властела подругљиво одговори : — Узалуд ви овде и дангубите и у нама распаљујете неупутне жеље. Ви сте требали да отклањате све што изазива грађански рат, а свим средствима да храните мир, који је, како вашем цару, тако и вама био од користи, а не сада, пошто сте са свим супротно овоме радили и хитали те по свима градовима дражили духове противу млађег цара и варали свет разним обећањима, а гонили његове мирољубиве пријатеље и приврженике. Несте бирали начина док несте створили стање какво сте желили, па сте заслужили и да га сноситe. Примите ли наше савете — добро ; не примате ли — онда одлазте, па са вашим царем ратујте како знате, а од нас ни један се неће маћи.

— Ви и сами чујете, рече краљ византијским бегунцима, мњење мојих велмуџа о тој ствари. Према њином оваквом расположењу, *ја бих морао напустити рат све и да сам га био започео због ваше ствари, а у овом случају, ја се с њима слажем и делим њино мњење.* Обезбеђен сам да мирно управљам својом краљевином, не сам рад да први дигнем руку на непријатеља и да заложим моју државу и тишину мојих подајника, па да се бацим у наручје случајностима и несрећама рата, што неби био у стању учинити *баш кад би и хтео, јер ми још сва војска није на окупу.* Све што вам могу учинити то је: Желите ли да за вас измолим *опроштај* код цара Андроника млађег;

Није ли вам то по вољи: онда вас могу упутити моме зету — блгарскоме краљу Михаилу, који ће вас лако у Византију испратити;

Ако се вама ни ово не допада, имамо још један начин спасења, на име: да идете у Венецију, па ћете онамо лако наћи прилику, да се одвезете на лађама у Византију;

Сврх свега тога, могу вам предложити још и ово: Градови *Просјек, Прилип и Струмица* у вашим су рукама; то су јаки градови, да су готово неприступни. Ви, дакле, поделите се по овим градовима, па се претрпите, док се не сврши рат између (ваших) царева.

У очајању бегунци усвоје последњу краљеву понуду. Протовестијар Андроник са неколицином затвори се у Прилипу; Михаил Асан оде у Просјек, а остали се склоне у Струмици. На скоро протовестијар из очајања умре, а његова дружина предаде град млађем Андронику; Срби заузму град од Ми-

хаила Асана; а Андроник млађи оде у Тракију, надбије војску дедину код р. Црне (Nestus = Карасу) и похита Цариграду, да спречи улазак бугарске војске у Византију.⁽¹⁾ Бугарски цар Михаило ступи у споразум с Андроником старијим и нашим краљем дечанским.⁽²⁾ Он се примакне Цариграду с војском састављеном од Бугара и Татара. Андроник старији неверујући византинцима с њим је уговорио, да се опколи гардом од странаца. Ово разтруби Андроник млађи, као да његов дед хоће Цариград да уступи странцима — Бугарима,⁽³⁾ који ће или старца убити

(1) Вид. Cantac. I cap. 53, 54, 55 и т. Григор. д. IIb. IX cap. 5.

Каптакузен назива ову реку *Μέλαν ποταμόν* = Црна река т. ј. Черна река. Ова је битка била шесте недеље великога поста 1328 године.

(2) Што се види из краљевог предлога бегунцима, да их пошаље своје „зету“ Михаилу у Бугарију.

(3) Пречек. у Ист. Бол. стр. 385 приповеда, како је „цар Михаил“ заповедио војводи своје војске, русу Ивану, да са 3000 коњаника брани „слабо заштићени и огладнели Цариград“ од Андроника млађег. Млађем императору могло је тада пасти на памет, да се од стране Бугара замишља смел и лукави план да освоје Цариград. Зато млађи Андроник одмах остави запад и са својом војском похита на обале Понта. *Без сумње војводи Ивану било је заповеђено да освоји Цариград, а то при ондашњим околностима, морало се чинити да није било тешко извршити.* Неверујући Грцима, император је хтео да се опколи стражом од Бугара; за овим, Иван би заузео Цариград после чега Михаил дошавши брзим ходом остало би довршио. *Чинило се, да ће одважни Шишманић извршити оно, што није био кадар Симеун, ни Асен.* Кад млађи Андроник приспе до Цариграда, Михаил се убеди да није у стању да оствари свој план. *„На најбржим коњма пошаље гласнике Ивану са заповешћу, да се одмах врати, после чега бугарска војска поспешно одступи од зидина Цариграда.* Cant. I, 56 и 57; Грегора IX, 5.”

и Византију заузети, или дићи буну у Византији и поклати свет, те да тиме изазове побуну противу свога деде, а сам да уђе у Цариград као спаситељ и да седне па царски престо. И заиста, Византинци несу пустили у Цариград блгарску војску; али овда не уђе у Цариград ни Андроник млађи. Тек 24 Маја, 1328 г.

Говорити о освојењу Цариграда са три хиљаде коњаника, то је таква смелост, каква се тешко може наћи у историји. Држати се Кантакузена, такође није саветно, јер је цела та ствар т. ј. како радња млађег Андроника, тако и писање — све Кантракузеново. Што се писац позива на Григору, овај у IX књизи, гл. 5 ево шта вели: Млађи цар (после битке код Мавропотамоса = Црне реке) видео је да му судбина иде на руку, пошто је све уредио Македонији и Тракији како је хтео, у средини пролећа похита Византији да стигне пре него ли блгарска војска успе да уђе у Цариград. Ево чега се он плашио: „кад би Блгари наши, да у Цариграду нема доста војске, и да је град изнурен глађу, до чега је Византија дошла због доласка венецичке флоте, могли су убити цара и све, тко би им пао шака и створити под влашћу свога владара једну државу од Византије до Дунава; ако ли није то, онда, могли су дати старцу цару изненадно *свежу војску и учинити да млађи не може ни приступити Цариграду*. А тада би млађи пао у клопку.“ Даље прича о венецијанцима и њином рату с Ђеновљанима Галате, па онда вели: „владалац блгарски избравши, по *уговору* три хиљаде коњаника, послао их у помоћ старцу-цару против млађег цара, али је њима *како су неки зуцали*, у исто доба било *заповеђено*, ако нађу да се може, да дигну у цариграду буну, (т. ј. у корист млађег цара), али кад су ови војници дошли, њима није било дозвољено ући у капије осим јединога њиног војводе (Ивана). *На један дан пре њиног доласка*, приспео је био до Цариграда.“ и т. д. И тако, *некакво освајање Цариграда* сами су Грци измислили, бојали се, и између себе зуцкали ...: „Надање на Блгаре јако је подржавало кураж у цару (Андронику старијем) зато и није хтео пристати на молбу млађег цара.“ Ето зашто је млађи цар обдајио војводу Ивана и замолио га да одлази, да преломи старца-цара, да га пусти у град.

издајством⁽¹⁾ уђе ноћу у Цариград млађи цар, где се дигне ларма и радосно га предусретне светина. Старац је био пренеражен ужасом, јер није имао никога, ко би му дошао у помоћ «ни војника, ни војводе. Царски је дворцац био пуст!» Унук заузме царску палату, онда оде у Манхалски манастир, где је био под стражом његов приврженик патриарх Исаја. Отален га узме и «мете на царска кола и вастпостави на патриаршем престолу. У овој свечаности није било ни једног епископа и ни једног свештеника, него су у пратњи патријарха били свирачи и свирачице, играчи и играчице. Једна, понајлепша (свирачица), у мушком оделу, јездећи на коњу или пред патриархом или за патриархом, срамотним и блатавим шалама изазивала бесрамни смех како у патриарху, тако и у свима осталима... Од јутра до вечера у вароши је владао грабеж!» «Патриарх Исаја готово је играо од радости, што је збачен цардеда!» Из тавнице пусте Сиргијана, пошто је најпре «на писмено» дао највећу заклетву, да неће ништа радити противу цара, и да га убију ако би прекршио ову заклетву. У исто доба, Јунија месеца, владалац бугарски Михаил, нагрне с војском на суседне ромејске градове и села са најмљеним Татарима. На питање: зашто нарушава уговор, Михаило одговори: «Ти не би могао ући у Византију, нити постати самодржац, да сам ја хтео остати савезником твога деде; он ми је обећао дати новаца и поклонити пограничну земљу, али сам ја то све *презрео због тебе*

(¹) Два стражара с једног бедема оду млађем цару и предложе му да га пусте у град (имена њина: Камарис и Кастелан), под условом: да им даде «на писмено», да ће им дати новаца и велика имања (спахилуке).

и твојих обећања.⁽¹⁾ Ти знаш, да си ми много више обећао, него ли твој деда, и не само зато, што си хтео имати у мени савезника, него и за то, што сам ти рођак по твојој сестри.” Мајка Андроникова, а ташта Михаилова помири зета и шурака. Михаило добије доста новаца и поврати се натраг. Главни узроци оваквог жалосног стања империје били су у томе, вели Григора *„што је владао наред у администрацији и неправда у судовима.”* У почетку 1329 г. разболе се цар Андроник и држећи да ће умрети, како му је супруга била трудна, одреди за татора будућега цара Јована Кантакузена, што озлоједи цареву матер, која је живила у Солуну, са чега она посини Сиргијана, а Синадин примора старијега Андроника, те се покаљуђери и добије име Антоније. Српски краљ као савезник и пријатељ цара Андроника старијега спреми војску да удари на царевину. Међу тим Андроник млађи оздрави⁽²⁾ и одмах прикупи колико је више могао војске да брани Тракију од Турака, а град Охрид од Срба. Српска је војска већ опустошавала околине Охрида, али војска Андроникова успе да одбрани град. Срби напусте опсаду Охрида и поврате се у своје границе.

Овде се не наводе узроци, због којих је српска војска одступила од Охрида 1329 год., али догађаји који су за овим дошли, јасно обелодањују мисао, са чега је то било, на име, краљ блгарски Михаило смисли, да се користи овим српско-грчким непријатељством, као што се користио ратом старијега цара са унуком, па понуди цару Андронику савес, да нападну

(1) И ово показује да Михаило није ни помишљао да осваја Цариград.

(2) Cantac. lib. II, cap. 17.

на Србију, да је освоје и поделе. Андроник млађи усвоји ту понуду. Из овога се и изроди рат између Михаила и Дечанскога.

II.

Три су сувременика описали овај рат, и ни један искључно не тврди, да је исти дошао од тога, што је Михаил отурпио своју жену Неду (још 1325 год.), него га приписују тежњи Михаиловој, да рашири своју земљу; и тежњи Андрониковој, да сузбије Србе и да ослаби српску краљевину. Тако Јован Кантакузен⁽¹⁾ вели, да је Михаил болгарски дошао у неспоразум са српским краљем, па смисли да се *користи* ратовањем⁽²⁾ Стефана и Андроника, коме су Срби били досадили, и *понуди* Андронику *савез*. Овај једва дочека прилику да се освети Србима, и јави краљу Михаилу свој пристанак да заједнички ратују противу Србије. Григора⁽³⁾ вели, да је болгарски владалац Михаил, у пролеће, «послао посланство цару Андронику и покренуо га, да упадне у српску земљу. Цар се и сам спремао да покрене велику војску противу српског краља, јер овај немогући ратовати на две стране, уступио би и *једном и другом владаоцу од својих земаља*. Таким начином Михаил и Андроник spremали се за поход противу Србије, до краја пролећа.» И тако оба писца приписују

(1) t. II. 17.

(2) За овај предлог Михаилов морао је Дечански дознати од некога из околине Андраникова, па је и дигао опсаду Охрида

(3) Lib. IX. 12.

покрет рата блгарскоме владаоцу,⁽¹⁾ који је нашао исто расположење код Андроника, па се и покрену да освајају земље српске краљевине.

Трећи савременик, архиепископ Данило⁽²⁾ вели: „некотри отъ окръстѣньныхъ царь лоукавыи съвѣтъ съвѣштавъше.... на отъуство... краалъ, хвалеште се расхитити (отети и поделити) достопинне его.... велицѣи мѣкъ и ненависти въставши на сего.. отъ цара блгарьскааго Мнхтнаа, се бо царь бѣ (бјаше) зетъ крааю Милутину родите.ѣу Дечанскога. тѣмъ бо хранимъ бѣ и крѣпимъ и въздвиженъ въ вѣрѣи немошти⁽³⁾ его, ... помощь творе юмоу и любовь пауе мѣры.... на сего всего отъкрыъ се и въздвиже велику брань на сего краалъ, хоте отъуствие его озлобити и хвале се шко поставити прѣстолю свои въ дрѣжавѣ отъуствии⁽⁴⁾ его, и таково единомыслию съвѣтование нмъ и любовь маловременоу съ царемъ грѣуьскимъ.... и съ неослабно злюоую мысль мысле и събра тѣмъ тѣмъи всакихъ изуки, и въздвиже (се) на погоубаение отъуствии прѣви-

(4) У осталом Григора приписује кретање Михаилово страху од српскога краља говорећи: „Било је јасно, да се краљ српски неће успокојити, док се не освети Михаилу за поругу и увреду његовој сестри нанешену, јер Михаилу, негледећи на то, што је она била његова законита жена и што му изродила децу, наслѣднике његовога престола, без икаквога узрока отурио је и оженио се с Андрониковом сестром. С тога је у почетку пролећа и послао посланика и т. д. Ово је историја одкле је дошло нерасположење између Дечанскога и Михаила, али је прави узрок — да освоји што више српских земаља, па је и употребио прилику кад су ратовали Срби с Андроником.

(2) Стр. 177, 178, 179.

(3) Помогao му Милутин да освоји Блгарију.

(4) Да освоји Србију, помоћу Андроника као што је помоћу Милутина освојио Блгарију по смрти Светослава.

српског краља, иштемне творе отъ града Трънова.“ И по речма Данила, Михаило тежећи да освоји Србију као што је освојио Блгарију, учини савез с Андроником, да ударе на српског краља и да освоје и поделе земљесрпске. У тај савез ступи влашки војвода Иванко Басараба, „Црни Татари” и „господство јашко.”⁽¹⁾ У Трнову је Михаило прикупио Румуне, Кумане, Блгаре, Татаре и Бесарабце. Кантакузен не наводи број војске, а Григора вели: „с настанком лета, цар Андроник, како није имао војске, која би се равнала војсци краљевој, дошав до Пелагоније, постави свој стан на једној равници, у близини градова подвласних Ромејцима. Туна се он зауставио док нечује, да је Михаило од своје стране најжешће напао Србе, како би за тим, гледећи по околностима и сам могао предузети поход.

„У то време догоди се помрачење сунца (16 Јула око подне), у ширину тринаест палаца. То је видео ко је гледао налазећи се на линији, која пролази преко Византије. Сунце беше у 24 делу рака; помрачење почело се од северо-западне стране, а свршило се готово на источној.”

„У том Михаил крене многобројну војску, два-најест хиљада својих војника, и још три хиљаде најмљених Татара (Скита), *нападне на земљу српску, где се налази вели део извора р. Струме.* Непрекидно је кроз пет дана ратовао, огњем и мачем дрско опустошавао земљу српску, секао дрвље и пљачкао (српске) области, не налазећи на odpor.”

— „Јака ромејска војска — вели Кантакузен, под командом цара Андроника. тада упадне преко

⁽¹⁾ Тако су Словени називали Алане. Вид. у Приступу законика Душановог.

Пелагоније, на српске земље и освоји српске градове: Бучин,⁽¹⁾ Дебрац,⁽²⁾ Дубрун,⁽³⁾ Каваљар,⁽⁴⁾ Жељезник.⁽⁵⁾ Војска пак бугарска, под командом краља Михаила, преко Пеоније продре у српску земљу до Велблужда.... И ове две војске поставиле су Стефана краља између две ватре. «Краљ уочи, у тој незгоди, да, ако би своју војску поделио на двоје, не би могао одолети ни једнога ни другогa непријатеља», са свим разумно, «смисли, да прво, свом снагом удари на Бугаре, па ако их разбије, да се окрене противу Андроника.»

Сва три писца у главномe слажу се, да је Дечански код Велблужда надбио Михаила, и да је Михаил платио главом своје насртање на Србију; но како су оба Византинца писали по чувењу, а Данило тако рећи као очевидац, ми ћемо и описати ту знамениту битку, у главномe онако, како ју је описао Данило⁽⁶⁾, јер је та битка досудила Србима господарство над трачко-илирским полуостровом.

(1) *Βουτζουν* — данас село на обали р. Черне, две миље од Прилина. На вису главице стоје и данас развалине старинскога српскога Бучин-града.

(2) *Δεβριζαν* = Дебрац.

(3) *Δουβροῦνον*.

(4) *Καβαλλαριον* — Код језера Саридола.

(5) У округу: Жељезничка река.

(6) Кантакузен приповеда, да се Дечански налазио између две ватре на похита с војском и уаогори се на згодномe месту близу Бугара, поставив пешадију да чува кланце и богазе, да му не би Бугари заишли за леђа. Бугарској војсци нестане хране. Михаил затражи један дан «примирија.» Стеван божем прими предлог, па кад се већи део Михаилове војске разишао да набави храну, Стеван не пазећи на примирје и чудећи се нестратегичности Михаиловој, даде знак да се оглочне бој. Српска војска спремна за бој и 300.

Како је краљ Дечански дознао за „**ЈЕДНОМИСЛНО СЪВЪТОВАНИЕ**“ Михаилово са царем „**ГРЪЉСКИНИМЪ**“ и њин „лукави“ договор, да нападну на Србију, пошље по-сланство Михаилу с мирним предлозима говорећи:

оклопника Аламана ударе на непријатеља. Кад то опази Михаил, учини све што је могао да доведе у ред војску и да је изведе у бој, али је било доцкан: Срби их хамстом надбију и њин стан освоје; Михаила смртно рањеног заробе; он умре у српскоме стану. Од војске бугарске мало што преостане у животу, а оно што се било разишло да тражи храну, није се ни враћало, него се разбегло куд је ко знао. *Заробљенике су Срби пустили обезоружане, јер је код њих обичај да једнопламенике не воде у ропство.*” Код Григора нема ни речи о примирју. Он вада верније прта догађаје од Кантакузена, јер Кантакузен некако овлаш описује велблуждску битку према своје гледишту. Кантакузен је читавог века играо улогу несавесног чо-века. Зато се на његово казивање не можемо ослонити. Григора, пошто је пропричао, како је Михаилова војска четири дана изједна *пљачкала и пустошила српску земљу* не наилазећи на одпор вели: „Но петог дана са огранком сунца, појави се и краљ српски, са огромном војском, која је *блеском свога оружја ослепљавала очи зледалаца*. Кад су се обе непријатељске војске построиле у убојне редове и развиле заставе, краљ (српски), уодушевивши своје пукове на бој, сѝм нагна на заставу Михаилу са хиљаду коњаника Кољта, који се одликовали необичним порастом, снагом и ретком опробаношћу у војној вештини и били прекаљени у бојевима. Пошто освоји Михаилу заставу без велике муке, удари на редове Ми-хаилове војске, па пошто је већи део исте прегазисо и слависо зароби Мијајила живог, али рањеног. Остала Михаилова војска ве-ћином је била исечена на месту, а оставши у животу поповраћали се својим кућама голи-наги. Михаилу је проживио три дана али те-шко да је био свестан своје несреће. Четвртог дана, умре. Смртно рањено његово тело, није могло више живети.”

Иречек (стр. 387) греши кад каже, да је српски краљ иску-пио војску при утоку р. Топлице у Мораву, на данашњем добрич-ком пољу, јер у Давила стоји „**МЕСТО**“ а не река, а то је vis-a-vis Врање данас Топлац, јер су се и туна бориле многе војске (Вид. мој одговор Макушеву у Гласнику 52).

„Опомени се у својој памети, драги и љубими брате краљевства ми, да ти несам ни једно зло учинио на спреам твојих зала, које си ми нанео; ни у памети мојој несам имао зле мисли према теби и твојој држави. Но чујем да ти, водећи многе народе приближаваш се земљи мога оташтва; немој тако, него дођи к себи, и поврати се, те да живимо у првашњој љубави, како си живио са мојим родитељем тако живи и са мнош.“ Михаило имајући „злу мисао“, не хте одустати од своје намере, него кратко и јасно одговори Стефану: „**ХОШТОУ ОУКО БРАТИ СЕ (БОРИТИ СЕ) СЪ ТОБОЮ.**“

Тада краљ издаде заповест да се скупи сва војска српске земље на месту „Добриче“.. **ВЪ МѢСТѢ РЕКОМЪМЪ ТОПЛИЦИ, ПРИЛЕЖА БО (место) КЪ РѢЦѢ МОРАВА.** Готовећи се за борбу дођу му уходе (**СЪХОДНИЦИ**) и јаве, да се кренуо Михаило (са 15000) од р. Дунава с намером да упадне у краљеву државу „**ВЪ МѢСТО РЕКОМО ЗЕМЛЪНЪ**“, где хоће да се бори са Србима.

„И тај час крете краљ своју војску и хитно се упути на супрот Михаилу. И идући са својом војском дође у свој манастир Георгија Нагоричскога, где се помоли Богу и св. Георгију да му помогне у борби противу врага, који се хвалио да му отме **ОТЪУСТВО**, као што си, рече, некада помогао моме праоцу Симеуну Немањи (кад се молио у Звечану св. Борђу противу својих врагова), и **ОУКРАШОУ СЪ СВЕТЫМЪ ОБРАЗЪ ТВОИ** и приложићу **ХРАМОУ ТВОЈЕМОУ СЕМОУ** многије **ПРАВДЫ ИЗБРАНИЕ**. Одавлен се крене на Саранданапор „и **КЪ СЪ. ОЦУ НОЛКИМУ СОУШТЕМОУ ВЪ САРАНДАНАПОРУ** **МОЛБОУ ТВОРЕ ПРИШЕДЪ КЪ ГРОБОУ ТЛАА ЕГО И СЪ ВЪСЪМЪ ВЛАСТЕИ** земље српске обећавајући му велико **ОБЪТОВАННЕ** са сузним очима. Ту чује да је Михаил бл-

гарски већ ушао у *српску државу* са свом својом силом и војском у место **ЗЕМЛЪНЪ**, на брегу р. Струме и да пљени и пљачка „**ТИЕ ОКОРЪСТНИЕ ДРЪЖАВЪ**“, а то је оно, како говори Григора „**ЧЕТИРИДНЕВНО**“ пљачкање и опустошавање огњем и мачем српских земаља на левој обали р. Струме, док је Дечански приспео од Сараднапора до реке Каменче, и док је „**СЪСМЛАННЕ**“ имао с њиме кроз „**ДВА ИЛИ ТРИ ДЪНИ**“, јер је краљ очекивао **СЪВЪКОУПЛЕННИ ВОДСКИ СВОЈЕ НЪКОТОРИМЪ ВЛАСТЕЛИМЪ ОУКЪСНЪВЪШНИМЪ НА РАБОТЪ**. Потом проведе у молитви и бденију, а **ДЪНСКИ СОУБОТЪ СВИТАЮШТИ**, при сунчаном огранку, угледају Блгари српску војску, „**ПРИСПЪВЪШОУ**“ **КЪ КРАЛЮ**, која је „**БЛЕСКОМ СВОГА ОРУЖИЈА ЗАСЛЕПЪВАЛА ОЧИ МЕДАЛАЦА**.“ Али је блгарски владалац мислио (**МЪНЪШТУ**),⁽¹⁾ да краљ српски неће ступити у борбу с уморном војском, која тек што је приспела. Али око подне, тога истога дана,⁽²⁾ отпочне се кретање српске војске да ступи у борбу, и то је кретање ишло **ТЪШТНО**. На кад су дошли на место, на ком ће се краљ прославити, и отпоче их краљ „**КРЪПЪНИМЪ И СЛАДЪКЪНИМЪ ГЛАГОЛИ СЪВЪСТИТИ**“, као што је урадио цар македонски пред битком с персијским Даријем. Григора вели, да, кад је била војска постројена у убојне редове, краљ је уодушеви за борбу. Краљ је своју војску устројио на „**ПЪЛКИ**“ смислено и разумно, а један део војника одабраних, предаде своме сину младоме краљу Душану, а над осталом је сам заповедао. Михаил блгарски кад угледа српску војску да се креће на борбу „**И КЪ ВЕЛИЦЪ МЕТЕЖИ БЫВЪ, И ЯКО НОУДНИМЪ И НЕ**

(¹) стр. 183 : **СЕМОУ ЦАРОУ МЪНЪШТОУ, ЯКО НЕ ХОШТЕТЬ ПРЪВЪСОНИМЪ КРАЛЪ БРАТИ СЕ СЪ НИМЪ.**

(²) Била је *субота*.

ХОТЕ ИДЕ ПРОТИВОУ КРАЉА НА БРАЊЕ.“ Дечански с одушевљеном војском, под развијеним заставама, „ОУСТРЬИ СЕ НА БРАЊЕ“ правце на заставу цара Михаила. И тада „затрубише трубе убојне и са обе стране зазвекета оружије и коњи „КРЪКОМЪ РЪЖУШТЕ И ВАПЈО ВЕЛИКОУ БЫВШЕУ, ЮНОШЕ краљеве тако бивши припремљени за борбу, да су из обе руке стреляли никада непромашавајући, НАУЕШЕ БОРИТИ СЕ МОШЋНО, и стајаху КРЪПКО НЕ РАСХОДЕШТЕ СЕ један од другогa. И тако борећи се падоше многи од Блгара... „и ударише на убојне редове Михаилове, па прегазише и смлавише већи део његове војске“, вели Григора. И тако, ОДОЛЪ СИЛА СРЪБЪСКАА. Кад цар Михаило виде погибелъ своје војске, најже бегати и бегајући спотакне му се коњ и СЪПАДЪ СЪ КОНА СЪКРОУШИ ВЪСЕ ТЪЛО СКОЕ. Војници краљеви видевши пад његов, припадоше па га умртвише својим оружијем. И тако издану. Његово тело метуше на коња и донеше своме краљу, што кад виде краљ, прослави Бога и рече својима велмужима: „ПРИИДЪТЕ ВЪСА ПОРОЖДЕНИИ ОТЬУСТВЕНА МОЕГО И СЪЛНКЪСТВОУНТЕ СЪ МНОЮ, говорећи: Диван си Господи Боже ВЪ КЫШЬНИНХЪ СЫН, ТВОРЕН УУДЕСА. С коња скидоше тело Михаилово и положише пред „очима краља“, лишено почаст и славе царске и због своје грдиње и безумља, — „обругана.“

Док се ово збивало код краља, његова је војска гонила „силе и многе народе цара Михаила“, једне секући, друге стреляјући, ине бодући, а ине рањене водећи краљу и његовом сину, младом Душану, који се много прославио у овоме боју: ЮНЪ БЪ ТЪЛОМЪ, НЪ ВЕЛИКЪ РАТОВОРЪЦЪ“ — кога краљ прозре да ће бити „ВЪ МЪСТО ЕГО ВОЖДЪ И ХРАНИТЕЉ ОТЬУСТВЕНЮ СВОЕМОУ.“

После грозне битке, од много проливане крви тих безбожних и поганих народа, нападших на српску земљу с царем Михаилом и сама се р. Струма прекренула у крв, а убијених телеса осташе да их поједу **земљини** зверови и тице небеске, јер не беше никога ко би их посарањивао, и бише на поругу многим народима.

— „Краљу Стефану не дође у срце самохвална мисао“, него се заплака над телом Михаиловим, говорећи: „зар ти није било доста твоје државе и твога блага, него хотијаше и моју државу?“ — **И не бѣ гласа ни провѣштанни** од њега **по неже кезыкъ** **него бѣ съвезааъ се оузою смрътною.**“

Сутрадан, у недељу, краљ сабра **зѣборъ** и **въ уаъ прѣкын** **принесе** војници краљу много злато и царске свите и небројно благо, коње прекрасне цара Михаила и његове војске, па за тим приведоше пред краља заробљене велмуже, јер многи невероваху да је њин владалац преминуо, али кад им би показано тело Михаилово, они у глас заплакаше, говорећи: „устани да видиш нашу жалост и тугу, која нам се данас десила.“ — И замолише краља, да се тело Михаилово сарани с почастима, на што краљ „**савѣштанни** **сѣтвори** **са кѣзын** **силнымн** **сконни**“, заповеди, да с почастима пренесу Михаилово тело *у Србију* и да га саране у цркви **св. Георгиа** **нагорнѣскаго** **и тоу лежить и до сего дѣне**“, вели Данило.

После ове славне победе, краљ пошље гласнике с писмима архијепископу Данилу, краљици Марији и **кѣсемоу сѣбороу** **земле српѣске**: да је божијом помоћи и заступањем св. Симеуна и Савве и молитвама српске цркве са сином краљем Стеваном и војницима победио врага, дошавшег с многим народима на зе-

мљу српску, у држави краљев тва свога, на месту, **Земљинь**, и умртно га, зашто им и налаже, да се поју хвалебне песме по свима црквама краљевине.

Краљ Дечански дође у место Мраку, за тим у Изворе, где му изађу у сусрет блгарски великаши и брат цар Михаила „**Белашурь**“, ⁽¹⁾ па му предложи блгарску државу у „његове руке“, те да „**отъ селъ** српско краљевство и блгарско царство буду **въ едно**, па ће и мир бити.“ ⁽²⁾ Краљ на то не пристане, него своју сестру Анну (Неду) и њенога сина пошаље с оделењем војске под командом (Јована) Александра, сина Враткова, у Трново, са заповешћу да Михаилев син Шишман II буде **царь**, како је био његов отац Михаил цар. Тако краљ Дечански воспостави свога сестрића на блгарском престолу, куда оде сестра му Неда. Краљ се врати с војском у Србију и „мало“ одмори, па се крене опет на „**вѣторалго врагаскогю**, цара византијског, који **единоу мисль и съвѣштаннѣ имаше съ царемъ блгарскимъ**.“ Он продре у државу земље византијске, за које кад је дознао цар Андроник, „**идусть вѣжати**“ испред војске победоноснога краља. Краљу се предадоше сви градови освојени Византинцима и многи (градови) **грѣѣске дрѣжаве**.“ Градови су били ови: **Велесъ**, Просјек, Штиш, ⁽³⁾ **Урѣшѣе, Доброуѣ**. Цар Андроник са своје стране кад је чуо, да се Неда повратила у Блгарију и заузела дворца, а њезин син престо, а његову сестру Теодору отерали, предложи својим саветницима овако питање: Шта

⁽¹⁾ Бели Урош = Белуш, јер је Михаил водио порекло од српске династије.

⁽²⁾ Стр. 195.

⁽³⁾ Ови су сви градови били српски за Милутина, али их Грци освојили за време унутрашње борбе по смрти Милутиновој.

би требало у овим приликама радити? Они му, вели Кантакузен, одговоре: Да се мане ратовања са Србима, од чега се и онако немају чему надати, јер је краљу Стефану, пошто је надбио Блгаре, лако ратовати, већ нека, под изговором збачења своје сестре, што пре удари на Блгарију, где су већи изгледи да се може шта задобити. Због овога Андроник остави по градовима гарнизоне, под заповедништвом Сиргијана, а сам се крене у Андрианопољ, а отален упадне у Блгарију и заузме све блгарске градове од р. Тунџе до мора: *Јамбол, Росокастрон, Ктенију, Ајтос, Анхиал, и Месемврију*. Краљ пак Стефан, пошто је заузео многе грчке земље и градове, „многи славни људи грчке земље долажаху му предајући му се заједно са својим „државима“, а оне градове, које је освојио, краљ са њиним „државима“ и богатством преда својим вернима са гарнизонима војске у њима, и да их држе **къ послушание и работоу**. И од овога времена није се чуло од иноплемених царева ни **глагола хоульна** на српскога краља, јер су се сви страшили његовог имена (1330 год.).

III.

Стефан Дечански оставио је после себе такав знаменити архитектурни споменик, коме равног тешко да се може наћи у савременом му свету. Тај споменик по своје значењу за српство ни најмање не уступа велблуждској победи. У подизању ове монументалне грађевине ишао је стазом свога великога оца. Ређајући очине задужбине, каже: ⁽¹⁾ Милутин, на месту названом Дечани, у жупи Затрнавској, нађе красно

(1) Гласн. Срп. Уч. Др. II одељење, књ. XII. стр. 3.

место и угледно за дом божи, па својим рукама благослови, да буде светиња. Отац није успео да сазда храм, а зидање храма паде у део «мени — вели — краљу српских и поморских земаља, да подигнем дом Пандократору (Сведржитељу) за спомен мени и сину **мојем** (Душану). Са велмужима дође у Дечане, и окренув се њима, рече: Гледајте како је ово место; није друкчије, него дом божиј.»

С Благословом архијепископа Данила, свију епискупа и свега **събора** српскога било је решено да се подигне црква.

— «Бог ти је жељу испунио и није те лишно онога, што си желио», они му одговоре.

Тим је ствар била решена.

— «И заиста, вели писац краљевог живота: то је место узвишено, свакојаким растињем окићено и дрвећем гранатим и родним (кестењем) прекриљено, равно и китњасто. Са свију страна теку воде, те напајају земљу, а унаоколо бију врела.» Дивно је гледати само течење вода, које су тако здраве, да их се тешко наситити. Са западне, јужне и северне стране дижу се брда у небеске висине и заклањају манастир, а на исток пукло непрегледно поље. Туна здрав ваздух обдаје човека са свију страна.⁽¹⁾

На заповест краљеву бише искупљени каменотесачи; из Приморја доведе најбоље вајаре, а свима је заповедао протомајстор Витомир,⁽²⁾ Србин, из Ко-

(1) Глас. XI. 69.

(2) У М. Ser. 109 стоји «**фрадъ**» Ја сам прочитао тај надпис, и тако исто г. Мусулин, Ставрић, Петроније и други и нема **фрадъ**, него стоји **к'уадъхъ** Вита из краљевога града Котора, што ће рећи, да је спадао у број краљевих људи. И тако значи: **къуадъхъ** Витомир и т. д.

тора краљевога града. Кад је био спремљен материјал да се могло одпочети зидање цркве, краљ с велмужима и архијепископом дође у Дечане. По свршеном ноћном бденију, изјутра краљ узме у руке „**камен оугљни**“, и погледав к небу рече: „Боже! погледај са висине милосрдним оком, помози да се ова црква доврши и утврди“ и положи угални камен.⁽¹⁾ После две године дана догодила се велблуждска битка, а црква још није била довршена, како се види из ових краљевих речи: „обећао сам Богу *довршити* му цркву, само да ми помогне противу врага, и Бог ми је помогао.“ Год. 1330 краљ је био у новчаној оскудици после два рата, па дозволи Венедичанима слободно трговање по краљевини,⁽²⁾ и добије најбољу грађу да доврши цркву. Наша је земља богата рудама,⁽³⁾ али су трошкови били тако велики, да је краљ запао у нужду и продао Дубровчанима земље код Превлаке⁽⁴⁾ под условом, да на тој земљи остану Срби православне — вере“, да пребива поп српски и да поје у црквама, које су у Стону и **Рѣту**.⁽⁵⁾

На тај начин огромно је благо утрошено, док је довршена црква Богу Створитељу, да ће јој се вековима људи дивити. Наш стари љетовничар вели:

(1) Жив. Кр. и Арх. 203.

(2) Акт. м.в. Гласн. XI стр. 334—338. Гласн. X. 9.

(3) Моировича Ист. и Геогр. Срб. стр. 72.

(4) Аврамовић, Хрисонуше № 37 и 39.

(5) Срп. Спом. № 37 и 39. Како је римпалски фанитизам радио све да Србе полатини, српски краљ удари већи данак на Дубровчане, неколико кнежева пошле на робију, бискупа и законике (рим. калуђери) прогна из Дубровника и старао се да поврати у српску веру оне, које су ови били полатинили. О овоме: Гл. V. 67; Спом. Дубр. Ар. 2, 8—13. Повеља о трговини у Mon. Ser. Mikl. № 81. Венедичко заузимање за Дубровчане Гласн. X. 7—9.

„Дјечанска црква; патос призренске цркве; пећска припрата; бањско злато и ресавско уписаније (малање) нигдје **необитајет се.**“⁽¹⁾ „То је, вели један најновији путник, најљепша и најзнатнија српска црква, најбољи споменик старинске српске славе и благодластија.... Дечанска је црква најсавршенији идеал византијског начина грађења цркава. Кад у њу уђете, вами завлада осећање најсветлије радости; вама је у цркви лако, спокојно, весело, и та је ваша радост, радост победоносна. Црква је широка, висока у накрст сазидана, са округлим, високим кубетом. Сами спољни зидови вас опчињавају својом лепотом: од темеља до венчаница, то су мермерне плоче, срезане и усађене редовима; први ред — мермер бео, други — ален, трећи — мораст, четврти — златали⁽²⁾ и т. д. Кров је од олова. На кубету стоји онај крст, ког је ктитор наместио. Црква је толико висока: **ико и ови оутруждати зрештни.**“⁽³⁾ Унутра се свод наслања на мермерне стубове. „Добротом“⁽⁴⁾ црква превазилази сваку мисао. **Сагда се ираморнем**

⁽¹⁾ Рамат. Шаф. 61.

⁽²⁾ Гиљердинг, Зап. Геогр. об. XIII 184—187.

⁽³⁾ Га. XI. 70.

⁽⁴⁾ Славни цариградски архитект, који је зидао Призренски Сарај, говорио је за Србе, и њине краљеве, да су били варвари. Кад су га Призренци одвели у Дечане, он обиђе цркву унаоколо, уђе унутра, изађе пред западна врата и усхићен повиче: — где је игуман? Нека ми изнесе икону.“ Кад му изнесу икону, он на њу изручи пуну кесу злата — више од 100 наполеона. На питање свога другара; су чим ће се вратити?

— „Наћи ћу новаца.“

Више није нигда рекао да су српски краљеви били варвари, него „најобразованији људи.“ — „Хајде да видите Пећ?“ — Мени је доста, што сам видео“ одговори архитект.

и величјем и изваженим ми разанутим видов истуканих
иже недовламет дѣт къ похвѣданню. Взор же цркви всѣхъ
видовъ и оуи зрѣшнихъ утѣждае отъ зѣлныя свѣтлости
мрамора, икоже нѣка звѣзда данница изјутра снѣжиста.“
Ово су „Високи Дечани“, којима се и дан-дањи моли
наш народ и од којих се и Стефан прозвао Дечан-
ски, као што је од Бањске његов отац прозван
„Бањским.“

Као што су Дечани чудо архитектурнога створа,
онако су били унутра украшени златним и бисерним
иконама, кандилима, крстовима, полијелејима, сасу-
дима, рипидама, кадионицама, ризама, петрахилима,
наруквицама, набедреницима, завесама, фелонима,
дишлама и сваким лепотама и красотама дому божију
потребнима, а што је најважније, ту је краљ осно-
вао знамениту књижницу⁽¹⁾ (библиотеку). Зато с пра-
вом српски народ пева, да је краљ рекао, кад је
цркву сазидео:

„У висину да је више нема,

„У ширину да је шире нема.

„У лепоту да је љепше нема

„Нек се знаде, е смо царовали!“

Још су значајнији закони, и установе издане у
овој повељи за познавање ондашњег нашег друштве-
нога стања. С тога ћемо их овде навести у најка-
рактернијим одредбама.

Дечанска је црква сазидана да буде манастир
— краљевска лавра или како вели ктитор: „нарекохъ
его именуемъ обштемъ мѣсто урньцемъ — на славосло-
вие божие. И събрахъши зѣборъ српскыи земле: архи-

(1) Жив. Краљ. и Арх. 204, 205. Mon. Ser. 91 и 92. Гласн.
XI. 70 и 71. Друго одел. Гласн. I — краја.

јепископа Данила и епископе и игумане, и казнаце, и тепунје, и комводе и слуги, и ставнице и з'говорих се с њима, и приех благослов од свештенства, и свѣтъ от всего збора срѣбскаго кже о приложени храму сегоу. Кад је храм био довршаван а повеља написана у Породимљу, догодио се рат са бившим српским васалом видинске државе, овда већ владаоцем болгарским Михаилом. После победе краљ похита да изврши прилог цркви као благодарност Богу.

Прилог је цркви заиста краљевски т. ј. веома велики, како се види из имена доле наведених села⁽¹⁾.

(1) Села: 1) *Лучане*. 2) *Дјечане*. 3) *Истинић*. 4) *Прапраћане*. Међу именима сељака спомињу се: *Воихна*, *Кладомъ* итд. 5) *Стрјепац*. 6) *Љубуша*. 7) *Вохорини*. 8) *Љуболики*. 9) *Храстовица*. 10) Заселак *Приљепи* и заселак *Прекилуг* и *Братонин-дол*. 11) *Село Бабе*. 12) *Село Грмоча*. 13) *Село Улоћани* (сада 8 кућа српских). 14) *Село Чабић*, чија међа иде на Уљемир и т. д. 15) *Шитарипа* с *Ђурђевиком*. 16) *Средњесело*, чије су међе утесали: судија Богдан и *Парабак* са 24 сведока. 17) *Куманово*, чије је међе утесао судија Богдан и збор *тѣхъ хн селъ*, а крива *вѣдъ* да им је забелазимовиште добитку. 18) *Алтин* са свима селима и са свима заселцима. 19) *Село Трјебопоље*. 20) *Село Бабићане*. 21) *Село Лужане*. 22) *Село Горане*. 23) *Село Шипчане*. 24) *Грѣва*. 25) *Село Бућане*. 26) *Село Крастављане*. 27) *Село Буљуби*. Ово су алтинска села. 28) *Село у Плаву Град* — како пристаје поток уз Лим и заселак *Јаре* — до сред пећских земаља. 29) *Село Коморјане*. 30) *Село Велика*. 31) *Село Трјебча*. 32) *Село Грчарево*. 33) *Село Врмош*. Ту се вели: *Међа Урлиним горам* између Плава и Будимља и т. д. а од ове реке *куд се ни оре, ни коси, то је све планина*. 34) *Село Рукавац*. 35) *Село Добра река* са заселцима и међама а у њој *коњуси урочни*, који су били у старе краљице. 36) *Сјерош заселак*. 37) *Село Дољани*. 38) *Власи Ратишеви*. 39) *Власи Сушичане* а село се зове *Сушица*. 40) *Власи Љепчиновци*. 41) *Власи Тудоричевци*. 42) *Власи говнеуци*.

После победе владуждске заједно са сином, поклонио је краљ још 43) *Село Ђураше и Скољзичиће* и 2 катуна влаха *Ђурашевских*.

Још су важније повластице дате црквеним људма. У овим наређењима огледа се деоба становништва српске краљевине; имућност разних сталежа; њина права, економно и финансијско стање и т. д. Становништво српске краљевине делило се у главном на

Међа њина: Од Дебелог брда низ Неџестушу у Рибницу и шта затече Рибница до алтинских међа, како тече Јабланица у Њабницу.

44) Село *Рзинићи*.

Планине, које су више Дечана. Туна **куних** Ујездну за 100 оваца с јагњадма, па «смеша с **алтинским** планинама.» У овим планинама: да не **метеха**, ни **властелина**, ни **влаха**, ни **Арбанаса**, јер је краљ смешао планине. Ако ли тко стане и рекне: «**баштина** ми је, и пређе сам **тужи** **стома**», да плати краљу 500 овнова. **Помеже** у планинах не има нико баштине разма краљ и цркве, које су им дали краљеви. Оно су те планине: Ујездна, Сапакица, Ђеровица, Пдочица, Шип и Пљеш. И плавске планине: Трескавица, Седм, **Борљ**, Кошутца, Бела Водица, Хотипа Гора, Добра Водица, Чрнкамен, Ширница, Хрид и Богдаша. За попасу у овим планинама плаћа се годишње: «а цена им од стада 2 овна и 2 јагњета. и **сирь** и **динир**.» Ко се успротиви и недадне, да плати краљу 500 овнова. Поклонио је манастиру Модру Слатину за зимовиште црквеног добитка (стоје). Међа је њена до међе **Патљока**. И дао краљ цркви **Рибаре** у **Плаву** (иду имена) и да држе **дјда** блата. И **присели** (има) чедника Радана с браћом давши му **даселань** чабнѣски **Добродоле**, да га населе да им је у **баштину**.» Онда се именују они, који су насељени. Још му поклонно на Штитарици мливиште, да му је у баштину. За овим краљ је приложио манастиру **искисарка** Василија с (његовим) селом **Зерзевом**, где се именују сви сељани, у границама кога, спомиње се **лѣѣни** и **поуникалиште**. И приложио Марка Костића с децом и селом **Идѣљуци** (иду имена сељана). А **Уоли** Врх му је **даселань**, у Комштици су сенокоси.

И приложио краљ Прокопија Богдановића с браћом и његовим
село Палежи у Брѣсковској жупи.

Краљ пронашао протомајстора Ђурђа и његову браћу Добро-
слава и Николу. Они су радили и украсили многе цркве по срп-
ској земљи. Па су они озидали трпезарију дечанску и велики пијџ
(кулу) над портom. И у граду и око цркве много се трудили, па се

двоје: 1) Племство и 2) Отроци. У ред племства долази више „црно“ свештенство; велика властела и властеличићи. Још је остао велики број слободних људи, који се звали „себрима“, али је маса народа већином била отроци. Отроци су били: а) краљевски б) црквени и в) властелски.

спремали за још веће „подвиге“ и прилепили храму Дечанима тражећи „обрести **смиреним крсокам** и према својим трудовима награду добити.“ Код њих краљ нађе запис и потврду свога оца краља Милутина, да се њино село **Манастирац** с међама и обршима и са сваком потврдом. Онъ пољубише **СТОЉ** пандократоров. Зато им краљ „записа и потврди село Манастирац да им је и **их племеники кь ктти диниъ.**“

II приложио краљ цркву св. Никола у **Ботуши**, а у њој и људе, који беху у то време: поп Обрад и т. д.

„II присели краљ Хвалоја. II дао му село **Бродиће**“ са селанима. Хвалојев виноград заменио са виноградом у **Любомиху**.

Како је краљ видео „**записаним и оутврђеним**“ свога деде и свога оца Протопопу Прохору и његовој деци, унуцима и праунуцима, па је овај Прохор заволео да припадне цкви дечанској. За то га краљ „прилаже“ с милошћу, са записом и купљеницама што је купио и што му краљ **придодао**, на име: попа Богдана земљу с вртоцима, виноградом и мином, и што му краљ дао земљу **п'сар'скоу на Брѣници**. II у Трновици (земљу), што су „**растребили п'сар'не** и неистребљену земљу. II све људе, који у то време беху у њега: **Шљ'уни**, Богдановићи, Побратовићи, Станићи и Стрезоевићи.

Кад је краљ дознао, да вишепоменути челник Радан, на ономе што има, да му у **томи „не храни** њему ни браћи му, ни деци му, пронађе земљу **Јабланицу**“ и „**дадох му**“, да си ју насели и да му је у **баштину**, и његовим унуцима и праунуцима, заједно с унуцима и праунуцима Раданове браће. Међа ове баштине почиње од Рибнице уз водоваћу и преко од водоваће како пристаје поток код Манојлова сенокоса и т. д.

Кад је Архиепископ Данило II видео ову краљеву милост према челнику Радану и његовој браћи, што им дао земљу у баштину, у договору с игуманом Арсенијем, јер је иста земља била

Остроцима су људи разних националности. Овде ћемо да наведемо дужности и права црквених отрока као и њину деобу по народности, која је била резултат завојевања трачког полострова сло-

у границама манастирскога земљишта, архијепископ благослови и потврди, да му се никим не узме ни од господствојућих ни од **згоумена** и ни од **кого любо**.⁹ Услед овога краљ придодас Радану планину Самачим — крај са свима међама, да му је у **баштину** њему и његовој браћи, и њиној деци, унуцима и праунуцима. Ако би се тко нашао и стао на њој без њиног хтења говорећи: **баштина ми је** или како **любо**, да плати краљу 600 онова, јер му **љу** краљ дао у **баштину**.

Душан је додас Дечанима још ова села: 1) **Урвенобразине**, заселак лечански, 2) **Бељежане** заселак дечански. Сељани села Дечана са заселцима, и то а) **Придворци** да ору по један **мѣт** свакога жита и **бед'боу**. Да о празнику долазе у манастир с поклоном, да седају под челниковом трпезом. б) **Заселци** да ору као и **друге метохије**. Придодас још неколико (људи) **биволази**. 3) Село **Исти-нићи**. 4) Село **Пратрапане**. Даље се ређају села, која је именовао његов отац, где се именује село **Бабе**, **Строш**, **Дољанци**, село у **Латини Трѣбонили**; **Лужане**, **Шипчане**, **Сотане**. Грева (стр. 107); **Буњане**, **Крастовљане** (110); село **Комарани**, **Велика**, **Гричарево** (115), **Врѣмш**. Добра река (117). У **Зети** село а) **Крушево** б) **Катун** арбанаса в) **Влахе** Ратишевце, г) **Влахе** Сушичане д) **Влахе** Вардиштане е) **Влахе** Љепчиновце ж) **Влахе** Тудоричевце з) **влахе** Световраштане и) **Влахе** Сремљане. Краљ купио планину **Ћазди** за 100 оваца с јагњадима и смешао с алтинским планинама.

У ових планинах — вели краљ: **да не метехѣ, ни клѣстеликѣ, ни клѣхѣ, ни арбанасни**.¹⁰ Ко ли дрне **прѣкми** **мѣоукомѣ** докѣ не било **цркви** **бѣдио** **стакѣ** **вѣхѣ** игуманѣ хтења рекше: **баштина ми је и пређе смѣ тоузи стомаѣ**, да плати (наређена каштига) па долаје: **не имѣ нитѣ баштине** **разѣ** краљ и црква, што су јој дали краљи (127). За овим уписује: **Павскѣ** планине, **Модру** **Слатину** за зимовиште црквеног добитка т. ј. колико се набере стоке за попапу; даље уписује: **Прокопија** са селом **Палежи** у **брсковској** жупи; **Протомајстра** **Ђуру** и његозу браћу **Доброслава** и **Николу**, па граничећи њину баштину напомиње ова-

венским племенима српскога језика и народности. Овде ћемо навести изузетно наређење краљево о влахима дечанским, које гласи овако: «И ослободих — вели краљ — влахе цркве дечанске од **всѣхъ** ра-

ква имена и места: до Бељеве Гари, до Опољскога пута, на Преслоп, на **масларију** и Урошево двориште и т. д. (128)

Од себе Душан придодао село **Влахињу**. И Поток **тръкоу гороу** **дрѣкию** да си насели; да си има кућу при манастиру.

Даље именује Марка Костића, Протопопа Прохора. Придодао Душан У Загори — Моишу Грудшчића с неколико људи и са њином земљом: да држе град (т. ј. да чувају манастирски град) редом с Марком. И ко буде од њих **прилинуъ** да га постави игуман за челника над коњма.

Још приложио ове цркве са свима шта имају: св. Враче у Стрецу св. Никољу у Ботуши, па додаје ово:

«И постависмо коло гвоздено..... на **алтинској** земљи на **Булатовъ селѣ** а Булату да смо на Врелу њиве и млин и горе пустош, а при колу **луде** (131). Приложио још са Чабихѣм цркву св. Петра од св. Срђа 100 каблова соли и оу **Глоухонески** годишње по 50 **надѣъ** **гвоздѣа**.

Душан приложио од призренске царине годишње 500 перпера.

а) **А се сокалници**. Именује у сваком манастирском селу по једног или по више људи.

б) **А се магиупци** у Плаву и Велики (132).

И ослободи краљ **вслахе црквене** од свију работа и поноса, јер сам их — вели — приложио мало и то убого.

И **Метохија** црквена да не даје **„позова разкѣ кримоу прѣводноу всамо село. Ни перпере замслие.....**

I. **А се закон метохијама**; а) **мѣтропси**, који земљу држе да ору 6 **мѣти**: **шпенице** — 2; **овса** — 2; **проса** — 2. **Винограда** — 1; мером онако као по другим црквама. **З'гомѣ да им нѣ**. Бедбу да имају **всаке радниѣ**. Што се бедбом пооре, тако и да се и уради.

II. **Сокалницима закон**: **мѣтъ 1** — **шпенице**; **мѣтъ 1** — **овса**; **мѣтъ 1** — **проса**; **винограда 1 мѣтъ**.

Овако ће исто радити као што раде Сокалници и ови: **ковачи**, **златари**, **седлари**, **шавци** и сви мајстори.

БОТЬ И ПОНОСЬ ПОНИЖЕ НХЪ МАЛО ПРИЛОЖИХ И ТО ОУБОГО.
Ово значи, да је у оним покрајинама било сувише мало влаха и да су били преко сваке мере убожјаци.

Даље наређује: И метохија дечанска да не дава позоба **РАЗЪ КРНОУ ПРЪКОДНОУ. ВЪСАКО СЕЛО НИ ПЕРПЕРЕ ЗЛАСАЪНЕ. НИ** (ни) **КОГАРЕ ПОДАЊКА КРАЉУ.**

«Што теже сокалници и сви мајстори, то све кад сврше жито и вино да предаду цркви.»

«Сено да косе као и меронси т. ј. сокалници и мајстори;

«Која села имају сено, имају да га такози и косе;

»У ком селу нема црквеног сена, они ће косити где им заповеди игуман.

«Плављани да не копају винограда, но да дају цркви на Крстовдан 60 перпера, како су давали (Душановој) баби краљици (Јелени).

«Добороречани да пасу коње и «**соник**» да дају цркви.

III. МѢРОПЪША РАБОТА УТЪЦЕ ЖИТОТРАВЕЊИИЕ. Сладъ да чине сва села којима заповеди игуман. Који ходе с игуманом на пут по црквеном послу или с којим калуђером да се хране од цркве: а који сам ходи по црквеном послу, да се храни од своје куће.

Виноград сваки да копа, па био он поп или други, који земљу држи.

Власи Тудоричевци, и Гоиновци да пасу **кобиле**.

Власи Ратишевци, Световрачевци, Пагарушани и Сушичани да пасу **овце**.

Власи Вардѣштани да пасу **оведа**.

Влах који пасе кобиле, да не узима **БЛАГЪ** од кобила, но да се храни месечином.

Који пасу овце, да узимају на Ђурђев дан од сто оваца — једну овцу с јагњетом, а што изгуби, да плати.

Сви Власи и Арбанаси да носе црквену сол од св. Срђа.

СРЪБИИ да се не жени **ОУ КЛАСЕХЪ**. Ко се ожени да не **КЛАТОРЪ**.

Црквена земља, да се не даје никоме **ОУ БЪХЪ**.

Тко дође цркви, па ако је **СОКАЛНИИЪ** да се присади сокалницима.

После овога долазе закони према разним људма по занимању и народностима. Ту је поглавито деоба отрока према месту живљења и занимања.

I. Закон црквених метохија, у којима су живели:

Тко дође цркви, па ако је **митропља** да се присади Меропсима ако буде доста земље.

»**Ћтеса**« да нема ни од једног села: ни бољару, ни соколнику и никоме, коме краљ није дао. **Ћтес** значи, да не сме нико да прексрачи оно што је **утесамо** т. ј. границе.

»А за **ратис**: колико има црква плугова у којем селу, од тога села нека постади игуман **ратис** кога хоће.

У коме год се селу налазе мајстори, па се **разроде** 3 гоља 4 сина, један да остане на месту (очином) а остали да ступе у сонашнике.

Ако ли захте узети **„земље оть митропшѣе земље**, а он иска поступи у меропше.»

— „Поповски синови, који науче книгу, да раде с оцем, а којш не науче, нека прикупљају цркви бир крине по жупи.

(Крина је мера хљебна. У крини 24 кабла царава (Гласник XV. 307).

— Села товара да не посе, али свако село да храни по једнога коња кудра, да носи црквени товар. Ако коњ умре на црквеној работи, да црква на његово место постави другога, а ако умре неком селском не(и)с'правом да га село постави на место.

Даље иду судска наређења, што доказује, да је црква као врховни баштинар вршила судску и административну власт:

— „**Послоуѣ** 2 динара; **роуѣ** 4 динара, а за **кредоу** како је **законъ** по **сръбьскон** **земли**: **цркви** **половина** а **наводчи** **половина**.

— Ма где се преи људи манастира Дечана:

1. или **предъ** краљем.
2. или **пред** **архијепископом**,
3. или **пред** **єпископом**,
4. или **пред** **духовником**
5. или **пред** прочим судијама.

Да од њих никакве глобе не узима ни краљ, ни архијепископ, ни **єпискуп**, — ни **печата**, ни **руке**, ни **отѣм**, него све то да иде цркви.

а) **Мзропси** који земљу **држе**: да ору 6 **мѣта** пше-
нице; 2 **мѣта** овса; 2 — проса и 2 винограда. **Мѣтѣ**
мзроми као и по другим црквама. **Зьгона** да имъ нѣ.
Бѣдѣсоу да имају и што се пооре бедбом, то да се
бѣдѣсоу и **сѣрьстѣ**.

б) **Законъ за сокальнике**.⁽¹⁾ Да ору по 1
мѣтѣ: пшенице: овса, проса и винограда.⁽²⁾

Што сокальници работају мање, долази од тога,
што су вероватно они правили „**сотѣ**“ а остали отроци
радили за манастир друге послове, као што су:

„**Врѣхониоу**“ коју су попови давали **мѣтѣ** хвостан-
ском, да је дају цркви, јер је исту краљ одкупио од **мѣтѣ**
хвостанског за 400 оваца с јагњадма и за 500 **пергера**.

— На **сѣборѣ** да седа игуман Дечански према игуману св.
Стефана (Бањског).

— Кад долази архиепископ у Дечане, да седи на столу игу-
менову.

— На краљевом столу нико не сме селати осим краља.

За оброк калуђерима (на свакога) одређује се: хлеб од 4 ли-
тре. Мера за вино изрезана је у камену на вишници. Вуне да им се
даје по 1 **мѣти**.

Алтиѣани да стоје на старом закону. Ма где се нашао **Ал-**
тиѣанин да нема старине, него слободно да иде на своју **баштину**
цркви.

(1) Сокальника је било у једноме селу 1 или 2 или 3 напр. У
Дѣлах Кранслав, Рајко и Будоје; у **Бѣлах** — Јарослав; у Луци
— Радослав, Малац и Рајко: у Истичињима — Пргоје; у Бабама
— Радомир и Зоран и т. д. у сваком селу. Дакле није било села
у коме би били сви сокальники. Јасно је, да сокальник није био зе-
мљоделац као меропх, него је вршио неки нарочити посао.

(2) Одклеп долази ова разлика у данима „работе“ између ме-
ропха и сокальника? Природно је мислити, да долази **сталеж**, што
су сокальники имали и неку другу „работу“ како се види из работе
мајстора.

в) **Ковачице и златарице и седишнице и шивци и вѣсн мансторице да работаю** као и сокалници т. ј. у години по 1 **мѣть** пшенице; 1 **мѣть** овса; 1 **мѣть** проса и 1 **мѣть** винограда.

Сви мајстори и сокалници (ови несу мајстори) **што хоте тежати**, то све **сѣрьстовалише** и жито и вино да предаду цркви (израђено).

Сено да косе како мѣропци, тако сокалници и сви мајстори. У овоме послу једнаке су им дужности. Па и села која имају сено, да га косе, а у коме селу нема црквених сенокоса, да косе сено онде, где им рекне игуман.

г) *Попови да дају цркви вѣрховиноу, коју су давали њепискоупоу хвостанскоме.* Њу је краљ откупио од њепискупа.

Осим орања, копања, жетве, вршитбе, возидбе и брања винограда, отроци су морали работати и друге работе, на име :

а) **Мѣропци работа утице житотрѣбление, слада** да чине, а ово ће радити и сва села, којима заповеди игуман.

б) Отроци, који прате игумана у путу, или иду с каруџером по црквеном послу, да се хране црквеним брашном; а који отрок иде без игумана и калуђера по црквеној работи, да се храни од **своје** куће.

в) Ако би изгорео манастир, отроци да **„помагају работати дѣла.“**

Виноград сваки да копа, био поп или неко други, који земљу „дрѣжи.“

Влаха је краљ дао манастиру мало, па и то мало било убога сиротиња.

Власи Констадиновци и Гоиновци да пасу лађи-
мију (ергелу) *кобила*.

Тудоричевци и Сушичани да пасу другу лађи-
мију (ергелу).

Њепчиновци (Власи) да пасу *свиње*.

Власи Ратишевци и Световрачани да пасу *овце*, а
Власи Вардиштани да чувају *говеда*.

И влах који чува *кобиле* да од њих не узима
„*бѣаѣга*“, но да се храни „*месечином*.“

Који чувају *овце* да узимају на Ђурђев-дан, од
сто оваца, једну овцу с јагњетом. Колико изгуби да
плати. *Мѣсечиноу* да узимљу.

Срѣбини да се не жени *оу власѣхъ*. Ако ли се
ожени, да је води у *мѣропѣ*. Овај закон сведочи, да
су најпре *освојени* „рабotaли земљу“, а Срби били
војници.

Земља црквена да се никому не дава у „*бѣхъ*“⁽¹⁾
бадава.

Дође ли цркви *сокалник*, да се посади у *сокал-*
нице, а *мѣропѣ* у *мѣропѣ*: где буде *обилне* *земље*.

Одтѣса⁽²⁾ да нѣ ни от *когаре села* ни *болѣрниу*,
ни *сокалнику* и *никоме* *разма* *коме* *краљ* даде.

За „*ратаѣ*“: Колико *игуман* има *плугова* у *ком*
селу, из *истога села* да постави „*ратаѣ*“ *кога* *хоће*.

За „*мансторѣ*“: у *ком селу* *живи* *мајстор*, па
узима *више* *синова*, *један* да *остане* *мајстор*, а *остали*
да *ступе* у *сокалнике*. Ако ли узме *земљу* од „*ме-*
ропѣ *земље*“, он ће *ступити* у „*меропѣ*.“ (Ово значи,
да је *стање* *мајстора* било *најбоље*, за њим *долази*
стање *сокалника*, *најпосле* *меропѣ*.

⁽¹⁾ Рекоше: 3 *бѣхъ* *имѣца* за *плату* *не* *те* *бити* *разма* за *главу*.
Мон. Serb. 147 и 162.

⁽²⁾ *Отѣтѣсѣ*.

Синови поповски, који изуче књигу, да постану попови на очиној нурији и да живе са својим оцем, а који не изуче књигу, да ступе у меропхе. Да поп постаје од поповских синова, а меропх ако и књигу изучи, опет да је меропх.

«Села» товар да не носе, но да свако село храни по једнога коња **„коудра“**, да носи црквени товар.

При суђењу: *Послух, рука* 4 динара.

За **„враждоу“** како је закон по српској земљи: половина цркви, а половина **наводџни** (достављачу).

Власи **„закон’ноу“** сол да носе од црквенога дохода. Што донесу више — њима половина, а цркви — половина, а ако црква *хоће* може од њих одкупити њину половину.

«Узаконења на потребу *к.и.ра.*»

а) **„Коматъ** калуђерима (на дан) **тѣстом оу 4 литре.** **Мерѣтигъ** исечен у мермеру и узидан на вратима Винице.

б) О *местима седања*. На краљевом месту да не седа ни архијепископ ни **єпискуп**, ни игуман, ни *властелин*, ни *челник*, ни иконом, већ само краљ или његов син или онај, кој буде краљем после њих.

в) Не сме седати више игумана дечанског *никав* други игуман. Само архијепископ може сести на игуманавом месту кад би дошао у Дечане. Одмах до њега игуман дечански, а према њему да **„сѣда игоуменъ“** светостефански (бањски).

г) Ма где се *прели* црквенски људи м. Дечана или пред краљем или пред архијепископом или пред (*учељник*)омъ или пред духовним или осталим судовима, да никакве *глобе* не узима: ни краљ, ни архијепископ, ни **єпискуп**, ни за *печат*, ни за *руку*, ни за *послух*, ни за *одбој*, **„њъ в’се да є игоуминоу, а єпископоу духовно“**, јер је краљ ослободио и от-

купио попове своје цркве од **єпискоупа** хвостанскога Николе за 400 оваца с јагњадма и за ф. перпера. За то попови и остали људи немају давати **єпискоупу**: ни **врховине**, ни **игњитине** ни никаквог давања, какво су давали.”

Како прилог, тако и потврду свију ових добара и права дечанској цркви дао је краљ Стефан **„богомь помилкованы и богомь просвѣщенни и остављени в'сѣхъ срѣбскихъ и помор'скихъ земљь**, са својим сином Душаном сабравши **зборъ** српске земље: **„архијєпископа Данила II и єпискоупе и игумене и казнаѣ и тепуніе и комкоде и слуге и ставице и з'говорихъ се с њима”** — вели краљ — и примих пристанак од свега збора српског **„еже о приложени храмоу сему**. Повеља је писана у Неродимљу 1330 г.

После велблуждске битке краљ је додао манастиру нека знатна лица с њиним баштинама, које су се налазиле у границама манастирске државе. Он је истим лицима најпре потврдио њине баштине, које су били потврдили његов деда (Урош I) и његов отац (Милутин). То су баштине:

1) *Протопопа Прохора*, који је заволео цркву дечанску и тражио да спадне у њену државу. Њега краљ **„приложи”** Дечанима са баштином и **„с купљеницама”**, што је сам купио и са оним, што му је краљ придодао, на име: земљу попа Богдана са вртом, с виноградом и с млином. И са оном земљом, коју му краљ дао на **Брѣнѣшѣ** (земљу) **П'сар'скоу**, коју су окрчили **„псаріе**.”

2) Овај други пример показује, да су црквенски људи тим сајим, што су предавани манастиру, добијали многе и многе олакшице. Тако, на место да људи теже да остану слободни грађани државни, они

су тежили да припадну каквој цркви, да би се, из-
бављајући од многобројних терета и дажбина. У исто
доба овај други пример показује, шта су баштине и
којим се начином долазило до баштина.

Челник радан много се трудио при грађењу Де-
чана. Како је још краљ Милутин почео био спремати
материјал да зида Дечане, вероватно је то радио преко
овога Радана, па му поклонио једну баштину; Дечан-
ски му потврди ту баштину, али увиди да «у тој ба-
штини» Радану и његовој браћи и деци нема хране
и нађе земљу „*Ислаиницу*“, па му је даде «да си (њу)
насли и да му је у баштину и његовим унучадма и
праунучадма, а да га у томе не може нико узнеми-
ривати ни краљ, ни игуман ни нико.

Како је та земља била у границама дечанског
отеса, а архијепископ био врховни бранилац црквен-
ских добара, то је и овај потврдио краљевску по-
велеу наводећи, како је видео краљеву милост према
челнику Радану и његовој браћи и првог игумана
дечанскога Арсенија о тој земљи, коју је краљ дао
у баштину Радану, његовој браћи, његовој деци, уну-
чадма и праунуцима, то он исто потврди: «тако да
му се никим не узме ни од господствујућих ни од
игумана, и ни од кога па ма ко то био.»

Још му краљ поклонио планину Самачин у «ба-
штину.» Ако тко стане на истој земљи и рекне: «ово
је моја баштина», да плату глобе краљу Ф. овнова.

Ово је Радану била награда за надгледање при
зидању манастира..

3) Прокопија с његовом браћом и селом Палежи
у Брековској жупи.

4) Ђорђија протомајстора и брата му Доброслава
и Николу приложио манастиру „*СЪ НИХЪ ХТѢНИЕМЪ И*

што нмъ кестъ записахъ и оутвердихъ“ краљ Милутин „село Манастирац“, за њино „поработаннє оу манастиру и оу градоу и по ниним местимъ, даровао им село Влахињу и поток **трѣвоу гогу дрѣвнѣю** да си насели и да има кућу при манастиру.

5) Краљ приложио манастиру Марка Костића с децом и селом **Иделѣинимъ**.

6) Протопопа Прохора с његовим селом Зерзевом, да „**блюде градъ дрѣковѣн**“ приложио краљ цркви „**съ неговѣмъ хтѣннємъ**“. У Трновици што су „истребили **псарнє** и што је остало неотребљено.“ Ту се, даље спомиње, како је краљ поставио „**коло-гвоздѣно**.“ Повторава се оно, што је више наведено о разним сталезима, где се на место закона о меропсима вели: „**законъ метохнѣма**“, јер по метохијама живе меропси, и у неколико се објашњава „**бѣдѣма**“ овим речма: „**бѣдѣвоу да нмаю псакє ралнє**.“

Плављани да не копају винограда, већ да цркви дају на Крстовдан шесет перпера како су давали краљевој баби краљици⁽¹⁾ (**Белени**).

Попов син који књигу не изучи, да је (сокалник) и да бере цркви **виръ крнє по жоупѣ; срѣ (д-скон...)** по Затрнавѣу и по Кострацу.

Тако је краљ дао огромне земље и многобројна села манастиру, заједно с правом јурисдикције, а ослободио црквене људе од свију државних великих и малих данака, како у крви тако и у натури, т. ј. ослободио их од псарине, соколарине, поноса, позоба, и т. д. још је краљ озидао град около манастира, куле, а изван града *болницу и страннопримницу*. Манастир је постао колективан владалац своје

(1) Стрелчани и добророречане: да дају цркви **Соки**.

државе, имао своје приходе, судио, и управљао. У манастиру је била школа и библиотека; у њему су књиге преписиване.

Изван манастира била је болница с лекарима. Манастир је судио својим поданицима као што су обично у средњем веку радили феудали. Много је пробитачније било бити «човеком црквеним», него ли слободним држављанином, због чега и видимо, да се уписује у људе црквене чак и властела само да избегне државне терете, а ово нам објашњава у многоме због чега није држава била кадра у народу створити државне врлине, него само религиозне; због чега није било општег националног патриотизма и националне идеје, него завлада пределни патриотизам и држава се распадне на покрајине са месним, пределним патриотизмом.

Тим, што је властела попела на престо слепога Стефана, а прогнала законитог насљедника и краља, она је одржала победу над централном влашћу, ограничила краља, ојачала и постала самостина у управи над својим државама, па је сада била јача од краља, и правце тежила да самостално влада у својим државама и покрајинама.

Остаје да видимо посљедице ојачања властеле, која већ није зависила од краља, а на народ гледала као на своје *подајнике*.

Завада са сином и смрт. — Сувременик и очевидац Данило баца кривицу на оца у свађи са сином. Он вели: онога истог дана, кад је Урош III сео на престо свога оца, венчао је на краљевство и свога сина Душана назвавши га «*млади краљ*» и обећа му дати у «*државу*» половину краљевине. После «многих лета», Душан је доспео у «савршени воз-

раст" и отац му дао „**Ѣ ОСОБѢНО ПРѢЫВАННІЕ СѢ СОУ-
ШІТННІИ НЕМОУ СВОИХЪ .. ЗЕМЛЮ ЗЕТСКОУ**“. Тамо је живео
млади краљ. Али изненадно «**ѢАВОЉИМ НАВѢЖДЕННІЕМЪ**
СѢ краљ Урош III **НЕНАВНІСТ ВЪЗДЕНЖЕ НА СВОГА СНА**“ и
на место љубави **ВЪЗНЕНАВНДЕ** га, и онако, како га
«**ВЪЗНЕСАО**“, тако га и „**ННЗВРЪГАО**.“ Син се обрати оцу
доказујући, да није ништа скривио и да код њега
нема никакве „**НЕПРАВЪДЕ**.“ Отац такве „**ГЛАГОЛЕ НЕ**
ВЪНІТЬ“, већ се још више распали гњевом **ХОТЕ ЛЮ-**
ТОЮ СМЪРТНЮ ОСОУДИТИ СНА СВОГА“, па скупи војску
(1331 г.) и продре у „**ДРЪЖАВОУ**“ синовљеву до Ска-
дра, где многе пакости створи у „**ДРЪЖАВН**“ свога
сина, упропасти многе винограде и воћке, поништи
и потре многе њиве и плодове на њима, обори си-
новљев дворца под Скадром на брегу р. Дримца. Син
утекне на леву обалу р. Бојане са властелом и вој-
ском. Отац му је слао многе „**ЛЪСТВІИЕ ГЛАГОЛЕ**“ да би
како год **ВЪЗМОГЪ** привести га себи и ухватити. Но
син је имао за углед свога рођенога оца, па није
хтео с њиме састати се, док се није обезбедио, о
својој личној безопасности. Тада дође оцу и даде
страшну заклетву да ће му остати веран. Отац се
поврати у Породимље, али «**ПРВУ ЗЛУ МИСАО**“ није из-
бацио из срца свога, нити је променио своју «**нена-**
вист“ према сину, већ напротив раздражавајући се
великим жестокосрђем, отпочне још више гњевити
се на сина, док не су разумели сви такву „**СЪНМОУ-**
ДРОУ“ његову ненавист. И Душан је уразумео да га
отац гони као инопленог ратника, због чега му на-
пише: «опомени се мој краљу и оче, како си многе
напасти и искушења претрпио, па те зато Бог очу-
вао. Чим сам ја тебе увредио?» На ово отац одго-
вори кратко и јасно: «**ХОЋУ** да си што пре преда-

мном. Ако ме не послушаш, знај да те чекају многе напасти.» Душана пренерази овакав очин одговор и обрати се својим велмужима с питањем:

— «Браћо и другови! ви видите ову напаст! Шта ћемо да радимо? Хоћемо ли бегати у туђе земље да не изгинемо?»

— «Ми не ћемо», одговоре ми они: «да идемо с тобом у туђе земље. Ако ли ти хоћеш да избегнеш приправљену ти смрт, то похитај први и умакни.»

Душан их на то почне убеђавати, да бегају с њиме у туђе земље, а они му овако одговоре:

— «Боље нам је, да нам се догоди смрт у земљи наше отачбине, него ли да се нађемо као пленници или као странци дошљаци у туђој (земљи). Ако ли не *послушаш нас*, ми ћемо да ступимо у договор с твојим оцем, па ћемо да устанемо и њему да идемо, а тебе да оставимо у тузи и срамоти.»

Овако ту ствар приповеда Данило, али ми не видимо побуда, нити узрока овој свађи; не видимо зашто је отац омрзнуо на сина, нити зашто син мора да бега из земље да би избегао смрт, коју он није ничим заслужио. Узроци заваде налазе се у интригама Палеолога, да на престо српски дође Синиша Немања⁽¹⁾ — Палеолог и 2) у женидби Душановој, који је испросио своју рођаку, кћер челника Вратка потомка Вукановога.⁽²⁾ Византинац Григора⁽³⁾ пак овако описује збачење Дечанскога: «За сјајним успесима краља, подигне се грозна и страшна бура, која му зграби и однесе све радости, и лиши га и самога жи-

(1) Greg. IX. c. 12. Luc. An. di Raus. 51.

(2) А. Гиљферд III. 99.100. — Флорински: юж. слав. и Виз. стр. 213. Глас. 57. стр. 104—112.

(3) Lib. IX. cap. 13-

вота.” Ево у чему је ствар: «Краљ је имао од прве жене сина, коме је овда било од рођења двадесет и две године. Он га веома брижљиво спремао за свога наследика престола. Али кад се (краљ) оженио са ћерком Тесара⁽¹⁾ (Мариом), *педесетогодишњи* муж са *дванајестогодишњом* девојком, и пре него ли је оженио сина, она му почне рађати децу. Сина почну да муче подозрења и опасности, које су, вероватно, уселили у његову властољубиву душу његови вршњаци. И он најпосле смисли да се отргне и да устане противу свога оца. Знајући краљ да је овај то смишљао, тамошњи (српски) велмуџи, војводе, порекчије и сви, којима је дојадила дуготрајна влада очина, потајно су њему појединце доходили и распиривали у њему бунтовничке мисли.” Душан је већ био уклоњен, као што Данило вели: „**низкръжєнь**”, с престола и смрт га очекивала, па је одговор њему његове дружине значио ово: хајде с нама, и бићеш краљ; нећеш ли, ми одосмо твоме оцу и — Сениша је краљ! У ову одсудну минуто, кад се решавало бити или не бити, Душан покаже да не на личи на своју «породицу» — «мало је у чему наличио на породу своју;»⁽²⁾ великога духа, снажан и одважан, на матерњу лозу пристојнији, него ли на очеву као што и сам облик његовога образа показује.»⁽³⁾ «После кратког времена, властела га узме међу себе — вели Григора — и, покренув га противу оца, прогласи га краљем српским. За овим, кад се кроз неколико дана мало по мало прикупи око њега сав

(1) т. ј. ћерком Јована Палеолога.

(2) Глас. V. стр. 66.

(3) Све Немање били су русокоси или плави, а једини Душан је црномањаст.

цвет српске војске», он се крене од Скадра: «једну су вољу имали у својим телима и једно су хтели: ићи на живот или смрт!» Пошавши из Зете од Скадра у среду, кад се делио дан од ноћи, другог дана освану у гори Прозраку и ту нареде, који ће с које стране рупити у Породимље, где је краљ безбрижно боравио у своме двору, у кругу своје породице и не сањајући ништа о побуни синовљевој.» Све чете синовљеве војске у један мах, са свију страна опколе краљев дворац, у коме се зачује плач и кукњава. Краљ у мах седне на коња и **съ нѣкото-рымъ малъ властель своихъ приѣзжн ѹ градъ Петръуъ**, а у двору остане краљица Марија **съ теѣмъ своимъ**. Син заузме очино **„богатыство и власть“**, и после «много дана»,⁽¹⁾ **„и намы въставъ нде съ вои своимъ на градъ (Петръуъ) идѣже бѣ въѣзгль родитель его, и тѣ (отац) дасть се имоу.“** Предусретајући оца, Душан му се поклони с речима: «Отац! нека не да Бог да ми и на ум падне, да урадим с тобом оно, што си ти смишљао да са мнош урадим. **Аште ти съвѣшта о мнѣ злацъ**, но Бог створи **въ благо.**»

— «Отац је био окован» вели Григора, а Данило вели: **„и зрѣ на себѣ съмывшею се и сѣтѹю пла-каше се горьцѣ.“** «За овим су краља одвели у тавницу», вели Григора, а Данило каже: **„и сынъ съвѣштаннѣ сътвори съ соуштнымъ его властемъ и повелѣно бысть родителю его веденоу быти“** с краљицом Мариом у град **„Звекан“** и «тамо га чувати до нѣли же нѣ-которою съсмирению (т. ј. примирению) сътвори-та между собою» т. ј. и тамо га чувати док отац и син не учине неко измирење на пр. као што се

(1) Григора.

измирио Андроник млађи и Андроник старији. После „мало времена“ краљ Урош III Дечански „предаде“ своју душу Богу, вели Данило, а ова кратка напомена „да се отац и син измире“ јасно сведочи, да је Дечански умро насилном смрћу, за коју не пада грех на Душана, као што сведочи Григора: «(На затвор очин у Звечану)», син је може бити негодовао и једио се, али је ћутао и није се могао противити својевољству властеле. «Прође мало времена и краља су оца удавили⁽¹⁾ у тавници.»

Дечански је збачен пред малу Госпођу, а преминуо 3 Нов. 1331 г. Њега малају као човека средњег раста, плавог, са брадом дугачком и проседом.⁽²⁾

Кад је Дечански био послан у Звечан, Душан разашље гласнике у „све државе“ отачаства, и владалци се почну искупљати и „к^есе др^жаве“ његовог отачаства предаше се **к^ь роуц^ь њмоу**“ и прогласе га краљем, а по смрти оца „предаду му власт чврсту и кренув се заједно с њиме одмах су освојили ромејску царевину до р. Струме и града Амфиопоља; тада су освојили град Струмицу и неке друге градове.”⁽³⁾

(1) т. ј. Властелини.

(2) Оно, што Григора говори о Дечанском, да кад су „великушки увидели свађу између оца и сина, „којима је дојадилa дуготрајна влада очина“ т. ј. Дечанскога, нема смисла, јер је то речено према дуготрајној влади Андроника старијег (од 1282 до 1328). Дечански је владао свега 10 година. Његове св. мошти почивају у нивоту у манастиру Дечанима.

(3) Григ. IV, гл. 12.

Стефан Душан, краљ VIII, Немања IX.

(1331—1346).

Кад се Душану «предале **всѣ дрѣжаве отѣуства**» «српских земаља», он искупи **сѣбор земли срѣбьскыя** у своме краљевском двору у Сврчину.⁽¹⁾ Ту су дошли «владальци **дрѣжава**», властела, епископи, игумани са свештенством и архијепископ Данило, да **„сѣтвори по достоиниу и благословеннѣмъ рѣке да Душан прими”** богом даровани му престолу **краљевски**. У очи Мале Госпође свршена је «вечериѣа и ноћно бденије», а сутра, (8 Сеп.) у дан недељни, пошто је извршено све по «закономере уставу», у цркви св. Јована Претече, архијепископ Данило II **възъмъ вѣнѣць** положи га на краљеву главу говорећи: **„възложи еси на главу мою вѣнѣць отъ каменна драгаго, и живота проси у тебе и дѣлъ еси моеу дѣлготу дѣлми въ вѣкъ вѣка.”** Краљ се попе на престо. Њему одпевају: многаја љета краљу. По свршетку свечаности на изговорену Данилом беседу, краљ одговори: да нема ништа супротно рећи беседи архијепископовој, него га само моли, да се моли Богу да **„оутвѣрдитъ”** **ме въ волю разума**, да не преступим божје заповести, нити да смањим светоположеног **блговерна Христова**, **нѣ плаче исплнити ми и оконѣвати большини**⁽²⁾ **закони и свѣр-**

⁽¹⁾ Сада Сврхе, у Мегохији пећске нашије са развалинама цркве св. Јована Претече.

⁽²⁾ Краљ је — дакле обећао издати законик.

**шенини оустави оутврђених и записаних родитељ монахъ и прѣродитељъ же о светинихъ и божѣствъ-
ниихъ црквахъ.** ⁽¹⁾ Краљ изобилно угости збор српске земље и даровима заврши свечаност. Свечаност је извршена на отвореном пољу, а народ са седам брежуљака гледао тај господски збор и весеље свога «младога» краља, коме је текла 23 година.

Душан је рођен 1308 г. Детињства даће провео је у заточењу код свога оца у Цариграду у манастиру Пандократора. По повратку у отачбину 1317 г. живео је код свога деде Милутина у краљевском двору. Дечански се венчао на краљевство у један дан са својим сином Душаном, и по примеру ⁽²⁾ византијском назвао га «млади краљ» и као такав управљао је Зетом до ступања на престо 8 Сеп. 1331 г. **Моуѣъ великии въ крѣпости силниъ и въ прѣмоудрости силнишии.** ⁽³⁾ Краљ је вишином надмашавао све људе свога времена и био страшан. ⁽⁴⁾ У лицу је био најлепши муж. Тело му је било дивотно сложено: прси широке, мишице снажне, у појасу витак и танак, беху му ноге јаке, стасом висок, прав и мужанствен. ⁽⁵⁾ Преживљени упечатци детињства и младости створили су у њему јуначан, чврст и одсудан карактер. Догађаји су развили у њему, обдареном великим умом, присутност духа умешност и издржљивост. Како

⁽¹⁾ Жив. кр. и пар. 214, 218, 219 и 220.

⁽²⁾ Флорински стр. 45 вели; «изтакао је сина како би избегао пресудну подчињеност вољи властеле, која је задобијала веће и веће значење у краљевини!» али, ми мислимо, да је према своме «избору» Дечански је хтео обезбедити насљедство сину.

⁽³⁾ Жив. кр. и царева — Данило стр. 380,

⁽⁴⁾ Глас. XXI стр. 283.

⁽⁵⁾ Orbini, il regno degli Slavi pag. 260.

се у младости извечбао у војном знању, разумевао је насладу победе, и у боју доказао јунаштво и храброст. Дивно је схватао и разумевао добре и рђаве стране стања ствари у држави и дичио се слободом и народним поносом.⁽¹⁾ Ондашњи су наши предци добили у њему владаоца са свима својствима војводе, јунака, дипломате, државнога мужа и законодавца.⁽²⁾

Ступање Душана на престо проузрокује преврат на балканском полуострву. С тога је потребно најпре да се упознамо са савременим му стањем ствари 1331 год.

I.

После велблуждске битке, Блгари предлагаше Дечанскоме круну, али је он не прими, него посла с војском у Блгарију немањиног препрапрауника, Вукановог прапрауника, другога сина Вратковога, Јована (Александра), ког је родила кћер господара видинскога, српског васала Страцимировића, а сестра Михаилова, најпре васала српског у Видину, а доцније поставшег помоћу српског краља, владоца Блгарије, да попне на престо царицу Неду⁽³⁾ (Анну) и њенога сина Шишмана. Нема сумње, да су оваквим исходом ствари били незадовољни у Блгарији они, који су предлагали Дечанскоме круну, а тако су

⁽¹⁾ Флорински стр. 65.

⁽²⁾ Наши летописци називају га „хрѣрѣцъ“ т. ј. јунак.

⁽³⁾ Cantac. II. c. 26. p. 459. Дашило (стр. 195): Дечански послѣдѣ нѣкоме кѣднимъ отъ вельмоужѣ своихъ съ нѣкоторою уѣстїю конскимъ своимъ къ помостѣ ѣн (Неди). Цамблѣк вели (Гласн. XI. 74 и 75) да је то био Александръ нѣтија Михайлов. Chalcocond. I. 22.τὸν Μιχαήλου ἀδελφιδοῦν, Ἀλέξανδρον....

исто били незадовољни у Србији тиме сви они, који се борили противу Михаила. Јован је извршио заповест краљеву. Вратко, потомак Немањин, млађе линије по Ђури⁽¹⁾ Вукановом, имао је три сина: Ђуру (Балша I), Јована (Алѣксандра) и Шаина (Комнена), и три кћери: Јелену, Теодору и Мару⁽²⁾ (Милицу). Жи- већи у Скадру «млади краљ» Душан, решио се да узме за жену најстарију кћер челника Вратка лепу Јелену, сродницу у деветом степену сродства, који брак наша православна вера дозвољава. Противу тога брака устане Дечански, по свој прилици за то, што је Јелена падала Душану као сестра⁽³⁾ и зато што би се тиме ослабио његов син Душан ступивши у сродство са млађом линијом Немањине династије, моћним кнежевима Приморја.

Повратак недин на престо бугарски покрене императора византијског Андроника, да се користи нередима у Бугарији и под изговором, за увреду сестре Теодоре, нападне на Бугарију и освоји: Диампол, Росокастрон, Ктенију, Ајтос, Анхиал и Месемврију. Пређашњим незадовољницима придруже се нови незадовољници.

На овај начин, свађа Дечанскога с Душаном и повратак у Бугарију Неде, удружи незадовољнике у Србији и Бугарији. С Душаном је била моћна властела Приморја и кнежеви куће Немањине. Брак његов с Јеленом морао се сматрати као највећи успех за уједи- нење обе Немањине линије, старије и млађе. Шурак Душанов Александер налазио се у Бугарији, куд је био

(1) Rad. I. стр.

(2) Гласн. 57. стр. 104—112.

(3) Караџић, Срп. Нар. Пјес. II. 125—130, Гилбердинг. III. 99—100.

отишао још за владе Дечанскога. Због преврата у Србији, Душан је морао осетити незадовољство своје тетке Неде. На тај начин преврат српски собом је довео идуће 1332 г. и преврат у Бугарији. Таким начином старија и млађа линија Немањина изведу јединство српских племена на трачко-илирском полуострову. Тако уједињена српска државна снага створила је у Душану мисао, да се оснује на место византијске, *нова српска царевина*. И тако скадарска је завера имала огромне посљедице. Дечански је бранио права своје сестре и свога сестрића а био противник синовљевога брака с Јеленом; био је у сродству с Андроником млађим и био склоњен да огласи насљедником престола свога сина Немању — Палеолога Синишу. Зато Душан са завереницима збаци свога оца с престола. Идуће 1332 г. Филип ⁽¹⁾

(1) Флорински (стр. 213) вели: «да су устанак Душана и покрет у Бугарији покренули (по всей вѣроятности) чланови једне исте знатне српско-бугарске куће Гребострековича.» О томе нема никда ништа у савремених писаца, па ни доцнијих. По Грегори, коме се може поклонити поверење, излази, да је најпре Душан ступио на престо ондашње 1332, а данашње 1331 г. Тек идуће 1332 г. ступа на престо Александер. У књизи IX. гл. 12. Грегора говори о устанку Душава, збачењу и апшењу оца: «син се, може бити љутио и једно, али је ћутао и није се могао противити својевољству светине. Бојао се да неочекивано и сам не пострада. Прошло је неко време и оца су удавили у тавници.... Син се крене с војском и освоји грчку земљу до р. Струме и Амфиопоља; тада су Срби основали град Струмицу и неколико других градића.» За овим у глави 13-ој вели: «Идуће године, чујући цар Андроник, да се у Бугарији води борба око престола између прве супруге Михаилове (Неде) и његових сродника, и да се у Бугарији бију и препиру око врховне власти, скупи војску, нападне на прибалканске градове, освоји многе без муке, јер се становници драговољно предавали. У броју других градова освоји и град Месемврију. Тада је после велике борбе око власти,

и Раксин покрену буну у Блгарији. Најпре Дечански а после и његова сестра изгубе престоле, а после годину дана, помоћу Душана, прогласи се Јован — Александер губернатором Блгарије, као дела српских саставних земаља. «Мало после овога» (у почетку 1332) Душан се венча с прекрасном и одважном Јеленом, ћерком Вратковом, а сестром Александровом.⁽¹⁾ Дубровачки посланици 1332 г. честитали су Душану венчање с Јеленом. Овим превратом Душан се ставио на чело партије јединства српских племена трачко-илирскога полуострова Душан је био краљ **всѣхъ срѣпскихъ земљъ**, а свака је земља имала свога владалца. Ето шта значе речи архијепископа Данила «да су Душана признале све државе његовог **отѣуства**» и да се све државе **«предаде въ роуцѣ емоу»**. Од 1332 г. Александер је био веран Душану у свима тежњама и предузећима. Кад се између 1338 и 1340 г. појавило, у Србији незадовољство противу Душана, вероватно да је било највеће незадовољство у Блгарији због губитка самосталности. Александер замоли Душана, за круну и титулу блгарских владара. За то Александер да даје Душану у ратовима спомоћне војске 12,000 коњаника, и годишње 12 ловачких паса и 12 сокола као веран васал легитимноме своме сузерену. То је тако и било. Тек по смрти Душана као и остали самодржавни

друге надмашио и ступио на престо двајуродни брат Михаилов Александер. Он скупи војску, дозове Ските (Татаре) продре до Једрена, узме велики плен и поврати пређе отете градове.» Значи, да је тек идуће године Александер ступио на престо.

(¹) Resti. Non passo molto tempo, che il nuovo Re di Russia prendesse in matrimonio la sorella d' Alessandro imperatore di Bulgaria. У Флоринскога стр.. 213.

властелини: тако и Александер јавља се као самостални владалац.⁽¹⁾

После Душанове женидбе, како су га поздравили Дубровчани и поднели му на дар 8000 перпера

(¹) **Флорински.** Южные Славяне и Византия во второй четверти XIV вѣка. С. Петербургъ 1882. стр. 214—228 разлаже одиосе Александрове према Душану. Да би ово питање решили, морамо бити на чисто с питањем: Је ли било у српској краљевини феудализма? Флорински вели: „Феудализма у оном смислу, у каквом је он био на западу, на југо-словенском истоку никада није било“ (стр. 216). Да видимо: У борби Вукана с братом спомињу се „самодржавни властелини.“ Ми знамо да су у Хуму били владацима: велики кнез Мирослав, велики кнез Андрија (Mon. Ser. Mik. 1234—1249), који прави уговор с Дубровником (стр. 24—34); Кнез Чрномир (Mikl. стр. 42); жупан хумски Радослав (ib. стр. 42); Ђура-кнез омишки (стр. 54) и т. д. Знамо, да су имали своје државе и ковали новце: велики слуга Бранко; Оливер; и др. и напомену да напоменемо васала Душановог, кога спомиње Флорински (стр. 153) где Душан вели: „ut vassalorum postorum, а то јасно тврди, да је било у Душановој краљевини мноштво владалаца његових. Истина, ови васали не су постали на онај начин, како је то било на западу, али су ово били васали. Ови васали воде своје порекло од кнежева и династа жупанијскога времена или од великих властелина онога времена; они су имали своје државе, као што то сведочи и Кантакузен, говорећи о Оливеру, ког се и сам краљ плашио. Та „самодржавна“ власта и били су владаци држава са свима правима: администрације, суђења, прављена уговора са суседима, ковања новца и права ратовања с другим „самодржавним“ кнежевима, као што сведочи Виланије говорећи о ратовању кнеза Лазара с Алтоманом. Сваки је од њих имао „своју државу“, а. то је оно, што каже Данило: „Да су Душана признале „ске државе његовог отуђества“, а краљ се титулира: „Кр. љ вѣсехъ српскихъ земаља.“ У овом смислу тек се могу јасно разумети о властелинима чланови Душанова законика: 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46. На пр. у чл. 43. **црѣкки бацинниѣ въ своихъ бациннихъ..** у чл. 98: **уловѣнѣ властельскы;** или у чл. 101: **уловѣнѣ,** који је **побѣгъ отъ своего господара отъ суда..** У чл. 119: да се суди пероих или са својим господарем или с царем или

он пошље два посланства: једно у Дубровник, да врати љубазност, а друго у Венецију, да с њоме ступи у тешње свезе и да набави оружија и све остало, што му је било потребно за његова велика

царицом или с властелима и т. д. или у чл. 125: Ако су **владаци оповѣдали господарем..** У чл. 136: Кад умре властелин његов кон и оружије даје се цару... или у чл. 137: Властеле, који **краница држе, кон конски оть тоудоу шине и плени земљу царевоу, пакн приде опетъ на нихъ земљю, ти властели ксе да платѣ, преко кон држакѣ прѣнде.** У Mon. Serb. Mik. 6.: ако човек пребегне: под великаг жупана или под инога кога (наравно ко има државу своју). Још ћу напоменути државу кесара Хреље, ктитора рилског манастира (1342 г.); споменућу Дсана Мањака, споменућу видинскога Шинмана, његова сина Михаила, па Армана и Куделина, кнеза Вратка, Комнена Душановога шурака, владалца Авлоне и Хањине и т. д. И тако је у српској краљевини било више **«владаца»**, а то и јесу *васали* не у смислу западном, него у смислу византијском како у X и XI в. тако и првој половини XIV века. Они су ишли на војску са својим барјалима и својом војском, иначе су владали у својим државама као владалци. Ко је имао већу државу, имао је и већи значај. У исто доба, они су бивали и краљеви логотети и др. чиновници, наравно, нарочито сиромашнији, каквих је било највише у Хуму.

Флорински (стр. 217) напомиње Александрову титулу **«цар»**, а у ствари та реч у бугарским споменицима нема оно значење, које се придаје тој речи, јер у бугарском је језику, сваки је владалац или президент републике **«цар»**. У њих нема друге речи да означаи реч **«владалац»** па био он васал или самостални краљ, цар или император или кнез.

Што Флорински напомиње ратове Александрове, то су исто радили и други васали, па чак Оливер удаје своју кћер за Кантакузеновога сина. Што у доцније време видимо више самосталне ратње код Александра, то је разумљиво, јер се више утврдио. а Душан не само да му није сметао, већ му ишао на руку као некада Дечански Михаилу видинскоме, али у ствари Душан је био врховни цар и владалац Бугарије, коју није делио од Србије, а то сведочи она повеља Душанова дата Хиландару (Mon. Serb. Mikl. стр. 129 и

предузећа. У Дубровник је био послан Марин Михаиловић, а у Венецију Никола Петровић. ⁽¹⁾ (Види примедбе под 1 и 2 на стр. 351). Он купи за Душана оружија за 600 перпера. ⁽²⁾

130. год. 1348) где се називље: **самодрѣжѣць срѣблиѣмъ, грѣкомъ, вѣлгаромъ и дрѣвѣномъ** и т. д.

Флорински пита: Зашто Душан тражи савеза с Венедичанима а не с Блгарима? Блгарија је била његова васална земља и давала му контингент, а Венеција има флоту и противнике своје Ђеновљане у Галати.

Године 1340 Душан дозвољава Дубровчанима слободно трговање по Србији и слободно трговање с еснапима преко српских земаља у друге земље чинећи овај изузетак: „Тѣмѣ оружѣиѣ да не носе ни ꙗ Блгаре, ни ꙗ Басарабѣнѣхъ земљѣю ни ꙗ Угрѣхъ, ни ꙗ Боснѣхъ, ни ꙗ Грѣке ни ꙗ нѣмо ꙗмо любѣ ꙗ тѣгѣю земљѣю, тѣмѣ ꙗ земљѣю царѣства ни ꙗ ꙗ кралѣвѣхъ; ꙗко да се ѡбрете ꙗнесѣ оружѣиѣ ꙗ нѣхъ земљѣю, да ꙗз се ꙗсе тоѣи оружѣиѣ ꙗзѣмѣ“ (Mikl. 146). Ово је тако јасна ствар, да не треба никаквог објашњења. Душан даје Дубровчанима огромну привилегију, али их зато обвезује да **ꙗсе** оружије само њему доносе, а **никоме** другоме. Срби су као васали с највећом муком добавили оружије 1862. год. Знак је, да је Александер био заиста *прави васал* према Душану у смислу западне речи *васал*. И тим се објашњава свѣззѣ Александрѣво с Венедѣиѣом. 1352 г. кад је Душан с њима дошао у опреку, у рату њином с Ђеновљанима, противу којих им је могао помагати Александер (стр. 227). Александер је тачно вршио своје васалне обавезе према Душану, који није хтео да осваја ни малени Дубровник, а тако исто није хтео да непосредно управља у Блгарији, због чега не може опстати изрека: „ово је један од узрока недаће плана словенског завојевача.“ Није ово никакав узрок, него узрок неуспеха треба тражити са свим на другом месту, о чему ћемо говорити кад то питање дође на ред, а овде да наведемо доказе о васалности Александра.

Напоменути смо, да је Душан напустио своју тетку Неду и њезинога сина Шипмана, а попео на блгарски престо свога шурака Александра и да је Александер био васал Душанов. Да је то тако докази су:

На тај начин Душан ступи у свезу пријатељства с Венецијом, супарником Ђеновезаца, који су били у пријатељству с императором цариградским и имали свој део Цариграда — Галату.

1) Наведна титула Душанова: **»самодрѣжъць Срѣлѣмъ, Бѣлг-ромъ.«** Mikl. стр. 129 и 130.

2) Онај историјски факт, који наводи Флорински (стр. 125) где се вели: **»четвртом повељом (1346 г.) Душан потврђује зографском манастиру струмско село Хандак поклоњено манастиру по молби бугарског цара Александра, императором Јованом Палеологом.«** Потврда припада самодршцу.

Наимк је на ову молбу Александрову и молба Дејанова (Mon. Serb. M. стр. 143). Душан вели у повељи: **»како упомену и говори царствъ ми о своимъ цркви, у своимъ вѣщинъ, оу земли жеглиговскои и т. д. и молио цара да потврди Дејанове прилоге цркви, што је цар и урадио.**

Да је Душан попео на престо бугарски Александра, сведочи:

3) Она Александрова молба управљена на Душана, да Дубровник изда Неду и Шишмана, и да је Душан кретао љојску 1333 г. противу Дубровника. Овај свој навод Флорински сам побија (стр. 266 и 267) говорећи: **»За време владе Душанове, по речма Орбина и Растића, Дубровник је доспео в' самое цвѣтущее положеніе... Како су чули Дубровчани да је Душан ступио на престо, они му пошљу посланство с поздравом и даду му на поклон 8000 хиперпера (Orbin. 268. Resti и т. д.). Видимо дубровачке посланике на свадби Душановој. За прво време владе Душанове, устали су противу њега неки моћни (његови) властелини и у том броју био је Богоје. Тај устанак притеснио је дубровачке трговце, због чега Дубровник предложи краљу своју припомоћ да се бунтовници доведу у послушност (Resti под год. 1331. Ljubić, Monum. I. 399) и т. д. Године 1333 Душан је ратовао противу Грка и т. д. Из свега овога излази јасно, да је Растић помео време и молбу Александрову. Александер је затражио од Душана, да му помогне прогнати из Бугарије Неду и Шишмана, обелављујући, да ће себе признавати васалом српскога краља»**(Ma Allesssndro mandò ricercar il Rè Stefano di Rasia con promesse di farli tributario il regno Bulgaro... Тако се ствар и свршила у Бугарији.

Стање византијске империје и односи Душанови према њој. По освојењу Византијске империје Латинима, у XIII столећу, појаве се многобројне државице, које су створили или разни сродници визан-

Зато латинично пише Лукарин (Luccari Copioso ristretti degli Annali di Rausa. Venetia. 1605. p. 52: Percioque depoi che mori Michele suo padre, il quale haueua arricchito ogn'uno, pareua ch'egli no fossero per servir a stranissimi governatori Serviani) да је Александер најпре био српски губернатор у Бугарији или намесник, па је разуме се молио Душана, да му помогне заузети и управљати Бугаријом као српском провинцијом; за тим, кад је приметно, да у Бугарији има приврженика „царице Неде и цара Шишмана“, да би их се опростио, он је заједно с народом молио Душана да му дозволи носити круну и називати се онако, како се називали претходни владари. С том је намером и послан Душану Венцеслав (maestro de' cauallieri) крестник краља Душана. Значи, неки веома важан Србин. Ово је морало бити много доцније. Душан уважи молбу и пошаље своје пураку круну, а Александер се обвезе да сваке године даје Душану 12 ловачких паса и 12 соколова за знак да је васал „врховнога поглавара Србије и законитога владарца Бугарије“. као што се Душан заступа и називље: „Самодржац Бугарије“. У случају рата, кад би Душан затражио, Александер се обвезао слати на свој рачун у помоћ Душану 12000 коњаника: „Dussan, il quale conferi la corona ad Alessandro, obligandolo che per conto vassallaggio fosse tenuto mandar agn'anno una dozana de cani da caccia, et altra di falconi con tutta la loro, provigione al Re di Servia supremo e legitimo Re di Bulgaria. Et quando gli fosse comandato andar alla guerra, fosse tenuto levar in ajuto di Serviani dodici mila caualli a spese proprie.“ lb.

На стр. 217. Флорински наводи из Растића речи: „Con promesse di farli tributatio il regno Bulgaro.“

Доста је и ових доказа, али имамо још један:

4) Године 1350 император Кантакузен пошаље посланство у Трново. Оно је изјавило, да Турци самовласно нападају на Бугарију, а он их не може задржавати. Зато предложи Александру, да се сложи с Кантакузеном у овоме: „Кантакузен има флоту, али нема новаца да исту наоружа; нека Александер даде средстава, па ће

тијских царева или намесници области. Тако су исто разграбили имперске територије разни латински графови, дукe, барони, од чега исте земље добију називе: дукатства, графства, баронства и т. д. Као што су у класичко доба називали администратора, који би насилно захватио у своје руке власт, тираном: тако су ови насилници добили назив *десаоти*. С током времена изгуби се прекорни значај ове речи и она постане титулом разних владалаца. Тако је кућа Анђела

бити од Турака обе државе обезбеђене. Флота ће чувати обале Тракије, а Кантакузен ће призивати толико Турака, колико му је потребно за борбу са Србима.» Тај предлог усвоји Александер и наред у Тринову. Буде обећано Кантакузену, да ће добијати новце. На то вели Флорински (t. I стр. 114): «Стефан Душан удари своје veto на жељу Александрову да не плаћа данак византијском цару. Александер није смео противуречити своме моћном рођаку.» У t. II. стр. 223 Флорински старајући се доказати, да Александер није био Душанов васал, ублажава тај факт говорећи, да Душан није «заповедио» Александру, него му се посмехнуо. У самој ствари Душан је тако рекао, да Александер није смео да даје новце. А тако је у ствари и било. Cantac. t. III. lib. IV. c. 22. p. 164.

Ми смо доказали, да српски историци несу «с лане руке», него на основу верних података доказали, да је Александер био Душанов васал.

(¹) Gli ambasciatori (Ragusei) furono accolti con amorevolezza conaturale a quel principe e alla Repubblica furono use molte grazie, ma perche parve ai Ré di dover corrisponder all'ufficio di tutti questi principi, che suo avevano passato termine di congratulazione mandò Ambasciatori a tutti; richiese la repubblica, che lo accomodasse d'una galera per trasportarti alli lochi statuiti; onde fu mandata una ben in ordine per levar Marino di Michiel destinato ambasciatore a Ragusa, e Nicolo di Pietro di Simone ambasciatore a Uenezia per condur lo in questa citta. Resti 1332. У Флор. стр 151.

(²) За његов двор: Ballas 67 pannorum, centuras argenteas 36, cupas argenti 33, pecias fusorum 200, a spanni и осталих ситница за 300 перпера.

створила деспотство епирско, куда је спадала Етолија и Акарнанија. Потоњег деспота Анђела, Тому, убије граф Кефалоније и заузме Епир.⁽¹⁾ Графа убије Јован; узме за жену Анну, кћер протовестијара Палеолога. Анна отрује мужа и постане владарка Акарнаније и Етолије са своја два детета: Нићифором и Томаидом. Овај Нићифор ожени се ћерком Јована Кантакузена, и Епир потпадне под империју.

Између 1319—1324 Алфонс, намесник атинскога херцега, освоји најбољи јужни део Тесалије с главним градом Нове Патре,⁽²⁾ Остали део Тесалије поделе архонде куће Анђела и арамбаше арбанашке. У том броју били су: архонд Трикале и Костура, и моћни архонд Фокиде Гаврило Мелисен, доцније владар већег дела Тесалије.⁽³⁾

Над средњом Грчком и Пелопонезом господарили су Латини: У средњој Грчкој Салона припадне Рожеру Делору.⁽⁴⁾ У Ахаји су владали потомци Вилхардујенови Месенијом, Елидом и Ахајом с Коринтом. У Пелопонезу над Модоном и Короном влада Венеција, а у Арголиди се утврди 1330 г. ђеновезска породица Цаккари⁽⁵⁾ и т. д. Све ове ситне државице биле су васалије моћних владалаца на западу. Краљ сицилије Фридрих арагонски био је сизерен атинског херцегства (основ. 1312 г.). Његови синови Манфред (— 1317) и Ђиљхељм II (1317—1338) звали

⁽¹⁾ *Ἱστορικὸν κομνηνῶν μοναχὸν καὶ προχλὸν μοναχὸν. Γ. Δεστούνη.*

⁽²⁾ Нопф р. 422. још је освојио ове градине: Лидорик, Сидерокастро, Зајтун, Хардику, Домок и Фарсал.

⁽³⁾ *ib.*

⁽⁴⁾ Нопф. *ibid.* 410, 413. (Roger Deslaur).

⁽⁵⁾ Нопф. 395.

се атинским херцезима. Заштитником Ахаје био је најпре Балдовин II последњи цариградски латински император, па је предао сизеренску власт над латинским земљама на истоку, напуљском Карлу I Анжу, да му овај помогне освојити Цариград и неколико острова. Анжујци се утврде у Епиру и Пелопонезу. Године 1331 врховни владар Ахаје био је брат напуљског краља Роберта анжујског, Филип Тарентски, владалац једног дела Епира, а управитељ Ахаје његов млађи брат Јован Гравина (— 1338). Ослањајући се на брата — краља Роберта, Филип тарентски тежи да осваја; он се оженио с Катарином II Валоа, потоњим огранком франкске царске куће Куртене, и примио титулу: *император Романије*.⁽¹⁾

Од острова припадали су Византији: Тазос, Самотракија, Имброс, Лемнос, Тенедос и Лесбос.

Као колоније, припадали су Венецији острови: Негропонт (Евбеја) и Крит. На Кикладима су господариле венедичке породице. Острови: Тинос, Миконос, Скирос, Скиатос и Скопелос припадали су породици херцешкој Хизима (*ghisi*); острово *Наксос* припадало породици Санудо; кућа *Квируни* владала островом Астипалијем, а острови: Санторино и Теразија припадали дому Бароци. Кућа Михајели владала островом Кеосом, а кућа Џустиниани — Серифом; Коруња владао островом Симфосом и Анафатом; Корнаро био је владалац острова Скарпато; кућа Венира владала островом Китаром⁽²⁾ (Чериго). Венеција се била утвр-

⁽¹⁾ Hertzberg, *Gesch. Griech.* II. p. 255. Флорински т. I. 29. Норф 397. Филип је читав век провео у томе, да задобије Цариград, али напразно. Његова супруга Катарина звала се: императорица Романије.

⁽²⁾ Норф. *ib.*

дила на Архипелагу и спремила земљиште за друга освојења. Имала је у својим рукама трговину између Грчке и острова, Сирије и Мисира и западних државица, а уједно имала је велики утицај у борби византијске растеће царевине са остацима бивше латинске царевине.⁽¹⁾ Њена супарница Бенуа господарила је у северном делу Архипелага, у Мраморном мору, Босфору и Црноме мору, јер је она била савезница Стратегопула у борби византијској против латинске империје и Венеције. С падом латинске царевине⁽²⁾ пропало је господство венецичко. За учињене услуге византијском царству, Бенуа добије многе повластице, оснује читаву врсту населбина у империји, добије слободу трговања и монопол да плови по Црноме и Мраморном мору. Како су венецијанци склапали планове за освојење⁽³⁾ Цариграда, император грчки поклони Бенуји предграђе на Босфору, Галату (1267 г.), а доцније Бенуа преокрене Галату у независан, самосталан и утврђени град. Године 1303 подигне око Галате бедеме и ровове. И тако упоредо с православним Цариградом постане Галата град латински под управом подесте,⁽⁴⁾ са републиканским устројством, са латинским црквама и

(1) Флорински I. 31.

(2) Астор. 30. Greg. Vol. I. 50.

(3) Венеција је двапут закључавала уговор с Карлом Анжујским за поход на Цариград. Год. 1273 кад је цар Михаило водио преговоре о Унији (Грегор. I. 124. Dandolo p. 382). За тим 1281 г. 3 Јул. у Орвијету. Овај покрет имао је утицаја на промену краља Драгутина у Србији. Год 1307 Венеција ступи у савез с Карлом Валоа, који се био оженио с рођаком Балдовина II, па кројила план похода за освојење Цариграда.

(4) Potestas Januensis in Imperio Romanie. Heyd. I. 353.

манастирима. Како су Турци и Каталонци пљачкали и опустошавали обале Тракије и Македоније, а империја није имала флоте да им смета, она дође у потпуну економску зависност од Бенује и њених трговаца. Год 1331. Галата је била држава у држави; за њу није значила ништа власт цара византијског. Поред своје престолнице на Босфору, Бенуа је имала своје колоније на Лесбосу, у Касандрији, Крфу и тавричком Херсонесу. Породица Цаккари (због сродства с царем Михаилом) добије од њега под управу малоазијски град Фокеју.⁽¹⁾ Несигурност од Турака примора старинце и нове латинске пресељенике да подигну нову Фокеју, у којој се бранили од Турака и Грци и Латини. Бенедикт Цаккарија 1304. добије од императора острово Хиос под условом, да уноси у царску касу приходе с њега. За овим Фокеја и Хиос постану својина Цаккарија. Већ Бенедикт Цаккарија 1304. отме од Византије Самос и Коос. Год. 1325 Мартин Цаккарија владалац Хиоса, Дамале и Халандрице добије од Филипа Тарентског титулу, са пристанком жене Катарине Валоа, деспота и краља мале Азије и острова Енусија, Мармора, Тенедоса, Лесбоса, Хиоса, Самоса, Икарије и Кеоса са свима правима и знацима краљевског достојанства. За ту титулу Мартин се обвеже послати у помоћ Филипу 500 коњаника за освојење Цариграда.⁽²⁾

(1) Ibid. 332. добије име Foglia или Folia, Историја Фокеје у Corp-a: Giustiniani. Флор 33,

(2) Hopf, 372.

Hopf: Chroniques Grecoromaines pag. 502.

Hopf у Grichenland 408.

Поред оваквог стања ствари треба напоменути, да су Ђенујесци били највећи непријатељи венедичке републике. ⁽¹⁾

Још је Византија изгубила између 1306—1309 г. острово Родос, и спорадске острове: Калими, Симе, Лерос, Телос, и Халки, које су Јоанићани освојили од селџуког султана Ментеска. Ојачањем Латина Јоанитског реда још је више потчињена Византија латинству.

Водећи борбу с Латинима на мору и трпећи веће и веће губитке, Византија је морала водити борбу са Мухамеданцима у Азији. Срећа, а у исто доба и несрећа за византијску империју била је у томе, што су Монголи 1280 г. задали такав удар царству селџуком, да се оно распало на много малих државица, које се звале *емирства*. Понајзначајнија су емирства била ова, која су добила имена од својих оснивача: а) *Караси* (Мизија и Пергам); б) *Сарухан* (Магнезија); в) *Ајјадин* (стара Лиђија); г) *Метеске* (стара Карија. Ово је емирство освојило острове: Родос, Самос и Карпатос, а од њега их освојили Јоанићани). д) *Хамид* (стара Писидија и део Лидије); *Кермјан* (у ст. Фригији и Ликаонији); ж) *Текке* (у ст. Ликији и Памфилији); з) *Караманоглу* (део пређашњег Иконијског султанства, у стар. Пафлагонији) емирство синова *Амурбега* и *Исфенџара* и (у стар. области Кастамонији) и *Хази-Чолеби*. ⁽²⁾ Различна је судбина ових др-

(1) Из овога се јасно може видети, зашто је краљ Душан тежио да веже савез с Венецијом а не с Ђенуесцима, али су и једна и друга биле земље латинске.

(2) Zinkeisen, Gesch. des Osmanischen Reiches. 1840. — Greg. I. VII. с 1. — Ducas, с. II. Chalcocon. I. I. I. 15. Истор. ат. Bruner's. У примед. Флоринског. I. 23 и 24.

жавица, али је важно то, што су оне нападале како на Византинце, тако и на Латине и допирале до Пелопонеза и Тракије. По најопасније су биле ове селџукске државице: *Караси*, *Кермјан*, *Сарухан* и *Ајадин*. Противу њих је и дозвоао Андроник старији *Каталонце*, (који су им најпосле прокрчили пут у Европу). Јуначки емири Кермјана и Караси потискујући Византинце из Лиђије, Фригије и Мизије и освајајући град за градом око 1328 год. оставе јој само уску прибрежну линију.⁽¹⁾ Ово су биле малене државице, од којих се Византија могла бранити, али 1328 год. загрози Византији права опасност од Турака.

При ступању на престо Андроника старијега, на граници области Дорилеје, јављају се орде турског племена *Охуза*, које су дошле из дубине Азије, под предвођењем Етрогруља, на позив селџуког султана Аласдина против Монгола. По распаду селџукога царства, Етрогруљ започне оснивати самостално ханство. Његов син Осман (1288—1326) освојењем Карадахисара отпочне освојење византијске Витиније. Као mudar владар и храбар вожд, мало по мало освоји све византијске земље на левој страни р. Сангаре. Године 1326 освоји Брусу.⁽²⁾ Орхан, наследник Османов, пренесе престолницу у Брусу. Год. 1328 Византија је још држала у малој Азији уски језик прибрежне земље дуж обале мраморнога мора до Босфора. Главна су места на томе простору: Никеја и Никомидија. Још су Византинци задржали острове Хераклеју и Амастриду у држави синова Амурбега и Исфенцара;

(1) Григор. књ. V. VI. У Пах. к. VI.

(2) Zinkeisen. 77—98.

Филаделфију између држава Кермјана, Сарухана и Ајјадина; и Фокеју у држави Сарухана.

На трачко-илирском полуострову Византији су припадале области: Тракија и Родопија; јужна Македонија са Серезом, Солуном, тракијским Херсонесом, Вотијеја с Вериом, Пидном, Платомоном и Островом. Србији је припадао Меленик, Рило, Охрид. Византијску власт признавали су у Албанији,⁽¹⁾ Епиру и Тесалији, али су се албанска племена већ спуштала с планина у долине и у Тасалији оснивала племенске општине. Српски је краљ Милутин освојио северну Албанију, а за владе Дечанског Срби нападну и на јужну Албанију. Ту се они сукобе с Анжујцима; али је намесник Филипа Тарентског владао и над Драчом, Крфом и Лепантом. Империји припадала је Јанина, а Велика Влахија по имену признавала је царску власт.

Из свега овога излази, да су на византијску империју нападали са свију страна. Није имала флоте, сухопутне војске мало искварене унутрашњим грађанским ратовима; хазна празна, а свуда и на све стране бедност материјална и морална. Преврат у Србији, а доцније и у Блгарији, ставио је империју очи у очи са највећом опасношћу. Нападати на империју значило је рачунати са свима овим претензијашима и чињеницама. Данило вели: Душан се хтео осветити враговима својим, који су имали злу мисао и

(1) У осталом средња Албанија није признавала власт царску. Независна Албанија обухватала је р. Шкумбинију до Охридског језера, и ове градове: Костур, Старидол, Стаг, Малакаси, Погоњијана, Кисура и Кањина.

У Cantacus. t. I. p. 279, 450. Флорински I. 26.

лукави договор с „посовѣнницима“ својима противу Душана и његовог родитеља а нарочито противу њине отачбине, — земље српске.”

II⁽¹⁾

1. Трогодишњи рат. Солунски мир. Савез некадашњег српског васала, доцније бугарског Михаила и византијског императора Андроника млађег,

(1) Флорински (II. 67, 68) каже, да је Душан при крају 1331. „возобновио“ збојевања у Македонији, што не може имати места, јер је он те године постао краљем. „Поред тога, успех похода Душанова зависио је доста од једне особите околности. Његову војску предводио је познати Сиргијан” и т. д. И сам Флорински признаје, да је Григора савестан и тачан историчар. Григора пак у књизи IX. глави 12-ој описује битку велбуждску и повратак на престо Неде и њене деце, и прогонство Теодоре сестре Андроникове. Ово је било, како се зна 1330 г. месеца Јулија. За овим одмах ударио је на земљу грчку, о чему Григора не говори ни речи, и освојио више градова и вратио се кући. После овога догодила се свађа са сином у половини 1331 год. Григора у истој глави (12) описује ту свађу овако: „син смисли да се одлучи и устане противу оца”. „Мало времена” после ове свађе, тамошњи „вельмужи” с Душаном ухвате оца — краља, окују и одведу у тавницу, где га и удаве, а „сину предаду власт већ стално утврђену и поуздану и „кренув се заједно с њиме”, одмах освоје ромејску земљу до Стримова и Амфиопоља; тада су заузели и Струмицу с неколико других градића.

„13-сту главу почиње овако: „Идуће године, цар чувши”, да се у Бугарији дигла буна и т. д. Значи да је Душан 1331 год. ратовао с Грцима и освојио све до Амфиопоља и Струмицу, а идуће године 1332 дигла се буна у Бугарији. Цар освоји Мессамбрију и друге градове балканске. „Кад је после многих спорова” Александер ступио на престо исте 1332 г. скупи војску, продре до Адрианопоља, опљачка и поврати отете градове. Ове је исте године умро Андроник старији 1332. Ове исте године 1332, на 20

да освоје српско краљевство и да га поделе, проузроковао је огромне посљедице: Бугарија изгуби своју самосталност, а Византија се спасе прераном смрћу српскога цара. Мисао, да Срби освоје византијско

дана по смрти старијег Андроника, умре и Метохита, што је било 14 Марта 1332. Даље Григора приповеда, како је ове исте 1332 г. кад је «настало лето» Јунија месеца цараца родила сина, цара Јована у Дидимотици, куда оде и цар и после свечаности..... значи месеца Јулија, крену војску противу Бугара, да поврати прибалканске градове од Александра, и заиста освоји многе. На то Александер скупи до 10.000 и из Трнова допре до Росокастра. Цар имао је 3000 војника. Александер надбије цара и овај се затвори у тврдињу Росокастру, а Анхиал био је Александров град као и Месемврија. Александер отпусти цара из Росокастра из «сажаљења» саветујући га, да унапредек буде обазривији са овим речима: «Једна година има четири времење, и у најкраћем времену могу се десити велике промене.» Тек после овога (књ. X гл. 5) вели Григора: «сада је био јавно оптужен Цанблаконом Сиргијан» и т. д. значи Августа или Септембра месеца 1332 г. Због овога, Сиргијан утекне у Србију, где га Душан с радошћу дочека. Сиргијан обећа краљу «да ће покорити Србима византијске земље у Македонији.» Ово значи, да није била у византијској власти читава Македонија, него само неке још области. За ову услугу краљу, Сиргијан је тражио, да му краљ «даде помоћ да захвати врховну власт над Ромејцима» и краљ радо на то пристао. Уговор је гласио: 1) Сиргијан да покори Србији оне земље Македоније, које несуде у српским рукама, него под влашћу византијскога цара, а 2) краљ њему да помогне захватити царску власт над Ромејима = Грцима.

И тако, Сиргијан је добегао у Србију зими 1332/3 год. јер Григора започиње (књиге десете) главу 7 овако: «С наступом пролећа, краљ скупи војску, а Сиргијан и т. д. значи 1333 год.

Главу 8 (књиге десете) почиње овако: «Идуће год. из старог Рима и т. д. Папа Јован XXII послао је посланике 1333 год. а они су приспели у Цариград ондашње 1334 г. Како је то било пре Божића, значи да су дошли 1333 г. по данашњем рачунању: Annal. Ecclesias. Odor. Rainaldi. ad an. 1333 num. 17, 18, 19. it. ad an. 1334. num. 4, 5.

царство, поникла је услед успеха српског оружија и природно се развила у маси народа словенског на трачком полуострову. Млађани српски краљ наследио је ту мисао од свога деде краља Милутина. Данило јасно каже: «Константинопољски цар Андроник, син Михайлов, а унук старијега Андроника, разрушио је мир са краљем Дечанским **за некотороју виноу злохвалноју того самого цара грѣтскаго... Сего цара зломысливши и краљу (Душану) хоте прогнати (Душан) из царствних его земље грѣтские⁽¹⁾**. Овако је мишљење онда владало у читавој српској земљи. Ово потврђује и савремени грчки писац Григора наводећи, како су српски велмуџи узели у своју средину Душана, прикупили цвет српске војске, Дечанског збацили, затворили у тамницу, удавили, сина прогласили краљем «и кренув се заједно с њиме, одмах су завоје-

Савременик и очевидац архијеп. Данило II каже: (стр. 226): **II сиа кьса приѣтъ къ три лѣта крѣпкѣства своего** т. ј. 1331, 1332 и 1333 по данашњем рачунању, а по ондашњем 1332, 1333 и 1331. Ми рачунамо по данашњем рачунању година.

И тако наш извод мора бити, према непобитним изворима овакав:

1. Душан ступио је на престо 1331 год. и освајао земље на левој обали Вардара дуж р. Струме и с једне и с друге стране, и освојио све до Амфиноља осим Сереза и Солуна.

2. 1332 г. букнула буна у Бугарији. Женидба Душанова. Цар се тим користио и освојио прибалканске градове. Душан се умешао у ту буну и цопео Александра на престо бугарски. Александер повратио градове. Умро старији Андроник. Родила царица сина. Цар пошао с војском да поврати градове и запао у клопку, из које га пустио Александер из сажаљења, а зими добегао Душану Сиргијан.

3. Душан са Сиргијаном ратовао на десној и левој обали Вардара и нападали на Солун 1333 год.

(1) 221, 222 и 223.

вали ромесјку земљу до Струме и Амфиноља; тада су освојили Струмицу са неколико других градића.»⁽¹⁾

Душан је проглашен и венчан на краљевство 8 Септ. 1331 год. Ту је био прикупљен цвет српске војске. «Одмах» се краљ крене у државу земље грчке, левом обалом р. Вардара. Ту је војску предводио Душан, а главне су му биле војводе: кесар Хреља господар Меленика и околних замака и градова; Богдан Холивар владалац Родоне, Јован Холивар господар овчепољски, Ђурађ син Вратков и т. д.

Како је Србија заузимала још од краља Уроша I површје Вардара, а од времена Милутина Софију, Пијанац, Маркову капију (Ихтиман), Самоков, Пазарцик (од ког је и добио Хреља назив Пазарац). Душан крену војску на нижњи ток р. Струме, где на уточици Струмици освоји град Струмицу, за тим градић Петрич. Ту пређе р. Струму и освоји Жељезнац⁽²⁾ (данас Демир-Хисар) више Сереза. Његова војска осим Зихне и Сереза освоји све земље до Амфиполиса, при утоку Струме у Архипелаг. Он заузме Приморје до данашње Хавале. Србија обухвати сав слив (басен) р. Струме до Архипелага. Зато грчки цар и није могао доћи нити отићи из Солуна сухим путем, него морем.

Ова Душанова освојења имала су велики утицај на ток ствари у Византији и Бугарији. Византијски

⁽¹⁾ Lib IX. 12.

⁽²⁾ Даничић у Рјеч. Ст. стр. 332 по Хану, говори о Жељезнацу између Прилипа и Призрена, кога тамо не само што нема, него је у српским рукама пре Душана био како Прилип, тако и Охрид, па нема смисла да се осваја оно што је већ било српско, а да и не говоримо о речма Григоре, који тврди, да је прво ратовање ишао Струмом до Амфиноља.

цар није смео изаћи у борбу, „него“⁽¹⁾ — вели Кан-такузен, окрене оружије противу Блгарије, где освоји прибалканске градове од Тунце до мора: Диампол (Јамбол), Росокастрон, Ктенију, Ајтос, Анхиал и Месемврију. Због овога појави се у Блгарији незадовољство. Главни покретачи буне протовестијар Раксин и логотет Филип протерају царицу Неду⁽²⁾ и њене синове из Блгарије 1332 г. Душан се пак по повратку из похода ожени у Скопљу с лепом Јеленом, сестром Вратковића Јована — Александра, који се бавио у Блгарији с оделењем српске војске. Душан се морао спремати и оружати, па зато и пошље два посланика, једног у Дубровник, другога у Ренецију за оружије и друге домаће потребе, а сву своју пажњу сасредсреди на току ствари у Блгарији, и на место законих насљедника Шишмана и Ивана, својим моћним утицајем постави за владоца Блгарије као васала, свога шурака Александра. Док се Душан оружао, његов васал Александер прикупи 8000 војника и најми 2000 Скита и упадне преко Балкана у византијске покрајине до Адрианопоља, заграби огромну пљачку, поврати од империје отете градове и врати се у Трново 1332 год. Противу Александра цар Андроник није ништа могао предузети зато, што су Турци у Азији нападали на империју и освојили Никеју. У Цариграду завлада највећи страх, јер не само да се десило помрачење сунца, него је био и страшан земљотрес. Фебруага 12 премине старији —

(1) Lib. П. с. 26.

(2) Greg. libb. IX. Cap 13: „Идуће (1332 г.) године чујући цар, да се у Блгарији води борба око круне између Неле и њених сродника искупи војску“ и т. д.

цар Андроник,⁽¹⁾ кад је јужни ветар тако страшно духао, да су морски таласи срушили бедеме старе Византије; попадало много крстова с цркава и пала статуа код цркве четрсс мученика. Кад су минуле ове неприлике, Андроник просветкује (Јуна месеца) рођење сина цара-Јована, па тек после овога прикупи војску (Јулија месеца) да поврати отете Александром градове. Он упадне у Блгарију, попали, поплачка и огњем и мачем опустоши пределе. Александер му пошље посланике и понуди мир; али цар Андроник одговори: «градови, које су Ромејци сазидали и подигли морају им и припадати.» Александер прикупи војску, надбије византинце и опколи цара у Розокастрону. Сада Андроник замоли за мир. Александер пристане под условом, да сви споменути градови припадну Блгарији и испрати цара с речма: «У години има четири времена.»

Посрамљен Андроник врати се у Цариград. Прими Цамблаконову оптужбу противу Сиргијана о увреди величанства. Над њим се отпочне истрага нарочито с тога, што га је била усыновила Ксенија, мати млађег Андроника. Кад Сиргијан дозна да ће бити осуђен, побегне из Цариграда на Евбеју, а отален оде

(1) Код старијег Андроника дође Григора и затекне «српску краљицу Симониду», где седи код болеснога оца. Цар седећи на кревету премине. Код њега нађу једну књигу, у којој је неко исписао двосмисленим значајима имена свију будућих византијских царева а сликама означио њин карактер. Да означи ум и карактер Андроника старијег била је намадана лисица, а да означи начин његове смрти, била намадана столица — кревет, стављен у онаком положају, у каквом је и био, а около насликана два црна готоглава детета. Та два детета значила су: да ће цар две године проживети као калуђер без круне — вели Григора. Gr. lib. X. c. 1.

српскоме краљу Душану. «Српски краљ — вели Кан-
такузен, држећи, да ће помоћу Сиргијана заокру-
глити своју границу предусретне бегунца радосно и
услужно.» ⁽¹⁾ Григора, (много тачнији), вели: Сирги-
јан, примљен краљем с највећим благоволењем, по-
стане за њега (краља) најближи сарадник, искрени
друг, веран саветник, најпоузданији довереник дома-
ћих тајана, најделателнији извршилац краљеве воље,
изван куће, — постане за Душана оно, што је био
Темистоклес за Артаксеркса. Знајући за њега одавно,
по чувењу, сада је краљ гледао у њему најлепшу
киту; веровао је обећањима Сиргијановим, да ће по-
корити Србима византијске покрајине у Македонији,
ако му краљ помогне да захвати врховну власт над
Ромејима, и краљ се с највећом бољом сагласио, да
му помаже. ⁽²⁾ Краће рећи, Сиргијан и Душан закључе
уговор: Први да помогне Душану освојити неосво-
јену Македонију, а њему Душан да даде помоћи да
се зацари ⁽³⁾ у Византији. Закључен је уговор при
крају 1332 г. Кад је Душан већ био добио поручено
оружије из Венеције (1332 г).

Бегство Сиргијаново наведе ужас по читавој
византијској империји. «С настанком ⁽⁴⁾ пролећа (1333
г.) краљ искупи војску, а Сиргијан разашље потајна
писма по читавој византијској империји, почев од
граница српских по свему приморју и унутрашњим
областима до саме Византије. У тим писмима он је

⁽¹⁾ Lib. II. 25.

⁽²⁾ Gr. lib. X. c. 5.

⁽³⁾ Данило (223) за Душана вели: „**ХОТЕ ПРОГНАТИ ИЗЪ ЦАРЬ-
СТВА ЕГО ЗЕМЛЯ ГРЪЦКИЕ** (т. ј.) Андроника. Ово и јесте уговор
са Сиргијаном.

⁽⁴⁾ Gr. X. c. 7.

обећавао баштине, новчане поклоне, почести и много што — шта друго налик на ово — онима, који пређу на његову страну. Због тога, готово сви пређу на његову страну, срдачно му се одазову писмима и новцима, наговарали га да се што брже крене у поход. Познавајући његов ум и енергију у ратовању цар се грозно «плашио лично за себе, и за царевину», држећи, да је Сиргијанов напад страшнији, него ли да су «нагннули на империју Татари и сви народи.» Противу иноплеменика и иновераца, цар би наоружао једноплемене и једноверне градове, који имају одвратност од иновераца; али је рат с једноплемеником и једноверцем — вели Григора — у корен сатр'о наду цареву и одузео му бодрост духа. Цар се тако плашио, као да је код дворца гледао огањ, који се диже на њега са свију страна и с мора и са суха. Због тога најпре заштити царски дворца кулама и капије; унутра припреми толико жита, како би се гарнизон могао дуго времена исхранити, а тако исто припреми заире за себе, јер је уображавао, да ће «непријатељски дим проћи и у царску палату.» Ето зашто каже архијепископ ⁽¹⁾ Данило за Душана: „Сего цара зъло мысливша кемоу хоте прогнати изъ царьствѣнѣ его землѣ грѣуьскыѣ, и отышѣственѣ сътвори отъ нѣкотораго мѣста дръжавы землѣ грѣуьскыѣ, и пришьдѣ съ силами сконни, и ста подѣ градомъ Солуномъ, семоу градоу хотештоу се вѣдати кемоу, нѣ не съ ноуждею, ꙗкоже законъ нмы. И съ царь слышавъ ꙗко всѣ землѣ дръжавы грѣуьскыѣ и градѣ всѣи и сильни землѣ тоѣ прѣдѣють се въ роуцѣ краля Стефана, и самъ видѣсе въ велицѣи скръби и иужали и приеязѣ въ градъ Солуны.“

(1) Стр. 223.

А Григора наставља: Хотећи поћи у Македонију, да заплаши градове, који су смишљали издајство, цар постави за патријарха Јована, па му препоручи у храму Софији супругу и децу, ако би се десила каква несрећа. За овим похита без војске у Македонију. Никоме није веровао и сваког је подозревао.

Док је Андроник утврђивао и снабдевао заиром свој двор у Цариграду и кренуо се у Македонију, Душан заузме Костур, Хлерин, Водену, Чермен и друге омање замке и градиће као што су: Острово, Пела, Постол. па по савету Сиргијана опседне Солун и заузме његова предграђа.

Император је био у очајању. «Нужда — вели Григора — често бива досетљива. После дугог размишљања падне цару на памет, да предузећа целисходности и лукавства чешће бивају много кориснија, него ли оружије у већини случајева, нарочито у време рата. Ту му дође на мисао, како је Дарије преко Зопира освојио неприступни Вавилон, што значи, да су решили избавити се од опасне личности оним начином, који су у подобним случајевима, «употребљавали византински државници.»⁽¹⁾ Цар дозове члана државног савета Сфранцу Палеолога; обећа му блага и почасти ако се претвори бегунцем и убије Сиргијана. Њега испрате за управитеља градова Дивне, Соска, Старидола и Хлерино, најближих градова до Костура. Цар утврди свој стан источно од Солуна близу језера Болба. Српски стан је био на р. Вардару, а војска нападала на град Солун.

«Кроз кратко време, вели Григора: пронесе се глас по околини солунској, где се цар налазио, да

(1) Вели Флорински II. стр. 68.

је Сѣранца Палеолог, божем распродао сву своју стоку и с пуним рукама злата утекао Сиргијану. Кад је за то дознао цар, утвори се као да о свему томе не зна ништа, па пошље чиновнике, те узму у попис Сѣранцову кућу, а његову жену, заповеди, срамно провести кроз варош. Овај поступак више свега определи Сиргијана да предусретне Сѣранцу без икаквог подозрења и да га рачуна за свога најбољег саветника. Неки људи из Солуна и Верије искрено предани Сиргијану писали су му више пута: «није с добром намером теби добегао Сѣранца: он је дошао да те убије.» Сиргијан им не поверује, него узме од Сѣранце страхотну писмену заклетву пред божијом светом трпезом, за време држања литургије, да му је веран, задржи га при себи и дружио се с њиме без икаквог подозрења....

«Краљ је Душан још у половини лета, по савету Сиргијана напао на Солун, пошто му се покорили у путу сви градови и области: једни с тога, што су одавно желили да над њима управља Сиргијан, други с тога, што се бојали за жито, јер је тада било време жетве. У то Сѣранца желећи извести цара о свом раду, а у исто време избећи подозрења у очима Сиргијана, измисли ђаволски — лукав план. Он јави Сиргијану, да се договорио с двојицом, којима је слободан улазак у цареву спаваћу одају, да првом згодном приликом убију цара, па му је потребно да их опомене на уговор. Сиргијан му дозволи. Он преко посланика јави цару ово: «Извршити умишљај тако, како би и сâм био изван опасности, није се могло за то, што је Сиргијан и ноћу и дању опкољен великом гомилом људи и никад није сâм. С тога треба поставити неколико војника надзорницима над

предграђима Солуна, како би они, приметив војску, која иде са Сиргијаном, мене предусрели, кад ја побежим из логора у град, да не би погинуо пре, него ли што ме познаду, неизвршив ништа. Срамно је вратити се с празним рукама после дугог очекивања,⁽¹⁾ али је још срамотније, после дугог очекивања, не само ништа не дочекати, него још изгубити живот на прагу непријатеља.” Како су у Византији гледали на Сиргијена, најбоље показује повторени опис важности његове. Григора вели: «Сиргијан се крене заједно с краљем и с војском, па без трудбе, само једним својим именом освоји све. Солунски је народ с нестрпљењем очекивао на његов долазак и решио се да отвори градске капије, и без препоне да га пусти у град.» Императора су трзале безбројне бриге и губио се у мислима, али је ипак послао за бедеме тридесет надзорника према поруци Сфранце. При уласку у пристаниште цар је држао спремљену триру (лаћу), па како би се Сфранца вратио с ничим, да се хитно са својима укрца у лаћу, и што може брже да плови у Византију. Војска Сиргијанова била је улогорена на шесет стадија од града (акропоља), у намери, да сутра дан јуриши на град. Сфранц је са свим био пао у очајање, што није могао да изврши оно, на чему је радио, и почне мислити само о томе, како ће утећи. Пошто је скроио план бегства, као обично, приступи Сиргијану рекав му, да ће се мало да удали из логора, да промотри један део градског зида, да ли га бране или небране наоружани људи. На то му Сиргијан, ништа неподозревајући, рекне:

(1) Ном. II. β. ν: *Ἀισχρὸν γὰρ, θηρὸν τε μένειν κενὸν τε νέεσθαι.*

„Иди, за тобом ћу и сâм поћи.” Сфранца оде с два слуге, који су знали за убилачки његов план. Сиргијан пође сам самцит, као да га Бог лишио разума, баш онда кад је мислио да је све постигао. Кад су Сфранца и другови му одмакли од логора дванајест стадија, окрену се и увиде, да им сама судбина иде на руку. Они опколе Сиргијана, мачима га исеку, па брже, него ли је за то ико у логору дознао, трчећи замахну у тврдињу. Сутрадан краљ закључи мир, за који је молио цар. Цар је изишао краљу из тврдиње, видели се и разговарали, па примив од цара поклоне, Краљ се врати кући. ⁽¹⁾

Без мало овако исто говори о овим догађајима и Кантакузен ⁽²⁾ додајући неке појединости, које ћемо навести да се боље расветле ствари. Он каже, да је Сиргијан с војском, коју му ставио краљ на расположење, заузео више градова, међу којима је највећи град Костур. Император оде у Дидимотику да спречи успехе Сиргијанове. Ту му се јави саветник Сфранца и предложи да преваром ухвати Сиргијана. Цар га тада постави за управитеља градова. Као управитељ градова, приликом једног састанка, изјави Сиргијану, да ће и сâм да се одмете од императора. Сиргијан не само да му је поверавао, него га још представио краљу Душану као будућега савезника. Тако је Сфранца прешао у српски логор. Једном, Сиргијан изиђе из логора шетње ради до потока Галика. Ту га, по упуству Сфранце, тешко ране, о чему кад је дознао Душан, нареди, те Сиргијана однесу у српски стан, где у брзо издана. Душан га свесрдно ожали

⁽¹⁾ Greg. X. 7.

⁽²⁾ II. 25.

и сјајно сарани, а с императором закључи мир, тако, да «сви» освојени градови припадну царевини. Цар да изда свима опроштај. Поред тога цар и краљ постану савезници. Они се састали код Галика, на месту убијства Сиргијанова и овај мир утврдили.

Поред тачног и верног казивања Григоре, ми имамо извешће сувременика архијепископа Данила, који свршетак рата описује овако: «И цар чувши да се сва земља грчке државе и градови сви и силни те земље предају у руке краљу Стефану», у највећој невољи дође у град Солун и почне молити краља за мир, говорећи: «Ето видим превисоки краљу да ти Бог помаже, **нѣ прѣзри љенко сѣгрѣшихъ твоѣ оцу и теби, и прими ме въ любовь сръдѣуноу и въ волю твою яко и послоушанаго ти.**» Данас видим, да, што имађах моје државе, у руци је твојој, и **снѣ аште въсхоштеши, да си ми, мене сътвори быти тебеъ любовьнаго брата и друга краљевствоу ти. Отъселеъ бо въ единою любовь неразделноу боудеть држава земле грѣцкыи и сръбьскыи. И сътвори състаннѣ сѣ мною.** Чувши такве речи царева, краљ пакн противу глаголомъ **его послаа нѣкоторые отъ вельмоужь своихъ, съвѣштаннѣ сътвори съ сильными отъѣства си о прѣдлѣжештнихъ ѣмоу глаголахъ, еже быти большѣе.** ⁽¹⁾ И тако **съсмысленнѣ нѣмѣста междоу собою, докле се није извршило све по воли и хтењу господина краља.** Тада положи заклетве, да не преступи ни један учињени мир. **И снѣ всѣ свѣршываши въ оутѣржденнѣ и вѣроу. И тако сътвори нѣста сътаннѣ под славним градом Солуном, месеца Августа 26 дан, у петак, дању (1333 г.), љубазно и срдачно се по-**

(1) Као што је, вели, рекао Соломун «**да боудеть сѣ моудрымъ съвѣштаннѣ твоѣмъ и сѣ разоумнымъ размышленнѣ твоѣмъ.**»

љубе, и тога дана било је велико весеље и радост међу војницима господина краља и у читавој земљи грчкој, што је утврђен мир на састанку владалаца, да су многи од њиних славних велмуџа рекли им: „**СѢ ДНѢ, НЕГОЖЕ СЪВОРИ ГОСПОДЬ ВЪ ЛЮБОКѢ СНИА ЦАРЕМА, ВЪЗРАДУЕМЬ СЕ И ВЪЗВЕСЕЛИМЬ СЕ И МЫ ВЪ НЬ.**” Ту су краљ и цар на само много беседили о „оуправљеници“ и утврђењу, да се не поколеба оно, што су утврдили. Том приликом цар обдари краља сваким царским даровима и сваку љубав указа краљу: некада имађаху вражду међу собом, сада (сѣгы) **БЫСТА ЛЮБОВЬНА БРАТА И ДРОУГА.** И краљ Душан обдари цара многим скупоченим даровима.

„И тога дана створише велико весеље, тешаху се телесно и душевно како владоци тако и соуштен с њима, којом приликом цар рече: **НЕЖЕ⁽¹⁾ ВЪЗЕТЬ ДРЪЖАВЫ ЗЕМЛЕ МОЈЕ И ГРАДЫ ПРАРОДИТЕЉ (Милутин) БЛАГОУСТЬНИВАГО ТИ КРАЛѢВЬСТВА И РОДИТЕЉ (Дечански) КРАЛѢВЬСТВА ТИ, И ВЪСЕ ВРѢМЕ НЕЖЕ ПРИНЕТЬ ПРѢВЫСОКОМ ТИ КРАЛѢВЬСТВО, ВИЖДОУ ШКО ВЪСА СНИ ДАРОКАНА ТИ СОУТЬ БОГОМЬ: ДА И АЗЪ ДАЮ ВЪСА ТА КЪ КЕЛИКОЛѢПНОУ И ДНЕВНОУ ТИ УСТЬ БЛАГОУСТЬНИКОМУ ТИ КРАЛѢВЬСТВОУ И КЕЛИКО ВЪСХОШТЕШИ ДА СИ МИ ОТЬ РОУКИ ТВОЈЕ.**

„**Господинь краљ дарока мѹ (поврати) некоу усть земље и градова.** Тако утврде мир и растану се. Остале земље грчке и градови, које је заузео, придружи земљи отачбине своје, и земље неке многе од области грчке царевине и градове, којих су ова имена: Охрид, Прилеп, у коме подигне краљев-

(¹): Које је узео државе земље моје и градове прародитељ (Милутин) твога краљевства и родитељ (Дечански) твој, и у ово време, које је узело твоје краљевство, виђу да су ти Богом дате, па их и ја дајем, па колико хоћеш дај ми из твоје руке.

ски дворaц себи за пребивање; град Костур, град Хлерин (дан. Флорина); град Воден и град **Уьмрзнь**. У походу прве године своје владе т. ј. 1331 Душан је придобио Србији: град Струмицу, град Жељезнац, и може бити **Уьмрзнь**.⁽¹⁾ Све пак ово скупа **приет краљ въ трн лѣта** свога краљевства (1331, 1332 и 1333).

Солунски мир између Душана и Андроника, на речици Галику, има огромни значај: Тим миром признала је Византија Србији сва освојења извршена Милутином, Дечанским и Душаном. Србија је заузела сву Македонију изузимајући градова: Солуна и Среза и њине околине. Србија је изишла на Архипелаг или Бело море, како с десне стране р. Вардара, тако исто и на ушћу р. Струме. С једне стране, Србија се граничила р. Бистрицом изнад старинске српске кнежевине Србице. Докле је допирала у Приморју р. Струме (ове 1333 год.) немамо позитивних података. Узимајући у обзир, да је Србији Душановој припадао град Ферре, а то је садањи Фереџик близу Марице; па ако је **Уьрзменъ** — како мисли Даничић **Уьрноменъ** или данашњи Чирпан, онда би границе његове државе допирале од Чирпана на Харманли (Гувно или бакарно гувно) правце до Ферре т. ј. Фереџика код утока Марице. Ове покрајине Душан је предао под управу Угљеша. Опасност српској држави, после солунскога мира, није грозила од Византије, него уопште рекав од Запада.

2. Рат с угарским краљем Робертом (1334) г. Земљописни положај српских земаља између запада и истока, између света латинског и источног, јасно се огледа у читавој нашој историји. До Чеслава Босна

⁽¹⁾ Даничић у Рјеч. Стар. 481 мисли да је **Уьрзменъ**, **Уьрноменъ**.

је била у заједници са Србијом. После Чеслава она се колебала између Рашке и Угарске, а у почетку XIV века она потпадне под утицај Унгарије. Са ојачањем српске краљевине, босански бани, тежећи сепаратизму, већином се заклањали за Угре на штету српскога уједињења. Тежње угарске несу се заустављале на Босни, него су смерале да освоје или да потчине своме упливу читаво трачко полострово. Такве угарске претензије, као и данашње Аустро-угарске, бежу у свези са папским плановима према читавоме истоку. Угарски краљ, послушан син римске цркве, мачем је крчио пут латинској вери у суседним православним земљама. С Карлом Робертом ступа на престо угарски династија анжујска, чији су чланови из јржне Италије били највећи поборници, да Латини освоје Цариград, па је Филип Тарентски носио и титулу: «император Романије.» Да би Роберт могао да изврши овај велики план, предузме, да уједини са Унгаријом Напуљску и Пољску.⁽¹⁾ Том својом тежњом и утицањем на Далмацију дође у сукоб с моћном венецијском републиком. Његов утицај на Босну био је тако велики, да кад се противу бана босанскога Младена подигла буна, и овај побегао краљу угарском Роберту, краљ га баци у затвор. а баном босанским прогласи Стевана⁽²⁾ Котромановића (1332). Са ступањем Степана Котромановића на престо босански, отпочиње се «ново доба с гле-

(1) Флорински II. 230 и 131.

(2) О овим догађајима види: Arkiv. XI. 196—197. Theiner, Mon. Hung. I. 463 464. — Monnin. Slav. mer. I. 135. — Mon. Hung. I. 463. — Batinić, Diel. Franjevaca u Bosni u Hercegovini. I. 44 и 45. Rad. II 74.

дишта државног и верозаконског». ⁽¹⁾ С гледишта политичког, ова српска покрајина тежи, да склопи малену државицу ослањајући се на Угарску. Да би постигао свој смер, бан Стеван «православне вере», по женској линији потомак куће Немањине, ⁽²⁾ изневери веру својих праотаца и полатинили се, пусти у Босну инквизитора Фабијана и његове помоћнике францисканце и доминиканце, који отпочну гонити и казнити не само Богумиле, него и схизматике ⁽³⁾ т. ј. православне Србе. Овај одступник вере најжешће је гонио богумиле и православне, потпомагао францисканце, градио им цркве и манастире и свим средствима бранио и помагао папску пропаганду. Као васал угарски, у свима се ратовима борио за интересе угарске круне на грдну штету српскога народа. Због овога неизбежан је био сукоб Дршанов како с баном босанским, као и с угарским краљем. Кад овоме додамо : да није била тачно одређена граница између српске краљевине и босанске бановине, онда су ту били сви узроци за непријатељство. Ствар се тичала нарочито Хумске земље. Напоменуто је, како се жупан Хумски Радослав био потчинио угарскоме краљу. Како Урош, тако и Милутин били су опет придружили Хум краљевини и православни босански бани већ несу насртали на Хум. Полатињеник Стеван, ученик францишканаца, уздајући се у угарског краља, насрне на део Захумља.

⁽¹⁾ Batinić стр. 46.

⁽²⁾ Његова је мати од Немања. Његова супруга Јелисавета била кћер Казимира војводе кујавскога — Пољкиња. Ib. стр. 26.

⁽³⁾ Theiner. Vet. monum. Hist. Hung. I. 617. Бана Степана преокренуо у латинску веру његов секретар дубровчанин и латински свештеник Домања Бобалић. Вид. Lussat. Cop. ristr. degli An. di Rausa. 54. ib. 54 Farl. III. Sac. IV. 59.

До године 1333, Стон, Рат припадаху кнезу Бранивоју, а после њега његовој деци. Насљедници Бранивојеви изгибоше насилном смрћу, а бан босански и краљ српски поделише кнежину Бранивојеву тако, да један део припаде Душану као потомку Немања, а други део бану такође потомку Немања од старине покровитељу Хума. ⁽¹⁾ Због заузећа ове Душанове деовине морала се изродити између њих свађа. Наравно, да је краљ угарски гледао на Душаново заузимање као на насртање на свога заштићеника и издајника вере — бана.

Овакви односи према босанскоме бану и угарскоме краљу, налагали су Душану, да ступи у тешње свезе са непријатељем угарскога краља и галатских Ђеновљана, Венедичанима. Ове свезе почеле се од 1332 г. кад су краља Душана поздравили женидбом (у Скопљу) посланицици дубровачки и венедички. Душану су биле потребне обе републике : Дубровник ради трговине и набавака; Венеција ради борбе с Византијом и Угарском као и ради набавака оружја и најамника. С тога Душан и пошље посланике — у Дубровник Марина Михаиловића, а у Венецију на (дубровачкој лађи) Николу Петровића. ⁽²⁾ Јун. 16 венедички сенат реши, да се може изнети из Венеције за српскога краља, између осталих ствари, на 600 хиперпера оружија. ⁽³⁾ Од овога времена, без мало сваке годинне, Душан се обраћа Ванецији за набавку оружија или војске, јер

⁽¹⁾ Цитат у Флоринског II. 239. примедба : краљ и бан *tra di se divisero quel Banato pigliando uno pozzione il Re come discedente della casa Nemagna et l'altro il Bano, come padrone antico di chelmo.*

⁽²⁾ У Флоринског цитат из Растинћа на стр. 151.

⁽³⁾ Ljubić. Monumen I. 384.

се подударале њине узајамне користи: Душан је намиривао своје потребе, а Венеција ширила своју троговину по Србији.

Да би још више привезао себи Дубровчане, а удалио их од Угарске, Душан им уступи земљу Бранивојево деце 1333 г.⁽¹⁾ (Јануара 22), Душан вели: „и од свију примајући **частъ** и славу и многе дарове”, у Дубровчанима видех срдачну љубав и верно поработаније родитељима и прародитељима мојим и мени и **въ прѣкоє.....** дарове, које ми дароваше 8000 хиперпера и оне многе потребе безчислене са нелицемерном љубављу, и ради њине молбе, кад ми послаше своје властеле и браћу своју Павла Мартинушевића, Климету Гочетића и Николу Лукарића, и дах им с милошћу и утврђењем Рат стонски са свима својим међама, и да су овласни зидати град на Превлаци и на другом месту где им буде хтеније; и још им придодах од Превлаке ускрај мора до дубровачке међе и селишта, која су туна била, и Посрећницу, како оптече Неретва до мора. И то све дах им у баштину и деци их и унучију их, а зато дубровачка општина да даје краљу годишње на велик-дан 500 мљетачких перпера доходака и свима, који после мене буду господарили краљевином српском: ако ли ми не **платѣтъ** на рок, да даду двоином.⁽²⁾

(1) Mon. Ser. Mik. 103 и 104.

(2) Повеља потписана у Пологу 1333 Јан. 22, где су били: епискуп призренски Арсеније, Казнац **Балѣдокни**, војвода Градислав, жупан Вратко, кнез Гргур **Курјаковић**, Ставилац Милош, војвода Дејан Мањак (**Милић**), Градислав Сушеница, Никола Буча, **Архидијакъ Маринъ** баравни. Ко ово потвори да је проклет и т. д. да прими од краља каштигу, да плати 5000 перпера и да „ми је неверан” — вели Душан.

Овај краљев поклон примора и бана босанског Стефана Котромановића, да поклони Дубровчанима свој део Бранивојеве кнежине, да би задржао њино пријатељство и свој утицај, како се види из његове повеље. ⁽¹⁾ Повеља је писана 1333 год. Фебр. 15 под градом Сребрником. Бан се позива на пријатељство и слогу између Дубровчана и његових прародитеља, па хоће и он онако исто да ради, а тако исто вели, да раде моји синови и унуци, докле тече мушке лозе, — даје и дарује на веки векова људма дубровачким а својим драгим пријатељима: вас Рат и Стон и Превлаку, горе и поља, дубраве, лијес, траве, воде, села и все, што је од Превлаке до Лоишта, и *судско и глобе и крви* у миру, да је то све у њиној власти, и да су у власти зидати зади, *торне и прекопати Превлаку од мора до мора*. Још се бан обвезује, да, ако се догоди у неко време, да би пакостили Рату и Превлаци или господин или властелин или грађанин или људи, да помаже колико је јак општини дубровачкој, али за то општина дубровачка да плаћа бану и његовим насљедницима докле тече мушке главе за Превлаку, годишње на св. Власија по 500 перпера. Општина се опет обвезује: ако би бан прешао у Дубровник или његови синови или његово семе до потоње мушке главе, да му даду зидане палаче за пребивање. Још се обвезују, да неће примати у Превлаку, Стон и Рат нити у отоке узете од бана, његовог властелина, који би му био неверан или њему или његовом потомству. Два су уговора написана на латинском, а два на српском језику.

(¹) Ib. 105 и 106.

Сви ови догађаји показују, да су односи између Унгарије и Србије били у затегнутом стању, и да су Угри били непријатељи српске краљевине. Још се угарски краљ Роберт 1332 г. спремао да завојшти противу «схизматика», јеретика и неверних народа, који су суседи његове државе. Папа Јован XXII не само да је то предузеће благословио, него је разрешио краља и његову војску, да могу мрсити у посне дане. ⁽¹⁾ Али, како је тада Душан био у Скопљу, Роберт се није смео решити ићи у поход. Тек идуће године, кад је Душан био у походу под Солуном, краљ угарски крене војску на Србију. «Завист бист од угарскога краља противу Душана и државе српске, па кад су му казали, да је српски краљ с војском својом отишао **въ дальнамъ** т. ј. под Солун, захте да ратује противу Србије, јер **отъуство** Душаново **никимъ же сънабдимо** (хранимо). И овај зломислени краљ (угарски Роберт) распаљен ненаситошћу **въсхотъ озлобшти** државу краља Душана мислећи, да нема никога да се успротиви његовој сили; али не узможе и јави се **яко смыху нграти** и сам наведе на себе гибелъ. Он прими у помоћ себи **окръстьные крали и нинихъ язык** и скупивши многе војске њихове са својом војском, ваздвигну рат противу Душана, сабравши **тъмъ тъмани языкъ многинхъ на погоубленне отъуства** српскога краља и ове посла, држећи (**мъне**) **яко не соуштоу семоу благоварьномуу въ дръжавъ отъуства своего**. И та војска пређе р. Дунав. Весници дођоше и јавише краљу Душану говорећи: Знај превисоки краљу, да су силе многих иноплемених народа ушле у државу твоје краљевине.

(1) Theiner, Mon. Hung. I. 588.

— И чувши ову вест, вели Данило, мој христолюбиви краљ и въ тѣ уасъ повелѣ събраномъ быти въсьмъ воємъ велико дръжавы ѿго и сазвавши великоимените своје велмуже, совет с ѿима сътвори, и оутвѣрди въ благоразумии глаголы своимъ яко никакоже оуклонити се таковыя победы многыхъ языкъ пришедшихъ на сего краля. По заключку световања, Душан скупилъ сву своју вою и крене се противу неприятеля. Онъ приспе с воємъ у Жичу (т. ј. велику архиепископију српску).

Оне многобројне војске краља угарскога, кадъ сучу доуче истинно пришествіе господина краља (српскогъ) и како гредеть противу ѿихъ, хоте се брати (борити) съ ними, такови въси въ єдинъ уасъ възметоше се, и въса моудрость ихъ погашена бысть, и не беше ни єднога, који би могао какве речи изговорити, које би имъ биле на пользу, нь оубо въси въ недоумѣнии бывше и јавише се яко мрътви. Господъ Богъ с небеса възглагола къ нимъ гнѣвомъ своимъ и съмете ихъ, и будучи у највећемъ ужасу, у страху почеше другъ другу говорити: О горе намъ яко приспѣ вѣме гнѣзъли нашеіе.

„Нъ бывшоу между ѿима великоу съметенію и мѣвъ, нападе бо на ѿихъ страхъ и трепеть, и наущеше бѣжати... мнѣште се яко въ велицѣи рати страждоущіе и сами между собою съконъуаваахоу се бѣжаше. И кадъ сучу дошли до р. Саве, и тоу не имоуште ни єдинаго приготованна, на чему би могли прећи такву реку, ни пристаништа оубо вѣдоущіе таможе испавити нѣмъ, наущеше вѣходити въ ню (реку) єдинокоупно и вода оубо потопи ихъ, мало же ихъ изъмысть, такве ѣуте смрти и у єданъ часъ въси оупразднѣше се и у тај данъ погубоше све ѿине замисли. Душана предусретоше гласници

с речма: **ВЪСТИМО БОУДИ СЛАВНОМОУ ТИ КРАЉЕВСТВОУ,**
ИКО ОНЫЕ МНОГЫЕ СЛЫ ПРИШЪДШЕ НА ОТЬУСТЕНІЕ ТВОЕ
ВЪСИ ГИЖКОМЪ БОЖИМЪ ПОБЕЂЕНИ СЪКОНЪУАШЕ СЕ.

Краљ са својом војском крене се у околне пределе своје државе, које утврдивши и уразумивши **ПОКЖЕ Њ ВЪСОУ ВОМО ЈЕГО И ХОТЪНИИ** врати се у своју престолницу. ⁽¹⁾

Угри су, дакле, напали српску краљевину **ЈЕГДА НЕ СОУШТОУ** Душану „**Њ ДРЖАВЪ ОТЬУСТЕКА СКОЈЕГА.**“ Ово је био прави узрок, што је Душан пристао на мир с Андроником, и што му уступио нека места. Мир је закључен на крају ондашње 1333 године, јер се година 1334 почињала првим Септембром. То значи, да су Угри напали на Србију месеца Септембра (по дан.) године 1333. Поред наведених узрока угарског нартања на Србију, Кантакузен вели, да се свађали због „пограничне земље.“ ⁽²⁾ Таквом пограничном земљом не може бити Мачва, како мисли Флорински, ⁽³⁾ него они делови Босне, над којима је владао краљ Драгутин. Угри су прешли Дунаво и упали у српске земље. При повратку подавили се у Сави, јер ту није била њина земља, да би могли имати спреман прелаз за повратак, били сустигнути и поражени. Полазећи из Унгарије они су прешли Дунаво, ушли су у српску земљу (Срем) и упутили се Мачви и Бо-

(1) Највећа је штета за српску историографију, што није било човека, који би био кадар наставити дело архијепископа Данила II. Да није било другога човека, види се из додатка Даниловоме спису о Душану, где се каже: „**СКОЊУА СЕ Њ СТАРОСТИ.**“

(2) Cant. II. c. 25. *περὶ γῆς ὅρων πρὸς αὐτὸν διενεχθεῖς.*
 стр. 458.

(3) Стр. 235.

сни, али кад су чули за изненадни повратак Душанов са победоносном војском, нагну преко Саве, подаве се, побегну даље, јер је и Срем припадао Душану, како се види из посланице папине од 26 Фебр. 1339 г. да је краљ Роберт приграбио нека имања колочке цркве *«због блиског суседства српскога краља схизматика и оличеног непријатеља државе,»* ⁽¹⁾ а ово је доказ, докле се шириле српске границе. Како је Душан посетио околне пределе своје државе, ми не сумњамо, да у ред ових околина долази и Срем. *«Војевао је два пута с Угрима због земаља оставших без наследица по смрти Владислава Драгутиновога. два пут их је силно поразио; бој био близу Вуковара; на истом месту саградио цркву св. Троице.»* ⁽²⁾

О узроцима наглог бегства угарске војске, Кантакузен наводи, да је то био пуштени глас, да је Душан добио јаку помоћну војску грчку, противу чега немамо никаквих доказа да и то није утицало на њих, али је главни узрок тај, што је угарска војска ушла у Србију држећи, да Душан није у својој држави, него негде далеко на истоку. Кад су Угри чули да им Душан иде у сусрет с војском, па да има и велику помоћну грчку војску, они се поплаше. Морало се још нешто десити изненадно, што је Бог с неба послао, те они нагну да бегају. И тако

⁽¹⁾ Theiner. Mon. Hung. I. 631. На стр. 235 Флорински наводи несумњиви доказ, да је Мачва и Београд т. ј. Драгутинова краљевина припадала Србији, јер тек по смрти Душана, краљ угарски Лудвик стара се да освоји ово пределе. Fejer: Codex diplom. Hungariae. IX. 3. p. 50. И кад је Душан ратовао с Лудвиком, они се састали на Дунаву, а то значи, да су српске границе допирале до Дунава.

⁽²⁾ Гласн. V. стр. 67

су узроци пораза угарске војске 1) небеске прилике, 2) изненадни појав Душана с војском и 3) распуштени глас, да му је Андроник дао у помоћ велику византијску војску. Краљ Роберт више није пробао срећу оружија противу Душана, јер је имао и сувише много посла с Пољацима и Напуљцима. Противу Србије држао се у одбранбеном стању, што сведочи одузимање добара од колочке цркве „због суседства српскога краља, схизматика и јавног непријатеља државе” да се може бранити, али није хтео ратовати, па ни 1339 г. кад је Бенедикт XII објавио опроштај грехова свима борцима противу јазичника и схизматика, живећих у суседству с угарским краљем.⁽¹⁾ Таким начином Душан је умишљаје угарске противу српске краљевине и православља уништио, а загрозио босанском бану Стефану и приморао Дубровчане, да су му на руци. Ствар је била у овоме:

Душанов васал Александер бугарски замоли Душана (још за време његовог рата с Андроником 1333 г.) да примора дубровчане, да му издаду Неду и њеног сина, јер је прогнана царица са својим сином живела у Дубровнику и радила на своме повратку у Бугарију. Душан пошље посланство у Дубровник да му се изда Неда и њезин син. Дубровчани не испуне краљеву заповест. Сада, кад је Душан посетио западне крајеве своје краљевине с оружијем у руци затражи, да се изврши захтев његовога посланика. Још ово: Душану је било достављено, да Дубровчани не могу одбранити Стон од непријатеља, и да угњетавају православне. Због свега тога, он

(¹) Theiner. Mm. Hung. I. 631; 629.

затражи натраг своју повељу о уступању Стона. На то му Дубровчани одговоре, да је тај поклон утврђен заклетвом и *«одобрен великим српским властелинима»*,⁽¹⁾ па не може бити поништен. Краљ приступи Стону, који је био утврђен, и казни дубровечке трговце. Дубровчани преко Душанових властелина склоње га на васпостављење мира, који већ више није био нарушен кроз све време владе Душанове.

Дубровчани су имали веома велике користи од добивених земља, јер су с том земљом била сједињена солина близу Стона, која су давала врло велике приходе. Да се васпостави мир с Дубровником највише је припомогао љубимац Душанов Никола Буча. Зато су му Дубровчани поклонили две куће: једну у Дубровнику, другу у Стону, примили га у број *својих грађана* и обдарили великим даровима.⁽²⁾ Дубровчани су знали, да српски властелини имају велики значај у држави и уплив на краља, зато су се старали да задобију за себе од њих оне, који су били најмоћнији и који су имали највећи уплив на Душана. С тога несу штедели новаца, а ови су им бивали на услузи у чему су год могли. Због тога су они најсјајније предусретали велемуже Душанове Угљешу,⁽³⁾ Војина, Ковача, Алтомана.⁽⁴⁾ Противно своме обичају

(1) Флор. 269. Resti (у цитату): Ma li fu risposta che la provincia era stata concessa con giuramento, con assenso de Baroni e con intervento de Patarini, et oltre cio da lui medesimo di nuovo confermata ed approvata la concessione dalli Sovrani di Russia.

(2) Monumenta Ragusina I. 86. 153 156. 163. 172. 175, 262. — Orbín. 262 — Resti под годином 1333 Флор. 268.

(3) Monum. Rag. 235.

(4) Ib. 257. Флор. 269.

дубровачко веће дало је Алтоману лађу, да путује за своју невесту. Док се он бавио у граду, издаване су му све потребе на рачун општине, а у повратку са женом, њега су предусретали с великим почастима и поднели му дарове⁽¹⁾ итд. Под утицајем, дакле, своје моћне властеле, Душан опрости Дубровнику своју љутину. По Растићу, краља су подбадали различни недобронамерни саветници, и усељавали му мисао, да Дубровчани несу кадри одбранити Стон од непријатеља па ни област стонску.⁽²⁾ Били су у осталом и други узроци краљеве „расрчаности“, нарочито угњетавање православне српске вере у подареним местима. „Нека је свакоме на знање, — вели краљ у овој другој повељи од 1334 г. Маја 19, — како се бијаше **порасрѣуило** краљевство ми на властеле дубровачке за стонски **редъ**, а **онн видев расрѣуение** моје послаше ми властеле своје Жуњу Вукасовића и Жуњу Журговића и Николицу Мартинушевића, и дођоше ми и **утиишише все хотѣније** краљевства ми. Па видећи да су пристали на **все волю** краљевства ми, и праву њину службу краљевству ми, и створи им милост и запис, и потврди им „**стонски редъ**“, како је било (1333) пређе записано у повељи. Зато (унапред) да нема међу нама **никогъ свада**, него право **житие**, како је пређе било. И утакмисмо међу собом, како да не **прѣимѣ** ни једнога човека од земље краљевства ми, **анко оиѣхъзи** људи, којих засташе у Стону и у **Рѣтоу**, то да држе с милошћу краља; а за ине људе, који несу из моје краљевине, за **този да не има** **печали** краљевство ми; и ако се нађе какав чо-

(1) Ib. 279, 280.

(2) Resti. Године 1334.

век из краљевине ми, осим оних које је краљевство дало, **које** засташе у Стону и Рту, кад га краљевство ми затражи или је човек краљевства ми, да даду кнез и властеле дубровачке пристава моме човеку, и да пођу у Стон и у Рт, да га тражи с мојим човеком. И колико се људи нађе од земље краљевине ми, да **иестъ за ксе за то дљина** општина и град, да их подаде **уловѣку** краљевства ми. Ако ли краљевски ми човек не нађе ни једнога човека из краљевине ми, а краљевство ми, не име веровати, **кере иестъ сикоџи**, да нарече краљевство ми **ѳетирем или петимъ** властелом дубровачким, да ми се **одѣкљноу** у богородицу дубровачку пред краљевским ми човеком, како нема ни једнога човека краљевства ми, ни у Рту, ни у Стону, **нине оуселенъ, ни скрѣкенъ оу ниѣхъ свѣсти ни јединъ уловѣкъ** краљевства ми. И још су се заклели дубровачки властелини: „**да прѣзена поѣ срѣбски и да поѣ оу црѣкахъ**, које су у Стону и Рту, како је **заповедило** краљевство ми. Ако ли се догоди размирица између краљевине и Дубровника, да не војује **уловѣкъ** из Стона и Рта⁽¹⁾ противу краљевине ми, нити противу и једног човека краљевине. Пеступи ли дубровачка општина ови **овѣтъ**, да је крива краљевству ми: и ако ми не узможе дати узрок кривине, да ми се одкуну 10 дубровачких властелина, како несу криви, нити су преступили обете више писане. Цоцан **прѣрѣти** и потписа и запечати на Добрушти” близу Призрена.⁽²⁾

(1) **Рѣтъ** = Пунта = Пељешац.

(2) Monum. Ser. Mik 108. Resti под годином 1334: „e convenne, che li Slavi non potessero abitar in quelli contradi, ne ricettarsi, ma che li preti Slavoni stiano quest' ultimo punto la repubblica procurò di ottenere accio non ingrassandosi li Slavi di religione diversa

Јасно је, да су Дубровчани извршили «сву вољу краљеву», па како се налази гроб Недин у Дечанима, покрај гроба свога брата, нема сумње, да се Неда вратила у Србију, а њезин син оставио Дубровник.

Дубровчани су вазда били на услузи Душану и давали му дарове од дана венчања на престо. Тако на пр. кад су противу Душана устали неки силни велмуџи 1332 г. а у том броју Богоје ⁽¹⁾ и тиме била стешњена дубровачка трговина, ови су му помагали, да бунтовнике покори. Окт. 11 г. 1343 велико веће дозволило Душану увести у Дубровник више бурадина одређених краљу и његовој породици ⁽²⁾; Августа, 1345 г. пуномоћник Душанов набавио је у Дубровнику некакву лекарску справу за болеснога Душана ⁽³⁾; год. 1346 Дубровчани дају цару лађе за одвоз његових посланика у Венецију, а после у Унгарију. Најпосле рдспублика дубровачка плаћала је Душану данак: на Дмитров-дан давала му «српски доходак» у 2000 перпера. За Стон и Ррт још 500 перпера на великдан. Од г. 1348 ових 500 цар Душан нареди да Дубровчани плаћају цркви Арханг. Михаила и Гаврила у Јерусалиму. ⁽⁴⁾ Душан је био веома наклоњен Дубровнику и за време његове владе овај дође у цватеће стање.

«e scismatica in quelli paesi, esse potesse con piu facilità (come era in animo di fare) ridur, tutti gl' abitanti alla religione cattolica, trovandosi la maggior parte macchiati coll' eresia della setta patarina.

⁽³⁾ Resti.

⁽⁴⁾ Monum. Rag. 145.

⁽⁵⁾ Ib. 185. pro usu et conservatione sue persone.

⁽¹⁾ Monum. Ser. M. 133.

Пошто је Душан свршио послове на северу и западу своје краљевине, поврати се у своју престоницу и обрати своје погледе на⁽¹⁾ југо-исток.

3. Састанак с императором. Боторски договор с Вenedичанима и набавка оружија и војске. Освојење Албаније и Грчке. Унутрашња борба с властелинима и вenedичко грађанство. (1335—1340 г.). Док је Душан ратовао с Угрима, уређивао и обезбеђивао покрајине на северу и западу и приморао Дубровчане на поштовање уговора, дотлен император византијски употреби прилику, освоји Епир и друге покрајине, а тиме загрози опасност Србији да се поремети и поткопа солунски уговор мира. Ствар је текла овако :

Император је закључио с Душаном солунски мир зато, што је Орхан нападао на острово Кијос. Кад је Андроник био у Солуну, Орхан искрца војску код Сермилије. Душан и Андроник закључе мир, па први похита на север да ратује с Угрима, а други оде противу Турака и порази их и многе зароби.⁽²⁾ По-

⁽¹⁾ Флорински (II.: 71. Rad II, 82 и Растића) ставља борбу Душанову с Угрима 1334 г. Ми смо навели доказе, да је онда заиста била 1334-а година, али по нашем данашњем бројању излази 1333. При овоме остајемо негасећи на речи Растића под г. 1334: *Verto (Душан) la sua gente alla rovina del stato vecchio di Rausa, e l'aurebbe distrutto tutto se intanto se intanto non fosse stato necessitato richiamar le sue truppe per difender il suo stato molestato di la dal Danubio dagli Ungari.* II немогтећи на Fejer-a Codex diplom. Hung. VIII. Vol. 3. 728.

Orbini 468: I quali stando in gran confusione, e dispareri fra loro, finalmente ad istanza di Stefano Nemagna quel Regno fù dato ad Alessandro.... porcioche dopòla rotta data alli Bulgari, il Nemagna era divennto quasi Signore in quel Regno.

⁽²⁾ Cant. II. c. 25.

сле овога, дуже времена, Орхан није нападао на империју, него се борио са селџуцким емирима. Год. 1335 освоји емирство Караси⁽¹⁾ и ступи у рат с другим емирствима. Селџуси опет несу штедили грке, ни латине, већ су поступали као разбојници на Архипелагу. Атина, Негропонт, Мореја и Циклади, усљед међусобних ратова латинских владара — Анжујаца с Арагонцима, Хиса са Санудом, Венеције с Ђенуом, били су без заштите од Турака. С једнога Накса турци су извели до 15000 робова. Херцег Никола⁽²⁾ I Санудо потражи помоћи од Андроника. Г. 1331 турци су одвели у ропство 25000 грка и латина. Год. 1332 четрес хиљада турака опустоше Архипелаг, а венеички баил Негропонта морао им платити данак, да сачува Евбеју. ⁽³⁾ Григора ⁽⁴⁾ вели, да су турци пљачкали по јегејском мору и по обалама грчким а нико им није могао сметати.

Андроник и Кантакузен добро су схватили усамљени положај селџуцких емирстава између османа и латина, па ступе у савез са најмоћнијим међ' њима и тиме не само да су обезопасили империју, него су још нашли у њима добре савезнике за борбу с латинима⁽⁵⁾ и раширили пределе империје на југу трачко-илирскога полострова. С том намером Андроник освоји Хиос од породице ђеновљанске Цаккарија.⁽⁶⁾ За овим из Фокеје веже тешњу дружбу са

⁽¹⁾ Zinkeisen, gesch. des Osm. Reiches I. 114—117.

⁽²⁾ Can II. c. 12. Hopf. стр. 425. писмо Санудово.

⁽³⁾ Sanudo, Ep. v. Muratori XIII 723; XII 534; Hopf 426.

⁽⁴⁾ XI. c. 1.

⁽⁵⁾ Флорин. I. 42.

⁽⁶⁾ Cant. II. c. 10. 11 и 12.

Саруханом и Ајјадином.⁽¹⁾ Изузимајући напад Аја-дина 1331 г. Селџуци још више траже везе с империјом, и не нападају на њу. Под утицајем папе Јована XXII г. 1334 заједничка флота латинска, под командом Циовани де Кепуа разбије турску флоту, кад је Андроник освајао Тесалију. Селџуци Сарухана и Ајјадина помогну императору, те порази латине и обезбеди острво Лесбос, и на архипелагу Византија утврди своју власт.

Тек после овога успеха на Архипелагу, цар обрати војну снагу да одбрани Тракију и Маћедонију од навале с југа и да придружи империји Албанију, Епир и Тесалију, јер су му били на руци селџукски турци.

Одмах после зацарења, Андроник принуди епирског деспота Јована Анђела да призна врховну власт Византије. Филип Тарентски видећи да с друге стране успевају Анжујци, спреми се за поход у Епир и ступи у сvezу с албанским главарима 1331 г. Извршење плана освојења Романије препоручи своме зету Валтеру Бријенском, који као законити претендент херцегства атинског, предузме поход на Вотију, а затаста да освоји Епир. За то му обећа императорица Романије Катарина намесништво у свима освејеним земљама Романије. Год. 1331. Валтер се крене у поход. Он освоји Левкаду, Вотицу; Арта му се преда. Јован епирски положи оружије и постане васал краља напуљскога Роберта; Виотију и Атику не освоји.⁽²⁾ За оснажењем Анжујаца у Епиру, наступи опасност за империју. Ове 1331 г. 26 Дек. умре „император” Тарентски Филип. Његово наслеђство поделе овако:

(1) Љ. II. 13.

(2) НорI. 429. Флор. I. 50.

титулу «император» и империју «Романију» са свима правима сизеренства и Мореја припадну његовој удовици Катарини и старијем сину Роберту; све анжујске земље на источној обали Адриатике и Ахају добије Јован Гравина. Јован рашири своје земље и 1333 г. назове се Херцег Драчки и владалац краљевине Албаније.⁽¹⁾ Својим оснажењем постао је Јован опасан како за империју, тако и за српску краљевину.

У то доба 1333 г. премине најмоћнији тесалски архонт Степан Габријелопуло (Мелисен). Како се његови насљедници заваде око насљедства, њином сважоном вешто се користи царски наместник Солуна, Мономах. Он упадне с војском у Тесалију и освоји Воло, Кастру и Ликостон. Деспот Јован опет освоји: Стаг, Трикалу, Фанар, Дамасис и Еласон т. ј. половину источне Влахије.⁽²⁾ Андроник се појави у Тесалији и отме сва освојења херцега драчког Јована. Њему припадне читава Тесалија осим Нових Патра, које су припадале каталенском херцогству.

Власт императора признаду четири албанска племена, која су била независна до тога времена: Албани, Малакаси, Боји и Месарићи.⁽³⁾

Сва ова освојења била су извршена 1334⁽⁴⁾ год. кад се краљ Душан борио на западу. Овај успех Андроника цара доведе у опасност солунски мир, а

⁽¹⁾ Макушев : Истор. разск. о славян. въ Албании стр. 40. Норф. 431. Титула Јованова: Dux Durachii ac Regni Albaniae Dominus.

⁽²⁾ Cant. II. с. 28.

⁽³⁾ Макушев стр. 41. Cant. II. 28: *Αλβανοί, Μαλακάσοι, Μπούβοι, Μεσαρίται*. Грчко *Μπ* = српском Б. т. ј. Војинићи, или Бојинићи.

⁽⁴⁾ Флор. I. 51. Parisot, p. 121.

у једно је грозила опасност, како Душану, тако и Андронику од растеће снаге анжујске у Албанији. Општи интереси и опште опасности доведу до састанка два ондашња најмоћнија на истоку владара (1335 г.), да се разговоре о опасностима и да предузму мере да се исте одклоне т. ј. да оснаже солунски мир.

Душан се спремао за освајање Албаније, па му је било потребно обезбеђење мира од стране империје и сталност уговора солунског. С тога он употреби прилику, кад се император бавио у Солуну — за време освајања Тесалије — да се с њиме састане и позове га у госте. Ради својих планова император је такође имао потребу да је миран од стране Душана, зато се најсрдачније одазове краљевом позиву. Они изберу место састанка — у Бојемији, у «средини српске земље», у дивном замаку Радовићу.⁽¹⁾

(1) *Срећковић*: Ист. Срп. Нар. I. стр. 66. Примед. под 2. То је предео српског племена Боји, које се доселило из Бојке. Cant. II. 28. 174. — Напразно се Флорински (II стр. 72) стара, да омаловажи и поблје извешће Кантакузена, као да тај састанак није се догодио по иницијативи Душана. Ми друге сведочење немамо осим ове у Кантакузена, и немамо никаква разлога да му не верујемо. Флоринског обарање потиче из предпоставке, да Душан није био дипломата, а пама се чини, да је он био не само војник, него још већи дипломата. Тим се и објашњавају његови успеси. Кантакузен називље ону област *Βαῦμι*... предео у Македонији (*χωρὶς Μακεδονικῆς*) Замак — *Ραδοβόσδιον*).

Не можемо прећи муком примедбу Флоринскога, стр. 73 под 2: «Не можем здјес не отијетић одној весма важној частности, понавшеј в расказ Кантакузена об етом свиданији. Кантакузен називајет Радовишт — „средина земље Душанове“ (*ἐντι περὶ μέσην τὴν οἰκεῖαν διαγρῖβοντι τῷ κρατὶ κατὰ τὸ 'Ραδοβόσδιον προσαγορευόμενον*).“ Морамо се чудити овој примедби, после његових речи: Под овом земљом мора се разумевати не давно освојена Ма-

Импер. Андроник, приповеда Кантакузен, да би што већма придобио за себе Душана, направи једну шалу. На место да дође са својом маленом свитом, он поведе још 300 коњаника и приспе у Бојемију кад је Душан био на пола пута до Радовића. Глас о неочекиваном доласку императора баци у бригу краља Душана, наравно због те војске, но кад је од цара дознао побуде и видео пратњу, хвалио је искреност цареву и пријатељско поверење, честитајући себи, што је у цару стекао таквога пријатеља. Краљ је частио и гостио Андроника заиста краљевски читавих седам дана, поступајући према њему као према самодршцу. Осмог дана растану се веома задовољни један с другим.⁽¹⁾ Посеједица овога састанка био је

Флоринија. Из овога се види како је велики комад земље припао Србији." Из Кантакузена се заиста види и да су то Срби и да је велики комад припао Србији, али се из књиге г. Флоринског ово не види.

(1) У госте се никад не долази с војском, већ са обичном пратњом. Ако су састанци ради дипломатских послова или ради споразума, онда обично прате поглаваре њени доглавници, да утачне оно, што се жели постићи. Кад је у Радовићу био Кантакузен, нема сумње, да су и с Душаном били његови доглавници. Што је Андроник повео 300 војника, хтео је препаст краља. У томе и јесте написао шалу, о којој прича Кантакузен.

По томе може се примити оно тумачење Флоринскога, где он вели (72): Андроник је имао намеру „овако или онако, тек да проузрокује у краљу упечаток у своју корист“; али се не можемо сложити с овим речма (73): Ради државних интереса, Андроник је погазио предања узвишености самодржца васиљене и сам ишао да продобровољни славенског владарца, који је угрожавао империје без заштите.“ На против, династија владара и краљеве куће Немања много је и старија и знатнија, него ли династија Палеолога. Није ни најмање било унижење самодршца, доћи у госте код другог самодршца, чији су предци владали од неколико векова.

мир између краља и цара, а обојица окрену оружије противу латина на обалама Адриатике.

Кад је Душан био у највећој борби с византијском царевином на левој обали Вардара и приближавао се Солуну, васал његовог краљевског величанства Димитрије Шуман опљачка венедичког трговца Николу Бриносу. Овај случај могао је пометити Душанове планове о зближењу с Венецијом. Зато он напише (10 Јуна 1333 г). писмо најљубазнијем своме пријатељу (*praximo suo carissimo*) дужду Франциску Дандолу, да ће грабителъ бити ухваћен и кажњен, и да ће се штета накнадити: «несреће ваших подајника за нас су то исто што и наших»⁽¹⁾ Како та ствар није била свршена, јер је требало платити Бриноси штету, која је износила велику суму. на име 75 фуната гроца, та ствар тако озлоједи Венецију, да она забрани својим трговцима одлазити у Котор;⁽²⁾ али је на овај начин изјављено незадовољство наносило њој штету, а подобна свађа косила се с краљевим плановима и потребама, због чега Србија подлегне у овоме спору, и даде Венедичанима право, да сами пронађу средства како ће накнадити претрпљену оштету свога подајника. Припремање Душаново за освојење Албаније, примора га, да учини Венецији такву уступку, и да даде гаранцију, којом се обезбеђивали интереси венедичких трговаца, разуме се на штету српске државе и њеног државног угледа. Ствар је у овоме:

Ми знамо, да је Немања придружио Србији град Котор под условом, а очувао му сапоуправу по при-

(1) Ljubić, Monumenta I. 410. Флорин. II. 153.

(2) Ib. 449.

меру свију римских градова, а да плаћа држави «уречени дань». То је чисто српски самоуправни град са најбољим пристаништем, због чега је и постао главни трговачки српски град на јадранском мору. Највећи конкурент венеички у трговању са Србијом био је Дубровник. Зато је Венеција хтела да Котор постане главно трговачко место за Србију и друге околне земље, те тиме да сузбије Дубровчане.

Душан се спремао за освојење Албаније, чим је Венеција, као латинска држава била погођена у живац. Душану је опет она требала због војних потреба. Зато он дозволи 30 Дек. 1335 год., да његов — краљев — град Котор закључи уговор с Венецијом, који до ситница гарантира интересе венеичких трговаца. Према уговору, одговарају за не плаћање повериоцима не само рођаци купца, него чак и побратими. На знахтевање Венеичана најстрожије се вршила продаја дужниковог имања или њиних рођака и побратима а они допадали тавница. Тај уговор закључен је на 10 година, и био од велике штете за Которане. За нарушење уговора одговара краљ глобом од 1000 хиперпера из свога имања.⁽¹⁾ У тај уговор уђе и накнада Бриносина, на име, да венеички трговци узимају од Которана мален проценат за продати еспап. Тај проценат да дају консулу венеичком, који ће га слати у Венецију Бриноси.⁽²⁾ Из тога се изроде злоупотребе, због чега сенат реши, да сам Бриноса лично прибира досуђени му проценат.⁽³⁾ Како уговор, тако и начин вршења и гаранција Душанова показује двоје: прво, да су у штети Бриносе били су-

(1) Ljub. Monum. I. 464.

(2) Ib. 466.

(3) Ljub. Mon. II. 10.

кривци Которин, а друго, да је Венеција умела вешто да извучи користи из пријатељства Душановог.⁽¹⁾ После уговора, Душан дође у тешње свезе с Венецијом. Маја 14 г. 1336 венецијски сенат дозвољава, да српски посланик изведе оружја за 30 фуната гроша,⁽²⁾ а 6 Декем. сенат дозвољава, да преко њене територије прође слободно за српског краља 300 коњаника, који ће састављати краљеву гарду.⁽³⁾

Познато је, да су српска племена населила Приморје и Загорје Албаније.⁽⁴⁾ До прве четвртине XII века, то српско становништво задржало се у покрајинама Приморја, а од тога времена оно се, као мање на броју, одпочело претапати у Албанце или га нестајати од времена освојења латинима Цариграда. Најгоре је стање ових српских племена било за време Анжујаца, јер са њимим освојењима престаје прилив Словена у те покрајине; али се та племена ипак задржала, како се види из регистара, где се спомињу земље и имена лица, нарочито по градовима и селима Приморја. У брдима су живјела старинска албанска племена, под управом кољеноначелника, а занимала се сточарством. Албанци су већином били разбојници. Ова планинска разбојничка и дивља племена мало по мало потчине мирна српска племена.

⁽¹⁾ Флорин. II. 153 и 154.

⁽²⁾ Ijub. Monum. II. 4.

⁽³⁾ Ib. 10. „pro securitate sue persone“.... — Телесна стража.

⁽⁴⁾ Porphyrog. de adm. im. c. 30. Por Dncijan. Црнцића гл. II и III. — Епитоматор Страбона (XI в.) lib. VII p. 1251: *Καὶ νῦν δὲ πᾶσαν Ἠπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίαν Σκῆθαι Σκλάβοι νέμονται.* — Макушев, Истор. Разиск. о Слав. въ Алб. 1871. стр. 3. Истор. срп. нар. Срећковића. I. стр. 247—272. — Кедрич 436—466.

Од друге половине XIV столећа и постаје реч Словенин = шћав (роб), па се уноси у законе, да Србин или Словенин може бити робом (*Servus aut slavus natione*). На место моћнога српскога племства, јављају се арбанашки коленоначелници. Албанци су освојили Србе, али су усвојили и српске законе, обичаје, речи и појмове о живљењу земљорадничком и предузимљивом⁽¹⁾.

Ми смо напоменули, како су под утицајем римскога папе, саставили савез противу краља Милутина г. 1318: Филип Тарентски, Карло Роберт краљ Угарски, Младен бан босански, Ментула Мусаки граф Клисуре, Андрија Мусаки, Владислав Коновић, и т. д. Мусаки воде своје порекло од Ивана (Андрије I) Молюзака или Мусака. Мусаћ се називао севастократором (1280 г.) и господарио над обе Музакије са престолницом у Београду. Под његовом влашћу била су ова места: *Селеница, Томорица, Скрапар, Опари*, оба *Девола, Москопоље, Нестрамала, Горица и Касторија*, са осталим земљама између Шкумбе и Војуше.⁽²⁾ Насљедник Андрије I син му *Теодор I дугокоси*, после смрти којег пређе како његова титула, тако и његове земља *Андрију II* (1318—1348). Андрија II био је узео за супругу *Јефимију* кћер севастокретора Павла владалца *Горе*. Андрија II био је у сродству са многим околним владоочићима. Његов најстарији син *Гин I* узме за супругу Свињу, кћер Матеранга Ари-

(1) Макушев. Размск. о Слав. въ Алб. стр. 43—45.

(2) lb. 39. *Historia e genealogia della casa Musachia scritta da D. Giovanni Musachio Despoto Epiro* (1510). Исту рукопис описао Hopf у *Monatsbericht d. kön. Akademie der Wissenschaft. Zu Berlin*. April 1862. Види још *Rad* књ. V: *nekoliko novih izvora za historiju južnih Slovena*.

аните Комнена. Своју опет кћер Катарину удао за Кропу (Гропу) владаочића Охрида; другу кћер *Комиту* удао је за Ђуру = Балшу I, владалца Горње и Доње Зете.

Какав су значај имали Мусаки у Албанији, такав су исти значај имали и *Дукађини*. Њин се родоначелник звао Ђорђе = Танус, и владао (окол. 1281) земљама у брдима по току р. Дрина и Мати. Њему су припадале: *Задрима*, *фанди*, Црна-Гора (Малиси), *Пулати* и *Флати* са замком *Флет* и престолницом *Сати*. Унуци су Дукађинови владали: Ђурђе — *Здримом*; Танус — *Фандиом*; и *Дугађин* — над осам села у *Задримљу*. Сва тројица били су савременици Андрије II Мусакија.

Иза р. Девола биле су земље династије *Арианита Комнена*: *Черемица*, *Мокина* и *Слатенија*.

Године 1325 букне устанак⁽¹⁾ у Авлони и другим градовима Приморја, а идуће 1326 год. прелази Албанија под власт Филипа, старијега сина Филипа Тарентског, који се називље «деспот Романије.»⁽²⁾ Њега наследи 1332 његов стриц *Иван* владалац Драча и краљевства Албаније.⁽³⁾ Преминуо је 1335 г. Албанци с брда и планина нагрну на околне византијске покрајине. Нападаци су били дивљи. Љети живели у планинама, зими се спуштали у долине. Њино имање била су им стада. Живели су по племенама и често су по упутству својих коленоначелника пљачкали мирне суседе.⁽⁴⁾ Племена око р. Девола,

⁽¹⁾ Ib. стр. 40.

⁽²⁾ Reg. Ang. vol. CCLVIII ff. 71, 72. Макушев. 40.

⁽³⁾ Dux Durachii ac Regni Albanie Dominus. Ib ff. 101. 104, 106, 113.

⁽⁴⁾ Cantac. p. 450. Макушев 41.

Колоње и Охрида била су потчињена императору⁽¹⁾ 1328 г. Године 1333 по њином примеру потчине се императору: Албани, Малакаси, Боји (*Μπουί*) и Масарети.⁽²⁾ Године 1335 Албанци из околина Београда и Канине упадну у византијске покрајине, и највише пострадају од њих: Београд, Кањина, Скрапар, Клисура и Томор. Њих надбије код Драча император Андроник. Преваром зароби удовицу деспота Јована, Анну, владарку Етолије и Акарнаније и освоји Епир. За упранитеља тих покрајина постави Синадина. Анин син Никифор II утекне у Италију и појави се у Албанији кад је император освојио Епир.

У овом времену нагрне с војском на Албанију наш краљ Душан. Скадар и Љеш вазда су били српски предели. На југ од Љеша, у Приморју, Драч и драчка област, признавала је власт династије анжујске. Душан најпре покрене војску на област драчку. Он нападне на област, и «пријатношћу и даровима» приволе на своју страну велмуже. Они му предаду град Драч. Због тога, преко писама, Роберт саветује албанске велмуже «да отиадну од краља рашког, узурпатора краљевства албанског и деспотства драчког»,⁽³⁾ и да се поврате њему обећавајући им, да ће им у у пролеће 1337 год. послати у помоћ силну војску.

⁽¹⁾ Ib. 279—280.

⁽²⁾ Кантакузен вели, да се називали по именима коленоначелника. То неће бити — вели Макушев с тога, што и дан дањи живе у брдима Пинда, на граници Тесалије и Епира, Малакаси. У Тесалији, на Хипати, Ламији и Калидроми живе *Μπουί* = Боји или Буји. Масарети јесу данашњи становници грбенске (*Τῶν Γρεβενῶν*) у Тесалији. Њино име значи: Међуречани. Албани у брдима Пинда. Макушев стр. 41.

⁽³⁾ ... A Rege Rasie Regni Albanie et Ducatus Duracii detentore illicito abscendere ... ib.

Он заиста пошље у Албанију Јована Сарду и судију Конрада капуанског. Свима је разбојницима било дозвољено, да ступају у војску херцега драчкога Карла. ⁽¹⁾ Млађег брата Лудвикова он одреди за намесника и војсковођу у Албанији, и препоручи му, да закључи савез с месним бољарима. У тај савез најпре ступи Андрија Мусаки *деспот Албаније*. После ступи и кнез Танус Топија ⁽²⁾ (г. 1338), Душан међу

(1) Љ.

⁽²⁾ Андрија је ступио у овај савез под овим условима :

1) Херцег Карл (и његова браћа) и насљедници обвезују се да ће живети у Албанији и бранити бољаре и подајнике од бунтовника и варвара.

2) Даје се опроштај Андрији Мусаћу, синовима му, рођацима и друговима.

3) Потврђују се сви закони и обичаји краљевине Албаније, какви су били за владе пређашњих владалаца, који не су супротни добрим правима, државној користи и који не наносе уштрба херцеговом суду.

4) Андрији, његовим синовима и рођацима потврђују се сва имања насљедна и стечена, покретна и непокретна; тако исто титуле, звања и дужности, али да признају врховну власт херцега Карла и његових насљедника и да врше дужности спојене с тим звањем.

5) Андрија Мусаћ даје у таоце два старија сина : Тодора и Јована, који ће чередно пребивати у херцеговом двору.

Под тим условима обећа се Андрија да помаже Карлу да поврати Албанију.

Такав исти уговор закључи 15 Апр. 1338 г. Анна херцегинја драчка са кнезом Танусом Топијом: Њему су потврђена солида драчка, а папа му покљонио кнежевину Амает до р. Шкумбије (*comitatus Amaet usque Scampinum*).

Никола Василица (у Арти) и Алексије Кавасила (у Роги) подигну буну, али је она била угушена, а Никифора премамн цар у Византију. Године 1342 устанак се поновно, по без успеха.

тим освоји Албанију 1336 г. и околине Костура.⁽¹⁾ Напад императора византијског на Албанце под Драчом, даде прилику Душану, да продужи рат. И заиста, Душан уђе у средњу Албанију, и 1337 г. српске се заставе лепршале на бедемима Кањине и Авлоне.⁽²⁾ Од ове 1337 г. па до 1340, Душан је освоио сва племена албанска заједно с градом Јанином и назове се: краљ Албаније.⁽³⁾ У том Андрија II Мусаћ и Топија закључе савез с Анжујцима, али од тога свега није ништа било; они сами морали се борити о самозаштити. Андрија II Мусаћ изађе на супрот Душановој војсци; надбије неког Душановог војводу у брдима Пелистера, за што му византијски цар поклони грб двоглавог орла и титулу: «деспот Епира»;⁽⁴⁾ али

Карла драчког, кажњеног у Аверси по заповести Лудвика угарског, наследи супруга Марија, а њу наследи њена кћер Јованка, која преда своја права на албанску круну, Лудвику де Бомон, сину Филипа IV наварског (1366). Овај смисли да освоји Албанију и пошље хиљаду гасконаца (1372) под заповедништвом ритера де-Куси; али како Филип умре 1373 г. де-Куси прода Драч Ђури Балшићу за 6000 дуката. Макушев, 43 и 44.

⁽¹⁾ Макушев, стр. 46. — L. Chalcocond. De Reb. Turc. lib. I. c. 1. Cant. lib. IV сар. 16. — Епирски Љетопис Комнина и Прокла. Дестуниса, 1828. §. 1

⁽²⁾ Hopf. Griechenland in Mittelalter, Ersch. u. Grub. bd. 85. ss. 429, 444.

⁽³⁾ Ljub. Mon. Sl. Mer. V. II. p. III. — Јан. Шаф. Acta Arch. Ven. I. p. 28. № XXIX. Макушев (стр. 46): У повељи, коју је дао Душан Датајку Медини из Призрена, 17 Дек. 1550 год. српски цар приповеда и наводи све походе албанске у којима је учествовао Медина. Обим овога дела не дозвољава — вели он — да је овде саопштим. Копија од те повеље налази се у приватним рукама. Њу ми је саопштио г. Фукар секретар туринског архива, кад је овај био у Венецији 1870—1871 г. Штета! Душан се потписује између осталих титула и «Rex Albanie.»

⁽⁴⁾ Макушев 43 и 52.

је Душан савладао све препоне, и под његову власт подпану све земље између деспотства епирског и херцества тесалскога. Сада је Душану лако било освоити и једно и друго, но је он пре тога морао ступити још у тешње везе с Венецијом и кренути војску у Македонију.

4. Грађанство венедичко. Унутрашња борба у Византији повраћа Душана у Македонију. Односи с Кантакузеном до прогласа патриаршије и царства (1340—1345). Освојењем Албаније Душан наоружа противу себа како Византију, тако исто Анжујце и њине заштићенике — Мусаће и Топију, чије је замке (Душан) порушио, а њих довео у потчињеност. Анжујци су одмах ступили у сношај са својим заштићеницима и закључили савез са Андријом II и Топиом, да ратују противу српскога краља и да одпаду из под његове власти. С друге стране, византијски император, појимајући и добро схваћајући Душанове тешкоће у Албанији, ступи у тешње свезе с Александром. При повратку Андроника у престолницу предусретну га у Адрианопољу бугарски посланици, и напомену му, да је он обећао 1332 г. да уда своју кћер за Александра сина Михаила.⁽¹⁾ Императору, вели Кантакузен — није се допала та напомена, јер је претпостављао задржати своју кћер, него ли је удати за Александра сина, што је знао, да ће јој васпитаној у јелинским и царским наравима и обичајима, бити тежак живот међу варварима. Али знајући, да ће тај брак бити користан Ромејцима, изјави, да ће дати своју кћер.⁽²⁾ Не можемо не напоменути, да је ово

⁽¹⁾ Cant. II. c. 26—27. Greg. IX. 13.

⁽²⁾ Cant. II. c. 33.

била права жеља Андроникова, међу тим Кантакузен неће да пропусти прилику, да покаже надмоћност грчког изображења и да понизи противника. Свадба је проведена у Андрианопољу: младожењи је било 15, а невести Марији девет година. Осам дана трајало је весеље. Многи знатни Грци испрате младенце у Трново.⁽¹⁾ Ово је било 1338 године. «Од овога времена настане потпун мир између Ромеја и Блгара.»⁽²⁾

Како се види, ово зближење и пријатељство између Александра и Андроника десило се у времену, кад је Душан делио јуначке мегдане у Албанији. Сродство Александра с Андроником, дало је онакву важност Александру, какву је важност, доцније дала Оливеру удаја његове кћери Данице за сина Кантакузеновог Мануила. И као што је Душан (доцније) радио, да Кантакузен узме за сина Оливерову кћер, тако исто њему није било противно узвишење свога шурака Александра. Женидба Александрова сина с ћерком императора, и ратовање Душаново у Албанији, дадоше прилику Александру, да сагласно са жељом народа затражи од Душана владачку круну. Он пошље Душану кумче Венцеслава. Душан пристане на молбу шурака и пошље му круну под условом, да му годишње даје Александер 12 ловачких паса и 12 сокола, као знак васалства. У случају потребе, Александер је давао у помоћ Душану 12000 коњаника.⁽³⁾ Ове исте године (1338) Април. 15 кнез

⁽¹⁾ Ib. II. c. 33.

⁽²⁾ Greg. XI. c. 7.

⁽³⁾ Luccari. Cop. rist. degli Annali di Rausa. 1605. Dussan, il quale conferì la corona ad Alessandro, obligando che per conto vassalaggio fosse tenuto mandar ogn'anno una dozana dé cani da caccia, et altra di falconi con tutta la loro provigione al Re di Ser-

Танус Топија и Андрија II Мусаћ закључе противу Душана савез с Анжујцима. Треба још напоменути, да се Душан био примакао и до осталих латинских државица на трачко-илирском полуострову, па и до земаља Венедичких. Тако постану душановим непријатељима а), они, чије је он замке порушио, а њих покорио. Ово су били средњевековни дивљи феудали, који су давили и гњечили подвласни им народ; б), ступајући на владу вољом и помоћу моћне властеле, Душан је обећао при крунисању, да ће **„исплатити и окончати бољшим законим⁽¹⁾ и савршеним уставим оутврђеним“** и т. д. од чега, после девет година није било ништа извршено. Због тога је и била незадовољна **„самодржавна властела“⁽²⁾** или како их називљу Венедичани *barones Sclavoniae*. в), Сви **„барони“** т. ј. феудали тражили су обезбеђење својих **„држава“** законодавством, као и то, да сами учествују у стварању закона. Душан због ратова није имао времена за то, услед чега се и изродило незадовољство. У оваквим неприликама Душан и затражи млетачко грађанство, **„да је као један од њих,⁽³⁾ а то ће рећи: ако су Андрија, Топија и други**

via Supremo e legitimo Re di Bulgaria. Et quando gli fosse commandato andar alla guerra, fosse tenuto levar in aiuto di Ser-viani dodici mila caualli pagati a spese proprie.

⁽¹⁾ Данило — 219.

⁽²⁾ Овде можемо напоменути Курјаковиће, како се види из Душанове повеље, у Mon. Ser. Mik. стр. 104, од године 1333, где међу потписаним велмужима видимо име **Гргѳра Курјакѳвића кнеза**.

V. Klaić, у Poviesti Bosne на пр. стр. 112, 113 и т. д. Називаје ове кнежеве **„хрватским“** кнежевима, о чему у изворима нема нигде ни спомена, јер су они били српски кнежеви и васали српских краљева.

⁽³⁾ I. Iub. Monumenta. II. 279: „...quia unus vestrum...“

закључили савез противу Душана, да Бенедичани не могу пристати уз противнике његове, јер је он њин као њихов суграђанин. Даље, да му као своме суграђанину неће сметати у ратовању противу латинских државица. С тога и сматрамо као прост изговор онај први узрок њиме наведени за венедичко грађанство, а то се види из самога предлога, јер му је било главно оно, на што није добио ни одговора. ⁽¹⁾ Како је он своју државу раширио до венедичких области и других латинских држава, њему је било потребно имати Венецију за себе и даље се кретати као венедички грађанин. Он је веома смотрено радио. Године 1340, ⁽²⁾ Маја месеца, Душанови посланици предаду његово својеручно писмо дужду венедичком, у коме се говорило о давнашњој и свагдашњој жељи краљевој, да се удружи (uniri) и општи са републиком, но му сметале разне неприлике; тек сада се решио, да ступи у венедичко грађанство. Да то тражи наводи ове узроке:

1. Краљ има много непријатеља, а то су владалци у његовој околини, чије је он заузео (occupavit) градове, замке, утврђења и грађевине, с тога, што они несуде хтели с њиме живети на миру у својим државицама. С тога, ако би по несрећи био принуђен потражити склоништа у Венецији, да му је слободан улазак у земље венедичке републике заједно с његовом децом, благом и покућством, а тако исто, да

⁽¹⁾ Флорински (стр. 156) такође не верује у озбиљност првог узрока, јер за доказ тога нема никаквих података — вели он, него у томе треба видети жељу Душанову да „поласка самољублу републике.“

⁽²⁾ J. Шафарик, Acta archivi Venetiv, I. 21, 22, 23. Ljubić. Monumenta II. 75.

му је слободан одлазак, кад би минула потреба.⁽¹⁾ Јасно се види, да ово није био никакав узрок, али Душан хоће да изјави дужду своје успехе, т. ј. управо да покаже своју моћ, а у исто доба да може под ма каквим изговором вазда бивати на земљишту републике и као њен грађанин, да може сматрати њене непријатеље — својим непријатељима, па и њине земље заузети, а њих прогнати, а да му они као своме суграђанину не сметају и да од њега не зазиру.

2. Краљ чује, да неки венедички суседи и потчињени јој подајници устају противу републике да се отргну из њене потчињености, а Венеција заузета војничким спремањем противу непријатеља (угарског краља), па из љубави према републици, краљ је готов да јој помогне противу њених непријатеља и спреман је извести јој на свој рачун 500 коњаника, које може послати где хоће република, па макар и у Ломбардију. Чак, ако је потребно, он је готов сам лично притећи јој у помоћ са својом војском. И ако би ми, вели Душан, имали потребу у вашој помоћи, ако би вам то било пријатно и доста-точно угодно (*et bono commodo*), ми молимо то исто од вас наших ближњих и пријатеља (*a nostris proximis et amicis*).⁽²⁾ Душан је хтео да се умеша у послове бо-

⁽¹⁾ *„Cum suisque liberis et thesauro et domestica suppellectili universa, ibidem moram trahentes ad libitum, et cum expediens viderint, exitum obtineant liberalem...*

⁽²⁾ Покрет се почео противу Венеције у Задру. Стефан бан босански спремно се да упадне у Далмацију, чега се поплашили Венедичани. Тако исто спремао се и краљ угарски. Венеција би примила понуду Душанову, да није бан босански Стефан Котромановић изневерио своју веру и своју народност. Папа је добро поњао

санске, да заштити православне и патарене, и да казни бана што се полатинио.

3. Краљ сматра, да трговцима венедичким, који раде провозном трговином, може бити корисно и полезно ићи преко његове краљевине, шаљући своје товари у Цариград и у империју Романије; да су за њега трговачки интереси венедички онако исто драгоцени, као и његови сопствени. Зато јавља дужду, да је безопасно преко његове краљевине и отворено путовање. И ако се догоди каква год штета венедичким трговцима, оштећени ће добити накнаду из сопствене краљеве касе.

опасност од Душана, па за то — Бенедикт XII пошље посланика Герада 1339 г. угарскоме краљу Карлу Роберту, а овај, да би бана босанског одценио од српства, упути посланика бану, који му предложи да се покатоличи, на што му бан одговори, да би пристао да искорени богумиле у својој земљи, кад се не би бојао схизматика (Душана и његових православних), кога би богумили одмах позвади у заштиту како би приметили, да им се ради о глави Theiner. Mon. Hung. I. 633: ...Scismaticos, quos habet sue terre vicinos, quorum Scismaticorum auxilium dicti heretici invocarent etc. Значи, да је Душан нудио помоћ да заштити православне. Али се бан босански полатини и Венедичани одбију Душанову понуду.

Klaić, Pov. Bosne, 122 називље Србе православне „расколницима.“ Флорински (с. 157). удара гласом на речи: ако би само вама то било угодно и доста спретно, а у ствари ове речи значе: и ви мени помогните, ако би вам — онда — било тако лако и добродошло, како је сада мени лако, јер није био ни с ким у рату. Није овде главно за Душана будућа венедичка помоћ, него је главно за њега овда било то, да они од њега не презају, кад он нападне на њихне непријатеље у Приморју. Они су то осетили, па не приме његову помоћ, да заштите бана босанског. Ето зашто Клајић вели: да се бан „живо бојао краља Душана.... да се у босанске послове не умеша.“ (стр. 123).

Краљ рачуна ова три предлога, да су веома корисни за Венедичане, с тога предлаже дужду, ако му је угодно, да испрати достоверног властелина, пред којим би он могао свечаном заклетвом потврдити све оно, што је у писму писао.⁽¹⁾

Најпосле, нама се чини, да је овда за Душана било главно нешто четврто, на што му није ни одговорено, јер су Венедичани осетили, да краљ хоће да се с неким упозна и погађа у Азији, на име :

4. Како се краљ предигао од тешке болести, о чему су потпуно били без надежде лекари, па жели да подигне цркву Спаситељу у Јерусалиму, и да испуни завет, што је у болести обећао. Ради тога, намеран је послати неколико властела с великом сумом новаца, па жели, да му Венеција уступи две галије наоружане на његов рачун. да превезу његове властеле на острово Кипар. Краљ никоме не може поверити своје властелине и своје благо, него само у руке дуждеве, јер му потпуно верује и нада се, да ће му уступити две галије.

И тако тражећи венедичко грађанство, Душан предлаже републици помоћ, да би се умешао у послове даљматинске, штити венедичку провозну трговину, а тражи две галије, да одвезу његове властеле на острово Кипар са великим благом, да саграде у Јерусалиму цркву. Венедичанима је било пријатно, да тако моћан краљ буде њин грађанин, али им је његов улазак на земљиште венедичко задавао страх; тако исто било им је корисно, да безбедно путују

⁽¹⁾ Не тражи краљ, како вели Флорински (стр: 157) да закључи формални договор, него да заклетвом потврди, да ће хранити и држати оно, што је предлагао, а предлагао је ствари полезне за Венецију.

венедички трговци у византијску империју и Цариград, али несу смели дозволити, да краљеви властелини са огромним благом пропутују преко Леванта, и да се у Јерусалиму настане и зидају цркву. Они су одмах увидели опасност за своје земље на истоку и назрели тежњу Душанову да прави нове свезе и да онамо налази нове пријатеље. Који би то били нови Душанови савезници, обелоданиће се доцније. С тога му венедичка влада одговори (10 Јуна 1340 године), да га прима у број својих грађана; ⁽¹⁾ радо ће му дати склониште са његовом децом, благом и покућанством и да се бави у Венецији доклен му је угодно, али под условом, да чува све оно, што она нађе потребним за безбедност и мир њених земаља (*pro securitate terrarum nostrarum*). ⁽²⁾ Кад су се Венедичани бојали само доласка краљевог у њине земље, наравно, да несу смели примити његову војску, па још да он њом командује, у своје — словенске — побуњене и бунтовне крајеве. Зато су му благодарили за помоћ, али је несу смели примити, већ му одговоре, да ће је примити ако им буде нужда, јер после преласка у латинску веру босанског бана Котромановића, није им била потребна Душанова помоћ. Што се тиче обезбеђења њине трговине, венедичка влада чисто се расплинула у благодарности и нада се у

⁽¹⁾ ...*Ipsum in civem nostrum recipiemus*....

⁽²⁾ Неће бити, како вели Флорински (158), да Душаново пребивање у њеним земљама, у њеним очима није имало „особаго почетнаго значења“, јер кад се узме, да се Душан настани у Задру или ма где у Приморју, где су живели Срби или Хрвати: онда су Венедичани мудро задржали право да предузму све мере потребне за безбедност својих земаља; оне су могле признати Душана, јер су и онако грозно словени мрзели на Венедичане.

тачно вршење његове краљевске речи. Дати Душану галије, то је за њих била највећа опасност, зато о томе, у одговору нема ни речи. А да би ту најглавнију ствар забанурили, дужд венецички похита и 12 Јуна прима Душана у број мјетачких грађана. Он се потписује: Бартоломеј Граденико по милости божијој, дужд Венеције, Далмације и Хрватске, *господин* (владар) четири и пол части империје Романије, а Душана назива Господин (владалац *dominus*) Стефан божијом милошћу краљ Србије.⁽¹⁾

Како не налазимо даљег разговора о овој ствари, приморани смо мислити, да Душан није био задовољан одговором венеичке владе, али је он чекао згодно време, кад ће им моћи учинити мило за драго, међу тим је своје обећање тачно вршио, како се види из писма његовог 22 Маја 1341 г. где⁽²⁾ јавља дужду Франческу Дандолу, да пошље верне људе и прими од српске владе ствари и еспапе, са венеичке лађе скрхане код српске обале.⁽³⁾ С друге стране, влада дуждева допушта Душану да набавља оружје у Венецији.⁽⁴⁾

Душан се није умешао у ратове на западу, који би му предали читаву Далмацију, али му се укаже прилика на истоку, куда се и крене с војском. Тран-

(1) Јан. Шафарик *ib.* 26, 27 и 28. *Ljub. Mon.* II. 76, 77, 78.

(2) Јан. Шафарик. *ib.* стр. 28 и 29. *Ljub. Mon.* II. 111.

(3) Овде се опет Душан потписује: *Stephanus dei gratia Serviae, Diocliae, Dalmatiae, Albaniae, nec non totius maritimae regionis rex; spectabili Francisco Dandulo, Venetiarum duci, dilecto nobis ut fratri salutem quam Sib. Novitus gratulitas recepimus vestras literas etc.*

(4) Год. 1342, Маја 25. У Јан. Шаф. *ib.* стр. 29. и Маја и Јуна 1341 г. у *Ljub. Mon.* *ib.* 111, 118. и 144. Но није му дозвољено да набави добровољце.

зитна венедичка трговина преко Србије обезбедила му је набављање оружја у Венецији, у чему му ишло на руку и то, што је био млетачки грађанин.

Године 1341, Јуна 15 премине ⁽¹⁾ император византијски Андроник млађи оставив након себе за наследника најстаријег сина Јована, ком се било навршило 11 година. Кантакузен захвати у своје руке старатељство над царском породицом и врховну власт у држави. Он опколи дворац стражом и изда заповести свима властима. Никога није примао с ким би делио старатељство. Ово једнолично старатељство доведе га до узурпаторства. Он обећа предати цару Јовану «империју моћнију и напреднију.» ⁽²⁾ Мати цара — детета прозирући, Кантакузенове смерове, створи му опозицију, јер је виши сталеж био на страни староца. Мало по мало противу њега изађу отворено: царица Анна и патриарх Јован, који се у дворац пресели. Уз њих пристане Апокавк, сплеткаш најниже врсте и бесавестан човек, који је само штетио царевини а удварао се и Кантакузену. Премештен с управе финансијске 1339 г. он постане адмирал флоте, па на место да створи флоту, покраденим новцима подигне себи замак *Епивату*. Он је пудио Кантакузена да му за живота Андроникова мете круну на главу. ⁽³⁾ Видећи да не може бити први код Кантакузена — импиратора, Апокавк пређе на царичину страну, с намером, да докопа у своје руке дете — цара. Та завера буде откривена и Апокавк осуђен. У Цариграду остану старатељима: царица Анна и патриарх Јован, а Кантакузен као управитељ царства оде у Дидимо-

⁽¹⁾ Cantac. II. c. 40. Greg. XI. c. 11.

⁽²⁾ Cantac. III. c. 6.

⁽³⁾ Cantac. II. c. 40. Greg. XI. c. 12.

тику. Краљ Душан, како је дознао за смрт Андроника, за смерове Кантакузенове и за опште кретање и узнемиреност у империји, крене војску Солуну. Александер блгарски опет затражи од империје, да му се изда Шишман — претенденат. Албанци Погонини и Ливисде опљачкају Београд и друге градове у Епиру. Српска војска продре до паланке *Крити*.

У сљед ових опасности, Кантакузен сазове на збор војводе и велмуже, да се посаветују како ће одбити упадање српске војске. У савету је он разлагао, да треба изаћи на супрот Србима, али у исто доба изјави, да су му дошли посланици од латинских поглавара Пелопонеза и моле, да их прими у поданство. С тога је мудрије, говорио је, спремити се, на пролеће ићи и заузети Пелопонез, па „ако с божијом помоћу придружимо империји пелопонеске латине,⁽¹⁾ онда ће и Каталени, који владају Атиком и Беотиом морати потчинити се империји. И тада са васпостављењем империје ромејске од Пелопонеза до Византије, лако ћемо потражити задовољења од Срба и других народа за увреде, које су нанели империји од толико година. Зато се одмах не треба уплетати у рат са Србима, јер би нас то могло нагнати да изгубимо важније. Треба послати Душану посланство, да обновимо уговор мира. Том приликом моћи ћемо сазнати и јачину његове војске. Кад уредимо домаће ствари, онда ћемо лакше моћи стати на супрот опасности, која грози Византији од Србије. Збор усвоји његово мњење и пошље посланике у Србију, који су приволили Душана и потписали с њиме мир на пређашњим условима т. ј. остане она-

(¹) П. с. 11.

кво стање, како је било створено солунским миром 1333⁽¹⁾ год. Александру је пак одговорено, да империја нигда не издаје политичке кривце. Мир је са Србијом потписани у Стилбни, па је обухватио и мир с Александром. Тада је заиста било згодно време за освојење Пелопонеза и осталих латинских државица. Графови атински борли се с намесницима императорице Катарине Валуа Тарентске. Управа Флорентинца Јакова ди-Донато Ачијауле (Ассијаули), који је (1341 год.) заменио љубазника «императорице романске» Николу Ачијаулија, покрене на устанак моћну партију француских ритера. Ови затраже, да се удружé с византијском облашћу Мизитром и пошљу посланике Кантакузену тражећи да се потчине империји, да јој плаћају што су плаћали херцегу, али да задрже своје феуде. Кантакузен пристане и пошље у Пелопонез свога рођака Врулу.⁽²⁾ Док се још Кантакузен бавио у Дидимотици, отпочне стварати у западним провинцијама за себе партију, усљед чега се састане са Синадином управитељем Солуна, Константином Палеологом, Цамблаком, Јованом Анђелом, да их придобије на своју страну. Овда он придобије на своју страну и српског самодржавног властелина кнеза меленичког и околних градова ћесара Хрељу и Оливера.⁽³⁾ Ми не знамо зашто је Хреља постао издајник, али судећи по Душановим ратовим, у којима не налазимо имена највећег српског ондашњег војводе, морамо мислити, да га је Душан нечим увредио, чим се користио Кантакузен и придобио га на

(1) Cantac. III. c. 12.

(2) Cantac. III. c. 2. Hopf, Griechenland im mittelalter. 434. Флор. II. 62.

(3) Флориски I. 61 и 62. — Parisot. 173.

своју страну. За Оливера Душан није ни знао, да се био удружио с Кантакузеном. Пошто је чвршће приљубио Хрељу и Оливера и утврдио Дидимотику, оде у Цариград, утврди свој утицај, изради Апокавку опростај и 28 Сеп. 1341 год. поврати се натраг, и с пола пута отпусти Апокавка натраг, да изврши његове тајне наручбине,⁽¹⁾ Овај пак на место да ради за другога, предузме са свим други план, да придобије себи партију. Из царичиног дворца оде патриарху и каже му као најпоузданији глас, да ће Кантакузен — намесник да збаци патриарха, а да запатриарши Паламу. Тасту намесниксвом Асану, чији су синови били у затвору, јави, да намесник завиди јунаштву и врлинама својих шурака, па их неће да ослободи. Браћи — Константину и Исаку каже, да је за њино високо порекло срамота да трпе намесника на највишем месту, које би правичније њима припадало и доликовало, па је то поруга за њих гледати како немесник доводи све без разлике, у ред робова. Гавалу (вођи. посланства краљу српском) саопшти, да ће га намесник дати под суд, што је божем примио мито од српскога краља а издао му све државне тајне; да га је намесник јавно грдио и називао «српска присталица.» Хумну напомене, да ће му сè намесник осветити за увреду. Артору, кога је царица довела из савојске, а цар одликовао, каже: да ће га Кантакузен као странца и кукавицу протерати из Цариграда и т. д. Апокавк се свакоме од ових знатних људи клео највећим и најсветијим заклетвама, да истину говори. И свакоме, коме је мо-

⁽¹⁾ Cant. III. с. 15, 16, 17 и 18. Кантакузен вели, да га отпустио да благодари царици за учињену му милост, но томе се не може веровати.

гао, обећаваше руку своје кћери уверавајући га, да је најдостојнији да заузме место намесниково. Овако Апокавк подложи огањ под себичност, славољубље и саможивост. На овај начин, Апокавк склопи придворну партију, у којој су били најславнији људи: Таст Кантакузенов Асан и Исак; Гавала, Хуми; дворска госпођа Изабела (Цампа), Артор и др. још је требало приволети царицу да збаци Кантакузена с намесништва. Он у томе успе, јер их наговори, да један после другог иду царици и да јој сваки разложи, како је у опасности не само престо и династија, него чак њен и њене деце живот. Патриарх је најпре царици представио опасности од Кантакузена и додао, да он нема узрока да опада намесника, јер њему има да благодари за патриарши престо, али му је преча царска породица. Царица му поверује. Тако је исто поверовала Асану, који јој казао, да му је Кантакузен зет, па би пре волео видети свога зета у порфири и царској круни, али је њему преча отачбина од сродства. Ово су били часни и поштени људи, али су постали жртва Апокавкових интрига. Они су убедили царицу, да је намесник издајник. Тада царица преда како своју тако и своје империје судбину⁽¹⁾ њима у руке. Патриарх постане глава намесништва. Апокавк управитељ Цариграда и свију осталих од Цариграда зависних градова и острова. Гавала постане логотет и сви остали подобиају важна звања. Апокавк је продро са својим планом и царица изда повељу, којом се Кантакузен збацује с намесништва и проглашује издајником⁽²⁾ државе. Тада

(¹) Cat. III. c. 21, 22.

(²) Greg. XII. c. 10.

настане гонење Кантакузеноваца. Кантакузенову кућу оборе, имања разграбе. У таквим околностима Кантакузен се 20 Окт. 1341 г.⁽¹⁾ у Дидимотици свечано обуче у императорско одело, мете царску круну на главу и прогласи се императором. Да би пак прикрио свој незаконички поступак, нареди, да се у црквама спомиње најпре име царице Анне и цара Јована, па тек онда његово и његове супруге Ирине.⁽²⁾

Пошто се Кантакузен прогласио царем отпочне се у империји грозан грађански рат, али то није био рат политички или дворских партија, него рат *сталешки*.

У XIV веку економно стање империје било је у најцрњем положају. Због политичких преврата, унутрашњих потреса, нападања спољних непријатеља, посрне земљорадња, занати и трговина. Народ осиромаша, многобројне породице остале без рада и хљеба. По варошима сиротиња била је у великој већини. Ова сиротна светина гледала је попреко малобројне знатније породице, у чијим је рукама била власт и економно благо. Кантакузен као човек знатног порекла и богаташ, ослањао се на богаташку мањину и на војску, и задобио њину љубав, због свога богатства и ратних способности. За овда није имао више војске, него 2000 коњаника. Апокавк се користи непријатељством *сталежа*. Редовно је разпростирао гласове о издаји Кантакузена и његових приврженика и тиме дизао сиротињу и безкућнике противу њега, и његових присталица — богаташа. Како светина није волела Кантакузена, Апокавку је лако

⁽¹⁾ Muralt. II. 580.

⁽²⁾ Cantac. III. с. с. 22—27.

било подстаћи ју противу рушилаца законитог реда ствари. У Тракији плане најгрознији метеж.⁽¹⁾ Унутрашња се анархија отпочне грабежом, убијством, арањем, и ако супарници још несу били ступили у борбу. Богаташи⁽²⁾ на све стране пострадају. Који су желели очувати имање и звање одмах се одрекли Кантакузена. Тако он изгуби потпору, с којом је мислио да изрази, да га признаду за императора, у Тракији и другим местима. Њега не признаду императором: ни тесалијски епарх Мономах, ни старешина Сереза, Сирга Деленузије.⁽³⁾ ни солунски протостратор Синадин.⁽⁴⁾ Сирга као зет Кантакузенов опљачка тастово имање у својој области и присвоји га. Чак је од њега отпао и Константин Палеолог, бојећи се за своју породицу у Цариграду и придружио се Апокавку. У Кантакузеновим рукама остане само град Дидимотика. Серез и његова околина као и Солун с околином били су у рукама царских намесника, а над осталим пределима господарили су Срби. На све стране пламтила је анархија и грабеж. Македонија је припадала српској краљевини. Из града Струмице заповедао је, над средњим током р. Струме, знаменити војвода, самодржавни властелин кесар Хреља, који је још за живота Андроникова прогласио се неза-

(1) Greg. XII. c. c. 10, 12 и 14. Cant. III. c. c. 28, 29 и 30.

(2) Флорински I. 64, 65, 66. О економном стану.

(3) Cant. III. c. 31; *Γῆμ ὁ Δρμένιος*. Greg. XII. c. 15. Латински — Guido. Доцније ступио на престо Јерменске.

(4) Cant. II. c. c. 31, 33, 34, 35, 37, 38. 40 и 41. Хтео је предати Солун Кантакузену, али није смео од Зилота (сиротини и демократске партије). Пребегао Кантакузену, али се појавио с војском Апоканк и приморао га да се врати.

висним владоцем.⁽¹⁾ Његова држава са градовима (од којих је био највећи Меленик) није била велика, али је он са својим убојним четама заповедао и ходио до Христовола.⁽²⁾ Много раније, још за време састанка Андроникова с Душаном у Радовићу, Кантакузен се упознао и спријатељио с многим српским велмужима, па се сада и обрати одметнику српском Хреља за помоћ. Хреља као велики војвода био је богат и имао добру и спремну војску. Он није одбио предлог Кантакузенов, али је тако двусмислено поступао,⁽³⁾ да се Кантакузен није могао спомоћи. Кад је Кантакузен хтео да освоји Адрианопољ, појавио се с војском Александер, кога и ако је Кантакузен с Турцима надбио, опет град није био кадар освојити.⁽⁴⁾ Борба Александрова код Једрена била је у свези с Душановим покретом војске у Вотију, јер Душан није обраћао пажње на војничко кретање Хреље и Кантакузена. Српска војска већ је опседала Едесу (Водену). Кад је Душан дознао за грађански рат у царевини, пре доласка византијске војске под командом Апокавка, скине опсаду Едесе⁽⁵⁾ у намери, да сачека ток византијског грађанског рата, онда да предузме ново ратовање, па остави војску на доњем Вардару а крене да испрати краљицу Јелену у гости своме шураку Александру.

(¹) Greg. XII. c. 16. Cant. II. c. 31, 37. вели, да је отпао од краља и потчинио се Андронику, али у ствари било је онако, како каже Григора.

(²) Greg. XII. 16.

(³) Cant. III. c. c. 37, 38.

(⁴) Cant. III. 29.

(⁵) Cant. III. c. c. 37, 38.

Напразно се Кантакузен упињао да освоји Перитори (Анастасиопољ), Солун. Верију или ма који град, нико није хтео уз њега пристати. Напротив, његов супарник Апокавк у Цариграду (10 Нов. 1341 г.) крунише цара Јована Палеолога, постане „велики дука“, награди своје партизане: Хумно и Андроник постану велики стратопедарси; Гавала добије звање протосеваста, патриарх — право да се потписује пурпурним (црвеним) мастилом и белу паникамилавку. Из Венеције⁽¹⁾ добије новаца, и спреми се за рат противу Кантакузена. Он преда сувоземну војску под команду Андроника и Томе, а сам са 60 галија оде Солуну. Уз њега пристане и Сирга из Сереза. Кантакузена окупе са свију страна, пресеку му пут за повратак у Дидимотику. Сувоземна царска војска гонила га узастопце, а друга му пресекла пут за Солун. На потоку Галику, узурпатор — цар, нађе се у највећој забуни, па у војном већу предложи, да беже преко Вардара у Верију или Едесу. Њему на то јаве, да српска војска осваја Едесу. Нашав се у клопки, он изјави, да први пут чује за српску војску код Едесе и предложи, да се крену и да освоје Едесу; они који не би хтели ићи, нека остану у граду Геникокастру (сад Аврат — Хисар или Женинград) и чекају њега. Но њему војска већ више није веровала. Кад трубе затрубише за поход, одрекоше му послушност: војвода Котанић са својом војском оде у Солун: Синадин оде у Геникокастрон, и сви остали оставише га и разиђоше се. Кантакузен оста с 2000 људи. Немајући куд ни камо пређе српску границу да тражи помоћи код Душана, говорећи: да је срп-

(1) Parisot. 179. Флор. II. стр. 76.

ски краљ његов пријатељ, с ким је одавно утврдио веру и савез, па ће се с његовом помоћи и савезом користити и у Дидимотику вратити. Уморан, изнурен, зловољан прву ноћ преноћи на српској земљи, у Клисури, близу Просјека (1342). Кад је највећи интригаш и узурпатор прве ноћи мирно спавао на српској земљи, Душан се кренуо са супругом своје шураку Александру. Отмичар туђег престола и узурпатор поврати га натраг, а наш народ верује,⁽¹⁾ да ће се нешто рђаво десити ономе, ко се поврати с пута. Кантакузен је повратио и заео Душана с правога на криви пут. С првог преноћишта Кантакузен не могаше прећи Вардар, који беше придошао, већ мораде обићи Велес. Том приликом спази на супротној страни реке у походу војску. Држећи да је то Оливер, најмоћнији српски самодржавни велмуџа, за кога је знао да туна пребива, нареди једном коњанику, да прегази реку, од његове стране да поздраи српског војводу, и да га запита, да ли се креће војска због његовог доласка. Оливер одпоздрави госта, указа му брод на реци, а кад се састану казаће му, шта налази за добро, јер су постали пријатељима од Душановога састанка с Андроником, па жели да га најусрдније предусретне. Пошто се састали, Оливер одведе Кантакузена своје двору, где је њега и његову пратњу три дана гостио и частио. За овим упути Кантакузена у Скопље, а сам похита, што могаше брже, да стигне краља Душана, да му јави за долазак Кантакузена. Он га стиже у жупи Морави.⁽²⁾ Оливер исприча краљу и краљици, како је Кантаку-

(¹) Обично сломију гранчицу, да подобну несрећу отклоне.

(²) Cant. III. 43. И сада жупа «Морава» сенике Гилана.

зен добегао у Србију, како га оставила војска и како га његови (Грци) протерали из царевине. За тим је саветовао, да «императора» (?) Кантакузена љубазно и краљевски предусретну, како би постигли они и њино дете (Урош) и српска краљевина, славу будућност. Пошто краљ и краљица саслушаше Оливера, послаше Оливеровог брата Богдана, да у њино име поздрави Кантакузена и да му јави, да ће краљ и краљица доћи.

Нећемо наводити оно самохвалисање Кантакузеново о дочеку у Србији, јер је то општа црта словенских народа, али морамо навести главније прилике, како би изнели ондашње српске обичаје и учили поступно замењивање истих византијским дворским обичајима, што је било штетно за народну српску државу. На поздрав Богданов, Кантакузен одпоздрави краља и краљицу и крене се краљевом летњем двору на Косово, у месту, због лепоте прозваном, *Пауни*, близу Приштине. Ту нађе он краља и краљицу, који су га најсрдачније поздравили. Краљ је, каже Кантакузен, свуда предпостављао себи госта и као *старијем* давао му првенство: На путу, при трпези и у свакој прилици. Код Срба је старински обичај, приповеда Кантакузен, да кад који знатан и моћан властелин, после дужег времена, дође своме краљу при првом састанку обоица сјашу коње, најпре властелин загрли краља,⁽¹⁾ а за овим се пољубе у лице. При другом састанку, млађи јездећи на коњу, поздравља краља. С доласком Кантакузена, краљ заповеди, да се према краљу придржавају старинскога свога обичаја, а према Кантакузену, да се придржавају византијскога обичаја т. ј. кад год га сусретну, да *сјашују*

(1) Т. ј. пољуби га у раме.

коње, и то први пут још из далека, па пешке да приђу императору и да га пољубе у колено.⁽¹⁾ Кантакузен се чуди, што је краљ и кад је с њиме путовао, тачно хранио своје обичаје, а овај се није владао по српским обичајима. Кад је правио краљу посете, а то је бивало готово сваки дан, било је наређење, да га знатнији младићи пешице предусретају изван капије; старији и велмуже на дворишту, а сâм га краљ предусретао или у предсобљу или код места, где се сахају коњи. И краљица Јелена угледала се на свога супруга — краља у одавању поште императору. Пошто су минули дани весеља и гошћења, краљ упита Кантакузена.

— Зашто је дошао и тражи ли што од њега (краља)?

— Дошао сам, одговори Кантакузен, ради пријатељства, јер по моме мишењу, нема ничега бољег и лепшег код људи, од сталног и истинског пријатељства. За тим дода, да је дошао, ако би му краљ могао и хтео помоћи, да се врати у своју отачбину: па му исприча, како га гоне противници од пре девет⁽²⁾ месеци, а пријатељи га изневерили и придружили се противницима, па настави овако: Ако ми нећеш да помогнеш, отворено ми кажи, како би промислио, шта ћу да предузем. Не чуди се што сам рекао: „ако би могао“, јер ја не мислим, да ти немаш моћи; знам, да сваки има вољу у власти својој, али не и моћ. По некад су и они, који се за најмоћније сматрају, спречени или од силнијих непријатеља или што сами мисле да не могу. Овако се

⁽¹⁾ У скут.

⁽²⁾ Значи, да је Кантакузен добегао у Србију при крају Јулија или у почетку Августа 1342 год.

чешће пута дешава (у животу), па зато нема места увреди због речи «ако би могао.»

Кантакузен признаје, да је навалице тако говорио краљу, како би овај — вели он, — прилично своме положају, могао наћи изговор кад му не би хтео помагати; али у самој ствари Кантакузен би опет био у добитку, јер би бар сазнао шта краљ намерава да ради. Он вели, да је то све признавао краљу и да се плашио, да му краљ не постане «одмагач» на место «помагач.»

— Добро си учинио, рече краљ, ⁽¹⁾ што си своје речи образложио: прилично си ме дарнуо и изненадио, јер си говорио тако, што не познајеш моју снагу. Како си објашњењем у мени уништио свако подозревање, нећу од тебе ништа утаити:

— Имам ⁽²⁾ сувише (plus satis) снаге против твојих непријатеља и радо би ти помогао «ако ти сам хоћеш.»

Кантакузен казује, да се захвалио краљу на гостољубљу и пријатељству, и замолио га, да му објасни речи: «ако хоћеш», на што Душан одговори, да за савез и помоћ тражи све градове до Христовола или до Солуна да се не би узалуд ломио, ратовао и огромно благо трошио за Кантакузена, напоменув, како ни за своју корис није предузимао ратовање даље, него до Тракије, додавши: да је лакше Кантакузену одрећи се од онога чега нема, т. ј. Душан захтева Христовол и све остале градове на запад и

⁽¹⁾ Cant. lib. III. c. 43. p. 264. .: Ὁ κράτης δὲ „καλῶς ἐποίησας“ εἶρηκεν „τῷ βασιλεῦ, τὸν λόγον διασαφής“....

⁽²⁾ Ib Virium adversus hostes tuos habeo plus satis, teque, si ipse vis, adiuvabo libenter. etc.

југа да збаци династију Палеолога и на њено место да царује династија Кантакузенова.

Потписати овакав уговор, значило би, да сви Грци устану противу Кантакузена, зато се он стара, да одбије краљеве захтеве, али у исто доба ради, да добије војну помоћ. Да би то постигао, упоређује себе и Душана с купцом и продавцом, што није достојно њих обојице, па предлаже, да му Душан не помаже за накнаду, него из поноса као пријатељу, чиме добија више, него ли колико тражи, јер ако задобије за себе Кантакузена као грчког императора, неће владати само до Христопоља и Солуна, него ће владати и над Цариградом, Тракијом и островима.⁽¹⁾ наводећи изреку мудраца, да што је пријатељево, то је заједничко (*omnia sunt communia*), па завршује, да не може потписати такав уговор, ма пропао и он његова деца.

Кантакузен вели, да се краљ дивео решивости и одважности његовој, какву је показао у невољи, а с друге стране жалио, што га није склонио на уступке. Ипак је Кантакузен морао много што шта друго говорити, попуштати, разлагати и обећавати, на што Душан није пристајао, јер сам Кантакузен вели, да је при том преговарању била присутна краљица Јелена, па погађајући мисли свога мужа, а то ће рећи, да се Душан био решио да поступи с бегунцом много решителније, она прекине разговор о преговорима и настане, те краљ сазове на збор⁽²⁾

(1) Ово су биле земље византијске империје.

(2) Cant. I. III, c. 44... *μεγάλα δυναμένους* = *potentissimis proseribus*... Ово је био збор најмоћнијих самодржавних владетелина, међу којима је Кантакузен имао више личних пријатеља, нарочито Оливера.

двадесет и четири најмоћнија самодржавна властелина из свију држава краљевине.

Према до садањем причању Кантакузена, Душан је учинио две погрешке: 1) Што се вратио с пута, кад је Кантакузена већ имао у рукама, 2) што га причекивао као императора, кад је овај био узурпатор и издајник према своме законитоме цару. Учиниће и трећу погрешку, што ће послушати своје самодржавне властелине, — *Кантакузенове пријатеље*. Од свега овога не би могло бити ништа, да није Кантакузен представљао краљу опасности од Палеолога, који ће дати помоћ Душановом брату Синиши, своме сроднику, противу Душановога сина Уроша, кога неће имати тко подржавати и бранити, међу тим је Кантакузен предлагао њих двојица да утврде вешти савез, којим ће ујемчити наслеђство Душановоме сину Урошу. Ово је највише побудило краљицу, да се заузме за Кантакузена. И тако био је у изгледу савез Кантакузено-Душанов и њиних потомака, противу Палеолога и свију осталих њиних непријатеља и претендената. Ово јасно излази из говора Оливеровог, где он наводи, да се осигура наслеђство детету Урошу и осигура будућност српске државе. Оливера је Кантакузен придобио обећањем, да узме његову кћер за свога сина Мануила. Шта је другима обећавао, то незнамо, али како је Кантакузен по интригама личио на Апокавка, нема сумње, да је он умео вешто све главније српске државнике придобити на своју страну, а краљицу је придобио на своју страну материнском љубављу према своме јединцу — наслеђнику. Још морамо напоменути, да је морао имати утицаја на решење Душаново, предходни долазак у Србију Сиргијана, од кога

су Душана избавили сами Грци, јер Сиргијан и није био прави грк: но јунака и чистосрдачног Душана није био кадар сада нико ослободити од узурпатора, на кога су се могли угледати српски властелини, за постигнуће својих самодржавних смерова. Још мисамо додати, да краљ није сазвао на збор све више сталеге, него најмоћније властелине краљевства, који су ограничавали његову власт, па је њино решење било за њега обавезно, а они су опет били пријатељи и познаници Кантакузенови. Зато се још унапред лако могло предвидети, да ће са мњењем збора, врло брзо доћи у сукоб српска народна и државна мисао и тежње краљеве.

Не мислимо, да је могао Кантакузен запамтити и записати краљичине речи, него је могао запамтити њено мњење исказано на збору. Она је, вели он, рекла: Од наше (збора) воље зависи хоћемо ли поступити добро или зло са Кантакузеном, који је нама дошао. Зато треба добро размислити, које ћемо од овога двога да урадимо, те да се покажемо да смо свесни наше радње и да сами себи добра жељимо. Ако усвојимо, да с њиме зло поступимо, њега треба или просто *убити* или га *протерати*. Убити га или другог поставити да то учини, то би било нечовечно, и грехота пред Богом, а пред светом би био доказ најгнусније огрезлости наше у неваљалству. Ако би га злоставили, значило би, да се упрљамо злочинством. Због свега овога себе и вас саветујем, да то не чинимо. Да га испратимо без ништа, сваки би за нас рекао, да смо неумешни, незналице, који једино из глупости одбијамо пријатељство онога, о чије се пријатељство многи отимали, а ми би га први могли добити, јер ако он успе да постане импера-

тор, запамтиће, да смо га празних руку одпустили и још непријатељима предали, па ће нам злим зловратити. Ето зашто га не треба одпустити празних руку. Остаје, да му помогнемо или за градове или из великодушности. Кад би нам хтео уступити градове и мени би било по вољи и много мило; али он неће такву нискост и подлост да учини. Кад га ствар тако стоји, и кад је он отворено говорио, као што доликује слободном човеку и као што приличи владоцу, налазим за боље и вама предлажем, да му помогнемо, да се попне на византијски престо, па ће он бити наш вечити друг и савезник, што ће нам бити од веће користи, него ли захтевани градови. Ово захтевају наши сопствени интереси. Једно јединито од њега треба тражити: да заклетвом нас увери, да ће остати наш пријатељ и савезник до гроба, и да од нас неће захтевати, да му вратимо ни један град, који смо ми сами или наши предци отргли од ромејске царевине, нити их од нас оружијем отимати, пошто се попне на престо императорски. Ја мислим, додаде краљица, да ће он на све ово лако пристати, јер је правично, а уједно нема повода да себи пребацује издајство ромејских интереса.

Таква је била од прилике, по Кинтакузену, беседа краљице Јелене, на збору. Како се види, овај њен говор није ништа друго, него повторавање договора са Сиргијаном с том разликом, што је Сиргијан уступао Душану сву словенску популацију, а себи задржавао Ромејце и титулу императора у Цариграду. Кад је краљица свршила свој говор, краљ замоли и остале велмуже и наложи им, да отворено искажу сваки своје мишљење. Сви су ћутали. Само-

најмоћнији Оливер, који је био према Кантакузену веома пријатељски наклоњен, одговори краљу: *Кад би твоје подружје, краљица, рекла нешто не потпуно или нешто, што се не би клонило на славу српског краљевства, то би се могло пропуштено попунити. Али је она толико нас придобила разложношћу своје беседе и добрим саветима, да нас не би могао боље нико световати. Зато се и ја придружујем мњењу краљице и тебе саветујем, да се даље не ломимо, него сматрајмо овај долазак императора к нама, да се прославимо, па брзо и радо помогнимо⁽¹⁾ му!*

Нико није више ништа рекао, него ово мњење сви одобре. Краљ потврди решење збора, заблагодари краљици, што је говорила онако, како доликује њему и његовом достојанству и што је убедила збор, да прими решење, које ће Србији допринети највећу славу и корист.

Доклен се краљ и краљица са владалцима српских земаља световали о савезу с Кантакузеном, њега су — прича он сâм — напали његови пријатељи и пратиоци говорећи, да узме на ум прилике у којима се налазе, па да се *не издаје за оно, што није*, него нека попусти *варварима*, да се не би наљутили и злоставили их. На то им, божем, он одговорио, да неће предати империју варварима и да ће чувати њене интересе преговарајући са Србима и Блгарима или ма с којим суседним *варварима*, као да је он у истини ромејски император. Ово најбоље показује, колико је он био искрени пријатељ и савезник српски. У том се краљ врати са збора, и са

(1) Ове властелине називаће Кантакузен „династима.“

осмејком рекне Кантакузену: „Победно си!⁽¹⁾ И убедио си нас, да претпоставимо твоје пријатељство огромним новцима и великим градовима.” Само је краљ захтевао, према закључку збора, да Кантакузен положи заклетву, како ће до гроба остати њин савезник и пријатељ; и да неће тражити или освајати ни један град, којим буду Срби владали кад се попне на престо. На то Кантакузен пристане. И тако, по Кантакузену, овакав је уговор склопљен:

Да узајамно положи заклетве, да ће Душан и Кантакузен остати до смрти савезници и пријатељи, и да неће један другоме пакостити или један противу другога интригирати. Кантакузен да не ратује против Србије, нити да тражи од Србије оне градове, над којима је краљ владао, а они градови, који су тада били у грчким рукама, да краљ за себе не осваја, него за свога савезника. Краљ да остане на свагда непријатељ царице Анне и цара Јована; да их гони што већма може; пошто ступи на византијски престо Кантакузен, да му краљ и опет помаже противу његових непријатеља и да му је непријатељ сваки, који би на Кантакузена заратно.

Кантакузен пише, да је овакав уговор подвезао с краљем. Кад добро разгледамо овај уговор, не види се, зашто би Душан трошио благо и крв српску проливао, кад он потпунце баш ништа не добија. Па после, у чему је смисао њинога савеза и узајамних заклетава? Зашто би као Душан морао остати вечити враг и непријатељ царице Анне и цара Јована? Зашто би морао чак доцније ратовати за Кантакузена? Зар за градове, које је имао? Каква би за

(¹) Ib. III. c. 45. pag. 271.

Србију била слава и корист, што би се Кантакузен попео на византијски престо? Ова и друга питања јасно тврде, да Кантакузен није записао истину, нити изложио суштину уговора и његов смисао. Од кога прети опасност насљеднику Урошу и српској краљевини?

Нема сумње, да је Душану или српској краљевини био потребан моћан савезник због опасности, која је грозила Србији од запада и Угарске. Не може бити поговора, да је Урошу претила опасност од његовог стрица Синише. Противник и супарник Кантакузенов био је цар Јован Палеолог. На тај начин и Урошу је грозила опасност од Палеолога. Вечни савез и пријатељство између Душана и Кантакузена одклања опасност и осигурава цара Уроша како од Палеолога, тако и од Угарске. Тек оваква политика крчила је Кантакузену пут на византијски престо, а његово зацарење давало би гаранције, да ће Урош бити обезбеђен како од унутрашњих, тако и од спољашњих непријатеља. После овога размисливе су речи краљице Јелене: «Једно треба од њега тражити, да нас заклетвом увери (т. ј. да даде гаранцију) да ће до смрти остати наш савезник и пријатељ.»⁽¹⁾ И оваква би политика уродила добрим плодом, кад Кантакузен не би био други Апокавк, него кад би био тако племенит и веледушан, каква је била краљица Јелена и њезин супруг Душан, јер за Кантакузена заклетва није била тврда вера, него средство да своју цел̃ постигне, и потоме његова заклетва није била никаква гаранција. То ће се врло брзо обелоданити, још пре, него ли се крене војска.

⁽¹⁾ Гласн. Срп. Уч. Друш. књ. 57. стр. 121 и 122.

Суштину «вечног пријатељства», ма да је Кантакузен прећутао, увиђа се одмах, како се прочитају њиме описана факта. Тако је исто прећутао и суштину вечитог «савеза.» Зато право вели Флорински,⁽¹⁾ да је Душан, попуштајући решењу већа, да се помогне Кантакузену, с њиме закључио «савез» и унео неколико услова, којима се могао користити. Кантакузен вели, да је признао Србима сва дотадашња освојења, а да даље ништа не освајају. Он вели: сви градови, које Срби освоје у присуству императора, да њему припадну; сви градови, који буду освојени у присуству краља и цара, опет њему да припадну, и најпосле: сви градови, које освоји краљ или његове војводе било оружијем, било митом, опет да припадну императору без поговора.⁽²⁾ Баш ово на танко цепидлачење, јасно показује, да Кантакузен прећуткује суштину уговора, — оно што је у овоме права истина, а прећуткује с тога, што му је незгодно да каже истину, која га прави у очима Ромејаца издајником царства. Мора бити, да има разлике у освајању градова без њега или с њиме, јер би само онда могао краљ онако радити, кад би био побеђен и кад би био васал Кантакузенев. Од првога дана покрета војске, јасно се види, да Душан, даје цару спомоћну војску, али и сам ратује у своју корист, а Кантакузен противу тога ништа не говори. Тек доцније, кад се Кантакузен оснажио, отпочиње да ради онако, како је у својој књизи описао т. ј. крши уговор и стара се, да стане на пут Душановим успесима. И тако, положај, у ком се налазио

(1) Ib. II. 81.

(2) Cantac. III. 45. p. 273.

Кантакуеен, принудио га је, да попусти Душану, па и није могао добити гаранџију да стане на пут освајању моћнога и силнога Душана. Због свега тога морамо сматрати, да је безпристрасни Григора записао истиниту садржину уговора између Душана и Кантакузена, у Паунима на Косову. Тај уговор гласио је овако :

«Између Душана и Кантакузена био је закључен уговор, потврђен узајамним заклетвама, да они, пошто се растану, неће сметати један другоме у освојењима, али да хране ненарушиво савез пријатсџства: и да буду ромејски градови онога од њих двојице, коме сами зајеле предати се или драге воље по договору или ако буду приморани опсадом предати се, те тако да у овоме један другоме не буду на сметњи.»⁽¹⁾

И тако, помажући Кантакузену, Душан је уговорио, да за себе осваја области ромејске царевине колико год може. Сада се требало користити згодном приликом и похитати, те надмашити у освојењима свога савезника. Положај Кантакузена био је у толико гори, што је њему била главна ствар, да се попне на византијски престо, а Душан је само придруживао краљевини византијске земље. На крају крајева, постаће стварним императором византијским не онај, који има празну титулу императора са Ца-

⁽¹⁾ Greg. XIII, c. 6. p. 656.: *Ἐφ' ὃν γὰρ ἑκατέρων μεταξὺ δι' ὁρκῶν βαβαιωθεῖσα συμφωνία μηδέτερον μηδέτέρῳ ποτε γίνεσθαι κωλύμα πρὸς εὐτυχίαν ἡντινασοῦν ἀπαλλαγείσιν ἀλλήλων, ἀλλ' ἐμμένειν τοῖς ἀσύλοις ὅροις ἀεὶ τῆς φιλίας, καὶ συγχωρεῖν ταῖς τῶν Βυζαντιῶν ἐπηκόοις πόλεσιν, ὅτε βούλοιντο προσχωρεῖν ὁπῶσποτε, νῦν μὲν καθ' ὁμολογίαν, νῦν δ' ἐκ πολιουρκίας ἑκατέρων ἄλλη ἄλλῳ, ἐμποδῶν οὐδενὸς οὐδενὶ καθέστῳτι.*

риградом, него онај који влада териториом византијском. Њему ће требати још само да освоји Цариград, па да престане фактички биће ромејске царевине.

Из Кантакузеновог и Григоринога излагања преговора излази, да је Душан унео у преговоре и питање о издајнику Хрељи, ког је краљ захтевао за то, што је Хреља био Србин, па да се од њега одрекне Кантакузен. Кантакузен је опет доказивао, да је Хреља његов, јер је пребегао императору Андронику млађем, па као такав, он је подајник ромејскога императора и његов нарочити приврженик. У том доказивању, Кантакузен покаже писмену заклетву Хрељину, у којој се овај издајник српски обвезује, да верно служи императора. Тада краљ пристане, на уговор, који је требало заклетвама потврдити у присуству српског архијепископа, ког Душан позове из Пећи. Кантакузен описује долазак и предусретање архијепископа овако:

Кад је архијепископ приспео краљевоме двору, краљ га предусрете у дворишту, прихвати му коња, доведе до места, где се коњи сјахују. Архијепископ је сјахао с коња. Краљ га поздрави, а он краља благослови. Краљ није дао Кантакузену из двора да изиђе, него овај, по византијскоме обичају, причека архијепископа у дворцу, где га цар поздрави, а овај њега благослови.

Сутрадан требало је положити заклетву. У то, краљ добије од Хреље изјаву, како ће му се опет покорити и предати град Меленик, ако му опрости. Кантакузен вели, да се Хреља није никад надао, да ће због овога (Кант.) бити изложен такој опасности. После пораза Кантакузеновог код Геникокастра и бегства у Србију, Хреља се нађе у највећој опасности,

држећи, да ће Кантакузен бити приморан много више жртвовати од ромејске царевине, па неће моћи бити много разговора о Хрељи. Знајући пак, да му Душан неће опростити издајство и да ће морати пропасти, смисли да заузме од Грка град Меленик, па да га краљу преда, те тиме да заглади издају. И заиста, по бегству Кантакузена, Хреља нападне на Меленик, опколи га, забрани увоз хране и отпочне га освајати. Градоначелник Асан, сродник Кантакузенев, како се није могао у граду одржати, јер се није надао помоћи, преда град (Меленик) Хрељи. Хреља се преда краљу и ступи у преговоре, да му преда и град Меленик. Краљу добродође предаја Хрељина и понуда да град прими. Краљ Хрељи све опрости, и прими како њега, тако и Меленик. Одмах сутрадан, пре заклетве, краљ затражи, да се Хреља и Меленик запишу да су његови, јер су му припали пре заклетве. Кантакузен није Хрељу бранио, али је тражио Меленик, ког му је предао његов сродник Асан. Краљ се позове на самог Кантакузена, да изрече пресуду у спорном питању (разуме се) према уговору, јуче написаном. У уговору је предвиђено, да Кантакузен не захтева од Срба ни један град, који су Срби до данас заузели. «Несам неправичан, говорио је Душан, кад ми је Хреља с Мелеником пре постанка уговора припао, како се то доказује Хрељиним сопственоручним писмима.⁽¹⁾ Кантакузен сам за себе вели: «Император попусти.» Ово је најбољи доказ, да је између краља и Кантакузена уговор гласио онако, како га наводи Григора, а не онако, како га наводи Кантакузен. С

(¹) Ib. pag. 276 ...cum multis diebus ante isthaec pacta Chreles ad eius partes transierit, quod ex litteris eiusdem constat: Imperator ...cessit.

тога је прав Флорински кад каже: «Кантакузен излаже верно само факт потчињења Хреље Душану и свакојачко се стара да прикрије да је на то пристао.» За овим наводи казивање Кантакузеново, па додаје: Нама се чини, да немамо потребе заустављати се на претресању таквог објашњавања злополучног императора; његова је измишљотина очигледна. Прво, тешко је поверовати, да, кад Душан захтева себи право освајања у византијским областима, да би се он одрекао да поврати у потчињеност свога властелина, који је тежио да постане независан у тим областима; а још је мање за веровање, да је Кантакузен озбиљно могао захтевати признања, да Хреља зависи од империје, кад он није ни чим обелодањивао да зависи од империје и управо није ни најмање помогао Кантакузену у предузетој борби. Друго, из сведочења Григорине види се, да Хреља није изнова завојевавао Меленик, јер му је исти град предао Јован Асан по заповести Кантакузеновој.⁽¹⁾ Тешко је за веровање, да та предаја није учињена по заповести Кантакузена. Како било да било, тек по сопственим речма Кантакузеновим, Хреља се изнова «потчинио Душану.» Кад упоредимо време тражења Душаном «венедичког грађанства» са Хрељином издајом, излази, да је у броју «владалаца уставших противу Душана био и стари српски војвода Хреља», да је Душан због те унутрашње побуне и тражио грађанство венедичко, и да је тада Хреља и постао издајник. У исто доба, види се, да је Душан, уговором с императором византијским,

(1) Gr. XIII. c. 5: *ὁ γὰρ πρὸ βραχέος ἐπιτροπεύων τῇ Μελενίκου φρούριον ἐντολαῖς νῦν βυσιλικαῖς τῷ Χρέλῃ παραδίδωκας.*

тако рећи, стекао право на освајање византијске империје, јер свим својим поступцима показује, да поштује у Кантакузеном ромејског императора, кога су «своји» прогнали. Душан се, дакле, с правом кренуо, да осваја византијску територију, на којој су живела српска племена.

После спора о Меленику, у присуству пређашњег Душановог логотета, сада српског пећског архиепископа Јанићија,⁽¹⁾ обојица т. ј. краљ и император положи заклетву, да ће се верно држати потписаног уговора. После заклетве, краљ Душан сазове својих двадесет и четири најмоћнијих војвода (*dynastarum opulentissimis*); четири задржи при себи, а 20 са њиховим војскама, стави на расположење императору наложивши им, да усрдно врше заповести царева. Кантакузен се отпочне спремати за Дидимотику, коју су његови противници опседали. И тако, месеца Септембра савезници⁽²⁾ отпочну рат противу византијске империје.

Кантакузен је дошао у Србију при крају Јула⁽³⁾ или првих дана Августа. Тачно после месец дана од свога доласка, у почетку јесени, он се спреми у по-

(1) Жив. кр. и арх. стр. 378.

(2) Флорински (II. стр. 85—105) представља Душана као најлукавијег човека у свету, много лукавијег од самог Кантакузена; за тим вели, да је он прекршио «уговор.» Не можемо се с овим сагласити, јер је рушилац уговора Кантакузен, коме и сам нисао не поклања вере, а других података, да је Душан био «вероломац», ми немамо. Пре ће бити, да се Кантакузен преварио. Њега није ни један Грк волео, а то доказује његова судбина, јер је с престола отишао у калуђере. Па кад га Грци несу хтели, је ли их Душан могао приморати? Ми ћемо да наложимо факта, па нека читаоци суде о карактеру Душана и Кантакузена.

(3) Greg. XIII. с. 3.

ход; али му се изненадно деси велика сметња, јер Срби несу веровали Кантакузену, а према томе факту, морамо мислити, да су ондашњи Срби били у већини противни, како савезу с Кантакузеном, тако и давању помоћи и војске. Овога су мњења били оне исте војводе, који су, вероватно, били на збору, у ком је краљица својом беседом одржала победу. «Српске војводе, одређене да предводе војску, кад је све било спремно за поход, оду краљу и упитају га, вели Кантакузен: Мисли ли он о добру своме и њином, кад је тако неосторожно предао Кантакузену цвет и снагу своје државе? Јер, ако Кантакузен тајно закључи мир с царицом Анном, па стане њима замке плести и у заседама их убијати, онда му остаје само да се поврати и њине супруге и децу у робство захвати и читаву српску краљевину себи потчини?! Зато, ако је Кантакузену стало до тога, да добије нашу помоћ, нека остави у таоштву свога млађег сина, а без талаца да му не помажемо, па ће спомоћна војска радије ићи не мислећи да ће је какво зло снаћи.» Види се, да је ово било мњење војвода, па вероватно и војске, или је то произвео Оливер, да своју кћер уда за Мануила. Он се и користио овим расположењем и приватно замолио краља, да се заузме код Кантакузена, како би овај испросио Оливерову кћер (Даницу) за млађег свога сина Мануила, јер је чуо, да је сенатор Срђ покварио просидбу своје кћери за истога младића због последњег рата. И краљу се учини да је напомена његових војвода правична и умесна. С тога саопшти императору захтевање војвода и саветовао га, да испуни њину жељу, јер ће то пооштрити њину усрдност у рату. На само га, вели, краљ молио, да пр-

стенује за свога сина кћер Оливерову, не обзирући се на разлику порекла између њих двоје, него нека гледа на садашње прилике шта се тиме може постићи. Краљ је — божем — говорио, да би тај брак не само зарадовао све Србе, него би Кантакузен стекао у Оливеру не само савезника и пријатеља (*socium et amicum*), него потпуно оданог слугу, који би радио све, што је за императора угодно што и сâм Оливер обећава. «Ово моје настојавање — додаде краљ: јесте највеће сведочанство моје правичности и простосрдачности, кад дозвољавам и потпомажем, да један од најмоћнијих мојих династа, ступи у брачно сродство с императором, и јавно обећава, да ће радити у твоју (Кантакузенову) корист, ако се уда његова кћер за твога сина.» «Ово краљево заузимање за Оливера, — вели Кантакузен, — није се могло приписати толико искрености краљевој, колико великом Оливеровом богатству и упливу међу Србима, због чега се и сâм краљ бојао да га увреди», додајући, да је ово краљ говорио у присуству Оливера. У нужди, и да би одклонио код војвода сваку сумњу, Кантакузен пристане, да његов син Мануило постане Оливеров зет и да као таоц остане у Србији, те да се и војска успокоји, али син за свагда да неостане у тазбини, него да одлази и оцу кад би га овај позивао. Како је Оливер сазнао за брак кћери са сином императора, он му се поклатио и колени пољубио и много заблагодарио цару на доброти, а краљу на милостивом заузимању.

Ми опажамо како је у почетку Кантакузен веома мало попуштао, а при свршетку је на све пристајао. Чим се може то да објасни? По доласку Кантакузена у Србију, цариградска војска опколи

Кантакузенову супругу у Дидимотици, а овај преко Душана изради, те се овога шурак и васал Александер крене да ослободи Ирину у Дидимотици (1342). Александер надбије византијску војску, и «чини уговор, да му се Дидимотика преда, што ако Кантакузен не одобри», «мислио је, на који би начин Кантакузена упропастио, јер је град био јако утврђен, те је за најбоље нашао спречити му потвратак, или ако је могуће и упропастити га. И шаљући чешће посланике краљу а и преко своје сестре Јелене, саветовао је, да краљ Кантакузена не пушта, него ставивши на њега окове, да га чува у тавници или да га и убије, јер тако треба да ради краљ ако жели да отуда има користи и да *ромејско царство добије*.» Овога се поплаши Кантакузен, па уступи Душану и Хрељу и Меленику, потпише како уговор, тако и заклетву. Ова Григорина сведоџба најочитије показује крајње смерове Душанове на византијско царство. ⁽¹⁾ Пошто је Кантакузен потписао уговор и заклетву, то Душан и његова супруга, који се одликовали честитиошћу свога карактера, несумњиво хтели освајати *ромејско царство* на један безочан начин. Зато и вели Кантакузен: «Душан сматрајући савете Александрове за безчасне и подле, није их примио и нарочито кад се у то умешала, противна брату Јелена, краљ те савете *«одбацу»*.» С друге стране, Кантакузенов пријатељ Омур, примора Александра на одступање од Дидимотике, и тада савезници отпочну рат противу Палеолога.

(¹) Greg. XIII. c. 4. Cant. cap. 56. pag. 337, 338. где се јасно види, да Александер није да одбрани Дидимотику, као «савезник и пријатељ.» Значи, да је он улазио у круг савеза и пријатељства закљученог између Душана и Кантакузена.

У почетку јесени (Септембра) Душан преда Кантакузену 20 војвода с њиховим војскама, а себи задржи само четири. У походу с Кантакузеном били су најчувеније војводе као Оливер⁽¹⁾ и Палман⁽²⁾ Брахт. Краљ и краљица испрате Кантакузена с војском до границе. Ту се опросте и врате натраг, а Кантакузен с војском продре до Сереза, где се улогори. Три дана је водио преговоре са сержанима да му предаду град. Серожани су били противници његови. Они се ставе у одбрану, па су бацали на противника камење и стреле. Противници су ладнокрвно водили борбу и опустошавали сереску земљу. При тој опсади разболи се војвода Палман Брахт (*Врахтос*) и војска издангуби једанајест дана. Пошто овај оздрави, падне у болест Оливер. Кад и он оздрави поразбољевају се остале војводе и готово сва војска од изобиља меда, мяса и воћа. Од неумереног пића шире, војска добије срдобољу; од подводности опет подобјају грознице, богиње и т. д. Од тих болести врло их много помре. Војника је помрло више од 1500 људи небројећи у то старешине.

Кад је чуо Апокавк, да се Кантакузен са српском војском улогорио под Серезом и да је намеран кренути се у Дидимотику, опреми флоту у Хросто-

(1) Извѣст. импер. академii наукъ, по отдѣл. рус. яз. и слов. Т. 6. 1858. стр. 339: *Иоаниъ Оливеръ по милости Божи и го сподина ми краля Стефана бихъ в Сръклемъ великии науделиникъ, потомъ великии сазда, потомъ великии коекода, потомъ великии се-вастократоръ.... За къръное сму поработаникъ по милости божиен ксеа сръбъскииъ земле и помръскии и згустяни гръкомъ. Допније он је постао деспот: деспотъ Иоаниъ Оливеръ. Узео је за супругу маћу Душанову краљицу = царицу Марију.*

(2) Палман је командовао најамницима.

пол, а сухопутну војску пошље у богазе између Тракије и Маћедоније, да препречи Кантакузену пут у Тракију. Срби опет једно због болести и помора, а друго, кад су чули да им је преграђен пут за повратак, зажеле да се врате натраг. Кантакузен водећи рачуна о стању здравља у војсци, нареди, да се поврати у Србију заједно с војском, па ће изнова кренути се Дидимотици. Срби су се обрадовали, а оних 2000 Кантакузенових војника падну у очајање, побуне се и предаду се непријатељима Кантакузеновим.⁽¹⁾

Док је Кантакузен безуспешно нападао на тврди град Серез, Душан се крене с четири војводе и војском и опседне град Едесу (Водену). Како се јавио под бедемима њеним, тако је вешто водио опсаду и преговоре да му се град одмах предао. Душан остави у граду свој гарнизон. Кантакузен приморан да се поврати у Србију, удари преко р. Вардара, на јужну Маћедонију надајући се, да заузме Водену; али кад и у њој нађе српски гарнизон, он призна тај свршени чин. Истина, он (III. 51) пише, као да му Душан био уступио град Водену,⁽²⁾ али због малобројности своје војске он, божем, није могао оставити у њој гарнизон, па уступи град Душану, али је ово измишљотина, да би се опрао, што је изгубио тај

(1) Cant. III. c. 49. 292—294. — Greg. XII. c. 3. p. 647.

(2) Cant. III. 51. Кантакузен каже, да је Душан освоио Водену тиме, што је подмитио грађане. И он је имао новаца, али није никога могао да подмити. То је она иста гатка, која се у наше дане разглашава о руским рубљама.

Како Кантакузен није саопштио прави уговор, он овде измишљава и дотерује ствар према своме лажном уговору а после, божем, сам уступа Душану Водену.

град. Неуспех Кантакузена, а успеси Душанови охрабре царицу Анну и Апокавка. И заиста, чим су у Цариграду чули, да се Кантакузен повратио у Србију и да се по други пут спрема за поход, царица Анна опреми Душану посланство: Ђорђа Луку и солунскога митрополита Макарија. Они предложе краљу више градова само да он царици Анни преда везаног Кантакузена.

«Не само за неколико градова — одговори им краљ: него ни за читаву ромејску империју, такво злочинство нећу учинити.»

Посланици оду у Византију. Мало доцније опет се врате са много повољнијим условима: — Понудише му сву земљу на запад од Христовога и све градове осим Солуна, не да им преда Кантакузена, него да га затворена држи у тавници.⁽¹⁾ — краљ напречац одбије и то захтевање говорећи, да они праже од њега оно, што он не може да уради. И краљица Јелена оштро их порицала, што је тражено дело неправично и њих самих срамно. Наравно, да је свагда било удворица и улизица, да их има и да ће их вазда бити, који говоре према расположењу својих господара, а не по разуму или како су убеђени; који кад су чули одговоре краља и краљице, они су прешли границе учтивости према посланицима и називали их лудима, ако се надају, да могу навести Србе да учине какво зло дело; али се нарочито у томе истрчао некакав властелин Ковачић (*Κοβάτσης*). Он им чак припрети смрћу ако се неокану своје тражбине. Он их осуди за њину несмисленост, па како

(¹) Види се, да је овај предлог Александер чуо од Византинаца код Дидимотике.

је сам био груб и необразован, и није разумевао значење и важност Кантакузена, нападајући на посланике, рекне им, да су Грци сами «својим сопственим рукама ископали ромејско око», ⁽¹⁾ па и сада не би се поколебали издати градове и империју, само да би га заиста угасили, бојећи се, да се не би он повратио и опет прогледао. Тако су били одбијени посланици. ⁽²⁾

У овоме времену Кантакузену дођу посланици из Тесалије и позову га да им оде и прими власт над том земљом. Немогући лично ићи, он преда Тесалију своме сроднику, управитељу Епира (од 1339) г. Јовану Анђелу. ⁽³⁾ Анђел (у Тесалији) угуши буну, коју је била дигла деспотица Анна; придружи Акарнанији и Етолији каталенска места Тесалије и Локриде; и постане силан и моћан, па је могао бити од користи Кантакузену, идуће 1343 ⁽⁴⁾ г.

У преговорима и спремању прође зима и настане пролеће (1343 г.). Кантакузен затражи од Душана војску, да иде у Дидимотику и да потпомогне своју партију, јер му душао из Дидимотике Тархањота и тражио, да се живље заузме код краља, те да му спреми и даде спомоћну војску. Кантакузен вели, да је овај посланик извршио своје посланство у највећој тајности, али за то дозна Апокавк, па да би осујетио радњу посланика Тархањоте, пошље свога

⁽¹⁾ Cant. III. c. 52 p. 306 и 307: cum suis manibus oculum Romanorum eruisent.

⁽²⁾ Cant. III. 52. Овом приликом Кантакузену је насамо говорио митрополит Макарије, да се помири с Анлом и т. д. оно исто што је овај доцније и урадио.

⁽³⁾ Cant. III. 53.

⁽⁴⁾ Ib. III. 53. Greg. XIII. 6.

посланика краљу Душану јављајући му, како ће морем доћи у Маћедонију, и да жели с краљем да се договори о савезу, под условима најпробитачнијим за српску краљевину. Душан као частан друг и пријатељ, саопшти овај предлог Кантакузену и добије од овога пристанак, да се састане с Апокавком у Амфиполису, где ће онај доћи с флотом а Душан са сухопутном војском, да сазна намере Апокавкове и да га ухвати ако му посао испадне за руком. Кантакузен пише опет у својој историји, да су један и други имали сваки своје смерове: Душан је ишао на састанак, да Аповавка живог ухвати као противника *Кантакузеновог*; а да је Апокавк имао намеру, да наговори краља, да му не смета прогласити императором свога зета Андроника Палеолога; *Кантактзена* да задржи и не враћа у ромејску империју, да не би био на сметњи његовome зету. Да ли је баш ово хтео Апокавк или нешто друго, Хреља, преко кога је ова ствар тајно вођена, пре је умро, него ли што је *Кантакузен* ствар тачно дознао. Како је пак Апокавк ову ствар радио преко Андрониковог оца, који се налазио у Серезу и био с њиме у највећем пријатељству, па радио преко Хреље, тада жившег у Меленику, то се ти преговори продужили, јер су Хреља и отац Андроников морали о свима питањима најпре се договорити с краљем и Апокавком, па тек после утврђивати услове. Апокавк да би покренуо краља противу импер. *Кантакузена*, замоли Душана за састанак. Краљ је ово и саопштио *Кантакузену*, па га божем овај молио, да краљ оде на састанак, да не би обелоданио своју мржњу противу свога супарника, како се прекратио грађански рат, па би онда он задобио империју. Те тако краљ заједно с *Кантакузеном* до-

шавши до Сланих Језера, где се улогоре и ту су чekali на Апокавков позив. ⁽¹⁾ Тек после тога састанка могао је Кантакузен очекивати обећане помоћи, па је и пошао заједно с Душаном, да овај изврши своју намеру т. ј. да ухвати Апокавка, после чега ни краљу ни Кантакузену више не би имао ко правити сметње у њиним плановима. Овде се може пре посумњати у искреност Хрељине радње с тога, што се Кантакузен и позивље на њега као сведока, од кога није могао све сазнати, јер је Хреља напрасно преминуо. Да ли је баш Хреља умро од своје смрти, према натпису на његовом гробу, тешко је веровати. У надгробном натпису ⁽²⁾ вели се: „гробъ ти съдръжѣтъ змиръцѣна кесароу, нже вѣѣра с нами ѣсноглаголющѣ.....
Хреља Драгобола мнѣшескыиъ образомъ Харитонъ.“ ⁽³⁾ Овај чувени српски војвода за владе краља Милутина, Дечанског и Душана, спеван у песмама, Реља Крилатица, био је издајник Душанов 1340 г. па је опет плео неке тајне сплетке, и може бити, да је известио Апокавка о намери Душановој, о чему кад је овај дознао, Хреља обуче калуђерске хаљине под именом Харитона, но није преживео тај нови свој рад и морао отићи са овога света. Умро је у својој задужбини — Риљском манастиру, где се и дан дањи једна кула

(¹) Флорински II. 89, сумња у искреност Душанову, да је хтео да ухвати Апокавка, већ мисли, да је Душан хтео закључити неки уговор на штету Кантакузенову. Нама се чини, да нема места сумњи, јер да је Душан ухватио Апокавка, а у његовим је рукама био Кантакузен, ко би му онда могао стати на пут, да обојицу не задржи, па да изврши своју намеру противу династије Палеолога?

(²) Гласн. VII. стр. 182 и 183.

(³) 6851 т. ј. 1343 г.

називље «Реџина⁽¹⁾ кула.»⁽²⁾ Пошто се предао Душану (после 1342 г.), који му опростио издајство, остао је у својој „држави.“ Преко њега је Душан водио преговоре с Апокавком. Као стари пријатељ Кантакузенов, он му је и саопштио смер Душанов с Апокавком; али је Хреља био већи пријатељ Кантакузенов, него ли Апокавка и зета му Андроника Палеолога. Па нехтејући да Кантакузена замени Андроник, вероватно је или издао тајну намеру Душанову Апокавку, или како је он ток преговора саопштавао Кантакузену, овај је сам могао то саопштити Апокавку, да спречи састанак Душана с њиме. Било једно или друго, посљедица је била та, да се Душан није састао с Апокавком, а Хреља се покалуђерио и преминуо. У најмањем случају, Хреља је био жртва или својих сопствених интрига, а још пре може бити, да је био жртва интрига Кантакузенових, који је помео Душана, да се не састане с Апокавком.

⁽¹⁾ Ib. За време владе Душанове **сѣзда сен пиргъ господниъ протосеквастосъ Хреља** ...Јовану рилском и мајци божијој, која се зове Осеновица 6843 т. ј. 1335 Нов. 5. Cantac. III. с. 54. pag. 328. Значи, да је био Протосевастос 1334 г. Вероватно је добио знање Кесара после солунскога мира или после састанка Душановог с Андроником.

⁽²⁾ У Жит. Св. Јов. Рилског. лист 43 стоји: да је Душан **сина кесарствомъ единаго отъ своихъ велможъ поуте, Хреља име иму. Сен убо кесар Хреља вогомоснаго отца Иоанна изрядна оуслышавъ уудеса, и житие разумевъ, крамуъ томуъ въ рилстѣн горѣ отъ основаниа воздвиже на мѣстѣ томъ** и т. д. даље о кули.

Хрељина је црква била читава до 1834 г. а ове 1834 године разорена **вѣсть и нароуио отъ нинокъ за сже (тѣсноты ради) не быти мѣсту ниему, идеже бы соудатиса нокон и т. д. : Гробъ те сѣдржнѣ нини зырѣченена кесарю....**

Како Душан није имао ништа да очекује у Амфиполису, узме своју најбољу војску, и с њоме заузме све градове Хрељине „државе“, постави у њима гарнизоне и придружи је својој краљевини. Према доцнијим податцима, знамо, да је Хреља оставио потомке, али Душан им није дозволио да наследи своју очевину, него их уклонио као наследнике свога непоузданог васала, да му не би били на сметњи.

Придружив непосредно краљевини средњи ток р. Струме и по градовима сместив гарнизоне, Душан преда један део војске Кантакузену, па у друштву с њиме оде на Серез.⁽¹⁾

У Серезу владали су највећи непријатељи Кантакузенови, а град био јак и неприступачан. Нападаци несу имали других средстава да га освоје, осим да га опколе и глађу изнуде предају. Тешко се могло успети. Према уговору, кад би Душан и Кантакузен освојили Серез, припао би њима обојици. Па је и ово говорило за неуспех. Кад се нападачи примакли граду, краљ позове СЕРЕЖАНЕ да се предаду Кантакузену, чије име они несу хтели чути: „ако се предате Кантакузену, рече им краљ, он ће се удалити и неће вас узнемиравати.“ СЕРЕЖАНИ отераше парламентарара и објавише, да ће пре сваку муку поднети, него ли се Кантакузену предати и њега служити. Требало је на град јуришити и освојити га. Извр-

(1) Флорински (стр. 89 и 90) представља односе Душана и Кантакузена онако, као што се представљају односи (у Нар. Срп. Прип. Караџића) између два побратима у приповедци: „Два новца.“ По Флоринском, Кантакузен није веровао Душану и пратио га у Амфиполи, а Душан није веровао Кантакузену и пратио га у Серез. Ништавни људи имају подобне карактере, али силни и моћни тако не раде.

штити ово могао је само Душан са својом војском, али би онда Серез морао и припасти њему, чега се највише плашио Кантакузен, јер би вели он, Срби силом и обсадом отргли од империје један «велики грчки град.» Зато предложи Серезанима да га не пуштају у град, него само да га признаду за императора, онда Срби неће ударати на његов град, по уговору о савезу и пријатељству са Душаном, иначе ће их српска војска опсести и град освојити и т. д. због чега их он жали, да се не подвргавају таквим ужасима и несрећама. Тако је он њих световао и као за њих молио. Кад су Серезани чули световање много су га нагрдили, наругали му се и порицали га, па му онда с подсмехом рекли: Не брини се о нашем благостању, него се брини о себи и о својима. ⁽¹⁾ У друштву с оваквим човеком Душан је више губио, него ли добијао. Сиргијан је, истина био бунтовник, али јунак и цин у предузећима, а Кантакузен напротив, сплеткаш, и преко сваке мере честољубив и најгнуснији узурпатор престола. Сиргијан је био Херкулес, а Кантакузен Јуда искариотски. Ето зашто су Серезани, како он казује, чак његовог посланика (парламентара) убили, тело зверски на четворо расекли и делове по кулама на конопцима обесили. Услед тога, што су се Серезани осмелили тако неуљудно према њему урадити, знак је, да је тиме правце био затворен пут Кантакузену у ма који други град, вели Кантакузен. ⁽²⁾ С тога је он само могао ићи у Дидимотику. И заиста добивши војску,

⁽¹⁾ ...Quibus illi auditis, contumelias et maledicta in eum affatim evomunt aiuntque, magis eum sui ipsius suorumque, quam Pheraeorum saluti debere prospicere....

⁽²⁾ Cant. III. 55. p. 330.

он се крене у Дидимотику, а краљ огњем и мачем опустоши околину Сереза и врати се у град Струмицу.

Кад се Кантакузен удалио од Сереза, дође му на памет, ово: ако он уђе у Дидимотику, шта ће онда радити ако би га у граду опсела византијска војска? То га поплаши, па науми да се опет поврати натраг у Србију. То је био главни узрок повратка, а не оно што он пише, да је божем краљ најбољу своју војску оставио као гарнизоне по Хрељиним градовима, а њему дао изнурену и уморну војску, с којом је ратовао већ два месеца. За овим, да се та војска плашила ићи у Тракију, као да иде у Индију, да су исти војници при поласку послали својим кућама најбоље коње, светло оружије и друге скупocene ствари, да њиној деци остане, ако би они изгинули. Нема сумње, да су војници слали својим кућама двумесечну пљачку и оно, што су имали сувишног, јер се не може ни замислити војник без оружија, нити коњаник без коња. Кад овоме додамо и то, да је Апокавк био заузео с војском христопољску клисуру, што је такође могло поплашити старог интриганта, јер није смео ступити у одсудну битку. Због свега тога, он се по трећи пут врати у Србију и нађе Душана⁽¹⁾ у граду Струмици.⁽²⁾ Занста

(1) Cantac. III. c. 55. pag. 335.

(2) Ми смо навели, како је Душан освојио још до 1334 год. све земље до Христовола осим Солуна, Сереза и Зихне. Око 1339 до 1340 г. учини излаз у Хреља, али се ипак потчини Душану 1342 г. Да се Душан часно и поштено држао уговора с Кантакузеном, који је говорио да га хоће читав ромејски народ, и да, кад се он појави у ромејској империји, сав ће народ уз њега пристати. Зато је тражио и добио од краља војску да уђе у империју, па

је сада Кантакузенев положај био и очајнички и смешан. При доласку у Србију он се понашао као император, кога хоће сав ромејски народ, а да су му противници само царица са сином, патриарх и неколико знатнијих људи с Апокавком. Он је тражио само толико помоћи да се појави у ромејском царству, па ће све уз њега пристати; тада ће он стати на своје ноге, па ће онда радити за себе, а Душан ће опет радити за себе. Напад на Серез и полазак за Дидимотику покаже, да њега мрзи сав ромејски народ од најмањег до највећег, и да нико неће уз њега не само да пристане, него хоће сваки противу њега да се бори. Како су били на његовој страни само неки аристократи и осиротели потомци знатних породица, њих је народ или поубијао или позатварао. Овда су српски властелини сазнали право стање ствари и разумели, да је Кантакузен насилник; уз то, кад су у рату опазили, да је и плашљивац, сви га напусте, па не само да га напусте, него постану његови непријатељи. И баш у овом времену, Александер блгарски, ког је Кантакузен преко Душана имао као «савезника и пријатеља» и замоли Душана, да Кан-

му војска неће више ни требати. У ствари, Кантакузена је још већма мрзео народ, него ли и царица. То се види из опсаде Сереза. Зато он није ни смео ићи у Дидимотику 1343 г.

Према овоме не можемо се сагласити с речма флоринскога (стр. 91), кад он каже: «да је Душан тек од солунскога договора задобио почти всю додину Стримона.... и пожалуј, прямо издасть (Душан Кантакузена) его врагам.» Да се ово изрекне, треба имати крупне сведоче, а међу тим тога нема и у овоме времену, кад се Кантакузен трећи пут вратио у Србију, Александер и ако је био у «савезу и пријатељству» с Кантакузеном, моли Душана или да га задржи или да га убије, и Душан ту молбу као ниску и гадну одбацује. Cant. III. c. 56. pag. 337, 338.

такузена или држи у тавници или га убије. Душан одбаци тај предлог као ствар подлу и недостојну човека. ⁽¹⁾ Само се краљ и краљица тачно и искрено држали уговора и помагали Кантакузену, а остали га презрели. Незгодно стање Кантакузеново повећа се још тиме, што је читава Тракија била разорена и на све стране владала глад и немаштина; није било средстава за одржање живота. Византинци опљачкали Дидимотику; он се морао повући натраг у Србију. Збуњен и узнемирен противуположним мислима и сумњама, пошто је међу Србима дошао к себи од страха ромејског, он се питао, да ли својим повратком у Србију мањим опасностима излаже империју, која није била његова?! Највећа тешкоћа и незгода његова била је та, што је све своје благо био утрошио на војску, коју је водио у двугодишњем одсуству. Он није имао одкуд добити новаца. Од Срба — вели — није могао добити новаца ма под какав интерес, јер Срби, једни служе и у опште у бедности живе; други премда не оскудевају, али од страха несу му хтели давати новаца, како би пропао под теретом невоља. Због тога је — приповеда — и био у највећој бризи и невољи, јер је предвиђао све опасности, које су предстојале њему и његовим људма.

Кад се налазио у оваквом очајном стању и тако рећи тонуо ниже и ниже. Душан је успевао у свима предузећима, растао из дана у дан и постајао опаснији за ромејску царевину. Ово успевање Душаново радовало је Александра блгарског, а бацало у бригу Венецију.

(¹) Cant. III. c. 56. p. 337.

Због ратовања на истоку много је страдала венецијанска трговина,⁽¹⁾ а у Задру владало највеће незадовољство противу венедичке управе. Кнински кнез Нелепић и други кнежеви поморја нападали су на венедичке земље у Далмацији. Зато је венедичка република била у бризи о будућности својих покрајина, па предузме, да заштити византијску империју. Душан се није обраћао Венецији, али она нагнана нуждом на представке из Цариграда, заборави своју пређашњу одлуку, и обрати се Душану с предлогом, да он напусти Кантакузена. Јунија 1343 г. венедички посланик Марин Венерио крене се двору Душановом. Њему је било наложено да измири Србе с Византинцима на штету Кантакузена, и да доведе у неприлику Душана са малим и феудалним кнежевима Приморја тиме, што ће бранити венедичку трговину у земљама Словеније, коју су стешњавали: бан босански, кнез кнински Нелепић и други кнежеви словенски.»⁽²⁾ Да би још боље придобио Душана за мир с Византијом, венедички је посланик предлагао, да Душанов син Урош узме за сунругу сестру императора византијског.⁽³⁾ Ми знамо, да од овога брака није било ништа, али је Венеција успела да поконеба савез и пријатељство између Душана и Кантаку-

(1) Ljub. Monumenta II. 164. Habentes sapientes respectum, quod omnis novitas et sinistum, quam et quod subiret ipsum imperium, toti communitati redundarent in damnum, uu clare potest quilibet judicare et extat cunctis notorium. Флор. II. 160.

(2) Ib. 175 и 178. Флор. II. 160.

(3) Ib. 192. 193.—Ib. 163. Да је посланик Марин успео у вечему, то се види из тога, што је венедички сенат благодарно краљу 4 Окт. 1343 г. за његову наклоност према републици. Ib. 193.

зена. Ипак, супротно вољи властеле и војске, Душан а нарочито његова супруга, несу хтели Кантакузена потурити, него су му помогли да отпочне самостално да ради. Душану је било стало, да се византијска империја толико истроши и ослаби, како би он могао захватати у своје руке «царство ромејско», али он није хтео да погази уговор и заклетву. Зато и помогне Кантакузену да се избави из очајног стања, али се побрине у исто доба, да се неосили толико, да би му могао бити на сметњи. Догађаји су текли овако :

Душан је одавно радио преко неког Арбена (*Αρβενος*) хлерица, да му грађани предаду град Верију. Вероватно по упутству краља, јави се Арбен Кантакузену и предложи му, да изрази, да му се преда град Верија. Арбен проприча Кантакузену како га краљ слао да ради на предаји града, да је многе у тај посао увео, да су му многи обећали помоћи и да ће сада моћи тај посао свршити, јер су се многи од српске навале поплашили. Ову понуду Кантакузен предусретне као милост божију. Он га пита, да ли познаје прваке којима би требало писати. Пошто утврде да се пошље порука свима познаницима и првацима, Кантакузен им напише писма светрјући их, да му се покоре без одупирања. Сврх овога, Арбен је говорио Кантакузену, да склони краља на то ако може, да му он уступи град и отворено поради код Веријаца у корист императора. То ће нарочито бити корисно за Кантакузена, да не би себи од тога створио никакву опасност ако му се град преда. Кантакузен пригрли срцу тај савет, похита краљу да га наговори, да Арбен оде Верејцима. Њима

сам и сам хтео писати и молити их, да би ме пустили у град. Но да ми се не би десило нешто налик на оно у Серезу, боим се почети, да се и у овом случају зло неучини!! И тако је приволео краља да овај напише Верејцима и поручи Арбену, да покаже како њих двојица одавно имају освештан савез, па ће Верејци бити задовољни, ако се придруже Кантакузену. И заиста им краљ напише, да се управљају по својој вољи, а Арбену препоручи, да код њих за императора ради, противу чега он неће имати ништа, нека они пристану уз краља или нека се придруже Кантакузену. Арбен оде у Верију. Покаже краљево писмо и гласно га прочита на збору, а писма Кантакузенова потајно растури преко својих пријатеља првацима. Верејци се несу ни пређе туђили императора како прваци тако и народ (*vulgus*). У ово пак време, притешњени Србима, који су на њих често нападали и поља им опустошавали, били су у страху. Сврх овога, интелигентни су људи већ видели да ће брзо потпасти под Србију па похитају, да то предупредe: и прваци пошљу Кантакузену своје посланике: од богаташа — Астеронеру; од народа (*plebe*) Алелуја, од клира Сира. Ови позову Кантакузена да им дође.

Из овога казивања јасно излази, да је краљ радио преко хлеринца Арбена да му грађани предаду град Верију. Кантакузен је зато од некога дознао, Арбена на своју страну придобио, за тим се око краља уплео доказујући, да треба Арбена да пошље, да му што пре град придобије. Краљ напише писмо по Арбену, а Кантакузен напише више писама многим Верејцима, много им је што шта наобещавао, да се њему предаду. Краљ је био убеђен, да Арбен за

њега ради. Арбен је јавио и прочитао Верејцима краљево писмо, али је првацима тајно раздао писма Кантакузенова и израдио да му се град преда. Противу овога, према уговору, краљ није могао ништа рећи, зато му је и дао помоћ; али кад је доцније дознао за Кантакузенову интригу морао се на њега много разљутити.⁽¹⁾ И тако је истинито казивање Григорино, да је Кантакузен самостално заузео Верију, али је истинито и Кантакузеново да ју је преваром, преко краља, добио. У осталом Кантакузена су само прваци (архонде) и образовани Грци радо предусрели, а противу народа требала му је краљева гарда. Посланици су верејски разложили своје расположење и казали му, да се њини суграђани радују његовом доласку, да ће му град предати и војну помоћ указати. Он им одговори, да би одмах био позвао к себи градоначелника, али, како су га његови људи издали и морао се Србима вратити, — па кад би то урадио, могла би пропасти читава ствар, почем би му краљ могао поставити заседу и упропастити га због чега је до сада ћутао. Но сада, у овим околностима, од све прилике, краљ ће одобрити, да он заузме град, што ће он радосно да изврши. С тога ће се без задржавања кренути, да не би какав непредвиђени случај покварио посао. Одмах он саопшти краљу су-

(1) Cant. III. c. 57- p. 352 и 353. Greg. XIII. c. 5. Зато не можемо усвојити мишљење Флор. (стр. 92) кад он вели, да Кантакузен није освојио Верију помоћу Душана Душан му војску своју дао. Тим пре ово се Кантакузеново казивање мора усвојити у оном облику, како смо га описали, јер да је овај сам освојио Верију, он би себе хвалио како је без икакве помоћи с триумфом ушао у Верију. Овај поступак Кантакузенов заиста је наљутио Душана и био узрок српље и свађе с Кантакузеном.

штину тражења верејских посланика, који се — по речма Кантакузена — задивно таквом свршетку послова, јер је држао да се Верија и остали градови саветима не освајају. Изјавом Кантакузена била је најпријатније узбуђена краљица Јелена, па му световала, да непропушта ту срећну прилику, већ да се што већма потруди и Верију добије, Ићи у Дидимотику, то ће се доцније извршити; али се треба сада користити и Верију заузети, око које се толики рат води.

Услед овога краљица је световала, да он неочекује војску, која се за њега спрема, него нека употреби германце, које ти ја и краљ дајемо, који су као најамници вазда за поход спремни, па заједно са својима похитај Верији. И ако заиста Верејци одрже обећање и тебе приме и остала ће војска доћи, после ћеш лако употребити војску, која ће бити спремна и послата. Ако би се Верејци предомислили и одбили те од града, он би се повратио и с војском попробао да је освоио. Тако је краљица убеђивала Кантакузена, уступила му своје најамнике латине и наговорила свога супруга да то исто⁽¹⁾ учини. Тако Кантакузен и уради. Пошто је благодарио краљу и краљици, крене се с краљевом гардом. Приврженици му, припремљени српским краљем преко Арбена, отворе градску капију. И тако помоћу Душана и његове гарде Кантакузен заузме град Верију, на десној страни Бистрице, код верејског језера. Овај први успех извршен преваром, даде му снаге и смелости, те пође даље, па му се предаду сви градови Вотије:

⁽¹⁾ Cant. III. c. 57. Ова је читава глава веома важна за разјашњење даљих односа према Кантакузену, као и c. 58. pag. 354, 355, 356, 357 и т. д. гл. 59.

Србица, Платамонија, Петра (Каменград), Соско и Старидол. Све ове градове заузео је с краљевом гардом. Ту му притече у помоћ деспот Акарнаније, његов сродник, Јован Анђел. У најопасније време свога живота, он је нашао склониште у Србији. Срби му помогли да понови рат за престо. Како га Грци нигде несу примали, нити је могао наћи тачку ослонца, превари Душана и захвати Верију. После таквог преступка, он више није ни могао, ни смео рачунати на Душана. За то сада потражи помоћи на другој страни (по грчким појмовима) код *других варвара*, на име, код селџукских турака, и удружи се с емиром-Омуром. Овде се најбоље огледа она главна црта Кантакузенова, на име, безгранично савољубље, које да задовољи, он је рушио империју и дружио се са свима, који су ратовали противу ње, само да седне на византијски престо, па макар био сав крвав и ма читава империја постала гариште. После благодарности Душану и његовој супрузи речима и стварне преваре на делу, он се удружи с Омуром, чему се припремао још за живота цара Андроника млађег. Њега је Душан очувао и помогао му да победи своје противнике у Цариграду. Омур је спасао његову супругу Ирину у Дидимотици (1342 г.) од Александра бугарског. Александер надбио Апокавка, па онда нападне на Дидимотику. У ту минуту појави се Омур са 380 лађи на ушћу р. Марице са 29000, и примора Александра⁽¹⁾ да одступи од града, а Византинце прогна од Христопола и Апокавка од Солуна (Авг.⁽²⁾ 1342 г.). Омур опљачка пределе око Верије и врати се у Азију.

⁽¹⁾ Greg. XIII. c. 4.

⁽²⁾ Muralt II 591.

Кантакузенова превара при освојењу Верије и савез с Омуром озлојеђи Душана. Кантакузен је истргао из руку краљевих градове, које су Срби опседали и на предају већ били припремили. Нема сумње, да је то веома непријатно дарнуло Душана; али, да се Душан у себи кајао, што га је из руку пустио, то само може писати Кантакузен, јер ако је у интересу Душановом било, да се продужи грађански рат у империји, као што мисли Флорински, Душан не би сметао Кантакузену, него би ишао за његовим трагом и све његове градове освајао, а с друге стране, ступио би у савез с царицом Анном, па би јој слао војске у помоћ. Из свега овога излази, да је Душан био озлојеђен на подвалу Кантакузенову при заузећу Верије и других замака, а све што је хтео урадити, то је то, што није хтео дати материјалну помоћ Кантакузену, да осваја градове именом Душановим водећи у борбу његову гарду, што је показивало, као да је Душан⁽¹⁾ с њиме. С тога краљ позове натраг своје најамнике, који су били с Кантакузеном у походу противу Солуна. У Солуну су се већ борили хоће ли му град предати или не, зато Душен и јави управитељу солунском, Михаилу Моно-

(¹) Sautas. III. 58. pag. 356 и 357. Краљ охладни према Кантакузену и кајао се што га је пустио. Затражи најамнике своје, руковођен тајном мржњом и наводећи aliis quibusdam praetextis rationibus.... Ове друге узроке Кантакузен није навео, него их ве- што прешао, а у исто доба наводи, да је краљ имао у грудима тајну мржњу. Дакле зна оно, што је тешко знати, а воставља узроке, које је краљ наводио?! Ако се овако може судити, онда је Душан крив што га није попео на византијски престо и што му није уступио све градове, које је он или његови предци, заузео?!

маху, да он одазивље натраг своје најамнике,⁽¹⁾ и да потоме нема ничега општег с Кантакузеном.

Поступак Душанов проузрокује преврат у Солуну, јер кад су дознали, да није Душан с Кантакузеном, они му стану на супрот и Кантакузен «мораде (сам вели) напустити своје планове противу Солуна.» Како је Кантакузен био у походу, то су најамници одрекли послушност краљу, јер по најамничком праву, они се морали покоравати заповестима онога, којих је плаћао све док несу стављени у бојне редове; кад су бивали постројени по убојним линијама, да тада одступе, то се сматрало као плашљивост и издајство. Душанови су најамници били постројени у убојним редовима према Солуну,⁽²⁾ али кад су Солунци одбили Кантакузена, појави се Апокавк с војском грчком и Турцима, због чега се Кантакузен брже боље крене натраг у Верију и дође до р. Вардара. Вардар се био излио и само се преко њега могло прећи на српском земљишту. Ту се Кантакузен опет нађе у неприлици. Да чека док осекне река, није смео од Грка и Турака; да наступи на српско земљиште, плашио се од српске војске, која је била улогорена близу тога места. Вероватно чувши за недаће Кантакузенове, она се појавила на десној обали реке под изговором, вели Кантакузен, да му притекне у помоћ ако би га напала византијска војска или су

(¹) Кантакузен, пошто је ово навео, вели, да је Душан Момомаху поручио: сада га можеш напасти док је још слаб. Тешко да је ово истина, јер Душан није био у пријатељству с Византинцима. Главна је ствар, да је он своју гарду повратио, и да није његов савезник, а ко ће га нападати, то је посао оних, који су то хтели.

(²) Greg. XXII. с. 9. Вероватно, да се Григора посмева кад каже, да Кантакузен није хтео ударати на Солун «поштујући спомен великомученика Димитрија.» Флорин. II. 68.

саме Душанове војводе, знајући расположење свога краља, кренули војску да мотре на исход борбе, па да се удруже с киме нађу за добро. На десној обали Вардара, била је српска коњица и пешадија, на броју две хиљаде, под предвођењем Божића (*Μποξιης*) и Стефана, да нападне Кантакузена. Његов је положај био критичан. До глувог доба ноћи световао се Кантакузен са синовима Матијом и Мануилом и са својим сродником Јованом Анђелом шта да раде... најпосле реше: *да је боље прећи Србима, од којих би ма како тако добили милост, него ли Ромејима⁽¹⁾ и њиним савезницима, од којих се не би могли надати никаквој милости.* Ова одлука веома је карактерна за развиће човечности у ондашњих народа. У томе очајном стању, Кантакузену и његовој војсци, помогне неки сељак из села Габрова,⁽²⁾ где је била српска војска. Сељак је сазнао план ове српске војске и похитао да јави Кантакузену. Томе сељаку неблагодарни интриганат није ни имена споменуо. Село Габрово је на десној страни р. Вардара, на обали његове уточице Могленице. (Каразмак). Оне исте ноћи, кад Кантакузен није спавао, дође му у зору Габровчанин, коме је некад Кантакузен био учинио неко добро пред шатор и затражи, да га пусте унутра (Кантакузену) говорећи, да има нешто врло важно да му саопшти. Одмах га пријаве. Он јави Кантакузену, да је српска пешадија и коњица тако смештена, како ће му сиречити прелазак преко реке и тако потиснути његову војску, како ће је довести између своје и солунске војске, па разбити. После додаде,

(1) Cantac. III. с. 58. pag. 359. Па ипак су Грци и Кантакузен звали Србе *варварима* ?!

(2) Сала Габровце.

да он зна једно место на Вардару, за које ретко да тко зна, где се може лако пребродити. Кантакузен му обећа изобилну награду, да га спроведе преко тога брода. Тада је баш почела свитати зора, а грчка војска пође за сељаком обалом реке. И српска се војска кретала супротно обалом. Већ су српске стреле почеле зујати преко глава грчке војске. У том Кантакузенова војска с њиме преброди реку, оде у Верију, где он издаде награду најамницима и пошље их краљу, а потужи се на непријатељство српске војске под командом Божића и Стефановића. Краљ изјави, да је то учињено без његовог знања, и пошље обе војводе да их Кантакузен казни за такав поступак. Кантакузен их укори, обдари и врати здраве краљу. Овај факт доказује, да до њих није било никакве кривице а у уједно и то, да је Душан сматрао Кантакузена за човека, који му неће моћи бити опасан, а може ипак постати његово оруђе. И тако, српска војска није спречила Кантакузenu прелазак, а Апокавк опет доцкан је приспео на Вардар. Тим се може објаснити нерешљивост две српске војводе и избављење Кантакузеново. Апокавк није био толико моћан, да сâм нападне на Кантакузена, па зато пошље краљу велике дарове, да га придобије противу Кантакузена. Приповедајући ово, Кантакузен додаје, да су чешће Апокавкови посланици ишли с даровима Душану, да Апокавк није ни најмање штедио царску азну на дарове краљу, краљници и најмоћнијим властелинима, да само краљ пређе на Лнину страну и да отворено објави рат Кантакузenu. ⁽¹⁾

(1) Canf. III. c. 59. p. 362. Сар. 61, pag. 372 и 373. Greg. XIII. c. 8. p. 662.

По повратку своје гарде Душан је сазнао, како је освојена његовим именом Верија; дознао је интриге употребљене Кантакузеном, да задржи гарду и дознао је за Кантакузенове намере, планове и за савез с Омуром. Ето зашто је краљ, по повратку своје гарде, затражио од веријских грађана да му пошљу децу у таоце за сигурност, да је Верија његов град. Кантакузен је прећутао да опише начин заузећа Верије, већ ставља себе на прво место, па онда измишљава, да је то краљ тражио за «безбедност Кантакузенову». а у самој ствари — вели Кантакузен — «тим је хтео краљ себи осигурати град.» Зато сматрамо за измишљотину и оно Кантакузеново казивање, да га краљ звао под изговором послова угарских, само да га ухвати, него се Кантакузен просто поплашио одсудног захтевања краљевог и послао му посланство, у ком је главна личност била његов син, (Оливеров зет Мануило) да краља придобије за себе. Ето зашто је краљ с посланицима са свим о другим стварима говорио, а на предлоге Кантакузенове рекао: *«Да га више не веже уговор и заклетва»*, ⁽¹⁾ после онаквог поступања: *«и нека Кан-*

⁽¹⁾ Cant. III. c. 61. pag. 373—374. Кантакузен овом приликом напомиње, како је ова отворена Душанова изјава поплашила му присталице, који су божем изговорили неке речи, које потпуно сведоче, да је Душан био према Кантакузену отворен и прави савезник, али кад се уверио, да је то рђав човек, он му отворено изјавио: од сад гледај шта ћеш. Његове су присталице, божем, хвалиле Бога, што их спасао од Душана: ... «Шта је сметало краљу да нас упропасти кад смо били у његовим рукама, кад је то врло лако могао учинити? Шта му је сметало онда, кад су му из Византије уступали много више градова и блага, него ли што ми имамо, и што би све било његово, а он не пристаде, него им два три пута врати посланике» и. т. д. Ово је јасан доказ, да је Душан искрено

такузен гледа за себе шта ће, а он је (краљ) ступио у савез с царицом Анном.»⁽¹⁾

Да је био овакав ток догађаја, најбоље сведочи сам Кантакузен⁽²⁾ наводећи писмо Апокавково Верејцима, у коме им јавља, да је краљ српски везао савез и пријатељство с царицом Анном. Зато Кантакузену није ништа остало, него да се обрати своме старом пријатељу и савезнику Омуру, што је и учинио. Од овог времена видимо Кантакузена у друштву с Турцима, а Душана у савезу с царицом Анном. Турци помажу Кантакузену, али пљачкају империју и нагрћу на српске земље, а Душан помажући царици Анни осваја све оне градове, на које полаже своје право Кантакузен и хита да што пре прикупи такву снагу, којом би могао сузбити Турке и дохватити императорску круну са главе Кантакузенове.⁽³⁾

био везао савез с Кантакузеном, и да је Кантакузен крив, што је Душан тај савез напустио.

⁽¹⁾ Cant. c. 61. p. 377: ... pacem et foedus rescindit: Augustae se, si quid posset, opem laturum: ipse, quid sibi conducere, apud animum cogitaret.

⁽²⁾ Cant, III. c. 61. p. 375..... foedus societatemque....

⁽³⁾ Флор. II. стр. 94. Ето зашто се не можемо сложити са овим речма Флоринскога: Удружење Душана с византијском партијом, носио је још већма »минимални«³ ? одричући карактер, него ли његов савез с Кантакузеном и т. д. стр. 95. Нигде не видимо да се заступа царица Анна за оне градове, које Душан осваја, него видимо Кантакузена. Значи, да је те све градове царица уступила Душану да не падну у руке Кантакузену. Никад и нигде од 1343 г. Душан није ратовао с царицом, него је ратовао противу Кантакузена као узурпатора, као вероломца и лажног императора; он је ратовао како противу њега, тако и противу његових савезника Турака. Он је предвидео, да је Кантакузен узрок, што ће Турци да освоје Цариград, па се прогласио царем грчким и да га није помела прерана смрт, он би скинуо с Кантакузенове главе круну.

Како Апокавк није приспео на време, да с одељењем српске војске Божића и Стефановића скрха Кантакузена, Душан се није хтео мешати у грчку борбу. Апокавкови Турци опустошавали су околине Верије док их несу приморали на одступање нови Кантакузенови савезници Турци под командом Омуре. И заиста је Омур довео у помоћ своме другу огромну војску, коју Кантакузен употреби противу законитога императора и противу своје рођене отачбине. Поносећи се таквом великом војском, коју му је Омур довео и хвалећи се, Кантакузен напише Душану, да је, памтећи српско гостепримство, како су Турци могли нанети Душану велику штету, заповедио, да они не смеду разоравати земље његовога друга и савезника; ⁽¹⁾ да се он креће у Дидимотику с Омуровим Турцима, па као с посмевком позива краља Душана и краљицу Јелену, да му дођу, па заједно

(¹) Да су Кантакузенови савезници насртали на српске земље сведочи Григора (XIII. с. 10). С тога, са свим правично напомиње Флорински (стр. 96), да је «веома подозрино и правце опроругава се Григором сведочанство Кантакузеново, као божем, да он није дозволио Турцима нападати на српске земље, о чему је, божем, извештно краља преко парочног посланства, износечи тај свој рад као израз од његове стране пријатељства према Душану, своме пређашњем добротвору.»

Флорински (стр. 95) вели: «Нема никаквих података да је Душан (од половине 1343 г.) учествовао у смутњама империје», па додаје, да су по јужној (?) Македонији жарили и палили Турци и да су поглавито, како тврди Григора (XIII- с. 10.) нападали на српске земље. Извори не казују да је Душан противу них предузимао какве мере. Веројатно не хотјел мјерјатсја с силним непријатељем; може бити он «даже» није имао достаточну војску... Овде не вреди нагађање. На доцнијих ратова види се, да Душан није по други пут освајао Костур или бивше његове градове. Значи, да је он и бранио и одбранио од Турака своје земље.

с њиме и с турском војском да ходе у Дидимотику.⁽¹⁾ У друштву с иноверцима, пошто је утврдио своју власт у Тесалији, Кантакузен се крене у Дидимотику. У путу насрне на Солун, где су Турци у околинама арали, пљачкали и робили, за овим дигне опсаду Солуна, који није могао освоити с једном досетком, која га карактерише као богохулника, јер вели, да је дигао опсаду «поштујући спомен св. Димитрија солунског», што да је истина, нити би он отимао престо од законитог цара, нити би с турцима ратио противу своје отачбине, нити би дао прилике да турци опљачкају околине Солуна, нити би због свију тих поступака начинио Душана својим највећим непријатељем. Испред зидина Солуна крене се са силовом турском војском, продре кроз христовољски теснац, освоји више тракијских градића Абдеру, св. Ирину (= *ἄγια Ειρήνη*), Повисдо (*Ποβίσδος*), Кумуцену, Асамоту, Парадиму, Кранобуни, (Столаре) и уђе у Дидимотику.⁽²⁾

Три године дана водио је Кантакузен грађански рат. После освојења града Периторија (*Περιθεώριον*, Peritheorium) и свију кастела Меровије (*Μερόπια*), где је било словенско становништво, њему је требао управитељ који зна језик месног становништва да управља Меровијом. За управитеља ове области постави простог, али најмужанственијег, најхрабријег и најнеустрашимијега мужа Момчила (*Μομιτζίλος*, Momitzilus год. 1344). Момчило је био пореклом из Мезије. Најпре служио у византијској војсци; за тим

(1) Cant. lib. III. c. 64. pag. 392: *Ἐπὶ τοῦτοις δὲ καὶ προσηγόρευεν αὐτὸν καὶ Ἑλένην τὴν γυναῖκα, ὡς ἅμα στρατιᾷ τῇ Περσικῇ βαδισύμενοι εἰς Αἰδινότησιν.*

(2) Cant. III. c. 63—67. Greg. XIV. c. 1.

се одметуо у хајдуке. Врзао се на граници између Блгарије и Византије, задавао ужасе и једнима и другима, па кад су га и једни и други са војском отпочели гонити, он умакне Душану, где је дуго времена живео ⁽¹⁾ (*ubi diu vitam egit*). Кантакузен га

(¹) Cant. III. c. 65. pag. 402, 403. Cap. 68. pag. 421. Cap. 70, p. 428, 429, 430, 431 432. Cap. 71. pag. 433. 436. Cap. 72. pag. 437. Cap. 75. pag. 473. Cap. 86. p. 529, 530, 531, 532, 533. 534. Ово је онај наш јунак у народним пјесмама, Кантакузен (III p. 402) вели, да је Момчило *τὸ γένος Μουσῶς*. Норф. (t. 86, стр. 42) вели, да је Момчило албански кнез Гин I Мусаћ бератски. Ми морамо поклонити поверење Кантакузену као савременику, с тим, да је Момчило био из Доње Србије, која је била под влашћу Византије. Зато је најпре и служио у византијској војсци. Због неке неправде одметнуо се у хајдуке, прикупио чету од 2000 људи и чинио чудеса на границама Блгарије и Византије. Тодиком је досадио обема државама, да су оне ступиле у савез, да га гоне и ухвате, али он пребегне у Србију. Ту се дуго времена бавио. Душан га је лично предусрео, и дао му замак Пирентор код Дурмитора да у њему живи. С Душаном је учествовао у свима ратовима противу Византије и Угарске. Год. 1344 кад је Кантакузен освојио Мерионију, премама га себи као негда Хрељу, постави га старешином у Мерионији и препоручи му да продужи освајање замака. Он склопи војску од 5000 најхрабријих Срба и Словена. За овим, премама га на своју страну Апокавк, да ратује противу Кантакузена. Царица Анна наименује га *десиотом*. Кантакузен пошаље Турке противу Момчила, али их Момчило сузбије: и код Абдере спали турске лађе, за овим нападне на Кантакузена и његову војску на спавању; Грци су били поражени и беганем се спаси у Кумалени. Његови јунаци поарају сву земљу до Море. Ксантију учили својом престолницом. За тим се помири с Кантакузеном, пређе на његову страну и добије од њега још већу титулу — *сезастократор*. Сада тек он смисли да постане самосталан и независан владалац, па се одмете од Кантакузена. Мерионија са градовима Периторијем и Ксанти постане његова држава. Он је ратовао на све стране. Како је особито насртао на становништво Море и Халкидике, Кантакузен с Турцима под командом Омуре крене се про-

премами на своју страну и постави за управитеља Метропије с препоруком, да продужи освајање градова.

Како је Кантакузен наступио у Тракију, турци су почели грабити и робити становништво. Апокавк, да би спасао византијске округе, почне их подмићивати и произведе незадовољство, па они затраже да се врате својим кућама. Омур је добио највећу суму новаца из Цариграда и лађе за превоз у Азију. По-

тиву њега. Емир Омур, у пролеће 1345 г. са 20.000 војске и са Солиманом сином сарухановим, дође своје другу Кантакузену, који поведе сву ту војску противу Момчила. Овај се повуче Перитеориуму (Буру — Каде) и затражи од грађана да га пусте у град. Грађани су хтели најпре да виде исход битке, а да их Момчило после не би казнио ако би остао победилац, они пусте унутра његовог сиповца Рајка са 50 војника. Отпочне се крвави бој. Византијци и Турци нападну на Момчила. Његових 4000 коњаника бише притешњени уз градске бедеме, због чега су морали сјახати коње и борити се пешце. Ови јунаци борили су се као лавови и скупо су продали свој живот. *Ту пред бедемима Периторија погине Момчило.* Његов синовац Рајко с 50 војника и грађани гледали су из кула са бедема тај крвави бој, а несу се макли да му притеку у помоћ. (Momtzilus ad breve tempus sic floruit et visus est fortunam amplissimam consecutus, citiusque defloruit ac defluxit. Још Кантакузен вели: Simul autem is concidit, reliqui continuo deditis armis, Romanorum Persarumque captivi fiunt, cum effugere nullus potuisset: quodque in magnis infortuniis proverbio jactatur, neque ignifer evaserit, hoc ipsum et Momtzili exercitui contigit). Момчила су оплакали и ожалили веома многи други људи осим његових многобројних сродника. Кантакузену се преда Момчилова престолница Ксанти. Супругу Момчилову због њене дивотне скромности Кантакузен одпусти слободну са целим имањем и она се врати натраг у отаџбину. (Ei reliqui omnia, et aut in solo Romano in posterum quoque degere, si vellet: aut in patriam (nam e Moesia erat oriunda) reverti: id quod etiam fecit, sublatisque secum rebus suis, discessit. Момчило се оженио у Душановој Србији, дакле се вратила у Србију. Народна песма о Момчилу дивно је очувала тога свога јунака у спомену.

сле 13 дана он опет пошље у помоћ Кантакузену нову војску.⁽¹⁾

Турци су били страшни не само за Грке, него и за Архипелаг и пелопонеске латине. С тога су на западу оживљавали мисао крсташког рата против турака. Бојећи се Омуре и његовог савезника «шизматика Кантакузена» отпочне се радити, да запад ратује против Омуре. Папа климентије VI⁽²⁾ позове талијанске државице, да пошљу војску против турака. На тај позив одазову се само они, чији су интереси били у опасности: Ситни латински владоци Архипелага, Бенуа, Венеција, родоски рутери и кипарски владар. Папа пошље неколико лађи а главну команду преда у руке Мартину Цаккарији,⁽³⁾ господару Дамале, од ког су Грци (1329 г.) били отели Хиос, а он био 1337 у византијској тавници. Значи да је ова војска кренута како против Турака, тако и против православних. Флота отплови обалама емирства Ајадимова (и 28 Окт. 1343 год.) и освоји Смирну. Сад се отвори рат између Омуре и Латина, због чега је Омур слао мање војске Кантакузену. Империја пак ступи у сvezу с краљем Душаном да ратује против Кантакузена, и за ту помоћ преда Александру бугарском: Цепину, Кричим, Перуштицу, Јусту, Стенимахи, са прибалканским градовима Аитосом и Козником,⁽⁴⁾ па придобије на своју страну и Момчила, коме даде титулу — *деспот*. Поступци Апокавови узбуде светину противу њега. И кад је он 11 Јун. 1345 г. прегледао нове тамнице,

⁽¹⁾ Cant. III. c. 68. Флор. I. 69.

⁽²⁾ Muralt — 591; Raynaldus, Ann. eccl. sup. an. 1343.

⁽³⁾ Cant. III. 68. Нопл. p. 464.

⁽⁴⁾ Cant. III. c. 66.

затвореници га нападну и тољагама и камењем убију; за овим поубијају његове присталице. Цариград дане душом, а значај Кантакузена порасте. Ето у таквим је приликама Душан ратовао противу Кантакузена, који је ове године скинуо с врата и другога свога противника Момчила.

Турци су поглавито пљенили српске земље, за време Кантакузеновог пребивања у Верији, али по његовом одласку у Тракију, куд је — посмевајући се позивао краља и краљицу, турци су кроз три године грађанскога рата (до 1347) пљачкали западне покрајине империје, где је владала неуредност и општа анархија. Свака се област бринула о себи и бранила сама себе, Тако: Солуњани несу хтели да признају ни једног императора т. ј. ни Кантакузена, ни Јована Палеолога. У Солуну је владала демократско-анархијска партија зилота. У Верији управљао је Мануило Кантакузин. Ту су били главни приврженици узурпаторови. Сережани су били приврженици цариградске владе, али с одласком Кантакузена у Дидимотку, и ту су преобладали Кантакузеновци због чега је Кантакузен оспоравао Душану Серез. У главноме, краљ Душан није ратовао против цариградске владе, него или противу зилота у Солуну или противу Кантакузена у Серезу и Верији.⁽¹⁾ За њега су (Душана) биле веома повољне прилике да доврши освојење Македоније и Тесалије. Кроз годину и пол дана краљ освоји готово читаву Македонију, осим града (Солуна), Према стању ствари изгледа, да је то врло дуг рок времена⁽²⁾

⁽¹⁾ Флор. II. 96.

⁽²⁾ Флор. ib. 97. мисли, да је то дугачак рок, а за узрок наводи као хипотезу 1) отпор становника и 2) малобројност Душанове војске. Доказ за прво види у отпору Сереза, а доказ за друго

за извршење тих освојења; али упоређивање ондашњих средстава за освајање градова, са данашњим, не може имати места. Најобичнији начин освајања градова онда је био тај, да се град примора на предају глађу, жеђу или отме јуришом. Последњи је начин био веома тежак. Поред тога, заиста је Душан морао остављати по градовима гарнизоне, и тим је слабио војну снагу. Пораз код Стефаније не може се узети за озбиљну препону, јер је то била сувише случајна и ситна ствар. Главна је препона била — тешкоћа освајања тврдих градова, као што се очито огледа доцније за време ратовања у Босни. Овоме треба додати, да ми не можемо према изворима (Кантакузену и Григори) у потпуном реду да изложимо ток освајања и заузимања различитих градова, места и области. Оба писца више се занимају својом грађанском борбом, ситним догађајима, преговорима, договорима, а веома кратко и као мимогред у општим изразима спомињу да је краљ српски изнова освоио «велике градове.» Нешто више о тим освојењима налази се у Кантакузена,⁽¹⁾ међу тим обојица сагласно тврде факт, да је Душан заузео Маћедонију. Григора каже: «Српски краљ, налазећи у ромејском грађанском рату срећан случај да увећа своју моћ, као пламтећи огањ, опустошавао је и захватао градове један по један, земљу за земљом, и није било никога ко би му на супрот стао.»⁽²⁾ Кад је Апокавк интригама приволео

наводи гарнизоне и неспособност српске коњице за отимање градова. И трећи је узрок — вели — пораз Срба код Стефаније 1344 г.

⁽¹⁾ Cant. III. c. 72. pag. 437; cap. 75, pag. 470; cap. 87 pag. 535. lib. IV. cap. 4. — Greg. XV. c. 1. pag. 740; XVI. c. 1. p. 795.

⁽²⁾ XV. c. 1. p. 746. У Флор. стр. 96.

Омура, да се врати у Азију (при крају 1343 и почет. 1334 г.), Кантакузен је био опкољен са свију страна непријатељима, од којих је сваки био способан да ратује противу читаве империје. Душан удари са сиљном војском и продре до Зихне ⁽¹⁾ освајајући замке и кастеле Кантакузенових намесника, а Александер заузме (по уговору с Апокавком): Цепину, Кричим, Перуштицу, Јусту, Стенимахи у Родонији, Аитос и Козник, а Момчило отпадне од Кантакузена за титулу *деоцотску*. ⁽²⁾ Ову прилику и употреби Душан, те придружи својој држави све освојене градове. Кантакузен вели, да се краљ Душан спремао да нападне на њега с леђа у Тракији, ⁽³⁾ али се из тога догађаја види да Душан није ни мислио на Тракију, него предузео да најпре освоји Зихну а за овим да уништи Кантакузена уништивши његове савезнике. Зато у почетку 1344 ⁽⁴⁾ год. он освоји Зихну, ⁽⁵⁾ па спреми најодабраније оделење своје војске, под командом најхрабријег и најсмелијег од својих војвода Прелуба (*Πρεάλιμπον*) противу Кантакузенових савезника омурових турака.

(1) Cant. III. c. 68. p. 420. Nam. crates cum robore exercitus sui Zichnas usque progressus est..... et Maesorum rex Alexander, quidquid habebat copiarum, Stilbnum adduxit etc.

(2) Cant. III. c. 70.

(3) Cant. III. c. 68 p. 420.

(4) Јануара или Фебруара. Флорински стр. 98.

(5) Cant. III. c. 69 pag. 423. Ово се изводи из ових речи Кантакузенових: iam vero Crates, fixis apud Zichnos tentoriis, quo cum Cantacuzeno confliogeret, ut demonstratum est, ut de persarum eventu et illac in chersonensum iter facturos audivit, delectis de exercitu, suo fortissimis datoque illis duce, qui praestanti animo et usu inter procures Triballorum enimerе videbatur Praealimpum vocabulo cum barbaris obviis pugna decertare iussit.

Омур је ратовао противу латинских савезника, који су му (28 Окт 1343 г.). освојили Смирну. Савезници потисну турску војску тракијском полострову Лонго. Да би избегли погибију, турци се искрцају код паланке Палена. Латинска флота спали им лађе. Турци нагну да се поврате сухим преко Тракије у Азију. Краљ заповеди Прељубу да им претради пут и да ступи с њима у битку. Прељуб се сукоби с Турцима на месту Стефанина (*τόπον Στεφανιανᾶ*). Турци се пренадну од српске коњице — оклопника и умакну у оближњу брдовиту планину. Срби опазе све тешкоће и сметње, кад би на коњма гонили Турке по шуми, а бојали се стрела из заседа и да не пострадају у теснацима, одседну коње, па под теретом оружија пођу у брда нешице за турцима. Турци на место да ступе са Србима у борбу, прибегну лукавству и превари, и побегну даље у планину. Срби несу спазили превару, већ се крену за турцима. Кад се Срби удалили од својих коња гонећи турке, ови потрче не на Србе, него обиђу Србе. и лако одевени, пре Срба дотрче до српских коња и уседну на њих. Сад се сукобе тешко наоружани пешаци Срби са турцима коњаницима. Ту неки Срби изгину од турских мачева, неке опет Турци заробе а остали побегну у брда и спасу⁽¹⁾ се. Кад је Душан добио глас о поразу код Стефанина отступи од Захне, али је он ратовао и кад је код куће седио.⁽²⁾

Турци — победиоци (на броју 3100) изјаве Кантакузену, да су готови помоћи му за новце. И заиста му помогну противу Александра и Момчила. Алек-

(¹) Cant. III. c. 69. e. 423 и 424.

(²) Ib. 424: οὐ μὲν ἤμδλει γε, ἀλλὰ καὶ οἴχοι καθήμενος ἐπολέμει = sed et domi sedens bellaturiebat.

сандер је био упао у област Мору и освојио градић Иперикариум, али при покрету противу њега, Кантакузен закључи с њиме мир и преда му градић. ⁽¹⁾ Момчило порази Кантакузена код Месене, али га овај придобије за титулу — *севастократорску*. ⁽²⁾ Момчило је поступао као самосталан и независан владалац, а Душан је ратовао и кад је код куће седео. Његови су легиони продужили заузимање земаља у Мигдонији, у околини Солуна, у Вотијеји и даље до Христопоља. Узурпатор није био у стању стати на супрот његовој снази. Напротив, како су Кантакузенови савезници Турци упадали и пљачкали пределе у Европи, становништво је предусретало Србе као избавиоце и заштитнике од насртања кантакузенових турака. У свима већим градовима појави се српска партија, која је работала на томе, да што пре Душан заузме градове, како би се избавили од унутрашње анархије и спољашњег пљачкања. На Душана су гледала српска племена као на избавитеља, а грчко становништво по градовима гледало на њега као на заштитника православија. Српска војска заузме све замке и градиће у Вотији, опколи Верију и српска партија примора управитеља градског Мануила (сина Кантакузеновог) да остави град: Мануило утекне своме сроднику у Тесалију Јовану Анђелу а Верију заузме српски гарнизон. ⁽³⁾ Из овога се

⁽¹⁾ Иб.

⁽²⁾ Иб. с. 70. Greg. XIV. с. 4.

⁽³⁾ Флорински (II. 100.) вели, да је тешко одредити време предаје Верије. „Кантакузен и Григора спомињу заузеће Верије, описујући догађаје после доласка Кантакузеновог у Цариград (1347), али они говоре о томе као о догађају, који се много пређе тога времена извршио, кад је Душан заузео сву Македонију изузимајући

види, да је Душан ратовао у два правца: на десној и на левој обали Вардара. Освојењем Верије њему се потчине све земље на левој обали р. Бистрице. Верију су заузеле његове војводе, јер је Душан био управио сву своју снагу противу Сереза на левој страни р. Струме као главног места западне половине империје са освојењем кога, њему би припало сво земљиште до р. Марице (Хебра) и града Ферра (сада Фереџик) на домак ушћа р. Марице.

Главна пажња Кантакузенова била је управљена на Цариград, где је 11 Јун. 1345 г. погинуо Апонавк; њему се предали сви градови до Цариграда, па је онда с турском војском Омурата напао, победио и убио храброга Момчила код Анастасиопоља (Периторија). Кантакузен упути Турке противу Срба, који су освајали Серез, али у путу умре њин вођ Сулејман (Солиман) син Сарухана селџуцскога емира. Омурата похита у Азију, да не би на његову земљу напао Сарухан, а у исто доба, да ратује противу латина,

један једини град Солун, што је било 1345 г. Први каже: *μή μόνον γάρ Φεράς τε καὶ τὰς ἄλλας τῆς Μακεδονίας πόλεις καὶ τὰ φρούρια πλὴν Θεσσαλονίκης εἶλεν, ἀλλ' καὶ Βερόϊω τῶν τοῦ δυνάτωτάτου χρημάσι καὶ μεγάλοις ἐπαγγελίαις διαφθείρας, τὸν βασιλέως ἔπεισεν εὖδὸν ἐξελῆσαι τὸν Μανουήλ, καὶ κεινῇ τὴν πόλιν παραδοῦναι* Cant. IV. c. 4. p. 31.

Greg. XVI, c. 1. p. 795: *Ἐν δὲ Μακεδονίᾳ, τῶν ἄλλων ὑπηκόων τῷ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμόνι Βερόϊα μὲν καὶ αὐτῇ μέτ' ὀλίγον τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἐγεγόνει....*» Дакле Вотија и Верија спадају у Македонију, због чега морамо мислити, да и овај град треба урачунавати у онај број градова, кн. XV. (стр. 746 до 747) Григорине, где он у опште говори о освојењима Душановим читаве Македоније до Христопоља што се завршило заузећем Сереза. И тако је Душан освојио Верију или пре или одмах после освојења Сереза.» (1345).

где и погине 1346 г. С његовом смрћу Кантакузен је изгубио највернијега свога савезника и друга. Требало му је тражити другог савезника, али још за живота Омурса, краљ Душан је већ био освојио Серез.

Серез је био веома тврд, велики и јак град. Први пут Душан је опседао Серез 1344 г. Грчка је партија тада послала Кантакузену посланство, тражећи помоћи и одбране и обећавајући му покорност;⁽¹⁾ али им Кантакузен није могао дати никакве помоћи због послова у Тракији, а 1345⁽²⁾ г. није му могао дати помоћи због одласка Омурса у Азију. Душан изнова с војском опколи Серез (1345). Кад се краљ

⁽¹⁾ Флорин. II. 101. у примедби под 2. са свим верно побија Кантакузеном казивање, као да је, божем, Душан на његов захтев одустао од освајања Сереза; али се не можемо с њиме сложити у томе, да је исход битке код Стефанина био тако страشان, да је због тога Душан одступио од Сереза. Прва одгонетка Душановог одступања налази се у изреци Кантакузена: Душан је ратовао и кад је код куће седео. Ствар је у овоме: Селско становништво сереске области, то је српско становништво, а градско и то вишина, били су Грци. Душан је одступио од Сереза и дао маха радњи своје партије, да она спреми предају Сереза, јер је он сувише добро познавао ниво Кантакузенову.

⁽²⁾ Ib. (Cant. c. 87) Душан је у почетку 1345 г. био у Србији, како се види из његове повеље потписане у Скопљу 1. Јан. 1345. у «Афон. акт. и фотогр. сним. с њих у собр. П. И. Севастьянова.» Сиб. 1880. стр. 66—68. Душан поклања дарове пиргу (кули) св. Вознесенија у Хрусији. Нему били су дошли игуман Арсеније, а с њим часни старац и духовник (исповедник) краљевства ми **баша** Амфилохије и рекли му: **како не имаш ни Струме нио нио село Кучоко.** Краљ им дао село Гандарохор са заселцима истогa села Валавиром и с **Кочоулати** и с **Прѣклѣнци.** Повеља потписана у Скопљу: **Стефан четврти в Христа Бога ...краљ самодръжѣць всѣхъ српскихъ земель и устынникъ грѣхъскимъ страхамъ.**

кренуо у поход, можемо изводити из тога што је при крају Марта још био у Србији,⁽¹⁾ а то значи, да се кренуо летом ове 1345 године.

Кантакузен, у главноме овако описује освојење Душаном Сереза. Кад је краљ опсео Серез, грчка партија пошље посланике Кантакузену. Посланици су му говорили: да је краљ опустошио околину Сереза и тако град притеснио, да му се мора предати. За овим, да је иста грчка партија (у Серезу) извикала га за императора. А неки — вели — од српских војвода, као пријатељи Кантакузенови, науче Серезжане, нека им постави градоуправитеља, у том

(1) Ово се види из његове повеле у књизи: Афонске акти и фотографическе снимки с њих въ собраніяхъ П. Н. Севастьянова. Т. Флоринскаго. 1880. стр. 68 и 69. У повели се вели, да, кад је краљ заузео Струмицу (1342) нашао је туна властелина Рудла и за његово пољубљенице и поработанице въ таковоє времє дѣдохъ му обѣщаніе и вѣсткоу, да ће извршити све оно, што га замоли Рудло. Овај замоли краља: да естъ уловѣнь скете богородице Хиландарске съ всемъ своимъ: съ црквомъ си одигитрномъ, коју је самъ саздао и са свима правинама село Борујево, које му је даровао краљ с људма, с баштином и са свимъ што има оу градоу и оу банѣстѣ две њиве и воденица с људма, поливадами и са селищемъ ижемоу естъ далъ Хрелмъ, Ровоко, са сенима правинама и с коуменничеми и са свимъ шта има у граду и у пољу. Краљ потврди да је то до вѣка цркве Хиландарске, а Рудла своє вѣсе да дрѣжи до смрти, а по смрти иже да естъ црковно. И да нема нико области ни над његовимъ људма ни над њимъ осимъ цркве Хиландарске. И ослободи краљ Рудла и људе његове и све уписано од позаоба, приселце, поданка, приплата градскихъ и жупскихъ, и од градовидања, поноса, провода, геракара, псара; од десетка житнога, овчега, пшѣнога, од орања, од плетве, жетве, сѣнокоше и крѣшенинъ; и да моу не естъ ниамѣтка градѣнога, ни десетка свинога, просто оовободио га краљ: оу всехъ малѣнхъ и велихъ рабѣхъ. Године 1345. Марта 28. Инд. 11.

случају краљ би оставио град. Тешко је веровати овоме извешћу, али ако је било у ствари, онда јасно излази на видик, да је у броју ових војвода морао бити Оливер и његове присталице. И заиста су посланици из Сереза отишли Кантакузену, који се тиме користи, призове посланике царичине из Цариграда, па им пред Серезанима рекне: „Видите ли, какве је последице нам донео грађански рат? Срби су освојили све западне градове, па ће освојити и читаву Маћедонију” и т. д. т. ј. Кантакузен је употребио ту прилику, да склони царицу на измирење. У исто доба пошље краљу посланике са захтевањем, да не осваја Серез, јер су се серезани њему предали. У самој ствари, то је била грчка партија, али је у Серезу била велика и српска партија, која се трудила да град преда краљу.

Кантакузен худи српску партију, наводећи, да је краљ представницима те партије обећавао златна брда, а да ово није истина најбоље показује то, што је вођ српске партије био рођени стриц Кантакузенове супруге, Мануило Асан. Вођ пак грчке партије био је Константин Палеолог. Грчка је партија позивала императора да јој што пре дође у помоћ. Кантакузен најми Турке на 40 дана, да иде Серезу, а пошље Душану писмо с поруком, (по посланику Јовану Вријену) да одступи од Сереза, иначе ће одбити силу силом, па ће овом приликом да поврати све градове, које су Срби од Грка освојили. Он се спремао за поход у Серез, али добије из Цариграда глас, да је Апокавк погинуо и позив да све пренебрегне и да хита у Цариград. Кантакузен казује, да су му божем дошли посланици краљеви и јавили, да је краљ напустио Серез плашећи се од

његових савезника турака и што су сережани при- познавали власт његову. Али је, вели, требало про- терати из града српске приврженике, који раде у корист краља и првом приликом град ће му предати. Да је ово измишљотина Кантакузенова најбоље по- казује он сам, јер вели, да кад је најмио Турке и хтео се кренути у поход противу краља, пријатељи су му јавили за смрт Апокавкову и звали га у Ца- риград, због чега он сазове на збор⁽¹⁾ великаше и турке да већају, хоће ли ићи да ослободи Серез или ће ићи у Цариград. На томе је збору он сам тврдио, да се смрћу Апокавковом прекршила највећа пре- пона, управљена противу њега, али ипак Серез не треба напустити. С тога је био мњења, да остала вој- ска иде Цариграду, а он с 3000 да иде у Серез, да прогна српску партију, јер ако «*краљ Серез освоји*», што ће рећи, да краљ није одступао од Сереза, како је мало више рекао, — онда не само да га неће повратити, него ће губитком Сереза као пограничног града изгубити за империју и све остале градове. Противу оваквог његовог мњења устану турци: Омур и син Саруханов Сулиман и други доказујући, да ову прилику не треба пропустити, јер са Византијом не добија се један или два града, него се у један мах свршава спор о читавој империји, јер је Визан- тија глава читаве империје: и пре него ли ти се Византија покори, не можеш бити чврст владалац. Серез пак, ако сада Срби и освоје, кад се после кренемо и ми твоји савезници заједно с тобом, лако

(1) Cant. III. c. 89. pag. 546: *Ἐκκλησίαν δὲ ἐκ τῶν ἐν τέλει ποιησάμενος, καὶ Ἀμοῦρ παρόντος τοῦ σατράπα καὶ Σουλμάν τοῦ Σαρχάνη παιδὸς.....*

ћемо га повратити.⁽¹⁾ Зато се поврати Кантакузен у Дидимотику, а са Серезом не само да је изгубио сву Маћедонију, него у путу од нагле грознице код Апамеје, умре Саруханов син Сулиман;⁽²⁾ Омур се поплаши оца Сулимановог, и због рата с латинима ахајским, похита у Азију, а по току догађаја предвиђало се, да му неће моћи доћи у помоћ, као што и није дошао, јер је погинуо идуће године. Кантакузен се опет обрете усамљен; но он је вазда имајући једне савезнике, већ смишљао на друге. Тако је радио и сада. Он је изодавна тражио да веже савез с Орханом, поглавицом османских турака. Од почетка грађанскога рата, турци османски са свим су отворено пљачкали тракијске⁽³⁾ обале, због чега је Кантакузен тежио да их придобије за себе, јер су Византинци већ пробали да придобију дивље османе, који су с Апокавком гонили Кантакузена при прелазу преко Вардара.⁽⁴⁾ Царица Анна отпочне да води и преговоре с османским турцима⁽⁵⁾ да ступи с њима у савез, али Кантакузен је предупреди и придобије их на своју страну. За време освојења тракијског Херсонеса (1344), код р. Егос-таноса, Кантакузен се удружи са османским емиром Сулејманом, који га снабде оружјем, коњима и даде му у помоћ неколико чета војске.⁽⁶⁾ За овим османи нападну на противницу Кантакузенову, Хераклеју. Кантакузен закључи уговор с Орханом зими између 1344 и 1345 г. преко евнуха

(1) Cant. III. c. 89. pag. 548 и 549.

(2) Ib. pag. 550.

(3) Cant. III. c. 68.

(4) Greg. XIII. c. 7.

(5) Ib. XV. c. 5.

(6) Cant. III. c. 76.

Хације (*Χατζήν τον εἰνοῦχον*), ког је био послао Орхан у Кантакузенов логор, у Тракији. ⁽¹⁾ Он не саопштава услове савеза с Орханом, јер су ти услови били и тешки, и ниски и издајнички. ⁽²⁾ Кантакузен је пристао да османски Турци пљачкају обале Тракије и дао своју кћер за Орхана. ⁽³⁾ После предаје своје кћери Орхану, османске чете почеше прелазити у Тракију. С њином помоћи Кантакузен освоји све византијске градове на обалама Црнога Мора, осим Созопоља, и градове: Дерк, Емпирит и Селимврију. ⁽⁴⁾ Од овог су времена Турци газдовали по Тракији и преокренули је у пустару. ⁽⁵⁾ Истинна, Канта-

(1) Ib. III. с. 81. р. 498.

(2) О њима се може судити по условима са царипом Аљном. Види у Ducas, р. 31.

(3) Ово се може видети код Григоре (lib. XV. с. 5). И Дука вели, да је први услов савеза с Турцима, Арханов био, да му Кантакузен даде своју кћер. Није, дакле, Душан био узрок, што се Кантакузен везао с Турцима османским и довео их у Европу, него је узрок било нечувено саможивство Кантакузеново и тежња да постане император. Радио је, дакле, као саможивац и као издајник свога народа.

(4) Cant. III. с. 81.

(5) Флорински I. стр. 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85. Ова су освојења извршена пре смрти Момчилове. Византији су припадали само градови: Созопољ и Хераклеја у Тракији; Солун у Македонији. Чинило се, да му је лако било освојити Цариград, али се он плашио да с Турцима уђе у град, па је радио да његова партија порасте. Асан, који је заузео место Апокавково, није био у стању да уздигне значај царице. Осиромашење, глад, исприљеност азане и с тим везано све неприлике изазивале су противу њега мржњу. Григора (XV. с. 1) описује како су скидали украсе с икона, па трошили на саможивне прохтеве. Царица је сама управљала борбом противу Кантакузена и употребљавала свакојака средства. Она је потплаћивала убице, слала отров и привлачила на своју

кузен је одржао победу, крунисао се царском круном 21 Маја 1347 год., добио царску власт на десет година и удао своју кћер за цара Јована Палеолога; али за време те борбе обе су стране тако оштро

страну присталице Кантакузенове. Јован Ватап, таст турског емира Сулимана, изневери Кантакузена, па јој преда неколико градова, али њега убију савезници Кантакузенови — Турци и гравоне му поврате (III. с. 90; Greg. XIV. с. 11). На' супрот Османима, царица дозове орде Сарухана на броју 6000 (1346). Ови опљачкају све до Византије. С мноштвом робова и огромном плачком они се зауставе око белема тражећи плату за услугу или уцену за откуп робова. Да би приморали сроднике да одкупе робове, Турци су их пред очима Византинца били и мучили. Јаук и плач несрећника далеко се разлегао — вели Григора (XV. с. 5), а у граду су људи плакали и јецали од жалости. Најпосле Турци ступе у преговоре с Кантакузеном и оду у Азију. Царица се обрати за савез Османима. Орхан затражи, да му Кантакузен преда кћер Теодору или ће прећи на страну царице. У пролеће 1346 год. Кантакузен у пратњи 30 турских лађа, испрати своју кћер Теодору Орхану (III. с. 95). Немамо речи, којима би могли окарактерисати саможивне тежње и понижење изатајника, бунтовника и узурпатора. Курбаном своје кћери примакне се цели. Год. 1346, Маја 21 јерусалимски патријарх Лазар, у присуству више владика, метне златну круну на главу Кантакузенову, а овај крунише своју супругу (III. с. 92; Greg. XV. с. 5). После те свечаности, све владике склопе сабор и збаве цариградског патријарха Јована и реше: не спомињати његово име у цркви. Тада су предлагали Кантакузену, да крунише царском круном сина Матију, те да се са свим удали од престола Јован Палеолог. За сада је Кантакузен то одклонио, али је у ствари желио да згодном приликом крунише сина. У Цариград ипак није могао ући још читавих 8 месеци. Ево што му је помогао да уђе у Цариград:

Године 1346 пловило по Архипелагу више ђеновљанских лађи, које су ратовале с Турцима. Старешина ове флоте (16 Јуна) освоји острово Хиос. Царичин намесник Јован Кибо држао се на острву у граду до 12 Септембра. Царица му није могла помоћи. Неколико лађи она преда Фоциолату, који зароби велику ђеновљанску галију: људе погуби, а товари преда у Цариград (III. с. 95). Противу тога

истакле личне ствари, да су са свим биле заборавиле на државу, о којој није нико мислио. Обе стране издавале су земљу само да нашкоде једна другој. Овакво стање ствари добро дође Душану. Кад је Кантакузен, по смрти Апокавка, с турцима кренуо се Цариграду, Душан још чвршће опколи град Серез и с помоћу српске странке освоји га.

Кад је Душан освојио Серез — није тачно одређено. Да би се сазнала хронологија освојења Сереза и осталих предходних догађаја, морало се ослонити на Григору, који је тачно означио време смрти Апокавкове (11 Јун.).⁽¹⁾ Ако усвојимо да је Кантакузену требало 1 и по или 2 месеца, док је ишао најпре Христову, потом Цариграду, за овим се изнова враћао на запад: онда Серез морао се предати Душану у месецу Авг. или најдаље у Септ., јер Кантакузен доводи у свезу овај успех Душанов са одласком Турака у Азију, а они су од њега одустали, кад се био упутио Серезу. У сваком случају месеца Окт., Душан је био у Серезу. У својој повељи, Окт. 1345 г. Душан вели, да је по божијој милости Серез припао његовом краљевству.⁽²⁾ Два друга Душанова документа истог месеца,

устану галатски Ђеанузци: затворе пристаниште, прекрате увоз хране и опседну Византију. Царица Аниа пристане да плати сву оштету и да им пада Фочиолата. Овај се поплаши, разговори се с Кантакузеном и ноћу, 3 Фебруара 1347 г. отвори му златна врата. Кантакузен уђе у Византију, постане император као и Јован. Да поми Јована као отац сина. За десет година да царује Кантакузен. Обе стране положи заклетву. Фебр. 8 Кантакузен је проглашен императором. Маја 21 по трећи пут крунисао се Кантакузен као император и удао своју кћер Јелену за цара Јована.

(1) Greg. t. I. XI. XIII. c. 10.

(2) Глас XXVII стр. 20 и у Зборнику Сатаса *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*. I. p. 235.

— писмо дужду венецичком⁽¹⁾ 13, и повеља Дубровнику⁽²⁾ 26 Октомбра, потписане су у Серезу.»⁽³⁾

Краљ Душан је потчинио сву Македонију. У Серезу и Верији били су смештени српски гарнизони. Манастило је утекао у Тесалију. Само му остао не освојен град Солун. Тесалија, Епир на југ од Јанине и Халкидско полуострво били су одсечени од Византије. Границе Душанове државе (1345 г.) врло су добро означене у запису јеванђеља, где се вели:⁽⁴⁾ да је у обдржању и въ области имао всю сръбскую земљу и на Загоріе (Бугарија) даже до Бдина. Гръцкую земљу даже до Морочница града, рекше Христополя. На Солонѣ и Дюклотию всю даже до Драга. Се же вѣсть по дароу божию, добродѣтели его дѣла. Милостию бо вѣшше пакуе мѣри, кроткѣ, долготрѣпанѣ. Мужествомъ оукрашенъ и красотою телѣ, яко ни единомуу таковому възроу бити въ благоустьивныхъ цѣрехъ и въ то лѣто наутѣхъ здати манастирь Архангела Михаила въ Причрънѣ градѣ. Овда је Душан развио сву своју моћ. На рачун византијске империје развила се његова ратна снага и државна величина. У њега је сазрела мисао у продужењу грађанске византијске борбе, — да уништи византијску царевину. Кроз 15 година српска се краљевина раширила до Драча, Каџине и града Јанине. Пре него се зацарио Кантакузен, Душан се био прогласио царем Срба и Грка.⁽⁵⁾

⁽¹⁾ Ljubić, Mon. Spect. hist. Slav. mer. II. p. 278.

⁽²⁾ Mikl. Mon. ser. 117.

⁽³⁾ Флор. II. 102 и 103.

⁽⁴⁾ Дучић. Старије хилсидарске 1884 г. стр. 60.

⁽⁵⁾ Greg. XV, c. 1. Cant. III. c. 89; IV. c. 15. 20; Laon, Chalacocond. T. I. p. 27, 28. Cant. III. c. 89. pag. 551 и 552: «Nam ut ad Cralem allatum est, Persas in orientem redisse, illico Pheras

Душан је придружно Србији сва српско-словенска племена од Тесалије и Епира до Саве, Дунава и земаља венедичких и угарских на западу и северу. По градовима је било Грка, а у брдима Арбаније и другим узвишеним местима живели су по катунима арбанаси и власи. Они су били православни. Његова краљевина обухватала је сав простор земаља и епархија старинске архијепископије приме-јустинианије и више епархија патриаршије цариградске, а трновска патриаршија спадала је у ред васалних српских земаља. Разлике између Словена блгарских и српских није било нити је могло бити. То је био један народ. На византијску империју насртали су мухамеданци из Азије, и латини са запада. Катарина Валоа још је носила титулу императорице Романске. Кантакузен и Анна дозволи су турке и тако рећи, срушили византијску царевину. Ђеновљани и Венедичани водили су крваву борбу око православне Византије. Анна туђинка и Кантакузен узурпатор мање су имали права на византијски престо, него ли Душан, који је заузео без мало сву византијску земљу. Душан се борио како противу латинства, тако и противу мухамеданаца. Он је био заштитник и покровитељ православија на истоку. Таким начином, код њега се природно развила мисао, да обори и Палеологе и Кантакузена, а сам да се прогласи византијским императором. Византијска империја није имала војне моћи и снаге, али је она мамила Душана као средиште православне просвете и културе; она га

aggrossus, cepit, data opportunitate adjuvantibus, quos intus sui cupidos habebat. Ac tum iam se magnifice maiore que imperii parte occupata circumspiciens, palam semet Romanorum Trallalorumque imperatorem pronuntiat, filiumque Cralem appellat.

је привлачила својим формама императорске власти и оним блеском и значењем, које су имали византијски императори почињући од основача њеног Константина великог. Да би предупредио турке и латине, Кантакузена и Анну и, да би задобио формално право на трон Константина великог, Душан поред писмених докумената, да Немања води своје порекло од Константина великог, после уласка у Серез, одмах се прогласи императором Срба и Грка, а свога сина венча на краљевство; а да би властелу и потомке, старинских династија српских и грчких преокренуо у државне чиновнике, уведе византијско „чиноначалје” са византијским титулама.

III.

Душан Силни, цар I.

(1345—1355)

Проглашење патриаршије и царства. Закони. — «Краљ приступи Серезу, узме га помоћу приврженика, користећи се удобним временом и онима изнутра, који су то желели. И тада, **възвѣшати се сръдѣемъ** ⁽¹⁾ и видећи се обладоцем већег дела империје, прогласи се царем Ромеја и Срба, а сина назове краљем.» ⁽²⁾ Тако говори о Душану његов највећи противник Кантакузен и ми му потпуно верујемо. Григора ⁽³⁾ каже: «и сва земља до Христопоља, осим Солуна, била је подјармљена (краљем); њему је припао и Серез, тај велики и дивни град, доведен на **драговољну** предају двома неминовним несрећама — глађу и дуготрајном опсадом. Сада краљ, надмашив тако рећи себе самога и сувише понесавши се мислио је, да већ не може ништа стати на пут ширењу његове моћи и врховне власти над осталим земљама ромејским чак до Византије, и прогласи се царем Ромеја, а **варварски** начин живота промени на ромејски, и

⁽¹⁾ ...*Ac tum iam se magnifice maiore* = *καὶ μετὰ τοῦτο ἐκείνος ἡδὴ μερὰ φρονεῖ*.... Cant. III. c. 89. pag. 551. Старосрпске речи узете из Данила стр. 380.

⁽²⁾ Cant. III. c. 89. p. 551 и 552.

⁽³⁾ L. XV. c. 1.

свечано мете себи на главу круну и све нарочито одело, које је усвојено за такво узвишено име и носи га сада.” Можемо и ово примити као истиниту сведочбу с тим, да треба исправити једну омашку, на име, Душан се није прогласио царем само ромејским, него и царем *српским*, што сведоче толике његове повеље. Из овога његовог не тачног схваћања, дошла је погрешка, исказана овим речма: „И предаде сину да управља по *српским* законима земљом од Јонскога залива и р. Истра (Дунава) до града Скопља; одреди границом његових земаља највећу реку Вардар⁽¹⁾ (Аксиј); сâм узе грчке земље и градове до христопољских хланаца, да над њима управља, по установама и обичајима ромејским.” Наравно да не можемо примити Григорину деобу због тога, што тада и није још било српског законика а и да не наводимо друге узроке. У краљевини српској није било једнообразне администрације, него се управљало по народним обичајима, па према томе, како је Душан био цар „Срба и Грка”, он је и владао сходно тој титули т. ј. језик грчки владао је код грчког становништва, а српски код српског, како се види и из самих његових повеља. Душан је имао посла с грцима у градовима, јер је селско становништво било српско са нешто влаха и арбанаса. Главна места, где је владао грчки елеменат, то су били варошани, калуђери и спахије, Тако имале су своје спахилуке у Мигдонији многе знатне византијске породице на пр. Теодор Метохита. Алексије Дипловатације, Алексије Палеолог, севаст Константин Ахиранта, Ђорђе Трулин и др.

(²) Значи, да су по Григори, све земље на десној страни р. Вардара чисто српске земље.

Ту је била чувена меникејска пустиња, чувена због грчких манастира и грчких светиња. На тај начин, Душан је поступао онако, какве су биле прилике т. ј. за Грке писао је повеље грчки, а за Србе — Српски, деобе на краљевство и царство није могло ни бити. Титула «краља» дата сину има са свим други смисао, на име, Душан је том титулом узвисио сина као насљедника престола, јер за царем долази краљ. И тако, одмах по освојењу Среза, Душан се прогласио царем Срба⁽¹⁾ и Грка.

⁽¹⁾ Флорински II. 109. Што писац вели, да «подобно нарушењу вековних традиција не представља факта новог и необичног» с тим се можемо сагласити, јер су подобна факта обична ствар у Историји; али не налазимо никаквих података, зато и одричемо, да се Душан угледао био на Симеуна и на Асења, јер се о «полугрку» Симеуну очувало најгрозније предање, као о истребицељу јужних Словена. Асењи нису нигда ни из далека имали Душанове идеје о империји Константина великог. Што се, божем, Душан није могао звати краљем, кад је Александар носио титулу цара, то није никакан узрок, јер 1), у Блгара реч цар не значи император, него у опште владалац 2). Александар је био Душанов васал. Његова важност почиње по смрти Душана, као и осталих васала. То тврди и сам Флорински на стр. 108: Душан мог считати себја повелитељем не тољко Сербов, Болгар и Албанцев но и Ромејев. На стр. 109: «Замисљено Душаном царство не должно било похођати (наличити) ни на царство Асења, ни на царство Симеона.» Још је чудноватија ова тврдња: «Симеун је својим ратовима смерао да ослободи испод византијске власти словенске земље и да од њих направи једно словенско царство (!) а проба његова да освоји Цариград поникла је из тежње: да уништи господство Грка и да га замени господством Словена.» Историја тврди, да је Симеун био *полугрк*, да се борио да уаа своју кћер за младоженог цара Константина и да буде *сацар грчки* — о словенштину он није ни појма имао. О словенштину нису ништа знали ни Асењи. Јединити владалац, који је тежио да оснује словенско царство на југу пре Душана, то је био Македонски, прaviји, «словенски» цар Самуило. Све омашке изречене Флоринским о

Да се заиста Силни Душан прогласио царем у Серезу, доказује његово писмо од 15 Окт. 1345 дужду Венеције.

У времену кад је Душан опседао Серез, крене се угарска војска против венедичких земаља у Далмацији и град Книн падне у руке угарске.⁽¹⁾ Августа месеца побуни се противу Венеције Задар⁽²⁾ и отпочне се рат. Нови цар православног света, Душан, предвиђао је, да ће доћи ред, кад ће се и он сукобити с Угрима, а у исто доба одушевљен мишљу за освојењем Цариграда, сазнавао је, да ће му требати Венеција, као супарница галатских Ђенузезаца. Њему никако није ишло у рачун, да ојача Угарска новим освојењима и да отпољава његове земље, па му је у истини требала Венеција како у Приморју и на западу, тако и на истоку, а да не говоримо о оним многим војним потребама, које је он набављао из Венеције. Венецији добро је дошао сваки савезник противу Угарске, а Душаново пријатељство могло јој помоћи у тој борби, јер је Душан имао велики утицај на све српске династе Приморја. Кад се он проглашавао царем у Серезу, Венеција је била у неприлици. Моћни цар нађе, да је најбоља прилика, да јој објави своје успехе и да је задобије за себе на случају потребе рата било на истоку, било на западу. Да пише у Венецију дао му прилику дужд Дандуло, од кога је (Душан) примио писмо 6 Октобра⁽³⁾ ов.

Душану, потекле су из неправилног схваћања завојевача српских племена на југу — татара, који се називали Узи т. ј. Бигари.

⁽¹⁾ Ljub. Mon. II. 269.

⁽²⁾ Ib. 256.

⁽³⁾ J. Шатарик, *Acta archivi Venetii*. Beog. 1860. pag. 45: 6 die mensis Octumbris. *affinitatis vestrae magnificae litteras reci-*

1345 г. где овај тражи да Душан потврди уговор између Венеције и краљевога града Котора. У своме одговору, Душан (*dei gratia Serviae, Diocliae, Chilminiae, Zentae, Albaniae et maritimae regionis rex, nec non Bulgariae imperii partis non modicae particeps, et fere totius imperii Romaniae dominus*;

Magnifico et potenti viro, domino Andreae Dandulo, cadem gratia illustri duci Venetiarum et cet. affini carissimo, salutis et felicibus successibus mutuo condaudere)⁽¹⁾ изјављује дужду венеичком, да ће поновити уговор између Венеције и свога града Котора, према пристанку Которана на две или више година. Он ће послати у Котор сходну наредбу, где ће трговачки интереси венеички бити обезбеђени не само у Котору, него у свима деловима његове царевине.⁽²⁾ Своје писмо завршује Душан жаљењем што се побунио Задар противу Венеције и вели: „То је нас не мало ожалостило (*de quo doluimus non modicum*) и чудимо се, да ваша узвишеност није нас о томе известила; јер ми, знате, желимо вама славе и моћи као и себи, што је разумљиво, јер смо ми један од ваших (*et merito, quin unus vestrum*). Па, ако би било корисно, да ми пошљемо део наше војске или велику војску (*aut in copiam*), јавите нам вашим писмом, јер ћете наћи наше величанство најрасположеније да вам буде на услузи”... (*quum revera invenietis majestatem nostram ad vestri beneplacitum fortissime promptiorem*). Са царским писмом

pimusО овоме писму не спомињн ништа Флорински, (II. 162) те изгледа, да се Душан намеће Дужду.

⁽¹⁾ Id. 44, 45.

⁽²⁾ Id. и Ijub. Mon. II. 278... *sed ubique locorum nostre regie majestatis...*

послао је дужду писмо кнез (comes) и царев коморник (camerarius) Никола Бућа.⁽¹⁾ Садржина је писма истоветна са царевим само што кнез Бућа употребљава много јаче изразе, где се говори о расположењу царевом, да је готов учинити све ради благостања Венеције наводећи, како ће извршити цар потврду уговора, без да се што о томе даље пише, и да је воља узвишенога његовога краља (domini mei regis) да помогне дужду, и да је готов ставити на расположење републици спреман и одлично наоружан пук војске од 500 људи (theothonice iam armatos) до свршетка ратовања на свој трошак и на свој ризик не тражећи за то никакве накнаде. У овим сношајима с Венецијом морали су чинити цару Душану велике услуге Дубровчани и преко њих су ишле све набавке за војску. С тога цар под Серезом најљубазније предусретне њине посланике и саслуша њину тужбу противу Дабижива свога „**славге**“, како је учинио **трѣгъ** на Требињу и узима „од товара **динар**“ **кто гредѣ** у Дубровник и из Дубровника, и од „**добитка**“, који иде у Дубровник говорећи: И пређе је онде узимана **онѣзи** царина. Посланици рекоше: није онде узимана од века — од како је **свѣтъ сталъ**. Краљ **изнађе** да заиста није узимана онде никада царина, па реши: да буде како је пре било т. ј. да се ту царина не узима ни од Дубровчанина, ни од Србина, ни од влаха и ни од кога. Тако да се управљају и други властелини, који ће ту стајати после Дабижива. Тко ли преступи, да се казни са хиљаду

(¹) Ib. Шаф. 44. Ljub. ib. 279.

перпера.⁽¹⁾ За овакво добро, — одмах су Дубровчани одблагодарили цару идућег месеца Новембра, кад је республика венеичка била тако успела у Задру, да јој није била потребна Душанова помоћ.⁽²⁾ У своме одговору цару Душану (20 Нов. 1345⁽³⁾ г.) венеички сенат у најлепшим изразима благодари му за расположење према републици, са захвалом прима потврду уговора на две године с градом Котором и с највећом усрдношћу дозвољава, да српски пуномоћник изведе из Венеције оружја за 300⁽⁴⁾ ратника. Што се тиче нуђене помоћи, како им за онда није била потребна, али ако би затребала, неће пропустити а да се обрати своме „најсјајнијем и узвишеном другу и њином најмилијем суседу“⁽⁵⁾ за понуђену помоћ. Међу тим преокрене се стање ствари на горе.⁽⁶⁾ Венеички сенат забринут напредовањем бунтовника (7 Јан.) заповеди војводама копна, да ништа не пре-

⁽¹⁾ Mikl. Mon. Ser. 117 и 118. Писано под **Серош** 1345 г. Окт. 26.

⁽²⁾ Ib. Шаф. 50, 51 и 52.

⁽³⁾ Ib. у Љубића Mon. II. 286 и 287. — Одговор pag. 289.

⁽⁴⁾ „Arma ...in litteris dicti domini regis sunt haec: 1. trecentae curaciae, 2) trecenti schencheli; 3) trecenta colaria; 4) trecentae barbatae 5, et trecenti clipci. Et facta fuit cedula officialibus tabulae, quod facerent bulletam Sr. Matheo de Grado de Ragusio pro dicto domino rege extrahendi dicta arma solvendo datum consuetum. Illacur. Ib. 52.

⁽⁵⁾ „Ad serenissimum et excelentem amicum et affinem nostrum charissimum....

⁽⁶⁾ Вид. У истом тому II Љубића. Још Смирнова: Отношенія Венеції къ городскимъ общинамъ Далмаціи съ XII до половины XIV в. Флор. II. 163 и 164. Напрасно мисли Флорински да одговор Душану Новембра није био искрен. На против баш то, што га још називљу краљем (rex) тврди, да им је био искрен говор. После предлога да осваја Цариград, са свим је друга ствар.

дузимљу противу книнскога града по предлогу Младенову, да не би увредили краља угарског и његовог васала босанскога ⁽¹⁾ бана, а 19 Јан. заповеди кнезовима и општинама дубровачкој, трогирској, спљетској, шибеничкој и пагској да пошљу трећу смену војске под Задар. ⁽²⁾ Цар Душан предузме, да се користи оваквим стешњеним стањем ствари венецичке републике, и да је придобије за савезника, те да доврши освојење византијске империје са Цариградом, па пошље посланство у Венецију. Оно приспе у Венецију Фебруара 1346. Оно је дало на знање републици: о крунисању Душана царском круном ромејске империје (*de coronatione sua in imperio constantinopolitano*) и поднело предлог Душанов о савезу с Венецијом за освојење империје цариградске (*pro acquisitione imperii Constantinopolis*). Заједно с овим Душан нуди републици посредништво измирења са Задром. ⁽³⁾ Како се види, Цар је Душан предлагао две веома крупне ствари: 1) Да се умеша у домаће венецичке послове и да задобије утицај на унутрашњи ток ствари у републици, а 2), да му република помогне, не само да рашири своју империју, него да седне на престо Константина Великог. Нема сумње, да су Венедичани одмах схватили огроман значај оба предлога. Они без опасности за интересе републике не су могли примити ни један, ни други царев предлог, а у исто доба позивали су и трећу смену својих војника, али је то све било мало, зато и прибегну лукавству т. ј. несмејући примити помоћ из руку царевих, они 22 Фебруара издаду налог свима

⁽¹⁾ Ib. Шаф. 52.

⁽²⁾ Ib. 53.

⁽³⁾ Ijub. Mon. II. 324. Флор. II. 164. — Шаф. Ib. 56. 57.

својим званичницима Приморја, да не чине никакве неприлике Душановим васалима — кнежевима Курјаковићима⁽¹⁾ (de Curiachis) а тако исто ни осталим кнежевима Славеније, него да раде на томе, да их придобију за республику и да с њима вежу савез (pro nobis, si dicti comites possent uniri nobiscum).⁽²⁾ а у исто доба усвоје, да испитају словенске предлоге, које су им поднели посланици «српскога краља» (regis Serviae). Овакво решење јасно показује сву важност и значај предлога Душанових. Сенат их узео у претрес 22 Фебр. а тек 3. Марта издаје своју одлуку, што показује да се то питање претресало дуго и свестрано. На изјаву крунисања на престо империје константинопољске, сенат изјављује највећу радост желећи, да му се још више умножи моћ,⁽³⁾ а вазда су наклоњени на таква дела, која иду на славу и корист његовог царског величанства.

Друго, што се тиче савеза (unionis), који Душан жели учинити с њима за освојење империје цариградске, они су душевно вазда с њиме уједињени у свему што се односи на расположење и узвишење његовог величанства, али не могу ући у тај савез због тога а, што сада ратују са Задром, а имају много других послова и неприлика б, што постоје између њих и цариградске империје уговори и заклетве, које нарушити било би преступљење пред Богом и људима

⁽¹⁾ Mikl. Mon. Ser. pag. 104: **кнезь Гръгъръ Куръковичъ** (de Curiachis).

⁽²⁾ Ib. Шафар. pag. 56.

⁽³⁾ Шаф. Ib. 57. Et ideo regratiamur suae majestati, bo eo quod nobis nota facit eius gaudia et honores, quae grata multipliciter sunt animis nostris, quia supplicamus altissimo, quod honores et excellenciam suam conservet et augeat maximum votum.

(*apud deum et mundum, ad factum dictae unionis intendere non possemus*). Зато им је немогуће пристати на савез. Што се тиче предлога царевог о посредовању између републике и Задрана, сенат га не може усвојити с тога, што од тога не би било вајде, јер Задрани неће пристати ни на што без дозволе краља угарскога (*...se ad hoc intendere non valere, absque expresso mandato domini regis Hungariae*), па и зато, што би то било понижење за републику, јер Задрани су уобрази, да су Венедичани тражили то посредовање, а у ствари неће се република унижавати пред онима, који морају тражити од ње милости.⁽¹⁾ Из оваквог одговора јасно излази, да се

(¹) Шаф. 58 и 59. — Ljub. Mon. II. 326 и 327. Флорински. II. 165 и 166. Флорински вели, да су стављена јасна питања, и одговори су „донекле правични.“ Околости републике биле су такве, да се Венедичани несу плашили, да ће за овакве одговоре навући на себе „негодование Душана.“ Ко прочита — вели он — хронику „*De obsidione Jadrensi*“ и остале документе у Ljub. II. мора признати, да је било веома тешко стање Венеције у 1346 години. ...„Бунтовницима су помагали Угри“ и разни други кнежеви. „Републици сада дјејствително било не до предпријатија на востокѣ“ По мишњу Флоринског: Венедичани се бојали да ступе у војнички савез с Душаном с тога, што несу хтели ни на који начин припомоћи његовом ојачању. У ствари, у истом акту, они му желе свако добро и успех, па према томе, држимо, да подобних мисли нема у венедичком акту. Тим пре нема те мисли у акту баш с тога, што су они мало доцније, исте године, закључили савез с босанским баном, тражили од њега помоћи и пристали да он буде посредник између њих и Задрана (Шаф. 59. — Ljub. II. 398), јер је бан босански био васал угарског краља, који је помагао бунтовницима, наравно преко свога васала. Задобивши угарског краља, тим самим су они спречили давање помоћи Задранима. Тако исто Венедичани привлаче на своју страну „кнезеве Славеније“ т. ј. Душанове Курјаковиће, Младена и др. јер сви они

Венеција поплашила таквог огромног предузећа и преврата, јер је и сама била најконсервативнија — римска држава, па и с тога, што би морала много оштетити своје трговачке интересе и отворити нов рат с Ђенуесцима поред грађанског задарскога рата и свађе са угарским краљем. Она се тако исто плашила силног православног царства на Босфору, као што се данас плаши запад силног православног руског царства у Цариграду. Желећи му успеха, она је имала преча посла код куће, зато није могла допустити, да се он умеша у њене домаће ствари, нити је збг тих неприлика могла с њиме ступати у савез. Изгледил су Душанови били сјајни, јер је између Једрена и Цариграда пламтио међусобни рат, који је бацао у очајање како главне раднике, тако и сво становништво, које је у главном страдало, па би му сваки добродашао, који би му донео мир, ред и тишину. Душан није хтео ићи у Цариград као краљ српски, него се хтео појавити пред становништвом

кнежевн и бани скупа, несу били опасни за републику, јер је она њих употребљавала као проста оруђа, с којима је могла поступати како је хтела не водећи рачуна хоће ли им се замерити или неће. С Душаном су они живели у пријатељству, дозвољавали му извоз оруђија, војске, коња и свега осталог; али ступити с њиме у савез, значило је, дићи противу себе цариградску империју и изгубити све повластице; значило је ступити у рат с Ђенуесцима. Поред овога, пустити «силног» цара да се умеша у њино Приморје, значило је, понизити се пред својима, а цару дати маха, да захвати читаво њино Приморје. Душан је врло добро знао шта је тражио, а Венеција је врло добро знала да то не може учинити, а да се не изложи највећим опасностима. Ипак су били пријатељи. Зато и мислимо, да је Душан заиста био обдарен «далновидношћу» госуларственога човека.» Према овоме отпала она карактеристика својстана о Душану, а тако исто немамо разлога, да Душана рачунамо за «мечтатеља.»

и бедемима цариградским као венчани законити император српски и ромејски. Овим спољашњим побу-
дама, треба додати још много веће унутрашње по-
буде. Њега су признале за краља све „државе“
немањинске краљевине. Краљевину српску састав-
љале су «српске земље» са многобројним династима
— кнежевима, који су водили порекло од жупаниј-
ских династа и називали се «самодржавни власте-
лини.» Интереси српских краљева — «самодржаца»
дошли су у опреку са интересима «самодржавних»
властелина, који су имали највећи утицај на ток др-
жавних послова и, пењањем на престо слепог Де-
чанскога на место законитог наследника — краља
Владислава, самодржавни су властелини ограничили
краљевску власт. Збачењем Дечаског а закрађењем
Душана, самодржавна властела изнудила је од њега
обешање новог законика и потврду својих великих
привилегија. Због ратовања није било времена за
миран развитак. Устанак властеле с Хрељом, кад је
Душан био принуђен тражити венедичко грађанство
и склониште ако би га протерали из краљевине они,
које је он казнио и њине феудалне замке оборио,
довде га у положај, да свесно сазна, како спољне
прилике, тако и унутрашњи неред, лабавост и троп-
ност државнога склопа; да увиди како патње и стра-
дање народа од неограничене властеле, тако исто да
увиди опасности, које прете круни, да је од наследне
учине изборном. Грађански рат у империји и бегство
Кантакузена у Србију, увуче Душана и властелу у
нове ратове, који се продуже до заузећа већине грч-
ких земаља, у којима Душан наиђе на византијски
ред ствари, и упозна се са важношћу и значењем
императорске власти. Грчка је земља била у њего-

вим рукама. Више се није могло управљати на онај патриархални начин и без одређеног реда и закона, по српским обичајима, него се морала створити или усвојити система «државоуправљенија», где би били јасно изречени или усвојени појмови једнога читавог државног организма, на врху ког би био цар самодржац са династичким наслеђем.

Но цара је посвећавао патриарх, јер је краљевина имала само «*краља и архијепископа*.» Душан се прогласио царем у Серезу, али је то било светско проглашење, које без патриаршеског миропомазања, није имало своје светиње и свога светог нимбуса. Васиљенски су сабори наименовали били патриаршије. Никејски су патриарси дали Србима архијепископа, а Блгарима трновског патриарха. Српска-жичко-пећска архијепископија постала је у границама примејустинијанијске или охридске архијепископије, а са освојењем Охрида ова читава уђе у границе српске царевине. Још више, Душан освоји многе епископије и митрополије цариградске патријаршије, куда је спадала и Света Гора — тај средовечни православни идеал живљења. Осим Цариграда и његове околине све су дијецезе цариградске ушле у састав српскога царства. Императора Теодора солунскога венчао је на царство, у почетку XIII века, архијепископ охридски. Блгарске владоце Асење венчавао је на царство патриарх трновски. У опште царевице су венчавали патриарси. Кантакузена је венчао патриарх јерусалимски Лазар. Разни дакле патриарси венчавали су разне царевице. Противу таквог поступања вазда је бивало отпора, али је победа остајала за венчаним владоцима. На највећи отпор, противу оваквог поступања, наишао је Теодор солунски, који се про-

гласио грчким царем, па су устали противу тога како никејски император, тако и бивши цариградски, тада никејски патриарх. У тој борби подлегне солунски император Теодор. Поред политичке стране византијскога отпора, придружи се још и религиозна страна. По црквеним канонима, нико не може захтевати у туђој дијецези, да спомињу име и црквену главу друге дијецезе. Тако се успротиве грчке владине у освојеним земљама византијског патриархата, да спомињу име ненадлежног архијепскопа пећског. У томе је био квасац борбе о надлежности или ненадлежности духовне власти и доцнијег одлучења. Цариградски патриарх није хтео венчати на царство Душана, па не би смео кад би и хтео пре, него ли би Душан освојио Цариград. Па ко ће венчати Душан на царово? Одговор је био јасан у ономе времену: *Патриарх*. У Душановој краљевини био је архијепископ охридски; на столу српских архијепископа био је Јанићије; у Трнову је седио на архијерејској катедри патриарх. Али је Душан хтео, да га венча на царство и «сабор» грчке цркве, да постане ромејски император, и као такав, да склопом администрације укроти и ограничи «самодржавну» владетелу уврстивши је у ред императорских чиновника са громким титулама деспота, кесара, севастократора и т. д. И тако због акта зацарење, Душан је морао најпре установити звање патриарха, који би са собором грчког свештенства, архијепископом охридским, патриархом трновским и светогорцима извршио свечани обред зацарења. Како је цар овим актом постајао насљедник Константина великог и цар православнога истока, на њега је прелазило старање о православију

и о свима православним црквама и манастирима.⁽¹⁾ као и старање о Светој Гори и Јерусалиму.

Ми имамо врло мало података о начину зацарења Душана.⁽²⁾ Свечаној церемонији, по црквеним обредима у Скопљу, на Васкрс, 16 Апр. 1346 г. предходило је проглашење Душана царем у Серезу, што је извршено тиме, да се он обукао у царске хаљине, метуо круну на главу и на најсвечанији начин проглашено име новог цара. Одмах после овога почео се потписивати царем.

У једној повељи, месеца Октобра 1345 г. називље се краљ Србије и Романије.⁽³⁾ У другој, Јануара 1346 г. потписује се: цар и самодржац Србије и Романије.⁽⁴⁾ Значи да се он прогласио царем у

(1) Флорински II. стр. 110: «Туна је била ствар не у томе, да ослободи српски народ од врховног ауторитета цариградског императора... него је Душан хтео да саада ново царство на место Византије, но не српско, већ *српско-грчко*». Са овим изводом не можемо се потпуно сложити зато, што се Душан потписује император *србланин* и Ромејом т. ј. император Срба и Ромеја. Саглашавамо се да је хтео да ослободи православни српски народ од ауторитета цариградског императора, али је у исто време хтео ослободити и српску цркву испод врховног ауторитета цариградског патриарха. На кратко: Душан је основао империју на место византијске империје и патриаршију на место византијске патриаршије са читавим склоном царства: као Константин да буде цар православног истока; али то није царство грчко, него му је главни назив: *српско*. Тако је то и народ певао у песмама.

(2) Новаковић, Законик Стафана Душана цара српског. 1870. XXIII—XXVI.

(3) К. Ν. Σαθα, *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*. 1872. I. 239: *κράλης καὶ αὐτοκράτορ Σερβίας καὶ Ρωμανίας*. — Флор. II. 111.

(4) Афон. ак. и фотогр. снимки с њих вѣ собр. II. М. Севастьянова стр. 96.: «*Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτορ Σερβίας καὶ Ρωμανίας*».

времену између Октомбра и Јануара. Од проглашења императором, па до свечаног венчања на царсто у Скопљу, прошло је полак године. Читаво то време он је провео у новодобивеним земљама, јављајући се свуда међу народом и свештенством као православног император читавог православног света. У „*грѣѣскимъ*“ земљама, потврђивао је грчке повеље пре њега бивших царева на грчком језику, а Србима и у српским земљама, издавао је повеље на српском језику.⁽¹⁾ Потврдио је *пређашње* привилегије *градовима* и *повеље* разних појединих лица или повеље *манастирске*. Ми знамо из Кантакузена, да је Душан предала Серез српска партија, тако исто Верију и друге градове. Зато мислимо, да је Душан испостављао нове старешине по градовима од оних лица, која су била најзаслужнија. Тако је у Серезу постављен кефалиом М. Аврамбек.⁽²⁾ Још се налази у

(1) Гласн. Срп. Уч. Др. XXVI и XXXII. То су документи Меникејског манастира. Оригинали су пропази, а очуване су свакојаке копије грка Георгија Иоанида од 1856 г. вид. Rad. V. 151.

(2) Гласн. XXXII. 284, год. 1346. Флор. 112 вели. „Сва звања градских и обласних старешина дата су знатним Грцима, вероватно онима, који су се у истим дужностима затекли.“ Напротив, како су грчке партије: старијег и млађег Андроника, Кантакузена, Ане и Апокавка било тако узмутиле стање ствари, да су се узајамно рушиле и збацивале чиновнике, па како су на пр. у Серезу противници Срба били партаисте Кантакузенове, нема сумње, да Душан није ни једнога од њих задржао. Још ћу ово напоменути, да је онда био много *већи број* српског или словенског становништва у Тракији, Македонији, Тесалији и Грчкој, него ли што је то данас на пр. Из Порфиригенита знамо, да се Срби населили у теми солунској; из Кантакузена знамо, да су Срби у његово време још били у целини у Србици и околинама; тако исто Кантакузен поставља Момчила с тога, што становништво говори словенским језиком; Хреља Србин има своју државу у којој живе Срби и т. д. Што је

споменица неколико имена знатних грчких породица на пр. Мануило ⁽¹⁾ Ливерије војвода Волерона, Сереза и Струме; Андроник Кантакузен велики хартуларије и кефалија Волера, Мојсинопоља, Сереза и Струме; а после њега спомиње се начелник Сереза Димитрије ⁽²⁾ Анђел Метохита, рођак Душанов по маћехи Марији; у Серезу и области Попољу спомиње се велики чауш (*τσάυος*) Алексије Цамплакон ⁽³⁾ и Теодор Палеолог кефалија Христопоља. ⁽⁴⁾ Душан је подједнако гледао на Србе и Ромеје. Њему су били потребни званичници у освојеним земљама, па је и употребљавао знатне и спремне грке за вршење разних дужности. Како је Душан затекао у освојеним областима уређене судове и лица способна за судије, који ће изрицати суд и правду по канону (закону), он је и задржао установу «суда римских васиљенских судова.» ⁽⁵⁾ Због немања способних лица, да изричу суд по римским законима, задржао је затечене и спремне судије били они порекла грчког или не. Они су судили извесне спорове, прибирали приходе и управљали појединим областима. У споменицима очувана су имена ових «доместика»: Макрин, ⁽⁶⁾ Јован

наведено, кроз 10 година царовања Душановог, неколико грчких имена, а у ствари, можда су они били Славени, ми не можемо из тога чинити никакве закључке. Наравно да је било и Грка приврженика краљевих, којима је поверавао дужности.

⁽¹⁾ Глас. XXXII. 286.

⁽²⁾ Ib. 280—282.

⁽³⁾ Ib. 288—290.

⁽⁴⁾ Гласн. XXVI. 32.

⁽⁵⁾ Zachariae: Geschichte des griech. röm. Rechts. 2 — e Auflage. Berlin. 1877. 259—363.

⁽⁶⁾ Гласн. XXVI 31. № 4. Гласн. XXXII. № 35. Афон. акт. 88—90. Пресудио спор манастира Есфигмена и Рентиџана.

Торханиота,⁽¹⁾ Алексије⁽²⁾ Раул. Серески кефалија Андроник Кантакузен прошао је звања: Хартуларија, протовестијарија и протоспатарија.⁽³⁾ Спомиње се велики хартуларије Јован Ватаци.⁽⁴⁾ Спомињу се племићи: Маргарит, Трулин,⁽⁵⁾ Фòкопуло и Синадин царев сродник. Душан је свима потврдио њина права и повластице и у исто доба усвојио ред «чиноначалија» византијски. Земље бољара Маргарита ослобођава од свију дација.⁽⁶⁾ Тако исто земље бољара Форкопула с тим, да на његове земље не сме нико нападати, нити се смеју утицати месне власти т. ј. чини га феудалом са правом суђења својим поданицима.⁽⁷⁾ Што је Душан одузео земље од њеких архонда неправично прихваћене од манастира, он им ипак за њине заслуге чини милост и даје у накнаду друге земље.⁽⁸⁾ Наравно, потврђујући повеље грчких ца-

(1) Гласн. XXVI. 34.

(2) Ib. 38.

(3) Ib. 36. Гласн. XXXII 280, 287.

(4) Гласн. XXVI. 32.

(5) Гласн. XXVI. 32. Гласн. XXXII. 283. 284. О Синадини: Афон. акт. 83. Ова имена наводи Флорин. (II. 114 и 115) да докаже своју мисао, да Душан није био само српски цар. У ствари, ова имена доказују, да је Душан био православни цар, да није гонио Грке, (ако су ово били Грци) и да није гонио никога које био са заслугама. То је био најбољи пут за његову мисао, да створи ново царство са патриархом, које би заменило старо византијско царство.

(6) Гласн. XXXII. 238.

(7) Грч. сп. № 20: *ἀρχόντων καὶ ἀρχοντοπούλων τῆς βασιλείας μου*. Гласн. XXXII. 283.

(8) Гласн. XXVI — 32 — 37; Гласн. XXXII — 292; Грчк. Спис. № 8. 25.

рева, потврђује их грчким језиком, што доказује, да он није гледао на лица, но на саму ствар, јер је био цар Срба и Ромеја.

Из наведених факата излази, да је Душан при- добио на своју страну византијску властелу, усвојио грчко законодавство, које је било преведено и на српски језик и по коме се судило и у српским земљама. Оно је познато под именом „закон градски.“⁽¹⁾ Писаним повељама на грчком језику, Душан је показао, да је сада српски цар оно, што је пре њега био византијски, прави и православни цар. Овим је придобио на своју страну грчку властелу.

Тако исто њему је ишло у рачун, да придобије на своју страну и грчко становништво; али се ова ствар разликује од питања властелског. Ту су дошли у питање црквени канони. Сви митрополити и епископи цариградске патриаршијске дијецезе, постављени грчким патриархом, њему су и дали заклетву. Душан је заузео области дијецезе патриаршијске, и грчке владике морале су признати власт архијепископа пећског, који још није био патриархом, што наравно, у овим ратним временима не би цариградски патриарси ни признали, Душана за цара, не због канона, него због политике. Цариградски је патриарх признао трновског архијепископа за патриарха⁽²⁾ (1235 г.); он је признао и српску архијепископију још пре овога времена. Православна црква тим се и разликује од римске, што је њој глава христос, па с политичким развитком све државе добијају само-

(*) Гласн. Срп. Уч. др. друго одељење. Књига VIII. Крмчија Морачка, Дучић. Стр. 29—134.

(1) Обновленіе болгарскаго патриаршества при царѣ Иоаннѣ Асенѣ II въ 1335 году. В. Василѣвскіи,

сталне националне цркве. Српска црква развила се у границама архијепископије примејустинијанске или охридске, и цариградски патриарси несу противу тога улагали протеста, нити су се дуго премишљали признати и архијепископију пећску. Поред овога, маса народа у заузетим земљама, поглавито је била словенска. Још треба додати, да је, како у грађанском животу византијске империје, тако и у цркви владао неред и анархија.⁽¹⁾ Кад се све ово узме на ум из-

(1) У чему је била та анархија? Год. 1341. Јун. 11 држан је у Цариграду «сабор», који је осудио лажно учење Варлаамово. Овај Варлаам дошао је из Рима. Живећи на истоку, упозна се у Солуну с неким калуђером из Свете Горе, који му објави: да треба седети у мрачној соби, одупрети браду у грудн, гледати у срце или у пупак, читати молитву и сваки који тако ради угледаће небесну светлост и осетиће неисказану радост. Варлаам то једва дочека и окриви грчке калуђере, да су јеретици јевтихијанци и омфалопсиси (чија је душа у пупку). Шегуман ссфимгенског манастира у Св. Гори, Глигорије Палама, устане у одбрану калуђерског реда наводећи, да су апостоли на Тавору видели «божију нестворену светлост.» Варлаам устане противу Паламе говорећи, да нема ништа нестворено осим Бога. Он оде у Цариград и оптужи калуђерски ред у «двојебожију», код патриарха. Патриарх позове Паламу. Варлаам призна да Палама добро говори. Сабор утврди правилно учење о «нествореној таворској светлости» како су учили калуђери атонски. Варлаам оде на запад и папа га постави бискупом у Хијераси.

Мало доцније понови исте оптужбе противу светогораца Григорије Акиндина (ученик Варлаамов) Патриарх искупи сабор исте године Августа месеца, и он осуди Акиндино. Октобра пак месеца завади се патриарх Јован с Кантакузеном и плане грађански рат. Кантакузен се 8 Октобра прогласио царем у Дидимотици. Патриарх Јован подозревајући, да Кантакузен хоће њега да збади, а да постави за патриарха Паламу, дозове овога у Цариград 1343 год. и бади у тавнишу окривљујући га, да брани «двојебожије» и да је пристајица узурпатора Кантакузена. Сам пак патриарх прими у заштиту Акиндино. Ове 1344 г. дође у Цариград антиохијски па-

лази, да је Душан придобио на своју страну грчки ред калуђерски, нарочито светогорце и митрополите у освојеним земљама и градовима. Зато он и поступа према свештенству грчком као истинити православни цар. За доказ тога доста је навести неколико фак-

триарх Игњатије, па на писмено оптужи Паламу. Услед чега буде сазван сабор, који осуди Паламу и баци у заточење. — У овом времену живио је у Цариграду још од 1341 г. патријарх јерусалимски Лазар, прогнан својим супарником Герасимом, који је противу канонски постао јерусалимски патријарх и оклеветао патријарха Лазара у Цариграду. С тога Лазара несу у Цариграду поштовали. Свај, дакле, Лазар екс-патријарх 1346 г. 21 Маја, у Адријанополу венча Кантакузена за цара.

Фебр. 2. године 1347 чланови грчког синода у Цариграду осуде патријарха Јована као јеретика и браниоца Акиндинова и свргну. Кантакузен уђе у Цариград и захте да постане патријархом Палама, али уставу сви противу тога и за патријарха изберу Исидора монемвасијског 10 Маја. Исидор 13 Маја по трећи пут венча Кантакузена за императора. Паламу поставе за митрополита солунског; али га Солунјани као присталицу Кантакузенова не приме; он се пресели на острово Лемнос. — Фебруара, 1350 г. умре Исидор, а на његово место за патријарха буде изабран Калист (10 Јун.) калуђер светогорац из манастира Ивера. Како су на њега многи мрзели, окриве га, да је једномишљеник Паламин. Услед овога оправда нови сабор Јуна 1351 и њега и Паламу, а Григору историка, који је нападао како на црквену власт, тако и на светску, затвори у тавницу.

Душан се прогласио царем 1346 г. Тек по смрти првог српског патријарха Јанићија (3. Септ. 1349 г.) протера грчке владике: филипског, меленичког, христопољског и т. д. а на њино место постави српске владике. Из овога се види, да су грчке владике биле при венчању Душана на царство. (Вид. Лѣтопись церковныхъ Событій. Арх. Арсенія. С. Петербургъ. 1880 г. стр. 501—509.). Према оваквом току догађаја није било, нити је могло бити ма каквог питања о грчком свештенству у српској држави. То се питање развило тек по ступању на пећки патријарши престо Саве патријарха I. т. ј. тек 1350 год.

ката. Близу Сереза у менихејској пустињи постоји манастир св. Јована Предтече. За владе старијег Андроника, тај манастир подигне из развалина митрополит зихниски *Иоаким*, даде му једап манастир у

Због 'свога овога не можемо примити мијење г. Флоринског (II. 116), да је Душан у години 1346 имао ма какве тегобе од стране грчких владика. Тако исто не могу имати места ни ове речи: «Епископскія и святичическія мѣста не только въ греческой половинѣ Македоніи, но и славянской, а частью и въ собственно сербскихъ земляхъ, какъ извѣстно(?) занимали катедры по преимуществу Греки.» Да су словенска племена Македоније хтели тропити Грке, не би се код њих појавили словенски апостоли, нити би се јавила потреба стварати охридску архијепископију. До Св. Савве, у Србији су бивали владикама Грци; од св. Савве није било ни једнога Грка, јер је за епископе он наименовао своје ученике — Србе. Верна је пак изрека: «Провооглашеніе царемъ, може добити право на законост и опште признање само у таквом случају ако је освећено ауторитетом више духовне власти.» Тако је постао императором Теодор солунски, пошто га венчао на царство архијепископ охридски — Димитрије Хоматенски. Бугарског цара Ассѣа II венчао је на царство патриарх трновски. Требао је и Душана да венча патриарх српски или архијепископ охридски или патриарх трновски. Срби су имали самосталну и независну архијепископију, а никако зависну, како вели Флорински: «Сербскіи архијепископъ зависѣвшіи отъ константинопольскаго патриарха, не могъ бытъ тою высшею властью.» Ово је погрешно. Од св. Савве српска је архијепископија била независна. Није «соборъ сербскихъ епископовъ морао најпре установљавати полную независность сербской церкви», него је «соборъ» српских епископа са патриархом трновским и архијепископом охридским «у зависисо српску независну архијепископију на патриаршију, а српске епископије на митрополије. И заиста је Душан хтео да грчко свештенство и Атонци признаду српског архијепископа — патриархом, а српски патриарх да венча Душана за цара «Срба и Ромеја.» Тако је ствар текла. Питање о законитости или незаконитости Душановог ступања и венчања на царство, подстакао је император Кантакузен «желавшій — правично вели архим. Арсеније — (стр. 508) чѣмъ.

Серезу, потчини оба власти једног игумана, без да зависи од месног архијереја, већ само да зависи од цариградског патриарха. Ктиторима овога манастира рачунали се оба цара Андроника и баба Душанова.

нибуљ отмстити Сербамъ», и угађајући Кантакузеву «Калистъ нареку» отлучење па сербскога царја, патриарха и сербског духовенства, и не позволяју сивценикамъ сербскога посвященія служити въ своемъ округѣ» т. ј. у пределима цариградске дијецезе. Вид. Срећковића расправу: краљ Вукашин убио цара Уроша стр. 30, 31, 32, 33 и 34. Ту је писмо Калистово којим он подмече Душану «**ѣдиомисли** са западном црквом» и да је прогнао грчке владике 1330 г. Из одговора српског (иста књ. стр. 33 у 34) види се, да је то била клевета: «**Оклеветаше** тај(но) **испренаго** **свог**го. **Изагнао** Грчке — владике што су имали: «**грѣдо око и месито срдѣце.**» Цар је поставио патриарха «**от нашег**о **духна и племени и епископе,** и утврдио православље.»

Ову грчку клевету, прихватили су по смрти Душана његови противници и честољупци, да се докопају царског престола а по несрећи, зле последице грађанског рата, нађу одзива у народу да је божем српско царство пропало због Калистове апатема. Сунарници и убице цара Уроша, Мрњачевићи, **преи** су прихватили ту мисао, да је Душан **з**ло урадио, што је прогласио царство и **патриаршију**, како се види из писма Угљешина, којим као издајник српске земље одцељује се од пећске патриаршије, која је осудила и проклела отмичаре царског престола и убијце Урошеве, и потчињава своју државу цариградском патриарху, па у писму за Душана вели: «назвао се **самодржац** Србије и Грчке, **узвишеношћу** **достојанства** и **великошћу** моћи узнео се **срцем**, па је не само туђе градове **грабљивим** очима **гледао** и **неправедан** **мач** против **невиних** **потрао**. и у њима рођене грке — **људе** **слободе** и **устава** **подло** **лишио**, већ и до божанских дела **неправду** **раширио** и до **прастарих** **наредаба** (т. ј. **границе** **дијецеза**), **шта** **више** и **границе** **отапа** **гдно**, **преступио** и **раширивати** **почео**». (Вид. Archiv za jugoslov. povjest. IV. 301.) Ово окривљивање **наличи** на **новије** **наше** **установобранитеље**, који не признају власт свога књаза око чега се **толика** **српска** **крв** **пролила**, **него** **кажу**. да је **српски dominus directus** у Цариграду. Присталице и улице **разоритеља** **царства**

краљипа Симонида, која је ту, као калуђерица сарађена. Истој су цркви давали дарове Теодор Метохита, а Кантакузен водио бригу и надзор.⁽¹⁾ После Свете Горе, овај манастир био је главно место за богомољу. Како је Душан освојио Серез, он постане на место византијских царева — ктитор овога манастира. Год. 1345 даде манастиру повељу,⁽²⁾ којом потврди

пишу: „**ВЪЗВЪШАЮТЬ СЕ СРЪДЦЕМ, И ПРАРОДИТЕЛСКУ ВЛАСТЬ КРАЛЪВСТВИ ОСТАВИВЪ, ЦАРСКИИ САМЪ ВЪЖДЕЛЪВЪ ВЪНЪУА СЕ НА ЦАРСТВО И ВО СЕМЪ ОСТАВИВЪШЕ ИЖЕ ОТЪ ПРАРОДИТЕЛИ И СЯ. СЛЫИ ПРЕДАНО АРХИЕПИСКОПСТВО ОД ПАТРИАРХА ЦАРИГРАДСКОГО, А ПОСТАВЪА ПОСЛАНИИМЪ ПАТРИАРХОМЪ ЯНИНИЈА.**” Прогнао цариградске митрополите, **ИЖЕ ПОДЪ ОКАСТИЮ ТОГА ГРАДЪХЪ**, од чега бива беда и злоба не мала. Патриарх цариградски Калист отлучава цара с патриархом и његове архијереје. Цар тражио разрешење, али није могао добити сама ради и градова. Т. ј. тражили од њега да се одрекне царске титуле и поврати градове. Дакле чисто политички разлог, а наш писец вели, „**ЊЕГОВЕ**” архијереје као да је грк а не србин. Цар умре. Њега насљеди цар Урош. Велику беду и напаст прими од својих члестела и мало дѣта царствова и **тѣ ОТЪ ЖИЗНИ СЕБѢ ПРСТАВИ СЕ. ИЧЕМО ЖЕ О ПРЪДЪРЕЧЕНИИ ХЪЛОВЪ СЪТВОРЪ.**

Његово же царство поделише: Један део узе кнез Лазар, а други краљ Вукашин — убивац урошев.

Царь Стефанъ ктиѣуа се на царство и патриарха себѣ изѣбра събраиѣмъ не по законуу ни са благословомъ цариградскогъ патриарха **ИКОЖЕ ПОДОБИТЬ**: но поиска благословъ беззаконно од патриарха трновскогъ и архијенископа охридскогъ и съ съборомъ срѣскимъ, зацари се и постави патриарха **ИКОЖЕ НЕПОДОБИТЬ**. (Дан. 380 и 381). Ето тако говори грчки васпитаник и човек, који је одгајен на грчкимъ књигама. У исто доба сведочи и он као и грачанички Јектимије, да је Душан створно српско царство и српску патриаршију, која би заменила цариградски патриархат и цариградско православно, али не — грчко царство.

(¹) Флорин. II. 117.

(²) Σαθας, χρυσόβουλλοι λόγοι. Μεσαιωνική βιβλιοθήκη. I. 211—242. Флор. II. 117.

Још је дао нове прилоге истоме манастиру.⁽¹⁾ Кад је давао прилоге зихниском манастиру започео је зида^{ти} задужбину више Призрена цркву св. Архангела Михаила и Гаврила. Својим прилозима он не разликује себе од пређашњих православних царева — ктитора, него се ставља на њино место као православно цар, који прилаже зихниском манастиру прилоге онако исто, као и св. Архангелу у Призрену⁽²⁾, а тиме доказује, да су од нашег ~~на~~ ~~и~~ ~~и~~ ~~и~~

Флор. II. 118.... Хтео је показати грчком свештенству, да он
-спесно прима титулу „цар Ромејапа“....

(2) *Дучий*, Старин. Хил. стр. 60: И въ то лѣто наустѣ здати манастирь архангелѣ Микхила въ Призрае градѣ. Рам. Шаф., 61. «Сътвори и црковь преславою светлымъ архистратигомъ оу Бистрици, выше Призрае, еиже тѣмъ подѣ сѣниемъ не мно быти ниутоже. Дюбротою же и хоужоуствомъ превъсходить деуансиу црковь, кроме мрамора, и велюуствомъ хоужа деуансиа. Тамъ же и гдѣголютъ жителеи страни тоѣ, мно призраискиа цркви пѣтось неовѣстаеть се ни гдѣ же.

мена“ место Грка, постали од Срба, васељенски цар и патриарх. ⁽¹⁾

Са заузећем Сереза Маћедонија није више припадала Византији, него је припала Србији и потпала

(1) Вид. одговор грачаничког проте. — Повеље манастирскога манастира в. Гласник XXVI. 32, 34, 42 и 43. Гласн. XXXII 289. 294. У Сатаса № 6, 7, 12, 13, 23, 28. Флорински (стр. 119) са свим правично вели, да су повеље овога манастира сумњиве зато 1), Душан не може називати своју кћер *кѣра* или *Рѣра* *Σερβίς*, јер овакве титуле припадају краљевој супрузи а не кћери. Дакле, повеље под № 12 и 13 не су Душанове. 2), Од осталих, она под № 7 јесте Душанова, и може бити и она под № 23, а остале под № 6 и 28 не су Душанове. 3), Па и она под № 7 има у себи неверности, јер се у њој спомињу лица, која су живела на 50 година пре Душана. Све што је у њима од истине, то је то, да су калуђери манастира св. Јов Предтече молили Душана, да им потврди повеље пређашњих царева, и он је то учинио и од себе дао прилоге, те постао ктитор манастира. Где се спомиње «краљина» кћер царева, то је српска краљица Симонида, а именовани цар, то је Андроник старији.

Флорински (II. 120) мисли, да Душан, и ако је иначе, као његови предци био богомољца и градио задужбине, ипак је прилогом Крститељу хтео поласкати грчком (?) становништву, па је и владици показао велику пажњу. То изводи из тога, што је поставио 1348 г. сереског митрополита Јакова игуманом своје задужбине у Призрену (Гласн. XV. 276); а 1353 г. опет је сереском митрополиту Јакову цар дао на живот цркву св. Николе на р. Пшињи под «Козлом», са земљом и људма, са виноградима, млиницама, купљеницама, шумама и другим правинама: «*да моу нѣсть оидѣти прѣтѣжище и покоище или моу се слоути немощь или комѣ прѣседение больно, а или поуждѣно, да си има оиоузи нѣмлю до сконга живота нѣшѣмъ неостѣмляемо*» (Гласн. XXIV. 241—248). У «Афон. акти» (стр. 87) од год. 1359 има на грчком језику повеља овога сереског митрополита Јакова потписана словенским словима, што јасно тврди, да је он пореклом био Србин. Ово је већ очити доказ, да се Душан није удварао грчком свештенству, и да је одмах почео стављати Србе — владике, јер је у сереској епархији било

под власт цара «српског и грчког» Душана, па је под његову власт потпало и Халкидско полострово заједно са Светом Гором, чија се имања налазила по разним местима Доње Србије. Таким је начином вр-

српско становништво. Како у овој повељи има доста факата за карактеристику економнога стања половине XIV в. ми ћемо да наведемо сва та факта:

У повељи се најпре каже, да овај цоклон даје цар с подружијем августинјом Јеленом и сином Урошем и то цркву св. Николе на Пшињи, коју је сазидао његов прародитељ краљ Урош, па у доцнијем времену порушена и **к л а с т е н и н а с и л а м и м њ, и л и н с т е м р е щ и п о м т р о н њ ш е м њ.** Царипа **Јелена** прими се да буде **»вторн хиттор«** оправи храм и даде га **м о л њ б е н н и к о у ц а р с т в а** илн серескоме митрополиту Јакову, да га има **»д о с к о м њ г а ж и к о т а«**, а после да припадне Архангелу у Призрену. Пошто су описане границе вели се: **Н и њ д и н и м а с о у њ с е р е с к и м и т р:** Јаков, с каром **з а с н о у н з е м љ и о и з а л ю д и т њ д и н з е м љ и о с н о у н с в е д о н и п р и с е ж д о к о в а ш е ц р љ к и к л а н о к е с т њ б њ л а и о у к р а л љ ц р љ к њ а.** Даље се ређају црквени људи и вели се: **»И кад пљенише Турци Анатолију, тада и дођоше слободни људи из Грѣкѣ на црквену земљу за време краља. Ређа њихна имена, међу којима има име Муртат.** Овој цркви припадао је Брус, где се у граничењу вели: до **Б а љ њ и н е њ и в е.** За овим долази наређење: **З е м љ у ц р к в е с в, Н и к о л о н и к т о п о с и л љ д а ю н е т е ж љ н, т љ к м о к о м о у ю д а њ м и т р о п о л и т н љ д е с е т љ н а; р љ к љ п а р и к љ ц о с е о б р љ т а д а с и с к о м к л љ т и н е т љ ж е б е з љ д е с е т љ н а, а ц о н м о у т е ж а т и (о б с л а в а т и) з е м љ у ц р к в е н у л и х о с к о м б а щ и н е, д а д а ю и п а р и ц и о т љ т о г а љ н ц р к в и д е с е т а љ.**

»Н В л а с и, к о н о у г о н е з и м љ д о б и т љ к љ н а з е м љ и н а ц р к в и н љ о у з и м љ ш е, д а д а ю ц р к в н т р а к љ н и н о у п о з а к о н љ;

»Н С р љ б љ т а к о ж љ.

»И н и к о н а ц р к в е н о ј з е м љ и д а н е п о с т а в и м љ н љ б е з љ х о т љ н и м м и t p o л и t o в а, р а з м а к о м е д а д е м и t p o л и t м љ с t o д а с и ч љ н и м м љ н љ, а д а о д њ е г а д а је ц р к в и п o л o в и н у;

»Н Ж о у љ љ с ц љ н л ю д и љ, к о ј и и м а ј у в и н о г р а д е н а ц р к в е н о ј з е м љ и, д а п о з а к о н у о д њ и х д а ј у ц р к в и с в. Н и к о л е д o x o д љ к љ, к а к о д а ј у у С к o п љ у о д в и н o г р а д а; а н и к о н а ц р к в е н о ј з e м љ и б e з в o љ e м и t p o л и t o в e д а „н e т р љ б н л љ з а н а ц р к в e н o ј з e м љ и,

ховна заштита над манастирима прешла на новoga српског и ромејског цара Душана, који не само да је потврдио пређашње повеље, него је још дао и нове прилоге, ⁽¹⁾ као фактички господар и цар Атона,

цити да седи виноград.^в У ово село нико туђега човека да силом не посади.

„Кто преступи ове наредбе да плати цару 100 перпера и цркви 100. Црквени људи да дају цркви коуши (свака кућа): **Джвѣдра зноуѣата**, који су **уѣтрии оу уѣварь** св. Николе; Од триака да дана **десето** и да работају цркви у недељи — **два динѣи** свака кућа. **А що ѣсть било на людехъ на црквиѣихъ сои ѣ царства ми**, прилажем цркви св. Николе. Ослобођена цар црквене људе од свију работа царства: од **жѣтъке** и **сѣнокоше**; од **позоба**, и **жировнине**, и **травнине**; од **псара** и **соколара**; од **приселице** и од **приплате жоуѣисне**...

„И да не метеѣ црквию тоуѣзи **нефалии скопскимъ**, ни **кожальскимъ**, ни **кнезъ**, ни **ниѣ** кто **любо** от **владѣуѣихъ царства ми**.

„Ову сам цркву зато ослободио, што ју царица даровала митрополиту серескоме Јакову **оу башниоу до ѣгова жикота ниѣниѣ неотѣмѣѣма**.“

Ону је повељу потврдио „краљ свију српских земаља **крљѣ Урошъ**, син Душанов. коме је тада (1353) било 16 година.

(¹) Напразно Флорински (стр. 121) приписује у овоме обзирu Душану не само религиозне, него и **политичке** намере, јер он као цар и дужан је био потврдити манастирима баштине. Њему је мила и драга била Света Гора, где је живео Немања и св. Сава и где су чинили сви српски краљеви прилоге. Заиста је у XIV в. као и данас било у Атону већина грчких манастира. Српски је био Хиландар и св. Павле, бугарски Зограф, руски св. Пантелеимон, а сви су остали припадали грцима. Над свима је био Протат карејски и тек 1315 г. Атон је потпао под цариградског патријарха. Византијски цареви били су врховни заштитници Атона. Немања је тражио дозволу од цара Алексија, за зидање Хиландара (Порфир. Указатель актовъ Афонской горы Жур. Мин. Нар. Просв. 1848 г. ч. I. VIII. стр. 64. Misl. Slavisch biblilot. I. 1851. 156. 211). Под владом царева византијских било је халкидско полуострво до освојења Македоније Србима. Афон. акты. 36—45; 76—79.

на кога су, према Светој Гори, прешле све обавезе и права византијских императора. Како су му први предстали светогорци грчких манастира, он је и потврдио манастирске баштинарке — царске, наравно написане грчким језиком, што је доказ, да српски краљеви и цареви, несу нигда гонили ни једну народност у својој држави, одклен и долази она општа љубав и поштовање према династији Немања. (1)

(1) Немањински споменици прекрили су земље свију српских племена Доње и Горње Србије, као што су они идеални јунаци трачко-иљирскога полуострова. Душан се грчки потписао овако: *Στέφανος ἐν χφ τφ 9φ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας*. Хрисовуље грчких царева са повељама српским огпочео је да упоређује В. Г. Васильевскии. Жур. Мин. Нар. Пр. 1880. месец Август.

Флор. 123, 124, 125. У повељи од Јануара месеца 1346 г. Душан спомиње општу повељу, којом је дао прилоге свима атонским манастирима, кад су потпали под његову власт. Из овога се види, да је халкидско полуострво потпало под Србију између Октобра 1345 и Јануара 1346 год. (Аф. акт. и фот. сним. Севаст. 95); за овим ослобођава иверски манастир од плаћања 400 перпера за имање Радолива (*Ραδολιβον*), што се плаћало годишње најпре у царску азну, а доцније месној војној власти (*πρὸς τοὺς στρατιώτας*). 200 перпера били су **земљини** (пљужни) приход, а 200 данак парезиван на главе = *ἡρουν τὰ μὲν διακόσια ὑπὲρ ζευγαριῶν κλινῶν, τὰ δὲ διακόσια ὑπὲρ κεφαλῶν*). Ова општа повеља јасно сведочи, да је Душан пређе свега захвалио се Богу за своје успехе и да се светогорци моле Богу о даљем његовом напредовању. За овом општом повељом свима манастирима, иду посебичне повеље појединим манастирима и најпре даје прилог најстаријем светогорском манастиру Иверу. Другом повељом Апр. 1346 г. Душан потврђује баштинарку иверскога манастира, у којој су поименовани местоси и земље манастирске у пределима Сереза, Зихне, Меленика и у другим местима. Флорински мисли, да се овим хтео Душан допасти калуђерима, што је у њима имао некакву нужду, што кад би било истина: онда како би објаснили то потврђивање истих башти-

Најпре је издао једну општу повељу, којом је обдарио све светогорске манастире, а за тим потврдио баштинарке манастира Ивера, Филотеја и Зографа, давши им више права, него ли су имали за пре-

нарака од стране турских султана? Земља је била царска и свакоме новоме цару баштинарке су биле поднашане на потврду као што сведоче и толики турски фермани као и грчке хрисовуле и српске повеље. И Душан као цар Романије не само да потврђује, него као и сви његови предци још чини и прилоге црквама и манастирима. Зато иде даље од пређашњих царева и својом повељом Иверу, ослобођава манастирска добра од свију данака великих и малих, придодајући још више, чега није било у византијским хрисовуљама, на име, ослобођава их од одговорности за таква дела, која они као свети пустиножители не могу ни да учине т. ј. од казни за убијство, за „дјевораственије“, за проналазак заклопаног блага, кад би се подобна дела десила на земљама манастирским. (У хрисовули Андроника старијег, датој манастиру Русику 1312 г. Цар их подвргава одговорности за подобна дела. В. Акти рускаго на Святомъ Аѳонѣ монастыря св. великом. Павтелеимона. Киевъ. 1873. стр. 166. Из чега се види, да је Душан много боље мислио и више уважавао светогорце, него ли императори византијски. Тако исто ослобођава манастире од *κεφαλαιον τῆς ἀπογραφικῆς ἀναθεωρήσεως*, од чега их несу ослобођавали византијски императори, што значи, вели Флорински (124) „да их ослобођава од судских истрага и прегледа (преметања) од стране грађанских власти“, на пр. због убијства или крађа, јер није ни мислити, да би свети оци подобна дела хтели радити.

Трећом повељом Душан (Априла 1346 г.) потврђује баштинарку манастира Филотејевскога, у којој су поименовани метоси и имања не само у Доњој Србији, него и у „богоспасајемом граду Солупу“ и прилаже манастиру: метох Чајну (*Τζαίνου*) заселак Прусакијон (*Προσάκιον*), земљу код Желихова, рибање на р. Панацци, **земљин** данак од парика и ту насељених сељана пређашњег господара протостратора Спинадина (в. Аѳон. акт. 81—84). У овој повељи нема чланака *τοῦ φόβου* и *τῆς εὐρέσεως θησαυροῦ*, нити се спомиње *κεφ. τῆς παρθενοφθορίας*. Ипак им даје више права, него ли су пређе имали на пр. ослобођава манастирске земље од *ἀπογραφικῆς*

ђашњих византијских царева. Прогласив се царем у Серезу године 1345. Душан је обдарио манастире светогорске, потврдио баштине, права и привилегије црквенске, властелске и утврдио управу у заузетим и ослобођеним земљама као и права и привилегије градске. Овим је поступцима показао, да је он у истини заменио византијске императоре. Њему је још остало да се свечано крунише, а то крунисање да изврши српски патриарх, који би, као главно лице при венчању на царство био раван и заузимао место и положај, какав је заузимао при крунисању патриарх цариградски, јер из саме идеје царства, где се замишља не само савршена политичка самосталност, него и охрана свега православија, природним начином излази, да је и лице, које крунисава цара снабдевано најузвишенијом духовном влашћу, какву су имали само патри-

αυθεντησεως και ἀποκαταστάσεως, о чему говори и у повељи датој Иверу.

Четвртом повељом (Апр, 1346) Душан потврђује баштинарку зograфскога манастира, у којој је уписано село Хонлак, које је (село) на молбу Душановога шурака Александра подарио манастиру император Јован Палеолог (Аџон. акты. стр. 80. Повеља писана грчки, а потпис Душанов српски: **Стефанъ**). И овде Душан није само потврдио пређашњу баштинарку, него је ослободио манастирске земље од свију данака и поданака па и од *хвф. тоѣ фόνου* и од *хвф. тѣс пардеуофдорѣс*.

Флор. (125) вели: «Душан је очевидно хтео да докаже калуђерима, да у добротинству Светој Гори иде даље од законнаго (?) византијског императора, чија права он је хтео пренети на себе»Међу тим 1345—6 године Душан је био законити император хаткидскога полострова, и он није хтео преносити, него је фактички имао сва права императора и самодржца над свима земљама своје царевине. Атон је био у његовој држави. Овде морам напоменути, да реч »Македонија» нема смисла да се употребљује, јер је с том речију скопчано мишљење, као да тупа живе Грци.

арси.⁽¹⁾ Његовог је предка *први српски* архијепископ крунисао *круном краљевском*; њега *првог српског* цара, ваљало је по истој аналогiji да крунише *први српски патријарх*. Душан је од освојења Сереза и припремао све потребно, да се крунисање обави на најсвечанији начин. Он је још 1345 г. Октобра јавно дужду венедичкоме о своме проглашењу царем. што му је венедичка влада честитала.⁽²⁾ Кантакузен вели, да се Душан по освојењу Сереза прогласио царем, и сина венчао за краља, а то значи, да је Душан известио о проглашењу царем како византијски двор, тако и Кантакузена. Да ли је још коме Душан јављао о своме крунисању, немамо података, али да је известио Дубровчане⁽³⁾ и да је дозвоао на

(1) Флор. II. 127 и 128. Цариградски патријарх није имао над Србијом „висшују власт“ као што није исту имао ни над архијепископом охридским или над патријаршиом трновском. Трновског бугарског патријарха признао је никејски патријарх у Лампсаку 1235 год. Тако је исто никејски патријарх и никејски цар признао српског архијепископа: ... Сава **хиротонисоуѣтъ се своен срѣбскыи землем... и брата своего помазакъ краљевствомъ...** он поставља владике и т. д.

Чак Голубински (стр. 80) вели, да је Ватац испросио кћер Асења II за свога сина, па кад се искупили у Лампсаку да се венчају деца, „цар бугарски тада је и измолио (испросио) титулу патријарха своме архијепископу од цара и патријарха грчког.“

(2) Ljub. Monum. II. 326.

(3) Mon. Ragusina. Zagrabiae, 1873. T. I. p. 226. 228. Béhe дубровачко, по случају крунисања Душановог одлучило је: *Capitum fuit et firmatum, quillidet dictorum trium ambassiatorum eligendorum habere debeat pro suo salario dicte ambassiate ypp LX. Et debeant habere inter omnes XII famulos equestres et famuli habere debeant pro quolibet unam tunicam et unum mantellum de prappo cujus petia sit ypp XX et expensas et nihil aliud. Et debant habere inter omnes tres ambassiatores quos XXI. Et possint expendere omni die*

крунисање све своје васале, архијепископа охридског⁽¹⁾ и патриарха бугарског,⁽²⁾ као и «лик Свете Горе», и да су били при крунисању сви митрополити и владике, калуђери и свештенство свију његових земаља, разуме се само по себи. Кад су све предходне спреме биле готове, године 1346, Априла 16, у очи Великдана, искупе се у граду Скопљу, средишту Дарданије,⁽³⁾ — престолном граду Душановом, сви самодржавни властелини српски и грчки,⁽⁴⁾ епископи српски и митрополити грчки и «лик Свете Горе.» Ту су приспели патриарх трновски Симеон, архијепископ охридски Никола. Наравно, да су ту били сви Душанови васали као Александер бугарски, кнез Андрија II Мусаки, самодржавни властелини и властеличићи; ту су били архимандрити и игумани и више

pro eorum expensis et pro expensis equorum et famulorum урр IV. Atamen debeant habere a communi paulum equorum. Флорин. (131) вели: «Извешће о овоме посланству налази се и код дубровачког историка Растифа. Имена посланика и код њега су ова иста, која и у акту. Ово је доказ да се Растиф при писању служио архивним документима.»

⁽¹⁾ Гласн. XI: поиска благослов од архијепископа охридског и патриарха трновског. Стр. 161.

⁽²⁾ Жив. кр. и арх. Даничић, стр. 380: на патриархоу трновскомъ и на архијепископу охридскомъ.... и съборъ српски...

⁽³⁾ Славян. сборн. II. 291. Стоји: «македонском граду», ово не може опстати, јер је престолни град Македоније Солун. Тако исто стоји: «патриарх бугарски (охридски).» Друго је патриарх бугарски, а друго је архијепископ охридски, како верно бележи сувременик под примедбом 3.

Трновски патриарх Симон.

Гласн. XI. 136. Охридски архијепископ Никола. Душан га спомиње као краљ. Пре њега били су: Антим Метохита; после овога Матија. Вид. Lequien II. 297 и 298.

⁽⁴⁾ Афон. акт. Севастјанова. Стр. 63.

бело свештенство. Ту је извесно био прота грачанички Јевтимије. Ту су приспели дубровачки посланици: Giunius Derse, Giunius de Calichio и Nifficus Nicola de Gondola.⁽¹⁾

Жалимо, што немамо у историјским изворима описа ове највеће свечаности српске онако, како је макар описано венчавање првог српског краља. Ово је била највећа свечаност у српској историји. Оне разне војне потребе, што је Душан 20 Новембра 1345 г. из Венеције⁽²⁾ добавио, биле су спремљене за војничке игре (турнире) после венчања на царство. Нема сумње, да су свечаности биле много веће, него ли у Жичи при прогласу краљевине.⁽³⁾ Цара је могао венчати само патриарх. По томе, најпре је био изабран и постављен патриарх. Њега је изабрао за патриарха духовни **съборъ**, у коме су били: патриарх трновски, архијепископ охридски и сви митрополити — Грци, епископи Срби и Грци, архимандрити и игумани с протопоцима. Избор је пао на Јаникија, кога су «посветили» патриарх трновски и архијепископ охридски за патриарха, а цар га потврдио. Ово је морало бити пре

(1) Mon. Rag. I. 226 и 228. Мали савет решио 4 Април. 1346 г. да се ови посланици крену на пут 8 Април. у суботу. Ово значи, да се крену на пут, како би дошли на време у Скопље.

(2) Act. Ven. Шаф. р. 52.

(3) Кратке белешке о крунисању цара и патриарха налазе се: Даничић, Жив. кр. и арх. 378—381. — Гласн. стр. 160. Гласн. XXI. 246. — Ст. Ноп. Законик Ст. Душана (из Летописа IV год. 1828 стр. 46—53) стр. XXIII—XXVI. — Гласн. XXXV—40. — Гласн. V. 66, — Орбини — 269. — Срп. Летоп. књ. III. 1867 стр. 15. — Најверније је забележено у књизи: Жив. краљ. и арх. али је то приписано противнику Душану.

Васкрса и од све прилике, на Цвети. ⁽⁴⁾ Његова титула «архијепископ српски» била је промењена на титулу: **„Нже свѣтомъ трѣсъльнѹнымъ осланомъ прѣсвѣтломъ свѣтланнкѹ пракослактѣмъ сѣдѹщѹмъ висоѹ подѣсльнѹ-**

⁽⁴⁾ Флор. (128): «Установа српског патриархата извршена је при условима необичним с правне тачке гледишта источне цркве и веома друкчијих од оних услова, у којима је успостављен трновски патриархат.» Ватаци никејски император испросио је кћер бугарског цара Асења II. Они се оастали у Лампсаку (1235 г.) на азијској обали да венчају младенце. Том приликом измоли Асењ да се *пoвратити у православље* и као у награду добије од Ватаца и патриарха — трновски патриархат. Душан се спремао да освоји Цариград. Био је у рату с Византијом. С Византијом био је у рату и Кантакузен. Цариграђанима није било тада до признавања српског патриархата. Па и Душан, тешко да је ништа радио да добије «благослов». Јер су њега благосиљали два патриарха и један архијепископ са грчким владикама, митрополитима и светогорцима. Пре овога случаја на 124 године, затражи Теодор Комнен солунски од знаменитог архијепископа охридског Димитрија Хоматенског да га венча за цара. Акрополита (гл. 21) пише, како га није смео печтати на царство солунски митрополит, али архијепископ охридски, како је сам зборио, као самостални, који не зависи ни од кога, он има *право* да помаже на царство цара. Трновски је патриарх тако исто крунисавао царе. Дакле у Скопљу била су два самостална и независна јерарха с правима признати и «посветити» српског архијепископа за патриарха. Грци су и признали српску патриаршију 1375 године. Јесу ли остали патриарси признали српску патриаршију, ми немамо података, али да су је допније признали, о томе не може бити сумње. Калист није бадио анатему на Србију због патриарха, него због интригирања Кантакузена. Да је због тога бачено одлучење на Душана, оно би било одмах учињено, а не чак 1352 год.

Калист бапа анатему за то, што Душан 1), напада на империју, 2), беди га, да је једномисленик западне цркве и 3), што је прогнао из Тесалије и Македоније грчке владике. У одговору на то одлучење протопоп грачанички Јевтимије вели: Горди Грци хуле и касветају Душана да је **смысленим** западне цркве. Грци су изгнани зато, што имаху **грѣдо** око и несито **сръдце** — дакле среброљупци.

нију, благодѣланому равноапостолу сѣпрѣ-
стоаному и намѣстнику владки Христа, премоудрому
архїепископу пастырь и оучителю словеснаго стада Хри-
стова, преосвещеннѣишому и великому светителю госпо-
дыну (име) милостию божіею патриарху пекскому и въ-
сѣхъ срьбскихъ земля, западнаго поморїа и бѣлаго по-
двнѣга и намъ смиреннѣишому прѣмилостивому отцу и общему
владыцѣ и благодѣтелю на много лѣта о господи радовати
се въ смиренїи глыбоцѣ. Аминь.⁽¹⁾ Дакле је Јаникије по-

Душан је — вели — поставио патриарха од нашега језика и пле-
мена и утврдио православнїе и апостолску цркву. Нека је с тога
анатема на оне, који лажу и клеветају, православног цара. Овако су
схваћали ову ствар сви патриоти Срби, чије мисли несу биле пому-
ћене грчким канонским софизмима, како се види из доцнијег при-
знања српске патриаршије. Нема сумње, да је и у Србији било много
људи, који су сматрали ову ствар као незакониту: «**какоже не по-
добахъ.**» У број оваквих лица долази и монах Псапја, коме се
словоуи нахыкнути мало грѣцкаго кызыка (Нов. Прим. кн. и јез.
1877. стр. 373), ког је Душан молио да прими и изврши поруку,
а он није хтео. С тога Душан оде к њему: «**Томъ, вели цар: не-
хотешъ, съ великимъ оучинамишомъ и мѣстнишомъ, кыкытъ и съ бѣла-
гоуцкиною царцею.... Слению....** (Гласн. XXIV. 234). У ред ова-
квих људи долази Угљеша (Arch. за југ. р. IV 304), Вукашин и
многи други т. ј. сви противници Душана и његовог сина Уроша,
а то су упропастители царства. Салашњим језиком рећи: било је
две партије 1), конзервативна — за краљевство и архијепископију
и 2), патриотична — за царство и патриаршију. Борбом ове две
партије и користили се саможивци и узурпатори: Мрњавчевићи,
Балшићи, Лазар и т. д. Сви су напустили националну идеју и пре-
шли на страну конзервативаца, па су упропастили царство. Да се
Калист покајао за одлучење, сведочи Кантакузен. т. 3. lib. IV. с. 50.
pag. 360 и 361.

⁽¹⁾ Гласн. XXV. стр. 50. — У Гласнику XXVII. стр. 151. У
чланку. «Развитак српске цркве» вели се: «Прем да се српска
црква још од св. Савве сматрала као независна, онаг су архије-
пископи њени изабрани сабором српских јерарха, *потврђивани били*

стао патриархом: **всѣхъ сръпскихъ семѣхъ**, западног Поморја и белаго Подунавља. У исто време, све најстарије епискупије биле су оглашене за митрополије,⁽¹⁾ а то су: скопљанска, призренска, дебарска, самоковска, нишка, београдска, хумска, зетска итд. Јаникије био је, проглашен патриархом српским и охридским.⁽²⁾

Тек после проглашења патриарха Јаникија, могло се приступити свечаном венчању Душана на царство. По уобичајеном начину, у очи васкрса је било бденије, а на сами дан христовог васкрсења извршено венчање царским венцем у присуству и благословом «лика Свете Горе» (т. ј. проте, игумана и стараца), архијепископа охридског Николе, патриарха трновског Симеуна, рукама патриарха Јоаникија, — Душан је увенчан царским венцем, миропомазан и прогла-

у том звању од цариградског патриарха.* Ово је погрешно речено, јер на то нема никле доказа. Па то није ни могло бивати, јер у прво време патриарси су живели у Никеји, доцније, чешће су Срби били у рату с Византијом. У опште нама су познати сви избори архијепискупа наших и никле и никада њих нису утврђивали патриарси цариградски.

(1) Гласн. XXXV. стр. 40: **иѣнни епискупни поставишѣ митрополити...**

(2) Гласн. XXI. стр. 347: **Прѣки патриархъ сръпски на престолю Охридъ.** Ето зашто Голубински (у «Крат. Очер. Ист. Прав. Цер. бол. серб. и рум. 1871. Москва. стр. 128.) погрешно схватајући охридску архијепископију каже: «Од полов. XIV. до пол. XV века, ни у византијским, ни у словенским изборима не налази се ни одногo имени архијепископовъ охридскихъ.» Погрешно је Ахрида, јер је Ахрида у Родопи. Када је посрнуо Пећки патриархат 1464 г. од онога времена јављају се охридски архијепископи до обновљења пећског патриархата 1557. Они носе титулу и пећског и јустинијанијског патриарха.

шен царь всѣхъ сръпскихъ, грѣхъ и поморскихъ земель, т. ј. српски, грчки, болгарски, арбански, западнихъ земаља и великогъ дѣла. ⁽¹⁾ „И подвигохъ — вели Душан — санъ краљевъскы на царьство, и архіепископнию на патриаршество, и епископнию на митрополитства. Такожъ де поденгосмо всеуѣстноюю епископнию уѣстнаго и славнаго града Скопѣ Троероутицоу, на прѣвопрѣстолноюю митрополию.“ ⁽²⁾ По византијскомъ обичају, Душан је венчао на царство и своју богодарованію и благоуѣстивоу и христолюбиву царицу, августію кира Елену, а сина Уроша венчао краљевскимъ венцемъ. „Принимъ царствити благоуѣстити кѣнѣцъ отъ рѣки христа моего, поревновахъ житію и благопрѣбыванію светити о христе царенъ благоуѣрно жившихъ на земли, реку же великаго и славнаго и правнаго апостола и прѣваго християнина Константина цара и нѣхъ православно и благоуѣстно жившихъ на земли.“ ⁽³⁾ самодержацъ сръбскій и грѣ-

(1) Гласн. XXIV. 232 и 233. Флор. (130): Душан оставалъ еще сръбскимъ государемъ. Сербъ составляли главную силу создаваемой имъ монархіи.... въѣ всякако сомнѣнія въ формулу провозглашенија были включены термины «царя Болгаромъ и Арбанасомъ».... у самомъ акту венчанія огледао се Душановъ широкій взглядъ на значеніе ѣгове политическѣ деятельности. Онъ себе упорежуе съ Константиномъ великимъ и константиновалъ созданије новаго царства. У овомъ же смисла дѣла свршеногъ у Скопљу 16 апр. 1346 год.

(2) Гласн. XXVII. 289.

(3) Гласн. XXIV. стр. 233. До проглашенія и венчанія на царство, онъ се подписывалъ: Стефанъ уѣтеръти въ Христа Бога кѣрни краљъ самодержацъ всѣхъ српскихъ земель и уѣстнити грѣхъскыи странами. Ян. 1. год. 1345. Аѣ. Акты и скот. сним.... Севастьянова. издање Флоринскогъ. Стр. 66. После зацарѣва: Богомъ поставленъ... Стефанъ прѣви царъ все сръбскіе и грѣхъскыи земли, поморію, западнитъ странами... 16. стр. 70. Или: Царъ Сръбскій и Грѣкомъ... Ів. стр. 76. Грчки (1346): *Στέφανος ἐν χῶ τῷ 9ῷ*

комъ, българомъ и арбанасомъ и днѣи — западномъ странѣ.⁽¹⁾ Царица и «краљ» примају учешће у управи. Како је краљ Урош био још дете, то је Душан поставио некога, који га је замењивао и упућивао. Тај човек, од све прилике, био је Рукашин као царев управитељ крунских добара и камерариус.

Свечаност је обављена у присуству свију Душанових васала, «самодржавне» властеле и властеличића; као и посланика дубровачких. Ови су га поздравили и донели му дарове, а он је њима, може бити, првима подарио установљени у славу царства, орден св. Стефана,⁽²⁾ који је дават за личне заслуге. Нема сумње, да су после крунисања биле гозбе и војничке игре, на којима се одликовали ритери властела и сам цар.

Провозглашење царства доносило је и унутрашње устројство царевине, по обрасцу царства византијског. Ту је Душан дошао у сукоб са «самодржавном властелом српских земаља», која је вела своје порекло од династија жупанијскога времена и није хтела променити своје државе на титуле «царевих робова» и доћи у чиновну јерархију, где личност има онолико значења, колико стоји у благоволењу царевом.

πρώτος βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτορ Σερβίας καὶ ρωμανίας. Ib. стр. 84. стр. 86. стр. 94, 96. 98.

У Mikl. Mon. Ser. стр. 120 и 121. врло је значајан приступ, који се почиње: **Безънаучельнаго невидимаго** и т. д. Његове титуле исте књиге стр. 125. На стр. 129 : ... **самодръжѣѣ срѣвльмъ и грѣкомъ, българомъ и арбанасомъ и днѣи ренше западномъ странѣ.** стр. 123 : **царь и самодръжѣѣ Среѣвльмъ, Грѣкомъ, Българомъ и Арбанасомъ.** стр. 136, 143, 145, 148.

⁽¹⁾ Mikl. Mon. Ser. 129.

⁽²⁾ Luccari. Annali di Rausa. 56.

Ми смо описали свађу царице Ирине са својим супругом царем Ардроником старијим због тога, што је она хтела, да цар заведе феудализам у империји, ради њезине деце, али цар то није могао усвојити с тога, што је то противно склопу источне империје; ми смо навели како су се српски властелини поздрављали и љубили с краљем, а како с Кантакузеном, кога су морали љубити у skut (т. ј. колено).

Краљевство српско састављало се из жупанијских „држава.“ Душана су признале све „државе“ српских земаља а он им обећао „уставе“ дати. Српски династи имали су своју управу и свој суд у својим државама; ту је било много великих и малих жупанија; много великих и малих кнежева, као што су били „дугоруки“ у Русији или Вуканови потомци у Зети или Мирославови потомци у Хуму или Страцимировићи у Видину или Мусаћи у Арбанији или „господар“ овчепољски Оливер или његов брат Богдан у Родопи, или кнез Хреља у својој кнежевини. Краљ је имао у својим рукама „крунске“ земље и земље освојене од Грка; имао је царине и врховну власт, под коју је мало по мало потчињавао „самодржавне“ властелине — династе, најпре преко краљевског суда, а после преко пороте и администрације. Сада је цар стао према свима тим династима и самодржавним властелинима у онај положај, у ком су положају били према цариградском цару византијски деспоти, севастократори, севастии, протоспатари, картуларије, кефаније и т. д. т. ј. дошли су у ред простих чиновника. У царству није важило порекло и „државе“, него личне заслуге и чиновна градација са већим или мањим чиновним титулама. Ту је извор опозиције противу Душана моћних и „самодржавних“ властеда и

династа, и ту је извор привржености и награда радних, привржених и вазљубљених: велики свое отуство прослави, и поути земаљу српскоју, и оту ксоуду распространити и разширити, и окрстније језики повениути, брани въздвизае и побѣди творе, и великоу тишиноу и благодѣньствіе, своему отуству подаде, божьственые храми въздвизае и понакваше, о благоусти подвизае се, отуство свое красе, властеле свое даруе свѣтѣми и пошси златниими.⁽¹⁾ После петнајестогодишњег работања, и после проглашења царевине и патриаршије, цар је наградио најбоље епископѣ тиме, што их „възведе“ у митрополите, а епископије у митрополије, па је требало наградити и сараднике и помоћнике онако, како се давале награде у византијској царевини. Најпре је наградио представнике црквене, па свѣтске. Он вели: *вселещюу ми се . . . съ кѣми велевъзможниими подь роукою моею, и прѣвѣтиути въздающу ми свѣтѣниими и божьствениими црквами, по томъ же властелюми и властелнункеми и инѣми проуѣниими записовати хрисовоуи словеса царьска*⁽²⁾ и т. д. Зато награди и даде великом војводи овчепольском, најмоћнијем самодржавном властелину. пријатељу своме и цара Кантакузена, своме поочиму по маѣији, Јовану Оливеру титулу деспота:⁽³⁾ Дејану Мањакѣ своме зету дао титулу *сѣвастократорску*; ⁽⁴⁾ Вукашин је добио титулу (*οἰνοχόος τοῦ βασιλέως*) виночерпија т. ј. архимаршала царског двора, а Угљешин дао ти-

(1) Šafar. Pam. drev. pis. jukosl. изд. Пречка 1873. стр. 54.

(2) Miki. Mon. Ser. 143.

(3) Гласн. XXVII 287—296. Леонид арх. Опис. Серб. Хил. Лаври стр. 69.

(4) Miki. Mon. Ser. 143... „вратъ царьства ми сѣвастократоръ Дејан.“ Леонид. Ib. 73—76.

тулу коњушар⁽¹⁾ (*ὁ ἱπποκόμος*) т. ј. команданат коњиштва; Гојко добије звање логотета; Прељуб — ћесара, а Никола Бућа титулу протовестијара. Воихна добије титулу кесара, а брат Оливеров Богдан, титулу деспота и т. д. За сада немамо података о другим лицима, али у сваком случају били су награђени и остали велики мужеви и војводе разним чиновима, као на пр. Бранко «велики слуга» и др. Потомци жупанијских династија задрже своје титуле кнежева, жупана, али су и они морали ући у чиновну јерархију противно својим осећањима. По градовима Душан испоставља кефалије, по митницама царинике. Краће рећи, цар уведе у своју царевину царску администрацију. На тај начин «самодржавни» српски властелини преокренули се у чиновнике. Новим својим чиновничким ћесарима, севастократорима, деспотима и т. д. даде цар у управу (*ad regendam*) читаве велике области као својим намесницима: Вукашину и брату му Угљешин⁽²⁾ преда земљу од Фера (сада Ферезик) на Марици до Видина (Дунава); Оливеру — овчеполску област; Богдану⁽³⁾ — Доње Повардарје. Земље⁽⁴⁾ Подунавља преда кнезу Лазару и Вуку сину Бранковом; Трику и Касторију Николи жупану;⁽⁵⁾ Етолију — Прељубу, Охрид и прилипску (*πριλιαπατον*) Бранку⁽⁶⁾ мужу не

⁽¹⁾ Chalcocond. de Rebus. Turcicis. pag. 28.

⁽²⁾ Ib... *τὰ δὲ ἀπὸ Φερρῶν ἔστε ἐπὶ Ἰστρον κραλῆ τε καὶ Οὐγγλέση τοῖν ἀδελφοῖν...*

⁽³⁾ Chalcocond. 28. део Македоније од Сереза до р. Вардара.

⁽⁴⁾ Ib.... *Τὰ μέντοι περὶ τὸν Ἰστρον Βούλκω τε Ἐλεζάρω τοῦ Πράγκου ἐπέτρεψε...*

⁽⁵⁾ ib.

⁽⁶⁾ Ib. 29. Ochridem et regionem Priliapaeam dictam Pladicam viro hand ignobili regendam dedit...

знатог порекла и т. д. Тако је цар раздао под управу провинције своје царевине новим својим чиновницима са великим титулама.

У црквеном смислу, како охридска архиепископија, тако и све новостворене и приобретене митрополије потпадно под јурисдикцију патриарха српског.⁽⁴⁾

(4) Флорински (132 и 133) вели: можно думать (може се мислити) да је предостављена нека честица самостаности и неког пренумства црквама источно Македоније, које су прешле испод јурисдикције цариградског патриарха, под власт пећског патриарха. Па се стара да обеснажи историјски податак, који се налази у издању Miclosich-a et Müller-a: acta patriarchatus Constantinopolitanae. 1860 I. до 553, 555, 562. На стр. 124. Серески митрополит Јаков био је Србин. Напоследку вели: у податцима грчких хрисовула само се у општим изразима говори о потчињењу (грчких митрополита) њином новом патриарху (пећском).⁹ И овога је доста. За овим доказује, да није било изгнања грчки — владика из оних епархија, које су припадале пре Душановог освојења цариградском патриарху негледати на јасне сведоче протге грачаничког Јевтимија: (**Занеже нашъ царь... изгна их** (грчке владике) **иже имеху градо око и несито сьдѣше.** (вид. краљ Вукашин убио царе Уроша. 1881. Срећковић. Стр. 33) и забелешке у «живот. краљева и архиеп. срп. Даничић стр. 381: **отъгонить цариградскимъ митрополиты иже подъ властїю того градехъ и быкають бѣда и зѣлова не мала** и савременика Душановог, у житију патриарха Саве.

Угљеша у писму цариградском патриарху, отворено осуђује Душана, да је био грабљив, да је потрао мач на невинне, да је Грке гонио, да је био неправедан и *прастар* установе газио и т. д. (Arkiv za jug. povjest. IV. 301.). Зато је Угљеша Романију и потчинио грчком патриарху у црквеном смислу. Acta patriarch. 558. С тога морамо остати при сведочбама, да је Душан заиста прогнао грке владике и то се десило после избора Саве патриарха у Серезу. И после смрти патриарха Јааниџа **царь събра съборъ сръбскимъ и гръбскимъ въ градѣ Струѣ** и постави Саву патриархом. Давило 380. — Несу били прогнани сви епискупи и митрополити Грци, него само они, који су или били **грѣди** или који су арали свет.

Овим преображајем краљевине у царство, архиепископије у патриаршију; жупског устројства и суда у царско државно уређење и администрирање, извршен је одозго коренити *револуционарни преврат*. Противу овога преврата и преображаја устану сви, чији су интереси дошли у опасност. То су били: Византијски царски двор, и император Кантакузѐн; и грчка патриаршија. Истина, прве су дијецезе постале према грађанском склопу државном; али по правилима васиљенских сабора дрховне су границе оглашене за непроменљиве, па ипак се мењале. После васиљенских сабора постале су како бугарска тако и српска патриаршија. Мењање духовних граница ишло је с порастом државне моћи.

Са свим је разумљиво, што су били противници Душанови, цариградски императори и патриарси, али се не да оправдати иста опозиција у Србији. Најнаученији српски духовници, васпитани на црквеним канонима, устану противу Душановог преображаја без достатчнога основа и оправдања: **Стефанъ вънѣу се на царство и патриарха себѣ избра сръблемъ не по законуу... въцари се и постави патриарха шкоже не подобаетъ.**"

На чему се оснива ова тврдња? Има ли у канонима правила, по којима би се морао искати благослов од цариградског патриарха за то, да се освоји који грчки град или да се ко прогласи царем? И зар би се могло и замислити, да би се могао добити благослов од онога, чије је земље Душан освајао? Исти писац вели: „Душан се није могао измирити с Грцима сана *ради и градов.*” Дакле, Грци су тражили, да Душан поништи учињени преврат и преображај т. ј. да се одрекне титуле цара, да уништи титулу

патриарха, да поврати грцима заузете градове, па да се с њиме измире. Па зар се смео или могао обазирати на ове захтеве српски цар или ма који српски државник, а да не постане издајник отачбине. ⁽¹⁾

⁽¹⁾ Ово је гледиште, са кога треба описати преврат извршени Душаном на корист српске народности и словенског језика: да имамо и цара и патриарха од нашега језика и племена." Међу тим ево како о томе говори Голубински (у «Крат. Оч. Ист. Пр. Цер. Бол. Срб. и Рум.» 1871. стр. 437 и 438): »У радости од својих победа и великих освојења год. 1346 Апри. 16 Душан усвоји титулу императора грчког, српског, бугарског и албанског и смишљао да освоји сами Цариград, по не успѣвъ и не будучи въ состојаніи (?) успѣтъ, у овом последњем, својим нехѣпнимъ тщеславіемъ какъ (?) император совершенно испортил (искиварно) все то добро, которое принесе своимъ военными счастливыми трудами. Незадовољавајући се тиме, што је зајмио од грка, измишленимъ ихъ досужимъ воображеніемъ, пышныи штатъ ихъ придворныхъ чиновъ (севастократора, кесара и т. д.), он раздели своју државу без икакве нужде, а једино ради тщеславія (?) и по најдоцијиѣм образцу тѣхъ же грековъ, на такозвана деспотства или пуномоћна и наслѣдна (?) наместничества, чиме је сам драге воље воспоставио у новом и горем облику систему удѣлов (жупанску систему) и припремилъ оно распадење државе, које се одпочело при његовом наслѣднику.» Тако површио претреса Голубински радњу Душанову. Још површније он говори о српској патриаршији (стр. 472): Историја српске патриаршије веома је кратка и проста. Душан, задумањъ (?) принять титулъ царя или императора, рѣшилъ вмѣстѣ съ тѣмъ переименовать въ патриархи и своего архіепископа. Ето онъ и сдѣлаалъ единственно своей собственной властью и т. д. у овоме прицу. У «Лѣт. Цер. Событ.» Арх. Арсенија, стр. 501: Како је и бугарски владалац био подручним Душанов решио се да прими титулу цара, а да преименује архиепископију у патриаршију и т. д. Без нужде поделио земљу на такозване деспотије и т. д. Из житија монаха Исајије види се, да је оно миѣње канониста прешло у нашу књижевност, те чак и Константин Философ у XV в. вели: «Сам Душан преступи предѣламъ шѣць своихъ и поставилъ самовластно царь, и роди сына Уроша, и Урошъ немма дѣтѣи, и оста безъ па-

У земљи су, противу преврата извршеног Душаном, били династи т. ј. самодржавни властелини, као што то лепо карактерише сестра Леке Капетана одбијајући просидбу Марка, Хреље и Милоша с речма:

Хреља јесте пазарско копиле.

Милоша је кобила одојила, па још нека сура бедевља.

А Марко је турска удворица.

Таквим речма карактерише Душанове кесаре, севастократоре, деспоте девојка старинске династичке и властелске куће. Ту се огледа борба интереса властелских са интересима царских деспота, севастократора, логотета, кефалија и т. д. Самодржавна велика властела изгубила је не само своју важност и значење, него је била ограничена у своме «држању држава», а нови царски чиновници добију титуле, управу над огромним областима, власт војну и грађанску, као царски намесници, министри, управитељи градова и царске судије. Царска држава није се могла кретати колосеком његових претходника — краљева.

Како је Душан најпре прогласио патриаршију, па царевину, он је, као и његов дед Милутин највише подигао црква као благодарност Богу за успехе. С тога ћемо најпре да изложимо његову радњу у овоме правцу, па ћемо онда прећи на унутрашње уређење — законик.

ЗАТИ ЛОЖА ТА. Гласн. Срп. Уч. Др. књ. XXVIII. стр. 380. Ово консервативно и супротно српству и српској царевини мишљење пређе и у летописе на пр. Душанъ.... прѣступникъ же прѣдѣли отѣцъ своихъ поставилъ се самостѣпаннымъ царемъ 1346 г. или у другихъ: поставилъ се самосилнымъ царь и т. д. Гласн. 53 стр. 64. У опште се може рећи, да је било врло мало у истини научених и свесних људи, који су били налик на проту грађанинског или на патриарха Саву. Тек пробуђено потомство може схватити огромну величину Душанову и достојно оценити учинѣни преображај.

ним одеждами“ земљама и добрима. Првове представнику светогорске општине проти, Душан покаже нарочиту пажњу. „И придохъ, вели цар, въ великою и съборною цркъвъ Протато, и обрѣтохъ уѣстнаго прота киръ Германа, и поклонихъ се уѣстни и велицѣи цркви, и оукрасихъ цркъвъ елико мошио и уѣстнаго прота одарих и придахъ вѣбаль злата велицѣи цркви помѣна ради.“⁽¹⁾ Обдари оне грчке манастире, које није био успео пређе да обдари. Есфигменском манастиру даде да влада Красовом, од ког су две трећине биле одузете судском пресудом и припале Гаврилопулу и Фармакију.⁽²⁾ Рускоме манастиру поклонили на р. Струми села: Анцисту, Веникију, Егидомисту и Довникију, а тако исто потврди му сва добра у Солуну, у Каламарији и у Аравеникији.⁽³⁾ Потврди сва добра манастира св. Атанасија и дода му део прихода од Сомила Христопоља и жељезних рудника у Трпилији.⁽⁴⁾ Али је српски цар главну пажњу обратио српској Лаври. «Са освојењем светогорскога полуострова, постав непосредан покровитељ и добротвор чувенога нашег манастира, кога су саздали тако исто знаменити његови „прародители“ св. Симеун и св. Савва, наравно да му је био најмилији. Разумљиво је да су га монаси хиландарски предусрели с особитом радошћу и очекивали од њега издашне царске милости. Он је улазио у свој манастир са осећањима особитог поштовања према светињи свога народа», да га учини првим међу манастирима. И заиста «Хи-

(¹) Мил. Мсн. Сер. стр. 130.

(²) Севастьянова Афон. акты. 85. Дск. 1347.

(³) Акты рус. на св. Афонѣ монаст. св. Пантелеимона. — Флорин. II. 135.

(⁴) Севастьянова акты. стр. 98.

ландар постане у пуном смислу речи, *списка царска лавра*. Душан је најпре дошао у Хиландар и отален обишао све остале манастире, па се у Хиландару највише и задржао.”⁽¹⁾

Још као краљ, Душан је чинио прилоге Хиландару. Године 1342⁽²⁾ вели: *изнађох цркву св. Николе Мрауљскога*, кад се туна деси од светих места старац Јован економ *ходѣљским*, па му дадох ову цркву, а њом влада до његовог живота, због његовог *дрѣзновенни* и *поработани* за Хиландарску цркву; ова црква да остане за свагда под „*область светогорску оу послоушанни* *нгоуменѣ* и *всесн братин*. Они да Јована не *потѣкну* с овога места. И колико има ова црква људи, да га слушају „*како и всакаго го сподарѣ* *нгоумена* *ѿ всѣхъ работахъ... ноу въ всакомъ исправленни* *црковнѣхъ* *како и соуцѣга старѣца коуке краљевства* *ми* и *братѣ хиландарска*.”⁽³⁾ Другом повељом чини прилоге Хиландару с тога, што је дознао, како је његов деда Милутин подигао кулу при мору и у њој цркву Вознесенија на Хрусији, где је тада пребивао духовни наставник и учитељ његовога оца, башта хиландарски *Анѣонин* и молио Душана, да попуни недостатке куле и цркве, „*строени* и *братинѣ*“ да неоскудевају, са чега приложи пиргу цркву св. Богородице у Липљану и село ове цркве *Словнинѣ* са људма, и с ливадама и са уљаником.”⁽⁴⁾ Пошто је именовао међе, вели: *имена људи у селу Словињу*.” После имена:

⁽¹⁾ Флор. II. 135 и 136.

⁽²⁾ Misl. Mon. Ser. стр. 115 и 116.

⁽³⁾ „Моли оне, који ће после нега краљевати над српским земљама, да ово не кваре на било то вели: или син мој, или брат мој или неко други од сродника његових...”

⁽⁴⁾ Говорећи о границама вели: *до Анѣдѣ краљевствѣ*.

„Н се о тр о ц и, који су пољубили цркву.“ После њи-
 них имена: „Н п а л и н н о у М л е т н и о т - д - в и ш е С и р и н и к.
 Н с т а љ (¹) з е м љ е при цркви у Л и п љ а н у. У С у х о г р л у
 полак винограда Губавча и с т а љ М р ж и ц а и т р и с т а љ а
 под путем, који греде од Бање у К о с т р а ц; л и в а д а
 над путем, који греде од Жакове у Д р њ њ. Ослобо-
 ђава људе к е л н и е спасове од позоба и приселице, про-
 вода, соколарине, псарине, орања, жетве, сјенокоше,
 винограда, г р а д н и х њ р а б о т њ, в о н с к е т. ј. од свију
 работа великих и малих; да им нико не суди разма
 краљ и иконом, а цркви да работају по закону св.
 Савве, како је написано у повељи св. краља (Прво-
 венчапога). Нико да се није усудио узети од онога
 што је дато на име пирга. И још што би ја дао или
 што старац Андоније има или добуде или испроси,
 да над тим нема области ни игуман хиландарски, ни
 башта, ни иконом, ни еклисијарх ни н и њ н и к т о н и о у
 к о у п н о н и о у з а л о г у и никојим начином, но над овим
 да влада старац, као што мој деда пише у својој
 повељи. Из ове повеље јасно се огледа љубав према
 задужбини својих предака. Па кад је Душан још као
 краљ овако волео Хиландар, а да шта ће му учи-
 нити као цар? Његов предак и савакупитељ српских
 земаља писао је, да је Бог створио Угре краљевима,
 Грке царевима, а Србима подарио „велијег жупана“,
 а његов потомак у петом колену, благодарећи уму
 и енергији својих предака ево како говори у својој
 повељи Хиландару, 12 Дек. 1347 године. „Премило-
 стиви Бог поставивши времена и држећи их у сво-
 јим рукама, нарече у њима царева и власти и кне-
 жеве и давши им свакоме жребијем својим владати

(¹) Кула т. ј. кућа с оном земљом, која је окол о ње.

и уређивати **якоже есть лепо, яко отъ него прѣшлю-**
щимъ царство и власть, због чега треба усрдно чес-
товати и хвалити његове свете куће и угоднике и
љубити их и красити са сваким потребама царским,
нарочито изредно с благодарењем и почестима све-
томе и живоносноме гробу светог **прародитеља** мога,
преподобнога Симеуна, новог мироточца, чиме доби-
јамо **царствоу крпоть и оутврђење и довольствомъ**
достожније и одржање његовим молитвама, и свети-
теља и чудотворца Саву најближег нашег **ходатаѣ** код
Бога. Зато и ја у Христа Бога благоверни и христо-
љубиви самодржац **Сръскемъ и гръкомъ Стефанъ царь,**
распаљен божијом љубављу дођох у Св. Гору, у свету
и велику српску лавру, у манастир Хиландар, који
су саздали моји прародитељи, преподобни Симеон и
блажени јерарх кир Сава **пръви** наш учитељ, и ви-
дех храм и раку источившу миро прародитеља **мо-**
его Симеуна и облобизавъ поклоних се, и покон прѣмъ
явлено мощно и пакнъ благословъ примих од старешине
игумана кир Геврасија и братије, да пођем и да се
поклоним светим местима и живећим у безмолвију
светим и часним отцима. И тако пролазећи Свету
Гору и поклањајући се светим и великим црквама
и благослов примајући од светих и часних и анђе-
лима подобних животом отаца, колико могох, украсих
свете и часне храмове од малих до великих нешто
сасудима златним и сребрним, нешто свештеним оде-
ждама, благодарећи Богу и Богородици што сам мо-
јима очима видео о чему сам пређе слушао. Павра-
тив се у Хиландар, **и елика бысть сила царствѣу ми,**
украсих свету цркву свештеним одеждама и сасудима
и другим потребама... игумана Геврасија са братијом
му као молбенике божије о нашем спасењу и о др-

жави царства. Дође игуман **кнр** Гervасије с часним збором хиландарске лавре, па ми оповедише да има на Превлаци место опште Свете Горе, Ливада и храм св. Николе. које се зове Палиокометица, говорећи:

— «О царе, купи нам то место за **оупокоєние** светог манастира, а твоме царству за вечни спомен, и сједини с местом такозваним Скорпија, које је купио твој прародитељ освећени Савва од проте светогорскога **кнр** Исака и од свега збора за шест стотина венецијских перпера и приложио светом манастиру. И има још манастир Зиг, који је дао твоме светом прародитељу **кнр** Сави цар грчки **кнр** Алексије. Они су донели цареве повеље како за Скорпију, тако и за Зиг.»

— «Ја сам — вели цар : радо примио њине речи, гледајући њину усрдност према манастиру, па сам оно место на Превлаци, звано Ливада и Палиокометницу купио и сјединио са међом Скорпије и Зига и приложио светој Богородици хиландарској. И одмах сам призвао к себи часне и богоносне отце и проту **квр** Германа и затражио за љубав место. Прота **квр** Герман и **всьсь сьборь** Свете Горе, **сьвѣтъ сьтворьше**, продадоше ми вишеречено место Ливаду и Полиокометицу са свима правинама и синорима за 1760 златица. Умолих свети **сьборь**, да се потруде и покажу међе и пределе тих места, и да се сједини са међом скорпијском и зигском, што они и урадише, и пођоше са мношвом речених места, и са сваким судом и законом царским изнађоше међе и синоре.

«Први синор почиње од истока, где слази велики пут на Оркионарију испод брда, и ту има два становита камена, и одатлен на море, па покрај мора на Топила близу Куметице, а отален према Ку-

метици на царски пут, на тршће, и отален к западу на просечени камен на пут. Отален више на Ватову крушку и отуда по хриду западно на велики поток ниже Скорпије и преко потока избија горе на забодени дељани камен, који има три рога, па по више пута на плоснати и забодени камен и од тље преко Хрида управ на море од јужне стране, и ту има **варь-ницоу** ⁽¹⁾ на обали мора, а отален покрај мора, покрај мора на Какодиаву, и још покрај мора до средине Сикамније, где поток утиче у море. И ту има врело (**Вроула**) и отлен гледа на исток на хрид, расцепљени камен близу царскога пута, па отлен путем, на гумно, где има дуб, што се зове Каладендра, и опет путем, путем и узима на десно на Бели Брег, и преко потока на велику грамаду, и мало ниже на хрид, на другу грамаду, и подаље на хрид, на Црвени Камен, који се зове Пирипетра, а отален управ на море, и морем, морем испод Зига и мимо Зига напред морем, и више мора има водицу и трет, а отле управ уз гору на брдо, на велико блато и преко дубокога потока излази на равнину, где има становити камен, па више и више како исходи брдо на Велику Бигљу, и ту има камен названи Моливдуза, па отлен Бигљом, Бигљом на Орхинарију на два становита камена под брдо, одклен овај сињор почиње.

«И сви, који се обретоше тада на овом збору, записа царство ми и њина имена у овој златопечатној повељи, нека се зна.» ⁽²⁾ Ову земљу приложих и

(1) Кречана.

(2) Ово су њина имена : Прота Свете Горе **Гирьмани** ; игуман Лавре Акакије : Ватопеда — **Корьмани** ; Иверске — игуман **Харь-дамьни** ; Ксиропотама, игуман **Павль** ; Свигмена игуман **Слець-ферне** ; Каракала игуман **Акрентис** ; **Роушкын** игуман **Толкунь** ; Дохиара, игуман **Ромилъ** ; Ксенофа, игуман **Варьдаль** ; Филотеја,

утврдих **златопечатнимъ словомъ съ уѣстнимъ съборомъ Свете Горе**, да **иестъ въ областъ наше Владичице хиландарске**, да има вишеречена места неповређена или **отъемлемъ**, нъ да **скетаа обиталь хиландарска тѣменъ заповѣда отъ насъ и до вѣка**. На **прѣвааци**, Декембра 1347: **Стефанъ въ Христа Бога благовѣрны царь и самодръжць Сръблемъ и Гръкомъ и Българомъ, Арбанасомъ и днси**.

При **поласку** из **Свете Горе** замоли цара игуман **Гервасије** и **късь съборъ хиландарске лавре**, наводећи како манастирско место има синоре у многимъ кѣи-гама, а не у једној повељи „и **молимо царьство тѣ**, не **прѣслашастъ царьство тѣ**, прота и игумани **Свете Горе** и старци **прѣити и сложити ксе синоре у єдинъ хрисовуль**.“ На ово цар Душан „напише своју царску кѣигу с молбомъ“ проти Герману, игуманима и старцима, да се потруде и дођу у Хиландар. По доласку и договору, они одговоре цару овако: **все хотѣиѣ твое, царю, исплннимъ**. И све синоре и земље упишу у једну повељу, коју цар потврди 26 Апр. 1848 г. ⁽¹⁾ Овим прилозима Хиландар је постао најбогатији манастир од свију обитељи светогореких.

Из **Свете Горе** цар оде у Призрен, где је била довршена његова задужбина. Ту потпише даровну повељу цркви св. Аранђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, коју су његови прародитељи подигли, па је била **“объѣбужала”**. За то јој цар поклони цркву

игуман **Матееи**; Кастамонита, игуман **Пансте**; Алупски игуман **Воедѣль**; Зографски игуман **Макирие**; Симопетрски игуман **Мансимъ**; обитељи Харитонске јеромонах **Јованикине**; Обитељи Григоријево јеромонах Калистрат; светога Павла јеромонах **Пахомие**; обитељи, Дионисијево јеромонах Теодул. Сви ови скупа и јесу били **уѣстни съборъ Свете Горе**.

⁽¹⁾ Misl. Mon. Serb. 129—133.

св. Николе «Врађину» са селом, људима, с метохом, виноградима, планинама, с испашама и зимовиштима, са млиновима и сенокосима и са приходима те цркве, што има у светогга Срђа доходака годишње 100 перпера од царине, са свима правинама и **УСТАВН ЦАРЬСТВА** **МИ** са свима међама тих села и са свим имањем **ТЕЖИ** цркве, и што је «димине» на **ЛЮДЕХЪ ЦРКВЕННИХЪ**: да си скупља црква јерусалимска сваке године од Брађине, што се нађе **„ЛЪТНИС“**, жита и вина, и **ОТЪ ОВЪЦЪ И ОТЪ КОБИЛЪ**, половина од тога да се продаје и да се носи у Јерусалим. Сврх овога, цар поклони истој цркви од дубровачког доходака годишње 500 перпера венедичких. Људе св. Николе Брађинског ослободи од свију работа царских: ни данка да не дају, ни **ПЪТН ТЪРАЮ**, ни **КОНСКЕ КОЮЮ**, ни **ОУ ЖИПЪ ПРИПЛАЩАЮ**, ни **ГРАДА ЗИГЮ**, ни **ПОЗОВИ ДАЮ**, ни **КОНЪ ХРАНЕ**, ни **ПЬСЪ ХРАНЕ**, и од сваке работе и данка ослободио их. Над тим свим **НИКТО ДА НЪСТЪ ОБЛАСТЪНЪ**: ни **КЕФАЛНИ**, ни **ВЛАСТЕЛНИ** ни **НИ** **КТО ЛЮБО ВЛАДЪЩИИ** у земљи царства, разма игуман јерусалимски, **ТЪ ДА ЊЕСТЪ ТЪМЪ ОБЛАСТАНЪ**, и **ОУ ТОМ МЕСТУ** да није властан нитко поставити старешину, већ кога постави игуман јерусалимски. Ова је повеља потписана 29 Апр. у Призрену **„КАДА ПОСТАВН ЦАРЬСТВО МИ ТЕМЕЛНИЕ АРХАНГЕЛА МИХАИЛА.“** ⁽¹⁾

Душан се није зауставио на учињеним поклонима Хиандару, него по повратку⁽²⁾ у **„ОТЪУСТВО“** и **РАЈДЕЖЕНОУ МИ БЫВШОУ ВЪ НАУЕЛО ЦАРЬСТВА МОЕГО** к свима

⁽¹⁾ Miki. Mon. Serb. 133—135. Веома је значајно, што Душан вели: Симеуна Немању... и прѣвѣго вѣдѣлаца... земли зѣтсѣи. И ово је најбољи доказ, да Немања није од породице Воислава.

⁽²⁾ ... Ив. стр. 136: **ВЪЗВРАЩЕНОУ МИ...**

светим црквама, највећма и највише и с богољубивом августиниом госпођом Јеленом и од све душе поревновасмо о манастирима велике атонске пустиње, па у нашем путовању по Светој Гори дођосмо на Кареју, где је ћелија св. Саве, коју је он сам подигао. Царица Јелена, кад је видла **нишетоу** и недостатке те ћелије, захте да постане њен «втори» ктитор, да избира од хиландараца старца, кога жели поставити у тој ћелији, па су цар и царица изабрали попа **Θεοδοῦλα**, да буде **прѣдѣстатель** ћелији на Карејама до свога житота и да «моли Бога за живот и за **спасениѣ души царѣства нѣ**», због чега цар поклони ћелији св. Саве на Карејама, у Хвостну село Косориће са свима заселцима (**Дѣнеполе, Долмин, Чешково, Челопеци**) и са периором (**περιοριζειν** = границама) косорићским и са **отѣтесомъ**, међама, виноградима, млиновима, вртовима, липадама, испашама, са лазима и с планином. и са свима правинама тога села. Ослобођава их од: *софа, позоба, приселице, војске, псара, поклицара, града, винограда, сенокоше, глобе и поданка* т. ј. од свију работа великих и малих. Овоме да не стане на пут ни кефалија, ни **кнезь**, ни севаст, ни **владоуцини**, него да влада старац карејски. У овоме селу да је закон као и у осталим хиландарским селима «да работају тој светој ћелији.» Још истој ћелији, годишње, да се даје од царске куће по 100 венеичких перпера, по 10 **гоуна**, 10 кожуха, 10 клашња, по 10 **мѣха** *сирења* и по 10 *сирова*; и да узима свако лето на Плочи 50 спуда соли. Село пак Косорић, колико би цару давало *софа*, то да дају ћелији св. Саве на Карејама. Ову је повељу цар потписао ове 1348 г. у великом славном граду Прилипу. За овим је Душан свео у

једну повељу, све баштине хиландарске по земљама српским и по Романији. ⁽¹⁾

Овим поклонима Душан јасно обелодањује, да је себе сматрао царем православнога света и тим придобио на своју страну гњездо православља — Свету Гору. Спомен о путовању његовом у св. Гору с царицом Јеленом и до данашњега дана очувао се код светогораца. «На путу од мора ка Хиландару калуђери показују путницима стару царску маслинку, под којом се цар одмарао, а неколико корака у страну, стоји зид са дрвеним крстом, да опомене путника на место, где су хиландарци предусрели Душана. У хиландарској цркви чува се убојна Душанова застава, коју је ту оставио као знак да је долазио. ⁽²⁾ О самоме цару још се чува много успомена, које су више легенда, него ли историјски податци.» Сви су ови прилози, тако рећи, малени према ономе дару, који је он приложио својој задужбини, цркви св. Архан-

(1) Још је Душан приложио Хиландару:

а) два села: Полошко и Драгожељу.

Григоровић: Очеркъ путеш. по европ. Турцији. 2 — е изд. стр. 43.

б) 1345 г. 28 Марта дао Хиландару властелина града Струмице Рудла са његовом црквом и селом Борујевим.

Афон. Акт. 68.

в) Год. 1354 дао Хиландару село «**ЛѢСКОУЛѢ**».

г) Год. 1349 поконио Русику, који је био «**ОТЪ РУСИИ ВЪСКОУЛѢ**» оставлен, села: Жидомишту, Дубницу, Новосело, Драгошу и црква у Бојимни да даје годишње на Бурђев-дан од **Трѣлѣса** 200 венедичких перпера и од Христопоља двадесет кошница соли. Села је ослободио од свију данака и работа и да руска обитељ не зависи ни од проте, нити од кога другог. Гласн. XXIV. 242. Акты Свастьянова. 350.

Флор. II. 137 и 138.

(2) Флор. 137. — Арх. Леонид. Истор. Опис. Хиланд. 67.

гела Михаила и Гаврила, више Призрена, испод Вишеграда, на луци р. Бистрице, у планинском пролому близу Црнога Потока. Преко реке је водио мост. У супротној стени према мосту, у ридани је саграђена црква св. Николе, а на луци је био ограђен град са триумфалним капијама и изрезаним грбовима двуглавог орла.⁽¹⁾ Штета је, што није ова повеља читава, него само у одломцима. Но и ови одломци показују како величије душе ктиторове, тако и његову жељу да заблагодари Богу за све добро, које су урадили његови предци «светопочивши краљеви» и он сам. С тога је отпочео зидати цркву св. Арх. Михаила и Гаврила **„въ оутѣшениѣ мнишскомоу тиноу“**, која не сме бити, ни припасти ни архијепископији, ни митрополији, ни епископији, **тѣмко нгоуменѣи въ оуѣщенилице трынцемъ**. Поклонио је села, метохије и влашке катуне. Најпре је дао у замену за Вишеград, село Повиљско и Врпчане, и ова села: Млачно, Милопусти и Запљужане. Вишеград, и села — Повиљско и Врпчане запише својој задужбини, **да јестъ житница и винница и мѣстѣхранница** црквена у место куле. Због тога забрањује свакоме, ко би после њега царовао или био митрополит призренски или кефалија града Призрена, или кнез или ма ко од владалаца овога града, да ништа не мења, нити да град отимље, нити да разори, ни замењује. Тко би то учинио, нека га

(1) Град и данас прилично се очувао и главна капија још стоји сведена. На месту цркве, стоји огромна рпа рушевина и темељи. Из једног темеља био извађен један огромни четвртаст камен, али га несу били кадри одвући у Призрен. Ту је цркву Синан-паша 1595 г. пренео у Призрен и озидао цамију. Душанова повеља (не потпуна) печатана је у Гласник XV (264—317). О Синану, види моју књигу: Синан-паша.

разори Бог! За овим наводи како је узео баштину Младена Владојевића и његове матере, а овоме дао у замену другу баштину у Охриду: цркву за цркву, села за села, винограде за винограде, млине за млине и т. д. јер је младенова баштина у Призрену била: црква св. Спаса у граду, као и млинови, од којих су два била „*прѣма цареву двору*“, и двор више царева двора. Приложио цркву св. Николе Рајкову са људма и заселцима и имањем. За овим долази читав низ винограда разних лица, којима је дао у замену друге винограде и више кућа и људи, које је дао Архангелу. Овој истој цркви приложио кесар **Гръгуръ**, — *Дабижива каматника*, да даје цркви годишње по 18 лисица. Даље иду села: 1) *Љубижда* ⁽¹⁾ са свима заселцима, осим баштине Дмитра Утоличића, коју ће он с лепом држати како „*вѣсакоу баштѣноу*.“ 2) Село *Кориша* са заселцима: Пакостиње и Бусино 3) с. *Љутоглави*. 4) с. *Посуђе*. 5) с. **Срънице** 6) с. *Пиране* (међа на Ограђеник) 7) с. *Диничино* с Брестовцем 8) село *Ошвања* (где има чувени швањски мост на Бел. Дриму). 9) У Штавици **стапъ** земље Долци; у горњој Брњачи **стапъ** с кућама, а два без кућа. Сва су била царева. Ту је живила краљица Јелена прабаба Душанова. И попа Хранислава Епископовића из Попоча са свим његовим ждребијем и кућама. 10) Село Сењани, **завъль** (забран) **кроушѣнцоу** (веома велики). Ту му оповеди први игуман св. Аранђела сесрески митрополит Јаков. да је подигао у Сењанима велики виноград, на мало људи. Зато цар узакони:

(1) Заселци: Скоробиште. Љубижња да има „*прогонъ оу плавѣноу*“... Више пута нико да не пооре плавине, ни Љубижњани, ни Скоробиштани. Кто ли пооре да плати *земљскомоу господароу 100 черпера*.

да сењани тај виноград сами граде и теже, а да им не узимају ни лана, ни јагњетине, ни кудра, нити да им је даљњег пута; али како су они мало «земљице» имали, цар нареди, да ону земљу, која је у њином селу била узета цркви, ту земљу да поделе и да си имају, а цркви на Брњачи да ору, по закону: три дана јесења заманицом, три дана премалетња и **БѢД-
БОУ**. И три дана да косе сено на Брњачи заманицом, а на другу страну да их не гоне на сено ни на орање. 11) *Студеничани*, 12) с. *Храштани* 13) с. *Воинац* 14) с. *Пећани* 15) с. *Речани* (чија граница иде на смрдећи студенац и посред баре где старинци погоше (погибоше?) до међе села Духље «где постоја господин цар с колима 16) С. *Вранићи*: 17) с. *Муштугште* (а међа му од Неродимља у Сиринић) 18) с. *Исаврово*.

Арбанаси: 19) Катун *Гиновци* 20) к. *Маћерци* 21) к. *Белоглавци* 22) к. *Флоковци*; 23) к. *Чрнча* 24) к. *Цапарци* 25) к. *Гоновци* 26) к. *Шпинадинци* и 27) к. *Новаци*. Са свима «старим» међама.

28) село *Нистра*, 29) с. *Медвједац* 30) с. *Ограђеник* са заселцима *Нашцем* и *Боршинцем* 31) с. *Селчани* 32) с. *Новосељани* изнад манастира 33), *Врбичани* изнад манастира 34) с. *Јабланица*; 35) с. *Речани*, 36) с. *Сјеножештани* 37) с. *Средска* с планином 38) с. у *Сређској* по имену *Село* 39) с. *Љубиња* 40) с. *Небрјегошта* 41) с. *Рапча* с попом *Главатом* и с попом *Рајком*, с њиним родом и с њиним *баштинама*. 42) с. *Оба Крстца* са заселцима, 43) с. *Пакиша* с *Кошариштима* (чија међа иде на *Мратињу* цркву), 44) с. *Бучје* (међа до хрисовуља *митрополитова*). 45) с. *Радеша* са заселком *Радешинцем* (међа му иде на *Славковац*, а од *Опоља* у *Бели Грохот*, *ограђени камен*, (први биљег). 46) с. *Брод* и други *Брод* (у *Гори*) с поповима *Дикановићима*, с

њиним родом и с њиним баштинама, а и са заселком *Грмљанима* (чија граница иде на *Страторију*, како *цеста* иде у реку). За ова села у *Гори*, вели: што се налази купљеница и *прикија* (прђија) *жуписка* да ју држе, а што се нађе у *Жупи* купљеница или *прикија* црквених људи, и они да си ју држе, а међа да стоји како је уписана у повељи. 47) *Лесковац*, 48) *Плоскиштино*, а међу да држи с *Билушом* и *Ходчом* како су пређе држали. 49) с. *Тмава* с *рибником*.

Још је приложно: *Забјел* (забран) у *Слатини*, чија међа иде до *Патковскога* ⁽¹⁾ дела, до међе *Пандократорове* код *Борка*. *Уљаник* на *Слатини*, чија међа иде од *Грамошта* до *Стражника*, па преко *ливаде* и *потока* у голо брдо *Мекинеш* па до *патковскога* брега. И приложи: *улијаре* из *Штимље*, у *луговима*.

50) с. *Брези* са *забелом*, који се зове *Голи Хум*. Међа иде *јелшаничким* потоком у *Дрјеницу* (*Дендра*) до *Славичковића* кућа. 51) И с. *Пантино* *Долње* у *Ситници* са међама од „*искони*.” И *стапе*, које су *орали* царству ми. 52) Приложи цар с *хтењем* *љубимог* *властелина* *Радослава* *жупана* село **Кљуевица** са *црквом* св. *Богородице* и *заселком* *Бродцем*, како *пише* у *повељи* **кљуевишки** што је *записао* *родитељ* царства ми (где се *вели* за међу, да иде од села *Бањана* на *Сливовик* а међа од *Скопља* и т. д.

53) И приложи *љубавни* и *верни* *властелин* *Никола* *Утоличих* село своје баштине *Љубочево* са *црквом* св. *Николе* и *заселак* **Јуховац**. *Никола* и *његова* *мати* приложише ово село у *закон*: *доклен* су *живи* он и *његова* *мати*, да држе исто село и *цркву*

⁽¹⁾ *Патково* *Немањино*.

како своју баштину, да прилажу сваке године свећу на вечерње Архангела 50 литара воска, а до њиног живота **да не метеха нгоумиъ онѣм зѣ селомъ ни црѣковню**, нити ико други од „**владѣщих**“ дому Архангелову, но да си они држе и оправљају ону цркву како-но своју баштину. После њине смрти нико да не влада оним селом и црквом, **тѣмѣ** црква Архангелова. Та села да стоје онако како су стајала од како су насељена. 54) с. *Шикља* са заселком *Крудимадом* и *Крстом* (на жупанов врт). И **Крѣмор** да остане према Шикљи како је и пре био. Цркве Шикљанске св. Варвара и Крсти што имају винограда, да се од њих узима половина вина Архангелу. И латински попови, који су у Шикљи и држе винограде како баштину, годишње даје сваки (латински поп) по један чабар вина цркви Архангела, а друге работе да немају нити какав данак дају. 55) Село *Сакато*.

Цар прилаже свој доходак из Горњег *Пилота*, који су њему давали, одсеље да давају Архангелу „чабре вина.“ Из доњег *Пилота* ⁽¹⁾ да дају цркви *свиле* стоти(ну) **соуѣ** воља им сто перпера.

56) с. *Купелник* ⁽²⁾ (међа до међе св. Врача, и до св. **Внтоа** уз међу Кадаруњску и през поље у Сушицу, међу Подгорску на човечије кости), са летњим испашама Копреника, Беришин дол, Попов дол и Јама са свима међама. И нико да не постави млина на црквеној земљи, ако ли га тко постави, да плати 500 перпера и да му се млин узме.

Цар прилаже још Архангелу кућу у Скадру, коју је купила краљица Јелена од Згурових кућа. И Јаз

⁽¹⁾ Немања вели: оба Пилота.

⁽²⁾ Пор Ducljanin. Причиња. гл. XXX. стр. 38 и 39. Хвалимиру Зенту са градовима и ове жупе:... Gorska, Cupelnich.

светога Стефана. И Гориње са свима међама и с рибам; и доходак богородице Купелничке у светом Срђу, годишње 35 спуда соли. Приход годишњи у 100 перпера (**акростикъ** = феудно давање), оставља Баранима, а да Архангелу дају годишње масла десет товара, а у товару 14 стара, а то да доносе Арбанаси.

И са *Широког Брода* да се даје цркви 400 спуда соли годишње.

Од призренске царине сваке године да се даје Архангелу по 1000 перпера, и трг у очи Спасовадне и у очи Архангела да се збира и предаје цркви.

За овим цар прилаже Архпнгелу 57) *Блатчане* влахе. Међе Блатца пролазе између међа Духље и Улишнице.

58) с. *Тумичино*. 59) катун *Гунцати*. У оба ова села долазе имена људи. 60) Катун *Добрушинац* (имена људи). 61) кат. *Голубовци*, где се ређају имена лица. Земља њина иде између хрисовуља студеничког⁽¹⁾ и дечанскога. И што „притесасмо Ђури Ненишићу од Влаха, како је прилично, зато дадосмо Влахима половину Плоче.” 62) Катун **Костръуань**. Како се спомиње Кострац у броју земаља освојених од Грка Немањом, после имена људи тога села, навешћемо његове међе. Међа његова иде од Семетишта на Некату, Голу Рудину правце у врх Граба Кострчкога, а даље стрмо где се реке састају. Отален уз Градиште, путем у Слатину и Винишорски граб, по **дълоу** на Прасково. Од Пагаруше међа му на Прасково, на Камен, у Крушку, на Студенац, а отален у Расохати Дуб. Од Камена уз брдо на **дъль** на Голу

(1) Ова је Студеница у Метохији.

Рудину, тере у Срњак и на Студенац у Стубл. Од Стубла у Павлов Крст и отален у Рт Голушу, тере врхом Голуше у Лолаин дол, па отален у прву билегу. 63) Катун у Хвостну *Синајци*. Иду имена људи, па онда границе. Планина је овога села *Хоругвица*, у границама које се спомињу *рупе*, као што се оне спомињу више пута у *катунима*. Овде падају у очи две ствари: а) По катунима се спомињу имена људи, а по селима тога нема. Знак је, да су по катунима живели Арбанаси или Власи, и цар њих лично даје манастиру, а сељане осталих села не даје лично манастиру т. ј. сељаци су остали слободни. б) спомињу се «рупе», знак, да су своје добро т. ј. жито и остало држали у рупама, а не у зградама. 64) Катун *Пинушинци* где се наводе имена људи. 65) Катун **Драгољевци**. Иду имена људи и међе. Има више имена Балдовин, али су остала имена махом сва српска. Овоме катуну припада планина *Ограђеник*. У опште, заједно с катуном спомиње се и планина, што значи, да су катунари живели од сточарства. Ево имена планина, овога села: Првослав, Гребиште, Плоча, Радешка планина; Храброво поље, Сопот, Мавр, Ирош. Њина међа почиње од Опоља на ограђени камен. А планина: Сињавица и Биљаница, којима је међа Крстац од Полога. Још се придаје Архангелу «забјел» за црквени добитак, на Овчем пољу, — Гноина. У ови забел кто уждене пасти стоку, по дозволи игумановој, да плаћа *травнину* онолико, колико пише у закону. Ко би на силу пасао, да плати цару 300 перпера, а цркви доходак по закону.

66) Још приложи Архангелу „родитељ царства ми” **деспотъ Иванишъ**”⁽¹⁾ у Топлици село Тудорче са заселцима и међама.

За овим цар прилаже цркви Архангела поједина лица с њиним баштинама :

а) *Рудла* ковача с „**коломъ**”⁽²⁾ гвозденим и с ковачом *Смиљом*, да онај доходак, који су давали цару, дају цркви св. Архангела, т. ј. годишње по 70 „**нады мѣриныхъ и банзинице**” колико устреба цркви, заједно са земљом у Трстеној, коју је држао у родитеља ми, а утјесао му је тепчи *Градислав* и игуман царства ми.

б) *Драицу* Грковића са браћом, децом и селом *Јеленцем*, које му даровао цар заједно с планином *Млаком*. Граница му иде на Дретутову „**клатъ**” (crates pasterales) = пастирска трла.

в) *Доброслава* Срдановића у Паунима.

г) *Орланду* Мицовића са његовом баштином, људма и свим што има у граду и његовим селом, које се зове *Селчани*. Орланди је дао од земље црквене села *Шпинадија*, које насељавају *Арбанаси*.

д) *Рибаре* из *Плава* по имену: *Будоја*, *Богоја* и брата му *Радана*; *Хвалоја* и његовог синовца. *Богоја*

⁽¹⁾ У Гласнику XV стр. 315, *Шафарик* мисли, да је *Душану* овај *Иваниш* био или крштени кум или отац *Душавове* прве жене. *Душан* се врло млад оженио, а нигде у савременим изворима нема ни спомена да се он два пут женио. Остаје, да му је био кум. *Деспот* *Иваниш*, по *Санууду*, био је отац *Вукашин*ов. И тако ако би се ово обистинило, онда би заиста *Вукашин* био кум *Душану*.

Ако ли ово није, онда је реч *Иваниш* оно исто, што и *Иван*, а *Пван* је *Јован* *Оливер*. Њега тако *Душан* називаље, што је узео маћеху цареву.

⁽²⁾ *Даничин* стр. 464: *Machina rei metallicaе....* или је сребро или руде или кола или ниса шо *степашини*ко.... што је у *Плани* на *колехъ* руде, *ковис* и *весе* нисе *работе*, да се *весе* даа.

Градојевића с браћом. Прибоја Друговића с браћом и стрица му Радована. Све њих с децом њином.

е) Раденко с мајком приложио цркву у Велесу са људма, млинима, виноградима и свима правинама исте цркве.

ж) Цар приложио цркву Преображење у Врањи више Хотуља, са људма, с уљаником, земљом, воденичијем и свима правима исте цркве.

з) Цркву у Струмици Петнајест светих, са људма, земљом, виноградма, млиновима и свим што има та црква „от испрѣка.“

и) Цркву св. Богородице на Дању са људма, земљом и селом Прапратнициом и селом Лончаром. Од оба села црква да даје доходак Архангелу сваке године товар масла на св. Аранђела.

к) На Гладри цркву св. Богородице са свим што има иста црква.

л) И Забјел на Гладри — свога оца.

67) Село *Селце* са великим врхом и са заселцима и виноградима (у тетовској нахији).

68) Село *Цјелине*, где је било показују међе, јер су његове међе до синора трновачких, на Погор у Спасовицу до међе Вучитрнске.

Цар насели **зидѣце** (зидаре) из Пијуће давши им земљу у с. Љутоглавима, коју је држао **Калопань** Милкусов брат, па им даде њиве, ливаде, млин и виноград на р. Милкусовској. То да имају у баштину и деца њина. Друге работе да немају осим зидања и „**зидѣце дѣнь и лѣха** (леја) винограда“, а ослобођени су од свију **плаћања жупских** т. ј. од: **позоба, сокта, пса, димнине, лана и јагњетине.** ⁽¹⁾

(1) Ово су жупска плаћања.

69) *Плочицу*, приложила мајка Братославова са међама и правинама тога села „за **гросъ** Братослаъ.”
Значи, да јој умро јединац и она је дала село само да јој сина сахране у св. Аранђелу.

За овим долазе општа наређења која су закон:

1. **Законъ Срѣклимъ.**

У недељи да *работају* 2 дна надимицом, што им нареди игуман.

Да ору „**бѣдоу**“ свакога жита и да га среде и саспу у житницу.

И сена да косе, колико цркви треба.

И виноград да обрађују као што је у Студеници св. Симеуна (у чач. округу).

И да даје „**стасъ**“ (двор, кућа) јагњетину и **испоръкъ**.

И да дају лана по 30 повесама.

И да дају *бир* на **одрицом** (т. ј. од одра, кревета т. ј. венчила).

И да дају *лукно* жита или два динара. (лукно 10 ока).

И да носе дрва цркви како о доласку цркви цара и патриарха, тако и о Божићу.

Села (српска) сређска, и село Рапча да дају *луч* (тамо расте борје).

А сва горска села (сада Гора или Горани) и Шикља да чувају стражу у манастиру, наравно у граду, којима и коликима заповеди игуман.

2. **Арбанасима закон.**

И Арбанаси црквени да *работају* као и Србљи.
Од рада до давају полукницу жита (т. ј. половину).

3. И властеле.

И властеле црквене да ору „**судьбу**“ од сваког жита. Што узоре да завлачи. И сена да косе један дан, па да здену.

Да обраде по један „**стать**“ винограда и (да пу-
тују) „**поуть съ игуманом**.“

4. Права игумана архангелова.

По благослову патриарха Јаникија и свега збора, цар решава, да игумани: *Дечански*, св. *Стевана* (бањ-ски) и *архангелов* седе на збору на особној трпези са игуманима **заврьдъскими**.

Игумана архангелова манастира бира цар и патриарх у договору с манастирском браћом. Ако ли се у братству не нађе угодан, да се доводи из Хиландара. Овај игуман не може бити сметут без „великога дела“, а тако ни иконом, ни еклесиарх.

Владалца над баштинама манастирским не поставља ни цар, ни милосник царев, него игуман у договору с братијом.

— **Бѣльць** ⁽¹⁾ да нѣ владалацъ у манастиру. Дворане ⁽²⁾ „белци“ да не стоје у двору, но да им се даде стан изван манастира.

5. Н а р е ђ е њ а.

Празник црквени да се светкује 8 Новембра.

Кад дође митрополит на празник, да му се даде на дар десет перпера или ждребац.

Патриарху, ако би дошао на тај дан, да се подари коњ.

⁽¹⁾ Т. ј. свештеник.

⁽²⁾ Придворник попови.

Игуман не може ништа радити без договора иконома, баште, еклисиара и дохиара. ⁽¹⁾

Мера хљебна као и у Бањској. Свима по један ~~единак~~ кисели хљеб.

У среду, у петак и понедеоник једном хљеб.

Вина у јутру и увече.

У посте једу једном на дан осим суботе и недеље. Трпеза општа.

На Митров-дан дарује се игуману 8, иконому, башти, еклисиарху и дохиару по 4, а осталим калуђерима по 3 перпера.

Годишње да се даје калуђерима по две капе јареће.

Буна да се даје свима подједнако као у Бањској и клашње (сукно).

Сви калуђери да слушају игумана. Који не би слушао, да се изведе изван порте и да му се даде 12 мертика, па нек иде куд хоће.

Који би калуђер куповао жито или вино или давао динаре у камату (под интерес), да се из манастира протјера. Калуђер да не излази из манастира без дозволе игумана, а игуман да шаље с калуђером кога хоће.

6. Права и дужности црквених људи.

Да нема војске ни једном црквеном човеку ни Влаху, ни Србину, и да не работају ни једне цареве работе: ни орања, ни копања, ни жетве, ни ~~врш~~ ~~штите~~, ни геракара, ⁽²⁾ ни псара, ни поноса, ни намета, ни провода, разма при доласку цара, да *«до међе носе лихо града и да даје село цару једну прѣ-*

⁽¹⁾ Старешина «странопримнице.»

⁽²⁾ *Γερακις* = соколарник, значи соколарина.

водноу крину» ⁽¹⁾ а у крини 24 кабла и соли два динара на јасли и оглав; али јаслене перпере да не дају, нити покровца; догодили се, да сви црквени људи иду да оправљају град, архангелови људи да не иду да праве свој град, и да је панађур на архангелов дан.

Приход од латина да припада цркви, а о њему да не води рачуна кефалија.

Добитак црквени (т. ј. стока) да пасу Брођани, јер је село Брод у Шари, а Брођани живе само од стоке. Ине работе у жупу да немају, но цркви да ору и сено да косе дома. За овце да им се даје месечина, а травнина да се од њих не узимље.

Добрушинци Власи да пасу кобиле и да им се даје „вѣлѣг“ на Митров-дан по две ждребице или десет перпера, поред тога да им се даје месечина и гуње и клашње.

Да плаћају доходак као и други влахи.

И братији да се даје месечина пшенице како се даје у Бањској. И сирења 24 мјеха, а у мјеху 120 литара. И „сирова“ толико, а сиров има 6 литара. И соли три кабла. И 3. говеђе коже. И да им се даје по „окрон“ ⁽²⁾ и по клашња. На Васкрс по један перпер, а вина као и калуђерима у манастиру.

Ни у једном селу црквеном не сме бити владичкога „похрањенија“ т. ј. крмљења (да га крме и ране).

У болници има по краљевском закону 12 кревета. Ко се разболе, да иде у болницу, али не сме бити „хромца, ни сѣпца.“

Кад се „пру“ између себе људи црквенски, нико им не сме судити осим игумана.

⁽²⁾ Мера за жито. Месечно је давана као плата: једна крина.

⁽¹⁾ Окројени али неурађени опанци.

Пру ли се с другим људма за «вражду», за земљу, за коња, за провод, да иду цару на суд.

За ине судске послове да иду митрополиту и игуману.

«Котла» нема између архангелових људи и жупљана, а може бити између људи архангелових т. ј. суђења дахвати у котел руком.

Ма где се судило црквеним људима, глоба припада цркви, а само ако се нађе на црквеном човеку «вражда», ⁽¹⁾ половина глобе иде «наводчији», ⁽²⁾ а половина цркви.

Што се тиче области даховног суђења, о чему је судио митрополит по селима и окрузима: о *биру*, о *јагњетини*, о *распуштању* и духовним глобама, ово све у архангеловим селима припада игуману, јер је за њих, као и за Вишеград (горњи град), за Повиљско, за Врбичане, за цркву св. Симеуна у Муштитшту, и за земљу на Блатцу, цар у договору с патријархом Јаникијем и са свим збором *списким* за-о-то све дао митрополиту села: Млачно, Милопусте и Запљане.

Што се тиче **„расеџника“** митрополије призренске по архангеловим селима у Подгору, да над њима влада митрополит као и пре. Цркви да работају како су и пре работали *кад су били властелски*. Ово значи, да су ови људи одузети од властеле и предати митрополиту.

За попове, што се тиче *работе*, важи закон студенички св. Симеуна.

Цар је приложио цркви архангеловој још:

⁽¹⁾ Човекоубијство, душегубство.

⁽²⁾ Који прокаже.

1) Тодора Ђеџића са селом, које му дала црква Бериславци са двором у Призрену и с купљеницама.

2) Тодоровог зета Мирослава, са двором што му је дала црква и земљом код Пирана.

3) С благословом игумана хиландарског, цар прилаже цркви Прву(ла) са синовима и с баштином његовом.

Цар је приложио цркви сваке врсте мајсторе потребне манастиру:

а) **Шљџе свитне** (шавце за шивење свита).

б) **Џингарне** (цигане). Пошто су наведена њина имена, цар је тројицу поклатио као **оуздарице**. Лалезин са својим зетом **Калопием** да дају цркви годишње по 40 коњских плоча.

Иванко с браћом, годишње да даје по 3 лиспчија кожуха.

А се ковачи: Дабижив из Повиљска; Рајко из Јабланице.

Законь влахомь.

Власи да дају цркви од 50 оваца — овцу с јагњетом, а другу јаловицу с руном.

Друге године да дају коња или 30 перпера, како су давали цару.

Од **Клетиста** да дају јагњетину и „испорькь.“

Поклатици да се сами десеткују и да дају о јесени покрове (покриваче), а у пролеће — два јалова брала.

Убоги власи да обрађују црквену вуну.

Други власи да дају окроје и клашње; и да сол носе, а зими да косе сено кобилама и градове да оправљају. Да граде јагњила и да пастуве чувају у кобилама, и да носе жито и товар са игуманом.

Још је цар приложио цркви Архангела :

а) Село *Жеравину*.

б) Владимира Чрјепнића и Гојка Петровића с читавом њином баштином, коју имају у граду. И

в) Пусте црквене земље у Посуђи.....

На жалост овде се прекида повеља, иначе би имали потпуну слику живота црквених људи и средњовековног манастирскога времена. Кад су оволики велики прилози учињени цркви св. Архангела, онда је лако разумети, колико је ова црква морала стати цара, кад о њој летописац каже: *Душан створи и црковь пръславноу светилъ архістратигомъ оу Бистрици кише Призрена, сиже тѣсно подѣ слънцемъ не мноу кѣти ниутоже, и такова доброта грѣхъ ради мѡи хъ банъзъ естъ разореніа. добротою же и хоудожѣствомъ прѣхсходитѣ дечанскоу црковь, кромѣ мрамора⁽¹⁾ и велнѣствомъ лоутиша дечанскаа. Тѣмъ же глаголють жителеи страни тоє: мѡо призренѣске црѣкве патось, и дечанѣскаа црѣковь и пекѣскаа припрать, и банскоу злато и ресавско писаніе необрѣтаеть се нигде же.⁽²⁾*

Законик. — Први благовјерни и Богом постављени царь Стефанъ обновивши први царски вѣнѣцъ сръбскон и поморскон земли, и царујући над земљом грчком,

⁽¹⁾ Дечани су сазидани од мермера.

⁽²⁾ Рат. Шаф. стр. 61.

У Глас. XV стр. 313. покојни Јан. Шафарик греши, кад каже, да је црква била „по свој прилици“ у самим зидинама „старога града.“ Град има у Призрецу, а више тога призренског града на полак сата, на ридини горе и сад стоји град, који се зове: Вишеград или Стари град, а доле на луки покрај реке — црква Архангела. Од Луке до Вишеграда уза страну био је направљен град те везао цркву с Вишеградом. Зидине стоје и данас. Ја сам се по њима попео горе у Вишеград. Лепшег погледа за око тешко се може наћи.

читавим поморјем и западним странама и **всѣмъ днсу**"⁽¹⁾. ваљало је, да по примеру «древних» царева изда и законе, да учврсти и склопи своју царевину. Њега су изазвали двојаки узроци да изда «законик» — *уну-трашњи и спољашњи.*»

Ми знамо, да су Немање држали зборове. Али то сазивање зборова није било одређено и стално. Немања је призивао на збор кнежеве, ипате, властелине, частне јереје и т. д. Првовенчани је сазвао збор при крунисању „на краљевство”: тако се исто спомиње, да су и други краљеви сазивали по некад збор, али у том смислу није било ништа узакоњено. Владислав је «разбојнички» заузео престо. Властела је приморала Драгутина на оставку. Милутин је највише издао закона, али се не види, да је то било са збором земаљским, него је он то радио као самодржац. Властела је тражила да ограничи *краљевску власт*, па је то и успела да изврши попевши на престо Дечанскога. Противу Душана била је устала властела, с чега је он тражио венедичко грађанство, да се склони кад би га прогнали из краљевине. Он се одржи, победи Хрељу и друге властелине и постане цар. Да је он себе сматрао за цара грчког, не би имао потребе да издаје нове и *друкчије законе*, јер су били у сили и снази закони византијских царева одклен су српски краљеви и узели «Градски»⁽²⁾ закон.» Да је Душан хтео постати византијски цар, он би тако исто превео за народ и остале за-

(¹) Misl. Mon. Serp. стр. 142 и 143. Речи: **«Прѣки царь-ски вѣнѣцъ сръбьскон и поморскон и т. д. јасно сведоче, да је он био српски цар.**

(²) Гласн. Срп. Уч. Др. друго одељење. Књига VIII. «Градски закон.» Стр. 34—134. Београд 1877.

коне византијске; али је он био цар Срба и Грка. Он је поштовао мисао националну, па је грцима потврђивао установе и повеље на грчком језику, а за Србе писао српски. Унутрашње земаљске и спољашње политичке потребе царства, покренуле су га као српскога цара да изда српски законик. Грађански живот српски није био налик на живот грчки. У историјском развоју српске краљевине вршили су своје улоге разни слојеви, разни интереси и разне националности. Многи династи жупанијскога времена задржали су своје **државе**; властела задобије своје баштине. И први и други владали су с правом суда и расправе. Црква је имала своје црквенске људе, властела своје, а краљевска земља била је засебна државина. Управа је у разним државама и баштинама била различна. Насиљу ових владалаца није било никакве преграде; њини подајници били су без икакве заштите. Бездушни „господари“ продавали су своје отроке у туђе земље; латинске колоније на рудницима и по градовима премањивале су православне у „латинску јерес“; у разним местима различно се судило; придружене грчке митрополије несу припознавале власт патриархову. Настане борба између нове чиновничке госпде и старинске властеле, и свађа између царских градова и тргова са жупама; хиљадама спорова водило се о баштинама, о испашама, о планинама и другим друштвеним односима. „Работање“ цркви и властели није било равномерно организирано, већ је све ишло на штету земљорадника. Властела пуста, распуштена, бунтовна према краљевској власти, а насилничка према својим поданицима и отроцима. Свести у законити круг свачију радњу, заштитити свет од насилља „**владујућих**“, ство-

рити једноставну администрацију, регулисати законодавну власт, ограничити свачије својеволјство и дати законити положај властели, дати правилан ток прквеној радњи, увести власт закона на место поједине воље, то је и била цел царског законика: Душан је хтео да влада у царству закон а не воља појединца. Одредити свачија права и дужности, то је главни смер законика; уништити свакојака насиља, ограничити властелу и учинити јој уступак учешћем у законодавству, то је била ондашња сувремена нужда и потреба, да у створеном царству влада истина и правда под заштитом државног и религиозног идеала средњовековног.

Са своје стране, српска самодржавна властела, у тежњи да господари у царству, заузме положај према народу *неодговоран*, према себи равнима — *самодржавни*, а према круни — *супарнички*, т. ј. народ није бирао чланове законодавног тела, нити их је краљ постављао; они су долазили по праву самодржавности својих *државина*; могли су једини с другима ратовати и несу били одговорни за управу над провинцијама. Властела је ограничила владоца на штету јединства државног, а била неодговорна за своја дела на штету народа и правде. Она је успела, те сатарила аутономију слободних општина, а утврдила своју власт над отроцима, неропсима и спротињом. Краће рећи, властела је захватила власт и постала најгоре врсте олигархија без свесног схватања српске државне и народне целине.

Цар Душан, пошто је послао дарове манастирима у Светој Гори, Јерусалиму и другим местима и саздао своју задужбину св. Архангела, по примеру византијских самодржаца смисли да органи-

зира царевину, да ограничи и принуди на потчињеност законима властелу, па сазове **съборъ** у Скопљу 21 Маја 1349 године да изда законик.⁽¹⁾ Други је **събор** сазвао 1354 године у Серезу те попунио недостатке првога издања законика. Царева смрт прекинути развитак историјског законодавства, јер више није могао бити сазиван збор српских земаља.

(1) Ранџ: *Istoria raznihъ slovenskihъ n. rodovъ naipache Bolgarъ, Хорватовъ и Сербовъ изъ тмъ заблєнїа иятая п во свѣтъ историческїи произведенная во свѣто архангелскомъ монастырѣ Ковилѣ. часть четвртая. Въ Будимѣ градѣ. 1823. стр. 254—284. На ово издање законика не може се нико позивати: 1) Писац није разумевао самог законика на пр. на место порота, код њега стоји суд и т. д. 2) Због аустријске цензуре, нека су места изостављена. Према овоме не може се ослонити ни на онај препечатани законик Душанов у Српскомом Јетоп. књ. I год 1859. Тако исто нема вредности ни Ентелово издање по Ранџевом на исмачкомс језику у *Geschich. Serbien. 293.**

Г. Магарашевичъ напечатало је законик Душанов у „Лѣт. Серб.“ год. 1828 књ. III. стр. 24 и књ. IV. 31. по рукоп. ман. Раковца.

Ово је издање напечатало Кухарски у *Monumen. juris Slovenici.*

P. J. Šafařík, *Památky Dřevního písemnictví ichoslovanuů.* Praga. 1852. Друго издање овога дела Jireček: Praga. 1873. стр. 29—51. по препису од 1390 г. Најстарији и највернији списак, напечатан је овим редом, како је издан законик. На првом **събору** 1349 год. до чланка 130 закључно, и друга половина на другом **събору** 1354 од 130—205 закључно. Ово је издање Миклошић издао под називом: *Lex Stephani Dušani. 1856.*

W. A. Maciejowski: *Historya prawodawstwъ Slovjanskyhъ. 2-е Т. VI. Warszawa. 1858.*

А. А. Мајков: *Ист. разв. Серб. јзыка въ связи съ Ист. Нар. 1858.* Најбоље су оцењене све редакције Душанова законика.

С. Поваковић. Законик Стефана Душана цара српског. Београд. 1870. Напечатан по деоби материје онако, како је за добро нашао издавалац. Издат по препису призрањскоме. Неупотребљив.

Т. Зигелъ: *Закопикъ Стефана Душана. Отд. 1. С. Петербургъ. 1872.* најважнија расправа чланака законика.

За најтачније схваћање законика и разумевање законодавне радње оба збора, морамо напоменути и разложити историјску појаву законика и његових правила. У времену краљевства и царства нема значења кољено (племе), него *породица* и *задруга*.⁽¹⁾

(1) За доказ овога тврђења можемо навести: 1) Архиепископ Данило вели за своје родитеље, да су *властелз*, веома богата и имали велику породицу (стр. 331). Овде видимо: оца, матер и лецу. Данило тражио је да га даду на књигу, али су они били томе противни, јер су им деца помрла. Некакав сродник њихов и одведе Данила учитељу. Архиепископ Евстатије I моли своје родитеље да га даду на књигу. **Господниѣ мон, любовниѣ въждехъ шю да въдасте ме поучити се словесемъ книжньнимъ... И оверѣоста нѣкомго оучителѣ и томоу въдаста сѣмѣ... въ поучениѣ книгѣ** lb. стр. 294. Данило вели о арх. Арсенију I. (стр. 236): **И остави живота овога сву лепоту домъ, богатство, и још отьца и матеръ, братню же, сестры, оужинѣ же и зланинѣ, въсего сего отьренъ се...** Даље У свима повељама, дајући људе манастирима говори се: **Радъ съ дѣтню** (Mon. Ser. 12, 13 и т. д.) или **задругу**: **...вратни съ дѣтню** (lb. стр. 59) као: **Стропслакъ съ вратномъ и съ дѣтню или Даве съ дѣтню и зетъ шѣ Хръсъ** (lb. 61) или **Гроуѣмѣ съ шѣурѣмѣ** (lb. стр. 62) и т. д. Напоменућемо још два случаја:

Иоанинъ Сарданапореки хотеши ићи у пустињу дође **въ домъ нѣкомго болярина въ тон стрѣмъ соуѣа, благоуарна и богата зѣло**. (Гласн. XXII. 246). Значи да живи овај бољарин сам са својом породицом.

У овчеполском пределу, у селу Осмирлоу, свештеник Теодор, по смрти попадије, хоће да се покаљуђери и објави о томе својој тетки (230). Он је и пронашао мошти св. Иоакима на земљишту, које је било сопственост тројице браће (256). Што Гиљфердинг, Ламански и Голубински мисле да је Иоаким бугарски свститељ, то је погрешка, јер се тамо шгда несу насељавали Бугари.

Дакле у српском животу XIV в. има *породица*: отац, мати и деца; има *задруга*: браћа са женама и децом или *задруга* са зетом или са шураком.

У подобне појаве мора се уврстити оно, што Данило вели за краља Милутина (стр. 145), па и оно, што пише сам о себи о и

Још више, не само да нема племенскога живота, него је маса народа о томе сачувала спомен само у славама и заветинама, а може бити и ношиву, иначе тако се изгубило значење племенског живота, да су људи само имали значења или као људи *краљеви* или *властелски*, или *црквенски*, па је чак такав ток догађаја ишао на то, да све слободне људе преокрене у неслободне и да их подјарми и уврсти у један од ових нових сталежа. Нарочито је властела тежила да направи све сељаке отроцима или робовима.

У законнику се употребљава реч „закон.“ Закон значи а), вера б), причешће, в), обичај и г), закон. ⁽¹⁾

нском властелину (на стр. 315). У путу овоме Данило није нигад сретао каквог багарског великаша.

⁽¹⁾ Mikl. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae. 1862—1865 под речју „закон“ каже, да је ова реч прешла у Албански језик и значи: обичај = mos.

В. Карацић у Срп. Рјечнику наводи из pjesме:

Сарајево огњем сагорјело!
Што у теби заи закон постаде:
Да се љубе буде уловнице
Остављају лијепе ђенојке.

Дакле, код нас се сливају уједно закон и обичај, а то је још било у већем ступњу за владе Немања. Да реч закон јесте обичај, имамо много сведоцаба. Тако 1284 г. (Mon. Ser. страна 20) у повељи: „И да е судъ у вѣмѣнахъ по старомъ законѣ одъ Михолидине до Гюргека дне.“ (Стр. 41. у повељи): До суда, кон-
поставилимо по закону нашихъ прѣки... Да се исправља **судомъ** по закону (обичају). На место речи **законъ**, долази често „**правъ**.“ Немања вели: Бог... и **законъ давъ и правъ ѣстели** ... или: **законъ законикъше на съборе, тко е по законъ добродѣљкому** (стр. 40). Парнице се решавају по старом **старомъ законѣ** (по обичају). Mon. Ser. Mikl. 45. — У Lib. statutorum (1272) III. c. 60: „de consuetudinibus inter Raguseos et homines comitatus chelmi (у Пуцића I. 143). Обичајно је право упоменом у повеље, да регулише-

Све ово скупа и свако посебице јесте закон. Законик је према овоме узео обичај за норму, па је исту попуњавао или мењао или нов закон доносио у корист или на штету потчињених сталежа. Договори с другим државама и повеље властели и црквама.

односе између Срба и странаца или дође у местне законе у повељама: властели, градовима, црквама. Провоенчани наређује, да Дубровчани дају оно, што су по обичају дужни давати (Rad. I. 129: *et illud quod est mercatorum consuetudo in terra mea, ut dent mihi Ragusii et terram meam ponat se iudices est consuetudo et iudicent.* — М. П. II. 141: *de consuetudinibus inter Raguscos et dominos Sclavoniae etc.* 142, 143, 147 и 148. — У Гласн. VI. Н. Крстић грешци, кад каже (стр. 94): позивање законика на законе св. оцаца, да се ту разумева обичајно право, јер се у оваквим наводима законик позива на номоканон, који је био преведен на наш језик још за време св. Саве.

Год. 1308 краљ Милутин одбије дубровачки предлог да замени „враздоу“ са каштигом смрћу, јер неће да пролива крв својих поданика, већ хоће да очува стајински обичај вражде, својих предака и свој сопствени, јер је то потврдио заклетвом (М. Пуц. II. р. 153: *„sed volebat servare et tenere antiquam consuetudinem... praedecessorum suorum et suam... hoc etiam firmaverat per sacramentum.“* Оно што није изриком речено пршено је по обичају, или оно што је речено кратко и перазумљиво, разумевало се по обичају. Тако је за пороту речено, да је порота Дубровчанину његова дружина или половина Срба, а половина Дубровчана. У Liber Statutorum на широко се одређује склоп суда и читаво суђење; или се позива на старину или на закон цара Стефана. У повељи Душановој на. пр. решено је овако: „И шо се раздѣли дреко сепѣљко и Дубровачко, шо љтеуе у земљу парства ми и краљуе, да се не узме нишо, да кѣтѣ свободно. Mikl. Mon. Serb. 149.

Цркна у средњем веку била је „држава у држави“; њен поглавар био је патријарх и управљао се по својим законима. Својим повељама датим манастирима владар ослобођава црквене људе од свију државних данака и војско и одређивао како стоје према цркви. Ова су наређења у повељама изведена на основу обичаја. Из

изведене су на штету обичајнога права. Црква се управљала по црквеним законима т. ј. Крмчија. Економни односи одређују се законом са додатком оних правила, која су изазвала ондашњим српским приликама.

предходних случајева створи се једна општа формула: **и ко же кетъ обнута и проуина метохнама.**

Исто је тако морало бити и у повељама, које су давале: општинама (градовима) и властели. Гласи, XIII. стр. 175: Год. 1423 предају се Паштровићи Венецији, под уговором, да сами бирају „ректора“, који ће да управља и суди по *secundum antiquos eorum mores et statuta*; да им плаћају по 12 сребр. гроша, као што су плаћали стоне господину *juxta mores antiquos* (стр. 177). — Дривастанска општина пређе Венецији год. 1442 под условом, да бира своја званична лица *secundum consuetudines suas habitas* (Гласи, XIV. 64). Тако исто Зеханима потврђује дужд 1444: *Item tute quele usance chel la habudo in tempo d'altri signori, chel le habia anche adesso* (Глас. XIV. 90).

Ове су повеље и споменута у њима права — изузетци.

Првовенчани у јичкој повељи издао је неколико закона. Душан спомиње Милутинов закон о цороти; Дечански, у писму дужду доказује, да ствари избачене таласима на обалу, припадају краљу (Rad I. № 11 стр. 141). У законнику или се мења обичај или се доноси норма за догађаје живота. Народни обичаји били су основа, на којима је изведен законик или нови закони према самој животи и правни радње збора.

Склоп црквени и управљање црквом вршило се по Номоканону и зборнику црквених закона. Рашки епископ Григорије II (1305 г.) у номоканону вели: **Изиде на кетъ на шего изума божьственом се писаним потъшанскимъ прькаго арх. ксеи срп. зем. крь Слѣм....** Григорије додаје за свој препис: **сине бо книги писаны быше изъ архиепископскихъ книгъ.** Он називао црквене законе **законьшникъ.... глаголешникъ „законикъ.“** Starine. III. 201. Вид. Дометијана 227; Теодосија — 140. Крмчију је описао Срезњевски (Star. III. 189 до 202). Значи да је донешена у Србију св. Савом. За овим долази **Сунтаџма хата Стоиџев** М. Властара.

Има у законнику правила, која се дотичу управе. Да би нам и та правила била разумљива, морамо овде рећи неколико речи о историјском развиту управе у краљевини. До овога питања још се није нико дотакао, јер је најтамније и најмање има историјских података. Српска се управа развила историјски, па није ни могла имати *једносличности*. Србија се лагано и дуго ширила и прикупљала под круну краљевску и царску. Тако Првовенчани каже за свога оца, да кад је узео град Котор нареди, да му служе **се оуџетенимъ** ⁽¹⁾ **дѣломъ**, што значи, да им је оставио онакву управу какву је нашао, а уговорио шта и како да му плаћају. Кад је овако било са једним градом, морало је бити и са осталим градовима; па тако исто кад је потчињавао коју област или државицу или самодржавнога властелина, он је потврђивао сва затечена права и стање, а управитељ или кнез постајао властелин примајући на себе обавезе према држави или краљу, колико да плаћа и да ратује по заповести краљевој. Значи, да није било једносличне управе у краљевини, него је било толико разлика, колико је било разних кнежева, општина или саставних елемената по народностима. Као опште правило морало је бити ово: управа „самодржавних властелина“ била је слична у томе, што су они сви у својим „државама“ на један начин управљали; општине опет на свој начин, као што су цркве управљале људма на свој начин. Да је овако морало бити, приморани смо да мислимо зато, што се како у повељама, тако и у законнику спомињу: латини, грци, арбанаси, власи; спомињу се села,

(1) Жит, ов. Симеуна. гл. VII. стр. 9.

жупе, катунѣ, градови. Могу се свести управне власти на ове облике, у које ће увршћујемо селске изборне «кнезове» или кнежеве, нити ма какве селске месне власти, на име:

1. Над областима, катунима, слободним селима, жупама и т. д. управљали су постављани привремени управници под различним називима: У градовима звали се «владаци градски», по жупама — жупани; по кнежинама — кнези; по областима — челници⁽¹⁾ и т. д. Они су управљали по обичајима. Како су собом били представници врховне власти, то су и радили њене послове: управљали одбраном области, купили краљевске дације; судили, стајали у односима са суседним државинама и т. д. Ово су били краљевѣ намесници. Од њих се одсудно разликују

2. «Самодржавни властелини» или «велика властела». која је владала над градовима и земљама или државама по праву наслеђства као династе. Овакве државине звале се «државе.»⁽²⁾ Ови самодржавни властелини, наслеђивали су их као династе; њом су управљали као сопственици, купили приходе за себе и своју породицу; сами су судили, бранили се и ступали са суседима у сношаје од свога имена, и били — *господари*. То су остаци жупанијскога времена. На пр. велики хумски кнез био је васал краљев и

⁽¹⁾ С јужне стране манастира Студенице има очувана, на половину прелоњена мермерна плоча, на којој се може лепо прочитати ово: **Мѣа њѡлна..... дѣнь.... рѣвъ бжѣ ѡбѡвъ зѡкомъ Мѡлошъ у сѣлѣ нѣкъ мѣста сѣго.....**

Ја сам написао Августа 15 год. 1884.

⁽²⁾ Цар Мапуило дајући Немѣњи Главоуицу вели: **Тѣвъ коудѣ ѡ свѣиѣи тѡмоу по тѣвъ кѣ вѣкъ, ѡи скиѣмъ же нѣсѣѡвѣѣно...** стр. 3.

велики кнез Хума, па је слободно ступао у договоре с Дубровником или на пр. кнез Воислав или остали, који су добијали дубровачко или венедичко грађанство. По овоме облику владавине, напш су краљеви давала властели оделите области *ad regendam*. Кад је ког оваквог владалчића краљ потчињавао, он је уређивао с њиме односе по уговору или кад је краљ коме давао област у **дрѣжаку**, онда се однос према краљу налазио у повељи или овакви „самодржавни властелини“ кад су имали своју државу од старине, они су њом управљали по старинском обичају, а обичај је одређивао његов однос према краљу. Њина потчињеност краљу огледала се у плаћању неког данка и помагању у ратовима. Како се рачунала важност државе према томе, у колико је њен господар имао више и већа права (ковати новце, имати грбове и т. д), то су у краљевини српској и израсли напш — домаћи — српски властелини неколико налик на средњевековне феудале. До Душана морао је бити веома велики број овакових властелина што и значе речи Данилове, кад је Душан предузео власт: „**Н ГЬСЛА ВЬСЬНИКЫ ВЬ ВЬСЕ ДРЬЖАКЫ ОТЬУЬСТВН СВОЕГО И СЛЫШАКЬШЕ КЕЛНКО СНАЛЫНИХЬ, ВЬСН ПРИХОДЕШТЕ ПОКЛАНЯХОУ СЕ КЕМОУ. И ТАКО ВЬСЕ ДРЬЖАВЫ ОТЬУЬСТВА ЕГО ПРЬДАШЕ СЕ ВЬ РОУЦЬ КЕМОУ.**“⁽¹⁾ Овакав облик управе имао је свој нарочити значај за српску краљевину, јер с потчињавањем краљу властелина и његове „државе“, краљ ширио своју краљевску власт. У оваквом је одношају био видински господар према српском краљу; у оваквом је одношају био према краљу Михаило видински до онога времена, кад је постао блгарски

(¹) Стр. 214

цар; у оваквом је одношају била Бугарија с Александром до смрти Душанове; овакав је био владар Оливер овчепољски и т. д. У грађанском животу, тако се остварила мисао о државини као приватној непокретној својини са државничким⁽¹⁾ схваћањем, одклен је дошла у законик у конфискација. Према угледа на овакве полунезависне властелске државине постао је појам у опште о баштини, која се спомиње у законик у.

Још нам остаје да кажемо неколико речи о развиту разних друштвених облика становништва и о насељавању земаља.

У историји⁽²⁾ жупанијскога доба већ је напоменуто, како је Селимир учинио уговор с освојеним старинцима и они постали његови подајници *плаћајући данак*. Такође је напоменуто, како у племенском склопу живљења није могло бити ропства крвнога, него само *ускока*.⁽³⁾ Лице, које „изкочи“ из свога рода, губи право и на онај део земље, који му је припадао, али је зато налазио станка на пустом земљишту. Пошто је површина земљина у држави била раздата физичким правним лицима, ускоци или иначе множеће се становништво, морало се стављати на земљишту разних баштинара под разним условима давања или плаћања. Оваквим начином и почну насељавати „самодржавни властелини“ и цркве ненасељене просторије својих земаља. Мали број ра-

(1) Овакве људе разумева народна пјесма, кад на њих свађује кривцу пропасти царства називајући их „великашима или големашима“:

Великаши проклете им душе и т. д.

(2) Срп. Ист. срп. нар. I. стр. 162.

(3) Ib стр. 450 и 451.

дених руку а бољи услови и слободан прелазак с једнога места на друго, изазове потребу привезивања људи за земљу зато и вели Немања: „И ако кто одъ манастирскихъ људи бѣжи или вѣлахъ подъ великаго жупана или подъ иного кога (властелина — баштинара), да се кракоу опетъ; ако ли одъ жупанихъ људи приходе у манастирске лоуди, да се кракоу опетъ.“⁽¹⁾ Још треба додати патње и страдање сиротиње, па је лако разумети пресељавање од једног господара другоме с места на место,⁽²⁾ као и то, зашто се на пр. разбегли сви људи из паланке Сава.⁽³⁾ Да се људи пресељавају с места на место поглавито су утицали бољи и прожитачнији услови. Црква је имала огромне баштине и израдила, да се црквени људи ослободе од свију великих и малих данака, од псарине, соколарине војске и т. д. Како су то биле веома велике привилегије, видимо да се не само насељавају прости људи на црквеним баштинама, него још се цркви подвр-

(¹) Mikl. Mon. Ser. стр. 6.

(²) За време грађанскога рата између Стефана и Вукана, вели се: *Сръбьскыи земли одрѣжмѣи бѣху, и многымъ пѣнѣи и пролитѣмъ крѣвѣ христіаньскыи, и нещрапѣмъ голодомъ до коньца погубѣишѣи, ико многымъ по тоужденъ земан разхити се...* Теодосије. 80.

(³) Theiner. p. 111 ж 152, год. 1291. Јул 11. пише папа барскоме архијепископу, да постане епископа у Сави: *Per tuas et etiam carissime in chr. filie nostre Elene Regine Servie illustris litteras nuper nobis transmissas accepimus, quod in Albanie partibus juxta Sclavos quedam habetur civitas, Sava nomine, que jam longi temporis spatio destructionis succumbuit, ejus incolis per diversa loca dispersis, sed de novo in civitate predicta quamplures viri catholici de incolarum ipsorum progenie, ut dicitur, existentes, et alii etiam diversarum partium convenerunt, moramque in illa continuam contrahunt. episcopum cum instantia postulantes...*

гавају и властелини, што се сматрало за краљеву милост, кад им одобри да се подвргну цркви. Године 1233. арх. Савва поклања цркви св. Николе врањинског земље у Плавници, па наређује, да над људма, који се настане на манастирској земљи, нема власти ни властелин, ни архијепискуп, ни његов слуга, и никакав други човек, а ослобођава их од свију дација како би могли бити савршени работници⁽¹⁾ св. Николи. Разуме се, да су се сви бедни и невољни најрадије настањивали на црквеним земљама. Краљ Милутин вели: ⁽²⁾ **Коудъ нъ дрѣжаве краљевѣства ми, кто доходе нъ стоуге земље къ светон цркви соущи людне, тѣзи земље, нли е парнѣ нли е влахъ нли кто любо тоуго земланинъ, да си е има цркви.** ⁽³⁾ Или: ⁽³⁾ **„И кто си полюен одъ ѡговѣхъ людн нли кто се свободнъ чловѣкъ да греде свободно подъ црковѣ“....** У повељи Дечанског вели се, да **„присади сокальника сокальникомъ“**, ⁽⁴⁾ што значи, да је на земљи манастирској био такав ред људи, а забрањује се одвајати земљу и давати или бољару или попу или ма коме **оу бѣхъ**. Душан вели у једној повељи: **„ко милује цркву у мојој краљевини, нека јој слободно иде“** т. ј. нека се насели на црквеној земљи, ⁽⁵⁾ па и **„отроци, који су замиловали цркву нека се слободно населе“**, а ово значи, да су прелазили на црквену земљу с других баштина. Још тачније извешће налазимо како су насељаване црквенске земље. Деспот Оливер нашао пусто село св. Димитрија у Јастребници и пошље свога

⁽¹⁾ Mikl. Mon. Ser. 18 и 19.

⁽²⁾ Ib. стр. 60.

⁽³⁾ Ib. 64.

⁽⁴⁾ Ib. 98-

⁽⁵⁾ Ib. 122. и 123.

човека Тодора⁽¹⁾ да то селиште насели. Да би се људи населили, он их ослобођава од свију намета и данака и «да су слободни од **всѣхъ работъ господства ми** и да им се не узима **никѣи поданѣкъ ни краљевъ, ни мон**»⁽²⁾.... Овако је и краљ насељавао села на својим баштинама; «Село **Вѣлѣниѣ, що насели свѣты краљ**»⁽³⁾ Тако су насељавали своје земље и други властелини т. ј. надметали се у давању олакшица људима, само да их премаме на своје баштине. Властела као најмоћнији сталеж, који је пењао на престо и збацивао краљеве; који је ратовао и на **събору** решавао и ограничавао краља, лако је могао сваки већи властелин измолити од краља повељу, да му се ослободи ово или оно земљиште од свију данака и од разних краљевских чиновника, који су за свет били гори од редовних данака, па је могао да предложи боље услове за насељенике, што се називље: **„за приѣмъ людскы“**, а забрањује се властели насељавати људма оне земље, на којима су Саси (рудари) исекли шуму.⁽⁴⁾ У повељама се изрично казује, да су властелини насељавали села: Засеок Чабић Добардол, који је краљ дао иконому Радану и његовој браћи **оу башинѣ, да си населе**»⁽⁵⁾ Наравно, да насељене земље дају приход. С тога се сваки владалац т. ј.

(1) ...Тодора, који ми се преда(о) **изъ Гръкъ**...

(2) Гласн. XIII. стр. 297.

(3) Гласн. XI. стр. 134.

(4) Закон. чл. 146: **„а що посѣкуе (шуме), оноу земљу да не тежи (обрађује), ни люди да насели. Ни властелини люди да не насели: тѣмъ да стон поуста, да расте гора.“**

Значи, да су Саси злоупотребљавали своју радњу, секли шуме и насељавали људе те правили спахилуке.

(5) Мон. Сер. стр. 94. године 1330.

властелин старао да своје земље насели. Св. Савва до-
био је за Хиландар више земаља од византијског цара
и населио их људма доведеним из Србије.⁽¹⁾ Насеља-
вали су пусте земље како манастири, тако и властела,
па и краљ одкуда су год могли.⁽²⁾ па су чак унапредак
наређивали како ће се насељење задржавати на земљи,
а ово је и донело оне законе о привезивању за земљу.
Насељеници на туђим баштинама ослобођавани су,
истина, од свију данака, били заштаћени од насиља
државних чиновника, али су сва подобна насељења
губила своју свезу са врховном влашћу; на место да
су грађани државе и подајници краљевски, они се
преокрену у подајнике правног (цркве) или физич-
кога лица (властелина). Господар се утурио између
њих и врховне власти. На тај начин, властелини су
били у истини *грађани државе*, а они људи, који су
живели на њиној земљи били су њихови подајници,
којима су они судили, вукли приходе и управљали.⁽³⁾

(1) Домет. 137: **И мѣстохнѣ приложѣ поустыѣ испросѣ отъ
царѧ, и людѣ привелѣ отъ скоумѣ си землѣ и насадѣ къ нимъ.**

(2) Милутин је испоклањао надбијене Турке разним лицима, да
их наседе. Или су насељавали земље са заробљеницима на пр. **Ми-
рѣмъ, Брѣтанъ, коѣ си ѣ нѣмъ грѣмъ довелѣ** (Mon. Ser. 59). Чак су
своје земље насељавали људма из других земаља: **ѧ мѣмѣ Арма-
санѣ сѣ късимѣ людѣмѣ и населени сѣдѣ тѣхъ, про си ѣ насе-
дѣмъ отъ тоугнѣхъ землѣ.** (Mon. Ser. 63). Слобода од данака, није
обухватала баштине, како се хоће да докаже у Гласн. XXVI. Чла-
нак Мијатовића. 202, 214, 215. Она је било личне сигурности,
па зато се свет грабио да живи на земљишту која је најмање оп-
терѣнена давањем, а највише уживао *сигурности*. Девојка, у pjesми,
казује, да је сестра једнога јунака, љуба другога, само да се очува
од насиља.

(3) Закон. само одређује таксе. Чл. 204- И само за чинов-
нике а не за властелине. У цркви, у селу Речанима видео сам на-

Властелини су могли добијати приходе од насељеника — радника или својих подајника, па су свим средствима радили, да што тврђе привежу своје подајнике за земљу. Ето зашто је оснажење властеле (збацивањем краљева, улазком у законодавну власт, ограничењем краља или цара) повлачило за собом ограничавање, стешњавање, угњетавање својих подајника. Свака повластица добивена властелином од краља нишанила је на то, да утамани и уништи сваку везу народа са краљем и да га потпунце подвргне једино под своју руку и власт. Оснажење властеле било је штетно како за народ, тако и за краља, па наравно и за државу. Како властела тако и црква, као законодавци постарају се, да сва лица, која су «посадили» на својим земљама, не добију него да изгубе своју слободу. Од ових *посађених* људи поникне ропство у српским земљама. Оно се развије и умножи поклањањем насељених места цркви и властели, где су *дације*, које су даване краљу, биле преокренуте у «работу» или беглук не у корист краља и државе, него у корист *цркве и властеле*. На тај начин, на место да се добије од државе заштита и да се развије државна свест, држава ту свест притупи и слободан држављанин постане роб калуђерски или властелски. Насељене земље давале су доходак, онда се није чудити, што се даје цркви или властели земља заједно с људма. Тачно се одређују међе земаља селских, а о људма се говори као о осталим стварма⁽¹⁾; селскога атара на пр.: *и село оу клюти кунарине сь*

маланог властелина с властелком пред дворцем, а пре њима казне неког отрока по *оуредвоу* са 50 штапа.

(1) Pertinentia rei.

парикъ и съ стасми нхъ и съ вѣѣмн правн-
намн села⁽¹⁾ тога.“

Ови су људи дошли на имања као слободни или кад су давани манастиру, они су могли мењати место, али пошто је повеља њих уврстила у манастирске људе хтели — не хтели, они су морали вршити наметуте им дужности. И тако, на место побољшања свога стања и преимућства, они се обрели привезани за земљу, што значи, да је из дана у дан бивало све мање слободних људи. Њино стање постане горе, и на место да постану правне личности, о њима се води спор као о људма, који припадају физичкој личности.⁽²⁾ Али су они дати манастиру за навек: **И дахъ ѡуѣрниѣ именовъ.... съ оуѣми и здѣтнѡ, да соуѣтъ цркви до вѣѣ аминъ.**⁽³⁾ Ови су људи налик на оне ко-

⁽¹⁾ Mon. Serb. повеља бр. 62. година 1293 стр. 63.

⁽²⁾ Mon. Serb. 563 : **А се людие, конхъ не привель ипискоуѣ Нгимити, ѡдъпрель одъ властель оу Сливки три братапца : Филип са синовима и т. д. или ib стр. 569 : „А се про соу градъуѣтнѣи ѡдъпрѣти ѡдъ Оливера : Любанъ с сыновѣи“ и т. д. Или ib. 566 : **А се людие, конхъ одъпрѣсмо одъ Стрѣза влаке : Воиѣхъ с сыновѣи и т. д.** Мучно да су они људи били робови, или можда је њих напао и заробио Оливер или Стрѣз и т. д. на их тражили судом и повратили на њина места. Да је било ово друго, на то указује закључак повеље : **„И видѣ краљевство ми насилне на людехъ прескете Богородице ѡдъ околныхъ и междоусобиныхъ убожѣи и сткорныхъ милость цркви и людемъ имъ при ипискоуѣ Нгимити, што не прель и одъпрель люди и извель, по сѣмъ сега да не преѣи соудъ за люди ни извода, нь дакамъ и пращамъ синъ вса храмоу Богородице“** Значи : Милутин је видео насиља, која се чине над манастирским људма, заруције уништава све спорове о питању коме лицу они припадају. Не може се мислити да су били робови у селима, која су поклоњена манастиру.**

⁽³⁾ Ib. стр. 565. Овако се исто вели у повељи датој Котору 1333 г. Rad. XVI. 66. *Divisione facta de hominibus de Biela, de*

торскога законика, о којима се вели, да ће на веки припадати ономе, коме су припали при деоби и морали за свагда остати у месту, где су до тога времена живели, али их њин господар не сме онеспособљавати у њиној кући, врту, шљивару и т. д. Овакво поступање доведе све подобне људе до тога, да их почну звати «отроцима.»⁽¹⁾ То, што су се земљорадници могли селити с места на место, доказује, да су били слободни; земље црквенске, властелске, краљеве биле су насељаване не само заробљеницима, него и слободним људма. Њих најпре привежу за земљу, потчине господару, а за овим ослободе од свију државних дација, а терете државне преокренуо у «рабину» господару. Ова потчињеност господару доведе их до тога, те их властела законодавним путем привеже за земљу.

И тако можемо рећи, да је обичај био калуп, по коме се одређивали правни односи. Различни месни закони и повеље дате манастирима и властели или насљеђена власт (племенито) господара, то је био материјал за издаваоце законика. Номоканон и црквени зборници били су материјал за узакоњења о свештенству и кругу његовог суђења. У управи насљедни баштински односи били су толико моћни, да су нашли места у законнику, а тежња је царева

*Ledenize et de Cruseuice, quae Dominus per gratiam nobis comes-
sit, cuicumque aliquis de ipsis hominibus in pertem venerit, ipse
homo, vel homines, sint ipsius in perpetum, et maneant in loco,
seu villa uti prius steterunt, et habeant domum, et hortum cum ouili,
et arboribus quae in horto fuerint siue ouili, cum pertinentiis et exi-
tibus suis et patronus terrae, vel loci, dictos homines non possit ullo
modo in hoc molestare.*

(1) Даничић. Рјеч. Ст. под «отроци»

била, да властелу доводе у потчињеност по византијском обрасцу администрације. У овоме случају, преко властеле цару су биле потчињене њине «државе», без да се цар мешао у унутрашње уређење својих потчињених владалаца, али је завођењем византијске јерархије хтео их учинити чиновницима и њине државе преокренути у своје области, а племенита баштина да постане приватна сопственост. Идеја царства ишла је на то, да властелу утисне у државну администрацију, а после да с њом поступа као са чиновницима. Властела је опет тежила, да се оцепи из потчињености цару и да постане неограничени господар у својој држави. У овоме се огледа борба царске власти са тежњама сепаратизма. У колико се властела више потчињавала цару, у толико је више на томе радила, да све своје подајнике преокрене у отроке.

Племенита властела одржи победу над крељевском влашћу при ступању Дечанскога на престо. С друге стране, Душан се попео на престо кад је најмоћније на трачком полуострову било решено у корист Србије. На тај начин, старинска «самодржавна властела» успе да рашири и уздигне српску државу и да ограничи краља тако, да је он био само прво «самодржавни властелин — краљ.» Као насљедник, Душан се прославио у велбумској битци, раширио земљу, оборио замке непокорних владалаца и околних династа, завојевао до Марице византијску царевину и зацарио се, као цар свију народа на полуострову; он више није био краљ.

Постоји разлика између законика 1349 и његових допуна 1354 год. При првом издању законика Душан вели: **„азъ всѣхъ истинныхъ рабъ владѣни моего Христа Богомъ възмущенъ и благоверѣнъ царь Стефанъ**

царьское скуптро съ вѣрою дръже въ рѣки и съ всеюбѣн-
нымъ сыномъ царства мн краиѣмъ Оурошемъ и богода-
роканною (мн) царицею кнрь Еленою възискахъ нѣкакъ до-
бродѣтелѣа и всенстинне и православные вѣры: законн
поставити, ꙗкоже подобаетъ имети и посовѣити и по ске-
тѣи и въсехъ съборнѣи и апостольсѣи цркви Господа
Бога и спаса Ісоуса Христа по землѣхъ же и гра-
довѣхъ, ꙗко да не оумножитъ се въ дръжавѣхъ
царствѣа нашего некоемъ злоба и злое оуништре-
нїе и лѣбавое ненавѣдѣнїе, нѣ паѣе да пож-
вемъ въ вѣсакон тихости безмалѣикѣмъ житїю
и въ православнѣи вѣри житїи съ всеми лю-
дыи царства нашего, малымъ же и великимъ и
полютымъ царство небесное въ вѣдѣште(м) оныѣмъ
вѣцѣ. Аминь.“⁽¹⁾ Оваква узвишена намера у издању
законика јасно тврди, да се исти појавио после ду-
жег и дубоког размишљања, и да је потоме и из-
дат по извесној системи, како би подмирио све су-
времене му захтеве новосклопљене царевине.⁽²⁾ У

(1) Новак, Законик Душ. стр. XXV и XXVI.

(2) Душанов законик. 1) Рачѣ Ист. слав. србс. народа. I. IV. 242—270. Год. 1795. и у издању другом историје 1823. т. IV стр. 254—284. по рукопису Петра и Саве Текелије. 2) Ђорђе-
вић по истоме рукопису потпуно издао у Лѣтопису године XXXIII.
књ. 99. стр. 1—51. Год. 1859. 3) Engel у Geschich. von Serbien
und Bosnien. 1801. из Рајића превео Душанов закон, на немачки
језик стр. 293—310. 4) Ами-Бује у La Turquie d' Europe. Paris.
1840 т. IV. стр. 426—441. Сви ови преводи немају великог зна-
чења ни вредности. 5) Филарет арх. черниговски у књизи: «Свя-
тые южныхъ Славянъ», Черниговъ. 1865. ч. II. 68—74. превео оне
чланке који говоре о цркви. 6) Магарашевичъ. у Лѣтопису, г. 1823.
т. III. стр. 44—62; т. IV стр. 31—49 печатао законик Душанов
по раковичком рукопису калуђера Пахомија 1700 т. 7) Кухарски
Antiquissima monumenta juris Slovenici издао руску правду, чешке

законику од 1349 г. огледа се најтачнија система, која обухвата целокупни народни живот.⁽¹⁾ И ако најпре иду чланци о свештенству, о властели и властеличићима, опет је Душанов законик од 1349 год. склопљен по извесној системи, а чланци о свештенству и властели били су за њих као за законодавце најважнији, јер су на све установе законика гледали са гледишта својих сталешких интереса. Суштина је

законе и Душанов законик. стр. 91—226. 8) П. Шафарик у *Ramátka Drevného písemnictví juhoslovanského*, Praga. 1851. издао законик Душанов стр. 25—50. Употребљено рукописе: холошки 1390 г.; шишановачки 1541 г.; хиландарски; раванички писан између 1650 до 1687 г.; руднички 1700 г.; раковички 1700 г.; казански први и други. Ово Шафариково издање прештампало је Миклошић 1856. Мацијовски исти издао и превео на пољски језик. Друго издање Шафариковог дела извршио је 1873 г. Иречек. 9) Новаковић по рукопису призренском: законик Стефана Душана цара српског. Београд. 1870. Овде су групирани чланци по материјама, па је издање неупотребљиво. С тога до сада остаје за историјско изучавање законика — издање Шафариково. —

(1) Мајков у Историји српског јазика. стр. 34: у разређењу чланака законика огледа се неки ред, на име, у почетку се говори о свештенству и црквеним стварима, за овим иду чланци „о грађанским и кривичним стварима и најпосле о судској радњи.“ Зигел у „законику цара Душана“ усваја ову мисао. Ово мишљење оснива се на суштини и распореду законика од 1349 г. С тога нема вредности мишљење Крстића (Гласн. VI стр. 104), нити усвојено Новаковићем ово мишљење Крстићево. Овакво погрешно мишљење Крстића дошло је отуда, што он меша законик Душанов од 1349 год. са допунама истог. Законик од 1349 год. Душан је био обнародовао, а допуне истог законика од 1354 год. несу биле све ни обнародоване ни **сборомъ** издате. Зато у њима има чланака, који се почињу: **Покелзѣмъ царьско** и т. д. Зато су и ушле многе допуне у законик у необрађеном облику. Много је ближе истини мишљење Мијатовића (Гласн. XXVI. 211), које је у главноме мишљење Мајковљево.

системе законика ова : ту се говори 1) о положају лица у друштву. 2) О селским привредним односима. 3) О преступима и суђењу. 4) О градовима и 5) о војсци.⁽¹⁾ Закони пак од 1354 г. несу ништа друго, него допуна системе законика од 1349 год. Овај законик дао је огромне повластице свештенству и властели. На тај начин законик није олакшао судбину српскога света, него зло стање озаконоио, усљеу чега се појави покрет и намноже се разбојништва, грабежи и свакојаки нереди. С тога Душан изда допуне да обузда насиља властелска, да заштити прост народ и да обезбеди правичу. Пређе је законом обезбедио правно стање царевине, а сада изда допуне да уништа преступења и безакоња. Зато и нема системе у законодавству од 1354 год. јер су то само допуне које би попуниле недостатке законика од 1349 године где се нарочито тежи, да се потчини законима самовоља властела. Допунама ишло се на то, да се обузда властела. Доста је навести : У законуку од 1349 године члан 41: **И заштине вьсе да соуть свободне оть вьсехъ работь и по-**

(1) Зигел стр. 73.

а) О свештеноству од 1—36. са додатком : 67, 82 и 83.

б) О властели и властеличињима од 36—61 са додатком : 72, 75, 81, 85 и 91.

в) О положају лица у друштву (раков. рукоп.) од 131—139. са члан. 57, 58 и 61 ; 54, 55, 62, 56, 59, 60.

г) О селским односима : 63—71 и 141. даље : 63, 64, 65, 66, (67), 68, 69, 70 и 71.

д) О преступима и суђењу : 72—102, 131, 142, 144, 145, 72, 73, 74 ; 80—90 ; 94, 97, 102, 142, 75, 76 78, 79, 91, 92, 93, 96, 144, 100, 145 ; 95, 98, 69 ; 77, 101.

е) О градовима : 103—106, 146, 147, 148, 107—109.

ж) О војсци : 110—112, 115, 151, 149, 113, 114.

данькѣ царьства ми, развѣ да давають коніе и конскоу да воюють. У допуни од 1354 год. чл. 185: „И ако се оу жоупи жирь роди, тога жира цароу половинна, а томоу властелиноу, уна е дръжава, половинна“, непазећи на чл. 187-и, који гласи: „Планине, што су по земљи, цареве цароу, а краљеве краљу, а властеломъ властельске, што естъ оу њени дръжави“, као ни на чл. 42 законика. Члан пак 204 допуна, који одређује таксе, сведочи, да су власти земаљске и властелини чинили разне злоупотребе, с чега се морала законом одредити количина глобарине. Законом је дакле властела била с једне стране осигурана, али с друге ограничена. Тако је забрањено властели давати отроке у пријѣу (чл. 134); одређена цена за травнину (чл. 199); (чл. 191) да господар не сме ништа учинити меропху, што је противно закону, а ако му учини што мимо закона, властелин или црква да иду на суд царски. Како су господари (властелини или црква) прекомерним работама упропашћавали меропхе, цар унесе у законик члан 58, те их ограничи: ...**Закон по вѣсон земли: у недељу да работаю два дѣни проиѣрѣ, и да моу дава оу године перьперѣ царевѣ и заманичомъ да мѣ сено накоси дѣнь јединѣ, и винограды дѣнь јединѣ, а кто не има винограды, а оны да мѣ работаю нне работѣ дѣнь. И што оу работа меропхѣ тохѣн вѣсе да стежѣн, а нио прѣзѣ законѣ нищо да мѣ се не оузме.** Најпосле, напоменућу чл. 129, по коме се узаконѣва порота за све спорове и преступлења, па ћемо јасно уочити, да је цар Душан подвргао властелу закону, да ју ограничио, стао на пут властелским злоупотребама и насиљу, а наређењем, — колико ће дана работати властелину, — дао могућности меропсима и црквеним људма да очувају своје баштине или да

стекну ако их несу имали. Цар је изузетно задржао да суди за **крѣкѣ**, за **земљю**, за **провоѣ**, за **уловѣ**, и за **сводѣ**. И тако после дуге борбе властеле с краљевима, властела је одржала победу над краљем и принудила врховну власт да призна властелска династичка права на њине насљедне државе. Краљ опет поставши «царем» издаје законик, па доведе у потчињеност законима исте династе, утврђује њина права, али их у исти мах и ограничава; узимље у законску заштиту «подајнике властелске и црквене.» Завођењем византијске администрације и чиновне хијерархије са титулама деспота, кесара, логотета, кефалија и т. д. доводи властелу у потчињеност врховној царској власти. Још је остало да се уведе државна контрола и суд противу злоупотреба «самодржавних» властелина, који су носили тако велике титуле и Душанова би царевина постала истинити државни организам са свима својим органима за трајно и темељно трајање, али Душан ово није довршио, јер премине у најбољим годинама, оставив недовршену државну зграду нејакоме сину, да је доврши.

Остаје да довршимо преглед Душанове радње.

IV.

1. **Освојење Епира, Акарнаније, и Етолије, Јелинске Влахије и Тесалије. Опсада Солуна и преговори с Венецијом.** Кад су венедички посланици дошли у Србију 1346 године, месеца Новембра, да раде на измирењу цара Душана са босанским баном, несу га затекли у престолници, јер је с војском био у походу у византијској царевини,⁽¹⁾ и освајао оне земље, које су помагале Кантакузену. Кантакузен је ове земље био освоио помоћу војске царице Јелене т. ј. Верију и околне градиће, па их заједно с Тесалијом предао под управу своме сроднику Јовану Анђелу заједно с Епиром. Јован Анђел кад се утврдио у Тесалији, зароби деспину Анну, која је бунила народ противу њега, очува јој живот, а придружи Акарнанији и Етолији каталенске земље у Тесалији и Локриди. Таким начином Јован Анђел постане моћан и снажан владар. Душан пак ове (1346 г.) јесени освоји западни и јужни део Епира, јер је пре био освоио северни део. Идуће 1347 г. са српском војском и арбанасима освоји Акарнанију, Етолију и Јелинску Валахију.⁽²⁾ За овим продужи

(1) Ljublić. Monumenta. II. 408: ...infra ferram in partibus Romaniae.

(2) Јеленском Валахијом у XIV в. звала се не Тесалија како објашњава Лик у Trav. in Nor. Gr. t. IV, него земља с обе стране Пинда, у површју р. Војуше. Аспропотамо и Саламбрије, т. ј. половина у Тесалији а половина у Епиру. Вид. у Дестуниса стр. 4. прим. 5.

освојења. Кантакузен пак уђе у Цариград, (8 Фебр.), венча се на царство, и добије прилику не да ствара већ да руши византијску империју. Он није хтео да остане са-цар Јована Палеолога, него је тежио да на место династије Палеолога, дође династија Кантакузена. Овим неприликама империје користе се како Срби, тако Латини и Турци. Кантакузен им иде на руку. Пошто се зацарио, васпостави ред у престолници, прекинути све тражње оштећених у грађанском ратовању, уда своју кћер за цара Јована Палеолога, утврди пријатељство са својим зетом Орханом; ⁽¹⁾ али тиме наоружа противу себе пређашње своје присталице, којима је обећао дати разне делове империје под независну управу. ⁽²⁾ Тако се створи противу њега велика опозиција. Због тога није могао добити новчану помоћ, јер је упропастио околину Византије, и саму Византију, а сину Матији ⁽³⁾ морао је дати у самосталну управу халкидиску земљу с градовима од Дидимотике до мора. ⁽⁴⁾ За тим даде деспотска звања своме сину Мануилу и зету Нићифору Дуки, а шурацима Јовану и Мануилу (Асанима) звања севастократорска, која су им давала право на самосталну управу над читавим областима империје. Док је Кантакузен подкопавао династију Палеолога, Душан придружи Србији новоосвојене земље и постави свога брата Синошу ⁽⁵⁾ (Симеуна) управитељем

⁽¹⁾ Cant. IV. 1. 4.

⁽²⁾ Greg. XIV. c. 5.

⁽³⁾ Cant. IV. 5. 7. 8. Greg. XVI. 23.

⁽⁴⁾ Greg. XVI. 4. Can. IV. 10.

⁽⁵⁾ Истор. Сказан. инокa Комнина и инокa Прокла о раз. дес. Епир. и о Томи. Гавр. Дестунис. С. Петербург. 1858. стр. 4. Супруга Дечанскога Марија мајка Синошина пада Палеологу као треће-

Етолије и Акарнаније с титулом деспота. Ту се деспот Синиша ожени с Томаидом, ћерком покојног деспота Јована. Она се ослањала на своју мајку и брата Нићифора.

Над Кањином и Београдом Душан постави за управитеља свога шурака Комнена, који узме за сугру ташту Синишину деспотицу Анну.⁽¹⁾ За ова Душанова освојења, грчки писци говоре, да је српски цар наггнуо на византијске области, као кад река придође, излије се из корита и поплави све области.⁽²⁾

По смрти Јована Анђела (1349 г.) Душан пошље војску од Срба и Арбанаса под командом свога љубимца Прељуба, који освои Јанину и Тесалију до Фетелеја. Са титулом кесара, Душан га постави намесником над освојеном покрајином, а сâм крене војску на још један заоставши у византијским рукама град у Маћедонији, Срлун. И опсади га.

Стање ствари у Солуну ишло му је на руку. У граду је владала анархија и водила се партијска борба. Управљали су Алексије Мстохита и Андрија Палеолог. Обојица су били противници Кантакузена, а приврженици законитог императора Јована Палеолога. Кантакузен пошље у Солун Григорија Паламу, ког је поставио митрополитом патриарх Исидор, али градоначелници Солуна не само да га не приме,⁽³⁾

родна сестра (Cant. I. 43). С тога овде реч *ἀνεψιά* не значи синовница, него чак трећеродна сестра.

⁽¹⁾ Напоменуто је, да је царица Јелена имала три брата: Ђуру, Јована и Комнена (Шагна пшинског поменика), који се спомиње у епирској хроници.

⁽²⁾ Greg. XIV. c. 4.

⁽³⁾ Cant. IV. c. 15. 16.

него још Андрија Палеолог спали Кантакузенове по-
веље. Обојица су мислили да их Кантакузен не може
напасти, јер је читава Маћедонија (осим Солуна) била
српска. Они су претили да ће град предати Србима
ако би их Кантакузен напао. Кантакузен вели, да
су обојица знали, да Душан неће ништа поштедити,
само да задобије Солун, и да су га управитељи
варали, да ће њему предати Солун, а у ствари су
радили, да и једног и другог обману па сами да
управљају градом. У истини, у Солуну се бориле две
партије. Зилоте је предводио Андрија Палеолог. Ово
је била партија демократска, у ствари партија српска.
Супротна њој партија, под предвођењем Алексија
Метохите, била је партија грчка. Како је Душан
био стегао град опсадом као обручком са суха, зи-
лоти су радили да му град предаду. Борба партија
доспе до свога вршка. Душан, — каже Кантакузен:
био је иначе издашан, а овом приликом није штедио
блага. Протосеваст Алексије Метохита, с неким гра-
ђанима позове Кантакузена да не би Срби освојили
Солун. С друге стране демократска је партија расла
из дана у дан и јавно се у вароши правдала пре-
даја Солуна Душану тиме, што је владалац читаве
солунске области, па је у његовој вољи да им чини
добро или зло. Кад је Душан заузео предграђа и
околна утврђења и опасао тврђаву, нико није смео
да гони чланове српске партије. Опсада је из дана
у дан бивала све жешћа, просторија града мања,
у граду је народ страдао, предаја града сматрала
се као спасење. Чинило се, да су Солуну дани из-
бројани. Овде се очито види, да је Душан имао нај-
већу потребу у морским галијама, које би спречиле
свезу Солуна морем са Цариградом. Зато се продужи

опсада, а Кантакузен добије времена, те отпочне радити да спасе Солун. Њему је још прошле године био послао у помоћ његов зет Орхан 10.000 Турака. под командом својих синова са нешто грчке војске под заповедништвом Матије. Сва ова војска крене се противу Србије. Како су наступили на српску земљу код Анактопоља, Турци ударе у пљачкање и грабеж, опусте села и вароши, па с пљачком врате се у Азију.

Сада Кантакузен изнова замоли Орхана за помоћ да одбрани Солун. Он добије 20.000 турака коњаника под командом Сулејмана. Ову војску упути Кантакузен с нешто грчке војске под командом сина Матије, у почетку пролећа 1350 године⁽¹⁾, противу цара Душана. С пута Турци бише позвани натраг у Азију, куда и оду. Матија није могао ништа предузети с оно мало војске, нити се са Србима борити, распусти је кућама. С тога се Кантакузен сâм упути⁽²⁾ Солуну водећи са собом свога зета императора Јована Палеолога, кога чак и у походу није пуштао из руку. Кад је стигао до српске границе код Анактопоља, дозна, да се Турци враћају у Азију божем ради заштите Орханове државе; да су опљачкали околне пределе, запљенили огромна стада марве и мноштво људи. Одлазак савезника доведе Кантакузена у очајнички положај. Са оно мало своје војске није могао ни помишљати на борбу са победоносном Душановом војском. Из овог очајног стања избави

(1) Cant. IV. c. 17.

(2) У овоме времену Душан је преко Буџе предложио венецијанцима савез. Тачка пета односи се на овај рат под Солуном, у чему кад би Душан успео, према тачци (6) шестој правце би пошао на Цариград.

га његов негдашњи познаник, српски војвода Брајан (*Μπρατανης*), управитељ града Амфиποља, и ово је омело Душана, те није освојио Солун. Овај злосретни⁽¹⁾ Србин, српски војвода и градоначелник на место, да нападне на Кантакузена, да га разбије и зароби, он му још покаже, где ће наћи војске, т. ј. покаже му, да се на ушћу р. Струме налазе 22 турске галије и могу му помоћи. Не зна се, да ли су то били турци османи или селџуци. Они су дошли на лађама да пљачкају по приморју Македоније и Вотије. Њима се, по упутству Брајанову и обрати Кантакузен за помоћ, и разуме се, да им је морао обећати сјајну пљачку и добит у српским земљама и градовима. Турци пристану. На овим турским лађама доплови Кантакузен са зетом у Солун. У граду нађе партије у најцрњој свађи. Одмах прогна из града најжешће зилоте, умереније пошље у Цариград. Таким начином распршти српску партију. Цар Душан, чија је војска била допрла до самих градских капија, после омањих сукоба, изненадно и неочекивано испразни сва предграђа и утврђења око Солуна и некуд уклони⁽²⁾ своју војску. Зашто је Душан на-

(1) Кантакузен (Ib. IV. с. 17) пише, да је ноћу сео у чамац и отишао у Амфипол на разговор Брајану. Брајан га предусретне као пријатељ и обећа му, пошто се договори са осталим пријатељима, да ће се у свему владати по упутствима и жељи Кантакузеновој. Ту му је Брајан и јавио за Турке на ушћу р. Струме. У зору Кантакузен остави Брајана и позове у помоћ Турке о којима му је Брајан говорио.

(2) Флорински у выпуску првом, стр. 104. са свим неумесно вели: «С помоћу ових Турака Кантакузен очисти од Срба околине Солуна и с торжеством уђе у град.» Сувише је била мањена Кантакузенова снага за тако велики посао. Душан се кренуо у поход

пустио опсаду Солуна? Куд је кренуо своју војску и зашто је дао прилику Кантакузену да му отме неке градове? За разјашњење ових питања морамо изложити односе Душанове према венецичкој републици.

2. Вођење преговора с Венецијом. Успеси Душанови зададу велику бригу венецичкој републици. Она се поплаши за остатке анжујских земаља на копну у Акарнанији, Епиру и на островима: Кефалонији, Закинту, Левкади и Итаци, јер се они спремају да их заузму. ⁽¹⁾ Република је била у рату са Задром и у непријатељству с угарским краљем. Она је противу своје воље (ове 1347 г.) снабдевала Душана оружјем ⁽²⁾ тражећи од њега, да продужи уговор венецички са (царевим) градом Котором. Јануара 3, 1348 г. дужд венецички поздравља Душана са успесима и препоручује његовој заштити Фетелеј ⁽³⁾ са осталим венецичким оближњим земљама. Услед овога Душан, 1 Априла 1348 г. изјави дужду, да пристаје на продужење уговора још на осам година, што је било од неисказане користи венецичанима. ⁽⁴⁾ Да би се накнадио за учињену услугу и био венеича-

противу босанскога бана, да сврши рат на западу, јер је тако презирао Кантакузенову снагу, да на њу није ни обраћао пажњу.

⁽¹⁾ Hopf: Griechenland im Mittelalter. Encyclop. von Ersch und Gruber. Bd. 85. s. 445. Флорин. стр. 170.

⁽²⁾ Ljub. Monumenta. II. 453. — Acta Archiva Vonetici. Belgr. 1860. I. Год. 1347. Маја. 13. стр. 98. На захтев regi Raxiae et imperatori....

Paria trecenta armorum scumta et de pluribarbarutos quingentos; schincherias quingentas; colaria quingenta; cirotechas trecentas.

⁽³⁾ Act. Arch. Ven pag. 107.. Phetelei et alia loca nostra.... Cant. IV. 20. Епирска хроника стр. 4. Ljub. Mon. III. 110. Hopf. o. c. 445. Флор. 171.

⁽⁴⁾ Ib. pag. 109..... Ljub. Monumenta. III. 72.

нима на услузи, Душан им нуди посредовање за мир између њих и угарског краља, а тражи од венецијске владе три наоружане галије за своју потребу. Лукава република бојећи се да не изгуби Далмацију, тражила је посредништво Душаново с Лудвиком, али с друге стране, није никако хтела ићи на руку Душану у његовом освајању византијске империје. Налазећи се пак у невољи, и желећи што пре доћи до мира с Угарском, пристане да задовољи Душана напомињући му, да република није никоме и никада такве услуге чинила,⁽¹⁾ па му дозволи четири галије под условом, да не буду наоружане у Венецији. У оваквој радњи огледа се потајна мржња и непријатељство најримпалпскије државе противу схизматика цара и свога супарника на истоку. Венедичка политика супротна Душану још се више огледа у ова два факта:

Босански бан подупиран противником православне српске царевине краљем угарским, напао је био на хумске српске земље. У томе његовом предузећу, били су му на руци Дубровчани, који су у Србији као експлуататори⁽²⁾ чинили свакојаке злоупотребе и пљачкања. Због овога су бивали злостав-

(¹) Act. Ar. Ven. 111.... *quamvis similem gratiam aliquibus de mundo nunquam consuevimus facere, sed potius contradicere*. Четврта је галија дата тек 15 Нов. ове 1348 године. Ibid. стр. 115 и 116. — Ljub. III. 75. 109.

(²) Act. Arch. Ven. I. 116. год. 1339, Мапра 30: *«Audivimus dudum et incessanter audimus graves quaerelas et lacrimabiles nostrorum subditorum de Raguxio et fidelium dilectorum, dicentium, in imperio suo, per officium suae sanctae coronae, non una sed diversis gravitatibus et molestiis inotari. Et propterea se ad dampna gravia et jacturas intolerabiles esse prolapsos, dampnaque dampnis, novitates et gravitates gravitatibus continuate et indesinenter augeri etc.*

љени од увређених и опљачканих људи, са чега им Душан одрекне пређашње повластице. Дубровчани се и обрате Венецији. Она узме на се посредовање. Пошље Душану посланике, који затраже, да се на-кнаде све штете учињене Дубровчанима и да им се поврате пређашње слободе и повластице. Посланик се чини пажљивим, да су са Николом Бућом, про-узроковачом новштина, у љубави и пријатељству зет му Марко Гоци и Никола Лукарић. Ова напомена значи, да венедички посланик придобије на своју страну ову тројицу, па онда преко њих да изврши оно, зашто је дошао, онако исто, као што је Кан-такузен придобио Оливера и неке друге прве људе, па у своме предузећу успео. Овај пример најбоље показује, какву велику улогу врше доглавници вла-далачки, и да су они поглавито творци или рушиоци држава. Нема сумње, да се тада у Венецији знају о сазиву законодавнога збора српске царевине у Скопљу, па су Дубровчани преко Венедичана похи-тали, да задобију за себе што више права, и да на-плате најнеправедније и најнечовечније тражбине, које би саме собом пропале по закону, где се уводи порота.

Други је акт, тако исто важан као и први. Како се првим актом тражи, да се овековечи економска грабеж и пљачкање Србије, тако се другим актом иде на то, да се утврди освојење дела хумске земље бану босанском, одпаднику од православне вере и од-ступнику од народности. С друге стране опет да се спречи Душан у напредовању и да се очува готово уништена византијска империја. С тога венедички сенатори на шест дана после првог решења, доносе одлуку, да исти посланик, који иде цару Душану,

изради. да се закључи мир између цара Душана и цара византијскога, а тако исто да се закључи мир између Душана и босанскога бана. ⁽¹⁾ Јасно је, да сенат чини услугу Кантакузену и бану Котроману, јер су обојица били Душанови противници. Још се више огледа, тајна, супротна Душану венедичка политика у ономе, на што су били приморани приликама, да учине Душану, што никоме нису чинили т. ј. да му даду четири галије, које кад је Душан затражио, они 20 Јуна 1349 г. одговоре, да му их без новаца не могу дати, изговарајући се, да им новци требају, како би на место њих одмах друге ставили. Одричући му оно, што је за њега било најважније, тако рећи животно питање, ипак, да би га имали као пријатеља дозвољавају му да извезе: 400 коњаничких штитова словенскога кроја, 100 панцира и 100 стенобитних машина. Душан је схватио крајње смерове своје лукаве пријатељице и није хитао са одговором. То је могао чинити тим пре, што су у закону били обезбеђени трговци, и све распре по њему лако се решавале; али се по несрећи није могао обићи без набавака потребних ствари и оружија из Дубровника и Венеције. С тога је, на повторени захтев венедички (14 Септ. 1349) да се наплате оштете, Душан попустио под таквим условима, да себи осигура набавку оружија и уреди дубровачке односе према царевини повељом од 18 Септ. 1349 године. ⁽²⁾ Ови односи према Дубровнику остану за све време трајања српских држава, зато ћемо их овде навести. Венедички сенат налаже своме посланику (14 Септ.

⁽¹⁾ Act. Arch. Ven. 121, 122 и 123.

⁽²⁾ Miklosch. Monumenta Serbica стр. 146.

1349 г.) да се врати натраг, да наплати све оштете дубровачке и венедичке, а цар Душан 18 Септембра каже: *Ми смо исправили све кривине и дљгове, што су показали посланик венедички Никола Ђорђић и дубровачки посланици: Марин Бунџић, Симон Бенешић и Жива Чрјевић. За овим се цар договорио с краљем Урошем и са властелом, односно Дубровника, и наредио ово:*

Да Дубровчани слободно греду (ходе) својим главама, својим имањем и њини трговци с купљом без забаве по земљи царевој и краљевој;

Да им силом нитко ништа не узме, нити их забави — ни властелин царев, ни краљев, ни ма тко; узме ли им ткогод штогод у земљи царевој и краљевој, то све да плати цар оное, коме је узето, а кривца ће тражити цар и од њега наплатити што је било узето или какво зло учињено;

И дубровачки трговци, да слободно греду по земљи царевој и краљевој с тргом, и у друге земље нека слободно ходе, али да не носе оружја ни у Блгаре, ⁽¹⁾ ни у земљу Басарабину, ни у Угарску, ни у Босну, ни Грцима *нити ма куд у другу земљу*, но само у земљу цареву и краљеву. Нађе ли се такав, који носи оружије у „ину” земљу, да му се то све оружије одузме;

Онима, који ходе у Дубровник или из дубровника да се не узимље царина на Требињу, ни на једном путу, броду, већ да ходи сваки слободно без забаве.

(1) Овај случај наводи г. Флорински за доказ, да Бугарија није била Душанова васална земља; али кад се напомену свезе Александра с Кантакузеном, ово не може бити доказ бугарске самосталности, него Душанове увиђавности, да не би Кантакузен успео и тригана да придобије на своју страну његовога васала.

Дубровчани трговци, на трговима у земљи царевеј и краљевој, ако им се деси који год „суд“, да се суде пред цариником и кнезом или пред кеџалиом града, по закону „родитеља и прародитеља“ (значи не по Душанову закону);

Цар ће им судити само за крвљ, за земљу, за шрокот, за уловља и за свод, а више ни зашто;

Када прии латинин србима, да даде латинин србину, половину (сведока) латина а половину србаља, а тако исто кад прии Србин латинина, да му дава половину србаља а половину латина, како је било за време владе родитеља и прародитеља светог краља (Милутина);

Кад Дубровчанин даде свој „добитљк“ коме трговцу, а овај удари у свљ, да се за-о-то куне латинин и да му се верује, како је било за владе „родитеља и прародитеља“;

Који трговац купи коња на тргу и плати за њега царину, да „дане цариник душом“, да је истог коња трговац купио и за њега платио царину, а крадљивца да не зна, такоме трговцу да нема „свода“; ако ли га овако цариник „не оправн“, да даде „свод“ од кога је купио коња;

Ако који трговац доведе коње купљене у туђој земљи, и неко познѧ (разуме се своје) коња, нека се исти трговац закуне „самљ дръгн“, да је истог коња купио у туђој држави, а не познаје крадљивца и гусара, да за то недава свода; ако ли захте онај, који је познао коња, узети коња, нека га узме, а ономе трговцу да плати цену, колико је за истог коња дао;

Кад моје царство — вели — цар — походи трг да ме „почитују и дарују својом вољом“ онако, како

треба цара поштовати, а насилнога «дара и узетија да **нима нести**»;

Ако би се царство свадило с Дубровником, свима Дубровчанима у царству да се остави рока шест месеци да слободно оду из земље, па тек онда да се отвори рат;

Колико год се разбије лађи вenedичких и дубровачких, **што** утече у земљу царства ми и краљеву, да се ништо не узме, **да нести слободно**;

Који трговци ходе по земљи царској и краљевој, и по трговима, да плаћају царину по закону како су плаћали за време родитеља и прародитеља.

Још сам с посланицима утакмио (**утикну**), вели цар ово:

Који се вађу људи моје царевине да су отишли у Стон после, пошто сам га дао Дубровчанима, нека их Дубровчани изджену;

Ако ли су Дубровчани прекорачили међу, која је била за време родитеља и прародитеља, па су и винограде насадили, да ми ту земљу поврате;

За «судове и **всако оправданне**», како је било за време мога родитеља и прародитеља тако да буде и у напредак; и за **весе**, да је суд на *Жељезној плочи* како је и одпре било:

И за **Млат** нека се ништа не брину, нека остане онако како је и пре било.

«И од сада унапред, да не **приме** нити узме нико залог од властелина царева и краљева нити кога **любо држанин** царског и краљевског. Узме ли ткогод, да исту залогу врати, а оно што ју узео, да **му се тази крива упадне**;

Најпосле цар овако свршава повељу: И потврдио сам им законе и повеље, које су имали од мога

родитеља и прародитеља. Потписах три овакве повеље: једна ће се хранити код цара, друга у вене-дичкој код дужда, а трећа у Дубровнику.

Додатак: Са посланицима углависмо још ово: заложене залогe ма чије и ма кога из земље цареве и краљеве, да се траже (натраг) судом и правдом."

Ово су уступке, које је Душан учинио вене-дичанима и Дубровчанима и пречистио све пређашње тражбине, а поставио правила, да се у будуће не би догађале свађе и неприлике. Њему су они попу-стили у томе, што се обвезали, да не дају оружије његовим противницима. Морамо мислити, да је Душан попустио с тога, што је смерао задобити их за своје намере.

Другим актом вене-дичка република стара се да заустиви Душана у његовом напредовању, јер се пла-шила његове моћи и суседства и трпила стешњавање, како се види из поступка кесара Прељуба, који је угњетавао вене-дичке насељенике у Фелеји.⁽¹⁾

Гигански кораци Душанови у освајању цариград-ске империје, око чега се отимали вене-дичани и ђе-новљани, који су владали Галатом и имали највише изгледа да освоје Цариград, још већма побуде Ве-нецију да стане на пут Душану. Како се Вене-дичани припремали за рат с Ђеновљанима, био им је потребан савез с Кантакузеном непријатељем галат-ских Ђеновљана. С тога је и препоручио сенат Ни-коли Ђорђићу (6 Апр. 1349 г.) да склони Душана на

(1) Ljubic. Monumenta. III. 110. 169. Мапа 14 г. 1350 се-нат је писао Душану *«pro satisfactione dictorum damnorum et ut illum Prealipo subditum suum corrigit et admoneat taliter, quod in posterum non presumat damnificare nostrates vel adherere damnifican- tibus eos.»* Флорин. стр. 173.

мир с Кантакузеном. Душан је схватио значај таквог венеичког покушаја, па напрецац одбије предлог о миру с Кантакузеном, јер се спремао да осваја Солун, и да се разрачуна са одступником вере и народности босанским баном. Кантакузен је сам покушавао преко посланства да закључи мир с Душаном, али је такође био одбијен.⁽¹⁾ И тада венеичка републики (исте 1349 г. месеца Новембра) закључи о Кантакузеном уговор,⁽²⁾ управљен у главноме противу Ђеновљана и Душана.

Душану досади та лукава и дупла политика, која је с једне стране, вршила према њему улогу пријатеља, а с друге стране, стављали му сметње у раду. Венеичани се спремали да ратују с ђенуезцима, у чијим је рукама била Галата и који су добијали годишње туна само царине 200.000 хиперпера, међу тим је Кантакузен добијао годишње од царине само 30.000 хиперпера,⁽³⁾ па је Византија економски била потпуно у рукама галатских Ђеновљана. Кантакузен је употребио све мере да империју оснажи а Галату да

(1) Cant. IV. c. 4 Кантакузен приповеда, како је после зацарења послао посланике „краљу“, који му изјавили највећу благодарност за дочек и гостбу у Србији, да се њина заједница и заклета ненарушавају. За овим је — вели — тражио, да му Душан поврати отете градове, јер је Душан био освојио све македонске градове осим Солуна. Вели, да је изјавио незадовољство што је Душан преко Берђана прогнао сина му Мануила и град освојио. Душан је дао разлоге такве своје радње и није пристао да напусти градове.

За овим је Кантакузен слао и друго посланство. Кад је Душан одбио његове захтеве, посланици су изјавили, да ће се Кантакузен морати у рату послужити „верварима“ из Азије.

(2) Zachariae. Jus graecoromanum. III. 705. Флорин. 174.

(3) Greg. XVII. c. 1.

понижи. Ђеновљани несу хтели уступити Кантакузену господарство ратне и трговачке флоте, с тога кад спазе византијску флоту у златноме рогу, све становништво Галате одпочне и дању и ноћу градити куле и бедеме у Галати. Ђеновљани одбију грчки напад и у мало што несу освојили на јуруш Византију. У овоме рату Византија претрпи пораз и Кантакузен се нађе приморан да закључи с Ђеновљанима Галате мир (1349 г.) и да им уступи земљиште (у Галати).⁽¹⁾ Рат се продужи. Катакузен освоји Фокеју,⁽²⁾ али даље није могао ратовати због опасности, која му претила од поплаве српске. С тога се помири с ђеновљанима, који су то једва чекали, јер се спремали за рат с Венецијом. Душан вероватно није ни покушавао да ступи у савез с Ђеновљанима, јер му они не би допустили да освоји Византију, коју су тако рећи имали у својим рукама. Противници ђеновљански, Венедичани, били су противници угарскога краља Лудвика, а Лудвик је био противник цара Душана. На тај начин Венеција и Србија имале су једне исте супарнике и непријатеље. Схваћајући стање ствари, Душан није могао наћи нигде искреног савезника за свој смер да освоји Цариград, јер од свију савремених му држава највише се подударали његови интереси са интересима венедичким: обе су државе имале опште непријатеље — Ђеновезце и Лудвика угарскога! али су се у иста мах, интереси српске царевине и венедичке републике косили како у Приморју, тако и на Истоку. Венедичка република тежила је да васпостави латинску империју у Цариграду и да порими православне. У

⁽¹⁾ Cant. IV. 11. Greg. 1—7.

⁽²⁾ Cant. IV. 12.

тој намери њу је потпомагао римски папа. Тако исто ишла је на то, да освои Приморје далматинско и да приведе православне у крило римске цркве. На истоку је њена супарница била Ђенуа, а сада се појавио и Душан. Она се спрема на рат противу Ђенује и стављала препреке Душану, јер је вазда могла преко папе покренути краља угарског, противу Душана и читав латински запад, а тада су папа и угарски краљ свом снагом радили да униште богумилство и православље у Босни. ⁽¹⁾

Душан опет, у својим освојењима прогласом царства и издањем законика, достигао је апогеј величине и постао представник и заштитник православља, па му је била неопходна Византија, како би ујединио сав православни свет, и онда стао на супрот латинству запада и мухамеданизму истока. Зато је читав свој век и тежио да створи моћну православну империју налик на империју Константина великог, што није могао постићи без освојења Цариграда. У овоме његовом положају и јесте трагичка судбина како цара Душана, тако и православног јужног словенства. ⁽²⁾ Сами ток и развитак историјских догађаја

⁽¹⁾ Act. arch. Ven. I. 141 и 142.

⁽²⁾ Из овога се најбоље види, како је нетачно гледиште Флоринскога на Душана, кад он његову тежњу (1349 и 1350 г.) називље „политическим недомыслиемъ, сумасброднымъ преслѣдованіемъ одной фантастичкой идеи и неразборчивымъ принесеніемъ въ жертву интересовъ своего государства” и т. д. стр. 175. Кад је папа покретао читаву Европу противу Душана, види се, да га је високо ценно и нарочито противу њега радио као противу представника православља.

У наше дане, тако исто, зар је то фантастичка идеја, да је руски цар представник и заштитник православља и зар је „сумасбродство”, кад се већ близу два века Русија бори за ослобођење

српских племена на југу, где су она била опкољена са свију страна непријатељима политичким и веро-законским, довео је Душана у стање, да реши суд-бину јужног словенства и православља, са чега се и нашао у нужди и тражио савезништво државе, чији су били непријатељи они исти, који су били и његови непријатељи. Зато се и реши да стави на пробу своју пријатељицу, и да сазна, чему се од ње има надати. Према сувременим описима Душана, зна се, да је био храбар и отворен као што и приличи јунаку. Кад је он увидео венедичко лукавство, реши се, да једним махом изведе ствар на чистину, да се може оријентисати. Он се дакле обрати Венецији (13 Апр. 1350 г.) и предложи јој савез да освоји Цириград. Кад се кренуо Душанов посланик у Венецију, ми не знамо, али су у венедичком сенату претресани предлози императора Расије и Романије, деспота Арте, кнеза Влахије и т. д. т. ј. цара Душана, које је однео дужду племенити господин Михаило Бућа, и донешена одлука 13 Априла 1350 г. У изводу предлози гласали су овако: ⁽¹⁾

1. Посланик српски после обичних поздрава предлаже дужду, да се лично састане с царем на дубровачком земљишту с ове стране р. Неретве ради неких важних и спрешних договора (*pro aliquibus magnis et arduis pertractandis*).

православља и словенства? Зар је крив цар Никола за напад Европе на Русију у кримском рату и за издају аустријску, која на сваком кораку смета Русији, јер су њеним интересима супротни интереси православних Срба и Руса?! Што је данас за Русију Аустрија и Енглеска, то су за Душана онда били Венедичани, Угарска и чиста запаљ с папством.

(1) Acta Arch. Ven. 129—140. Ljub. Monumenta. III. 174 до 176. У Фаврин. 175—177.

2. Цар тражи за себе, за императорицу и свога сина краља Уроша, са њиним потомством права венецијског грађанства.

3. Као венецијски грађани, да се користе потпуном сигурношћу и слободом у Венецији. Ни цар и нико од његове породице да не сме бити издан никоме на свету и за никакво благо на свету. Они морају имати права, имати непокретна и покретна добра како у граду, тако и у земљама републике и са истим поступати по своме властитом нахођењу.

4. Ако се деси да сâм император или његов син краљ или императорица дође да пребива у Венецији, да им иде од републике издржавање (*regalia*) сходно њином узвишеном и највишем звању (положају).

5. Ако дужд буде имао потребу у људма за војску у пределима Славеније (*in partibus Sclavoniae*) или у другим местима, (*in illis partibus*) господин император на први дуждев захтев послаће му пешаке, коњанике и поморце, и обратно: ако император буде имао нужду због рата у људма и лађама, да му дужда даде и једно и друго.

6. Како је император с помоћу божијом задобио и потчинио (*a quisiverit et subjugaverit*) десет делова (*decem partes Romaniae imperii Constantinopolitani*) византијске империје осим Цариграда, кога не може поборити и потчинити (*quam expugnare et subjugare nequit*), да му република помогне с мора, људма и галијама (*...gentis et galearum*). Ако успемо освојити Цариград, господин император хоће и задовољава се да читаво деспотство припадне венецијској републици, а ако ли република неће деспотовину, тада господин император с помоћу морске флоте дуждеве, хоће с војском напасти на град Перу (Галату) и ако

га освоји, предаће га венедичкој републици. Све ово речено, предузима император искључиво ради тога, да истргне из руку незаконитога Кантакузена неправично и ненадлежно њиме ухваћеног сина императорова (Јована Палеолога..... *delegalis Cantacusino, qui injuste et indebite captivatum detinet filium imperatoris*).

7. Господин император жели и тражи (*vult et petit*) да он сâм или господин краљ његов син, или госпођа императорица или други од његових или ма ко од његових поданика може слободно куповати и продавати т. ј. трговати у граду Венецији или изван града у земљама и местима венедичким, и да су слободни и ослобођени од плаћања царина и дација (*quod omnes sint liberi et franchi et exempti ab omni dacio et angaria* = данака и работа) венедичких места где се врши купља — продаја, и обратно. даје у свима земљама своје царевине право слободног трговања без икаквих царина и данака грађанима и подајницима венедичке републике.

8. Кад би какав владалац или кнез (*dominus vel princeps*) завојштио противу господина императора или противу господина краља његовога сина или ударио на њине земље, то да таковима венедичка држава не даје помоћи, нити им пријатељује (*non debeat dare illis talibus auxilium vel favorem*), и обратно: император неће помагати никоме на свету, који би намеравао нападати на земље венедичке.

9. Према овоме император одзивајући се на писма и молбу посланика венедичког готов је, да се помири с босанским баном, који се рђаво влада, али под условом, да му бан поврати све приграбљене земље и да исплати све оштете учињене царевим

подајницима (quod faciat restitui damna et accepta dimittat, aliter se non poterit substinere).

10. Цар шаље 1120 хиперпера, да се исплати оштета неког венедичанина, коју му је причинио неки царев сродник.⁽¹⁾

11. Најпосле Бућа тражи, да се разрачуна нека новчана ствар которска.

⁽¹⁾ Item ducalis dominatio misit hoc anno suum solempnem ambaxatorem, dominum Marchionem Bondenicae. et inter cetera requisivit, de certo damno, ilato in quadam navi viro Veneto in partibus Avalonae, per cognatum domini imperatoris. Et dominus immerator misit praedicto suo oognato et gravavit se de facto. Qui dixit, quod accepta non fuerant Veneti, sed alterius personae. Et tunc dominus imperator aliud non dixit; sed tandem ipse cognatus domini imperatoris, dixit et abtulit mittere Venetias ad ducalem dominationem. Et si reperiretur Venetum esse damnificatum. faceret omnia integraliter emendari. Ipse vero cognatus domini imperatoris non misit, de quo dominus impetator molestus habet, sed propter amorem dominae imperatricis aliud dicere non potest. Verum dicit dominus imperator, quod supra dictum est, quod accepta non fuerant Veneti. Sed dicit dominus imperator, quod vos domine dux, si dixeritis quod accepta fuerint Veneti, tunc mittat vel vadat mercator, et dicat et exponat de damno, et accipiat id quod est, et de eo quod restabit, dominus imperator offert se facere quidquid poterit, quia non intendit cum ducali dominatione et hominibus Venetiarum, vivere in ira, tamquam fidelis civis Venetus, et tamquam frater ducalis dominationis. Et dicit dominus imperator, quod tunc ambaxatori vestro obtulit mittere per me Michaellem ambaxatorem, yperpera mille CXX in racione yperperorum XVI pro libra, qui sunt penes me ambaxatorem, sed tanto minus, quantum nunc minus valet argentum solito de quibus denariis vestra ducalis dominatio disponat et ordinet, sicut placet. »(Nota. Sanudo et Galliccioli: Delle Memorie Vente antique. t. VIII. Venezia. 1795: Tunc erat libra 1 = 10 дуката aureis hodiernis, item 1 libra = 16 yperperis, sed cursus erat varius, nonnunquam erat 1 libra = 20 yperp. Yperpera = 8 grossi. 8 grossi = $\frac{1}{2}$ ducato. 1 asper = 4 grossi. Grosso = $\frac{1}{12}$ del soldo grosso; 1 ducat = 24 grosso.

На овако правце и очито стављене предлоге, венедички сенат одговори пресудно на неке тачке, а на друге околишећи, завањавајући и притрпавајући прави смисао одговора. Како су била два главна предлога: *састанак с дуждом и савез противу Византије*. република је на њих одговорила отворено. Сад је Душан знао на чему је. Истина, цар је учинио нову понуду 3 Маја (1350) Венецији тражећи помоћи да освоји Цариград, али како се у актима не налази његова мотивирана понуда, онда ми не можемо казати, да ли он Венецији није предлагао много про-битачније услове, већ је само забележено, да се цару одговори онако, како је одговорено 13 Априла.⁽¹⁾ Зато ћемо да наведемо одговор венедичког сената од 13 Априла. Сенат одговара оним редом, како су стављени предлози. Наравно, да је сенат усвојио све оне Душанове предлоге, који несу коштали ништа републику а лукаво обишао оне, који су најважнији; али је одсудно одбио оне, који би могли у истини бити од користи Душану, јер су у њему венедичани видели супарника, а и иначе су гледали на Душана као на шизматика и противника римске вере. Колико су пак венедичани пазили на веру, огледа се у првome одговору, где се наводи, како дужд не би могао ићи из Венеције чак ни онда, кад би га позвао „господин Папа”, императори, краљеви или ма ко на свету. Наравно да су одговори обучени и украшени најлепшим речма и свом дипломатском учтивошћу, каква је онда а и свагда у обичају. Сенат је одговорио:

(1) Act. Arch. Ven. T. I. 141.

Прво, ма како да би дужду било пријатно састати се у Дубровнику или његовој околини и разговарати се с императором, али по законима венецијским, дужда не може ићи изван републике или Венеције, па ма како били велики и горући узроци, ни за какве договоре.

Друго, императора, његовога сина Уроша, императорицу са њиним потомством радосно примају у ред грађана венецијских (*in cives Venetiarum*) са онаквим почастима, какве имају венецијски сенатори.

Треће, њих ће држати кроз сва времена као најмилије своје грађане и свагда могу у Венецију безбедно доћи и слободно ићи, пребивати и враћати се по своме благоусмотренју, а тако исто и на чиставој земљи венецијској.

Четврто, кад би дошли у Венецију, њих ће часно и љубазно предусретати, па ће их радо и чествовати сходно звању њихових особа.

Пето, што се тиче узајамне војне помоћи, република усваја исти предлог и предоставља га изванредним приликама и увиђавности. (Ово су тако општи изрази, да се на њих није могао нико ослонити).⁽¹⁾

Шесто, венецијски сенат одговори: република се — божем — налази у љубави с византијским императором, која је утврђена заклетвом, да ће узајамно хранити између себе ненарушимо мир. За то би при-

⁽¹⁾ lb. 137: Quod propter magnam affectionem, quam visus est et videtur ipse imperator habere ad honores ducalis domini quandoque sibi opus esset ipsum dominum imperatorem ducale dominium requireret in opportunitatibus suis, et sic e converso, ipse dominus imperator ipsum posset requirere in gratis sibi, quia in quantum decenter posset, cum honore et statuo suo, esset dispositum eidem amicabilem complacere.

нашем императоровога предлога значило погазити светињу божанског закона и увредити Бога (*..gravissima dei offensa et violatione sacramenti nostri et derogatione honoris et fame nostre*) и понизити сопствену част и достојанство. Због тога ће император извинити республику што не може тај предлог примити.

Седмо, да ће император, његов син, императорица и њени подајници налазити у республици и њеним земљама благонаклоност, љубазно предусрећање и пријатељско примање. Што се тиче безусловно слободне трговине, то се не може допустити, јер и подајници републике несу особођени од царинских дација, али из осећања нарочите љубави према императору, као највећем пријатељу републике и овде ће бити испуњена његова жеља (*sed ob amorem imperialis culminis, pro ipsis fict, sicut subditis et fidelibus cujuslibet....*)

Осмо, нека његово императорско величанство, нема никакве сумње, да република никад неће бити на страни царевих непријатеља. Према императору имаће истиниту љубав и нарочито благорасположење. (*ad ipsum semper habere proposuit verum amorem et benevolentiam specialem*).

Девето, да република гаји нарочиту љубав како према његовом величанству, тако исто и према господину бану босанском и жели, да међу њима влада мир и слога, због чега ће се постарати, да бан пусти у свему ономе, што је прекорачио и нарочито ће му писати и на томе радити.

Десето, република благодари императору за његову наклоност, што је накнадио оштете њенога

грађанина и послао новце, на чему му изјављује особиту благодарност.

Најпосле республика обећава да ће најтачније извидети ствар Котораца о залогима Јакова Боланија.

Из ових одговора венедичке републике јасно се види да је ова најлатинскија римска држава маглом лепих речи, у главном, одбила најватренију жељу Душанову т. ј. војени савез (5), да освоји Цариград, (6) и да буде непријатељ Душанових непријатеља (8), што да је усвојила, она би му морала послати помоћ противу Солуна, и оружаном посредовати и код босанскога бана. Душан је чинио нов предлог о узајамној војној помоћи (5), али је добио пређашњи одговор (3 Маја). Република није хтела пристати ни на један предлог, који би био користан Србији и њезиној моћи и снази, али је усвојила онај предлог, који се дотиче лично цара и његове породице и дала му венедичко грађанство, где га називље: Император грка свагда август и светли краљ Рашки (*Grecorum imperator semper augustus et Raxie rex illustris*)⁽¹⁾, како би га одржала на путу оне и онакве политичке радње, због какве је он и био принуђен да тражи на страни склониште. Ми знамо, да је Душан тражио венедичко грађанство 1340 г. да би се имао где склонити ако би га истерали они, чије је замке он порушио, зато узроке за ново тражење грађанства налазимо у жељи, да венедичка република радије усвоји његове предлоге, те да као њезин грађанин има одрешене руке и помоћ за освојење Цариграда, али у исто доба у тражењу уточишта изван отачбине сматрамо неку зебњу

(1) Acta Areh. Ven. I. 143—144 Ljub. Monumenta III. 185.

о својој сталности и сигурности у земљи. Да је он имао противника у земљи, то се очито види у поступку Брајановом, који као начелник Амфипоља ступа у дружбу с Кантакузеном и указује му на Турке. То исто видимо у поступцима Хлапена и других. Опозицију противу Душана налазимо у самодржавној властели, која је одржала победу над краљевском влашћу, па је сада тежила да преокрене своје државине у личне државе. При својим огромним успесима, Душан је тежио да преокрене властелу у чиновнике империје тим више, што је он већ дошао с властелом у сукоб, кад је исту ограничио у законику.

Не мислимо, да је Душан био незадовољан за одказ узајамне слободе трговања, јер ту тачку сматрамо као царев мамац да користима трговачким намами те светске трговце, да усвоје у целини његове предлоге па и војнички савез; али га је отказивање савеза морало јако увредити. Јер стварајуће моћну православну царевину, Душан је својим генеалним умом врло побро схватио сувремено му стање свари и предвидео све тешкоће и противштине. Врло је добро увиђао да ће противу његове православне империје бити сав латински запад заједно с рим-папом; противу њега ће бити Лудвик угарски, а са истока из Азије — мухамеданци. Зато је он толико много и радио да придобије за савезника најпрепредицију у политици и најлатинскију по вери, моћну венецијанску државу — царицу Адриатике, са њеном огромном флотом. Тим би себе заклонио од латинског запада и задобио моћног савезника на води, па би онда занста постао најмоћнији владалац у ондашњем свету.

И моћна, али лукавија республика, тако је исто врло добро схваћала сувремено стање ствари. Она се спремала за рат противу своје старинске супарнице на мору — Ђенује, која ја на истоку оно исто радила, што је намеравала Венеција да ради, а утврдила се тако у Цариграду, да је сматрала питањем времена, кад ће постати њезин Цариград; али ступити у војни савез с Душаном, за Венецију значило је, дићи противу себе папу; ⁽¹⁾ значило је дићи противу себе Лудвика краља угарског и бана босанског. значило би изазвати противу себе Турке и Грке с Ђенуом. То су врло добро увиђали Венедичани па су похитали те се још пре спријатељили с Кантакузеном, који је био у дослуху с Турцима. Кад би они подбедили Ђеновезце, Кантакузен би им и онако уступио Галату, коју им је нудио Душан. Епирску пак деспотовину, коју им је нудио Душан, они се надали задобити дипломацијом, а већ су радили код Душена да добију Арту, а код Роберта Тарентског да добију остатак анижујских земаља — Крф, Кефалију, Зиканф и Бутротон. ⁽²⁾

(1) Act. Arch. Ven. I. 143. Папин легат Гвидон, 11 Маја, 1350 год. у име папе пише „господину краљу угарске, изабраноме по Христу дужду Венедичком и магистру Хоспиталити св. Јована јерусалимскога, да бране латинску веру од Стефана qui se cesarum seu regem Raxie facit comuniter nominari, nonnullos christianos in ejus regno habitantes per vim et violentiam ad ejus perfidiam et infidelitatem trahat, ipsos quando poterit, et contra formam ecclesiae, faciat batizari, in christianae fidei non modicum detrimentum. Даље их умољава да устану и бране латине итд. У самој ствари по Србији су живели толики латини и није их нико гоњео, али су папе радиле да православне пориме, па је то мњење владало и у сенату венедичком.

(2) Hopf. Griechenland im Mitt. Enc. Arch und Grueer. Bd. 85. p. 445. Флорин. 180.

Нема сумње, да оба гледишта имају своје мане и погрешке, али да се могао овај савез извести, много би друкчије било стање јужног словенства, и о освојењима турским у Европи не би било ни спомена; но историја се не сме пуштати у нагађања и извођења, већ се мора држати позитивног земљишта и тока историјских догађаја. У сваком случају, ми смо трамо, да је гениални Душан много боље схватао стање ствари и увиђао опакe посљедице, које ће настати, кад се по други пут обратно републици са захтевом помоћи да освоји Византију,⁽¹⁾ али овај други отказ проузрокује у њему потпуну промену расположења према Венецији. Кад се није могао без савезника кренути на Цариград, он крене своје оружје на запад, да придружи Србији једнокрвну браћу, да заштити православље у Босни, куда су га позивали како православни, тако и патарени, па онда да примора и принуди Венецију да ступи с њиме у савез т. ј. кад је није мога добити за савезника „милом“, крене се да је добије силом.

3. Рат са босанским баном. — Ми смо пропричали судбину Босне до смрти Чеславове,⁽²⁾ и до половине XII в. Овде ћемо у најопштијим цртама додати судбину босанске бановине до 1350 г. да се може разумети поход Душанов противу бана.⁽³⁾

⁽¹⁾ Ljub. Monumenta. III. 181..... quod ad ambassatam domini regis Russie petentis auxilium nostrum (веледичку) contra imperium Romanie....

⁽²⁾ Историја српскога народа Т. I. стр. 194.

⁽³⁾ При изучавању историје босанске треба се држати искључно изворних дела као што су: 1) Mikloschika: Monumenta Serbica. Viennae. 1858. 2) Ljubica: Monumenta. 3) Сувременика пропасти Босне Михаила Константиновића из Островице. 4) Theiner: Vetera Monumenta Slavorum meridionalium. I и II. Romae. О папским писмима морамо

За време борбе рашког жупана на Шаранцима, с царем Мануилом, над Босном је самостално владао бан Борис (или Борић). Како од смрти цара Мануила постане независна Рашка велика жупанија, Угарска

напоменути, да се и према њима треба опрезно владати. У њима има мноштво података, који не одговарају стварној истини онако, као кад би сага по титули Штросмајера: «владика смедеревски», изводили, да у Смедереву живе људи латинске вере, а у самој ствари тешко да тамо има неколико људи латинске вере и то слугу и путника.

Од многобројних историја, расправа, чланака, и т. д. које су изашле о Босни од разних лица, напоменућу само три:

1) А. Мајков, Истор. срп. језика у свези са историјом српскога народа. Њу је превео Ђ. Даничић. Прво издање тако је преведено да нема никакве научне вредности. Друго издање: Београд 1876. добро је. Ова је књига израђена веома кратко, али тачно и по изворима. Напоменућемо само две омашке:

а) Није једно исто Рама и Босна. Рама је покрајина Босне.

б) На стр. 151. вели се о Стевану Котромановићу: «На несрећу, силу му, која једнако растијаше, потресе цар Душан.» По нашем схваћању, ово би значило као кад би се рекло: На несрећу кијевску кнежевину освоји московски велики кнез. На против, на срећу је потресао његову бановину Душан, јер да то није било, не би Срби у Босни остали Србима. Несрећа је, што ју Урош није задржао.

2. Због чега је српски народ у Босни и од кога највише страдао, а и дан данји страда, може се наћи у два дела. Писци су на страни тлачитеља и мучитеља. Обојица мучитеље и насилнике хвале и преузносе; они им певају пјесме и жале што мучитељи не су успели у својим намерама. То су ова двојица:

а) F. M. V. Batinić: Djelovanje Pranjevsca u Bosni u Gersegovini. Zvezak I и II. Zagreb. 1881.

б) V. Claić. Радњу римске пропаганде он је усвојио као начело према чему се оцењују догађаји у Босни и Херцеговини. У своме земљопису, он је казао, да су Хрвати Сремци, Славонци, па иаравно и Болњаци и т. д. а у књизи: Povjest Bosne do propasti kraljevstva. Zagreb. 1882 г. на основу теорије Францаца и латинштине, он је пропричао повјест Босне и осудио народну српску

предузме својачку политику у Посављу, Подунављу и у Приморју. Она баци своје завојевачке погледе на српске покрајине, а на првом месту на Босну. Римске папе настану преко Угарске, да пориме православне и богумиле или да их истребе. На тај начин, римске папе и Угарска постану највећи непријатељи и насртачи на српске покрајине и своје оружије управе противу Босне.

После Бориса отпочне у Босни владати Кулин бан (1170—1204 г.). Његова сестра била је удата за хумског великога кнеза, Немањина брата, Мирослава. Гоњени богумили у рашкој, нађу склониште и заштиту у држави Кулиповој, где се у најчистијем облику очувао племенски српски живот. Кулин је и сам исповедао богумилску веру.⁽¹⁾ Састанак и дружење Немањино с царем Барбарусом наведе Кулина на мисао, да веже веру и пријатељство с Дубровником ради осигурања своје независности. Август. 29 год. 1189 он је потписао уговор с Дубровником, да ће бити «прави» њин «пријатељ до века и право **дрљати** с њима и праву вјеру **до кола** је **живе**. Сви дубровачки трговци да слободно ходе по његовој држави, да не плаћају ништа разма ако му што даду драге воље, да ће им указати сваку рукопомоћ.⁽²⁾ Али доцније краљ угарски Емерик ступи у савез с Вуканом, који му ишао на руку у погледу политич-

идеју, а похвалио оно, што је за осуду. Могу се примити факта као доказ, да је латинштина *једини и прави узрок* страдања српскога народа у Босни. Латинштина је узрок пропадања и страдања у општо читавог јужног словенства. Да је ово овако најбоље показују ове две књиге.

(1) Theiner, Monum. Slav. M. I. 6.

(2) Mikl. Mon. Serb. стр. 1—2.

ком и религиозном. Вукан је оптужио папи Кулина као богумила и молио папу, да изда налог Емерику, да с војском принуди Кулина на уништење богумилства; ако ли га бан не би послушао, да с војском освоји Босну, а бана и све патарене да прогна,⁽¹⁾ а сва њина имања одузме. На такво захтевање угарског краља, Кулин одговори, да је богумиле држао за католике а не за јеретике, да ће послати неколико богумила у Рим, па нека се пред папом оправдају, јер се они држе апостолске науке.⁽²⁾ (1201 г.). На ту Кулинову изјаву, дође у Босну папски посланик Ј. Камарис. Марта месеца (1203) Кулин сазове збор богумилских поглавица у Болином Пољу (ваљда Белопоље?), код Босне, где су дошли: Драгиша, Лубин, Драгота, Прибиша, Љубен, Радош и Владош. Они даду Камарису изјаву,⁽³⁾ у којој веле, да се најпре (у име свију богумила, који су у Босни) одричу јереси за коју их беде, а признају апостолску — католичку цркву, да ће свуда имати богомоље, где ће се састајати ноћу да певају *јутрење*, а дању да певају *часове*; у свима богомољама имаће *олтаре* и *крстове* и читаће књиге *старог и новог завета*. Имаће *свештеника*, који ће служити *службу*, *исповедати* и *епитимисати*. Код богомоља ће имати *гроље*, где ће се сарањивати браћа и придошлице. Најмање седам пута у години причешћиваће се: на Божић, Васкрс, Тројицу, Петровдан, на Велику и Малу Госпођу и на дан свих светих. Држаће посте. У манастирима неће живети заједно мушкиње и женскиње. Светковаће свецe.

⁽¹⁾ Theiner I. 12—13.

⁽²⁾ Ib. p. 15.

³ Theiner. ib I. 20. Прегледао ово писмо Рачки у Radu. VII. 139.—Povjest Bosne Klajusa стр. 62 и 63.

Како се одрекли света, носиће особито одело. Неће се више називати „кръстници“, него „браћа.“ Кад им умре старешина, на збору ће сва браћа бирати другога, а папа да га потврди.

Са папским послаником, Љубин и Драгота оду угарском краљу Емерику, који ову изјаву потврди, и преда сину Кулинову под условом, да кад би он трпео у својој држави јеретике, да плати глобе 1000 марака сребра.⁽¹⁾ Камарис јави папи о стању ствари у Босни и предложи, да се установе у њој три четири нове епискупије, али да се за епискупе поставе *литини* ⁽²⁾ (т. ј. не Срби). На тај начин Кулин је одбио од себе и Босне опасност.

За мирне владе Кулинове биле су родне године у жити, вину и сваком добру тако, да су доцније, кад би била родна година, говорили у Босни:⁽³⁾ „*Придем в дни Кулинови*“; али је то било веома давно, па кад неко почне причати из далека, говори се: „Почео од Кулина Бана!“

После Кулина постане баном његов син Стеван⁽⁴⁾ (1204—1232). За његове владавине богумилство се још више рашири по Босни, из чега излази да је оно писмо 1203 г. било чисто ствар папинога посланика, а богумили су остали оно исто што су и

⁽¹⁾ Theiner... I. 22.

⁽²⁾ Ib. I. 19.

⁽³⁾ Orbini 350.

⁽⁴⁾ Мајков (146) мисли, да је одмах завладао бан Матија Нинослав. У Theiner-а, Monum. Hung. historia I. 147. под годином 1236 папа Григорије IX пише острогонскоме владни: *Zebisclaut kenesium de Woscora, natum quondam Stephani bani de Bosne.*“ Значи, да је Стефан био бан. Супруга његова Анка родила му сина Себеслава (доцније) кнеза усорскога. Себеслав је био само кнез Усоре.

били и називали се «браћом». Како су латини освојили Цариград 1204 г. основали латинско царство, римпапе постану свемоћни. Под изговором да гоне јеретике, папе се уметију у босанске ствари и покрену Угарску, божем, да изтреби јереси, а у ствари да освоји Босну. Папа Хонорије II (1221) пошље свога посланика Аконција у Босну наводећи узрок, што српкиње хране «своју одјачад *отвореним прсима*», па захтева од угарског краља Андрије II. да дигне крсташки рат противу богумила и оних, који њих бране.⁽¹⁾ Како од свега овога није било ништа, богумили збаце Стевана присталицу угарског а прогласе баном Матију Нинослава.⁽²⁾

Матија Нинослав (1232—1250) потврди уговор Кулинов с Дубровником додавши ово: **„Ако вѣроуе сръблннѣ влахѣ (дубровчанина), да се при прѣдѣ баномѣ, а нномѣ влахѣ да не бѣде нѣма.“**

Кад се угарски краљ Андрија II помирио са својим народом 1232, добије налог од папе, да искорени јеретике у Босни. Андрија то једва дочека. Његов син Коломан примора Нинослава да призна папу и отргне му многе куће и села, а за јемство да ће остати веран папи, Нинослав даде у таоце доминиканцима Свињара,⁽³⁾ сина свога сродника Пријезде. Папа постави владиком у Босни неког немца (доминиканца) Јована. Паравно, да су Срби били про-

⁽¹⁾ Treiner. Monum. Hung. I. 31—32. Thoma: Hist. Sal. стр. 27.

О истојме: Theiner. Monum. Hung. I. 55—56. Клаиф, Ров. Bos. 66 и 67.

⁽²⁾ ... Азь... Матѣи а одмѣломѣ Нинославѣ велики банѣ босньски. Monum. Serb. Miki. стр. 14.

⁽³⁾ Miki. Mon. Serb. 28. — Theiner. Mon. Hung. I. 120.

тивни томе, и већ 1234 г. папа и краљ угарски реше, да крсташка војска упадне у Босну под командом Коломана, да истреби све оне, који несу католици и да поотима њине баштине. Рат је трајао до 1239 г. С баном су били сви Срби читаве бановине како православни, тако и богумили. Не гледећи на толикогодишња упињања римских фанатика крсташа и политичких противника банових, бан Нинослав одбрани своју бановину,⁽¹⁾ не гледећи на то, што су Себеслав и његова мати као издајници борили се противу своје отачбине. Овога издајника папа хвали и називље: «љиљан у трњу.» Наравно, да је љиљан издајник, а трње патриоти. Коломан помоћу издајника Себеслава продре у Босну, дотакне се Хума и папа је већ поставио за надбискупа Понсу,⁽²⁾ али како Коломан 1239 г. остави Босну, сав народ листом устане, обори све, што је запео он и папа. Нинослав се јавља самосталан и идуће године веже пријатељство с Дубровником и почне владати као бан Кулин. Нинослав дође у Дубровник 1240 г. и Марта 22 потпише уговор мира са кнезом и већем дубровачким. Он је дошао с војводом Јуришом, тепчијем Радоњом, овога братом Симеуном, пехарником Мирохином, а с њима су дошли још ови: Пријезда, **Сьфинарь**, Славко Поличић и Градислав Турбић. Са овим бољарима Нинослав се клео кнезу и већу дубровачком „**оу всеуни миръ и оу любьѣ**“... и у свакој правди; и да Дубровчани по земљи и држави његовој

(¹) Шта су радили крсташа, папа, краљ Андрија и његов син Коломан, може се наћи у Theiner, а, op. cit. 129—130, 137 220—223. — Theiner, Mon. Hung. I. 133. Клаић. 71, 72.

(²) Theiner, Mon. Hung. I. 162—163. Theiner, Op. Cit. 168 до 169. бр. 301, 302, 303, 304, 305. 306. Вид. Клаића: 73 и 74.

и његових синова ходе слободно и пространо без сваког десетка и без икакве ине дације, и да банови **кѣмети** и људи, и **владальци**, Дубровчане љубе и хране од зла; учини ли им когод кривину, да се прии, вели бан, преда мном; ако ли се Дубровчани зарате с краљем рашким, он их неће дати, нити њин **добитѣхъ**, већ да их очува. Још ово: ако верује **Срѣбаниъ** влаха (Дубровчанина), да се прии пред кнезом дубровачким; ако ли верује влах (дубровчанин) **Срѣбаниа**,⁽¹⁾ да се прии пред баном. Од овога правила да се нико не-изузимље. Само да се тражи кривина од кривца а да се не тражи од другогa човека. Тај мир да никаква свађа не поквари, већ да буде тврд од бана, његових синова и унука. Уговор се завршује речма: «Мир божи с нама. Амин.» Из банових речи: да долази слободно у Дубровник и да му нико на пут не стаје, види се, да је за време ратовања било неспоразума с Дубровчанима, због чега је овај мир и⁽²⁾ утврђен. Још се више оснажи бан Нинослав, кад су Татари (1241 г.) поразили Угре на р. Саји и Коломан умро од добивених рана.⁽³⁾ Зато, кад га Сплет

⁽¹⁾ Из овога се види, да намерно Клаић и сви хрватски писци Србе у Босни, на место њипог пратог историјског имена *Србин*, називају доцнијим именом Бошњацима.

⁽²⁾ Monument. Ser. Mikl. 28. Има још један, готово исте садржине уговор, у коме се спомиње «ако се заратите с краљем рашким», а то је знак, да су Дубровчани тражили савеза с баном Нинославом бојећи се краља Владислава. Онај други уговор без голише, мора бити ранији кад је истерао краљ Радослав.

⁽³⁾ Једно оделење татарско продре у Бугарију преко окупација Босне и Рашке, којима несу нанели штете: *igitur reliquentes Croatiae regionem transierunt per ducatum provinciae Bosenensis*. Thoma Arch. Hist. Salon. с. 40. Зато и не можемо давати значења белешци у Monumenta Arpad. I. 291. Пореприја, где се вели: «*Videns Cadan*

изабра за свога кнеза, он се прими кнежства, и место себе постави у Сплету намесника Ризарда, а свога сина остави у граду с четом коњаника.⁽¹⁾ Тада се отвори рат. Уз краља угарског били су: Трогирци и кнежеви Словеније Шубићи и Нелипићи; на страни Сплета и Нинослава, били су: Пољичани и кнез хумски Андрија, васални династе рашког краља. Пошто краљ угарски освоји Сплет (1244 г.) и измири се с Трогиром, ови сви као непријатељи Унгарије посташе савезници Нинославови: Пољичани, Андрија хумски.⁽²⁾ Нинослав је морао примити римског бискупа.⁽³⁾ Године 1246, кад је Бела ратовао с аустријским херцегом, бискуп Понса предложи папи Инокентију IV, да се утврди латинска вера у Босни. На то папа заповеди калочком надбискупу, да крене други крсташки рат на Босну, па да истреби јеретике (православне и богумиле) а њине баштине да разда латинима.⁽⁴⁾ Како је Угарска, под изговором да гони јеретике, ишла на то, да освоји Босну, Нинослав се обрати папи, разложи му то питање наводећи, да је он правоверни, а у исто доба позове богумиле да се одбране од спољњег непријатеља⁽⁵⁾ (Угарске).

rex, quod eum (regem Belam IV) habere non posset, destruxit Boznam, regnum Rascie, et inde in Bulgariam pertransivit.»

(1) Thom. Arch. Hist. Sal. c. 47.

(2) Fejer. Cod. dipl. Hung. IV. c. 1: ... exceptis Ninoslavobano, Andrea comite Hulmae, Bratynoy, Vulxa, Polizani et aliis, qui sunt infideles regi... (год. 1244) Klajić стр. 76—79.

(3) Thein. Mon. Slav. merid. I. 297—298.

(4) Theiner, Monum. Hung. I. бр. 373 и 374.

(5) Ib. I. 206. Значајно је овде то, да Инокентије пише бискупу сењском Филипу (1248 г.) и дозвољава глаголицу и службу на словенском језику уздајући се, да ће тиме привући под Рим јужне Словене. Kukuljević, jura regni Croatiae. I. 67.

Тиме приволе папу на своју страну, а папа му дозволи употребу глаголице и словенску службу. Како је краљ *рашки* Урош I био у свађи с Дубровником због заузетих земаља, Дубровчани приволе бана Нинослава да потврди пређашње пријатељство и мир под условом, да он «брани Дубровчане и њин добитак» од краља Уроша (1249. Марта 7). На тај начин, Нинослав је очувао независном ову српску покрајину како од папиних *крсташа*, тако и од угарских краљева.

Од смрти бана Нинослава (1250 г.) до женидбе Драгутина са Катарином ћерком (доцније) краља угарскога Стефана V (1260 г.) у бановини Босни водила се унутрашња борба. Угарски су краљеви помагали присталицу римске вере Пријезду и друге утакмичаре, а народ је бранио противнике римске тако, да над Босном није владао један бан, него њих више. Драгутин добије од краља угарског у мираз део Босне и Срем. Па је над овим земљама с једним делом Босне владао, под именом «Сремски краљ» (од 1282—1314 г.). Под његовим закриљем јавља се у Босни његов зет као најмоћнији, Степан Котроман, јер је узео за супругу Драгутинову кћер Јелисавету,⁽¹⁾ која му родила три сина: *Стевана*. *Инослава* и *Владислава*. После Стевана Котромана бановао је у Босни Павле Шубић (1307—1312) и овога син Младен, *други босански бан*. У исто време краљ Милутин владао је једним делом Босне. У опште од 1250—1302 г. то је мутно доба у историји босанске бановине. Више лица носе титулу банску, али у ствари, поуздано се може рећи, да је прави бан босански био Младен

(1) Шафарик, *Ramatky*. 69.

Шубић од 1312—1322 по смрти свога оца Павла. Из писма папе Јована XXII (18 Јул. 1319 г.), у коме се описује жалосно стање латинске вере у Босни, где га папа позивље да макне десницом, те да истреби *криву* веру а да заведе латинску, јер ћеш, — вели му папа — тек тада победити своје противнике,⁽¹⁾ јасно излази, да и он није био бан читаве Босне. Његови супарници били су крбавски кнежеви Курјаковићи, ливљански Миховилићи и босански бан Стеван Котромановић унук Драгутина краља са својом браћом⁽²⁾ и др. Ови га надбију. Он потражи помоћи код краља Карла Роберта. Краљ га зароби одведе у Угарску, одклен се више није ни вратио, а баном постане

Стеван Котромановић (1322—1351) унук (по кћери) краља Драгутина. На место да се приљуби српској краљевини, он по упутству Карла Роберта краља угарског, узме за жену пољкињу Јелисавету, кћер кујавскога војводе Казимира, рођаку Робертову (1323 г.) и прионе уз Карла Роберта⁽³⁾ противника српске краљевине. Називље се: господин Степан бан Усоре, Босне и Соли и многих других места.⁽⁴⁾ Овда се водила борба о Далмацији и Приморју далматинском између Угарске и Венеције, услед чега се сваки старао да придобије на своју страну малене кнежеве и династе приморске Славеније и градове. Најпре Шубићи и Нелипићи освоје град Книн, (којим завладају Нелипићи 1322 г.), па се сваде с Шубићима, који придобију на своју страну бана босан-

(1) Theiner, Mon. Hung. I. 463. Klajić, стр. 93.

(2) Lucius. de regn. Dal.

(3) Bielowski. Monumenta Poloniae historica. II. 661.

(4) Monum. Ragus. I, 115.

ског, сењског кнеза Фридерика, град Задар и многе мање династе. Нелипић опет придобије на своју страну бана лијевањанског Миховића и крбавске кнежеве Курјаковиће. Нелипић се ослањао на Венецију, а Шубићи на Угарску. Посљедица ове домаће несрећне борбе приморских кнежева, како је требало очекивати, била је та, да град Сплет и његов кнез Нелипић, потпадне под Венецију, а други заузеше (1329 г.) град Нин и читаво Приморје од Велебита до Цетине.⁽¹⁾ Ови су ратови довели Босну у пријатељство с Дубровником. Бан Степан потврди „закон, какав је и пре био између“⁽²⁾ Босне и Дубровника“ за време Кулина и његових наследица, а за Хум вели: „Дубровчани да живе с хумском земљом у њином првом закону.“ Значи, да је овда Хум био под утицајем босанскога бана.

Хум је прелазко (после Немање) из једних руку у друге. Властелин хумски Петар прогнао је из Хума синовца Немањиног Андрију. Краљ Првовенчани надбије Петра, али део Хума остане Босни.⁽³⁾ Хумски кнез Андрија утврди очин уговор с Дубровником. Он полаже заклетву као самосталан велики кнез хумски са синовима Богданом и Радославом, а 1241 г. подвезује уговор са Сплешанима.⁽⁴⁾ Године 1254 жупан хумски Радослав називље се „**вѣрѣмъ клѣтѣвенникъ господниѣ краля угрьскоѣ**“, па се обвезује, да ратује противу краља рашког Уроша I свога брата од стрица. Из овог се види, да се жупан хумски Радослав био предао краљу угарском. За тим је Хум био под влашћу

(¹) Види у Клајуна 109—113.

(²) Miklosch. Mon. Scr. 101—103.

(³) Orbin. 221—223.

(⁴) Tom. Arch. Hist. Sal. Scrit. rer. Hung. III 598.

српскога краља Милутина, а онај део његов над којим је владао жупан Радослав, вероватно припадао Босни онда, када се кћер Стефана Котромановића удала за унука Андрије хумског. Зато бан Стефан и вели, да Хум стоји према Дубровнику «у првим законима.» Да би се још више опријатељио с Дубровником и задобио више земаља у Приморју, Стефан Котромановић «бан Босне, Усоре, Соли, и **господниъ хумскон земли**» уважавајући услуге Дубровчана, које су чинили његовим предцима, и «нама велемног»,⁽¹⁾ дарује му **„Оу баштинѣ и оу племени то васъ Ратъ и Стоиъ и Прѣвлакѣ и отоке“**, које су око Рата, са свијем што се находит унутра Рата и **Прѣвлаке**, и горе и поља, дубраве, лијес (шуму) траве, воде, села и све, што је од **Прѣвлаке до Лоншта**, и **свѣцко и глобе и крѣи ѹ мирѹ**, да бѹдѹ на нихъ волю, да имаю и дрѣже, и да тине ксѹ свою волю и хотиенине како одъ своје баштине ѹ век векова и да сѹ волини **зидати задн** (зидове) **торне и прѣкопати Прѣвлакѣ од мора до мора**. Ако би неки људи почели пакостити **Рѣтѹ или Прѣвлаци**, да ће помоћи Дубровчанима противу њих, а Дубровчани се обвезују, да плаћају бану Стефану и његовим потомцима по 500 перпера годишње **„ако банъ и његови синови и његово сјеме мушке главе и не бѹдѹ господа хумскон земли“**, они ће опет плаћати бану годишње на св. Власија по 500 перпера. Ово доказује, да је бан завладао хумском земљом мајо пре овога уговора. Још се обвезују Дубровчани: ако би бан био принуђен прећи у Дубровник или његови синови или његово сјеме до потоње мушке главе, да им дају за пребивање

(1) Ив. 106.

зидане полаче без икакве кирије. Дубровчани се обвезују, да неће примати у **Рѣтѣ**, Стон и Превлаку и у отоке бановога властелина, који би му био не-веран или његовим синовима и сјемењу његову. На ово се обе стране заклеле и у четири примерка уговор написали: два примерка **латински**, а два **српски**. Повеље су написане под градом **Срѣбрѣнѣкомѣ**. Године 1333, Марта 15. — Како су Дубровчани почели злостављати Србе у поменутим местима, краљ Душан се на њих наљути, и тек на молбу њихову год. 1334 Маја 19, у Добрушти, потпише нов уговор, у коме обезбеди своје људе и православне да «пребива поп **срѣбѣски** у Стону и **Рѣтѣ** и да поје у црквама.» Из овога поступка Душановог можемо извести, да је он био владалац Хума 1334 г. а то значи, да је бан изгубио Хум. Степан бан изнова потпише уговор с Дубровчанима о трговини и соли у Дривах. ⁽¹⁾ Поред овога види се из венецичког акта од 1335 г. да је бан тражио савеза с Венецијом, па је на њин захтев учинио неке трговачке олакшице Шибеничанима. ⁽²⁾

Бан Стефан ослањао се на православни народ или богумиле; али његова женидба с пољкињом, рођаком краљице угарске, његово потчињавање краљу угарском, његово удружење с латинима Дубровника, приморских градова и Венеције, доведе га на попуштање латинштини. Такви његови поступци одведу га, природно, у вртлог римске пропаганде. ⁽³⁾ Како је

⁽¹⁾ Пуцић, Споменџици српски. II. 14.

⁽²⁾ Ljub. Mon. Slav. Mer. I. 443.

⁽³⁾ Клаић стр. 118 има толико латинске куражи да каже: «Црква римска била је у расулу, цркве бјаху порушене, свештеника католичких понестало, а светиње Христове извргаваху руглу.»

бан узео католичкињу, папа пошље у Босну франџевца Фабијана и препоручи га бану Степану, (1325 год.) његовој супрузи и Роберту.⁽¹⁾ Поред овога, папа Бенедикт XII пошље бану Степану свога посланика Герарда преко Угарске. Овом приликом краљ Роберт помогао је папиног посланика свом снагом, да Степана полатини. Кад га Герард почео наговарати да изневери своју веру и народ, и да се полатини, бан му одговори, да би он искоренио богумиле и полатинио се, али се боји *шизматика* (православних), који би Душана одмах дозвали заједно с богумилима чим би приметили да се противу њих снује.⁽²⁾ Јасно је, да се бан с доласком Фабијана почео спремати да изневери своју веру, али се плашио Душана, који је и онако на њега мрштио због Хума. Бан каже Герарду, да би испунио папину жељу кад би га свесрдно помагали папа и краљ угарски. Герард одмах извести папу. Овај пошље Фебруара 1340 год. три посланице: једну бану Степану, другу краљу Роберту и трећу Герарду,⁽³⁾ где Степану обећава помоћ угарскога краља и свију латина. *На то бан Степан изневери прадједовску веру.* Тако се увукла у Босну

И тако, по њему, православије руга се Христовој науци као и богумили?!

(¹) Farlat. Plog. Sacrum. IV. 57. Клајн: „Бан је слабо марио за опомене папине, јер је био православни, волео богумиле и бојао се, да се они не побуне, јер су у то време почели тражити заштите у српских владара. (118).

(²) Theiner, Mon. Hung. I. 633: ... scismaticos, quos habet sue, terre vicinos, quorum scismaticorum auxilium dicti heretici invocarent si se de terra etc.

(³) Ib. 632—633.

латинска вера. Године 1344 бан уведе, да се плаћа десетина латинскоме бискупу⁽¹⁾ у Босни.⁽²⁾

Кад премине угарски краљ К. Роберт Јула 1342 год. бан омражен код свога народа, нађе се у неприлици, због чега се (1343 г.) обрати Венецији за савез и оружије. Ово добро дође республици, јер се надала да ће лакше моћи одбранити своје земљиште у Приморју. С тога и дозволи далматинским градовима и династима, да ступају у савез с баном без да се знаде за њено одобрење, у исти мах дозволи бану да извезе оружије.⁽³⁾ С тога бан и није помагао Нелипићу, кад је Венеција ратила с њиме на штету словенства.⁽⁴⁾ Кад краљ угарски Лудвик (1342 до 1382) управи оружије противу далматинских кнежева и Венеције, босански бан Стеван пређе на његову страну, налазећи, да ће у њему наћи заштите како противу свога рођенога народа, тако исто и противу цара Душана, који је постао опасан, бану босанском и његовом браниоцу краљу угарскоме. Противници босанскога бана и краља угарскога, били су: удовица Нелипићева госпођа Владислава и њезин син Иван, у чијим је рукама био град Книн, и Шубићи Павле и Ђорђе, који су држали град Островицу. а нарочито њин синовац Младен III господар градова:

(1) Theiner, Mon. Slav. Mer. I. 211.

(2) Како се Степан поримио чешће је ишао својим сродницима и једноверцима у Угарској. У своје народу трошио је ма какне новце били добри или зли, али је за трошак по Унгарији тражио чисто злато, да се покаже и прикрије свој одржени образ изајом своје народности и вере. Пучић. Споменици срп. II. 15.... in ducatis de auro, et quia oportebat ipsum ire in Ungariam...

(3) Ljubic Monumenta II. 181—182.

(4) Ib. II. 186.

Клисе, Омиша и Скрадина. Сестра Младенова Јелена била је удата за Владислава брата босанскога бана, а Младен је опет узео за супругу Душанову сестру Љељу.⁽¹⁾ С њиме и Душаном били су у савезу кнежеви крбавски Курђаковићи⁽²⁾ — Будислав и Грегорије; кнежеви крчки Бартол и Дујм господари Сења, Винадоле и Гачке жупе. С тога, кад се кренула угарска војска у Далмацију (1344 г.), с њом је био и бан босански. Удовица Нелипићева обећа Лудвику предати градове, али подстакнута **Гргуром** Курђаковићем, погази обећање, а венедичка република свима њима обећа помоћ да се боре противу угарскога краља. Кад су у Венецији дознали, да се Лудвик кренуо у Далмацију са 20.000 и да је с њиме у друштву и босански бан Степан (1345 год.), република пошље своје људе у Далмацију Младену Шубићу, пошље оружије и војску да се одбране градови у Далмацији. Лудвику се покори Гргур Курђаковић и Владислава Нелипићева, али се други одупру и Лудвик с баном врати се натраг добивши само град⁽³⁾ Книн. Овде треба напоменути, да су се Задрани били побунили противу Венеције и слали посланике Лудвику, те га поздравили. Зато република опседне Задар 1345 г. Опсада је трајала до Децембра 1346⁽⁴⁾ год.

(1) Јелачу т. ј, Јелену.

(2) На повељи краља српског, којом се дарива Дубровнику **Рѣѣ**, Стон, Превлака и Приморје до града Дубровника, као сведок је потписан **Гргуръ Курђаковић** кнез. Mikl. Mon. Serb. 103—104. Нема сумње то је овај Грегорије Курђаковић, а ово тврди да су Курђаковићи били васали српских краљева.

(3) Schwandt. Script. rer Hung. I. 221—222. — Arch. za jug. povjes. IX, 15. U Lucius, de regno Dalm. et Croat. 389.

(4) Obsidionis Jadrensis libri duo. I. c. 7.

Венедичанима су помагали Шубићи и Курјаковићи. Овда је и Душан нудио дужду помоћ противу Задрана.⁽¹⁾ По налогу Лудвика, хрватски бан Никола и босански Степан нападну на савезне венедичке кнежеве, али республика изради између њих примирје (Нов. 1345 г.). Они се врате одкуд су и дошли. Писац опсаде Задра тврди, да је за ово поглавито крив бан босански, кога су Венедичани наговорили и подмитили да то уради.⁽²⁾ Они су му, вели се, благодарили⁽³⁾ и дали му на поклон хиљаду дуката, а његовом посланику сто дуката. Бан босански најпре сазна смер краља угарскога односно Задра, па онда понуди Венедичанима, да посредује за мир између њих и угарскога краља. Венедичани му јаве, да посредује аустријски херцег, али кад од овога ништа није било, республика му се изнова обрати, обдари његовог посланика с 50 дуката, и из тока ствари види се, да им је бан био на руци.⁽⁴⁾ Кад се пак појави Лудвик (1346) с баном босанским близу Задра, Венедичани су Лудвику понудили 100.000 дуката да се одрекне Задра и Далмације, а бану и другим војводама 20.000 дуката, ако би израдили да краљева војска оде од Задра.⁽⁵⁾ У овим преговорима главну је улогу вршио бан Степан,⁽⁶⁾ За пораз краља и Задрана у битци, која се десила, писац опсаде тврди, да се то догодило усљед издаје босанскога бана Сте-

(¹) Ljub. Monumenta. II. 279.

(²) Obsidionis. lib. I. c. 29. Са овим се подудара венедичко извешће у Ljub. Monumenta. II. 318. —

(³) Ib. II. 318. И још: Ljubic op. cit. II—323. II—333.

(⁴) Ljub. op. cit. II. 355.

(⁵) Ljub. Monumenta. II. 360.

(⁶) Obsib. II. c. 11.

пана⁽¹⁾ (Јула 1. 1346). Ово се види и из награде, коју је добио фрањевачки калуђер Катерина,⁽²⁾ ког су Вenedичани слали босанскоме бану. Још се види ова издаја банова из поступка вenedичког са Младеном кнезом Клисе, кога они саветују да не чини штете босанскоме бану, а учињену штету да поправи.⁽³⁾ Како је Душан живео у пријатељству с Вenedичанима, одступник вере и подмитљивац бан, опази, да ће доћи време кад ће се с њиме Душан разрачунати, па похита и пошље посланика (Септембра) у Венецију, тражећи: 1) да учини савез с Венецијом, 2) да вenedичка прими Гргура Курјаковића 3) да одврате Младена Клиског да не узнемирује бана босанскога 4), да Вenedичани лепо приме Ивана Нелепићскога и Будислава Угринића и најпосле, што је најглавније 5) моли бан вenedичку владу, да се заузме за њега код Душана, а он ће за ту услугу, њу измирити са Задранима. Лукави вenedички сенат радо усвоји све тачке осим савеза, а да би га имао на својој страни, сенат га обнадежди да што није вечерас, може бити јесенас.⁽⁴⁾ И заиста је сенат све остале тачке извршио: измирио га с Курјаковићима;⁽⁵⁾ постарао се да измири Младена с баном, који је спремао војску да казни Младена.⁽⁶⁾ Тада су дознали Вenedичани, да Унгарија спрема нову војску у помоћ Задру, па брже боље замоле босанскога бана за по-

(¹) Ib. II. cap. 12.

(²) Ib. op. cit. II 368.

(³) Ib II. 376 и 377.

(⁴) Ljub. Monumenta. II. 379—382.

(⁵) Ljub. monumenta, op. cit II. 382.

(⁶) Id. op. cit. II. 385: Banus Bosine videtur exercitum congregare, ad damnum comitis Maladini — зета Душанова.

моћ, да их изравна са Задранима. Бан пристане и почне радити. Септембра месеца њима се жали на Задране, да су га опанули и опадају га код краља угарскога. Республика му изјави сажаљење па почне радити да с њиме начини савез.⁽¹⁾ У том се помири бан Степан с Младеном Шубићем, али му овај не изда заробљенике, које је држао у Скрадину. Венедичани му наложе, да изврши услове мира с баном.⁽²⁾ Пошто се сенат помирио са Задранима, одустане од савеза са босанским баном. Бан сада поче свом снагом радити да помири Венецију с Угарском,⁽³⁾ да осигура себи леђа и потпору како краља Лудвика, тако и венедичке републике. Заиста Венеција и краљ потпишу мир на осам година. На тај начин босански бан Степан изневерио је веру својих отаца, да би се одржао на банству, и тако вешто радио, да је придобио Угарску, јер се плашио Душанове снаге и очекивао казну за нападање на Хум, као и зато, што је тлачио православне и богумиле, а ширио латинштину и свакојаким средствима радио противу Душана под окриљем угарскога краља. Као Латинин по вери, био је предводница латинскога запада противу православнога истока. Зато се и није могла мимоићи борба између њега и Душана.

Очекивала се само прилика.

Прилика се брзо укаже. Душан се (год. 1345) у писму дужду венедичком називље цар Србије, Дукље, Хума и т. д. Он даје Дубровчанима: Рт, Стон и Превлаку. Свој део тих земаља бан је већ био уступио Дубровнику. И тако спремајући се за рат

⁽¹⁾ Id. II. 406.

⁽²⁾ Id. I. 407—408.

⁽³⁾ Ljub. Monumenta. II. 429.

обојица за новце уступају Дубровнику земље. Душану су Дубровчани (1333) дали 8000 перпера и обвезали се годишње плаћати по 500 перпера; они се обвезали и бану плаћати годишње за поменута места по 500 перпера. Из овога се види, да је припознавано на Хум веће право Душану, него ли бану. Дубровачки писац Растих (под годином 1333) објашњава власт банову над тим местима, а тако исто и српскога краља, овако: Поименована места припадала су кнезу Боривоју. После његове смрти наследе исте земље његова деца, али изгину од насилне смрти. После њине смрти, вероватно 1332, г. краљ Душан и бан Степан поделе Боривојеву кнежевину: први као наследник Немања, а други као старински заштитник Хума.⁽¹⁾ Ово доказује, да је Душан с баном био у љубави,⁽²⁾ јер је овда бан био православни и није радио противу своје вере и народа. С преласком у латинску веру (1340) бан постаје бранилац интереса угарских и латинства, и почиње насртати на српску краљевину. Његови људи нападали су на Требиње, Конавље, Гацко, Рудине, Которску област и свуда пљачкали цареve подајнике.⁽³⁾ Душан није обраћао достаточну пажњу на банове насртаје, јер су Венедичани заступали пред њиме политику измирења. У самој ствари република је терала своје рачуне, јер се надала да ће наћи у бану савезника

(1) Флорински. 239. «краљ и бан tra di se divisero quel Banato pigliando uno porzione il Re come discendente della cassa Nema-gna e l'altro il Bano, come padrone antico di chelmo.

(2) Mikl. Mon. Ser. 103—109. — Orbini 260; Luccari — 53; Resti. Chron. di Ragus. година 1333.

(3) Orbin. 264:.... Trebine, Canali, Gazco, Rudine et altri luoghi fin al Golfo di Cataro....

противу угарскога краља, а с друге стране, плашили се моћи и величине Душанове у случају уједињења свију српских земаља.⁽¹⁾ Године 1346. Душан пристане на предлог Венеције, да се измири с баном, под условима: да му бан без икаквог изговора поврати неправично заузето земљиште, т. ј. његову дедовину; да ту ствар између њих реши изборни суд или да потпишу мир на две три године, али у том времену да не чине штете један другоме.⁽²⁾ Мора бити, да се скрпарило неко примирије, јер се распра између њих појављује тек 1349 г. и венеички сенат решава 6 Априла, да њен посланик, који полази у Србију, попраба да се васпостави мир (пошто је истекло примирје) између цара Душана и босанскога бана.⁽³⁾ Усљед овога предлога, Бућа, дошав у Венецију с десет предлога, напомене венеичком сенату (13 Апр. 1350) (точка 9.) ово: „Господин цар из љубави и наклоности према господину дужду, поступао је дружељубно према бану, али му је бан одвратио злим за добро: он је плачкао и продужава плачкати царева подајнике и освајати царева земље и места. Господин цар из наклоности према дужду никада није хтео ничим врећати бана. Сада нека зна за ово господин дужд, као и то, да је цар намеран одмах захтевати задовољења од бана. Зато, ако је вољан господин дужд, то нека извести бана, да он даде накнаду за учињене штете и грабеж, и нека поврати што је запленио, иначе цар то не може даље трпети” (*Aliter se non poterit substinere*).⁽⁴⁾

⁽¹⁾ Флор. 240.

⁽²⁾ Ljub. Мор. II. 208.

⁽³⁾ Ljub. Mon. m. III. 119.

⁽⁴⁾ Acta Arch. Ven. 133. 139 и 140.

На ову тачку сенат изјави сажаљење и обећа, да ће саветовати бана да задовољи цара. И нема сумње, сенат је радио о томе код бана, али није успео.⁽¹⁾ То је морало много озловољити Душана. Још већма озлоједи Душана то, што бан одпочне да гради тврђаве на спорном земљишту,⁽²⁾ о чему га Венедичани опоменули да не ради, јер ће тиме раздражити цара Душана с тога, што би Душан могао тврдити, да је баш оно његово место, на коме бан град гради, а то би изазвало нове неприлике⁽³⁾ и заплете.

Сад долази на ред, да одговоримо на стављено питање: зашто је Душан дигао опсаду Солуна? Ми смо описали, како је цар послао Бућу у Венецију и предлагао републици савез у десет тачака, нудећи јој помоћ за помоћ, а поглавито да му помогне освојити Цариград. То је било 13 Априла 1350, кад се његова војска налазила у солунским предграђима. Тада је цар и изјавио, да неће трпети насртање бана босанског на своје земље. Кад венедички сенат одбије Душанов главни предлог, (13 Април) цар га повторн још једном 3 Маја исте године, али кад добије пређашњи одговор, а Кантакузен с Турцима приспе

(¹) *Idem* 145: *Mittantur duo solennes ambaxadores etc.* 11 Јула. 1350. 28 Сеп. 1350 сенат реши да јави својим посланицима, који су били код бана и цара, да се врате награв ако не могу успети да их помире.

6 Окт. 1350 г. сенат решио да се њен посланик не враћа, него да гледа да српски краљ остави на миру Дубровник и Стол. *Idem*. 148.

(²) *Ljubić*, *op. cit.* III. 143: *in secundo exponitur, quod si de beneplacito, dominationis procederet, vellet construi facere quendam locum sive fortalitium in quadam contrata, que vocatur Cheml (Хум) ad marinam etc.* *Acta Arch. Ven.* 124. 125 126 и 127.

(³) *Id.* *op. cit.* III. 144.

у Солун и разпршги српску партију, Душан је уочио, да без флоте не може освојити Солун. Он је уочио како Венеција даје оружије бану босанскоме и држи му страну, па се стара да га очува, и плане гњевом, — дигне опсаду Солуна и крене војску на запад да казни бана, а Венедичане да примора на савез.

Нема сумње, да је Душан знао за венедичко по-сланство Кантакузену морем (1350 год.) у Солун, у времену кад је он био опколио Солун са суха. Посланик је нудио Кантакузену савез противу Ђеновезаца. Кантакузен је добро разумевао смерове венедичке, јер је она била везала савез са краљем Арагонским Петром ⁽¹⁾ IV, и одклони понуду под изговором ратовања са Србијом. ⁽²⁾ Преко своје партије Душан је знао за ту понуду. И природно је дошао на мисао, да республика неће с њиме да ступи у савез због тога, што је под увјетом рата с Ђеновљанима, склопила латински савез, да после победе Ђеновљана и заузећа Галате, сама освоји Цариград. Може се још мислити, да је Кантакузен, као велики дипломата (за долазак дуждевог посланика) и сâм јавио Душану, а преко душанових доверених људи ту ствар тако и представио, одклен Душану грози највећа опасност, како би га што пре упутио на запад, а њему остале одрешене руке за освајања на истоку. Доказ за ово налазимо у даљој радњи Кантакузену, а потврду у томе, што су венедичани одбили савез с Душаном, јер су сами смерали да освоје Романију и Цариград. У тој су цели Венедичани

⁽¹⁾ Heyd: I. 402. Флорински. II део. 115.

⁽²⁾ Cant. VI. с. 18.

склопили савез с арагонским краљем противу Ђенује у почетку Септембра ове 1350 године.

Ове 1350 год. Кантакузен је био придобио на своју страну Александра бугарског, да улаже новце за грађење флоте противу Турака, али Душан опомене свога шурака и васала, да не плаћа Грцима данак, и он се тргне натраг. Кантакузен је, дакле, с једне стране примамљивао на своју страну Душанове стубове царства, а с друге стране опет одбијао насртаје латинштине, па је умео објаснити тежње венеичке и доставити Душану до знања њине понуде. Овда је, без сумње, Душан схватио дрску смелост босанскога бана и сазнао узроке, због којих латинин бан ужива заштиту Венеције и угарског краља. Венеичани су ратовањем с Ђенуом могли рачунати, да ће пре Душана продрети у Цариград. Кантакузен одбаци савез с њима, јер је знао да ће Ђеновљани бранити Цариград од Венеичана као свој град. Поход венеички противу Ђеновљана на исток (Сеп. 1350 г.) и поход краља угарског Лудвика у Напуљску, усами босанскога бана. Он се није могао надати брзој помоћи својих покровитеља. Душан опет с освојењем Босне примицао се венеичким земљама на западу и у Приморју, где су били његови сродници — династе — Шубићи и његови пријатељи Курјаковићи. Са освојењем Босне, они би одмах прешли на његову страну и Венеција би се нашла у таквом притешњеном стању, да би морала пристати на Душанове предлоге односно истока само да га уклони изпред капија на западу. Пред Солуном је Душан дознао, да се противу њега као шизматика

креће сав латински свет по упуштвима папским. ⁽¹⁾ Требало је предупредити западне противнике и спасти у Босни у Приморју Србе богумиле и православне, — а задати страх Венецији.

И тако: одлазак краља угарског у Напуљску, рат венедички с Ђенуом, усамљеност бана босанског, и одбијање царевог предлога Венедичанима и њино нуђење савеза највећем Душановом противнику Кантакузену, — све ово скупа произведе преврат у Душановој политици. На место да ратује на истоку, где ће сусрести удружене противу себе иначе противнике и супарнике — латине и мухамеданце с Кантакузеном, он окрене војску на запад, да придружи Србији Босну, да поврати своје хумске земље, да казни одступника вере босанског бана и да тим походом сузбије Венедичане од источне империје. Ето зашто је он скинуо опсаду Солуна и са свом војском отишао на запад, а Кантакузену оставио одрешене руке, јер му он војном снагом није могао учинити велике штете и неприлике.

Година 1350, то је раскршће у политичкој радњи силнога Душана. Његове понуде Венецији; њезини предлози Кантакузену, и рат с Ђенуом с једне стране, одступништво од прађедовске вере босанскога бана и потчињеност Угарској, закриље код Венеције, притешњавање православља и богумила и нападање на земље његове дедовине — сви ови догађаји покажу цару праве и вековне непријатеље православ-

⁽¹⁾ Флор. 199 вели: Душан чувствовал себја винужденным оставить въ покоје восток, тјем бољеје, что и с запада на њего надвигалас туча: начинал ему угрожать угорскій король, поднималсја на њего как на схизматика, латинскій мир, подстрекаемъ папая. „.... Овако исто поступа запад према Русији.

ног српског народа на југу словенском. Запад је у крсташком времену одпочео ратовање противу мухамеданства, а свршио освојењем византијске империје. И савремена Душану латинска борба с мухамеданством свршила би се освојењем Цариграда. Душан увиди, после одказа венедичког, да не може успети на истоку, док на западним границама не осигура своју империју и док се не приближи тако Венецији, да се она нађе у нужди и невољи, да му не само не смета, него да му буде на руци при освојењу Цариграда или бар да је усами и учини безвредном. Овај обрт у политици Душановој јесте од пресудног значења за будуће догађаје и његову радњу.

Ми остављамо Кантакузена с Турцима у Солуну, куда ћемо се вратити заједно с Душаном.

Како Венеција није могла омести Душана у његовом предузећу 1350 г. због ратовања с Ђенуом, она смисли да дипломатским посредовањем одржи status quo, док не добије превагу на истоку. С тога пошље посланике цару Душану и босанском бану, који би израдили, да се међу њима одржи мир и да се очувају добра, земље и места њених верних Дубровчана.⁽¹⁾ Али како у томе не су могли омести Душана, месеца Септембра 28, већ сенат венедички налаже истим посланицима да се врате кући ако њино посредовање остане без успеха,⁽²⁾ но да се

⁽¹⁾ Acta Arch. Ven. 145.

⁽²⁾ Id. 147 ...et si videtur eis, quod mora eorum non esset opportuna et quod dicta nostra intentio fieri seu obtineri non possit, volumus quod recomendatis instanter domino regi Raxiae terris et locis nostris et omnium subditorum nostrorum cum verbis decentibus et accepto comeatu decenti Venetias revertantur.

пре повратка постарају о венедичким земљама и по-
дајницима, да их заштите од српске навале. Види
се, да су се посланици надали успеху, јер 6 Окт.
њима сенат налаже, да остану код краља и да се
старају, да краљ не заузме Стон и Дубровник⁽¹⁾ и
околне покрајине, што значи, да се цар Душан већ
био кренуо у поход противу босанскога бана, и да
се венедички сенат плашио за своју кожу и бринуо
за своје покрајине у Приморју.

Душан је са 80.000 нагрнуо на босанскога бана
у почетку месеца Октомбра, у сјајној свити, где је
била царица Јелена и млади краљ Урош. На супрот
таквој сили бан се није могао одупрети.⁽²⁾ При по-
јаву Душана Срби православни и богумили гледали
су на њега као на избавитеља, због чега многобројни
властелини и кнежеви предадоше се Душану. Кад
бан није могао стати на супрот цару на отвореном
мегдану, стави у градове гарнизоне, а сам се пусти
у бегство. Сва знатна властела потчини се цару и
пређе на његову страну. План одбране изгуби сваки
смисао. Бан Степан бојећи се да не буде заробљен

(1) Ib. 148: ...qui forte attendit ad occupationem punctae Sta-
gni.... quod non debeant recedere de illis partibusmanifeste
civitatem Ragussii et punctam praedictam remanere et esse in statu
securitatiset bonum nostrorum fidelium de inde....

(2) Орбиније и Лукарије описују један Душанов поход про-
тиву босанскога бана. Флорински (243) позивајући се на Растиха
говори о два Душанова похода. Нама се чини да Растих описује
Душаново ратовање у две године, па излази, да је било два по-
хода, али у самој ствари ту се у две године описује један исти
поход. Извешта су о овоме ратовању веома кратка. Налазе се у:
Ljubić-a: Monumenta. III. 175—176. 178. 190. 199. Archiv za
jugosl. poviest, IV. 33. Под годином 1351: «Тада приде Ана ца-
рица рашка в Босну.»

или да га његов народ не преда цару, сакрије се негде у брдима. Цару је била отворена читава бановина. Орбини пише, да је земља изложена пустоши и да је нарочито царица Јелена подбадала свога супруга на жестокости и рушење⁽¹⁾ што се може веровати, јер су латини били поотимали баштине од православних и богумила, па је Душан хтео да им поврати њина добра. С тога држимо, да кад Орбиније тврди, да су најлепше палате биле спаљене, да су то биле палате одступника од вере или настањених иновераца, којима је ишао на руку бан, јер прост свет није могао имати палате и сјајних двораца. Нема сумње, да су зимње време и велики снегови отежавали Душанов поход. Цар је одмах заузео Босну, Хум и све хумске земље преко кога пређе на Дубровник, Новембра месеца. Из Дубровника удари на Котор, па преко Зете приспе у источне области царевине, где је Кантакузен с Турцима имао неке успехе.⁽²⁾ Ту проведе зиму, а у пролеће 1351 год. опет се врати војсци у Босну. Доклен је Душан на запад допро с војском, немамо тачних података, али ослањајући се на акт сената венедичког од 17 Децембра 1355 године, у коме се вели, да кад се градови Клиса и Скрадин не би хтели потчинити Венецији, онда је боље, да остану у рукама српскога цара,⁽³⁾ изводимо, да је Душан заузео читаву

(1) Orb. 264—265.

(2) Resti год. 1350. Флор. 243.

(3) Act. Arch. Ven. 170: Verum si forte illi qui tenent ipsa castra recusarent illa dare nobis absolute, et vellent ea nobis dare, ut ea conservaremus et teneremus nomine domini imperatoris Raxiae Sumus contenti quod ipsa recipere possint et recipiant modo prae-

Босну⁽¹⁾ и дошао до више Скрадина. Зато правично вели Флорински, да је војска Душанова била ушла у Хрватску преко р. Цетиње до Задра. По неспособности ондашњих војних справа за освајање градова, Душан није био у стању освајати јаке, тврде, добро наоружане градове, какав је био град Бобовац,⁽²⁾ у коме је била склоњена лепа праунука Драгутинова, банова јединица и насљедница Јелисавета, прстенована за угарског краља Лудвика. Душан је тежио да освоји тај тврди и неприступачни град. Употребео је све што је могао употребити да се град освоји, али му то није испало за руком. После дуже опсаде, кад га није⁽³⁾ могао освојити, дигне опсаду и заузме град Имоту и Новиград,⁽⁴⁾ у којима смести своје гарнизоне. Цареви су успеси били огромни. Из освојених области похитају властелини под цареve заставе и ступе у царевину.⁽⁵⁾ Поплашена венедичка република употреби сву своју снагу, да очува Дубровник, али Душан није никада ни мислио да осваја тај град. Дубровчани, које је Душан много волео настану да помире цара с баном. Кад је цар био у

dicto, quia quocunque videtur quod non vadant in manus Hungarorum, satis haberemus nostram intetronem...

(¹) Resti: tutta la Bosina fosse di novo andata a ferro e fuoco. — Orbin. 265.

(²) На с. и. од планине Високо на домак паланчице Сутјеске. Виде се развалине и међу њима три турске куће. Jukić: Zemljopis i povjest. Bosne (1851). 34.

(³) Orb. 265. Lucari — 57.

(⁴) Idem 265: et presso il castello d'imota et Novi lascio in essi un buon presidio de suoi.

(⁵) Idem: Nel qual tempo molti nobili di Bosna el di chelmo vennero a lui facendosi suoi sudditi i molti ancor audarono con lui in Russia.

Дубровнику 1350-е год., они су радили да се пре-
крати ратовање. Цар им одговори, да је једини услов
мира то, да се венча банова кћер Јелисавета са кра-
љем Урошем. Одступник вере својих отаца, бан, од-
говори, да на то не може пристати, јер је његова
кћер испрошена за краља Лудвика. Преговори се на
томе прекинули 1350 г. Из овога Душановог захтева
види се, да је ишао на то, да брачном свезом ује-
дини Србе бановине са царвином. Принудити бана
да пристане на брак своје кћери с Урошем, била је
цел продуженог ратовања. После својих успеха, под
утицајем плашње венедичке за своје земље у «за-
падним странама» српским, Дубровчанима не испадне
за руком да помире цара с Котромановићем, ⁽¹⁾ који
се уздао у помоћ запада. У осталом Душан није ни
хтео потписивати уговор, него заузев Хумску и многе
земље Босне и Приморја с триумфом се крене у Ца-
ревину преко Дубровника. ⁽²⁾

Разнео се био глас у Венецији, да су српски вла-
стелини предлагали цару да заузме Дубровник, тако
важан за трговину град, али да је цар њин предлог
одбио. С тога се Дубровчани и постарају, колико су
год могли да што лепше, боље и сјајније дочекају
у Дубровнику, цара, царицу и краља Уроша ⁽³⁾. Ду-

⁽¹⁾ Lucari. 57.

⁽²⁾ Orbini. 266. Luccari. — 57. Resti: Levato l'assedio di Bobouaz per l'inirensa del governo l'imperatore si instrado verso li Suoi stati per via di chelmo.

⁽³⁾ У осталом није била главна побуда страх, него и благодар-
ност за сва добра, која је Душан учинио Дубровчанима. Ми знамо, да
су Дубровчани поздравили цара са ступањем на престо и поднели му
дар у 8000 перпера (Resti год. 1331). Кад су се противу Душана
побунили неки властелини, у ком је броју био неки Богоје, Дубров-
чани су помогли Душану да их савлада (Resti. год. 1332). Године

бровчани пошљу до Задра своју најлепшу и окићенију белу лађу, на којој Душан са царицом, сином и властелом дође у Дубровник. Велико и мало веће, кнез, племићи и грађани најсвечаније оките град, и спреме триумфални дочек цару, где су биле измалане

1333 Душан је уступио Дубровчанима : Стои, Пељешац и обалу приморја од Стона до Дубровника. Нарочито су важна била за Дубровчане солила код Стона. Како је у овоме уступању највише удела имао Никола Бућа, Дубровчани му поклоне две палаче : једну у Дубровнику, другу у Стону и дубровачко грађанство (Orh. 268. Resti. г. 1333. Monumenta Ragusina I. 86. 153. 156. 163. 172. 175. 262. Флорински 267—272). Душан је хтео да уништи овај свој дар због тога а), што је држао да Дубровчани неће моћи одбранити те земље од непријатеља, и б) с тога, што су Дубровчани као латини гонили православне. Но се дође опет до погодбе : 19 Маја 1334 Душан потврди дар под условима : да не примају људе који би утекли од њега ; да пребива српски православни свештеник у уступљеним местима и ако би се Дубровчани заратили с Душаном, људи из уступљених места да не ратују противу Душана (Resti. год. 1334. Miklosch. Monum. Serb. 108). Као су Дубровчани примили Душанову тетку Неду (Анну) и њеног сина Шишмана, Душан опет затражи дар назад, али му Дубровчани одговоре, да то не може бити, јер то је освештано краљевом заклетвом и одобрено великим српским властелинима (ed approvata la concessione dalli Sovrani di Russia). Како су знали значај и силу српске властеле, Дубровчани су нарочито старали се да главне властелине Душанове задобију услугама и даровима. Зато су и предусретали како Бућу, тако исто Угљешу (Monum. Rag. 235), Воислава, Ковача (кога спомиње и Кантакузен Monum. Rag. I. 257) Алтомана, коме су противно својим законима, дали галију да доведе невесту. Њега су предусрели и чистили на државни рачун ; у повратку са женом, њих су свечано предусрели и даровима обдарили (Mon. Rag. I. 279. 280). Душану су слали : 11 Окт. 1343 г. неколико фучија вина за његову домаћу употребу ; 1345 шаљу му некакав лек противу болести (Mon. Rag. 185 : portari facere ad domum suae habitationis unum vastellum tenuatum sex quingerum pro usu et conservatione sue persone) ; 1346 дају цару лађе за посланике у Венецију (211 и 223) ; сваке године Ду-

све његове битке и победе, а у припремљеној палати намалане слике цара, царице и краља Уроша. Од пристаништа до спремљеног стана била прострта чоха и упарађени грађани, с кнезом на челу, предусретну цара код градске капије, где су га његови властелини наговарали да извади мач из корица, што би значило, да заузимље Дубровник, али је он на пречац одбио тај предлог. При највећим усклицима спроведу цара у дворца кнежев (Palazzo di Rettori). Године 1350 цар посетио Дубровник с 30 властелина, а 1351 г. он је дошао у пратњи стотину својих највећих властелина са супругом и сином, и провео у Дубровнику осам дана. За карактеристику овога великог законодавца и храброг јунака напоменућемо, да је он, као дубровачки грађанин у седници већа, где су за њега били припремили диван престо и ставили га на поредо са председничким столом кнеза Дубровачког. Кад је цар ушао у веће, није хтео сести на припремљени престо, него је заузео место на клупи у реду осталих грађана и кад је у гласању на њега дошао ред, он је дао свој глас и заједно с осталима изишао из већа. Овај његов поступак

бровчани су плаћали цару на Митров-дан 2000 перпера (212); за Стов на Васкре по 500 перпера, а од 1348 исту суму цркви Архангела у Јерусалиму (Миклошића 133); плаћали му царину. Цар је опет ради њих уништио царину на Требињу; дозволио им да слободно воде трговину у читавој царевини по градовима, паланкама и селима. Ови трговци били су највећи експлуататори. Властелини баштинари и владалци области несу их волели и често притешњавали. У рукама дубровачким били су под закупом рудници и тргови. Чак Никола Бућа устао је противу њих као пљачкаша. За Дубровчане се заступи Венеција и Душан уреди односе с њима повеђом од 20 Септ. 1349 г. (Mikl. Mon. Serb. 146), којом утврди све преташње привилегије и слободу трговања по читавој царевини.

карактерише га као изображеног човека и пошто-ваоца слободе и слободних установа. Он је са царицом и сином посетио главну цркву св. Власија (Влаха) као и друге цркве, издашно обдарио манастир св. Кларе и учествовао у свечаностима извршеним у част његовог доласка. Овом приликом, по српском обичају, дубровачка република поднесе велике и многе дарове цару, царици, краљу Урошу и њиним властелинима, а то су махом биле свилене и вунене материје. Цару и његовој породици поднели су на поклон њине слике. С каквом су сјајношћу и свечаношћу били дочекани, с таквом су истом сјајношћу и испраћени. На истој лађи, на којој су дошли у Дубровник, били су испраћени у царев град Котор.⁽¹⁾ По доласку своме двору у Скопље, цар Душан пошље посланство у Дубровник (1351), да кнез и веће пошљу у његов двор 20 племенитих младића, вероватно, да се у њином друштву васпитава краљ Урош, а сâм опет пошље младиће из првих властелских кућа у Дубровник, да се уче наукама, где је основао библиотеку, у којој су за велике новчане суме били прикупљени многобројни рукописи латинских и грчких писаца по свима грамама наука и знања.⁽²⁾ Види се, да је Душан схватао значај науке и изображености, и старао се да његово православно царство постане представник знања и науке.

Ратовање с босанским баном није било свршено, нити је мир потписан. Душан је овим ратом обело-

(1) Orb. 267. Luccari — 58—59. Resti под год. 1350 и 1351.

(2) Макушев. Изследов. обз историческ. памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника. 1867. 41: «Пошље у дубровник на васпитање primarios et litterarum studia aptiores suae gentis juvenes.»

данио силу и снагу новог православног царства, и задао страх венедичкој републици, која почне на њега гледати другим очима и тражити његовога пријатељства. Котромановић није био никаква снага с којом би се цар имао борити. Он је био човек угарскога краља, па је требало наставити борбу не у Босни, него на обалама Дунава са угарским краљем. Душан је придружио своме царству и земље око р. Цетиње са Клисом и Скрадином, одкуда је ушао израз у царевој титули: Цар и самодржац **Срѣљениѣ**⁽¹⁾ и **Грѣком**, Поморју и западним странама и Дису.

Решење босанског питања било је у рукама угарскога краља, који се налазио у Напуљској. По његовом повратку у Унгарију могло је доћи то питање, чега Душан није могао чекати, јер је имао посла на југо-источној страни своје царевине, где се Кантакузен користио одсуством његовим, па у друштву с Турцима био учинио неке успехе.

4. Рат Кантакузенов противу Србије. — Описали смо како је Душан изненадно, по уласку Кантакузена у Солун, без боја скинуо опсаду и отишао у поход противу босанскога бана.⁽²⁾ Напоменуто је, како је Венеција одбила нуђени јој савез, а њену

⁽¹⁾ Флор. 246. 'вели, да Душан није постао «цар Босне.» Према ондашњем стању појмова, он није могао ни бити назван цар »Босне.» По документима босанским знамо, да су у Босни живели «**Срѣљени**.» Кад Душан каже цар «**Срба**», то значи и **Срба**, који живе и у Босни. Велики властелини босански, који су отишли с Душаном ипак су били «господари и баштинари» својих држава и земаља у Босни, а то је знак, да су се рачунале под влашћу царевог.

⁽²⁾ Што се Кантакузен хвали овом приликом, та хвала нема факата, који би је потврђивали. Cant. III. 117. 118.

понуду одклонио Кантакузен. Још ћемо додати, да се између република, од којих је свака тежила да освоји Цариград, одпочео рат 1351 год. кад је Душан ратовао у Босни. Венедичка флота под командом Пизанија (23 галије) уђе у Галату, пороби ђеновеске лађе. Ђеновљани нападну на Византију. Тада венедички посланик Делфин закључи уговор с Кантакузеном, по коме, — кад би Венеција освојила Галату, — овај пристане, да се уништи ђеновљанска населбина.⁽¹⁾ Тада венедичани опседну Галату. У то појави се ђеновљанска флота (60 галија) под командом Паганина Дорије. Венедичка се флота крене противу ње, а Кантакузен продужи опсаду Галате. Између две флоте догоди се битка пред самим Цариградом (13 Фебр. 1352 г.). Обе су стране рачунале да су победиле, али у самој ствари обе су тако ослабиле, да несу могле поновити битку. Настане страдање Византије. Дорија ступи у сvezу с Орханом и ствар дође дотлен, да је Кантакузен очекивао напад на Цариград од стране Ђеновљана и Турака. То га примора да потпише договор с Доријом и напусти Венедичку.⁽²⁾ По уговору Кантакузен се још обвеже, да неће давати помоћи никаквом ђеновљанском непријатељу, и пристане да рашири земљиште Ђеновљанске населбине у Галати. И тако из рата изађе оштећена Византијска империја.⁽³⁾

⁽¹⁾ Can. со. 25. 26. Greg. XVIII. с. 2.

⁽²⁾ Canl. IV. 31. Greg. XVIII. с. 23.

⁽³⁾ Рат се између Венеције и Ђенује продужавао до 1355 г. кад је закључен мир. Hoff, Griechenland — 448. Управо се овај рат водио око освојења Византије. Њу су, ратовањем ослабљавали и парче по парче приграбљивали старајући се ко ће више заузети њеног земљишта, како би лакше освојно и саму Византију.

И тако, Душан се није преварио, кад је остављајући Солун јасно уочио тежње венедичке.

Заиста није се могло мудрије доскочити лукавој републици, него ли се кренути на запад, придружити својој царевини јадранско Приморје, приближити се срцу републике, па је приморати или да ступи с њиме у савез или да му не ставља препреке при освајању Романије и Цариграда. Кантакузен је био тако слаб и нејак, да Душан није од њега ни најмање зазирао. Одушевљен патриотством, а снажан материалном снагом он се надао успеху; али онај исти црв кварежи и неваљалства, који је подгризао византијску империју, охужио је и задахнуо својим отровом и његове новостворене деспоте, севастократоре, кефалије и управитеље. Они исти људи, који су били противници царства и патриаршије добише прилику, не да бране царевину, него да се користе њоме за своје личне смерове и рачуне. Они се користили одсуством цара, да се додворе Кантакузену и да задобију земаља и награда. Овим се и објашњавају неочекивани успеси Кантакузенови. С тога Душан и похита са запада на исток, да сузбије Кантакузена, да казни издајнике и да доведе у ред ствари, како би био спреман за борбу на западу с Лудвиком.

По одласку цара на запад, Кантакузен с брајановим Турцима предузме да поврати империји земље душанове. ⁽¹⁾ Најпре баци своје погледе на Вотијеју, где је био највећи град Верија. ⁽²⁾ Она је била најјача тврђава. Српски је краљ Верију населио. У граду

⁽¹⁾ Cant. IV. c. 18. pag. 118. ed Bon. 1832.

⁽²⁾ Idem. *Βεῤῥῥοῖα* = Berrhoa.

не само да је био српски народ, него и српска властела. Град није ни у чему оскудевао и имао је свега у изобиљу. Душан је из њега прогнао византијску војску и чиновнике, а поставио свој гарнизон и своје властелине. Град је био веома велики. Душан подигне још два замка: један код царске капље поседнут царевом гардом — германцима; други много већи покрај града, али овај није био довршен с тога, што је требало да се поруши део старог града. На свакој великој кули, којима је овај градић био окићен, Душан је подигао још по три малене стрељнице, а кулу од куле разстављали су двоструки грудобрани, како би се у невољи лако могло пролазити из једне куле у другу, те су браниоци у случају освајања, били и споља и изнутра осигурани. На довршењу овога другог замка, радило је до 10000 Срба — радника. У граду је био гарнизон српске војске. Освојити такав велики град није било тако лако. Док је Кантакузен премишљао како би освојио град Верију, прикаже му се изненадна срећа.

Кад је Кантакузен напао на Виотеју са својим савезницима, Турцима, они су грабили и арили околна места, па том приликом заробили сина старешине веријских пастира, Марцелата (*Μαρξελάτου*). Овај Марцелат и дође Кантакузену, пожали се на Турке, да су му сина заробили. Кантакузен не само да га прими и саслуша, него му обећа пронаћи и повратити сина ако му помогне да освоји град Верију, а помоћиће му ако намести лествице уз градске беедеме, којима би се могло успети у град. Марцелат му одговори, да ништа лакше није урадити, него ли наместити лествице, јер он има своју дружину, која

чува марву најсилнијих српских властелина из Верије, и ноћева око градских бедема, које никаква стража не чува, па ће их подговорити, да то ураде, и весео, да ће видети сина, оде, да изврши што му Кантакузен наручио. Кантакузен пак нареди, да се војска на турским лађама, исте ноћи, навезе на р. Бистрицу, а он ће се снабдети с коњма, и сухим путем приспети Верији.

Кад је дошао глас да Кантакузен долази с војском, у граду не само да је био гарнизон и много становништва, него су још Срби из околних кастела дошли у помоћ Верији и даноноћно бдили и град чували. Знајући Кантакузен, да су у граду на опрези, спремао се у највећој тајности, и надао се, да ће му Грци грађани бити на руци. Вешто је прикривао своје кретање колико је више могао и умео и дође до р. Бистрице, али војску с лађама, не нађе. Начелници флоте употребили су сва средства да уплове из мора у реку, али не су могли савладати матицу на ушћу, јер им сметали како морски таласи, тако и брзина матице ушћа. Занесени таласима у море они се једили и љутили, јер су знали да без њих Кантакузен у напредак не може ићи, а на месту зору не сме сачекати. Кантакузен од своје стране, незнајући узрок недоласка флоте беше у очајању. После пола ноћи, одпочне духати ветар у правцу речнога корита и морски таласи нагнаше лађе у Бистрицу. И Кантакузен одмах се крене на Верију са одабраном турском и грчком војском.

У путу га предусрете Марцелат и јави му, да похита, јер је његова дружина остала да намести лествице, па ако не приспе, све ће пропасти. Кад је приспео с војском до града, пошље Марцелата да

развиди је ли све спремно. Марцелат се врати и јави да лествице несу намештене. То га изненади. У његовом логору били се прикупили грчки прогнаници, па су свом снагом и радосни сви радили да се град освоји. На врат на нос бише спремљене лествице. Како су прогнаници добро познавали сва места, управе четири лествице и уз њих се први почеше пењати на бедеме док их у граду нико није опазио. За тим се успеше стрелци и оклопници. Кад се ови преко бедема спустили у град, Кантакузен подели војску на двоје: са једним одељењем нагне он уз лествице у град, а Турке упути на Нови — град, како би нападши с више страна, произвео у граду забуну. Ушав у град војници нападну на прве страже и принуде их да ћуте, а за тим продру до капије опсикијске (*Ὀψικιστιανήν* = Opsicseianam). Њу су чували грађани па је издајнички отворили куда Кантакузен уђе, поседне капије, задржи код себе нешто главних људи, а осталима заповеди да нападну на Србе. Ови су заиста немилосрдно нападали на Србе, па су их опљачкали, арили, робили кога су срели и узимали све што им падало шака. Тек тада српска војска устане на оружије и потече својим старешинама, да ступи у борбу или да се повуче у градске куле и на бедеме, но се у том зачу урнебес азијских турака. Српски војници сјახаше коње и прикупише се у замак са својим женама и децом. Али се несу могли сви у замку сместити, јер их је било на броју до 1500, осим 30 властелина и војних заповедника, а замак није био ни довршен. Властелини и племићке с децом затворе се у највишу кулу, а војници неки се распрште и посакривају по кућама својих пријатеља, а други бише похватани. Гер-

манци се затворише у тврђавици над царском капијом. Оних 10.000 радника, који су обично ноћевали у пољу, чим чуше дреку турака, умакоше унутра у град.

Кад је Кантакузенова војска заузела сва главна утврђења, он се крене у варош. Њега дочекаше грци с усклицима. Кад се појавио у вароши, његова војска и грци — грађани већ су били све разграбили. Да су били пуштени турци, отпочели би покољ, што Кантакузен није смео допустити у граду, који није био освојен оружијем него преваром и издајом. Тада позове Србе, да сиђу из куле и да се на веру предаду, па им се неће никако зло учинити (*exire iussit, data fide publica, nihil mali persescuros*). Они се предадоше, јер су били све његови пријатељи (*erant siquidem amici omnes*). Германци се донекле бранише али кад их Кантакузен позвао да се предаду, и они се предадоше. Овом приликом Кантакузен желећи придобити их, под изговором за ону божем оданост, коју су му указали приликом његовог напада на Солун, лепо их предусретне, остави им оружије, даде им коње и новаца, па их пошље Душану негледехи на то, што су му били заробљеници. Српске војнике отпусти пешице, јер су им Кантакузенови војници били одузели коње, а задржи тридесеторицу поглавара. Раднике испрати под охраном да их не би напали турци, да иду куд им је воља. И ону тридесеторицу хтео је — бар тако пише Кантакузен — да часно испрати, али су га, — вели он — они молили да их задржи, јер иначе, неко би их код Душана опануо, да су му се предали из пријатељства, па би зло прошли. Не пазехи на овакво тврђење, чудновато нам изгледа оно, што о њима даље пише. Неке

од њих он је доцније отпустио, други су божем као побегли, а трећи су били одведени у Солун и отален пропуштени да утекну, јер су их држали неоковане по манастирима и тиме ишли им на руку да умакну.⁽¹⁾

Овај успех коштао је Кантакузена једног мртвог Турчина, па и тога је убио неки грк. Турци га замоле, да кад им није дозволио пљачкање града, да им дозволи да опљачкају *српске околне земље*; он им дозволи. Турци се вратише из пљачке терајући огромна стада марве и веома мало људи, јер се становници посакривали по врлетним гудурама и брдима.

Тако лако освојење Верије необично уодушеви Кантакузена и развије у њему жељу да продужи освојења. За то и крене своју војску састављену од грка и турака, да освоји град Водену (стар. Едеса). И ма да је противу Водене повео већу војску, ипак се *више* уздао у *издајство* грчких архонда у граду, него ли у храброст војске; али у том надању на-седне. Прваци у Водени, не само да су отворено изашли противу Кантакузена, него и у читавој вароши подигну светину противу њега. Они му се с бедема ругали и изсмевали га, називали га лудаком ако мисли да освоји град, који краљ није могао освојити за шеснајест година (*sedecim*⁽²⁾ *annis obsidenti*) са много већом војском, док му се сами несу предали. Оваква сталност и одважност Водењања баци Кантакузена у жалост, јер је увиђао, да се град не може освојити оружијем с тога што је био више од пола опкољен језером, а друга половина заклоњана јаким

(1) Верија је на обали Халиакмона, уточица р. Бистрице.

(2) Cant. IV. с 19. стр. 127. Ако се ово односи на Душана значи, да је први пут напао на Водену 1334 г. Мора бити да се ово тиче још краља Милутина.

бедемима, високим кулама и неприступним ридинама и гудурама. Град је изнутра бранила снажна српска посада, под управом четири властелина, — којима су с вољом помагали и најбољи грађани (*τοὺν πολιτῶν οἱ δυνατοί* = quos cives potentiores adiuuabant strenue). Због свега овога Кантакузен се реши да се врати натраг. Таквог су истог мњења биле и његове војводе; напротив морнари су били мњења, да се на јуриш град може освоити. Ово њино мњење усвоје војводе и Кантакузен. Одмах беху спремљене леснице и зором се војска крене на бееме. Турци су били намештени код језера, да не би (у случају успеха) први улетели у град и поклали свет. Остале вође бише размештене на другим позицијама, где се ко нашао, а сџм Кантакузен с племићима и најхрабријим оклопницима удари на акропољ, који су бранили грађани и цвет српске посаде. Нападало се на свима тачкама најватреније и с једне и с друге стране од беле зоре до полак дана. Најбоље се одликовали оклопници и морнари као стрелци, али безуспешно. Браниоци су храбро одбијали нападе. У подне Кантакузен обећа свакоме четири мине злата,⁽¹⁾ који први побое византијску заставу на градском беему; три оное, који се попне за првим, а две оное, који приспе за другим. С тога се бој настави још с већом жестином. Нападачи прислонише уз бееме леснице, којом приликом многи су пали мртви или били рањени. Кад плануше градске капије, нападачи продреше унутра, а за њима уђе и Кантакузен да предупреди — вели — нереде, какве су починили они, који су први у град улетели. Тако је

(1) Једна мина вредила је више од 100 динара.

Кантакузен освоио Водену. Одузео је коње од српских војника а њих одпустио. Четири водјводе и српске приврженике прогнао у заточење. За овим остави у граду гарнизон од 200 оклопника и странаца. За управитеља града постави Георгија Лизика, мужа храброг и мудрог (*virum bello fortissimum ac prudentem*). После оваквог успеха предаду му се без боја околни замци и кастеле: *Старидол*, *Петра*, *Соскос*, *Деера* (*Δεύρη*), *Острово* ⁽¹⁾ и *Ноћа* (*Νότια*). Он се врати у Верију и заузме тесалске замке: *Лицостом* и *Кастри*. Тим су завршени успеси Кантакузенови. Ићи даље у Тесалију није могао, јер му стане на супрот кесар, царев намесник Тесалије, *Прељуб* (*Πρεβλιππος*), који је био веома вешт, храбар војвода и увиђаван државник. Он је сâм лично узео команду у своје руке у граду Србици, а то је тврдиња на граници између Тесалије и Вотије.

По заузећу замка Кастри, Кантакузен крене војску противу Србице или (Србљије). Град је Србица озидан на стрмом засеку изнешеног планинског виса, који се поступно пружа до врлети, те изгледа, као да је у ваздуху. Врх је обнешен тројним бедемима, у извесном одстојању један од другог, па је изгледало, као да су три града један изнад другог. ⁽²⁾ Био је заштићен град тројним опкопима, а од града до равнице заузимала је варош, где су биле куће свију грађана, првих људи, војника и урођеника. У прва два заштићена места становали су грађани, а у тре-

(1) Cantac. IV. c. 19. p. 130: *Ὀστροβος*, а у латинском преводу: „Strobus.“ Острово је у околини Волене, а Strobusta нема нигде.

(2) Овај су град градили праклијени Србљи, којима је он дозволио да се настане у солунској области.

ћем т. ј. у граду Прељуб. На град се није могло ни с које стране јуришати. А Прељуб је опет био тако благоразуман, увиђаван и смотрен, да је сме-стио жене, децу и имање у другом простору, и с њима 500 војника да их чувају. Све способне муш-карце за бој, сместио је у прву ограђену и зашти-ћену просторију, како би они с највећим самопрего-ревањем водили борбу противу непријатеља и бранили своје жене, децу и имање (благо). Прељуб је коман-довао. Оне пак, који су живели у предграђима, није хтео пустити унутра, ни њине жене, ни њину децу, већ им заповедио, да ту бој бију с непријатељима, за кога је то кршевито место било неприступно.

Прељуб се припремио, вели Кантакузен, да брани град негледећи на то, што се о њему говорило, да да је он био наклоњенији радије да измиче пред не-пријатељем по тесалским градовима, него ли да се утврди у једноме граду, пошто су му другови напо-менули да од одржања Србљије зависи одржање Те-салије, због чега се Прељуб решио, да се храбро држи и јуначки брани.

Кантакузен се приближи с војском и дозволи јој да опљачка околине града, која заиста не само да их је опљачкала, него тако рећи огулила. После овога одпочне се спремање за напад. Они станов-ници околине, које не пустише у град, престрављени пристану уз Кантакузена, и његову војску лепо пре-дусретну у својим кућама. Кантакузен вели, да су ово били његови приврженици као и они у вароши, који су се морали покоравати српским властима, јер су њине породице биле унутра затворене. Трећег дана по доласку, Кантакузенова војска нападне на тврдињу, јер су га, вели, уверавали становници око-

лине, да се град Србица ипак може освојити. Због кршевитости није се могло на град са свију страна нападати. С тога Кантакузен нареди, да се прикупи на једном месту што моћнија снага стрељачка да уништава браниоце града. Други заклоњени штитовима предузели су да провале зидове бедема. Они заиста провалише зид, у једну празну кућу и већ почеше унутра улазити, али случајно уђе у своју кућу домаћица, па кад виде проваљен зид, нададе вику и дреку. На њен глас долетеше браниоци града и одбише нападаче од зида. Кад се водила најжешћа борба, деси се страشان пљусак, са чега војска стаде нагло да одступа, јер се није могла борити противу непогоде и непријатеља, који се храбро држао на бедемима, а Кантакузенови војници глибали по блату и падали. Настане зима. Кантакузен се већ више није надао да град освоји, па се и поврати у Верију, и поведе са собом више грађана из околине Србљије, који се плашили да их Прељуб не казни, што се били придружили Кантакузеновој војсци. Он се правда, да је ово урадио с тога, што су се турци као главна његова војска разишли по околним српским областима ради пљачкања, којом су приликом продри далеко у српске земље. Са својом ништавном војском он није могао ништа предузети, због чега се и поврати у Верију.

Овај Кантакузенов успех изазвао је Душана, да први пут, преко Хума и Дубровника дође у своју престолницу. Кад је сазнао право стање ствари, нађе за потребно да ступи у преговоре с Орханом, те да лиши Кантакузена турске помоћи и да обезбеди своје источне покрајине од варварских нападања и пљачкања. У тој цели он пошље посланство, у по-

четку 1351 године Орхану, да му изјави жељу цареву, да ступи с њиме у савез и пријатељство и да му понуди за једнога од његових синова, за супругу своју кћер. Душанови посланици оду у Азију Орхану, а он се врати у Босну, да доврши предузети рат. Турци пак Кантакузенови пошто су награбили доста пљачке, на својим лађама, оду у Азију. За тим се исте 1351 г. Душан врати из Босне. Орхан прими Душанов предлог, и турски посланици заједно са српским, са великим и сјајним даровима крену се у Србију, да закључе уговор и да се договоре о свадби. Ово примора Кантакузена да остави Верију и да се врати у Солун. Ничега се он није тако бојао као Душановог савеза с турцима. По његовом упутству, — (бар тако се мора мислити), — нападне на турске посланике код Редеста, деспот Нићифор, све дарове отме, а посланике неке побије, а друге доведе у Цариград.⁽¹⁾ Орхан се наљути и пошље своје чете да пљачкају Тракију а сам с војском дође у Халкидон према Цариграду. С тога Кантакузен похита из Солуна у Цариград. Орхан се уталожи, пошто су му били враћени у целини сви сјајни дарови. Истина, ми немамо података да је цар Душан имао коју кћер као и иначе, што немамо података о кћерима наших краљева и царева, па према томе не можемо ни тврдити ни обарати ову сведочбу. У сваком случају овај факт сношаја Душанових с Орханом не може подлежати сумњи. Оно, што је

(1) Greg. XXVI. с. 34. Шта је даље било, не зна се, тек због убијства ових посланика, Орхан се наљути на Кантакузена, па сам с војском дође у Халкидон према Цариграду, а његове чете пређу и опљачкају Тракију. Орхан се онда стишао, кад су му у целини повраћени сви дарови.

Душан хтео овим постићи,⁽¹⁾ и постигао је т. ј. он је довео у сукоб Орхана с Кантакузеном, те спречио нападања Турака, за време свога бављења на западу и ратовања с баном босанским и угарским краљем, а у исто доба Прељуб је био предузео све мере, да поврати Кантакузеном присвојене кастеле, области и градове. Успеси Душанови у Босни, завада Орханова с Кантакузеном, придружење цариградских епархија пећској патриаршији и сношаји и интриге Кантакузенове са многим српским властелинима — издајницима, на захтевање Кантакузеново наведу цариградског патриарха, да баци анатему на Душана и Србију пошто му оружијем и дипломатисањем није могао досадити.

5. **Анатема.** Још за време бављења у Верији, Кантакузен немогући задати Душану удар војном снагом, дође на мисао, да потајно ступи у свезе са незадовољним српским властелинима, да их придобије на своју страну, и да их подигне противу Душана. Имао је већ на својој страни Брајана намесника Мигдоније; њему су били пријатељи многи од оних, који се предали у Верији: придобио је неке од заробљених у Водени. Од све прилике, с тога он и не спомиње њина имена, а нема сумње, да су у броју ових били Хлапен и Толислав. Кантакузен спомиње име Прељуба, који га поразио код Србице. Прикривајући своје интриге⁽²⁾ Кантакузен пише, да

(1) Greg. XXVI. c. 34. vol. III. 100: *προσβείαν δ' τῶν Τριβαλιῶν πρὸ βραχέος ἡγεμόν ἐπεπόμφει, πρὸς γάμον ζητῶν κοινωσίαν συνάψαι τῇ ἐαυτοῦ θυγατέρα τῶν τοῦ Ὑρχανοῦ τοῦτου παιδῶν ἐνι* etc. Флор. 191.

(2) О овим интригама треба прочитати у Кантакузена, књига IV, глава 19.

су му божем долазиле депутације из многих српских градова, па чак и из Скопља и позивале га, да му предаду градове. Да је ово истина, то би Кантакузен оберучке прихватио; али се види, да је и он сам знао да ствари тако не стоје. Нема сумње, да је било грка по српским варошима, као што нема сумње, да су упади и пљачкања Кантакузенових савезника Турака наводила страх на становништво, нарочито за бављења Душанова у Босни и на Дунаву, о чему напомиње Кантакузен говорећи, да су Скопљани известили Душана о опасности, каква им прети од грка и турака и молили га за помоћ, али да им је он одговорио, да му прилике не дозвољавају доћи им у помоћ, него нека се бране како знају. Највише се поплашили онда, кад је краљ ратовао с Пеоњанима⁽¹⁾ (Угрима), а разни проношени гласови доводили их у забуну, па су божем молили Кантакузена да дође и да ће му се градови без боја предати. Он пише онако, како би желио да је било, али у ствари од свега тога није било ништа, него се он пустио у интриге, да би подигао буну у Србији, док се Душан бавио на западу своје царевине. Кантакузен вешто крије трагове својих интрига, па зато и пише неодређено говорећи, да су многи српски градови наклоњени били да се Византији придруже. И не само градови, вели он, него и најмоћнији⁽²⁾ Срби, *потајни и стари пријатељи* његови,

(1) Can. IV. c. 19. стр. 134: *ὁ κράλης γὰρ ἐπὶ Πυλωνας ἐστρατευμένος τότε* etc.

(2) Cant. IV. c. 19: Nec urbes solum, sed etiam Triballorum potentissimi, qui antea Cantacuseni fuissent amici et ei subesse maluissent, tunc etiam magis volebat: sed ob metum secreto cum

хтели му се предати и потајно били ступили с њиме у преговоре позивајући га да дође, а они ће му свом снагом притећи у помоћ и бити му на руци. Од ових придобивених српских властелина двојица побегну њему из Србије, од којих је један сјајни кнез (illustrissimus) из краљеве куће (e cralis familia = *κατὰ γένος προσήκων Κράλη*) по имену Хлапен, (*Χλάπινος*), који је под својом командом имао доста војске, и био веома богат; други је Толислав (*Τολισλαβος*), истина, не тако чувен, али је и он био управитељ неких градова и имао под својом командом прилично војске. Обојица су му, вели он, донели поруке од осталих династа (ceterorum dynastarum sententiam decretumque), да би одмах устали противу свога цара Душана, како би се Кантакузен појавио с војском. Кантакузен вели, да није имао такву војску, с којом би могао извршити то предузеће, а није нашао за добро, да се ослони на бунтовнике и себе изложи опасности. Он постави за управитеља Верије протовестиара Дипловатаца (*Διπλωβατάτζην*), а за намесника градова у Тесалији Нићифора Сарантина (*Νικηφόρον Σαραντηνόν*), па се врати у Солун.

И тако Кантакузен је предузео план, још 1350 год. да придобије на своју страну разне српске династе и издајнике. За време турских напада двојица су већ били постали издајници. То је приморало Душана да дође из Босне на кратко време у Србију, да лиши Кантакузена турске помоћи тиме, што ће везати савез с Орханом.

eo agebant, et ad se illum allectabant, omnes quantam possent opem eidem allaturi.

У Солуну Кантакузен настави своје интриге по Србији. То се види из даљег његовог казивања⁽¹⁾ где каже, да „мало после” свога доласка из Верије у Солун, на основу доставе Хлапенове о побуни противу Душана и издајству династа и првих поглавара, кренуо се с пешацима и коњаницима у пратњи свога зета Палеолога, Гинекокастру.⁽²⁾ Ово је изванредно јак град, из кога су Срби често нападали с војском на Солун. Градоначелник Гинекокастра Вељко (*ἄρχων Βέλκος*)⁽³⁾ дознавши за наступање Кантакузеново, бојећи се да му силом не освоји град, преко посланика му изјави, да ће му се заједно с градом предати. Ради тврде вере, да ће своје обећање испунити, пошље му *светиње из недара*, које је о своме врату носио (*sacras reliquias* = *ἐν κόλποις ἅγια*). Још само што заклетву није био положио. Кантакузен се не-обично обрадује, што ће такву јаку трвдињу без капи крви задобити, позове Вељка у свој логор. Вељко заиста оде Кантакузену и положи заклетву, да ће му се заједно с градом предати, али га замоли, да не улази одмах у град, нити да у њему оставља гарнизон, да му не би имање, које је велико и у разним местима, Срби разграбили; и да му не би озлојеђени Душан таквим поступком, сроднике и укућане побио; него нека причека петнаестину дана, док прикупи своје сроднике и своја богатства, па после може

(1) Lib. IV. c. 20. p. 135: «*Μετὰ μικρὸν* = Paulo post» т. ј. мало после свога доласка из Верије у Солун, што је било 1351 године.

(2) Сада Аврат-хисар = Јениград.

(3) У латинском преводу стоји: *praefectus Bessus*.

У Флорин. стр. 187. стоји: правитељ Гинекокастра неки Волк или Вук. У оригиналу јасно стоји *Βέλκος*.

заузети град. Кантакузен му поверује, па пошто је примио заклетву од Вељка да ће себе и град предати, врати се у Солун. Вељко је, према заклетви, прикупљао своје сроднике и породицу, а своја стада и своје имање мало по мало прибирао, и по нешто као доказ да држи своју реч, и у Солун слао.

Кантакузен није имао војске, да би озбиљан рат могао предузети противу Душана, који је у овоме времену, како тврди сам Кантакузен, био у рату противу Пеонјана⁽¹⁾ (Унгара), што значи, да је Кантакузен освојио Верију и Водену, док је Душан ратовао у Босни, а учинио испад противу Гинекокастра, кад се Душан налазио на Дунаву противу Лудвика.

Још пре свога поласка на Гиникокастрон, пошто је приобрео у Србији доста издаица од династа, царевих сродника и других великих властелина, требало му је бацити раздор у српску цркву и задобити партију у српском свештенству. Прилике су биле доста угодне. Цар се бавио на западу своје царевине, где су га онако сјајно дочекивали и испраћали у латинским местима. По спољашности, Душановим пријатељима били су Венедичани, који су ратовали с Ђеновљанима, који су вероватно мислили, да је цар пријатељ њених непријатеља. Кад се овоме дода, да је Душан заузео византијске земље и градове, прогласио се царем, а пећску архиепископију преокренуо у патриаршију и потчинио јој све епископије и митрополије цариградске патриаршије као: меленичку, филипску, христовољску, сереску, драмску, веријску, србљиску, лариску⁽²⁾ и т. д.; да

⁽¹⁾ Lib. IV. c. 19.

⁽²⁾ *Срејковић*: Краљ Вукашин убио цара Уроша. Београд. 1881. стр. 30—34.

су били прогнани сви они «светитељи» (т. ј. владике), који се несу хтели потчинити патриарху пећском и да су противу Душана дизали и небо и земљу, и каноне, и законе божије и људске доказујући, да он не поштује византијске границе државне ни црквене, да је упропастио византијску царевину и патриаршију, лако се може замислити, да је у ономе времену мрака и незнања, на правоме месту важио глас најобразованијих ондашњих српских представника, из средине свештенства. Лукави Кантакузен смисли план, да створи у Србији и у свештенству партију противу Душана као што је створио противу њега партију у редовима његових династа и властелина. Он је већ био ступио у свезе с Александром бугарским и придобио га на своју страну онако исто као и друге Душанове династе. Сада му дође под руку најзгоднија прилика: Фебруара месеца, 1350 г. премине патриарх Исидор. Кантакузен употреби сву своју моћ и погне на патриарши престо цариградски (10. Јунија 1350 г.) свога верног друга и приврженика Калиста, калуђера иверскога манастира Свете Горе. Како је ово било необично узвишење, и како је Кантакузен имао много противника у редовима византијске јерархије, којима се није допадало тако нагло узвишење једнога простог светогорског калуђера за патриарха, што је противно и духу светих канона, новог патриарха почну окривљивати, да је оужен месалијанством заједно са другим привржеником Кантакузеновим Григоријем Паламом, кога солунци несу хтели примити за свога архијереја. Поред овога раздора и окривљивања Паламе још се распрострла јерес Варлаамова и Акиндинова, услед чега и буде сазван црквени сабор у Цариграду 1351 г. месеца

Маја. На сабору су били само јерарси Тракије, јер осим ове области цариградска империја није имала на копну других области. ⁽¹⁾ Овај сабор оправда друга Кантакузеновог Паламу; осуди његове противнике митрополите — Ефеског и Ханског, а историописца Нићифора Григору, што је порицао како црквене тако и световне поглаваре, осуди на строг затвор у манастиру. ⁽²⁾ Наравно, ово није био васиљенски сабор; на њему не су били остали православни «свештители.» Кад је овај Кантакузенов сабор оправдао његове присталице и утврдио Калеста на столици патриаршиској, Калест није могао одбити Кантакузенов захтев, него пристане и баци «анатему» (одлучење) на цара Душана, патриарха Саву, на српско свештенство, са забраном чинодејства. ⁽³⁾ У изреченој анатеми Калест вели за цара Душана: «Подстрека его злоба и гордост да пакости нам дјејет (прави), наше бо епископе из Тесалије и читаве Македоније

(¹) Greg. XVIII. с. 3. р. 883: *Καπεὶδὴ Θράκης ἐπέκεινα πλεῖων οὐκ ἦν ἐπαρχία Ῥωμαίους, μόνους τοὺς Θρακικοὺς εὐθὺς μεταπέμπεται* (т. ј. Кантакузена) *ἐπίσκοπος*... Флорин. стр. 189.

(²) Ево одредаба тога сабора: 1) Постоји богоприлична разлика између суштаства и дејства божијег; 2) Дејство божије није саздано; 3) Несазиано дејство непроузрокује смршености у Богу; 4) Суштаство божије замишља се (у нашим представама) пре дејства божијег, као узрок дејства, али божије дејство не произлази оделито из божије суштине. Реч «произлази» означава неизречену разлику = *διάκρισις*, а реч «неразделно» = *ἀδιαίρετος* означава чудно јединство (*εὐωσις*). Арсен. Лѣт. Церк. Событ. 1880. стр. 508.

(³) Idem. 508: Право каже арх. Арсеније: «Попуштајући Кантакузену, који је желио чѣмъ нибудь отмстити Сербамъ, патриарх пар. Калест изрекъ отлучење на цара сербскога, патриарха и все сербское духовенство, и није дозволио свештеницима српског посвећења да служе въ своемъ округѣ.»

до Илирика изгна безчестно, и јави се супостат на-
шему царству." Повељевајем да будет: Мараната и
фри фри" са свим његовим народом српске земље.
Лета 6860" т. ј. 1352.

Ово је одлучење имало велики утицај на наше
свештенство, на просту а силну властелу, а преко
њих и на народ. Ту се обелодањује важност и зна-
чај националне спремне и учевне снаге. Чак и сам
Душан свесно је сазнавао важност и значај на-
уке, јер баш у овоме времену видимо га, како
оснива велику библиотеку у Дубровнику, шаље мла-
диће на науке, а доводи друге образоване младиће
у свој двор, да се изображава краљ Урош и његови
другари. У овом времену живљаше у Светој Гори
највећи српски научењак старац Исајија, преводилац
схиничке књиге Ареопагитове. Према његовој до-
цнијој радњи, он је био на страни оних, који су осу-
ђивали Душана, што је створио царство и патриар-
шију. Ову мисао радо прихвате сви противници
српског царства и патриаршије као што су: Грци
— владике у српској царевини, грци — патриоти
по градовима; за њима пођу српски издајници, ка-
кви су били: Хлапени, Толислави и остали династи.
чије је замке Душан оборио, а њих потчинио; на
њих се угледају сви они, који су имали своје «др-
жаве» у «грчким земљама»; за овим слободно мо-
жемо уврстити у овај ред и ондашње многе српске
владике и књижевнике, какав је напр. био продужи-
тељ архиепископа Данила. Тако се створи у српској
царевини две партије: једна је кудила и нападала
Душаном створено српско царство и патриаршију.
а друга је предуносила Душана и његову радњу.
Прва је доказивала, да не треба проглашавати срп-

ско царство и патриаршију без благослова цариградског патриарха. Друга је патриотски ратовала и стварала српско царство; прва је доказивала, да није потребна српска патриаршија, код «вселенске» цариградске патриаршије, друга је доказивала, да Срби као народ треба да имају своју патриаршију у Пећи као што Грци имају своју патриаршију у Цариграду. Прва је разлагала, да ни једно ни друго не може бити без благослова патриарха цариградског, а друга је, ослањајући се на своју мишицу тврдила, да је умесно «самосилијем» проглашена царевина и патриаршија. На жалост морамо признати, да је у националној српској свести одржала победу прва — партија т. ј. партија разстројства, партија створена под утицајем византијских канонских појмова, партија представника преживљене жупанијске разпарчаности, «краљевине» и «архијепископије», а противница српске «царевине и патриаршије.» Првој су партији припадали сви не-Срби и српски династи властелини, и већина ондашње на грчко-хришћанским књигама изображене интелигенције, краће рећи, то је била *грчка партија*. Она је константовала, да је Душан «преступио пределе својих отаца и поставио се самосилијем цар» — «не по закону ни с благословом цариградског патриарха **и које подобаје...** но постави себи патриарха (српског) **и које не подобаје.**»⁽¹⁾ Главни покретачи одлучења српске цркве Кантакузен и Калест, управили су ово оружје противу Душана «сана (што се прогласио *царем*) ради и градова», што је т. ј. освоио грчке земље и градове и што се прогласио царем. На састанку Кантакузена

(1) Гласн. 64. стр. 353.

и Душана у Солуну 1353 године, Душан је радио да се скине «одлучење», али је Кантакузен тражио на траг градове и земље, на што Душан није могао пристати, па зато и каже продужитељ Данила, да због тога није могао добити опроштај, него је та злоба (анатема) остала несарањена. Ето у чему се налазе узроци, зашто српска јерархија није искупила сабор и протестирала противу неправедно Калестом набачене анатеме на Србију. Нема сумње да би такав сабор сазвали цар и патриарх, али мора бити да су наишли на велики одпор како у редовима црквене јерархије, тако исто и у редовима племства. Јерархија није била толико упућена у канонима, да би кадра била схватити, да свака самостална држава, тим самим што је самостална, има слободу самоопредељавања — да се управља и називље онако како за сходно налази; тако исто и автокефална архијепископија већ тим самим што је автокефална, има све атрибуте своје независности и самосталности, пак би је најпосле за такву признале и остале автокефалне цркве.⁽¹⁾

Много су правилније мислили патриоти српски, т. ј. они људи, који су ратовали за српску земљу, за српско царство и патриаршију. У свом националном одушевљењу, они несуд познавали све казуистичке препредености, али су поштено подупирали како проглашено царство, тако и патриаршију. Они су знали, да и Кантакузена најпре није венчао на царство патриарх цариградски, тако исто ни остале

⁽¹⁾ Тек ће се доцније објаснити огромне посљедице набачене Калестове анатеме.

У броју противника проглашења царства и патриаршије били су Угљеша и Вакашија.

цареve и краљеве није венчавао патриарх цариградски, па су они у истини били цареви и краљеви. Ови одушевљени отачаствољубци радили су на томе, да Душан што пре освоји Цариград, и онда га може венчати на византијско царство патриарх цариградски, који ће бити постављен у такво стање, да ће признати и пећску патриаршију. Кад није могао бити икупљен српски црквени сабор, и кад знаци не су умели одбити Калестову анатему: онда на Калестово писмо изађе одговор од «цркве Грачанице», по заповести цара Душана и патриарха Саве. Њега је написао протопоп грачанички Јефтимије. Калест је изнео на Душана хулу, као да је Душан „**сомисленик западне цркве**“, с тога Јефтимије и вели: ми имамо нашега српскога цара помазаника Христова, благоверног насљедника лозе Немањине, отараси из жезла Аронова, Стефана силнаго, кога горди и високоумни злоспоменути грци хуле и говоре, да је сомисленик западне цркве. Оклеваташе таи свога искренога (православнога). Јер наш (српски) цар изагна их **иже нмеху грдо око и несито срце**. Нека занеме њина лукава уста, која **оболгају** нашега цара, који не гони благиостињу, а љуби правду.

«Наш цар нама је поставио од нашега језика и племена патриарха и епископе, утврдио православље, распространио апостолску и саборну цркву. «Мараната и фри, фри» на оне, који лажу и клеветају и хуле нашега помазаника. Хула њина и клевета њина нека падне на њих.... Они не знају шта раде.... Ти Господи помазаника предварио јеси благословом благодистиним и положио јеси венац на главу његову.... Обрати своју десницу на његове врагове; плод њи-

хов од земље погуби.... **ВЪЗГЛАСИ** Господи славу нашега помазаника цара Стефана **ВОПНИКЪ** и поем силе твое.» ⁽¹⁾)

Овај одговор свештенства цркве грачаничке најбоље карактерише научно изображење српског свештенства. У њему се огледа високи национални патриотизам, јер се ту као главно наводи, да наш цар води своје порекло од српске свете лозе Немањине и да имамо од нашега језика и племена цара и патриарха. Кад се опоменемо Немањиних речи, да је Бог дао грцима царство, Угрима краљевство, а Србима велико жупанство, тек онда можемо осетити у души онај понос и радост, коју су осећали ондашњи оташтвољубци и народ, да они имају српскога т. ј. свога цара и патриарха. Овако је у души осећао сваки слободан и прави Србин, који није био охужен византијском казуистиком или сепарастичким тежњама.

Док су византијски цар и патриарх бацали на Душана анатему као на једномисленика западног, дотле се запад плашио силе и моћи Душанове и покренуо западне народе противу њега као противу схизматика. У овоме случају судбина је Душанова трагичка.

6. Рат с краљем Лудвиком. — Котромановић је био васал угарског краља. Он је изневерио прадедовску веру, примио за Босну инквизитора Фабијана са доминиканцима и францишканцима да искорепе богумилство и схизматике. ⁽¹⁾ Папин посланик Гераљд добије од бана обавезу, да ће у земљи ис-

(¹) Да ли није овај Јефимје наших пјесама протопоп Недељко?

(²) Theiner. Vet. Mon. hist. Hung. I. 617.

требити све кривоверце,⁽¹⁾ а папа наложи краљу угарском, да буде у помоћи бану у томе послу.⁽²⁾ И заиста, одступник вере бан Степан, потпомаже папину војску (калуђере), зида им цркве и манастире и спомаже западну пропаганду.⁽³⁾ Он врши и своје васалске дужности и ратује заједно с Лудвиком противу далматинских кнежева⁽⁴⁾ и за ослобођење Задра; ратује и противу Татара.⁽⁵⁾ Због заузећа Хума и притешњавања богумила и православних Душан је с њиме ратовао и заузео Хум и Босну.⁽⁶⁾ Тим се нашао увеређен краљ угарски. Уз ово, угарски краљеви рачунали се врховним господарима Славоније, од које је велики део припадао српским владоцима.⁽⁷⁾ Из папског писма знамо, да је угарски краљ 1339 године присвојио неколико миљкова калочке цркве „због суседства краља рашког, схизматика и отвореног непријатеља краља угарскога.“⁽⁸⁾ Ове исте године Бенедикт XII опростио је грехове свима онима, који

(1) Id. I. 633.

(2) Id. 632.

(3) Luccari — 54. Parlati. IV. 59.

(4) Thurocz. Chronica Hungarorum. III. c. 7. — Schwandtner: Script. rer. Hung. t. I. 177. — Lucii. Memorie di Trau. 240.

(5) Villani Muratori. S. T. XIV. 1. II. c. 71.

(6) Гласн. 64. стр. 302: **Стефань царь.... коса на Босну... и съ царцєю своею. И сию (Босну) насюу покниоуць под се.**

(7) Villani у Muratori. S. t. XIV. гл. XXII. 562: Краљ рашки држао је један део Славоније, који је припадао круни (dominio) краља угарскога и т. д. вид. Гласн. 64. стр. 386. О ономе, што говори Флор. 230, да се овде пропирка водила о Мачви, и о Београду не може бити ни спомена. Банатством мачванским звао се негда и оно земљиште, где је сада Загреб.

(8) Thelner, Monum. Hung. I. 631: propter vicinitatem regis Rasiae scismatici ac publici hostis regis ejusdem.

се буду борили противу идолопоклоника и схизматика, који живе у суседству с Угрима.⁽¹⁾ Због опште мржње према схизматичима често се дешавали сукоби у пограничним местима. Као поглавице ових зађевица спомињу се бан Доминик Осло и његов помоћник Земери.⁽²⁾ Овакви односи проузроковали су рат Карла Роберта с Душаном. Ову исту мржњу, према православној Србији наследио је и Лудвик велики краљ угарски. Освојење Босне доведе у горе стање односе Унгарије према Србији. Душан је за Лудвика био не само лични, него и државни непријатељ. Још су даље ишли смерови Унгарије: она је тежила да потчини своме политичком упливу источну половину балканскога полуотока. Ови угарски смерови подударали се са плановима према истоку, поглавара и руководиоца римскога запада, папе. Угарски краљ као најбољи син римске цркве био је она снага, која ће с мачем у руци искоренити јереси и схизматике обратити у римску веру. Угарска анжујска династија била је представник идеје освојења латинима Цариграда. Ромејским императором одавно се називао Филип Тарентски. Лудвик је живљео овим предањима. Борба око далматинских градова, ратовање с народима доњег Подунавља није ништа друго, но остваравање ове тежње. Као главни смер свога живота Лудвик је стављао у томе, да на православном југу и истоку распростре веру и културу латинскога запада, што се на ондашњим језиком изгова-

⁽¹⁾ Ib. 629.

⁽²⁾ Флорин. 236. Код Студенице у селу Савову има порушена црква са неколико слика на дуварима. Тамошњи становници, који су ту од века, причали су ми, да је исту цркву градио кнез Ослица, који је с Лазаром погинуо на Косову.

рало «истребљење јереси и схизме» т. ј. уништење богумилства и православија, као што се то исто данас називље *«сфера интереса или пролом на исток.»* Због овога папе се старале, да обезбеде Унгарију од запада, те да она покрене *крсташки рат* противу *схизматика* (православних). ⁽¹⁾

Угарски су краљеви свагда били највећи противници ојачања Србије. Нагло српско узвишење на полуострову и проглашење царства, које живи и расте на начелима православија, баци у бригу западне владаре а нарочито папу и угарскога краља, нарочито с тога, што ће ново царство постати права сметња остварењу западњачког плана. Папа и угарски краљ гледали су на Душана као на схизматика, кога треба приморати да се одрекне своје вере и да се потчини папи. Лудвик је још гледао у Душану свога противника, који смета ширењу Унгарије на истоку. Како њему, тако и папи цар — схизматик постане опасна снага за њине планове. Ратовањем Душановим у Босни, њина мисао о Душану постане историјски факт. Зато папа похита да сврши напуљско питање, где је краљица Јованка подкупила зликовце, те убили њезинога мужа краља Андрију брата Лудвикова, па се венчала с Лудвиком Тарентским. Угарски краљ крене војску да освети брата и да Напуљску придружи Унгарији. После неколико похода, Душанове победе принуде папу, да реши напуљско питање. И заиста Климент VI. 1352 год. огласи, да је Јованка невина у убијству свога супруга Андрије и потоме очува њена права на напуљски престо. Том се решењу покори Лудвик, и по

⁽¹⁾ Флор. I. 228 — 240.

Fessler, Gesch. von Ung. Zweite Auflage. 1869. II. 90—226.

заповести папиној, управи своје оружије противу идолопоклоника Литвина и противу схизматика Срба. На Душана се још љутио Лудвик што је тражио за сина руку његове заручнице, банове кћери Јелисавете, с чиме би изгубио не само васалство Босне, него и друге покрајине, ⁽¹⁾ «јер је брзи ⁽²⁾ пораст Душанове царевине непријатно дарнуо запад.» Као што је вековна борба Русије противу нових овладаца Цариграда, Турака, довела 1853 г. Русију у борбу са западом, тако је исто вековна борба српска противу Византије, довела Србију у борбу са западом. Освојење Епира, Тесалије, Етолије и Акарнаније, већине Романије и победоносни поход на Босну, подигне противу њега све латинске народе, који су тежили да се утврде на трачко-илирском полострову, и да га

(1) Ljub. Mon. II. 365. III. 75. Душан је био посредник, потписа примирија између Венеције и Угарске 1348. На основу ових поузданих дата, Флорински (239) у примедби чини овакав правичан извод: «Мора се одбацити мијење Феслера (Gesch. v. Ung. II. 133), ког се држали и други писци на пр. Голубински, да је божем Душан плашећи се угарскога краља 1347 г. који је дошао с великом војском у Далмацију, тражио помоћи од папе и обећао да се кризма. Српски цар у овом времену није имао потребе у ничијој помоћи, јер је он био у миру с Лудвиком, па му није угрожавао а није ни могао угрожавати. Из папског писма (у Mon. Hung. I. 734) не може се извести, да је Душан био у непосредним односима с папом 1347 г. Тај докуменат јесте писмо Климента VI љубимцу царевом Николи Бући, која (Бућу) називље *catholice fidei lumine illustratum circa fidam ipsam defendendam* и моли га, да наговори Душана да пређе у римску веру, о којој (царевој намери) он је божем чуо од скадарског епископа Марка. Наравно, папа, који упућује Лудвика на рат противу православља, проба најпре земљиште. Да је заиста Душан исказао ту жељу, папа би му непосредно писао, као што је урадио 1354 год.»

(2) Флорин. 247—265. .

преокрену у латинство. Анжујци су и онако без мало били све изгубили у Арбанији; венедичка се плашила за своје земље у Далмацији, на Евбеји и у Грчкој; херцези ахајски и атински стрепили су за своје земље у Елади, а Ђеновљани за своје покрајине на балканском полуострову. За све ове западне утакмичаре било је јасно, да се на место византијске империје, коју су они распарчавали, ствара ново, моћно и снажно царство, које ће стопити у једну државу читаво трачко-илирско полуострво. Новостворена Душаном царевина тежила је да постане друга, али народна словенска византијска царевина налик на царевину Константина Великога, са православним идеалима и тежњама, чега је била до тога времена представницом византијска империја. Нови цар не само да те своје планове није прикривао, него је нудио Венецији да ступи с њиме у савез да освоји Цариград. Своје идеале и своје тежње Душан је показивао у свакој својој радњи. Још из детињства напојен византијским изображењем, у кругу свештенства и јуначког племства, задахнут и одгајен у поштовању и љубави према православној српској вери са књижевношћу,⁽¹⁾ на своме рођеном језику, он је усвојио мисао свога деде Милутина, да створи српско царство са престолницом у Цариграду. Он се и појавио после крунисања на царство као православно цар. Његови смерови огледају се у његовој обзнани, да задобије престо Константина Великога, и постане поглавар Грка и Срба. Такав задатак налагао је на њега обавезу, да постане бранилац православног грчко-словенскога света, супротно тежњама

(¹) Дучић, Стар. Хил. 99—100.

западнога света. У томе се и огледа његова само-стална политичка радња. Зато он није ни тражио санкције за своју царску круну ни на западу, ни у Цариграду, него у недрима своје царевине код свештенства цркве српске, охридске — која је венчала на престо царски Теодора солунског и код блгарске, која је венчавала на царство Асење и код православних светилника Св. Горе атонске. Он се у овоме размимоилазио с канонистима, који су тврдили, да се није прогласио царем „по закону”, и да је створио пећску патриаршију „**ако же не подобаетъ.**“ Ово гледиште има свога историјског основа, али се Душан надао да ће и то постићи, кад буде у његовим рукама Цариград, како је урадио и Кантакузен. Он је, дакле био у истини православни цар истока, т. ј. Срба и Грка. Па негледeћи на пријатељство с Венециом, вазда је бранио православље а попреко гледао на латинску јерес. Његова ктиторска радња у подизању цркава и манастира и благодејања црквама у Светој Гори, Јерусалиму и т. д. јасно доказују, да је у истини религиозно васпитан у православљу, које носи име „српска вера.” Ова важна црта у карактеру Душановом, није могла изостати а да се необелодани у његовој унутрашњој радњи онако исто великој, „као што је велика његова спољашња радња.” ⁽¹⁾

Најслабија страна српске средовечне државе, то је државна економна политика, о којој ћемо говорити на другом месту, а овде напомињемо, да у краљевини српској није било српског средњег стајежа, да су била отворена широм врата туђинској

(1) Флор. 249.

трговини, да су странци по варошима били средњи сталеж, да су они бивали арендатори рудника, ковница: да су странци били мајстори и трговци. Да су, дакле, странци били бездушни експлуататори и вукли из земље чисту добит, а Србљи били «работници» на добрима црквеним, властелским или крунским. Што је било слободних себара, они су теглили све дације и ишли у војску. Странци су по вери били латини. Благодарeћи својим консулима, они су у велико ширили у земљи латинску пропаганду. Православни цар није могао спокојно гледати на такву радњу римске пропаганде. Ради доказа, како се латинство било разгранало по земљи, доста је напоменути, да су которском бискупу морали плаћати десетину грађани ових градова: Канола, Требиња, Дражевице, Рисна, Будве, Ластве, Маланте, Призрена, Новогбрда, Трепче, Јањева, Копорића, Плане, Остације, Брскова, Рудника, Липника, Хума, Цеплата, Герговишта, Петранице, Градца, Чертала (Chertale), Томбе, Пините, Мачве (Mazovia), Голубца и Албије т. ј. Београд⁽¹⁾ — наравно латини. Душан забрани давање десетине, како се види из папиног писма 8 Јан. 1346.⁽²⁾ Душан није обраћао пажње на папске поруке, и по казивању Орбина и Лукарића, после венчања на царство, предузме строге мере противу латинштине, отпочне да протерује латинско свештенство т. ј. пропагандисте и да конфисцира њино благо, које су прикупљали по царевини и њиме ширили своју пропаганду. Орбини вели, да је Душан био наклоњен латинима, али га противу латина подбадала

(1) У папним писмима под год 1346. У Theiner-a: Monum. Hung. I. 711. — У Theiner-a: Mon. Merid. Slav. I. 215.

(2) Theiner, Mon Hung. I. 711.

царица Јелена, за коју он вели, да је била вероломна и мрзитељка латинштине. ⁽¹⁾ Душан није нападао, него се само бранио. ⁽²⁾ Ово сведоче ова три члана законика (1349):

Чл. 5. И за ересъ латинскоу, кон сѹ се прѣвратили христѣанѣ въ азимство, да възвратеть се въспеть въ христѣанство. Ако тко не послуша, да се казни по закону св. отаца.

Чл. 6. И да поставить цркъвен великаа протопопъ по всѣхъ тръговѣхъ, да възвратеть христѣанамъ отъ ереси латинскы, кон се боудуть прѣвратили въ взроу латинскою, дающе имъ заповѣди доуховны. и да възвратить се всаки въ христѣанство.

Чл. 7. И попъ латинскы, аще обрѣцеть се прѣвратикъ христѣанина въ взроу латинскоу, да се кажетъ (казни) по законноу светыхъ отцѣ. ⁽³⁾

Ови чланци, који су чиста одбрана народа, да га пропаганда не преокреће у «латинску јерес», изазову на западу муње и громове; чак Орбиније, бели Душана, да је пљачкао благо латинских цркава. На место да латини престану од пропагандисања и премамљивања у латинство, из Рима завапију, да Душан гони латине, да их насилу преокреће у српску веру и да светкује победу схизма и јереси над «једином, чистом римском вером», ⁽⁴⁾ која, по пра-

⁽¹⁾ ...Donna peruersa che odiaua molto i catolici... вид. стр. 261. и Лукарића — 55. Флор. 249—250.

⁽²⁾ Докази су: Његова љубав према Дубровчанима. Латинске је вере био његов љубимац Никола Буџа. Да је био римске вере Буџа види се из писма папе Климента VI. год. 1347. Thein. Monum. Hung. 1. 734. lb. Mon. Slav.

⁽³⁾ Шафар. Раматку... 29—30.

⁽⁴⁾ Папе су одмах после ступања Душана на престо радило, да га полатине — (Бенедикт XII и Климентије VI). Кад су увидели

вичном изразу законика, није ништа друго, него „латинска јерес.“ Кад су дочули у Риму, да је Душан издао наведена три члана у законик, римско сујеверно беснило пропаганде доспе до највеће раздражености и папа употреби израз, којим још и до данашњега дана плаше западњаци лаковерни словенски свет на истоку. Папа правце припрети Душану: ако не уништи наведена три члана законика, да ће противу њега „*додићи Европу.*“⁽¹⁾ То је папа урадио преко Лубровчана, с којима је цар живео у љубави.⁽²⁾ Кад му претња остане без дејства, Климентије VI потражи материјалну помоћ код светске власти на западу. Маја⁽³⁾ месеца 1350 г. папа пошље посланика угарскоме краљу, венецичком дужду и поглавару реда Јоанићског препоручујући им, да предузму кораке и Душана⁽⁴⁾ приморају да не гони латине и да их насилу не покршћава у „схизматичку веру.“ Јованићани су били у великом послу са шиизматичима Грцима, Лудвик у Напуљској, а дужда у пријатељству с Душаном. Папина радња за овда није

да не могу ништа постићи (Theiner — Mon. Slav. I. 185). Климент изнова одпочне на томе радити преко Никоље Буће, па ипак није успео (Theiner — Mon. Hung. I. 734.).

(¹) Luccari 55: li minaccio di voler proceder contro di lui con le fozze d'Europa.

(²) Idem.

(³) Баш кад је Душан радио о савезу с Венецијанцима за освојење Цариграда.

(⁴) Ljubić. Monumenta. III. 186.... Qui se cesa rem seu regem Raxie facit comuniter nominari. Флор. 251. У Monumenta. Idem: cum.... Stephanus.... nonnullos christianos in ejus regno habitantes per vim et violenciam ad ejus perfidiam et infidelitatem trahat. Ipsosque preter et contra formam ecclesie faciat batizari in christiane fidei non modicum detrimentum.

била опасна за Душана. И баш у времену кад је папа претио с „Европом” и дизао „Европу” противу Душана, овај се крене у најсјајнијем своме походу, те казни одступника вере, који се „**п~~р~~евратно у латинску ересь**” бана Степана Котроманића. Радосни и весели Србљи богумили и православни позвали су православног цара, да их одбрани од латина. Он је то и урадио. Сада је папа лако могао покренути Лудвика противу Душана. И заиста, Лудвик се помири с Напуљском, остави на миру Јованку и похита 1352 г. да ратује противу Душана.⁽¹⁾

Лудвик угарски није кренуо војску у Босну, јер би наишао на највећи одпор у брдовитим местима пошто је поражени Котроманић побегао и није имао војске. Она, вероватно од странаца, прикупљена војска бранила је у Бобовцу краљеву заручницу. Са огромном *крсташком војском*, Лудвик, вели папа „из Европе” допре до Дунава. Душан опет с десне стране Дунава расположи своју војску. Кад је Лудвик ви-

(1) Флорин. 252: преноси овај рат у 1353 годину наводећи, како код Орбина и Лукарића није наведена година ратовања. Лукарић вели, да је рат био онда, кад се Турпи настанили у Калипољу. Нама се чини, да за одређивање датума овога рата не може бити меродавним Душанов уговор с римским папом 1354 г. Ово уговарање заиста је било изазвано опасношћу, али не толико од угарског краља, колико од Турака, који су помагали Кантакузџу, док је Душан ратовао на западу. Према овоме правично је Лукарић споменуо Турке. Да је ово онако бидо позивамо се на 19-у главу Кантакузџеве четврте књиге, где он каже, да, кад је он успео, Душан је ратовао у Пеонији. И тако је рат Лудвиков противу Душана био при крају 1352 године.

Што се тиче рата Карла Роберта (1334 г.) напоменутог у житију Душановом, заиста су то место разумели погрешно: Рачки (Rad. II. 82); и Љубић (Opis jugosl. nov. 89).

део спремног Душана за борбу, ступи с њиме у преговоре, и да опроба, да ли може што добити мирним начином. Одреди се место састанка цара и краља на обали р. Дунава. Цар Душан на коњу дојезди до р. Дунава, а краљ на чамцу приближи се обали, не изиђе на брег, него остане у чамцу. Тако се цар и краљ, први с коња а други из чамца, поздраве и одпоздраве, па одпочну да преговарају. Лудвик стави овакве услове мира: ⁽¹⁾

1) Да Душан прими римску веру и да се потчини папи;

2) Да се одрекне земаља, које припадају угарској круни као доминиум (дела Славоније);

3) Да призна сизеренство угарскога краља и да даде леничку заклетву верности. ⁽²⁾ (за оне земље, које је Лудвик рачунао да су угарске — Срем, део Славоније и Мачва);

4) Да му даде за таоца свога сина Уроша. ⁽³⁾

Душан на пречац одбије све захтеве. Остане, да битка реши спор. По савету својих војвода, Душан тргне војску из равнице и спреми се за борбу

⁽¹⁾ Јер Душан ратујући с баном, ратовао је с Угарском.

⁽²⁾ Наравно, да се овде говори о оним земљама, које су познате под именом «краљевина Драгутинова». То није ништа чудно, почем је у средњем веку било више оваквих примера.

⁽³⁾ Вили се, да није био Лудвик сигуран, да ли неће пасти Јелисавета у руке Душану и постати супруга Урошева.

Orbini (263) овако бележи ове услове:

„Il Re Iodouico domandaua dall' Imperadora quattro cose: una, che abbracciasse la fede catholica, et fusse obediente alla chiesa Romana; l'altra, che gli lasciasse le terre che furono del Re Stefano, le quali pretendeua, che fussero della corona d' Ungaria; tezza che lo riconoscesse per suo superiore e li fusse obediente et fedele; quarta, che li desse per ostaggio Urosc suo figliuolo.

у брдовитим пределима Ломнице и Рудника. Сви су путеви од Дунава до Рудника били закрчени, докварени, поседнути, и наравно склоњено све што би могло ићи у прилог Угрима. Рат се одпочне. Угри упадну у Србију, опустоше земљу до Рудника. Ту се догоди одсудна битка. Угри бише поражени и нагоше бегати онамо откуд су и дошли. ⁽¹⁾ У бегању и повлачењу српска их војска толико нагло нападала, да их је мноштво изгинуло. Наш Троњошац ⁽²⁾ вели, да се Душан свадио с краљем угарским због земаља, које су остале без насљедника по смрти краља Владислава сина Драгутинова. У две их битке поразио. Други пораз нанео им код Вуковара. Бан босански био утекао у Унгарију. Све да и неће бити у свему поуздана белешка трношчева мора се признати, да је непосредни узрок рата било то, што је Лудвик захтевао од Душана васалну подчињеност за земље Владиславове. Надбијени Лудвик повуче се натраг. Лудвик не добије ништа, због чега је ратовао. Спорно питање између Србије и Унгарије остане не решено. Лудвик увиде, да му се треба много друкчије спремити за рат противу Србије, а Душан с победоносном војском оде на исток, да доведе у ред стање ствари, да продужи своју радњу према својим смеровима, да најпре освоји Цариград и сузбије мухамеданце, а тек после да обрати сву своју пажњу на запад и Унгарију.

У првој половини 1353 год. Душан се налазио у својој престолници. Лудвик угарски опет, 20 Јунија, венча се с прекрасном Јелисаветом јединицом

⁽¹⁾ Orbin. 262—264. Luccari — 57.

⁽²⁾ Гласн. V. 67.

бана Котроманића, ⁽¹⁾ који наскоро — (месеца Септембра) оде на други свет. Краљ Лудвик проведе свадбу, весеље и медену годину, па одпочне премисљати, како ће моћи покренути огромну крсташку војску из читавога запада с папиним благословом, да би се осветио за претрпљени пораз ⁽²⁾ и сагр'о православље источно. ⁽³⁾

7. Састанак Душана с Кантакузеном. ⁽⁴⁾ — Са запада своје империје Душан крене војску правце Солуну. Вељко ⁽⁵⁾ га предусретне и придружи му се с војском. Цар пошље одмах посланство Кантакузену, које му пребаци неблагодарност и заборавност за учињена добра, и за разбојнички начин ратовања: што је пљачкао, опустошавао, подмићивао и мамио

⁽¹⁾ J. Dlugossi seu longini historiae Poloniae. lib. IX: Vigesima die mensis junii Ludovicus Hungariae rex, nepos Casimiri Poloniae regis, virginem Elisabeth, filiam Stephani, regis Bosnae, quem Hisupus bon vocant, elegantis formae feminam. desponsat et summo pontifice permittente, matrimonialiter sibi coniungit, celebratis ex more apud Budam nuptiis. Generat siquidem praefatam Elisabeth, Ludovici nuptam, Elisaveth filia Casimiri — soror patruelis reginae Hungariae, Elisabeth senioris, germana, Caroli relictæ; et Ludovicum quarta consanguinitatis linea contingebat. — Thur. Cronica Hungar. II. c. 8. и 52.

⁽²⁾ Raynaldi: Annales ecclesiastici ad ann. 1354. г. 59. — Assemanii — Kalendaria Ecclesiae universae. V. 59.

⁽³⁾ Лудвик је с крсташком западном војском тек био готов 1358 г. кад је и напао на цара Уроша.

⁽⁴⁾ Ове лобањаје описао је Кантакузен. Lib. IV. с. 20. стр. 137 138 etc. Наравно, да и најслабији критичар може видети у опису овога састанка и ратовања многе нелогичности и чисте Кантакузенове измишљотине, али је ипак боље знати штогод, него ништа.

⁽⁵⁾ И Вељко quidem cum militibus suis, pactorum et iuramenti oblitus, statim illi se iungit.

властелине, и заузимао српске градове. Оно што је учињено, не може се изгладити. С тога Душан и позове Кантакузена на састанак, да се разговоре и договоре, те да се изравнају и помире. Кантакузен прими позив, уговоре дан састанка. И заиста, у одређени дан, оба императора оружана са наоружаним пратњама састаше се пред Солуном. Кантакузен је дошао пре Душана. После убичајених поклона и поздрава отпочну се договори. ⁽¹⁾ Кантакузен пише, да је Душан први отпочео и казао, да је „Кантакузен неправедан, што се латио оружија”, јер га ништа није могло нагести, да постане неблагодаран. За тим напомене му, „што — вели — сам најбоље знаш”, кад су те твоји византинци протерали из империје и „дошао си нама, који ти несмо били ни чим обвезани, па смо се могли користити вашом свађом.” Ти знаш, говорио му Душан, колико су ми твоји противници слали депутација и нудили ми толике византијске градове и небројено благо; нудили ми савез и пријатељство, да им само једну једину услугу учиним т. ј. да им тебе везаног предам, или да те код себе држим, а ја сам све то одбио, и још теби дватрипут давао у помоћ војску. После свега тога мислио сам, говорио је Душан, да нема те силе на свету, која би те нагнала, да све то заборавиш и да по мојим градовима правиш разбојништва. По твојим поступцима, видим, да си све заборавио и пред-

(1) Кантакузен је (доцније као калуђер) написао историју, па написао и своју и Душанову беседу. С тога не можемо веровати да су ове беседе од речи до речи истините, него је смисао читаве беседе у главном истинит, у колико је писац могао запамтити. Беседе су дугачке и „сачињене.” Своју беседу Кантакузен је „сочинио” тако, као да је победио Душана у разговору.

водећи варваре, ударио си на мене као на непријатеља, који те божем грдно општетио! Једне си моје градове отео, друге на превару узео, а неке поплашио, те ти се предали. Напомиње му, као најгнуснију ствар, што му је неке војнике и властелине побио, друге заробио, па под изговором, да им чини божем добро, одпустио, а усамој ствари, он их ослобођељем опљачкао, јер им одузео благо и стадо. Кантакузен вели, да је Душан завршио беседу речма: да се забораве све увреде, да се обнови пређашњи савез и љубав под условом, да сваке задржи, што већ има у својим рукама, у шта ми не верујемо. Па и из овако осакаћене Душанове беседе, види се, да је ту било крупнијих речи, јер Кантакузен каже, да му је цар Душан рекао: да, ако је противно Кантакузену, што је Душан нешто земљишта од византијске империје заузео, онда га подсећа, да је он (Кантакузен) од исте империје, која *другоме припада* (т. ј. Палеологу) највише уграбио.⁽¹⁾

Душан је изговорио своју беседу у присуству пратње, и тиме довео Кантакузена у незгодан положај. Пошто се Кантакузен, сâм добро промислио, он је одговорио Душану, па је написао дугачку софистичку беседу, пуну фраза и лукавства, али није постигао циљ. Он се најпре извињава Душану напомињући, да је међу људма породило највише зла и несреће погрешно суђење о себи и другима, т. ј. кад човек себи прашта највеће погрешке, а другога најстрожије осуђује за најмање ситнице. Кад Душан, који је заузео толике ромејске гра-

⁽¹⁾ Стр. 140. Овом реченицом Душан хоће рећи оно исто, што је предлагао Венецији т. ј. тражити, да заштити Палеолога. Нема сумње, да је овим охрабрио приврженике Палеологовс.

дове, па ни један не враћа, суди о Кантакузену, који је од многога заузео мало, заиста излази, да је Кантакузен неблагодаран и ненаситан. Кад је гоњен од својих, прибегао Душану са више сродника, пријатеља и новцима, и што Душан није пао у искушење за понуђене толике градове и земље да га злостави, добро је учинио, што Кантакузен и не пориче, него хвали као пример и углед за потомство. Што се пак Душан заузео за добро, правду и истину и није послушао наговарања других, то не показује само његову великодушност и честитост, него још доказује, да је Душан правичан и на добро склоњен. За тим, пошто је благодарио за гостепримство Душану, царици Јелени, војводама и војсци, он онда каже, да није он узрок покренутог рата, него Душан. Наравно, Кантакузен се стара, да пред толиким важним личностима свали сву кривицу на Душана, вешто забашурује уговор с Душаном о деоби царства, јер би се у очима Византинаца појавио као највећи издајник. Зато најпре повторава оно, што је пре писао о уговору супротно истини и сведочби Григориној, па додаје, да је Душан за помоћ од Кантакузена, који није имао ништа, затражио многе земље и градове, а да није пристао да му уступи и најмањи кастел, јер је како онда, тако и доцније било његово највеће старање, да империју ослобођава од туђина, а не да им је уступа и за спас живота да лакомислено упропасти империју. Пише даље, као да му је божем Душан помагао из љубави, а да остану вечити пријатељи и савезници. Наравно, да кад би му Душан хтео помагати из љубави, онда нема места што се говори о савезу, али Кантакузену је требало то тако — ако баш и није

говорио — написати, јер би иначе, како сам наводи, заслужио вечан спомен срама код РOMEЈА. Повторава, како су се они заклели на савез у присуству архијепскопа и *«ове овде светле госпoде»*; како је Душан одазвао германце, кад се он упутио на Солун, како је подбадао Солунце противу њега, како му сметао у ратовању, како га Апокавк придобио био на своју страну, и тада је и објављен рат Кантакузену. «Ја сам — вели Кантакузен — сачувао она писма», којима му је Душан одрекао савез, и рат објавио, па од тога времена није престао јавно противу њега ратовати, а тајно му замке плести. За овим говори, како је, кад се враћао у Дидимотику с Амуром, Душан с војском продро у Мигдонију и како су пешаци турци, којима су латини лађе спалили, Душанове коњанике надбили, како је протерао из Верије Кантакузеновог сина, а грађане подмитио и град освојио; да је тако и Серез освојио, па онда Тесалију и Акарнанију; како је по смрти Јована Анђела заузео све земље, над којима је онај управљао, а да и не спомиње многобројне градове у Македонији, па изводи, да је то све укупно узрок, и *«још нека дела»*,⁽¹⁾ по чему сматра Душана за непомирљивог свог непријатеља. Кантакузен правда рат тиме, што — вели, — није ратовао противу Србије, него је ратовао да поврати отете му градове. Мора бити да је Душан напоменуо Кантакузену из уговора оно место, како се њих двојица погодили да ратују противу Византије, па сваки да добије што освоји, због чега му Кантакузен лукаво одговара, да овде није

(1) Од све прилике посланство Душаново Орхану, о чему неке да говори, јер би се обелоданило његово учешће у погибљи посланика.

реч о деоби неке државе, која није ни Душанова ни Кантакузенова, него је овде говор о држави, у којој је Кантакузен император, а у самој ствари византијска империја 1342 г. није била Кантакузенова, па ни овда, јер је припадала законитиме императору Јовану Палеологу. Мора бити, да је Душан у беседи изнео услове за мир, кад Кантакузен одговара, да је свагда тежио да очува читаву империју и «данас», кад је он император, и кад се *оснажио*, не само да неће ништа Душану уступити, него ће потражити и оно, што је одузето од империје, па затражи од Душана Акарнанију, Тесалију и остале градове у Македонији, па тек онда да се помире и постану пријатељи, иначе отпочиње рат, за посљедице кога чини одговорним Душана.

Оваква узајамна пребацивања могла су довести оба цара до скандала и неприлике. Да би се ово избегло пристану, да се њих двојица — Душан и Кантакузен — од присутних издвоје и на само разговоре и договоре.⁽¹⁾ Шта су они на само разговарали, ми не знамо, међу тим не само да не верујемо у оно, што пише Кантакузен, т. ј. да је, божем, Душан признао да је погазио заклетву и уговор, већ напротив, према уговору, како га је Грегора записао, мислимо, да је Кантакузен признао, да је погазио уговор и заклетву, на који је у невољи пристао, а сада као ромејски император, нити може, нити сме пред Грцима то признати, јер је имао противу себе огромну странку Палеологову. Како је Душан захтевао да се изврши уговор, Кантакузен је морао претити Душану као ромејски император, на што је Душан са исме-

(¹) Cantac. IV. c. 20.

вањем рекао, да се он грозно плаши Кантакузена и да му се диви и чуди шта говори, кад Душан добро познаје византијску моћ и снагу!! Да су ово значиле Душанове речи, и да није била плашња како пише Кантакузен, потврђују они догађаји, који су се десили после састанка. Према томе, морамо сматрати за највећу иронију казивање Кантакузеново, кад он пише, да је Душан, кад би у вече помислио с ким ће (т. ј. с Кантакузеном) ратовати, није могао читаву ноћ тренути. Неимајући Душану шта да пребаци, Кантакузен прича, да је на састанку упитао Душана: због чега се изложио толикој срамоти, да себе уврсти у венедичке сенаторе, кад има веће и сјајније достојанство, него ли сви сенатори у Венецији?

— С тога (божем одговорио му Душан), што сам се препануо од тебе! За овим је, вели, додао: да није никакво чудо што је у такву срамоту запао, него је чудо што није у нешто још грђе и непоштеније упао, кад се могао удружити с Кантакузеном. Да ли је ове речи Душан изрекао или не, наравно да не знамо, али да оне садрже у себи дубок смисао, то је истина. Сва несрећа, која је постигла српску царевину у истини је дошла од Кантакузеновог пребивања у Србији. Ту се он упознао са српским властелинима и династима, па их обећањима придобијао на своју страну, ту је уговором преварио Душана, а женидбом свога сина са Оливеровом ћерком привукао на своју страну властољубиву моћну властелу, и што је најгоре, тада се он упознао са правим стањем ствари у Србији и знао је како, преко кога и чиме може највише нанети штете Душану. За време бављења у Србији он је охужио вишу сферу

српског властеоштва, јер му је она веровала и уз њега се лепила, како се види из поступања Оливера, веријских властелина, из радње Хлапена, Толислава. Вељка и других. Он је постао пример за најмоћније српске властелине, на који се они угледали, па је од његовог доласка у Србију, при двору, примљен церемониал византијски и раздавање звања и титула, јер кад се у Србији отпочело поступати као у Византији, онда је изгубио свој смисао обичајни српски народни живот, а отпочело се живљење по грчким цермонџама, на штету српског народног живота. Властелини постану браниоци византијскога начина живљења. С тога је народ од њих окренуо главу и затражио да поврати и обнови свој пређашњи ју-паниски живот.

Кантакузен је тражио од Душана Акарнанију, Тесалију и остало освојено земљиште империје. Душан не само да на то није хтео пристати, него је тражио, да му Кантакузен поврати оне градове, које је освојио, док је Душан ратовао на западу, јер их се не може одрећи од срамоте осталих владалаца и својих сопствених подајника. Кантакузен почне претити ратом и позивом турака из Азије, «који су више штете наносили ромејцима као савезници, него ли (ромејским) непријатељима.» Најпосле «*пристане*⁽¹⁾ да с Душаном градове подели.» На том основу (приповеда Кантакузен) они пристану да потпишу *мир и савез*. Кантакузен предложи оваку *деоу*:⁽²⁾ да Душан уступи Византији: Акарнанију, Тесалију, Срб-лију (*Σερβία*) и на томе земљишту све градове до

(1) Савл. IV. в. 21.

(2) Ево доказа, да је у Србији била уговорена „деоу“ као што сведочи Грегора.

мора (et intra has ad mare sitas) и *Верују* са *Воденом* (Едесом), *Гинекокастрон* и *Миздонију* са градовима, и замке око р. Струме до граница серезких и тако званих планина Тантесанових (Tantessani montes = *Ταντεσάνου ὄρη*). Душан да задржи све земље изван споменутих планина и градове: *Зихну*, *Серез*, *Меленик*, *Струмицу* и *Костур* и све остале замке и градиће Македоније (aliosque vicos et oppidula Macedonica). На основу овакве деобе да утврде савез и пријатељство и да више један другог не вређа. «Тако је (о себи пише Кантакузен): градове распределио; ова се деоба допала Душану. Између њих се таква погодба свршила (et ita inter illos convenit). Мир с радошћу поздравише и Срби и Ромејци. И на истом месту, где је мир свршен у присуству млађег императора (Палеолога), Кантакузен даде Душану и његовој пратњи сјајну част, на којој како Кантакузен, тако и његов зет надметаху се у исказивању своје пажње према Душану. После тога свечаног и сјајног обеда уговоре, да сутрадан (*ύστεραιαν*) одбере Кантакузен пет званичника, који ће примити градове од петорице званичника, које ће Душан одредити да градове предаду. На том се сврши састанак. Они се опросте (et salute dicta). Душан оде у логор. Кантакузен се врати у град (Солун).⁽¹⁾

Тако описује и представља ту ствар Кантакузен, а да ли је пак то све тако било, не знамо. Вероватно је, да је Кантакузен приредио сјајну гостбу и ту било разговора о градовима, али да Душан пристане на своју штету и да уступи своје градове, тешко је у то веровати. Пре ће бити, да се тражио

(¹) Cant. IV. c. 22. Почетак ове главе.

неки излаз и начин за погодбу, па кад су приврженици младог императора опазили Душанову наклоност према Палеологу, а мржњу према Кантакузену, о чему има доказа у Душановом предлогу Венедичанима (1350 г. да истргне из руку Кантакузенових правог насљедника Палеолога): онда су навалили приврженици Палеологови, да се не дође ни до какве погодбе. Због тога се опет отпочне рат између Душана и Кантакузена. Кантакузен ту ствар овако представља:

Те ноћи дођу Душану приврженици млађег императора, а противници Кантакузенови и рекли му, да не предаје градове, јер му Кантакузен ратом не може никакве штете нанети. Он (Кантакузен), сада нема јаке војске; оде ли у Цариград, он ће се погодити с Палеологом, па ће заједнички противу тебе ратовати. Душан обећа, да ће бити наклоњен млађем императору и помоћи му противу таста. И сутрадан — вели Кантакузен, да му је поручио Душан, да не пристаје на мир. Кантакузен тврди, да се много срдio на грчке интриганте, јер је знао, да су они произвели ту промену у Душану, па је предвидио, да ће се изнова одпочети грађански рат. Душану је поручио, да ће му сутра дан изаћи на мејдан.

Душан је већ своју војску прегледао и храбрећи је говорио јој: Не треба се плашити Кантакузена, доклегод га његови гоне, него се треба веселити и надати победи. Градове, које смо од Грка освојили за свагда ћемо одржати. Кантакузен наличи на човека, који се у води дави, а његови стали на обали и пазе, ако се почне искобељавати, да га опет гурну у воду, како не би могао помоћи ни себи ни сво-

има. Ако се негда избави домаћних раздора, онда ће требати драговољно градове уступити му и његово пријатељство придобити. Према оваквим назо-
рима, Душан је извео у зору своје трупе (*φάλαγγος*) у убојне редове, па се из стана кренуо на Солун. И Кантакузен је извео своју коњицу и пешаке, али ни један ни други није хтео напасти. Душан је позивао Кантакузена или да усвоји услове мира, које је (*Душан*) *предлагао*, или да отпочне бој. Кантакузен је изговорио дугачку беседу, али није пристао да ступи у борбу. С тога Душан врати војску у стан, а Кантакузен се врати у Солун. Негледећи на овакав растанак, Душан крене војску преко Вардара да поврати отете градове, а Кантакузен се спреми да иде у Византију. Пред полазак много је световао свога зета цара Јована, да се опрезно чува Душана, јер ће он гледати да запали у Византији грађански рат како би задржао отете градове. Још га је учио, да се чува замака Душанових, који неће ништа мање, него читаву византијску империју. Говорио му, вели, да ће Душан противно томе говорити и обећавати му помоћ, да поврати очевину и да га као опљачканог брани, па ће га уверавати да и са животом није сигуран. Не треба Душану ништа веровати, тврдио је Кантакузен, јер ако му Јован поверује, пропаће империја, а њима неће ништа помоћи, што ће знати да су преварени, као што то није ништа помогло Адаму и Еви кад их је змија у рају⁽¹⁾ преварила.

(1) Флорински. I. 110: Тако ту ствар представља Кантакузен, а у ствари тешко да је тако било. Да су се договарали о томе нема шта сумњати... може бити, да је Душан због других прилика био и попустљив; али је од тога далеко до „тој комическој тру-

8. Ратовање Душаново противу Кантакузена.

— После расстанка пред Солуном, Душан крене своју војску преко Вардара и упути се Водени (Едеси). Дошавши до града, ступи у свезу са српском партијом. Уговоре, да, кад војници с поља прислоне уз бедеме црквице, српска ће партија дати знак и устати противу оних, који би изнутра град бранили. Кад је све било спремљено, Душан с војском навали на бедеме и тако их поруши, да су могли коњи прескакати преко њих. Градоначелник Лизик склони се у недовршени замак заједно с 200 војника постоји, которуу историк Кантакузен так не кстати приписујет нај-силнијему, најнезачинијему во свѣх отношениях сербскому госу-дарю о чему не може бити говора. Нисако је чудновато читати фантастично причање, налик на наведено о „моћној личности осно-ватеља српскога царства, о оном Стефану Душану, који је више него ико други из савременика му прославио себе неустрашимомћу... и који је с потпуном свешћу своје снаге прогласио себе царем грчким, српским и багарским. Па и зашто би се он као плашио Кантакузена у то време? Шта је тако страшно урадио Кантакузен а да не споминемо како није могао освојити Србљују? Помоћу ту-рака повратио два града и неколико кастела. У суштини ови су градови обухватили врло малену територију: уз то, већина се, тако рећи, предала из осећања самоочувања и ни један град, осим може бити, Верије, није био јако притврђен империји т. ј. снабдевен јаким гарнизоном.... Кантакузен је имао сувише мало војске.... Ако се тко од ова два противника имао плашити, то је поименце Кан-такузен, а никако Душан.... Све скупа узето, ничега ту није било, због чега би Душан био приморан да пристане на уговор. Можно подожително сказати, что никакoгo договора на почѣт несообраз-наго раздѣла приводимаго Кантакузеном, никoгда не могло бити. Све што је могло бити, то је, да је Душаѣ тражио натраг своје градове, на што кад Кантакузен није пристао, Душан се крене да их заузме..... Допије, кад је Кантакузен у манастиру о томе пре-мишљао: тут јему билъ полный просторъ высказываѣся т. ј. пи-сати шта хоће.

саде. По заузећу града, Душан нападне и на замак, у коме боју Лизик допадне рана, а посада се преда на веру, да слободна оде. Посаду и њеног команданта Мавродуку, Душан одпусти обезоружане под заклетвом, да се неће противу њега борити; а заповеди, да се Лизику оскуби брада, и да га у околним испрате у Скопље, где ће му се, судити, као и осталим велеиздаицама; ⁽¹⁾ но Лизик од напуштене ране и претрпљене злоставе издане у путу. Душан преда град војницима на пљачкање, а већину грађана разагна по земљи, Јануара месеца; они се разпрштали по Верији и другим местима. У том настане цича и зима. Цар остави гарнизон у граду, а сâм се врати у своју престолницу. У путу је, како се причало, због зиме изгубио много војника и теглеће марве.

Кад је Душан враћао натраг своје градове, Кантакузен дошав у Цариград, почне тражити савезника противу Душана, и како се уздао у Хлапенова и Толиславова уверавања, он се обрати Александру бугарском, сасвим под другом образином. Они турци, које је доводио у помоћ Кантакузен, нападали су и на бугарске покрајне код Балкана, због чега се Александар љутио на Кантакузена. Да би одклонио ту мржњу, овај пошље посланство Александру у Трново, да га увери, да Турци сами долазе и пљачкају; да их он сâм не може заустављати,

(1) Cant. IV. с. 19. Прича, како је цар дао под суд између осталих и скопљанске издајнике. Њима је судио митрополит, па је пресудио, да су *невини*, јер су мудро и обавриво били смислили, да уступку сили; јер је (рекао је митрополит) цар крив, који не само да им одрекао помоћ, него је долао: *нека се сваки брани како зна*.

јер је принуђен позивати их противу цара Душана. С тога да треба њих двојица да се удруже, па ће моћи заштитити земљу од варвара. Кантакузен има флоту, али нема новаца да је наоружа: нека Александер даде новаца и онда ће бити обезбеђена његова земља од турског насртања. Флота ће штитити обале тракијске, а он ће допустити да долази толико турака, колико му је потребно за успешан рат противу Срба. Овај предлог радосно предусретне Александер и множина светине, која се била прикупила у Трнову о празнику. Кантакузен добије одговор, где му се обећава новчана помоћ у предузећу.⁽¹⁾ Но му била узалудна радост. Цар Душан објасни Александру, да тај новац, који од њега тражи Кантакузен, божем, за наоружање флоте противу упада турских ордија, није ништа друго. него данак, који Кантакузен не може да изнуди оружијем. Кад је Кантакузен почео доказивати Александру, да му тако Душан говори из плашње и зависти, јер ће њине обе државе бити обезбеђене, Александер му у одговору саопшти речи Дишанове, које гласе: срамота је и народно понижење плаћати грцима данак! Тим се прекинули преговори. Таким начином Душан уништи ту Кантакузенову⁽²⁾ интригу.

(1) Cant. IV. c. 23.

(2) Флор. II. 191. Због реченог не можемо усвојити ову изреку г. Флоринског.... и заједно са њим савршено не можемо спорити са њим да Душан надмашно како у боју, тако и у политици. На стр. 193 вели г. Флорински: Партија Палеологовъ.... подлажују сеуудачею Кантакузину во внѣшнихъ и внутреннихъ дѣлахъ и т. д.

V.

Припрема за освојење Цариграда

За постигнуће те крајње цељи свију својих напора, Душану је добро дошао грађански рат у византијској империји. Тај се рат могао предвидети: Кантакузен је тежио да постане царем његов син Матија, а то Палеолог и његова партија не су могли допустити. Кантакузен позове у помоћ турке, Палеолог позове Душана. Тада се Душан сукоби с Турцима. Сукоб с Турцима даде му подесан изговор да ступи у сvezу с папом. Венедичка република надвиси своју супарницу Ђенуу, па је тежила да она, као латинска држава, захвати Цариград. Чим ће се свршити борба Душанова с Лудвиком, то се још није могло знати. Претензије венедичке на Цариград, као и изглед краља угарског, принуде Душана да ступи у сvezу с римским папом. Борба угарског краља са Венецијом и Татарима даде Душану прилику, да изврши своју најватренију жељу, да заузме средиште православља — Цариград.⁽¹⁾ Зато он и прекине договор с рим-папом и крене се на Цариград. После овог прегледа, да изложимо ток историјских догађаја.

(¹) I. Jubić; Monumeta. III. 266. Год. 1354. 6 Августа посланик венедички из Цариграда јавља дужду: „Византинци су, због немања заштите од Турака, готови да признаду власт венедичке републике; а ако то не може бити, онда да признаду власт краља угарскога или цара српског.“ Ово је јасно

1. Настављен рат противу Кантакузена у савезу с Јованом Палеологом. — При поласку из Солуна Кантакузен је саветовао свога зета Јована Палеолога, да се чува Душана, а у глави својој већ је имао готов план. да преда права насљедства на престо својој деци, на штету Палеолога. Зато није ни повео са собом зета у Цариград, као што је иначе до тога времена радио. Та намера и план Кантакузенов није могао заварати очи Палеологове и његове огромне партије. Па је још много пре овога времена, Душан знао и увиђао крајње смерове Кантакузенове и узастопце их пратио. Отален долази световање Кантакузеном Јовану да се чува цара Душана. Према овоме Душан је имао већ готов план на који начин да се умеша у међусобно ратовање изумируће византијске империје.

Душан је имао у Солуну велику српску партију. Ова је партија радила у друштву с партијом Палеолога. Партија Палеологова бранећи права млађаног императора, добије прилику због Кантакузенових неуспеха, да отворено изиђе противу њега и да га предупреди у његовим смеровима и плановима о пренашању насљедства на своју децу. Кантакузен сам приповеда, ⁽¹⁾ да су у Солуну противу њега отпочели радити одмах по његовом одласку. Њима је било неправдо, што законити цар носи само име цара, а отмичар влада и својој деци раздаје читаве покрајине. Њему су, по његовим речма подметали, да је оставио у Солуну младог императора као заточника у средини непријатеља; ваљда се надао да Срби опседну Солун, а српска партија да им га изда?! Вара

⁽¹⁾ Lib IV. c. 37.

се он: Српски је цар с нама, па ћемо одбранили престо младога цара. Тако представља стање ствари Кантакузен, додајући, да његов шурак Асан, ког је оставио да бди над Палеологом, — није могао стати на пут покрету те партије, која га протерала из Солуна; да је иста партија имала план за одсудну радњу; да је ту партију подмитио Душан и упутио је, да најпре протера из Солуна Асана. Да је она открила свој план радње Палеологу у савезу с Душаном, који је једино кадар одбранили младога цара и спасти империју од отмицара. Да се овај рад успешно изврши, приврженици младога цара реше, да се одмах уђе у посао, а Палеолог да оде у таоце Душану, ради своје безопасности и успешнога рата. За овим додаје, да је Палеолог на овакав план радосно пристао и усвојив мњење својих приврженика, послао посланство цару Душану да с њиме закључи савез.

То је само и чекао цар Душан, па да грчки грађански рат употреби у корист српску. Он прими страну Палеологову, јер је предвидео, да на овај начин може најлакше dospети у Тракију. Због тога се Душан појави пред Солуном заједно са својом супругом Јеленом, где с Палеологом закључи савез. Григора приписује Душану мисао, савеза с Палеологом и закључење уговора,⁽¹⁾ што доказује изванредни таленат Душанов у вођењу дипломатске радње. И заиста учествујући с врло мало војске у грађанском рату византијском, он се надао да ће највише добити и са странком Јовановом ући у Цариград. Зато и закључи уговор, а Јовану обећа ставити на расположење војску и новчану потпору. Цар Јован од

(1) Lib. XXVII. c. 27.

своје стране пристане и обвеже се, да пошље у Србију своју супругу (кћер Кантакузенову) Јелену, а да се ожени са братичином српске царице Јелене, ћерком блгарског владалца Александра, која још није била пунољетна. ⁽¹⁾

Кад је Кантакузен чуо од Андроника Асана за овај уговор, грозно се поплаши. Није смео оставити Цариград због *латинског* рата (Венеције с Ђенуом). Није могао позвати Орхана због увреде нанешене му убијством посланика и грабежом дарова. Није имао толико војске да би се усудио ступити у рат. Остане му једно, да употреби лукавштину и да попусти своме зету, ког је хтео опљачкати. Кантакузен је био на раскршћу и увидео да је, своју ствар дотерао до пропасти. У ту минуту увидео је, до чега га је довела његова отмичарска политика. Због страха, на минуту, напусти свој план. Обрати се царици Анни, и умоли је, да оде сину и да га одврати од савеза с Душаном обећавајући, да ће, како се земља умири, предати царску власт законитоме цару Палеологу, а он ће се одрећи власти и закалуђерити. Анна дође у Солун, и нађе свршен уговор и рат тако рећи на прагу. Она посети цара Душана и царицу Јелену у логору код Солуна. Овом приликом предузме да одврати сина од савеза с Душаном, јер је опасан по империју. Она најпре нападне на синовљеву околину, а за тим оде у посету цару и царици. По речма Кантакузеновим, царица је Анна пребацила царици Јелени, да је њин рад пред људма неправедан, а пред Богом грешан. Овом приликом

(1) Greg. XXVII c. 27. — Parisot је наводио доказао, да је овај и овакав уговор у истини био закључен и потписан.

«многоглаголиви» Кантакузен улаже у уста царици Анни прилично дугачку беседу, налик на своје беседе, где је, божем, царица Анна говорила царици Јелени и цару Душану ово: Зар вам није доста, што сте (цара византијског) сувише оштетили кри-
вокљеством и вероломством, него још распаљујете сад мсђу нама грађански рат, како би се ми покрвили и упропастили, те да ви можете комотно заповедати и т. д. Јасно се види, да је ову беседу сачинио сам Кантакузен и приписао јој такву моћ и снагу, да је Јован прекинуо савез са Душаном, који је заједно са супругом, «стидећи» се, оставио околину Солуна. Уговор се могао раскинути, али да се Душан «са стидом» удалио од Солуна, може писати само човек. *какав је био Кантакузен, јер не стоје њиме наведени узроци привременог прекида уговора између младог цара и Душана. Није Јован напустио уговор с Душаном усљед беседе Кантакузенове, да би се имао Душан чега стидети,*⁽¹⁾ *него Душан се удалио мирно и спокојно с тога, што је (Јован)*⁽²⁾ *постигао*

(1) Флорински. I. 127 за ово и овакво писање Кантакузена ксли: «И овде Кантакузен се стара да представи Душана у смешном облику. Њега и супругу му поражава громовита Анина беседа, којом их изобличава у вероломству и безчастном начину радње на спрам империје, и они посрамљени одлазе од Солуна. Овде се не треба ни сумњати да је све ово чисто творевина Кантакузенове фантазије.»

(2) Greg. XXVII. c. 52. pag. 169. Овом приликом рекао је цар Душан Јовану Палеологу, што је доцније Јован приповедао својој тапшти Ирини, ове речи: *Или да ја (Јован), који сам већ лишен женс због познатих међу нама догађаја, узмем за жену његову (Душанову) свастикy (кћер Александрову) и да себе заједно с градом (Солуном) сасасем, или да пропаднем у валовима његова мора (борбе), кад већ намерава да са жешћом силом на град (Солун) напада»...*

оно, што би имао тек савезом постићи. Григора⁽¹⁾ јасно и истинито вели, да је Кантакузен по царици Анни послао своје зету цару Јовану у Солун на писмено заклетву, да ће му предати потпуну царску власт, а за себе задржати нешто мало земљишта у Тракији до Селимврије; ако ли и на то његов зет не пристаје, готов је да се уклони, зету да преда царску власт, а сâм да се закалуђери. Значи, да је Јован постигао оно рад чега је с Душаном склапао савез. Душану је морао бити благодаран како цар Јован, тако и његова мати, и он се удалио од Солуна са светлим образом и давноскопљеним планом, јер је и сувише добро познавао Кантакузена, па је знао, да ће се у невољи и тескоби и заклињати и обећавати и саглашавати, али неће ништа испунити, па ће му врло брзо дати прилику, да оживотвори уговорени савез с Палеологом. Овако схваћање догађаја тим је било вероватније, што се наврпивало десет година Кантакузенове владавине, после чега, (према Кантакузеновој заклетви) требало је предати престо цару Јовану; међутим, Кантакузен не само да није радио тако како ће цару престо да преда, него, како га неће предати. Да је овакво гледиште имало стварнога земљишта, јамчи нам то, што цар Јован оде у Цариград, а његова мати царица Анна остане у Солуну, како би у случају преваре, њезин син имао сигурно склониште.

Да је Кантакузен у крајњој невољи обећавао оно, што неће да испуни, то се видло одмах по доласку Јовановом у Цариград, јер на место империје, таст му уступи, да самостално управља Еносом и

(1) XXVII. с. 28.

Халкидиком, над којима је управљао Матија син Кантакузенов, а своме сину Матији уступи област Адрианопољску.⁽¹⁾ Неодређени односи Матије и Јована, чије се области граничиле, проузрокују између њих свађу. Матија надајући се да ће наследити императорску круну, није хтео давати никаквог рачуна о управи законитом императору, који је то по праву захтевао. Кантакузен је бранио сина, и тиме доказао, да не ради искрено. Између шурака и зета одпочне да расте јаче и јаче непријатељство.⁽²⁾ Сукоб је био неизбежан. Мати Јованова царица Анна оставши у Солуну ступи у преговоре с Доријом, који јој предложи помоћ противу Кантакузена,⁽³⁾ али она предлог одбије. Њезин син Јован ступи у преговоре с венецичким адмиралом и заповедником флоте Пизанијем,⁽⁴⁾ и добије од венецичког посланика Фаљера 20.000 дуката, а уступи Венецији у залогу острово Тенедос са свима замцима, под условом, да се не притешњава православна вера.⁽⁵⁾ Поред овога, распростре по народу глас, да му прети опасност од Кантакузена.⁽⁶⁾ Кантакузен опази да је изгубио сваки значај у народу, и стане спремати се да ратује противу зета с помоћу странаца. Закључи савез с Бенуом; помири се с Орханом; опреми за склониште акропољ у Цариграду и опколи се с 500 катагена.⁽⁷⁾

⁽¹⁾ Cant. IV. c. 32.

⁽²⁾ Greg. XXVII. c. 29.

⁽³⁾ Murat. Willani T. P. 119—123.

⁽⁴⁾ Id. t. XXII. 625. Greg. XXVII. c. 55.

⁽⁵⁾ Флорини. II. 123. — Hopf. Griechenland 447. Венеција заузела острово тек. 1375 г.

⁽⁶⁾ Greg. XXVII. c. 29.

⁽⁷⁾ Id. c. 30.

Бринуо се о себи, а уздао се у Турке. Његова супруга Ирина, у пратњи два епископа, оде у Дидимотику, да помири зета са сином захтевајући, да зет обвезе, да ће признавати независну управу њеног сина Матије. Кантакузен опет захтевао је, да до смрти остане император и да управља над оним земљама, које преостану преко деобе Јована и Матије, а после смрти да престо пређе Јовану Палеологу.⁽¹⁾ Цар Јован одбије тај предлог⁽²⁾ и устане да поврати престо свога оца. Он уђе с војском у земљу Матијину. Њему отворе врата сви градови, па чак и Адрианопољ, али се Матија бранио у акропољу. Како је Кантакузен дошао с *Турском* војском да одбрани сина, цар Јован уклони се испред јаче силе,⁽³⁾ а Кантакузен заузме Адрианопољ и преда га војсци на пљачку.⁽⁴⁾ За овим нападне на остале градове, који се предали Јовану и жестоко их кастигује, којом је приликом највише пострадао Черномен.⁽⁵⁾ Таким начином он је ратовао с турцима противу законитог цара Јована свога зета, ког је заклетвом преварио, да ће му после десет година своје владавине, уступити очино наслеђство.

(1) Id. ss. 31—33.

(2) Id. ss. 34. Овом приликом Григора ставља у уста Јованова дугачку беседу, у којој овај оштро осуђује Кантакузена, чија је саможивна радња управљена на то, да му преотме престо. По овој беседи Кантакузен је узрок свију несрећа, које су постигле византијску царевину.

Григора је овда био у апсу. Писао је ове главе у апсу по фактима, које му достављао његов ученик Агатаңгел.

(3) Cant. IV. c. 33. Мало пре овога рата Турци су се утврдили у Тракији заузев замак (*Τζούμπη*) Чимпу.

(4) Greg. XXVIII. c. 3.

(5) Can. IV. c. 33.

Цар Јован Палеолог нађе се у невољи. Он се утврдио у Дидимотици. Немогући борити се противу турака, обрати се цару Душану за помоћ. Душан пристаде да му помогне, али затражи да му Јован пошље за таоца свога рођенога брата Михаила Палеолога. По заповести Јована, његов брат деспот Михаило као таоц приспе у Србију, а Душан пошље цару Јовану војску у помоћ под командом Казнаца Бориловића (*Κασνιτζὸς Μποριλοβίκης*) са четири хиљаде коњаника.⁽¹⁾ И Александер блгарски пошље Палеологу војну помоћ.

Кантакузен добије од Орхана десет хиљада Турака под предвођењем Сулејмана сина Орханова. Таким начином отвори се рат између отмичара с турцима, и законитог наследника престола са удруженом снагом православног цара.

Српска помоћна војска под командом Бориловића, блгарска и грчка приступе Дидимотици, кад је Јован Палеолог одлазио у Енос, и улогоре се на обали р. Марице, да сутрадан ударе на Кантакузенов градић Емпитиу (*τὸ Εμπυθίου φρούριον*). Логори су српски, грчки и блгарски били размештени у известном растојању један од другогa. Од њих није нико ни сањао, да се непријатељ налази близу. Међутим, истога дана, кад се улогорили Срби, Блгари и Грци, тога су истога дана Кантакузенови савезници Турци, на броју више од 10000 коњаника, путујући у Адрианопољ, улогорили се близу њих на сбили р. Марице. То су били људи одважни, добро наоружани, на добрим коњма. Њих је предводио

(1) Greg. XXVIII. с. 7. — Кантакузен (IV. с. 34) вели седам хиљада. Како је савеситан у раду и писању, ми му не верујемо, и држимо, да је то рекао, да увећа победу своје војске — Турака.

храбри Орханов син Сулејман. Хитајући Кантакузену у Адрианопољ, заноће на обали р. Марице. Сутрадан се крене и једна и друга војска, свака у своме правцу, и на једанпут се изненадно сукобе очи у очи. Битка се догоди изненада.

Како су Блгари сагледали одважне турске коњанике, окрену леђа и нагну у бегство Дидимотици, па умакну и затворе се у граду. Срби пак и Грци, негледећи на неједнаке услове, ступише с Турцима у битку: Срба је било бројно много мање, а као странци непознаваху земљиште. Турци су бројем два пут надмашавали Србе, били боље наоружани, на брзим и дурашним коњма. Срби пак неприпремљени за битку и на својим гломазним коњма неумејашу маневрисати противу непријатеља,⁽¹⁾ нити познаваху турске ратничке навике, јер се ови борили са изванредном вештином.⁽²⁾ Срби с Грцима јуначки дочекаше Турке, али морадоше уступити огромној већини, па на место, да се крену у правцу Дидимотици, они залуташе по голетним маричким пољима, где не беше лугова, ни шума и ни једнога дрвета, где би могли наћи заклона. Њини уморни коњи или су сустали или се позаглибљивали по тресетима и баруштинама, па ту изгибоше или западоше у ропство. Бориловић с највећим напорима спасе се с једним одељењем своје војске. Много је и Грка пострадало, јер су или изгинули или допали ропства, а остатак је умакао у Дидимотику и спасао се. Турци, као победници дојездише у Адрианопољ. Пошто су опљачкали покрајине блгарске око Балкана, вратише

⁽¹⁾ Greg. XXVIII. с. 7.

⁽²⁾ Cantac. IV. с. 34.

се у Азију водећи српске заробљенике, коње и дивна кола (*ἀμάτων πολυτελῶν*), која су била украс пљачке однешене преко мора у Азију.⁽¹⁾ Кантакузен продужи насиља по Тракији. Пошто умири Морру и она места, која се борила за Палеолога, заузе и Халкидику. На предложене услове мира т. ј. да Кантакузен узме Дидимотику, цар Јован не пристаде, него оде на остр. Тенедос. Ту ступи у сvezу с Ђенуезцима, а Кантакузен похита да мете царску круну на главу свога сина Матије. Мржња је противу њега расла већа и већа, због његовог тиранисања народа и због тога, што је мрзио на Грке, а волео Турке.⁽²⁾ Тада Кантакузен дозволи Турцима да се населе у Херсонесу;⁽³⁾ дозволи им да долазе у царски двор, где су певали своје химне, кад се у околини служила служба божија, па су свирали и певали и код царевог астала.⁽⁴⁾ Кантакузен је пак пљачкао цркве, претварао сребро и злато у новац и плаћао Орхану.⁽⁵⁾ Он је дао Орхану и оне новце, које је добио од московског великог кнеза, да поправи св. Софију.⁽⁶⁾ Наравно, да после свега овога на њега омрзне сав свет па и патриарх Калест. С тога кад затражи од њега да царском круном крунише сина му Матију, Калест објави, да је то безакоње, одрече му ту услугу, одрече се патриаршег престола, Априла 1354 г. и удали се из Цариграда. Кантакузен постави на његово место Филотеја, који у Влахернама свечано

(1) Cantac. IV. c. 34. Greg. XXVIII. c. 7.

(2) Greg. XXVIII. c. 18.

(3) Idem. XXVIII. c. 40. и XXIX. c. 2.

(4) Id. XXVIII. c. 40.

(5) Id. c. 40

(6) Id. c. 35.

венча Матију за императора. Матија сâм круниса своју супругу за императорицу и забрани да се спомиње име законитог цара Јована Палеолога како у црквама, тако и на свима јавним⁽¹⁾ местима.⁽²⁾ Пре овога, т. ј. 2 Марта 1354 г. земљотрес поруши сву јужну обалу Тракије, а Турци заузећем Чимпе (1352) и Калипоља стално се утврдише у Европи (1354). Грађански се рат продужи. Кантакузен с Турцима поста грозан тиранин. У Византији се створи неколико партија, које све скупа не моглоше пронаћи друкчијег изласка, из таквог безизлазног стања, него да се збаци како Кантакузен, тако и Палеолог, па да се потчине туђем господарству. Венедички баил (из Цариграда) јавља дужду Андрији Дандолу, да Византинци, незнајући како да се одбране од Турака, готови су признати власт Венедичке републике; ако ли то не може бити, они ће дозвати угарскога краља или српског цара.⁽³⁾ Ово доказује, зашто Венедичани

⁽¹⁾ Id. XXVIII. c. 43.

⁽²⁾ Турци се настанили у Европи, кад су заузели Чимпу близу Калипоља. Сеадедин каже, да је заузеће града извршено по унапред смишљеном Сулејманом плану. Ово су извршили турски јунаци Хаџибег и Хоџа Фазил. Они су — по Сеадедину — са 80 другара ноћу освојили Чимпу, а становнике послали у Азију а увели турски гарнизон у град од 3000 људи. (Флор. I. 129). Много истинитије вели Григора: Кантакузен је сâм предао градић Чимпу Турцима, како би свагда имао на руци помоћну војску противу цара Јована Палеолога. Gr. XXIX. c. 2.

⁽³⁾ Ljubić. Monumenta. III. 266. Марино Фаљер јавља: *se la lor intention se po fornir de esser subjecti a la signoria et comun vostro, averallo per gratia special; quando questo no i podesse vengnir fato, elli e disponudi clamar re d'Ougaria vel quel do Raxia azo che i sia defesi et varentadi da i Turchy, et ensir de la signoria, che i tien, et simel de zenoesi de li qual molto dubita.*

Шафарик: Acta Arch. Ven. I. 149 — 155.

несу хтели потписати уговор с Душаном и помоћи му да освоји Цариград. Време је да се запитамо: Шта је радио Душан и шта предузимао после турске победе над Бориловићем? Још ћемо унапред напоменути, да се план Душанов за освојење Цариграда већ приближавао крају. Душан ратује противу Византије — (рекао је за њега Кантакузен) и кад ништа не ради. Својом радњом Душан је дотлен довео Византију, да се у Цариграду створило мишљење: да треба збацити оба цара, а Душана позвати на престо Константина великога. Примицала се минута за освојење Цариграда. Душан је то врло добро схваћао. Што Фаљеро говори о угарском краљу или Венецији, можда су неки и то желили, али је маса православног света била противу латина и латинства, и ако је његово извешће верно, нема сумње, да је то био правосласни цар Душан, кога би позвали и предусрели. Ове 1354 г. Душан остави царевима византијским да ратовањем доведу до краја пропаст империје, а он се окрене да задобије папу противу Турака, да сузбије краља Лудвика и Венецију, па да на позив православних византинаца, тако рећи, без боја заузме Цариград.

2. **Душан и папа Инокентије.** — На истоку, у Тракији, утврдили се Турци; византијско становништво доведено до очајања, а српска партија у Цариграду предлаже, да се позове православни цар Душан. На западу српске царевине, угарски краљ Лудвик као поборник латинске вере, после пораза код Рудника, отпочне се прикупљати и спремати, да изнова завојшти противу Душана као схизматика. Душан је врло добро схватио стање ствари па смисли а), на истоку да протера Турке, а б), на западу да одклони

Лудвика од нападања на Србију. Кад би спречио рат с угарском, а прогнао из Чимпе и Калипоља турке, онда би му Цариград пао у руке као зрела јабука. На западу је рат противу Турака још од крсташких ратова био омиљена идеја; требало је спречити Лудвика од насртања на Србију. Ако је ико био кадар зауставити Лудвика од напада на српску царевину, кад се буде Душан борио на истоку, то је могао само папа. Али је папа толико пута упућивао западне владаре противу схизматика, да се Душан као православни цар није могао надати услузи од папе као православног цар. Њему није никад ни на ум падало да мења праћековску веру, али његови политички планови принуде га, да се пусти у дипломатисање о томе питању. Нема сумње, да дипломатисање са религиозним убеђењима подлежи највећој осуди, али као политика, оно не може бити строжије осуђивано, него ма какво друго средњевековно дипломатисање. Таквих примера имамо и сувише много у ондашњим временима. Зар није бан босански Степан из политике променио веру? А шта су радили: Михаило и Јован Палеолози или Кантакузен? Зар није за највећу осуду читава радња римских папа и њихове калуђерске војске и пропаганде, кад је кроз векове грмила анатема и на све стране проповедали се толики крсташки ратови противу православног, апостолског и саборног хришћанства? Зар није за жигосање и осуду папска политика, која је кренула крсташки рат, свршен освојењем Цариграда и латинењем? Та безнравствена римска пропаганда зар није за највећу осуду, кад још и дандањи тера свој старински занат противу православне цркве на истоку? У таквом облику гера је била најзгодније сретство за постигнуће по-

литичких смерова. Напоменули смо, да је Кантакузен почео насељавати турке у Тракији, да су грађански ратови довели Византију до пропасти, да је српска партија у Цариграду радила да се позове Душан; да су противу Душана били Венедичани и Угри са папом старајући се да полатине православни исток. Таква безнравствена политика и сваковрстни саможивни папски поступци, којима су западни владоци постижавали државне користи, побуде Душана да се и он користи истом тактиком. ⁽¹⁾ Како су га латински народи довели у неприлику, он, да би на истоку постигао своју цел̃ а на западу задржао од напада крсташе на своју царевину, реши се да одбије удар ударом ступањем у сvezу с папом Инокентијем.

Године 1354 ⁽²⁾ с пуномоћијем и царском повељом изађу пред папу Инокентија VI у Авињону посланици цара Душана: *Божидар* врховни судија (*Bos-sidarius iudex generalis*), *Нестенг* (*Nestengius cephalia Serenus*) кефалија града Сереза и *Дамњан* грађанин царевoga града Котора (*Damianus de Catara civis Catarensis*). Венеција, као најкатоличкија држава препоручује папи и кардиналима ове српске посланике. ⁽³⁾ Није Душан послао ове посланике изненадно, него их послао одзивајући се на пређашња папска

⁽¹⁾ Флор. II. 255.

⁽²⁾ Види Флорин. II. 255—266. или *Historia Serviae*, Пејачевића, 1799. стр. 278—316. Овде су у целини напечатана сва папска писма. Пејачевић вели, да је ово писмо написао папа Душану IX Кален. Јануар. 1354 г. Међу тим мора бити год. 1355.

⁽³⁾ Ljubič. Monumenta. III. 264. Од 24 Фебр. Венеција шаље посланике у Србију и види се да су у љубави, јер их на то упуњивао рат с Беневезцима. Act. Arch Ven. I. 149—151.

писма. ⁽¹⁾ Шта су српски посланици предлагали папи, то се види из његовог писма од 29 Августа, где папа весео јавља Душану, да је благонаклоњено предусрео његове посланике и дошао с њима до сагласног закључка. Српски су посланици, у име свога цара, признали римску цркву за мајку, наставницу и госпођу свију хришћана, ⁽²⁾ а папу за првосвештеника и свеопштег оца и господина хришћанског, наместника христовог на земљи и насљедника првог међу апостолима св. Петра; ⁽³⁾ да су обећали, да ће се њин владалац покоравати римпапи и његовим насљедницима и обвезали се, да ће повратити латинима у своме царству слободу вере; да ће бити закраћено преокретање латина у православну веру, а одузете неке латинске цркве да ће се повратити латинским поповима изузимајући шест манастира, који за сада не могу бити повраћени док се ствар неразсветли; царским указом забрањено је притешњавање латина, и они се могу слободно вратити у своје цркве и то: сви бискупии, абати, свештеници и клирици и повратиће им се бенефиције и слобода служења у својим богомољама. Напоследку, сви они, који су прешли из латинства у православље по заблуделости или од страха или подморање, да се одмах поврате у латинство. Све су ово посланици потврдили заклетвом на св. Јеванђељу. Саопштавајући папа цару Душану поспешан свршетак уговора, хвали га за чистоћу вере (*puritatem fidei*) и обећава послати му људе

⁽¹⁾ Ljubić: Monumenta. III. 186.

⁽²⁾*In matrem, magistram et dominam christianorum omnium...*

⁽³⁾*In universalem christianorum ipsorum patrem et dominum, ac verum Christi vicarium et beati Petri apostolorum principis successorum....*

испуњене страха божија и усрдности према вери, да доведу у ред црквена дела у царству. ⁽¹⁾

После неколико месеци, преко истих посланика Душан јавља папи, да је примио услове договора и да је издао повељу, којом се повраћају латинској цркви у Србији сва пређашња права. Преко трогирскога епискупа Вартоломија опет Душан моли папу да *«одреди њега — Душана — у име цркве капетаном противу Турака»* (ab eadem ecclesia matre tua contra Turchos ipsos capetaneus ordinari), што ће рећи, да га папа благослови, да се крене као крсташ у рат противу «неверника», у заштиту хришћана.

Смисао ове Душанове тражбине тек ће тако бити разумљив кад кажемо и напоменемо савремене му прилике :

а) Да је император Јован Палеолог допловио из Тенедоса и потајно ушао у Византију, и са триумфом уведен у царски дворца. ⁽²⁾ Кантакузен похита да позове из Тракије турке, али се томе успротиви нови патриарх Филотије наводећи, да је то грдило и незаконче, што су турке употребљавали противу Срба док их у Тракији несу настанили, па се то стање не сме још погоршавати позивањем Турака да у самој Византији секу и убијају. Кантакузен није имао куд ни камо, него се у невољи помири са својим зетом, да заједно владају. ⁽³⁾

б) Својим предлогом Душан подилази папи, који се много старао, да покрене крсташки рат противу турака, од којих су грозно страдали латини на остро-

⁽¹⁾ Theiner, Monum. Hungar. II. 8—9. Пејачевић. 276—281.

⁽²⁾ Cantac. IV. с. 39.

⁽³⁾ Ib. с. 40.

вима Архипелага и на свима морским обалама балканскога полуострова, а највише на јужним странама, где су биле латинске земље и населбине. Примајући благослов од римскога папе за рат противу турака. Душан је задобијао за себе латинске државе, на пр. Венецију и осигуравао западну страну своје царевине од нападања краља угарског Лудвика.

Папа је примио молбу Душанову с највећом радошћу, па у одговору називље Душана најбољим ревнитељем и делатељем свете вере⁽¹⁾ (*sincerus ipsius fidei zelator et cultor*); најсрдачније му благодари за све што је урадио за цркву, жели му много година срећног царовања, успеха у рату, благовања у миру; благосиља га и даје му звање «капетана противу Турака»⁽²⁾ па га називље најљубазнијим сином. Он моли «најљубазнијега сина», да благонаклоњено прими посланике, које папа шаље у Србију, да доведу у ред црквене ствари, на име: Вартоломија бискупа трогирског и Петра бискупа патенског. Цел и намера с којом се шаљу ови посланици изложена је у датом истима упуству и у посланицама цару и патриарху српском. Посланицима се налаже да униште владајуће заблуде у српском царству на пр. о исхођењу св. Духа, о хљебу за причешће и све друго у чему се разликује источна црква од западне; за-

(1) Theiner, Monum. Hung. II. 11—13.

(2) attendes animi tui zelum, et excitans potentiam regiae dignitatis, desiderabas ab eadem Ecclesia matre tua, contra Turchos ipsos capitaneus ordinari, et directos consilio, virtute Altissimi, qui pils favet libenter operibus, gregem domini ipsum, velut populum, de luporum eorundem, scilicet Turcorum faucibus potenter erdueres, et subactam iugo miserabili servitutis christianam absolveres libertatem etc. Вели му: Fili charissime!

поведа им се, да искорене јереси и схизму (српску веру), да обрате заблуделе у римску веру, да вас поставе обреде римске цркве, на кратко рећи: да по форми и суштини пориме српску цркву и српски народ. ⁽¹⁾

Папини посланици крену се у Србију преко Унгарије. Овом приликом папа је писао писмо (22 Новембра 1354) угарскоме краљу Лудвику молећи га, да им буде на услузи и у свему на руци, јер су снм снабдевени високим позивом, да придруже римској цркви српскога цара и потчињене му народе и да са поверењем прими од њих нарочита саопштења, која ће му учинити. ⁽²⁾ Нема сумње, да су та нарочита саопштења ишла на то, да краљ угарски ништа не предузима противу Србије. За још већу сигурност посланика, од лица папинога, послата су

⁽¹⁾ Theiner. Monum. Hungar. II. 13—16. У посланици цару Душану папа излаже целъ посланства у фигурама, али је цел врло одређено изречена у упутству легатима, које им је дато 27 Децем. 1354 године: Comittimus et mandamus, quatenus vos vel alter vestrum ad loca dictorum Regnorum, de quibus vobis magis videbitur expedire, vos personaliter conferentes, et contra errantes, presumptores et attemplatores hujusmodi pro ecclesia sancta Dei vos defensionis murum viriliter opposcentes premissa schismata dissipare, sectas dissolvere, errores evellere, excessus corrigere, deformata reformare et errantes ipsos ad veram ipsius catholice fidei unitatem et ecclesie prefate ritus et mores reducere.

Вид. Raynaldus ad an. 1354. № 26—29. Пејачевић, стр. 284 и 285.

⁽²⁾ Theiner, Mon. Hung. II. 11: „pro uniendis et aggregandis unitati ecclesie matris tue auctore Deo, rege Rassie illustri et populis subditis ipsi Regi.... Nunciis quibus super premissis aliqua tibi exponenda oretenus duximus injungenda, in hiis, que tibi pro patre nostra retulerint, adhibens plenam fidem.

писма свима вишим лицима у Србији, од којих је зависило извршење предузећа. Царици је папа написао писмо онако исто као и цару.⁽¹⁾ Патријарху Сави, Инокентије пише, да је он пастир многобројнога стада, прем да није канонски примио на себе то високо звање,⁽²⁾ ипак он сам пређе свега мора познати пут истине, а после водити по њему и своју паству. За то, нека благонаклоњено предусретне посланике, нека се руководи по њиним саветима и нека им у свему помаже при извршењу њинога узвишенога посла. Налик на ову посланицу, папа пише посланице свима митрополитима и епископима Рашке, Србије и Арбаније и најважнијим државницима, где између осталих спомиње севастократора Дејана, великога логотета Гојка и Ђуру (шупака Душанова), деспота Оливера, кесара Прељуба, коморника Груљбу, начелника најамничке немачке дружине Палмана и свима владалцима, кнежевима, господи и племенитим мужевима Славеније и Арбаније.⁽³⁾

Сва скупа узета ова папска писма необориво тврде, да је он био много весео и расположен, да се сувише много надао на своје посланике, да није добро познавао Србе, који имају књижевност на

(1) Idem.

(2) ... Quamquam illicite, cum non per ostium, idest per ipsam ecclesiam in ovile ovium, sed aliunde intraveris....

(3) Пејачевих, 283. .. Oliverio Despotae Serviae, Praebulo Caesari Serviae; Georgio magno logothetae (шупак Душанов **Гојка**) et Gayco similiter magno logothetae; Decano Sebastocratori Serviae; Guilbo da Catara comiti Camerario Serviae; Palmano Theutonico capitaneo gentis armigerae, et universis principibus, comitibus, baronibus et viris nobilibus Serviae... Thein, Mon. Hung. 15—16.

своме народњем језику, и да слушају службу божију такође на своме матерњем језику, да им је црквена књига замењивала светску литературу и да су они тако дубоко проникнути и предани својој вери, која се прилагодила народњем животу, да о мењању народње и боље вере на гору и на туђем језику, није могло бити ни речи. Душан је био син своје земље и васпитаник Византије, а семена православља тако су дубоко урасла у његову душу и с њиме се развила, да није било те моћи и силе, која би га могла скренути с правога пута. Очигледно је папа зашао сувише далеко и није познавао право стање ствари; није познавао Душана, његове тежње, његове планове и његове идеале, а тако исто није познавао ни ондашње суштаствене потребе српскога царства, а није познавао ни оданост својој вери Срба и Грка, које није могла поримити ни латинска цариградска империја, а немоли да их порими папа, јер су они гледали на цара Душана као на другога Константина Великога. (¹)

Да ли је бискуп трогирски, који је, како се види из његове радње, био познаник и пријатељ Душанов, долазио у Србију, то се не зна, јер, може бити, да је он боље од папе познавао стање ствари у Србији, па није хтео ни долазити. Што се тиче судбине другога папиног посланика бискупа патенског и папине пропаганде, о томе је оставио записке Филип Мезје (1312—1405) секретар кипарских краљева, доцније саветник француског краља Карла V. Овај Филип или је лично био у посланству као човек, који је у неколико познавао стање ствари на истоку.

(¹) Guisot, *Historia Orientalis* t. XXII. pag. 230.

или је добио тачна извешћа о судбини овог посланства, свакојако он их уврстио у своју књигу.⁽¹⁾

....«Краљ (гех) српски, који се звахе цар бугарски, схизматик, шћаше да дође у крило римске цркве.» У то време био у Италији и Риму цар Карло IV. После већања у конзисторији, папа одреди Петра за посланика ћесару и краљу српском. Како је то било важно посланство папа завладичи Петра (1354). ...Бискуп Петар пошав у Србију, прође Италију, Угарску и Славенију⁽²⁾ у великим опасностима. Он приповеда, да кад је на лађи пловио из Венеције у Србију сусретне га *турска лађа* па би били пострадали да несу по магли умакли.... Посланство приспе у Рашку и после неколико дана, изађе пред краља Русије. «А тај краљ (Душан) беше већи телом од свију људи на свету, свога времена, а страшан у лицу! И обичај беше у тој држави, кад се излази пред краља, да се припада његовом величанству, да га сваки *пре поздрава пољуби у ногу*⁽³⁾ (колени) и да му учини друге веома узалудне поште.» Посланику је речено, да се тачно влада по обичајима, јер га

⁽¹⁾ Ph. de Maizieres: Vita s. Petri Thomasii ex ordine Fratrum B—mae Virginis Mariae de Monte Carmelo, episcopi Pactensis et Coronensis, Archiepiscopi Cretensis et patriarchae Constantinopolitani ac legati Apostolici: scripta et oculata teste Philippo Mazzerio Cancellario Cyprî, et a Godefrido Nensehenio Societatis jesu illustrata Antverpiae. 1659.

Из ове књиге, оно што се говори о раду папиног посланства у Србији, напечатано је у Гласнику Срп. Уч. Др. књ. XXI. 277—288.

⁽²⁾ Разумева се српски народ. Тако западњаци махом називљу српску средњовековну државу.

⁽³⁾ Оно није био српски обичај, но византијски, како се види из описа пребивања Кантакузеновога код српског краљевског двора. Са царством уведен је у двор овај грчки обичај.

може и смрт снаћи; али он, да не би понизио папу, није хтео то учинити, већ је поздравио краља како се «пристоји, особено и умиљно. Краљ га примио опкољен војском и властелом, поносито.

У одређени дан папин посланик испоручи краљу цел свога доласка, али у краљевим одговорима «уочи посланик (он је сам тако причао) охолост, *смотреност...*»

«После неколико дана, пошто угодише многе уговоре у част римске цркве и опет... раскварише....» Бискуп је Петар вазда служио миссу па било то у граду, у пољу или у логору..... Душан огласи: «да се ни један хришћинин римске вере не нађе на миси.. папиног посланика ако су му миле очи. Ту беху многи аламански племићи и други краљеви најамници. Њих спопаде страх и трепет..... Папин им посланик јави, да ће «сутрадан» сâм лично служити *мису*, па ко хоће доћи, нек дође, а тко не дође нека му је просто. А кад би у јутру господин брат Петар у обично време, побожно очекујући смрт, приправи се на уреченом месту да служи свечану мису, и гле, верни цркви трчећи с радошћу као на мучеништво, не изчекујући један другог, и слабо марећи за заповест краљеву, дођоше на службу самога посланика па је слушаху најпoboжније. И било је на служби триста Алемана осим других хришћанских народа.

А кад се свршила *миса* са великом побожношћу, и кад чу краљ, разгневи се и позва све Алемане, јер су преступили његову заповест.

— «Како се не бојите преступити моју заповест? Зар не знате, да сам огласио, да ћу очи ископати ономе ко буде слушао *мису* нашег *непријатеља*?» ⁽¹⁾

⁽¹⁾Si Missam inimici nostri audiretis?

«Али између Алемана један војник побожан и жив, над свима осталима капетан, ког је име заборавио (Палман).... одговори краљу за себе и за све остале овако: «Господару! истина је да смо чули твоју заповест, али се више бојимо Бога, него ли тебе.» За овим додаде, како краљ зна, да су они римске вере и може им радити шта хоће. Кад краљ чу његове речи «насмеја се» и дивно се њином постојанству. После овога указиване су почести папином посланику, које није хтео описивати. И «пошто се краљ узјогуну те оста у невери... Петар окрену многе цркве у престолници и по краљевини, које пређе бјаху јеретичке, у јединство с римском црквом. И после Петар дође здрав из краљевине Русије»⁽¹⁾ од куд је и пошао.

Из ових навода и факата, која се имају, излази, да је Душан ступио у преговоре с папом не с намером да се порими, него да бивше неприлике због три чланка законика изравна, где се Душан управо бранио од нападања, а папа прекорачио међу и послао посланство да српски народ порими. Овакав извод излази из Душанових речи Алеманима: «како сте смели слушати миссу нашега непријатеља?» И посланици Душанови несу предлагали, да се Срби полатине, него је била реч о главенству папином у онаквом смислу, у каквом је смислу признавао «папу» «поп Георгије»,⁽²⁾ а папа похитао и био одсудно одбијен.

⁽¹⁾ Гласн. VIII. 147. има писмо Инокентијево цару Душану, које је навео Калест као повод за бацање анатеме на Србију.

⁽²⁾ Дучић, Стар. Хиланд. стр. 114 и 115. «И да ме неотраши отъ сие кляткѣ ни папа, ни патриархъ ...

Друго, папа је благословио Душана, за «капетана против Турака», али ми не видимо да је Душан купио крсташе, дакле његово предузеће није било управљено противу турака, који му несуде били опасни, него су његови погледи били управљени на Византију, где су Грци предлагали да га дозову а оба своја императора прогнају.

Треће, због ових преговора с папом, Венеција као најзатуцанија латинска држава, попусти према Душану, ступи с њиме у свезе и ради на томе, да Срби пређу у латинство; али кад из овога дође неко стишање распре и измирење с Лудвиком угарским, коме су сада биле одрешене руке противу Венеције,⁽¹⁾ Душану је био отворен пут у Цариград, што је нарочито било непријатно и противно Венецији.

Кад је Душан прекинуо с папом и прогнао из Србије његове посланике, Венецији је било двоструко неправдо: На њене земље могао је слободно напасти Лудвик, а Душану су биле одрешене руке. Краљ угарски, како је био задржан папом да не напада на Србију,⁽²⁾ окрене своје оружије 1355 г. противу Литоваца и Татара, па је помагао пољском краљу Казимиру да завојује Галичку и Црвену Русију. Због овога он и није могао омести Душана у његовом походу на Цариград.

Четврто, да Душан ступи у преговоре с папом, побуђивала га тежња, да свога сина ожени с ћер-

(1) Fessler II. 131. Године 1355 (лето) Венецији долазили непријатни за њу гласи, да се помирио краљ угарски Лудвик са царем Душаном. Упореди: Ljubić: Monumenta. III. 270, 272. 273. Флорински II. у цитату стр. 262. 263.

(2) Raynaldus ad. Ann. 1354. At descivit a suscepto dampnandi schismatis consilio, retardato iterum bello Hungarico.

ком Францускога краља. С том намером слао је у Француску свога посланика Николу Бућу, кога заиста не видимо међу посланицима, који су ишли папи. Краљ француски (Јован II) пристане дати своју кћер за краља Уроша, али под условом, да Душан и Урош пређу у римску веру.⁽¹⁾ Кад Душан папине посланике прогна из Србије, наравно, да је морао тражити за сина на другом месту девојку, где ће стећи себи пријатеља и савезника. Потоме ожени Уроша с ћерком влашкога кнеза Александра, Анком.⁽²⁾ Вла-сима, који су недавно саздали своју државу, били су најопаснији непријатељи Унгари. Женидбом свога сина Уроша с влашком кнегињом, Душан је задобио верног савезника противу угарскога краља, ако би овај насрнуо на Србију.

Види се, да је Венеција најбоље схватила моћ и силу Душанове царевине, која је 1355 г. била у своме апогеју, кад му се ове године намеће за савезника с двојаком намером: а) Да с њиме иде на Цариград и б), да буде њен савезник противу Лудвика, који је одма после рата с Душаном, радио да побуни Далмацију противу Венеције⁽³⁾ (1353), а ове 1355 беше пуштен глас, да ће Лудвик кренути војску у Далмацију.⁽⁴⁾ Венедичани се плашили од Душана како на истоку за Цариград, тако и на за-

⁽¹⁾ Orbini 266—267. — Luccari — 59. Гласн. V. 68—69. XXXV. 40.

⁽²⁾ Pejačević. pag. 304. Пише је Ancha. Кћер Александра и Кларе. На стр. 290 вели: „Annus facti..., 1355... nuptiae Urosii regis juvenis (quas Iolincus ad annum eundem mox subjicit) ab imperatore patre pompa solemnī celebratae sunt.

⁽³⁾ Ljubić. Monumenta. 257.

⁽⁴⁾ Id. 270, 273.

паду, да не нагрне на Далмацију, где му је сестра Јелача, супруга покојног кнеза Младена, са својим сином уступила градове: Клиссу и Скрадин. Скрадин заузме српски гарнизон под командом Јураша, а Клиссу поседне српска војска под командом Палмана.⁽¹⁾ Заузећем ових градова Душан постане опасан супарник венеички и непријатељ угарскога краља. На град Клиссу нападне 1355 г. хрватски бан по заповести угарскога краља,⁽²⁾ а Венеција ради код Душана да јој уступи оба града за новце,⁽³⁾ како би могла водити борбу с краљем угарским. Кад се Венеција обраћала Душану, месеца Новембра и Децембра, цар није био у Србији, него се налазио негде у походу, ради срећног успеха кога, Венеција је тражила од њега оба споменута града.⁽⁴⁾ У преговорима о овим градовима, Душан је провлачио време, јер су у Венецији добро знали, да је Душан још Маја месеца 1355 год. дошао до васпостављења

(1) Ibidem: 271, 280, 289, 292, 298, 304, 305.

(2) Idem. 289.

(3) 276—279. 288. 296. 299.

(4) Флориноки. II. 263. Флорински осуђује Душана, што није ударио на Далмацију, која му се и онако сама предавала, па му дошаптава такву политику, о којој не може бити говора, имајући ваљда у виду то, да му оспорава поход на Цариград. Шта би Душан добио кретањем војске у Далмацију, кад му се она сама предавала, а шта би добио, да је заузео Цариград? Са Цариградом њему би припало читаво балканско полуострво, а безбедни упад у Далмацију, донео би му савезништво Угарске с Венецијом, а што је главно, изгубио би прилику ударања на Цариград. Он је прекинуо преговоре с папом. Лудвик био на страни, — у Пољској. Док је напа к себи дошао и предузео радњу противу Душана, овај, да је био жив, имао би Цариград а с њиме и сав православни свет како противу Турака: тако и противу латина.

мира и сагласија с краљем угарским,⁽¹⁾ са чега су Лудвику биле одрешене руке за упадање у Далмацију. С тога је венедички сенат и наваљивао на Душана, да им уступи Клису и Скрадин, како би се могли спремити за рат против Лудвика. Душан је ово питање одуговлачио, а бодрим очима пратио догађаје у Цариграду, где се продужавало трвење, раздор и борба између Кантакузена и зета му цара Јована.

Кад је Душан пропратио весеље у кући, он «по сему же веселију»⁽²⁾ подели *своју царевину* велможам сербским **ВА СТРОНТСАНЈУ** област (ad regendam) т. ј. даде да управљају :

1. Жарку (т. ј. Дејану) Македонију до Вардара (viro aquid ipsum dignitate primario)

2. Богдану (Оливерићу) мужу правоверноме (viro bono et rei militaris peritissimo) Асок град и Троаду;

3. Вукашину и Угљеши земљу од Ферецика до Дунава.⁽³⁾

4. Вуку бранковом Браничево, Кучево и околне земље;

5. Кнезу Лазару Подунавље (краљевину Драгутинову);

6. Николи жупану даде Трику и Касторију (Костур);

7. Прељубу даде Влахију с градом Јанином.

8. Младену⁽⁴⁾ Охрид и Прилижбеју

⁽¹⁾ Ljubić. Monumenta. III. 270.

⁽²⁾ Гласн. XXI. 248.

⁽³⁾ Пеачевић стр. 296. Хроника епирска стр. 4 и 5.

....Quorum alter Regius pocillator, alter equorum curator fuit.

⁽⁴⁾ ...Viro ignobili..

9. Своме шураку Комнину дао во «строителнују» област и државу Кањину и Београд (у Арбанији).

10. Своме брату Синиши (Симеуну) Етолију.⁽¹⁾

Свима је њима Душан дао ове области да у њима управљају.

Члановима царскога савета при двору били су:

Ђурђ кесар, Брајко, Родосав и Бранко Расисалићи; кесар Тома (Алтоман) и Воислав Војиновићи; Милош и Радослав Леденићи; кнез Братко; Обрад челник; челник Вукашин и брат му Угљеша; Бранко Младеновић и војвода Мирко.⁽²⁾

И тако он је многе земље освојио, издао законик, уредио администрацију, поставио управитеље. Готово је читаво трачко полострово била његова држава. Он је прогласио патриаршију и царство. Још му је остало да уђе у престолницу балканскога полуострова — Цариград.

3. Поход на Цариград. Смрт. После женидбе сина и прославе св. Аранђела дозна, да се у Цариграду побунила светина противу Кантакузена, разграбила његово имање и оборила му куће; да су га оставили његови највећи приврженици и присталице, да су прављене противу њега завере, и да је припремио дати своме зету у кули на златној капији сјајну гостбу. Светина се поплаши да не учини злочину цару Јовану Палеологу и нападне на Кантакузенове присталице. Због тога Кантакузен објави, да му је круна постала тешко бремене, па жели да се уклони.

⁽¹⁾ За Дејана (Жарка). Богдана и Вука вели се да им дао земљу: њ строителную област (ad regendam) т. ј. да њом управља.

За Николу жупана и Прелуба вели се: **даде им њ строителну област и државу.**»

⁽²⁾ Рејасев. 297.

У дворцу скине са себе царско одело и одличија, обуче на себе калуђерско одело и као монах *Joasaph* удали се у Манхански манастир, што уради и његова супруга.⁽¹⁾ Сад је било време да се Душан користи приликама, да нападне и уђе у царску престолницу — Цариград. Он се крене. «Император Стефан Душан зарати противу Византије и са 85000 извечбаних ратника крене се у Романију.»⁽²⁾ *Децембра 7* венедичко веће налаже своме посланику у Србији, да на сваки начин изради што пре код цара за новце, да им он уступи *Клису* и *Скрадин*.⁽³⁾ *Клису* је бранио *Палман* од насртања угарског.⁽⁴⁾ *Децембра 16* венедички је сенат заповедио своме војводи *Јустиниану*, да помаже браниоцима *Клисе* и *Скрадина*, али да гледа да их добије под заштиту⁽⁵⁾ венедичку; *Децембра пак 17*: сенат налаже капетану флоте, да употребе сва средства само да задобију оба града, па кад они, који их чувају не би хтели никако на то пристати: онда нека их заузме под условом, да *Клису* и *Скрадин* држе у име српскога цара.⁽⁶⁾ *Децембра 19*: изнова венедички сенат доноси одлуку, да са послаником⁽⁷⁾ цара српског пошљу свога⁽⁸⁾ човека, који ће радити да Венеција добије *Клису* и *Скрадин* за новце. *Децембра пак 28*

(1) Добила је калуђеричко име — *Марта*. *Joasaph* оде из манханског манастира у св. Гору, где је и написао своју историју.

(2) Luccari. An. R. 60. 61.

(3) Act. Arch. Ven. I. 163.

(4) Ib. 166.

(5) Id. 167—169.

(6) Ib. стр. 170 :... ut ea conservaremus et teneremus nomine domini imperatoris Raxie....

(7) Ко је био овај?

(8) Ко је био овај?

сенат је одлучио, да се пошљу новци и оружије у Скрадин, а да се потруди онај свој човек, ког су послали, да како год зна, склони Палмана,⁽¹⁾ да град уступи Венецији. Тек 10 Јан. 1356 године венедички сенат вели у писму за Душана: «ако је жив».....⁽²⁾

Овако облетање и наваљивање венедичког сената баца неку мрачну сенку на потајну политичку радњу републике. Изгледа нам, као да су у венедичком сенату знали, да Душан неће дуго живети, па хитају да уграбе његове градове пре, него ли он освоји Цариград или премине. Сенат се састаје и решава о градовима Децембра: 7. 12. 16. 17. 19. Шаљу некакве своје агенте, задобијају на своју страну српског посланика и ради се неки посао у помрчини. Онда се на једанпут од тога одустаје и излази заповест 28 Децембра, да треба пошто по то обрлатити Палмана да уступи Клиссу. По чијем налогу он то сме урадити? Боји ли се одговорности или је Палману познато, да нема у животу онога, кога би се он имао бојати? Чак 10 Јануара идуће године сенат вели: «ако је цар жив.»

Сведочба јасно тврди, да је цар Душан ов. 1355 г. Децембра 2. био под Бером.⁽³⁾ Његове војводе хитале су у правцу р. Марици; он је у путу сврша-

(1) Id. 175:... ipse dominus Palmanus offerat et promittat dare et consignare etc. —

(2) Id. pag. 187: si vivus esset...

(3) *Пуцић*. Споменици Српски. стр. 23. Флор. II. 205 замењује реч Бер речју: Сер т. ј. Серез. Овако се не смеју кварити оригинални споменици. Значи, да Душан Децембра 2 није био у Призрену; није био у Неродимљу, него негде далеко од споменутих места. Вер нека не буде Ферезик, опет ништа не чини: Душан је био у походу.

вао текуће послове и примицао се Византији. Лукари овако наставља: «Кад се цар приближио незнатноме селу (villa) Диополи у Тракији, ухвати га грозница од које и умре 18 Декембра или српски Просинца.»⁽¹⁾ Орбиније вели: «Но налазећи се у Дияволопоту, у Романији, цар Стефан буде поражен грозницом, против које несу могли помоћи никакви лекови, зашто у 1355 г. у својој 45 години пређе у лепши живот.»⁽²⁾ И наш летописац вели, да је цар Стефан Душан преминуо у Романији, па су га донели и саранили у његовој задужбини т. ј. у цркви св. Архангела Михаила, близу града Призрена, при реци Бистрици. Најтачнији наш копривнички летописац вели: да је Душан освојио грчке земље и прогласио се царем; да је своје оташтво много прославио, и узвисио земљу српску; и на све стране распространио и разширио, а околне земље покорио; ратове покретао и победе добијао, па је велику тишину и благоденство својој земљи дао, божије цркве зидао и понављао, старао се о благочастију, отачбину своју украшавао, своје властеле даривао светлим свитама и златним царским појасима,.. саздао и цркву у Призрену св. Архангела Михаила и Гаврила **идѣже по скончанни своемъ прѣнесенни** ⁽³⁾ **быше мощи его.** Преминуо је 1355 године,

⁽¹⁾ Luccari: Nel anno 1356 Stefano imperatore di Servia intimò guerra à Constantinopoli, e con ottantacinque mila persone esperte in guerra prese la volta di Romania. Ma come sono incerte le speranze degli huomini, gianto alla ignobil villa di Diapeli in Tracia s'amalo di febre, la quale il di 18 di Decembre, ch'i Serviani demandano Prosienaz, lo fece morire.

⁽²⁾ Гласн, XXI. 248.

⁽³⁾ Значи, да је његово мртво тело од некуд било донешено у Призрен.

Декембра 20, у недељу, оставивши велику жалост и плаћу српљској земљи.“⁽¹⁾ Љетопис Дечански гласи: „**ВАПНИОТ ШКО ОТРАВЛЕН**“⁽²⁾ **БИСТ**“! И нема сумње, да према његовом здравом и снажном телесном саставу није била кадра једна грозница покосити га. Њега су, од све прилике, отровали Венедичани, који су се прославили у тровању владара.⁽³⁾ Пред смрт, у логору, где је била и царица Јелена, Душан постави наслѣдником царевине свога млађаног сина Уроша, а обвезе војводе великим заклетвама да ће бити верни Урошу.⁽⁴⁾ Кантакузен вели, да је у времену његовог ступања у калуђере, преминуо и цар српски Стефан.⁽⁵⁾ Право каже народна песма кад вели, да је Душан на гостби у Призрену, рекао војводама:

Ја ћу силну војску сакупити
Водићу је бијелу Стамболу,
Од Грка ћу Стамбол прихватити,
Све под једну круну окренути.
Срби моји сиви соколови!
Од како сам круну задобио
На кога сам сабљу извадио
Свакога сам до сад победио.

⁽¹⁾ Рат, Шаф. 54.

⁽²⁾ Мени су причали старци и калуђери у Дечанима, Пећи и другим местима, да је неко Душана отровао. **Пристали се цар Стефан близу Цариграда, икоже гладомљу, праждали иши копниоту отрављану бисту.** Гласн. 53. стр. 64.

⁽³⁾ Вид. Lamansku: Secrets d'etat de venise. S. Pétersbourg. 1884.

⁽⁴⁾ Гласн. 53. стр. 64: Mortuus ergo Stephanus (1355) reliquit successorem filium suum Uroschum juvenem, et multis juramentis ad fidem eidem servandam magnates suos obligavit.

⁽⁵⁾ Can. IV. c. 43. (стр. 314): sub idem tempus (Ἵπὸ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ Κράλις) Crales Tribalorum princeps, obiit..^a

И Стамбол ћу сутра прихватити
 И Софију цркву задобити
 Сву изнутра златом позлатити
 А висине срмом накити
 И Србима славу подигнути
 Српском славом и српским јунаштвом.

За овим напише писмо цару Јовану Палеологу:

Добро види што ти књига пише
 Тријеба ми града Цариграда,
 Нека знадеш пријеваре нејма,
 Ја ти ваља са мнош ратовати
 Јал' послати кључе од столице.
 Да се бијеш, избит' се не мореш,
 Да се молиш, одмолит не мореш,
 Да с' откупиш, откупит' не мореш,
 Пак ти гледај што је боље за те',
 Ево мене Цариграду на те.

Песма се свршава:

Душан силну покупио војску,
 Кад је био Цариграду близу

Ту Душана суђен данак нађе!⁽¹⁾

По другој песми, пред смрт дозвоао је војводе и
 Вукашину куму наручио царевину, док му се син не
 довати снаге и памети,⁽²⁾ па му преда царство.⁽³⁾

(1) Петрановић. Срп. нар. пјес. из Босне и Херцеговине. III. стр. 102.

(2) Караџић. Срп. нар. пјес. II.

(3) Флорински. II. стр. 203—208. Први пут у српској историографији год. 1882 изрекао је г. Флорински мисао, да није било Душановога похода на Цариград, на име, вели он: „Ми должни утврђивати, што нити никаквој возможности признати етог похода“

„То учини и душу испусти ”

Тако је Душан преминуо од отрова у Романији код Диампола 20 Декембра 1355 године.

за собитіе исторически доостовѣрное“ (203). Зашто? Зато, вели он, што о томе походу ништа не говоре савременици или најближи савременицима тисци ни српски, ни византијски као што су Кантакузен и Григора.

Даље вели, да је на западу имао посла с Угрима и да су турци 1354 год. били, заузели *Калиполе, Малгару и Киселу*, па га они не би пропустили „с којимим соперничать Србы были не въ силахъ.”

Ми смо навели податке, да се Душан налазио далеко у дубини свога царства 2 Дек. 1355 год.; навели смо да га је ухватила грозница у Романији од које је преминуо и мртво његово тело било је пренесено у Призрен. Тим смо ствар доказали. Што о томе несу ништа записали Григора и Кантакузен, то је врло разумљива ствар: он је кретао своју војску у границама свога царства, био је капетан „против турака”, па нико није знао праву намеру похода осим лукавих венецијана. Зато и несу ништа записали, јер он није умро у границама ондашње византијске царевине, него у границама своје државе и умро је од отрова, о чему такође несу ништа знали у Цариграду, јер су били збуњени својим негодама. Само је венецијски сенат знао, да ће цариграђани позвати Душана, који је напрасно прекинуо с папом преговоре, јер се кретао да постане поглавар православља.

На западу после „возстановленія сагласія” између угарског краља и цара српског 24 Маја 1355 год. њему несу сметали Угри.

Што се тиче турака, Душан не само да се њих није плашио, него их није ни рачунао за тако страшне, кад противу њих шаље 4000 коњаника. Његов сношај с Орханом није долазио од страха, него је хтео избити из шака Кантакузену сваку помоћ и урадити, да га турци напусте.

Ко год прочита дело г. Флоринскога, које заслужује да обрати на себе највећу пажњу Срба и слависта, мора му пасти у очи, да није Душанова радња схваћена у целини онако, како је била, него онако, како су је схватили или Дубровчани, или грци или Венецијанци и т. д. Друго, набачена је на Душана оде онде таква сенка, која у ствари нема места на пр. „И Стефанъ Душанъ бытъ мо-

Урош цар II — Нејаки, Немања X.

(1355—1367).

Цареви се отимљу о царство.

I.

Стање по смрти Душана. Душан је преминуо у походу. Управитељи царства, којима су биле дате земље „по устројственим областима и државама“ (ad regendam) имејаху сваки своју на окупу војску, под својим заставама и заповестима. Извршити велику мисао т. ј. ићи на Цариград није био нико кадар продужити и извршити. Међу самим тим војводама, који су носили називе деспота, севастократора, кесара и т. д. било је приврженика и противника Душанове политике. Ово се најочитије види из белешке, тако рећи, савременика, ⁽¹⁾ који, двајест прве године по смрти Душана, пише: овако је са царем Стефаном:

жетъ также водилъ бы съ собою турецкія полчища по полуострову, какъ водилъ ихъ Кантакюзинъ, если бы послѣдній не предупредилъ его и не помѣшалъ ему сойтись съ Орханомъ. Овако се може набацити сенка на свакога човека на свету, јер се говори без факата. Срби се несу плашили ићи против турака за време цара Уроша и победили их 1362. Срби су ишли против турака под Вукашином, па су ишли и под Лазаром и пет векова се бију с турцима, а несу Турке водили противу никога. И тако, према изложеним фактима не можемо да примимо ово ново мњење г. Флоринскога.

(1) 1376—1355 + 21 = 1376.

Он је био муж велики и у снази силан, а у премудрости највећи. Примир дану му Богом власт, разшири државу на истоку и на западу, на северу и на југу и много је земаља и градова грчких заузео. Тада се погордио и прародитељску власт краљевску оставио, желећи да буде цар, венчао се на царство. Оставља од прародитеља и св. Саве дато му патриархом цариградским архијепископство, поставља насилно патриарха Јанићија, по чијем савету прогна цариградске митрополите из градова њему потчињених, отклен дође велика беда и злоба. Тада цариградски патриарх Калест одлучи од цркве цара, патриарха и његове владике. Душан затражи да се уништи «одлучење», али није могао то добити «сана ради и градова.» Цар умре и закопа се, а ово «одлучење» оста не сарањено.... Цар Стефан венча се на царство и изабра српског патриарха *не по закону* и са благословом цариградског патриарха, као *што треба*, но с благословом трновског патриарха и архијепископа охридског и са збором српским као *што не треба.* ⁽¹⁾

После њега поста царем син његов Урош и велику беду дочека од својих властела и мало царова, па премину, а његово царство разграбише: «један део узе *Влашкин.* а други део кнез *Лазар.*»

Урош је рођен 1337 године. Кад је преминуо Душан, било му 18 година. Био је стасит, виђен и леп, али **млађ смислом** и сувише милостиван; савете људи украшене седилама, који су толико година служили отачбину, одбацивао је, а савете је **младића** (т. ј. невештих) слушао и волео. ⁽²⁾

⁽¹⁾ Данило стр. 380—381.

⁽²⁾ Шаф. Рамат. 54.

Како се из наведених података види, у времену кад је Душан «предан гробу», била је огромна партија у царству, саможивна, којој су били пречи интереси лични, него ли општи. Она је била противница патриаршества и царства, на место да свето врши своје дужности, тежила је да преокрене области у своје државе. Овој партији, коју су састављали они властелини, чије је замке Душан оборио и њих потчинио, придружили су се гркомани и пријатељи Кантакузенови какви су на пр. Хлапени, Толислави, и др. Уз њих су били сви присташи протераних архијереја и сви они, који су дисали и мислили грчки, а не српски.

Двајесчетиргодишња непрекидна и надчовековна напрезања цара Душана и непрекидни ратови, без којих се нигде није могло доћи до народне моћи и темељитости државне и националне, била је тешко бреме и велики терет за народ; али у исто доба, не треба сметати с ума, да је и цару Душану много лакше било седети на миру и краљевати — пити, јести и проводити се, а не проводити време на убојном коњу или у бојевима или на зборовима, јер је врло добро сазнавао, да Србија није могла остати у ондашњим границама самостална и темељна, већ су јој требале јаче и сталне гаранције за обстанак. Народ је теглио терете, ишао у рат, зидао градове, цркве, замке и манастире и како се види из бегства оних 10.000 радника, такође био жељан мира, куће и домаћег огњишта. Душанова је зграда требала крепке деснице, јуначке одважности и сталне издржљивости, да се очува. Између «кнежева царства Урошева»,⁽¹⁾ како он сам називље постављене упра-

(1) Mikl. Mon. Ser. 160.

витеље области и држава: „**кон дрѣжеть кѹћѹ**“ царства ми, многи су тежили да постану већи, од осталих, а то су били: Вукашин и његов брат Угљеша; Воинових Алтоман; Кнез Лазар и његов зет Вук и Ђурини синови: Страцимир, Ђурађ и Балша — потомци Вуканови. Они су сви задржали у рукама заузете земље и тежили, да их учине својим државама, да над истима управљају до смрти, па су један с другим правили савезе или се лепили уз моћније. Својом управом били су несносни грцима у местима, где су становници били грци, а Србе су тлачили и притешњавали.

Таква расулоост, општа зебња, несигурност, добијала је хране у спољашњим односима и гомилању опасности готово са свију страна.

Прекид с папом и прогонство његових посланика 1355 год. изазове највећу буру и негодовање Рима, због чега се код папе појави још већа мржња противу православне српске царевине. Тешко је и замислити гњев и јарост рим-папе, кад је дознао како га увредио цар. Та осећања папске разјарености нађу одзива у грудима увређеног и надбијенога угарскога краља Лудвика, због његових смерова на балканскоме полуострову. Овај Лудвик кад је стишао и довео у ред послове у Пољској, похита натраг, да се стави папи на расположење и да добије Душаново звање „капетана“ али само не „contra Turchos“ (т. ј. „противу турака“), него противу Срба, „бунтовника свете и једине матере (римске) цркве, схизматика, неверника и хулитеља римске вере.“⁽¹⁾ Лудвик отпочне

⁽¹⁾ Theiner. Mon. Hung. II. 21 — 27; Reinaldus ad ann. 1356.

— Fessler. II. 135. Манифест Лудвика за креташки рат врло лепо показује гледиште краљево, како је он схватао своју улогу према

купити латинску крсташку војску да удари на Србију. Патски бискуп Петар, који је онако, како је и требало прошао код Душана, јавља се као главни раденик и проповедник крсташког рата противу хришћанске српске царевине. Гомиле бескућника и свакојаких фанатика римске вере прикупљаху се у Загребу. Њих су примамљивали у „свети рат”, колико добра плата, толико исто опраштај грехова и обећање рајских наслада на ономе свету. Са свију западних страна поврве у логор крсташки свакојаки грешници, голићи, бескућници и фанатици. У брзо се прикупи у Загребу до 100.000 крстоносаца. Папа Иннокентије VI био је, тако рећи, на небесима од „презелне” радости. Његова радост била је тако велика, да он најсвечаније прогласи угарскога краља Лудвика „барјактаром (римске) цркве противу схизматика” т. ј. неверника (*Singnifer ecclesiae adversus infideles*) и заповеди свима хришћанима римске вере, да се моле не само о томе, да Бог даде победу Луд-

православним јужним Словенима. Fejer. Cod. dipl. Hung. IX. vol. 2. p. 171. Nos Ludvicus d. g. rex Hungariae.... ut Catholicus et christianissimus princeps optauerimus, et affectanter optemus intuitu Dei, et sanctae matris ecclesiae, et totius fidei christianae, et ad ipsius laudem, et augmentationem regnum nuncupatum Rascie quod juris predecessorum nostrorum (права предходника наших) ac nostri et existit et quod de facto est et tenetur occupatum per sanctae et unice matris ecclesiae rebelles schismaticos, infideles et catholicae fidei contemptores, ac vesanos ipsum regnum ad fidem christianam, et sanctae matris ecclesiae unitatem, obedientiam, reverentiam debitam et honorem et ad jus nostrum trahere et traducere prout etiam tenemur et ad predicta ex debito sumus adstricti.... Флор. II. 265.

Види се, да се овде позива на погажена старинска права, на неке земље.

викову оружију над схизматичима, него и насљедника његових добродетељи.⁽¹⁾ Папа му даје звање капетана противу неверних схизматика и јеретика краљевине Рашке, и земаља над којима Урош цара је у суседству државе Лудвикове и т. д.

Овај крсташки поход није могао бити предузет одмах с тога, што Лудвик није имао на десној обали Дунава пријатеља и савезника, на чију би се територију могао превести. С тога 1356 г. окрене оружије противу Венеције, своје супарнице. Рат је овај трајао од 1356—1358 г. и свршио се победом угарскога краља тако, да под његову власт потпадне све доње Приморје далматинско. У исто доба, у царевини Урошевој тако је текао ток ствари, да је Лудвик тек 1358 године могао прећи Дунаво и напасти на Уроша.

Докле је противу цара српског папа дизао сав латински свет, лукава Венеција најпослужнија кћер

(1) Пејачевић, стр. 293—295. У писму Лудвика папа вели: „Per venerabilem fratrem nostrum episcopum Pattensem, et dilectum filium electum Zagrabiensem nuncium tuum, et litteras Regias nobis exhibitas per eundem nuncium quas et Eum benigne, placideque recepimus, nobis noviter intimastu: quod Tu moleste ferens injurias, contumelias, et opprobria, que Redemptori tuo per eosdem schismaticos et haereticos Regni Russiae, ac terrarum, quae orosii se Regem Russiae nominantis subsunt Tyranidi, et quae vicinantur eisdem jugiter inferuntur, illaque ultrici Dextra tua cupiens vindicare, ac desiderans, ut schismaticorum, ac haereticorum ipsorum elisa perfidia et confutatis, et eradicatis erroribus eorundem, christiana fideus ubique clariore luce resplendeat, et nomen Dei tui puris, et devotis catholicorum vocibus collaudetur, eosdemque schismaticos et haereticos sub spe Divini auxilii, et favoris expugnare constanti animo decrivisti...., adversus illos crucem..... Capitaneum generalem constituere dignemur.

римске цркве и папе, наметала му се како смо видели, за пријатеља и савезника и хитно тражила од њега Клиссу и Скрадин, јер је знала, да он неће дуго живети. У актима нема да је Душан дао свој пристанак на уступање Венецији два града, и у том преминуо 20 Децембра. Само се види, да је венеички посланик био код српскога цара. По смрти царевој он је радио код српског двора да добије Скрадин и Клиссу. Венедичани су уложили велику суму новаца, док су приволели Јураша, те потписао уговор 28 Децем. 1355 г. дакле на 8 дана после смрти царева, да им предаје Скрадин и Клису. При овоме издајству морао је учествовати и Палман, кога више не налазимо у Србији. Јураш Исета морао се плашити одговорности, али су му Венедичани обещали, 10 Јан. 1356 г. да ће га одбранити, ако би се на њега љутили цар Стефан или његов син цар Урош.⁽¹⁾ Због ове издајничке отмице, и смрти Душанове престају све везе између српске царевине и Венеције. И тако првих дана по смрти Душана, Србија изгуби два тврда града на западу у Приморју. Ово није био добар знак за будућност царевине

Двадесет првог дана по смрти Душана, венедичани уговарају са издајником два града, да га бране од цара српског. Григора вели, да се по смрти Душана, одмах у пролеће појавиле буне и метежи у држави младога цара — Уроша, а ово изазове забуну и збрку у свима државним пословима. Побунили се не само његови владалци држава, него се побунили и вароши. Тад је умрло више — Душаном постављених старешина, вели се у епирској⁽²⁾

(1) Шаф. Akta Arch. Ven. I 173—176.

(2) Прока и Комнин. Издање Дестуинса. 1858 г. т. 3. стр. 5 и 6.

хроници, а у овоме броју и кесар Влахије, Прељуб, после чије смрти нагло отпочињу да се развијају догађаји. «Царица Јелена, мајка Урошева многе управитеље склони на своју страну.⁽¹⁾ Једни пристану уз једну страну, други уз другу. Многи се несу потчинили никоме, него задржали своје државе вребајући, ко ће изаћи победитељ, па да му се придруже.

Изроди се унутрашњи грађански рат о питању: на «коме је царство»? Он навуче на царевину спољне непријатеље.

Душан је предао царство своме сину «краљу» Урошу и узео заклетву од војвода, да ће тај његов завет одбрани. Противу тога царског завета устане Душанов брат Синиша, да се он зацари. Својим устанком, он отвори грађански рат, који упропасти и династију Немања и српско царство. Синиша отпочне, а остали доврше пропаст царевине.

1. **Цар Синиша.** Дечански краљ родио два сина: Стефана *првога* цара и преподобног Симеона, који је *царовао*⁽²⁾ у грчкој земљи у граду Трикали. Ова реч староставне књиге «царовао» јасно тврди, да је свест народна, на основу предходне историје, сматрала Синишу за насљедника престола. Неправда учињена краљу Владиславу сину Драгутинову изагнаном „на Угра“, донела је Србији свађу с Угарском око земаља «Драгутинове краљевине», као што се Лудвик и позива на право својих предака за рат са Србијом.

Како Кантакузен,⁽³⁾ тако и Григора⁽⁴⁾ сматрају устанак Синишин противу синовца Уроша за престо

(¹) Cant. IV. c. 43.

(²) Шаф. Рамат. стр. 53.

(³) Cant. IV. c. 43.

(⁴) Greg. t. 3. lib. XXXVII. c. 49. p. 557.

као почетак грађанског рата, са чега и настане анархија (безначалије). Царица Јелена није бранила права синовљева или деверова, него је сама хтела да царује и склони многе управитеље на своју страну. Први је Мајков добро уочио узроке грађанског рата кад је рекао: «Душан⁽¹⁾ је преобразио Србију, али је требала моћна његова рука, да се одржи нови ред ствари. Брат Душанов Синиша огласи, да њему — по смрти брата — припада престо. То су била права стрица противу синовца.» Стричева су права изгубила пређашњу моћ с прогласом царевине. Још је Оливер казао Душану, да у савезу с Кантакузеном може осигурати престо своме сину Урошу, наравно, противу Синише и Синишиног сродника цара Палеолога.

По смрти Душана Палеолог је био на страни Синишиној, па је придобио на своју страну и Александра бугарског, и узео његову кћер деветогодишњу Марију за деветогодишњег сина Андроника.⁽²⁾ Синиша затражи престо по пређашњем праву, а Урош се зацарио по вољи, завету и аманету цара Душана, а браниоци су овога његовог права били војводе, од којих је Душан узео велику заклетву, да очувају престо Урошу.

Синиша је био Душану брат по оцу од друге супруге Дечанскога. Из велике⁽³⁾ братске љубави, коју је имао према Синиши, Душан бојећи се да га царица Јелена не отрује, још као младића удали у

(1) Мајков. Прев. Даничића. 1876. стр. 76.

(2) Greg. t. 3. lib. XXXVII. p. 557: *Kara de touton ton xedon* etc.

(3) Гласник XIII. 323. Витезовића рукопис: «Origo progressus et finis imperii regum donkus Nemaniae.»

Јанину и намести за управитеља тога града и околних области до Арте, опоменув га, да буде на опрезу за свој живот, а нарочито да се чува замки царичиних.» Душан га постави деспотом Етолије, а епирска хрсника напомиње, да је Синишу родила сестричина цара Палеолога. Деспот Синиша, дошав у своју деспотовину, узме за супругу Томаиду, кћер покојног деспота епирског Јована, која је по смрти очиној остала сироче и живела под заштитом своје мајке и брата јој Нићифора, ког је цар Андроник (млађи) одвео у Цариград и оженио ћерком Јована Кантакузена, и тамо задржао. Никифор је, дакле, био пашеног цара Јована Палеолога. Томаидина и Никифорова мајка царица Анна, преуда се за деспота Комнена, рођенога брата Александра блгарског, и брата прве српске царице Јелене, који с њоме оде у подарену му Душаном деспотовину Кањину⁽¹⁾ и Београд, а остави кћер своју Томаиду са супругом јој у читавој деспотовини као насљедника њених предака и њезинога сина. Деспот Синиша живео је у љубави и пријатељству са својом таштом и очухом деспотом кањинским Комненом.

По смрти цара Душана, премине више његових управитеља, а у том броју и управитељ Влахије кесар Прељуб.⁽²⁾ Синиши је била највећи непријатељ прва српска царица Јелена. Синиша објави своја права на царски престо. Наравно, да се овом изјавом учини забуна у царству. Све војводе, које су дале заклетву Душану да ће очувати сину му престо,

(¹) Мил. Мон. Сер. бр. 163. Именују се у његовој држави, за владе му сина Александра: Кањински кефалија *Кастриот*, *Згур* *Дуканшеровић* и *Богоје*.

(²) Епир. Хр. § 3. стр. 6.

одрже своју заклетву. Нема сумње, да је било и таквих, који су прешли на Синишину страну. У том неизвестном и бурном времену сваки је управитељ прикупљао снагу и везивао пријатељство. Уз Синишу је био његов очух Комнен. Влакашин уда своју кћер за Ђуру Балшића. И Никифор, шурак Синишин, кад дочекује за анархију у Србији и за грађански рат, остави своју супругу, укрца се у лађе у Еносу и искрца се у обезглављену смрћу Прељубовом, Тесалију. Њему нико не стане на супрот. Он освоји читаву Тесалију. Из Тесалије удари на Синишину деспотовину — Епир, Етолију и Акарнанију и добије очино наслеђство као самостални деспот Јелинске Влахије и Етолије. Синиша се бавио у Касторији (Костуру), где је имао више градова, вароши и села. Њему се као наследнику царевине придружило много Срба, Ромеја и Арбанаса. Ту он прикупи до 5000 војске, која га прогласи царем Срба и Грка. Одтаде Синиша и крене се с војском да прими наслеђство свога оца и брата т. ј. царевину.

Деспот Никифор опет увиди, да се не може ослонити на грчки елемент, јер је био сувише слаб, па се реши да придобије на своју страну Србе и помоћ од царице Јелене. Она и онако није волела свога девера, а сада јој је био и најопаснији непријатељ, јер се кренуо, да преотме царство. Такво стање ствари примора царицу Јелену да гледа у Никифору савезника, а овога је опет такво стање нагнало да тражи подпору код ње. Он једва дочека да ступи у савез с царицом Јеленом. Кантакузен вели, да се повео по саветима околине, и хтео се развести са својом супругом, а оженити с Теодором, сестром српске царице, и тада се неће плашити Срба.

а сузбиће Арбанасе, који га несу хтели признати за деспота и творили му многе пакости. Он усвоји ове савете, напусти и стави у затвор своју супругу Марију (она из затвора утекне у Мореју брату Мануилу), а испроси Теодору, сестру царице Јелене. Арбанаси прокљуве, да је радња Никифорова управљена противу њих, побуне се захтевајући, да поквари савез са Србима, а своју закониту жену да врати. Никифор попусти; али сада пође трагом свога таста Кантакузена, дозове у помоћ Турке и сукоби се с Арбанасима код Ахелоја, где му не само они разбију војску, него и он сам погине 1358.⁽¹⁾

— „Кад је чуо цар Синиша, да је Никифор погинуо, он остави покрајине Србије и поведе своју војску на Влахију, освоји ју, утврди своју престолницу у Трикали, доведе Августу Томаиду из Костура, и у Трикали устроји царски двор и ту је остави с ћерком и сином, а сам се крене на Етолију, па освоји ју. Етолици га приме радосно, поздраве као свога цара, и предаду му Арту са Јанином и остале градове у Етолији. Цар Симеун обдари етолијске старешине даровима, врати се у Влахију куд га изазвао напад Хлапена.“⁽²⁾ Гдје је био цар Симеун, кад је чуо за смрт Никифора? Хроника јасно каже, да је по смрти Душана Синиша отишао с војском у Србију, да заузме очин и братњев царски престо, јер се прогласио царем у Костуру, кад је чуо за смрт свога брата. Значи, да, кад је умро Душан, Синиша је објавио своја права на престо, прикупљао војску и тражио савезнике и помоћнике,

⁽¹⁾ Епир. Хр. § 4. стр. 7: Владао Никифор три године.

⁽²⁾ Id. § 5.

да скрха завет покојног цара и мимо синовца, да се попне на престо. Ићи с 5000 војника правце у Скопље, није се усудио, јер би морао наступити на државу „храбреца” Влкашина и био би разбијен. Држава његовога очуха Комнена, с ким је био у љубави, ширила се до Кроје. Синови Комненовог брата кесара Буре, били су сиромашни и слаби. Истина, Влкашин је удао своју кћер за Бурђа, средњег брата. Али је Скадар био најслабије заштићен у царевини. Цар Урош с Влкашином живећи у Скопљу, имали су пуне руке посла, да доведу у ред стање царевине, да се заштите од навале западног латинства и несу били кадри слати војску у Приморје. Синиша крене своју војску на Скадар.⁽¹⁾ Дошав до Скадра, опседне га и почне освајати. Скадар је подигнут на високој главици, коју опкољавају још два нижа брега. На највишој главици је град са многобројним кулама и високим бедемима, који су обухватили сва три брежуљка и био тако рећи неприступна тврдиња. С једне стране ту тврдињу брани скадарско језеро, с друге стране р. Бојана, а с треће доста велика и бујна р. Кира. Напразно је Синиша град опседао и на њ га јуришао. Њега су бранили јуначни⁽²⁾ и храбри заштитници. Од зетске и рашке госпode уз цара Синишу нико не пристане. Међу храбрим браниоцима Скадра били су братанци царице Јелене, три брата: Страцимир, Бурађ и Балша. Па и Синишина војска увиде, да Синиша није створен за велика дела, и да нема духа и памети, колико је било потребно за ово предузеће, због тога она га напусти.⁽³⁾ Док

⁽¹⁾ Гласн. XIII. 328.

⁽²⁾ ... a viris in armis strenuis defensum....

⁽³⁾ Du Cange: Familiae Dalmat. 345. Гласн. XIII. 329.

се Синиша спремио, док је путовао и ратовао, настане 1358 г. кад дозна, да је његов највећи противник, спомаган царицом Јеленом, најпре раскинуо сvezу са царицом, вратио Теодори прстен, а за тим погинуо и да је то било најбоље време, да поврати себи своју «деспотовину» и да ју рашири. Ето зашто он напусти опсаду Скадра и поврати се натраг у Трикалу и заузме Влахију, Етолију, Арту и Јанину.

На тај начин, бунтовник цар Синиша отпадне од царства основавши своју царевину, која је обухватала Влахију, Етолију, Арту и Јанину. Стати овоме на пут није могао цар Урош, јер је морао бранити царство од папине крсташке војске и краља угарског.

2. Кнез Лазар и Алтоман. — Напоменуто је, како је на заповест папину, а старањем Петра Патенског и краља угарског Лудвика, прикупљено сто хиљада крсташа противу православног Урошевог царства. Лудвик је хтео овом приликом да приграби краљевину Драгутинову,⁽¹⁾ али му је било «тешко⁽²⁾ и незгодно прећи Дунаво и издржавати војску у Рашкој царевини, немајући тамо места где би је склонио.» Њему прискочи у помоћ срећа изненадно: два су се «владаца» рашке краљевине борила међу собом, а то су: Кнез Лазар и Алтоман (Воинов). Цар Урош старао се да их помири, па кад није успео,

(1) Muratori, ss. t. XIV. cap. XXII. Вид. Гласн. Срп. уч. др. књ. 64. стр. 584—387.

(2) Murat. t. XIV. XXXII. pag. 562. Виланије вели: *краљ српски држао је један део Славоније, који је припадао круни (dominio — а оваквих је примера било више у средњем веку) угарскога краља и бејаше одустао од своје (васалне) службе, због тога се угарски краљ на њега био јако наљутити...* Ово је урадио још цар Душан.

а био је неуздржљив на језику, у љутини им рекне: „Идите до ђавола и чините што више зла један другоме.” Они приме цареве речи као „изречно допуштење” и отпоче се међу њима рат. У рату. Алтоман не само да надбије кнеза Лазара, него га хтео са свим уништити. Овај уда своју кћер за Николу де-Гара и обећа „ако му се помогне” с војском противу његовог крвника, да ће постати „човек угарскога краља” (т. ј. признавање га за сизерена). Добије у помоћ војске, преведе је тајно у своју државу и у сукобу, Кнез Лазар не само да је свога противника надбио, него Алтоман погине. „Из ове борбе, која није у почетку обустављена, као што је требало, него напуштена да пређе у неизлечиву болест, изродило се то, да је Лудвик краљ угарски себи осигурао прелазак у Србију преко Дунава.” Када је, после реченога, имао прелаз и израну за војску, припремљену кнезом Лазаром, јер је био постао „човек (васал) угарскога краља, Лудвик крене на Србију сто хиљада крсташке војске и у месецу Мају пређе Дунав 1359 г. Прегази равницу и допре до високих планина.⁽¹⁾ Пред планином се сукобе војске. Војска цара Уроша повуче се у брда. Угарска је војска тако пљенила и опљачкала све у путу, да више ништа није било што би могла пљачкати. У војсци завлада глад и страх од ратовања по шумама. Неки кавалери (коњаници племићи) угарски, који су ишли као предводница, дођу у нечије шљиваре и нападну јести трешње, јер су били гладни. На њих нападну сељаци и моткама протерају. После овога, угарски

(1) Може бити Фрушкогорских? јер се не спомиње прелазак преко р. Саве.

краљ оде с војском, отклен је и дошао. На тај начин отпадне од царевине и кнез Лазар оставши човек угарскога краља (1359 г.). По смрти Алтомана 1358 г. наследи га син Никола, отрује децу свога стрица кнеза Воислава и загосподари у хумској земљи (1363 г.) Непријатељство се између њега и кнеза Лазара продужи.

3. Балшићи: Страцимир, Ђурађ и Балша. — Балшићи су добили презиме од села Балшића. Они су потомци Немањини по Вукану. Њин је отац шурак Душанов, кесар Ђурђ, доспео до великог положаја и задобио важност у Зети. Одбраном Скадра они добију земље у управу, па мало по мало заузму обе Зете пошто су победили Илиће и Ђурашевиће.

4. Кесар Воихна и његов зет Угљеша. Они заузму све земље, које се граничиле с Тракијом. И најпосле

5. Влашин, стараоц царства и управитељ свих земаља у средини српске царевине. Њему се приклањали Балшићи и Дејановићи.

Сви они, *«све су то чинили тако, као да им је сам цар заповедио, али у ствари: чинили су од своје воље, тако, да за мање од десет година, сва царевина српска би подељена између четири поглавара (барона) и сваки је још код жива цара (Уроша) њих слушао и признавао их за господаре.»*⁽¹⁾

«Сваки је од њих тежио да постане већи» од других.

Овде се оправдава она мудра изрека, да свака династија пропада, кад се њени чланови заваде. Тим се користили други и срушили царство.

(1) Orbini. Вид. Гласник 64. стр. 378—379.

II.

Мртво Душаново тело још није било положено у гроб више Призрена. Још је лебдио у ваздуху глас заклетве војвода, да ће бранити очино наслеђство. Урошу, а Синиша обзнани по царевини, да је на њему царство, да је он наследник царевине по смрти свога брата. Тиме привуче на своју страну неке властелине и најсвечаније се прогласи у Костуру царем свију Срба и Грка. Заклете војводе обзнанише, да је Душан сину оставио царство. И плану грађански рат: Синиша у друштву с деспотом Комненом и другим властелима удари на Скадар, коме је старатељ царства Влакашин послао помоћ. Рат је трајао три године и Балшићи одбранише Скадар, а Синиша се врати у своју царевину.

Кад се Синиша кренуо на Скадар, на Тесалију и његову државу (1356 г.) нападне деспот Нићифор. Синиша се врати натраг, да брани своје земље.

И царица Јелена после пагребца свога мужа, врати се у Серез, прикупи војску, заузме више градова, па је владала и управљала као самостална владарка и ступила у сvezу с Нићифором, да што више зада невоље и јада своме деверу. И тако, цар Урош, царица Јелена и цар Синиша распарчаше снагу државну и поделише на партије сву властелу. Тиме дадоше прилике страним непријатељима, да насрну на царевину. И као што се Срби користили грчким грађанским ратом, тако исто сада Грци предузеше да се користе српским грађанским ратом. И као што је Нићифор с Турцима напао, по смрти Прељуба, на Тесалију и на оставше без војске Синишине земље, тако је исто, проглашени оцем за цара, Матија, ста-

рији син Кантакузенoв, како је чуo за смрт Душанову и да се у Србији отпочео грађански рат стрица са синовцем, ступи у преговоре са српским управитељима Мигдоније. Они му се приљубе, јавно се побуне противу царице Јелене и цара Уроша и позову Матију да му предаду градове и да му се потчине.⁽¹⁾ Заповедник Дрaме кесар Воихна достави до знања Матији, да је он припремио све потребно, и да ће, кад се удруже, придобити на своју страну и сереског кефалију, који ће им издати град Серез, царицу Јелену и огромно њено благо, које има у томе граду. С тога је захтевао, да Матија што пре дође и да одреди време доласка. Кад је Матија добио овакво извешће од српских издајница, необично се обрадује и обећа им, да ће их обасути достојним наградама и да ће им доћи кроз месец дана. И заиста он је прикупио нешто војске, али су главну његову војну снагу састављали турци, које му је послао султан Орхан. На тај начин, кад је Нићифор ударао на Тесалију и прогнао супругу Прељубову, син Кантакузенoв Матија, у свези са српским издајницима Мигдоније с помоћу 5000 турака добивених од Орхана, управи своје оружије противу царице Јелене. Царица је, види се, разабрала за ту спрему, па се обратила цару Урошу за одбрану царства. Урош је већ био послао једну војску противу свога стрица Синише, а сада опреми другу војску у помоћ матери противу Матије. Источне српске покрајине и град Серез спасе наглост Турака и брзо дошавша српска војска. Ослањајући се на уговорени рок, (месец дана), Воихна,

(1) Cantac. IV. с. 43. Они су, припознала Кантакузен, одавно били с њиме у тајном дослуху, јер су му постали пријатељи од онога времена, кад је он био у Србији.

вели Кантакузен, тада није био у Драми, него отишао у Серез, да се споразуме са осталим завереницима. У том приспе војска, коју је цар Урош матери послао, којој се и противу воље морао придружити Воихна.

У то, пре одређенога рока, Матији су били дошли Турци и несу хтели чекати на одређени Матијом рок. Матија пошље Воихни вестника, да га о томе извести, а у исто доба приближи се с војском Серезу. Турци несу хтели чути ни за какав, уговор, него нападоше на српске покрајине и све опустошише, порушише и опљачкаше. У том се помоли српска војска идући за Серез. С њом је био и кесар Воихна. Матијина војска, кад угледа Србе, изненадно на њих нападне, те тако и нехотице ступи Матија у бој са својим савезником. Наравно, да за завереничке планове није знала ни једна ни друга војска. Срби се одупру и наступе на противнике. И пре него се дошло у боју до јуначких мишица, српска стрела обори с коња заповедника турске војске, који падне мртав на земљу. У редовима турским завлада неред, комешање и страх. Матија постави другог заповедника, сâм полети у прве редове (и како се хвали његов отац у историји) убије три српска војника, заустави српско наступање, где су многи Срби изгинули, а Турци се очајнички борили, али најпосле окрену леђа и нагну у бегство. Тада Срби нагну да им разбију и разстроје редове. Матија, опкољен турским пашама, јуначки се борио, али је ударање српско било тако силно, нагло и снажно да је и Матија с Турцима морао нагнути у бегство. Битка се доврши у први сумрак поразом турака. Каква је то жестока битка морала бити, види се из приповедања.

Кантакузеновог, који вели, ⁽¹⁾ да, кад су се, сутрадан, турци с пљачком из околине враћали са заробљеницима, они су мислили, да су то Срби, чију су храброст и јунаштво у боју испробали, ударе у бегство један преко другог. Воихна је, после јучерашње битке, отишао у Серез, и вероватно изјављивао царици највећу своју оданост, а није гонио непријатеља. Матија се тужи на своју војску, да се безразложно плаши, бега, па сву своју снагу употреби, да је поведе противу малене српске војске, која се била прикупила из околних замака и кастела и почела гонити Матијину војску, али га нико није хтео чути, и сваки је гледао како ће се бегством спасти. Паника обузме читаву његову војску. Срби су немилице гонили и убијали како турке, тако и њине другаре грке, нарочито у клисури код града Филипа. ⁽²⁾ Филипљани су били на страни законитог наследника престола, па кад су увидели поражену Матијину војску, они се брже боље придруже браниоцима престола цара Уроша. У боју на клисури, Срби не заробише Матију само с тога, што је јездио на коњу неког војника, и умакао у шевар неке баруштине, где му се коњ заглибио, а он га сјашио и у травуљини се прикрио. Њега филипљани са псима пронађу, ухвате и одведу у затвор у град.

После пораза његове војске, царица остави Серез и оде у Скопље, а Воихна оде у Драму. Рат се продужи. Матија допадне ропства. Кесар Воихна оде у Филипу, узме Матију и доведе га у Драму, где га задржао са свима почастима под стражом. Нема

⁽¹⁾ Cant. IV. c. 45.

⁽²⁾ Град близу Амфиноља. Грађанима ове вароши писао је св. Павле своју посланицу Филиписијам = (*Φιλιππισιјам*).

сумње, како приповеда Кантакузен, да би га Воихна ослободио, као што му био обећао, али није смео од царице Јелене, јер је он као заробљеник њој припадао. Воихна му и обећа, да ће га измолити од царице, али како тврди Кантакузен, у самој ствари Воихна је имао с њиме друге смерове. Он је изчекивао догађаје, па је намеравао, према приликама, или да га ослободи за новце, или да га придобије као сталног савезника, за своје бунтовничке смерове. У томе времену Воихна се разболи у путу за Серез, проболује веома тешко двадесет и пет дана. По повратку у Драму нађе посланство од цара Палеолога, које му говорило, да је он у власти поступити с Матијом како му је воља. Палеолог му нудио много новаца ако му Матију везаног изда. Према својим смеровима, из најпре Воихна није хтео ни да слуша за ову понуду и преклињаше се Матији, да ће га ослободити. Међутим, док је краткоумни Воихна кројио планове и гајио издајничке смерове, цар Јован Палеолог освоји земље Матијине код р. Марице и зароби му супругу с децом. Матија постане сиромаш без нигде ништа. Воихна увиде, да се од таквог човека не може ни чему надати, па одпоче водити преговоре с Палеологом, да му га прода. Погодба се сврши. Воихна добије новце; али се поплаши, да шурак не добије милост од зета, па да му се после неосвети. Зато смисли да га ослепи, држећи, да ће то Палеологу бити по вољи, па му објави своју намеру. На такву ниску подлост, Палеолог му одговори: да му заробљеника пошље здрава и читава, како су погодили, а ослепљеног, неће примити. Воихна га пошље здрава (1358 год.). Палеолог баци Матију окованог у тавницу на острву Лес-

босу, из које га пусти, кад се одрекао императорског звања и својих земаља.⁽¹⁾

И тако, на цара Уроша од првог дана његовог ступања на престо, нападне његов стриц Синиша и произведе грађански рат. Венеција му отме Клиссу и Скрадин; Матија и Никифор насрну на царевину;

(1) Неће бити с горега, ако овде додамо потоњу судбину ових српских познаника, пријатеља и непријатеља. Други син Кантакузен-ов Мануило, зет Оливеров, деспот града Мизитре, прогна из својих земаља Палеологове чиновнике и доведе га лотлец, да га овај припозна деспотом византијских области у Пелопонезу (до 1380 г.) Због овога, изнова се отвори рат између ове две династије и латини заузму већину земаља византијских. Цар Јован уступи са сестром у мираз остр. Лесбос — Хаталузију. Породица Хаталуза доцније добије Енос при ушћу р. Марице, а у XV в. добије још острове: Лемнос, Тавос, Имброс и Самотракију.

Венеција заузме Тенедос. Јовану цару остане упропашћена Тракија и неколико острова. У Галати ђоновљани. Кантакузен на- живи своја оба сина и умре у Мизитри 13 Јуна 1383 г. на 6 година пре косовске битке,

Веома је поучно изучити Византију у овеме времену: По смрти Душана венеички посланик из Цариграда јавља сенату, да похита и заузме Цариград, доклен га не су заузели Турци (Hopl. Griechenland. 448). Грађански ратови у Србији избаве Византију од опасности с те стране, сада се налазила између Латина и Турака. Грци су горе мрзили на Латине, него ли на Турке. Латини су аборили о прогонству Турака, а у ствари су ишли на то, да освоје Цариград и полатине Грке. Грци се свежу с Турцима. Латинска је пропаганда на такав исти начин принудила Србе у Смедереву 1459 г. да се предаду Турцима.

Врло много има сличнога између стања византијске империје 1360 г. и данашњег стања ствари. Аустрија представља ондашње Угре; Инглеска — Венецију, а место Душана (са јужним словенима српскога племена) православна Русија са царем Александром III. Оне исте препреке, које су Душану стављали латински народи, данас ставља Русији Аустрија и протестанска Инглеска. И онда је Лудвик заузео Босну, као данас Аустрија.

али он срећно надбије Матију; одбије претензије свога стрица, али изгуби земље у Тесалији, Касторији, Акарнанији, Етолији и друге околне градове. У исто доба зарати се кнез Подунавља са кнезом хумских и травунских земаља. Алтоман погине, а кнез Подунавља призна угарског краља, и припреми прелазак лудиковим крсташима противу православнога цара Уроша. Највећа опасност загрози цару Урошу са запада од латинских крсташа на броју око 100.000.

III.

Године 1357 дође царица Јелена сину у Скопље. Она је, како се види, брзо увидела своју погрешку, а заједно с њоме и сви они, који су били пристали уз њу. У Скопљу се стеку код царевог двора многобројни бегунци из изгубљених покрајина. Ту дође супруга Прељубова са сином Томом. Власт, којом се она користила по смрти свога мужа живећи у Трикали, отме од ње деспот Никифор а њу прогна у Костур. Из Костура она дође на тужбу цару Урошу у Скопље. (1) Још пре ње, био је дошао у Скопље издаица Хлапен. Он се умео извинити, додворити и доћи у милост код младога и неопитнога цара. Из доцније радње Хлапенове дознајемо, да је задобио за себе цара Уроша тиме, што је обећао, да ће ратом прогнати цара Синишу и повратити царевини Синишине земље. Прељуб је спадао у ред највећих душанових љубимаца, с тога цар Урош прими к срцу судбину његове супруге и сина, уда је за Хлапена у нади, да ће супруга и пасторак бити јемство, да лукави

(1) Епир. Хрон. § 6 и 7.

и препредени Хлапен неће више бити издајица цара и царевине.⁽¹⁾

Хроничари спомињу само најзначајнија имена, али нема сумње, да се ту били стекли многобројни властелини и управитељи царства, јер је био сазван државни збор, да се цар Урош крунише на царство 10 Апр. 1357⁽²⁾ године, негледeћи на звекет оружја и борбу три покрајине његове опширне царевине. Овога је дана⁽³⁾ био Урош крунисан и миропомазан на царство. Тoga истога дана: «веселећи се душом и телом — вели он — **о божьствѣныхъ дарованихъ ми дасть владѣка Христоу въспринѣти вѣнѣцъ царства днадиномъ и прѣвомъ знаменниѣ царьскаго урьтога**», па најпре потврди „**по законѣ оустановленомѣ всеуѣстнаго збора**“, који је установљен његовим родитељем **господиномъ светопочиншиимъ царемъ**, и **же уставив всакашъ правила: тази въса** потврђује, у договору са својом мајком царицом Јеленом, с патриархом Савом, са свима **велевождимъ и нима подъ роукою царьства ми и съ всьмъ зборомъ срьбьскимъ**. После потврде устава збора, он потврди све повластице, повеље и баштине манастирске, за тим потврди повластице и баштине властеле и властеличића, и све остале законе и права и „**ниѣмомѣ же врьжденоу быти**“ изузимајући „**некрѣ**“

⁽¹⁾ Њему Урош даде војске, с којом овај, водећи супругу и пасторка Тому, уђе у Влахију 1360 г. освоји град Дамаси,^(*) изневери цара Уроша, а *позоди* се са царем Синишом.

^(*) Споменути овде град Дамаси, на запад од Ларисе, између р. Пенеја и његове уточине Титарисије. Вгл. Дестуниса, Епир. Хр. стр. 9. цитат под бр. 28.

⁽²⁾ Било му овда 20 година.

⁽³⁾ 10 Априла 1357.

т. ј. издајства, јер је издајник губио «државу» по самом закону (чл. 137), као што је с невере изгубио државу Бранко и утекао у Блгаре. Орбини вели: «Цар Урош је био веома леп и од њега се очекивало свако добро, и ма да беше достигао тек двадесету годину, ипак показиваше велику опрезност и разумност у свима својим делима... Насљедив у царству оца и сâм се дао звати царем; у чему несумњиво се противили кнежеви и друга господа царевине» наравно осим Синише. «Било је, продужава Орбиније неколико рашких кнежева, који су по смрти цара Душана тежили, да постану *велики*, него што *бејаху*. Међу овима је био Влашкин деспот и брат му Угљеша — хумски властелини, и кнез Воислав Војинов, од којих је сваки био на челу главних делова царевине. Зато неки цареви људи, њему веома верни, световаху му, да затвори деспота Влашкина, кнеза Војислава и неке друге, који у свима својим делима показиваху велику *охолост* и бејаху преко мере *понесени*: и подстрековали су цара његови верни, да даде управљање над онима провинцијама, којима су ови управљали, (ова четворица) другима *сиромашним властелинима*, који га љубљаху и бијаху му верни, са основом доказујући му, да ако то не учини у *почетку*, кад су гореспоменути кнежеви, ни о чем несумњајући, долазили слободно у дворац, *доцније*, кад буду *потврђени* и постану *моћни*, то неће моћи цар учинити без велике тегобе и опасности. Урош ове савете не само да није хтео слушати, него проказујући ове верне, онима охолом кнежевима, учини ове (кнежеве) опрезнима, да се стражама окруже и да ретко долазе у двор. И зато они, који су га на добро световали, видећи да су *издани*, уздрже се од даљег

световања, да не би на себе навукли негодовање и мржњу споменutih кнежева, јер цар незадовољавајући се тиме, давао је веће почести и звања обтуживанима. За то, пошто је додао Влкашину још многе провинције, дао му је и титулу краља. Тада је Влкашин почео угњетавати многе знатне личности... царевине, казујући, да то чини по царској наредби да би царевину своју боље обезбедио. Подигао је (наравно доцније) на веће достојанство и кнеза Воислава Воиновића, чију је (Воиславову кћер (Јелисавету) узео за жену, а одпустио своју прву супругу, кћер војводе влашког, која је отишла кући свога оца. Због свега овога појавила се у држави велика комешавина.» Из овога навода јасно се види, да су се у двору Урошеву плеле велике сплетке и интриге, да је при двору било више људи лукави налик на Хлапена, способних на свако злочинство, да је ту било частних и поштених стараца, — људи искрено оданих му, да су га они световали да позбацује «владалце», а на њина места да намести себи одане људе; али Урош одбаци ове савете, јер мењањем чиновника није уношена у државни организам никаква државна мисао; подобно мењање не само да није мера разумна, него је напротив таква, која шири квареж и свакојака друга зла као што су: пизма, злоба, плачкање, шпионство и т. д. Урош је био васпитан Дубровчанима и у друштву оних двадесет младића, који су његовим оцем били доведени из Дубровника у Скопље. По васпитању и појмовима ових младића, који су одрасли у републици, где су сви чиновници одговорни за своје поступке, сталност државна није се оснивала на збацивању и мењању чиновника, него на законима, који

штите и бране истину, добро и правду, где дакле у држави постоје идеали, којима сви људи теже, па зато и чувају најбоље такву државу; где се најбоље остваравају ови идеали, па према њима сталност државе оснива се на истинитој одговорности свију органа државних за своје поступке и новчане рачуне. Зато наш љетовничар и вели: „цар младих савете **приемливе и любве.**” Значи, да је цар Урош под утицајем талијанске изображености, имао много узвишеније идеале о држави и државној управи, па на место својевољног мењања и протеривања државних стубова, он је хтео да и ту закон влада, а да се никоме не чини неправда био он богат или сиром, највиши или најнижи званичник. Лукарије вели: Цар Урош.... у првом доласку на владу основао је ово доброга: *«да кнежеви (управитељи провинција) појединих провинција, по свршетку њине управе, одређене на три године, морају предстати «суду царског двора» (Gjudici bi corti), држећи, да људи са потпуном (војном, грађанском, финансијском и т. д.) влашћу који знају, да несу принуђени никоме да дају рачуна о своме раду (управљању и владању), тешко могу избећи зло (рађење)»* т. ј. ако несу одговорни, неће се уздржавати да не чине народу зла. И заиста ће се сваки сагласити с Лукаријем, да је ова Урошева установа била велико добро. Старци су световали Урошу збацивање и затварање чиновника «неверних»; али се невера тек могла доказати судом. Зато је «младима» било стало, да се утврди таква установа, која би сама собом била гаранција, па ма тко био званичником, ако се не би иначе ухватио у злом делу, да мора давати рачун о своме раду, а потоме да мора бити частан и поштен. Како

ови младићи несу добро познавали велику српску царевину, нити њене највише званичнике, њени савети узвишени и идеални несу били практични. Старци опет ма да несу идеално мислили о државној управи, боље су познавали управитеље провинција, с тога су њени савети били практичнији т. ј. мудрији. Урош је усвојио савете младића и оставио на својим местима управитеље с тим, да даду рачун о својој управи после три године т. ј. 1360. Поред овога, Урош није ни могао врећати «храбреца» Влашина, који је управљао државом и прогнао Синишу; поразио Матију, па се требало спремати за одпор навали крсташкој са запада. За онда, у Србији, у толико је царева установа имала слабу страну, што је вредан управитељ огромне области могао кроз три године тако нагло оснажити се, осилити и наоружати, да га доцније није нико могао приморати да предстане царевом суду и да одговара за своја дела, или је могао починити многа зла и утећи или је могао и самоме цару рат објавити, с тога је, у овој прилици, правично мњење хроничара, да је цар Урош зато пострадао, што је одбацио савете стараца. Ипак је Урош био одушевљен најузвишенијим идеалима и да га *«несу издале војводе»* (кнежеви = управитељи), он би довршио *«преображај српске царевине, у правилно организирану правну државу»* и тиме би извршно започете реформе свога великога оца т. ј. подвргао суду и одговорности државне органе, који *«држе царством кућу цареву.»* Подвргавајући одговорности државне старешине, тим самим цар Урош је желио добра народу, старајући се да га заштити од властничког насиља и зулума. Овим је и задобио онако лепу успомену у народним песмама. Остварити

подобну установу у Србији био је најтежи посао. И баш извршење исте падне у део младићу, који је био „неуздржљив на језику” а милостив преко сваке мере. Људи пак, налик на Воихну, Бранка, Лазара, Влашина и т. д. пре су били наклоњени да никоме не одговарају, него ли да одговарају, јер су били са-моживци и тежили да постану *вели* него су били.

По свршетку скопљанскога збора, Урош оде у Призрен, како би био ближе борбе вођене под Скадром, противу стрица Сенише, а вероватно се спремао да одбије напад латинских крсташа; ту прими дрбровачко посланство, које је у име републике мо-молило, да цар потврди привилегије и повеље дате Дубровнику његовим предходницима и да отклони неке „кривине и забаве” чиљене им у царевини. Цар им испуни молбу и потпише повељу, на своме лет-њиковцу Рибнику, сниже Призрена 24 Апри. 1357 г. да „слободно греду (ходе) с тргом и купљом по гра-довима и трговима, да продају и да купују све што хоћеју, а да их не задржава, нити им стаје на пут: *ни цар, ни патриарх, ни властелин, ни властелиничѣ, ни кефалија, ни кнез, ни севаст, ни цариник....* да слободно ходе и по **власстелѣхъ** (т. ј. с еспапом по властелским замцима). Тко ово потвори, вели цар, да ми је **невѣрѣнь у невѣрно имѣ** и да плати све са-моседмо, што буде „строуѣѣ“, по законнику.” Ако им се не плати, плати ће цар а после кривце тражити.

На молбу посланства, цар је истог дана потпи-сао и другу повељу. Ствар се тичала острва Млета. Кад је Урош потврдио све властелске повластице и обдарио их 10 Априла у Скопљу, он је дао својима љубазнима и вернима Басети Баринчену и Трипети Букићу „у баштину **отокъ Млѣтъ омигѣ** Дубровника

са свима селима и међама, и утесима и са свима правинама тога отока, са свим метохом.” Услед овога Дубровчанима је чињена „забава” од царства и од властела, због чега они рекну:

— «Господине царе, Млет је твој, а ми имамо забаву због њега.»

То питање цар реши овако:

— «Да од **днесь наприде** нитко не има посла за **Млетъ** — ни цар, нити ико од властела царства ми,... **тъмю** (осим) Басета и Трипета **ѿ кюкиню** властелину и кнезу, како им га је даровао и записао, па тако да га имају. Истога је дана цар потврдио Дубровчанима повељу свога оца, по којој Дубровчани давају сваке године синајској Богородици по пет стотина венецијских перпера. Ово давање да се ни пошто и никада не укине. И да у овоме питању Дубровчани не слушају: ни писанија, ни посланице цареве; да не слушају у томе ни кнезове његове царевине, који „**дръже** — вели цар — кућу **царства ми**, ни њино писање, нити ма чије.»

Потврђујући Дубровчанима повластице, цар наређује, да они «не носе оружија, ни у Блгаре, ни у Бесарабину земљу, ни на Угре, нити у Грке.» Ова наредба јасно тврди, да је по смрти Душана¹⁾ Александер блгарски напустио своје васалске⁽¹⁾ обвезе према царству и ступио у сvezу с Палеологом, Угрима и са Бесарабом, чија је кћер била прва супруга Александрова. Противу Грка борила се српска војска, коју је предводио Матија. Угарски се краљ спремао с крсташима, да нападне на царевину Урошеву. Даље наређује, да се на Требињу не узима царина од Ду-

⁽¹⁾ Иречек. Истоп. Болгар. Одесса 1878. стр. 401. Микл. Мон. Serb. 132.

бровчана. Дубровчанима ће судити цариник и **кнезъ** или кефалија града, по законуку очином. Само ће долазити на суд пред цара: 1) за **крвъ**, 2) за **земљу**, 3) за **провоџъ**, 4) за **уловѣка** и 5) за **своди**.

— «Кад при(тужи) **латининъ** Србљина, да да први другоме сведоке половнну латина а половину Србаља; и опет кад Србин при латинина, да даде сведоке половину латина и половину Србаља како је било и до тога времена. Даде ли коме Дубровчанин свој **добитѣль**, а овај удари у **бѣхъ** — нека се латинин закуне по закону, па да му се верује. Купи ли који трговац коња на **тръгоу** и плати за њега царину, цариник да се на то закуне, како крадљивца не познаје, таквоме не може бити *свода*. Људи који су се настанили у Стону после, пошто је уступљен Дубровчанима, да се изждену, а суђење да бива на Жељезној плочи. Још је цар Урош потписао даровну повељу Дубровчанима (25 Апр. 1357 г.) на Рибнику и даровао им земљу «како се камен ваља доле дубровачким виноградима и к мору од Љуте до Курила.»

Ово царево бављење на летњиковцу доказује, да је после крунисања био весео и раздавао дарове; али се морао и љутити, јер су му долазили на тужбу Алтоман и кнез Лазар. Кад их није могао помирити, како је био неузддржљив на језику, рекне им, да одлазе до ђавола и један другом што више зла да творе. Те тако, поред рата противу Синише за престо, и рата противу деспота Нићифора и цара Матије за одржање царевине, отворе рат између себе, у царевини, његова два моћна властелина, који му донеше и рат с Угарском.⁽¹⁾ Ствар је текла овако:

(1) Гласн. XII ... rex Hungariae... 'habeat guerram cum rege sive imperatore Raxie seu Servie.... Год. 1358.

По смрти прогнаног краља Владислава сина Драгутинова, Дечански заузме «краљевину сремску.» То је исто насљедио Душан, два пут је ратовао с Угрима, због претензија краља угарског, да њему припада сизеренства над делом «Славоније» (Срем). Пред смрт Душан се завади с папом. То једва дочека краљ угарски, прими на себе титулу «капетана» противу „неверника и схизматика“; у његовој се држави прикупило до сто хиљада латина крсташа. И папа изда заповест, да се Лудвик крене и уништи „неверника, схизматика и тиранина“ цара Уроша. Угарски краљ хтео је извршити папину заповест и намирити личну тражњу т. ј. приморати цара Уроша, да призна сизеренска права угарскоме краљу на Срем,⁽¹⁾ али му је било тешко и незгодно прећи Дунаво и исхранити толику огромну војску у српској царевини.⁽²⁾ Док се он мучио с планом похода и рата противу српске царевине, прискочи му изненадно срећа у помоћ:

Како цар Урош није могао помирити Алтомана и Лазара, они ступе у борбу. У првој битци надбије Алтоман Лазара и навали да га сатре. Тада Лазар уда своју кћер за Николу де-Гара угарског васала, затражи преко истога од угарског краља војну помоћ и обећа, да ће признати сизеренско право угарске круне над сремском краљевином. Лазар добије у помоћ војске, о чему није ништа знао Алтоман, него опет удари на Лазара. У битци Лазар порази Алтоманову војску, па и сâм Алтоман остане мртав на бојишту. Ту се, вели Виланије, испуни стариска

⁽¹⁾ Гласс. 64. стр. 383. 384. 385. и т. д.

⁽²⁾ Murator. t. XIV. c. 22. pag. 562; «краљ рашки држао је један део Славоније, који је припадао круни (dominio) краља угарског и беше одустао од своје васалске дужности.... Гласс. 64. стр. 386.

пословица која гласи: «*ко је оскудан у уводама, богат је у срамоти.*» Из «ове борбе, која није из почетка обустављена, као што је требало, него напуштена да пређе у неизлечиву болест», дође то, да угарски краљ добије сигуран прелаз и све што му је потребно за војску у држави Лазаревој, коју је одбранио од Алтомана помоћу Угарске, па и пређе Дунаво, Маја месеца год. 1359 у пределе српске царевине. Цар Урош изиђе на супрот Угрима. Његов је главни стан био у Сеници, а војска, вероватно, под предвођењем «храбраца» Влашина ступи у бој са 100.000 Лудвикових и папиних крсташа негде у равницама мачванског банатства. После битке српска војска повуче се у шумовита брда. Угарска војска опљачка и опустоши равницу, а угарски коњаници у предводници, неимајући чиме заситити глад, нападну на зреле трешње у шљиварима. «Ту их нападоше» српски сељаци. Коњаници угарски мислећи да је то српска војска, побегну с трешања, узјану на коње и умакну. У подсмех и за поругу, њих назову: «*трешњарски кавалери.*» После ове поразе, коју су српски сељаци нанели угарској војсци, угарски краљ врати се откуд је и дошао (1359 год.⁽¹⁾). Тако се сврши борба с Угрима о «сремској краљевини» тиме, да Лазар као господар Срема призна си-зеренство угарско. Зато и невидимо кнеза Лазара ни у једној борби за царевину пре битке Влашинове на р. Марици. Тек после Влашинове погибије на Марици јавља се кнез Лазар као главни противник и непријатељ «*краља Марка*» и тежи, да победом над Турцима постане српски владалац на место Немања.⁽²⁾

(¹) Гласн. 64. стр. 383—387.

(²) Раичић: Истор. Серб..... Вј год. 1794. Виенѣ. Ч. II. стр. 672. 673. — Ту су наведена мњења »разнихъ историковъ» о цару

Зато је на своме месту изрека Кантакузенова, где каже: «По смрти (цара Душана) између Срба изродише се жестоке буне. Синиша, царев брат, господар Акарнаније, претендујући да њему припада царство,

Урошу, о његовом, божем, бегству кнезу Лазару и о томе, како се «паки возврати навѣтнику Вукашину» као и о томе, како «велики немогући снести високиа слави Вукашинови у него же пребиваљ Урошъ», па саветовали цару, да се одалучи од Вукашина и да га «укроти.» Он их послуша: «И сраженію съ обоихъ странъ крова-
вому бившу побѣжденъ и живъ поиманъ Урошъ въ Сербію (?) отве-
девъ былъ.» (Где је ова Сербія?). Урош смисли да бега у Дубров-
никъ, али га навѣтник Вукашин убије (1367).

Th. D' Oksza: l' histoire de l' empire Ottoman. 1871. p. 164:
„Son (Урошев стриц) oncle Sinicha, qui administrait l' Albanie, fut
le premier à méconaitre l' autorité du jeune empereur, il leva une
armée et s' empara de Scutari.... D' autres feudataires l' imitèrent bien-
tôt et se retranchèrent dans leurs provinces. En Serbie.... les per-
sonnes de l' entourage de l' empereur profitaient de sa jeunesse pour
satisfaire les prétentions de leur orgueil. Voucachine, allié à la
famille régnante ayant capté la confiance d' Ouroch, ob-
tint de lui le titre de roi de Rassie et commençait déjà à fixer ses
regards sur le trône imperial....

На стр. 180—183 пише о првом боју с Турцима на р. Ма-
рици. На стр. 196—197 о последицама маричке битке за Србију
год. 1365.

Норф. Chroniques grecs-romanes, pag. 305: «Владацац, управ
цар прозвани Магнамо (велики), који је држао у својој власти Епир,
Македонију, Далмацију, обе Србије, и Романију, родио је Уроша сле-
пог, кога због врлина многи поштују. Овај је родио Стефана, који
је царевину наследио, а овај опет родио Уроша, који је умро без
наследника. Онда големаша поделе његову државу. Кнез Лазар до-
бије Доњу Србију; жупан Никола добије Горњу Србију, а сву Рома-
нију добију три брата: Вукашин, Андрија и Гојко, којом приликом,
при деоби међ њима, Андрији дође у део господарство над Епиром.

— «Од колена Магнамо (т. ј. колена Немања) рођен је
гех Балша, који је у свој део добио земље на Бојани и држао Ска-
дар, Антивар, Котор, Љеш и део Далмације, и Дриваст и све до

привуче на своју страну многе српске властелине. Урош (царев син) бранећи своју очевину зарати противу стрица.... Царица Јелена.... прикупи око себе војску и заузео неке градове (око Сереза).... Најмоћнији династи отераше с управе слабије, заузеше градове.... па једни присташе уз Синишу, други уз цара Уроша помажући му не као господину цару, но као другару и савезнику; други су опет били неутрални, издвоили се у више група.... и сваки себи вукао моћтећи на ток догађаја, да се јачем придружи.»⁽¹⁾ Наведени историјски податци сувише јасно показују од чега се раскомадала и ослабила царевина Урошева. Угри су ратовали с царем Урошем у оним пределима, где је и његов отац у два маха ратовао с Угрима т. ј. у Подунављу. Можемо поуздано тврдити, да је цар Урош био у овоме походу, јер га налазимо године 1360 у „**Саницахъ**“, где је примио дубровачко посланство с тужбама „о работама градским и о законима и царинама, које су сада (**сыги**) настале“, а несу биле за влад Душанове. Цар Урош уважи њине молбе и нареди, да греду с **тръгомъ** и купљом сло-

р. Неретве, и град Београд (Alba Graeca) са околином. Овај Балша имао је за жену кћер Андрије Мусаџинца. На стр. 311: прича хроника, да је био Британ краљ Илврије; он је родио Марка; Марко родио *Ивама* Мусакију, који је (Иван) родио три сина: *Ивана*, *Андрију* и *Стевана* краља. Овај је *Иван* родио три сина: *Влакишма*, *Андрију* и *Гојка*.

Стр. 311: Британ је имао супругу Зоу од српске лозе; с њом је родио Марка.

Стр. 312: „Знајте, да се краљевина Илврија данас зове *Босмом*. Стр. 270 = 338. Зоа је родила Марка и Јелену удату за *Лазара*, који је био први деспот у години 1350, у *Доњој Србији* званој *Багарији*.

(1) Cantac. lib. IV, c. 48. год. 1356.

бодно у земљу његове царевине или на Зету на Балтике или на државу кнеза Воислава, а да им не сме правити сметње ни кефалија, ни властелин, ни кнез. Никакве нове царине да не плаћају.”

Какве су те нове царине и услед каквих нових догађаја насташе ови нови појави?

IV.

Рат цара Уроша с Лудвиком свршио се узурпациом „једног дела Славоније” од стране кнеза Лазара, који је припознао сизеренство угарског краља над Сремом.

Лазаревим трагом пође и кнез Војислав Воиновић, брат алтоманов. По Лукарију, заваде се грађани царевога града Котора са Дубровчанима због сланица, јер су „которани отели власт на варење соли.” Овим поступком града Котора бише оштећени Дубровчани и између њих плане рат (1361 г.). Цар Урош је био на страни Которана. У овај рат умеша се и венеичка република. По упутству урошеву Воислав је бранио Которце, а кнез Лазар Дубровчане. На тај начин продужи се борба кнеза Лазара и кнеза Војислава. Венеција употреби сву своју лукаву политику, да их све придобије на своју страну. Њезин посланик ишао свима „околним” кнежевима. Како је кнез Лазар својим мешањем увлачио у ту распру и Угарску супарницу Венедичку, кнеза Војислава придобије на своју страну Венеција, те 3 Јул. 1362 г. „кнез Војислав и велики властелин најсветлијега императора Славеније” цара Уроша, добије венеичко грађанство. Тако су исто постали венеичким грађанима „великомоћни барони = кнежеви приморске

Славеније, браћа: Страцимир, Ђурађ и Балша.»⁽¹⁾ Јасно је, дакле, да су и они савијали гњездо династијско и тежили да се одцепе од цара на штету српске царевине и српског народа. Они се приклањају Венецији, да би нашли рукопомоћ за своје саможивне и бунтовне смерове. Да би одбранио свој град, а одржао у потчињености ове «сјајне венедичке грађане», цар Урош јавља се као посредник. У овоме акту од 29 Сеп. 1360 г. он називље Војислава «кнезом», а у акту од 22 Авг. 1361 г. називље га «брат царства ми» кнез Војислав и помири Дубровчане с њиме, уништив «нове» а васпоставив «старе законе», како посведочава и писмо Воиславово Дубровчанима. Што га Урош назвао «братом» знак је, да је цар своју прву супругу Анку (Ancham) протерао, а узео за супругу Војиславову сестру Јелисавету 1361 г. Кнез Војислав умре (1363) а његове синове Добровоја и Стевана, синовац му Никола син Алтоханов, заточи и отрује, па продужи непријатељство како противу Дубровника, тако исто и противу кнеза Лазара. Овим нередима користе се три сиромашна брата и заузму читаво Поморје, а то су: Страцимир Ђурађ и Балша. «Моћни династи протераше са управе слабије, узеше њине области....»

У овоме анархичноме времену, кад су главари у међусобној борби парчали царевину и грабили земље и градове, а Урошу остала «обеземељена», празна титула «император». «храбрец» Влкашин и његов брат Угљеша, ради собствених саможивних смерова и личних цели и интереса бранили су царевину. С тога цар Урош даде (1362) Влкашину ти-

(1) Братанци царице Јелене.

тулу деспота.⁽¹⁾ Кад 1363 године Угљеша добије титулу деспота, Влкашин добије титулу «*краљ Рације*»⁽²⁾ па је сада правце бацио свој поглед на царски престо, на који ће ступити по смрти цара Уроша.

Таким начином, на место да после три године кнежеви, кесар, деспоти и севастократори предстану на суд двора царског и да положе рачуне о управи и новчаним средствима, управитељи церства, на место да су чиновници, постадоше самосталне династе. Врло лепо карактерише ондашње стање народна прича, која каже, да их цар позвао на суд, а они му одговорили: «царе! ти си нам дао *црвене*»⁽³⁾ чизме па их нам нећеш тако лако свући» (т. ј. одузети). Таква је судбина постигла Уроша вели исти писац «што је забацивао заслужне чиновнике и верне своје људе, а подизао незаслужне и неверне....» «и сваки је, још код жива цара», грабитеље царевине «*слушао и признавао их за владатоце.*»

У оваквом унутрашњем грозном стању царевине разнесе се глас, да је Султан Мурат I опколио Адрианопољ, а мало за тим и освојио га (1362 г.), и да је издао налог Лала-Шахину да употреби сву своју снагу, те да освоји и Пловдин (Филипопољ). Како се појавио победоносни Лала-Шахин, управитељ Пловдина остави му град, и похита што пре да подигне

(1) Срећковића, Краљ Вукашин убио цара Уроша. 1881. стр. 11.

(2) Th. d' Oksza, Hist. l'emp. ot. pag. 165: «Uousachine, allié à la famille régnante, ayant capté la confiance d'Ouroch, obtint de lui le titre de roi de Russie et commençait déjà à fixer ses regards sur le trône imperial.

(3) Знак владалачки.

ларму у дворѹ цара Уроша.⁽¹⁾ Шта је сада могао предузети цар Урош противу турака кад он није имао довољно снаге, да одбрани свој сопствени престо од грабљивих и бунтовних својих управних кнежева? Његов би отац оборио византијску царевину, да га несу утакмичари отровали и уклонили с овога света, па су ти исти српски непријатељи придобијали за себе једног по једног, стубове царства његовога сина, да као „најсветлији грађани” венеички одпадно од царства и да га разграбе. Цар Урош нађе се у невољи и почне тражити на страни савезника противу турака. Од свију његових суседа једини, који је имао снаге за борбу с турцима, био је краљ угарски Лудвик. Он је наследио престоле пољски и напуљски, и тиме високо уздигао заставу својих краљевина, а после рата с Венециом, придружио је својој краљевини читаву прибрежну доњу Далмацију до Адриатике (1358). Босна подпадне под његов утицај, као што је подлегла његовом утицају Србија кнеза Лазара. Чак је била у Цариграду партија, која је бацила погледе на Лудвика, да спасе пропалу империју од Турака. И Блгарија се по смрти Душана одцепи од Србије, а Лудвик похита те подчини своме утицају видинског владоца, сина Алек-

(1) D' Oksza id. 178 :... le comendant de Philipopolis. ...fuyant devient le victorieux Lala-Schachyn, lui abandonna sa ville pour aller porter l'alarme à la cour d' Ougroch V....

Наш Константин из Остроџице приповеда, како је слушао од других :...у времену кад су управитељи провинција навукли на ноге „црвене” чизме и одрекли послушност цару : „Чује цар Урош, да су Турци опколили Једрено, па прикупи велику војску и пође с њом противу турака. Кад је дошао у земљу Константинову (Деановића), утабори се у пољу Жеглигову. Ту види у сну сан : да је анђео узео из његових руку сабљу и предао је турцима....”

сандрова, Страцимира. Лудвик с војском освоји Видин, зароби Страцимира заједно с његовом супругом, ћерком влашког кнеза Александра, која је била прешла у римску веру заједно са својом мајком Кларом, мајком прогнане Урошем прве своје супруге. Пошље Страцимира у заточење у замак Хумник, где га је држао док није био ослобођен посредовањем оца му Александра. ⁽¹⁾

Тако брзо развиће угарске снаге и успеси на свима странама, имало је снажан утицај и на цара Уроша. Како Лудикови крсташи, тако и угарско племство жељно су изгледали тренут, кад ће доћи до сукоба с турцима, да сјајно триумфирају. Српске источне покрајине непрекидно ратујући с турцима, радо су очекивале помоћи ма с које стране. Лудвик и његова војска сматраху победу над турцима као ствар известну и надаху се једним ударом постићи две цели: ослободити Европу од непријатеља Христове вере, задобити славу заштитника вере, и усљед те победе задобити протекторат над свима онима, који су упирали очи на такву велику снагу. Лудвик није хтео очекивати напад непријатеља, него је на-против хтео ићи, наћи га и уништити. Читаве зиме 1363—4 г. ишло је спремање за тај рат. Лудвику обећају, да ће учествовати у томе рату, бан босански, кнез влашки и владоци Блгарије. За овим Лудвик ступи у договор с царем Урошем, да се искупи савезничка војска у пределима Србије, у пролеће 1364 г. И заиста у пролеће, сви се искупе на одређеноме месту осим блгарских владалаца, који због свога унутрашњег међусобног кавжења и борбе изо-

(1) Александер блгарски умро је 1365 г.

стану од похода. И цар Урош испрати уговорени део војске, о чему говори Мијајило из Островице, као да је кренуо војску противу турака и станио се на пољу жеглиговском. Краљ Лудвик лично предузме врховну команду на том коалиционом војском, која је износила до 60.000 ратника,⁽¹⁾ па се упути Једрену — *престолници турској*. Предајом команде Лудвику над коалиционом војском, тумачи Мијајило из Островице, да је цар Урош снио, како је неко узео његову сабљу и предао турцима у Једрену.

Лала-Шахин заповедник румелијске војске није очекивао, да ће се моћи склопити коалициона војска. Чак из почетка није хтео да верује таковом гласу, али кад види, да се непријатељ већ приближава, он похита и прикупи уједно сву своју војну снагу, какву је имао на расположењу. Она је износила до 10.000 бораца. Сматрајући себе веома слабим, да отворено ступи у борбу противу такве огромне војске, пошље Хаџи-Ил-Бега на челу оделења акинџија, да извиди снагу, правац и силу непријатеља, и да га сузбија и зауставља у марширању колико год више може, како би добио времена, да му дође тражена војска од султана Мурата I. Султан је отимао град Бигу (Bigha), који је припадао његовој држави, али се побунио и није хтео признавати власт султанову. Како је обсада успешно вођена и Мурат се надао брзој предаји града, па да одмах крене

(1) D' Oksza, id. pag. 181. У примедби вели: Хајруллах-Ефендија, Hist. de l'empire ottoman v. IV. p. 54. Неки (вели Окша) историци европски велe, да је ова војска износила до 20.000 људи; историјско предање вели — 10.000. Казивање Хајруллаха-Ефендије чини нам се, да је највероватније. И заиста удружење оволиких држава и могло је дати тај број.

сву војску у помоћ Лала-Шахину. Због тога нареди, да би што брже могао поспети у помоћ, да се уједно прикупе све лађе и превозне справе у пристаништу Аидоса и Галипоља и да га флота спремна очекује код обале.

Савезничка војска јездећи у напредак, приближи се р. Марици, два дана одстојања од Једрена.⁽¹⁾ Њена бројна надмоћност поплаши Лала-Шахина. Невидећи да му долази помоћ, коју је изнова тражио од Мурата, он је избегавао отворен сукоб и битку с непријатељем, да не би помрачио и проиграо своју војничку славу. Држао се већма у одбрани. Разређивао војску у ширину и задавао страх множином; избегавао борбу прса у прса са тако страшним противником. Али док је румелијски беглер-бег поступао обазриво и благоразумно, његов другар по оружију, Хаџи-Ил-бег, није хтео да се на њега угледа. Много смелији и решителнији нестрпљиво је стајао везаних руку пред непријатељем, који је непрестано безобзирније наступао. Ово нестрпљење код Хаџи-Ил-бега било је тим разумљивије, што је он успео и пронашао слабе стране непријатеља и добро оценио значај бројне мањине своје војске. Он се уверио, да непријатељ не чува стражу око стана, да у војсци влада неред, да је непрајатељ самоуверен у победи, да није предосторожан. Да савезничка војска проводи време у задовољствима, где је вино и весеље расплинуло и уништило мудрост и дисциплину. Кад је то све сазнао Хаџи-Ил-бег се реши, да се користи овим приликама, па нетражећи помоћи Лала-Шахинове, смисли да са својим акинцијама, на сопствени ризик,

(1) То је од 10—12 сати хода.

изврши један ноћни напад, који му, као неким чудом, добро испадне за руком.

Под окриљем јесење мрачне ноћи, кад се ни прст пред оком није видео, Хаци-Ил-бег се провуче у логор непријатељски, па изненадно груне на непријатеље, са бубњањем бубњева, свирањем зурли и борија и грозном виком: Алах! Алах! иллах! Непријатељи изненађени у сред мртвога сна, без штитова, оклопа и оружија, које несу могли наћи у мраку и општој забуни тако се уплаше, да њима завлада панички страх. С тога једни нагну бегати преко р. Марице и потону у њеним таласима, други су мислили да на њих нападају непријатељи са свих страна, па се између себе секли и клали у логору. Само је мањи део војске преживео ту грозну ноћ у највећем очајању и спасао (¹) се. У броју ових био је краљ Лудвик и његова пратња. Тако се жалосно сврши тај удружени поход противу Турака. У овоме је рату било највише Срба. Јунаштво турско задиви и занеми све оне, који несу оставили главе на тој касапници. Они и разнесу јунаштво и ужас турскога имена. Краљ Лудвик своје спасење припише св. Богородици, чију је икону носио о врату, па из благодарности подигне чувену цркву Маријацел.

Онога минута, кад је Мурат заузео град Бигу долети му посланик од Хаци-Ил-бега и јави: да је савезничка војска уништена на обалама р. Марице.

(¹) Несу писци сагласни о години ове битке. Она је била 1363 или 1364.

Hammer. I. 150. 151.

Zinkeisen говори о Угрима да су били у битци, а сумња да је био у боју краљ Лудвик. t. I. 224, 225.

Никад Мурат није био веселији, него ли тога дана. Најпре благодари Богу за победе и подигне дивну цамију у Биледику, Дервишану у Јенишеру и малу цамију у Бруси (у долини небесној). Јунак и победилац Хади-Ил-бег, није дуго уживао почести, које је заслужио својим јунаштвом и храброшћу. Лала-Шахин завидећи слави свога супарника, осећао се понижен и потлачен, па у тој злоби и пакости позове победиоца на зијафет и гостбу, па га на весељу отрује. Равница тога изненадног ноћног напада и славне победе, чије су посљедице биле за Турке од огромне важности, до данашњег дана носи назив *Сри-садихи* т. ј. *пораз Срба*.⁽¹⁾

V.

Пропаст српског царства.

Заиста се на равници код р. Марице догодио пораз српског царства. После славних душанових победа, пораз на р. Марици био је експлозија општег распадања. Није овде главно пораз, него оно расположење духова у земљи, како је настало после маричке ноћне мрачне кланице. У подобним приликама излазе на површину све врлине и све страсти. Врлине износе за отачбину крв, живот, своје главе, а страсти и лукаштина окреће воду на своју воденицу. У подобним приликама један читав народ полаже испит своје зрелости. Не положи ли га, у страстном заносу удара путем, који га одводи правце

⁽¹⁾ Id. 181—183. Писац бележи, како Турци поносно и с највећим задовољством показују путнику и дан дањи место Хади-ил-бегове победе.

у пропаст. Срећни су они народи, у средини којих се нађе, у судбоносним данима великих људи, којима је најпреча отачбина. Наша историја сведочи, да царевина није имала великих људи у врлинама, него је имала великих људи у страстима и саможивству. По несрећи, у времену о коме говоримо, није било душевног јединства у нашем народу, због набачене на царство анатеме, због жалосног економног стања и због тога, што су кнежеви, деспоти, севастократори, „цар“ Синиша, „краљ“ Влашкин, кнез Лазар већ тако рећи били разграбили царевину. Саможивни грабљивци сваљиваху сву кривицу за такво стање царевине на цара Душана, што је „преступио границе државне и епархијске“, — што је створио царство и патриаршију „не по закону и **якоже подобаетъ**“, **но якоже не подобаетъ**.“⁽¹⁾ И сваки је грабитељ говорио, како ће он све урадити „*као што треба*.“ Тим су сви скупа рушили законити стожер царства. Сваки моћан кнез-властелин није гледао како ће да одбрани царство, него како ће у заграбљеним земљама да створи своју династију. На место да бране и спасавају царевину, они су је разграбљавали и продужили грађански рат.

Пораз на Марици обори двестагодишњу тековину српску, а заједно с њоме донесе трагичку смрт последњем цару куће Немањине и царства.

Ужас маричког пораза завлада по читавој царевини. Српски народни понос задоби неизлечиве ране, што грабитељи царства приписаше неспособности цара Уроша. У земљи се отпочне комешање, да се поправи погрешка. Присталице „краља“ Влак-

(1) Доције, летовничар (Гласн. V) чак га окривљује што је ратовао с околним државама....

шина бацајући сву кривицу на Уроша, преузнеше „храбреца“ Влашина. Браниоци српског царства и српске патриаршије приписиваху правично све недаће узурпацији новопоставших владалаца, а на првом месту Влашину, те се заче мисао, да се сазове државни збор, и да се одбрани немањска тековина. На глас целе земље, заиста се сабра збор.

Разлика између ове две партије била је у томе, што је у рукама узурпатора била војна снага, а на страни његових противника снага морална. Сваки је могао предвидети да ће победити груба сила. Државни се збор искупи 1365 г. у Призрену: „**Н многоу метежоу бнхш** и распре между њима (зборницима) **въ тѣ дни**: ови **съ помагатељи царю Урошу** и по правде тако и естъ, а ови (други) спомагатељи **Влашину** по неправде **шко бнх** и **многоу метежоу** и **разньству** и **неправди**. О **неправедному суду** и **жалость велѣа въ**, **пониже съ насилнѣмъ въсхищаеть** (Влашин) **прѣстолю его** (Урошев) **по толикој клетви** ⁽¹⁾ **и завѣштанїи пакы преступника себе показа**.“

Збор је држан у цркви св. Архангела Михаила и Гаврила под Вишеградом, изнад Призрена, код гроба цара Душана...

— **Сьбороу сьравншоу се не малоу**. Ту су били патриарх Сава, митрополити, епискупи, игумани и свештеноиноци и иноци и не мало лика **благостивїихъ**, и **въсь сьнмъ** српске земље, **и же** ⁽²⁾ **подъ областню тѣхъ**.“ Значи, да су на збор дошле пар-

⁽¹⁾ Овде се напомиње заклетва, коју је Влашин при смрти дао Душану.

⁽²⁾ Значи, да су ту дошли само они, који су још признавали Уроша и Влашину.

тије Урошева и Влакинова. Највећи патриоти и браниоци царевине, то беше српско свештенство и благочастиви и побожни властелини. ⁽⁸⁾ Зборници позваше Влакинина, који је држао у рукама крму државну и шуровао с Угрима, да би досадно кнезу Лазару, на је хитао придобити Угре на своју страну за своје будуће смерове.

— **И соудниъ нмъ** (збором) **Влакиниъ не покниноваше се** говорећи:

— „**Мнѣ прѣдано кѣсть.**“

— **Вемн**, одговори му збор: **вемн да кѣсть на тебе наручено. дондеже доспѣтъ млади царь възраста; његово јест (царство) по родоу и по кољноу; престани Влакишине наславати.**“ На Урошу је царство!

И многоу метежоу бывшоу и мльви...

Влакин се не хте покорити решењу призренскога збора.

Да се збор плашио Влакинина, то се види из саме одлуке, која гласи: „**Слава текъ господи....** призри с висине своје на **озлобленне** људи својих и **виждь неправедни суд,** ⁽²⁾ **еже съ наснаниемъ възимають.**“

— „И разиђоше се са **събора** сваки у своје место.“ Значи, да је Влакин одржао победу, па било да је збор растерао или распустио или најближе истини, тада је плануо грађански рат и цар Урош био је надбијен, *сринут с престола* и заробљен. Царица Јелена са својим сином царем Урошем довршила је оставшу

⁽³⁾ Ако се могао очувати траг истине у народним песмама, на страни пара Уроша био је и син Влакинов — Марко.

⁽²⁾ Народна песма вели, да је био позван *свештеник*, да покаже истину; но није смео већ се нашао да каже истину „Краљевић Марко“ = Јунак.

од мужа не довршену пркву у **Урњон** ⁽¹⁾ **Горн**, храм св. Богородице у замку Матеја, **помеже царь Стефанъ въ основалъ исту и недовршена въ, смьртъ постизаетъ** ⁽²⁾ **его**. Тада је довршена и скопска митрополија.

Ма да је тада довршена скопљанска митрополија, позитивно тврдимо, да цар Урош још много пре збора није живио у Скопљу, него у Приштини. Значи, да је он био у размирици с Влакином. На то мишљење нас наводи то, што га налазимо пре призренскога збора у Приштини, где 1365 г. Марта 11 потврђује хиландарској цркви прилог монаха Романа (сина севастократора Бранка), који је у договору са својом браћом — *Гргуром* и *Вуком* приложио манастиру у Подриму три села: *Трстеник*, *Бежаниће* и *Тушило*. ⁽³⁾ Не треба сметути с ума, да је Вук био зет кнеза Лазара. Цар каже у повељи, да му је дошао светогорац Роман „и **успоменъ ми, како се ест зговорна** са својом браћом Гргуром и Влком, да приложе од своје *баштине* ⁽⁴⁾ споменута три села Хиландару са „*баштинском црквом*“, а ова су села од оних села, које је цар поклатио севастократору Бранку с худианама. Из повеље се види, да ту није било **Влака** Бранковог, а то доказује, да је он као и његов таст Лазар био противник, како цара *Уроша*,

⁽¹⁾ Сада Карадаг према Куманову — *Матеич*.

⁽²⁾ Види Гласник 64. стр. 347 у примедби под 3. У истој цркви има велики гроб, који је подигао својој супрузи највећи љубимац Урошев — *Басета*.

⁽³⁾ Misl. Mon. Serb. стр. 171—173. Повељу је писао логотет *Дејан* (— вероватно Мањак, отац Константина и Драгаша) у Приштини.

⁽⁴⁾ У селу Речанима има батаљона црква св. Ђорђа и у њој надгробна плоча, на којој пише, да је ту сарањен један члан куће Бранкове.

тако и *Влашина*. Снисхођење цареве тврди, да их је желио придобити на своју страну. Из истог акта може се извести, да је Влашин био у отвореној омрази с царем Урошем. Тек тако се може објаснити ова царева милостивна повеља. Урош се још надао да ће моћи победити Влашина.

Кад се после збора разнесе глас о «непокорвању» Влашина решењу збора, обе стране дођу у јарост и очајање, где престаје влада разума, а настаје притома силе и физичке снаге. Народ са свештенством на страни цара, а необуздана чиновна властела, која није толико водила рачуна о држави, колико о својим користима, јер се већ била навикла на свакојаке луксузе и угодности, на страни Влашина. Она је победила на збору и тиме довела браниоце царства до иступлења.

Присталице Влашинове вршиле су најнепатриотичније и издајничке улоге. Ови разоритељи царевине, на страни понижавали се до звања «грађана» венецијских или «дубровачких», а у земљи су оберучке рушили своју рођену царевину, да задовоље личне своје страсти, разних «деспота», «кесара» и да од творевине Немања, направе многобројне ситне државице са још ситнијим династијама. Свештенство је одгајило српску књигу а с њоме и српску свест; оно је очувало народ у његовој вери и народности и подигао свој моћни глас противу саможивних отмичара. Горди и охоли честољубци тражише освете за претрпљени пораз на Марици, а у ствари грабежом су били поткопали и порушили основе царевине непризнавајући над собом *суда, правиче и одговорности*. Тражећи освете, бацали су кривицу на Уроша, који није ни имао у рукама власти, јер су његову власт

и земље разграбили Влкашин и Лазар; господари Зете, Воиновићи а највише Влкашин и његова родбина.⁽¹⁾ Народ је био работник великих баштинара и династа. Његов глас потлачен. Народ је ишао за свештенством и мислио и осећао оно и онако, како је мислило његово свештенство. Племство је палило и жарило. Племство затражи вођу одсуднијег, делатнијег и енергичнијег, да спасе земљу и своје «државе», као да то не би било постигнуто, кад би се они покоравали земаљским законима и вршили своје дужности према цару. Заиста је било крајње време погледати очи у очи наступајућој опасности и радити на спасењу отачбине. Доста је било **„мљави, метежа и разњства.“** Влкашин је био предао сва важна и активна места у руке својих присталица. Ови његови присташи највише су и тражили енергичнијег човека. Ту општу раздраженост и жудњу за осветом маричког пораза, то опште незадовољство, саможивни «краљ Влкашин» окрене на своју личну корист и збаци са себе образину онако, како је хтео урадити Кантакузен, али су га савладали и надвладали приврженици цареви. У Србији пак цареви приврженици усташе, да учине крај «насиљу» Влкашиновом, који је вештије поступао и свуда на активна места изостављао себи одане људе, који су систематски радили противу цара Уроша, па тако ограбили сиротињу, да

⁽¹⁾ D'Oksza. 196 : «Aussi, le prestige de son (Уроша) pouvoir, ébranlé par la désobéissance de ses vassaux, et que la faiblesse de son caractère (многостив сувише) ne lui permettait pas de relever s'évanouit complètement....»

Гласн. V. Влкашин постављао своје приврженике, а цару одане људе гонио и убијао.

«Што сиротиња носаше од свиле хаљине
«Тад' обуче сукнене хаљине.»⁽²⁾

Цар Урош устане да васпостави своју царску власт т. ј. да уради оно, што су му још испочетка световали старци, док се несу били оснажили управитељи великих области. И плане грађански рат узурпатора противу законитог цара. Приврженици неманићске куће искупе се око цара Уроша, а незадовољници и личне присталице са саможивцима прикупе се око честољубца и «храбреца» Влашина, који ће божем осветити марички пораз и прогнати турке у Азију. Непријатељске војске сукобе се на Косову близу Грачанице, према Приштини, где се бавио цар Урош. У крвавој битци победи Влашин, казни своје противнике, ухвати цара Уроша, збаци га с престола и пошље у замак Чепигово: **съ же оУрошь⁽¹⁾ по истинѣ краснѣ и достоинѣ видѣнїемъ, младѣ же смысломъ, прѣзидиха мностнѣ и кроткѣ шви се, старѣуьскыи съвѣти отмишѣ, младихъ же съвѣти приемя и любе** (ово је установа царског суда = *Giuridici di Corti*) **тожде полоути шкоже и Ровоамъ онѣ или реци шкоже Миханѣ царѣ грѣуьскын отъ своего раба Васнѣа пострада, подобно же и съ (овај = Урош) отъ своего храненїа пострада и многа озлобленїа и мѣсти и томленїа и прѣтрѣпѣ глаголю же отъ Вѣлкашина и оУгљеше. Съ же Вѣлкашинъ сподобен се огъ оУроша уѣсти деспотскаго сана, потомъ же и вѣнѣваѣють ѣго т. ј. дао му титулу краља, а Влашин послѣднѣ же и сѣрннѣ цара Уроша съ прѣстола отѣуѣства своего и вѣзлагаетъ на се вѣнѣцѣ кралевства срѣьскаго, брату Угљеши даде сан деспотски и грчке**

⁽¹⁾ Pam. Svaf. стр. 54.

⁽²⁾ Глася. 64. стр. 307.

земље.” **Ть** (Урош) **же праведниѣ, аще и пострада въ изгнанїи царьскыѣ уѣсти отъѣства своего и мученички венац прими, па се весели на небесима.**

У заточењу је Урош претрпио многа **озлобљениѣ и мѣсти**. Могао је лов ловити и бавити се по околинама чепиговским планине Шареника. Кад га је Влакашин «сринуо» с престола: «Тада су — вели Лукари: дворски људи саопштили Дубровчанима, да цар Урош више није у власти самога себе, већ је сав заузет Влакином и Угљешом. С тога Дубровчани (1365 г.) променише политику и ослонише се на Лудвика угарског краља, јер видећи да је моћ куће Неманѣ, на коју се многи ослањали, ништавна и пре потребна помоћи, но да ја коме другоме пружа, хтедоше, као опрезни људи, да стану на пут опасностима, које су их могле задесити. И тако задобише милост Угарске, па овим изјаловише све планове својих непријатеља.

«Како је било забрањено дубровачким трговцима трговане по трговима Рашке, због грађанских ратова, који су настали у тој држави, осуђеној небеском наредбом на највишу висину и на не мању пропаст, услед немарљивости Урошеве и издајства кнежева.»

Цар Урош изгуби све насљедне царске приходе. Преко госпође кнегиње, супруге покојног Воислава, добио је потоњи пут дубровачки доходак у две хиљаде хиперпера (1365). С губитком престола изгуби и тај доходак. Године 1366 преко исте госпође он затражи тај доходак; али дубровачко веће донесе одлуку 27 Новембра (ов. 1366 г.). да се њему не може доходак слати, јер га је Влакашин збацио с

царског престола, па се веће смиљује и пошље му на дар 200⁽¹⁾ дуката.

— «Цар Урош, вели Орбиније, чију су државу разграбили кнежеви, живио је неко време с краљем Влакином, који му је један мали простор (земље)

(1) Jireček Const. Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter Car Uroš und könig Vukašin (1355—1371). Prag. 1885. (Ово је извод из чланка у Časopis šeského musea. 1886. I und II, pag. 20. Из протокола седница дубровачког већа јасно се тврди, да је цар Урош био збачен с престола т. ј. **сринут**, како смо ми одавно писали. Да је год. 1361 Влкашин управљао царством заједно с Урошем т. ј, управљао у место Уроша, тврди се на стр. 16, где се казује како је ишао у Дубровник послаником од императора (Уроша) и Влкашинов син «Марко.» Од 3 Јун. 1367 године у протоколима дубровачким спомиње се «господин краљ рашки Влкашин» стр. 20.

Они, који су почели доказивати, да Влкашин није убио Уроша, несу признавали ни да је био збачен, непазећи на наше сувремене сведоче, да је Влкашин «сринуо» цара, а Урошево царство узели «**јединоу честъ кнезъ Лазаръ, другою же честъ Влкашинъ**» (Арх. Данило стр. 381). После изнешених докумената Иречеком, из дубровачке архиве, о томе више не може бити спора, него је историјски факат: Влкашин је збацио с престола цара Уроша = сринуо га.

Да је на томе остао Иречек, не би даље имали шта говорити; али Иречек, у поменутој расправи, упиње се да докаже, да је цар Урош умр'о после маричке друге битке, у којој је погинуо Влкашин. За ово нема доказа; не наводи где је цар Урош живио од збачења до своје смрти. На кратко, хоће да докаже, да је цар Урош био у животу онда, кад очевидац Исајија каже, да је смрћу «**краља Влкашина**» земља остала пуста: **не бо ет кнезъ, ни вождъ.**» На основу каквих података изводи Иречек да је раз-цар Урош живио? Душан је озидао цркву св. Аранђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму. На издржавање те цркве уступио је повељом истом манастиру стонски доходак — 500 хиперпера. Док је живео Душан, игуман је истог манастира с повељом Душановом ишао у Дубровник и примао доходак По смрти Душана, цар Урош изда изнова повељу цркви јерусалимској на тај доходак са својим прилогом С том Урошевом повељом игуман је ишао и примао доходак. Игумани истог манас-

за издржавање одредио. Овај цар заиста је живео до смрти као пример судбине, која провидном добротом подигнувши га на такву висину још млада, здрава, веома поштована и без труда (зноја); подигла га тако, да је у богатству, сили и величанству иза мало владалаца изостајао, а на једанпут тако га сурва и понизи, да без јавна насртаја иностраних држава, баци га у такву беду, да је скоро био *приморан да проси и у божије име тражи од својих хлеба и хаљина*. До год је живио, слали су му Дубровчани сваке године по шест стотина дуката према

тира продужили су примање истогa дохода и доцније, и т. д. Овај навод и није и не може бити никакав доказ, да цар Урош није убијен иначе би он морао живети „*лета матусалова*.“

Трећи навод говори баш у прилог убијства цара Уроша, а то је она белешка о Хрвоју (1403—1410), јер шта дубровчани кажу? Они тврде, да су велмуџи разграбили Урошеву царевину, па Воислав и Никола тражили да отму и дубровачки доходак — „*ми-неле-несмо хтели пристати да издајемо тај доходак другоме, него (цару Урошу) сносехи због тога многе штете од Воислава и Николе*.“ Воислав је преминуо најдаље 1363 године. Кад је Вакашин збацио Уроша, „*Урош је изгубио све et Ragusa li remaxe et lo tributo infin in vita sua, lo qual demo mo al Re..*“ (стр. 29). Како се ово слаже са поклоном у 200 дуката 1366 године? С тога ово није никакав доказ, да је Урош надживио 1367 годину.

И тако Вакашин је најпре збацио, а доцније и убио цара Уроша. Читава забуна долази отуда, што се о цару Урошу као заточнику није ништа позитивно знало, док није нестало Вакашина. Кад је њега нестало, онда је сав свет знао шта је и како је. Посвећени људи у све тајне добро су ствар и знали, и забележили да је Вакашин убио цара Уроша.

Фамилијарни грб куће Немања био је лав. На Урошевој повељи: „*Писмо цара (Уроша) са печатом лава = littere imperatoris cum bulla leonis*.“ Потоме Бугарија нема право на данашњи „*грб*“ (Иреч. Ист. бол. 496). Лав је грб српске царске куће. Види: Краљ Вакашин сринуо с престола и убио цара Уроша. Срећковића. 1886.

уговору с његовим предцима и с тим се издржавао.” Био је у рукама влакашиновим. «Њему се досади такав живот, па се реши да избегне у Дубровник, како би могао *предузети да поправи изгубљено*. «Влакашин га није смео из руку пустити, а није смео ни јавно га убити. Напоменуто је, да Урош није био уздржљив на језику, па никакву тајну није умео хранити. Морао је, може бити, у минутама очајања говорити, да ће утећи у св. Гору или како наводи Орбиније, у Дубровник, па се побринути, да поправи изгубљено. Народ га је жалио, оплакивао и очекивао, а Влакашин је опет народ притешњавао, тиранисао, гонио Урошеве приврженике, и убијао своје противнике. Над њиме су бдили и чували га с највећом опрезношћу, влакашиновци. Према бележци Андрејаша, «сина втораго, краља Влакина и краљице Јелене и Јелисавета⁽¹⁾» изгледа, да га је била напустила његова друга супруга «царица Јелисавета.» У таквом очајничком стању, остала му била само једна забава, да са ртима, огарима и соколима, лов лови по гудурама и шумама планине Шареника,⁽²⁾ у границама скопљанске (Влакашинове) државе. На три сата од Чепигова постоји и дан-дањи црква «Урошица» и мало подаље *Породим*.⁽³⁾ По шареничким врлетима и гудурама он је проводио време у лову и на једанпут га нестало.⁽⁴⁾

⁽¹⁾ Гласн. VIII. 141. 142.

⁽²⁾ Гласн. 65. стр. 128. Планина Шареник у округу скопљанском. Од Тетова до Шареника 8 сати хода. Од Сушице преко Мачишта — 3 сата. У пречнику Шареник има три сата. У њему је Влакашин убио цара Уроша.

⁽³⁾ На Кипертовој мапи пише: Borodin, али народ то место зове: Породим.

⁽⁴⁾ Тад је постала народна прича о цару, да се сакрио негде у планини, па да чека своје време (нестанак Влакина), па ће

Агенти јаве Влашину, да ће Урош, под изговором да лови лов по Шаренику, да умакне у Дубровник. Тада с Урошем пође у лов и Влашин, и **наоуцаєть своє слоуги ѹбенстєу.**“ У лов су отишли. „**И тамо ко- нацѣ житню (Урош) приємаєть. йбеняють его ни ѹни повнина.... и веєєрѹ глѣбокоу бѣвьшѹ относєть его въ манастирь и полагають тѣло урошево у гробницу уну- тра у цркви нѣже божьствєна дѣют се. И покрѣвають плоумь⁽¹⁾ каменомъ гроб и ноѹ опело сврше. Никуму о семъ вѣдѹщѹ тѣмко Вѣлѣашинноу и онѣмъ злодѣицѣмъ.** Орбиније о смрти Урошевој вели: „Краљ Влашин дознавши од једнога слуге, да цар Урош хоће да побегне у Дубровник;.... оде с њиме (Урошем) у лов, где га (Уроша Влашин) удари жељезним буздоханом по глави, и од тога ударца Урош одмах падне мртав; завије га у један ћилим и сарани у Шаренику, земљи скопљанскога округа.” Лукари вели: Урош би сарањен у време ноћно у једном подземном своду у Шаренику... скопљанском.”⁽²⁾

изаћи из пећине и настаће опет српско царство. Марко је био Душанов секретар, пријатељ куће Немања. Он је — по народњем причању био на страни цара Уроша. Доцније и Марка наједанпут нестане, па његово тело није ни враћено у Прилип. Мало по мало прича о цару Урошу буде пренешена на Марка.

(1) У олтару цркве св. Димитрија покрај р. Шареника, г. Јастребов је нашао плочу без надписа са изрезаним на њој двуглавим белим орлом.

(2) Orbin. стр. 271 вели за Уроша: „Urosc imper. ammaz- zato da Rè Vucascino-

На стр. 297 вели овако исто за Марка: Marco chraglieuich fu ammazzato da an „Valaco.”

Оба ова податка он је морао наћи у актима дубровачким.

О Влашину Лукари вели: „Влашин је однесен и сарањен у градићу Сушици мало ниже гроба цара Уроша.”

Ово је било 2 Декембра године 1367.

Смрћу цара Уроша нестало је српскога царства. Њега несу срушили спољни непријатељи, него наши кнежеви, самодржавни властелини и «краљ Влкашин.» Он је убио цара Уроша, а венчао се на краљевство.

Остале су у животу две царице. Шта је било с Урошевом супругом царицом Јелисаветом, немамо података. Мати Урошева пак царица Јелена, живела је у замку Матеја, у цркви св. Богородице, у подкриљу Чрне Горе (скопљанске нахије) као калуђерица Јевгенија. Кад су допрли гласови царици (т. ј. калуђерици Јевгенији), у замку Матеја, да јој је нестало сина, њезиноме двору прикупе се «слуге» и сродници и стану се питати: Шта је и где ли је Урош, јер се пре тога били разнели гласови, да ће се убрзо васпоставити царство. Мати тражила је сина, народ цара, а слуге господара, по свима местима, куд је Урош излазио у лов, али га несу нашли.⁽¹⁾ Царица Јелена пошље улаке Влкашину и запита га: Гдје је цар, и шта би с њиме, и куд је отишао?

— Ни ја не знам шта је с њиме, одговори Влкашин: да није пошао трагом својих прародитеља и отишао у Свету Гору? Ко га зна?!

Мати је слала улаке до Солуна и Свете Горе; несу га нашли. Слала је посланике и у Дубровник,⁽²⁾ па га ни тамо несу нашли.....

Дифрен вели: «Вукашиново тело однешено је у рашки град Сушицу, цркви св. Димитрија и сарањено близу гроба цара Уроша.»

Вид. Срећковић: «Краљ Вукашин убио цара Уроша.» 1881 стр. 22.

(1) Овда је управо постала прича, да се цар сакрио у пећини.

(2) Одатлен је и дошло извешће код дубровачких писаца, да је Урош хтео избећи у Дубровник, па га Влкашин убио.

По малу прослу се убијство цара Уроша; сродници оду у манастир, ⁽¹⁾ дознаду, тајно отворе раку и бисту и риданне и впла. На њега мету царску дијадему, а убрусом покрију лице. И нико о сему неутвдѣ: бошху бо се Влѣкашина.

Код манастира св. Димитрија, где је сарањено тело Урошево, налази се село **Малѣнште**, а овамо изван граница државе краља Влкашина, близу манастира св. Богородице Матеичке, налази се село **Говорљиво**. Значи, да је у краљевини краља Влкашина све мучало од страха његовог несмејући зборити о убијству цара Уроша, а изван граница његове краљевине, отворено се говорило о убијству царевом.

Цар је Урош убијен 2 Децембра (ондашње) 1368 ⁽²⁾ год. «Царица Јелена по смрти Душана живела је веома незадовољна; јер недајући се видети «кнежевима», него општећи с калуђерима, живела је у непрестаној жалости. Зато «кнежеви» немогући имати за њеног времена (јер је она испочетка управљала стварма царевине) довољно слободе, много се разгњевили, а то је био најмоћнији узрок распада и упропашћења царевине њеног сина, кога гледајући тако притешњена толиким бедама и противностима, скоро очајна (quasi disperata), проведши калуђерички

⁽¹⁾ Св. Димитрија.

⁽²⁾ По данашњем рачунању 1367

Има у палилузској цркви св. Марка, Србљак, печатан 1767 године у Русији и у њему кратак опис живота цара Уроша, т. ј. да је Влкашин убио цара Уроша. Како је ове 1767 год. била уништена пећска патриаршија и неки српски архијереји избегли у Русију, нема сумње, да су они и дали историјски истинити материјал за опис живота цара Уроша.

живот у имању (una villa), умрла је, на три године после смрти свога сина цара Уроша. Што је било 1371 године.» ⁽¹⁾

Право каже народна песма, да је Влкашин посекао анђела (српског). Право каже и Мијаило из Островице, да је Влкашин сабљу царства српског предао на р. Марици у руке турцима

⁽¹⁾ Mavroorb. p. 272. Завршетак гласи: „Che fù nel 1371.”
На страни 271: Uros imperator ammazzato da Rè Vucascino.

Гласн. 64. стр. 277—407. О смрти царице Јелене (монахиње Јевгеније) вид. Конст. Николајевић у Гласн. XII. стр. 446.

Унутрашње стање и државни развитак.

Спољни догађаји несу ништа друго, него развиће и прикупљање унутрашње народне снаге за национални самостални живот. Словенска — српска племена, стањена на земљишту византијске царевине, дошав у сукоб с туђинским елементима, после управе родоначелника жупана — стараца, склопе од више племена архонтије т. ј. велике жупаније или велике кнежевине, чије је владоце као своје васале потврђивао Византијски император. У борби с царством они се ослањали на народ своје архонтије, у борби с народом, ослањали се на царску потврду. Старци — жупани као магнати, ограничавали су власт архонта. Тако је било у Зети, у Травунији, у Хуму, у Рашкој и т. д. Немања рашки велики жупан користећи се савременим приликама покори све велике кнежеве и жупане; дванајест династа погуби и скупи у једну државну целину: Зету, Травунију, Хум, Неретву и подчини под своју руку све чланове свију династија.

По смрти цара Мануила (1380) Немања отме од византијске царевине све земље Медитеранеје, Доњи и Горњи Полог и оба Пилота. У свима освојеним земљама живели су Србљи, према томе, Бог му дао „**ОБЛАДАТИ СНОУЪ ЗЕМЛОВЪ СРЪБЪСКОМЪ**“, па се назове „велики жупан“⁽¹⁾ свију тих земаља. Освојени ди-

(¹) Mikl. Mon. Ser. стр. 4.

насти називајући се «кнези земли» или «самодржавни велики властелини» задрже своје грбове, своје заставе, своје судство и т. д. Вршили су административне, судске и финансијске послове преко мањих званичника, а ови преко «кнезова» селских. Потомци «самодржавних властелина», то су велика властела, а потомци оних магната жупанијскога доба, — мала властела.

После пада Цариграда 1204 год. кад су византијски патриарси пребегли у Никеју (у Азији), Немањина велика жупанија као православна држава у црквеном обзиру зависила је од византијског патриарха, који је живео у Никеји, Немањина држава нађе се опкољена са свију страна латинским државама. Папи је била потчињена у црквеном смислу Блугарија (од 1199—1235). С тога Немањини синови, велики жупан Стефан и архимандрит студенички Савва, да би очували православије у српским земљама, израде код Никејског патриарха, те српска црква добије црквену самосталност. А св. Сава постане српски архијепископ стојећи у свези и општењу са свима православним црквама на Истоку. Први архијепископ са великим жупаном, на државном збору у Жичи, прогласи скупљене велике и мале српске жупаније — *Краљевином*. Стефан добије нову титулу: «По божиеи милости **всѣхъудни пръвѣи краљъ всѣхъ српскихѣхъ земле, Дуоклитѣхъ и Тракуѣхъ и Далмачѣхъ и Захлмѣхъ**», а најстаријега сина Радослава назове својим «**наиѣстѣнникомъ**» т. ј. наслѣдником.⁽¹⁾

⁽¹⁾ ib. стр. 11.

ib стр. 16. Још се потписује или: **Стефанъ краљъ и с Богомъ самодржацъ српски** или (стр. 10): **Стефанъ, по милости божиеи вѣхъудниъ краљъ и самодръжцъ всѣхъ српскихъ земле и поморскихъ**.

И тако, као што је над свим свештенством и православним народом духовни поглавар један архиепископ: тако је над свима великим⁽¹⁾ и малим жупанима, над великим и малим кнежевима т. ј. над свима српским земљама проглашен један краљ српски или српских земаља. Народ се звао општим именом *Србљи* или *Срби*, а сваки је задржао надимак свога предела, племена и братства: Зећанин, Хумљанин, Моравец и т. д. па онда: Белопавлић, Краснић и т. д. па онда, Рајић, Мандушић и т. д.

У Приморју по градовима живјели су римљани. Њих су Србљи звали: «*власима*»⁽¹⁾ Исто су тако Србљи завојевачи називали «*власима*» остатке Весса. Ови остатци Весса или Бесса и Арбанаси, задржали се само у брдима, и доцније били сточари. Са освојењем «*грчких земаља*», у састав српске краљевине уђе и много Грка, који су живели по градовима. А са освојењима у Акарнанији и т. д. потпало је под српску власт и више села грчких. И тако, маса становништва краљевине српске, то су били *Србљи*, а као малене колоније или групе задржали се Власи и Арбанаси.

Странци су махом задржали титулу «*Рашки*», на место српски «*краљ*».

⁽¹⁾ Срећ. Ист. Срп. Нар. Књ. I. стр. 445. у примед. под 1.

⁽²⁾ *ib.* стр. 433: »И да не смле срѣдѣниѣ влаха веѣѣ сѣда = ut Sclavus non apprehendat Raguseum sine iudicio.

Тако исто народ у Востни звао се Србљима, а Дубровчане звао власима: ако ~~кѣрѣм~~ *срѣдѣниѣ влаха*, да се суде пред кнезом Дубровачким; ако ли верује влах (дубровчанин) *срѣдѣниѣ*, да се суде пред баном.

I.

Краљевина — Царевина.

Нинтоже нинкодичиъ въ
сръбѣихъ оѳосводи се.
Домстичиъ. 216.

1. **Краљ** — **Краљевство**; **цар**, — **царство** **српско**. — Реч „**краљ**“ (латински rex)⁽¹⁾ употребљава се да означи најузвишеније име онога, тко самостално влада. Од словенских племена ову су реч узели Угри и према изговору направили кирал. Немања вели, да је Бог дао Угрима краљевство а Грцима царство. И заиста, кад се Првовенчани прогласио краљем, Угри су напали на Србију, да спрече ту титулу, која означава независнога суверена. Реч пак „**Царь**“, значи оно исто, што и латинска реч *imperator* а грчка *βασιλεύς*. Реч цар или је чисто старинска словенска донешена од парапамиских планина и њен сми-сао означава највећег владара, чиме се свршавају именице многих азијских владалаца, на „сар или **царь**“⁽²⁾ (на пр. Небукадне — цар) или је постала од речи *caesar*.⁽³⁾

(1) Даничић, Рјеч. Ст. I. 483.

(2) Иначе, одкуд се може објаснити одма по доселењу наших предака назив: **Царьградъ**?

(3) Miklosch. Lex. palaeoslov. Ова именица није дошла од грчке речи: *καῖσαρ*, јер је од ове речи дошла код нас титула: Кесар на пр. кесар Воихна и кесарица.

У свима званичним актима, наши краљеви несу се потписивали са: ја или ми, него су употребљавали реченицу: краљевство ми или царство ми, што нам је дошло из Византије, јер су византијски цареви писали *βασίλεια μου*.⁽¹⁾ Грчки писци, савременици Душанови, не зову Душана *βασιλεύς*, него *Κράλης*⁽²⁾ или *ἀρχηγὸς τῶν Τριβαλλῶν*. Венеција је признала царску титулу Душанову. Папа Климент VI (1350) није ју признавао,⁽³⁾ а његов насљедник најпре признао, а доцније одбацио. У актима на латинском језику називљу српске владоце — гех до Душана, а Душана називљу гех и *imperator*, као и његовога сина.

Краљевину Српску грчки писци махом називљу *Тривалија*, а веома ретко Србија. Латински је писци називљу *Рассија*,⁽⁴⁾ или «Славенија» или Србија.⁽⁵⁾

Краљ је облачио на се при крунисању одело налик на одело византиских царева, на ноге црвену обућу, на главу метао круну, бивао миропомазан за време службе божије и тада се певало: многа љета краљу. Круна је кроја византијског са висећим врв-

(1) Флорински: Аѳонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. Н. Севастинова. 1880. стр. 96, 97. etc.

(2) Greg. III. 557. Cant. I. 35. II. 79, 154. 360 362. III. 159. *Κράλης* etc.

(3) Гласн. 64. стр. 325—321. Папа каже да је Душан себе лажно назвао *se caesarum falso facit*.... стр. 316.

(4) ib. Душан *imperator Russiae*.

(5) Гласн. 64. стр. 315—321.

(6) Потпис наших краљева налачи на грчки: *Εν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτορ* — њ Христа бога вѣровати краљ (царь) и самодержец и т. д. Код Душана: ... царь Сръблемъ, Гръкомъ и Българомъ..... Латински писци називљу наше цареve «Словенским царевима.»

цима од бисера и скупоценог камења. На глави Душана налазимо насликану круну округлога кроја.⁽¹⁾

 Круна се звала диадема (*διαδημα*). Сврх одела краљеви су огртали баграницу или порфиру (*порфира*). На свима сликама царска је порфира усејана златним двуглавим орловима.

Знаци краљевског или царског достојанства:⁽²⁾ престо налик на наслањаче, а у Душана и Уроша престо са изрезаним лавовима. Скиптро (*σκήπτρον*) различне дужине, на врху крст, а на дну кугла превучена крстом. — Краљевски или царски грб,⁽³⁾ то је двуглави бели орао са разширеним крилима, ког су Срби донели у ове крајеве, а у време Немање додате му две лилије (љиљана). Убојно краљевско (царско) одело: оклоп, на глави шлем с перјаницом, о бедри мач, у руци топуз. Обично краљевско одело то су докољенице, долама, скупоцени појас, на глави калпак с пером. На грудима токе.⁽⁴⁾ Обтоке су или модре или црвене или беле.⁽⁵⁾

⁽¹⁾ Таква му је круна у Зихниском Манастиру св. Јов. Предтече.

⁽²⁾ Ljubić. *Opis jugoslav. novaca*. Zagreb. 1875. И на новцима се могу видети.

⁽³⁾ Доскорашњи наш грб са четири оцила, то је црквени грб св. Савве. Оцила несу ништа друго, него С(ава) $\frac{\text{С}}{\text{С}} \frac{\text{С}}{\text{С}}$. Остали грбови свију наших жупаниских држава, махом су донешени заједно са сеобом, као што су: Лав, три круне; шаре: бела, модра и црвена и т. д. Према овоме правилно је нагађање Иречково, да Лав никад није био бугарски. То је грб државе Бојке на Вардару. Дакле оних Срба, који се доселили из Бојке. Лав је био грб домаћи, куће Немањине.

⁽⁴⁾ Реч токе, долази од *оптока*, налик на наше старе обтоке на гуњенима.

⁽⁵⁾ То се може и дандањи видети на доламама Старосрбијанаца и на зубунима.

Над Србима су владоцима бивали само Срби, чиме се хвали Дометијан.

Немања је наредио да престо наслеђује најстарији владаочев син, али обичајно право српско, да владају по старешинству брат после брата, било је тако моћно у нашем народу, да је већ Вукан попробао да отме од брата престо. Синови Првовенчаног краља редом су један после другог владали. Урошев син Драгутин — по уговору — пренео је наследство престола на сина, али се властела српска тако оснажила, да је законитог краља, (било по старешинству, било и по прворођењу) протерала, а избрала Дечанскога, ограничила га, доцније збацила и удавила, а његовог сина Душана ограничила властелским збором. Душан је узео од властеле заклетву, да ће очувати његовом сину царство. Властела то изврши, надбије претедента Синишу, а доцније, кад цар Урош установи суд за самодржавну властелу, она га збаци и убије. И неста у Србији вожда и начелника, а прекине се порекло владајуће династије (српске госпoде). Јасно је, да се у Србији није одржало наследство прворођења, већ се дуго водила борба о његовом утврђењу, и свршила се избором т. ј. победом властеле над врховном влашћу с тога, што је властела успела, да одузме народу права. Народ је био за династију, властела за личност из владајуће породице, али најпосле одстрани и личност и династију и разграби краљевину — царевину.

Од српских краљица биле су: францускиња 1 = Јелена; Унгаркиње — 3; Блгарке — 3; Талијанке 3; Гркиња — 5; Српкиње *царице* 2 = Јелена и Јелисавета и Влахиња 1; коју је Урош прогнао = Анка. Нема сумње, да су српске краљице имале ути-

цаја на краља и двор. Нарочито су имале великог утицаја Симонида, Марија, особито францускиња краљица Јелена и Српкиња царица Јелена. Због неуљудног живљења прве краљице, њу је њезин муж Првовенчани краљ прогнао. Милутин је опет прогнао Блгаркињу, а цар Урош Анку, од све прилике, за њену наклоност латинској вери, коју је била примила њезина мати и сестра.

По тврђењу наших и грчких писаца, Симонида је имала веома велики утицај на краља Милутина, а Марија Палеологина на Дечанскога. Синишина супруга Томаида била је гркиња и толико на њега утицала, да се, тако рећи, погрчио.

У колико се може судити по маланим сликама у манастирима на пр. у Нагоричу, у Грачаници, у Дечанима, српске краљице носиле су грчко одело налик на грчке царице, са круном на глави. Какво је било њино обично одело, немамо података; но судећи по оном огромном пртљагу и преобуци, какву су византинци носили уз цареву кћер Анну, коју је Урош I вратио, морамо мислити, да се гркиње носиле грчки.⁽¹⁾ Што се тиче свакодневног одела српских краљица, нарочито из Италије, према слици несуђене српске краљице Констанције Морозинијеве, супруге Владиславове, (чија се слика налази у нашем музеју) носиле су на глави тепелук унаоколо окићен бисером, дугачку хаљину и неки кунтуш до сниже појаса.

До Милутина су наши краљеви живели просто, јели обична српска јела, нарочито печење. Одевали се као и остали Срби. Нарочито се просто носио и

(¹) Вид. у музеју слику севастократора Асена и његову супругу.

просто живео краљ Урош I. Његова снаха носила је просто српско (женско) одело. Урош је носио ко-жух на леђима а шубару на глави. Најпре краљ Ми-лутин, за њим Дечански, па после Душан већ су по-примали византијске обичаје. До зацарења, Душан се поздрављао с војводама љубљењем у груди или раме, а после зацарења заведе византијски обичај предусретања, да га љубе у скут, и да га воде под руке. Народ је у песмама исмејао тај обичај. Нема сумње да су и остали краљеви, као и Првовенчани ручавали при звуцима музике, да су на дворским за-бавама највећу насладу причињавали певачи — гу-слари, певајући јуначка дела предходника краљевих и њиних отаца. **Егда же бо на трапезѣхъ прѣдсѣдѣше ти-мъпанн и гоуслѣннѣ ко о бытии самодръжцемъ благо-родныхъ вѣселишесѣ.**⁽¹⁾ Јуначке народне песме, хладно вино, лов, рти, огари, соколи, то су биле најпријат-није забаве наших краљева. Код двора владали су потпуно народни обичаји до 1346 г. Ту су бивале јуначке игре, оро или играње у двоје, тако, да једно игра спрема другог. Оро се обично играло под такт песме, коју су певали. Тако су исто стрељали стре-лама или излазили на двобоје с кратким копљима из руке. У ору се несу хватали за руке, него за убрусе или мараме.⁽²⁾ Највећи су им празници били: *Божикъ*, *Слава* и *Васкрс*.

Још ћемо напоменути, да су сви краљеви и ди-насти — властелини, имали поред српског и грчко име на пр. Стефан Драгутин. Називали се Стефанима по Немањином оцу Стефану а у част Првомученика

⁽¹⁾ Данич. Теодос. 121 и 122.

⁽²⁾ Ово се види на сликама у псалтиру, који се налази у на-род. библиотеци. За лов постоје правила о псарини и соколарини.

Стефана, а име Урош добијали су опет за спомен стрица Немањина Уроша.

У опште можемо рећи, док су наши краљеви живели народним животом, њина је држава расла и напредовала. Како су усвојили туђе обичаје, отпочне се ненародни живот и сврши се пропашћу царевине.

Наша властела угледала се или на племство талијанско или на чиновничку покварену аристократију византијску. Тим она унесе у народ квареж, нарочито у Приморју, где властела прозове прост народ светином (од *vulgus* = Бугари) т. ј. Бугарима, а народне песме прозове *«бугарштицама.»*

2. Границе. Границе српске краљевине размичале се на све стране у ширину и у дужину, јер је на све стране око ње српско становништво, па тећи се под туђинским владама као што је на пр. у Подунављу и Посављу под владом Угарском, које је Урош I женидбом Драгутиновом придобио Србији. Тако је исто он ослободио од Византије и придружио Србији српска племена у површју р. Струме,⁽¹⁾ као и она племена од Дибре до Прилипа. Његов син Милутин продужи очину политику, ослободи и придружи Србији наша племена до Самокова, продре до Солуна и Св. Горе, а у Приморју освоји Драч. Рашири српске границе у Босни и Посављу. Милутин учини својим васалом кнеза видинскога и исту кнежевину, у којој су владали Страцимировићи⁽²⁾ придружи Србији. За његове владе живео је и био на гласу славни србин и српски војвода Хреља од

(1) Mikl. Mon. Ser. 57—65.... *Сливница и кнегиња на брезничком путу....*³

(2) Можда су они потомци трећег Немањиног брата Страцимира?

Пазарцика, а имао своју државицу до града Меленика. Он је сазидао и подигао српски манастир св. Јована у Рилу. Дечански ослободи од Византије српска племена околине Прилипа, Охрида и Пелагоније и попе на престо бугарски свога васала и зета Михаила Страцимировића. А његов син Душан, после двадесет-четиригодишње владавине рашири српске границе до р. Марице почињући од Ферра (сада Фереџик) до Книна, Клиссе, с Босном, Славониом и Сремом; заузме све грчке земље с Акарнаниом, Епиром и читаву Арбанију, или да се изразимо речма светогорског записа на јеванђељу о српским границама, кад је Душан још био краљ (1344 г.), кад га Бог обдарио сином и кад је одпочео зидати цркву св. Архангела. «Бог му је дао по својој милости и због молитава (и рада) његових светих прародитеља **къ обѣдрѣжаніи и къ область имати всю сръбскую землю, и на Загоріе⁽¹⁾ даже до Бдинѣ. Гръткою землю даже до Мороуница града, рекше Хриstopолѣ. На Солоуѣ и Диоклитію всю даже до Драга.**»⁽²⁾ Доцније још је даље проширио границе царевине, како смо више навели. На тај начин, у састав српске краљевине — царевине ушла су без мало, (осим оних племена под

(¹) Загорском се звала Бугарија. Бугарија се називае: *Bουλγαρία* или *Bulgaria, Burgaria*, а Французи је звали: *La Bogrie, la Bougrie, la Bougniserie*; *la Bogrie* а народ су звали *Bougrie*. Вид. Ист. Бол. Пречка. стр. 485 до 486, *Ἀρχὴν τῆς Ζαγορας* или цар Загорски у житију краља Владислава.

(²) Додаје о личности Душана ово:

Бејаше милостив преко сваке мере, **кרותак, долготрпѣливъ, моужьствомъ оукрашенъ и красотою тѣла, яко ни единомуу такомоу възорю быти къ благоустьенихъ царихъ. И къ то лѣто наустѣ здати монастырь архангела Михаила къ Прихриана града.... поминанте Стефана краля. Дучин. Стар. Хил. стр. 100.**

Угрима и сних српских племена у Бугарији на р. Искру) сва српска племена јужнога словенства,⁽¹⁾ нешто Грка и Арбанаса. Склопљена у једно снага јужно-словенских племена, која да се могла одржати, не би данас било јадно и жалосно стање нашег словенског народа на југу словенском, него би била на трачко-илирском полострову једина српска царевина на место четири државе трачкога тропоља и турске и аустријске инвазије.

3. Склоп краљевине — царевине. — Ово питање, тако рећи, још до данашњега дана нити је разрађено, нити му је нарочита пажња поклоњена, нити се с тачношћу оно може изложити на основу оних података, које имамо. Флорински вели «да је извјестно, да великих жупанстава није било», а не обраћа пажње на беседу св. Савве, где овај вели: да међу вама има великих и малих жупана²; заборава, да су велики хумски кнежеви били васали краљеви и т. д. Жупанства су заиста била. Она се почињу привилегијом датом кнезу Радославу;⁽²⁾ про-

⁽¹⁾ Флор. II. 23. Могамо овде напоменути замашну омашку г. Флоринскога. Он каже: «Население въ Сербіи было менѣ одиородно, чѣмъ въ Болгаріи.» На ову реченицу доста је напоменути, да су Бугари порекла хунског (вид. Ист. Срп. Нар. I. 53. примедба). Они су освојили словене — србе; у Бугарији се населили Хумани, Печењези, Татари. Трећина је народа била влахи: Ассени су порекла влашког. Оно што видимо данас у Бугарији, да има без мало толико турака, колико и багара, онда је било онолико Гагауза, колико словена — Срба.

Није Стара Србија «такъ называемая Старая Сербія», него је данашња краљевина Србија «такъ называемая» Србија у ствари Шумалија, а права је Србија на Вардару, Белом и Црном Дриму и на р. Струми и Местви.

⁽²⁾ Дукљанин. Изд. Црнцића. сар. XXXIX. р. 52: Михаилъ и Саганъ... согъм magnatibus terrae, juraverunt Radoslavo ambo fra-

дужавају се даровштином цара Мануила Немањи Глубочице у наследство ни **съ кимъ** несаопштено. Да је било много жупана, сведочи св. Савва говорећи: „**Мнози въ васъ натеаници и власти, и пати же и ко екоды; мнози же и жупани мали же и велици. Не лъпо естъ о Боуъ ками обладаюштомуу саиомъ власти съ ками единонименитоу быти и звати се.**“⁽¹⁾ За овим, доста је напоменути чланке Душанова законика о жупама па да се види, да су оне остале у животу: Жупа жупи да не попаса **добитъкомъ** ништо. За тим у споменицима случајно спомињу се жупе: Блатна, **Боратъ**, Бројно, брсковска жупа, Белица, Виталина, Врбана, горске жупе две, жупа Грачаница, Драчевица; жупа дубровачка, затрнавска, две жупе на Ибру, жупа Крушилица, две Лепенице, Лугомирска, Левоч т. ј. Левач, где има и градић Жупаџац. Љубовићска жупа, Морава, Пнука, Расина, Требиње, Лијевно, Црна Стена, Јелшаница⁽²⁾ и т. д.

Морамо напоменути, да има села, која несу спадала у жупе, а за таква села наређује се ово:

„Ако ткогод умре, а има једно село у жупи или међу жупама, што се зло учини томе селу **въсоу тоузи злогоу** да плати околина (закон 34).

tres, et privilegium ei scripserunt. ut ipse et ejus haeredes possiderent partem Zentae..... et ejus haeredibus in haereditatem et possessionem.....

(¹) Даничин. Живот св. Саве. **Преписал** Дометијан, али је Теодосија. Београд. 1860 стр. 142. Да велики и мали жупани несу баш тако радо пристајали, на ту нову формулу види се из речи биографа, кад каже, да ће им **и друга о кери** и њином спасењу **възглаголихъ**; **вси же оуслышаше** што благо и **съ болъзнии** **по нидъ слово его**, одговорише да ће га послушати.

(²) Даничин, Рјечн. Ст. 344.

— «Ако буде брдо пусто међу жупама, села околна, која су около тога брда, да чувају стражу⁽¹⁾» (46).

Да жупе несу биле ни крунске, ни властелске, сведочи овај закон:

— «Ако ли има једино село у оној жупи неког властелина или крунско (царско) или црквено, или властеличића, томе селу нико да незабрани пасти (стада) онамо где пасе (своја стада) жупа (35).

Да су властеле и врховна власт насрнули и упропастили слободно селско становништво, види се из овога наређења законика:

— «Што запише **господниъ царъ** баштину: коме запише село у баштину, логотету припада 30 перпера за повељу; а коме цар (запише) жупу, од свакога села (да плати логотету) по 30 перпера.»

Жупе су имале своју управу одвојену од државне. Та је управа пребивала по градовима у жупама. Жупом је управљао наследни или изборни жупан. Ако ли се нађу гдегод жупе «смесне», па ту била села црквена или царева или властелска, због чега и не може бити једног «господара», тада тек цар поставља у таквим измешаним жупама кефалију и судију, иначе по жупама била је своја автономна жупска управа. На тај начин, значи, да је власт краљевска — царска рушењем автономне жупске управе, рушила и благостање слободних људи и задобијала власт у руке над жупом. Закон гласи:

— «Где се налазе **жоупе смесне** (измешана села): села црквена, или царева или властелска, а нема

(1) Сада се разумевају оне страже о којима говори Григора приликом путовања српском краљу у Скопље.

над таквом жупом једнога господара, но ако буде кефалија и царева судије, да поставе страже по свим путовима, и кефалијама да преда путове, да их чувају стражама.

Да би нам још јасније било како се краљевина делила на жупе, навешћемо нека места из наших старинских наређења, која показују, да је државна власт водила велики рачун о жупама, и може се рећи, ударала на њих *веће* и *веће* терете, а штитила људе црквене, властелске, царске. Тако се ослобођавају црквени људи од свију работа, па да: **ни љ жупѣ приплаштаю.**"⁽¹⁾

До властелског насртаја на жупску самоуправу, жупљанин је тужио свакога код своје надлежне власти, закоником то му се право одузимље:

— «Ако когод из жупе тужи (при) **гражданниа**, нека га тужи градском владалцу и црквеном клисију.»

Жупама се не чине никакве олакшице:

— «Цара сваки да прати — сваки град до жупе, и жупа до града.»

— «По свима земљама⁽²⁾ и по градовима и по жупама и по крајинама» да нема хусара или крадљиваца. У коме се селу нађе, господар истог села, да се доведе цару везан, да плати све што је починио крадљивац или хусар и да се казни као хусар или крадљивац.

Кад се на делу у крађи ухвати хусар или крадљивац, па га предаду селима или жупама господари или властела, који су над њима и т. д. а ово значи, да су господари или властелини управљали над не-

⁽¹⁾ Mon. Ser. 135.

⁽²⁾ Држава се делила на regiones, urbs.

ким селима или жупама. Због великих терета и намета на слободне људе по жупама, жупљани су нагло осиромашавали, па се појавили крадљивци, који су крали чак царско добро. Закон наређује:

— «Ако хусар украде цареve свиње — да плати околина. Ако ли се украду свиње, да се суди свињар (царев) са *жупом*, па што рекне суд.»

Законик приморава жупе да оправљају градове, заједно с „гражданима.“ Жупа није *катун*, што се види из речи законика;

— Ако убије властелин себра у граду или у жупи или у катуну.

И тако смо пронашли деобу српске краљевине — царевине. Она се делила на а) земље, б) жупе, в) катуне, г) краишта и д) градове.

Пре него ли уђемо у даље разлагање, морамо се зауставити код две речи:

а) **Господарь** (*dominus*). Ова реч означава лице, које влада. Краљ Радослав каже: Ако ми Бог да, и будем господар како сам био.⁽¹⁾ У кога се нађе луд (суманут, згранут) отрок, те што коме напакости, нека у тому не криве господара.⁽²⁾ Значи да господар има отроке. Црквени људи да слушају игумана као **господарѣ**.⁽³⁾ Властелски људи, који пребивају у селима црквеним или по катунима, да одлазе сваки *своме господару*.⁽⁴⁾ Значи, да су господари реда властелскога. Или **господарь** тога села.⁽⁵⁾ Господаром се

⁽¹⁾ Mikl. Mon. Ser. 19.

⁽²⁾ Id. 52.

⁽³⁾ Id. 116.

⁽⁴⁾ Закон. 31.

⁽⁵⁾ Id. Зак. 41. Још се називао господарем кућни старешина; али се господарима звали: кнез Лазар (Monum. Ser. 386.); Бурађ, Херцег Шћепан, влашки војвода Александер и т. д.

звао такав властелин, који је имао села, отроке и т. д. и он им је и судио.

б) **Жупани.** Велики жупан старији је од великога кнеза. Немања — велики жупан, а његов брат Мирослав — велики кнез. Велики кнез већи је од жупана напр. Андрија велики кнез, и његова два сина Богдан и Радослав називљу се жупанима. Жупанима се називље син Вуканов Дмитар и праунук — Вратко (1333) и т. д.

И тако краљевина се делила на

І. **Жупаније.** Ми смо напоменули, како је једну велику жупанију на пр. Рашку састављало више жупанија. Српска је држава расла и развијала се са свим органски. Немања је потчинио најпре све велике кнежеве и велике жупане, а наравно и њима подчињене мање. Сваки је од њих имао своју наследну жупанију као владалац (господар). Жупа или жупанија није му била баштина, него државица. Жупана је ограничавао *збор*. Од жупана је краљ тражио *данак* и *војску*. Таквима су били сви жупани звали се они велики или мали жупани. Чим је који велики жупан имао под собом више жупана, тим је он био узвишенији. У овоме и треба тражити разлике између велике и мале властеле. Тако се управљале српске земље.⁽¹⁾ И тако се краљевина делила на *српске земље*, зато се краљ и подписује: краљ *«свију српских земаља»*. То су и биле велике жупаније или велике кнежевине на пр. Хумска велика кнежевина; Зета — велика жупанија и т. д. «Го-

(¹) Флорински (II. 26.) иетина каже, да ни један краљ до Душана (колико се зна) није се старао да унесе у управу више *«једнообразија»*. Управа је била једнообразна, а Душан је њу хтео да реформира.

сподари” сваке поједине српске земље и звали се: „самодржавни велики властелини” или сви скупа звали се велика властела. Њима подчињени жупани, који су управљали и судили по жупама, звали се жупанима, властелинима или властеличићима. Да ли су били насљедни у власти или не, немамо очитих података. Можемо навести велике хумске кнежеве и подчињене им кнежеве. Судећи по аналогји тако је морало бити у свима српским земљама. Сви велики властелини са својим титулама жупани, кнежеви и т. д. давали су краљу соћ и били предводитељи војске из своје жупаније у рату. На ове се и односе речи Дометијанове о остаревању и уписивању у војску. Од краља је излазила заповест на велику властелу; она је то саопштавала жупанима, који су извршавали заповести по општинама, селима и заселцима.

Краљ се није мешао у жупску управу; није никога постављао нити могао збацити. Жупаније су имале своју самоуправу.

II. **Катуни** (*regio pastoria*). — Из оних података, које имамо о катунима, морамо извести закључак, да људи живећи по катунима, не су обрађивали земљу, него су живели од сточарства. Законик ставља као оделите јединице: *жуца, катун и град* (стр. 37). Ми имамо прибележена три катунa: *Белоглавици, Чрнча, Голубовци*.⁽¹⁾ О властима катунским вели се: „*катунима овладајуће власти: кнезови, премикирије, владалци, прѣстаници и челници*.”⁽²⁾ Како су српске земље веома бреговите и добре за сточарство, било

(1) Гласн. XV. 278. 279.

(2) Закон. чл. 124.

је катуна онолико, колико и жупа. Разлика је у овоме, што су обично *освојени* и асимилирани власи и арбанаси живели у катунима, а нема сумње и многи Срби. Кад се опоменемо Немањине повеље, где се говори о „Радовом судству“, онда се може разумети ова врста власти по катунима: а) кнезови су по селима судије, изричући суд заједно премикиријима, владалцима и члановима (**пристаницима**).⁽¹⁾ Челнике над катунима постављао је краљ. Од све прилике они се звали и катунарима. Изгледа, да су по катунима судије биле наследне (Ђурђево судство).

III. **Браишта** (confinium или маркграфије). — Крајишта су покрајине краљевине. Управа над крајинама била је у рукама краљевим. Он је постављао старешине, које законик називље **Краишники**. Сваки је имао област над којом је заповедао. У закону се вели (чл. 122): Ако хусар уђе преко „**државе**“ краишника, па поплени и опет с пленом преко његове „државе“ утекне, краишник да плати само седмо. Краишницима су бивали властелини. Закон наређује (чл. 137) да властелини, који су званичници над краиштима, ако би туђанска војска преко њине области, прешла и попленила цареву земљу, па се опет вратила преко њене области, старешина — властелин тога краишта преко ког је туђа војска ушла и изишла, да плату сву оштету.

IV. **Градови**. Овамо не спадају градови жупски, ни замци властелски, ни градови око цркава, него у овај ред долазе они градови, који су имали своју автономну управу напр. царев град Котор. Колико је било оваквих автономних градова, немамо пода-

⁽¹⁾ Данч. Рјеч. ст. II. 503: **Пристаници** = magistratus.

така. Немања је оставио потпуну самоуправу граду Котору, само да му плаћа «уречени данак». Цигло је поставио свога намесника. Доцније се зове кефалија.

И тако краљевина се делила на земље, а земље се делиле на жупе. У жупама су живели слободни људи и давали цару део данка, а ишли у рат. Они су она војска, о којој се говори у житијама: и сабра војнике српске земље. Жупе су имале своју аутономију.

По градовима је краљ постављао кефалије; по катунима челнике, а по краиштима војводе.

Таква је природна и најстарија деоба краљевине и њена управа. Није било чиновника у данашњем смислу ове речи. Ту је у рукама наследних жупана и властелина била власт. Сваки је управљач имао своје имање и од њега живео. По жупама, имањем су била непокретна добра, а по катунима стока, по градовима су бирани вршиоци разних звања, а старешине покрајина онако су исто живеле од глобе за казни и свога имања као по жупама. Са порастом краљевине ширила се оваква система управе. То је била она моћна, крепка и чврста национална управа, кад су Себри имали своју самосталну жупску управу са свима правима и поротно суђење по законима и обичајима своих праотаца и богова. Велика и мала властела очувала је своја права и повластице, које су поникле из живота, природно се развиле и биле у свести народа законита и оправдана. Такав историјски склоп, где је одбрана свачијих права била осигурана, собом је доносио гаранتيју и чување народне краљевске династије. И Срби се поносили, што је само био једини српски род, где нико ~~никога~~ није могао «огосподити се.» С тога, негледећи на све унутрашње преврате, никада и ни-

коме није ни на ум падало, да може неко други доћи за краља осим чланова краљевске куће, онако исто, као што нико није могао увући се у кућу властелина или себра и преотети земљу од законитих наследица. Живећи у таквом чврстом и крепком организму, наш народ је био снажан и моћан, да одбија свакојаке навале спољних непријатеља, па била то туђа војска или римска пропаганда. Српска краљевина налазећи темељ и ослонац у недрима свога народа нема издајника и наши краљеви несу износили своје благо на страну, нити су тражили грађанство дубровачко или венецијско. Истина, да су о србима и српској краљевини, на страни мање знали и мање писали, али је зато државни организам био чврст, јак и темељан. Наши краљеви несу били завојевачи и освајачи, него «свакушители» и «ослободители» «српских **земљи**» Ово прикупљање Срба у једну органичку државну снагу ишло је тихо и лагано. Кад су краљеви коју српску земљу придруживали краљевини, одмах су у њој градили манастире, око манастира градове са зубчастим кулама. У цркви се сваки дан вршила служба божија, а на кулама стражарили су краљеви војници. Тим је народ добијао духовну храну и војну заштиту. На овај начин, српска се краљевина ширила лагано, али темељно и поуздано. Краљевина личи на кошницу, која је јака својом радном снагом и редовно роји ројеве. По краљевини свуда и на све стране видимо «заселке» т. ј. где год је српско село, одма се јављају његови ројеви засеоци. Народ се множи, јер закони најстрожије штите и бране част женскиња. Том сталном, на начелима чисто националним изведеном државном организацијом, са друштвеном аутономиом и саморађњом, створен

је народни српски карактер. У таквој средини одгајивани су сви српски нараштаји и очувао се наш народ чео, крепак и здрав, са дубоко у срце усађеном народном идејом, која и ради на обновлењу српског државног живота. Одгајен у таквом духу, он се борио, бранио и створио ону душевну школу за васпитање — епске песме, где се за његсву државу боре како народни свеци на небу, виле и јунаци на земљи, хајдуци у горама, а сав народ са својим православним свештенством на зборовима код цркава и манастира. Такве су посљедице темељне народне слободне организације.

Али српска краљевина није била на неком усамљеном океанском острву. Напротив, она је била на земљишту византијске империје, где су затечени путеви и трагови римске и византијске државне културе. Срби и српски краљеви били су православне вере и према томе дошли у ближи снос са византијом. Дуж јадранскога Приморја били су римски градови, у којима су живели власи (римљани) латинске вере са западном културом. На источној и западној страни са Србима су граничила два азијска монголска племена: Блгари и Унгари. Оба ова азијска народа освојили су више српских племена и старала се да их претопа у себе. Осим ова два туђинска народа за српска или јужно-славенска племена најопаснија је била моћна византијска царевина са својом државном организацијом и црквеним утицајем. Истина, краљевина је добила независну цркву, али је престиж византијске царевине и патријаршије био огроман. У грчким је књигама била мудрост религиозна, философска и државничка. Религиозне књиге бише преведене на српски језик, али

државне, философске, историјске и т. д. осташе као неприступчана мудрост за «варваре.» На тај начин наши предци добију религиозно васпитање без хуманитарног изображења. Тако стање донесе собом одржање народних традиција и обичаја, али је с друге стране било штетно, јер је народ остао у тами мраку. Они су пренели у Србију византијску архитектуру и живопис, али не су умели склопити своје законодавство, него су превели на свој језик «градске законе» и судили по њима; они су превели црквене законе — «крмчију» и поступали по истој. Заједно с овим усвојили су грчке свеце, празнике, али су и своје унели у општи сонм православних божијих угодника, које нарочито свагда спомињу кад траже од Бога заштите српској држави. Природним начином и одношајима, српска краљевина подпадне под моћан утицај Византије, а српско Приморје западне под утицај талијанске културе. Подунавље подпадне под утицај Угарске, а освојена блгарима српска племена потпану под утицај Блгарије и покваре свој језик. Ето одклен налазимо у српској краљевини титуле и грчке и талијанске. Наши челници, војводе, кнезови и т. д. уступају им своја места или их врховна власт подчињава господи са отраним титулама.

Сва су црквена звања узета из Византије од иподиакона до архијепскопа. Па се у српској краљевини одомаће севастии, премикирије, логотети, севастократори, мегалижупани, дукe, барони. нобили итд. Српска земља изобиљна рудама и рудницима приволе наше краљеве, да се користе истим рудницима; али како није била успособљена за прерађивање природних продукта наша народна снага, бише доведени странци — *Саси*, да те руднике обрађују. Појавише

се и експлуататори, који руднике докопаше у своје руке и сав чисти добитак оде њима. Са експлуаторима се населише занације, мајстори, трговци и други странци, који на трговима захватише све радње у своје руке као и у градовима уносећи у народ свој друкчији начин живљења, своје раскошније обичаје, давање новаца под велике камате, како би што већма опљачкали и огулили наш народ. Истина, Урош I говорио је грчким посланицима: „ми несмо навикнути на такве раскошне ствари“, јер није хтео примити за снаху кћер цара Михаила, а међу тим је и он у златотканом царском оделу са багреницом и круном на глави мислио, да је тек у византијској преобуци он прави краљ. Византинци хуле на Србију, да у њој нема чиновнога византијског благољепија и министарских већања. У осталом, ово немање није сметало увлачењу туђих навика. Краљеви су носили црвене чизме, а српско племство Приморја, вenedичку црвену чоху, свилу и кадиву, а народ је остао у простом селском клашњу. Док су себри пили своје домаће вино, дотлен се племство сладило малвасијом, носило вenedичко одело и дотерало дотлен, да му је све српско било просто и неотесано, а туђинско на понос и дику. Ово је дошло од немања науке на своме језику. Страначки обичаји уђу у моду. Наравно, да су властелини тежили да се изравњају са туђинцима. С друге стране, с византијском титулом „самодршца“ била је скопчана и друкчија радња на пр. преокретање слободних Срба у црквене људе. Немања је „испросио“ од византијског цара царике за Хиландар, а његов син „самодржац и краљ“ Стефан поклања Жичи читаве жупе Срба. Саси тамане шуме, окрчену земљу преокрећу у своја добра и насеља-

вају; властела тако исто насељава своје земље и доводи насељенике чак из Азије или из Грчке. Сваки властелин хита да у жупи приграби што више «племенске» т. ј. општинске земље, да притесни крвне општине и да државне или општинске ненасељене земље насели као *личне* баштине. Због многих ратова и неродних година себри осиромашавају, и они који се презадужили или све изгубили, прелазе на баштине властелске и постају отроци. Истина између Срба и Блгара није бивало заробљеника или робова, али су властелини доводили робове из рата с Грцима и Турцима. Властела постаје силна и моћна; она збацује законитог краља Владислава а пење на престо слепог Дечанског, ограничава његову власт и добија законодавна права на збору. Најсилнија је српска властела била у Босни, јер је читаву земљу заузела и при продаји, трампи или размени земаља, вишак цене исплаћује бројем људи или девојака.⁽¹⁾ Дације и «*работе господарске*» постану тако велике, да отроку није остављано ни најмање слободног времена, да сради своје послове. Самодржавна власт узме толике размере, да краљ Урош I на пр. издаје овакву наредбу: «не сме се на тргу ничије месо продавати, ни куповати, док се краљево месо не прода.»⁽²⁾ С друге стране, у земљи странци тако су се посигили, да су Србе хватали и апсили или их преко мора продавали. Неки Дубровчанин **халъ** (зли човек) у пијаном виду ухвати три властеличића и не будући у својој

(¹) Н. И. Соколов показао ми је врло значајну повељу из XIII века, у којој један властелин другоме исплаћује вишак размењених добара са 60 девојака.

(²) Mon. Serb. 52.

памети, **удалъ ихъ оу нѣкѣ оудавоу.**⁽¹⁾ Нарочито промени се унутрашње стање огромним освојењима цара Душана. Придошла и домаћа властела у ратовима задобије правдом и неправдом огромна богатства, охужи се дахом византинизма и венедичанства, почне да живи сјајно и да се богато одева, упозна се с раскошћом, па на место патриотизма, код ње претегне саможивство. Наш летописац нарочито удара гласом на те нове појаве, јер ондашње наше друштво није било спремљено да управља областима и да влада богатством; он вели: *«краљ Душан достиже чак до грчких земаља и ове освоји..... уздиже земљу српску..... Оташтво своје красећи, властеле своје обдарујући светлим свитама и царским златним појасима»*,⁽²⁾ због којих они теже, да постану владоцима. Узев све ово у једно, заиста је било настало време, да се учине реформе како у деоби земаља, тако и у склопу државном. Из навода грчког писца Григоре, да је Душан издвојио земље српске краљевине и над истима прогласио сина краљем, а освојене земље уредио по византијскоме образцу, излази, као што потврђује и законик, да је он оставио, тако рећи, недодирнут бивши склоп српске краљевине, са њеним *земљама, жупама, катунима* и приморским *градовима*, а да је дао нов склоп свима придобивеним земљама; даље, да је уредио црквенско питање, да је властела успела, да сузбије и поништи утицај слободних српских жупа на ток државног живота; а цар је опет узео у заштиту отроке, неропхе и парике противу баштинара; установио таксе да искорени злоупотребе

(1) Нуцић. Спом. Срп. I. 160.

(2) Шаф. Рат. 54.

(зак. чл. 204); регулисањем закона о пороти за читаву царевину, уништио је све друге начине суђења, а краљевским судом ујемчио народу правду и правичу. Преображајем пак управних власти, Душан је тежио да све жупане, кнежеве и друге династе потчини врховној власти, с тога склопи двор налик на царски византиски (двор), са свима звањима, као што су: „*виночерпи*“, „*коњушари*“, постелници и т. д. Он створи придворни царски савет, заведе византијске чинове: деспоте, севастократоре, кесаре и т. д. и подели царевину на велике провинције, и т. д. Тим начином цар потчини новим управитељима све пређашње власти и званичнике како крунске, тако и автономне, а уништи последње остатке општинске самоуправе. Власт пређе у руке нових деспота, кесара, севастократора и т. д. Они заграбе у руке власт како грађанску, тако и војну. Цар рано премине, а његов насљедник Урош попраба, да и њих потчини „*царском дворском*“ суду. На место да се потчине суду и одговарају за своју управу, они се не јаве на суд, него обуку „*црвене чизме*“ т. ј. прогласе се владоцима.

Стати на пут рушењу државном и решити питање о „царству“ у своју корист, то предузме „краљ“ Влкашин, па збади и погуби цара Уроша и сруши царство, које се распадне на онолико држава, колико је било провинција (*regiones*). Царство се разложи на саставне делове, где нађу готово земљиште Немањом прикупљене велике жупаније: Подунавље (Србија), Хумска, Дукљанска и т. д. Царевина склопљена по византијском калупу раствори се на саставне делове, али не пропадне она мисао и идеја, којом је царевина створена. Државна је мисао из-

вршила свој задатак на ком је радила и ону мисао, којом је живела. Српска су племена византијске империје одбранила своју екзистенцију, добила своју религиозну књижевност, своју независну патриаршију, свој духовни синклит, своје разумевање и свој стожер, приправна за вођење борбе за свој опстанак и повратак своје царевине.

II.

Друштвена стања. (1)

У нашим средњовековним споменицима XII в. налазимо, да је земља припадала племенима, као њина општа племенштина, па је Немања „испросио“ од цара „парике“ и дао их Хиландару. (2) Осим парика

(1) Т. И. Успенски: Материјали для исторіи землевладѣнія въ XIV вѣкѣ. Одесса. 1883. Успенски је пронашао и печатао хиландарски „практик“ (*практиковъ практикъ*). То је јединито дело, где се у животу огледа стање и живљење привредних људи наше средњовековне краљевине. Описано је економно стање пет села: Градца, Мунзене, Луџица, Каменице, Коњдогрице и Кунице. Диначка јединица, која обухвата извештан простор земље, звала се код римљана *iugum* (пруг); код германских народа *гуфа* или *гоба*, код Руса „соха“, а у нашој краљевини „езвгар“, у Византији *Зугов* (јарам) *Зевуџион*, *Зевуџаџон*.

Села је покљонио Хиландару српски краљ. С тога што се овај „практик“ може мучно добити, и што је веома важан за разумевање нашег економног стања, ми га у целини печатамо. Њему додајемо из исте књиге „опис земаља тетовскога манастира.“

1. Истиниѣно покљонениѣно по дрѣжаве солоуѣнскон
преписаниѣно и оуѣтъкъмениѣно по повелениѣно сврѣшнѣи и пре-
даниѣно всако и направо и вѣкрѣднѣи, да и съ нѣиѣи ѡбрѣтохъ
ѡ светон горѣ аѡнѣсѣѣи прѣславѣѣи цѣрскѣи манастирѣ
прѣсветнѣи владѣѣѣице наше Богородице хиландарѣскѣице,
нѣмоуѣце ѡ тонзи дрѣжаве и направоу въ прахтиѣѣи дѣѣѣ

(2) Mikl. Mon. Serb. 5.

приложио је Хиландару «влахе.»^(*) За овим отпочну давати ктитори црквама «насељенике», па тек после дају манастирима и Србе, а проњарима дају *проније* (у *кориленије* или «*ухљебије*».) Ово су нови појави у

дрогги, и придорови се тѣмъ поклонѣни истинѣни хрисо-
воуль и предлаваѣ тѣмъ то юсть тако.

Въ жоупѣ стрѣмьсцѣи село Грѣдець прѣжде дръжав-
шомоу ю Върѣданоу Геѡргѣиѣ посиненниѣ Николе Ком-
ниноу.

Ц(ъ)ка нмѣть Кланю и синови Нѡлнѣ и Ѳеодора и
дѣщерѣ Анѣноу, зевьгарѣ ѣденѣ, кравь ѹетворо, скнии .в.,
лози ѡсмиль в(ъ)кломѣ и оуноуѣ .з. кроушь и земле
стоми кьбломѣ и вѣмоу томоу данѣ .е. перперѣ.

— Вѣснѣ апостѣти, нмѣть Зою и синови Нѡлнѣ
Ѳеодора и дѣщерѣ Хрисѣю и Марню и мѣти ѣго Драганѣ
и зевьгарѣ, говѣдѣ ѹетворо, ѡвѣць .к., кобилоу съ ждрѣ-
бетемѣ, .к, скниен, лознѣ вѣместѣ ѹоуѣднѣмѣ .д.мѣ кьбломѣ,
земле стоми кьбломѣ, данѣ .д. перперѣ.

— Миханѣ братѣ ѣго нмѣть Марню и сина Нѡлнѣ,
зевьгарѣ, говѣдѣ ѹетворо, лознѣ кьбломѣ .д.мѣ, земле .р.
кьбломѣ, данѣ .д. перперѣ.

— Коуѣмѣ снѣи Нѡлнѣ апостѣти нмѣть Ѳеодороу
братню Ѳеодора и Димитра, зевьгарѣ и говѣдѣ троѣ,
ѡвѣць .к., скниен .л., лознѣ шестимѣ кьбломѣ и земле .р.
кьбломѣ, данѣ .г. перперѣ.

— Вдовѣца Марнѣ, женѣ Димитра кохѣлѣ, нмѣ сина
Кюсть и дѣщерѣ Юриноу и анѣпсеѣ Геѡргѣѣ и анѣпсею
Кланю, ѣдинѣ воли, .в. говѣдѣ, ѡвѣць .е.л., скниен .д. рн,
лознѣ .з. кьбломѣ, земле .н. кьбломѣ, данѣ .г. перперѣ.

— Миханѣ анѣмѣтинѣ нмѣ брата Нѡлнѣ и сестроу

(*) Idem. «з од кѣлѣ Радѡѡ соуѣдѣсто и Лѣрѣѡѡ — свега
мѣѣѣ 170.»

краљевини Немања, у којој су већ постојали велики властелини, са велики својим «државама.» И тако постоји у нашој историји земља властелска. Над људма своје «државине» властелин је имао јурисдикцију и

Марню, зевьгарь, дозние .з. кьбломь, земле .р. кьбломь,
дань .г. перперн

— ИАНЪ СНИЬ ФРОУГА ХРИСТОДОУЛА, ИМА КАЛИЮ И ДЬЩЕРЬ ЗОЮ, ЗЕВЬГАРЬ .В. ГОВЬДЕ, ШВЬЦЬ .І., ОУЛИ .Е., ВИННОГРАДА ШЬУЬСТВА СТАСН ИГО .Г. КЬЛОМЬ, БЬНОУТРЬ .В. КРОУШН, ВРЬТЬ КЬЛОМЬ И ПОЛЬ, И ДРОУТЮЕ ЛОЗНІЕ ОУ КОУЦОУЛАТЕ ШЬ ПРИКНІЕ КЬЛОМЬ И ПОЛЬ, И ДАДЕ СЕ КЕМОУ И ЗЕМАЕ .О. КЬЛОМЬ, ДАНЬ .В. ПЕРПЕРЕ И ПОЛЬ.

— Коста братъ его нма Фотинню, дщерь Зою,
Зевьгарь, .Г. Говзда, ѡвць .І., свенен .S.. оули .Е., кн-
нограда ѡ ѡвѣства его .В. кѣла и полъ, и кроуши .Е..
земле .О. кѣломъ, данъ .В. перпере и полъ.

— Добра́та бра́тъ ꙗ́ко ꙗ́мать .в. дѣтети, зѣвгари,
.д. го́вѣдь, о́вѣць .і., оу́ан .е., скінен .д., вно́града ѿ
ѿвѣ́стка ꙗ́ко кѣло́мъ .г. кроу́шн .в., зе́мле .о. кѣло́мъ,
да́нь .в. перне́ре н по́ль.

— Вдовца ~~Осифовича~~ дъщи Романа Акрита, има сина Ивана, дъщеря Калню и Юморфню, зетгарь, .г. говѣда, лознѣ .г. келомъ, земае .н. келомъ, дамъ .в. перпере.

— Коста възмигъ братъ Николѣ Акритина, има Пепанню сина Иѣна, дъщерь Калню, зевъгърь, .д. говѣда, дозие келоу и полъ, земе .н. келомъ, данъ .в. перпере.

— Вдовница Аньна, жена Врьдоунара Акритина нма
сина Кость и Θεодора и дъщеря Марню и Калнѣ и Хри-
сню, зета Ъна, вноукоу Марню, зевгарь, говѣдь .е. ски-
нен .S., лозниѣ .Д. кѣлоуь, земаѣ .И. кѣлоуь, дань .В.
перпере и подь.

исту вршио. И тако имамо: *људе властелске, људе цркавене, проније и људе слободне*. Зависни људи т. ј. властелски и црквени живећи на својим «*стасима*» радили су господарима уречене *работе, а слободни*

— Георѓије македонџинџи има стана с њим сина Коста и Ана и Теодора, свина .д., лозне келме .г., данн перпера.

— Ана сина Христова има Марию сина Добра и Георѓија и Теодора и дѣцере Костадино, зекгар, лозне келме .в-ма, вѣтъ, подвад половинноу жоба, земле .н. келме, данн .г. перпера.

— Георѓије зет њего има Јуриноу и сина Нана, и зекгар, .в. говѣдн, кинграда прики половинна кел, земле .н. келме, данн .в. перпера.

— Ана Моравиџинџи има стана Коста бабата кѣцѣлотовѣ има Калю и дѣцери Зою, Затино зет Теодор, вѣноуѣ Нана и Димитра и сестри нѣх Зена и Мариа, зекгар, и .г. говѣда и овѣцѣ .еі. и свина .д., лозне келме .г. и полѣ и лозне дроуѣ одѣ козара келу и полѣ, данн .в. перпера.

— Вдовица Ана жена Георѓа бабата, има сина Нана и Теодора, волѣ јединѣ и говѣдн .в., свина .д., лозне келме .г., земле .н. келме, данн .в. перпера.

— Миханѣ коваѣ зет њего, има Зою и сина Георѓа, волѣ јединѣ, лозне одѣ прики половинна кел, данн двѣ ѣсти одѣ перпера.

— Коста сина Николе бабата има стана и сина Георѓа и Ана и Кириѣ и дѣцери Теодорѣ и Марию и волѣ јединѣ и .в. говѣдн, свина .г., лозне јединоу келу и дроуѣ ѣ кѣцн ѣ подвадн келу и полѣ и земле .н. келме, данн перпера и полѣ.

људи као самостални земљоделци плаћали су владо-
оцу соћ, ишли на војску и т. д. (на западу) сокмани.
И тако имамо три врсте људи.

1) Зависни сељаци живе на равним деловима
(стасима) и господарима работају.

— Коста синь куквелеокь има Иѡань и синовѣ Ге-
ѡрѣга и Михаѡла и дѣцѣрь Иринѡу и снѣхъ за Геѡрѣсѣмь
Марниѡ, зевѣгарь, трѡкъ говѣдѣ, свинѣ .д., лозникъ кѣломи
.д., землѣ .р. кѣломи, дань .д. перперѣ.

— Иѡнѣ други синь иѡговѣ има Зою и синове Ди-
митра и Геѡрѣга, и зевѣгарь, и винограда ѡдѣ прикине ѣ и
ѡвѣстка половина кѣла и землѣ .к. и .с. кѣлѣ, дань
перперѣ.

— Попѣ Геѡрѣги Вѣрѣкла има сина Димитриѡ, зев-
гарь, и говѣди .к., и свинѣи .д., лозникъ кѣломи .д., и
землѣ .н. кѣломи, дань .в. перпере и полѣ.

— Иѡнѣ синь иѡго има Зою и сина Николаѡ, волѣ
ѣдинѣ и лозникъ кѣлѣ ѣдинѡмѣ, дань перперѣ.

— Вдовѣца Аѡна Аргѣрниѡ а дѣцѣи Комѣстанѣдниѡ
сѣулактѣ има сина Кѡстѣ и Михаѡла и дѣцѣрь Калѡиѡ и
свинѣиѣ .г., лозникъ кѣлѣ и половѣиѣ, дань полѡкиѣиѣ
перпере.

— Вдовѣца Зоѣ жѣна коваѣа Ромаѡа има сина Ни-
колѣ коваѣа и снѣхѣ за ѡмѣ Аѡна, волѣ ѣдинѣ, .в.
говѣди, свинѣи .д., лозникъ кѣлоу и половѣиѣ и лозникъ
дрѣго ѡдѣ прикине иѡу ѣ подѡвѣце полѡкиѣиѣ кѣла и землѣ
.н. кѣломи, дань .в. перпере.

— Кирикѣ цѣнѣскиѡтѣ има Зою и сина Стаѡата
и дѣцѣре Иринѣ и зевѣгарь, говѣдѣ .д., свинѣ .г., лозникъ
кѣлѣ ѣдинѡмѣ, дань перперѣ.

2) Селаци са кућама и окућницама без удела у општинским пољима и њивама. Од њих се намножили слободни надничари.

3) Слободни држатељи земаља т. ј. сокмани који плаћају краљу соћ т. ј. дацију у натури. Онај ста-

Ћ томижде селе ѿдъ проиние девельцини (*)
Манола

— Вдовца Феодора и жена копала Феодора има сини Кѣмана и Панагнота и вољ јединъ и ѿсла јединого и синъ .е., лозниъ .г. келе, друго лозниъ въ кѣцове въ подакѣце кѣлѣ и половини и друго 8 крѣшеве ѿдъ прикниъ јен кѣлѣ јединомѣ землѣ .н. кѣломѣ, дань .в. перперѣ.

— Коста млинарь зетъ јего има Марию и дѣщерѣ Јѣрннѣ, лозниъ јединомѣ кѣлѣ, дань половинъ перперѣ.

— Георгинѣ синъ Николе Акритина има Зою и сина Феѿѿоки и дѣщерѣ Ђинъ и зевъгаръ и .г. говѣда, ѿсле и синнен .с., лозниъ .г. келе, ѿкѣць .л., и друго лозниъ 8 кѣцѣве въ подакѣць половини кѣла, землѣ .р. кѣломѣ, дань .д. перперѣ.

— Димитрь брат јеговъ има Јѣрннѣ и сина Ђинѣ и дѣщерѣ Калню и Ђинъ, зевъгаръ, и .в. говѣди, ѿкѣць .к., ѿсле, синнен .с., лозниъ кѣломѣ .г-мѣ, землѣ .р. кѣломѣ, дань .д. перперѣ.

— Кирнѣкъ зетъ јего има Марию, вола јединого, лозниъ јединомѣ кѣлѣ, землѣ .н. кѣломѣ, дань перперѣ.

— Феодоръ Акринѣнѣ има Марию и брата Миѣхала и Вѣснѣнѣ, зевъгаръ, троје говѣдѣ, ѿкѣць .м., конь и ѿсле, синнен .к., лозниъ .д. кѣломѣ, землѣ .р. кѣломѣ, дань .е. перперѣ.

(*) Да ли ово не значи, да је исто село плаћало деветину проиније Манола?!

новник, који је имао свој плуг од 8 волова, то се рачунало јединицом плаћања данка. Остали су правили «спрегу» да склопе плуг. Кад су четворица давали по два вола, то се звало четири спрежника (четири виргате) склопили један плуг. Према овоме

— Коста синь Миханла Куквалла има Станвал и синна Михалл дьщерь Юринь и брата Ђна и синьа за нимь Аньна, вољ јединь, говяде .в., лознє .в. келома и половинє, землє .и. келома, дань перперь и полъ.

Ћ томъжде селе од проиниє газин
сиринова.

— Манунал синь Василла Куквалла има Юринь и синна Димитра и Теодора и Ђна, зевьгарь и говядь .г., лознє второ садно съ окощнєм келъ и полъ, землє .и. келома, дань .в. перпере и полъ.

— Вдовница Зоа паравинѡтиса твалуница има дьщере Юринь зань зеть Георгьн, вичькь иен Димитрь, вољ јединь, скниниє .г, лознє .д. келома, перневал келъ, землє .к.и.є. келома, дань перперъ и полъ.

— Костадинь синь Иѡана Гревенскиѡтова има Юринь и синови Лукитъ и Марко, вољ и .в. говяди, .д. скниниє, лознє .в. кела, землє .и. келома, дань .в. перпере.

— Коста шьвьць има Аньнъ синове Михалл и Теодора и дьщере Юринь, вољ јединь, дань полперпере.

— Вдовница Юрина жена Георгьга Пирока има синна Михалл и дьщере Зою и зеть за нею Василь и анеспетъ иен Юрина, зевьгеръ, .в. говяди, скнинен уетворо, лознє келома .д. и дрьго ѡ кьцове ѡ подавье келъ и половинє и землє .и. келома, дань .в. перпере.

— Ђань вьлкона има Марию дьщере Феѡке, Димвал и Димитриє, скнинен .д., дань половинна перпере.

Деоба српског становништва на сталеже постала је у српској краљевини под утицајем византијског законодавства, у оном облику како се оно остварило услед заузећа трачког полострова словенским

**Одъ дѣтець Кипридановъ ѡ томъ же селе
проннѣ.**

— Георгѣи Сакѣла нма Хрисню и брата Теофора, за нимъ Кланѣ, анеспес Стаматки, зевъгарь, .д. скниинѣ, лозниѣ ѿдъ прикиѣ кѣлѣ друго ѡ Крѣшеке ѡ подакѣце половниѣ кѣла, данѣ перперѣ.

— Михаилъ Лимѣиннѣ нма сина Димитра, волѣ и данѣ полѣ перперѣ.

— И снѣ него Коста нма Марню и сина Александра, зевъгарь, .в. говѣди, лозниѣ кѣлома .в. ма, данѣ перперѣ и полѣ.

— Снѣ Лимѣиннѣ Лѣѡ нма Марню и сина Георга и дѣщере Кланю, зевъгарь, данѣ перперѣ.

— Василь Клепѣхѣи нма Кланю синовѣ Михаилъ и Димитра, овѣць .г., данѣ половниѣ перперѣ.

— Канакъ Лимѣиннѣ нма Анѣнѣ и сина Іѡнѣ дѣщере Мелакриннѣ, зевъгарь, .в. говѣди и .в. скниинѣ, данѣ перперѣ.

— Вдовнѣцѣ Марнѣ сестра рѣдара нма дѣщере Анѣнѣ, .в. говѣди, данѣ третнѣ уѣсть ѿдъ перперѣ.

— Вдовнѣцѣ попаднѣ Македона нма сина Михаилъ дѣщере Кланю за нею зѣть Адриѣнѣ, зевъгарь, лозниѣ кѣлѣ данѣ перперѣ.

— Димитръ Корнѣланѣ нма Софию и сина Михаилъ дѣщере Юринѣ, зевъгарь, данѣ перперѣ.

— Георгѣиѣ зѣть паравѣннѣтокѣ нма Марню и дѣщери Юринѣ и Зою, волѣ, лозниѣ кѣлѣ, пернѣколѣ кѣлѣ, данѣ перперѣ.

т. ј. српским племенима. И кад су наши краљеви заузели земљиште византијско, нашли су остварену у животу економску систему, по којој се, угледањем и у краљевини били развили економски односи у друштву српском са неким незнатним модификацијама.

— Θεοδωρ σινь Γρηγυαρεβь нмѧ Юрннх, дьщерь.
Днннх, зевьгарь, дань перпера.

— Михайль Грыньуарь нма Хнѡнню н снна Юна,
дѣщерь Юрннх, зевѣгарь, н ѡслѣ, данѣ перперѣ.

— Θεοδωρ σινι ιγο ιμα Ιερνιι ι βολι, δανι πο-
λοβινιι περπερε.

— Вдоица Марин Васнаева има синови Васнахи и
Ишт, дъщеря Калню, зевъгарь, .в. говѣдн, дань перперк.

— Дмитрий скамандра има Аньку и сина Осодора
и воль, даиь поль перпере.

— Дмитръ кукълель нма Марню н сннове Гефурьга н Михалек н дщцерь Калню, зусьгарь, .в. гокъди, дозние двъма келомд, дань .в. перперек.

— Коста Катофнкь нма марню н хевгарь, дань по-
ловннх перперє.

— Дмитрий Кривенарь, нма Юфросня и дьщерь Марию, Зевгарь, .В. Гокздн, свинен .Д., дам перперх.

— Димитрь Фрѣгов нмѣ Анньѣ н сина Васнѣѣ н
Бнѣѣ н дѣцѣри Калнѣѣ н Марнѣѣ, зѣѣвгар, лознѣѣ кѣѣѣѣ н
пол н дрѣѣѣѣ ѣ Кѣѣѣѣѣ .г. кѣѣѣѣѣ, данѣѣ перперѣѣ н полѣѣ.

Ю р е с х Ю л е в т е р н.

— Коста Гириць има Мзрю и сина Θεодора дъщерь
Калню, воль дань поль перпере.

— Коста Гамаль има Калню, дань устерьто оды черпере.

Римски муниципални склоп замени Византија чиновништво. Чиновници (*ἄρχοντες*) или силни бољари т. ј. силна властела (*δυνατοί*) настанили се у замцима на баштинама, које им утврди за насљедне у поро-

— Георгји Ђинишотъ има Марию и сина Дмитра, данъ третие ѿдъ перпере.

— Никифоръ Крагопъль има Марию, данъ третн ѿдъ перпере.

— Кални радака има сна, данъ д и н а р њ и полъ.

— Георгји Врана има Фотнию и сина Костъ дъщере Марию, волъ, данъ полъ перпере.

— Дмитръ Гернъль има Калню и дъщи мѹ Юрниъ, зевъгар, ѿсае, данъ перъпера.

— Ђко томъзи селъ все съврѣшенио и утъкменио .р. и .к. перперамаъ.

Ѓ тон дръжавъ и ѿбласти село Мъниъзенн:

— Михаль Акритинъ има Калню и сина Николъ и Георгга и дъщери Марию и Зо р а н ѡ, зевъгаръ, .в. говъди, ѿвъць .л., лозие ѡ Кицьве ѡ подавъце .в. ма келомъ и полн, земле .р. келомъ, данъ .г. перперн.

— Ђанъ зетъ него има Калню сина Θεодора, скъденицѹ Марию, зевъгаръ, .д. говъда, земле .р. келомъ, данъ .г. перперн.

— Анъдръа парлпана зетъ Михелекъ има Зою и сина Васлани, дъщеръ Анънъ, данъ .в. уести ѿдъ перпере

— Васнъль братъ Ђна Θεпауха има Ђретню синови Костъ и Ђна дъщере Θεодоръ, зевъгаръ, ѿвъць .к. и .с., лозие ѡ Кицьве ѡ подавъце келъ и половине, .д. келомъ данъ .г. перпере.

дици, Василије Маћедонац. Словенска племена трачкога полострова немају византијске установе привезаних за земљу, него су живела слободна у својим племенским општинама, а старинци освојени јављају

И д њ т о г о ж д е с е л а л е в т е р о .

— Коста Кѣмнѹанинѹ нма синовѹ Иѡана и Димитра и Георгѹа и дѣщере Юринѹ, зекѹгарѹ, землѹ .н. кѣломѹ, данѹ .в. перпере

— Георгѹи синѹ Смоакиновѹ нма Зою дѣщере Тео-
догнѹ, данѹ полѹ перпере

— Бѣло нма Негаю дѣщере Станѹ, данѹ полѹ перпере.

— Манзнаѹ нма Теоодорѹ, данѹ ѿдѹ перпере ѹ-
тврѣта ѹст

— Георгѹиѹ Паскаѹ нма Мариноѹ дѣщерѹ Кааю,
коѹ, данѹ полѹ перпере. То все тогожде сѣла ѹтъкъменнѹ
.гѹ. перперѹ.

Вѹ ѡбѣластѹи н дрѹжавѹѹ ѹ Горѹнемѹ лѹжѹцѹи
мѣсто Агрѹд, ѹ томѹ

— Васнаниѹ керндарѹ нма Марино сина Теоодора и
Иѡанѹи н дѣщере, зекѹгарѹ, .в. говѹди, .д. скѹиннѹ, ѹден .к.,
кѣлѹ, землѹ .н. кѣломѹ данѹ .в. перпере и полѹ

— Димитрѹ синѹ Иѡана клѣктакѹ нма Георгѹиѹи си-
новѹи Николѹи н Георгѹиѹи, зекѹгарѹ, и .вѹ. говѹдѹ, конѹи
ѹди .кѹ., скѹинен .г., лознѹи .г. кѣломѹи полѹ землѹи .н.
кѣломѹ, данѹ .в. перпере и полѹ

Миханѹи братѹи ѹго, нма Зоранѹи, синовѹи Димитра и
Николѹи дѣщерѹи Кааю, зекѹгарѹ, скѹинен .к., ѹди .к., ло-
знѹи .г. кѣломѹи половинѹи, землѹи .н. кѣломѹ, данѹ .в.
перпере и полѹ

Васнаниѹ зѣтѹи ѹго нма Марино, вод, ѡвѹцѹи .л., землѹи
.н. кѣломѹ данѹ перперѹи и полѹ

се као насељеници. И тако Словени живе слободни у општинама, а старинци као насељеници на баптинама. Услед оваквог економног стања Лав Исавр и Константин Копроним издају законе, којима се уза-

Юресх Юлевтери (т. ј. слободни).

— **Никола Розань** има **Юрину** и **вола**, .в. говеда, дань **поль перпере**

— **Георгие** **Ахлад** има **Марню** **сина** **Бялана**, **вола**, **говядо**, **осле**, **земе** .л. **келом**, дань **перперу**

— **Никола** **Срьбопалъ** **зеть** **клевтакевъ** има **Юрину**, **вола** **свини** .с., дань **поль перпере**

— **Синь** **Маркоу** **Юнь** има **Марню** и **синови** **Николау** и **Георгия**, **овцы** .к. и .е., **осле**, дань **половинъ перпере**

— **Михаил** **Анмалънин** има **Зению** и .в. **детети**, дань **поль перпере** **Този** **Агридъ** **уцькъленьи** и **съръшеньи** .д. **перперу** и **поль**

Ѧ с е л е К а м е н и ц и

— **Георгие** **ковачу** **синь** **Николе** **ковача** има **сестру** и **вола**, **лозие** .в. **ма** **келом**, **место** **съ** **овоцнѣмъ** **мног** **о** **родинѣмъ** **келъ** **единомъ**, **орахъ** **единъ**, **масаница** .а., дань **перперу**

— **Никола** **поль** **срьбень** има **Юрину**, **вол**, .в. **конѣ**, **лозие** **келъ**, дань **поль перпере**

— **Димитръ** **поль** **синь** **его** има **Юрину**, **сина** **Николау** и **дщерь** **Марню**, **зевгаръ**, **овцы** .ке., **осле**, **свини** .д., **лозие** .д. **келомъ**, **место** **съ** **лозиѣмъ** и **съ** **овоцнѣмъ**, .в. **ораха**, дань **перперу** и **поль**

— **Георгие** **кукзрокъ** и **амъстникъ** **Михаил** **каминира**, **сведенникъ** **Юнь** **сестра** **его** **Мария**, **вола**, **лозие** **келомъ** .д. **мъ**, дань **перперу**

коњава подобно стање нормално. (*) По закону земљеделском има сељака две врсте :

а) Слободни сељани, који се у договору са земљодршцем (*χωροδότης*) или и без његове дозволе — прећутно — настанили на земљишту туђем, које могу

— Манонъ зетъ вдовице сирѣчь има Θεодоръ дѣщере Марню, ѡкѣць .ει., данъ полъ перпере

— Їанъ зетъ смѣдѣковъ има Снаггнню синови Θεοτοκѣ и Димитра и Николь, вола и .в. говѣди, лозниѣ полъ кѣла, данъ полъ перпере

— Їанъ Квѣхрѣзовъ зетъ има Марню сина Николь дѣщере Розъ, вољъ, ѡсле, свинниѣ .д., данъ полъ перпере

— Їанъ К л о б ѡ у а р ѣ зетъ Николанъ Андроинка има Ёвдокнню сина Стамать, дѣщери Каалню и Димитрию, зѣвгаръ, лозниѣ .д. кѣломъ, данъ перперѣх и полъ

— Цъгаръ Їанъ кѣвара зетъ копанъ има Анънъ дѣщере Дафнѣх, лозниѣ кѣлъ, данъ полъ перпере

Коста синъ Їанъ вирока има Димитрию сина Николь, лозниѣ кѣломъ, данъ ѡдъ перпере .в. ѹєстн

— Вдовица Ёрина жена Михалѣ Х ти с ѣ ѹ а има синови Геѡργѣнѣх и Николь, винограда и периволь ѣдномъ кѣлаъ, данъ полъ перпере

— Вдовица Снаггннѣх дѣщн Фотнннѣх внтоланѣкѣ има дѣщеръ Марню, данъ ѹєтврѣта ѹєстѣ ѡдъ перпере

— Смѣдѣко Геровъ синъ лннарнн има Θεодорѣх синови Смѣданѣх и Їанѣ, дѣщеръ Їанънѣх, зѣвгаръ, данъ перперѣх

— Вдовица Снаггннѣх жена Їанѣ Маврнѣх има сина, дѣщеръ Марню, свинниѣ .д., лозниѣ кѣлаъ, данъ ѡдъ перпере третнѣх ѹєстѣ

— Θεодоръ зетъ Димитра шѣкѣѹа нпатеѣа има Анънѣх сина Нѡлѣа, вољъ и .в. говѣди, данъ перперѣх

(*) *Νομος χωρικήος* и Еклога.

оставити свагда наднадивши газду за оштету. Они плаћају газди земље оброк у натури — десетину (*мбртг*) од берићета. С тога се подобни сељани звали мортити т. ј. десетатиши. Неки су плаћали трећину или чак половину.

— Коста аннара Марню има сина, дѣцере Анѣнз, лоѣне нерѣзъ .с. кѣламы, масанце .д., дань поль перпере

А нересъ свободѣнци (*)

— Вдовица Параскевѣнѣ има синоки Дмитриѣнѣ и Меладриѣнѣ, брата Ђна, сестрѣ вдовицѣ Ксенѣ, дань третѣне ѿдъ перпере (°)

— Ђнѣ Паспала има дѣцере Феѡдоѣзъ, дань третѣне ѿдъ перпере

То тако зѣкъмленѣно .дѣ. перперамѣ

Ѣ селе Конѣдогрицѣ ѿдъ прониѣ скорѣѣ,
повѣле ѿдъ цара ѿдѣрѣвати! (°) се.

Ѣ томѣ селе

Вдовица Анѣнѣ дѣци Ђна вѣвлографа парѣцала има дѣцере Ксенѣню, вола ѣднаго, .в. говѣдн, свѣнен .д., дань перперѣ.

— Василѣ за сестрѣ зѣтъ ѣнѣ има Феѡдотн синоки Михаѣлѣнѣ и Николѣ, говѣдо, лоѣне кѣломы .г. мѣ, водѣнѣцѣ зѣмѣнѣ, перѣколѣ съ лоѣнѣцѣми дѣѣѣнѣми .г. кѣломы, на мѣстѣнѣкѣ, дань перперѣ и поль.

— Дмитрѣ парѣцалѣѣ сѣнѣ вѣвлографа Ђна има Кадѣню синоки Михаѣлѣнѣ Нѣлана и Геѡргѣа, дѣцѣрѣ

(*) Да — ли је ово за неку ѣвѣну невољу или за неко добро? Они немају ни јѣдан по .и., кѣлома земѣе.“

(°) Нема ни вола, ни осла ни ништа.

(°) Ваѣла по запоѣнѣсти цара забавѣѣнѣи од прониѣ!!

б) Сељани општинари (*κοινωνοι, χωριται*) укупно склапају општину, која укупно влада земљиштем (*κοινότης τοῦ χωρίου*). Земља је подељена ждребијем на комаде (*μερις, σκαρφιον, τοπος*) између чланова

Марню, за Јанемь снѣхл, зекгарь, ѡвѣць .к., свинен .д., лозниє келома .к. ма, никниє .гг. мь келома, дань .в. перпере.

— Никола Софрониевъ и анепси њего има Потниню синовн Јана и Георгьга дѣщерь Марню, свинн .д., лозниє келз и полъ, дань перперз.

— Грьдань синь парьцелевь има Аньнъ синовн Вассилна и Георгьгн дѣщере Ксень и Марню за вассилемь снѣха Зоа, вола .в. свинн, лозниє .в. келома, пернвола половинъ кела, дань перпера.

— То тако зтъкъменьно и свършьеньно .s. перперама и полъ.

Ѣ селе з Къминци нмемь:

— Никнпоть зеть Јана Кагнцна има Аньнъ, вола, ѡвѣць .к., лозниє .в. ма келома и полъ, дань перперз и полъ.

— Вдокница Зоа жена Димитра вассланцѣва има синовн Јана и Кость, за анемь снѣха Зоа, вола, лозниє .в. ма келома, дань перперз.

— Георгьгн Какълнподь синь Јана Драгоуа има Калию и ѡсле, дань полъ перпера.

— Никола шѣра њего има Марню, дѣщере Јаньнъ и вола, дань половинъ перпере.

— Θεодоръ зеть Ксена Драгога има Калию дѣщерь Јаньнъ, вола и ѡсле, лозниє келз и полъ, дань перперз.

— Јань бърниевь има Аньнъ синовн Мнхала и Киришка, вола, .в. говѣди, лозниє келз, дань перперз.

општине, па сваки обрађује свој дел сам или помоћу робова, или га даје другоме на исполицу, где се јављају половничари (*ἡμισιαστής*). Правна личност општине надживила је све промене и нарочито се огледа у даначкој одговорности.

— Θεόδωρ зетъ Мιχαὴλ русина нма Σταματιхию н вољ, н данъ пољ перпере.

— Γεωργι българины нма Θεόδωρ, н данъ пољ перпере.

— Ίανъ ловѣць зерѣво нма Μαρину синови Димитра н Ίана, данъ пољ перпере.

— Богданъ зетъ ѿго нма Άννης, дѣти .г., ѡсле, овѣць .к., данъ .в. уѣсти ѡдъ перпере.

— Ζελανη дръгн зетъ ѿго нма Θεόδωρ н .в. дѣтети, ѡсле, данъ .в. уѣсти ѡдъ перпере.

— Κομνηνъ дръгн зетъ ѿго нма Καλιю дѣщери Μαρину н Άννης, ѡвѣць .г., данъ .в. уѣсти ѡдъ перпере.

— Διμιτрь зетъ ѿго дръгн нма Ίεδοкию, сина, третнѣ ѡдъ перпере.

— Νικολα сины акакиевъ нма Ίερинъ н сина н овѣць .к., данъ пољ перпере.

— Βδοικια Καστανια нма сина Ίана дѣщере Άννης, вола, данъ пољ перпере.

То тако утъкмыленьо .Γ. перперамъ

Да тако вѣсмъ селоу утъкмыленьо н свѣршьеньо н застакленьо .ρ. н .ο. н .η. перперамъ

Н за ѡφελιη .ηι. перперъ

За ηρъ .ηι.

Χιροδακатиη .ι. перперъ

Ϊ немѣщныхъ ѡвѣць десетокъ пѣсалиньи н скнини .ει. перперъ

И тако су били: слободни сељани на властел-ским баштинама. Њих називљу *парики* (*παροιχι*). Који су плаћали десетину, то су *мортити*. Који је парик обрађивао једну исту земљу у застопце 30 го-

Земле ѡбладајућѣ томѣ селѣ Грѣдѣ ѡсѣмь сѣтъ хлѣнѣдѣ ѡсобѣ ѡдѣ парнѣскихѣ стасѣн, и пакѣ този ме-сто .р. и .х. перперамѣ

Тѣжде иксѣлѣнѣи стасѣ нехѣвноѣ нѣмѣи дозѣне .г. кѣломѣ и полѣ, и земле .р. кѣломѣ, дѣнѣ .г. перперѣ ѣ томѣжде селѣ .с. мѣнѣновѣ зѣмѣнѣнѣ .д. перперѣмѣ ѣ томѣжде селѣ ѡбѣлопахѣто ѡдѣ тѣждѣнѣ парнѣкѣ .в. перпере

Зѡ ѡномѣню и кѣлѣнѣнѣстро вѣ томѣжде междѣ всѣн ѣ томѣ селѣ всѣкомѣ ѡбѣдрѣжеѣне и ѡбладајуѣше безѣ всѣкомѣ прѣтѣуѣ .с. перперамѣ

Зѣ земѣлю мѣнѣземѣскѣ кѣломѣ хлѣнѣде и ѡсѣмь сѣтъ ѡсобѣ парнѣскихѣ стасѣн .л. и .с. перперамѣ

Иже сѣмѣждѣно мѣсто прѣ земѣле мѣтрѣнтопѣѣлове ѡно-гази давѣши сѣ мѣнѣнѣнѣрѣ ѡрѣнѣмо покѣлонѣно и ѣдѣде сѣ мѣсто то кѣломѣ .с. сѣтъ зѣ перперѣ .вѣ.

Зѣ ѣномѣню томѣуѣ селѣ .в. перпере

Зѣ лозѣнѣ ѣ падѣиѣнѣнѣ .к. и .б. кѣломѣ, иперперѣ .б. ѡзѣборѣиѣнѣкѣ всѣкѣ стѣнѣ .в. перпере. Лѣнѣовѣнѣнѣ кѣ-валѣш иперперѣѣ

— **А** зѣ мѣсто лѣжѣуѣкѣ двѣ хлѣнѣде кѣломѣ, ѣтѣри десѣтинѣ перперѣмѣ ѣ западѣнѣи стрѣне винограда .в. мѣ перперѣмѣ ѣ томѣжде мѣсте западѣнѣнѣмѣ зѣмѣнѣнѣ мѣнѣнѣ .в.мѣ перперѣмѣ. ѡѣ сѣлѣ кѣмѣне земѣлѣ зѣвѣиѣнѣ сѣ мѣсто сѣлѣно двѣсте кѣломѣ .д. перперамѣ

— **Ѣ** томѣжде селѣ ѣ западѣнѣнѣмѣ мѣсте лозѣне .б. мѣ перперѣмѣ. **Ѣ** прѣѣлѣиѣ земѣлѣ сѣ прѣлѣоженѣнѣемѣ кѣ-ломѣ трѣнѣста, .с. перперамѣ. **Ѣ** томѣжде мѣсте западѣнѣнѣмѣ винограда ѣже ѣстѣ .нѣ. кѣломѣ, .д. перперѣнѣ ѣже ѣстѣ

дина, властелин га није могао доцније отерати. Слободни сељани у општинама звали се *χωριτοῦραι*, *οἰκίδες*, *ἀνακοινώσεις*. Обе ове врсте људи звали се убоги (*πένητες*). (*)

на падеовагдаре. Ћ крѣшницахъ землѣ келомъ ѿсѣмъ сѣтъ, .зі. перперимъ. То все купно сложено перперимъ .д. сѣтъ а н двѣма съвбраиѣтъсе все н сѣлагаиѣтъ се .е. тисѣциѣ н .п. перперн

Їко прилега нматн н дрѣжати н ѿдѣ тѣхъ всѣхъ всауѣскаѣ приносити н скѣплати н ѡзимати съвръшенно ѡ годици .в. врѣменима, шко сектесерѣ половинѣ, а Марта половинѣ дрѣгъ, ѡзимати н ѿдѣ нкомоде

Нмѣцимъ стасе на .г. перперн келѣ меренънокнижно на перперѣ метрѣ егарнѣ дневиѣмъ .ѳі. н законъниѣ .г. поклонн.

Н за то се ѡуниѣ н съвръши се н ѡтверди се н подаде се мѡн прахѣтнкѣ законъниѣ н подѣписанѣ ѡловеномъ печатнѡ за вѣрѣ, н подаде се показанѣ н прѣславѣномъ манастирѣ црѣскомъ рекѣщѣ сръбѣскомъ за храненнѣ н ѡтвержденнѣ томъ манастирѣ, месеца Ноебра ѣмѣндиктѡѡѣ .ді. Тѣкѣмѣна прахѣтнкѣ Прахѣтнкѣ всѣхъ метохиѣ.

2. Г. Успенски у главноме чини овај извод: Како прахѣтнк нас упућује на «Дѣлѣ дроуѣнѣ», а овде се збира читана сума у «.е. тисѣциѣ н .п. нперпернѣ», јасно је, да је ово свршетак прахѣтика. од кога недостаје ⁹/₁₀ описа. Доста је и овога, из кога се упознајемо са стањем селског становништва, које зависи од цркве, од земљовладалаца, него и слободних сѣлака у солунској држави и струм-

(*) Zachariae von Ligenthal d. Griech-Röm. Rechts. II. 245 etc. или I. 29. β. 199. У *Шетра* стр. 199, 288, 198, 89—90, 295 etc. Парика брани тридесетогодишњим држањем; општину наслеђем — општине.

Властела се користила несрећним селским приликама (глад, суша, рат итд.) и принуђавала слободне општине, да јој уступају своје талове на поклон или под кирију или да им продају своје општинске земље,

ској жупи. Свега је споменуто 482 душе. Мушкараца 262, а женских 220. У девет случајева спомињу се „деца.“ Илази, да су били прквенски „парики“ 252 душе; 170 проњарских (пронија), 58 слободни. На тај начин у шест споменутих села било је:

Прквених људи	52 ⁰ / ₁₀₀
(Проњарских) спахијских људи . .	35 ⁰ / ₁₀₀
Слободних „	12 ⁰ / ₁₀₀

Највећи број сељака, који зависе од једног „проњара“ — 67, а најмањи — 5. Код богатијега проњара — сељаци су богатији, а код сиромашнијега су сиротији.

По имућности најбоље стоје прквенски људи, а врло су бедни проњарски сељаци. Пропија — (лебарство, комадар) је давање села и насељених места „служећим владара“ људма у „хлеб.“ Како је то било у Византији: тако и код нас т. ј. раздавани су слободни људи проњару. Са улазком у састав општине местимичног властелског чиновног staleжа, порушена је административна и правна јединица селске општине, јер у општину улази нов елеменат — власт проњара (спахије); услед чега се општина распадне на сићушне дедиње. У „практику“ се налази одговор на девет питања из економног селског стања: 1) лица 2) статистика теглеће снаге; 3) број сигне животиње 4) уљаници и родно дрвеће; 5) земља баштена или виноградни; 6) оранице, 7) опис имућности огледа се у „зевгару“; 8) воћарство и 9) лације.

Споменуто и укупно узета земља под перивојима, баштама, виноградима и ораницама и саставља „паричке стаси“ свију лица. Стас има и шире значење на пр. *стасъ драгока с мивенимъ, с кишградни, с млини, с ливадама, с еским прквенима* (Гласн. XV. 376). Најмање плаћа „паричка стас“, јер у опису са свију „стаси“ долази 178 пернера, међутим они плаћају 568, а то значи, да „паричке стаси“ плаћају 41⁰/₁₀₀, а 70⁰/₁₀₀ узима се с нечега другог.

Највећи приход долази од земље општинске неподељене на „стаси“, што се разумева под речма: *„Осовъ отъ паричких стаси.“*

а на парике ударала теже услове. Како су општине у купу плаћале дације, а властелска насиља рушила сталност плаћања, цар Роман Лекапен (922) изда закон, који се зове: а) *Прече право (протѣцис)* ку-

Тако село Градец има општинске земље осам стотина хиљада (800.000); **Къвалока**, а парики имају као «стаси» свега 2160 каблова т. ј. мање од 4% процента од читаве њиве земље. Општинска земља плаћа 160 перпера. Музењани под стасима имају 300 каблова, а општинске — 2400. Ово значи: они имају 12% од укупне општинске земље и плаћају 13 перпера, а за остају општинску земљу плаћају 18 перпера. Луничани имају земље, као «стаси», 230 каблова, а општинске 2000 каблова. За прву плаћају 14, а за другу 40 перпера. На паричке стаси остала села плаћају 30 перпера, а на општинску земљу плаћају 278 перпера.

Благостање једне куће одређује се плаћајућом снагом, која се карактерише речију «зевгар.» Зевгар плаћа пет пута више него ли незевгар. Зевгар има највише 8 каблова винограда и 100 каблова оранице. Само један имао 125 каблова оранице. Зевгари плаћају од 1—5 перпера. Разлика долази од количине земље и броја стоке. Налази се «зевгар» без оранице, јер је зевгар административна квалификација селске стаси за плаћање. Зато морамо сматрати све оне, који несу зевгари за такве сиромаше, који су надницом живели или их морамо сматрати као дошљаке, који несу имали право на општинску земљу или су то били чланови општине без своје «стаси» т. ј. свога дома и земље, него су живели на општинској земљи.

Ми морамо сматрати, да је сва земља била општинска (т. ј. племенштина и сваки је члан имао своју деоницу. Кад је врховна власт известне чланове општине предала манастиру са свима правинама: онда су предати људи били властници обрађене земље: вонограда, њиве, баште, врта, воћа. То имање заједно с кућом и саставља оно, што се зове «стас», која је задржала оранице или које им игуман — властелин дао! Остали су остали слободни и живели као и пре на деоницама племенштине. Читаву је општину плаћала, не на «стас», него на читаву општу земљу за испашу, хиролекатију, десетину од пчела, свиња и т. д. еномпију и т. д. Ово је

повине земље припадајуће општини. б) Властела не може добити од непокретног имања општинског ништа ни као дар, ни по завештању, ни купљом, ни најмом. Цар Василије II изда закон, који се зове: алиленгион (*ἀλληλεγγιον*), по коме властелин плаћа данак за убоге. И тако: прече право, забрана куповати имања убогих и алиленгион одбране сељане од насиља властелинскога. Словенска крвна општина није могла одтуђивати општинско земљиште; по наслеђу главну улогу врши «прече право», а разрезавање данка иде на то да плаћа богатији. И тако су

остатак, који сведочи, да су села некада била самостална општина и земља сва општинска.

У «практику» сељаци су: *манастирски, спахијски и слободни*. Слободни, то су овде «*приходљци*». Њино економно стање најбоље се огледа у овим подацима:

СТАНОВНИЦИ							
чији су	градац	мун-зени	ду-жац	каме-ница	кондо-грица	куми-ца	сума
привени	115	19	16	54	—	18	252
проњарски	146	—	—	—	24	—	170
слободни	20	16	15	7	—	—	58
	281	35	31	61	24	48	284
ЗЕВГАРИ (пун данак плаћа т. ј. имућан)							
привенски	18	3	3	3	—	—	27
проњарски	19	—	—	—	1	—	20
слободни	1	1	—	—	—	—	2
свега	38	4	3	3	1	—	49

ови закони створ словенски, који је усвојило визан-
тијско законодавство. (*)

	С Т А И				
	оралице	винограда	тег. марве	ситне стоке	
Градаци Зевгара 38. кућа 71.	1335 каблова 825 "	86 1/2 кабл. 64 1/2 "	65 грла 54 3	183 грла 192 "	
Мунзени : Зевгара—3; кућа 9.	250 50	4 —	6 1	55 —	
Лужца. Зевгара—9. кућа—9.	200 30	8 —	16 8	64 31	
Камешница : Зевагра—3; кућа—18.	— —	29 1/2 —	15 —	52 —	
Кондогрица : Зевагра—1; кућа—5.	13	12	5	34	
Кузница нема зев- гара кућа—15.	—	7	30	70	
Свега	2703	211 1/2	203	681	

(*) Наш народ и дан дањи позива се на „прече право“, а њему лажна цивилизација руши то право у корену и тежи да створи западни пролетариат.

Кад ни византијска ни наша средњовековна властела није могла да поништи ове законе, она изнађе три друга начина, да се као трут угњезди на грбини убогих т. ј. сељана. То су система а) прекарно-бенефициална б) кристихарна система и в) пронија.

Плаћају данак овако :

1. Црквеники људи села Градца плаћају	62	перпера.
2. Проњарски	55	«
3. Слободни	3	«
Свега		120 «
4. Црквеники људи села Муњенија	9 ¹ / ₄	перпера.
5. Слободни	3 ³ / ₄	«
Свега		13 «
6. Црквеники људи села Лужца	9	перпера.
7. Слободни	3	«
Свега		12 «
8. Црквеники људи села Каменице	11 ¹ / ₂	перпера.
9. Слободни	2 ¹ / ₂	«
Свега		12 «
10. Проњарски села Коњдогрице	6 ¹ / ₂	«
11. Црквеники села Кумине	10	»

Свега сви плаћају 173¹/₂ дакле мање 4¹/₂ према Практику.
Од других сума прихода 390

Свега 568 мање 4.

У Практику се вели : свега «5080 перпера», али је то приход и од осталих села манастирских.

Ови податци говоре јасније од сваког описа, на питања о економном стању селског становништва у XIV веку.

Још нам пада у очи то што нема нигде задруге. Према овоме морамо рећи, да су се Срби одржали и одбранили своју народност поглавито у брским пределима, где се одржао племенски друштвени склоп и велике задруге.

Још ћемо додати : Границе земаља Тетовског манастира.

Прво морамо напоменути, да је овај манастир сада, манастир бенташа у Тетову.

Прекарија или бенефиција оснива се на *ius gentium*-у. Суштина је ове системе: неки човек даје молбу (*precarium*) другоме, да му даде земљу. Мољени се сажаљева и даје му земљу (*beneficium*) на

Друго, овај акт наводимо, да се види, како су, на који начин, и од кога су мало помало прикупљали манастири земље. Извод ће бити лак после текста.

Треће, овај акт нас упознаје са правима на имање и са правима породичним на земљу. И даје нам огромну количину информација за терминологију из селске економије, владана земљом, о сродству и т. д.

Како су се појавили многи спорови манастира са сељанима и другим људма, онда Новембра 4, искупе се властела и сељаци код храма св. Богородице у Хтетову: Севаст Варед, кир Калиник, Макарије, Калојан, Парда и његов брат Теодор; други Теодор из Лешка, Борђе Сулима, кир Александер брат епискупа Влаха и други властелини и хорјати. Њих закуне епискуп призренски Георгије Маркуш. За овим оду на Пљеш, да пресуде: коме припада он Прогону или цркви. Маркуш их зашита под заклетвом: „ко зна истину и нехтедне казати, нека је проклет.“ Прибислав старац и Братина и Станко рекоше: „Ова је земља од века црквена, а држали су ту црквени „стао“ четири брата. Двојица од њих *тијно* су продали Прогону половину земље за три ведре вина.“

— „Тада је, рече кир Александер, епископ Влах био архимандрит у Тетову, а ја сам као дете живео у манастиру, и знам добро, да Прогон није имао тала у тој земљи (с. ојине). Кад је Прогон посејао јечам, мој брат заповеди, те искупе краве из читавог села и пусте их у јечам. Ево сведока, који су били на Пљешу: кир Калиник из Модрића, севаст кир Мануило и његов зет севаст Рунцер, и севаст Севлад његов сродник, и брат кир Андрошк и други.“ Тада епискуп Маркуш рече:

— Бољари и народ, управљајући црквом по божијој вољи и господина мога архијенископа, ја имам право невратити црквену земљу м'а у чијим била она рукама, јер сам ја потпуни господин, па зато и враћам. А кто захте ово да промени, мораће платити *краљу* 500 перпера.“ Има више званичних докумената, који износе наше

обрађивање без рока и услова. Ова земља није уступљена (dotatia) у сопственост, јер ју господар могао свагда одузети од онога, ком ју је дао. Овакав начин давања на обрађивање земље, у Византији, на-

средњевековно стање и суђење. Под речију краљ треба разумети Дечанског или Душана пре 1310 године. То се види из оних речи акта епископових: **Азъ (епископ) прѣдръжѹ црквиꙋ по изволенію вожию и господина ми архимѣискуна.** Дмитар Угљанин омет: **Божіюмъ и по милости господина краля.** Ова су акта старија од Хиландарског Прахтика.

Ево акта:

— **Подъ манастиромъ двѣ ограда: една ѿ десне стране до распутна и до рѣке тако съ изводомъ и съ заблаомъ и друга ѿ лѣве стране до кривопокове меге и до коваѹеве меге. Нива подъ лѣциемъ купена ѿ крпене на .сѣ. погонь. Нива куплена ѿ Добриѣ калогернице за .вѣ. перпера ѿ ораха крпеньска дори гдѣ се staje пѹт и бразда. Нива под лѣциемъ на пади цо приложи Пардо кою Θεодоръ за дѹшѹ на .д. погоне и редиръ видѣвъ того и тои даде толикоге свою половинѹ ѿ бразде до трапа. Нива кою даде Никола Хрьсокъ зетъ за гробъ низъ сѹхаѹю ѿ пѹти прѣѹна до ниве манастирскѣ.**

— **Нива под томъзи на сѹхаѹи цо даде драг'ѹо половинѹ а Марко половинѹ за дѹшѹ на .вѣ. погонь.**

— **Нива монохоръ цо купихомъ и мѣнисмо у глао-енце за виноград ѿ моголанце до пѹты крпеньска и долѹ до прѣѹнога пѹти.**

— **Нива над Требошомъ ѿ Пардоке меге до цѣкаеве и до крѣга старе рѣке, куплена ѿ Требошеа пѹт посредъ ниве те трѣбошкѣ.**

— **Нива под моголанцомъ под пѹтем дана ѿ кнр Θεодора Сѹлима за кнр Никифора гробъ до кнр михелеве меге.**

живѣе се каристикарни систем (*διὰ χαριστικῆς, διὰ δωρεᾶς*). Обично се овако даривало: «Царство моје или мерност моја дарује томе (име) манастир с покретним и непокретним имаѣм до живота именована».

— Инка дана ѿ Франциса за дүшү на .л. диннѣ (.л.дн.и.нѣ ?) ѿ канадѣеве нинѣ до трѣбошка пүти.

— Инка надѣ лѣшцѣмъ пүтемъ соуруа ѿ кира Зонѣ купленна.

— Инка над црковѣмъ студенцемъ куплена ѿ Калашна и ѿ грозѣ н с анкадомъ на .л. замѣть за .кн. перпер(а).

— Инка под Үеренцемъ банзѣ күра зонне нинѣ кою даде күр Мамона ѿ банницѣ на .гѣ. замѣть.

— Инка срьдѣ рѣке с анкадомъ ѿ брода прѣхода до прѣхода до иелхе и где се стѣета два потока, куплено ѿ савдинкѣ.

— Инка кою калогерь лѣондинѣ порѣдѣ крүшинцѣ прѣс күтѣ ѿ сикүдинноке мегѣ до канадѣвѣ.

— Инка протнѣкү срьдорѣкү куплена ѿ Савинкѣ на .еѣ. диннѣ.

Инка ү крүшинцѣ монохоракѣ ѿ долнега пүти ѿ Дүтца и до станковѣ купленницѣ дано ѿ кюре и ѿ костница за дүшү, а ѿ другѣ стране куплено ѿ савдинкѣ, и нинѣта що је даль за дүшү до кюрохиннѣ нинѣ и дорн ү лѣшѣ.

— Инка тү над браздомъ и до лѣшка пүти ү тѣланцѣ ѿ деснү странү царѣва пүта, що күпи епискупѣ Никати бүднимирова конѣ що бѣше даль за дүшү ѿ полелѣвѣвѣх синовѣ и ѿд Радүна и ѿд Гюром, и протн тон нинѣ ѿд лѣвѣ стране пүты до стрѣзова полѣ и до лѣшка пүты, купленно ѿ Гюром и ѿ свѣсти мү Радославе що ни иѣсть тѣхъ дѣль половина ѿ сүродинкѣ за .кз. перпер, кѣда бѣше нгүмьнѣ Никодимѣ, и при тонн үтеси купиломъ хлѣбъ полелѣвѣх и ү сестре мү Тодоре що је ихъ дѣль ѿ сүродинкѣ

ног лица, или му дарује на свагда.” Онај, који до-
бија бенефицију или каристикију, нема права да то
имање отуђи (‘) ни на који начин. Владаоци су да-
вали у харистикију манастире с добрима како би ха-

за .зї. перпер, а Мамонау и сестрѣ му половина. По ле
що даде господинѣ краль ѿ старога бродѣ желниѣ-
скога, како заходн пѣть ѿ хтѣтовѣ и горѣ до лѣшкога
пѣти що заходн къ рѣцѣ ѿ хвалише .з. чѣсть що даде
карнава за дѣшѣ. И над мѣстѣцѣмъ монохоравѣ що је далѣ
Варнава ѿ закѣтѣмъ до лѣшка пѣти и до крѣшнѣ и до
рѣке хтѣтовѣ.

— Инѣа Злокадинѣа що купи Сава Сѣркишѣ оу парѣа
Костѣ над трѣбошомѣ, а ѿстало до купи епискупѣ Нгнѣ-
тѣне у Адриѣана зѣта Парѣока за кобѣлу за .к. перпера,
а мѣга инѣѣ тои до старѣ брѣзде и до порѣнска пѣти.

— Инѣа под лѣшкѣмъ пѣтемъ и нѣзѣ другѣ пѣть како
нѣѣ ѿ зѣора, що даде бранило ѿ желѣна за дѣшѣ, до
купѣнѣнѣѣ станковѣ и до мѣорѣнѣ.

— Инѣа над лѣшѣцѣмъ пѣтемъ дана ѿд рѣбѣ ѿд же-
лиѣна, до купѣнѣнѣѣ Драгоманѣовѣ и до Велимирѣовѣ.

— Инѣа на трапѣ ѿд распѣтѣмъ и до жѣрѣловѣ инѣѣ
по ѿнѣ стране рѣке.

— Инѣа мѣгѣю двѣма мѣгѣнѣцѣма да(на) ѿ гѣлиѣна
за дѣшѣ ѿд тѣста парѣока, ѣко брѣзда заходѣ ѿд вѣрье
и до лѣшка пѣти и до рѣке.

(^а) Има више форми:

а) Кад богаташ раздаје земљу убогимъ;

б) Бенефиције, које су постале од спојења уједно земаља бе-
нефициатора са земљом бенефицираног;

в) Бенефиције многих ситних сопственичара, који су предали
земљу властелину силом и после исту добила у бенефицију вечиту.

риптикирани чинио добро манастиру, али се то преокрене у злоупотребу, као што се то види у ономе опису Дечанскога манастира (Гласн. XI стр. 87): Над Дечанима постави царица **Јелена** некога **Нкоу**. **Съ** къ на-

— **Нива** под лѣшкнмъ путемъ ннзъ нзводъ хвалншкн прода ѿ Парда н ѿ **Θеодора** шнре мѹ, половина продана, а половина хнрнзана.

Нива ѹ саждене врьбе междѹ двѣма нзводма дама ѿ **Алаванда** за дѹшѹ црквн на **.І.** заметь, н друга **нива** ннже тежн ннве цю прода пардо с родом сн н съ шѹремь са **Θеодором** н своѹнмом сн робомъ, на неднон браздѣ глаголь межда н до хвалншка пѹти.

— **Нива** ѹ дѹбралѣ под нзводомъ (водовагнѣ ?) брьвннѹкнмъ цю даде **Бѹднславъ** за гробъ.

— **Нива** ѹ **Никнфоровцн** цю даде **Владнмиръ** за гробъ ннзъ сопотннковѹ ннвѹ н до красеве ннве ѿд желннна.

— **Н** поле цю приложн госпѣднн к р а л ѣ тако н съ лнвадомъ ѿ старога брода желннъскога ѹдѣ (стоји дѹдѣ) веланн н до старога пѹты право на (д)ѹдѣць до прѣѹнога пѹти.

— **Нива**, кою даде **Θама** лѣовъ зеть ѹ лѣшн за доѹшѹ за свою н за женннѹ сн.

— **Нива** цю дате **Θеѿфанъ** лѣшн за дѹшѹ.

— **Нива** **Мнропѹдова** под **Θеѿфаном** ннвомъ прѣзъ браздѹ цю даде за дѹшѹ.

— **Нива** цю нѣ даль **Лѣже** (Лежо) н **Братнмъ** за доѹшоѹ поредѣ **Вонслаковѣ** ннвѣ.

— **Нива** цю нѣ даль **Днннко** ѿд мела за доѹшоѹ .л. днннъ ннзъ прѣѹнн поѹть.

— **Нива** оѹ **Никнфо(р)овцн** над **Јсѣѹдорѣкомъ** коѹплена ѿ **Гюромъ** за конь, тоѹгере двѣ погона ннве подѣ лнвадомъ цркеномъ.

УЕЛЪ ОУБѢ БЛАГОГОВѢНІЕ Н СМЪРЕНІЕ ПРНТВАРАШЕ ТАКОЖЕ
ВН РЕКАЪ: ВЛѢКЪ ОКУЕЮ КОЖЕЮ ПРИКРЫКАЕ СЕ, ТА ЖЕ НЖЕ
ВЪНОУТРЬ ЖИВОУЩАГО ЗВѢРА ОТКРЫКЪ ЛЮТЪ АБІЕ ПОКАЗО-
ВАШЕ СЕ Н ВЪСАКАГО БЕЗМЪСТІА ЖИЛНЦЕ БЪШЕ, АЖЕ ВЪ

— ННЕА НАД ДОУБОМЪ ВЕЛНМЪ ЛЪЖОВНЦА НА .К. ЗА-
МЕТЪ ЦЮ КОУПНСМО ЗА БОЛА Н ЗА .Е. ПЕРПЕРА, СТАПЪ ПО
ОНЕ СТРАНЕ ХТѢТОВЪЩНЦЕ ДОРН ОУ ВЕЛИКОУ.

— ННЕА ПАРДОКА ПОД ЛЪШКНМЪ ПОУГЕМЪ, КАКО СЕ СТАЕ
ХВАЛНШКН ПОУТЪ Н ЛЪШКН Н ДО МЕГІЕ ХВАЛНШКЕ ЦЮ КУПН-
СМО Н ЦЮ ІЕС ДАНО ЦРЪКВН ЗА ДОУШОУ ТEOДОРОВОУ Н
АЛЕКСННОУ.

— ННЕА НА КЛЮКОВЪ ЦЮ ДАДЕ КОУТУНА ЗА ГРОБЪ.

— ННЕА МЕЖДЪ БРАЗДНІЕ ДАНА ЦРЪККН ѠД ВАСНАЕ
ВЪХЪ ЗА ДОУШОУ. Н ДРОУГА ННЕА НА КЛЮКОВЪ МЕЖДЪ ПОУ-
ТЕМЪ Н МЕЖДЪ БРАЗДНІЕМЪ ДАНА ЦРЪКВН ЗА ДОУШОУ. ННЕА
ПОД РЪУНЦАМИ НА .ДІ. ЗАМЕТЪ, КОЮ ДАДЕ ОУДНСЛАВЪ С РО-
ДОМ СН МЕЖДЪ РАСПОУТНІЕМЪ.

М(ѢСѢЦА НОЈЕМБРА .Д. ДНЬ. СЪБРАШЕСЕ ВЛАСТЕЛЕ Н
ХОРА КЪ МАТЕРН БОЖИЕН ОУ ХТѢТОВОУ: СЕВАСТЬ П(.)АРЕЛЬ,
КУРЬ КЛАДННІКЪ, МАКАРНІЕ, КАЛОШНЬ, ПАРДО Н БРАТЬ МОУ
ТEOДОРЪ, Н ТEOДОРЪ Ѡ ЛЪСКОЛДНЬ, Н ГЕОРГН СОУЛНМА, Н
КУР АЛЕХА БРАТЬ ВЛАХОІЕ ІЕПНСКОУПЪ, Н НИИ ПРОУН БОЛШРЕ
Н ХОРА. Н ЗАКЛЕ НХ ІЕПНСКОУПЪ ПРИЗРѢНЬСКН ГЕОРГН МАР-
КУШЪ ВСЕ СТАРЦЕ Н ВЛАСТЕЛЕ. Н ИДОШЕ НА ПЛѢШЪ НА
БРѢДО ДА ИЗМАНДОУТ ПО СВѢДОУЕЪ УНѢ ІЕ ПЛѢШЪ, НАН ІЕС
ЦРКОВНА НАН ПРОГОНОВА, Н ЗАКЛЕ ІЕПНСКОУПЪ Н КУРЬ КЛАД-
ННІКЪ: КТО ЗНАЕ ЦЮ ПРАВОТА МЕККЕ РЕШЕ ДА ІЕС ПРОКЛЕТ.
Н РЕУЕ СТАРЦЪ ПРИКНСЛАВЪ МАРКУШЕВЪ УЛОВЪКЪ Н БРАТННА
Н СТАНКО: ЦРЪКВНА ІЕС ПЛѢШЪ Ѡ ВЪКА Н ДРЪЖАЛН СЪ ЦРЪ-
КОВНОУ СТАСЪ .Д. БРАТНѢ Н ОУКРАДОСТА СЕ ДВА БРАТА Н ПРО-
ДАДОШЕ ПРОГОНУ ПОЛОВННОУ ПЛѢША ЗА .Г. ВЪДРА ВНА. Н
РЕУЕ КИР АЛЕХА: КЪДА БЪШЕ МОИ БРАТ ВЛАХѢ ІЕПНСКОУПЪ

ОБНТЪАН БЪСА ЖВЪСТЕМО ОУСВОНЪ И ОТЪ МИРСКИХЪ ТА ПРА-
ВЕННА БЫТИ ОУСТРОНЪ ПРЪДСТАТЕЛА ЖЕ ОБНТЕЛИ БЪСАКОЕ ДО-
СТОИНЫЕ УЕСТИ ОТЪТОУЖДИ НЖЕ БЕЗУУСТЪА ИДОЛЬ, ЯКО НИЖЕ
ПОНЪ НГОУМЕНОУ НМЕНЕМЪ ЗВАТИ СЕ, НЪ И СВЕЩЕННОВ ОМО

ОУ ХТЪТОВЪ АРХИМВДРНТЬ, ТОГА БЪХЪ М ОУ МАНАСТРИ ДЪТЕ-
ТЕМЪ (УМЕТУТО „КОМАТ ЛОЗНИ.“) И ДОБРЪ ЗНАМ КЕРЕ НЕ
М ЕТЕХАШЕ ПРОГОНЪ СЪ ПЛЪШНОМЪ, ПАЧЕ БО ПОСЪМАЛ
ПРОГОН КЕУМЕНЪ И РЕЧЕ БРАТ МИ ВЛАХО КЕПИСКОУПЪ И СЪ-
БРАХОУ ГОВЕДА СВЕГО СЕЛА И ПОПАСОНЕ ГА, А СЕ ТОМОУ СВЪДОУ,
КОН СЕ ПРИДОУНШЕ НА ПЛЪШИН: КУР КАДНИННЪ ОД МОДРНУЕ
И СЕВАСТЬ КУР МАНОНЛО И ЗЕТ МОУ СЕВАСТЬ РОУНЗЕР И СЕ-
ВАСТЬ СЕВЛАДЪ СВОУННМ МОУ И КУР АНДРОНИКЪ БРАТАА И
НИН ПРОУН. И ТАКО РЕЧЕ КЕПИСКОУПЪ: БОЛШРЕ И ХОРО АЗЪ
КЪДА ПРЪДРЪЖОУ ЦРЪКВОУ ПО ИЗВОЛЕННЮ БЖИЮ И ГОСПОДИНА
МИ АРХИЕПИСКОУПА ДА И ТѦ И ДРУГО ОКОУПНИТН ХКЮ ГДЪ
НАХОГЮ ЦРЪКВНО МЪСТО, ПОНЪЖЕ КЕСМЪ СОУЩН ГОСПОДА РЪ
И ОКОУПИХ, ДА КТО ХКЕ СНИЕ ПОТВОРНИТН ДА ПЛАТИ ГО-
СПОДИНОУ КРАЛЮ .Ф. ПЕРПЕРА. ПОП НИКОЛАН НОМОКТИСА
ПОДПИСА.

КОМАТ ЛОЗНИ ОУ ВАСИЛЕВЦЕХЪ ЦЮ ДАДЕ РАДОТА ЦРКВЫ
ЗА ДОУШОУ КОУПЛЕННИЦОУ СН.

— НИКА НАД СТОМЪ НЕДЕЛОМЪ ЦЮ ДАДЕ ПОП НИКОЛАН
ОД РЪУНЦЪ ПОД РЪУНЦАМИ, .В. КОМАТА ПОДЪ ПОУТЕМЪ ЦЮ
ДАДЕ ВЪКСАНЪ ЗА ДОУШОУ И НАД ПОУТЕМЪ .Г. КОМАТИ И ПОД
ЛОЗНИЕМЪ ДЕСН СЛАВЪЕМЪ КОМАТ ДАНО И ТО ЗА ДОУШОУ ОД
ВЪКСАНОВЪХЪ. НИКА ПОД ЛЪСКОВАШНИ НИЗЪ БРАЗДОУ ПОД
ПОУТЕМЪ. И ДРОУГН КОМАТЬ НИКЕ ВЪКСАНОВЕ ПОД ПОУТЕМЪ
ХРАЩАНЬСКИМЪ. И ПОД ЛЪСКОВЪШНИ КОМАТ НИЗЪ БРАЗДОУ.
НИКА ИЛОВНИЦА ПОД ДРЪНОВЦЕМЪ ПОД ПОУТЕМЪ ЦЮ КОУПИ
ИГНАТИЕ КЕПИСКОУП ОУ ПАРДА КОСТЕ ЗА .И. ПЕРПЕРА. И
АНКАДОУ КОУПИ ИГНАТИЕ КЕПИСКОУПЪ ПОДЪ КЕЛЬГОЩОМЪ ПОД
ПОУТЕМЪ ОУ ПАРДА КОСТЕ ЗА КОНЪ ЗА .И. ПЕРПЕРА. НИКА

мнокомъ число многообразнымъ въдаше скръбемъ, яко
ниже понѣ свободно посрѣдъ монастыра ходити и да съ-
вратитъ реку: тѣмъ науществоваше свѣтъ и вѣкъ пастырѣ
бѣше овцѣмъ. И многоа нѣкаа и неопутѣшима бѣда вѣсѣхъ

трѣстѣица оу Никифоровци и с анвадомъ близъ владими-
рове ниве що ѣс даль красевъ оуноукъ Димитрь ѿ же-
анна за гробъ и за пострѣгъ. нива под вельгошомъ що
даде францилевѣ дѣщи при дръмановѣ нивѣ на .с. пав-
говѣ. И дроуга нива поредъ тверднславоѣ нивѣ прѣспоуѣ
дама за гробъ на .с. павговѣ, И що приложн Нсаха оу
седааревѣ мѣсто дворъ и с анвадами и с нивенѣмъ и съ
доубравомъ, побелѣннѣмъ и мноастию господина кра-
ла нздаде владое кефалиѣ полошкѣ съ вѣсѣмъ ме-
гѣмъ и правнѣмъ и с манномъ и с пашницѣмъ, и все що
ѣс ималъ Нсаха. Нива на кляковѣ що продаде манота за
скѣнѣнѣмъ и за полъ мѣха сирѣнѣмъ и за ѡвѣна нива
под браздомъ. Нива под рѣунѣмъ низ потоѣ что даде
попадиѣ за гробъ. Нива що приложн стрѣз оу Никифо-
ровци ѡд топила до кѣна и до сопотникове ниве и
до попа владое купѣннѣе и оузъ анвадоу црьквоу и до
кѣежеѣе ниве. Нива що коупнѣсмо въ Стрѣза ѡд лѣшка
поутѣ низъ поут хѣатовѣскѣ оу кѣежеѣевоу нивоу на .с.
замѣт. Нива на зловѣдинѣи що коупнѣ ѣпискоупѣ игнатѣе
оу манонѣа глѣбѣе и оу братѣиѣмоу, мааѣѣ ѡзѣ цѣнѣе
а все приложн црькѣи за свою доушоу, низъ црькѣиѣоу
ниѣоу и до дръманѣе мѣге на .кѣ. замѣтъ. Нива под прѣ-
тѣннѣмъ поутѣмъ мрамѣрѣска оу стальпоу црькѣиѣомъ что даде
Никѣлицъ Теоѣоринѣ сынъ за доушоу матерѣиѣоу. Нива
гоуѣмнѣиѣе що коупнѣ ѣпискоупѣ Нгнатѣе въ Гѣна и въ
женѣ мѣ Теоѣоре за .н. перперѣа, .ѡ. роуѣиѣ вѣлнѣ.

Нива оу Никифоровци оузъ црькѣиѣоу нивоу что коупнѣ
нгоуѣиѣиѣ Теоѣктѣиѣ оу Теоѣоре и оу тѣреѣиѣиѣ Іѣленѣе за

прикриваше душе. Та же кад је Ивоје једном јездио
отъ вѣнѣ на коњу такоже смоу обично бѣше, мнозѣмъ
же прѣдѣдоущимъ и послѣдоущимъ. Полудневни беше
тас, егда и братѣа шести помхоу и т. д. Христов га
воин пробуразио и т. д.

.1. перпера, а докоупи испискоупъ Игнатие и записа, а
тому свидоци: Каломъ ѿд Лѣшка миховъ шоура и дѣл
онна Радослава дробнѣка Аргиръ и Хран, и кто ще сие
потворити да мѣ не свѣрница мати божия и да плати .ф.
перпера.

Азъ каалманъ соулмимъ вноукъ продахъ нивоу црьквен
матере божие хтѣтовъскіе надѣ дѣбракомъ поредъ попа
Драгана и що ми не до платише все простихъ
црьквы.

Азъ Вонхиа полелѣиъ оуноукъ продахъ нивоу матери
божией хтѣтовъскон подъ лѣшкымъ поутемъ що соу прѣ-
жде мѣи родители продали до стрѣзове земле за
.сі. перпера. И дѣла комата ниве що коупи нкономъ Ма-
фен оу мишата ѿдмела за .кі. перпера, једна на Бродци
и до попа влада ниве и до пѣти, а дроуга оу Никифо-
роуци до вѣдрнга и до пѣти прѣмо кленоу и до гоуминиць.
Нива кою купи нкономъ неѿфитъ зъ кумана бюрохмнина
сина и зъ пашега моу Драгослава и зъ шоурен моу оу
Драгине и оу Радна за .н. перперъ до лѣшка поути и нивъ
никифоровъски поутъ изъ дола и оузъ ребра и до црьквена
стапа. Нива що даде Каалманъ за трошановъ гробъ оу
прогоновъ крьен ѿдъ гелонини ниве до сопотинкове. И
нивѣ мраморъска що даде радица за драмковъ гробъ бра-
ток' си. Нива подѣ рѣтунцами междѣ поутіе що даде
Романъ за гробъ скон и доушоу свою. И дроуга нивѣ
ниже тегерѣ ниве що даде оуѣнславъ за гробъ, и тоутерѣ
комъ оуѣнслава даде попъ Доброта радновъ ѿць за доушоу

У византијској империји харистикије прелазе и преокрећу се у наслідне спахилуке. Налик на харистикије владоци су раздавали приватне или државне земље приватним лицима на пр. Цар Урош

и за гробъ нивоу. И тугере конъ докортине ниве даде нанаш комать за доушоу кере не мѣше порода. Нива що даде драгата за гробъ, а посреда ниве те поуть.

Азъ савидикъ видѣ кере не имамъ порода да що приложникъ мтри божие закоупъ за то да нѣ рѣун, нѣ давамъ нивоу над светомъ неделомъ ѿ поутн подлоужка оу с поуть рѣунукн и до бразде подлоужке и виноу до меге подлоужке, да ме поменае црьква.

Понска стрѣзовъ синъ Драгитъ и зетъ мѣ Драгославъ землю що ѣс нхъ ѿць Стрѣзо продавъ црьквы а дроуго приложникъ за доушоу сн, и стоупнише прѣдъ соуднио да би жива и оумирише и рекоше: що ѣс нашъ ѿць продавъ и приложникъ црьквы, ми не потворамо, нѣ пауе то оутвѣждамо, а томъ свѣдоци: Мнхо мазнѣти, уелникъ Андроникъ, станць ковауъ, радъ бзлогоуникъ

Нива оу царева Стоуденца краниррово селище, що коупи нгоумъ Исание ѣ кюре краниррове утере и ѣ сеestre ѣн, кере и оу нхъ дѣтен оу Витомира и ѣ лѣт и оу мнѣт и оу романа за .к. кѣль жита оу гладно вѣрье и приоузесмо мѣхъ сирениш и полоуткъ слаиниш, а то мѣ свѣдоци: Стрѣзо, Влаз, лѣто, Коста поплюекъ зетъ, киниъ изъ велгоц... Нива годѣма що коупи неѿфитъ оу Радослава доудова сина и оу сестриуншен моу и оу сина моу ѿбрѣто...) и оу Гонслава и оу всего рода нхъ за .к. перпера. Нива оу полнкратиче що даде коуманъ стрѣзовъ прикию свою црьквы за доушоу сн. Нива оу доуба велнего поредъ млауницъ що даде Николаниъ и братъ моу Храниславъ за гробъ и за поменъ

даје двојици властелина својим љубимцима острово Млет. Тако су исто још пређе византијски цареви «даривали (*ἐχαρίσατο*) државна добра љубимцима у награду за услуге или у знак благоволења. Ово је

.з. заметь. И такн приложн Храинславъ нивоу на (.)оботъ за доушоу си и за гроб си, да кто га хке оузети ѿ матери божие да моу ѿс соупарница мати божия въ данъ соудни. И комат вниограда оу лѣскованиахъ и деъ урѣници и под врьбомъ, нива на .з. заметь, цю даде обр(а)д за гробъ.

Азъ грѣшнн рабъ христовъ Дмитръ улааппи божномъ и по млости господина крааѣ прилоутии се ѿбаадати селомъ меломъ и нмахъ пансиасть банъ домъ матери божие хтетовскимъ водницѣ цю бѣше оутиинаъ Никола правецъ и Драгославъ онакаве на дѣлъ моен ѿбласти, и азъ поменоухъ житие прѣже насъ вневшии и давшихъ млостини божьственимъ црьккамъ (..)слово и азъ въспомоуеъ приложнхъ матери божиеи даръ водницюу правуекоу и баловоу, да кто хке потворити да га оубиетъ и порази ми(..)въ висоваго цара Христа и прѣуи-стѣа нго мати да моу ѿс мѣстница.

Објашњење неколико речи: Абелонахто — ѿтъ тѣжднѣ пѣрихъ .в. перперѣ — за неке радѣе неко плаћање од аренде или кирију. Валанистро — жировнина, прикии, дар, мираз. Сгарии — Ангарија „...дневни рад: 1) Angaria personalis (по колико дана?) 2) Ангарија с коњем, коима и т. д.

Заметь долази од **мѣть** — мерило сбирнихъ тела и простора вероватно од речи *μῆδιος*.

Ихкодь водовод. **кѣель** — кабао, сада карлица око 12 ока. Опомѣја — плаћа за пашу стоке = испаша. То исто значи и Номистро.

Сворице — плаћа за купљење дација. **стихъ** = уписна књига или још **стѣль**.

«ухљебије» било у Византији обична ствар. Кома је бивао даван манастир с добрима под условом, да се он о њему брине (*φροντίζειν*) т. ј. водити «попеченије» (*πρόνοια*). Обдарени царском милошћу називао се не само *χαριστήχαριος* (обдарени), него се називао такође *φροντιστής, προνοητής*. Назив *προνοητής* почне се називати онај, који је царском христовуљом постајао спахија, а добијени спахилук назове се *πρόνοια*.⁽¹⁾ Убоги немогући одбранити своје малене баштине и себе од силних, уступали су и себе и имање властелину, да их брани, па доцније постајали су парики. Владари су давали у пронију не само државне земље, замке, оранице, испаше и т. д. него и села и чак поједине куће, како се види из хиландарског акта. Давали су властели у пронију и слободне и самосталне општине заједно с правом судске власти. Кад је проњар добивену пуну земљу насељавао, онда се насељеници звали «парики.» У пронију су давате читаве области, али је са пронијом свагда била везана обавеза војничке службе.⁽²⁾

Система проњарства била је права напаст за благостање и слободу селских општина и сељака. Пронија уништи слободне селске општине, јер су оне даване властелину на «ухљебије», те слободни сељани дођу у зависност од проњара, коме суморали плаћати оброк и работе работати. Таким начином слободни људи изравнају се с парикима. Проњари увећају број властелског сталежа и његову снагу. Стање парика нпр. црквених, постане горе са преласком под власт проњара. Проњар као *ухљебник* на цео живот, зна-

⁽¹⁾ Министар Паралинаков давао је ком је хтео чинове и спахилуке: *τὰς τεμὰς καὶ πρόνοιας...*

⁽²⁾ Макушев, Жур. Мин. Нар. Просв. 1874. књ. 175.

јући да његова деца неће наследи пронију, није се старао о побољшању парика или селака, него их је цедио колико је год могао. Ослободити се од проније рачунало се за највећу срећу и милост.⁽¹⁾

Парики су до XII в. могли мењати господаре, али се јављају установе, које им спречавају слободно кретање. Немања заповеда да се хватају и враћају на своја места парики властелски и црквенски: «и ако тко од манастирских људи утекне или влах под великог жупана или кога другога да се враћају опет и обратно.⁽²⁾ Тај исти појав види се и у Византији одклен је и уведен у Рашкој.

И тако, у акту хиландарском налазимо као и у Византији три врсте људи: 1.) *Слободне људе*. 2.) *црквене проњарске парике*. Сада ћемо прећи да видимо каква су у српској краљевини и царевини била људска стања.

II.

1. **Себри.** — Себри стоје изван привилегисаних самодржавних властелина, властеличића и свештеноиноштва и лишених слободе отрока, измеђара, киријаша, настањеника и робова. Изван привилегисаних и отрока, стоји српски народ, домаћин — сељак, са својом жупском и племенском самоуправом, са слободним зборовима, на којима је бирао своје жупане, селске кнезове — судије, вршећи контролу над њином радњом и разрезивали државне терете и дације. У времену стварања жупанијских архонтија постали су стележи: властеле и робови. У времену организирања српске краљевине, постао је сталеж *«само-*

⁽¹⁾ Макушев. Id. 18—19.

⁽²⁾ Mon. Ser. 6.

државних властелина” т. ј. велика властела, која своје поданике или насељенике као и манастири преокрене у отроке. Пређашња властела добије назив властеличићи. С постанком царства, из реда самодржавних властелина, милошћу царском постану : деспоти, кесари, севастократори, логотети, кефалије и т. д. и добију „државе.”

Читав овај, развој државних власти, преживео је српски народ т. ј. слободни људи — Себри Себри су сви они, који несудостали ни властелински, ни црквенски, ни крунски отроци, него судостали оно, што судостали и били, кад судостали наша племена освајала земље трачко-илирскога тропоља, они судостали оно, што се у латинским изворима наше историје зове *populus*, т. ј. оно становништво, које је живело на својим властитим земљама — очевинама, дедовинама и прам-дедовинама. Њих судостали доцније називали „војничким домовина”,⁽¹⁾ каквим је био сав наш народ стањени на новом земљишту у VII. веку. Овај сталеж т. ј. слободни Себри, био је војничког духа, ратоборан, ишао у војску, о чему имамо два необорива доказа од којих један сведочи, да је сав народ ишао у рат, а други сведочи, да судостали најпре давани црквама *несрби* у самосталној српској држави. Дометијан вели, да је њиме „*пръписано*“ у св. Гори „*житиѣ*“ Немањино за владе краља Уроша I, архијепископа Саве унука немањиног, проте светогорског Арсенија и игумана хиландарског Евстатија : „*въ дни же тѣхъ свѣтыхъ мѹ-жѣи..... племенъ свѣтаго Симѣона третѣемѹ родѹ сѣста-ръющѣ се, а ѹтверѣтомъ въ коннѣство въстѣпа-*

(1) Срећков. Краљ Вукашин убио цара Уроша. стр. 29 : „*Отъ коннѣиныхъ домовъ оружѣ до тѣмного лѣта и т. д.*

юцъ.“⁽¹⁾ Из овога се види, да су Срби (племе св. Симеуна) сви били војници. Војницима су престајали бити манастирски људи; властелини су водиџи са собом и на свој рачун «отроке.» Слободни људи т. ј. себри остали су на својим племенштинама и били војничке куће т. ј. војници. Они су имали своју општинску, жупску, унутрашњу самоуправу и према краљу обавезу — ићи у рат. Себри су оно, што ми данас разумемо под речију: народ⁽²⁾ селски.

Кад је Немања озидао и подигао Хиландар, он му није дао у «парике» Србе, него влахе. «Нспроснхъ парике у цара (свога свата Алексија) у Призрѣи да дахъ одъ нихъ...» Парик је реч грчка и означава цркви дате људе. Немања је усвојио обичај давати људе манастирима од Византије. Најпре су давани влахи, а свега «дадох — вели Немања: 170 влаха.»

Доста је ова два навода, да се очито увиди, да су Себри т. ј. слободни људи састављали масу нашега народа. Себри т. ј. слободни људи, народ

(2) Mikl. Monum. Serb. стр. 48—49.

(3) Даничић (Рјеч. Ст. II. 99.) вели: ко год није властелин ни властеличић он је себрь плебејус. Оно не стоји, него је требало овако рећи: «когод није властелин, ни властеличић, ни проњар, ни проњаревих; ни свештеноинок, ни свештеноинокских; ни метех, ни метекових; ни отрок, ни отрокових; ни парик ни парикових; ни меропк ни меропкових — тек је тај Себрь т. ј. себар је оно што је био код Франака баро — слободан човек и кућин.

Себри су они, који се и о којима се у хроници Дукљанина говори (или Црнчића:) Чеслав congregans populum (стр. 29)... Luthomirus... congregans similiter populum... (стр. 35:) populi autem flevunt illum multis diebus... (стр. 36): congregaret populum ...још видније: congregans parentes suos et populum (прво су наменити а друго народ)... Најбољи назив за себре изречен је овим речма: populus terrae.« (стр. 35).

живео је по жупама, селима, као што данас живе слободни сељаци на својим баштинама и племенштинама. Њих су привилегисани сталежи звали «себрима.» Себри су живели автономно т. ј. у унутрашњу управу њиних општина није се мешала државна власт. Да себри несу ни властела, ни отроци, то се види из Душановога законика, јер се о њима говори као о супротницима властеле, проњара и дворјана властелских, што не би имало смисла, да су они црквенски или властелски или крунски отроци, метеци, парици или неропси, пошто су овима судили или игуман, или властелин или круна.⁽¹⁾

Себри својим слободним живовањем били су веома живи протест противу насиља властелског над својим отроцима. Њин слободан живот бунио је свакије отроке, а њина слобода говора на зборовима

(4) У законнику Душанову:

— «Ако властелин или властеличић опсује себра, да плати 100 перпера; ако ли себар опсује властелина или властеличића да плати 100 перпера и да се осмудитъ (оволико више).

— «Ако властелин узме властелкињу силом, да му се обе руке одсеку и нос одсече: ако ли себар узме властелкињу силом, да се обеси; ако ли (себр) своју другу узме силом, да му се обе руке одсеку и нос одреже.

— «Ко рекне **бавуњски** реч: ако то буде властелин, да плати 100 перпера; ако ли је себр да плати 12 перпера и да се бије штапом.»

— «Ако убије властелин себра да плати 1000 перпера, ако ли убије себар властелина, да му се обе руке одсеку и да плати 300 перпера.»

— «**Аще се оскудѣтъ два себра, да естъ мекохисѣнина 6 перпера.**»

— «Властелски дворјани ако учине неко зло, ако буде проњаревић, да га оправи счина дружина поротом; ако ли себар, дахвати у **котѣль.**»

била је трн у оку повлашћеним сталежима, јер се на тим зборовима чула критика насилничких поступака и неправди привилегисаних сталежа. Себри су били како војска, тако и главна подпора краљевске власти; Себри су помогли Немањи ујединити жупаније; Себри су победоносно носили српску заставу. Како је властела успела да ограничи краља на своју корист, она се постара, да уништи глас слободног народа, да му закине једну за другом слободу, од којих је била најстрашнија слобода јавне речи на зборовима. Ето зашто властела, како је задобила удела у законодавству, прва јој брига била, да унесе у законик овакав члан:

„Себровка събора да нѣсть кто ли се обръщѣть съборникъ, да мѹ се ѹши ѹрѣжѣта, и да мѹ се осмѹднѣть подбоутѣ.“

Ово је био удар не само у здраво и чило језгро народње, него је удар и за врховну царску власт, јер су себри били подпора те власти, па уништавајући најсветије народно право, тим су властелини пробудили у народу немир, зловољност и највећу опозицију. Себри су на својим зборовима бирали своје судије, своје званичнике и вршили контролу над њином радњом. Са уништењем зборова постала су илузорна права народна; изгубио се онај моћни глас и снага, која је била угални камен српске општине. Овај члан властелског законика осудио је на ћутање и немоћ народ, а дао слободу властелинима, да постигну своје саможивне цели, јер је иста властела невршењем закона према врховној власти, морала потражити и наћи подпоре у *„народу земље“* а тиме подкupati и порушити саму врховну власт. И заиста, кад су властелини срушили царство, народ тражи своја жупанијска права и сви новопоставши

владаоци постану у оним истим покрајинама, где су пређе биле жупанијске државе: У Подунављу (Србија) — Лазар; у Поморављу (архонтија Моравска) Дејановићи; у старој Рашкој с Хумом — Воиновихи; у Зети — Балшићи; у Вардарској Србији — Мрњаве и т. д. Ови нови владоци јављају се онако као негда жупанијски јунаци: Прелимири, Чеслави, Св. Владимири и т. д. И тако уништењем права слободног народа била је спремљена пропаст царевине.

2. **Властела.** — Властела се делила на велику и малу или на самодржавну властелу и властеличиће. За властелом долазе проњари. За разумевање, шта је самодржавна властела, а шта ли властеличићи, навешћемо оно место из Данила (214), где он казује, како је Душан сринуо с престола оца «и после овога посла вестнике у **всѣ државѣ отъѣстѣннѣ своѣго**», за које кад су чули **„снѣлѣнѣ“** (*δυνατοι*) долажаху му и клањаху му се. И тако *све државе* његове отачбине предадоше му се у руке.» Из ових се речи види, да је у српској краљевини било две врсте властеле: једна, која је имала државе, а друга њој подчињена, што потпуно одговара стварности, јер је у краљевини било великих и малих жупана. Први су имали државе, а други су били управитељи малих области истих држава или оно, што се данас у Старој Србији називље: «барјак» и барјактар на пр. сухоречки, острозубски и т. д. Краљ као самодржац управљао је овим «државама», а оне све укупно склапале су краљевину. Ови велики властелини управљали су својим државама,⁽¹⁾ прикупљали приходе а

(1) Ово несу «баштине» како мисли г. Флорински, јер су они деци предавали власт, а не земљу баштину.

наследну власт у оваквој држави предавали у наследство својој деци, као што је до најновијега времена кнежевска власт или барјактарска у Црној Гори прелазила од оца на сина. Па као што је кнез племена имао своју сопствену баштину, коју је могао увећати или отуђити, тако је исто велики властелин имао *оделито* своју баштину. Ово се, између осталог, најбоље види из две повеље. Дејан, зет Душанов, подигао цркву на својој баштини *„у земљи жеглиговској”*, којом је управљао, али то није његова баштина, него је његова баштина оно, што му цар поклонио, а то су неколика села т. ј. *„своја (дејанова) баштина”* коју је цар дао њему и његовој деци *„оу баштиноу.”* ⁽¹⁾ Син Душанов цар Урош, вели светогорац Роман, син севастократора Бранка, дође и рече ми, како се договорио са својом браћом Гргуром и Вуком, да приложе *„од своје баштине”* Хиландару три села и т. д.

Из ових података излази, да несу *„баштине”* оно, што су *„државе.”* Краљ био владалац читаве краљевине, али краљевина није била његова *баштина*, него је он имао *своје* земље, *своје* винограде и т. д. па сва скупа узета његова непокретност и била је краљева *баштина*. Исто тако велика властела, која је имала своје *државе*, те државе несу биле њене баштине, него државе, а у истим државама, властелин је имао баштину, коју је насљедио од својих предака или добио на дар од цара, како је овде случај са Дејаном. Ове своје баштине *наслеђене*, *купљене* или *добивене* на дар, могао је *баштинар*, па био то велики властелин или мали, *умножавати*, др-

⁽¹⁾ Mon. Serb. 143.

жати или одтуђити. За доказ овога, ево шта вели краљ Милутин: дадох (именује људе) их (цркви) да буду улијари, како би вазда гореле свеће Спасу, а ослободи их од свију работа краљевских и црквених (над њима да влада ширжанин калуђер) **а нмѣ работѣ да нм нѣсть развѣ оуликѣ** (пчеле) **да пасоу**, а колико погине трмака, *они од себе да плаћају*; погине ли цео уљаник, они да га «од себе поставе.» Ово су црквеники људи или отроци, од куд би они могли плаћати или изнова поставити уљаник, кад не би имали својих баштина? То се не да ни замислити.

Даље, да није свеједно *баштина и држава*, ево шта у истој повељи вели краљ Милутин за самодржавног властелина Хрељу, који је имао своју државу код Меленика: У Штипу сазидао цркву севаст Хреља, па за свој спомен, а за моју љубав, прилаже је Хиландару, а уједно и место и све друго, што има на месту у Штипу. То место, он је купио у Штипу граду или дворишта или воденице или винограде, или њиве», наравно као своју баштину. «И придодас краљ селишта (тако се звало место), која су запустила од века.... са људма што си је населил од туђих **земљ.**» ⁽¹⁾ Значи, да су властелини имали своје баштине као и други људи, или су то биле пусте земље, па их они насељавају чак и из туђинских земаља. Своје баштине властелини су насељавали робовима, или људма, који се сами предавали или под условима или насиљем и т. д. То се види из ових навода. Милутин краљ приписује Грачаници села, места и људе, који живе на истим местима. Пошто их ослобођава од државних дација и од вој-

(1) Mon. Ser. 62—63.

ске, он наређује, шта ће они радити манастиру. У броју људи спомињу се: Филип са синовима, Стефан са синовима, Богдан са синовима, Рад са синовима. Ове је људе довео епискуп Игњатије **одъпръвъ одъ властель у Сливковон.**“ Ово значи, да су некакви властелини прели (тужили) ове људе за нешто на пр. за дуг или што друго, па их ухватили, одвели и населили на својој баштини у Сливовој. Игњатије отишао и одбио оптужбу као лажну и њих вратио у њине куће и на њина добра.

Чувени Оливер имао своју баштину и свакојаким начинима гледао да је насели, и на неки незаконити начин и населио: Љубана са синовима, Буру са синовима и Рајчиће Ранка са синовима и браћом. Они су били грачаничани т. ј. сељаци села Грачанице. Противу таквог насиља устану неки и оправдају људе, те се врате у своје куће и на своја добра. За њих се вели у повељи: **а се що соу градътанъни одъпръни одъ Оливера.** (¹)

И тако, није карактерна црта великог властелина то, што је он *баштинар*, него је његова карактерна црта, што је он *«владалац»*, што има *«државу»*, што је он *«династа»*. Због њине или односне сиромаштине или као у награду, или да буде богатији, краљ је многима давао земље ненасељене или насељене у *баштину*. Властелин, који је имао насељена села у *«баштину»*, као такав и називао се *«господар»*. Тек су овакви његови људи били отроци и радили *«господару»* по закону, а мимо закона од њих ништа није смео господар тражити. Господар је оно, што се у

(¹) Id. 563. Има пуно оваквих примера. На пр. на стр. 64 до 65: **А се людие, конхъ одъпръсмо одъ Стрѣза. Долази много имене.**

нас називае данас «*спахија*», а велики је властелин «*династа*», средњевековни *велики жупан*. Властеличићи или мала властела, то су потомци радоначелника или магната жупанијскога доба, или потомци малих жупана, т. ј. намножени потомци неког властелског рода, који су тако били опали, да су имали онолике баштине, колике су имали и слободни себри т. ј. они су били налик на пољску шљахту. Из редова мале властеле или властеличића, који несумњиво имали од чега живети постајали су *проћари*,⁽¹⁾ како

(¹) Најбоље дело о византијској и нашој пронији написао је **Ф. И. Успенски**. 1871 г. Печатано у «Сборникъ статей по Славяновѣдѣнію. Петерб. 1883. стр. 1—32. Реч *πρόνοια* значи старање, промишљање. Нарочити свој смисао добија пронија у свези с речју *дар* = *δωρεά*. Пронија је дакле дар под одређеним условима, за одређену цео — *δωρεά κατὰ λόγον πρόνοιας*.

Предазни значај проније. У Nicephori phocae, *Velitatio bellica*, ар. Migne, *Patrologia Graeca*, CXVII, р. 932: *Τοῖς τῶν μεγάλων καὶ ἀκριτικῶν θεμάτων τὴν πρόνοιαν ἀναδεχομένους* = Qui magnarum et limitanearum provinciarum curam gerunt = ко прима у своје старање (држање) пограничне теме (краишта) и има власт над клисурама», тај се мора старати о одбрани ромејских земаља да не упадају непријатељи. Овде се разуме власт војничка.

Још један случај. У *Πετρα Zachariae a Lingenthal*, *jus Graeco — Romanum*, I. р. 168): Судија не признаје акт продаје, због *пре-чег* права. Ово је право у византијску империју унео словенски народ. Њим је брањена општинска земља, јер ако је ко хтео продати земљу, морао је понудити своје сроднике, па сељаке, суседе и околне сељаке, па тек после је могао неко са стране купити исту земљу. Исти акт био је незаконит и с тога, што се не зна, да ли је *продаја* или *поклон*. Кунац је постајао сопственичар имања *по смрти* продавца. До тога времена он је имање уживао под условом, да продавца *одеса* и *рани*, а по смрти да исплати још пет литара злата, па тек онда имање да постане његова сопственост. Давати му: «*одело* и *рану*» у акту гласи овако: *καὶ ποιῇ τὴν πρόνοιαν* (Defensio или tuitio).

се види из овога: «и дадох његову баштину властелину моме у пронију»,^(*) као и из законика, где се наређује: «Пронију да није нико слободан продати, ни купити ко нема баштине.»⁽⁶⁾ Проњарима

Miklosich et Müller: Acta et diplomata graeca, III. 225: Ке-талија Крита има право да уводи у држање племените и верне архонте и стратиготе и да чува баштине и имања њина подарена им царевима.. *καὶ διὰ προνοιατικῆς δωρεᾶς...*

Attaliota (р. 200) вели за љубимца цара Михаила VII (1072 до 1078) Никифора: «он је даривао почаст и проније ком је хтео: *καὶ τὰς τιμὰς καὶ προνοίας οἷς ἐβούλετο χαρίζεσθαι*».

Успенски вели: Кад је један и исти замак бивао поклоњен на неколико лица, што је у пронији бивао често, у таквом случају као «господар» записивало се једно лице, које одговара држави за војну службу и називало кефалија, а остала су лица добијала мање делове.»

У Византији су обдаривали чешће пронијама слуге државне. Цар Алексије захтевао од крсташа заклетву васалску: *λίζιος καὶ καβαλλάριος* = васал и ритер. Цар Мануило давао земље странцима као *лем* (Tafel, I, 512): *et de toto feudo, quod Manuel dedit patri meo.* Дају се покљони да служи државу.

Кад је проглашавана српска краљевина, Латини су били освојили Цариград и увели западњачке форме државине. У морејској хроници, коју је издао: Buchon, Chroniques étrangères. Paris. 1840 (стр. 40) приповеда се, како се искупиле сви архонти Мореје и Месарије у Андавичу и с крсташима уговорили: «сви архонти државају проније, какве су имали и обвезали се заклетвом васалском и да служе војну службу према опширности имања.» Овом приликом изнађу књигу, у којој пише, ко има пронију и пронађу «да су били добили проније ритери, добивши по један *лем* а сержавти по два.» Већ у XIV в. рачунају да је једно исто *лем* и пронија.

(*) Mon. Ser. 568. Овај акт тврди, да је баштина преокренута у пронију, али како је Обрад био ју обрекао Хиландару и уписао у хрисовул, и он постао изајник, владалац је конфисцирао његово имање и као такво дао у пронију властелину.

(6) Стр. 34.

су бивали и *себри*, а то је знак, да су имали (себри) баштине : ако је проњаревић себар, да хвати у *котља*.» Што законик наређује (чл. 53), да нико није «слободан пронију ни продати, ни купити, тко нема ба-

На византијском земљишту као и у Венецији *проњари* теже да постану *баштинари* т. ј. условно, лично и привремено «држање» и «уживање», да преокрену у *баштину*. Крајње развиће проније огледа се у даривању Плитоновим синовима замка Фанара и округа Вризе у наследно «владање», али само у мушком колену под условом мајората (Miklosich, Acta III, 173—176 и 225—227). У једно време с овим, краљ босански Степан Томашевић дарује проњарску земљу у *баштину* (Степану Ратковићу. Rad. I. 156).

Упоређујући пронију с *аффиктом*: «*terrena или territoria labogare*» и «*tenere ad affictum*» види се, да је друкчија формула него ли израз: «*dare или concedere villam, castrum, terram, vineam*», јер у овоме случају види се смршена система проњарског владања, а у првоме случају — арендирање под условом вршења уговореног *аффикта*. Пронија је обдаривање за учињене услуге, а под условом, да врши одређену ратничку службу; у *аффикту* је елеменат економије: земља се даје под кирију на уречено време, по уговору, колико ће плаћати кирије; овде се земља даје под кирију лиценцијом. Добијање проније зависи од државе; земљу дају под кирију местне власти (стр. 17). Успенски долази до оваквог закључка: 1) Пронија, ухлебље привилегираних лица. 2) Пронија има у себи такве знаке, по којима су је странци идентификовали са *бенефицијом* и *асном*. Пронија је награда за ратне заслуге, а услов — да сноси војну службу. Зато се у актима набрајају заслуге оних лица, којима се даје пронија: *de sua fidelia portamenta*, или *propter fidelia opera et laudabilia portamenta*, или: *in quibus guerris personaliter se reperit cum suis equis et armis*. Или се ређају услови под којима се добија пронија, као што је Proganus добио Скадар да настани у њему верније људе и да га одржи под влашћу венецијском. Проњари се чешће називљу: *стратиоти*, *каналери*, *васали*. Пронија се развила на државном земљишту. Баштина се непреокреће у пронију, а проњар тежи да постане баштинар: *κατὰ λόγον προνοίας* тежи, да се преокрене у *κατὰλόγον δεσποτείας*. Држава пак старала се да проњар не купује околне земље селске,

штине", то је доказ, да се давала земља државна у пронију местним себрима, или властеличићима са маленом баштином, како би они могли вршити војничку службу, нарочито бити коњаницима. Поред овога, ако би добио пронију човек, који нема баштине, па је продао, не би се имало одклен накнадити. Уз ово, члан законика јасно каже, да је онај, ко има баштину, могао и *продати и купити пронију*, јер ће вазда бити у стању, да врши војничку обавезу скопчану с пронијом. Из овога излази, да су у српској царевини проњари тежили, да преокрећу проније у *баштине*.

И тако, у краљевини — царевини српској имали су *баштине*:⁽¹⁾ 1) *велика и мала властела*, 2) *имали су баштине себри*.

да их не преокреће у баштину; и да пронија остане вазда условно и лично држање, због чега не сме се пронија ни продати, ни купити, нити под цркву заложити (Душ. зак. члан 58). Аста у Миклошића. IV. 199.

Извод: Пронија није афикт; пронија није баштина; пронија није сењорално владање, јер нема личне заклетве, ни инвеституре.

Пронија напачи на западну бенефицију, али се није могла развити на територији Византије и српске царевине, јер је наишла на одпор селских општина, које су је задржале у првобитној форми. Општинске земље узела је у заштиту држава законом *пречега права* (*πρὸς μῆσιν*) противу уласка у селске општине спахија, богатјих сељака и чиновника. Пронија је брањена и с тога, да *владалац* има војника. Закон *пречега права* тако је дубоко усјејан у крв нашега народа, да и данас њима није ништа грозније него *ли* што се то тако не ради. Најпре су постали проњарима *Себри*. Пронија није могла никако постати феуд у нашој историји, јер је била јака наша селска општина — *племештина*.

Даничић, Рјеч. Ст. 458: *Прониа πρόνοια* = fundus ad usufructum datus.

(¹) Проније не су баштине. Зато о њима као баштинама, не може бити говора. Г. С. Нов. Глас. I. Пронијари и баштаници. Побркао је појмове о проњарима.

Тек после свега реченога, потпуно је јасан закон о баштинама, па ма чије оне биле: «Баштине све да су слободне од свију работа и поданака царства ми, само да дају коње⁽¹⁾ и војску да војују по закону.»

Кад је Душан придружио царевини српске и грчке земље, а у тим земљама имали баштине властелини или властеличићи пређе, него ли су исте придружене Србији: онда се породило питање о важности њиних баштина, са чега цар на збору 1354 г. стави засебан (чл. 133) члан: «да сви властелини и властеличићи, који се обретају у његовој држави — **Србани и Грци**, што је коме од њих дато у баштину пре, него су пали у моју државу, и што до данашњег дана држе т. ј. до **сјега сѣвора**, те баштине да су **терде**.” Ова, дакле, властела, коју је Душаново освојење затекло у покрајинама српским Македоније, Епира и т. д. Србљи или Грци, — та дакле византијска властела, имала је своје отроке. Те њине отроке законик оставља у положају, у ком су били до Душановог освојења.⁽²⁾ Ови новозадобивени ба-

(1) Онима који немају.!

(2) Збрка ових чланака 133, 134 и 135 законика о баштинама са чланцима о баштини, у чл. 41, који је издат 1349 год. и донела је погрешан појам о баштинарима. Такву је збрку учинио г. Новаковић својим груписањем чланака под њиме измишљеним насловима (стр. 12). И не само то, него је г. Новаковић изокренуо историјски смисао чл. 133. Тамо је речено: **шо еста комоу да те нмъ прѣ дрѣжакъ меси оу вашиноу оу хрисовуѣмъ** = што је коме, пре него су припали мојој држави, дато у баштину хрисовуѣм (цара грчкога). Г. Новаковић овако је изменио:.... што је коме **даде царство ми оу баштини**....

Њима није ништа Душан по чл. 133 давао, него им је био дао цар грчки.

Овакав квареж текста доноси собом нетачне изводе.

штинари изазвали су чл. 134 и 135 законика 1354 године :

«И отроке, што имају властеле, да им су у баштину и њина деца у баштину вечну да су, а отрок у прђију да се недава никад.» Значи да су ови грчки баштинари и то радили, али им српски збор то закратио. За овим долази чланак, којим се иде на то, да тих робова нестане :

«Отроке, што властеле (грчке) имају у баштину: ако их ослободи властелин или његова жена или његов син, да су слободни.»⁽¹⁾

И тако, у коренитим српским покрајинама сви су људи имали баштине до 1222 г. Они су задржали своје баштине и после. Срби били су војници. Тек кад су и Срби почели бивати давани манастирима, ослобођавани су од војске и државних терета, на место ових терета, они су радили по закону манастирима.

Српска самодржавна властела као династе, имала је државну власт у рукама, али није имала отроке у «баштину», него су властелини добијали оне дације, које су пређе припадале цару, иначе су сви људи били слободни и живели на својим баштинама. Властела је насељавала своје баштине како је могла и умела.

Баштине су биле законом тврде и обезбеђене:

«Да није слободан цар или краљ или царица никоме на силу баштину узети, ни купити, ни разменити, осим ако сам баштинар из љубави на то пристане.

⁽¹⁾ У Истор. срп. цар. књ. I. стр. 433—437 изложен је значај и важност велике рашке жупаније. Овде морамо рећи: у Рацији није било робова.

«Баштину оставшу пусту по смрти баштинара, који или није имао деце или је имао па помрла, насљеђује лице од његовога рода до трећега братучеда.» Законик не каже, шта ће бити с баштином, ако нема никога од свога рода до трећега братучеда, али се то питање лако решава т. ј. баштина припада ономе кољену или братству од ког је баштинар. Да су у краљевини сви људи имали баштине тврди и чл. 43 законика, кад каже: «И властеле и други људи, који имају цркве баштинске т. ј. цркве, које су као имућни људи подигли сами или њини предци, да не сме ни цар, ни патриарх, ни никакав архијереј потчињавати такву цркву великој цркви т. ј. патриаршији, већ да је слободан имати свога православног калуђера, а архијереј да врши над црквом само државну власт. Који баштинар подложи своју цркву под другу, он више над њом не влада.

— «Кад умре властелин, његов добар коњ и оружје да се преда цару, а свиту велику бисерну и златни појас да узме властелинов син. Ако не би имао сина, што је припадало сину, припада кћери.»

— Властелин као династа над једном или над више жупа т. ј. као велики или мали жупан, имао је своје приходе, у ред којих долази и жир државних шума, с тога законик наређује, да приход од жира припада: половина цару а половина властелину чија је жупа држава. У истим планинама и трава је припадала властелину, па су вероватно сиромашнији властелини чинили од тога злоупотребе или су себри полагали своја права на бесплатно попасу, зато се у законнику то питање решава овако: за травнину властелину од сто грла говеди или оваца или кобила по једно грло за израну травом.

3. **Свештенство.**⁽¹⁾ — Свештенство се дели на двоје: Свештенство бело или црно т. ј. попови и калуђери. Попови и калуђери не спадају у ред вишег свештенства, него у ред нижег. У ред вишег

(1) Ми немамо тачних података, кад су јужни словени почели ступати у калуђерски ред. Све, што у томе обзиру као поуздано можемо рећи, то је, да су најпре Срби почели правити манастире у Приморују или су затекли готове обитељи, каква је чувена обитељ св. Срђа и Вахка, где је насилно био заточен и закалуђерен краљ Доброслав, или да је супруга кнеза Зетског Војислава озидала храм у Дубровнику и у њему као калуђерица преминула, али је најзначајније то, што је ступио у калуђере кнез Словеније т. ј. Доње Србије, Методије и брат му Кирило, који су створили славенску азбуку и књигу. Њиним су путем пошли њини ученици „седмочисленици“, па је Климент постао епископ Велики, озидаво храм код охридскога језера. Нема сумње да је било много наших предака, који су ишли њиним стопама, али је то све било угледање на византинце, у чијој је империји и појавило се калуђерство као самостална установа, јер у Источној империји усљед тога, што није било одређенога престолонаследства и усљед необезбеђености од деспотизма, нико није био сигуран у животу, од говедара до цара. Са царског престола било је само два пута: на губилиште или у манастир. Манастири су постали склониште за пустинике, тавнице — за царске личности, тихо пристаниште за људе, који су раскинули са светом и предали се у вољу божију. Калуђерска је мантија прикривала највеће умове и патриоте и најцрње зулумчаре и незадовољнике; у манастиру је налазио насутни хлеб коњаскациом осиротели властелин и убоги и гладни парик. У манастиру су налазили утехе уставши са самртничког постеље. Узроци су, дакле, размножењу манастира: религиозни, економни и политички. О умножењу манастира бринули се цареви и патријарси, силни и богати, па и сви у истини религиозни људи и парики нежалени ништа за њих украс, у којима ће бити скутани и сарањени њини тјесни остатци. Градити манастир значило је угодити Богу и спечалити место за црне дане овога, а блаженство онога света.

При манастирима су подигнуте *странопримнице* (*ξενώνας*) куће за изнурене старце (*γρηγοροφεία*) и убожјаке (*πτωχοτρο-*

свештенота спадају: Архиепископ, доцније патриарх, митрополити, епискупи, архимандрити, игумани и друге старешине манастирске. Све више свештенство учествује на државним зборовима у законода-

φεία) и болнице за болеснике. Ктитори су сарањивани у својим манастирима, па су их зидали, а сељаци су градили ортачки цркве.

Манастири се делили на општинске и независне, на епархијалне, на ставропигије и царске манастире.

1. Манастири приватних лица или општина, били су потпуно независни. Несу никоме ништа плаћали. Калуђери су их (ктиторе) морали спомињати у ектенијама, па су општине или приватна лица водили дисциплину над калуђерима.

2. *Епархијски* манастири плаћали су дације надлежном архијереју.

3. Ставропигијални су манастири они, на којима је патриарх усадио крст и морали су плаћати непосредно патријарху неке дације. Подобни манастири непосредно су били подчињени патријарху како управно, тако и јуридикчки (правно.)

4. Најбоље стоје царски манастири, па нема веће милости, него кад је цар нечији манастир проглашавао царском манастиром. Сви су царски манастири ослобођени и не подлеже власти епископа, митрополита или патријарха. Ови манастири били су зависни од ктитора и њиних наследица чак и у женској линији. Ослобођени су од свију државних дација и војске. Са нестанком ктиторске линије, они су постајали автономни. Ктитор поставља попечитеља, који управља манастирским имањем преко приставника, који бира игумана, економа и власти. Игуман се куне, да ће се тачно држати типика. При избору два игумана, запису се њина имена и ставе на св. трапези, а после службе божије невино детенце узима једну цедуљу, па чије име на њој пише, онога су признавали за игумана.

По уставима Студијском и Атонском:

Номизма Жита модија...вина...рак. пић....Просф....Јел.
Игуман добија..12.....48 *метра*....363..... 3 2.
Економ и вратар 8.....30 24.....3..... 2 1.
Остали свештен. 7..... 30 24.....3..... 2 1.

Услови су: Одрицање од света, бедност и послушност.

ству; седи на оделитим скамијама одма до цара, а ниже њега властела, а још ниже властеличићи.

Са свештенством је у најтешњој вези српска просвета, српска књига, српска наука. Оно је било

Ово су у главном општа правила и начела, на основу којих се развили и умножили манастири и калуђерство.

У великој рашкој жупанији, ако је било манастира, то су били поглавито грчки манастири осим оних, о којима смо већ говорили. За време великога жупана Немање спомињу се на зборовима „часни протојереји и јереји.“ Тек по одласку у Свету Гору сина Немањина Сава и самог Немање, у калуђерству Симеуна, који је у својој великој жупанији подигао манастире: Студеницу, Бурђево, Стубове, св. Никоду и св. Богородицу и у њима се сместили калуђери као и Хиландар у Св. Гори, па их објавио царским манастирима, у краљевини српској брзо се умножи чин монашки и грађење пркава и манастира, за које је св. Сава написао типик. Први српски краљ подигне Жичу, Арх. Арсеније Пећ, Радослав Сопоћане, Владислав Миљешеву, Драгутин Архијевицу, Милутин Грачаницу, Левишу и још четрдесет манастира, Јелена Брњача подигне св. Срђа и Вахна и Градац, Дечански Дечане, а Душан Архангела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, Архангела више Призрена, Царица Јелена манастир Матејич, а цар Урош Тројеручицу у Скопљу и још мноштво других манастира. Па су и српски вистетини градили задужбине, од којих ћемо напоменути, да је Дејан сазидао Архијевицу, коју је Душан прогласио царским манастиром, а Хреља опет озвдао Риљски манастир, који је Душан такође прогласио царским манастиром и т. д.

За владе наших краљева и царева сви су они манастири цвели и напачили на рајске пределе, они су били школе за науку и уметност. Међу духовницима налазимо славне архитекте и повестничаре какав је био Арх. Данило II. Разсадник духовне српске просвете био је Хиландар, чији су игумани махом бивали архијепископима. У средини српског калуђерства одгајао се много људи светог живота као што је био старац Исајија или угодници божи, какав је био за владе Дечанског и првих година Душанове владе Св. Петар Коришки у част и славу ког је Душан подигао цркву у пределима Шаре-планине, где се одликовао својим подвизима св.

српски учитељ и српски врач телесних и душевних недуга. Њему је било у дужности да народ упозна са самим собом, да овакоме даде име, да благослови његов рад, његов брак, да му лечи тело лековима, а душу да храни духовном раном; да га упозна са прошлошћу, са постанком, са његовим праотцима; да га упозна са божијом премудрошћу и људском мудрошћу; да му објасни, како је сваки човек „образ и подобје“ божије, да су његове способности дар божи, које му нико није у стању одузети; да су сви људи браћа и да сви причешћујући се из једнога светог путира, тим самим показују, да су браћа, синови и деца божија, да човек овде на земљи живи према своме идеалу Богу, јер је и сам обличје божије, како би на земљи срећно проживео и свој живот у Богу на другоме свету наставио; оно је упућивало свет, како су његови предци на небесима као светитељи код Бога, па заступају своја чеда на земљи. Таким начином уједињава се небо и земља и Господ пребива у својим домовима и свуда, где су православни сабрани у његово име.

Такве велике и огромне дужности свештенство је вршило 1) испуњавањем свију црквених обреда, 2) писањем књига и школама 3), помоћу црквене живописи 4) болницама при манастирима ⁽²⁾ 5) проповедањем слова божија свуда и на свакоме месту.

Петар. Његове мошти данас почивају у старом Колашину код „Црне Реке.“ Највећи поборници скимничкога живота, то су сви чланови куће Немањине, који су већином свршили своје дане као скимници кадуђери. Тим подвизима св. ктитора и развићем књижевности манастири су очували српску народност и васкрсли је у нов живот.

⁽¹⁾ Dr. Vl. Gjorgiewitj: Die Entwicklung der Oeffentlichen Gesundheitspflege im Serbischen König. vom XII Jahrhun. an bis 1883. Berlin. 1883.

Таквим начином црква је школа, и свештенство је учитељ народни.

До Св. Савве у српским државама бивали су архијерејима Грци. Као странци, нити су марили за народну просвету, нити су били у стању са незнања језика, у томе предњачити. Народ пак, заједно с књигом на своме језику, добије у преводу читаву богумилску књижевност, која је својом садржином решавала сва најзамршенија питања религиозна о другоме свету, о Адаму, о крсту, о праотцима т. ј. како о ономе шта је било, тако и о ономе шта ће бити. Наука болумилска тим је била приљепчивија, што је одговарала братству и јединству нашега народа, и тим се више ширила, чим су Грци — архијереји били удаљенији од народа и несудлазили с њиме у додир, већ су дејствовали страхом на масу, чиме су изазвали оно рђаво гледиште на свештенство. Немања као православни владар, по повратку из Цариграда, где су на сабору решили гонење богумила, на предлог рашког грка—архијереја, с војском уништити богумиле, спали њину књижевност. Но то није самој ствари помогло: богумили се склоне у властелске државе брата Немањиног Мирослава у Хумској и Немањиног пријатеља бана Кулина у Босни: а што је главно, народ остане без учитеља, без школе и без књиге „сметен и необавештен.” Млад и пун полета с великом државом, народ је тражио знања, мисли, и одговара на сва питања. И кад је Немања гонио богумилску књигу и учитеље, његов најмлађи син одбегне на извор хришћанске књиге и науке у Свету Гору, па позове и свога оца, који је доста радио на земљи да се побрине за своју душу на ономе свету, где ће у вечности живети. Њих двојица подигну Хилен-

дар — средњовековну српску и хришћанску највећу школу на обалама белог мора, где се прикупе српска племенита деца заједно са сином свога владоца. Ова српска школа, Савва и његов брат мегалижупан Стефан, створе у Србији независну архијепископију, епископије, архимандритије, игуманства, свештеноиночество, како би могли свесрдно вршити закон божи, учити народ, отворати школе и створити српску књижевност, која се најпре и пређе свега састајала из превода светог писма, канона, „творенија” светих отаца и правила васиљенских сабора. Заједно с преводима, одпочне се и српска национална књижевност, а творци су њени: св. Савва први архијепискуп и први венчани српски краљ Стефан. Таким начином бело свештенство остане у оном стању, у каквом је било и под грчким архијерејима, а „иночество” као представник књиге и науке, одма заузме доминирајући положај у краљевини, јер је оно створило архијепископију и краљевину, оно је створило манастире и школе, оно је преводило и писало књиге; оно је вршило посланичке дужности и учествовало у законодавству, оно је створило духовну државу у светској држави и управљало се по духовним канонима и законима. И српски владоци похитају да обезбеде тај staleж, подигну монументалне манастире и тако их осигурају, да су иноци могли потпуно посветити се књизи; да су отворили болнице, да су проповедали слово божије и да су створили тако огромну литературу, која бројно надмашује све књижевности свакога наособ узетог словенског народа, почем су само Грци и Словени имали своју књигу на своме рођеном језику, а остали су народи чамии у тами и мраку незнања, јер

римска црква није дала да се развајају националне литературе. Српске су земље биле прекријене црквама и манастирима, међу којима као звезде највеће величине, сијају: Хиландар у сред свете Горе, Студеница у Староме Влаху, Грачаница на Косову равну, св. Архангел код Призрена града, Жича у Моравицама, Патриаршија и Дечани на Беломе Дриму, Сопоћани на реци Рашкој са три цркве Ђурђевих стубова; св. Софија у Средцу, св. Ранђел у Велбужду, св. Предтеча близу Сереза, св. Јован Рилски у планини Рилу, Пшински манастир св. Прохора, св. Ђорђе Нагорички, Тројеручица у Скопљу, св. Госпођа на брду Матејићу, св. Троноша у банству Мачванском, Милешева у земљи Хумској, Ђурђеви Стубови у земљи Будимљској, св. Никола на острву Врањини, св. Михаил на Превлаци, св. Срђ и Вах крај Бојане на средини Зете, манастир Градац више Студенице, св. Чиста Пречиста, св. Јован Дибарски, манастир Сљепчев на сред Овчег Поља, св. Наум код Охрида града и т. д. ко би изређао само задужбине српских краљева и царева, а да и не спомињемо остале многобројне цркве и манастире. Манастири насађени св. Саввом постали су школе и творци српске националности и православија, што се зове: «Српска вера.» Најлепша слика, која у маломе представља како заслуге српске цркве, тако и главне раднике на томе пољу јесте она икона пећска, на којој су намалани сви српски свеци почињући од Кирила и Методија са свима српским свецима, где се налазе и св. Наум, и Климент, и св. Владимир, и св. Јован рилски, и св. Гаврило Осоговски и Прохор Пшински, и св. Симеун, св. Милутин, св. Драгутин, Дечански, цар Урош и други, а у средини с књигом св. први

архијепископ Савва, а изнад њих стоји написано:
«Св. српски просветители и оучители.»

Овако велика радња и заслуге српског иночества са прилозима манастирима, и његови односи према држави и према народу морали су бити регулисани у законнику. Најпре ћемо само напоменути, да прилози и завештања црквама и манастирима, то су остали завети, али то несу биле калуђерске баштине, нити су духовници били властни њих мењати или продавати, него добијати издржавање за вршење својих великих и светих дужности. Како је у дужности државе било брижити се «о христијанству» и просвети, она је ослободила неки део српског становништва од свију других државних дужности и данака, како би обезбедила «христијанство, школу и просвету», тако, да су прилози манастирима били оно, што је данас у нас фонд школски. Црква српска била је независна и самостална у вршењу својих дужности по канонима васиљенске и саборне цркве са додатком обавеза, које је налагао географски положај царевине, да се одбрани и очува земља од продирања римске пропаганде. Вршиоци религиозних дужности у српским земљама несу ништа своје имали и несу ничим владали.⁽¹⁾

Законик се и почиње одлукама **събора** (1349 год.): **«нанпрѣдѣ за христѣанство»**: Чистоћа хришћанскога живота одржава се браком и часним брачним животом. Брак као светиња и тајна спада под власт духовнога суда. Да у томе обзиру није било све на

(1) Законик чл. 18: **«нѣ ни кѣ уссомѣ да воудеть овладѣмъ»**.... Цркве су биле предате игуманима, да управљају имањем манастирским, коњма, овцама и свима «по путу и правди и како заповеда хрисовуља светих ктитора.» Чл. 36.

своме месту, види се из првога члана законика: «Властеле и остали људи да се не смеду женити без духовнога венчања и благослова. За све духовне послове и грехове надлежна је црква.» У овоме обзиру, види се, да су архијереји често одлучавали људе од цркве. Зато закон одређује, да архијереји «не проклињу хришћане за **сыгръшеніе** духовно» (чл. 4). Како је било по српским земљама много латинских насеобина и како је била велика латинска пропаганда, у законик уђе члан (6): «Да патриаршија постави протопопе на свима трговима, да поврате хришћане од латинске јереси, који су се били преварили и прешли у латинство, издајући заповести духовне, те да се сви поврате у *«хришћанство.»*»⁽¹⁾ Латинског попа, који би хришћанина **„прѣвратно“** у латинску јерес, казнити по закону светих отаца.

— «Ако ли полуверац узме хришћанку, а неће да пређе у хришћанство, да му се одузму жена и деца, и део његовог имања, наравно да на томе имању живе, а полуверац да се протера.

Даље иду општа наређења о вршењу свештеничких дужности, где се забрањује световњацима да суде

(¹) Чл. 21: »И тко прода хришћанина у иноверну веру, да му се рука одсече и језик одреже.»

Има још један члан, који налаже духовним свештеношцима, да најстрожије пазе, да људи не ископавају мртваце из гробова и да их не спаљују. Ова радња или је остатак спаљивања мртваца, који је био код наших предака пре покршћења, или је откопавање «гробника» (вампира) т. ј. рђавих људи и великих грешника, који су у власти ђаполској. Закон налаже, кад би с људма и поп учествовао у томе послу, да се распои чл. 20. Види се, да је тај појав био јако укоренен у нашем народу, што траје и до данас негасећи на каштигу равну «вражда.»

о духовним пословима. ⁽¹⁾ Даље долазе општа канонска правила, да не сме нико по миту добити свештени чин; за овим правила о «општежитију» по манастирима и да у манастиру на хиљаду кућа нурије сме бити осам калуђера; да калуђери и калуђерице морају живети у својим манастирима и да из исте метохије, где је манастир, нико не може бити калуђер у истом манастиру, јер **„не могућъ еси оудржати естъство, ако не дати убо любо комоу отъ сродниъ и званыхъ.“** ⁽²⁾

Поред оволиких великих и многобројних дужности, законик даје и велика права црквама: «Цркве све у царевини ослобођава царство од свију работа (државних) малих и великих.» ⁽³⁾

— «Цркве све не дају никоме **„помоса“**, разма када **грѣдѣтъ камо царъ тѣдѣзи да га днжѣтъ.**» ⁽⁴⁾

— **„Цркъвами“** ⁽⁵⁾ да **обладѣтъ царъ**, патриарх и логотет, а други нико.

Који би званичник црквени узео мито, законик заповеда, да се такав **расипѣтъ.** ⁽⁶⁾

— «Калуђера нико да не **оуѣве** или да не «забави» без суда, а тко противно поступи, да плати

⁽¹⁾ У законнику стоји непреведена грчка реч: *κοσμικός* = световни т. ј. човек несвештеног чина.

⁽²⁾ Чланове из законика наводимо по историјском издању Шафарика у Ратају стр. 29—50. За калуђера, који свргне расу, вели се, да га држе у тавници и да се подспше (бије) док не дође на покајаније (чл. 19). Како калуђер нема ништа, па кад би давао, то би значило да чини два зла: а) краде из дома божјег и б), издаје другогме исто.

⁽³⁾ Чл. 26.

⁽⁴⁾ Чл. 23.

⁽⁵⁾ Чл. 25.

⁽⁶⁾ Чл. 24.

«самоседмо»; шта тко има, нека тражи «судом и правдом» по закону.»⁽¹⁾

Ова права т. ј. ослобођавање од свију великих и малих работа државних, распрострају се и на попове, имали они своје баштине или немали. Онима, који немају баштине, да се даду три⁽²⁾ њиве. Ако поп узме више земље, да работа цркви по закону. Из овога се види, да калуђери несу чинодејствовали по нуријама, него попови, а калуђери су живели у манастирима, јер су њине дужности у манастиру: «да у свима црквама хранет се убоги људи. Ако их не усхрани митрополит или игуман, да изгуби свој чин.»

Још су у законику задобили изузетна права царски манастири и патриарх:

— «Царске⁽³⁾ цркве не подпадају под велике цркве» т. ј. под патријаршију и митрополије, нити су патриарси, митрополити или епискупи смели ма шта у њима заповедати.

— «Који се сужањ држи у двору црквеном, па утече на дворъ гатріархоъ, да је слободан.»⁽⁴⁾

Године 1354 цркве су задобиле још једно право, на име, да «ждрепце и коње не сме нико слати на исхрану цркви или у црквена села.»⁽⁵⁾

⁽¹⁾ Чл. 30.

⁽²⁾ Чл. 31: да ~~естъ~~ поповска капа слободна.

⁽³⁾ Чл. 27. Овакве су: Дечани, Студеница, Бањска, Архангел Михаил, Милешево, а ови су царски манастири били изузети Моп. Serb. стр. 14: Студеница, Бурђеви Стубови у Раси, Хиландар и Богородица Градачка (Градац више Студенице).

⁽⁴⁾ Чл. 99.

⁽⁵⁾ Чл. 131. — Свештеници су плаћали надлежном своме владци «доходак» црквени од «баштине» и још «врховину.» Протама, који су били при владикама и судили поповима, свештеници су давали половину бира.

Такве су биле дужности српскога свештенства и таква су била његова права. У главноме, може се потпуно правично рећи, да је српско свештенство служило цркву и од цркве живело.

Тако склопљена и обезбеђена српска црква продужи цвати и расти. Она прихвати и стане бранити проглашено српско царство и српску патриаршију. У њеним се недрима одгајили научени мужеви, који су одлучно изашли на браник заштите царства и патриархата. На калестово одлучење и проклетство одговорио је прота цркве и митрополије грачаничке, и доказао, да Калест хули на српског помазаника и цркву не зато, што би они били погизили каноне, него зато, што се Душан прогласио царем, што је освоио грчке земље и градове, и што је прогнао грчке владике, који су имали очи завидљиве, а уста несита. Кад је Вукашин насиљем хтео отети царску власт од законитог насљедника престола цара Уроша, патриарх Сава са свештенством и народом устане противу узурпатора и осуди његов поступак. Таким начином, црква заузме онај положај, који јој је био намењен законом, чувајући чистоту вере, бранећи интересе земље и царевине и ширећи српску школу и српску књигу са хришћанским моралом у народу.

Државна права повлашћених staleжа.

Осим тога, што су ови привилегисани редови: властеле, властеличићи и епископи свештенство, заузимали сва државна звања и управљали свима државним гранама управе, из њине средине најзнатнија лица састављали су тајни владаочев савет, а за ра-

тне послове најзнатнији властелини су састављали ратни савет, како се види из онога случаја, кад је ратни савет од 24 лица, решавао о савезу с Кантакузеном. Али је највећа привилегија повлашћених редова — свештенства и властеле била у томе, што су имали заједно с краљем или царем законодавну власт.

У жупанијском времену бивали су државни зборови. На њих су долазили први људи и домаћини из народа. Са уједињењем свију архонтија у једну краљевину, члановима државних зборова постане властела велика и мала и више свештенство. Тек са ступањем на престо Дечанскога, ови повлашћени сталежи постану легални законодавни фактор заједно с краљем — царем за издавање закона. С тога и видимо, да је цар Душан издао законик; „**отъ православногъ събора**“, на коме су били члановима: преосвештени патриарх Јанићије (1349 и патриарх Сава (1354), сви архијереји, **црковници** мали и велики, благоверни (цар) Стефан и сва властела царевине, велика и мала.

Према односима повлашћених сталежа на спрам осталог народа, сами склоп законодавног збора, јасно показује, да су његови чланови издавали такве законе, којим ће остале сталеже теретити, стешњавати и угушивати свако слободно кретање, а себи придодати више права и казнити тежим казнима ниже сталеже. И не само ниже сталеже, него и властеличиће.⁽¹⁾ Отроцима судили су како су хтели; мерењем су били у неколико заштићени законом, а *Себри*, као слободни људи ипак су кажњавани већим

(¹) Чл. 45 и 46.

казнима за истоветне увреде нанешене властелину, него ли што је кажњаван властелин за подобне увреде нанешене себру. Сталеска насиља и укинуће слободе себарске, произвело је највеће разстројство и незадовољство у царству.

3. **Људи у поданству краљу, властели и цркви** (т. ј. *неропси* или *меропси*, *метохије*, једном речју) **отроци.**⁽¹⁾ — Изузетне привилегије у корист неких људи или стања, проузроковале су и створиле изузетне законске одредбе. Законик није ништа ново стварао или ишао на руку да се стварају изузетци или стварао меропке, метохије и отроке, него је законик затекао известна стања у друштву српском и та је стања регулисао, где, може се рећи, заклопача стоји на страни пониженог, безправног, страдајућег и узима га у заштиту од немилосрдних „господара“, па прописује и ограничава „господара“ у његовим неограниченим правима, сводећи та права на минимум дужности подчињенога му човека. Сви чланци законика о отроцима, то су ограничење вла-

⁽¹⁾ *Убавкија*, Ист. Срб. I. 1883. стр. 231: „Меропси — велики: који не могу испунити своје обавезе, они су из године у годину долазили у све заплетеније и жалосније стање, тако, да су постали скоро слуге својих господара т. ј. постали су *отроци*.“ Ово тврђење не може наћи потврде у историјским фактима, јер је могао постати отроком и себар, кад се сам продавао усљед презадужености. Меропх није ништа друго, него отрок, који живи на краљевској — царевској баштини, тако је исто отрок и онај, који живи на земљи приложеној цркви и ако се то звало *метохија*, а прави је отрок на баштини властелина, ког је овај или населио из туђе земље или заробио у рату. Од властелинских отрока пренесе се овоме на меропке и метохије, али специфично, отрок означава човека властелинског.

сти „господара“ и заштита за отроке. Да је ово овако у истини, морамо напоменути нека историјска факта, изложити историју постанка отрока и тек ће тада постати јасне одредбе законика о отроцима.

Чак у почетку друге половине XIII века ми смо видели како Дометијан, кад је „**прѣписалъ**“ житије Савино, онда је „**треѣи род остаревао, (¹) а четврти у воинство ступао**“, први се рађао, а други био у јуноштву. Овде нема никаква изузетка негледећи на то, што је још велики жупан Немања био даровао „**парике**“ Хиландару; на броју 190 „**влага.**“ **На съборѣ** у Жичи сазвани су из свију **држава: нпаты (²) и воєводи, тисоуштинки и сътинки и мали** (жупани) **въ коупѣ съ великими** (жупанима). И овај навод јасно сведочи, да су Срби били војнички склопљена држава и да су сви били војници. Савва им разлаже значај слободне, независне и самосталне српске државе напомињући, како је Немања створио независну и самосталну државу српску, па ето — вели, између вас многи сте се узвисили, постали сте начелници и власти, **нпаты** и војводе, а многи сте још (остали) велики и мали жупани“, а ја сам **васъ ради властїю свештенства и въ главоу цркви поставих се** : тако исто, опет на вашу похвалу, славу и величанство, треба венчати венцем краљевским онога, који над вама као световни владалац влада. Збор прогласи краљевину, а св. Савва венча краља на краљевство. (³) За овим животописац описује, како се први српски краљ разболео и обамро, а није на-

(¹) Mikl. Mon. Ser. 48—49.

(²) *Даничић*, Жив. Св. Саве. 1860 стр. 141.

(³) Id. стр. 143.

део на себе калуђерску одежду: „и ни краљевство кому отъ сѣнѣвъ сконѣхъ оставѣшюу рекшюу: краљевство не мое, нѣ божіе кѣстъ и труднѣшег се о њѣму владике и брата мога и како га најпре мени благословомъ дао, тако и сада нека га даде” (коме хоће). Архијепископ Савва дође, загрли брата и горко је плакао а овај се поврати, а Савва рекне синовима његовим и народу: **не плачѣте ни шлѣните**, није краљ умро, но спава и **доуша его въ нѣмѣ юстъ.**“⁽¹⁾ И заиста краљ од смртног сна отвори очи, позна брата, ухвати га за руку и пољуби. Сава му помогне, те се подигне и седне. Савва га закалуђери давши му име: монах Симон. Тада му приведе најстаријега сина Радослава и **краљевство дати томоу Савва велитъ.**⁽²⁾ Он (краљ први): „**Азъ властїю скиптра, ти же молитвами благословенїе.**“ После погребѣ у Студеници Симона монаха, Архијепискуп Сава у Жичи (великој цркви) венча на краљевство Радослава.

Из ових историјских података јасно се види, да је краљ у краљевини као световни владалац, а Архијепискуп опет је у краљевини као духовни владалац.

Краљ је био обезбеђен приходима краљевине. Требало је тако исто обезбедити архијепископију и архијепископа. Зато краљ *издвоји* од краљевине више предела и земаља, па их подчини архијепископу и архијепископији, да на место што дају приходе краљу, да их дају архијепископу и архијепископији. Над овим земљама изгуби власт „*дворски протопопа*”;

⁽¹⁾ Id. 163.

⁽²⁾ Овако и данас говоре у Старој Србији: велит, говорит, пишет, творит и т. д.

због тога бир, који се узимао од попова или од влаха или од **земљаних** људи, припадне сав архијепископији Жичи. Четири царска манастира изузимају се испод власти митрополита и епискупа. Игумане у њима благосиља архијепискуп „а краљ даваеѣ њмоу **жѣудѣ**, и **целовѣ** њего **поставлѣаѣ** њего **игоумена**.”⁽¹⁾ Овде се спомињу „влахи” и **земљани** људи. Ови други, то су Срби. Људи потчињени архијепископији несу ништа изгубили у правима. Краљ може позвати човека из државе архијепискупова, а архијепискуп из државе краљеве. Ови архијепискупски поданици ипак су остали војници, слободни људи, они су имали своје баштине и т. д. разлика је само у томе, да оне дације, које су давали краљу, сада су давали архијепискупу. Краљ је био и над њима краљ; они су ишли у војску и над њима су остале оне световне власти, које су биле и пре с том разликом, што су сада зависиле од архијепискупа у ономе, што се тицало давања данака на место краљу — архијепископији. Ово становништво дато у подчињеност архијепископији, није постало „отроцима”, а Немањини „парики” дати Хиландару самим актом предаје, постали су „црквени људи”, као што су постали „црквеним људима” и они људи, дати поименце цркви жичкој „на **крѣмоу** и на **одѣшених**”⁽²⁾ онима, који служе у цркви жичкој. Они пак људи, који су живели у подложеним архијепископу жупама, несу црквени људи, зато њина имена несу ни уписана.

Још је боље забележио сам Савва разлику између црквених метохија и архијепискупова „др-

⁽¹⁾ Mon. Ser. стр. 14.

⁽²⁾ Mon. Ser: 11. Налази се њин списак имена.

жавс.“ У Приморју је био велики утицај латинштине и латинске пропаганде. Требало је оснивањем манастира стати томе на пут. Постављени епискуп зетски Иларион „**прѣвн свѣтитель зѣтѣскои земли**“ много се трудио о утврђењу праве вере, на озидао храм св. Николе на „пустом острову, где је свима хришћанима *правовѣрним помен* и ту је **прѣпятіе** свима хришћанима т. ј. ту су долазили у додир и саобраћај. Ту своју цркву Иларион *поклони* архијепискупу Савви, коју овај прими, и заповеди: „**да не поракоштено бѹдетъ сѣе место** и ни којим узроком да ју архијепискупи не *претворе у метохију* или намету некакве ине работе, но да остане слободна. У њој ће се спомињати архијепискуп, а не зетски епискуп (доцније митрополит). То је место било пусто т. ј. ненасељено острово и на њему се „не има где тежати“, због чега архијепискуп Савва истоме храму на Врањини, не од архијепискупове **дрѣжаве**, или од архијепископије, него „**отъ метохіе спасове** т. ј. од црквенске земље уступи добрих земаља за орање (**теговища**), која није била насељена низ Плавницу до Лесковца и потока Гостиља, па које „**уловѣке тѹзи посаде на том месте**“, над тим насељеницима да нема власт: **ни кельмоуѣжа, ни архиепискупъ, ни неговъ отрокъ, ни ннѣ кѣто ни малъ ни великъ**; да ти насељеници не работе работе мале ни велике, нити да теже винограда, ни ине друге работе, ни на пут да ходе, ни да **прикладаю** obroka, ни војске да не **тераю**, нити икакав властелин над њима влада, но да су **свѣршени работници** св. оцу Николи.”

Тако имамо метохије (¹) спасове и савршене раднике — насељенике св. Николе, а ово и јесу управо црквени људи.

Синовац св. Савве краљ Владислав потврди дар архијепископов св. Николи на Врањини, придода два села, па вели: да су ослобођена од војске, и царскога злата, и виноградарине. Сво је урадио с тога, што су његов отац и стриц волели тај манастир, па наручује својим потомцима да од манастира ништа не одузму. Значи, да је краљ уступио манастиру два села од своје дедовине онако исто, као што је архијепископ уступио део земље цркве жичке цркви, која је проглашена „царским манастиром” над којим немају никакве власти ни митрополити, ни епискупи, ни проте, него има краљ и архијепископ. Ко су ови уступљени људи? Једни су насељени, и то су прави отроци, а други су само црквени људи. Црквени су људи ослобођени од војске и свију работа и данака државних великих и малих.

Кад би ми исписали из свију повеља прилоге краљевске манастирима, то би нашли, да им се у почетку дају „*парики, влахи*”, за тим им се уступају „*метохије*”, на посљедку у 14 веку сви ови, разне врсте људи, који су уступљени црквама, добијају једно опште име „отроци”, јер се изгубила између њих разлика због тога, што су сви били ослобођени од свију државних работа и данака вели-

(¹) Давичих, Рјеч. Ст. II. 59. **Метохи** = terra monasterio subjecta = *μέτοχιον*: **снѣ** (земље) **да боудуць метохим сѣте сс-городиче мѣтѣске црѣкѣ...** Мсп. 10: **дѣнисѣ царѣство ми матери божен архидѣвѣскои метохию сѣю....** Id. 143. или: **метохи** хиландарска и т. д. Monum. Ser. 223. или: **ѣможе ѣтио и подоѣмо скетѣмѣ црѣкамѣ сѣомѣ рѣчѣмѣ и метохѣ дръжати и т. д.**

ких и малих као и од војске. Сви су они људи црквени или краће рећи: црквени отроци. Њима не суди држава и државне власти, него они, ком су они дати. Они живе или на својим земљама, где су дата села, а на манастирским земљама, кад су на истима насељени. Ови *насељеници* носе још једно име „*прњаворци*“, која је реч дошла вероватно од проније, јер она земља, на којој су насељени, није никад могла постати њина својина, или од парамуна, који *служе* у манастиру. Архијепискупов отрок не значи што друго, него ли архијепискупов „*слуга*.“ И тако назив личног слуге пређе на све оне људе, који су тако рећи изузети од државе, а предати на службу појединим људма или колективноме правном лицу. У почетку је ово било као привилегија, јер су ослобођавани од свију терета државних у натури, новцу и крви, али се с временом ова привилегија измете у привезаност за земљу, јер су српске земље биле мало насељене и осећала се огромна оскудица у радним рукама.

Самодржавни велики властелини као династе имали су у својим рукама власт, али не земљу и људе, већ је сваки имао нарочиту своју земљану *баштину*. Ту своју баштину, он је насељавао људма онако исто као и игуман Врањине земљу у Плавници. Паведени су за пример људи, које је населио на својој баштини Оливер. Саси пак секли су шуму, крчили и заузимами земљу. Ту окрчену земљу проглашавали својом баштином и њу насељавали људма из белог света под известним условима. Наравно, у почетку су услови били пробитачни за сиромаше и они се насељавали. С током времена њих су „*господарије*“ почели притешњавати, скучавати, и обтерећавати те-

ретима. Ови насељеници, или власи, јер срба још није било у оваквом стању, почну да бегāju. С тога и налазимо у Немањиној повељи овакве наредбе: ако побегне манастирски човек или влах „под великог жупана, или побегне некоме другоме, да се поврате натраг; ако ли од **жупанихъ** (властелина) људи пребегну у манастирске људе, опет да се поврате.”⁽¹⁾ Ово значи, да су цркве и властелини условно насељене људе преокренули у привезане за земљу т. ј. *отроке*.

Остаје још најтеже питање о меропсима или неропсима. У осталом, држећи се историјскога метода разлагања, кад упоредимо у размаку времена историјске податке, неће бити тешко осветлити и ово питање. Како су Немање у извођењу државе кретали се по византијском обрасцу, то нам је у многоме олакшан посао. Пређе свега морамо напоменути, да су наши претци романизиране. Дакле и Бесе звали *власима*, а тако су исто звали *власима* и римљане Приморја. Ми смо видели, да је Немањин намесник у Котору затекао установу ропства, која је остала у својој снази. У преговорима с великим кнезом Вуканом, папа забрањује држати у ропству римљане т. ј. забрањује *Словенима* држати у ропству латине. Напоменули смо, како су гладне године и зло кућење нагнали много света, да се продаје у ропство врло јевтином ценом. То је бивало у Приморју, а на копну само су старинци постали трибутарији т. ј. платежни. Племена и племенско земљиште очувало је Србе у Рашкој од подобне несреће. Није то без огромног значења, што је баш та слободна Рашка на-

(1) Mikl. Mon. Ser. стр. 6.

стала кристализациона тачка свију српских земаља. У Рашкој су људи, живећи по племенима, вазда остали слободни. Чак у даровним повељама, ми нигде пе налазимо, да је икоје село Рашке било дато ма-настиру или властелину. Рашка земља и рашани, то су били слободни људи и пример за остали свет и остале људе. Несу напрасно уз рашане пристајали људи свију осталих жупанија. У Рашкој, дакле, није било „господара“, нити отрока. Жупани су били владаоци, али несу могли *створити личне баштине на земљама племенским*: оне несу могле постајати приватна сопственост, јер тај појам о сопствености није био познат у Рашкој. Свако је племе седело на своме племенском земљишту и сваки живео на својој де-довини, очевини, која је припадала читавоме племену. Кад би се која кућа мртвачким коцем затворила, земља је прелазила у племенштину. Немања први добије од цара Мануила, више Краљева, од земље византијске, предео Глубочицу у баштину „*ни-сь нимъ насъвѣщѣно*.“ Његови насљедници и потомци ширећи српску државу на рачун земљишта византијске царевине, присвајали су себи или куповали земље, винограде, забеле и т. д. у толикој мери, да је краљ Милутин био најбогатији баштинар. Он је имао велике просторе земаља, планине и огромну множину стоке, свиња, оваца, коњске лаћимије, рогату марву и т. д. од чега је вукао огромне приходе. Још његов отац краљ Урош наређује, да док се на трговима у краљевини најпре не распрода месо од његове стоке, ни чије се не сме ни продавати, ни куповати. Све те краљеве баштине и купљенице, по свима државама краљевине, морале су имати једно-опште име, чим се разликовале од свију других ба-

штина. Српски краљеви лозе Немањине несу гледали на себе као на привремене владаре, него су гледали на себе као на Богом изабране и постављене владоце, потомке Константина Великога, па су улагали све своје благо у земљи у баштине, како би могли бити моћни и снажни. Не говоре напразно ондашњи наши хроничари, да је краљ Милутин имао толико оваца, да су руна од његове марве, чувала од зиме све убоге и сиромашне у краљевини. Тако су исто и византијски цареви, деспоти, севасти и т. д. имали по царевини своја добра т. ј. баштине на пр. до севастократорове међе. ⁽¹⁾

На место речи **меропъхъ**, ⁽²⁾ налази се у једном препису Душанова законика, реч: **посадинкъ**. ⁽³⁾ Ова реч долази од глагола посадити, 'населити, како се види из речи св. Савве, где говори о пустој земљи уступљеној цркви св. Николе: **коу улокъке тѣзи посаде на томъ месте**. ⁽⁴⁾ Меропх је грчка реч, долази од глагола **μερίζω** — добијам свој део, а то ће рећи,

⁽¹⁾ Гласн. XV. 301.

⁽²⁾ Реч меропс, вероватно долази од грчког глагола **μερίζω** — делим; добијам свој део; делим се. Оталси **μέρος** — део (припадајући) део. Именица **μεροψ-брос**, у множ. **οι μέροπες** — људи, који деле у разговору слоге и звукове.

С овим се подудара тумачење даничиново, кад (Рјеч. ст. II 103) каже: било их (меропха) на земљама црквеним, властелским и краљевским и чија беше земља, ономо беху дужни радити и нешто давати и плаћати; могли су имати и своје баштине." У сљед свега овога изводио, да би се меропх српски најбоље могао назвати „наполичар“ или чопек, који је за узету земљу — **кирију одрђивао**.

⁽³⁾ Даничић, Рјеч. Ст. II. 105.

⁽⁴⁾ Monum. Serb. 18.

да је краљ — цар насељавао људе на својим пустим земљама под условом *наполништва*, или тачније рећи, „исполништва” т. ј. испуњавања обавеза, или је настањеним на својим баштинама себринама раздавао поједине њиве, поља и т. д. а добијао део рода; или давао велике просторије под кирију проњарима, а насељени меропси морали му плаћати кирију радним данима у години, поред извесног давања у натури. Како се чешће спомињу „царске меропшине”, знак је, да су се царски наполичари називали меропсима.

И тако, људи „господарски” звали се *отроцима*; црквенски — *метохије*, а владаочеви — *меропси*. По суштини, они се разликовали између себе, јер црквенски људи несу ишли у рат, а цркви су давали оно, што би давали држави; властелски отроци били су његови измећари и раденици, а царски су махом били половничари. Нема сумње, да су их њини „господари” терали прекомерно на „*работу*” (ангарију). Из тога се рађали нереди, бегства а ови се старали да и слободне људе преокрену у раднике. Одта-лен дође потреба, да се сви изједначе, заштите, да им се олакшају работе, те да могу 1) да се одрже на својим земљама, 2) да и они штогод заштеде и зараде. Предходни примери, колико ће дана радити „господарима”, већ се налазили у краљевским повељама, кад су краљеви предавали села манастирима и наравно, да су краљеви помажући цркви, у исто време гледали да заштите интересе сељана, које су уступали манастиру. Зато налазимо, да су се многи људи сами молили, да их краљ уступи манастиру. И тако:

I. **Црвенски људи.** Дечански наређује повељом, да *меропси*, који земљу „*држе*“, ⁽¹⁾ годишње ору цркви: 6 *мѣти* пшенице; 2 *мѣта* овса, 2 *мѣта* проса; „*згона*“ им нема, а „*вздыбоу*“ имају. — Сокалници да ору: 1 *мѣт* пшенице, и по један *мѣт* проса, овса и винограда. Ковачи, златари, седлари, шавци, стругари и сви мајстори, да ору онолико, колико и сокалници. Сено да косе сви подједнако и т. д. Из овога се види, да су игумани под много тежим условима давали земље под кирију *нецрквеним* људма, а под много мању, *својим* подајницима. Колико ће који црквени људи радити манастиру или цркви, ктитори — краљеви или други људи, то су назначавали у самим даровним писмима, како смо то навели за све цркве и манастире, од којих се очувале повеље. С тога и није било места одређивати работне дане за црквенске људе у законнику, јер је имала своју снагу сама крајева повеља, у којој је наређено колико ће ко работати манастиру. Велика кирија ударена на меропхе, који би држали манастирску земљу зато, да не би меропси бегали са краљевских меропшина на земље манастирске, где су терети били много мањи.

Зато су о црквеним људма, уметута у законик само три члана, где се излажу њине дужности без броја работних дана (чл. 33. 34. и 35). Ту се наређује, да људи црквени, који *држе села и земљу црквену*, кад би неко од њих разагнао „*влахе*“, да се ухвати и веже, да му се одузме и земља и људи, и да се држе у тавници, доклен год се неискупе разагнани људи.

(1) Monum. Serb. 97—98.

Црквеним људма суде митрополити, епискупи и игумани. Људи из једне парохије суде се код своје цркве. Ако ли су из две цркве — обе да им суде.

Црквени људи, да не иду у меропшине „**царьства**“ ни на сено, ни на орање, ни на виноград, ни на једну работу ни малу ни велику. Од свију работа ослободило их је царство.

Свештенство је на збору 1354 г. задобило још два права: да се коњи не дају на изхрану у села црквена (чл. 132).

А по члану 195. цркве добију право, да све глобе изречене над црквеним људма, који се суде пред црквом и кефалиом, да иду у црквену касу. И поставе се црквени глобари, који ће исте глобе **сбирати** и предавати цркви.

II. Властелски отроци. У колико је властела зло и неограничено поступала са отроцима, види се из тога, што властела као законодавац није узела у заштиту властелске отроке, и није ни чим себе ограничила у владању отроцима. Још је властела наметула и меропхима теже дужности због својих отрока:

— „Отроци и меропси, који живе у једном селу, свако плаћање, које долази, да плаћају сви заједно по главама: Како плаћу плаћају и работу работају, тако и земљу да држе.“ (чл. 57). Овакво је зло стање отрока било 1349 г. По допуни законика од 1354 г кад су обухваћене закоником и грчке земље, и на **събору** били новозадобивени властелини, којима је цар Душан потврдио све хрисовуље византијских царева, „какве су имали пре него ли је Душан грчке земље освоио“, отроци властелски постану прави робови. Српски збор успе толико, да забрани давати

их у прђију и водити с места на место као живину т. ј. они су постали привезани за земљу, па их баштинар заједно са земљом и продавао. Закон гласи (чл. 134): «И отроке, које имају властелини, да им су у баштину, и њина деца у баштину вечну да су, а отрок да се никада у прђину недава.

— «И отроке, које има властела, да их има у баштину. Ако отроке ослободи властелин или његова жена или његов син, онда да су слободни.

III. **Меропси.** — «Закон за меропхе по свој земљи: У недељи, да работају два дана *проњару* и да му дају годишње перперу *цареву*; и заманицом да му косе сена један дан и винограда један дан. А који немају винограда, работаће му ину работу један дан. И што неропх уради, то све да **стежитъ**, а друго ништа преко закона да се од неропха не узме.»

За тачност вршења ових работа морало се казати и ко је одговоран за неизвршење. Негледећи на рђаву страну овога закона, тумачењем, ко ће закон вршити, учињена је највећа услуга одржању задруге и моралном васпитању њених чланова, кад један одговара за све и сви за једнога. На питање: ко ће работати два дана, закон (ч. 59.) гласи овако:

— «И тко се **обрије** у једној кући, или братанци. или отац од синова, или ин тко одељен *хлебом* и *имањем*, ако су на једном огњишту, а другим одељен, да *работи* као и ини мали људи.⁽¹⁾

(1) Чл. 59. Мали људи т. ј. инокосни, позадружни. Дакле је работала свака кућа, а не лице.

— «И тко зло учини, брат или син, или **родниъ**, који су у једној кући, све да плати **господаръ** (домашин) кућни, или да даде онога, тко је зло учинио.»⁽¹⁾

Кад се, и на кога се навале оволики терети, морало му се дати заштине и правце :

— «У земљи царевој није слободан ни један **„господаръ“** учинити меропсима ништа преко закона, него само оно, што је цар у законнику записао, то да му (меропх) работа и дава. Учини ли **господаръ** меропху какво безаконје, господин цар заповеда : слободан је сваки меропх судити се са својим господаром, или са царем или с госпођом царицом или с црквом или с царевим властелима или с ким било и није нико слободан спречити га да не иде царском суду, и судије да му суде по правди. И ако неропх сапри⁽²⁾ господара, да судија царев буде јемац, те да господар плати све меропху уреченог рока. И после, није слободан онај господар никакво зло учинити меропху.»⁽³⁾

5 Први насљедни династа — властелин, најпре *велики жупан*, за разлику од осталих великих жупана, *по милости божјијој*, доцније *краљ* и као заштитник православија на истоку и насљедник Константина Великога, *самодржавни цар српских земаља, Грка и Блгара, Поморја и западних предела.*

Писац кратке историје **„српскихъ царенъ“**, да би оправдао и доказао законитост власти куће Немањине, налик на средњевековне историке Матију Париског и Матију Вестминстерског, доказује, да Немањина владалачка кућа води своје порекло од

⁽¹⁾ Чл. 60.

⁽²⁾ Докаже да је господар учинио безаконје.

⁽³⁾ Чл. 119.

цара Константина. Према томе, да би се и српска држава изравнала са осталим државама и царским династијама, најпре се српски владалац називље краљем, а доцније царем, подобно Константину Великом: Њему услед тога припада врховна, самодржавна власт, зато се он и назове самодржац; али како је он био први династа — властелин, кога је српска властела ограничила на штету народа и државног царског суверенитета, он има све атрибуте и прерогативе византијских царева, услед чега њему припада «царина» и сва царска права као што су: право рата или мира, право над градовима, право «на цареву перперу», право на потврђивање права и привилегија, право даривати баштине,⁽¹⁾ звања, чинове и т. д. управљати т. ј. царовати у царству: **книга царева да се не прѣслоуша, где приходи или кь го-спожди царици или кь краљу или кь властелѡмъ вели-кѣмъ и малимъ и въсакомоу убоуѣкоу, — никто да не-прѣслоушати, що пишеть книга царева. Аще или боудеть такова книга, що неможеть онзи съвршити, или неимать да дасть, въ тѣ уасъ да гредѣ ѡпетъ с книгоу кь царю, да ѡповѣда царю.**

(¹) Наслеђено имање од предака називље се: **дѣдина, отъ-чина**. Зато реч «баштина» не може никако да води своје порекло од речи: «**башѣта**». Не може нико никоме нешто дати у очевину, и ледовину, него му даје у баштину т. ј. у *сопственост*. Одкуда долази ова реч? У књизи. **І. Перкоуфа**: «Славянс. Ихъ взаимныя отношенія и связи.» Т. I. Варшава 1886. стр. 104: «Бача или баца у карпатскихъ славян — начальникъ пастуховъ.» Ова реч: бача долази од речи: *бачија*. У планини има сваки своју *сопствену* бачију. Од ове речи дошло је башта, па онда баштина = парче земље, које припада некоме, а други му то неоспоривају. Израз: **«оу бачинѣхъ и оу племенитѣхъ»** значи да то имање буде као племен-щина, која се није могла продавати или одуђити.

— Хрисовоули царекѣ, що соу оутиниени градохомъ царекомъ, що нмъ пише, да нмъ нѣсть воли потворити ни господинъ царь, ни нмъ кто. Да соу хрисовоули терѣди царьсѣѣи. ⁽¹⁾

— Н всѣи хрисовоули н прѣстагмѣ, що естъ комоу сътворио царьство ми, н уѣо въсхоицѣть комоу сътворити, н тежи бащинѣ да соу терѣде ꙗко же прѣѣихъ правокър-
ниихъ царь. Н да соутъ воли ниими, нан подѣ црьковѣ дѣти нан за доушѣ ѡтдати, или продати комоу любо. ⁽²⁾

— Н да нѣсть воли господинъ царь нан краль нан господа царьца ни комоу оузети бащине по силѣ, ни коупити, ни замѣнити, развѣ аще си кто самъ полюби. ⁽³⁾

— Книгѣ царекѣ, коє се приносѣ прѣдѣ соудѣ за що любо, та ихъ потварѣ законикъ царекъ, що е записалъ царь комоу любо книгѣ, ѡнези книгѣ, коє потворитъ соудѣ, тежи книгѣ да възмоутъ соудѣ н да ихъ прине-
соутъ прѣдѣ цара. ⁽⁴⁾

— Н що зянише господинъ царь бащиноу, комоу за-
пише село оу бащиноу, да естъ логотетѣ 30 перперѣ за хрисовоуль, а комоу жоупоу, ѡтъ всакаго села по 30 перперѣ, а дѣакоу за писанѣ 6 перперѣ. ⁽⁵⁾

Сви су ови чланци законика издати после про-
глашења царевине, као да је цар у награду обдарио
властелу, па су те наредбе цареве ушле у законик;
али је било много властелина у земљама освојеним
од Византије. С тога 1354 г. и уѣе у законик овај
члан 133: властеле н властеланици, нже се ѡбрътаю оу

⁽¹⁾ Законикъ чл. 116 и 117.

⁽²⁾ Id. чл. 39.

⁽³⁾ Id. 42.

⁽⁴⁾ Id. чл. 93.

⁽⁵⁾ Id. 114.

дрѣжаве⁽¹⁾ моени, сръблн и грѣци, що єсть комоу дато нмъ прѣ дрѣжаве моени оу бащини оу (хрисокоуан, и дрѣже до дѣньсь, до сѣго събора, те бащине да соу тѣрьдѣ. —

— „Аще пишє кингоу царь или по срьдцоу или по любекн или по мнѣости за некога, а она кинга разораеть законникъ, не по правде и по закону, како пишє законъ, соудѣ тоу кингоу да невяроуютъ, тѣмѣ да соудѣ съвршє по правди.“⁽²⁾

Ово су основни државни закони, које нико, па ни цар није могао газити или њима супротно радити. Из њих се најбоље види, шта је цар могао као такав радити.

Цару припадају осим «царине још ови приходи:

— „И ако се оу жоупн жири роди, тога жира цароу половина, а томоу властелиноу, уна є дрѣжава, половина“⁽³⁾ поред царевих планина, које припадају цару. Цару припада глоба, кад би његове «властеле и кефалије», који држе вароши и градове, метули човека у тавницу „вєхъ царєве кѣнге“, 500 перпера. Редовни приходи цареви:

— „Доходѣкъ царскнн (царева перпера), сокиє (у натуре), намєть и аратѣ. Сваки човек да дава: кѣель жита, половина чиста, а половина прѣпроста воља му перѣперѣ диннарѣ мн. Рок је томоу житѣ да се оучнпа на мнѣтровѣ дѣнь. А други рокѣ на рождѣство христоко. Ако ли со кѣта властелинѣ не да на те ро-

(1) Т. ј. у оним земљама, које су њему припале као господару.

(2) Id. чл. 184.

(3) Id. 185.

кове, властелинъ тѣ да се свеже на царскомъ двороу и да се дрѣжи докле плати двоином.⁽¹⁾

— И ако конь липше (царев) оу конь селоу а не боуде га село оуеноло ни одыгало, нь оумрьде оть кога, да не плате ништа.

— И псаремъ и соколаромъ и свиниромъ, боуде идоу, да нмъ се нища недаде.⁽²⁾

— Кудъ умръ властелинъ, конь добръ и оружье да се да цароу.

— Господинъ царь кѣде нме сына женити или крестити, и боуде емоу дворъ уинити коужие, всаки да помилже малъ и великъ.⁽³⁾

3— И где се градъ оворитъ или коула, да га напрате граждане того града и жоупа, що естъ прѣдѣлъ того града.

Од свију ових обавеза према цару, најтежи је био провод, од кога није био нико ослобођен. Истина, по члану законика (150) не чини се да је то био тако велики терет, али није тако.⁽⁴⁾ Требало је причекати, како цара, тако његову пратњу, слуге, чиновнике, а у време лова још његове соколе и соколаре, псе и псаре. Требало је то све нахранити, смешћавати, давати кола, коње, «дизати цара», а то се звало „проводе“. Требало ранити коње и дават зоб и т. д. Тако је исто требало дочекивати и стране посланике. Од ове обавезе несу били изузети ни црквенски људи.⁽⁵⁾

(1) Чл. 200. 201. 202.

(2) Чл. 149. 109.

(3) Царъ всаки да прати, боуде кимо поиде, градъ всаки до жоупе, и жоупа до жоупе и пакы жоупа до града.

(4) Чл. 23: Црквицимъ поноса да иесть, рѣхъе кѣда гредѣтъ кимо царь, тѣдази да га дижоутъ.

Уз ово, давати су на израну цареви коњи, соколи и пси, и то су коњарина, соколарина и псарина.

Двор царев био је свегиња, где су сужњи налазили избављење: „**кон уловѣкъ оутѣуе изъ соуженьства, съ уѣнмъ прѣидетъ на дворъ царевъ, или естъ уловѣкъ царевъ или црковны или властельскы, с темъзи да е сководнѣ.**“⁽⁴⁾

— Тако исто који се соужњь држитъ въ дворѣ црковномъ, та оутѣуе оу царскоу палатоу, да естъ сководнѣ.

При царевом двору налазе се највећи званичници царевине и придворни људи, који су управљали разним гранама управе, као и пословима дворским и доменима. Они су и склапали царев савет или цареве вѣће. Ове разне дужности или су старинске српске за потребу краљевине и краљевог двора, или су уведене Душаном по угледању на царски византијски двор. Званичник цареве канцеларије звао се *логотет* или *ђак*. Први властелин дворски звао се: дворски жупан или кнез (*comes palatinus*). Под његовом је управом био двор. Даље иде дворски судија⁽²⁾ (*iudex curiae*); за њим долази коморник (*ca-*

⁽⁴⁾ Чл. 98. 99.:Члан се свршује овако: **а що естъ оутѣгль оу тоган уловѣкъ, комоу естъ оутѣмъ, този да естъ, комоу естъ оутѣмъ.**

Реѣъ соужњи значи заробљени или осуђени и који се држи у таяници. Иначе друкчије тумачење не би имало смисла према члану 205: **Меровѣкъ ако покѣгнѣ коудѣ оуѣ своего господара оу иноу земљи или оу царскоу, где га обрѣте господаръ негоу, да га осмоудѣи, и носъ моу разъпорн, и оуемъли, да е опетъ егоу, а ино иншо да моу неоуѣмѣ.**

⁽²⁾ Чл. 172. **„Кон соудѣи естъ оу дворскоу царскоу, и оуѣнни се кое зло. таи соудѣи да расоудѣи. Ако ли се обрѣте два парѣца паштрѣмъ изъ дворскоу царскоу, да нмъ расоудѣи соудѣи дворскы. А**

merarius), па пехарник, (виночерпни pincerpa), па онда онај, који чува благо т. ј. **казњѣцъ**; маршал двора т. ј. коњушар, па ловац, и т. д. Чиновници, који су управљали крунским добрима звали се: **владѣльцима**, а управитељи области звали се: кнези, **прѣвѣткириѣ**, **прѣстаници** и челници. Кад је цар Душан узео византијски систем, уђу у обичај грчки називи: Ке-фалија (на место жупана, а жупе се називљу хора); па даље иду: картофилакс, логотет, севастократор, протоспатар, кесар, деспот и т. д.

Осим ових званичника, царев је двор био школа доброг васпитања, упражњавања и спремања за ратне послове. Напоменуто је, да је Душан довео из Дубровника своје двору младиће. У двору су бивали младићи из најбољих кућа као: копљеносци, штитоносци и т. д. Поред овога у двору је била велика множина „дворјана“ т. ј. људи за вршење разних послова. Сваки је био рад, да његов син или сродник неко време пробави код двора. С тога се у законуку наређује:

И кто прѣда сына или брата оу дворѣ царевѣ, и оупроси га царѣ: ели вѣрѣнь? и рече тѣмъ: вѣроуи колико мене. Ако кое зло оучини, да плати мѣ, кон самѣ га даю. Ако ли тако има творити, како дворе оу палате царевѣ, что съгрѣши, да плати самѣ. ⁽¹⁾

нитко да се не прижики на дворѣ царевѣ, мимо областѣ царека соудѣ, кога е поставио царѣ, тѣкмо да иде къ сами прѣдѣ своего соудѣю.

⁽¹⁾ Чл. 138. Још ћемо додати овде члан 171, из кога се види, да су странци доводили са собом у царев двор лопове: „властеле и властеличиѣи, кон идоу оу дворѣ царевѣ или грѣнь, или Срѣбниѣ или немѣцѣ или нѣи кто любо и доведе са собою го: сара или тата, да се оман господарѣ каже (пазни) како татѣ и го: сарѣ.

На посљетку да наведемо, да се најстрожије казнило, ко би се усудио нешто изменити у царевом писму :

— **Аще се обрзаеть оу уѣмъ хрисовоули слово ажь-но прѣписано, и обрзують се словеса потворена, и рзѣи прѣлаганъ на нѣо, що нѣсть повелѣлъ царь, да се тезѣи хрисовоули раздѣроу, а онзи веже да не имать бащине.**⁽¹⁾

— «Отроци се суде пред својим господарима за своје **дѣлгове**. А за **цареве** да иду (отроци) пред судије: за **крѣрь, за враждоу, за тати, за хѣсарѣ и за прѣмѣ людским**⁽²⁾ (чл. 91).

6. Царски градови. — У царству се градови делили на три врсте: а) Градови *поморски*. који су плаћали, по уговору држави одсеком новчану суму на пр. град Котор плаћао је **„ѹреѹени дѣлъ“**, иначе су имали своју потпуну аутономију. Изузетно стоји Дубровник, који је плаћао још великим кнежевима Травуније и Захумља по 36 дуката. С постанком српског краљевства, та сума пређе на Немању и његове потомке и нарасте годишње на 2000 перпера, у коју уђу осим оних 72 дуката и доцније суме за земље околѣ Дубровника, за Стон и т. д. б) Градови *жуписки*, и градови властелски или црквенски. Тако је **Магануѹ** припадао српској архијепископији, како се види из животописа архијепископа Данила, где се вели: **„И у Магличу граду палате прекрасне сазида и остале ћелије за становање у њима оних, који су**

⁽¹⁾ Чл. 118.

⁽²⁾ Под речма: **прѣмѣ людским**, разумева се, прѣма чл. 120 ово: **»Никѣи ниуѣга улокаѣа да неврѣмѣеть, ни царѣ, ни царѣѣа, ни црѣкѣа, ни клѣстѣѣниѣ, ни прѣѣѣи нѣо аљѣо улокаѣѣ да неврѣ-смѣеть ниуѣга улокаѣа веѣѣ ниѣѣе црѣкѣе. Ко прѣступи, да се казни као неврѣник.**

ту живели, па туна у цркви св. Ђорђа у томе граду утврди божанствени закон, како ће се вршити свето служење и изобиљно снабде цркву божанственим књигама и свим што је за црквену употребу.⁽¹⁾ Исто је тако била црква св. Ђорђа у граду Звечану, у којој је Немања провео ноћ у очи битке пантинске. Поред овога, око свију цркава били су сазидани градови с кулама, у којима су пребивали калуђери, а на врховима планина у добрима властелским и краљевским опет су били подигнути замци с кулама. И све жупаније имале су своје градове, који су били средишта суђења и зборова. в) Царски градови, које су српски владари заузели од Грка на пр. Серез, Србљија, Пловдин, Струмица, Драма и т. д.

Градови су или замци за одбрану или средишта жупанија или средишта трговине. Ни један град српске државе није био без своје околине, јер је жупа „предел града“, а то и значи вар-међа т. ј. међа вароши (*варос*) или градска међа. Градови су имали своје вишеграде, заграђа и предграђа на пр. Хоча заградска. У градовима и варошима управљали су или жупани или кнежеви или кефалије. Државна власт није дирала у њину самоуправу, негледећи на то, што су општине постале јединице управне, судске и пореске. Заједно с грађанима плаћали су дације сви жупљани, како терете државне, тако и владалачке: „Градска земља, що естъ около, що се нагие и хоуш или оукраде, да плати кесе този околна.“⁽²⁾

⁽¹⁾ Давило стр. 373. Mon. Serb. 439; градъ Клузъ и карошъ Подклизъ. Значи, да је варош била свагда изван и около града. У граду су становали ратници, а у вароши мајстори: „Златара оу жоупи да истаъ, разъке оу вароши.“ Зак. 19.

⁽²⁾ Зак. чл. 108.

— Градовоѣ да нѣсть приселнице, него кад тко-
год дође у град, био он мали или велики, да иде
стањанину, да му преда коња и станѣ вѣсь на чување.
Кад пође они гост, стањанин да му преда све, што
је примио на чување. Буде ли му што нестало, да
му плати све то, што је «погинуло.»⁽¹⁾

— „И где се градѣ оборитѣ или коула, да га по-
праве граждане истога града и жоупа, що естъ прѣ-
дѣль тога града.“⁽²⁾

— «Златари у градовима царским да ковоу ди-
наре и ине потребе.⁽³⁾ Који би златар ово престу-
пио да се «спали на огњу.» И „ако се обрете зла-
тар оу градоу, кон кове динаре безѣ коле царске, да се
златар протера, а град да плати главоу, што рече царъ.“

— «Градови сви по царевој земљи, да су на
законехъ о свему. како су били у првих царева. А
за суд што имају. да им суди градски владалац и
црквени клир. При ли жупљанин гражданина, да га
тужи градском владалцу и црквеном клиру — по
закону (разуме се градском), по чему ће му се из-
рицати и пресуда.

По свима царским градовима цар је постављао
кефалије, који су вршили администрацију. Законик
о њима вели: „Кефаліѣ, що сѣу по градовохъ, да оу-
зимають свон дохѣдѣкъ закономѣ, и да ни се продаватѣ
жито и вино за динарь, що иноу за два. Но граж-
данинѣ този да моу продава, а ннѣ никто.“ (Чл. 54).
Путови су били предани на чување кефалијама, гдѣ
су «смесне жупѣ», да ови чувају, да хусари кога

(1) Id. 107.

(2) Id. 109. Град је морао давати цару «уроводъ.»

(3) Чл. 108.

не убију и непокраду, а жупљани од кућа кефалији да плаћају. Још су дужни били кефалије оне људе, који на позив суда не би дошли, нагнати на поковање, суду. Како се види, кефалије су добијали управу у градовима као неку награду и «ухљебије.»

7. Царска војска. — У број државних «работа» спада «војска», од које су били ослобођени само црквени људи. Напоменуто је, да су за време Немање сви *себри* били војска, а властела велика и мала, то је била коњица. Та војска имала је свој народњи склоп, своје старешине: десетнике, стотинаше, хиљадаше (*тисоуцинике*). У главном можемо рећи, да је војнички склоп био онај исти, какав је био и у жупанијском времену са потребним изменама и допунама краљевства и царства. Од када су наши краљеви почели ослобођавати од «војске» манастирска села, и од када је властела добивене земље почела насељавати отроцима, војни склоп измени се у толико, у колико су властелини морали изводити засебан део наоружаних људи, а краљеви и цареви, да би надокнадили онај број војника, који су ослобођавали од војске, они су узимали најамнике — странце. Тако је краљ Милутин узео Турке, а Душан је примао германце, где се спомиње као војвода Палман. Осим тога, Душан је имао своју личну гарду састављену од странаца. Заповедник је војске био сам владалац или онај, ког је цар постављао војводом. Војници су седели по градорима и замцима; чували клисуре и крајишта. Ови на крајинама, звали се краишници. Војно оружје било је: мач, копље, стрела, лук, штит, праћица, справе за обарање зидина и т. д. Коњаници су били оклоп-

ници. Имали су трубе, бубњеве. Срби су обично нападали на непријатеља четама. Заставе звали: „Стег.“

У законнику се вели, над војском да заповедају „војводе“ као и цар. И што они заповедају, сваки да слуша. Који не слуша, да се казни онако, као кад би „цара **прислушао**.“ И судови мали и велици, који су на војсци, да им суде војводе а други нико. ⁽¹⁾

— „**На вонсѣхъ сѣдѣхъ да нѣсть. Аще ли се сѣднѣтъ два, да се бѣтъ. А нѣхъ никто ѿ волинѣхъ да нѣхъ не помажеть на порѣвнцоу. Аще ли кто потече и помажеть на порѣвнцоу,** ⁽²⁾ да се казни тиме, да му се руке одеску.

— Војска путујући, где падне у ком селу, она друга која за њом иде, да се незауоставља у истом селу.

Како су ратници браниоци народа и државе, законик узима их у заштиту и даје им нека преимућства. Тако се у законнику (чл. 50) вели: „**Кадѣ прѣидеть влѣстѣннѣхъ с конске въ домѣ, нан кон любо воиннѣхъ, аще га кто позоветь на соудѣ, да прѣбоудеть въ домоу три недеѣ, потомѣ да гредеть на соудѣ. И то велика властѣла позива се на суд писмом, а сви остали печатом.**

Војна вештина за освајање градова уопште није била развијена, због чега видимо, да Душан дуже времена опседа Серез и др. градове. Кантакузен осваја градове издајством, а за Душана вели, да је највише градова освојио подмићивањем. У осталом,

⁽¹⁾ Чл. 110 а чл. 111 каже: Ко на војсци обори цркву, да се убије или обеси.

⁽²⁾ Дозвољено било само *рзање*.

Душан је освојио Верију на јуриш пошто је оборио бедеме, да су преко њих могли чак прелазити коњаници.

8. Царски рудници — новци. — За време владавине жупанијске, није било домаћих новаца. Тек са проглашењем српске краљевине отпочиње се «ковање» српских, најпре сребрних, а доцније и златних новаца. Новци су ковани налик на новце дубровачке и венедичке. На новцу је на једној страни лик христов, а на другој страни лик краљев (гех). Имамо српских сребрних и златних ⁽¹⁾ новаца. Новци се звали динари (denarius) и перпери (*υπερπερος*). ⁽²⁾ У литри (libra) сребра било је 11 делова чистог сребра и 1 део смесе. Литра је тешка 288 грама. Литра се делила:

- 1. литра \approx 12 унача;
- 1. унач = 6 аксаћа
- 1. аксаћа = 2 полутине.

Сребро и злато вадило се из рудних брда, којима је веома богата српска краљевина и царевина. У границама српске државе има рудника где се вадило: сребро, злато, олово, мјед, жељезо, бакар, и т. д. Има рудника: хрома, живе, сумпора, угља и т. д. Брокер, смерајући да покрене француског краља Филипа VI Валоа на крсташки рат, да освоји византијску царевину и српску краљевину, за владе нашега краља Дечанскога, овако описује Србију: «У Србији нема утврђених градова опкољених рововима и бедемима; куће су саграђене од дрвета како краљевске, тако и осталих властелина; нигде

(1) Гласн. XXV. Фин. Срп. Краљ. Мијатовића.

(2) Јиреџек.

не сам видео куће или дворца од камена, изузимајући латинске приморске градове. Ова је држава изобилна у вину, житу, марви, изобилно орошавана потоцима, рекама и врелима, има доста долина, шума, равница, брегова и планина; кратко рећи: све је прекрасно тамо, нарочито у Поморију. У Србији има пет златних и пет сребрних рудника, у којима работају рудари; има рудника сребрнозлатних на разним местима. Шуме су дивотне. Ко би освојио ту земљу, задобио би најбоље сакривено благо данашњег века." За овим говори о Латинима и Арбанасима. За прве вели, да имају архијепскопа у Бару и шест градова, у којима живе латински бискупи: Котор, Дуљчин, Свац, Скадар и Дивра; други имају четири града: Велики и Мали Пулат, Саву и Албан. Вели, да би могли склопити од њих 15.000 војника. Истина, он претерује кад каже, да су они и њина вера притешњени, јер латини у њиној земљи на пр. у Риму, несу дозвољавали саранити православног мртваца, а Дубровчани тако несудали да може постати њиним грађанином православно, нити имати цркву у Дубровнику, али овај путник хтео је изазвати свога краља на рат противу Србије, па му и наводи некакво божем страдање латина, а у ствари, латини су живели по свима српским градовима и у њиним су рукама били сви рудници, тргови, царине и т. д. па су имали свуда своје цркве.⁽¹⁾

Најчувенији рудници српске царевине били су:

⁽¹⁾ Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg. T. IV. Bruxelles, 1846 p. 423 до 425. Флорин. II. 34—35.

1. Сребрни рудник *кратовски*, услед чега је озидан и подигнут град Кратово. Ту има помешане руде сребрне са златном.

2. Као златни рудник *сматрао* се р. Тимок „златни поток”, где се добијало злато испирањем.

3. Сребрни рудник *новобрдски*, где се као и у Кратову вадила руда сребрна и златна. Ту је познати град *Новобрдо* и у његовој близини *Призре-нац* и *Прилепац*.

4. *Копаоник* је рудно место *сребра* и *жељеза*. Главна места за обрађивање руда у области Копаоника била су: Плана, Ковачи, Трепча и Шал. У тим покрајинама очувала се прича, како су латини удавили аждају у неком језеру тако, што су јој давали да се наједе вуне, па је после гредама притисли и удавили.

5. Сребрни и оловни *рудник* у области рудничке планине, где је био *мајдан*. Рудна су места у подини великог и малог Штурца. Ту се виде остаци замка.

6. Области река Крешева и Фојнице јесу знаменито рудно место за вађење руде *сребрне*, *жељезне* и *бакарне*.

7. *Самоков*, рудно место близу Врање, где се обрађивала руда најбољег *жељеза*.

Ово су познати, за време Немања, најбољи рудници, али је њих било много више, о чему се може сваки уверити по „рупинама или урупјама”, како се обично називљу места, где су вађене руде, а тако исто и по многобројној згури, која се у подобним местима налази. Места где су руде вађене називљу се „ширине” или „рупе.” Руда се мерила „каблима”, а топила у „топионицама.” Од претопљене и пречишћене руде ковали се новци у многим градовима, како

се може видети из натписа на новцима: у Брскову, Призрену, Новом Брду, Руднику, Сребрници, Кратову и т. д.

Над изразом новаца и плаћањем свију такса бдили су *цариници*. Руднике обично узимали су под закуп Которани, Барани, Сплешани, Венедичани итд. Сва добит од те врсте произвођње ишла је у руке странцима.

Рударима били су највише Саси. Около замака, у којима је седио царев кефалија, биле су подигнуте вароши, у којима су становали мајстори. Рудари — Саси секли су гору и насељавали људе, а то је проузроковало многобројне несреће, као на пр. поплаве, упропашћење читавих предела усљед навале с брда бујице и усовина. С тога државна власт предузме да томе стане на пут, усљед чега изађе закон о «Сасима» (чл. 146): *„що соу Саси коуде посткли горы до сицезаго събора (1354 год.) тоу земљю да имають.“*

Ако соу космоу властелноу бес правде оузеи землю, да се соуде съ нимъ властели законникомъ царевимъ.

А отъ садъ напредъ сасинъ да не сеуе (гору). А що постуе, оноу земљю да не тежи (необрађује), ни люди да несеи.

Ни властелниъ люди да несеи: тъкмо да стон поуста, да расте гора.“ ⁽¹⁾

Због оваквог брижљивог чувања и неговања шума по брдима и планинама Срби су имали огромна стада стоке и вршила се природна размена производа предела брдовитих са равницама, јер су планинци снабдевали оне у равницама: сиром, лојем, кожама и т. д. а ови су њима давали: жито и остале

(1) Чл. 147 и 106.

производе. Та размена може се и данас видети у Призрену између Горана и равничана, с тога је у ондашњим варошима бивао нарочити: «житни трг.»

Пореска система. Хиландарски «пратик» јасно казује, да је у царевини српској пореска система имала за основу плаћања данка, римски *jugum* или византијски зевгариат. Да су према томе биле пописне књиге, у коме селу колико има зевгара, од којих се наплаћивао земаљски данак (*tributum soli*). Ко није зевгар, он је плаћао данак с главе (*tributum capiti*). Основна јединица за плаћање данка била је земља, која се делила у три класе, тако: 20 јутара добре земље оранице (јутро има $\frac{1}{2}$ ектара) прве класе, то је био зевгариат; друге класе земље морало је бити 40 јутара да буде зевгариат, а треће 60 јутара тек је зевгариат. Земље под виноградом пет јутара чинило је један зевгариат. То се називало у нашим споменицима **мѣть** или моди на пр. пет модија, три модија и т. д.

Плаћање у новцу на пр. 5 перпера и т. д. то се и звало зевгариат (*ξευγαριτικον*), а плаћање у природи звало се *житни* данак (*σιταρχια*). Овај житни данак, који се у нашим споменицима називље *соф*, плаћали су како *царики*, тако и *властела* и *себри*.

Когод је имао рало (*ξειυοσβοων*) плаћао је држави (краљу): 1 моди жита, 1 моди проса и 1 стамну вина.

При узимању данка узимала се у рачун земља: *ораница*, *виногради*, *вртови* и *маслинке*.

Испаше стоје одвојено, на које се ударао нарочити данак, који се зове: *испаша* или *жировница* (*εννόμιον*).

Данак по главама властела није плаћала. Грчки се звао *κεφαλῖόν, βιωτικόν, χαράτζιον* (од *χάραγμα*,⁽¹⁾ = сковани новци), *харач*.

Нареца или поданака било је много, али ми немамо техничких назива за исте. Више се сачувала имена плаћања у природи, која стоје у свези с војском, народном вучом и ухљебијем војвода и других званичника.

Кретање војске, продовољство, становање, градозидање и т. д. Све је давано у природи напр. 10.000 Срба зидају град у Верији или где преноћи у ком селу војска, она која иде за њом, да у истом селу не сме преноћити. С тога је долазак војске био налик на непријатељски напад.

За овим долази вуча, која се зове у нас «*понос*» (*αυυαρεία*), а то је обавеза давати подвоз: кола, волове, коње, магарце за «*понос и провод*» владарца, званичника, посланика. У ово је ишло прављење путова, мостова. Још је тежа била комора за војску, која је онако грозно пострадала приликом зимњег похода код Верије.

Давата су у природи: *преноћишта и храна* свима званичницима и важним особама, и то како њима, тако и њиним слугама, пратиоцима, њиним коњма зоб, сено и т. д. Ко је имао на све ово право, он је одређивао и место. Ове су дације биле најтеже и најнепријатније. Краљеви су повељом од овога ослобођавали нека села, а то је била највећа милост за људе.

Својим «*господарима*» црквени људи, властелски и крунски плаћали су десетак од оваца, свиња, пчела.

(¹) Овај данак понижење је за онога, кој га плаћа.

или ако би се десило убијство, а не би се знао убилац, плаћала се «крв» (*τοῦ φόβου*). Кад се овим дацијама додаду лажни новци, тек се онда може оценити жалосно и убого стање селског становништва. Из једне литре ковало се 100 номизма, а по лажном ковању у сто номизма злата било толико, колико је по закону требало да га уђе не у 100 него у 72 номизме.

Плаћање данка, на основу пописа имања, тражило се од села и општина у одређеној суми, а сами су себри, отроци, парици и т. д. разрезивали, колико ће који платити према укупној снази једне куће. Потчињени људи били су ослобођени од државних данака, али су исте плаћали својим господарима личним и колективним.

Као што су општине биле гаранција за плаћање данка, тако су исто митрополити били гаранција, да ће плаћати данак њима подчињени духовни staleж цркве или манастири, који царском повељом несу били од истог ослобођени. Због тога се и налазили постављени економи или протопопи при двору и у свима епископијама или манастирима и црквама.

Имена државних дација налазе се побројана у оним краљевским повељама, које ослобођавају царске манастире од плаћања тих дација, на име: велике и мале дације, понос, позоб, соколарина, псарина и т. д. Јасно излази, да је народна снага била веома обтерећена дацијама.

Тргови, градови и трговина. — У нашим споменицима налазимо, да су били «славни и велики тргови у Новоме Брду и по нѣхъ велицѣхъ мѣстехъ»⁽¹⁾

(1) Пуцић, Спом. Дубр. 138.

српске државе. Спомиње се **тръгъ** у Бресници⁽¹⁾ или **тръгъ** Штицки⁽²⁾ или **тръгъ** у Призрену⁽³⁾ или **тръгъ** у Брскову⁽⁴⁾ и т. д. У законнику се вели, „**да си ходє с купломъ по землѣ царьства ми и по градовѣхъ и по тръговѣхъ и по властелѣхъ.**“ Према овоме тргови су бивали у свима градовима, негде и изван градова, и по замцима, где су живели властелини могли су трговци носити и продавати своју трговину. У законнику о трговима вели се: да није слободан никакав властелин или какав други човек трговца на силу задржати или „заграбити **коуплю**, а динаре му силом **навръки** (наврћи). Ко би силом растоварио или разбавио купљу да се казни са .ф. перпера. Скрлат и „мале и велике“ купље, нека трговац продаје како му „**тръгъ** доноси.“ Цариник није слободан задржати трговца, а тако и властелин, што ако преступе сваки да плати по 300 перпера.⁽⁵⁾ Трговци су слободно носили своје ствари и продавали и куповали по свима трговима српске државе.⁽⁶⁾ Тржно је место било тачно означено и „стругама“ опкољено, али је било слободно с „добитком (стоком) излазити ван **тръга** на воду и за дрва и на пашу.“⁽⁷⁾ До издања законика, на свима трговима, где се продавало месо од краљеве стоке, није се смело ничије продавати, док није било продато „краљево месо.“⁽⁸⁾ *Није било слободно тръ-*

⁽¹⁾ Mikl. Mon. Ser. 11.

⁽²⁾ Id. 63. У граду Штипу.

⁽³⁾ Id. 111. Још у Призрену: **тръгъ прѣдъ сплскоу днємъ, а другѣ прѣдъ архангєловѣмъ днємъ.** Гласн. XV. 286.

⁽⁴⁾ Id. 17.

⁽⁵⁾ Закон. чл. 103. 104. 105. 106.

⁽⁶⁾ Призренски текст. чл. 121.

⁽⁷⁾ Пуцић. Дубр. Спом. I. 20.

⁽⁸⁾ Mikl. Mon. Ser. 52.

жити људским месом.” нити је било слободно „трџити уѣладню.”⁽¹⁾

На тргу је био „цариник”, који је узимао закониту царину. Цариник или кнез (у жупском граду) или кеџалија (у царевом граду) судили су и пресуђивали све распре и свађе на тргу.

На трговима су продавани сви земаљски производи и рукотворине, коже, мед, лој, восак, клашње, и т. д. а тако исто из туђине довежени еспапи страним трговцима — дубровчанима или венедичанима. Они су слободно увозили ту страну „купљу” у српску државу, а плаћали царину на трговима и одређеним местима. Тако се исто трговало и сољу, која се у Приморју варила у „соловарњима.” Ова слобода трговања и увожења стране купље са усвајањем властелом венедичког одела и луксуса била је највеће зло за економни народни развитак и напредак. Властела, нарочито она из Приморја, а и други људи на трговима продавали су странцима своје сировине и сухо месо, а куповали скрлат, чоху венедичку, златне свите и појасе, и тиме се у толикој мери удалили од народа, а туђе обичаје усвојили, нарочито двор — византијске, а властела — талијанске, да је властела с презрењем гледала на домаће народно одело и домаће сукно и клашње; себе је рачунала за нешто више, а народ назвала од латинске речи *vulgus* — бугарима, који се одевали у своје бугар-кабанице, пили своју цаварику и јели из дрвених чинија, а властела опет довозила са стране вина, пила малвасију, ручавала на златним синијама и носила господско венедичко одело од кадифе и

(1) Пучић, 31.

чохе. Тај луксус постане неопходна властелска потреба, са чега се и дају онолике привилегије странцима и њиној купљи, да би властела могла да има на руци све те луксузне ствари ради задовољавања својих потреба на штету народњег благостања. Ето зашто су, поред свију осталих повластица страни трговци добили још и ове гаранције у закону:

Купци, који долазе ноћу на «лежиште ако им не допусти владалац или господар села тога, да (облегу) преноће у селу, по закону цареву, па ако што изгуби трговац, онај господар и владалац и село све (изгубљено) да плате, што их несу пустили у село;

Ако ли се догоди коме «госту» или «трговцу» или калуђеру, да им штогод узме хусар или **татъ** или нека друга злоба, нека иду судијама или кнезима или цару, да им плате судије или кнези или цар оно изгубљено, а цар да наплати исто од кефалије и властеле, којима је предан био пут и дате страже;

И сваки **„гостъ и трговецъ и латининъ“** да иде првој стражи са свим својим имањем, што има и што носи, да га стража прати, и стража стражи предаје са свим (што има и носи). Ако ли се штогод изгуби, да им су порота добри људи, па што рекну својом душом, да су изгубили, и они поротници утврде, да им плате кефалије и страже.⁽¹⁾

Таким начином тргови су држани у свима градовима, а трговци су ишли на све тргове, и возили своје еспапе по «властели» т. ј. ишли с купљом по властелским замцима и там продавали свакојаку робу туђинску, наките, везове и т. д. У тим путовањима

(1) Зак. чл. 161. 162. 163.

по замцима чешће су властелини или лопови плаћали трговце или у њих куповали ствари за много мању цену, од чега су и потицале свакојаке тужбе и жалбе.

На тај начин, српска трговина није била у српским, него у страним рукама, као што су у страним рукама били рудници, а странци су били закупници царине и осталих прихода државних, што све скупа, не сведочи, да смо били «на једној висини са свима осталим савременим народима»,⁽¹⁾ који су на најгрознији начин експлуатирали српски народ. Због тога, у овоме, не само да за нас нема извора «велике утехе», него напротив ту је извор наше економске пропасти и народне бедности и понижења, јер док се из Србије извозиле сировине и нешто суhog меса, дотле се у Србију увозили предмети луксуса; докле су странци увозили крпе и сол, дотле су срби продавали стоку и жито,⁽²⁾ те плаћали данке и намете,

⁽¹⁾ Како каже г. Ч. Мијатовић, Гласн. XXVI стр. 219.

⁽²⁾ Страни трговци из Србије су извозили: дрва (за грађење лађи, буради и т. д.): *луч*, *катран*; *коже*, *дој*, *маст*, *свиње*, *овце*, *сухо месо*, *вуну*, *жито*, *кудељу*, *восак*, *свиљу* у *чаурама*, *злато*, *сребро*, *бакар* и т. д.

Увозили: *сол*, која се продавала на четири места: у *Древицима*, у *Дубровнику*; у *Котору* и код св. *Срђа* на р. *Бојани*. *Солила* су била на српском земљишту т. ј. где се *варила* (сб): близу *Стона* на р. *Неретви*, на *Луштици*, код града *Бара* и т. д. За овим се увозили готови *еспапи* на пр. *свите*, *кавади* или *материје*: *самдал*, *скарлат*, *чоха*, *свила*, *аксамит*, (сомот) и т. д. *оружије*; свакојаке ствари од *жељеза*, *злата*, *сребра*, *бакара*, *олова* и т. д. *украси*: *бисер*, *корал*, *драго* и *скупоцено камење* и т. д. *Увожене* су *поставе*: *рисовина*, *самуровина*, *куновина* и т. д. Поред ових ствари још су *увожени еспапи* за *јело*, као: *риба*, *ајвар*, *бисбер* и *равни зачаници* и др. *Увожена* су *вина*, нарочито *малвасија*, *урме*, *шећер* и т. д.

а стварно несу могли ништа урадити за унутрањи народни развитак. Последица оваквог кућења била је општа бедност и сиромаштво. Из Србије извожено је велико благо у Венецију за набавку оружја поред извоза новаца за предмете луксуса и најпречих потреба на пр. за сол. Због многих плаћања, цена је еспапима веома скакала. Трговац је морао платити царину (кумерак = ђумрук), за овим: *тржнину*, *цутнину* (спровод) и *бродарину*.⁽¹⁾ Требало је платити за *место* на тргу, па *кантарину*. Краљеви — царевн после свију ових плаћања, дали су заштиту трговцима т. ј. ако им тко учини штету или што отме, да плати жупа или да изда кривца, што ако не учини, краљ — цар ће платити. Душан је укинуо средовечно право, по коме је сав еспап или имање припадало ономе владоцу на чијој се територији разбила лађа.

Трговину су преносили у товарима на каравањима, по путовима,⁽²⁾ од којих неки су ишли из јадранскога приморја Дунаву и Сави, а други су ишли из Приморја Солуну, Цариграду и у Блгарију. Напоменућемо, да су понајглавнији путеви водили од Љеша, Дулчина и Бара св. Срђу и Скадру, а од Скадра на Дриваст, Пулат, Брсково, Призрен, Липљањ, Ново Брдо, Жеглигово, Сарданапор, Велбужд, Перник, Софију, Трајанова Врата, Пловдин, Чермен, Адрианопол, Цариград. Опет је други пут водио из Котора и Рисна на Плевље — Дунаву. Из Дубровника у Ниш, где се пут раздвајао на Браничево Београду или низ Тимок Видину или на Костур —

(1) Гласн. XXVI. 208,

(2) *δρομος* = друм.

Софији или на Лесковац, Врању и т. д. Солуну или у Пелагонију. Средина путова у рашкој жупанији, то је било *Трговиште* ⁽¹⁾ из кога су водили путови на исток, југ, запад и север у све српске главне манастире и у све руднике. Из Сплета пут је водио у Босну преко Клиса, Сиња, на Лијевно, Фојницу итд.

Мере за простор: **мѣть** (сада карлица ?); за запремине: **кабѣљ**, лукно и полукница; за дужину: лакат, сежањ.

Владаоци дома немањскога несу имали сталне престолнице. Немања је живео или у *Раси* (у Пећској) или у Дежеви своје породичком гњезду, близу данашњег Новог Пазара, или у *Раси* као престолници или у Нишу. Немања је имао свој дворac за живљење у *Котору*, у Дежеви, у *Раси*. Његових насљедника *летња* резиденција били су *Пауни* у Косову, а сам назив показује, да је то најдивније место какво се може замислити и по изобиљу у свачему и по лепоти. Милутин је живљео у *Паунима*, а престолница краља Драгутина била је данашња престолница Београд или Дабрац у Срему. Дечански је живео лети у *Паунима*, а зими у *Скопљу*. Душан је живео у *Скопљу* или у Серезу. Имао је свој дивни дворac у *Прилипу*, а бавио се у Серезу или Охриду или Струмици.

Ово премештање престолнице јасно показује, да је Душан тежио да оснује сталну престолницу у Цаграду. Престолница цара Уроша био је град Скопље. Живео је у летњем дворцу под Призреном у Рибнику или у Призрену. Резиденција његове матере то

(1) Трговиште. сада развалине више Новог Пазара на три сата. Град **Расъ** није у области р. Расине, него је у области река које утичу у Бели Дрим.

је замак Матеја изнад данашњег Куманова. У главнине резиденција српских краљева била је у стецшту р. Велике⁽¹⁾ (Вардара).

Судска власт. — Ово питање у нашој историји готово није ни додирнуто. На основу оних података које имамо, покушаћемо, ако ништа друго, оно да то питање покренемо. Из података, које из овога разлагања излази, и које ћемо у даљем расправљању навести, излази, да је у краљевини — царевини српској било двојакних судова: духовни и светски судови.

1. *Духовни судови (ἐκκλησιαστικά)*. Епископи су судили потчињеном свештенству. Епископима суде митрополити. «Светски судови несу судили свештенству.» Духовни судови судили су о брачним парницама и богоугодним делима. На пресуду архијепископа — патриарха нема апелате.

Што је краљ — цар у сфери светској, то је архијепископ — патриарх у сфери духовној. При архијепископу — патриарху има *синод*. У Пећи у синоду члановима су бивали митрополити и нарочито назначена духовна лица носећи титуле: велики економ, велики секелари, скевофилакси, хартофилакси. Први је управљао финансијском струком архијепископије, други манастирима и т. д.

Архијепископа — патриарха бирао је *клир* (свештенство) и *народ* т. ј. државни збор, а владалац потврђивао избор.

Има тре степена духовних чинова: *епископ*, *пресвитер* и *ђакон*.

⁽¹⁾ Гласн. XXVI. стр. 170. Nullus praeter imperatoris merce am in vino et oleo, quam in frumento et hordeo, omnique esca vendatur in toto regno. У примедби под 2.

Митрополите бирао је синод архијепископије — патриаршије; а епископе синод митрополита.

Приходи епископа: 1) Приходи од манастира и непокретног манастирског имања. 2) Од посвећења (рукоположења т. ј. хиротоније). 3) Канонска дација од димова и 4) Од бракова.

Од попова су добијали епискупи: 1 златну монету; 2 сребрне; 1 овна; 6 модија јечма; 6 мера вина; 9 модија брашна и 30 кокошака.

Од села, које има 20 кућа: $\frac{1}{2}$ златне монете; 1 сребрну; 1 шиљеже; 4 модија јечма; 4 чабра вина; 4 модија брашна; 20 кокошака.

Од села које има 10 кућа: 5 сребрних новаца; 1 јагње; 2 модија јечма; 2 мере вина; 2 модија брашна; 10 кокошака.

После овога биће разумљив навод краља Дечанскога, који је ослободио дечанска села од свију дација, где каже: „и запрещаю где любо се пре(суде) людие дечански или прѣд краљемъ, или прѣдъ архиепископомъ или прѣд епископомъ или ѿ доуховных или ѿ проуних никоме глобе да не оузима краљ, ни архиепископъ, ни епископъ, ни псуати, ни роуке, ни послоуха, ни одбоу, нь все да не нгоуманоу, а епископоу доуховно, понимже бо краљевство ми освободи и откоупи мое цркъве по поке од епископа хвостыньскога (надлежног) Николе за уетирн стотниѣ ѡвѣць съ шгнѣци и за пет стотниа перперѣ, да не имаю запрѣщениѣ ни ѿ архиепископа ни од епископа мое цркъве по поке, ни проуни людие, ни врьховине да не даваю, ни шгнетинѣ, ни когаре дохода коюга соу давали.“⁽¹⁾

⁽¹⁾ Гласник. II одељење. Књ. XII. 63 и 64.

Приходи свештенства су: бир, плата за чино-
дејство и род с црквене земље.

2. Светско суђење делило се на грађанско (*χο-
σμικά, πολιτικά*) и војно суђење (*στρατιωτικά*).

Световни судови делили се на судове градске,
жуписке, селске, на врху којих стоји краљевски —
царски суд, и краљевске — царске судије. Краљ (цар)
судио је за пет највећих кривица.

Сваки је могао ићи на суд краљу или да му
краљ пресуди или је апелирао на краљев суд.

Суда над судовима није било осим што се мо-
гло ићи на суд краљу — цару.

Колики су били судски окрузи, не знамо, али
знамо, да је судија морао путовати по своме округу
и судити на месту преступлења или парнице.

При суђењу свагда је бивала порота како у гра-
ђанским, тако и у кривичним стварма.

Ми ћемо изложити, шта се разумевало у зако-
нику под именима: *право, правда, закони, судије,
порота*.

За време владе династије Немања и уједињавања
српских племена издато је више законика као што
су: «стари искушени закони» отаца, дедова и свију
предака, од којих су најглавнији закони и обичаји:
Крчана, Пољичана, Вепринчана и т. д. или су разне
уредбе и установе ушле у статуте далматинских са-
моуправних градова: Дубровника, Котора, Задра,
Сплета, Трогира, Будве и т. д. Од свију ових закона
најзнатнији је законик цара Душана. У свима њима
једнаки су правни појмови и речи на пр. Право —
криво; правда — кривда; закон, суд, дедина, отчина,
свод, лице, вданије, соки и т. д. А ово доказује, да
су ова српска племена дошла у ове крајеве са свима

правним обичајима или правима, јер говоре једним језиком и имају једне исте правне обичаје почињући од Истрије па до р. Марице.⁽¹⁾ Од многобројних правних обичаја, напоменућемо неке, начело којих се крије у предисторијском времену, па су неки нашли места у Душановом законнику, на пр. и дандањи међу српским племенима Црне Горе очували се *соки*, која реч долази од глагола *сочити*, *насочити* и значи најпре ући у траг украденој ствари, *навести*, уходити, пронаћи, одклен се употребљавају *сокови* приликом женидбе, удадбе т. ј. Душановог законика „**наводь-тнн**.“ Овакви исти *соки* ⁽²⁾ налазе се у средњем веку у Чешкој, у југозападној Русији. Или *потька* међу селима такође спада у најстарију правну установу, по којој су на дан пољубраније стављани знаци, ради управљања према томе, где су њиве, ливаде и т. д. Те знаке није било слободно кварити, нити прекорачавати. Такве су граничне знаке стављала села. У законнику се одређује казна онима, који би кварили те знаке: **Потька междоу сельми** 50 перпера, а Власима и Арбанасима 100 перпера. Од те потке половина цару, а половина господару чије је село.⁽³⁾

⁽¹⁾ В. Богитић: *Zdornik sadašnjich pravnich običaja u južnih Slovena*. I. Zagreb. 1874.

Иречек: Ист. Българъ. стр. 525. Опис унутрашње историје Бугарије, то је све узето из српских извора и то је опис српског унутрашњег живота, но не българског.

Богитић: *Pisani Zakoni na slovenskom jugu* Zagreb. 1872.

⁽²⁾ Перфеоф: *Славяне. Ихъ взаим. Отн...* стр. 174.

Наводь — *inductio*; **Наводьтнн** — *index*, који укаже, покаже, уходи и јави: **за враждоу** (глобе) **црѣки** половина а **наводьтнн** половина. *Мон. Ser.* 99. Гласн. XV. 308.

⁽³⁾ Зак. чл. 66. Потка није потра или штета нанешена усе-
вима, како стоји у Новаковићевом издању законика стр. 54. Ово
најбоље доказује чл. 65. где се говори о попаши.

У ову врсту најстарији обичаја спада: *глоба*, *јемство* и *опште плаћање*, *порота*, *божији суд*, *свод* и т. д.

Пошто прегледамо општа наређења законика, изложићемо суђење.

Општа одговорност. ⁽¹⁾ За неверу, за свако преступљење одговара брат за брата или отац за сина. **родни** за родима.

Ово је она најстарија словенска установа, која је ограничена према византијском законодавству у овоме :

«Који су одељени домовима, па одељени није згрешио, тај не плаћа ништа, него плаћа онај, који је згрешио и његов дом.»

— «Кад когод умре, а има село у жупи или међу жупама, сва штета која се томе селу учини паљевином или чим другим, ономе селу да сву оштету плати *околина*.»

— «Ако зло учини брат или син или родим, који су у једној кући, све да плати кућни господар или да даде онога, ко је зло учинио.

— Ако тко запали кућу или гумно или сламу или сено коме из пизме, да се такав спали на огњу. Ненађе ли се, да га даде село. Ако га неда, да исто село плати онолико колико би платио паљач.

— Ако ткогод запали изван села гумно или сено да плати *околина* или да изда паљача. ⁽²⁾

Још данас у Васојевићима на дан Пољубраније забоду се одсечене гране, које се задељу одоздо горе и тако забодена дрва зове се *потка*.

Остатак овога обичаја очувао се у нас тако, што на Ђурђевдан побалају гране по њивама. По негде при вуху протну попречно дрво и направе крст.

⁽¹⁾ Чл. 48. ⁽²⁾ чл. 52.

⁽³⁾ Чл. 87. 88.

— У ком селу нађе се хусар или лопов, то село да се „распе.“⁽¹⁾

— Она села, која чувају пут, да плате сву штету или хусарство или крађу или друго какво зло, које би се учинило у томе брду, пустоши.⁽²⁾

— Ако село не би дало конак трговцу, па би му се десила штета „**владальцъ** и село все да плати“⁽³⁾

— „Ако се нађе златар у селу, то село да се „распе“ а они златар спали.“⁽⁴⁾

— Тако исто ако би златар у граду ковао динаре без „воље царева“, он да се спали, а град да плати глобу.“⁽⁵⁾

— Ако би хусар дошао из туђе земље и пошто опљени истим путем вратио се, она „**дрѣжава и села**“ да плате сву оштету, кроз која је он прошао.⁽⁶⁾ Које би село *осрамотило судију*, да се распе и опљени.

Таким начином ујемчена је општа сигурност општом одговорношћу.

б) Како су села и општине носиле општу одговорност: тако су исто уживале и опште користи:

Наши су манастири махом у брдовитим и неродним пределима. Зато су људи манастирски ослобођени од „неропштине царске, да не иду ни на сено, ни на орање, ни на виноград, ни на војску, ни на једну раду ни малу ни велику.“⁽⁷⁾ Тако су исто „ско-

⁽¹⁾ Цл. 124.

⁽²⁾ Цл. 160.

⁽³⁾ Цл. 161.

⁽⁴⁾ Цл. 181.

⁽⁵⁾ Цл. 182.

⁽⁶⁾ Цл. 194. и чл. 96.

⁽⁷⁾ Цл. 35.

БОДИЕ ВЪСЕ баштине од свију работа и поданака» царских осим «коњарине и војске.» ⁽¹⁾

— Села су била ослобођена од продавања својих производа у пола цене кефалијама. ⁽²⁾ Исто су тако били ограђени и заштићени законима од злоупотреба својих господара (чл. 58) и од чиновничких злоупотреба (чл. 204).

— Како се *«плаћало и работало»* од дима (куће), закон је дао највећу заштиту задрузи, која је извор снаге економне и државне (чл. 59). Села имају своје планине, испаше, атаре и могла су ловити рибу, ловити лов и т. д. «Село са селом да пасе, куде једно село, туде и друго **РАЗЕЪ ЗАБЪЛЪ** ⁽³⁾ **ЗАКОННИХЪ И ЛИВАДЪ ДА НЕПАСЕЪ НИКТО.**» ⁽⁴⁾ Тако су исто имале жупе своја жупска општа добра, која су уживали сви жупљани — људи, који имају своју баштинску земљу и виноград и купљенице, да су **ВОЉНЫ ОТЬ СВОИХЪ ВИННОГРАДЪ И ОТЬ ЗЕМЉАН** баштине у прѣију одати или **ЦРЪКВН ПОДЛОЖИТН.**» ⁽⁵⁾

У опште кад упоредимо стање и живљење нижих сталежа у српској царевини, са стањем нижих сталежа у осталим савременим државама, њино је стање било несравњено боље и срећније према стањима у другим државама. У осталом, српска властела као и остала аристократија источна и западна тежила је, да скупи права нижих сталежа, што доказује «забрањивање себарских зборов» и уништење народњег права, да опљене и распу имање и баштину

⁽¹⁾ Чл. 41.

⁽²⁾ Чл. 54.

⁽³⁾ Забран.

⁽⁴⁾ Чл. 63.

⁽⁵⁾ Чл. 153.

властелина издајника земље и народа или пребеглице (чл. 154). Од времена уништења овога народњег права, у српској држави јављају се издајници и неверници према држави и владаоцу.

в). *О међама.* — Закони о међама тек онда могу бити оцењени као што заслужују, кад се опоменемо, да су српска племена заузела освојено земљиште као непокретну својину читавога племена, па је поделила онако, како се деле браћа с тим, да је то њина општа племенштина, која не подлежи продаји ни отуђењу другоме племену или ма коме другоме изван крвних потомака истога племена. Стављени знаци (умке, крстови и т. д.) и памтење људско, то су она вечита сведочанства, која прелазе по наследству као и сама земља. Овда је у главном могло бити спора између племена, или између села једнога истога племена. Сведочбе *добрих* људи, то су правни докази. Ради тврђе истине и да се одклони свака сумња, они су морали међом пронети земљу или бусен на глави или торбу пуну земље: „За међе селске, да даду обе стране, које споре, сведоке: једни половину, други половину (сведока) по закону, на куд рекну сведоци, тако да остане (чл. 69). Лако је било сведочити у племенима и о племенштинама, али је теже било то питање у спору између људи разних народности, или на земљишту освојеном у Романији или онде, где су биле уређене друкчије ствари. Ту је пресуђивала царска повеља. Зато се и вели у чл. 68: за међе о земљи, где се споре села једно с другим, да се суде судом светога краља, кад се је представио. Рече ли когод: мени је (ту земљу) дао господин цар, како ју држао мој друг пре мене, па ако покаже царско

писмено, да исту држи и да тако остане, осим црквене земље, ⁽¹⁾

О правом суђењу. Према наређењима законика у српској царевини било је различних суђења. Наша властела духовна и световна задобијајући веће значење и више права заједно са повластицама и баштинама, ослободила је своје подајнике од свију државних терета и великих и малих работа, па је захватила у своје руке како државне приходе: тако исто изузме суђење испод надлежности државнога суда, да сама суди својим подајницима.

— «Црквени људи **о вѣсакон правдѣ да соудѣтъ се прѣдъ сконни митрополити и прѣдъ епископи и игоумени.** Ако су оба парца једне цркве, да се суде пред својом црквом; ако ли су од две цркве, да им суде обе цркве.» ⁽²⁾ Да црквени суд није судио за све предмете, види се из овога наређења законика (чл. 67): **о земли и о людма црквеним, што имају с киме соудѣ цркви,** ако когод изнесе цареву писмено или рекне: **милостника имамъ у овој царевуј књижи и оу томъзи милостинкоу нищо да нѣтъ, развѣ да се соуде по законоу црковномъ и царском, но да ұпросеть цара.**

Исто тако судила је световна властела својим *отроцима*.

— **Аще соу отроци, да се соудѣтъ прѣдъ сконни господари како любеть за свое дългове. А за крѣвъ, враждоу, за тати, хоусарѣ, за прѣемъ людски да гредоуть прѣдъ цареве соудне.**» ⁽³⁾ Још ће им судити

⁽¹⁾ Чл. 141: Где се изнесу две књиге цареве заједно за земљу тко је држао (земљу) до овога збора, да је земља тога, а милост царска да се не потвори.

⁽²⁾ Законик чл. 34.

⁽³⁾ Чл. 91.

царски суд или „**прави соудъ**“: за **нѣзроу** и за **разъбон владнѣтѣскыи**.“⁽¹⁾

Значи, да је „**прави суд**“ био надлежан да суди: за убијства, бијење, крађу, разбојништво, за примање туђега човека, за издају и насиље над властелин-кама, а суд „**црквени**“ и „**властелски**“ судио је за иступе и друге преступе.

Имамо три врсте суђења: 1) **властелски суд** — отроцима; 2) **црквени** — црквеним људма и 3) **прави суд** код постављених царевих судија. То није све. Имамо још суђење „**градско**.“⁽²⁾ У законику (чл. 173) се вели:

— „Градови сви у земљи царевој да соуд на законехъ о вѣсехъ, како су били оу прѣмъ царен.

„А соудъ что имамъ, да се соуде прѣдъ владальци градъскыи и прѣдъ црковнымъ клирсомъ.

„Ако кто боуде нзъ жоупе при гражданина, да га при прѣдъ владальцемъ градъскымъ и прѣдъ црковнымъ клирсомъ по законоу.“

И тако господари суде отроцима, игуман с калуђерима суди црквеним људма; „**прави суд**“ свима људма; градски владалац с клиром суди грађанима и најпосле **дворски царев судија**“, **кон естъ оу двороу царевоу, и оуунни се кое зло, таи соудни да расоудн. Ако ли се обрѣте два пярца намѣромъ на двороу царевоу, да нмъ расудн дворьскы соудѣи. А нитко да се не призива на дворъ царевъ, ни мо область царева соудне, кога е поставно царь, тъкмо да нде вѣсакы**

(1) Чл. 188. **Разъбон владнѣтѣскыи** значи за насиље извршено над властелинком.

(2) Дучић: Крмчија Морачка. Гласн. Срп. Уч. Др. друго оле-сење. књ. VII. год. 1877. Београд.

прѣдъ своего соудію.“ ⁽¹⁾ Овај царев судија судио је онима у двору, и који се «намере» при двору; али је «право» законито суђење вршено код надлежнога судије. Ово је једна од највећих гаранција правичности суђења, са чега је то ушло у законик, где се вели:

— «Судије да путују по земљи, коуде моу естъ областъ, да огледаю и да исправляю оубогихъ и нищихъ. — Кто естъ оу области конхъ соуде, всакы убогъкъ да нѣстъ волѣны позъвати оу дворѣ царевѣ, или камо н онамо, тѣкмо да нде всакы прѣдъ соудію, оу тнѣн боуде области, да се расуди по закону.» ⁽²⁾

Да су «цареве судије» судиле свима људма у држави за речена преступлења, то сведочи чл. 174 законика, јер се тамо вели: **соудіе коуде посилаю пристае и кинге свое, ако кто прѣслоуша и оттера пристава, да пишоу соудіе кингоу къ киефалѣтамъ и властеломъ, оу тнѣн боудеть дръжави они прѣслоушиници, да сврьше за тога власти, тто пишоу соудіе. Ако ли не сврьше власти (киефалѣ и владалци), да се казѣню како прѣслоушиници.**“

И тако за изстуне и обичне свакодневне ситне зађевице и штете судили су династи или насљедни баштинари: властелини отроцима; црквене власти — црквеним људма, градске **киефалѣте** и градски владалци са местним свештенством — грађанима; царев дворски судија — онима у двору или још и онима, кад се случајно оба **парыца** десила при двору и тражили да им распру пресуди. О свима овима судовима

⁽¹⁾ Чл. 172.

⁽²⁾ Чл. 175 и 176.

и судијама, ми немамо никаквих других података. Сигурно су и себри на зборовима бирали судије, које су им судиле, али властелска законодавна власт уништи зборове себарске и сву ону автономију коју су имали себри и подвргне их суђењу «царем постављених судија» или «правоме суду.» О овоме «*правоме суду*» и говори законик Душанов.

Царевина је била подељена на судске «*области*», у којима су била главна лица судије. Њима на услузи стајали су пристави (полиција) и «глобари» т. ј. извршиоци пресуда и решења.

«Пристави» несумњиво нигде ништа предузимати без заповести царева или писмене наредбе судијине. Ништа друго није смео урадити, већ оно како му се у наредби налаже. Судије да «држе» такође књиге, какве су дали приставима, које су послали, да што исправе по земљи, да ако би пристав преступио наредбу и нешто друго урадио, противно ономе што се у наредби заповеда, или ако би преписао друкчије наредбу т. ј. изопачио је, тада ће пристав морати ићи на суд, па ако се нађе да је радио пристав онако како пише у судиној наредби, онда је пристав *невин*; нађе ли се, да су пристави друкчије «*претворили соуд*», да им се руке одсеку и «*взъмь оуреже*.»⁽¹⁾

— «Сваки ће судија, који суди по земљи, записивати пресуду у књизи, коју ће држати код себе. Пресуду ће изписати и дати ономе, који се «*соуде оправно* на суду.» Судије ће слати да изврше судска наређења такве приставе, који су «*добри, прави и доверливи*.»⁽²⁾

(1) Чл. 165.

(2) Чл. 166.

— «Судије, које је цар поставио судити земљи, аще нишоуѣ за що любо, за хоусарѣ, за тати, нан за кою любо оправданіе соудѣмо, та прѣслоуша кингоу соудѣ царева или црѣква, или властелинъ или кто любо словѣкъ въ земли царевѣ, тѣзи въси да се осуде, тако и прѣстоупници царевѣ.» (чл. 128).

— Судне, коуде гредоу по земли царевѣ и своимъ области, да шѣсть воли възети окрока по силѣ, ни ино что любо, развѣ поклона, що моу кто поклонни отъ своего хотѣннѣ. (96).

— „Аще се кто обрѣцетъ соудію осрамотнѣ: аще боудетъ властелинъ, да моу се въсе възметъ, аще ли село, да се распетъ и пѣннѣ (чл. 97).

— Кто се обрѣте отенѣ соудниа сокальника⁽¹⁾ или пристава, да се пѣнн и да моу се въсе оузми що нмѣ (чл. 94).

Овакво и оволикво осигурање судија јасно сведочи, како се узвишено схватао позив судијски, па како од злог и неваљалога судије, који врши на земљи правду божију, не може бити већег зла на свету, у законуку је стављена гаранција, да ће се народу право судити:

— «Који се судије кљноу, тѣн опраке оног по законуу, и ако се по томъ опраке обрѣте обалтѣнѣ истинно оу оног, кога соу оправдан соудѣ, да оузме царѣ на тѣх соудѣхъ враждоу по тѣсоуца перперѣ. А по томъ да нисоу тѣх соудѣ върованѣ, ни да се кто отъ нѣхъ

(¹) У Шафарика стоји «посланика»; али у другимъ издањима «сокальника». Ова реч тачније одређује дужности посланика судијина и долази од глагола сочити или насочити. Ово је био судски агент, који је проналазио кривце.

ни моужи, ни жени (чл. 156) т. ј. од нечастиваца да нема порода, него да се њин род угаси.⁽¹⁾

Законик налаже судијама да суде «право», по закону, а забрањује судити по «страху» или по «миту», услед чега су изречене најстрожије казни онима, који би погазили ова наређења законика.

Кад суд не би могао какво дело према закону расправити и пресудити, дужан је судија са оба «парца» (парничара) ићи пред цара заједно са судским мњењем, које мора бити стављено, те да цар **„законѣно“** исправља т. ј. да се чланци законика објасне или попуне.⁽²⁾

Судије су путовале по својим областима и на месту изрицале пресуде.

Према народњем српском живљењу, по племенама, нема сумње, да је порота била ваздашња народна установа. *«Станак велики и станак мали»* беспорни су докази тога. У наших предака није било разних инстанција суђења по актима осим наведеног случаја, где се ишло на суд цару, јер доиста не може ни имати никаквог разлога суђење по написаноме на артији, где судија не види парце, ни сведоке. У српској царевини нико и никакав суд није могао судити коме, него је свакоме могао судити само «надлежни његов» судија» или им судили селски кнези, које су они сами бирали.

Из оваквог склопа суђења и обичајнога народнога права није се могло ни замислити суђење без пороте. Порота је била, па је и у законнику остала главна у сваком суђењу. Судија може знати законе,

⁽¹⁾ **„Ни моужи т. ј. удаје, ни жени т. ј. ожени.**

⁽²⁾ Призренски текст чл. 179.

али њему недостаје главног елемента за изрицање „праведнога суда” т. ј. он не познаје парце, он не живи њиним животом, не креће се у њиној средини, не разуме односе парничара и све оне прилике и неприлике у којима се креће народна маса и т. д. с тога је у српским племенима порота била вазда главни основ суђења. На основу „станка малог или станка великог” или на основу „крвнога кола”, са свима оним народним формама, какве су постојале у народу и унесена је порота у законик. Порота је дејствовала како у парницама грађанским, тако и у кривичним :

— „Отъ нынѣ да естъ порота и за много и за мало.“

„За велико дѣло да соу 24 поротѣци, —

„а за помѣнны дѣлѣ 12 поротѣцѣ, —

„а за мало дѣло 6 поротѣцѣ.

„И тѣзи поротѣци да не соу вољни оумирити никогѣ, разѣ да ѿправе или да окрѣне.“⁽¹⁾

„И да естъ вѣсакѣ порота у цркви, и попѣ въ ризахѣ да ихѣ заклѣнѣтъ.

„И оу поротѣ камо се веку⁽²⁾ клѣноу, и кога веку оправѣ, тѣзи да соу кѣровани.“⁽³⁾

Између осталих узрока, ето зашто су судије морале путовати и на месту судити, јер кад би се узели трошкови, дангубе, крпање параца, сведока и поротника, онда излази, да су трошкови и дангуба много претежнији, него ли путовање судино.

(1) Да поротници кажу за оптуженога. да је или крив или прав т. ј. јест или није учинио неко зло дело; или: јест или није — дужан.

(2) Већина.

(3) Чл. 129.

Пошто је порота изрицала своју одлуку: јест или није, онда је судија дело подводио под члан законика и изрицао пресуду.

Леоба народа на сталеже и многи странци по варошима и рудницама, донели су сами собом и ову установу.

— „**Како естъ былъ законъ оу дѣда царева, оу свѣтаго крала :**

„**Да соу велѣннѣ властеломъ велѣн властелъ поротѣн,**
 „**а срдѣннѣ людемъ протнкоу ихъ дружина,**
 „**а протѣннѣ ихъ дружина да соу поротѣн.**“ ⁽¹⁾

Нема супње да су поротници били на половину из два сталежа, ако су парци били из разних сталежа, а тако исто ово је правило имало важности за иноверце и трговце :

— „**Иновѣрцемъ и трговцемъ да соу поротѣн :**

„**Половина Срѣли, а половина нина дружина, по законуу царевоу**“, што се иначе разумевало.

Није се ни на овоме зауставило суђење, него се у извесним приликама прибегавало суду божију, на име : ако се учини неко зло у двору властелском, па буде међу дворјанима био који «себар», закон наређује (чл. 144 : „**да хвати оу котѣль.**“ (чл. 142).

Два дакле случаја имају, где се дозвољава суд божи и то људма нижега стања.

Преступи и казни. — Из именованих у закону преступлења, виде се ондашњи пороци, а у казнима огледа се народње мишљење како о првима, тако и о казни :

а) Казни, које се изричу над свештенством извађене су из црквених канона. Тамо их има много-

(1) Чл. 130.

више, али су у законик ушле само оне, које се могле десити у српскоме животу:

— Не смеду се по миту постављати митрополити, епискупи и игумани. На онога, ко би кога по миту поставио, изречена је анатема и да се **извржета оба оть сана и поставленъ и поставленны**“ (чл. 12). Ако владалац црквени узме мито «да се **расплатъ** (чл. 24). Ко **оувреть калоуѣра** или црквеног човека, да плати «само седмо» (чл. 30). Ако ли владике и игумани узму мито **на своихъ людехъ** — да се извргну од сана; узме ли калуђер мито, да се бије и протера (чл. 196).

— Калуђер који збаци расу, да се затвори у тавницу и да се бије док је опет не обуче и не смири се (19).

б) *Копанье гробника*⁽¹⁾ казни се плаћањем **вразѣде** а поп да се распопи, који би учествовао у томе преступлењу (чл. 20).

в) *Продавање човека*. Ко би продао хришћанина православног у „**иноверноу вероу**“ да му се одсече рука и језик.

г) *Псовање*. Властелин ако опсује властеличића, да плати 100 перпера.

Властеличић ако опсује властелина да плати 100 перпера и „**да се вѣтъ стани**“ (чл. 45).

— Ако властелин или властеличић опсује себра, да плати 100 перпера. Уради ли ово себар обратнo да плати сто перпера и „**да се осмоудить**“⁽²⁾ (чл. 46). — Тко опсује владика, калуђера или попа да плати 100 перпера (чл. 82).

⁽¹⁾ Т. ј. вампира.

⁽²⁾ Умотају му око главе артију или смољаву крпу и запаље. И заиста га осмуде.

д) *Отмица*. Ако властелин **възметъ владикоу** (госпођу) **по сназъ**, да **моу се обе** руке одсеку и нос одреже.

— Ако то уради себар да се **обеситъ**. Ако своју другу (себарку) узме на силу, да му се обе руке одсеку и нос одреже.

е) Ако властелин не предстане по позиву на суд, да се казни са 6 волова. Из овога се види, да себри несу грешили противу овога наређења.

ж) Себру, који би купио **съборъ**, да се одсеку уши и да се осмуди подвочије.

з) *Попаша*. Ко хотимично попасе коме *виноград*, *жито* или *ливаду*, да се казни са 6 волова (чл. 65).

и) За рушење знакова пољубраније, 8 перпера. А учине ли то власи и арбанаси, казна је 100 перпера.⁽¹⁾

к) *Убијство*. **Кто нѣстъ пришьль нахвалицомъ по сназъ**, и **сътвориъ оубѣиство**, да плати 300 перпера. **Дше ли боудеть пришьль нахвалицомъ** (и убије), **да моу се обе роуци отскакоутъ**.⁽²⁾

— А где се догоди убијство, онај **кон боудеть харьвалъ кон** (заметнуо кавгу) да је крив, ако се догоди убијство.

Неједнакост казни. — Ако убије властелин себра, да плати 1000 перпера.

Ако ли себар убије властелина, да плати 300 перпера и да му се обе руке одсеку.

Ко убије владику, калуђера или попа, да се убије и обеси (чл. 83).

⁽¹⁾ Чл. 66. 71. Ови су били само сточари, па су досађивали свету.

⁽²⁾ Чл. 73. 74. 81.

Ко убије оца или матер или брата или своје чедо, такав убилац да се изгори на огњу. (чл. 84).

л) О **скоубѣжн**. — Ко оскуби браду властелину или добру човеку, да му се рука одсече. (чл. 85).

— Ако ли се оскубу два себра, **шѣхоскуѣнна** је 6 перпера. (86).

м) *Паљевина*. Ко запали кућу или гумно, или сламу или сено из пизме, да се спали на огњу. (чл. 87).

н) *Разбојнички најезд*. Који би разбојнички на кога напали, да им се све што имају узме, а њих да муче као хотимичне убице (чл. 89. Казна је прописана у градских гранах).

о) О *уздању* т. ј, *обклади*. — Обклада се забрањује, а ко то преступи, да плати «само седмо.» (чл. 90).

п) *Плаћа приставу*. — Од земље 3 перпера; од села 3; од млина — 3; у жупи од сваког села по 3 перпера; од града — коња и свиту; од винограда 3 перпера; од коња једап перпер; од кобиле 6 динара; од говечета 4 динара и од брва 2 динара (чл. 95).

р) Ко што нађе у царевјој земљи, да не узме говорећи: вратићу. Ако тко што позна, па дохвати или узме, да плати као лопов и хусар. Ако ли нађе на војсци у туђој земљи, да доведе и донесе пред цара и војводе (102).

с) Ко насилу задржи трговца, да плати 300 перпера. (чл. 106).

— Ко прикрива лопова и хусара — ако је село, да се разсели; ако је лице, да се обеси (123. 124. 125. 126 и 127). Зато је веома страшна казна из-

речена оное, ко би набедио село или лице, да прикрива лопова или хусара:

— Ако когод потражи судом хусара и лопова, а не боудеть обантѣнта, да им ѣе оправданіе желѣзо, що е положнаѣ царь, да га възнимають оу братѣхъ црковныхъ отъ огни, и да га поставять на светон трапезѣ. (чл. 127).

г) *Маѣије и тровање*. Маѣионик и отровник да се „*жежеть по лицу*“ и да се протера. Така иста казна изречена је и онима, који би таили маѣионика и отровника (чл. 131. 9.). Одавлен је остало код нас, да вештицу прѣе усијаним кукачом по челу или лицу.

ђ) *Злоупотреба власти*. — Ако властелин и властеличић, којима је цар дао земљу и градове (под управу), опљени село или град или **любо что кроме воде цареве, что моу есть дао на събороу**, да му се узме „*дръжава*“, а онај, који је пљенио, да плати све од себе и свога дома, а да се казни као пребегалац. Овако се исто казне и они, који су штогод лажно додали у повељи царевој (чл. 152. 118 и 154.).

з) *Забедник*, који забеди кога лажом и **обезомъ** да се казни како лопов и **хусаръ** (чл. 167).

ја) *Пијаница* ако заподене свађу или посече или окрвави кога, али не до смрти, **да моу се око оузьме и роука отсеуе**. Ако ли кога задере или обуђу коме скине или „*ниноу срамотоу оутини*“ а **неокръван**, да се **ѣе 100** по табанима, да се баци у тавницу, а затим да се изведе из тавнице, да се опет бије и пусти (чл. 168).

је) Властеле и кефалије, који држе градове и вароши, никога не смеду затворити у тавницу без цареве заповести, што ако преступе, платиће казне цару 500 перпера (чл. 178). Тако исто и онај кто

дрѣжн тѣмѣнцоу оу царевон зѣмѣли, да не прила инушега чловека без повелѣнѣа царска (179).

ју). Златар, који би ковао динаре изван вароши или града да се **сѣжеже огнемь** (чл. 181).

аа) Ако властелка учини блуд са својим отроком, да им се обоима одсеку руке и носеви. — Нађе ли се у подобној кривици пристав, да му се одсеку оба уха и језик (чл. 189. 190).

У законуку Душанову дивно је била заштићена част и образ женскиње. Зато ми и налазимо женскиње са онаквим врлинама и именом као што су царица Јелена, кнегиња Милица, или мајка Краљевића Марка и т. д.

— **„Тко растагнѣ девојку или на силу или ма каквим другим начином, таквومه да се одреже нос и да девојци даде трећину свога имања;**

Ако ли је с њеном дозволом, ду је мора узети за жену — ако на то пристану њени родитељи. Нема ли имања, да му се одсече нос.”⁽¹⁾ Ако ли учини блуд удата женска, блудник да плати 100 перпера, а она да се казни као блудница и да је муж не прими.⁽²⁾ Ако ли на силу когод учини блуд с удовицом, да плати 300 перпера и да га бију.

бб) *Травнина*. Којем властелину дође да зимује човек, да дава травнину од 100 кобила једну кобилу, од 100 оваца једну овцу с јагњетом, од 100 говеди једно говече (чл. 199).

вв) *Трошкови приставски*: од земље 2 перпера; од села 3; од млина 3; у жупи од сваког села 3; од града коњ и свита; од винограда 3; од коња 1

⁽¹⁾ Текст Ђорђевића, У Закон. С. Новаковића чл. 172. 163.

⁽²⁾ Иб 160.

перпер; од кобиле 6 динара; од говечета 4 динара; од овце један динар; од брава један динар (чл. 204).

Парничење и парци. — О парничењу параца пред судом, не налазимо у законнику никаквих наређења, првога законодавнога збора 1349 год. Тек у издатим допунама законодавним 1354 год. налазимо два члана, којима се наређује:

— „На соудоу, кон се соуде, парци, кон се пре за свою притјуу, и онан парць, за що га при, да нхсь волхнь отъ партїа нне рети глаголати поткорьне на онога парьца, ни за невѣроу, ни за нно дѣло, разъве да моу отпирѧ. Каде съврши соудъ, ако что нма, по томъ да глаголе шь-нинь прѣдъ соудѧмъ царевнин, а да моу се неве-роуе нища, что вели, докле се неисправи.

— „Парци, кон исходе на соудъ царевъ, да кою рѣть изъговоре прѣвоу, и те рети да соу кѣро-ване, и тымъ рѣѧма да се соудн, а последнимъ нищо.“⁽¹⁾

Јасно је, да су од првога збора до другога при-брани податци, који су показали, да је било врло рђавих људи, који су падали у злочинства, па да би умакли испод правде, они на место да одговарају за своја рђава дела, и да се правдају, употребљавали су каиш и бацали беду на тужиоца да је учинио „не-веру” или што друго. То је приморало законодавну власт, да донесе први члан, којим се оптуженоме на-лаже да „отпире” т. ј. да се правда и да се неверује његовом забеђивању све дотлен док се неоправда, јер кад се оправдао, онда као частан човек могао је показати тужитељева преступлења, која су га може бити и навела, да набаци љагу на часна човека.

⁽¹⁾ Чл. 164 и 169.

Други члан врло разумно наређује, да се верује у оно, што **парьци** најпре покажу, а да не верују у оно, што би доцније смишљали. Ово је веома важно при суђењу с поротом, где нема никаквих изнудних мера на признање.

Жена се није смела позивати на суд, него муж.

Сирота која није **шка прьсти** или ⁽¹⁾ одпирати да даје **парьца** који ће одпирати. Властелин се позива *пре обеда* у суд књигом, а остали људи печатом.

— „Који пак позове кривца на суд, па позвав га, сам не оде на суд, но седи дома, онај позвани ако дође на суд и одстоји време чекања по закону, а тужилац се не јави, овај је оправдан за дело због ког је позват.“ ⁽²⁾

На посљедку ћемо напоменути „**сводь**“: ⁽³⁾ И ако ли тко ухвати удављено или украдено, лицем или судом узето буде, сваки о том да да **„сводь“**.

— Ако ли тко купи гдегод или у земљи царвој или у иној земљи, **виноу да дасть сводь**. Ако ли неда свода, да плати по закону.”

Овај је чланак од 1354 г. допуна и објашњење чл. 79 од године 1349, који гласи: „**Лице кто познаеть лице подь тловкомь, а боудеть въ горь** (у планини) **и въ поустоши, да га поведесть въ прирьвие село и за-роути селоу, и позовесть, да га дадоу прядь соудѣ. Шо покажеть соудь да плати село тоу.**“ Па и после члана 143 опет се јавила потреба за ново објашњење и практичко примењивање свода, на име: ⁽⁴⁾

⁽¹⁾ Чл. 62.

⁽²⁾ Чл. 76.

⁽³⁾ Чл. 143, 193.

⁽⁴⁾ Чл. 193.

— „Н сводъ коньскыи и нныихъ добытъкъ нли кон годѣ, правѣда, что се гоуси нли оукраде, томоу да даа сводьника, да плати всако само седьмо. Ако ли рече: „коупныхъ оу того земьли, да оправе доушевынничи отъ глобе. Ако ли га неоправе доушевынничи, да плати зъ глобомъ.“

Још ћемо напоменути, да никоме није могао судити други суд, осим његовог надлежног суда, а то је била гаранција правичнога суђења. Законик овако гласи (176):

— „Кто исть оу области конхъ соуде, всаку уловкъ да нѣсть колѣнь позывати оу дворѣ цареви, нли камо и онамо, тькмо да иде всаку прѣдъ своего соудѣю, оу тнен боуде области, да разсоуди по законоу.“

— Што се догоди коме или *трговцу* или *госту* или *калуђеру*, те од њих узме што гусар или разбојник или нека друга злоћа, да иду судијама или кнезовима или цару, да им плате судије и кнезови или цар, што изгубио. Цар ће тражити наплату истог од кефалија и властелина, којима је предан на чување пут и дане страже.”⁽¹⁾

15 Забрањено женскињима лежати у црквама т. ј. укинута је народни обичај, да женскиње међу главе на мошти светитеља и туна да заспе:

Чл. 197: „Н жене да неовластоу оу цркви, разъкъ господыни и кралицѣ.

Сви ови закони износе нам у сликама ондашње стање живљења нашега народа. Напоменућемо, да су златари морали становати по градовима, ковати динаре и друге потребе (180); нико није смео продати човека у туђу земљу, а како су свету били

⁽¹⁾ Чл. 162.

досадили господски псари, соколари и т. д. Законом је наређено, да им се ништа не даје (202).

Сујевејства, живљење, навике, обичаји. —

Наша племена очувала су многе појаве предхришћанског времена и подвргли их и прилагодили под хришћанске обреде или их хришћанство забрањивало и уништавало. Како су богови прехришћански помагали својим племенима и људима преко нарочитих људи, то се очувала многа сујевејства за време краљевства и царства као што је веровање, да имају: вештице и вештици, чињарице које чине чини, врачаре, видари, ~~вљхен~~ или људи: *видовити, вилловити, аловити* ⁽¹⁾ и т. д. Све су ово људи, који стоје изнад осталих људи или који знаду да зауставе облаке, или „урекну“, а нарочито женскиње знаду да натуре „злу коб.“ ⁽²⁾ У ову врсту веровања долазе и они зналци, који погађају шта ће бити, по слезини, по костима, по звездама, по летењу тица, по плећкама, кобилицама и т. д. Још се очувало веровање, да

⁽¹⁾ О Немањи се приповеда, да је био аловит. Св. Савва нађе негде крај мора на месту, где се спремао ручак „цару Симеуну“ (Немањи. Пекли волове, овнове, вепрове и т. д. па запита: „Ко ме спремаје ручак? — „цару Симеуну.“ Зар ће он то све појести? — „Хоће, јер је аловит.“ Тада св. Сава позове цара Симеуна у шетњу по мору, на чамцу. Занђу подаје у море, кад цар Симеун одпочне захтевати, да се врате, јер је гладан. Св. Сава знао шта је, па га заваркавао и говорио: „Сад ћемо, сад ћемо.“ У том, закомеша се ала у цару Симеуну; он падне на под чамца, а ала из његових уста искочи у море. —

Кад се вратио и погледао на спрењени ручак, цар Симеун рекне: за кога је то све спрењено? За тебе. — „Ја нећу ништа друго, него само једну просфору.“

⁽²⁾ Одтада долази код Пољака назив жене — „кобјета“ — чињарица.

душе могу да излазе из тела и, да друге људе море или муче на спавању (на пр. мѡра, ведогоња) или да се преокрећу у вукодлаке, гробнике = вампире и да пију крв људску, или да су бивали у „*мавѡхъ*“ (т. ј. *мавѡ* = рај), или на Врзином колу, и т. д. Овамо спадају разна вражања са реченицама и заклинањима, која су нарочито употребљавали бабуни (богумили). По њима се назвала и она села у Пелагонији између р. Вардара и Прилепа. Под утицајем тога, хришћанска, српска законодавна власт забранила је „*бабунске речи*“, ⁽¹⁾ ископавање, из земље мртвих телеса и спаљивање. ⁽²⁾

Сарањивање мртваца пропраћано је задушником (т. ј. давањем вечере за душу), уписивањем у породичке читуле или црквене поменике. Продужило се свима мртвим предцима раздавање за душу зими на „задушнице“ т. ј. свакога се име спомињало, свећа му паљена и раздаван лебац. Црквеним језиком то се звало „*правити помени*“, у дан смрти.

На место предхришћанског молења дубовима, с христијанством подобни дубови постану „*записи*“, а заведе се „*ношење крста по записима*“, или „читање на изворима“, што се и данас називље: „*Крста*“ или „*Ношење крста*“, после чега долазе селска весеља. Противу ових народних обичаја чешће су предиковали хришћански свештеници као што тврде њине

(1) Закон. чл. 72: И кто реуе вѡдѡвѡнскоу реуѡ, аѡе коудѡтъ вѡдѡстѡвѡнѡ, да платитѡ 100 перѡера; аѡе ли свѡрѡ да плати 12 перѡера и да се вѡстѡ ставѡсѡ.

(2) Чл. 20: И люди, коѡ сѡ вѡдѡвѡнскоу нѡнимаютѡ нѡ грѡшѡка, та нѡхъ сѡжжѡутѡ, тоуѡ село да платитѡ вѡрѡдоу, коѡ тоуѡ сѡуѡнитѡ. И аѡе коудѡтъ вѡнѡ на то приѡшѡ, да моу сѡ вѡдѡметѡ вѡмѡвѡнско.

предице, ⁽¹⁾ додајући, да су називали боговима „**слън-це** и **мъсьць**, **землю** и **воду**, **зѣри** и **гады**, а од камена правили Тројана, **Хрьса**, Перуна и да нарочито верују у Перуна, у виле ⁽²⁾ и т. д. Не само да су још поштовали небесна тела, него су им она била мерило времена, ⁽³⁾ година „сунчаних” и „месечних.” Топла половина године зове се **про време (трица)**, а лето је важније од ладне зиме. Небесна тела називали су по својим појмовима на пр. Медведица, штапци, а небеске појаве разумевали према својим појмовима на пр. наши предци су говорили о помрачењима сунца и месеца: **Югда погмѣнѣтъ лѹна или слънѣце, вѣькодлаци лѹнѣ или слънѣце изѣдоше.**“

Данашњи називи дана у седмици доцнијег су постања, јер се почињу од недеље: **по недељникъ, втор(н)никъ, среда, четврт(н)ак, пет-акъ**, међутим код полабских словенских племена звао се четвртак „**Перунов дан**”, а то доказује, да су и други дани називани по именима богова. Из народних умотворина јасно се види, да су Србли времена Немања очували

⁽¹⁾ *Перфолѳ*, Славянс. стр. 185: „**оуь не соуѣнѣь богоуь, жѣрѣть, оуь рекоуь богиномъ нарицѣть и трѣи ткорить, оуь трѣи ткорить на стоудѣнѣци дѣжда исиь отъ него, оуь кобенѣ тѣтѣь, смотрѣть, оуь сѣрѣтѣниѣ соуѣмѣнитса, оуь мѣшѣь тѣстѣь скотѣ твора ѣвѣметѣь....**”

⁽²⁾ *Id.* 185: **иѣже унѣло тридѣкѣтъ сѣстрѣнѣцѣ; огниѣи молѣтѣсь зовѣше иѣго скарѣжнѣуь; моле се и Рѣде и Рожѣнѣцѣмъ и глаголють неѣтѣгласѣ и мѣнѣь боги и богиѣмѣи, и иладѣуьтѣ иѣмъ трѣбѣь, трѣпѣзоуь, короѣи (који се дају полажајнику) хѣтѣь, смѣь, мѣдѣь и рѣжѣуьтѣ коѣошѣи; жѣроуьтѣ бѣтѣмъ и бѣлѣтѣмъ и иладѣжнѣи, погѣнѣьски жѣроуьтѣ въ сѣмѣцоуь — стрѣую, зѣмѣхѣнѣе — уѣдѣь, пѣтѣиѣи гѣи и дроуьгоуью коѣь и т. д.**

⁽³⁾ **Врѣме** долази од глагола **врѣти**. Весна — санскрит. **васанта** од **вас** = засијати; **вѣсара** — **дѣнь**....

сва старинска предхришћанска веровања, што траје и до данашњег дана. Ђурђев-дан, Илија громовник и Огњена Марија заменули су бога Перуна; св. Пантелија влада врућинама, а св. Никола заменио морскога бога. Обожавање неба прешло је у народне умотворине на пр. Сунце царује на небесима с месецом и звездама; његова је невеста Марија = Јана = Гроздана, а сестра Даница. Сунцу и месецу обраћају се у песмама, као онима, који све виде и све знају и т. д. Чак су хришћански празници прилагођени старинској вери на пр. Христово рођење — Божић, при повратку сунчаном; ⁽¹⁾ бадњи-дан долази од ~~бадњи~~ *vigilia*) и т. д. све су ово остатци народњег веровања у сунчано божанство.

Васкрсу, у пролеће, прилагођени су сви обреди, који казују старинско веровање, да тада природа отвара своја недра за плодове, када се приноси на Ђурђев-дан богу на жртву јагње, на чему се и оснива наш обичај, да тога дана сваки закоље јагње. Летње празнике старинске у част предхришћанских богова прилагодили су Троици, Ивањ-дану и Петрову дану, кад се бере «ивањско» (перуново) цвеће или се светкују «кресови» или се празнују «русалије.» ⁽²⁾ Недеља пред Троице с тога се и зове у нашем народу русална или русалница. «Русалије» управо не

(1) ..Бог се роди коледо...

..Мушко чедо коледо...

Коледа је или од речи коло = година или од латинске или грчке речи: *Calendae*, *καλάνδαι*....

(2) *Id.* ..*ῥουσάλια*; лат. *pascha* *pasagum*. Реч: мађије, долази од речи *тагае*.

Реч: поганик долази од латинске речи *paganus* — многобожник, а грчки: *ἑθνος*, идолопоклоник — *ἑθνικός*.

означава свеца, него означава обреде, игре, светковање, весеље праћено елефтеријама (комедијама, до-сеткама), свирањем у гусле и певањем песама не само русалне недеље, него и на Ивандан⁽¹⁾ и т. д. На овим играма представљали су животиње на пр. кобиле, козе или играли «туре», одклен се зове маска турица (у Дубровнику). Ноћу у очи Ивањдана мушкиње и женскиње скупљали се на «игралишта», купали се (купало), скакали преко ватара, и те су ноћи «творили вљшвениџа и плодове вљшениџа и слика шџа тџа потџа скрџама тиннџа.» То је остатак светковања сунчаног «креса.»⁽²⁾

Разна праисторијска предања, измешана са хришћанским мислима и књижевним мудричењем, поцрпљена су из разних извора и живе дандањи у народним умотворинама под окриљем прилагођеног у вери хришћанства, а то је већином праисторијска словенска митологија.

Епска појезија цватила је за време краљевства и царства,⁽³⁾ где се прослављала јуначка дела владара и јунака времена владе династије Немања, што се огледа у оно неколико очуваних песама о св. цару Симеуну, о св. Сави, о цару Душану⁽⁴⁾ и т. д.

(1) Перфоџ: Славјане и т. д. стр. 190. «*прескакають на отъ ногъ тѣхъ и на споморохъ, гусльми и русальми на играхъ...*» *σκημαρχος* = *αρχος σκηματισμῶν* = мајстор смехотворења.

(2) Id. 190: *mutatio temporum*, *solstitium* — кресати, васкресати.

(3) Жит. 95: *егда же во и на тѣхъхъ прѣдсѣдѣше тѣмъхъ и гусльми яко обѣуан ...влагородѣньхъ кесалише се.*

Овде се треба опоменути сведоче Григорине, кад је путовао у Скопље краљу Дечанскоме.

(4) Караџић Срп. Нар. Пјес. П. Ново издање — I.

Народни епос очувао је нарочито грађење цркава и манастира члановима Немањске династије.⁽¹⁾

Наши краљеви и цареви у свечаним приликама носили су византијско царско одело, а у рату — вenedичко убојно одело. Наша властела правила је себи одело од вenedичкога скрлата, свиле, чохе, а народ је носио одело од свога домаћег клашња. Властела, која се преобукла у туђу ношњу с презрењем је гледала на народне доламе и кабанице називајући их простачким⁽²⁾ или ти бугар — кабаницама.

Самодржавна је властела правила около својих господских дворова зубчате замке и куле онако исто, како су прављени замци около великих цркава и манастира ради заштите и одбране, што сведочи, да људи несу уживали сигурност. Насигурно знамо, да је Маглич био замак српске архијепископије. Около властелских замака правили су своје малене кућице отроци. Како су властелини могли ратовати једни с другима, они су рушили куће отрока свога противника, палили села, робили отроке и стоку, одводили у робство, па често продавали преко мора. Због

⁽¹⁾ *Гиљфердинг*: Собран. Сочин. III. стр. 108—111.

Бог. Петрановић: Срп. Нар. Пјес. I. II. III.

⁽²⁾ *В. Богишић*: II. одељење Гласн. Срп. Уч. Др. књ. X: Народне Пјесме. књ. I. 1878. С расправом о «бугарштицама.» У осталом, не може бити усвојено скупљачево миљење о «бугарштици.» Види: Из Историје српске. Чеслав стр. 25—27. Бугарштина је пјесма, која се пева уз свирку. Српска властела Приморја усвоји римско изображење, па је с презрењем гледала на народне пјесме. Свој народ је звала *vulgus* = простаци. Од речи *vulgus* постала је бугарштина т. ј. простачка пјесма или народна пјесма. По освештењу Турцима српских земаља, у Дубровнику, народњаци отпочну да воде народне песме и да се на њих угледају.

тога је Душан, да би томе злу стао на пут и издао закон: ⁽¹⁾ **Кто проводитъ дружинага уловка въ тоуждоу землю, да моу га дастъ самоседаго, а тако је исто забранно, да нико ничијега човека „да непрїиметь.“** ⁽²⁾

Како је властела усвојила туђу ношњу и туђе обичаје, она чак правећи или унутра у замцима или около замка баште и вртове, није их хтела звати српском речију, него је узела грчку реч перивој или Перивол. ⁽³⁾ Са доласком у државну заједницу племства грчког са српским, увуку се грчки обичаји у наш властелски staleж и он се охужи оним истим пороцима властољубивости и саможивства, чим се одликовало грчко племство. Српска властела прими пове грчке титуле, а с титулама се увуку и све грешне тежње, да се на рачун царства узвисе, обогате и постану независни и т. д. Титуле несу властелу упитомиле и васпитале, јер је она остала онаквом каква је и била: груба, необразована, али је уз то, постала грабљива и издајничка, како видимо из њеног понашања према Кантакузену и одбрани градова.

Сељаци су живели по селима на својим или туђим земљама као слободни или неслободни људи.

Историјска књижевност. — У ономе времену, кад је Немања прогнао богумиле, а сналио њину књижевност, и тежио да прикупи у једну државу све српске племенске државице у „бреговитим“ пределима, већ је било написано прво историјско дело на латинскоме језику, а то је „Љетопис“ попа Ду-

⁽¹⁾ Законик чл. 80.

⁽²⁾ Id. чл. 120 и 121.

⁽³⁾ ...περιβόλιον Глас. XI. 132. 134. Гласник XIII. 373. 376.

• У Божишића: Нар. Пјес... Стр. 342:

• У њему су хладне воде и перивоји...

кљанина.⁽¹⁾ Треба знати, да је архијепископија „Горње Далмације“ најпре била у Дукљи, а доцније у Бару. Под барском митрополиом биле су: Неретванска, Хумска, Травунија и Зета. Архијепископ је миропомазивао и венчавао на престо владалце: Хумске, Травунске и Зетске. Наравно да је у архијепископији вођен о томе дневник, где су била записана имена кнежева свију ових трију кнежевина. То је био главни извор заједно с књигом Методија и св. Владимира на српском језику, из ког је поп Дукљанин и саставио љетопис три српске кнежевине Приморја. За овим је додао: Као очевидац и савременик догађаје XI и прве половине XII века управо до 1162. О доласку српских племена и њином насељењу, он је црпио податке из грчких и римских писаца. На основу свију ових извора, он је описао долазак и настањење српских племена, покршћење и историју Хума, Травуније и Зете од покршћења до 1162 године. Без попа Дукљанина и Порфирогенита, наша би историја жуланијскога доба била тамна и неразумљива. Дукљански је свештеник положио темељ српској историографији. Што ова књига није имала на нашу историографију онога утицаја, какав би могла имати по својој огромној важности, то је с тога, што је била написана на латинском језику, па није могла прећи у народ, нити се одомаћити у нашим манастирима, и дати бољи правац даљем писању историје, него се изнова наша историографија отпочела „житијима.“

а) Поред описа радње „философа“ Константина у попа дукљанског, ми имамо: **Месеца Фервара въ 14 днь**

(1) Издање: Ивана Црчића. 1874.

житѣ и жинѣ блаженнаго оцѣтеля нашего Константина философа, прѣваго наставника словенскомоу езѣкоу“ у 20 глава, са једним додатком, н: мѣсаца априла, 6 день, памѣть и житѣ блаженнаго оца нашего и оцѣтеля Методѣа архиепископа моравьскаго“, у 17 глава.

Ова су житија важна за почетак наше књижевности у свези са одбраном словенске писмености **Урьноризца Храбра.** (⁴)

б) Наша историографија одпочета је по угледању на грчке списе одмах по смрти и пренешењу Немањиних св. моштију у Студеницу. Његов син Сава, као архимандрит манастира Студенице и напише:

— „**О насладовани свѣтаго манастира сего** (Студенице) **прѣподобныиъ оцѣцѣмъ нашимъ и хитѣромъ господниномъ Симеономъ, и о житѣи его, каково бысть прѣдъ Богомъ и улоуки.**“ У глави првој говори Сава о основању манастира Студенице, напомиње државну радњу савакупитеља српских земаља, напомиње области, а у трећој и четвртој и петој говори, како је скупио државни збор, одрекао се престола, покалуђерио и отишао најпре у Студеницу. У шестој говори о себи, а у седмој о доласку калуђера Симеуна у Св. Гору. Даље описује очину радњу на Атону, смрт, чудеса и пренос његових моштију у Студеницу, додајући: Да је Немањи било 46 година кад је постао велики жупан; да је владао 37 година и покалуђерио се и „**пожи(ки) въ томъ образѣ 3 лѣта. И въсего живота его бысть 87 лѣтъ.** Преставио се лета

(⁴) Šafarik: Pamaátky Dreveniho pisemnictvi jiboslovann. Прво издање Шафарика 1851 и друго издање Иречка 1873. Сва ова житија, као и житија Немање која су написали његови синови: Сава и Стефан Првовенчани налазе се у оном Шафариковом зборнику.

од створења света 6708, Фебруара⁽¹⁾ 13. У главном, Сава је обратио поглавито пажњу на духовну радњу свога оца и описао опширно његов монашки и приватни живот.

Најстарији Немањин син Стефан и први српски краљ, писац питања управљених архијепископу охридском Димитрију Хоматинском,⁽²⁾ написао је :

— Житије и жиџње светого и блаженого и прѣподобнаго оца нашего Симеона, прѣжде бывшаго наставника и оучителя, господина же и самодрѣжца отѣуственна си вѣсе сръбьскимие земле и поморьскимие.

Од I—XI описао је рад свога оца као великог владоаца и савакупитеља српских државица у једну државу. Од XI—XIV радњу свога оца у Св. Гори и зидање Хиландара и пренос моштију очиних у Студеницу. Даље је описао време своје владе, буну свога брата Вукана, и рат с њиме; ратовање с бугарским владалцем Борилом; побуну стрезину и рат с њиме; ратовање с деспотом епирским Михаилом и ратовање с краљем угарским Андриом, и латинским царем византијским Хенриком (XIV—XX). У овоме житију први српски краљ описао је радњу свога оца и своју сопствену довео до 1217 године.

в) Нашу⁽³⁾ историју продужио инок Теодосије веома изображен и даровит писац службе св. Симеону и св. Сави, у два житија :

⁽¹⁾ Стр. 14.

⁽²⁾ Гласн. XXXIII. 1—37.

⁽³⁾ Из житија написаних синовима Немањиним зна се, да су Немањине мошти проглашене светима и мироточивима, тако се исто зна из Дометијана и Арх. Данила, да је архијепископ Савва био проглашен свецом одмах после чудеса учињених у Трнову, и у Мишешеву стављен у њивот пред олтаром. Њима су и службе биле.

— **Житије и жизнь преподобнаго и скетаго въ светыхъ отца нашего Симеона бывшаго Немане пръ-ваго обновителя сръбскаго уоудотворца.**

— **Житије и жизнь преподобнаго отца нашего и богоноснаго наставника въсее сръбскыя земли и по-** написане. Ко их је писао? У рукописној књизи: „**Житіе и подвижн.** Св. Саве, нема свршетка, али при крају стоји ово: **»Теодосіе не-** **достойни пою те, отче Симеоне**“, и иду стихире. Кад се прочитају инициали (почетна првена слова) излази **ТЕОДОСИЈЕ**. Значи, да је инок Теодосије саставио службу св. Симеуну и светоме Сави.

Ко је написао „житије“ св. Саве?

У Mikloschica: Monumenta Serbica, стр. 18 и 49. Каже Дометијан (под годином 1264) за краља Уроша I, да је имао велико поштовање ка светим родитељима и да је направио код Хиландара и къ роукоткоренитиъ его стълъжъ живихъъ изкоемъ урмицъ и пръдръжешоу правило духовное св. отцъ живихъиныхъ въ светыхъ монастыри того прѣосвещеннаго пръваго Савы послѣднимъ оученикъ Дометіану Теромонаху, Христосъ истинны Богъ ис-пръва царствен въ вѣкы и на вѣкы и на насъ прѣскетыхъ доухомъ сконихъ обѣжи емоу житіе прѣподобнаго отца нашего Симеона дѣтелію свѣтаго доуха и того скетаго изколеніемъ тѣмъ прѣписано бысть къ светли Горѣ въ монастыри лавры Хиландарскои къ стълъжъ скетаго прѣображеніа спаса.... и сіа кинга на благословеніе послаша емоу (краљу Урошу I) отъ светыхъ Горы въ сръбскою землю “ Павле Шафарик у „Раматку“ мисли, да је Дометијан имао при руци „житије“, које је написао први српски краљ, кад је писао *Život sv. Symeona obširně a kvetným slohem serbál* (1264 г). Ово миѣне мора потпуно насти, кад тамо стоји, да је Дометијан „житије Св. Симеуна прѣписа(а). Дометіаномъ прѣписано бысть). Није Дометијан написао житије св. Симеуна, а није га ни написао; па није ни прѣписао житије, које је написао први краљ или први архиепископ; него је „прѣписавъ“ житије написано некимъ урмицомъ у Св. Гори.

Виделисмо да је **Теодосије** написао службу св. Симеуну. Он је написао и **житије** св. Симеуна, а тако исто како службу св. Сави, тако и његово житије. Ето ово Теодосијево житије св. Симеуна и св. Саве и *ирѣписао* је Дометијан и од „Свеге Горе“ послао краљу Урошу I.

морьским архиепископа Савы.⁽¹⁾ За оба ова „житија” морамо напоменути да их је вероватно Дометијан попунио историјским фактима, јер су она у Теодосија морала бити чисто житијскога карактера, налик на житија светаца на грчком језику.

2. **Житије и подвизи въ поустыни съ отцемъ и особь хожденiа и отъ уестн уюдесъ сповѣданiа нже въ скетыхъ отца нашего Савы, прьваго архіепископа и оучителѣ срьбскааго, съписано прьподобнымъ Дометіаномъ Термонахомъ монастырѣ Хиландарѣ нарицаемаго.** ⁽²⁾ Према изјави Дометијана, да је „отъ уестн” споменуо и „чудеса”, јасно се види, да су ова чудеса била написана неким другим т. ј. иноком Теодосијем.

У оба ова житија поред чудеса описана је историја владе како Првовенчаного, тако и његових синова краља Радослава и краља Владислава, поред описа живота првога српскога архијепискупа.

а) Под пером архијепискупа Данила II огледа се претварање житија у праву народну историју. Он је своје дело назвао:

— **„Житије и повѣсти богоугодныхъ дѣлнхъ христолюбивыхъ краљ срьбскихъ и поморьскихъ землю, въ нихъ же прьваго прьвонастельника нмъ похвалнымъ св. отца нашего Симеона Неманю, новааго мироточца**

⁽¹⁾ Т. Даничић: „Живот светого Симоуна и светого Саве” преписао (а није како мисли Даничић написао) Дометијан. У Биограду, 1865.

⁽²⁾ Т. Даничић: Живот светого Саве. У Биограду 1860 г. У моме рукопису стоји овако:

Житіе и подвизи въ поустыни съ отцемъ и особь хожденiа и отъ уестн уюдесъ сповѣданiа, нже въ скетыхъ отца нашего Савы; прьваго архіепископа и оучителѣ срьбскааго. Съписано прьподобнымъ Дометіаномъ Термонахомъ монастырѣ Хиландарѣ нарицаемаго.

сръбскога и сына његоу прѣосвѣщенного архиепископа
кирь Савоу, и брата сегоу прѣосвѣщеному прѣвознѣ-
тѣнаго краља Стефана, и сына његоу краља Радослава и
Владислава, и брата њихъ благоуспѣшнаго и великаго
краља оУроша и подружѣе њего благоуспѣшноу кралицоу
Јеленоу, нареченоу въ ангельскѣмъ образѣ монахини Је-
лѣна, и сына ње прѣвесокаго и крѣпкаго краља Стефана,
такожде нареченнаго въ ангельскѣмъ образѣ Теокѣтиста
монаха, и брата његоу благоуспѣшнаго и христолюбиваго
самодржавнаго съ богомъ въсее сръбскѣе и поморь-
скѣе землѣ господина краља Стефана оУроша, и сына
њмоу прѣвесокаго и благоуспѣшнаго краља Стефана оУ-
роша третѣаго, и сына његоу крѣпкаго и самодрѣ-
жавнаго краља Стефана, вѣноука светаго краља
Стефана оУроша — похвала житиѣ и памѣть прѣстав-
леннѣ ихъ съставленѣ прѣосвѣщеннымъ архиепископомъ
кирь Даниломъ.⁽¹⁾

Архијепискуп Данило II само је с похвалом спо-
менуо Немању, св. Саву, и краљеве: Првовенчаного,
и овога синове: Радослава и Владислава. «Повести»
своје почиње «житијем» краља Уроша I, па за овим
долази опис живота краљице Јелене; краља Драгу-
тина и краља Милутина. Краља Дечанског и краље-
вање Душаново до победе над Угрима 1335 г. Он је
сам написао историју краљева до смрти краља Милу-
тина, а даље историја Дечанског и Душанова до 1335
г. писана је његовим учеником, под надзором архи-
јепископа Данила, што сведоче она писма и поруке,
које су му или писали или поручивали Дечански и
Душан. Данило је пореклом властелин, обдарен ве-
ликим талентима, умом и јунаштвом. Он је био су-

(1) В- Даничић: Животи краљева и архиепископа српских.
У Загребу. 1866 г.

временик краља Милутина, Драгутина, Дечанског и Душана. Зато је и описао доста опширно њина дела, а све српске владоце до Уроша I, он је просто споменуо. Он је описао њина „богоугодна“ дела, а „небогоугодна“ или вешто муком прешао или ублажио или приписао нечастивој сили у свету. Поред описа „повести краљева“, он је написао „житија“ српских архијепискупа после светог Саве: Арсенија, Саве II, Данила I, Јанићија, Јевстатија I, Јакова, Јевстатија II, Саве III, Никодима и своју автобиографију. Само је његов ученик додао: „**О прѣставлении сего архіепископа Данила.**“

Архијепископ Данило био је најплоднији и нај-
трудољубивији српски историописац времена владе Немања. Доста је прочитати његову автобиографију, да се човек увери о неуморном трудољубију и радности овога српског списатеља. На његовој надгробној плочи најприличније могу бити урезане његове сопствене речи: **КАТО СЪПЕ ПОБЪДОУ ПОСТАВИ?** ⁽¹⁾ Архијепископ Данило II био прави србин и највећи српски патриот. Његов се патриотизам огледа како у његовом књижевном раду, тако исто и у успешном вршењу посланичких послова, јер је он помирио Драгутина и Милутина: он је сретно извршио poslanство у Бугарији и у Цариграду.

3. По смрти архијепискупа Данила II изврше се огромни догађаји. Краљ Душан, тако рећи, освоји готово читаву византијску империју. Пећску српску архијепископију прогласи патриаршиом, епискупије — митрополијама, краљевство прогласи царством и

(1) Стр: 374.... И въ Мѣланѣи градѣ и тоу мѣстѣ бывае бѣше дѣла трудоу его: платѣ бо приносѣмъ къ нему въздѣнѣе и проуе и сѣмъ къ прѣставленію тоу соудимъ.... стр. 373.

назове се царем српским, грчким, бугарским и западних земаља. Кад му Византијска царевина није могла стати на супрот, цариградска патриаршија баци на српско царство *одлучење* и тиме доведе у забуну наше књижевнике, васпитане на грчким књигама. У колико се, дакле, већма преводила на српски језик религиозна и канонска дела грчка, у толико су већма наши књижевници подпадали утицају те књижевности, која постане тачка гледишта на савремене догађаје. Међу књижевницима, ми не налазимо мудрих и разборитих људи, какви су били Првовенчани, св. Сава, Теодосије, Дометијан, а нарочито Данило, него се сусретамо с људма, који грчки мисле и пишу. С тога је онако бледо и кукавно описан живот првог српског патриарха Јанићија⁽¹⁾ и патриарха Саве,⁽²⁾ а радња Душанова тако представљена и описана, као да је то писао највећи гркоман и српски непријатељ. Код непознатог писца не види се ни српска мисао, ни српско осећање, ни српски патриотизам, ни српска државна идеја. И заиста, мртвачка грчка књижевност и канонска дисциплина толико су у писцу затупиле његову свест и његов мозак, да он само има речи, да худи Душана и цара Уроша, или тако рећи осећа у грудима неку злурадост; као да је највећи српски непријатељ, кад описује с неколико речи цара Уроша, да је мало царовао, да га нестало, а његово царство поделили и разграбили Лазар и Влацин.

Овакво писчево злорадство не да се ни чим другим објаснити, него ли оним писчевим гркоманским уверавањем, да се Душан венчао на царство

⁽¹⁾ Данило. стр. 378—379.

⁽²⁾ Id. 380—381.

и патриарха поставио „не по закону ни с благословом цариградског патриарха **може подобашть**“, вели он, а ни чим не доказује ту своју погрешну мисао, него га вели, венчали на царство „безчинно“ патриарх трновски, архијепископ охридски и збор српски... и постави патриарха **може не подобашть**.” Јасно се види, да није било у писца српске звести и самоствалног развитка, нити праве науке. Он признаје Душану како јунаштво, тако и највећу мудрост, али га окривљује баш за оно, што саставља његову величину, његову безсмртност и признање читавог српског народа. Он га прекорева што се зацарио и што је подигао архијепископију на патриаршију.

Сувременици проглашења српске краљевине и архијепископије не могу да се нахвеле и нарадују са таквим својим успесима и приносе богу најтоплије молитве благодарности, а св. Сава пали свеће за српску краљевину и земљу, на Синају, у Јерусалиму и у свима местима, и писци се поносе војничким победама, што се нарочито лепо може видети у опису битке велблуждске, описане архијепискупом Данилом, а васпитаници срби на грчким умотвори-нама бране грке, и нападају највећег српског владоца што осваја земље грчке царевине, на којима живе српска племена. У осталом, неће овде бити само узрок грчко изображење, него овде имају удела противници и убици цара Уроша и упропаститељи царства, који су за своје оправдање нашли удворице и улизице, који ће бацити кривицу не на њих, него на Душана за пропаст царевине. Са смрћу Душана, убијством Уроша и падом царевине, пропада српска државна мисао. Пропаст царства, а венчање Влакашина на „*краљевство*” и представљају писци житија Саве, Јанићија,

цара Душана и Уроша. Зато и немамо описаног «житија» ни Душана, ни цара Уроша, него имамо писца, који их напао и худио за оно, што су они урадили велико и славно.⁽¹⁾ Наша историографија на место успеха и развитка, претставља опадање и назадак. Ондашњи први људи и предводитељи, какав је Угљеша и Влкашин бацају кривицу на Душана, да је прекрочио границе својих отаца и границе јерархијске, а такво њино мњење по несрећи пређе и у историографију тако, да са смрћу цара Душана и његовог сина цара Уроша наша историографија по срђе и губи како српску државну мисао, тако и оно узвишено гледиште, на коме стоје писци историје царевине и краљевине.

4. *Љетописи*. Наши љетописи деле се на *хронографе*, где се ређају догађаји од створења света и на *Љетописе* од Немање.

Хронографи су чисти преводи с грчког језика, у скраћенијој форми и појавили се у краљевини српској одмах после Немање заједно с преводом на словенски језик Манасије и других грчких писаца.⁽²⁾

Љетописи домаћи тек се одпочињу за време наше краљевине и прва врста љетописа свршава се «*кућом владалачке лозе Немања*» или још боље рећи, пропашћу царства, са додатком маричке погибије. Такав је љетопис копривнички, који се називље: **„Житје и жителство краљ и царен срѣбскихъ, ком по комъ или колико царствова.“**⁽³⁾ Наши су љетописи постали на основу «житија», читуља (поменика) и

⁽¹⁾ Ср. 380. 381.

⁽²⁾ За углед хронографа вид: Шаф. Раматку стр. 65—68.

⁽³⁾ Раматку Шаф. стр. 51—54.